T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI
KAMU HUKUKU DOKTORA PROGRAMI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESERLERİN HUKUKİ REJİMİ

Doktora Tezi

MUHAMMED RAŞİT AKGÜN

İstanbul, 2025

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANA BİLİM DALI
KAMU HUKUKU DOKTORA PROGRAMI

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESERLERİN HUKUKİ REJİMİ

Doktora Tezi

MUHAMMED RAŞİT AKGÜN

Tez Savunma Jürisi

1. Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ekrem Buğra EKİNCİ
2. Üye : Prof. Dr. Mehmet AKMAN
3. Üye : Prof. Dr. Fethi GEDİKLİ
4. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Osman Safa BURSALI
5. Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem YÖRÜK

İstanbul, 2025

ÖZET

OSMANLI DEVLETİ'NDE ESKİ ESERLERİN HUKUKİ REJİMİ

Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimini, hukuk tarihi perspektifinden ele almaktadır. "Eski eserler" yahut "kültür varlıkları" ile "kültürel mirasın" korunmasına dair meseleler, XVIII. asırdan itibaren ehemmiyet kazanmış; millî kanunlarda ve milletlerarası antlaşmalarda yer bulmuştur. Böylece zamanla eski eserler hukuku müstakil bir hukuk dalı haline gelmiştir. Zengin bir kültürel mirasa sahip Osmanlı coğrafyasında, ecnebilerin artan arkeolojik faaliyetleriyle birlikte bu mevzu hakkında hususi tanzimlere ihtiyaç duyulmuştur. Tanzimat devrinde hızlanan kanunlaştırma hareketleri, eski eserler hukukuna da aksetmiş; bu meyanda, ilki 1869'da olmak üzere 1874, 1884 ve 1906 senelerinde dört ayrı *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete konmuştur. Çalışmada, bahsi geçen nizamnameler ve bunlara müteallik mevzuat başta olmak üzere arşiv belgeleri, hatıratlar, doktrin ve literatürden istifadeyle; Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukukî rejimi, nazarî ve tatbikî yönleriyle ve tarihî seyri içinde tetkik olunmaktadır. Bu çerçevede, nizamnamelerin hazırlanma safahatı, muhtevası, birbirleriyle irtibatı, tatbikat ve yabancı hukukların mevzuata tesiri mukayeseli olarak değerlendirilmektedir. Her nizamnamenin meriyette olduğu devirler için ayrı ayrı, eski eser mefhumunun çerçevesi ve unsurları; eski eserlerin tâbi olduğu mülkiyet rejimi, devletin eski eserleri koruma usulleri ile kazı ve arama rejimi gibi hususlar tafsilatlı olarak ortaya konmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, Eski Eserler Hukuku, Kültür Varlıklarının Korunması, Kültürel Miras, Müze-i Hümayun

ABSTRACT

LEGAL REGIME OF ANTIQUITIES IN THE OTTOMAN EMPIRE

This study examines the legal regime governing antiquities in the Ottoman Empire from a legal-historical perspective. Issues concerning antiquities, cultural properties, and the protection of cultural heritage gained significance from the eighteenth century onwards and gradually were reflected in national laws and international conventions. Over time, the law of antiquities emerged as an independent field of law. In the Ottoman domains, which possessed a rich cultural heritage, the growing archaeological activities of foreigners necessitated specific legal regulations. The codification movements accelerated during the Tanzimat era, and also extended to the law of antiquities. Accordingly, the state promulgated four separate antiquities regulations (*âsâr-ı atîka nizamnameleri*) in 1869, 1874, 1884, and 1906. This study analyzes the legal regime of antiquities in the Ottoman Empire across theoretical and practical dimensions, within its historical context, primarily based on the regulations mentioned above and related legislation, as well as archival documents, memoirs, legal doctrine, and relevant literature. Within this framework, I comparatively examined the preparation process, content, implementation, interrelation, and foreign influences on these regulations. For each period during which a regulation remained in force, I analyzed the scope and elements of the concept of antiquities, the property regime governing them, the state's mechanisms of protection, and the legal rules concerning excavations in detail.

Keywords: *The Regulation of Antiquities*, Antiquities Law, Protection and Preservation of Cultural Properties, Cultural Heritage, Ottoman Imperial Museum

ÖNSÖZ

Bu çalışmaya dair ilk fikirlerim, "*Önceki Hukukumuzda Definelerin Hukuki Statüsü*" başlıklı yüksek lisans tezimi hazırladığım esnada şekillenmeye başlamıştı. Hocalarım, Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimi hususunda mütehassıs eksikliğinden söz ederek; doktora safhasında bunun üzerinde çalışmamı tavsiye etmişlerdi. Rönesans'tan itibaren evvela Avrupa'da ve sonrasında giderek bütün dünyada, antik eserler ile kadim medeniyetlere duyulan alakanın arttığını; kültürel mirasın korunması fikrinin ehemmiyet kazandığını ve bu mevzuya dair meselelerin aktüalitesini hiçbir zaman yitirmediğini fark ettim. Eski eserler cihetinden son derece zengin bir mirasa sahip Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sahadaki hukuki vaziyetin tetkikine ihtiyaç duyulduğu fikri, elinizdeki çalışmaya ilham kaynağı olmuştur.

Zahmetli ve uzun bir mesai neticesinde ortaya çıkan bu eserin hazırlanmasında yardımlarından istifade ettiğim pek çok şahıs ve müessese var. Yetişmemde çok emeği geçen, ilmî birikimini benimle cömertçe paylaşan ve bu tezin nihayete erdirilmesinde büyük yardımı dokunan tez danışmanım Prof. Dr. Ekrem Buğra Ekinci'ye şükranlarımı arz ederim. Ne vakit ihtiyaç duysam yardım ve desteklerini benden esirgemeyen Prof. Dr. Mehmet Akman'a; Fakülte'de vazifeli olduğum ilk günden bu yana her konuda bana rehberlik eden Dr. Öğr. Üyesi Osman Safa Bursalı'ya; fikir ve tavsiyeleriyle araştırmama katkıda bulunan Prof. Dr. Fethi Gedikli'ye ve Dr. Öğr Üyesi Ali Adem Yörük'e teşekkür ederim.

Hususen Fransa'daki araştırmam esnasında danışmanlığımı yürüten Dr. Vincent Négri'ye; yaptığımız görüşmelerle tez mevzuu hakkında bana kıymetli fikirler ve ilham veren Prof. Dr. Sibel Özel'e; yazışmalarımızda suallerime cevap vererek bilgi ve belge temininde bulunan Prof. Dr. Edhem Eldem'e; yazışmalar yoluyla yardımlarını esirgemeyen Prof. Dr. Ali Sönmez'e ve tezimin son okumasını yapan Arş. Gör. Hüseyin Oğuzhan Yılmaz'a destekleri için minnettarım.

Ayrıca, doktora tahsilim esnasında yurt içi (2211-A) ve yurt dışı araştırma burslarıyla (2214-A) bana maddi destek veren TÜBİTAK'a; yurt dışında araştırmamı yürüttüğüm Université Paris-Saclay – Institut des sciences sociales du politique (CNRS) laboratuvarına; kaynak ve çalışma imkanlarından faydalandığım İSAM Kütüphanesi'ne ve arşiv malzemelerine erişim hususunda kolaylık gösteren Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığına teşekkür ederim.

Nihayet, bu yolda desteklerini her daim hissettiğim aileme ve burada ismini tek tek zikredemediğim bütün dostlarıma teşekkürlerimi sunarım.

M. Raşit AKGÜN

İstanbul, 2025

İÇİNDEKİLER

ÖZET I

ABSTRACT II

ÖNSÖZ III

İÇİNDEKİLER IV

KISALTMALAR XV

GİRİŞ 1

I. MEVZUNUN TAKDİMİ 1
II. ÇALIŞMANIN GAYESİ VE SINIRLARI 1
III. LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ 2
IV. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN USUL 5
V. ÇALIŞMANIN PLANI 5

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKUNUN FİKRÎ ZEMİNİ VE TARİHÎ SERENCAMI

I. TERMİNOLOJİ VE TEORİK ÇERÇEVE 7
A. Terminoloji 7
1. Âsâr-ı Atîka Mefhumu 7
2. Eski Eser, Kültür Varlığı ve Kültürel Miras Mefhumları 8
a. Umumi Olarak 8
b. Tarifi 9
3. Menkul ve Gayrimenkul Eski Eserlere Dair Istılahın Tefriki 11
B. Eski Eserler Hukuku 12
1. Mahiyet ve Muhteva 12
2. Teorik Çerçeve 13
II. TARİHÎ VE HUKUKİ ARKA PLAN 15
A. İslamiyet Öncesi Türk Hukukunda Eski Eserlerin Korunması 15
B. İslamiyet Sonrası Türk Hukukunda Eski Eserlerin Korunması 18
1. İslam Hukukunda Eski Eserlerin Hukuki Rejimi 18
a. İslam Hukukundaki Istılah 19
b. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Eski Eserlerle İrtibatlı Mefhum ve Hükümler 19
i. Define ve Rikaz 20
ii. Lukata 21

iii. Vakıf 21
iv. Gayrimüslim Mabetlerinin Statüsü 22
c. İslam Hukuku Literatüründe Kültürel Mirasın Korunması 24
i. Umumi Olarak İslamiyet'te Kültürel Miras Telakkisi 24
ii. Eski Eserlerin Tâbi Olduğu Mülkiyet Rejimi 24
iii. Eski Eserlerin Mal Olma Vasfı 26
iv. Üzerinde Tasvir Bulunan Eski Eserlerin Muhafazası Meselesi 27
2. Osmanlı Öncesi Anadolu Türk-İslam Devletlerinde Kültürel Mirasın Korunması 28
III. OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKUNUN TEŞEKKÜLÜNDE HARİCİ TESİRLER 30
A. Avrupa Devletlerinde Eski Eserlerin Hukuki Rejimi 31
1. Fransa 31
a. 1887 Tarihli Kanun'dan Önce 32
b. 1887 Tarihli Kanun ve Sonrasındaki Vaziyet 33
2. İtalya 34
a. Roma - Lex Pacca (1820) 34
b. Napoli Krallığı - Prammatica LVII 35
c. İtalya'nın Birleşmesi'nden (1861) Sonra 36
3. Yunanistan 37
a. 1834 Tarihli Yunanistan Eski Eserler Kanunu (YEEK) 37
b. 1834 Sonrası Gelişmeler ve Tanzimler 39
4. İspanya 39
5. Avusturya 41
6. Diğer Avrupa Ülkeleri 41
B. Osmanlı Eski Eserler Mevzuatına Yabancı Tesiri 44
1. 1869 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri 44
a. Fransız Tesirinin Mahiyeti 44
b. Yunan, İtalyan ve Diğer Avrupalı Hukukların Tesirleri 45
2. 1874 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri 47
a. Maarif Nezaretinin 21 Temmuz 1870 Layihası 47
b. 1874 Nizamnamesi 48
c 1874 Nizamnamesi'nin Tadili Teklifi 49
3. 1884 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri 50
4. 1906 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri 51
C. Milletlerarası Hukukun Tesiri 52

1. 1899 ve 1907 Lahey Muahedeleri 53
2. Sevr Sulh Muahedesi 53
IV. OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKUNUN COĞRAFİ VE TARİHÎ DEVAMLILIĞI 56
A. Mısır'ın Hususi Vaziyeti 56
1. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Devri (1805-1848) 57
2. 1848 Sonrası Devre 59
B. Kıbrıs ve Britanya İdaresi 60
C. Filistin ve İngiliz Mandası 62
D. Türkiye Cumhuriyeti'nde İmparatorluk Hukukunun Devamlılığı 63
1. 1973'e Kadarki Devre 64
a. Eski Eserlerin Korunmasında Vazifeli ve Salahiyetli Makamlar 64
b. Koruma Politikaları ve Tatbikat 66
2. 1973 Sonrası Devre 69
İKİNCİ BÖLÜM: 1869 NİZAMNAMESİ'NE KADAR ESKİ ESERLER HUKUKUNUN GELİŞİMİ
I. KLASİK DEVİR OSMANLI HUKUKUNDA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA UMUMİ BAKIŞ 72
A. Vakıflar Vasıtasıyla Koruma 73
B. Mukaddes Emanetler, Ganimetler ve Saray Koleksiyonları 74
C. Tahribatı Önleyici İdari Tedbirler ve Tamirat Faaliyetleri 75
D. Mimari Devşirme Vasıtasıyla Koruma 77
E. Meydanlardaki Abidelerin Vaziyeti 78
E. Resmî Makamlarca Yıkılan veya Tahrip Edilen Eserler 79
F. Seyyahların Müşahedesi ve Halkın Umumi Tavrı 81
II. TANZİMAT DEVRİNDE ESKİ ESERLER HUKUKUNUN TEŞEKKÜLÜ 82
A. ŞER'Î HUKUK 84
1. Kenz-i Cahilî 85
a. Osmanlı Tebaası Tarafından Bulunması 85
b. Ecnebiler Tarafından Bulunması 87
2. Kenz-i İslami 88
B. MEVZUAT 88
1. 1846 Tarihli Tamim 88
2. 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi 90
3. 1858 Tarihli Ceza Kanunu 91
C. TATBİKAT VE HUKUKİ REJİMİN TEŞEKKÜLÜ 92

1. Eski Eser Arama Faaliyetlerinde Resmî İzin Mecburiyeti 93
2. Ruhsat Sınırının Aşılması ve Kaçakçılığa Dair İlk Misaller 95
a. Choiseul-Gouffier ve Fauvel'in Atina'daki Faaliyeti (1786-1798) 96
b. Lord Elgin'in Atina'daki Faaliyeti (1801-1810) 97
3. Eski Eser İhracına Padişahın Hususi Müsaadesi 102
a. Lord Elgin'in İstanbul'daki Talebi ve Eski Eser İhracı (1800-1801) 103
b. 1838-1864 Arasında Diğer Bazı Hususi Müsaade Misalleri 104
4. Devletin Eski Eserleri Muhafaza, Arama ve Toplama Faaliyetleri 107
a. İdari Teşkilatlanma ve Müzenin Teşekkülü 107
b. İdarenin Eski Eser Arama ve Koruma Faaliyeti 110
c. Eski Eserler Üzerinde Devlet Mülkiyeti Telakkisi ve Tatbikat 112
d. İslami Eski Eserlerin Statüsü 114
5. Kazı Ruhsatları ve Şartları 116
a. Musul ve Havalisindeki Kazılar (1842-1854) 116
i. Paul-Émile Botta'nın Faaliyeti (1842-1844) 116
ii. Victor Place'ın Faaliyeti (1851-1854) 118
iii. Austen Henry Layard'ın Faaliyeti (1845-1851) 118
iv. William Kennett Loftus'un Faaliyeti (1854) 120
b. Charles Newton'ın Kalimnos ve Bodrum Kazıları (1835-1857) 121
i. Kalimnos Kazıları (1853-1855) 121
ii. Bodrum Kazıları (1855-1857) 122
c. Sonraki Kazı Ruhsatları ve Demiryolu İmtiyazları 123
i. Muhtelif Misaller 123
ii. Demiryolu İmtiyazları 125
d. Osmanlı Tebaasının Eski Eser Araması 126
e. Ruhsat Şartlarının Standartlaşması ve Hukuki Teamül 126
III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME 128

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1869-1874 ARASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

I. 1869 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI 132
A. Matbuatta Çıkan Yazıların Tesiri 132
B. İngilizlerin Efes Kazılarının Tesiri 133
1. Kazı Şartları ve Yaşanan Problemler 133
2. Yazışmalar ve Şura-yı Devlet Kararı 134
C. Nizamname'nin İlanı ve Mukaddimesi 135
II. 1869 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ 136
A. Nizamname'nin Mahiyeti 136

B. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri 138
1. Tarifi ve Unsurları 138
2. Çeşitleri 139
a. Gayrimenkul Eski Eserler 139
b. Sikkeler 140
C. Eski Eserlerin Mülkiyeti 141
1. Mülkiyetin İktisabı 141
a. Mülk Arazilerde Bulunan Eski Eserlerde 141
b. Devlet Arazisinde Bulunan Eski Eserlerde 143
i. Nizamname'den Evvel Verilmiş Ruhsatların Aynı Şartlarla Yenilenmesi 143
ii. Baştan İtibaren Nizamname Hükümlerine Göre Ruhsat Verilmesi 146
c. Sahipsiz Yerde Bulunan Eski Eserlerde 148
2. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler 149
a. Eski Eserin Yurt Dışına İhracı ve Hususi Müsaade 149
i. Nizamname'den Evvel Verilmiş Olan Ruhsatla Bulunan Eserlerin İhracı 150
ii. Nizamname Hükümlerine Göre Verilen Ruhsatlarda Eski Eserlerin İhracı 152
b. Eski Eserlerin Satışı ve Ticareti 154
D. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi 156
1. İdari Teşkilat 156
a. Maarif Nezareti 156
b. Müze-i Hümayun Müdürlüğü 159
2. İdari Koruma Faaliyetleri 160
a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili 160
b. Kazı ve Arama Faaliyeti 161
c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler 162
3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Mekanizmaları 163
a. İhbar Mükellefiyeti 163
b. Umumi Olarak Cezai Hükümler 164
c. Teşvik Mekanizmaları 164
E. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi 165
1. Ruhsatlandırma Şartları 165
a. Araştırıcıya Dair Şartlar 166
b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar 167
c. Müddete Dair Şartlar 168
2. Arama ve Kazıların Murakabesi 169

III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME _____ 171

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: 1874-1884 ARASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

I. 1874 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI _____ 174
A. Maarif Nezaretinin Birinci Layihası (21 Temmuz 1870) _____ 174
B. Şura-yı Devlet Tashihleri ve Nezaretin İkinci Layihası (30 Haziran 1872) ____ 174
C. Maarif Nezaretinin Üçüncü ve Son Layihası (16 Şubat 1874) _____ 175
D. Nizamname'nin Hazırlanmasındaki Sebep ve Amiller _____ 175
II. 1874 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ _____ 178
A. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri _____ 178
1. Tarifi ve Unsurları _____ 178
a. Eskilik Vasfı Taşıma _____ 178
b. Masnû Eşya Olma _____ 180
2. Çeşitleri _____ 181
a. Sikkeler _____ 181
b. Gayrimenkul Eski Eserler _____ 183
c. Definelerin Statüsü _____ 184
B. Eski Eserlerin Mülkiyeti _____ 187
1. Tanzimin Arka Planı _____ 188
a. Maarif Nezaretinin 1870 Layihası _____ 188
b. Dahiliye Dairesinin 1872 Tashihleri _____ 188
c. Maarif Nezaretinin 1872 Layihası _____ 190
d. Tanzimat Dairesinin 1873 Tashihleri _____ 192
e. Maarif Nezaretinin 1874 Layihası ile Değişen Mantalite _____ 192
2. Devlet Mülkiyeti _____ 193
a. Mülkiyetin İktisabı _____ 194
i. Aslen İktisap _____ 194
ii. Devren İktisap _____ 195
b. Mülkiyetin Sona Ermesi _____ 197
3. Hususi Mülkiyet Rejimi _____ 201
a. Mülkiyetin İktisabı _____ 201
i. Ruhsatlı Kazı Yoluyla _____ 202
ii. İstisnai veya Hususi Ruhsatlar _____ 203
ii. Tesadüfen Bulma Yoluyla _____ 209
ii. Gayrimenkul Eski Eserlerde Mülkiyetin İktisabı _____ 210
b. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler _____ 212
i. Menkul Eski Eserlerde _____ 212

ii. Gayrimenkul Eski Eserler ve Arazi Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler 217
C. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi 218
1. İdari Teşkilat 218
a. Maarif Nezareti 218
b. Müze-i Hümayun Müdürlüğü 219
c. Mülki İdareler 220
d. Muhtelif Müesseseler 221
2. İdari Koruma Faaliyetleri 222
a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili 222
b. Kazı ve Arama Faaliyeti 223
c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler 225
3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Mekanizmaları 226
a. Mükellefiyetler ve Cezai Hükümler 226
b. Teşvik Mekanizmaları 226
D. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi 227
1. Ruhsatlandırma Şartları 227
a. Araştırıcıya Dair Şartlar 228
b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar 230
i. Umumi Olarak 230
ii. Devlet Tarafından Kazılması Planlanan Yerler 232
c. Müddete Dair Şartlar 233
d. Harç, Teminat ve Diğer Masraflar 234
e. Hususi Haller 235
2. Arama ve Kazıların Murakabesi 236
III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME 237

BEŞİNCİ BÖLÜM: 1884-1906 ARASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

I. 1884 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI 240
A. 1874 Senesindeki Tadil Teşebbüsü 240
B. 1882 Sonrası Tadil Safahatı 243
1. Maarif Nezaretinin 1882 Tarihli Layihaları 243
2. Şura-yı Devletin 1883 Tarihli Layihası 244
3. Osman Hamdi Bey'in Şura-yı Devlet Layihasına Dair Mütalaası 245
4. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın Kararı ve Nizamname'nin Neşri 246
5. Ecnebilerin Nizamname'ye Reaksiyonu 246
II. 1884 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ 247

A. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri 247
1. Tarifi 247
2. Unsurları ve Vasıfları 248
3. Çeşitleri 252
a. Gayrimenkul Eski Eserler 252
b. Türk-İslam Eserleri 252
c. Sikkeler 255
d. Definelerin Statüsü 257
B. Eski Eserlerin Mülkiyeti 259
1. Devlet Mülkiyeti 259
a. Mülkiyetin İktisabı 259
i. Prensip 259
ii. Zapt ve Müsadere 260
iii. Satın Alma, Hibe, Mübadele ve Diğer Yollarla 262
b. Sona Ermesi 263
i. Satış Yoluyla 263
ii. Hediye Etme Yoluyla 266
iii. Satış ve Hibe Tasarruflarının Hukuki Mahiyeti, Meşruiyeti ve Nizamname ile Telifi 269
c. Mülkiyet Hakkının Kullanımı 274
2. Hususi Mülkiyet Rejimi 275
a. Umumi Olarak 275
b. Mülkiyetin İktisabı 277
i. Aslen İktisap 277
ii. Devren İktisap 281
c. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler 282
i. Gayrimenkul Eski Eserler ve Arazi Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler 282
ii. Menkul Eski Eser Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler 284
C. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi 286
1. İdari Teşkilat 286
a. Maarif Nezareti 286
b. Müze-i Hümayun Müdürlüğü 287
c. Mülki İdareler 289
d. Muhtelif Müesseseler 289
2. İdari Koruma Faaliyetleri 290

a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili 290
b. Kazı ve Arama Faaliyeti 292
c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler 293
3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Mekanizmaları 295
a. Mükellefiyetler ve Cezai Hükümler 295
b. Teşvik Mekanizmaları 297
D. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi 298
1. Ruhsatlandırma Şartları 298
a. Araştırıcıya Dair Şartlar 299
b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar 300
c. Müddete Dair Şartlar 301
d. Harç, Teminat ve Kazı Komiserinin Masraflarını Karşılama Şartları 303
e. Hususi Haller 303
2. Arama ve Kazıların Murakabesi 304
III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME 306

ALTINCI BÖLÜM: 1906 SONRASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

I. 1906 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI 308
A. 1884 Nizamnamesi'nin Tadili ve 1906 Nizamnamesi'nin İlanı 308
B. Ecnebi Sefaretlerin Reaksiyonu 309
II. 1906 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ 310
A. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri 311
1. Tarifi 311
2. Unsurları ve Vasıfları 312
3. Çeşitleri 313
a. Gayrimenkul Eski Eserler 314
b. Türk-İslam Eserleri ve Vakıflarla İrtibatı 314
c. Defineler ve Sikkeler 316
B. Eski Eserlerin Mülkiyeti 319
1. Devlet Mülkiyeti 319
a. Mülkiyetin İktisabı 319
i. Prensip 319
ii. Müsadere, Satın Alma ve Diğer Yollarla 320
b. Mülkiyetin Devri veya Sona Ermesi 321
i. Feragat 321
ii. Satış ve Mübadele 321
iii. Hediye Etme 322

c. Mülkiyet Hakkının Kullanımı 325
2. Hususi Mülkiyet Rejimi 325
a. Umumi Olarak 325
b. Mülkiyetin İktisabı 326
i. Prensip 326
ii. Devren İktisap 327
iii. İstisnai Haller 327
c. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler 330
i. Arazi ve Gayrimenkul Eski Eser Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler 330
ii. Menkul Eski Eserlerin Satışı ve Nakli 332
C. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi 334
1. İdari Teşkilat 334
a. Umumi Olarak 334
b. Evkaf Nezareti ve Evkaf-ı İslamiye Müzesi 335
c. Muhtelif Müesseseler 336
2. İdari Koruma Faaliyetleri 337
a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili 337
b. Kazı ve Arama Faaliyeti 338
c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler 339
3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Usulleri 340
a. Mükellefiyetler ve Cezai Hükümler 340
i. İhbar Mükellefiyeti 341
ii. Eski Eserlere Zarar Verme Suçu 341
iii. İzinsiz Kazı Yasağı 342
iv. İzinsiz Ticaret ve Nakil Yasağı 343
b. Teşvik Mekanizmaları 344
i. Tesadüfen Eski Eser Bulunmasında Mükafat 344
ii. Ruhsatlı Kazılarda Eski Eser Bulunmasında Mükafat 345
iii. İhbar İkramiyesi 345
4. Koruma Rejiminin Sınırları ve İdari Müdahale 346
a. Eski Sur ve Kalelerin Yıktırılması Meselesi 347
b. Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi 348
c. Tatbikat ve Değerlendirme 349
D. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi 351
1. Ruhsatlandırma Şartları 351
a. Araştırıcıya Dair Şartlar 351

b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar 353
c. Müddete Dair Şartlar 353
d. Harç, Teminat ve Diğer Masraflar 354
2. Arama ve Kazıların Murakabesi 354
III. Harp Yılları ve Sonrasındaki Gelişmeler 356
A. Birinci Cihan Harbinde Eski Eserlerin Muhafazasına Dair Tedbirler 356
B. Mütareke Devresinde Eski Eserlere Müdahaleler ve Muhafaza Teşebbüsleri 357
C. Mevzuat Değişikliği Teşebbüsleri 359
1. 1916 Tarihli Tadil Teşebbüsü 359
2. 1921 Tarihli Âsâr-ı Atîka Kanunu Layihası 360
a. Sebepleri ve Hazırlanma Safahatı 360
b. Umumi Olarak Hükümleri 361
IV. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME 363
NETİCE 366
BİBLİYOGRAFYA 376
I. Eski Eserler Hukukuna Dair Osmanlı Mevzuatı 376
II. Arşiv Vesikaları 376
III. Kadı Sicilleri 378
IV. Diğer Kaynaklar ve Literatür 379
V. Çevrimiçi Kaynaklar 395

KISALTMALAR

A.{DVNSMHM.d... : Bâb-ı Âsafî Mühimme Defterleri

A.}AMD. : Sadaret Âmedî Kalemi Evrakı

A.}DVN.MHM : Sadaret Mühimme Evrakı

A.}MKT. : Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı

A.}MKT.MHM. : Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı

A.}MKT.MVL. : Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı

A.}MKT.NZD. : Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı

A.}MKT.UM.. : Sadaret Umum Vilayat Evrakı

A.}MTZ.KB.. : Sadaret Eyalât-ı Mümtaze Kalemi Kıbrıs Evrakı

AAN : *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*

ABD : Amerika Birleşik Devletleri

AEK : 1899 tarihli Yunanistan *Arkeolojik Eserler Kanunu*

ATS : Australian Treaty Series

BCA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

BEO : Bab-ı Ali Evrak Odası

BEOAYN.d.. : Bab-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defterleri

BEOVGG.d.. : Bab-ı Ali Evrak Odası Vilayet Gelen Giden Defterleri

Bkz. : bakınız

BOA : Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

C. : cilt

C..DRB. : Cevdet Darphane

C..HR.. : Cevdet Hariciye

C..MF.. : Cevdet Maarif

çev. : çeviren

D..DRB.İ... : Bab-ı Defteri İradeler

DH.EUM.MTK. : Dahiliye Nezareti Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti Evrakı

DH.İ.UM : Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı

DH.İ.UM.EK. : Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri

DH.İD.. : Dahiliye Nezareti İdare Evrakı

DH.KMS. : Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı

DH.MKT. : Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi

DH.MUİ. : Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı

DH.UMVM : Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı

ed. : editör

EEK : 1710 sayılı *Eski Eserler Kanunu*

FEK : *Fyllo Efimeridas Kyverniseos* (Yunanistan Resmî Gazetesi)

GEEAYK : Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu

h. : hicrî

HAT : Hatt-ı Hümayun

haz. : hazırlayan

hk. : hüküm

HR.İD.. : Hariciye Nezareti İdare Evrakı

HR.İM.. : Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı Evrakı

HR.MKT. : Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı

HR.SFR.3... : Hariciye Nezareti Londra Sefareti

HR.SYS. : Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı

HR.TH.. : Hariciye Nezareti, Tahrirat Kalemi

HR.TO.. : Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı

Hz. : Hazret-i

İ..DH.. : İrade Dahiliye

İ..HR.. : İrade Hariciye

İ..HUS. : İrade Hususi

İ..KAN. : İrade Kanun ve Nizamat

İ..MF.. : İrade Maarif

İ..MMS. : İrade Meclis-i Mahsus

İ..MSM. : İrade Mesail-i Mühimme

İ..MVL. : İrade Meclis-i Vâlâ

İ..RSM. : İrade Rüsumat

İ..ŞD.. : İrade Şura-yı Devlet

KHK : Kanun Hükmünde Kararname

KTVKK : 2863 sayılı *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*

m. : madde

MF.İBT. : Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi

MF.MKT. : Maarif Nezareti Mektubî Kalemi

ML.EEM.	: Maliye Nezareti Evrak-ı Emiriye Müdüriyeti Evrakı
MÜZ..ARK..	: Müze-i Hümayun Müdüriyeti Arkeoloji Müzesi Evrakı
MV.	: Meclis-i Vükela Mazbataları
MVL	: Meclis-i Vükela Mazbataları
no.	: numarası
nşr.	: neşreden
s.	: sayfa
S.	: sayı
ŞD.	: Şura-yı Devlet Evrakı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TFR.I..MKM.	: Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı
ts.	: tarihsiz
TS.MA.e	: Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı
UNESCO	: Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak
Y..A...HUS.	: Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı
Y..MTV.	: Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı
Y..PRK.ASK.	: Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y..PRK.AZJ.	: Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal
Y..PRK.BŞK.	: Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı
Y..PRK.NMH.	: Yıldız Perakende Evrakı Name-i Hümayunlar
Y..PRK.UM..	: Yıldız Perakende Umum Vilayet Evrakı
Y.A.RES.	: Yıldız Sadaret Resmi Evrakı
YEEK	: 1834 tarihli Yunanistan *Eski Eserler Kanunu*
ZB.	: Zabtiye Nezareti Evrakı

GİRİŞ

I. MEVZUNUN TAKDİMİ

Eski eserler hukuku, Avrupa'da Rönesans sonrası kadim medeniyetlere duyulan alakanın artması ve arkeolojinin inkişafıyla zaman içinde ehemmiyet kazanan ve dünyada halen gelişmekte olan bir hukuk dalıdır. Eski eserlere ve kültürel mirasın korunmasına dair meseleler, XVIII. asırdan günümüze kadar millî hukuk sistemlerinde hususi kanunlarla tanzim olunmuş ve milletlerarası antlaşmalara mevzu edilmiştir. Bu meyanda eski eserler hukuku, Tanzimat devri Osmanlı hukukunda da hususi bir yer edinmiş ve giderek ehemmiyet kazanmıştır. Bilhassa XIX. asırdan itibaren, ecnebi arkeologların Osmanlı memleketindeki tarihî mıntıkalara rağbetinin ve buralardaki faaliyetlerinin tesiriyle; eski eserlerin muhafaza ve himayesi, hukukî statülerinin tespiti ve yürütülen kazıların kontrol altında tutulması maksadıyla tanzimlere ihtiyaç duyulmuştur. Bu meyanda, ilki 1869 senesinde olmak üzere 1874, 1884 ve 1906 senelerinde eski eserler kanunları (âsâr-ı atîka nizamnameleri) neşredilmiştir. İşbu çalışmada, bahsi geçen mevzuat çerçevesinde Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimi tetkik olunacaktır.

Geniş Osmanlı coğrafyasının dört bir köşesinden İstanbul'a getirilen yahut yurt dışına kaçırılan eski eserler, günümüzde dahi diplomatik müzakerelere veya davalara mevzu olmaktadır. O devirlerde keşfedilmiş eserlerin hukuki statülerini tam manasıyla tespit edebilmek için, Osmanlı hukukunda eski eserler mevzuatı ile tatbikatının etraflıca tetkiki zaruridir. Ayrıca 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin Cumhuriyet devrinde de yarım asır boyunca meriyette kalmış olması, eski eserler hukuku çerçevesinde İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e bir devamlılığı göstermektedir. Bütün bu sayılanlar, ele alınan mevzunun Türk hukuk tarihi cihetiyle taşıdığı ehemmiyete işaret eder.

II. ÇALIŞMANIN GAYESİ VE SINIRLARI

Çalışmanın gayesi, Osmanlı hukukunda Tanzimat devriyle beraber hızlanan müesseseleşme ve kanunlaştırma faaliyetlerinin eski eserler hukukuna akislerini tetkik ederek; tarihî safahatıyla beraber eski eserlerin hukuki rejimini ortaya koymaktır. Bu meyanda 1869, 1874, 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinin hukuki tahlili yapılacak ve tatbikattaki tezahürü değerlendirilecektir. Bahis mevzuu nizamnamelerin inkişaf ve tekamül seyri ile aralarındaki irtibat mukayeseli olarak tetkik olunacaktır.

Çalışmanın araştırma sualleri şu şekilde hülasa edilebilir:

- Âsâr-ı atîka nizamnamelerinden evvel, klasik devir ile erken Tanzimat devrinde, eski eserler hakkında hangi hükümlerin tatbik edildiği; bu hususta bir kanuni boşluğun bulunup bulunmadığı ve eski eserler hukukunun nasıl teşekkül ettiği.

- Fıkıh hükümlerinin eski eserler hakkında hangi çerçevede ve ne zamana kadar tatbik edildiği; âsâr-ı atîka nizamnamelerinin bu hükümlerin tatbik sahasıyla irtibatı ve mezkur nizamnamelerin şer'î hukukla ne derece ahenk teşkil ettiği.
- Osmanlı eski eserler mevzuatının teşekkülünde yabancı hukukların izleri ve mevzuatın orijinalliği; bu mevzuata, Avrupalı arkeologların Osmanlı topraklarındaki faaliyetlerinin ve Avrupalı devletlerin, telkin, tazyik ve reaksiyonlarının tesiri.
- Mevzuatın aktif biçimde tatbik olunup olunmadığı, yurt dışına çıkarılan eski eserlerin hukuki vaziyeti, vuku bulan nakliyatların meşruluk çerçevesi, padişahın ve Osmanlı idaresinin bu hususta ki salahiyet ve vazifelerinin sınırları, gerek memleket dahilinde bulunan gerek ihraç olunan eski eserler üzerindeki mülkiyet hakkının nasıl tespit edildiği.

Çalışmada, Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukukî rejimi, devletin kuruluşundan yıkılışına kadarki zamanda, muayyen bir devirle tahdit olunmaksızın tetkik olunacaktır. Bununla beraber, esas ağırlık, âsâr-ı atîka nizamnamelerinin meriyette bulunduğu Tanzimat devrine verilecektir. 1906 Nizamnamesi'nin meriyette olduğu erken Cumhuriyet devrindeki tatbikat da bütünüyle ihmal edilmeyecektir. Araştırmanın yer cihetinden çerçevesi, Osmanlı hukukunun cari bulunduğu coğrafyalarla mahdut tutulacaktır. Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış Mısır, Filistin ve Kıbrıs gibi mıntıkalardaki hukuki vaziyete, Osmanlı hukuku ile irtibatları ölçüsünde temas edilecektir. Yabancı hukuk sistemleri ise yalnızca Osmanlı eski eserler mevzuatına tesirleri meyanında ele alınacaktır.

III. LİTERATÜRÜN DEĞERLENDİRİLMESİ

Literatürde, Osmanlı Devleti'nde kültürel mirasın korunması ve eski eserler hukuku ile alakalı olarak daha ziyade tarih, sanat tarihi, arkeoloji gibi sahalardan araştırmacıların eserleri göze çarpmaktadır. Hukuk sahasında ise hukuk tarihi, milletlerarası özel hukuk, ceza hukuku ve idare hukuku gibi branşlarda bu mevzulara temas eden bazı çalışmalar mevcuttur. Mevzuyla doğrudan alakalı ilk ve en mühim hukuk tarihi çalışması olarak Ahmet Mumcu'nun "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye" şeklinde aynı başlıklı iki ayrı makalesi gösterilebilir[1]. İlk makalede Osmanlı'da ve Avrupa'da eski eserler hukukunun doğuşu ile inkişafı umumi olarak ele alınmıştır. İkinci makalede ise Türkiye'deki eski eserlere dair güncel hukuki vaziyet ile problemler ortaya konmuş; o zamanda (1971) halen Türkiye'de cari bulunan 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hükümleri yer yer tahlil edilmiştir. Ancak bahsi geçen makalelerde, Osmanlı hukukunda eski eserlerin hukuki rejimi sadece kanundaki sistemi gösterecek biçimde ve umumi olarak kısaca ele alınmış; tatbikata dair tafsilatlı bir tetkik yapılmamıştır. Bu sahadaki en mühim hukuk tarihi çalışması olması hasebiyle başka çalışmalara

[1] Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/3 (1969), 45-78; Ahmet Mumcu, "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/1 (1971), 41-76.

da kaynaklık eden makalede ileri sürülen iddiaların ve varılan neticelerin de kritiğe tâbi tutulması ihtiyacı literatürde hissedilmektedir.

Bu sahadaki hukuk tarihi çalışmalarından bir diğeri olarak Seda Örsten Esirgen'in "*Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*" adlı kitabı zikredilebilir[2]. Sözü edilen eserde 1906 tarihli *Âsâr-ı Atikâ Nizamnamesi*, Cumhuriyet devrinde meriyette olan Osmanlı kanunları cihetinden kısaca ele alınmış; evvelki nizamnameler ve alakalı diğer mevzuata dair tarihî safahat da hülasa edilmiştir. Nihayet Aslıhan Nesli'nin "Eski Eserlerin Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi" başlıklı makalesi, mevzuyla alakalı zikredilebilecek başka bir hukuk tarihi çalışmasıdır[3]. Makalenin yalnız bir kısmı doğrudan Osmanlı hukukuyla alakalı olup umumi hukuk tarihi ve Türk hukuk tarihinde eski eserler hukukunun gelişme safahatı özetlenmiştir.

Kültürel mirasın korunması meselesini, milletlerarası özel hukuk cihetinden ele alan Sibel Özel'in mevzu hakkında eserleri mevcuttur[4]. Çalışmalarında, Osmanlı İmparatorluğu zamanında yurt dışına çıkarılan eski eserlerin günümüzde Türkiye'ye iadesine dair değerlendirmelere ve Osmanlı eski eserler hukukuna dair bazı çıkarımlara yer verilmiştir. Bahsi geçen çalışmalar, işbu tezin aktüel problemlere de ışık tutacağını göstermesi cihetinden ayrıca ehemmiyet taşımaktadır. Zira mezkur çalışmalardan, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin hukuki rejiminin ortaya konmasının, günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin bu meselelere dair milletlerarası hukuk davalarındaki pozisyonuna tesir edebileceği dolaylı olarak anlaşılmaktadır[5].

Hukuk sahasındaki çalışmaların bir kısmı doğrudan Cumhuriyet devrinde kültür varlıklarının korunması veya eski eserler hukuku hakkındadır[6]. Bunlar esasen hukuk tarihi çalışması değildir ve yazıldıkları devirdeki –1985 ve sonrası– pozitif hukuka dair eserlerdir. Dolayısıyla mevzubahis

---

[2] Seda Örsten Esirgen, *Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2017).

[3] Aslıhan Nesli, "Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018), 431-478.

[4] Sibel Özel, *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması* (İstanbul: Alkım Yayınları, 1998); Sibel Özel - Ayhan Karadayı, "Laws Regarding the Protection of the Cultural Heritage of Turkey", *The Law of Cultural Property and Natural Heritage: Protection, Transfer, and Access*, ed. Marilyn E Phelan (Illinois: Kalos Kapp Pr, 1998), 1-13; Sibel Özel, "The Basel Decisions: Recognition of the Blanket Legislation Vesting State Ownership Over the Cultural Property Found Within the Country of Origin", *International Journal of Cultural Property* 9/2 (2000), 315-340; Sibel Özel, "Under the Turkish Blanket Legislation: The Recovery of Cultural Property Removed from Turkey", *International Journal of Legal Information* 38/2 (2010), 177-184; Sibel Özel, "Kültür Varlıkları Üzerinde Geniş Kapsamlı Kanunlarla Tesis Edilen Devlet Mülkiyeti ve Türk Hukukundaki Durum", *İstanbul Hukuk Mecmuası* 55/4 (1997), 65-84.

[5] Kültür varlıklarının iadesine dair davalarda kültür varlığının menşe kanununun (*lex origins*) tatbik olunması hakkında bkz. Döndü Kuşcu, *Milletlerarası Özel Hukuk Kapsamında Kültür Varlıklarının Korunması* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024), 278-298.

[6] Mesela bkz. H. Fevzi Karagözoğlu, İbrahim Sönmez ve Turgay Karagözoğlu, *Taşınır - Taşınmaz Eski Eserler Hukuku: Açıklamalı - İçtihatlı - Gerekçeli 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu Uygulaması ve Bundan Doğan Uyuşmazlıkların Çözüm Yolları* (Ankara: Hukuk Merkez, 1985); Oğuz Dönmez, "Türkiye'de Eski Eserler Hukuku", *Ankara Barosu Dergisi* 3 (1985), 434-466; Bilge Umar - Altan Çilingiroğlu, *Eski Eserler Hukuku* (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1990); Ahmet Gündel, *Açıklamalı - İçtihatlı Eski Eserler Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 1996); Sabih Kanadoğlu, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku* (Ankara: Seçkin Yayınevi, 2003); Celal Erkut, "Kültürel Mirasın Korunması Hukuku", *Prof. Dr. Yıldızhan Yayla'ya Armağan* (İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2003), 285-291; Nusret İlker Çolak, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011); Oğuz Sancakdar, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak, *Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku* (Ankara: Adalet Yayınevi, 2021).

çalışmalarda Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukukî rejimi hakkında malumat oldukça mahduttur ve ana kaynak olarak Ahmet Mumcu'nun yukarıda zikredilen makalesine atıf yapılmıştır.

Sanat tarihi, tarih, arkeoloji ve mimarlık sahalarında çalışan araştırmacıların Osmanlı müzeciliği ve eski eserlerin muhafazası, Türkiye'de eski eser kaçakçılığı, âsâr-ı atîka nizamnameleri gibi mevzularda çok sayıda çalışması mevcuttur. Burada hepsini zikretmek mümkün değilse de doğrudan Osmanlı eski eserler hukuku ile alakalı bazı çalışmalardan bahsedilebilir. Sanat tarihçilerinden Halit Çal'ın, âsâr-ı atîka nizamnameleri hakkındaki kaya değer çalışmaları mevcuttur[7]. Mimar ve akademisyen Emre Madran'ın, araştırmacı Hüseyin Karaduman'ın, tarihçi Ali Sönmez'in ve kültür-turizm uzmanı Mahir Ünsal Eriş'in doğrudan Osmanlı eski eserler hukukuyla irtibatlı çalışmaları yine bu meyanda sayılabilir[8]. Osmanlı zamanında müzecilik, arkeoloji ve eski eser kaçakçılığına dair olarak Mustafa Cezar, Zainab Bahrani, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, Hüseyin Muşmal ve Hasret Gümüş'ün çalışmaları burada zikre şayandır[9]. Yabancı literatürde, arkeoloji mütehassıslarından Salomon Reinach'ın, Osmanlı âsâr-ı atîka nizamnamelerini tenkit ettiği makaleleri[10] ve Theodor Wiegand'ın, bir bölümünde eski eserler hukukunun dünya devletlerindeki tezahürlerini tetkik ettiği kitabı[11] ile sanat tarihçisi Wendy Miriam Kural Shaw'ın Osmanlı müzeciliğine dair eseri[12] ayrıca zikredilmelidir.

Bahsi geçen çalışmalar, Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimini ya kısmen, vakalar üzerinden; ya da umumi olarak, sanat tarihi ve mimarlık tarihi cihetinden ele almıştır. Literatüre bakıldığında, tarihî vesikalara ve birinci el kaynaklara dayanarak eski eserler hukukunun inkişafını, buna müteallik mevzuatın teşekkülünü, teorik arka planını ve hukuk tatbikatını; bütünüyle ve hukuk tarihi disiplininin yaklaşımıyla tetkik eden bir çalışma mevcut değildir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'nde eski eserler hukukunun, tarihî safahatı, mevzuatı ve tatbikata dair vesikalarıyla beraber

[7] Halit Çal, "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri", *Vakıflar Dergisi* XXVI (1997), 391-400; Halit Çal, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları", *Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan* (Ankara, 2005), 234-270; Halit Çal, "Eski Eserlerde Hukuki Süreç (1920-1938)", *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü 1920 – 1938*, ed. Osman Horata (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009), 1323-1330.

[8] Emre Madran, "Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Sürecinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 412-419; Hüseyin Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", *TTK Belgeler* XXV (2004), 68-83; Ali Sönmez, "Truva Hazinelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası", *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29 (2011), 215-228; Mahir Ünsal Eriş, *Asar-ı Atika Nizamnamelerinden 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa Mevzuatın Karşılaştırmalı Bir İncelemesi* (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Uzmanlık, 2012).

[9] Mustafa Cezar, *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi* (İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, 1995); Zainab Bahrani Zeynep Çelik ve Edhem Eldem (ed.), *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914* (İstanbul: SALT, 2011); Hüseyin Muşmal - Hasret Gümüş, *Türkiye'de Müzecilik (1839-1938)* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2021); Hüseyin Muşmal - Hasret Gümüş, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)* (Konya: Palet Yayınları, 2022).

[10] Salomon Reinach, "Chronique d'Orient: Fouilles et Découvertes", *Revue archéologique (Antiquité et moyen age), troisième série, tome III*, (Ocak 1884), 335-345; Salomon Reinach, "Archaeology and the Turkish Officials", *The Nation*, (10 Temmuz 1884), 30-31.

[11] Theodor Wiegand, *Die Denkmäler als Hilfsmittel der Altertumsforschung* (München, 1939).

[12] Wendy M. K. Shaw, *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire* (California: University of California Press, 2003). Esin Soğancılar tarafından "*Osmanlı Müzeciliği*" adıyla Türkçeye çevrilmiş ve İletişim Yayınları tarafından ilk baskısı 2004 senesinde neşredilmiştir.

bütünüyle ve hukukî olarak tetkik ve tahliline ihtiyaç duyulduğu kanaati hasıl olmuştur. İşbu çalışmanın, literatürdeki bu boşluğu doldurması ümit edilmektedir.

IV. ÇALIŞMADA TAKİP EDİLEN USUL

Bu çalışma, bir hukuk tarihi araştırması olarak hazırlanmıştır. Tezde, mevzuya dair hukuki müesseseler ve hükümler nazari cihetten tetkik edilirken; tarihî safahat da göz önünde bulundurularak hukuk tatbikatı tespit ve tahlil edilmiş; nihayet bir terkibe varmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimine dair nazari malumatın tespiti için esas kaynak olarak âsâr-ı atîka nizamnameleri ile bunlara müteallik mevzuattan istifade olunmuştur. Mevzuyla alakalı şer'î hukuk hükümlerinin ortaya konması için ise Osmanlı Devleti'nde resmî mezhep olarak kabul edilen Hanefî mezhebinin fıkıh kitapları ve muteber fetva mecmuaları tetkik edilmiştir. Eski eserler hukukuna dair teorik çerçevenin çizilmesi ve terminolojinin tespiti için doktrine de müracaat olunmuştur. Yine bu meyanda muasır İslam hukukçularının görüşleri, ayrıca yabancı hukuk sistemlerindeki mevzuat ile hukuk tatbikatı tahlil edilmiştir.

Hukuk tatbikatının ortaya konulmasında birinci elden kaynaklara müracaat edilmiştir. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığının "Başbakanlık Osmanlı Arşivleri" (BOA) koleksiyonlarından 800 civarında dosya tetkik olunmuştur. Bilhassa âsâr-ı atîka nizamnamelerinin icrasıyla vazifeli Maarif Nezaretinin yazışmalarını ihtiva etmesi hasebiyle Maarif Nezareti Mektubi Kalemi (MF.MKT.) fonuna ait vesikalar çokça kullanılmıştır. Bahsi geçen Başkanlığın, Cumhuriyet Arşivinden (BCA); ayrıca British Museum ve Fransız diplomatik arşivlerinden de istifade edilmiştir.

Tetkik olunan devre ait, yerli veya yabancı gazete ve mecmualarda neşrolunan yazılar, makaleler ve haberler; şahısların kaleme aldığı hatırat ve seyahatname nevinden eserler ile arkeolojik çalışma raporları tamamlayıcı kaynaklar olarak kullanılmıştır. Mevzuya dair hukuki değerlendirmelerde ve tarihi hadiselerin tahlilinde ikinci derecede literatürden de istifade edilmiştir.

Bununla beraber, kullanılan kaynakların otantikliği, objektifliği ve yazıldıkları zaman ile mekanın şartları göz önünde bulundurulmuştur. Bütün bu malzeme tenkidî bir nazarla analiz edilerek meseleler hakkında bir senteze varılmış ve Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukukî rejimi, tarihî ve nazarî yönleriyle ortaya konmaya çalışılmıştır.

V. ÇALIŞMANIN PLANI

Çalışma altı bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde Osmanlı eski eserler hukukunun fikrî zemini ve tarihî serencamı çeşitli yönleriyle ele alınmıştır. İkinci bölümde, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne kadarki devrede Osmanlı Devleti'nde eski eserler hukukunun gelişimi ortaya konmuştur. Sonraki dört bölüm, âsâr-ı atîka nizamnamelerinin meriyette bulundukları devirlere göre kronolojik olarak ayrılmıştır. Bu meyanda, üçüncü bölümde "1869-1874 arası"; dördüncü

bölümde, “1874-1884 arası”; beşinci bölümde, “1884-1906” arası ve nihayet altıncı bölümde ise “1906 sonrası” eski eserler hukuku üzerinde durulmuştur.

Üçüncü, dördüncü, beşinci ve altıncı bölümde ana hatlarıyla aynı sistematik takip edilmiştir: Evvela nizamnamenin hazırlanma safahatı ele alınmıştır. Sonrasında nizamnamenin getirdiği hukuki rejim tafsilatlı olarak tetkik olunmuştur. Eski eserin tarifi ve unsurları, eski eserlerin mülkiyeti, devletin eski eserlere dair koruma rejimi, eski eser arama ve kazı rejimi ayrı başlıklar altında ortaya konmuştur. Bölüm sonlarında, incelenen devredeki hukuki rejime dair umumi değerlendirme yapılmıştır. Böylece çalışmanın umumunda sistematik cihetten yeknesaklık temin edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM: OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKUNUN FİKRÎ ZEMİNİ VE TARİHÎ SERENCAMI

Bu bölümde ilk olarak, Osmanlı eski eserler hukukuyla alakalı terminolojinin doğru anlaşılması maksadıyla ıstılahi ve teorik çerçeve ortaya konacaktır. Ardından, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin korunmasına dair tarihî ve hukuki arka plan tetkik olunacaktır. Osmanlı eski eserler hukukunun ve alakalı mevzuatın teşekkülündeki dış tesirler mütalaa olunduktan sonra; bu hukuki rejimin coğrafi olarak ve zaman cihetinden devamlılığı üzerinde durulacaktır.

I. TERMİNOLOJİ VE TEORİK ÇERÇEVE

Osmanlı eski eserler hukukunun fikrî ve tarihî zeminini izah edebilmek için başta terminolojik ve teorik çerçevenin ortaya konması lazım gelir. Bu meyanda evvela mevzu ile alakalı temel mefhumlar ele alınacak, ardından eski eserler hukukunun ve eski eserlerin korunmasına dair nazari telakkiler görülecektir.

A. Terminoloji

Bu kısımda, Osmanlı eski eserler hukukuna dair ıstılahi çerçeveyi teşkil eden bazı temel mefhumlar tanıtılacaktır. Osmanlı mevzuatında kullanılan başlıca tabir olan "âsâr-ı atîka" izah edildikten sonra, modern hukuktaki "eski eser", "kültür varlığı" ve "kültürel miras" gibi tabirlerin mana ve muhtevası değerlendirilecektir. Son olarak, menkul ve gayrimenkul eski eserlere dair ıstılahın nasıl tefrik olunduğu ortaya konacaktır. Çalışmada umumi olarak hangi mefhumların, ne maksatla tercih olunduğu da böylece izah edilecektir.

1. Âsâr-ı Atîka Mefhumu

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. asır ortalarından itibaren resmî vesikalarda sıklıkla karşılaşılmaya başlanan "*âsâr-ı atîka*" (آثار عتيقه) tabirinin tam karşılığı "*eski eserler*" tabiridir[13]. "*Âsâr*", "*eser*" kelimesinin çokluk halidir. Lügat manasıyla eser, "bir nesnenin yerinde kalan bakiyesi" demektir[14]. "*Atîk*" kelimesi ise "eski", "eski zamana ait" gibi manalara gelir; "*atîka*" ise kelimenin müennes şeklidir. Muhtelif vesikalarda, âsâr-ı atîka ile aynı manada "*âsâr-ı kadime*" tabirinin kullanılmasına da rastlanır.

Âsâr-ı atîka, Kâmus-ı Türkî'de şöyle tarif olunmuştur: "Ezmine-i kadimeden [geçmiş devirlerden] kalma masnuat-ı mühimme [sanatla yapılmış, önemli şeyler]"[15]. Osmanlı zamanındaki sair lügatlerde âsâr-ı atîka, "antikite (*antiquités*)" veya "antika" kelimelerinin; "ilm-i âsâr-ı atîka" ise

[13] Mustafa Önge, "Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka", *Avrasya Terim Dergisi* 6/1 (2018), 9-10.
[14] Mütercim Asım Efendi, *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*, ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), "el-Eser", 2/1711.
[15] Şemseddin Sâmi, *Kâmus-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), "Eser".

*arkeoloji*nin karşılığı olarak verilmiştir[16]. Hatta *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin bazı vesikalarda "antika nizamnamesi" şeklinde geçtiğine rastlanır[17]. Aslında antikite veya antika, teknik olarak yalnızca kadim Yunan ve Roma medeniyetleriyle alakalı şeyler için kullanılır. Bu cihetiyle âsâr-ı atîka tabiri, dar manada yalnızca antik devirlerle alakalı bir arkeolojik tabirdir[18]. Ancak Osmanlı Türkçesi'ndeki umumi kullanımı bu sınırın ötesine geçmiş ve âsâr-ı atîka ifadesi, şark ve garp medeniyetlerine ait kadim nesneleri şamil bir manaya sahip olmuştur[19].

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1869[20], 1874[21], 1884[22] ve 1906[23] senelerinde neşredilen "*Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*" (AAN) isimli mevzuatta da tarif olunduğu haliyle âsâr-ı atîka; muayyen bir devir, kültür veya medeniyete ait eserlerle tahdit edilmemiştir. Dolayısıyla âsâr-ı atîka bir hukuk tabiri olarak, arkeolojideki dar manasından daha geniş bir muhtevaya sahiptir[24].

2. Eski Eser, Kültür Varlığı ve Kültürel Miras Mefhumları

Bu başlık altında evvela eski eser, kültür varlığı ve kültürel miras mefhumlarının zaman içinde ıstılah olarak yerleşmelerinin safahatı ele alınacaktır. Sonrasında bahsi geçen tabirlerin doktrin ve mevzuattaki tarifleri ortaya konacaktır.

a. Umumi Olarak

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir hukuki terim olarak kullanılan âsâr-ı atîka, zamanla yerini "eski eser"e, o da "kültür varlığı" ve "kültürel miras" tabirlerine bırakmıştır. İmparatorluk devrinin son âsâr-ı atîka nizamnamesi olan 1906 AAN, Cumhuriyet devrinde de meriyette kalmış ve 1973 senesine kadar tatbik edilmişse de bu devirde "eski eser" tabiri literatürde giderek yaygınlaşmıştır. 1946'da kurulan Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 1951'de teşkil edilen Gayrimenkul Eski Eserler ve

[16] Miltiyadi Karavokiros, *Lugat-ı Kavanîn-i Osmaniyye* (İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, h. 1310), 19; Şemseddin Sâmi, *Kâmus-ı Fransevi* (İstanbul: Mihran Matbaası, 1905), "Archéologie"; Celal Esad Arseven, *Fransızcadan Türkçeye Türkçeden Fransızcaya Sanat Kâmusu* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340–1921), 18.

[17] Mesela bkz. *BOA*, HR.MKT., 779-73 (25 Muharrem 1290 / 25 Mart 1873); MF.MKT., 57-160 (3 Ramazan 1295 / 31 Ağustos 1878); 62-155 (17 Cemâziyelâhir 1296 / 8 Haziran 1879); A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 71/1 (26 Muharrem 1301 / 27 Kasım 1883).

[18] Nitekim Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in 1883 senesinde yazdığı mütalaaya göre, arkeoloji tabiri olarak "âsâr-ı atîka", "antik nesneler (*objets antiques*)" demektir ve yalnızca Antik Çağ'dan (İlk Çağ) kalma eşyalara denir. İlk, Orta veya Yeni Çağ'dan kalma eserlerin hepsi âsâr-ı kadimedendir; fakat teknik olarak âsâr-ı atîka değildir (*BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 5/2 [26 Muharrem 1301 / 27 Kasım 1883]).

[19] Arseven, *Sanat Kâmusu*, 18.

[20] *Takvim-i Vekâyi*, T. 1 Zilkâde 1285/1 Şubat 1294, S. 1053.

[21] *Düstur*, I/III/426.

[22] *Zeyl-i Düstur*, I/IV/89.

[23] *Düstur*, I/VIII/506; Sarkis Karakoç, *Asar-ı Atika ve Müze Nizamnameleri* (İstanbul: Cihan Matbaası, h. 1341), 591 ve sonrası.

[24] Bahsi geçen mevzuattaki tarifler, mefhumun ilmî, lugavi veya başka cihetlerden manasını izah etmekten ziyade, bir hukuki statü kurma maksadına matuftur. Yani mevzuattaki tarife giren şeyler âsâr-ı atîka kabul edilir ve bunun neticesinde mevzuat hükümlerine tâbi olur. Bahsi geçen nizamnamelerde yer alan bütün âsâr-ı atîka tariflerinin burada tek tek zikredilmesi, mefhumu izah etme maksadını aşacaktır. Hangi nizamnamenin kabul ettiği tarifin nasıl olduğu, bunun tesirleri ve tatbikattaki görünüşü, her nizamnamenin hukuki rejiminin ele alındığı bölümlerde ayrıca tetkik olunacaktır.

Anıtlar Yüksek Kurulu[25] (GEEAYK) gibi resmî müesseselerde "eski eser" ibaresi tercih olunmuş, 1973 tarihinde ise *Eski Eserler Kanunu*[26] (EEK) meriyete girmiştir.

1983 senesinde *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*'nun[27] (KTVKK) meriyete girmesiyle artık "eski eser" tabiri, Türk mevzuatındaki yerini "kültür varlığı" tabirine bırakmıştır[28]. Doktrinde, benzer manada "kültür mirası / kültürel miras (*cultural heritage*)", "kültür malları (*Kulturgüter / Kulturdenkmal*)", "kültürel varlık (*cultural property*)" gibi tabirlere de rastlanır[29]. "Kültürel miras" mefhumunun kültür varlığından farklı olarak; diller, dinler, gelenekler, şarkılar, danslar, ritüeller ve mitler gibi somut olmayan şeyleri de ihtiva ettiği kabul edilmektedir[30]. Bu çerçevede "somut olmayan kültürel miras (*intangible cultural heritage*)" veya "somut olmayan kültür varlığı" tabirleri de doktrinde yer bulmaktadır[31]. Muhafaza ve himayeye dair milletlerarası hukuk metinlerinde "kültürel miras" tabiri daha sık kullanılırken; iadeye dair meselelerde, nesneler bahis mevzuu olduğu için, "kültür varlığı" tabiri ön plana çıkmaktadır[32].

b. Tarifi

"Kültür varlığı" veya "eski eser" mefhumlarının herkesçe kabul edilen tek bir tarifinden bahsetmek güçtür. Hukuki bir tabir olarak, doktrinde, mevzuatlarda, farklı ülkelerde ve farklı zamanlarda, başka başka tarif edilmektedir[33]. Aşağıda ilk olarak doktrindeki tarif umumi olarak ele alınacak, sonra Türk mevzuatındaki tarifler zikredilecektir.

Doktrinde eski eser ya da kültür varlığının tarifi, unsurları ve şartlarına dair farklı görüşler ileri sürülmüştür. Burada hepsini ele almak mümkün değilse de bilhassa hukuk tarihi sahasındaki ihtisası ve eski eserler hukuku üzerine çalışmaları sebebiyle Ahmet Mumcu'nun tarifi zikredilebilir: "Tarihî, arkeolojik veya sanat değeri olup eski devirlerden bize intikal eden, ya da ileride böyle değerleri taşıyacağı kesin ve mutlak olan ve sayıca sınırlı mallar, eski eser sayılırlar". Bu tarifte "eskilik" vasfı bir unsur olarak öne çıksa da onun mutlak bir kriter olarak kabul edilmesi ya da muayyen zaman sınırlarına (*terminus ante quem*) tâbi tutulması isabetli görülmez[34]. Hatta umumiyetle doktrinde eskilik vasfının şart olmadığı, pek yakın zamana tarihlenen bir eserin dahi korunarak gelecek kuşaklara aktarılmasında kamu yararı varsa bu nesnenin eski eser (veya kültür varlığı) olarak kabul edilmesi

[25] *Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu Teşkiline ve Vazifelerine Dair Kanun* (5805 sayılı). *Resmî Gazete.* 2.7.1951, Sayı: 7853.
[26] *Eski Eserler Kanunu* (1710 sayılı). *Resmî Gazete*. 6.5.1973, Sayı: 14527.
[27] *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu* (2863 sayılı). *Resmî Gazete*. 23.7.1983, Sayı: 18113.
[28] KTVKK'de "kültür varlığı" olarak tarif edilenlerin, EEK'de tanzim olunan "eski eser"den başka bir şey olmadığı yönünde görüş için bkz. Umar - Çilingiroğlu, 41.
[29] Sancakdar vd., 40.
[30] Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 24; Sancakdar vd., 55.
[31] Nusret İlker Çolak, *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011), 25 ve devamı. "Somut olmayan kültürel miras (*intangible cultural heritage*)" mefhumu 2003'te UNESCO konferansında kabul edilen ve Türkiye'nin de 2006'da taraf olduğu Sözleşme adında da geçmektedir. Bkz. *Somut Olmayan Kültürel Mirasın Korunması Sözleşmesinin Onayı Hakkında Karar* (2006/10132 sayılı). *Resmî Gazete*. 11.03.2006, Sayı: 26105.
[32] Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 24.
[33] Sancakdar vd., 48.
[34] Mumcu, "1969", 50.

gerektiği ifade edilir[35]. Yani hukuki bir tabir olarak "eski eser" tabirindeki "eski" kelimesi, o nesnenin mutlaka arkeolojik nesne olmasını icap ettirmez[36]. Ahmet Mumcu'ya göre ayrıca "miktarca azlık" da bir kıstastır: Tarihî, arkeolojik veya sanatsal kıymeti haiz olmasına rağmen birbirinin aynı olan sayıca fazla nesneden hepsi değil, yalnız birkaç tanesi eski eser sayılabilir[37]. Almanca hukuk doktrininde ise kültür varlığının "enderlik (*Seltenheit*)", "çoğaltılamazlık (*Unvermehrbarkeit*)" ve "yeniden üretilemezlik (*Unwiederbringlichkeit*)" vasıflarını taşıması gerektiği ileri sürülür[38]. Kültür varlığı, "insan elinin değdiği, onun iradesinin ya da emeğinin ürünü olan şeyler" olması cihetiyle "tabiat varlıklarından" ayrılır[39].

Bütün bu kriterler, eski eserin unsurları ve vasıfları olarak mütalaa edilebilir. Ancak nihayetinde, hangi nesnenin hukuken eski eser statüsüne sahip olacağı, mevzuatta kabul edilen tarif ve hükümler çerçevesinde tayin olunacaktır. Türk mevzuatında eski eser, kültür varlığı ve kültürel mirasa dair tarifler umumi olarak şöyle hülasa edilebilir:

1710 sayılı *Eski Eserler Kanunu*'nun 1. maddesine göre *eski eser*, "tarihten önceki devirlerle tarihî devirlere ait olup, bilim, kültür, din veya güzel sanatlarla alakalı bulunan, yer üstünde, yeraltında veya su içindeki bütün yapılara, taşınır ve taşınmaz mallara ve aynî nitelikteki her türlü belgeye" denir. Bahsi geçen kanunda eski eser mefhumuna "tabii sitler" yani "korunması gerekli tabiat güzellik ve gariplikleri ile tabii ve jeolojik olayların meydana getirdiği güzel görünüşler, asırlık ağaç ve koruluklar" da dahil edilmişti (m. 1/son). *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*'nda ise "tabiat varlığı" ve "kültür varlığı" mefhumları birbirinden ayrılmıştır. Kanun'un ilk haline göre kültür varlıkları, "tarih öncesi ve tarihi devirlere ait bilim, kültür, din ve güzel sanatlarla alakalı bulunan yer üstünde, yer altında veya su altındaki bütün taşınır ve taşınmaz varlıklardır" (m. 3/a/1). 2004 değişikliğiyle[40] tarife "… veya tarih öncesi ya da tarihi devirlerde sosyal yaşama konu olmuş bilimsel ve kültürel açıdan özgün değer taşıyan…*"* ibaresi de ilave edilmiştir. Benzer tarifler 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile daha ziyade 1884 ve 1906 tarihli AAN'de de âsâr-ı atîka tarif olunurken yer almıştır[41].

"Somut olmayan kültürel miras" mefhumu, *Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu*'nda[42] şöyle tarif edilmiştir: "… sözlü kültür ortamlarında halk tarafından yaratılan ve halkbilimi araştırmaları içinde yer alan; sözlü anlatımlar ve sözlü gelenekler, gösteri sanatları,

[35] Gündel, 19; Umar - Çilingiroğlu, 41-43; Kanadoğlu, 54; Çolak, 9.
[36] Umar - Çilingiroğlu, 42; Kanadoğlu, 54.
[37] Mumcu, "1969", 47-50.
[38] Sancakdar vd., 48.
[39] Çolak, 8.
[40] *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun* (5226 sayılı). *Resmî Gazete*. 27.7.2004, Sayı: 25535.
[41] 1869 AAN'de eski eser tarif edilmemiştir.
[42] *Kültür Yatırımları ve Girişimlerini Teşvik Kanunu*. *Resmî Gazete*. 21.7.2004, Sayı: 25529.

toplumsal uygulamalar, ritüel ve festivaller, halk bilgisi, evren ve doğa ile ilgili uygulamalar, el sanatları geleneği gibi kültürel ürünleri ve üretim süreçleri…" (m. 3/d).

Yukarıda yapılan izahat, bu çalışmanın başlığında niçin Osmanlı İmparatorluğu'ndaki "âsâr-ı atîka" şeklindeki orijinal tabirin veya günümüz hukukundaki "kültür varlığı" yerine "eski eser" tabirinin tercih olunduğunu ortaya koymaktadır. Zira "eski eser", "âsâr-ı atîka"nın literal karşılığıdır ve aynı zamanda Türk hukuk literatüründe yerleşmiş bir mefhumdur. Buna mukabil "kültür varlığı" ya da "kültürel miras", hem "âsâr-ı atîka" ve "eski eser" tabirlerine göre nispeten yenidir; hem de hukuki mana itibarıyla daha geniş ya da farklı muhtevaya sahiptir. Çalışma boyunca ise, bilhassa Osmanlı İmparatorluğu'ndaki hukuki rejim ele alınırken; "âsâr-ı atîka" ile "eski eser" tabirleri birbirinin müradifi olarak kullanılmıştır. Ayrıca çalışmada, nesnelerin ötesine geçen daha geniş bir mana vurgulanmak istendiği hallerle mahdut olmak üzere, yer yer "kültürel miras" ifadesi de tercih edilmiştir.

3. Menkul ve Gayrimenkul Eski Eserlere Dair Istılahın Tefriki

Eski eserlerin menkul veya gayrimenkul olmaları, tâbi olduğu hukuki hükümlere doğrudan tesirde bulunduğundan, bu tefrik ehemmiyet taşımaktadır. *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*'nda taşınır ve taşınmaz kültür varlığına dair hükümler ayrı bölümlerde tanzim olunmakla beraber, bunların tarifleri yapılmamıştır. Benzer vaziyet 1710 sayılı *Eski Eserler Kanunu* ve 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* için de caridir. 1869, 1874 ve 1884 tarihli nizamnamelerde ise "gayrimenkul âsâr-ı atîka" tabirine rastlanmamakla birlikte gayrimenkul vasıftaki eski eserlere bazı hususi hükümler getirildiği görülmektedir. Hatta 1869 AAN öncesindeki tatbikatta dahi gayrimenkul eski eserlerin bazı hallerde ayrı tutulduğu göze çarpmaktadır.

Esasında İslam-Osmanlı hukukunda gayrimenkul denince "arazi" anlaşılır. Binalar ise üzerinde bulundukları araziye tâbi olarak belli hallerde gayrimenkul hükmünde sayılırlar[43]. Ancak mahiyetleri gereği araziler, doğrudan doğruya eski eser olarak mütalaa edilmez; yalnız eski eserin bulunduğu veya çevresini teşkil eden saha olarak ehemmiyet taşıyabilirler. Şu halde gayrimenkul eski eser mefhumundan, esasen arazinin mütemmim cüzü olan, yani o şey zarara veya değişikliğe uğratılmadıkça yerinden ayrılmayan şeyler anlaşılmalıdır. Mesela yere sabitlenmiş dikili taş ve abideler böyledir[44].

Mevzuatta ve vesikalarda geçen "ebniye-i kadime" ve "mebani-i atîka" gibi ifadeler, doğrudan eski binaları kasteder. "Âsâr-ı mevzua", "merkuz âsâr-ı atîka" gibi ifadeler ise "konmuş, dikilmiş, sabitlenmiş" eski eserler manasına gelir. Bu da esasen mevzuat ve literatürdeki

[43] Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm* (İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, h. 1330), I/229-230.
[44] Ahmet Mumcu, höyüklerin de buna dahil edilebileceği görüşündedir. Bkz. "Eski Eserler Hukuku ve Türkiye", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/1 (1971), 53.

"abide (anıt, *monument*)" mefhumuna tekabül eder. Çalışmada bunların tamamı, gayrimenkul eski eser kategorisinde mütalaa olunacaktır.

Buna mukabil, menkul eski eserler için mevzuatta yerleşmiş müstakil bir tabir bulunmamaktadır. Ancak bazı vesikalarda ve bilhassa 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde "antika" kelimesinin dar manada menkul eski eser karşılığı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca menkul eski eserlerden sikkelerin (meskukat), zaman zaman diğerlerinden farklı hükümlere tâbi tutulduğuna dair tatbikata rastlanır. Defineler (kenz) ise İslam hukukunda müstakil bir statüye sahiptir. Şayet defineler aynı zamanda AAN mucebince eski eser tarifine de giriyorsa, bu iki hukuki rejimin nasıl telif edileceği ayrıca ele alınması gereken bir meseledir. Bu çerçevede, çalışmada "menkul eski eser" tabiriyle, âsâr-ı atîkadan gayrimenkuller haricinde kalan bütün nesneler kastedilecektir.

B. Eski Eserler Hukuku

Bu kısımda, eski eserler hukukunun mahiyeti, muhtevası ve hukuk disiplinleri içindeki yeri ele alınacak, ardından eski eserlerin korunmasına dair nazari telakkiler ile farklı hukuk sistemlerinde benimsenen rejimler hülasa edilecektir. Bu çerçevede Osmanlı eski eserler hukukunun çalışmada nasıl tetkik edileceği izah olunacak ve Osmanlı İmparatorluğu'ndaki tatbikatın sistemler arasındaki yeri ortaya konacaktır.

1. Mahiyet ve Muhteva

Eski eserler hukuku, eski eserlerin tâbi olacağı hususi nizamı ve eski eserlerle alakalı resmî makamların vazifelerini tayin eden hukuk kaideleri olarak hülasa edilebilir[45]. Bu hukuk dalının maksadının, bazı malları, genel hukuki rejimden istisna tutmak ve böylece himaye etmek olduğu ifade edilir[46]. Eski eserlerin tarif edilmesi ve muhteviyatının belirlenmesi ile korunmasına yönelik tedbirler; koruma faaliyetlerini yürütecek idari teşkilat ile bunun vazife ve salahiyetleri; kaidelere aykırı davranacak kimselere karşı tatbik edilecek müeyyideler gibi mevzular eski eserler hukukunun sahasına girer[47].

Bir hukuk dalı olarak eski eserler hukuku, farklı hukuk disiplinleriyle irtibat halindedir. Klasik hukuk sistematiğinde, umumi olarak kamu hukuku dallarından idare hukukunun sahasına girdiği kabul edilir[48]. Ancak başka kamu hukuku ve hususi hukuk dallarının sahalarına da çeşitli cihetlerden dahil olur[49]:

a. Mülkiyet ve miras edinme gibi temel hak ve hürriyetlerin kamu yararı için sınırlanması cihetinden, anayasa hukukuyla;

[45] Umar - Çilingiroğlu, 4.
[46] Mumcu, "1969", 48.
[47] Çolak, 39.
[48] Umar - Çilingiroğlu, 4; Çolak, 38; Sancakdar vd., 77.
[49] Dönmez, 437; Umar - Çilingiroğlu, 5-6; Erkut, 285; Çolak, 36-38.

b. Mülkiyet hakkının kullanımı ve akit serbestisine getirdiği tahditler cihetinden, medenî hukuk, eşya hukuku ve ticaret hukukuyla;
c. Bazı fillerin suç sayılması ve bunlara cezalar tayin edilmesi cihetinden, ceza hukukuyla;
d. Vergi, resim, harç ve benzeri mükellefiyetlerden muafiyetler getirilmesi cihetinden, vergi hukukuyla;
e. milletlerarası antlaşmalarla benzeri hukuki metinlere de konu olması hasebiyle milletlerarası hukukla irtibatlıdır.

Dolayısıyla ağırlıklı olarak idare hukuku sahasında olmakla beraber eski eserler hukukunun karma vasıflı bir hukuk dalı olduğu söylenebilir[50].

Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserler hukukundan bahsedildiğinde, evvela 1869 ve sonrasında çıkarılan âsâr-ı atîka nizamnameleri anlaşılır[51]. Çalışmada Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin hukuki rejimi, bilhassa âsâr-ı atîka nizamnameleri temel alınarak müstakil bölümler altında tetkik olunacaktır. Bu minvalde umumi olarak eski eserlerde devlet mülkiyeti ve hususi mülkiyet rejimleri; mülkiyet hakkının kullanılmasına dair tahditler; suç sayılan fiiller ve cezaları; vergi, harç ve benzeri mükellefiyetler ele alınacaktır. Mevzunun milletlerarası hukukla irtibatlı noktaları ise umumiyetle ecnebi devletlere eski eser arama ruhsatı hususunda verilen imtiyazlar, onlarla yapılan bazı mukaveleler ve sefaretlerin müdahaleleri çerçevesinde mütalaa olunacaktır.

2. Teorik Çerçeve

Doktrinde eski eserlerin korunmasına dair iki ana telakkiden bahsedilir:

1- *Enternasyonalist görüş*. Eski eserler, bulunduğu yerin veya belli bir halkın değil; bütün insanlığın müşterek kültürel mirasıdır. Dolayısıyla bulunduğu (kaynak) ülkenin ekonomik ve sosyal şartları elverişli değilse eski eserler, korunmalarını sağlayacak başka bir ülkeye götürülebilir. Zira mühim olan en emniyetli yerde muhafazanın temin edilmesidir[52]. Müzeciliğin gelişmiş olduğu yerlere götürülen eski eserler, daha çok insan tarafından görülebilir ve ulaşılabilir olacak; böylece insanlığın faydasına hizmet edecektir. Eski eserlerin serbest dolaşımına ve ticaretine mani olmamak gerekir; zira böylece eski eserler dengeli olarak dağılacak; karaborsacılık ve kaçakçılık ise azalacaktır. Umumi hatları verilen bu görüş, bilhassa kültür varlığı ithal eden Batılı devletlerce müdafaa edilmektedir[53].

2- *Nasyonalist görüş*. Eski eserler her milletin kendi kültürüne ait değerlerdir ve bunların bulundukları yerlerde muhafazası esastır. Dolayısıyla legal ve bilhassa illegal yollarla ihraç edilmiş

[50] Sancakdar vd., 78.
[51] Bununla birlikte 1869 AAN öncesinde de eski eserlere dair birtakım hukuki teamüllerin teşekkül ettiği ve başka bazı mevzuatın dolaylı olarak bu sahaya dair hükümler ihtiva ettiği söylenebilir. Nitekim *Müze-i Hümayun Nizamnamesi*, *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* gibi tamamlayıcı mevzuat ile bu hukuki çerçeve genişletilmiştir.
[52] Sancakdar vd., 69.
[53] Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 29-34; Kuşcu, 159-165.

eski eserler kaynak (menşe) ülkelerine iade edilmelidir. Başka ülkelere taşınması eski eserlerin hem fiziken tahribine yol açar hem de tarihî ve coğrafi bütünlüğünü zedeler[54].

Bahsi geçen iki görüşü telif edip eski eserlerin insanlığın müşterek kültürel mirası olduğunu ve bütün insanlık için ehemmiyetini kabul etmekle beraber, bunların bulundukları yerde korunması gerektiğini müdafaa eden karma görüş de mevcuttur[55].

Dünyada tatbik olunan eski eserler hukukları, mülkiyet telakkileri cihetinden ise üç farklı kategoride ele alınabilir:

1- *Hususi mülkiyetin esas olduğu sistemler*. Başlıca misali ABD'dir. Malikleri, eski eserler üzerinde serbestçe tasarruf edebilirler. Bu sistemde eski eserlerin kamulaştırılması, kamu yararının ağır bastığı son derece istisnai hallerde mümkün görülür[56].

2- *Hususi mülkiyeti tanımakla beraber mülkiyet hakkının kullanılmasını tahdit eden sistemler*. Daha ziyade Batı ve Orta Avrupa ülkelerinde görülen bu sistemlerde umumiyetle menkul eski eserler için ayrı bir mülkiyet rejimi getirilmez. Ancak devletin temlik veya yurt dışına ihraç yasağı koyduğu misaller vardır[57]. Müzeler eski eserleri satın alabilir veya bağış olarak kabul edebilir. Korunması gereken gayrimenkul eski eserler ise idarî merciler tarafından tespit edilir ve listeye kaydedilirler. Listeye kayıtlanma bir idarî tasarruftur ve bununla doğrudan mülkiyet hakkı tahdit edilir. Malikleri, eski eseri iyi halde tutmakla mükelleftir. Eser üzerinde yapılacak değişiklik ve tamirler izne tâbidir ve aykırılık halinde cezai müeyyideler bahis mevzuudur. Bunun yanında devlet, maliklere vergi muafiyeti, tamir masraflarına katılma gibi yardımlarda bulunur[58].

3- *Bütün eski eserleri devlet malı olarak kabul eden sistemler*. Türkiye Cumhuriyeti, Meksika, İtalya, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerde görülen bu sistemlerde, hâlihazırda mevcut veya gelecekte keşfedilecek menkul ve gayrimenkul bütün eski eserler kanunen devlet mülkiyetinde kabul edilir. Hususi şahıslar, keşfettikleri eski eserlerin mülkiyetini iktisap edemez. Hükümetlerin bu mallar üzerindeki tasarruf salahiyeti hakkında ise farklı görüşler mevcuttur[59].

Yukarıda umumi hatlarıyla izah edilen eski eserler hukukuna dair nazari telakkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nda bazı cihetlerden kendine has bir görünüm arz eder. Aslında Osmanlı hukukunda bir nesnenin eski eser addedilerek korunması, onun Osmanlı tebaasına yahut kültürüne ait olmasına bağlanmamış; eski eserlere "dünya tarihine dair malumata sahip olmayı temin ettiği için ve ilmî

[54] Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 34-36; Kuşcu, 165-172.
[55] Sancakdar vd., 71.
[56] Mumcu, "1969", 51.
[57] Mesela Ekvator Cumhuriyeti'nin tatbikatı için bkz. Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 59.
[58] Mumcu, "1969", 51-52.
[59] Mumcu, "1969", 53; Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 59-65. Türk hukukunda kültür varlıkları üzerindeki devlet mülkiyetinin mahiyeti hakkındaki görüş ve tartışmalar için bkz. Sibel Özel, "Türk Hukukunda Kültür Varlıklarının Mülkiyeti", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 24/1 (2018), 215-238.

faydalarından ötürü" kıymet verilmiştir[60]. Bu telakki bir yönüyle "enternasyonalist" görüşe yakındır. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin yurt dışına ihracı gitgide tahdit olunmuş ve bunların ülke içinde muhafazası hedeflenmiştir. Bu da eski eserleri koruma telakkisinin "nasyonalist" görüşle imtizaç ettiğini düşündürmektedir. Mülkiyet rejimi cihetinden ise Osmanlı eski eserler hukuku, 1884 senesine kadar, hususi mülkiyetin tanındığı fakat mülkiyet hakkının kullanımının tahdit olunduğu sistemlerden addedilebilir. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyete girmesinden itibaren ise bütün eski eserlerin devlet mülkiyetinde kabul edildiği bir rejime geçilmiştir. Yukarıda zikrolunduğu üzere Türkiye Cumhuriyeti'nin de dahil bulunduğu bu sistemin, 1884'ten beri devam ettiği kabul edilmektedir.

II. TARİHÎ VE HUKUKİ ARKA PLAN

Osmanlı İmparatorluğu'nun, kendisinden önce tarihte yer almış Türk-İslam devletlerinden hukuki, sosyal, kültürel ve başka bazı cihetlerden tesir gördüğü bilinmektedir. Hatta İslamiyet'ten evvelki Türk hukukunun dahi tesirleri Osmanlı cemiyetinde ve hukukunda kendini göstermiştir. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlere dair tarihî ve hukuki arka planı tam manasıyla ortaya koyabilmek için evvela İslamiyet öncesi Türk hukukunda eski eserlerin korunmasına dair telakkilere ve tatbikata bakılacaktır. Akabinde İslamiyet sonrası Türk hukukunda eski eserlerin korunmasına dair teorik ve pratik zemin tetkik olunacaktır. Bu meyanda önce İslam hukukunda eski eserlerin korunması meselesi ele alınacaktır. Zira Türkler Müslüman olduktan sonra kurulan Türk-İslam devletlerinde ve ezcümle Osmanlı İmparatorluğu'nda hukuk sisteminin esası İslam hukukudur. Mevzu hakkında İslam hukukundaki çerçeve çizildikten sonra, Osmanlı öncesi Anadolu Türk-İslam devletlerindeki vaziyete temas olunacaktır.

A. İslamiyet Öncesi Türk Hukukunda Eski Eserlerin Korunması

Eski eserler hukukunun, bir hukuk disiplini olarak doğuşu ve inkişafı nispeten yenidir. Dolayısıyla kadim medeniyetlerde eski eserler hukukuna dair bilgi yok denecek kadar azdır. Yine de doğrudan veya dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına dair bazı hukuki pratiklere rastlamak

[60] 1869 AAN'nin mukaddimesindeki bazı ifadeler buna işaret eder: "Antika tabir olunan âsâr-ı atîka *istizah-ı malumat-ı tarihiye* ile beraber bazı *fevaid-i mahsusa isticlabına medar olduğundan* âsâr-ı merkume a*shab-ı maarif indinde gayet makbul ve kıymetdar*… idiği… malum ve aşikardır… ve âsâr-ı atîka-yı mezkurenin ise ber-minval-i muharrer kıymet ve ehemmiyetine mebni bu babda daha mükemmel bir nizam vaz ve tesisiyle…". Resmî yazışmalarda benzer ifadeleri ihtiva eden pek çok misal mevcuttur: "… *tarih-i alemin miftah-ı manevisi* [dünya tarihinin manevi anahtarı] makamında olan âsâr-ı kadimeyi şunun bunun çıkarıp harice götürmesi şan-ı meali-şan-ı Devlet-i Aliyye'ye münasip ve layık şey olmadığından…" (*BOA*, İ..HR.., 72-3480 [7 Safer 1267 / 12 Aralık 1850]). "… bu misilli âsâr-ı kadimenin *ilm-i tarihçe fevaid-i kesiresi* [tarih ilmi için çokça faydası] *olacağı* misilli saye-i şevketvaye-i hazret-i padişahide yapılan müze dahi tezyin olunmak üzere…" (*BOA*, İ..DH.., 372-24654 [26 Recep 1273 / 22 Mart 1857]). "… âsâr-ı atîkanın te*varih-i aleme bahşeylediği malumat-ı nafia ve makbuleyi istikmal* için… burada henüz bir müzehanenin bulunmaması layık olmayacağından…" (*BOA*, İ..ŞD.., 11-547 [4 Şevval 1285 / 18 Ocak 1869]). "Âsâr-ı atîka *ezmine-i kadime tevarihine vasıta-ı ıttıla olmak* hasebiyle maariften madut bulunduğundan sair düvel-i mütemeddinede olduğu misilli Devlet-i Aliyye'ce dahi bir müddet beri âsâr-ı makbule ve nadirenin cem ve tedariğiyle hüsn-i muhafazasına itina ve ihtimam buyrulmakta idiğüne…" (*BOA*, ŞD., 206-42 [20 Cemâziyelevvel 1290 / 16 Temmuz 1873]). "… bu gibi âsâr-ı mühimme-i atîkanın sair memalik-i mütemeddinede olduğu gibi cem ve iddiharına mahsus olmak ve Memalik-i Şahanelerinin âsâr-ı mühimme ve *kadimesi inzar-ı umumiyeye konularak fenn-i tarihçe istifade kılınmak* murad-ı mekarim itiyadıyla bir müze tesis ve teşkil buyrulmuş…" (*BOA*, Y.A.RES., 19-55 [29 Cemâziyelevvel 1300 / 7 Nisan 1883]).

mümkündür. Kadim hukuklarda umumiyetle, mukaddes görülen menkul ve gayrimenkul eserlerin muhafaza edilmesine rastlanır[61].

İslamiyet öncesi Türk devletlerinden başlıca Hunlar, Göktürkler ve Uygurlar benzer hukuki yapıya sahip olduklarından, umumiyetle bu devredeki Türk hukuku müşterek olarak ele alınır. Sözü edilen devrede hukuk tarihi cihetinden kaynaklar ve eldeki malumat mahduttur[62]. Ancak yine de kaynaklardan edinilen bilgiye dayanarak kültürel mirasın korunmasına dair bazı tatbikat burada zikrolunabilir.

Mesela İslamiyet'ten evvel Türk hukuk tarihi için en mühim kaynaklardan biri Orhun Kitabeleri'nde, Çin hükümdarından türbe mimarı, ressamlar ve heykeltraşlar getirtilerek Kül Tigin adına bir türbe yaptırıldığı; türbenin resim ve heykellerle süsletildiği yazmaktadır. Yazar ayrıca kitabeyi ebedi kalması için diktirip hâkkettirdiğini de ifade etmektedir[63]. 735 senesine tarihlenen Bilge Kağan Kitabesi'nde de Çin'den saray sanatkârları getirtilerek mabet yaptırıldığı, mabedin içi ile dışının resim ve heykellerle süsletildiği geçmektedir[64]. Ayrıca Cengiz Yasası'nda, her türlü mabetlere hürmet edileceği ifade edilir[65]. Türklerin mabetler inşa ettikleri ve bunları günlük yaşantılarına dair malumat veren bazı resimlerle de bezedikleri bilinmektedir. Bu misaller bir tür müzecilik faaliyeti olarak mütalaa edilebilir[66].

Bu devirlerde Türklerin, bengü taşları denen mezar taşlarına atalarının suretlerini nakşettiği; kahramanlıklarıyla meşhur olmuş asker veya devlet adamlarının mezarlarının etrafına, yenmiş oldukları düşmanlarını sembolize eden "balbal" adında taştan heykeller diktikleri ve daha sonra böyle yerleri ziyaret ettikleri bilinmektedir[67]. "Kurgan" adı verilen mezarlara ölülerin elbise ve kıymetli eşyalarını defnetmeleri, bunlara dokunmayı veya kazmayı günah saymaları da dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına yönelik adetler olarak düşünülebilir[68]. Benzer adetler, Sibirya'nın kuzeydoğusunda yaşayan bir Türk kavmi olan Yakutlarda da devam etmiştir[69].

Uygur devri hukuk vesikalarında vakıf benzeri müesseseye dair kayıtlara rastlanmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla manastırlar inşa edilmiş ve bunlara arazi ve bağların tahsis edilmesi

---

[61] Mesela Mısır medeniyetinde mabetler ve bunların bulundukları saha mukaddes kabul edilerek korunmuştur. Mezopotamya'da MÖ VI. asırda toprak altından eski kitabelerin çıkartıldığı, Babil krallarının eski mabetleri restore ettirdiği veya yeniden inşa ettirdiği, Sümerlerin eski mabetleri yıllarca tamir ederek kullanmaya devam ettikleri kaynaklarda geçmektedir (Cevat Erder, *Tarihi Çevre Algısı*, ed. Yasemin Didem Aktaş - Akyıldız, ts., 41 ve devamı).

[62] Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt, *Türk Hukuk Tarihi* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2017), 15-17; M. Âkif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta, 2020), 9.

[63] Talat Tekin, *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk* (İstanbul: Simurg Yayınevi, 1998), 39, 53.

[64] Tekin, 61.

[65] Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1947), 174. Her ne kadar aslında Moğol hükümdarı olsa da Cengiz Han ve "Yasa"sı uzun müddet Türk coğrafyasında da itibar gördüğünden, Cengiz Yasası İslamiyetten evvel Türk hukuk tarihinin kaynaklarından biri olarak mütalaa edilir (Cin - Akgündüz, 62-63; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 63).

[66] Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 16.

[67] Arsal, 74; Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 16.

[68] Arsal, 28-29. Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 16.

[69] Arsal, 146.

hususunda muameleler yapılmıştır[70]. Arat'ın "vakıf" olarak zikretmeyi tercih ettiği hukuki müessesenin mahiyetine dair tafsilatlı malumat yoksa da bazı mukaddes yapıların vakıf benzeri hukuki müesseseler yoluyla ayakta kaldığı ve bunların dolaylı olarak eski eserlerin muhafaza ve himayesine hizmet ettiği düşünülebilir[71].

İslamiyet'ten evvel Türk hukuku ile alakalı mühim bilgiler veren bir diğer kaynak olan *Kutadgu Bilig*[72] adlı eserdeki kahramanlardan "Ögdülmiş", hakana il (devlet) idare etmenin töresini söylerken, bir beyitte düşmanın "burkanını" kırmayı ve yerine mescit yaptırmayı tavsiye etmektedir[73]. Burkan kelimesi, Uygurca'da "Buda", "put", "ilah" ya da "Buda heykeli" manasına gelmektedir[74]. Metnin siyak ve sibakına bakıldığında, "kâfirlerle"; yani o devir için Türklerin düşmanı olan gayrimüslimlerle, İslamiyet'i yaymak için harp edilmesinden bahsolunmaktadır. Dolayısıyla yukarıda geçen ifadeler İslamiyet öncesi Türk hukukuyla alakalı değil, İslam hukuku ile irtibatlı görülebilir. Öte yandan, burada umumi olarak eski eserlerin tahribinin tasvip edildiği anlaşılmamalıdır. Dini yayma temelli bir harpte, sembolik olarak düşman için ehemmiyetli olan putun yıkılıp oranın mescide çevrilmesinin öğütlendiği düşünülebilir[75].

Netice itibarıyla, İslamiyet öncesi Türk hukukunda doğrudan eski eserlerin muhafazasına dair bir hukuki tanzim tespit edilmemekle birlikte, dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına hizmet eden muhtelif örf ve adetler ile tatbikata rastlanmaktadır. Umumiyetle devrin inanç dünyasıyla irtibatlı olarak ortaya çıkan ve sanatkarlar eliyle inşa edilen türbeler, mabetler ve vakfa benzer yapılar ile bengü taşlar, balballar, kurganlar ve kitabeler, sonraki devirlerde de eski eser mefhumunun teşekkülüne zemin hazırlayan misaller arasında sayılabilir. Bu tatbikat, her ne kadar modern anlamda eski eserler hukuku

---

[70] Reşit Rahmetî Arat, "Eski Türk Hukuk Vesikaları", *Türkler* (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 2/914. Bahsi geçen manastırların Maniheizm dininin manastırları olması muhtemeldir. Uygurlarda Maniheizm diniyle alakalı müesseseler hakkında tafsilat için bkz. Münevver Ebru Zeren, "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi", *Journal of Old Turkic Studies* 1/2 (2017), 145-146.

[71] Nesli, 450.

[72] XI. asırda Yusuf Has Hacib tarafından Uygurca yazılıp Karahanlı hükümdarına takdim edilmiştir. Eser, Türkistan havalisinde İslamiyet'in yayılmasından takriben bir asır sonra yazılmış olsa da devlet idaresi, hukuk ve örf-adetlere dair Türklerin İslam'dan evvelki telakkilerini göstermektedir (Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 62). Arsal'a göre eserde İslamiyet'in tesiri sathidir (Arsal, 98). Aksi yönde görüş için bkz. Fatih M. Şeker, "Kutadgu Bilig Nasıl Okunamaz? Sadri Maksudi Örneği", *İÜHFM - Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı* LXXV (2017), 289-298.

[73] "… Erat ve ordu ile ez bu kâfir düşmanı / Allah'tan güç dile sen gönlü arı
Askeri, silahı çevir kâfire / Kâfirle dövüşen ölmez, ölse de
Onların evini barkını yak, *kır burkanını* / Yerine mescid yap, cemaat toplansın
Tutsak et oğlunu, kızını, kul cariye / Hazine kur ondan aldığın servetle
Müslümanlığı aç, yay şeriati / Adın ve kendin olsun iyi…"
Bkz. Yusuf Has Hacib, *Kutadgu Bilig*, ed. Halil Aşıcı, çev. Muzaffer Tunçel (Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019), 426 (5484-5488).

[74] Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968), "Burkan", 53-54; İsmail Doğan - Zerrin Usta, *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı* (Ankara: Altınpost Yayınları, 2014), "Burkan".

[75] İslam hukukunda harp yoluyla fethedilen yerlerdeki gayrimüslim mabetlerine zarar verilmeyeceği prensip olmakla beraber, mabet olarak faaliyete devam edip etmeyeceği hususunda karar verme salahiyeti hükümdardadır. Ancak tatbikatta yalnız en büyük mabet camiye çevrilmiş, diğer mabetlere dokunulmamıştır. Bkz. Ekrem Buğra Ekinci, *İslâm Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler* (İstanbul: Arı Sanat, 2018), 284-285. İslam hukukunda heykellerin ve putların yıkılması meselesi için bkz. Muhammed Raşit Akgün, "İslam Hukukunda Kültür Varlıklarının Korunması ve Heykellerin Yıkılması Meselesi", *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 29/2 (2023), 1093-1121.

çerçevesine tam olarak girmese de kadim Türk cemiyetinde mazinin maddi izlerine değer atfedildiğini ve bunların muhafazası istikametinde bir şuurun mevcut olduğunu göstermektedir.

B. İslamiyet Sonrası Türk Hukukunda Eski Eserlerin Korunması

Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden itibaren, Türk devletlerinde hukuki sistemin esasını İslam hukuku teşkil etmiştir[76]. Dolayısıyla bahsi geçen devirlerde eski eserlerin korunmasına dair hukuki rejimi doğru anlayabilmek için, evvela İslam hukukunun bu hususdaki hükümleri tespit olunmalıdır. Bilhassa Osmanlı hukukunun klasik devrinde, Hanefî mezhebine ait fıkıh kitaplarının asli meriyet kaynakları olarak kabul edildiği[77] dikkate alındığında; bu mezhebin hükümleri, eski eserlerle alakalı hukuki yaklaşımın anlaşılmasında ehemmiyet taşır. Bu çerçevede evvela İslam hukukundaki hükümler ele alınacak, ardından Osmanlı İmparatorluğu'ndan önceki Türk-İslam devletlerinde ve klasik devir Osmanlı hukukunda eski eserlerin muhafazasına dair tarihî ve hukuki gelişmelere yer verilecektir.

1. İslam Hukukunda Eski Eserlerin Hukuki Rejimi

Yukarıda beyan olunduğu üzere eski eserler hukukunun doğuşu çok eskiye dayanmadığından, İslam hukukunun klasik kaynaklarında (fıkıh kitaplarında) mevzuyu doğrudan tanzim eden hükümlere rastlanmaz. Ancak bazı hükümlerin ve tatbikatın dolaylı olarak kültürel mirasın muhafazasına hizmet ettiği ya da eski eserlerle alakalı olduğu söylenebilir. Mesela Kur'ân-ı Kerîm ayetlerinin toplatılıp *mushaf* haline getirilmesi ve hatta sonraki alimlerce rivayetlerin ilmî usullerle toplanıp hadis külliyatlarının yazılması faaliyetleri, bir cihetten İslami kültürel mirasın korunması olarak görülebilir[78]. Nesilden nesle aktarılan tasavvuf kültürü de somut olmayan kültürel mirasa misal gösterilebilir[79].

Mevzu hakkında çağdaş İslam hukuku literatüründe çalışmalar yapılmış, bilhassa eski heykellerin statüsü ve putların yıkılmasının lüzumu üzerinde muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Bu kısımda, İslam hukukunda eski eserler hukukuna dair ıstılah ortaya konduktan sonra evvela klasik fıkıh literatüründe kültürel mirasın muhafazasıyla alakalı hükümler ele alınacaktır. Akabinde çağdaş İslam hukukçularının mevzu hakkındaki görüşleri kısaca hülasa edilecektir. Böylece İslam hukukunda eski eserlerin korunmasına dair telakki ve hükümler ortaya konacaktır.

[76] Cin - Akgündüz, 111-112; Üçok vd., 57-61; Halil Cin - Gül Akyılmaz, *Türk Hukuk Tarihi* (Konya: Sayram Yayınları, 2017), 39-42; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 101-103.
[77] Cin - Akgündüz, 113-114; Cin - Akyılmaz, 42; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 182-183.
[78] Fatimah Alshehaby, "Cultural Heritage Protection in Islamic Tradition", *International Journal of Cultural Property* 27/3 (2020), 312.
[79] Nesli, 455.

a. İslam Hukukundaki Istılah

Çağdaş İslam hukuku literatüründe kültür varlıkları ya da arkeolojik eserler, "el-âsâr" (الآثار) mefhumuyla ifade edilir[80]. Literatürde kültürel miras manasında ise "et-türâsü's-sekâfî" (التراث الثقافي) ibaresi yaygın olarak kullanılmaktadır[81].

Kur'ân-ı Kerîm'de geçtiği haliyle "âsâr" kelimesi[82], geçmiştekilerin hayır veya şer olarak insanlara bıraktığı şeyler şeklinde tefsir edilmiştir[83]. Esasında klasik ıstılahta *eser* kelimesi, "hadis" manasında; *ilmü'l-âsâr* ise "hadis ilmi" için kullanılır. Fıkıh lügatlerinde *eser*, akitten terettüp eden netice olarak da geçer[84]. Ancak fıkıh kitaplarında bu kelimenin "kalıntı", "bakiye" manasında kullanıldığına da rastlanır[85]. Hülasaten hem lügat manasının hem klasik kaynaklarda zikrolunan misallerin hem de Osmanlı tatbikatında isimlendirmenin; İslam hukuk literatüründe eski eserler için "âsâr" tabirinin tercih olunmasına sebebiyet verdiği söylenebilir.

b. Klasik Fıkıh Kaynaklarında Eski Eserlerle İrtibatlı Mefhum ve Hükümler

Klasik kaynaklarda, eski eserlerin korunması doğrudan ve müstakil olarak ele alınmamışsa da bazı hükümlerin dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasına hizmet ettiği ya da eski eserlerle alakalı olduğu söylenebilir. Umumi olarak menkul eski eserler, fıkıhta define ve lukata meyanında mütalaa edilebilir. İslam dünyasında pek çok gayrimenkul kültür varlığının muhafazası vakıflar vasıtasıyla temin edildiğinden, vakıf müessesesi de bu çerçevede mühimdir. Ayrıca gayrimüslim tebaanın statüsü ve zimmet akdi gayrimüslim mabetleri ile mukaddes eşyalarının mevcudiyetini korumasında bir amil olarak görülebilir. Aşağıda bu meseleler ayrı ayrı ele alınacaktır.

---

[80] Mesela bkz. Abdullah bin Ahmed bin Âmir er-Rumeyh, *Ahkâmu'l-Âsâr fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Riyad: İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, h. 1431); Nâsır Sula - Abdulkâdir Abdusselâm, "Termîmu'l-Âsâr Beyne'l-Fıkhi'l-İslâmî ve't-Teşrî'i'l-Cezâirî: Dirâsetün Mukârenetün (Restoration of Antiquities Between Islamic Jurisprudence and Algerian Legislation: Comperative Study)", *Mecelletü Câmiati'l-Emîr Abdülkâdir li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 34/1 (2020), 146-205; Ahmed Halid Ahmed Nevfel, *Himâyetu'l-Âsâr fi'l-Fıkhi'l-İslâmî* (Gazze, Filistin: Gazze İslam Üniversitesi Şeriat ve Hukuk Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017).

[81] Alshehaby, 294; Anis Ahmad, "el-İslâm ve't-Turâsu's-Sakâfî", *A'mâlu Nedveti'd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmi ve't-Turâsi's-Sakâfi ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001* (Doha: UNESCO, 2005), 44-45.

[82] "Şüphesiz biz, ölüleri mutlaka diriltiriz. Onların yaptıklarını ve bıraktıkları âsârı yazarız. Biz, her şeyi apaçık bir kitapta sayıp yazmışızdır." (Yâsin, 36/12).

[83] Mesela öğretilen bir ilim, tasnif edilen bir kitap, kurulan bir vakıf, bina edilen bir cami gibi hayırlı şeyler ile Müslümanların zarar ve zulme uğramalarına sebebiyet veren veya Allah'ın zikredilmesine mâni olan kötü şeyler böyledir. Mescide yürüyenlerin ayak izleri olarak tefsir edenler de vardır. Bkz. Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, ed. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Ettafeyyiş (Kahire: Dârü'l-Kütübi'l-Mısriyye, 1964), XV/12.

[84] Sula - Abdusselâm, 150-151; Rumeyh, 20.

[85] Mesela son devir Hanefî fakihlerinin önde gelenlerinden İbn Âbidîn'in, *Reddu'l-Muhtâr* adlı eserinde, İslamiyet öncesi devirden kalma definelerden bahsedilirken *âsâr* kelimesi geçer. Aynı kaynakta, arazide binadan bir *eser* (kalıntı) olup olmadığından bahsedilir (Muhammed Emîn İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr* (Kahire: Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1966), II/323, IV/193). Hanbelî fukahasından İbn Kudâme'nin *el-Muğnî* adlı eserinde, Âd kavminden çok *âsâr* kaldığı ifade edilmiştir (Muvaffakuddin İbn Kudâme, *el-Muğnî*, ed. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî - Abdulfettah Muhammed el-Hulv (Riyad: Dâru Âlimi'l Kütüb, 1997), VIII/147). Şâfiî fakihlerinden Şirbînî, İslamiyet'ten evvel yapılıp harap olan ve *âsâr*'ı kalmış bulunan binadan söz eder (Hatîb eş-Şirbînî, *Muğni'l-Muhtâc*, ed. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), III/496).

i. Define ve Rikaz

Hukuk sistemleri, definelerin statüsünü tanzim etmiştir. Böyle gömülen malın mülkiyetinin terk edildiği değil, asıl malikin iradesi dışında bir sebepten ötürü yer altında kaldığı; ya da sonradan alınmak maksadıyla iradi olarak saklandığı düşünülür. Dolayısıyla doğrudan ihraz yoluyla aslen iktisap edilen bir sahipsiz malla aynı statüye tâbi görülmez. Asıl malikinin kim olduğu bilinemediği için mülkiyetin kime ait olacağı bir hukuki problem olarak hukuk sistemlerinde yer almış ve bulana, arazi malikine veya devlet hazinesine aidiyetine dair farklı esaslar kabul edilmiştir. Hepsinde müşterek nokta şudur ki; mesele hakkındaki hükümler, definenin maddi kıymetinin nazara alındığı bir çerçevede ve mülkiyet hakkına kimin sahip olacağı problemi merkezindedir[86].

İslam hukukunda da define (*kenz*), yer altına gömülü ve sahibi bilinmeyen altın ve gümüş paralar ile diğer kıymetli eşyalara umumi olarak verilen isimdir. Üzerindeki alametlerden Müslümanlardan kaldığı anlaşılıyorsa defineye "kenz-i İslami"; İslam devleti tebaası olmayan gayrimüslimlerden kaldığı anlaşılıyorsa "kenz-i cahilî" denir[87]. Kenz-i cahilî, aynı zamanda "rikaz"dır ve ganimet hükmündedir[88]. Dolayısıyla bunların beşte biri (*humus*) devlet hazinesine (*beytülmâl*) aittir. Kalan beşte dördün ise bulan kimsenin tâbiyeti ve definenin bulunduğu arazinin türüne göre; bulana, arazi sahibine ya da beytülmâle ait olacağı yönünde muhtelif görüşler vardır[89].

Menkul eski eserlerin bir kısmı, hususiyetleri itibarıyla define mefhumu çerçevesinde mütalaa olunabilir. İslam devleti tebaası olmayan gayrimüslimlerden kaldığı anlaşılan, yer altına gömülmüş ve maddi kıymeti haiz eski eserler, aynı zamanda kenz-i cahilîdir. Mesela Roma, Antik Yunan veya Eski Mısır'dan kalma sikke ve eşyalar böyledir. Define hükümleri tatbik edildiğinde, bulunan eski eserlerin beşte biri beytülmâle, geri kalanı ise çeşitli ihtimallere göre bulana, arazi sahibine veya yine beytülmâle ait olacaktır.

Ancak fıkıhtaki define ve rikaz hükümlerinin maksadı, eski eserlerin hukuki statüsünü tanzim etmek değil; mülkiyetin tespitidir. Zaten klasik kaynaklarda da bir eski eser tarifi yapılmamış, ya da mezkur mallar eski eser olarak vasıflandırılmamıştır[90]. Buradaki hükümlerin, bulunan eşyanın define vasfı ve yalnızca maddi kıymeti nazara alınarak konduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla klasik fıkıh kaynaklarındaki define hükümlerinin, İslam hukukunda "eski eserlerin hukuki statüsünü" ifade ettiğini söylemek pek isabetli olmayacaktır.

[86] Muhammed Raşit Akgün, *Önceki Hukukumuzda Definelerin Hukukî Statüsü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 16 ve devamı.
[87] Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Ravza Yayınları, 2018), IV/75-77.
[88] Rikazın muhtevası hususunda fukaha ihtilaf etmiştir. Mesela Hanefîlere göre madenler de rikaza dahildir. Ancak kenz-i cahilinin rikaz olduğunda ittifak vardır. Bkz. Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), I/555-558.
[89] İbn Âbidîn, II/322-324; Cezîrî, I/555-558.
[90] Mumcu, "1969", 66.

ii. Lukata

Müslümanlardan kaldığı anlaşılan defineler (kenz-i İslami), *lukata* hükmündedir[91]. Lukata, sahibi bilinmeyen, yitik, buluntu mala denir[92]. Lukata bulunduğunda öncelikle sahibinin aranması gerekir. Sahibi ortaya çıkmazsa, beytülmâle teslim edilir. Muntazam beytülmâl de yoksa bulan kimse muayyen bir müddet geçtikten sonra malı fakirlere tasadduk edebilir ya da fakirse maldan kendisi istifade edebilir; ancak sonradan sahibi çıkarsa tazmin eder[93].

Menkul eski eserlerden, Müslümanlardan kalmış olduğu anlaşılanların lukata mefhumuna dahil olduğu söylenebilir. Mesela Hz. Peygamber veya Râşid Halifeler ile Emevî ve Abbasî devrinden kalma sikkeler ile eşyalar böyledir. Böyle nesneler bulunduğunda, sahiplerinin tespit edilmesi neredeyse fiilen imkansız olduğundan; bunların umumiyetle devlet hazinesine teslimi icap edecektir.

Lukatanın bulan tarafından temellüküne sıcak bakılmayıp öncelikle beytülmâle teslim edilmesi lüzumunun, İslami eski eserlerin amme mülkiyetinde ve devlet kontrolünde tutulmasını temin ettiği akla gelebilir. Ne var ki beytülmâlin, sahibi çıkmayacağına kesin kanaat getirilen buluntu malı satıp bedelini hazinenin lukata sandığına (fonuna) koyması mümkündür. Zira bu sandık, kimsesiz fakirlerin ihtiyaçları, tedavileri ve cenaze masrafları ile hastaneler için sarf edilir[94]. Dolayısıyla lukata hükümleri de esas itibarıyla "eski eserlerin hukuki statüsünü" tanzim etmeyi hedeflemiş değildir. Yukarıda definelerle alakalı olarak da ifade edildiği gibi, bunlar daha ziyade malın maddi kıymetini nazara alan ve ayrıca beytülmâlin sosyal yardım fonksiyonunu ön planda tutan hükümlerdir.

iii. Vakıf

İslam hukukundaki düzenlenişi ve İslam tarihindeki tatbikatı dikkatle nazara alındığında, vakıf müessesesinin, içinde bir "kültürel mirasın korunması felsefesi" barındırdığını söylemek mümkündür[95]. İslam dünyasında ve ezcümle Osmanlı coğrafyasında, pek çok sosyal, kültürel, dinî ve ekonomik faaliyet vakıflar eliyle görülmüştür. Cami, mektep, medrese ve kütüphaneler, tekke ve zaviyeler, hastaneler, köprü, yol ve su yolları, çeşmeler, hanlar ve kervansaraylar gibi müesseselerin inşası, muhafazası, tamir ve bakımı ile mali idareleri vakıflar vasıtasıyla yapılmıştır[96].

Kültürel mirasın korunması cihetinden, vakıf hukukundaki "vakfın devamlılığı (ebediliği)" prensibi çok mühimdir[97]. Vakfın devamlılığını temin eden ve vakfı hususi olarak koruyan hükümler, kaynaklarda tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Mesela vakfedenin koyduğu şartların sonradan

[91] İbn Âbidîn, II/322; Cezîrî, I/555-558.
[92] Bilmen, VII/209.
[93] Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezheplerinde bulanın fakir olması şartı aranmaz. Bkz. Ekinci, *İslam Hukuku*, 446.
[94] Bilmen, IV/77; Ekinci, *İslam Hukuku*, 267-268, 270.
[95] Alshehaby, 310.
[96] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 241-242.
[97] Hanefîlerden farklı olarak Mâlikî mezhebinde, vakıf manasında "habs" adı verilen müessesenin muayyen müddete bağlı kurulmasına imkan verilmiştir (Ekinci, *İslam Hukuku*, 372).

değiştirilememesi kaidedir[98]. Mütevelli, bu şartlara bağlı olarak vakfı en iyi şekilde idare etmekle mükelleftir. Kasıt veya ihmaliyle vakfın zararına yol açarsa mesul olur[99]. Vakfolunmuş mal, prensip olarak satılamaz, bağışlanamaz[100]. Vakfın varidatı evvela vakıf malın tamir ve bakımına sarf edilir[101].

İslam hukukunda vakıfların muhafaza ve himayesi ile devamlılığını temin eden hükümlerin mevcudiyeti, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren pek çok eserin ayakta kalmasına ve hayatiyetini sürdürmesine vesile olmuştur[102]. Dolayısıyla İslam hukukunda vakıf müessesesinin, bilhassa gayrimenkul eski eserlerin korunmasında mühim bir rol oynadığı söylenebilir.

Gayrimüslimlerin yaptığı vakıf muameleleri İslam hukukunda sahihtir. Bu meyanda sosyal, kültürel ve ekonomik hizmet gören vakıflar kurulduğu gibi; kilise, havra veya manastırlar gibi dinî vakıfların tesis olunduğu İslam tarihinde görülmektedir[103]. Gayrimüslimlerin kiliseleri ile sair bina ve müesseselerinin günümüze kadar ayakta kalmasında en mühim amillerden birinin vakıf müessesesi olduğu söylenebilir[104].

iv. Gayrimüslim Mabetlerinin Statüsü

Klasik kaynaklarda ele alınan gayrimüslim mabetlerinin "termim ve tecdidi" (restorasyon) meselesi, kültürel mirasın korunması çerçevesinde mütalaa edilebilir[105]. Evvela İslam hukukunda mabetlere zarar vermemenin umumi bir prensip olduğunu söylemek gerekir[106]. Hz. Peygamber'in Necran Hristiyanlarına verdiği emannamede mabetlerin koruma altında olduğu taahhüt edilmiştir[107]. Tûr-ı Sînâ (Azize Katerina) Manastırı rahiplerine verilen emannamede ise sadece ibadet yapılan

[98] Bu prensip "şart-ı vâkıf, nass-ı şâri gibidir" cümlesiyle de ifade edilir. Ancak istisnaen, bazı şartların vakfın yararına olarak değiştirilebileceği istikametinde fukahanın görüşleri mevcuttur. Bkz. Ahmed Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2013), 269-270; Ekinci, *İslam Hukuku*, 372-373.

[99] Bilmen, V/80-84. Mesela vakfın yeterli geliri olmasına rağmen tamirini ihmal eden mütevelli, hıyanet etmiş sayılır ve onun azli gerekir. Hatta vakfın geliri kâfi gelmese dahi mütevelli, vakfın tamiri gerektiğinde finansman bulmakla mükelleftir. Bkz. Osman Safa Bursalı, *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 66-67.

[100] Ali Haydar Efendi, *Tertîbu's-Sunûf fî Ahkâmi'l-Vukûf*, ed. Ekrem Abdulcebbâr - Muhammed Ahmed (Müessesetu'r-Reyyân, ts.), 299 ve devamı.

[101] Ahmed Akgündüz, "Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası", *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (1994), 115 ve devamı.

[102] Mumcu, "1969", 66-67.

[103] Osmanlı tatbikatında, vakfiyelerde doğrudan kiliseye veya manastır yararına vakıf kurulduğu yazılmaz; bunun yerine, kilise, manastır veya Nasârâ "fukarası" ya da "hastaları" yararına olduğu ifade edilirdi. Bkz. Kenan Yıldız, "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları", *Osmanlı Araştırmaları* 54/54 (21 Haziran 2019), 145 ve devamı.

[104] Mumcu, "1969", 67.

[105] Sula - Abdusselâm, 168.

[106] Buna Kur'ân-ı Kerîm'den gösterilen delil şu ayettir: "Eğer Allah'ın, insanların bir kısmını bir kısmıyla defetmesi olmasaydı, içlerinde Allah'ın adı çok anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler muhakkak yıkılır giderdi." (Hac, 22/40).

[107] Osmanlı tarihinde de zimmîlere, yer yer sünnete atıfta bulunularak, benzer şekilde emannameler verilmiştir. Bkz. Mehmet Akman, "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri", *İlam Araştırma Dergisi* I/2 (1996), 133-134, 137-139.

yerlerin değil; ayrıca bunların içindeki eşyanın da koruma altına alındığı anlaşılmaktadır[108]. Hz. Peygamber'den sonraki devirlerde de benzer tatbikat devam etmiştir[109].

Fıkıh kaynaklarında gayrimüslim mabetlerinin statüsü, bulundukları şehrin ele geçiriliş şekline göre farklılık arz eder. Sulh ile fethedilen yerlerde sulh anlaşmasının hükümleri tatbik olunur ve kaideten mevcut mabetler muhafaza edilir. Harp yoluyla fethedilen beldelerde de prensip olarak mevcut mabetler yıkılmaz ve tahrip edilmez[110]. Ancak mevcut mabetlerin aynı şekilde faaliyete devam edip etmeyeceği ve o beldede yeni mabet yapılıp yapılamayacağı hususları hükümdarın tasarrufundadır. İslam tarihinde ekseriyetle fethedilen yerin en büyük mabedi camiye çevrilmiş, diğerlerine dokunulmamıştır[111].

Görüldüğü üzere İslam hukukunda hükümdarın gayrimüslim mabetlerine zarar vermemekle bağlı olduğu, bu hususta bir negatif yükümlülüğün mevcut olduğu söylenebilir. Peki, hükümdarın, bunların muhafazasını ve tamirini temin etme istikametinde bir *pozitif yükümlülüğü* var mıdır?

Mesele ihtilaflıdır. Gayrimüslim mabetlerinin tamirinin menedilmesi gerektiği görüşünde olanlar[112] bulunsa da fukahanın ekserisi, harap olan ibadethanelerin ıslah ve tamirini mümkün görür[113]. Mesela Hanefî mezhebinde, gayrimüslim mabetlerinin tamirinde eski hale iade esas alınmıştır. Yani mabetlerin harap olmadan önceki haliyle aynı genişlikte, aynı yükseklikte, ilave yapılmadan ve aynı kalitede malzemeyle tamir edilmesi esastır[114]. Zimmet akdiyle hükümdarın, gayrimüslim mabetleri için eski hale iadeyi de taahhüt ettiğini kabul etmek gerekir. Zira binaların ebedi kalmayacağı ve tamir menedilirse bunların harap ve telef olacağı muhakkaktır. Bu da dolaylı olarak yıkmak demektir. Yani zimmîler, mabetlerinin yıkılmaması hakkına sahip oldukları gibi, onları restore etme hakkına da sahiptirler[115].

Halife Hz. Ömer'in, Kudüs fethedildiğinde, eski bir Yahudi mabedini harap ve mezbele halinde bulunca oranın temizlenmesini emrettiği ve bizzat yardım ettiği rivayet olunur[116]. Suriye'nin Tedmür (Palmira) şehrindeki Bel Mabedi'nin bazı kısımlarının, 1133 (h. 527) senesinde, Emîr Nâsırüddîn Seyfüddevle'nin emriyle tamir olunduğu nakledilir[117]. Netice itibarıyla Müslüman beldelerde gayrimüslim mabetlerinin, restore edilmeksizin mümkün olmayacak kadar uzun müddettir

[108] Alshehaby, 313.
[109] Râşid Halifeler, Emevîler, Abbasîler, Fatımîler ve Selçuklulardaki tatbikata misaller için bkz. Levent Öztürk, "Kilise (İslâm Tarihi)", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002).
[110] Akman, 134.
[111] Ekinci, *İslam Hukuku*, 284-285.
[112] Umumiyetle Malikîler ve Ebu Said el-İstahrî gibi bazı Şâfiîler bu görüştedir (Sula - Abdusselâm, 175). Hz. Ömer'den rivayetle "İslam'da kilise inşa etmek ve onlardan harap olanları yenilemek yoktur." hadisine dayanırlar ki isnadı zayıftır. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Hidâye*, ed. Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), II/136 (741).
[113] Hanefîler, Şâfiîler, İbnü'l-Kasım gibi bazı Malikîler ve Hanbelîler bu görüştedir (Sula - Abdusselâm, 169).
[114] Klasik devir Osmanlı hukukunda da bu hükümler tatbik edilip ciddi şekilde takip edilmiştir. Bkz. Bursalı, 48-50.
[115] Bedreddin Aynî, *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*, ed. Eymen Sâlih Şa'bân (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), VII/256; İbn Kudâme XIII/241.
[116] Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, ed. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî (Dârü'l-Hicr, 1997), IX/662.
[117] Adnân ed-Dâûk, "Tedmur: Âsimetu Zenûbya ve Memleketu'z-Zuba'", *el-Faysal* 19 (1978), 49.

ayakta kaldığı görülmektedir. Eğer muhafaza edilmeselerdi, çoğunun zayi olacağı tespiti yapılabilir. İslamiyet'ten evvelki zamanlardan kalma pek çok eser, İslam âleminde varlığını sürdürmüştür[118].

c. İslam Hukuku Literatüründe Kültürel Mirasın Korunması

Bu kısımda, İslam'da kültürel mirasın korunmasına ve eski eserler hukukuna dair muasır İslam hukukçularının görüşleri ortaya konacaktır. Bu meyanda evvela umumi olarak İslamiyet'te kültürel miras telakkisi üzerinde durulacak, akabinde eski eserlerin tâbi olduğu mülkiyet rejimi, eski eserler mal olma vasfı ve tasvirlerin (resim, heykel ve putların) statüsü tetkik olunacaktır.

i. Umumi Olarak İslamiyet'te Kültürel Miras Telakkisi

Literatürde, İslam'ın umumi olarak kültürel mirasın korunması telakkisine sahip olduğuna dair doğrudan Kur'ân-ı Kerîm'den bazı deliller getirilmektedir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in pek çok yerinde eski eserlere bakıp düşünmek ve ibret almak öğütlenir[119]. Mesela:

"Onlar, yeryüzünde gezip de kendilerinden öncekilerin âkıbetlerinin nice olduğuna bakmadılar mı? Ki onlar, kendilerinden daha güçlü idiler; yeryüzünü kazıp alt-üst etmişler, onu bunların imar etiklerinden daha çok imar etmişlerdi…[120]"

İslam tarihindeki tatbikat da İslam'ın kültürel mirasa bakışa dair fikir verir. Müslümanlar, hüküm sürdüğü yerlerde umumi olarak eski eserlere karşı yıkıcı olmamış; bilakis koruyucu bir tavır takınmıştır. İslamiyet'in yayılışında ve ilk fetihlerde, mabetlere, kiliselere, manastırlara, eski eserlere ve arkeolojik yerlere dokunulmamıştır[121].

ii. Eski Eserlerin Tâbi Olduğu Mülkiyet Rejimi

Eski eserlerin mülkiyetinin kime ait olacağı, bilhassa "hususi mülkiyet" hükümlerine mi yoksa "amme mülkiyeti" hükümlerine mi tâbi olacağı meselesi üzerinde iki farklı görüşten bahsedilebilir. Birinci görüşe göre eski eserler, fıkhın definelere (*rikaz*) tatbik olunan hükümlerine tâbidir. Dolayısıyla, bulunduğu yere göre, arazi sahibinin veya bulan kimsenin hususi mülkü olur. Yalnız onun beşte biri (*humus*) devlet hazinesine alınır[122].

---

[118] Sula - Abdusselâm, 172.

[119] Abdulhamid el-Ensârî, "Mevkıfu'l-İslâmi mine'l-Hıfâzi ale't-Turâsi'l-İnsânî", *A'mâlu Nedveti'd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmi ve't-Turâsi's-Sakâfî ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001* (Doha: UNESCO, 2005), 26. "Yeryüzünde bir gezmediler mi? Baksalar ya kendilerinden öncekilerin sonları nasıl olmuş? Onlar yeryüzünde gerek kuvvetçe ve gerek eserce kendilerinden daha üstündüler. Öyle iken Allah onları günahları sebebiyle tutup alıverdi. Kendilerini Allah'ın azabından koruyacak biri bulunmadı." (Mü'min [Ğâfir], 40/21). "De ki: Yeryüzünde gezip dolaşın da, Allah ilk baştan nasıl yaratmış bir bakın. İşte Allah bundan sonra (aynı şekilde) ahiret hayatını da yaratacaktır. Gerçekten Allah her şeye kadirdir." (Ankebût, 29/20).

[120] Rûm, 30/9.

[121] Mesela Amr b. el-Âs önderliğinde sahabe ve ilk Müslümanlar, 642 senesinde Mısır'a girmişler; oradaki Antik Yunan, Roma ve Eski Mısır devrinden kalma eserleri tahrip etmemişlerdir. İran, Maveraünnehr ve Afganistan fethedildiğinde; Kisrâ'nın eyvanı, Zerdüşt mabetleri, Mecusi tapınakları yıkılmamıştır. Müslümanlar Hint Yarımadası'na girdiğinde, yerli halkın ekseriyeti Hindu ve Budist ibadetleri yapmaktaydılar. İşte buralarda İslam medeniyeti yerleşmiş; fakat ahaliye müdahale edilmemiş ve kültürel mirasa zarar verilmemiştir (Ensârî, 25).

[122] Ahmed Nevfel, 30.

İkinci görüşe göre ise eski eserler amme mülkiyeti hükümlerine tâbidir. Yani bütün eski eserler devlet kontrolündedir ve devlet, bunlarda Müslümanların tamamının menfaatine tasarrufta bulunur. Eski eserler, yalnızca maddi kıymetleri dikkate alınarak "rikaz" hükümlerine tâbi kabul edilemez. Zira bunların, ilmî ve tarihî ehemmiyetinden ötürü, rikazdan farklı olarak manevi kıymetleri de vardır. Ayrıca eski eserlerin, fertlerin mülkiyetine bırakılmasında, rikaz için cari olmayan büyük bir *mefsedet*[123] ortaya çıkacaktır. Dolayısıyla eski eserlere rikaz hükümleri tatbik olunamaz[124].

Bu görüşü müdafaa edenler, Hz. Peygamber'in bir tuzlayı, bir şahsa önce tahsis edip daha sonra tahsisi geri almasına dayanırlar[125]. Zira bu gibi kaynaklardan, tıpkı su, mera ve ateşte olduğu gibi, herkesin yararlanma hakkı (*şirket-i ibâha*) vardır. Eski eserler de tarihî, sosyal, ilmî ve iktisadi kıymetlerinden ötürü böyledir. Kimsenin onları hususi mülk edinmeye veya onlarda tek başına tasarrufta bulunmaya hakkı yoktur. Eski eserlerin bir şahsa temliki bütün Müslümanların zararınadır. Devletin tasarrufunda kalması ise amme maslahatını tahakkuk ettirir[126].

Madenler hakkındaki Malikî mezhebi kavlinin bu görüşü desteklediği söylenebilir[127]. Nitekim Malikî mezhebine göre toprağın içinden çıkan, katı veya sıvı her türlü maden beytülmâlindir. Böyle mallar Müslümanların tamamına aittir ve tek bir şahsın mülkü haline gelmesi maslahata aykırıdır. Hükümdar veya vazifelendirdiği kişi bunlarda tasarruf eder ve gelirlerini Müslümanların maslahatına kullanır[128].

Nihayet İslam hukukunda hükümdarın, mübahları emretme ve yasaklama salahiyeti çerçevesinde, eski eserler hukuku sahasında tanzim yapması ve kanun çıkarması da mümkündür[129]. Zira hükümleri içtihatla tayin olunan meselelerde hükümdarın emri, mevzu hakkındaki hilafı ortadan kaldırır[130]. İslam devleti kanun çıkararak eski eserleri amme mülkiyetinde saydıktan sonra, artık ne hususi arazide ve ne de devlet arazisinde bulunan eski eserlerin, fertlerin mülkiyetine geçmesi bahis mevzuu olabilir[131].

---

[123] "Kötülük, bozukluk, zarar. Maslahatın zıddı." Ekrem Buğra Ekinci, *Dinî Lügat İzahlı Misalli Metinlerle* (İstanbul: Arı Sanat, 2018), "Mefsedet".

[124] Ahmed Nevfel, 31.

[125] Rivayete göre Ebyad b. Hammâl, Hz. Peygamber'den bir tuzlanın kendisine verilmesini istemiş; Hz. Peygamber de başta kabul etmiştir. Sonra oradakilerden biri, böyle yaparak ona kaynağı kesilmeyen bir su bağışlamış olduğunu söyleyince; Hz. Peygamber bu tasarrufunu geri almıştır. Bkz. Kâsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbu'l-Emvâl* (Riyad: Dâru'l-Fadîle, 2007), 392, (hadis no: 698); Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, "Ahkâm", 39, (1380).

[126] Ahmed Nevfel, 32.

[127] Ahmed Nevfel, 32.

[128] Muhammed İlîş, *Minehu'l-Celîl alâ Muhtasari'ş-Şeyh Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984), II/78.

[129] Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nda 1869 AAN'den itibaren böyle olmuştur. Müteakip devrede İslam dünyasında ilk misal, 1883 Mısır kanunlarıdır. Daha sonra 1926 Lübnan, 1929 Filistin, 1950 Suriye, 1953 Tunus ve Ürdün, 1955 Yemen, 1958 Irak, 1960 Kuveyt, 1970 Bahreyn ve Birleşik Arap Emirlikleri, 1972 Suudi Arabistan ve Yemen kanunları sayılabilir. Bkz. UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws, (Erişim 16 Kasım 2025).

[130] Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî Cessâs, *el-Fusûl fi'l-Usûl* (Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 1993), III/96.

[131] Eski eserlerin, herkesin menfaati için amme mülkiyetinde kabul edilip devletin tasarrufunda tutulması, İslam hukukundaki "*sedd-i zerâi* (kötülüğe giden yolların kapatılması)" delilinin de bir icabıdır. Zira eski eserlerin tahribi, itlafı, çalınması veya satılması halinde tarihî vesikalar ziyana uğrar ve bunların kötü niyetli kimselerin eline geçmesi, telafi edilemez zararlar doğurabilir. Ayrıca gayrimüslimlerden kalma eski eserlerin ihmal edilmesi ya da zarar görmesi, başka ülkelerde Müslümanların kültürel mirasına zarar vermek için bahane hasıl edebilir. Bkz. Ahmed Nevfel, 32-33.

Hülasaten, meseledeki ihtilafın bir sebebi, eski eserlerin kıymetine dairdir. Yalnızca maddi kıymetini nazara alanlar, menkul eski eserleri İslam hukukundaki rikazla bir tutarak –humus alınması kaydıyla– bunları fertlerin temellük etmesinde mefsedet görmezler. Diğer taraf ise eski eserlerin, manevi kıymetlerinin de bulunduğunu; kültürel, tarihî ve ilmî ehemmiyetlerinden ötürü amme malı statüsünde ve devlet himayesinde olması gerektiğini ileri sürer. Bir taraf kültür varlıklarını rikaza kıyas ederken, diğer taraf onu tuz kaynağına kıyas etmiştir[132]. Netice itibarıyla hem Osmanlı İmparatorluğu'nda ve hem de sonraki devirde İslam coğrafyasındaki kanunlarda, eski eserler hakkında rikaz hükümlerinin tatbikinden ziyade amme mülkiyeti fikrinin ağır bastığı söylenebilir.

iii. Eski Eserlerin Mal Olma Vasfı

Bazı eski eserlerin, İslam hukukuna göre mal vasfını taşıyıp taşımadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Malın tarifi mezheplere göre farklılık arz etse de bir nesnenin, hukuki muamelelere mevzu olabilmesi ve hukuken koruma altında (*mütekavvim*) kabul edilmesi için esas itibarıyla iki ana unsurun gerektiği söylenebilir: "örfen iktisadi kıymeti haiz bulunma" ve "şer'an mübah olma"[133].

Menkul ve gayrimenkul eski eserlerin, umumi olarak insanlar arasında ya da mütehassıslar nazarında çağımızda kıymetli olduğunda tereddüt yoktur. Dolayısıyla örfen iktisadi kıymeti haiz bulunma şartını sağladığı söylenebilir[134]. Eski eserlerden elde edilebilecek mübah menfaatler de bulunduğundan, şer'an mübah olma şartının da umumi olarak yerine geldiği kabul edilebilir[135]. Ancak Müslümanlar için haram kılınmış nesneler, mübah olma şartını taşımadığı için hukuken korunmaz. İstisnaen, zimmîlerin elinde bulundurduğu böyle mallar, eğer kendi dinlerine göre haram kılınmış değilse, onlar için mütekavvim hükmündedir[136]. Mesela gayrimüslimlerin sahip olduğu olan haçlar[137], heykeller ve resimler hukuken mal sayılır[138]. Hayattayken hür veya köle olsun, insan cesedinin tahnitiyle yapılmış olan mumyalar ise mal değildir[139].

---

[132] Ahmed Nevfel, 33.

[133] Hanefîlere göre mal, örfen iktisadi kıymeti haiz ve fizikî varlığı olan nesnelerdir. Yani kıymetsiz şeyler (mesela bir buğday tanesi) ya da menfaatler (mesela intifa hakkı) mal değildir. Hukuken tanınan ve koruma altında olan mallara mütekavvim mal denir. Bunun için de malın mübah olması, yani şarap, domuz gibi haram kılınmış nesnelerden olmaması gerekir. Malikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre ise mal, örfen iktisadi kıymeti olan ve mübah olan şeylerdir. Ayrıca mütekavvim ıstılahı kullanılmamıştır. Bu mezheplerde menfaatler mal olarak sayıldığı için, fizikî bir varlığa sahip olma şartı aranmaz; ancak ilave olarak necis olmama şartı aranır. Bkz. Hasan Hacak, "Mal", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 27/461-463.

[134] Rumeyh, 68 ve devamı.

[135] Klasik kaynaklarda, maldan elde edilecek menfaatler tahdit edilmiş değildir. O zamanda olmayan bir menfaat sonradan ortaya çıkmış olabilir. Nasıl ki bir malın kimine göre çok kıymetliyken kimine göre kıymetsiz olması, onun mal olma vasfını değiştirmiyorsa; benzer şekilde günümüzde çok kıymet verilen eski eserlerin, eskiden rağbet görmemesi de onda menfaat olmadığı manasına gelmez. Eski eserlerdeki mübah menfaatlere de şunlar misal olarak gösterilebilir: Kur'ân-ı Kerîm'de öğütlendiği gibi eski kavimlerden ibret almak, Kâbe gibi eski eserler vasıtasıyla şer'î hükümlerin gelme maksadını anlamak, eski medeniyetlerden elde edilen malumattan yararlanmak, turizm yoluyla gelir elde etmek... Bkz. Rumeyh, 69 ve devamı.

[136] Zeynüddin İbn Nüceym, *el-Bahru'r-Râ'ik* (Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), VIII/140.

[137] İbn Âbidîn, VI/212.

[138] Rumeyh, 87 ve devamı.

[139] Rumeyh, 88.

iv. Üzerinde Tasvir Bulunan Eski Eserlerin Muhafazası Meselesi

Üzerinde tasvir bulunan, mesela bir canlı sureti nakşedilmiş veya heykel şeklindeki eski eserlerin İslam hukukundaki statüsü ayrıca ele alınmalıdır. Prensip olarak insan ve hayvan suretindeki tasvirler (resim ve heykeller) Müslümanlar için *mübah* mal olarak görülmez[140]. Ancak tasvir, insan veya hayvan suretinde değilse[141]; hakir haldeyse[142]; heyetini (şeklini) kaybetmişse[143]; küçükse[144] ya da çocukların oynadığı oyuncak kabîlinden ise[145] mübah görülmüştür. Gölgesiz tasvirin[146] veya dayanıklı olmayan malzemeden yapılan heykelin[147] caiz olduğu yönünde görüşler de vardır.

Muasır İslam hukukçularının bir kısmı ise heykellere tazim veya ibadet edilmediği müddetçe bunların muhafazasında haramlık bulunmadığı görüşündedir. Bu görüştekiler, mevcut eski eserlerin put olarak vasıflandırılmayacağını ve muhafazasının icap ettiğini müdafaa ederler. Buna muhalefet eden ve böyle nesnelerin tahrip edilmesini lazım görenler de mevcuttur[148].

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in putların kırılmasını emrettiğine dair rivayetler vardır[149]. Hz. Peygamber zamanında Kâbe'nin putlardan temizletildiği de bilinmektedir[150]. Ancak mezkur hadisler ile tatbikatın, İslam'ın henüz yeni yerleştiği bir devirde; hususen Arap Yarımadası'na ve buradaki

[140] Ebû Bekr Şemsu'l-eimme es-Serahsî, *el-Mebsût* (Kahire: Matbaatu's-Saâde, ts.), I/211; Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-Tahsîl*, ed. Muhammed Haccî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), XVIII/573-574; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, X/200-201; Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, h. 1396), XIV/81; Şirbînî, IV/407-409; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfü'l-kınâ an (metn)i'l-İknâ'*, ed. Hilal Musaylihî Mustafa Hilal (Riyad: Mektebetu'n-Nasri'l-Hadîse, 1968), I/280; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, I/647-650; İlîş, *Minehu'l-celîl alâ Muhtasari'ş-Şeyh Halîl*, III/529.

[141] Mesela ağaç, gemi, camii, güneş ve ay tasvirleri böyledir. İbn Abbas'ın, suret yapan bir adama, tasvirin Hz. Peygamber tarafından menedildiğini söyleyince; adamın, geçimini bununla sağladığını ifade ettiği; bunun üzerine İbn Abbas'ın, adama ağaç veya cansız resimler yapabileceğini söylediği rivayet olunur. Bkz. Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Libâs", 99 (2110); Serahsî, I/210.

[142] Mesela halıda, yastıkta veya yaygıdaysa mekruh değildir. Bu görüşe delil olarak gösterilen hadisler için bkz. Muhammed b. İsmâîl Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, "Libâs", 90; Müslim, *Sahih-i Müslim*, "Libâs", 92, 95, 96; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb Nesâî, *es-Sünen*, "Zînet", 114; Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, "Libâs", 45; İbn Mâce, *es-Sünen*, "Libâs", 45.

[143] Canlı olsaydı yaşaması mümkün olmayacak şekilde azaları noksan haldeki tasvirler caiz görülmüştür. Mesela başsız ya da yalnızca baş kısmı olan suretler böyledir. Serahsî, başı kesilmiş olan suretin, ağaç resmi hükmünde olduğunu ifade eder. Bkz. Serahsî, I/210.

[144] Ebû Hüreyre'nin yüzüğünde iki sinek resmi olduğu rivayet olunur. Bir görüşe göre suret, kuş kadarsa mekruhtur; daha küçükse değildir (İbn Âbidîn, I/648-650). Hz. Peygamber devrinde Bizans imparatorlarının resimleri ve haç işaretleri olan paraların tedavülde olduğu; Hulefâ-yı Râşidîn devrinde de bu paraların kullanıldığı; Halife Muaviye'nin, üzerinde kılıç kuşanmış tasvirinin olduğu paralar bastırdığı, Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın h. 77 senesinde üzerinde kendi resminin olduğu sikkeler kestirdiği rivayet olunur. Bkz. İlyas Uyar, *Tasvir Hadisleri: Tahriç ve Değerlendirme* (Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 32-33.

[145] Delil olarak gösterilen hadisler için bkz. Buhârî, "Edeb", 81; Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 81; Ebû Dâvûd, "Edeb", 4931, 4932.

[146] Nevevî, seleften bazısının, "gölgesiz tasvirde beis yoktur" dediğini nakleder (Nevevî, XIV/82). Ne var ki cumhura göre burada kastedilen, hakir halde kullanılmasına izin verildiğidir. Böyle denmesinin sebebi, gölgeli tasvirin yani heykelin, hakir halde dahi caiz olmamasıdır. Bkz. İbn Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, ed. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1379), X/388.

[147] "Tasvîr", *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye* (Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1988), 12/102.

[148] Tarafların görüşleri ve delilleri hakkında tafsilat için bkz. Akgün, "Kültür Varlıkları", 1109 ve devamı.

[149] Mesela bir rivayette Hz. Peygamber'in, Hz. Ali'yi putları imha etme ve yüksek mezarları yerle bir etmekle vazifelendirdiği geçer. Bkz. Müslim, "Cenâiz", 31 (969). Cerir b. Abdullah'tan bir rivayete göre, Hz. Peygamber, onu *Zülhalesa* denen putlarla dolu mabedi yıkması için yollamıştır (Buhârî, "Menâkıbu'l-Ensâr", 20).

[150] Buhârî, "Mezâlim ve Gasb", 32; "Megâzi", 50; "Tefsir", 192; Müslim, "Cihad", 87.

müşriklerin putlarına mahsus olduğu anlaşılmaktadır[151]. İslam tarihindeki tatbikata bakıldığında, Râşid Halifelerin ve sahabenin, heykellerin mutlaka yok edilmesini gerektiren bir tavrı göze çarpmadığı gibi, aksine bunların ayakta bırakıldıklarına dair misallere rastlanmaktadır[152].

Üzerinde tasvir bulunan nesnelerin muhafazası ya da yok edilmesi meselesi hakkında sonraki İslam devletlerindeki tatbikatı bütünüyle ortaya koymak bu çalışmanın şümulünü aşacaktır. Yalnız mevzumuzla irtibatı hasebiyle, Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik devrinde sadece bu hususstaki vaziyete burada kısaca temas edilebilir. Eldeki mahdut vesikaya bakıldığında, klasik devir Osmanlı hukuk tatbikatında da heykellerin kategorik olarak yasaklanmadığı ya da gayrimütekavvim mal olarak görülmediği; ancak "günaha veya şirke yol açmasına" müsaade olunmadığı ve bu takdirde zapt edildiği anlaşılmaktadır[153]. Netice itibarıyla Osmanlı İmparatorluğu'nda heykellerin yıkılmasına dair şuurlu veya sistematik bir harekattan söz edilemez. Bilakis, 1869'dan itibaren "*Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*" adıyla tanzim olunan mevzuat, esas itibarıyla eski eserlerin korunması maksadına hizmet etmiştir.

2. Osmanlı Öncesi Anadolu Türk-İslam Devletlerinde Kültürel Mirasın Korunması

İslam hukukunda bilhassa gayrimenkul eski eserlerin korunması için en mühim enstrüman vakıf müessesesi olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'na kadarki Türk-İslam devletlerinde umumi olarak vakıflar yoluyla kültürel mirasın muhafaza edildiğini söylemek mümkündür. Selçuklular devrinde, Anadolu, Suriye, Irak, Azerbaycan, İran ve Türkistan'da; cami, medrese, türbe, hastane, kervansaray, kale ve köprüler gibi pek çok eser, vakıf olarak yapılmıştır. Vakıf hukukuna göre bunların devamlılığı

[151] Ebu'l-Hasen el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr*, ed. Ali Muhammed Muavvad - Adil Ahmed Abdülmevcud (Lübnan: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), IX/564; Abdulmun'im en-Nemr, *el-İctihâd* (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1987), 238-241; Samir Garib, *fî Târîhi'l-Funûni'l-Cemîle* (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 1998), 116-119; Muhammed Reşîd Rızâ, *Fetâvâ*, ed. Selâhaddin el-Müneccid - Yûsuf K. Hûrî (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Cedîd, 2005), III/1141-1144.

[152] Mesela Sasani İmparatorluğunun başşehri fethedildiğinde (637) kumandan Sa'd b. Ebî Vakkas, Kisrâ'nın eyvanını mescid olarak tanzim etmiş ve orada "cuma namazı" kılınmıştır; ancak sarayda bulunan heykellere bir zarar verilmemiştir. Bkz. Muhammed b. Cerîr Taberî, *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*, ed. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim (Kahire: Dârü'l-Meârif bimısr, 1967), 4/20; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, ed. Ömer Abdusselâm Tedmûrî (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 2/341; Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed İbn Haldûn, *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsarahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*, ed. Halil Şehade - Suheyl Zekkâr (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981), 2/537. İslam uleması da ilk devirlerden itibaren eski eserlerin ortadan kaldırılması istikametinde bir davette bulunmamıştır. Mesela Irak'ta Babil, Asur ve Keldani heykellerini gören Ebû Hanîfe'nin; Mısır'da firavun heykellerini gören İmam Şafiî ve talebelerinin bunlara dair herhangi bir menfi ifadesi yoktur. Bkz. Fehmi Huveydî, *Tâlibân: Cundullah fi'l-Ma'reketi'l-Ğalat* (Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2001), 130 ve devamı.

[153] Kadı sicillerindeki kayıtlar buna dair fikir vermektedir. Mesela bazı kayıtlarda, vefat eden Müslümanlardan kalma terekede gümüşten yapılma heykellerin yer aldığından bahsedilmektedir. Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699)*, (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2019), 663, no: 524 [123a-2]; Cüneyt Erdemci, *417/1 Numaralı Siirt Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi* (Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s.120-121. Bir başka kayıtta, yine bir Müslümanın evinden çalınan gümüş heykel ve başka eşyalar için kadıya şikayette bulunduğu ve bunu şahitlerle de ispat ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595)*, (İstanbul: İSAM, 2011), 129, no: 104 [28b-3]. Farklı bir kayıtta ise Müslüman birkaç kişinin evde içkili eğlence tertipledi̇ği ve bir odada, elinde şarap fincanı ve başında kadife şapka olan bir put (*nigâr*) bulunduğu; subaşı bunu almak istediğinde kılıç çektikleri ve mücadele neticesinde putun zorla alındığı yazılmıştır. Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644)*, (İstanbul: İSAM, 2011), 49, no: 275 [51a-3]. Bir zimmînin evini kilise haline getirip içine putlar koyduğu ve ayinler tertipledi̇ğine dair ihbar üzerine tahkikat yapıldığı ve şahsın kadı huzuruna getirildiği kaydedilse de puta bir şey yapıldığına dair malumat yoktur. Bkz. *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670 - 1671).*, (İstanbul: İSAM, 2011), 189, no: 227 [43b-2].

esası benimsenmiş ve bir kısmı vakıf sistemi içinde korunarak günümüze kadar ayakta kalmıştır[154]. Büyük Selçuklu, Anadolu Selçuklu veya Türk Beyliklerinden kalma vakıflar, Osmanlı devrinde de muhafaza edilmiş ve gerektiğinde tamir olunarak faaliyetlerini sürdürmeleri temin edilmiştir[155]. Anadolu Selçuklularında, imar ve inşa işlerine "emir-i mimar" adında bir yüksek memurun nezaret ettiği; birçok vakıf eserinde daimî ve maaşlı bir mimarın vazifeli olduğu vakfiyelerde geçmektedir[156].

Modern korumacılık telakkisinin mevcut olmadığı devirlerde, eski eser parçalarından faydalanma ve günlük hayatta kullanma yönündeki bazı tatbikat, eski eserlerin muhafazasını dolaylı yoldan temin etmiştir. Mesela Selçuklular ve Beylikler devrinde yaygın olarak rastlanan "mimari devşirme modeli" ya da eski eser kalıntılarının başka binalarda kullanılması usulüyle pek çok eski eser günümüze intikal etmiştir[157]. Bilhassa antik merkezlerin bulunduğu Konya, Akşehir, Isparta, Ankara, Kayseri, Sivas, Tokat, Antalya, Afyon, Sinop, Diyarbakır ve Urfa gibi şehirlerdeki cami, medrese ve türbelerde, antik sütun ve sütun başlıklarının kullanımına sık sık rastlanır. Duvar örgüsü ve kemerlerinde kullanılan antik malzemenin zaman zaman orijinal fonksiyonlarına devam ettirecek şekilde yerleştirildiği görülür[158]. Mesela Konya'daki Alâeddin Camii'nin yapımında antika mermer ve kabartmalar kullanılmıştır[159]. Eski mabet ve kiliselerin, yanlarına bir minare ilave edilerek camiye çevrilmesi, bir cihetten restorasyon mahiyetinde olmuş ve bunların günümüze kadar kalmasına imkan vermiştir[160].

Konya'nın ortasında bir höyük olan Alâeddin tepesini çevreleyen surlarda, eski eser kalıntılarının; Bizanslılardan kalma yazılı levhalar, mezar taşları, Yunanca ve Farsça kitabeler, kartal, aslan ve hatta haç tasvirleri olan parçalar ile heykellerin bulunduğu kaynaklarda geçmektedir[161]. Konya'da surlar ve sur kapılarında olduğu gibi başka binaların dış cephesinde de görünür biçimde yer alan Antik Yunan, Roma ve Bizans eserleri kalıntılarının, estetik bir maksatla ve adeta sergilenmek gayesiyle yerleştirildiği düşünülmektedir[162]. Dolayısıyla Türk müzeciliğini XII. asırdan başlatan ve Selçukluların bu hususta öncü olduğunu ifade eden yazarlar vardır[163].

---

[154] Öte yandan, harpler ve istilalar sebebiyle çok eserin harap olduğu bilinmektedir. Mesela 1157'de yapılan Sultan Sencer türbesinin, Moğolların Merv şehrini işgalinde çıkardıkları yangın neticesinde tahrip edildiği kaydedilmiştir (Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2005), 318 ve devamı; Nesli, 453). Eser günümüzde halen ayaktadır.

[155] Şükrü Ünar, "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu Gelişimi", *Asya Studies* 2/8 (2019), 68.

[156] O. Turan, *Selçuklu Tarihi*, 385.

[157] Hüseyin Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası, Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)* (Konya: Kömen Yayınları, 2009), 6. Devşirme usulü, Emevî, Fatımî ve Memlukler devrinde de yaygındı. Roma ve Bizans devirlerinde de Yunan eserlerinin parçalanarak yeniden kullanıldığı bilinmektedir. Bkz. Gönül Öney, "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Anadolu* 12 (01 Ocak 1968), 26.

[158] Öney, 17-26.

[159] Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 16-17.

[160] Hüseyin Türkseven, *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 13.

[161] O. Turan, *Selçuklu Tarihi*, 387; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 101-102.

[162] Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 17-18.

[163] Semavi Eyice, "Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1985), 6/1596.

Konya'daki Sultanlar Türbesi'nde, ölen sultanların saltanat alametleri ve sancakları, hususi eşyaları, harp aletleri, elbiseleri ve yazma Kur'ân nüshaları ile kıymetli rahleler gibi mukaddes emanetlerin muhafaza edildiği bilinmekte; burası adeta bir tür müze veya hazine olarak mütalaa edilmektedir. Öyle ki buradan günümüze kalan eserler vardır[164].

Dulkadiroğulları Beyliği hükümdarı Alaüddevle Bey devrinde (1480-1515) Maraş surları içinde bir kısımda Hitit eserlerinin biriktirilmesi yine bu meyanda mütalaa edilebilir[165]. Anadolu'da Beylikler devrinde Bizans sikkelerinin, eritilip tekrar basılmaksızın üzerine ikinci bir damga (kontrmark) vurularak kullanılmaya devam ettiği bilinmektedir. Menkul eski eser vasfındaki sikkelerin bu şekilde tedavülü, bugüne kadar gelmelerinde amil olmuştur denebilir[166].

Selçuklular devrinde inkişaf edip günümüze kadar yaşayan Mevlevîlik ve tasavvuf kültürü, ayinleri ile musikisi de somut olmayan kültürel mirasa misal verilebilir[167]. Aynı devirde kurulan vakıf kütüphaneler vasıtasıyla muhafaza edilen kitaplar da yine kültürel miras olarak değerlendirilebilir[168].

Yukarıdakilere benzer şekilde, Osmanlı Devleti'nin ilk devirlerinde vakıflar ile mimari devşirme ve koleksiyonculuk gibi faaliyetler vasıtasıyla eski eserlerin muhafaza ve himayesi dolaylı olarak temin edilmiştir. Tanzimat devrinden itibaren ise eski eserler hukukuna dair hususi tanzimler yapılmıştır. Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimi, çalışmanın ilerleyen bölümlerinde, devrelere ayrılarak tafsilatıyla ele alınacaktır. Bu sebeple burada Osmanlı Devleti'nde eski eserler hukukuna dair teferruata girilmeyip Osmanlı eski eserler hukukunun teşekkülünde harici tesirler bahsine geçilecektir.

III. OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKUNUN TEŞEKKÜLÜNDE HARİCİ TESİRLER

Osmanlı âsâr-ı atîka nizamnamelerinin hazırlanma safahatında devlet makamlarınca yürütülen bazı yazışmalar, nizamnamelerde Avrupa tesirini göstermesi cihetinden dikkat çekicidir. Bilhassa 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanmasında "Avrupa'da ve bilhassa Fransa'da" görülen rejimlerin model alındığı, resmî makamlar tarafından ifade edilmektedir[169]. 1874 ve 1884 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinin hazırlık safhalarında da Avrupa'daki kanunlar ile

[164] Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 16.
[165] Ferruh Gerçek, *Türk Müzeciliği* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999), 78.
[166] Nesli, 454-455.
[167] Nesli, 454.
[168] *TBMM Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu,* Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 3, Sıra Sayısı: 555 (Nisan 2018), 38.
[169] 1869 AAN görüşülürken Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi, kararında şöyle demektedir: "… *Avrupa'da* ve bilhassa *Fransa'da* her kim olur ise olsun ruhsat-ı resmiye ile âsâr-ı atîka çıkarmaktan memnu olmayıp fakat ihraç olunan antikaların başka bir memlekete nakline cevaz verilmediği misilli bizde dahi şu esasa riayetle..." (*BOA*, İ..ŞD.., 11-547 [6 Cemâziyelevvel 1285 / 25 Ağustos 1868]). Benzer gerekçelerin Napoli Krallığı'nda 1755'te çıkarılan *Prammatica LVII* ile Mısır'da 1835'te ilan edilen bir valilik emirnamesinde de yer alması dikkat çekicidir. 1881'de Macaristan'da tarihî abideler hakkında çıkarılan kanunun hazırlanması esnasında da "başka memleketlerde taşınır eski eserlerin ihracının yasaklanmış olduğu" ileri sürülmüştür. Bkz. Mária Mihály - Henrietta Galambos, "Hungary's Place and Role in the International Legal Protection of Cultural Heritage", *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 1 (2016), 63-64.

tatbikata atıf yapıldığı görülmektedir[170]. Zikrolunan mevzuatta, resmî yazışmalarda zikredilen ülkelerin model alınıp alınmadığı ya da hangi Avrupa devletinin hukukundan ne ölçüde ilham alındığı, literatürde henüz tespit edilmiş değildir.

Bu kısımda 1869'dan 1906'ya kadar çıkarılan âsâr-ı atîka nizamnameleri üzerinde Avrupa hukuklarının tesiri tetkik edilecektir. Evvela, tesir etmesi muhtemel görülen ve mukayeseye esas alınacak devletlerin eski eser mevzuatları kısaca tanıtılacaktır. Akabinde mezkur nizamnameler üzerinden yapılacak değerlendirme ile yabancı hukukların işbu mevzuat üzerindeki tesiri ortaya konacaktır.

A. Avrupa Devletlerinde Eski Eserlerin Hukuki Rejimi

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden önce, Avrupa'da –tespit edilebildiği kadarıyla– birçok ülkede eski eserlerin korunmasına dair hukuki tanzimler yapılmıştır. Bunlar arasında, öncülük etmesi cihetinden İtalya'daki mevzuat ile; doğrudan bu sahaya dair ilk ulusal kanun olması hasebiyle Yunanistan'daki mevzuat ayrı bir ehemmiyete sahiptir. Sonraki Osmanlı âsâr-ı atîka nizamnamelerine de tesirlerinden ötürü, bilhassa *Lex Pacca* ile 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu* (YEEK) tafsilatlı olarak tetkik olunacaktır. Yine, Osmanlı eski eserler mevzuatına tesiri muhtemel olan Avusturya ve İspanya kanunlarına da yer verilecektir. Osmanlı hukuku ile irtibatı çerçevesinde mühim görülebilecek diğer bazı Avrupa memleketlerindeki eski eserler mevzuatına da kısaca temas edilecektir. Hepsinden evvel ise, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanması safhasında resmî yazışmalarda açıkça zikredilmiş olması sebebiyle, Fransız hukukunda eski eserlerin hukuki rejimi ele alınacaktır.

1. ***Fransa***

Fransa'da ilk eski eserler kanunu 1887'de çıkarılmıştır[171]. Dolayısıyla mezkur kanunun, Osmanlı İmparatorluğu'nun 1869 ve hatta daha sonraki 1874 ile 1884 tarihli tanzimlerine tesir edemeyeceği aşikardır. Şu halde, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* model alındığı beyan olunduğu için, 1869 senesinden evvel Fransa'da eski eserlerle alakalı hukuki rejimin nasıl olduğunun

[170] Meclis-i Maarif-i Kebir, 21 Temmuz 1870 tarihli Nizamname layihasında "*başka memleketlerin* de nizamlarına muvafık" bir tanzim yapmak istendiğini ifade etmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22). 1874 AAN meriyete girdikten takriben 7 ay sonra Maarif Nezareti, Nizamname'nin esaslı şekilde tadilini teklif eden layihasında, açıkça Yunanistan'daki hukuk tatbikatı emsal gösterilmiştir: "… ve *Memalik-i Yunani*'de icra-yı taharriyat talebinde bulunan ecnebilere melfuf varakada muharrer şerait ile müsaade olunduğu ecnebi gazetelerinde görülüp şerait-i mezkure ise kalemrev-i hükümranisinde âsâr-ı atîka taharri edilecek olan devletin bu babdaki hukukunu muhafaza ile umumu dahi müstefid eyleyecek bir raddede görüldüğünden…" (*BOA*, MF.MKT., 21-143 [16 Şevval 1291 / 26 Kasım 1874]). 1884 AAN hazırlanırken ise sunulan layihanın "*düvel-i saire* (diğer devletler)" nizamnamelerinin tercüme edildiği ifade olunmuştur (*BOA*, ŞD., 2463-23 [26 Rebîülâhir 1300 / 6 Mart 1883]). Meclis-i Mahsus da "*Avrupa'da* eski eser araştıran kimselere yalnızca alçıdan yapılma kopyalarının verilerek asıllarının mahallî müzelere bırakıldığının" görüldüğünü ifade ederek "her yerde cari olan bu muamelenin" Osmanlı memleketinde de tatbik olunmasını münasip bulmuştur (*BOA*, İ..MMS., 78-3401 [23 Rebîülâhir 1301 / 21 Şubat 1884]).

[171] *Loi pour la conservation des monuments et objets d'art ayant un intérêt historique et artistique*. Journal Officiel de la République Française. Dix-neuvième année, N° 89, Jeudi 31 Mars 1887, s. 1521-1522.

ortaya konması gerekmektedir. Aşağıda 1887 tarihli kanundan önceki ve sonraki hukuki vaziyet ayrı ayrı ele alınacaktır.

a. 1887 Tarihli Kanun'dan Önce

Fransa'da 1789 ihtilalinden sonra monarşi, feodalite ve kiliseyle alakalı eski eserlerin tahribe ve yıkıma uğradığı bir devre yaşanmıştır. Sonrasında çıkarılan kararnamelerle kiliseye ait yazmalar, heykeller, abideler ve resimlerin "ulusun tasarrufu altında" olduğu ilan edilmiş; ardından bunların envaterinin çıkarılması, belediyelere devri ve satışına dair tanzimler yapılmıştır. 1790'da kurulan Abideler Komisyonu (*Commission des monuments*) ise bunları korumakla vazifelendirilmiştir. 1793'te ise sanat eserlerinin tahribine karşı bazı cezai hükümler getirilmiştir[172].

1810 tarihli Fransız *Ceza Kanunu*'nun (*Code pénal de 1810*) "abidelere zarar verme (*dégradation de monuments)*" başlıklı 257. maddesinde ise "umumun kullanımına ya da dekorasyona yönelik veya kamu makamları tarafından yahut bunların izniyle dikilmiş abide, heykel ve diğer nesneleri tahrip eden, deviren, parçalayan ve zarar verenler bir aydan iki yıla kadar hapis ve 100 franktan 500 franga kadar para cezasına çarptırılır" denmektedir[173].

Sonraki devrede eski eserlerin korunmasına yönelik pek çok bakanlık genelgesi (*circulaire*) çıkarılmıştır. 1810'dan itibaren abideler hakkında bilgi toplanması, bunların bir envanterinin yapılması ve listelenmesi, abidelerin tamir ve restorasyonu, yapılacak arkeolojik kazılar, keşfedilecek eski eserlerin muhafazası gibi hususlarda genelgelerin varlığından bahsedilebilir[174]. Ancak bu tedbirlerin tamamı idari mahiyette olup kanun hükmünde değildir[175]. 3 Mayıs 1841 tarihli istimlak kanunu, harabe halinde olan tarihî abideleri istimlak salahiyeti tanıyan bir madde ihtiva ediyordu; ancak mezkur hüküm yalnızca gayrimenkuller için cariydi. Üstelik yüksek maliyeti ve hususi mülkiyetin güçlü biçimde korunmasından ötürü çok zor tatbik edilebiliyordu[176].

Esasında mevzuyla alakalı ana kanuni tanzim, 1804 tarihli Fransız Medeni Kanunu'dur[177]. Kanun'un 552. maddesine göre arazi maliki yerin üstüne olduğu gibi altına da maliktir. Malik, arazisinde her türlü inşaat ve kazıyı yapabilir. İstisnası, madenlerle ve asayişle alakalı yasa ve yönetmeliklerdir. Defineler hakkındaki 716. maddeye göre ise bulunan define, arazi malikine aittir.

---

[172] Georges Campos, *Protection des monuments et oeuvres d'art en Italie, en France et en Egypte: Historique des législations Italienne et Française.* (Lyon: Bosc frères, M. & L. Riou, 1935), 53-56; Mumcu, "1969", 58; Ministère de la Culture et de la Communication, *1913-2013 Monument historique, Les grandes dates* (2013), 3-5 (Erişim 16 Kasım 2025).

[173] "Quiconque aura détruit, abattu, mutilé ou dégradé des monuments, statues et autres objets destinés à l'utilité ou à la décoration publique, et élevés par l'autorité publique ou avec son autorisation, sera puni d'un emprisonnement d'un mois à deux ans, et d'une amende de cent francs à cinq cent francs." (*Code pénal*, promulgué le 22 février 1810).

[174] Campos, 56-57; Paul Verdier, *Le Service des Monuments historiques, son histoire, organisation, administration, législation (1830-1934)* (Paris, 1935), 57-66; Paul Iogna-Prat, *Le patrimoine culturel entre le national et le local : chances et limites de la décentralisation* (Unviersité d'Angers, Doktora Tezi, 2009), 133-135; Vincent Négri, "Recueil de textes officiels, 1838-1841", *1941 : Genèse et développements d'une loi sur l'archéologie* (Paris: La Documentation française, 2024), 31-49.

[175] Campos, 57.

[176] Campos, 57; Arlette Auduc, "L'héritage: la protection dans le courant du XIXe siècle", *1913 Genèse d'une loi sur les monuments historiques* (Paris: La Documentation française, 2013), 33.

[177] *Code civil des Français*, promulgué le 21 mars 1804.

Başkasının arazisinde define bulan kâşif definenin yarısına sahip olur[178]. Define hükümlerinin "arkeolojik nesneler" için de cari olduğu, yani bir arazide bulunan taşınır eski eserin, aksi ispat olunmadıkça, arazi malikine ait bulunduğu anlaşılmaktadır[179].

Bahsi geçen devirde menkul eski eserlerin kamu arazisinde bulunmasına dair herhangi bir vaka kayda geçmemiştir. Devlet mülkiyeti, daha ziyade satın alma ya da bağış yoluyla kamu koleksiyonlarına intikal eden eserler ile, nadiren de olsa devlet tarafından finanse edilen kazılarda ortaya çıkan buluntular için bahis mevzuudur[180]. Teorik olarak devlet arazisinde bulunacak nesnelerin –ve eski eserlerin– devlete ait olacağı prensibi Fransız hukukunda da caridir. Ancak devlet arazisinde arkeolojik kazı yapmak serbesttir ve önceden izin alma şartına bağlanmamıştır. Zira o devirde umumi olarak "kazı hürriyeti" tanınmıştır[181]. Ülkede arkeolojik kazıların önceden resmî izne tâbi tutulması ya da bulunacak eski eserlerin yurt dışına ihracının yasaklanmasına dair bir tanzim mevcut değildir.

b. 1887 Tarihli Kanun ve Sonrasındaki Vaziyet

1887'de kabul edilen *Tarihî Abideler Kanunu*, eski eserlerin sınıflandırılması (*classement*) esasına dayanmaktadır. İlgili bakanlık tarafından yapılacak muamele ile "sınıflandırılmış" eski eserler üzerinde izinsiz olarak değişiklik, tamir, restorasyon ya da herhangi bir tahribat yapılamaz (m. 4). Hususi mülklerin sınıflandırılması için malikin rızası gerekir (m. 3). Malik razı olmazsa, tek yol istimlaktir (m. 5). Devlete ait sınıflandırılmış menkul eski eserler, devredilemez ve zamanaşımına tâbi olmaz (m. 10). Bir kamu arazisinde bulunacak menkul eski eser, vazifeli bakanlık sınıflandırmayla alakalı karar verinceye değin tedbiren mahallî idarece koruma altına alınır. Hususi mülkte keşfedilen eser ise salahiyetli makama bildirilmelidir; böylece lüzum görülürse istimlak prosedürü işletilebilir (m.14). İşbu kanunda da hususi mülklerde yapılacak kazılar için bir izin şartı ya da kazılarda bulunan nesnelerin yurt dışına ihraç yasağı bahis mevzuu değildir[182].

Kanun'da Cezayir ve himaye (*protectorat*) altındaki mıntıkalar için hususi hükümler getirilmiştir. Buralardaki devlet arazilerinde yahut devlet tarafından kamu müesseseleriyle hususi şahıslara devredilmiş arazilerde, yer üstü ve altında bulunan ve bulunacak bütün menkul ve gayrimenkul eski eserlerin devlet malı olduğu tanzim edilmiştir (m. 16, 17)[183]. Bu meyanda Tunus'ta

[178] Mezkur maddede define, "bir kimsenin mülkiyet hakkını ispat edemediği ve tesadüfen bulunan saklanmış ya da gömülü her şey" olarak tarif edilmiştir.
[179] Arnaud Hurel, "Préhistoire, préhistoriens et pouvoirs publics en France : la tardive émergence d'une conscience patrimoniale spécifique", *Histoire, économie & société* 2 (2010), 71.
[180] Vincent Négri, *Rapport final de recherche "Archéologie & bien commun. Figures de la propriété et du préjudice archéologiques"* (Mission de recherche Droit & Justice, 2021), 42.
[181] Vincent Négri - Nathan Schlanger, "Une lecture de la genèse du droit de l'archéologie", *1941 : Genèse et développements d'une loi sur l'archéologie* (Paris: La Documentation française, 2024), 22.
[182] Vincent Négri, "Protection et étude du patrimoine archéologique : l'exemple de l'aménagement du Haut-Rhône", *Revue juridique de l'Environnement* 1 (1990), 33-34.
[183] Jules Challamel, *Loi du 30 mars 1887 sur la conservation des monuments historiques et des objets d'art : étude de législation comparée* (Paris: F. Pichon, 1888), 35.

1886'da çıkarılan eski eserler kanununda da benzer hükümlerle beraber yurt dışına ihraç yasağı, kazılar için izin alma mecburiyeti ve bulunan eski eserlerde devletin şufa hakkına dair hükümler mevcuttur[184].

1887 Kanunu'ndan sonraki ilk eski eser kanunu 1913'te kabul edilmiş[185] ve bazı değişikliklerle beraber 2004'e kadar meriyette kalmıştır. 2004'te ise yeni bir *Kültürel Miras Kanunu* (*Code du patrimoine*) kabul edilmiştir[186].

2. İtalya

İtalya'da, bilhassa Roma'da, sanat eserlerinin Papalık Devleti'nin dışına çıkarılmasını yasaklayan ilk tanzimler 1464'te Papa II. Pius zamanına kadar uzanır[187]. 1624'teki *Editto Aldobrandini*'den itibaren Papa ve kardinallerin çıkarttığı çeşitli emirnamelerde heykel, figür, antika ve benzeri şeylerin yurt dışına ihracını yasaklayan hükümler vardır[188]. Kendisinden evvel çıkarılan 8 fermanı teyit eden 1750 tarihli *Editto Valenti*'de kazıların izne bağlandığı, hususi arazilerde dahi ortaya çıkarılan eserlerin bozulup tahrip edilemeyeceği ve izinsiz satılamayacağı, ayrıca eski eserlerin muhafazası için komiserler tayin olunduğu açıkça ifade olunmuş; ferman hükümlerine riayet etmeyenler hakkında cezalar getirilmiştir[189]. Eski eserlere dair o zamana kadar vazedilmiş hükümleri toplayan bir diğer ferman *Editto Doria Pamphili* (1802) ile şahıslara ellerinde bulunan eski eserleri bildirme mükellefiyeti yüklenmiş, eski eserlerin bir listesinin çıkarılması mukarrer kılınmış ve bulunan eserlerde devletin şufa hakkı da tanzim olunmuştur[190]. Benzer muhtevaya sahip *Lex Pacca*'nın (1820)[191], tafsilatlı hükümleriyle Avrupa'da kendisinden sonraki eski eserler kanunlarına öncülük ettiği kabul edilmektedir[192].

Aşağıda evvela *Lex Pacca* tetkik olunduktan sonra, Napoli (Sicilya) Krallığı'ndaki (1285-1816) mevzuat ele alınacak; ardından İtalya'nın Birleşmesi'nden (1861) sonraki hukuki rejim hülasa edilecektir.

a. Roma - Lex Pacca (1820)

Lex Pacca'nın mukaddimesinde, Roma'da çok sayıda antik eserin mevcut olduğu, bunların ve yeni keşfedilenlerin korunması ile başka yerlere naklinin önlenmesi maksadıyla ciddi tedbirler alındığı ifade edilmiştir. Geçmişte Papa'ların çıkardığı kanunların zamanla unutulması ve tatbik

[184] Décret du 1er Djoumadi-et-Tani 1303. *Journal Officiel Tunisien*. 4e année, N° 11, Jeudi 11 Mars 1886, 41-43.
[185] *Loi du 31 décembre 1913 sur les monuments historiques*. Journal officiel de la République française. Quarante-sixième année, N° 3, Dimanche 4 Janvier 1914, 129-133.
[186] Joumana Boustany, *Cultural Heritage in France*, Research Report (Université Gustave Eiffel, 2019) (Université Gustave Eiffel), 3.
[187] Halina Niec, "Legislative Models of Protection of Cultural Property", *Hastings Law Journal* 27/5 (1976), 1092.
[188] Campos, 21. Editto Aldobrandini metni için bkz. Andrea Emiliani, *Leggi, bandi e provvedimenti per la tutela dei beni artistici e culturali negli antichi stati italiani 1571-1860* (Bologna: Labanti e Nanni, 1978), 67-68.
[189] Emiliani, 96-108.
[190] Guiseppe Doria Pamphilj, *Chirografo della Santità di nostro signore papa Pio VII, in data del primo ottobre 1802, sulle antichità, e belle arti in Roma, e nello Stato ecclesiastico* (Roma: Presso Lazzarini, 1802).
[191] Bartolomeo Pacca, *Editto sopra le antichità e gli scavi* (Roma: Vincenzo Poggioli, 1820).
[192] Bu çerçevede ilk ulusal kanun olan YEEK'ye da mühim tesirde bulunmuştur (Daphne Voudouri, "Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece", *International Journal of Cultural Property* 17/3 (2010), 547-568).

olunamaması neticesinde birçok kıymetli eserin kaybedildiği, 1802 tarihli *Editto Doria Pamphili* ile bu kanunların yeniden meriyete konduğu, ancak bunun da tesirini yitirdiği ifade edilerek yeni bir kanuna ihtiyaç duyulduğu vurgulanmıştır.

Kanunla kurulan komisyonlar, maliklerin elinde bulunan eserleri tetkik edip ehemmiyetli olanları merkeze bildirecek; bu eserler sadece ülke içinde ve hususi izinle elden çıkarılabilecek, devlet talep ederse bunları satın alabilecektir. Eski eser malikleri, ellerindeki eseri bir başkasına satmaya teşebbüs ettiğinde satıcı ve alıcı, satışı merkeze bildirmek zorundadır; aksi halde eşya müsadere edilir (m. 9). Eski eserlerin yurt dışına veya Roma haricine çıkarılması sadece Papalık izniyle mümkündür (m. 12). Komisyonlar, ihraç edilmek istenen eserleri muayene ederek kıymet takdiri yapar; eğer "çok ehemmiyetli" görülmezlerse %20 vergi mukabilinde bunların ihracına izin verilebilir (m. 13-14). İzinsiz çıkarılmaya teşebbüs edilen eserlere el konulur (m. 21). Eski eserlerin ülke içine veya Roma'ya ithali ise serbesttir ve vergiden muaftır (m. 22).

Hiç kimse kendi arazisinde dahi resmî izin olmaksızın eski eser ya da define arama kazısı yapamaz; aksi halde eserlere el konulur ve para cezası verilir (m. 25). Kazı izni, ancak arazi malikine veya onun muvafakatiyle müracaat edenlere verilir (m. 27-28). Kazı sahasının yollar, binalar ve mezarlık gibi yerlerden uzak olması şarttır (m. 31). Umumi asayişin tehlikeye düşmesi ihtimalinde kazılar her zaman durdurulabilir (m. 32). Kazı yapanlar, haftalık olarak buldukları eşyayı tafsilatıyla merkeze rapor etmek zorundadır (m. 33).

Keşfedilen bir abidenin hususi bir ehemmiyete sahip olduğu anlaşılırsa, devlet araziyi istimlak ederek eseri koruma altına alabilir ve arazi malikine tazminat öder (m. 46). Kazılarda bulunan menkul eserler, arazi maliki veya anlaşmalarına göre kazı yapana aittir. Define ve madenlere dair hususi hükümler saklıdır (m. 49). Kilise ve ibadethanelerde bulunan eski eserler yerlerinden çıkarılamaz (m. 52). Umumi olarak antik yapılara ve unsurlarına zarar verilemez (m. 40-43). Roma'da bulunan heykel, sütun ve benzeri her türlü antik nesne ile açıkta yer alan abidelerin tahribi ve yerinden oynatılması yasaktır (m. 54-55).

b. Napoli Krallığı - Prammatica LVII

Napoli Krallığı'nda 1755'te çıkarılan *Prammatica LVII* kanununda eski eserlerin izinsiz olarak yurt dışına çıkarılması kesin olarak yasaklanmış ve yasağa uymayanlar için cezai hükümler konulmuştur. İhraç olunması istenen eser, bir komisyon tarafından muayene olunacak ve eğer estetik açıdan ya da nadirliği sebebiyle kıymetli görülmezse ancak o takdirde ihraç için ruhsat verilebilecektir. İzinsiz ihraca teşebbüs halinde eserler müsadere edilir ve faile 3 yıl hapis ya da sürgün cezası verilir. Kanun'un mukaddimesinde, "Avrupa'nın diğer medeni ülkelerinde antik eserlerin kralların izni

olmaksızın çıkarılmasının yasaklandığının" ifade edilmesi[193] ayrıca dikkat çekicidir[194]. Bu ifadenin 1750'de Papalık Devleti'nin çıkardığı *Editto Valenti*'ye işaret etmesi muhtemel görülmektedir[195].

İtalya'da bunlar haricinde Toskana Büyük Dukalığı; Parma, Massa, Modena, Savoy ve Este Dukalıkları, Lombardiya-Venedik Krallığı ve Sardinya Krallığı gibi devletlerin de eski eserleri koruma ve ihracı engelleme maksatlı bazı tanzimler yaptığı söylenebilir[196].

c. İtalya'nın Birleşmesi'nden (1861) Sonra

İtalyan birliği tesis edildikten kısa bir müddet sonra sanat eserleri, tarihî abideler ve eski eserlerin tespiti ile muhafazası için komisyonlar faaliyete geçmiştir. 1865'te çıkarılan bir kanunda hususi şahısların elindeki milli eski eserlere, kamu yararı için devlet tarafından el konabileceğine dair hükümler vardır[197]. İlk eski eserler kanunu 1902'de çıkarılmıştır. Buna göre menkul veya gayrimenkul eski eserlerin kanunen muhafaza altına alınmaları için en az 50 yaşında bulunmaları şarttır. Kamuya ait eski eserler istisnasız olarak, hususi mülk olanlar veya hususi arazi üzerindeki harabeler ise yalnızca çok ehemmiyetli iseler listeye kaydedilir. Listedeki eserler Milli Eğitim Bakanlığının nezareti altındadır ve bunların üzerlerinde izinsiz tasarrufta bulunulamaz. Kamuya ait eski eserler asla, hususi mülk olanlar ise izin alınmaksızın satılamaz. Satılmak istenen eski eserler üzerinde devletin mutlak bir şufa hakkı vardır; ancak muayyen bir müddet içerisinde kullanılmalıdır. Kazı yapılması izne tâbidir. Devletin umumi hükümler dâhilinde eski eserleri istimlak etmesi mümkündür. Kanuna uymayanlar hakkında tazminat mesuliyeti ve ağır para cezaları tayin olunmuştur[198].

1909 senesinde çıkan kanuna (*Legge Rosadi*) göre, İtalya sınırları içerisinde tesadüfen bulunan veya kazılarda çıkan bütün menkul ve gayrimenkul eski eserler devlet mülkiyetindedir. Kamu mülkiyetindeki eski eserler devredilemez ve eski eserlerin yurt dışına ihracı yasaktır[199]. 1939'da çıkarılan bir kanun ise eski eserlerin ihracını ve kazıları daha teferruatlı düzenlemiş; cezai hükümleri ağırlaştırmış ve 1902'den sonra ortaya çıkarılan bütün eski eserlerin devlet malı olduğunu hükme bağlamıştır[200]. 1999'da bir kanun hükmünde kararname ile kültür ve tabiat varlıkları mevzuatı tek bir metin olarak birleştirilmiş, 2004'te ise *Kültürel Miras Kanunu* kabul edilmiştir[201].

[193] Emiliani, 227-231.
[194] 1881'de Macaristan'da tarihî abideler hakkında çıkarılan kanunun hazırlanması esnasında da "başka memleketlerde menkul eski eserlerin ihracının yasaklanmış olduğu" ileri sürülmüştür (Mihály - Galambos, 63-64).
[195] Luca Frepoli, "Einleitung", *Translocations. Legislation. Eine Sammlung von Gesetzen zum Schutz beweglicher Kulturgüter vom 17. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*, (Erişim 16 Kasım 2025).
[196] Guido Guerzoni, "Cultural Heritage and Preservation Policies: Notes on the History of the Italian Case", *Economic Perspectives on Cultural Heritage* (Londra: Palgrave Macmillan, 1996), 110-112.
[197] Cevat Erder, *Tarihi Çevre Bilinci* (Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2007), 52.
[198] Mumcu, "1969", 56.
[199] Visconti Arianna, "The Reform of Italian Law on Cultural Property Export and Its Implications for the 'Definitional Debate': Closing the Gap with the European Union Approach or Cosmetics? Some Systemic Considerations from a Criminal Law Perspective", *Santander Art and Culture Law Review* 2/5 (2019), 161.
[200] Sue J. Park, "The cultural property regime in Italy: An industrialized source nation's difficulties in retaining and recovering its antiquities", *University of Pennsylvania Journal of International Law* 23/4 (Aralık 2002), 939-940.
[201] Arianna, 162.

3. Yunanistan

Yunan İsyanı (1821-1829) esnasında, yani henüz müstakil bir Yunanistan Devleti yokken, 1827'de Trezene'de toplanan milli meclis eski eserlerin ülke dışına nakli ya da satışını yasaklayan bir karar almıştır. 1829'da Argos Milli Meclisi'nde yasak teyit edilmiş, ancak "hükümetin yalnızca farklı ülkelerdeki ilmî heyetlerin arkeolojik araştırmalarına katkıda bulunabilecek eski eserlerin ihracına izin verebileceği" şeklinde bir istisna getirilmiştir. Aynı sene Egina'da bir devlet müzesi de kurulmuştur[202].

1834'te ise *Eski Eserler Kanunu* (YEEK) kabul edilmiştir[203]. YEEK, gerek 114 maddelik muhtevasıyla ve gerek Osmanlı mevzuatına tesiri cihetinden bu çalışmanın mevzuu itibarıyla mühim bir tanzimdir. Evvela bu kanun tafsilatlı şekilde tetkik olunacak; ardından, 1834 sonrasında Yunanistan'daki hukuki gelişmeler ve mevzuat ele alınacaktır.

a. 1834 Tarihli Yunanistan Eski Eserler Kanunu (YEEK)

Kanun'a göre, heykeller ve mimari eserler, işlenmiş mermer ve taş parçaları, tablo, mozaik, kap kacak, silah, süs eşyası ve diğer metal yahut topraktan yapılma eşyalar, paralar ve kitabeler "eski eser" olarak kabul edilir ve Kanun hükümlerine tâbidir (m. 110). Hristiyanlığın ilk zamanlarından ya da Orta Çağ'dan kalma eserler de buna dahildir[204] (m. 111). Hatta 1837'de çıkarılan bir kararnamede Bizans, Venedik ve Türklerden kalma eserlerin de korunacağı açıkça ifade olunmuştur[205].

Devlet arazilerinde yer altında ve üstünde, deniz, nehir, kanal, göl yahut bataklıklarda bulunan bütün kalıntılar ve eski eserler devletin mülkiyetindedir (m. 62). Hâlihazırda hususi mülkiyet altında bulunan eski eserlerde malikin mülkiyet hakkı saklıdır (m. 63). Kanun'un meriyete girmesinden sonra hususi arazilerde bulunacak eski eserlerde arazi maliki ile devlet yarı yarıya hak sahibidir (m. 64). Arazi maliki bu eseri satmak isterse, öncelikle devlete teklif etmek mecburiyetindedir. Anlaşma temin olunamazsa, eseri başkasına satabilir; ancak satış bedelinin yarısı devlete aittir. Salahiyetli makamca eşyanın "önemsiz" olduğuna karar verilirse eser tamamen arazi malikinin mülkü olur; bu takdirde malik eserde istediği gibi tasarruf edebilir (m. 80).

Elinde yahut arazisinde eski eser bulunan kimseler, bu eserlere zarar veremezler (m. 84). Bir abidenin korunmasının lüzumlu olduğuna karar verilirse, gereken tedbirleri alması için malike müddet tanınır (m. 87). Malik tedbirleri almayı reddeder veya müddeti geçirirse, masraflar devlet tarafından karşılanarak eser korumaya alınır ve mülk sahibine eserin kıymetinin yarısı ödenmek suretiyle mülkiyet hakkı devlete geçer (m. 88). Yasaklara ve mükellefiyetlere uymama neticesinde para cezaları

[202] Daphne Voudouri, "Greek Legislation Concerning the International Movement of Antiquities and Its Ideological and Political Dimensions", *A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece* (Atina: Benaki Museum, 2008), 125-126.
[203] *Fyllo Efimeridas Kyverniseos* (FEK) [Yunanistan Resmî Gazetesi], A 22/1834, 16.6.1834.
[204] Kanun'da kullanılan orijinal ifade "antikite" olup bu mefhum daha ziyade Antik (İlk) Çağ'dan kalma nesneler için kullanıldığından, ilave bir madde ile diğer devirlerden kalma nesnelerin de Kanun'a tâbi olduğunu ifade etmeye ihtiyaç duyulduğu düşünülebilir. Bkz. Daphne Voudouri, "La législation grecque : des antiquités au patrimoine culturel", *De 1913 au Code du patrimoine, une loi en évolution sur les monuments historiques* (Paris: La Documentation française, 2018), 414.
[205] Voudouri, "Cultural Heritage in Greece", 550.

tayin edilmiştir. Üçüncü şahsın şikayeti neticesinde ceza verilmişse, ceza olarak ödenen paranın yarısı muhbire verilir (m. 91).

Hiç kimse, kendi arazisinde dahi, salahiyetli makamın izni olmaksızın eski eser aramak maksadıyla kazı yapamaz. Aksi takdirde faile para cezası verilir ve bulunan nesnelere el konulur (m. 100). İzin yalnızca arazinin maliki olduğunu yahut malikin muvafakati bulunduğunu ispatlayan kişiye verilir (m. 103). Kazı yapılacak yerin tam mevkisi; umumi yollara, kamu binalarına, konut, bahçe ve tarla sınırlarına, eski abide kalıntılarına ve mezarlıklara uzaklığı bildirilmelidir (m. 104, 106). Salahiyetli makamlar kazı izni vermemeye; ya da izin verilmiş ve başlamış olan kazıları kamu güvenliği ve sağlığı için mahzur görülmesi halinde durdurmaya salahiyetlidir (m. 105-107).

Tesadüfen yahut bir ruhsatlı kazı neticesinde eski eser bulan kişi, devlet makamlarına ihbarda bulunmak mecburiyetindedir (m. 65). Elinde hâlihazırda eski eser bulunan kimseler, Kanun'un meriyete girmesinden itibaren 2 ay içinde merkeze bildirim yapmakla mükelleftir (m. 66). Hususi mülkiyet altındaki eserler, malikleri tarafından salahiyetli makama bildirmek kaydıyla, ülke içinde serbestçe nakledilebilir ve satılabilir (m. 69, 78). Yurt dışından eski eser ithal etmek serbesttir, ancak eserin tekrar ihraç olunabilmesi için, ithal anında merkeze usulüne göre ihbarda bulunulması mecburidir (m. 75).

Yunanistan'da bulunan eski eserler, hükümet izni olmaksızın yurt dışına çıkarılamaz, aksi takdirde cezai müeyyide tatbik olunur (m. 76). Kanun'un atıfta bulunduğu *Yunan Ceza Kanunu*'nun[206] 702. maddesine göre faile para cezası verilir ve eserler müsadere edilerek devlet müzesine teslim edilir. Eğer ihraç vuku bulmuşsa, eserin kıymeti tazmin ettirilir. İlgili Bakanlık, şu hallerde ihraca izin verebilir (m. 77):

- **a.** Merkez ve mahallî müzelerde ihracı istenen eserle aynı tür ve vasıfta başka bir eser varsa.
- **b.** Eser, yabancı bir ülkeden getirilip YEEK'de tayin olunan muameleler yerine getirilmişse.
- **c.** Umumi Müfettiş, eserin önemsenmeyecek kıymette olduğuna karar verirse.

O devirde Yunanistan Niyabet Konseyi'nde bulunan ve YEEK'yi hazırlayan Georg Ludwig von Maurer, Roma'da tatbik olunan kanunlardan ilham alındığını ifade etmiştir[207]. Kültür varlıkları hukuku sahasında çalışmalarıyla bilinen Yunan hukukçu Daphne Voudouri, YEEK'nin, izinsiz kazı yapmayı yasaklayan ve bulunan her nesnenin devlete bildirilmesini mecburi kılan 1820 tarihli *Lex Pacca*'dan mülhem olduğu görüşündedir[208]. Kazıyı yalnızca arazi maliki olduğunu ya da malikin rızası

[206] *Poinikos Nomos* [Ceza Kanunu]. FEK, A/3 10.1.1834 *Parartima* [ek].
[207] A. Pantos Pantos, "The Archaeological Legislation during the 19th century. From Georg Ludwig von Maurer to Panagiotis Kavvadias" (The Archaeology in Greece of the 19th century seen through the documents of the Historical Archive of the Archaeological Service, Atina, 2014), 2.
[208] Voudouri, "Greek Legislation", 126.

olduğunu ispatlayan kimselerin yapabilmesi, izinsiz kazı yapan faile para cezası verilerek bulunan eserlere devletçe el konulması, kazı yapılacak yere dair şartlar ve idarenin kazıyı durdurma salahiyeti gibi pek çok hükmü doğrudan *Lex Pacca*'da görmek mümkündür. Arkeoloji mütehassısı Yannis Galanakis ise YEEK'nin, Roma'da daha sonra çıkan daha katı tanzimlerden ziyade, 1750 tarihli *Editto Valenti*'ye benzediğini ifade eder. Zira "önemsiz" kabul edilen nesnelerin satışı ve ihracı mümkündür. Ayrıca YEEK'de nesnelerin ihraç için *Lex Pacca*'da getirilen vergiler yoktur. Eserlerin yurt içinde dolaşımının serbest olması da *Lex Pacca*'dan ayrıldığı bir noktadır[209].

b. 1834 Sonrası Gelişmeler ve Tanzimler

1874'te Almanya'nın, Olimpiya kazısı için Yunan hükümeti ile yaptığı 10 yıllık mukavele, eski eserler hukuku tarihi için mühimdir. Mukaleveye göre eski eserlerin tamamı Yunan devletinin mülkiyetinde olacak, Almanlar ise eserlerin kalıplarını ve kopyalarını alma hakkına sahip olacaklardır. Her iki hükümet kazıları denetlemek için birer kazı komiseri tayin edecek, kazı masrafları Almanlar tarafından karşılanacaktır. Antlaşmanın 6. maddesinde Yunan devletinin, münasip görürse, bulunan eserlerin eş ve benzerlerinden (*doubles ou répétitions*), kazılara katkılarından dolayı Almanlara verebileceği ifade olunmuştur[210]. Mezkur madde Yunanistan'da şiddetli reaksiyona sebebiyet vermiş ve 1887'de Fransızların Delfi kazısında yapılan antlaşmaya böyle bir madde konmamıştır[211].

Yunanistan'da 1899'da kabul edilen *Arkeolojik Eserler Kanunu*[212] (AEK) ile, hususi araziler de dahil olmak üzere ülke topraklarının tamamında bulunacak menkul ve gayrimenkul eski eserlerin tamamı üzerinde devletin "münhasıran" mülkiyet hakkına sahip olduğu ilan edilmiştir[213]. Bu prensip, eski eserlerin başka yerlere nakledilmesi meselesiyle yakından irtibatlıdır ve 1932 ve 2002 tarihli kanunlarda da yer almaya devam etmiştir[214].

4. İspanya

İspanya'da 1752'de kurulan Kraliyet Tarih ve Güzel Sanatlar Akademisi (*Real Academia de la Historia y de las Bellas Artes*), diğer vazifelerinin yanı sıra tarihî abidelerin korunması ve restorasyonuyla alakalı işlerden de mesul olmuştur. Akademi'ye ülkedeki eski eserleri tespit etmek

[209] Yannis Galanakis, "How (not) to protect the past? Heritage protection efforts and power struggles in early modern Greece", *Arte-Legge-Restauro. L'Europa e le prime prassi per la protezione dal patrimonio* (Venezia: Edizioni Ca' Foscari, 2022), 173.
[210] FEK, A 59/1875, 15.11.1875.
[211] Daphne Voudouri, "Le droit hellénique du patrimoine archéologique", *Le Patrimoine Archéologique et Son Droit - Questions juridiques, éthiques et culturelles* (Bruxelles: Bruylant, 2015), 295.
[212] *Nomos BChMST'* [2646 sayılı Kanun]. FEK, A 158/1899, 27.7.1899.
[213] Voudouri, "Législation grecque", 414-415. Ancak devlet müzelerinin ihtiyaçları cihetinden gereksiz yahut fazlalık olarak görülen eserler için fertlere bunlara malik olma, satma ve ihraç etme salahiyetini veren *sui generis* bir hak tanınmıştır. Yine böyle eserlerin, yabancı müzelerdeki eserlerle takas edilmesi de mümkün kılınmıştır (Voudouri, "Greek Legislation", 127).
[214] Voudouri, "Greek Legislation", 127.

için bir bütçe tahsis edilmiştir[215]. 1803'te, eski eserlerin korunması hakkında bir kraliyet kararnamesi çıkarılmıştır[216].

İspanya'nın ilk eski eser koruma kanunu olarak kabul edilen ve 1889'a kadar meriyette kalan[217] bu kararname, yedi maddeden oluşmaktadır. Mukaddimesinde, İber Yarımadası'nda keşfedilen eski eserlerin bilgisizlik sebebiyle yok edildiği ve bunun büyük bir kayıp olduğu; bu vaziyetin önünü almak için Kraliyet Tarih Akademisi'nin bütün Krallık'ta salahiyetli kılındığı ifade olunmuştur. Kararnamenin 1. maddesinde "antik eser"in (*monumentos antiguos*) tarifi yapılmıştır[218]. Kendi mülkünde eski eser bulan kimse buna malik olur. Kamu arazisinde ya da Kraliyet'e ait topraklarda bulunan eserlerin korunmasından ise salahiyetli yargı makamları mesul olacaktır. Herkes, bulduğu eseri Akademi'ye bildirmekle mükelleftir. Akademi, malikle anlaşarak eserleri satın alabilir (m. 2). Bulunacak eserlerin kayıt altına alınacağı, önceden bulunmuş eserlerin ise yine Akademi'ye bildirilmesi gerektiği tanzim olunmuştur (m. 4, 5). Mahallî idareler, bölgelerinde bulunan eski eserlerin zarar görmemesi için lazım gelen tedbirleri alacaklardır. Böyle eski binaların yıkılmasına veya malzemelerinin kullanılmasına izin verilmeyecek; yıkılmaya yüz tutmuş olanlar hakkında da Akademi'ye bilgi verilecektir (m. 7)[219].

Kararnamede eserlerin yurt dışına ihracı meselesi ele alınmamış, kazı ruhsatına dair de bir tanzim yapılmamıştır. Ayrıca hükümlere aykırılık halinde bir müeyyide konulmuş değildir. Bir eski eser kaçakçılığına dair ihbar üzerine 1806'da çıkarılan Kral Emirnamesi ile eski eserlerin Krallık hudutlarının dışına çıkarılması yasaklanmıştır[220]. 1837 tarihli Kararname ile eski eserlerin ya da yaşamayan sanatçıların eserlerinin ülke dışına ihracının yasak olduğu tekrar bildirilmiştir. 1844'te Tarih ve Sanat Abideleri Komisyonları kurulmuştur. Komisyonlar salahiyet sınırları içerisinde bulunan eski eserler hakkında katalog hazırlamak, devlete ait eski eserleri toplamak ve kayıt altına almak gibi vazifeler üstlenmiştir[221]. İspanya'da 1911 senesinde bir eski eserler kanunu çıkarılmıştır[222]. Sonraları 1985 ve 2015 tarihli kanunlarla kültürel mirasın korunması tanzim olunmuştur[223].

---

[215] María Aguirrezabal Orcajada, *Una historia de la tutela del oatrimonio cultural* (Universidad del País Vasco, Lisans Tezi, 2015), 9.
[216] Kararname'nin transkripsiyonuna ulaşmak için bkz. Jorge Maier Allende, "Comentario y transcripción de la Real Cédula sobre los monumentos antiguos (1803)" *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes* (Erişim 16 Kasım 2025).
[217] Jorge Maier Allende, "II Centenario de la Real Cédula de 1803 : La Real Academia de la Historia y el inicio de la legislación sobre el Patrimonio Arqueológico y Monumental en España", *Boletín de la Real Academia de la Historia* 200/3 (2003), 461.
[218] Her çeşit malzemeden yapılmış heykel, büst ve rölyefler, mabetler, mezarlar, tiyatrolar, amfitiyatrolar, sirkler, savaş gemilerinin yarış yaptığı havuzlar (*naumachia*), güreş ve oyun sahaları, yollar, su kemerleri, kitabeler, mozaikler, her çeşit para ve kabartmalar, mimari parçalar, sütunlar, müzik aletleri, dinî eşyalar, her çeşit silah, halkın kullanmış olduğu her çeşit eşya ve alet; Fenike, Roma, Hristiyan, Got ve Araplardan kalma ya da orta çağlara ait olduğu düşünülen, henüz bilinmeyen her çeşit eski eşya...
[219] Maier Allende, 455-457.
[220] Maier Allende, 457-468.
[221] Aguirrezabal Orcajada, 11.
[222] *Boletín Oficial del Estado* [İspanyol Resmî Gazetesi], BOE-A-1911-5496.
[223] Sancakdar vd., 277-278; UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws, "Spain".

5. Avusturya

1818'de çıkarılan bir emirname ile Avusturya İmparatorluğu topraklarının tamamında, elden çıkarılmasıyla doldurulması güç bir boşluğa sebebiyet verecek olan tablo, heykel, antika, sikke ve gravür koleksiyonu, nadir el yazması ve ilk baskılar gibi sanat ve edebiyat eserlerinin ihracı yasaklanmıştır (m. 1). İzinsiz olarak ihraca teşebbüs halinde eser müsadere edilir; ihraç vuku bulmuş ise eserin kıymetinin iki katı kadar para cezası tatbik olunur (m. 2). Hayatta olan sanatkarların kendi eserleri bu yasağa dahil değildir (m. 3). Eserlerin İmparatorluk toprakları içinde nakli ya da satışı serbesttir (m. 4). Bir eserin ihraç yasağına tâbi olup olmadığını tayin etmek salahiyetli makamlara mahsustur (m. 5)[224].

Bahsi geçen tanzimde 1802'de Roma'da çıkarılan *Editto Doria Pamphili*'nin tesiri göze çarpmaktadır[225]. 1827'de yapılan değişiklik ile ihracı istenen eserin bildirilmesi, böylece devletin eser üzerindeki şufa hakkını kullanabileceği ifade olunmuştur[226]. Bu değişiklikte de *Lex Pacca*'nın (1822) tesiri olduğu düşünülmektedir[227].

1811 tarihli Avusturya Medeni Kanunu'nda (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*), bulunan definenin; arazi sahibi, kâşif ve devlet arasında eşit olarak "üçlü taksimi" esası kabul edilmiştir. Bu prensip eski eserler için de cari olmuş, ancak 1846'da devlet kendi payından feragat etmiştir[228].

1850'de umumi bir Eski Eserleri Koruma ve Araştırma Komisyonu kurulmuş, 1885'te eski eserlerin kamulaştırılması hakkında kanun kabul edilmiştir. 1920 Anayasasıyla devlete eski eserleri koruma vazifesi verilmiş, 1923'te geniş bir eski eserler kanunu (*Denkmalschutzgesetz*) çıkarılmıştır[229].

6. Diğer Avrupa Ülkeleri

Çalışmamızda tetkik olunan devirde, İsveç, Portekiz, Danimarka, İngiltere, Almanya ve Hollanda gibi diğer bazı Avrupa memleketlerinde de eski eserler hukukuna dair mühim gelişmeler olmuştur. Bahsi geçen yerlerdeki bazı hukuki kaideler ve teamüllerin ele alınması, Osmanlı eski eserler mevzuatı ile benzerlik ve farklılıkların anlaşılması cihetinden lüzumlu görülmüştür.

İsveç'te eski eserlerin muhafazasına dair ilk tedbirlere II. Gustaf Adolf (1611-1632) zamanında rastlanır[230]. 1666'da çıkarılan *Eski Eserler ve Abideler Kararnamesi* (*Placat och Påbudh,*

---

[224] *Politische Gesetze und Verordnungen für die Österreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer* (Viyana: K.K. Hof- und Staats-Druckerei, 1820), 46/269-271.
[225] Luca Frepoli, "Franz I. von Österreich: Bestimmungen über die Ausfuhr von Kunstwerken (1818)", *Translocations. Anthologie: Eine Sammlung kommentierter Quellentexte zu Kulturgutverlagerungen seit der Antike*, (Erişim 16 Kasım 2025).
[226] *Politische Gesetze und Verordnungen für sämmtliche Provinzen des Österreichischen Kaiserstaates mit Ausnahme von Siebenbürgen* (Viyana: K.K. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerei, 1829), 55/71-72.
[227] Frepoli, "Österreich 1818".
[228] Iván Siklósi, "Treasure trove in Roman law, in legal history, and in modern legal systems", *Journal on European History of Law* 6/2 (2015), 100-101; Astrid Swenson, "Les influences étrangères sur le projet de loi de 1910", *1941 : Genèse et développements d'une loi sur l'archéologie* (Paris: La Documentation française, 2024), 262-263.
[229] Mumcu, "1969", 62.
[230] Mumcu, "1969", 57.

Om Gamble Monumenter och Antiquiteter) bazı yazarlarca dünyanın ilk eski eserler kanunu olarak görülür. Buna göre, eski saray, kale, hisar ve benzeri harabeler; dikili taşlar; yazılı sütunlar ve abide mezarlar tahrip edilemezdi[231]. 1684 tarihli bir emirnamede, toprak altında bulunan altın, gümüş ve diğer madenlerden yapılma eşya ve sikkelerin Kral'a ait olacağı; kâşife bir mükafat verileceği ifade edilmiştir[232]. XVII. ve XVIII. asırlarda eski eserlerle alakalı başka bazı kral iradeleri ve fermanlar da çıkarılmıştır[233]. 1828 tarihli Kararname ile gayrimenkul eski eserlerin muhafazasına dair daha tafsilatlı hükümler getirilmiş ve bunlar üzerinde değişiklik yapmak izne tâbi kılınmıştır. Toprak veya su altında eski sikke, altın, gümüş ve diğer metallerden, taştan ya da ahşaptan yapılma eşyalar ve benzeri sanat eserlerini bulan herkes; "1755 tarihli ferman" mucebince devlete haber vermek mecburiyetindedir. Bulunan nesne devlet tarafından satın alınmak istenirse, kâşife eşyanın kıymeti ödenir ve ilaveten bunun 1/8'i kadar da mükafat verilir. İhbar mükellefiyetine uymayan kişinin elindeki nesneye el konulur ve elden çıkardığı ya da telef ettiği kısmın kıymetinin iki misli kadar da para cezasına çarptırılır [234]. 1867 tarihinde, evvelki ile benzer esasları ihtiva eden yeni bir kanun kabul edilmiştir[235]. 1873 tarihli kanunla artık eski eseri bulan kimse ile eski eserin bulunduğu arazi malikinin hak sahibi olduğu kabul edilmiştir. Ancak bulunan eski eserleri devletin rüçhanlı olarak satın alma hakkı vardır[236].

Portekiz'de eski eserler hukukuna dair ilk kararname, 1721'de çıkarılmıştır. Kararnameye göre Fenikeliler, Yunanlar, Kartacalılar, Romalılar, Gotlar veya Arapların hâkimiyeti zamanından kalma olup Kral Sebastiao (1554-1578) devrine kadarki bütün eski eserler muhafaza altına alınacaktır. Böyle eserler tahrip edilemez ve bozulamaz. Mahallî idareler, mıntıkalarında mevcut bulunan yahut yeni keşfedecekleri eski eserleri Kraliyet Tarih Akademisi'ne bildirmek mecburiyetindedir. Keşfedilecek menkul eski eserler Akademi tarafından satın alınabilir. Böyle eşyalar bulup da satmak isteyen kimseler evvela mahallî idarelere teklif etmek mecburiyetindedir. Abidelerin bir envanterini çıkarmış olan Akademi, 1760'ta dağılmış ve kanun tam manasıyla tatbik olunamamıştır. 1802'de bu kararname yenilenmiş; 1840'ta tarihî kıymeti haiz olan binaların, tarzlarına aykırı şekilde restore edilmesi yasaklanmıştır[237].

Danimarka'da 1737 tarihli Kararname ile yer altında bulunup da sahibi bilinmeyen bütün altın, gümüş ve kıymetli eşyanın Kral'a ait olduğu, kâşifin hiçbir tazminat hakkı olmaksızın

---

[231] Thomas Adlercreutz, "The Royal Placat of 1666: Briefly About Background and Further Importance", *Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance Between Laws and Values*, International conference Niguliste Museum Tallinn, Estonia Conference proceedings (ICLAFI, ICOMOS Estonia, 2016), 12-15.

[232] Lyndel V. Prott - Patrick J. O'Keefe, *Law and the Cultural Heritage. Volume I: Discovery and Excavation* (Oxford: Professional Books Limited, 1984), 35.

[233] Mumcu, "1969", 57.

[234] Riksantikvarieämbetet (RAA) [İsveç Milli Kültürel Miras Kurumu], "Kongl. Maj:ts Nådiga Förordning Angående Forntida Minnesmärkens Fredande och Bewarande (1828 Förordning)" (Erişim 16 Kasım 2025); Adlercreutz, 10.

[235] RAA, "Kongl Maj:ts Nådiga Förordning Angående Forntida Minnesmärkens Fredande och Bewarande 1867 (1867 Förordning)" (Erişim 16 Kasım 2025); Wiegand, 127; Mumcu, "1969", 57.

[236] Mumcu, "1969", 57.

[237] Carlos Fabiao, "Archaeology and nationalism: the Portuguese case", *Nationalism and archaeology in Europe* (Londra: UCL Press, 1996), 92-100; Paulo Oliveira Ramos, "The Royal Decree of 1721 and the ephemeral archaeological collection of the Royal Academy of Portuguese History", *Journal of the History of Collections* 26/2 (2014), 224-226.

bulduklarını devlet hazinesine teslim etmeye mecbur bulunduğu, aksi takdirde cezalandırılacağı kabul edilmiş; bu kaidelerin uzun zamandan beri teamül olduğu da beyan edilmiştir. 1752'deki ferman ile, kâşifin eşyanın maden kıymeti kadar bir ücrete hak kazanacağı kabul edilmiştir. 1807'de "Eski Eserlerin Korunması Kraliyet Komisyonu" kurulmuş, sonrasında ülke topraklarında bulunan Antik ve Orta Çağ abideleri kanunen muhafaza altına alınmıştır. Mülkiyet hakkı devam etmektedir; ancak devlet maliklerle anlaşarak bir tazminat ödeme karşılığında bazı abideleri satın almıştır. 1848'de devlete ait araziler ile ormanlarda bulunan bütün abidelerin devlet malı olduğu ilan edilmiştir. Definelere dair hususi hükümler saklı kalmak kaydıyla, bu devirde menkul eski eserlerin satışı ya da yurt dışına ihracına dair bir yasak mevzubahis değildir[238].

Eski İngiliz hukukuna göre bulunan bütün defineler, Taç'a (*Crown*) ait kabul edilirdi. Bu kaide Cermen teamülü olup Almanya'da ve İskandinav memleketlerinde de asırlarca cari olmuştur[239]. Define bulup hükümete ihbar eden kimselere, definenin maden kıymeti, Kraliyet tarafından mükafat olarak ödenirdi. XIX. asır sonlarında, antika bulan kimselerin bunları gizlemeyip hükümete bildirmesini teşvik için, ödenecek mükafatın, nesnelerin maden kıymeti değil; itibarî değerine (antika kıymetine) yakın bir meblağ olacağı kabul edildi. Buluntular British Museum'a muayene için gönderilir ve lüzumlu görülenler müzeye alınırdı[240]. İngiliz hukukunda uzun müddet menkul eski eserlere, define hükümleri tatbik olunmuştur[241]. İlk defa 1882 yılında *Tarihî Abideleri Koruma Kanunu* (*Ancient Monuments Protection Act*) kabul edilmiştir. Mezkur kanun zaman içinde değişikliklere uğramıştır[242].

XVIII. asırda bazı Alman devletlerinde, tarihî kıymeti haiz olan eserlerin, prenslik veya kraliyet koleksiyonlarına teslim edilmesinin emrolunduğu görülmektedir. 1780'de Ansbach-Bayreuth prensi Karl Alexander'ın tanzimi, abidelerin muhafazası hakkında ilk Alman kanunu olarak gösterilebilir. Kanun, bilhassa memur, zanaatkar ve din adamlarına; dikili taşlar, mezarlar ve yazılı levhaların muhafazası için mükellefiyet yükler. XIX. asırda da bazı kodifikasyonlara rastlanır. Mesela Hessen-Darmstadt'ta mevcut abidelerin korunması için 1818'de bir kararname çıkmıştır; ancak hususi mülkiyettekiler müstesna tutulmuştur. 1815 Prusya ve 1826 Bavyera kanunlarında da eski eserlerin muhafazasına dair hükümler vardır. 1883'te Baden Büyük Dukalığı'nın kanun layihası, hususi mülkiyetteki eski eserler hakkında da hükümler içerdiğinden; bilhassa soyluların reaksiyonu ile karşılaşmış ve meriyete girememiştir. Almanya'da daha şümullü eski eserler kanunlarının kabul

[238] J. J. A. Worsaae - A. W. Franks, "On the Preservation of National Antiquities and Monuments in Denmark", *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 14 (1880), 349-356; Mumcu, "1969", 56-57; Maier Allende, 446.
[239] Wiegand, 126; Prott - O'Keefe, 311-312.
[240] A. Blanchet - H. A. Grueber, "Treasure-Trove, Its Ancient and Modern Laws", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society* 2 (1902), 156-170; Cecil S. Emden, "The Law of Treasure-Trove, Past and Present", *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 5/34 (1929), 102-104.
[241] Prott - O'Keefe, 37-38.
[242] Mumcu, "1969", 63-64; Simon Halfin, "The Legal Protection of Cultural Property in Britain: Past, Present and Future", *DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law* 6/1 (1995), 3 ve devamı.

edilmesi XX. asır başlarında bahis mevzuu olmuştur[243]. 1919 (Weimar) Anayasası'na, sanat eserlerinin yurt dışına çıkarılmasına mâni olunmasının, İmparatorluğun mesuliyetinde bulunduğuna dair hüküm konmuştur[244].

Birleşik Hollanda Krallığı'nda 1821'de neşrolunan Kraliyet Kararnamesi'nde, kiliselerde bulunan her çeşit sanat eseri veya tarihî abidelerden, hususi şahısların mülkü olanlar haricindekilerin; salahiyetli makamların izni olmaksızın satılamayacağı, elden çıkarılamayacağı ya da bir yere nakedilemeyeceği tanzim olunmuştur[245]. Burada devredilemezlik prensibi ve dolaylı olarak ihraç yasağının mevcudiyeti görülebilirse de tanzimin yalnızca kiliselerdeki eski eserlere mahsus olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

B. Osmanlı Eski Eserler Mevzuatına Yabancı Tesiri

Osmanlı eski eserler mevzuatına tesir etmesi muhtemel görülen yabancı hukuk sistemleri yukarıda ele alındı. Bu kısımda nizamnameler üzerinde hangi yabancı tesirin ne ölçüde bulunduğu ayrı ayrı tetkik olunacaktır.

1. 1869 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri

a. Fransız Tesirinin Mahiyeti

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanırken, Şura-yı Devlet tarafından "Avrupa'da ve bilhassa *Fransa*'da tatbik olunduğu" ileri sürülen esaslar şunlardır:

1- Eski eser arama kazılarının, devletten *resmî ruhsat* alınarak yapılabilmesi.

2- Kazılar neticesinde ortaya çıkarılan eski eserlerin *yurt dışına ihraç edilememesi*.

Bu iki prensip, 1869 AAN'nin temeli olmuştur. Mamafih 1869 öncesi Fransız eski eserler hukukunda, kazıların izne tâbi tutulmasına ya da ihraç yasağına dair bir tanzim yahut bu yönde bir tatbikat tespit olunamamıştır. O halde Şura-yı Devlet niçin Fransız hukukuna atıfta bulunmuştur?

Aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun Tanzimat devrinde kanunlaştırma ve müesseseleşmeye dair faaliyetinde, Avrupalı devletlerin ve bilhassa Fransa'nın doğrudan veya dolaylı olarak mühim tesirlerde bulunduğu bilinmektedir[246]. Mesela hazırlanan yeni kanunların mühim bir kısmı Fransa'dan iktibas olunmuş[247]; ayrıca Fransız adlî ve idarî sistemi model alınmıştır[248]. Bu gibi sebeplerden ötürü

[243] Oğuz Sancakdar - İlker Tepe, "Alman Hukukunda 'Kültür Varlığı' (Kulturdenkmal) Kavramı ve Başlıca Koruma İlkeleri", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/Özel (2009), 1758-1761; Werner Von Trützschler, "The Development of the Legal Protection of Monuments in Germany", *Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance between Laws and Values*, International Conference October 12-13, 2016 Niguliste Museum Tallinn, Estonia Conference Proceedings (Tallinn, Estonya: ICLAFI, ICOMOS Estonia, 2017), 20-21.

[244] Wiegand, 127.

[245] Alexander von Wussow, *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart* (Berlin: Anlagenband, 1885), 241-242.

[246] Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 414-415.

[247] 1850 *Ticaret Kanunu*, 1858 *Ceza Kanunnamesi*, 1861 *Usul-ı Muhakeme-i Ticaret Nizamnamesi*, 1863 *Ticaret-i Bahriye Kanunnamesi*, 1879 *Usul-ı Muhakemat-ı Cezaiyye Kanunu* ve 1879 *Usul-ı Muhakemat-ı Hukukiye Kanunu* gibi. Bkz. Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 424-430.

[248] Ekrem Buğra Ekinci, *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri* (İstanbul: Arı Sanat, 2004), 52-61.

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* için de Fransa'nın model alınması tabii olarak beklenebilirdi. Ne var ki, yukarıda da ifade edildiği üzere, Şura-yı Devlet'in açık atfına rağmen, 1869 AAN ile Fransız hukuku arasında doğrudan bir irtibat yoktur. Öte yandan, Osmanlı İmparatorluğu'nun, ihraç yasağı ve kazı ruhsatı şartı gibi hususlarda, hiçbir yabancı hukuku referans göstermeksizin, doğrudan kendi kararıyla bir tanzimde bulunması da elbette mümkündü. Ancak buna rağmen, Nizamname'nin mukaddimesinde Avrupa ve bilhassa Fransa'ya atıfta bulunulması; muhtemelen o devirde Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Avrupalı arkeologları ve onları himaye eden ecnebi sefaretleri ikna etme maksadına matuf diplomatik bir tercihtir.

Diğer taraftan, 1869 AAN'de bir cihetten Fransız hukukunun dolaylı tesirinden de bahsetmek mümkündür. Nizamname'de eski eserleri tahrip edenlerin cezalandırılması hususunda 1858 tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu*'nun[249] 133. maddesine atıf yapılmıştır. 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun mehazı, 1810 tarihli Fransız *Ceza Kanunu*'dur; mezkur 133. madde de o Kanun'un 257. maddesi model alınarak tanzim edilmiştir[250]. Böylece cezai hüküm cihetinden Nizamname'ye Fransız hukukunun dolaylı tesirinden bahsolunabilir. Benzer yasak ile cezai hükümler İsveç[251], İtalya[252] ve Yunanistan[253]'da da mevcuttu. Yani bu cezai hüküm cihetinden Nizamname'de bilhassa İtalyan ve Yunan tesiri de göz ardı edilemez.

b. Yunan, İtalyan ve Diğer Avrupalı Hukukların Tesirleri

1869 Nizamnamesi'nde yer alan kazı iznine dair kaidelerin İtalyan ve Yunan mevzuatından ilhamla getirildiği söylenebilir. Tetkik olunduğu üzere Papalık Devleti'nde *Editto Valenti* ile 1750'den itibaren kazılar izne bağlanmıştır. 1820 tarihli *Lex Pacca*'da ise hiç kimsenin, kendisine ait arazide dahi resmî izin almaksızın eski eser arama maksatlı kazı yapamayacağı hükmü getirilmiştir. Benzer

[249] Düstur, I/I/537.

[250] 1858 tarihli *Ceza Kanunnamesi*'nin, muhteva, şekil ve sistematik açıdan büyük ölçüde 1810 Fransız *Ceza Kanunu*'nu mehaz aldığı kabul edilmekle birlikte, maddelerin tamamı kelimesi kelimesine aynen tercüme olunmuş değildir. Literatürde bazı müellifler, bu farklılığın Fransız *Ceza Kanunu*'nun hatalı tercüme edilmesinden kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir. Ancak mesele hakkında yapılan etraflı tetkikler, Kanun'un bilinçli bir tercihle, şer'î ve örfi hukuktan da istifadeyle ve zamanın ve zeminin ihtiyaçları doğrultusunda adapte edilerek iktibas olunduğunu ortaya koymaktadır. Bkz. Ahmed Akgündüz, "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi", *BELLETEN* 51/199 (1987), 155-166.

[251] 1828'te çıkarılan Kararname'ye göre ülkede bulunan tarihî eserleri tahrip etmek, bozmak veya değiştirmek yasaktır. Eski kale, şato, manastır, kilise, şapel ve başka mühim binaların kalıntıları, dikili taşlar, eski mabet veya mezarlıkların kalıntıları, höyük, lahit ve geçmişteki ibadetleri ya da mühim tarihî vaka, kişi ve yerleri hatırlatan diğer büyük ve küçük nesneler buna dahildir (m. 1). Arazisinde böyle bir eser bulunan kişi, eseri kaldırabilmek veya değiştirebilmek için salahiyetli makamdan izin almalıdır. İzin verilmemesinden mağdur olan maliklere devlet tarafından tazminat ödenir (m. 2). Bkz. 1828 Förordning.

[252] *Lex Pacca*'da antik yapılara ait duvarlar, zeminler, kemerler ve diğer unsurlar, mezar odaları, hamamlar ve benzeri yapılar, bunlardaki kitabeler, mermerler ve resimlerin tahrip edilemeyeceği ve sökülemeyeceği hükmü bulunmaktadır (m. 40-42). Aksi takdirde buldukları eşyaya el konulur, zarar tazmin ettirilir ve faile bir yıl hapis cezası verilir (m. 43-44). Keşfedilen abidenin hususi ehemmiyetinden dolayı muhafazası gerektiği anlaşılırsa, devlet araziyi kamulaştırarak muhafazayı üstlenir ve arazi sahibine tazminat öder (m. 46).

[253] YEEK'ye göre göre elinde yahut arazisinde eski eser bulunan kimseler, bu eserlere zarar veremezler (m. 84). İzinsiz olarak eserlere zarar verme riski doğuracak kadar yakınında inşaat yapılamaz; yıkılmış abidelerden taş alınamaz; eserlerde herhangi bir amaçla iskele kurulamaz; konut, depo, ahır olarak veya başka maksatlarla kullanılamaz (m. 85). Aksi takdirde fail eseri tamirle veya mümkün değilse tazminatla mükelleftir ve para cezasıyla cezalandırılır (m. 90-92). Failin ayrıca meriyetteki ceza kanununa göre de cezai mesuliyetinin bulunduğu tasrih olunmuştur (m. 95).

hükümler, Sicilyateyn Krallığı'nın (1816-1861) 1827 tarihli tanzimi[254] ile YEEK'de de yer almıştır. Bahsi geçen devrede ne Fransa'da ne de diğer Avrupa ülkelerinde böyle bir kaideye tesadüf olunmuştur. Portekiz (1721)[255], İsveç (1755)[256] ve İspanya'da (1803) kazıların önceden izne bağlanmasından ziyade, buluntuların arazi malikleri yahut kâşifleri tarafından devlete bildirilmesi mecburiyeti mukarrer kılınmıştır.

Nizamname'de eski eserlerin yurt dışına ihracının yasaklanması hususunda Yunan ve İtalyan kanunlarına ilaveten İspanya ve Avusturya'daki mevzuattan ilham alındığı ifade edilebilir. Zira Papalık Devleti'nde *Editto Aldobrandini* ile 1624'ten, Napoli Krallığı'nda *Prammatica LVII* ile 1755'ten, İspanya'da 1806'dan, Avusturya'da 1818'den ve nihayet Yunanistan'da 1827'den itibaren eski eserlerin yurt dışına ihracının yasaklandığı görülmektedir.

Eski eserlerin yurt dışına ihracına dair ecnebi devletlerin resmî talebi halinde padişahın hususi müsaadesiyle izin verilebileceğine dair hüküm, İtalyan tanzimlerine benzetilebilir. İtalya, Avusturya ve Yunanistan'da bir eski eser ihraç olunmak istendiğinde, salahiyetli komisyonların eserin kıymetine dair bir değerlendirme yapacağı tanzim olunmuştur. Ancak ihraç izni için Avusturya (1818) ve Yunanistan'da (1834) salahiyetli bakanlık ve devlet makamlarının kararı kâfi iken; Roma'da (1822) ve Napoli Krallığı'nda (1755) bu izni verme salahiyetinin bizzat hükümdara ait olduğu ifade olunmuştur.

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde hususi mülkiyet altındaki eserlerle alakalı olarak Portekiz, İsveç, İspanya, Roma veya Yunanistan'da görülen ihbar mükellefiyeti ya da satış izni gibi bir şart yoktur. Hatta devletin şufa ya da rüçhan hakkından dahi bahsedilemez. Nizamname'deki sistem, Avusturya'daki 1818 tarihli Emirname ve –ihbar mükellefiyeti haricinde– İspanya'daki 1803 tarihli Kararname'nin sistemiyle benzer görülebilir.

Netice itibarıyla, 1869 AAN'de başta YEEK ve *Lex Pacca* olmak üzere Yunanistan, İtalya, Avusturya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerindeki mevzuat ile Nizamname hükümleri arasında benzerlik tespit edilmiştir. Fransız hukukunun tesiri ise yalnızca dolaylı olarak, 1810 Fransız *Ceza Kanunu* ile 1858 *Ceza Kanunu*'nun irtibatı vasıtasıyla olmuştur.

[254] Emiliani, 236-256.

[255] 1721 tarihli Kararname ile keşfedilecek bazı cinsten eserlerin sahipleri tarafından satılmadan önce mahallî idarelere teklif edilmesi mecburiyeti getirilmiştir. Mahallî idareler de mıntıkalarında mevcut bulunan yahut yeni keşfedecekleri eski eserleri Kraliyet Tarih Akademisi'ne bildirmek mecburiyetindedir. Bkz. Ramos, 224-225.

[256] 1828 tarihli Kararname'nin 6. maddesinde, toprak altında veya suda, eski paralar ya da kıymetli maden, metal, taş yahut ahşaptan yapılma eşya ve benzeri sanat eserlerini bulan herkesin 1755 tarihli ferman gereğince devlete bildirmekle mükellef olduğu hükme bağlanmıştır. Devlet tarafından satın alınmak istenirse, kâşife eşyanın kıymetine ilaveten 1/8'i kadar da mükafat verilir. İhbar mükellefiyetine uymayan kişinin elindeki buluntuya el konur ve elden çıkardığı ya da telef ettiği kısmın kıymetinin iki katı kadar da para cezasına çarptırılır (1828 Förordning). Benzer hükümler 1867 tarihli kanunda da yer almıştır. Bkz. 1867 Förordning.

2. 1874 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri

1869 Nizamnamesi meriyete girdikten takriben bir sene sonra, 21 Temmuz 1870'te, Meclis-i Kebir-i Maarifte 47 maddelik yeni bir âsâr-ı atîka nizamnamesi layihası hazırlanarak takdim olunmuştur[257]. Layiha Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesinde görüşülmüş, Maarif Nezaretine tekrar yollanarak bir dizi değişikliğe uğramıştır[258]. Nihayet 8 Nisan 1874'te Nizamname resmen neşrolunmuş ve meriyete girmiştir[259]. Nizamname'nin hazırlanma safhasında arz edilen ilk layihada, Nizamname'nin neşrolunan son metninde ve Nizamname meriyete girdikten sonra tekrar tadili için yapılan kanun teklifinde görülen yabancı tesiri aşağıda ele alınacaktır.

a. Maarif Nezaretinin 21 Temmuz 1870 Layihası

Meclis-i Maarif-i Kebir 21 Temmuz 1870'te yeni bir âsâr-ı atîka nizamnamesi layihası arz etmiş; gerekçesinde ise "başka memleketlerin de nizamlarına muvafık" bir tanzim yapılmasının istendiğini ifade edilmiştir[260]. Başka memleketlerin nizamları ifadesiyle hangi kanunların kastedildiği açıkça beyan olunmamıştır[261]. Ancak layihanın maddeleri dikkatlice tahkik olunduğunda 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu*'ndan ciddi şekilde ilham alındığı göze çarpmaktadır. Öyle ki, 47 maddelik layihanın 27 maddesi YEEK'deki maddelerle aynı veya oldukça benzerdir[262].

Layihada orijinal hükümler de mevcuttur. Mesela "devlete yahut şahıslara ait arazilerde bulunacak her türlü gayrimenkul eski eserin (*ebniye-i atîka-ı mutebere*) tamamen devlete ait olduğu", kâşifine kazı masrafları ile eserin kıymetine göre münasip miktar mükafat verilmesi, arazi şahsa aitse ayrıca arazi bedelinin ödenmesi gibi hükümlerin benzerine o devirdeki başka kanunlarda tesadüf olunamamıştır. Kazı nizamına dair getirilmiş bazı kaideler de böyledir.

---

[257] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22 (21 Rebîülâhir 1287 / 21 Temmuz 1870). 1869 Nizamnamesi'nin niçin böyle kısa bir vakitte tadil olunduğu ve buna dair safahat çalışmanın dördüncü bölümünde ele alınacaktır.

[258] Tespit edilebildiği kadarıyla Maarif Nezareti'nin üç, Şura-yı Devlet'in iki tane olmak üzere toplam beş layiha hazırlanmıştır. Bkz. *BOA*, ŞD., 206-42; 2406-25.

[259] Düstur, I/III/426.

[260] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22 (21 Rebîülâhir 1287 / 21 Temmuz 1870).

[261] Yakınçağ tarihçisi Ali Karaca, layihanın bilhassa Fransız mevzuatı esas alınarak hazırlandığını ifade etmiştir. Bkz. Ali Karaca, "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Bilinci (1837-1909)" (Ciépo XIV. Sempozyumu Bildirileri, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004), 383. Ancak kendisinin işaret ettiği kaynakta Fransa zikredilmemekte, yalnız "memalik-i saire nizamatına muvafık" (başka memleketlerin kanunlarıyla uyumlu) bir layiha hazırlandığı ifade edilmektedir. "Avrupa ve bilhassa Fransa'da" olduğu gibi tanzimde bulunma hususu 1869 Nizamnamesi'nin *hazırlanması* esnasındaki Şura-yı Devlet yazışmalarında geçmektedir (*BOA*, İ..ŞD.., 11-547). Yazar, eserinde de zikrettiği mevzubahis yazışmaları 1869 Nizamnamesi'nin *tadiliyle* alakalı görmüş olsa gerektir. Maarif meclisinin eski eserlere dair Yunanistan kanunlarını kastetmesi muhtemeldir. Ayrıca Maarif Nazırı Safvet Paşa'nın sonraları açıkça Yunan memleketindeki tanzimin benzerinin yapılmasını tavsiye ettiği bilinmektedir (Su, 52-54).

[262] Çok yer kaplayacağından ötürü maddeler tek tek mukayese edilmeyecektir. Ancak layihadaki madde numaraları, YEEK'deki benzerlerinin madde numaraları parantez içinde gösterilmek suretiyle şöyle sayılabilir: 1 (62), 2 (63), 4 (64), 5 (65, 67), 6 (90), 8 (66), 9 (68), 10 (69), 11 (70), 12 (72), 13-14 (75), 18 (77), 20 (80), 22 (85), 23-25 (86-88), 26 (90, 91), 29-30 (100), 32 (101), 41 (103), 43-46 (104-107).

b. 1874 Nizamnamesi

1870'te arz edilen ilk layiha epey değişikliğe uğramış ve nihayet 8 Nisan 1874'te Nizamname neşrolunmuştur. Nizamname metni, yukarıda bahsi geçen 21 Temmuz 1870 layihasından hayli farklıdır[263].

Nizamname'de yer alan, ruhsatlı kazılarda bulunacak eski eserlerin "üçlü taksimi" sistemine[264] o devirdeki diğer Avrupa kanunlarında rastlanmamaktadır[265]. Yalnız 1811-1846 arasında Avusturya'da, bulunan definelerin –ve eski eserlerin– arazi sahibi, kâşif ve devlet arasında eşit olarak paylaşıldığı bilinmektedir[266]. Yani Nizamname'nin kabul ettiği taksim esası, 1811-1846 arası Avusturya'daki tatbikatla aynıdır. Nizamname hazırlanırken Müze-i Hümayun müdürü bulunan ve görüşü sorulan Philip Anton Dethier'nin[267] Avusturya'daki geçmiş tatbikattan ilham alarak böyle bir sistemi teklif ettiği düşünülebilir[268].

21 Temmuz 1870 layihasında yer alan orijinal hükümlerden bazısı aynen Nizamname'ye alınmıştır. Layihada bulunmayan yeni bazı hükümler de getirilmiştir[269]. Layihadaki hali değiştirilmeden kabul edilen ve 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu*'ndan mülhem hükümler cihetinden ise Nizamname'de YEEK'nin tesirinden söz edilebilir[270]. Bazı hususlarda YEEK'den daha tahdit edici ve devletçi hükümler mevcuttur[271]. Eski eserlerin yurt dışına ihracı hususunda kabul edilen

[263] Layihaların hazırlanması esnasında Şura-yı Devlet'in tashihleri de bu farklılığa sebebiyet vermiştir. Nizamname'nin hazırlık safahatına dair tafsilat ve değerlendirme çalışmanın dördüncü bölümünde yapılacaktır.

[264] Prensip olarak, henüz keşfedilmemiş eski eserler nerede bulunursa bulunsun devlete aittir. Ancak resmî ruhsatla yapılacak arama neticesinde bulunan eski eserlerin *üçte biri* arazi malikine, *üçte biri* kâşife ve kalan *üçte biri* devlete ait olacaktır. Eğer arazi sahibi kâşifse, bulunan eski eserin üçte ikisine hak kazanır. Taksimatın aynen mi yoksa kıymeten mi yapılacağına karar vermeye hükümet salahiyetlidir.

[265] Bulunan "definelerin" arazi sahibi, kâşif ve hükümdar (ya da devlet hazinesi) arasında eşit olarak "üçlü taksimi" esasına XVII. asır Fransız örf ve adet hukukunda, 1811 tarihli *Avusturya Medenî Kanunu*'nda (*Allgemeines Bürgerliches Gesetzbuch*) ve 1959 tarihli *Macaristan Medeni Kanunu*'nda rastlanır. Bkz. Siklósi, 100-101.

[266] Swenson, 262-263.

[267] 1803'te Kerpen'de (Almanya) doğan Dethier, Berlin'deki Friedrich-Wilhelms Üniversitesi'nde lisans eğitimini tamamlamıştır. Bir müddet öğretmenlik yapmış ve 1841'de tarih sahasında doktora derecesini almıştır. 1848'de, *Avusturya Lisesi*'nin müdürü olarak İstanbul'a gelmiştir. İstanbul'daki eski eserler hakkında araştırmalar ve yayınlar yapan Dethier, 1872-1881 seneleri arası Müze-i Hümayun Müdürlüğü vazifesini yürütmüştür. Bkz. Meltem Begüm Saatçı Ata, "Müze-i Hümâyun Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier'nin Osmanli Maarif Nazırları Dönemindeki (1872-1881) Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme", *Belgi Dergisi* 21 (2021), 464-466.

[268] Dethier, Nizamname hazırlanırken Maarif Nezareti Müsteşarı Sadullah Bey'in kendisine danıştığını aktarmaktadır ("Annexe du Bulletin scientifique. Histoire du Musée central ottoman de Stamboul et son programme", 166 [2]). Literatürde 1874 Nizamnamesi'nin hazırlanmasında başlıca rolün Dethier'ye ait olduğu yaygın olarak kabul edilmektedir. Bkz. Salomon Reinach, *Chroniques d'Orient: documents sur les fouilles et découvertes dans l'Orient hellénique de 1883 à 1890* (Paris: Firmin-Didot et Cie, 1891), 171; Su, 24; Cezar, 329. Nizamname'nin hazırlanmasında Dethier'nin umumi tesiri, çalışmanın dördüncü bölümünde değerlendirilecektir.

[269] Mesela ruhsatnamenin şahsa mahsus olup başkasına devredilemeyeceği (m. 18), bir kimseye aynı zamanda iki farklı yer için ruhsat verilemeyeceği (m. 19) ve ruhsatname tarihinden itibaren 3 ay içinde kazıya başlanmaz veya başlamış kazılar özürsüz olarak 2 ay tatil edilirse ruhsatnamenin münfesih olacağı (m. 20) hükümleri yenidir.

[270] Umuma ait bina ve yollara zarar verebilecek yerlerde kazı yasağı (m. 14), mahzur görülmesi halinde kazının durdurulabilmesi (m. 15) hükümleri layihada da mevcuttur ve YEEK m. 106 ve 107 ile benzerdir. Nizamname'nin 25. maddesine göre tesadüfen veya ruhsatlı kazı neticesinde eski eser bulan kimse 10 gün içinde salahiyetli makama ihbarda bulunmak mecburiyetindedir (YEEK m. 65'te 3 gün). 26. maddeye göre bulunan eski eserlere dair malumat Nezaret tarafından verilmiş deftere yazılarak salahiyetli makama takdim olunur ve bir nüshası burada saklanıp diğer nüshası ruhsat sahibine verilir (YEEK m. 67 ve 68).

[271] Mesela kazı masrafları tamamen ruhsat sahibine aittir (m. 21) ve icabında kazı sahasına hükümet tarafından tayin olunacak kazı komiserine ödenecek maaş da buna dahildir (m. 22). Aynı devirde Yunanistan'da ise böyle tayin edilen kazı memurunun masraflarını Yunan Hükümeti öderdi (Reinach, "Turkish Officials", 31).

sistem ise YEEK'den daha hafiftir[272]. İzinsiz olarak ihraca teşebbüs halinde eserlerin tamamının müsadere olunacağı kaidesi ise o devirdeki İtalyan kanunlarında, 1818 tarihli Avusturya İmparator Emirnamesi'nde ve YEEK'de de mevcuttur.

Netice itibarıyla 1874 Nizamnamesi'nin kabul ettiği "üçlü taksim" esasında Avusturya tesiri ihtimal dahilindedir. Kazı nizamına dair bazı hükümler Osmanlı İmparatorluğu'nun o devirde içinde bulunduğu kendine mahsus şartlar neticesinde çıkmıştır. Bunlarla birlikte YEEK'den iktibas edilen kaideler de mevcuttur. Yine ihbar mükellefiyeti ve bazı cezai müeyyidelere dair hükümler de YEEK ile paralellik arz etmektedir. Nizamname ile getirilen mülkiyet rejimi ise orijinaldir. Zira prensip olarak memleket dahilinde, her nerede olursa olsun "keşfedilmemiş bütün eski eserlerin devlete ait olduğu" ilan edilmiştir. Tetkik olunan devrede, Avrupa hukuk sistemlerinde bu prensibin benzerine tesadüf olunmamıştır.

c 1874 Nizamnamesi'nin Tadili Teklifi

Meriyete girdikten takriben 7 ay sonra (25 Kasım 1874) Nizamname'nin esaslı şekilde tadili Maarif Nezareti tarafından teklif edilmiştir[273]. Nezaretin hazırladığı ve "başka memleketlerin nizamlarına muvafık" olarak hazırlandığı beyan edilen 1870 layihasından farklı olarak, bu sefer açıkça "Yunanistan" zikredilerek onların model alındığı ifade olunmuştur[274]. Maarif Nezareti, araştırıcıya ruhsatlı kazılardan buldukları eski eserlerden hisse verilmesine dair hükümlerin kaldırılmasını ve bunların yerine dört maddenin ilave edilmesini teklif etmiştir[275].

Teklif olunan maddelerde 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu*'ndan ilham alındığı anlaşılmaktadır[276]. Farklı olarak, layihada yer alan "yer üstünde ve açıktaki bütün eski eserlerin, her nerede bulunursa bulunsun tamamen devlet mülkiyetinde olması" kaidesi YEEK'de yoktur.

Layihada Yunan tesirini gösteren en dikkat çekici husus, Almanya'nın Yunan hükümeti ile 1874 senesinin Nisan ayında Olimpiya kazısı için yaptığı 10 yıllık antlaşmadaki bir hükümden istifade olunmasıdır. Antlaşmaya göre, kazılarda bulunacak eski eserlerin tamamı devletin [Yunanistan] mülkiyetinde olacak; fakat araştırıcılar [Almanlar] eserlerin yalnızca kalıplarını ve kopyalarını alma hakkına sahip bulunacaktır[277]. Tetkik olunan devirde başka devletlerin kanunlarında benzerine rastlanmayan bu hüküm, Maarif Nezaretinin bahsi geçen kanun teklifinde yer almıştır. Nezaretin, teklifi aynı senenin Kasım ayında (mezkur antlaşmanın ilanından takriben yedi ay sonra) arz ettiği göz

[272] İhraç için Maarif Nezareti'nden izin alınması mecburidir ve eserlerden devlet müzesi için lüzumlu görülenler, sahibinin de rızasıyla satın alınabilir (m. 32). Ancak devletin burada maliki zorlayıcı bir salahiyeti, mesela şufa hakkı tanzim olunmamıştır. Mezkur layihada teklif olunan şartlar ise YEEK m. 77 ile paralel olup daha ağırdır.
[273] Su, 24-27.
[274] *BOA*, MF.MKT., 21-143 (16 Şevval 1291 / 26 Kasım 1874).
[275] *BOA*, MF.MKT., 21-143; Su, 24-27, 52-54.
[276] Kazılarda bulunacak eski eserlerde kâşife hisse verilmeyip yalnızca arazi malikine hak tanınması YEEK ile benzerdir; ancak layihada arazi maliki için teklif edilen nispet farklı olarak 1/3'tür (YEEK'de 1/2). Arazi malikinin hissesine düşen eserlerin alçı ve resimleri devlet tarafından alınmadıkça bir yere nakledilemeyeceği ve satılamayacağı hükmü, YEEK m. 65 ve 69 hükümleriyle paraleldir.
[277] FEK, A 59/1875, 15.11.1875.

önüne alındığında; sözü edilen antlaşma hükmünden ilham alındığı ve eski eserler hukukunda Avrupa'daki aktüel gelişmelerin Nezaret tarafından takip edildiği anlaşılmaktadır. Neticede teklif kanunlaşamamıştır[278].

3. 1884 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri

Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in riyasetinde hazırlanan yeni âsâr-ı atîka nizamnamesinin ilk layihası, 25 Ağustos 1882'de Maarif Nezaretinden Babıali'ye arz edilmiştir[279]. Layihanın, başka devletlerin (*düvel-i saire*) nizamnameleri tercüme edilerek hazırlandığı ifade olunmuşsa da[280] hangi devletlerin mevzuatının kastedildiği açıkça beyan edilmemiştir. Layiha bazı değişikliklere uğradıktan sonra 28 Temmuz 1883'te Meclis-i Mahsus-ı Vükelada görüşülmüştür[281]. Meclis-i Mahsus, "Avrupa'da eski eser arayan kimselere, eserlerin yalnızca alçıdan kopyalarının verilerek asıllarının mahallî müzelere bırakıldığının" görüldüğünü ve "her yerde cari olan bu muamelenin" Osmanlı memleketinde de tatbik olunmasını münasip bulduğunu ifade etmiştir[282]. Akabinde 21 Şubat 1884'te yeni *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete girmiştir.

Meclis-i Mahsusun atıfta bulunduğu kaide, tespit olunabildiği kadarıyla yalnız 1874'te Almanya-Yunanistan Olimpiya kazısı antlaşmasında yer almıştır. Benzeri 1874'te Maarif Nezaretinin kanun teklifinde de bulunan ve kanunlaşamayan hüküm, 1884 AAN'de kabul edilmiştir. Yani Nizamname hazırlanırken devlet makamlarınca "Avrupa'da cari olan muamele" olarak bahsedilip model alındığı açıkça ifade edilen sistemin buradan geldiği anlaşılmaktadır.

1874 AAN'de olduğu gibi 1884 AAN'de de 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu*'nun tesirleri devam etmiştir. Zaten 1884 Nizamnamesi'ndeki hükümlerin bir kısmı 1874 AAN'de mevcut olup aynen muhafaza edilmiştir. Bu cihetten YEEK'nin dolaylı tesirinden bahsedilebilir. 1884 AAN'de yeni tanzim olunan hükümlerin bir kısmında yine YEEK ile benzerlik bulunmaktadır[283].

---

[278] Bahsi geçen tadil teklifi ve akıbetine dair değerlendirme, çalışmanın beşinci bölümünde, 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safahatı tetkik olunurken yapılacaktır.

[279] *BOA*, MF.MKT., 76-69 (16 Şaban 1299 / 3 Temmuz 1882); ŞD., 209-16 (28 Rebîülâhir 1300 / 8 Mart 1883); Reinach, "Turkish Officials", 31; Edhem Eldem, *Osman Hamdi Bey Sözlüğü* (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010), 58. Nizamname'nin hazırlanma safahatı çalışmanın beşinci bölümünde ele alınacaktır.

[280] *BOA*, ŞD., 2463-23 (26 Rebîülâhir 1300 / 6 Mart 1883).

[281] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 5/1 (26 Muharrem 1301 / 27 Kasım 1883).

[282] *BOA*, İ..MMS., 78-3401 (23 Rebîülâhir 1301 / 21 Şubat 1884).

[283] Tesadüfen bulunan eserlerde devlet ile arazi malikinin yarı yarıya hak sahibi olması, ihbar mükellefiyeti ve para cezası 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu*'nun 64, 65 ve 80. maddeleriyle benzerlik gösterir. Ancak arazi malikinin ihbar mükellefiyetine uymadığı için eser üzerindeki hakkını kaybetmesi YEEK'de mevzubahis değildir. Maliklerin arazilerinde bulunan eski eserlere dair mükellefiyetlere dair maddelerin (m. 4, 5) YEEK m. 84 ve 85'ten iktibas olunduğu anlaşılmaktadır. Eski eserlerin yurt dışından ithali ile yurt içinde nakline dair hükümler (m. 28-30, 35) YEEK m. 69, 75 ve 78 ile benzerdir. Ancak nakledilecek eserlerin devlet tarafından talip olunursa satın alınmasına dair hüküm YEEK'de mevcut olmayıp *Lex Pacca* m. 9 ile benzerdir. YEEK m. 106 ve 107'de tanzim olunduğu üzere kazıların yapılacağı yere dair bazı şartlarla kazıların durdurulabilmesi hakkındaki hükümlerin 1874 AAN'ye olduğu gibi 1884 AAN'ye de tesir ettiği söylenebilir. İhraç yasağı (m. 8) ve aykırılık halinde eserlerin zapt olunmasına (m. 31) dair benzer hükümler 1874 AAN'de de mevcuttur ve burada dolaylı olarak İtalya, Avusturya ve Yunan hukuklarının tesirinden söz edilebilir. Ancak ihraç izni prosedüründe, eserin önemsenmeyecek kıymette olduğuna karar verilmesi halinde de ihraca izin verilmesi imkanı (YEEK m. 77) 1884 AAN'ye alınmamıştır.

Nizamname, eski eserler hukuku cihetinden devletçi ve tahdit edici görülen YEEK'ye benzerliğinden ötürü bazı Avrupalı arkeologlarca tenkit edilmiştir. Mesela Salomon Reinach, *The Nation* adlı mecmuada neşredilen ve Nizamname'yi protesto ettiği yazısında, işbu tanzimi YEEK'nin "körü körüne bir taklidi (*servile copy*)" olarak tavsif etmiştir[284]. Alman arkeolog Friedrich von Duhn, Nizamname'nin sadece "son derece saçma ve zararlı olan" Yunan kanununu taklit ettiğini ifade etmiştir[285].

Nizamname'deki Yunan tesiri inkar edilemezse de YEEK bütünüyle iktibas olunmuş yahut körü körüne taklit edilmiş değildir. Nizamname'de tamamen orijinal hükümler de mevcuttur. Mesela "memleket dahilinde bundan böyle keşfedilecek bütün eski eserlerin tamamen devlete ait olduğu" (m. 3) tanzim edilmiştir. O devirde, devletin umumi olarak keşfedilecek bütün eski eserler üzerindeki mülkiyet hakkını ilan eden başka bir kanun tespit olunamamıştır; bunun daha sonraki ilk misali ise 1889 tarihli Yunan *Arkeolojik Eserler Kanunu* olacaktır. Yine eski eser arama ve kazı rejimine dair hükümlerin çoğu, yabancı bir kanundan alınma değildir. Bu hükümlerin benzerleri 1874 AAN'de de mevcuttur ve bir kısmı değiştirilmeden 1884 AAN'de bırakılmıştır. Bir müddettir ülkesinde arkeolojik kazılar yürütülen Osmanlı Devleti'nin, edindiği tecrübelere dayanarak ve ihtiyaçları çerçevesinde meseleyi tanzim etmesi tabii görülebilir.

Hülasaten, 1884 AAN'deki bazı hükümlerin doğrudan YEEK ile paralel olduğu, ayrıca 1874 tarihli Yunanistan-Almanya Olimpiya kazısı antlaşmasının Nizamname hükümlerine tesirde bulunduğu görülmektedir. Ancak eski eserler üzerinde devlet mülkiyeti ve ihraç izni şartlarına dair daha da sıkı bir sistemin getirildiği anlaşılmaktadır.

4. 1906 Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ndeki Yabancı Tesiri

1906 Nizamnamesi'nin hazırlanma safhasında salahiyetli makamlar tarafından Avrupa devletlerinin kanunlarına bir atıfta bulunulmamıştır. Zaten 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin getirdiği sistem ve hükümler büyük ölçüde korunmuş ve radikal değişiklikler yapılmamıştır. Bu cihetten 1906 AAN'de, 1884 AAN'deki Yunan tesirinin dolaylı olarak devam ettiği en başta söylenebilir.

Öte yandan, Nizamname'deki bazı değişikliklerde 1899 senesinde Yunanistan'da meriyete giren *Arkeolojik Eserler Kanunu* (AEK)'dan ciddi ölçüde ilham alındığı görülmektedir[286]. Yalnız

[284] Reinach, "Turkish Officials", 31.
[285] Friederike Fless, "Legal and illegal - The origins of antiquities laws", *Archaeology Worldwide, Magazine of the German Archaeological Institute* 6/1 (2018), 16.
[286] Nizamname'nin 4. maddesindeki "hususi, devlete ait veya sahipsiz arazilerde mevcut ve bulunacak menkul ve gayrimenkul bütün eski eserlerin devlete ait olduğu; bunları arama, muhafaza etme, toplama ve müzelere koyma hakkının hükümete ait olduğu" hükmü AEK m. 1 ile paraleldir. Gayrimenkul eski eserler üzerinde veya yakınında yapılamayacak faaliyetlere dair 8. madde ile AEK m. 7 benzerdir. Kendi arazisinde tesadüfen eski eser bulanların eserden hisse alma hakkı kaldırılıp; yerine, 9. madde ile, arazi sahibine eserin kıymetinin yarısı kadar mükafat ödeneceği hükmü getirilmiştir (AEK m. 9). Mezkur maddede, ihbar mükellefiyetini yerine getirmemenin müeyyidesine ve başka araziler için de aynı hükmün cari olduğuna dair ifadeler AEK m. 10 ile benzerdir. Bir kimsenin arazisinde idare tarafından yapılacak kazı ve sondaja dair şart ve hükümleri

Nizamname'nin kimi hükümleri AEK'ye nazaran daha devletçidir[287]. Yurt dışına ihraç izninin şartları 1884 AAN'ye göre sıkılaştırılmıştır ve AEK'deki sistemden daha ağırdır[288].

1906 Nizamnamesi'nde öncekilerden farklı olarak, 3 maddeden oluşan birinci fasılda eski eserlerin idaresinden de bahsedilmiştir. İtalyan mevzuatı ve YEEK'de de böyle bir sistematik tercih edilmişse de bunlara nazaran Nizamname'deki hükümler oldukça az sayıda ve muhtasardır. Yine de kanun sistematiği cihetinden bir benzerlik görüldüğü için burada da bir tesirin mevcudiyetinden bahsedilebilir. Diğer taraftan, "İslami eserlerin de Nizamname'ye tâbi olacağı" gibi tamamen orijinal hükümler de mevcuttur.

Netice itibarıyla Osmanlı eski eserler mevzuatının teşekkülünde, Yunanistan ve İtalya başta olmak üzere, İspanya ve Portekiz gibi Akdeniz havzasında yer alan ve aynı zamanda "kaynak ülke" vasfını haiz devletlerin hukuk sistemlerinden istifade edildiği görülmektedir. Keza "üçlü taksim" usulünde Avusturya hukuk tatbikatının izlerine rastlanmaktadır. Osmanlı kanun koyucusu yabancı hukuk sistemlerinin mevzuatını ve tatbikatını yakından takip etmiş; memleketin ihtiyaçlarına ve geçmiş tecrübelerine göre bunları kendi sistemine adapte etmiştir. Hatta Osmanlı eski eserler mevzuatının, model aldığı Avrupa kanunlarına nazaran devlet mülkiyeti ve ihracat yasağı hususlarında çok daha sıkı ve korumacı bir karakter kazandığı anlaşılmaktadır.

C. Milletlerarası Hukukun Tesiri

XX. asırdan itibaren eski eserlerin korunmasına dair doğrudan veya dolaylı olarak hükümler ihtiva eden milletlerarası hukuk metinleri vücuda getirilmiştir. Bu hususta uluslararası müesseselerin çalışmalar yürüttüğü, muhtelif milletlerarası kongreler tertip edildiği ve antlaşmaların akdedildiği görülmekte; eski eserler hukukunun milletlerarası hukukta gittikçe ehemmiyet kazandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın maksadını aşacağından burada bunların tamamı zikredilmeyecek, yalnızca Osmanlı İmparatorluğu'nu yakından alakadar eden hususlar üzerinde durulacaktır.

tanzim eden 12. ve 13. maddeler, AEK m. 12, 13, 14 ve 17'den mülhemdir. Nizamnamenin 26. maddesiyle, izinsiz olarak eski eser ticaretini meslek edinmenin yasaklanması bir yeniliktir (AEK m. 26).

[287] Mesela Nizamname'de gayrimenkul eski eser bulunan arazinin kamulaştırılmasına dair hükümler (m. 7) böyledir (AEK m. 5 ve 6). AEK'de de hususi mülklerde mevcut gayrimenkul eski eserler devlet mülkiyetinde kabul edilmiştir. Ancak devletçe korunmasına karar verilirse, arazi maliklerine münasip bir tazminat ödenmesi kabul edilmiştir. Korunmasına lüzum görülmeyen gayrimenkul eski eserler ise arazi sahibinin mülkiyetine terk edilir. Nizamname'de ise gayrimenkul eski eser her halükarda devlete aittir; hatta eserin bulunduğu arazinin istimlakine karar verilirse, malike ödenecek bedelde eserin kıymeti hesaba katılmaz.

[288] Nizamname'nin 29. ila 31. maddelerine göre ihraç izni, yalnızca yurt dışından ithal edilmiş eski eserler hakkında, ithal esnasında icap eden muamelelerin yapılmış olması şartıyla ve ihraçtan önce Müze-i Hümayun Müdüriyeti tarafından muayene edilip lazım görülenler satın alındıktan sonra geri kalan kısmı için verilebilir. AEK'de ise eski eserin yurt dışına çıkarılması imkanı yalnızca yurt dışından ithal olunmuş eserlere münhasır değildir (m. 22).

1. 1899 ve 1907 Lahey Muahedeleri

Milletlerarası harp hukukunu tanzim eden 1899 ve 1907[289] tarihli Lahey muahedeleri, mevzu cihetinden ilk olarak zikrolunması gereken mühim milletlerarası hukuk gelişmeleridir. Muahedelere göre, harp esnasında işgal kuvvetleri yağma ve talan yapamaz; hususi mülklere el koyamaz. Tarihî binalara ve sanat eserlerine el koymak ya da onları tahrip etmek yasaktır. Zikrolunan fiiller müeyyideye tâbidir[290]. Ancak Birinci Cihan Harbi'nde sözleşme hükümlerinin sistematik olarak ihlal edilmesi üzerine, uluslararası amme efkarı mesele etrafında yeniden temerküz etmiştir. Versay Muahedesi ile Almanya ve müttefiklerinin, el koydukları eski eserleri iade etmesi kararlaştırılmıştır. Almanya, buna ilaveten Fransa-Prusya Harbi (1870-1871) esnasında zapt ettiği eserleri de geri vermeyi kabule mecbur kalmıştır[291].

Bahsi geçen muahedelere Osmanlı İmparatorluğu'nun da taraf olduğu ve Trablusgarp (1911-1912) ve Balkan (1912-1913) Harplerinde bu esaslara uymaya dikkat ettiği bilinmektedir[292]. Ne var ki sözü edilen harplerde, eski eserler hukukuna müteallik bir tatbikatın mevcudiyetine dair malumata tesadüf olunamamıştır. Yalnız Birinci Cihan Harbi sonrasında İtilaf Devletleri ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Sulh Muahedesi'nde eski eserler hukukuna dair mühim maddeler yer almıştır.

2. Sevr Sulh Muahedesi

Sevr Sulh Muahedesi, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne dair mühim hükümler (m. 421 ve buna merbut sekiz ek madde) ihtiva etmektedir. Ayrıca 422. ve 423. Maddeler de eski eserlerin iadesine dairdir[293].

421. maddeye göre, Muahede'nin meriyete girmesinden itibaren 12 ay zarfında Osmanlı hükümeti, mevcut eski eserler mevzuatını ilga edecek ve ek maddelerdeki kaideleri esas alan yeni bir kanun hazırlayacaktır. Yeni mevzuat Meclis'in tasdikine arz edilmeden evvel Maliye Komisyonu'nun[294] tensibine sunulacaktır. Hükümet, işbu yeni mevzuatın "bütün uluslar için eşitlik çerçevesinde tatbik olunacağını" taahhüt etmektedir.

Mevzuya dair tafsilatlı hükümler ek maddelerde getirilmiştir. 1. ek maddeye göre *âsâr-ı atîka* ile, "1700 senesi öncesinden kalma" her türlü insan ürünü ya da eseri kastedilecektir. Böylece "XVIII.

---

[289] Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. İngilizce metin için bkz. ICRC - International Humanitarian Law Databases, "The Hague, 18 October 1907" (Erişim 16 Kasım 2025).

[290] Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 93-94; Nesli, 443-444.

[291] Hatta Alman Müzesi, açık pazardan satın alıp malik olduğu Belçikalı ressam Van Eyck kardeşlerin panolarını, Belçika'nın talebiyle iade etmek zorunda kalmıştır (Özel, *Kültür Varlıklarının Korunması*, 94).

[292] Umut Karabulut, "Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (2019), 90 ve devamı.

[293] Sevr Muahedesi'nin Türkçe metni için bkz. Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953).

[294] Muahede'nin 231. maddesinde tanzim olunan Maliye Komisyonu (*Commission financière*), mali bazı hükümlerin tatbikine nezaret etmek üzere İtilaf Devletlerinden birer temsilci ile müşavir mahiyetinde bir Türk komiserinden müteşekkil heyettir.

asır ve sonrasından kalma nesnelerin âsâr-ı atîka addedilmeyeceği" yönünde bir tahdit getirilmiştir. Ek madde 2 ile, mevzuatın tehdit ve cezalardan ziyade teşvikler yoluyla tatbiki tavsiye edilmiştir. Tesadüfen eski eser keşfedip hükümete bildiren kimseler mükafatlandırılacaktır[295]. Ek madde 3'e göre bir kimse uhdesindeki eski eseri devretmek isterse evvela Nezarete teklif etmelidir. Nezaret satın almak istemediği takdirde eser başkasına satılabilir[296]. Devamındaki maddelerde hiçbir eski eserin resmî izin olmaksızın yurt dışına çıkarılamayacağı; kasıt veya ihmaliyle eski eserlere zarar veren kişilerin cezalandırılacağı; kazıların resmî izne tâbi olduğu ve izinsiz kazı yapanlara para cezası verileceği hükme bağlanmıştır (ek m. 3, 4, 5)[297]. Ek madde 6 ise tarihî ya da arkeolojik ehemmiyeti haiz yerlerin geçici veya kalıcı olarak istimlakine dair hakkaniyetli şartların tayin olunacağını ifade eder[298].

"Kazı ruhsatının yalnız kâfi derecede arkeolojik tecrübeye sahip olduğunu ispat edebilen kimselere verileceği" yönündeki 7. ek madde hükmünün benzeri aslında 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde de mevcuttur. Farklı olarak, mezkur ek maddenin devamında, ruhsat verilirken hükümetin "tarafsız davranmak mecburiyetinde olduğu" ve "haklı bir sebebe dayanmaksızın hiçbir ulusun araştırmacılarını dışlayamayacağı" tanzim olunmuştur. Bahsi geçen madde hükmü, hükümetin, ilmî kifayetini ispatlayan herkese kazı ruhsatı vermek mecburiyetinde olduğu şeklinde yorumlanamaz; yalnızca ruhsat verme hususunda araştırmacılara tabiiyetlerinden ötürü ayrımcılık yapılamayacağı manasını taşır.

Nihayet 8. ek madde, kazılarda bulunan eserlerden araştırıcıya, Nezaretin tayin ettiği nispette "hisse verilmesini"; taksim ilmî sebeplerden dolayı mümkün değilse araştırıcıya hisse yerine münasip bir "tazminat ödenmesini" salık vermektedir. Meriyetteki 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde araştırıcıya tanınan, eserlerin yalnızca kalıp ve resimlerini alma ve neşriyat yapma hakkı, kâfi görülmemiştir. Araştırıcıya hisse vermemek yalnızca "ilmî sebeplere" dayandırılabilecek; ancak o takdirde de kendisine bir tazminat ödenmesi gerekecektir. Böylece 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden beri ilga edilmiş olan "kazı buluntularından araştırıcıya hisse verme" usulünün geri getirilmek istendiği söylenebilir. Zira her ne kadar "ilmî sebepler" istisnası getirilmiş olsa da, tazminat ödemek için mali imkanları her zaman müsait olmayan idarenin, esreleri paylaşma yoluna gitmesi kuvvetle muhtemeldir.

[295] Nizamname'de zaten buna dair hükümler mevcuttu; ancak gayrimenkul eski eser keşfedene bir mükafat verilmesi mevzubahis değildi. Gayrimenkul eski eser keşfedene de bir mükafat verilmesinin kastedildiği düşünülebilir.
[296] Nizamname'de eski eserlerin satışı halinde devlete böyle bir rüçhan hakkı tanınmış değildi. Yalnızca izinsiz eski eser ticareti yasaklanmıştı.
[297] İhraç yasağı, eski eserlerin tahribinin suç sayılması ve kazıların izne tâbi olması öteden beri cariydi. Yalnız izinsiz kazılara Nizamname'deki gibi hapis cezasının değil, yalnızca para cezasının verilmesi vurgulanmıştır. Ancak aşağıda altıncı bölümün sonunda görüleceği üzere hazırlanan kanun layihasında izinsiz kazılar için hapis cezası hükmü önceden olduğu gibi kalmıştır.
[298] Nizamname'de istimlake dair hükümlerde, arazide mevcut veya bulunması muhtemel gayrimenkul eski eserin kıymetinin istimlak bedeline dahil olunmayacağı geçmekteydi. Mezkur ek madde bunun değiştirilmesi maksadına matuf olabilir. Ancak hazırlanan kanun layihasında bu hüküm değiştirilmemiştir. Farklı olarak, ruhsatlı kazılar neticesinde sahipli bir arazide keşfedilen gayrimenkul eski eserin "yerinde muhafazası lüzumlu görülürse" arazinin istimlak edileceği tanzim olunmuştur (m. 30).

Muahede'nin 422. maddesine göre, artık Osmanlı hâkimiyetinde olmayan topraklardan 1 Ağustos 1914'ten sonra çıkarılmış olan eski eserler; Muahede'den itibaren 12 ay içinde çıkarıldıkları toprakların hükümetlerine iade olunacaktır. Böyle eserler hususi mülkiyete girmiş olsalar dahi hükümetçe satın alınacak yahut istimlak edilecek ve mükellefiyet yerine getirilecektir. İlgili hükümetler, iade edilmesi istenen eserlere dair listeleri 6 ay içinde Osmanlı hükümetine sunacaktır. 423. maddede ise İstanbul'da bulunan Rus Arkeoloji Enstitüsü'ndeki eserler ile vesikaların muhafazası ve bunların, Rusya'nın haklarını korumak maksadıyla İtilaf Devletlerince tayin olunacak makama teslimi hükme bağlanmıştır.

Sevr Muahedesi Osmanlı İmparatorluğu tarafından tasdik edilmeyip resmen meriyete girmediğinden, 422. ve 423. maddelerin tatbik olunup olunmadığına dair elimizde malumat yoktur. Yalnız Rus Arkeoloji Enstitüsü'ndeki eserlerin Müze-i Hümayun tarafından muhafaza altına alındığı ve talep edildiği takdirde teslime hazır vaziyette tutulduğu bilinmektedir[299]. Sevr Muahedesi'nin 421. maddesi ile eklerinin ise yeni bir eski eserler kanunu için hazırlık çalışmalarını başlattığı, Osmanlı arşiv vesikalarından anlaşılmaktadır. Bu meyanda 1921 senesinde hazırlanan *Âsâr-ı Atîka Kanunu* layihası, muhtemelen Muahede'nin tasdik olunmayıp meriyete girmemesi sebebiyle kanunlaşmamıştır[300].

Birinci Cihan Harbi sonunda diğer İttifak Devletleri ile imzalanan muahedelerde de eski eserlerin iadesi hususu yer almıştır. Versay Muahedesi'nde[301], harp esnasında ele geçirilmiş olup Almanya ve müttefiklerinin topraklarında bulunan her türlü eşyanın iadesine dair hüküm vardır (m. 238). Benzer madde Bulgaristan ile imzalanan Neuilly Muahedesi'nde[302] de mevcuttur (m. 125). Avusturya (St. Germain[303], m. 191-196) ve Macaristan (Trianon[304], m. 175-179) ile akdedilen muahedelerde ise eski eserlerle alakalı hususi hükümler vazedilmiştir. İşbu devletler, işgal etmiş olduğu yerlerden getirdikleri eski eserleri iade etmekle mükelleftir. 1 Haziran 1914'te resmen hâkimiyetleri altında bulunuyorken bahsi geçen muahedeler neticesinde kendilerinden ayrılmış yerlerden, mezkur tarihten itibaren çıkartmış oldukları eserler de (şahıslardan satın alınmış olanlar hariç) iade olunacaktır. Avusturya ve Macaristan devletleri, hükümete ya da kraliyete ait olan eski eser koleksiyonlarının menşelerine iadesi için, alakalı devletlerle dostane müzakereler yapmayı ve bu nesneleri yirmi yıl boyunca elden çıkartmayıp korumayı taahhüt etmişlerdir[305].

[299] *BOA*, MF.MKT., 1241-24, vr. 20/1 (28 Zilhicce 1338 / 12 Eylül 1920).
[300] Layiha ile alakalı umumi değerlendirme çalışmanın altıncı bölümünde yapılacaktır.
[301] Australian Treaty Series (ATS) 1920 No 1, "Treaty of Versailles" (Erişim 16 Kasım 2025).
[302] ATS 1920 No 4, "Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Bulgaria" (Erişim 16 Kasım 2025).
[303] ATS 1920 No 3, "Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Austria" (Erişim 16 Kasım 2025).
[304] ATS 1921 No 8, "Treaty of Peace between the Allied and Associated Powers and Hungary " (Erişim 16 Kasım 2025).
[305] Avusturya'nın elinde bulunan nesneler ve el yazmalarının nasıl elde edildiği tetkik olunacak ve İtalyan eyaletlerinin hakları ihlal ederek götürüldüğünün tespiti halinde bunlar İtalya'ya verilecektir. XVIII. ve XIX. asırlarda, Toskana, Modena, Palermo, Napoli, Belçika, Polonya ve Çekoslovakya'dan, satın alınarak ya da başka yollarla Viyana'ya götürülmüş muhtelif eski eserler ek maddelerde sayılmış ve bunların menşe ülkelerine iadeleri hükme bağlanmıştır.

24 Temmuz 1923'te Türkiye ile imzalanan Lozan Muahedesi'nde[306] ise doğrudan eski eserlere dair bir hükümden bahis yoktur. Yalnız 60. maddede gerek Balkan Harbi neticesinde gerek işbu Muahede ile elden çıkmış topraklardaki devletlerin, buralarda Osmanlı Devleti'ne ait tüm menkul ve gayrimenkul mallara sahip olacağı tanzim edilmiştir. Mezkur madde hükmünden, bahsi geçen yerlerde mevcut ve devlet mülkiyetinde olan eski eserlerin de artık oradaki devletlerin mülkiyetine geçtiği neticesi çıkarılabilir.

IV. OSMANLI ESKİ ESERLER HUKUKUNUN COĞRAFİ VE TARİHÎ DEVAMLILIĞI

Osmanlı eski eserler hukukunun, yalnızca merkezî idarenin doğrudan nüfuzu altındaki topraklarda değil; İmparatorluğun idaresinden çıkan coğrafyalarda teşekkül eden yeni siyasi rejimlerde de muhtelif derecelerde tesirini sürdürdüğü görülmektedir. Bu kısımda, Osmanlı hâkimiyetinin nihayete erdiği ya da şekil değiştirdiği Mısır, Kıbrıs ve Filistin örneklerinde Osmanlı eski eserler hukukunun izleri, süregelen tatbikat ve yapılan yeni tanzimler ele alınacaktır. Ardından, Türkiye Cumhuriyeti'nin Osmanlı'dan devralınan bu hukuki mirası ne ölçüde tevarüs ettiği ve mevzuatın Cumhuriyet devrindeki tekamül seyri kısaca değerlendirilecektir.

A. Mısır'ın Hususi Vaziyeti

Esasen Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olmakla beraber hususi bir statüsü bulunan (*eyalet-i mümtaze*) Mısır[307], arkeolojik araştırmalarının temerküz ettiği en mühim beldelerden biri olmuştur[308]. 1798'de Napolyon Bonapart'ın işgaliyle başlayan devrede, Mısır havalisinde ilk sistematik kazılar yapılmış ve ele geçirilen eski eserlerin bir kısmı Fransa'ya taşınmıştır. Ancak 1801'de Fransızlara galip gelen İngilizler, "ganimetleri" teslim alarak British Museum'a taşımıştır[309]. 1802-1820 seneleri arasında Mısır'da, Avrupalıların eski eser toplama ve kaçırma faaliyetini yoğun şekilde sürdürdüğü bilinmektedir[310].

Mısır'ın eski eserler hukuku cihetinden de nevi şahsına münhasır bir vaziyeti vardır. Bilhassa Mısır Valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa devri (1805-1848), eski eserler hukuku cihetinden mühim

---

[306] Bkz. *Düstur* III/V/16.

[307] Mehmed Ali Paşa devrinden itibaren fiilen başlayan bu imtiyazlı statü resmen 1841 tarihli ferman ile teyit olunmuştur. 1840 tarihli Londra Muahedesi'ne dayanan fermanla verilen imtiyazlar, daha sonraki 1867, 1873 ve 1879 tarihli fermanlarla gitgide genişlemiştir. Umumi olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun taraf olduğu milletlerarası muahedelere ve vazettiği anayasal esaslara tâbi olan Mısır'da, hidivlerin iç işleriyle alakalı tanzimler yapma ve kanunlar vazetme salahiyeti tanınmıştır. Bkz. Ayhan Ceylan, *Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtaze ve Mısır Uygulaması* (İstanbul: Kitabevi, 2014), 43 ve devamı.

[308] Mesela XVII. asır başlarında İtalyan Seyyah Pietro Della Valle'nin Mısır mumyalarından ve eski Kopt (Kıpti) el yazmalarından bir koleksiyonu İtalya'ya götürdüğü rivayet olunur (Gerçek, 15).

[309] Cezar, 288-289.

[310] Mesela Fransız heykeltraş Jean-Jacques Rifaud, İtalyan Giovanni Battista Belzoni, İsviçreli Gau ve Burcklard gibi seyyahlar sayılabilir. Bkz. Gerçek, 16; Selçuk Mülayim, "Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları* 34/34 (2009), 177-179.

gelişmelerin yaşandığı bir devredir. Aşağı da bu devre ve sonrasındaki gelişmeler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1. Kavalalı Mehmed Ali Paşa Devri (1805-1848)

Kavalalı Mehmed Ali Paşa devrinde Avrupalıların eski eser arama ruhsatı talep etmesi, eserlerin yurt dışına ihracı ve diplomatik hediye verilmesi gibi tatbikata rastlanmaktadır. Paşa'nın, Avrupalılarla dostça münasebetler yürütebilmek için zaman zaman bazı eski eserleri hediye ettiği nakledilmektedir. Mesela Fransız müteşebbis Sébastien Louis Saulnier, Jean Baptiste Lelorrain marifetiyle yürütülen çalışmalar neticesinde 1821'de Dendera Mabedi'nde araştırma yapmak için izin alındığını; daha sonra elde edilen zodyak rölyefinin yine Paşa'nın hususi müsaadesiyle Fransa'ya götürmek üzere gemiye yüklendiğini kaydetmektedir[311]. Paşa'nın 1830'da Luksor Mabedi önündeki obeliski (dikilitaş) Fransa Kralı I. Louis Philippe'e hediye ettiği, daha sonra İngiltere ve Fransa'ya İskenderiye'deki iki Kleopatra obeliskini verdiği bilinmektedir[312]. 1829'da İngiliz ve Fransızların, bir cami duvarında bulunan Mısır hiyeroglifleriyle bezeli taşı çıkarmaya dair müracaatlarının ise reddedildiği ifade olunmaktadır[313].

Mehmed Ali Paşa devrindeki esas mühim gelişme ise 15 Ağustos 1835'te, Divan-ı Âli[314] kararı üzerine, eski eserler hakkında bir emirname çıkarılmasıdır[315]. Sözü edilen tanzim, geniş manada Osmanlı coğrafyasında vazedilen ilk eski eserler kanunu olarak mütalaa olunabilir[316].

1835 tarihli *Emirname*'nin mukaddimesinde, Yukarı Mısır (Saîd) havalisindeki "âsâr-ı kadimenin" pek çok Avrupalı seyyahı o mıntıkaya celbettiği; ancak bu kişilerin kadim binaları tahrip ederek içlerindeki antikaları kendi memleketlerine naklettikleri, bu gidişle memlekette âsâr-ı kadimeden bir eser kalmayacağı beyan olunmuştur. Avrupalıların, kendi diyarlarındaki bu nevi eserlerin başka ülkelere nakline katiyen mâni oldukları, eski eser bulunan mahallere mütehassıslar gönderip, kıymetini takdir edemeyen halktan bu eserleri düşük bedellerle satın aldıkları, topladıkları

[311] Sébastien-Louis Saulnier, "A Journey in Egypt by M. Lelorrain and Observations on the Circular Zodiac of Denderah", *New Voyages and Travels: Consisting of Originals, Translations, and Abridgements* (Londra: Sir Richard Phillips and Co., 1822), 8/76-89.
[312] Mülayim, 180; Hussein Duqeil, "Egyptian Antiquities & Legalization of Smuggling", *EIPSS Society Studies*, (2019), 2-3.
[313] Ne var ki oğlu İbrahim Paşa zamanında Fransızlar izin almaya muvaffak olmuştur. Bkz. George Robins Gliddon, *Ancient Egypt: Her Monuments, Hieroglyphics, History and Archæology, and Other Subjects Connected With Hieroglyphical Literature* (New York: Wm. Taylor & Co., 1847), 8; Cemil Çelik, "Was There Antiquities Law and Regulations Before the Âsâr-ı Atîka Nizâmnâme of 1869?", *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2022), 170, dn 17.
[314] Temelini beylerbeyi divanının teşkil ettiği bu müessese Mehmed Ali Paşa zamanında ıslah edilmiştir. "Divan-ı Âli", "Meclis-i Âli" ya da "Divan-ı Hidivî" olarak anılan meclis, yüksek bir idare ve karar organı olarak 1824-1837 arasında vazife görmüştür. Bkz. Ayhan Ceylan, "Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukukî Modernleşme (XIX. Yüzyıl)", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 5 (2008), 72.
[315] "Antiquités Égyptiennes", *Bulletin de la Sociéte de Géographie* 5/2 (1836), 66 ve devamı; Eman Nabih Mutlaq Shaqour, "A Vision to Amend the Egyptian Antiquities Law in Light of International Charters and Treaties", *Journal of Al-Azhar University Engineering Sector* 16/60 (2021), 805; C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 174. *Moniteur du Caire* gazetesinin 592. sayısında (20 Rebîülâhir 1251) Arap harfli Türkçe olarak neşredilmiş Emirname metni için bkz. "Extrait Du Moniteur du Caire, nº 592 (20 rebi us-sani 1251 de l'hégire)", *Nouveau Journal Asiatique* 16 (1835), 474-482.
[316] Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'nun çıkardığı ilk Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi, bundan 34 sene sonraya (1869) tarihlenir.

eserleri muhafaza için hususi mahaller tertip edip eserleri sergileyerek memleketlerini şöhretlendirdikleri, ayrıca bu eserler sayesinde ilimlerini artırdıkları ifade edilmiştir.

Bu esbaba binaen, Mısır'daki kadim binalardan çıkarılan kıymetli eşyanın ve antikaların ihracına ruhsat verilmeyip halihazırda elde bulunan veya hafriyat neticesinde yer altından çıkarılacak eski eserlerin, tertip olunacak hususi bir mahalde toplanarak muhafaza ve teşhir edilmesi; ayrıca Said civarındaki kadim binaların yıkılmasına izin verilmeyerek muhafazasına azami dikkat gösterilmesi, eserlerle alakadar olan seyyah ve mütehassısların istifadesi için de elverişli görülmüştür.

Bu cümleden olarak, Emirname ile şu kararlar ittihaz edilmiştir:

- Kahire Özbekiye'de (Ezbekiye) *Medresetü'l-Elsün* (Diller Mektebi) içinde bir müze (*antikhane*) tesis edilecek ve eski eserler burada muhafaza olunacaktır. Mektebin müdürü ve Ebniye Nazırı Rifâa et-Tahtâvî, eserlerin muhafazasından mesuldür. Müzenin tertibi için Tahtâvî ve Mühendishane-i Hidivî Nazırı Yosef Hekekyan birlikte çalışacaktır.
- Said taraflarında ele geçirilen eski eserlerin doğrudan Kahire'ye gönderilmesi, oradaki kadim binaların tahribine izin verilmemesi ve icabında muhafazası için bekçiler tayin edilmesi hususunda mülki idarelere tenbihatta bulunulacaktır.
- Bundan böyle hiçbir eski eserin İskenderiye'den, Dimyat'tan ya da Mısır'daki herhangi bir limandan ihraç edilmesine ruhsat verilmeyecektir.
- Şahısların elinde bir eser görüldüğü takdirde sahibi razı edilerek satın alınması ve doğrudan Kahire'ye gönderilmesi idarecilere emrolunacaktır.
- Bu işlerin takibi için bir nazır (Yusuf Ziya Efendi) vazifelendirilmiştir. Nazır, senede birkaç defa teftiş maksadıyla memleketi gezecek; bir mahalde antika arandığını haber aldığı anda derhal oraya giderek hafriyat yapanları menedecek ve icap ederse mahallî otoriteler ona destek sağlayacaktır.
- İttihaz olunan tedbirler, Hariciye Nazırı Bogos Yusufyan Bey tarafından Avrupalı devletlerin temsilcilerine resmen bildirilecektir.

Emirname'nin çıkarılmasında, Fransız Mısırbilimci Jean-François Champollion'un, Paşa'nın talebi üzerine Mısır tarihi ve eski eserlerin korunması yolları hakkında 1829'da hazırladığı raporun[317] tesirli olduğu kabul edilmektedir[318].

[317] Raporda Mısır'da mevcut antik binalar ve abidelerden, herhangi bir taş parçasının sökülüp çıkarılmasının önlenmesi; aynı şekilde dağlara oyulmuş ya da yontulmuş abidelerdeki heykel, resim ve mezarlıkların tahribattan korunması gerektiği ifade olunmuştur. Tahribata uğrayan ve korunması gereken yerler liste halinde sunulmuştur. Netice itibarıyla kazı yapanların belli kaidelere tâbi tutulması ve tahribata mâni olunması tavsiye olunmuştur. Bkz. Jean-François Champollion, *Lettres écrites d'Egypte et de Nubie, en 1828 et 1829, par Champollion le jeune* (Paris: Firmin Didot Freres, 1833), 454-461.

[318] "Antiquités Égyptiennes", 65; Eric Gady, "L'archéologie de l'Égypte antique pendant la période coloniale de l'occupation britannique à la découverte du tombeau de Toutankhamon", *Les nouvelles de l'archéologie* 126 (2011), par. 17.

Mehmed Ali Paşa eserlerin yurt dışına ihracını yasaklamışsa da bunun tatbikinde müşkülat yaşandığı ve kendisinin zaman zaman eski eserleri hediye olarak vermeye devam ettiği görülmektedir. Mesela 1836'da İngiliz Mısırbilimci Howard Vyse, Gize piramitleri çevresinde ruhsatlı olarak kazı yaparken Gize Müdürü, ruhsata dayanarak sadece kazı yapılabileceğini ve bulunan hiçbir şeyin çıkarılamayacağını ifade etmiş; bunun üzerine İngiliz Başkonsolosu Patrick Campbell, müdürü Paşa'ya şikayet ederek vazifeden aldırmıştır[319]. Emirname mucebince toplanan eserler 1849'da Bulak Mühendislik Mektebine, 1851'de ise Kahire Kalesi'ne taşınmıştır. Ne var ki Mehmed Ali Paşa'nın vefatından sonra koleksiyon, 1855 senesinde Avusturya Arşidükü Maximillian'a (Meksika İmparatoru) hediye edilmiş; ardından Viyana Müzesi'ne alınmıştır[320].

Emirname'den sonra dahi resmî kanallarla yürütülen ilmî faaliyet ve araştırmalara mâni olunmadığı görülmektedir. Ayrıca Mısır Valiliğinin, resmî izinle ve ilmî faaliyet neticesinde bulunan eski eserleri ecnebi araştırıcılara bırakma ya da hediye etme noktasında katı bir tavır sergilemediği söylenebilir.

2. 1848 Sonrası Devre

Said Paşa (1854-1863), Mısır eski eserlerini korumak ve kaçakçılığı engellemek için, 1855'te neşrettiği bir fermanla, hükümet haricindeki herkes için kazı yapmayı yasaklamıştır. 1858'de ise yasadışı eski eser ticaretine mâni olmak maksadıyla bir Eski Eserler Dairesi kurmuştur[321]. Louvre Müzesi tarafından Kıpti yazmalarını tetkik etmek üzere 1850'de Mısır'a gönderilen Fransız arkeolog Auguste Mariette'in, 1858'den itibaren Mısır Valiliği namına kazılar yapması kararlaştırılmış ve kazılarda bulunan eserlerin Valiliğe ait olacağı ilan edilmiştir. 1862'de ise Said Paşa, kendisinden önce verilmiş bütün kazı ruhsatlarının hükümsüz olduğunu ve yeni izinlerin bizzat kendi tasdikinden geçmesi gerektiğini ilan etmiştir[322].

Hidiv İsmail Paşa (1863-1879) 1863'te Kahire'nin Bulak semtinde milli müzeyi açmış[323], Mariette ise müzenin ilk müdürü olmuştur[324]. Mariette zamanında eski eserleri koruma maksatlı bu mevzuatın ve ihraç yasağının ciddiyetle tatbik olunduğu ifade edilmektedir. 1871 tarihli *Hidiv Kararnamesi* ile "Eski Mısır ve Arap eski eserlerinin" yurt dışına ihracı yasaklanmış ve keyfiyetin konsolosluklara bildirilmesi emredilmiştir. 1880 tarihli *Kararname* ise eski eserler ile mescit ve türbelerden alınmış eşyaların ihracının yasaklandığını ve buna teşebbüs edilmesi halinde eşyaların

[319] Colonel Howard Vyse, *Operations Carried on at the Pyramids of Gizeh in 1837* (Londra: James Fraser, Regent Street, 1840), 2/164-165; C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 170.
[320] Antoine Khater, *Le régime juridique des fouilles et des antiquités en Égypte* (Kahire: Institut français d'archéologie orientale, 1960), 64; Thomas Lebée, *Le musée d'antiquités égyptiennes de Būlāq (1858-1889)* (École du Louvre, 2013), 7; Duqeil, 3.
[321] Duqeil, 4.
[322] Khater, 66-67.
[323] Duqeil, 4.
[324] Müze, 1952 yılına kadar Avrupalı müdürler tarafından idare edilmeye devam etmiştir. Bkz. Gerçek, 17.

müsadere olunacağını hükme bağlamıştır. 1881'de İslam sanatı abidelerinin korunmasıyla vazifeli bir komisyon teşkil edilmiştir[325].

Bu esnada Mısır, 1882'de başlayıp 1922'ye kadar sürecek olan İngiliz işgali altına girmiştir. 1883'te çıkarılan *Kararname* ile "Müze ve bağlı kuruluşlarda bulunan bütün eski eserlerin devlet malı sayıldığı; dolayısıyla bunların devredilemez, haczedilemez ve zamanaşımına uğramaz olduğu" ilan edilmiştir. 1891 tarihli *Kararname* ise "kazılarda bulunan bütün eserlerin devlete ait olacağını; ancak kâşiflere muayyen şartlarla eserlerden yarım hisse ayrılıp satılabileceğini" hükme bağlamıştır[326]. 12 Ağustos 1897 tarihli *Kararname*'de, eski eserler hakkında koruma tedbirleri ile bu eserlere zarar verenlere tatbik edilecek cezalar tanzim olunmuştur. Bu kararnamedeki hükümler Mısırlılara ve Türklere (Osmanlı tebaasına) teşmil edilmemiş; münhasıran yabancılar hakkında cari olmuştur[327]. 1912, 1951 ve 1983 senelerinde yeni eski eserler kanunları kabul edilmiş; 1983 tarihli *Kanun* da 2010'da değişikliğe uğramıştır[328].

Bazı yazarlar, Osmanlı âsâr-ı atîka nizamnamelerinin Mısır'da da meriyete girdiğini, 1869 AAN ve 1874 AAN'nin Mısır için de cari olduğunu ifade etmektedir[329]. Nitekim yukarıda zikrolunan 1871 tarihli *Kararname*, 1869 AAN'ye; 1880 tarihli *Kararname* de 1874 AAN'ye esasen aykırı değildir. Nazari olarak vaziyet böyle görünse dahi bunların fiilen tatbik olunduğuna dair bir malumata tesadüf olunamamıştır. Mısır'ın işgalinden sonra tanzim edilen Osmanlı mevzuatının, yani 1884 ve 1906 tarihli AAN'nin ise Mısır'da resmen de meriyete girip girmediği şüphelidir. Mesela 1891 tarihli *Kararname*'nin, kazılardan araştırıcıya belli şartlarla pay vermesine dair hükmü, 1884 AAN'ye açıkça aykırıdır. 1912 tarihli *Eski Eserler Kanunu*[330] ise, sistematiği ve bazı hükümleri cihetiyle 1906 AAN'ye benzemesine rağmen; mezkur kanunun nevi şahsına münhasır hususiyetleri vardır. Bilhassa araştırıcıya kazıda bulunan eserlerden hisse verilmesine dair hükümlerinin 1906 AAN ile telifi kabil olmadığından, bu tanzimin de Osmanlı mevzuatına muhalif düştüğü söylenebilir.

B. Kıbrıs ve Britanya İdaresi

1878'de idaresi muvakkaten İngilizlere bırakılan Kıbrıs, hukuken Osmanlı toprağı olmaya devam etmiş ve Ada'da bir müddet daha Osmanlı hukuku meriyette kalmıştır. Bunu teyit eden 1882 tarihli *Cyprus Courts of Justice Order*'da, Osmanlı tebaasına Osmanlı hukukunun tatbik olunacağı

[325] Khater, 69-71, 280.
[326] Khater, 281-283. Kararnamedeki hisse verme ve satın alma sistemi, 1921 tarihli *Âsâr-ı Atîka Kanunu* layihasındaki hükümlerle benzerdir. Layihanın tetkik olunduğu altıncı bölümde mukayese yapılacaktır.
[327] Khater, 74, 283-284.
[328] UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws, "Egypt" (Erişim 16 Kasım 2025).
[329] "Working Paper Submitted by The Egyptian Delegation to the Conference Meeting of Open Membership Team of Governmental Experts Concerning Protection from Illicit Trading in Cultural Property Held in Vienna from 24 to 26 November 2009" (Erişim 16 Kasım 2025); Duqeil, "Egyptian Antiquities & Legalization of Smuggling", 4; Alice Stevenson, *Scattered Finds: Archeology, Egyptology and Museums* (Londra: UCL Press, 2019), 259; Marc Michail, "The Legal Protection of the Egyptian Antiquities in the Digital Transformation Era", *Journal of Law and Emerging Technologies* 2/2 (2022), 22-23.
[330] Bkz. Kanunu'l-Âsâr. *Vekâyi-i Mısriyye* [Mısır Resmî Gazetesi]. 15.6.1912, Sayı: 70.

açıkça hükme bağlanmıştır[331]. Böylece işgal esnasında meriyette bulunan 1874 tarihli (Osmanlı) *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, Kıbrıs'ta eski eserler hakkında cari olmuştur. İngilizler, Ada'yı işgal ettikten kısa bir müddet sonra (Ağustos 1878) bütün kazıları yasaklamıştır. İki yıl süren yasağın ardından, 1880'den itibaren kazılara yeniden izin verilmeye başlanmıştır. Bilhassa Kıbrıs hükümeti ve British Museum namına kazılar yürütülmüş, bulunan eserlerin bir kısmı Kıbrıs Müzesi'ne alınmıştır[332].

İzinsiz kazı yapanlar hakkında 1874 AAN hükümleri dairesinde cezai müeyyide tatbik olunmuştur. Mesela İtalyan asıllı Amerikan diplomat Alessandro Palma di Cesnola, 1878'de Kıbrıs'ta izinsiz kazı yaptığı gerekçesiyle muhakeme edilmiştir. Muhakemeyi kadı riyasetinde iki Müslüman ve iki gayrimüslim azadan müteşekkil Meclis-i Deavi (nizamiye mahkemesi) yürütmüştür. Zira İngiliz hükümeti, Osmanlı mahkeme sisteminin devam edeceğini kabul etmişti. Yalnız İngilizler mahkemeye bir müşavir (*assessor*) tayin ederdi ve fiiliyatta karar onun muvafakatine bağlıydı. Neticede Cesnola hakkında, 1874 AAN'ye istinaden "izinsiz kazı yapma" suçundan, 4 lira para cezasına ve çıkarılan eski eserlerin müsaderesine hükmedilmiştir[333].

Bu sırada Osmanlı İmparatorluğu'nda resmen meriyete giren 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* Kıbrıs'ta tatbik olunmamış; Ada idaresi 1874 AAN'yi esas almayı sürdürmüştür. Bu vaziyet bazı hukuki ihtilaflara kapı aralamıştır. Zira Osmanlı memleketinde 1884 AAN mucibince eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasak iken; bu esnada Kıbrıs'ta araştırıcılar –1874 AAN hükümlerince– ruhsatlı kazılarla bulunan eski eserlerden payına düşenleri ihraç edebiliyordu. Osmanlı Hariciye Nezareti, Kıbrıs'tan eski eser ihracının durdurulmasını İngiliz makamlarına yazmışsa da İngilizler 1884 AAN'nin Ada'da cari olmadığını müdafaa etmiştir[334].

Osmanlı arşivinde yer alan ve 1892'ye tarihlenen bazı vesikalar, mesele hakkında fikir vermektedir. Vesikalara göre Osmanlı hükümeti, "Kıbrıs Muahedesi ile Ada'nın dâhilî idaresinin muvakkaten İngilizlere bırakıldığını; ancak Muahede'de, Ada'daki muvakkat İngiliz hükümetinin burada bulunacak eski eserleri İngiltere'ye nakle mezun olduğuna dair bir hükmün yer almadığını; binaenaleyh Osmanlı Devleti'nde meriyette olan 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin, memleketin bir cüzü olan Kıbrıs'ta cari bulunduğunu" ifade etmiştir. Ayrıca "keşfedilen eski eserlerin izinsiz olarak Londra'ya nakledilemeyeceği; fakat Müze-i Hümayun'un da hissedar edilmesi suretiyle uyuşulabileceği" de beyan olunmuştur. Babıali hukuk müşavirleri hazırladıkları raporda, "1874 AAN'ye göre dahi bulunacak eski eserlerin üçte birinin devlete ait olduğunu, böyle eserlerin Osmanlı hükümeti namına Kıbrıs'taki mahallî müzede muhafazasının lazım geldiğini ve her halükarda eserlerin muvakkat İngiliz hükümeti tarafından Londra'ya götürülemeyeceğini" yazmıştır. İngiliz Sefareti ise

[331] Nicholas Stanley-Price, "The Ottoman Law on Antiquities (1874) and the founding of the Cyprus Museum", *Cyprus in the 19th Century AD, Fact, Fancy and Fiction*, ed. V. Tatton-Brown (Oxford: Oxbow, 2001), 267.
[332] Stanley-Price, "The Ottoman Law on Antiquities (1874)", 269.
[333] Hadise ve davanın cereyanı hakkında tafsilat için bkz. Nicholas Stanley-Price, "Illicit Excavation: The Trial of Alessandro Palma Di Cesnola in Cyprus in 1878", *The Antiquaries Journal* 98 (2018), 307-310.
[334] Stanley-Price, "The Ottoman Law on Antiquities (1874)", 268.

cevabında, "kendilerinin yalnız idareyi devraldıklarında meriyette olan 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden haberdar bulunduklarını" ifade etmiştir[335].

1891'de ilan edilen *Famagusta Stones Law* ile, Osmanlı mevzuatına paralel şekilde, gayrimenkul eski eserlerin korunmasına ve bunları tahrip edenlerin cezalandırılmasına dair hükümler vazedilmiştir[336]. 1896'da Yüksek Komiserlik tarafından kabul edilen *Müze Kanunu*'nda[337] açıkça 1874 AAN'ye atıflar yapılmışsa da bu kanun Kraliçe tarafından veto edilmiştir[338].

1905 senesinde bir *Eski Eserler Kanunu* (*the Antiquities Law, 1905*)[339] kabul edilerek 1874 AAN ve 1891 tarihli *Kanun*'un meriyetten kaldırıldığı ilan olunmuştur (m. 54). 1905 tarihli *Kanun*'da, "tesadüfen keşfedilen" menkul eski eserler için 1874 AAN'deki "üçlü taksim" esası kabul edilmiştir (m. 8). Diğer hükümlerinde ise 1884 AAN ile benzerlik göze çarpmaktadır. Mesela ruhsatlı kazılardan bulunacak eski eserler tamamen hükümete ait olacak; araştırıcı yalnızca eserlerin alçı kalıplarını, kopyalarını ya da Müze Komitesi tarafından lüzumsuz olduğuna karar verilen eserleri alabilecektir (m. 26). Müze namına yapılacak kazılarda arazi sahibi izin vermezse arazi istimlak olunabilir; ancak vakıfların mülkiyetindeki yerler bu hükümden müstesnadır (m. 28). Hususi mülkiyet altındaki gayrimenkul eski eserin istimlakinde, eserin bulunduğu arazinin kıymetinin hesaba katılmaması hükmü ayrıca dikkat çekicidir (m. 12).

1914'ten itibaren ilhak edilip sonrasında resmen Britanya toprağı haline gelen Kıbrıs'ta, 1935 senesinde çıkarılan *Eski Eserler Kanunu*'nun ise sistematiği ve hükümleri cihetinden Osmanlı âsâr-ı atîka mevzuatı ile doğrudan bir irtibatı kalmamıştır[340].

C. Filistin ve İngiliz Mandası

I. Cihan Harbi'nde fiilen ve 1920'de resmen İngiliz hâkimiyetine giren Filistin'de[341], daha Aralık 1918'de İngiliz Manda İdaresi tarafından *Eski Eserler Tebliği* (*Antiquities Proclamation*) neşrolunmuştur. Buna göre işgal altındaki mıntıkada mevcut olup da Osmanlı İmparatorluğu'nun mülkiyetinde bulunan veya işgalden sonra keşfedilen eski eserlerin, Manda İdaresine ait olacağı ilan olunmuştur. 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin yerini aldığını beyan eden *Tebliğ*'in, eski eserleri koruyucu ve izinsiz kazılar ile ticareti önleyici bazı tedbirler getirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca

[335] *BOA*, MF.MKT., 146-108; A.}MTZ.KB.., 2-1.
[336] G. R. H. Wright, "Archaeology and Islamic Law in Ottoman Cyprus", *Cyprus in the 19th Century AD, Fact, Fancy and Fiction* (Oxford: Oxbow, 2001), 266.
[337] To Regulate and Place Upon a Better Footing the Cyprus Museum. *The Cyprus Gazette Supplement* [Kıbrıs Resmî Gazetesi Eki], 3.7.1896.
[338] Legislative Council Notice no. 3437. *The Cyprus Gazette* [Kıbrıs Resmî Gazetesi], 28.8.1896, Sayı: 525.
[339] To Consolidate and Amend the Law Relating to the Ancient Monuments and Antiquities of Cyprus and to Provide Museums. *The Cyprus Gazette Supplement*. 19.5.1905.
[340] The Cypriot Source of Legal Information (CyLaw), "Antiquities Law, No. 41 of 1935" (Erişim 16 Kasım 2025).
[341] Kadir Kasalak, "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2016), 69-71.

Tebliğ'de, yalnızca "1600 senesinden önceye tarihlenen" nesnelerin eski eser sayılacağı hükme bağlanmıştır[342].

15 Ekim 1920'de ise *Eski Eserler Kanunu* (*Antiquities Ordinance*) çıkarılmıştır. *Kanun*'un, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne nazaran daha korumacı ve devletçi bir karakter arz ettiği söylenebilir[343]. Filistin'in geç Osmanlı ve İngiliz mandası devirleri üzerine çalışan İsrailli tarihçi Dotan Halevy'ye göre bahsi geçen kanun 1906 AAN'den mülhemdir. Müellife göre korumacılık cihetinden Osmanlı eski eserler hukuku model alınmış, eski eserlerin toplandığı İstanbul'daki Müze-i Hümayun'un yerini ise Kudüs Müzesi almıştır. Yalnız *Kanun*'un kabul ettiği eski eser tarifinde, 1906 AAN'den farklı olarak bir zaman sınırı vardır: Zira "1700 senesinden önce insanlar tarafından yapılmış olan her türlü nesne" eski eser olarak kabul edilmiştir[344].

Esasında eserin eskilik vasfına dair bu kıstasın menşei İngiliz hukukudur[345]. Bahsi geçen hüküm ve diğer maddeler, Sevr Muahedesi'nde Osmanlı İmparatorluğu tarafından hazırlanması istenen yeni eski eserler kanununa dair 421. madde (ve ek maddeleri) hükümleriyle paraleldir[346]. Zira hem 1920 tarihli *Kanun* hem de Sevr Muahedesi'nin mezkur hükümleri, İngiliz Hariciye Nazırı Lord Curzon'un teşebbüsüyle *British Academy* bünyesinde kurulan Müşterek Arkeoloji Heyeti'nin (*the Joint Archaeological Committee*) hazırladığı layihalara dayanmaktadır[347]. Nitekim benzer hükümler, Osmanlı İmparatorluğu sonrasında İngiliz kontrolündeki Irak ile Fransız mandası altındaki Suriye ve Lübnan'daki tanzimlerde de yer almıştır[348]. Dolayısıyla, Halevy'nin iddiasının aksine, mezkur kanunun Osmanlı mevzuatından mülhem olmadığı ve bir devamlılığın bulunmadığı söylenebilir[349].

İngiliz mandası altında Filistin'de 1929 ve 1930'da eski eserler hukukuna dair yeni tanzimler yapılmıştır. İsrail Devleti'nin kurulmasından sonra 1978'de bir eski eserler kanunu kabul edilmiş ve zaman içinde bazı değişikliklere uğrayarak meriyette kalmıştır[350].

D. Türkiye Cumhuriyeti'nde İmparatorluk Hukukunun Devamlılığı

İmparatorluk devrinin son eski eserler kanunu 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, 1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* ile birlikte Cumhuriyet devrinde de Türkiye'de 1973'e kadar

[342] Raz Kletter, "The 1920 Antiquities ordinance of Palestine and the year 1700 for Antiquities: new discoveries", *Advances in Ancient, Biblical, and Near Eastern Research (AABNER)* 2/1 (2022), 44-46.
[343] Mesela kanun meriyete girdikten itibaren hususi şahıslar ellerinde bulunan eski eserleri salahiyetli makama bildirmeli ve sertifika almalıdır. Aksi takdirde böyle eski eserler müsadere olunur. Satışa veya ihraca mevzu olan eski eserler üzerinde hükümetin şufa hakkı vardır. Bkz. Norman Bentwich, "The Antiquities Law of Palestine", *Journal of Comparative Legislation and International Law* 6/4 (1924), 252-253.
[344] Dotan Halevy, "Ottoman Ruins Captured: Antiquities, Preservation, and Waqf in Mandatory Palestine", *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 5/1 (2018), 92-94.
[345] İngiltere'de 1908'de kurulan "Tarihî Abideler Kraliyet Komisyonu (*Royal Commission on the Historical Monuments of England*)" tarafından böyle bir kriter kabul edilmiş ve bu vaziyet daha sonraki başka tanzimlere de tesirde bulunmuştur. Bkz. Kletter, 67 ve devamı.
[346] Bentwich, 251-252.
[347] Bkz. Kletter, 50 ve devamı.
[348] Prott - O'Keefe, 45-49.
[349] Kletter, 40.
[350] Bkz. Emced Ebu'l-İz - Lüey Ebu's-Suud, "The Palestinian Tangible Cultural Heritage Law of the Year 2018", *Minberu't-Turâsi'l-Eserî* 8 (2020), 1-34.

meriyette kalmıştır[351]. 1973'te kabul edilen *Eski Eserler Kanunu*'nda ise yine 1906 AAN'nin izleri mevcuttur. Aşağıda Osmanlı eski eserler hukukunun devamlılığı cihetinden Cumhuriyet devrindeki vaziyet 1973'e kadar ve 1973'ten sonra olmak üzere ikiye ayrılarak tetkik olunacaktır.

1. 1973'e Kadarki Devre

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, 1973'e kadar eski eserlerin korunmasına dair temel hukuki çerçeveyi teşkil etmekle beraber; idarî teşkilat ve tatbikat zamanla farklı bir seyir izlemiştir. Aşağıdaki kısımlarda, eski eserlerin korunmasında vazifeli ve salahiyetli makamların teşekkül ve dönüşümü ile devletin bu sahadaki koruma siyaseti ve fiilî vaziyet ele alınacaktır.

a. Eski Eserlerin Korunmasında Vazifeli ve Salahiyetli Makamlar

Cumhuriyet devrinde Türkiye'de, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ve 1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* ile beraber Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Evkaf-ı Hümayun Nezareti ve Muhafaza-ı Âsâr-ı Atîka Encümen-i Daimisi, eski eserler hukukuna dair İmparatorluk devrinden tevarüs eden üç müessese idi[352].

1920'de, Maarif Vekaletine bağlı olarak Türk Âsâr-ı Atîka Müdürlüğü kurulmuş; daha sonra bu müdürlük Hars Dairesine çevrilmiştir[353]. 5 Kasım 1922'de *Müzeler ve Âsâr-ı Atîka Hakkında Talimat* ile, "Hars Dairesinin âsâr-ı atîkaya dair işlerle vazifeli olduğu; mahallî müzelerin idaresinin ise vilayetlerdeki maarif müdürlerinin mesuliyetinde bulunduğu" ifade olunmuştur[354]. Hars Dairesi, 1926'da Kütüphaneler Dairesi ve Âsâr-ı Atîka ve Müzeler Müdürlüğü olmak üzere iki daireye ayrılmıştır[355]. Muhafaza-ı Âsâr-ı Atîka Encümeni'nin tüzüğü 1924'te bir talimatname ile değiştirilmiş[356] ve encümen, İstanbul'daki eski eserleri tespit ve vesikalandırma faaliyetine devam etmiştir[357]. Evkaf-ı Hümayun Nezareti, 1921'de TBMM hükümeti içinde Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti olarak yeniden tanzim olunmuşsa da 1924'te ilga edilen vekalet yerine başbakanlığa bağlı Evkaf Umum Müdürlüğü ihdas edilmiştir[358].

Eski eserlere dair işlerin farklı idari merciler arasında dağılmış olması tatbikatta bazı problemlere yol açmıştır[359]. 1931'de Başbakanlık Müsteşarlığı riyasetinde toplanan komisyonda, tarihî

---

[351] Umar - Çilingiroğlu, 7.
[352] Emre Madran, "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi - I", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 16/1-2 (1996), 61.
[353] Sancakdar vd., 91.
[354] Erdem Yücel, "Müze", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006), 32/242.
[355] Yahya Coşkun, "Hars Müdüriyeti: İşgalden İstiklale Müzecilik ve Arkeoloji", *Bir İdealin Peşinde Atatürk ve Alaca Höyük* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023), 10.
[356] Nurettin Can, *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler* (Ankara: Mill Eğitim Bakanlığı, 1948), 65-67.
[357] Evvelki encümende bulunan Halil Edhem Bey, Celal Esad Bey, Mimar Kemaleddin Bey gibi isimler vazifeye devam etmiş, ilaveten vekil (bakan) ve âsâr-ı atîka müzeleri mimarı gibi kimseler de encümene dahil edilmiştir. Azalar kaydı hayat şartıyla vazife yapardı (Madran, "Koruma Alanı I", 64.
[358] Nazif Öztürk, "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 11/524.
[359] Bu mercilerin bütçeleri, ihtisas sahaları ve öncelikleri farklı olduğundan, bazı yapılarda tarihî değer tespitleri yeterli uzmanlığa sahip olmayan kişilerce yapılmış; bu da eski eserlerin satılmasına veya yıkımına zemin hazırlamıştır. Bilhassa mahallî idarecilerin imar faaliyetlerinde aceleci tavrı ve koruma hassasiyetinin eksikliği, 1930'lara kadar ve 1950-60 yılları

eserlerin muhafazasına dair işlerin dağınık müesseselerden toplanarak tek merkezden yürütülmesi ve bütçenin artırılması istikametinde kararlar alınmıştır[360]. Bu maksatla, Âsâr-ı Atîka Müzeleri İdaresi'ne bağlı bir teknik heyet olarak Anıtları Koruma Komisyonu teşkil olunmuştur[361].

1933'te Maarif Vekaleti bünyesinde kurulan Antikiteler ve Müzeler Direktörlüğü, müzelerin idaresi, tarihî abidelerin muhafazası ve arkeolojik kazıların takibi gibi vazifeleri deruhte etmiştir[362]. Bu müessese 1944'te Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğü adını almıştır[363]. 1945'te toplanan Eski Eserler ve Müzeler I. Danışma Komisyonu, teşkilat ve işleyişe dair kararlar almıştır. Komisyon 80 maddelik bir eski eserler kanunu tasarısı hazırlamışsa da bu metin kanunlaşamamıştır[364]. 1951 yılında Millî Eğitim Bakanlığına bağlı olarak kurulan Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu, bu sahada ülke çapındaki en salahiyetli merci hüviyetini kazanmıştır[365]. İlgili bakanlıklar, müdürlükler ve üniversitelerden seçilen azalardan müteşekkil bu kurulu kuran kanun, Cumhuriyet devrinde doğrudan eski eserlerin korunması sahasında çıkarılan ilk hususi kanundur[366].

1935'te *Vakıflar Kanunu*[367] ile Vakıflar Umum Müdürlüğüne "mimari veya tarihî değeri olup vakfa ait olan eserleri muhafaza ve imar" etme vazifesi yüklenmiştir. Kanuna göre, tahsis edildikleri maksada göre kullanılmaları mümkün olmayan (*müstağna anh*) hayrat vakıflar, aynı gayede başka bir hayrata, aynen ya da para ile değiştirilerek (*istibdal*) bedelen tahsis edilebilir; ancak "mimari ve tarihî kıymeti olan eserler" satılamaz (m. 10). Mezkur kanundan önce, pek çok vakıf eser Hazineye, belediyelere veya özel idarelere devredilmiş; geriye kalanların korunması Vakıflar Umum Müdürlüğünün mesuliyetine bırakılmıştır[368]. 1957 tarihli bir başka kanunla[369], aslı vakıf olup Hazine, belediyeler veya özel idarelere devrolmuş tarihî ve mimari eserlerin yeniden Vakıflar Umum Müdürlüğüne devri hükme bağlanmış; bu suretle vakıf kökenli eserlerin tek bir idarenin uhdesinde toplanması yönünde geç de olsa mühim bir adım atılmıştır[370].

---

arasında eski eserlerde tahribat vakalarının artmasına sebebiyet vermiştir. Bkz. Halit Çal, "Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 34/1-2 (1990), 365 ve devamı; Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 417; Madran, "Koruma Alanı I", 66.

360 Madran, "Koruma Alanı I", 69-70.

361 *BCA*, 30-18-1-2, 37-49-1, 28.6.1933.

362 *Maarif Vekâleti Merkez Teşkilatı ve Vazifeleri Hakkında Kanun* (2287 sayılı). *Resmî Gazete*. 22.6.1933, Sayı: 2434.

363 *Devlet memurları aylıklarının tevhit ve teadülüne dair olan 3656 sayılı kanunla eklerine bağlı cetvellerin Maarif Vekilliği kısımlarında değişiklik yapılması hakkında kanun* (4624 sayılı). *Resmî Gazete*. 22.7.1944, Sayı: 5763.

364 Necva Akçura, "Türkiye ve Eski Eserler" 10/8 (1972), 41; Emre Madran, "Cumhuriyet'in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi - II", *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 17/1-2 (1997), 76; Çal, "Kanunlar", 234-235.

365 Mumcu, "1971", 56-57. Mezkur kanunun 5. maddesi şöyledir: "Hükümet teşkilleri ve tesisleri ile hakiki ve hükmi şahsiyetler kendilerini ilgilendiren hususlarda, kurul kararlarına uymaya mecburdurlar."

366 Sancakdar vd., 92.

367 *Vakıflar Kanunu* (2762 sayılı). *Resmî Gazete*. 13.6.1935, Sayı: 3027.

368 Mumcu, "1971", 59-60.

369 *Aslında vakıf olan tarihi ve mimari kıymeti haiz eski eserlerin Vakıflar Umum Müdürlüğüne devrine dair Kanun* (7044 sayılı). *Resmî Gazete*. 13.9.1957, Sayı: 9705.

370 Mumcu, "1971", 60-61.

b. Koruma Politikaları ve Tatbikat

Cumhuriyet devrinde başlarda Anadolu medeniyetlerine hususi bir ehemmiyet verildiği, 1938 sonrasında ise İmparatorluk devrindeki politikaya geri dönülerek daha ziyade antik Yunan ve Roma medeniyetlerine alaka gösterildiği ifade edilir[371]. Bu devirde Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bazı eski eserlerin akıbetine ayrıca temas etmek gerekmektedir.

Hilâfetin ilgasına dair kanun[372] mucebince, saray, kasır ve içlerindeki eşyalar ile eserler, "millete" intikal etmiş ve TBMM'nin idaresine verilmiştir[373]. Topkapı Sarayı, 1924'te müzeye dönüştürülmüş[374]; 1925'te kurulan Millî Saraylar Müdürlüğü, sarayların idaresiyle vazifelendirilmiştir[375]. İlgili talimata göre saraylardaki "maddi kıymeti olmayan ve kullanılmayan eşyanın diğer resmî dairelere verilebilmesi" ile "lüzumsuz hurda eşyanın satılmasına" dair hükümler, eski eserlerin kaybına yol açmıştır[376].

İmparatorluğun en kıymetli ve nadide eserlerini ihtiva eden Topkapı Sarayı hazinelerinin, taşınmalar esnasında da zarar gördüğü kaydedilmektedir. Mesela 1922'de Lozan'da sulh müzakereleri devam ederken harbin yeniden başlaması ihtimaline binaen Saray'daki kıymetli eşya ve mücevherler gizlice Ankara'ya taşınmış; saltanatın kaldırılmasından sonra bu eşyaların bir kısmı İstanbul'a geri getirilmiştir[377]. Hükümet, Ankara'da bulunan kıymetli mücevherlerin müzede teşhiri yahut altın karşılığında satılması hakkında tereddüt ederken; Âsâr-ı Atîka Müzesi Müdürü Halil Edhem Bey ile Topkapı Sarayı Müzesi Müdür Muavini Tahsin Öz her iki fikre de karşı çıkmış ve eserlerin Topkapı Sarayı'nda muhafazasına taraftar olmuşlardır. Devrin Maliye Vekili Mustafa Abdülhalik Renda'nın tavsiyesiyle, "Şah İsmail'in tahtı", "Sultan I. Ahmed'in zümrütlü taht askısı" ve "Kaşıkçı Elması" gibi meşhur eserler de dahil olmak üzere fevkalade kıymetli eşyanın değeri tespiti ve ekspertizi için yurt dışından mütehassıslar getirilmesine karar verilmiştir. 1927'de Türkiye'nin Paris Büyükelçisi Fethi Okyar, İstanbul saraylarında padişahlardan kalma kıymetli eserleri bir Fransız mücevher şirketine satmayı teklif etmiş; Fransızlar eserlere 300 milyon frank paha biçmiştir. Satış müzakereleri sürmekteyken İcra Vekilleri Heyeti, "tarihî kıymeti olmayan" mücevherlerin, madenî altın mukabilinde, Maarif Vekaletinin tespit ve hükümetin tasdik edeceği fiyattan satılabileceği hakkında bir karar dahi almıştır. Ancak bahis mevzuu mücevherlerin evvelki padişahlara ve ekserisinin ise

[371] Halit Çal, "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14 (2009), 330.
[372] *Hilâfetin İlgasına ve Hanedanı Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine Çıkarılmasına Dair Kanun* (431 sayılı). *Resmî Gazete*. 6.3.1924, Sayı: 63.
[373] Madran, "Koruma Alanı I", 65.
[374] Hilmi Aydın, "Topkapı Sarayı Müzesi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012), 41/262.
[375] 12 Mayıs 1341 (1925) tarihli ve 1371 sayılı kararname ile Milli Saraylar Müdüriyeti Teşkilatına Dair Talimatname ilan edilmiştir. Bkz. Ziya Payzın, *Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylarımızın Temel Sorunları* (Ankara: Millet Meclisi Basımevi, 1977), 8-9.
[376] Mumcu, "1971", 52.
[377] Yılmaz Öztuna, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi* (İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983), 253; Kâzım Özalp, *Millî Mücadele 1919-1922 I-II* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 238.

Sultan II. Abdülhamid'e ait olduğu öğrenen Fransızlar, vârislerin dava açması ihtimalinden çekinince bu işten vazgeçmiştir[378].

İkinci Cihan Harbi başında, 1941'de, hazineler yine gizlice Ankara ve Konya'ya nakledilmiş; harbin sonunda İstanbul'a iade olunmuştur. Sözü edilen iki nakliyatta da hazineler zarar görmüş, bazı kıymetli mücevherler Ankara'da kalmış; bazısı ise kaybolmuş yahut Merkez Bankası ve İş Bankası kasalarına konmuştur[379]. Kasalarda 24 sene "unutulan" eserler, 1951'de kasaların açılmasıyla yeniden gün yüzüne çıkarılmıştır[380]. Meclis Hesaplarını İnceleme Komisyonunun "milli saraylarda kıymetli bazı eşyanın zayi ve suistimal edilmiş olduğuna dair" raporu[381] üzerine 1951'de TBMM, bu hususta bir tahkikat başlatmıştır[382]. Daha sonra tahkikatın altı ay müddetle meclis dışında da yürütülmesine karar verilmiştir[383]. Benzer şekilde 1960'ta Milli Birlik Komitesi tarafından milli saraylardaki eşya hakkında soruşturma kararı alınmıştır[384].

Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan yazılı vesikalar da menkul eski eser mefhumu içinde mütalaa olunabilir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu vesikalar herhangi bir kaideye tâbi olmaksızın imha edilmiştir[385]. 1934 tarihli *Kararname*[386] ile resmî evrakın yok edilmesi usulü tanzim olunmuşsa da tatbikatta gizli vesikalar dahil pek çok evrak yakılmış, satılmış veya kağıt hamuru yapılmıştır[387]. Nihayet 1937'de, "muhtelif memleketlerde tatbik edilmekte olan usullerin tetkikinden sonra Türk Tarih Kurumu tarafından yeni bir proje hazırlanıncaya kadar resmî evrak ve defterlerin hiçbir suretle yok edilmemesine" karar verilmiştir[388].

1924'te çıkarılan *Tevhid-i Tedrisat Kanunu*'yla[389], "Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine" devredilmiştir (m. 2). Maarif Vekaleti, devraldığı bu müesseselerle beraber; cami ve mescit enkazları ile bunların avlularındaki medreselerin de harap ve kullanılamaz halde olanlarını, arsalarıyla birlikte

---

[378] Murat Bardakçı, "1927'de Osmanlı hazinelerini satışa çıkartmamızın belgeli öyküsü", *Habertürk* (04 Kasım 2018), (Erişim 16 Kasım 2025); Sadi Bayram, "Topkapı Sarayı Mücevherleri Satışa Sunuldu mu?", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 67/399 (2020), 20-23. Bahsi geçen kararname için bkz. *BCA*, 30-18-1-1, 30-63-14, 24.10.1928.

[379] Öztuna, 253.

[380] Murat Bardakçı, "Saraylar bize hep dert olmuştur, eskiden saray hazinelerini bile satmak istemiştik", *Habertürk* (16 Kasım 2014), (Erişim 16 Kasım 2025).

[381] "Milli Saraylarda eşya hakkında (5/113)". *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 23, Birleşim 32, s. 240. Ayrıca bkz. *Türkiye Büyük Millet Meclisi içtüzüğünün 177nci maddesi mucibince teşkil edilecek Soruşturma Komisyonunun salâhiyetleri hakkında* (Karar No: 1786). *Resmî Gazete*. 5.4.1952, Sayı: 8078.

[382] *Millî saraylar, kasırlar ve köşklerdeki eşya hakkında soruşturma yapılmasına dair* (Karar No: 1748). *Resmî Gazete*. 28.12.1951, Sayı: 7994.

[383] *Türkiye Büyük Millet Meclisi ve müştemilatı ile Millî Saraylar, kasırlar ve köşklerdeki eşya hakkında soruşturma yapmak üzere vazifelendirilen komisyonun altı ayda işini bitirmesine ve Meclis haricinde soruşturma yapmasına dair* (Karar No: 1801). *Resmî Gazete*. 8.5.1952, Sayı: 8104.

[384] *Millî Saraylardaki eşya ve eserler hakkında Millî Birlik Komitesi Kararı* (Karar No: 6). *Resmî Gazete*. 30.7.1960, Sayı: 10565.

[385] Mumcu, "1971", 50-51.

[386] *Resmî Evrak ve Defterlerden Lüzumsuz Olanlarının Ne Suretle Yok Edileceğine Dair Kararname* (2/1282 sayılı). *Resmî Gazete*. 4.10.1934, Sayı: 2820.

[387] Mumcu, "1971", 51.

[388] *Resmî Evrak ve Defterlerin Lüzumsuz Olanlarının Yok Edilmesi Tarzı Hakkında Kararname* (2/6651 sayılı). *Resmî Gazete.* 31.5.1937, Sayı: 3618.

[389] *Resmî Gazete*. 6.3.1340, Sayı: 63.

satma salahiyetini talep etmiştir. Başvekaletin 1.9.1925 tarihli yönergesiyle, tarihî ve bedii (estetik) kıymeti salahiyetli makamlarca tespit edilenler haricinde kalanlardan, kullanılması mümkün olmayan binaların satışına cevaz verilmiş; tamiri mümkün olanların ise tamir ettirilerek kullanılması ifade edilmiştir[390]. Ancak tatbikatta bu sınırlamalara her zaman riayet edilmediği, mesela cami ve mescit avlularındaki medrese ve tekkeler hariç tutulmasına rağmen bunların da satıldığı kaydedilmektedir[391].

30 Kasım 1925'te çıkarılan kanunla[392] tekke, zaviye ve türbeler –cami veya mescit olarak kullanılanlar hariç– kapatılmıştır. Kanunda, sözü edilen binaların nezareti ve himayesi hakkında açık bir hüküm yoktur. Meseleye dair *İcra Vekilleri Heyeti Kararnamesi*'ne[393] göre ise binalardan elverişli olanlar mektep olarak kullanılacak; elverişli olmayanları Evkaf Müdüriyet-i Umumiyesi, 1911 tarihli kanun[394] hükmünce satacak (*nakit ile bi'l-istibdal*) ve elde edilen parayla başta köyler olmak üzere icap eden yerlere mektepler inşa edilecektir (m. 4). Türbelerden kıymetli olanların muhafaza ve idaresi Maarif Vekaletine aittir (m. 5). Muhafazası lüzumlu görülmeyen türbelerin ise satıldığı tatbikattan anlaşılmaktadır[395]. Bu binalardaki eşyalar Etnografya Müzesi depolarına alınmıştır. 1925'e kadar Vakıflar Umum Müdürlüğüne bağlı olan Türk İslam Eserleri Müzesi, Maarif Vekaletine bağlanmış ve bahsi geçen Müdürlüğün nezdindeki eski eserler ile depolardaki vakıflara ait müzelik eşyalar da Maarif Vekaletine devredilmiştir[396].

Konya Mevlâna Dergâh ve Türbesi, 6 Nisan 1926'da müzeye çevrilmiş ve 2 Mart 1927'de Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi adıyla açılışı yapılmıştır[397]. Bunun gibi, Cumhuriyet'in ilk 15 senesinde 37 yeni müzenin kurulduğu bilinmektedir. Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilmesi de bu çerçevede mütalaa olunabilir[398]. 1950'de çıkan kanunla, türbelerden "Türk büyüklerine ait olanlar" ile büyük sanat değeri bulunanların Milli Eğitim Bakanlığınca umuma açılabileceği kabul edilmiştir[399].

---

[390] Madran, "Koruma Alanı I", 65.
[391] Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 385-391.
[392] *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun* (677 sayılı). *Resmî Gazete*. 13.12.1925, Sayı: 243.
[393] *Tekâya ve Zevâyânın Seddine ve İlmiyye Sınıfı Kisvesine ve Bilumum Devlet Memurlarının Kıyafetlerine Dair Kararname* (2431 sayılı). *Resmî Cerîde*. 5.9.1341 (1925), Sayı: 168.
[394] *Müstağna Anh Kalan ve Harap Bulunan Mebani-i Vakfiyye ile Vakıf Arsaların Nakit ile İstibdali Hakkında Kanun*. 19.6.1327 (1.6.1911). *Düstur* II/III/421.
[395] Nazif Öztürk'ün naklettiğine göre, Abideleri Koruma Heyeti azalarından mimar Sedat Çetintaş, Trabzon'daki eski eserler hakkında 18.8.1937 tarihinde bir rapor tanzim etmiş; 17 vakıf eserin satışının veya yıktırılmasının lazım geldiğini neticesine varmış ve raporun sonunda şöyle demiştir: "Yukarıda yalnız isimleri yazılı olan binalar ise mimari ve sanat bakımından hiçbir değeri olmayan ve beyhude yere abideler yekununu şişiren kalabalıktan başka bir marifeti olmayan şeylerdir. Hele türbeler cahil halka tapınak olmakta devam ettiğini, parmaklıklarına ve ağaçlarına bağlanmış iplik ve paçavralardan anladım. Binaenaleyh bunların belediyece yıktırılması lazımdır". Bkz. Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 412-413.
[396] İsmail Özer, "Cumhuriyet Devri Türk Müzeciliği", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 34/3 (2023), 276-279.
[397] Haşim Karpuz, "Mevlânâ Müzesi", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004), 29/452.
[398] Ayasofya Camii'nin müzeye çevrilerek, çevresinde bulunan dükkanların yıktırılması hakkında Bakanlar Kurulu Kararı (*BCA*, 30-18-1-2, 49-79-6, 24.11.1934). Mezkur karar Danıştay Onuncu Dairesinin 2.7.2020 tarih ve E:2016/16015, K:2020/2595 sayılı kararı ile iptal edilmiş; 2729 sayılı Cumhurbaşkanı Kararı (*Resmî Gazete*, 26.5.2023, Sayı: 32202) ile Ayasofya tekrar ibadete açılmıştır.
[399] *Tekke ve zaviyelerle türbelerin seddine ve türbedarlıklarla birtakım unvanların men ve ilgasına dair olan 677 sayılı kanunun birinci maddesine bir fıkra eklenmesi hakkında Kanun* (5566 sayılı). *Resmî Gazete*. 4.3.1950, Sayı: 7448.

Bütün cami, mescit, tekke ve zaviyelerin idaresi 1924'te Diyanet İşleri Riyasetine[400]; 1931'de ise Evkaf Umum Müdürlüğüne bağlanmıştır[401]. 1927'de cami ve mescitlerin tasnifine başlanmış ve 1935 senesinde çıkarılan kanunla[402] tasnif harici kalacak olanların kapatılması kararlaştırılmıştır. Ancak tasnif çalışmaları esnasında dahi, henüz kadro haricine çıkartılmamış cami ve mescitler ile arsalarının, tarihî kıymetlerine bakılmaksızın muhtelif sebeplerle satıldığı bilinmektedir. Mesela 1926 ila 1972 arasında, yalnız Vakıflar Umum Müdürlüğü kanalıyla satılan hayrat adedinin 3900 civarında olduğu tespit edilmiştir. Satılan cami ve mescitlerin bir kısmı yıkılarak arsasına yeni binalar yapılmış; bazısı ise kütüphane, depo, ardiye, lise yatakhanesi, imalathane, halk evi, parti ocak merkezi gibi muhtelif şekillerde kullanılmıştır. Satılmayan cami ve mescitler içinde müze ve müze deposu haline getirilenler bulunduğu gibi; ticari maksatlarla kiralanan, askerî koğuş ve kışla yahut depo olarak kullanılanlar da olmuştur[403].

Sebil, çeşme ve şadırvan gibi müessesat ve su kaynakları, belediye ve köylerin idaresine bırakılmıştır[404]. 1930 tarihli *Belediye Kanunu*[405] ile kale ve kulelerin metruk arsaları ile enkazları, kimsesizlere ait mezarlıklar ve vakıflara ait umumi mezarlıkların belediyelere devri kabul edilmiştir. Mezarlıklardan tarihî kıymeti haiz olanlar *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* hükümlerine tâbi görülmüştür[406].

Cumhuriyet devrinde gayrimenkul eski eserlerin yıkılmasının yoğunlaştığı iki ana devreden bahsedilir: Bunlardan ilki 1930'lu yıllara kadar süren devre, ikincisi ise 1950-1960 seneleri arasına tekabül eden devirdir. Sanat tarihçisi Halit Çal, mevzubahis yıkımları liste halinde tetkik eden çalışmasında tahribatın sebeplerini tahlil etmiş; hukuki eksiklikler, idari teşkilatın henüz yerine oturamaması ve ekonomik sıkıntılar gibi sebeplerle beraber ana sebebin ideolojik saikler olduğunu ileri sürmüştür[407].

2. 1973 Sonrası Devre

Cumhuriyet devrinde 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* takriben 67 sene süren meriyetinin ardından, ilk defa 1973'te *Eski Eserler Kanunu* (EEK) kabul edilmiştir. EEK ile; 1906 AAN, 1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* ve 1914 tarihli *Esvâr ve Kılâ-ı Atîka Hakkında*

[400] *Şeriye ve Evkaf ve Erkânı Harbiye-i Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun* (429 sayılı). *Resmî Cerîde*. 6.3.1340 (1924), Sayı: 63.
[401] *Evkaf Umum Müdürlüğünün 1931 Malî Senesi Bütçe Kanunu* (1827 sayılı). *Resmî Gazete*. 13.6.1931, Sayı: 1821, m. 6.
[402] *Cami ve mescidlerin tasnifine ve tasnif harici kalacak cami ve mescid hademesine verilecek muhassasat hakkında kanun* (2845 sayılı). *Resmî Gazete*. 22.11.1935, Sayı: 3163.
[403] Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, 485 ve devamı.
[404] *Sular Hakkında Kanun* (831 sayılı). *Resmî Cerîde*. 10.5.1926, Sayı: 368.
[405] *Belediye Kanunu* (1580 sayılı). *Resmî Gazete*. 14.4.1930, Sayı: 1471.
[406] Bkz. *Belediye Mezarlıkları Nizamnamesi*. *Resmî Gazete*. 9.8.1931, Sayı: 1868.
[407] Ayrıca müellif, bu faaliyeti "katliam" olarak tavsif etmektedir. Bkz. Çal, "Tahribat", 355 ve devamı.

Kanun[408] ilga edilmiştir (m. 53)[409]. Bununla beraber EEK, 1906 AAN ile büyük ölçüde paralellik arz etmektedir.

Toplam 55 madde ve 5 geçici maddeden oluşan EEK'de; genel hükümler, taşınmaz ve taşınır eski eserler, ticaret, kazı, definecilik, ikramiye ve cezalar ayrı fasıllar halinde tanzim olunmuştur. Eski eserin umumi tarifinin ardından uzun bir paragraf halinde misaller sayılmış (m. 1); ayrıca anıt, külliye, sit, tarihî sit, arkeolojik sit (ören yeri), tabii sit ve etnografya eseri gibi tabirlere yer verilmiştir (m. 1, 2).

Hususi mülkiyette veya devlete ait emlak ve arazilerde varlığı bilinen veya yeni bulunacak eski eserlerin devlet malı olduğu hükme bağlanmıştır (m. 3). Eski eserlere zarar vermek, onlardan yararlanmak, yakınlarında inşaat ve kazı yapmak yasaktır; tamirat dahi Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun onayı ile Bakanlığın iznine tâbidir (m. 5). Hususi mülkiyetteki gayrimenkul eski eserlerin kullanım şekli izinsiz değiştirilemez (m. 6). Bakanlığın izni olmaksızın eski eser ticareti yapılamaz ve eserler yurt dışına çıkarılamaz (m. 25, 26)[410]. Satışlarda devlet müzelerine rüçhan hakkı tanınmıştır (m. 28, 29). Kazı ve sondaj yapma hakkı yalnızca Bakanlığa aittir; ancak ilmî ve mali yeterliliği takdir edilen yerli veya yabancı müessese ve heyetlere, Bakanlığın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararıyla kazı izni verilebilir (m. 32). Elçilik ve konsolosluk mensuplarına bu hususta ruhsat verilemez (m. 45). Kendi mülkünde kazı yapmak isteyenler GEEAYK'den izin almaya mecburdur (m. 34). EEK'de ilk kez hususi müzeler ve koleksiyonculuk tanzim edilmiştir[411] (m. 21, 22, 26, 28). Eski eser bulunduğunu ihbar edene eserin kıymetinin %10'u ila %50'si arasında bir ikramiye verilir (m. 47). Kanuna riayet etmeyenler hakkında, işlenen fiilin mahiyetine göre üç aydan beş yıla kadar hapis ve 500 liradan 10.000 liraya kadar para cezası arasında değişen cezai müeyyideler vazedilmiştir (m. 48-52).

1710 sayılı *Eski Eserler Kanunu*, 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerine göre mühim bir sistem değişikliği getirmemiştir[412]. Eski eserler hukukuna dair çalışmalarıyla tanınan Bilge Umar, "Yeni Bir Eski Eserler Kanunu Metni Önerisi ve Gerekçesi" başlıklı makalesinde EEK'ye bazı tenkitler yöneltmiştir. Ona göre anıt, külliye, sit gibi bazı mefhumların kanunda yer alması gereksizdir; ayrıca bazı tarifler hatalıdır. Eski eserin tarifi için uzun bir liste halinde misallerin sıralanması ve bunlara zarar verebilecek fiillerin misal verme yoluyla sayılması kanun tekniği cihetinden münasip

[408] *Esvâr ve Kılâ-ı Atîkadan Belediyeler ile Vilayata Terk Olunacak Yerler Hakkında Kanun*. *Düstur*, II/VII/195. Esasında 1913 senesinde aynı minvalde çıkan ve meriyete giren kanun-ı muvakkatin mecliste aynen kabul edilerek Sultan Reşad tarafından onaylanmış halidir. Kanun-ı muvakkat için bkz. *Düstur*, II/V/941.

[409] Kanun'un hazırlanış safahatı, 1961'de Milli Birlik Komitesi tarafından kurulan Milli Eğitim Planlama Kuruluna bağlı olarak çalışan Eski Eserler ve Müzeler Komitesine kadar geri götürülebilir. Komite'nin hazırladığı raporda yer alan kanun tasarısı, EEK'nin temelini teşkil etmiştir. Bkz. Umar - Çilingiroğlu, 7-8; Çal, "Kanunlar", 234.

[410] Ayrıca bkz. *Eski Eser Ticareti Yönetmeliği*. *Resmî Gazete*. 28.6.1973, Sayı: 14578; *Eski Eser Ticareti Yönetmeliğinin Değiştirilmesi Hususunda Yönetmelik*. *Resmî Gazete*. 31.3.1975, Sayı: 15194.

[411] Hüseyin Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı* (Ankara: ICOM Türkiye Milli Komitesi, 2008), 83-84. Mevzuyla alakalı çıkarılan yönetmelikler için bkz. *Eski eser koleksiyonu yapanlara ait Yönetmelik*. *Resmî Gazete*. 10.7.1973, Sayı: 14590; *Eski Eser Kolleksiyonu Yapanlara Ait Yönetmeliğin Değiştirilmesi Hususunda Yönetmelik*. *Resmî Gazete*. 22.2.1975, Sayı: 15157; *Özel Müze Yönetmeliği*. *Resmî Gazete*. 8.10.1980, Sayı: 17129.

[412] Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, 82.

değildir. Eski esere zarar verme gibi ağır fiillerle, ihbar yükümlülüğüne uymamaya aynı cezanın tayin olunması ve gayrimenkul eski eser bulanlara mükâfat verilmemesi gibi hükümler isabetsiz görülmüştür[413]. Umar ve Çilingiroğlu'na göre EEK, önceki mevzuatla benzer şekilde devletçi ve cemiyetçi felsefesini devam ettirmiş; kamu yararı için ferdî hürriyetleri sınırlayan yeni kaideler de getirmiştir[414]. EEK'yi, 1906 AAN'nin o güne adapte edilmiş hali olarak mütalaa eden mimar ve akademisyen Necva Akçura, Kanun'un çevre ölçekli korumaya dair kifayetsizliğini tenkit etmiştir[415]. Öte yandan, kültürel miras hukuku literatürünün duayen isimlerinden Prott ve O'Keefe, EEK'yi "dünyadaki en mufassal ve teferruatlı kanunlardan biri" olarak tavsif ve takdir etmektedir[416].

1983'te *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu*'nun meriyete girmesiyle EEK meriyetten kaldırılmış; GEEAYK'nin faaliyetine son verilmiş[417] ve buna müteallik mevzuat ilga edilmiştir. KTVKK'den kısa bir müddet önce Türkiye, Kültür Varlıklarının Aktarımı Hakkında UNESCO Konvansiyonu[418] ile UNESCO Dünya Kültürel ve Doğal Mirasın Korunması Sözleşmesi'ne[419] taraf olmuştur. 1982 Anayasası'nın[420] 63. maddesiyle de devletin tarih, kültür ve tabiat varlıklarını koruma ve bu maksatla destekleyici ve teşvik edici tedbirler alma mükellefiyeti açıkça tanzim olunmuştur. Bu gelişmeler, hem "kültür varlığı" tabirinin yerleşmesine hem de eski eserler hukukunun ıstılahi çerçevesinde ve terminolojisinde yaşanan dönüşüme işaret etmektedir. Neticede zikrolunan milletlerarası sözleşmeler, anayasa hükümleri ve KTVKK arasında bir paralellik bulunduğu söylenebilir[421].

[413] Bilge Umar, "Yeni Bir 'Eski Eserler Kanunu' Metni Önerisi ve Gerekçesi", *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1981), 8 ve devamı.
[414] Umar - Çilingiroğlu, 8-9; Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, 86.
[415] Akçura, 42.
[416] Prott - O'Keefe, 45.
[417] Ülke çapında kültür varlıklarının korunmasının, nispeten özerk ve blimsel bir heyet olan GEEAYK kaldırılarak Bakanlığa bağlı bürokratik bir kuruma devredilmesinin hatalı olduğu yönünde tenkitler için bkz. Genim, 121 ve devamı.
[418] *Kültür Varlıklarının Kanunsuz İthal, İhraç ve Mülkiyet Transferinin Önlenmesi ve Yasaklanması İçin Alınacak Tedbirlerle İlgili Sözleşme'nin Onaylanması Hakkında Karar* (No: 8/1768). *Resmî Gazete*. 26.1.1981, Sayı: 17232.
[419] *Dünya Kültürel ve Doğal Mirasının Korunmasına Dair Sözleşmeye Türkiye Cumhuriyetinin Katılmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun* (2658 sayılı). *Resmî Gazete*. 20.4.1982, Sayı: 17670.
[420] *Türkiye Cumhuriyeti Anayasası* (2709 sayılı Kanun). *Resmî Gazete*. 20.10.1982, Sayı: 17844.
[421] Sancakdar vd., 97.

İKİNCİ BÖLÜM: 1869 NİZAMNAMESİ'NE KADAR ESKİ ESERLER HUKUKUNUN GELİŞİMİ

Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserler hukukunun gelişimi, klasik devir ve Tanzimat devrini ayırarak iki kısımda ele alınabilir. Çalışmada klasik devirle kastedilen, devletin kuruluşundan, XIX. asır başlarına kadar olan devredir. Tanzimat devrinin başlangıcı için, hukuk tarihi literatüründe de umumiyetle kabul edildiği üzere, Sultan III. Selim'in hüküm zamanı ve Nizam-ı Cedid ıslahatlarına tekabül eden XVIII. asır sonları ile XIX. asır başları esas alınacaktır. Buradan, devletin yıkılışına kadar olan safha Tanzimat devri olarak mütalaa olunacaktır. Bahsi geçen devir hem Osmanlı İmparatorluğu için kanunlaştırma faaliyetinin had safhaya ulaştığı hem de dünyada arkeolojinin ehemmiyet kazandığı ve eski eserler hukukunun gelişmeye başladığı bir zaman dilimini içine almaktadır. Dolayısıyla bu devirde Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlere dair birtakım tanzimlerin yapıldığı görülmektedir.

Klasik devirde ise doğrudan doğruya eski eserlere yönelik bir tanzimden bahsedilmez. Zaten o zamanlarda Osmanlı coğrafyasında ve umumi olarak dünyada, "eski eser" ile "kültürel miras" mefhumlarının tanınmadığı ve bunların müstakil hukuki tanzimlere mevzu olmadığı söylenebilir. Ancak dolaylı yoldan kültürel mirası korunmasını temin eden hukuki kaidelere, tanzimler ve birtakım pratiklere klasik devirde de rastlanmaktadır.

Aşağıda, evvela klasik devir Osmanlı hukukunda kültürel mirasın korunmasına dair umumi tablo çizilecektir. Ardından Tanzimat devrinden başlayarak 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyete girmesine kadarki safhada eski eserler hukukunun gelişimi ortaya konacaktır.

I. KLASİK DEVİR OSMANLI HUKUKUNDA KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASINA UMUMİ BAKIŞ

Klasik devir Osmanlı hukukunda, eski eserlerin korunmasına hasredilmiş müstakil bir mevzuattan veya "eski eser" mefhumunun modern hukuki karşılıklarından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte, bu devirde tarihî, mimari ve sanatsal değeri haiz nesnelerin muhafazasına yönelik yerleşik pratiklerin ve hukuki enstrümanların mevcudiyeti de yadsınamaz. Vakıfların devamlılığı prensibi, mukaddes emanetler ile kıymetli ganimetlerin muhafazası, tahribatı önleyici idari tedbirler, tamirat faaliyetleri ve mimari devşirme usulü; kültürel mirasın korunmasını dolaylı yoldan temin eden unsurlara misal olarak sayılabilir. Bahis mevzuu devirde kültürel mirasın korunması telakkisini anlayabilmek için sadece koruyucu pratikler değil; aynı zamanda resmî makamlarca yapılan tahribat, seyyahların müşahedeleri ve halkın umumi tavrı gibi unsurlar da ele alınmalıdır. Bu unsurlar göz önünde bulundurularak devrin "kültürel mirasın korunması telakkisi" aşağıda ana hatlarıyla ortaya konacaktır.

Osmanlı hukukunun asli unsuru olan şer'î hukukun, dolaylı olarak kültürel mirasın korunmasını temin eden yahut eski eserlerle irtibatlandırılabilecek hükümlerinden "İslam Hukukunda Eski Eserlerin Hukuki Rejimi" başlığında bahsedildi. Bu meyanda, İslam hukukunda definelerin, vakıfların ve gayrimüslim mabetlerinin statüleri ele alınmıştı. Klasik devir Osmanlı hukukunda, umumi olarak Hanefî mezhebi hükümlerinin benimsendiği ve tatbik edildiği bilinmektedir. Dolayısıyla burada fıkıh hükümleri tafsilatlı olarak tekrarlanmayacak; ancak Osmanlı tatbikatına mahsus noktalara işaretle iktifa edilecektir.

A. Vakıflar Vasıtasıyla Koruma

Şer'î hukuktaki vakıf müessesesinin ve buna bağlı hükümlerin, kültürel mirasın ve bilhassa gayrimenkul eski eserlerin korunmasına vesile olduğu söylenebilir[422]. Osmanlı İmparatorluğu'nda cami, türbe, mektep, medrese, kütüphane, tekke, hastane, köprü, yol, su yolu, çeşme ve han gibi binalar ekseriyetle vakıftır. Vakıf hukukundaki ebedilik prensibi, klasik devir Osmanlı hukukunda da hâkimdir ve gayrimenkul eski eserlerin muhafazasını temin etmiştir[423]. Bu çerçevede pek çok tamirat faaliyetine rastlanır. Bilhassa halkın ibadetlerini yerine getirebilmesi için cami ve mescitlerin; ayrıca sosyal ve iktisadî ihtiyaçlar için hamam, çeşme gibi yapıların tamirine ehemmiyet verilmiştir[424].

Yeni fethedilen yerlerde mevcut olan vakıfların devamlılığı temin edilmiştir. Konya ve havalisi XV. asrın ikinci yarısında Osmanlı hâkimiyetine girince, Anadolu Selçuklu ve Karamanoğulları zamanından kalma vakıfların tespit edildiği, gereken restorasyonların aslına muvafık şekilde yapıldığı ve bunların ihya edildiği bilinmektedir. Mesela Mevlâna Dergahı'na yeni gelirler tahsis edilmiş ve türbesi tamir ettirilmiştir. Ancak gelirlerinin azalmasıyla beraber vakıf eserlerden bir kısmının XIX. asra doğru harap olmaya yüz tuttuğu söylenebilir[425].

Divan-ı Hümayun kayıtlarında XVIII. asra tarihlenen bir hüküm, vakıf yoluyla korumanın devamlılığını göstermesi cihetinden dikkate şayandır. Hükümde, Okmeydanı'nın Fatih Sultan Mehmed tarafından gazilere ok atma ve talim sahası olarak vakfedildiği; arazinin bağ, bahçe, su yolu ve mezarlık olarak kullanılamayacağı ve buna yeltenenlerin menedileceği ifade olunmuştur. Ayrıca, arazinin hudutları içinde bulunan Okçular Tekkesi'nin ayin ve erkanına müdahale edilmemesi ve tekkenin bakır eşyalarına (evani) ilişilmemesi emredilmiştir. Kayıtlara göre, daha evvel Sultan I. Ahmed (1603-1617) ve Sultan II. Mustafa (1695-1703) devirlerinde verilen benzer maksatlı emirlerin bir yangında zayi olması üzerine, mezkur hüküm 1730 ve 1849 senelerinde tekit ve tecdit edilmiştir[426].

---

[422] Çal, "Tahribat", 354.
[423] Nesli, 457.
[424] Emre Madran, "Osmanlı Devletinde 'Eski Eser' ve 'Onarım' Üzerine Gözlemler", *Belleten* 49/195 (1985), 517. "Kültür ve tabiat varlıklarını korumanın en etkili yolu, onlara toplum yaşamında bir işlev vermektir." (Kanadoğlu, 54).
[425] Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 104-107.
[426] *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 136-1745 (29 Rebîülâhir 1143 / 11 Kasım 1730); Ahmet Refik Altınay, *Hicri On İkinci Asırda Istanbul Hayatı (1100-1200)* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988), 112-115; Genim, 112.

Yukarıdaki misalde de görüldüğü üzere, cami, mescit, türbe, tekke ve külliye gibi vakıf eserlerde bulunan menkul eserler de vakıf hukukundan doğan korumaya tâbidir. Bilhassa hanedan ve devlet adamları tarafından yaptırılan vakıf binalar itinayla süslenmiş; buralarda hususi olarak imal edilen çini, halı, şamdan, kandil ve rahleler kullanılmış ve kütüphanelerinde de kıymetli yazmalar toplanmıştır. Ayrıca türbelerde gömülen bazı zatların şahsi eşyaları saklanmıştır. Dolayısıyla böyle binalarda bulunan tarihî veya estetik cihetten kıymetli eşyalar uzun yıllar muhafaza edilmiş ve böyle binalar adeta küçük birer müze hüviyetini taşımıştır[427].

B. Mukaddes Emanetler, Ganimetler ve Saray Koleksiyonları

Peygamberlerden, din büyüklerinden ve mukaddes yerlerden yadigarlar (mukaddes emanetler) ile kıymetli hazinelerin saklanması, bazı müellifler tarafından eski eserlerin korunması veya bir tür müzecilik faaliyeti olarak mütalaa edilmektedir[428]. İlk devirlerde ata yadigarı veya harplerde ganimet olarak elde edilen kıymetli eserler, Bursa ve Edirne saraylarında muhafaza altına alınmıştır. Mesela Orhan Gazi'nin işlemeli miğferi, saklanan eserlerden biridir. Fatih Sultan Mehmed'in, muhtelif dillerde yazılmış kıymetli kitapları bir kütüphanede topladığı malumdur[429]. Onun devrinden itibaren, önce Güngörmez Kilisesi'nde, sonra ise "Cebehane" olarak anılan Aya İrini Kilisesi'nde; elde edilen kıymetli ganimetler, eskiden kalma harp aletleri ve Hristiyanlığın bazı mukaddes eşyaları muhafaza olunmuştur. Ayrıca Bizans devrinden kalma lahit ve sütunların Topkapı Sarayı'nın iç avlusunda toplandığı bilinmektedir[430].

Yavuz Sultan Selim devrinde başta mukaddes emanetler olmak üzere pek çok kıymetli eser elde edilmiş ve Topkapı Sarayı'ndaki koleksiyon hayli zenginleşmiştir[431]. Kıymet verilen eserler, Enderun Hazinesine (iç hazine, hazine-i hassa) sığmayınca Yedikule'ye nakledilmiş; Sultan III. Murad devrinde (1574-1595) ise Topkapı Sarayı'na taşınmış ve orada muhafaza olunmuştur[432]. 1585 senesinde Kıbrıs'ta bulunan ve Hz. Yahya'nın kol kemiği olduğu tahmin edilen rölik İstanbul'a gönderilmiştir[433]. Harput'ta bulunan kûfî hatla yazılı sikkeler ile bir bardak, Enderun Hazinesine alınmıştır[434]. 1811'de Mısır Valisi Mehmed Ali Paşa'nın, Halife Hz. Osman zamanından kaldığı düşünülen bir mushafı İstanbul'a göndermesi ve yazmanın Hırka-i Saadet Dairesi'nde muhafaza altına

---

427 Nazan Ölçer, "Müze Tarihçesi", *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi* (İstanbul: Akbank, 2002), 13; Suzan Bayraktaroğlu, "Vakıfların ve Vakıf Eserlerinin Müzeciliğimizdeki Önemi ve Vakıf Müzeleri", *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014), 59-65.

428 Nesli, 452. Karşı görüş için bkz. Süleyman Özkan, "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri", *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı* (İzmir, 1999), 450.

429 Gerçek, 78.

430 Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 6/1458; Çal, "Müzeler", 317; Fehim Kuruloğlu, "Osmanlı Devleti'nde Müzecilik", *Tarih Okulu Dergisi* 2010/VI (2009), 48.

431 Gerçek, 79.

432 Enver Behnan Şapolyo, *Müzeler Tarihi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936), 32.

433 *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 58-741 (17 Ramazan 993 / 12 Eylül 1585); İsmail Günay Paksoy, "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler", *Osman Hamdi Bey ve Dönemi: Sempozyum, 17-18 Aralık 1992* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 203-204.

434 *BOA*, C..DRB., 63-3140 (tahminî 29 Şaban 1200 / 27 Haziran 1786); Paksoy, 204-205. Eserlerin darphane defterine kaydedilmeyip vaziyetin şerh olunması ayrıca dikkat çekicidir. Sikkeler ve eşyanın darphanede tekrar basılması için değil, muhafaza için alındığı anlaşılmaktadır.

alınması ise İslami eserlerin korunması istikametindeki hassasiyete bir emsal teşkil etmektedir[435]. Türbelerde metfun şahısların eşya ve kıyafetlerinin sergilenmesi yine bir nevi müzecilik faaliyeti olarak telakki edilebilir[436].

Sultan III. Ahmed zamanında askeri reformlar akabinde artık gerçek manasıyla "Cebehane" olarak kullanılmayıp sadece eski silahların depolandığı Aya İrini Kilisesi, 1726 senesinde tamir edilmiş ve "Darü'l-Eslihâ" adıyla anılmaya başlanmıştır[437]. Sermed Muhtar, bahsi geçen mekanın bu tarihten itibaren artık bir "silah müzesi" hüviyetine büründüğünü ifade etmektedir[438]. Zira artık içindeki eserler teşhir olunmaya da başlamıştır. Mesela Darü'l-Esliha'yı ziyaret eden ecnebilerden Jean-Claude Flachat, Baron de Tott ve Edward Daniel Clarke gibi isimler, hatıratlarında eserlerden hayranlıkla bahsetmişlerdir[439]. Eserlerin teşhir edildiği ancak umumun ziyaretine açılmadığı; yalnızca muayyen şahıslara, belli zamanlarda ziyaret için müsaade edildiği anlaşılmaktadır[440]. Klasik devirdeki bu misaller, Osmanlı koleksiyonculuğunu göstermekte ve modern müzeciliğin ilk nüveleri olarak mütalaa edilmektedir[441].

C. Tahribatı Önleyici İdari Tedbirler ve Tamirat Faaliyetleri

Kaynaklar tetkik olunduğunda, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eserlerin tahribine mâni olma maksatlı bazı tatbikatı göze çarpmaktadır. Mesela İstanbul'un fethi sırasında, Fatih Sultan Mehmed'in Ayasofya'nın harap haliyle karşılaştığında müteessir olduğunu müverrih Tursun Bey kaydeder[442]. Hatta bir askerin elindeki baltayla Ayasofya'nın taşlarını kırmaya yeltendiği görülünce cezalandırıldığı da rivayet olunur[443]. Evliya Çelebi'nin naklettiğine göre, fetihten birkaç sene evvel dahi, zelzele sebebiyle zarar gören Ayasofya'nın yıkılmasından endişe edilince Sultan II. Mehmed, Edirne'den Mimar Ali Neccar'ı binayı sağlamlaştırmak için göndermiş ve bu alicenap tavırdan Bizans İmparatoru memnun kalmıştır[444].

Ayasofya Kilisesi'nin kılıç hakkı olarak camiye çevrilmesi esnasında, Bizans'tan kalma ikonografik resimlerin, dokusuna zarar vermeyen hususi bir harçla sıvanarak kapatılması; eski eserlerin

---

435 Mülayim, 178.
436 Kuruloğlu, 48.
437 Bilge Ar, "Aya İrini'de Dârü'l-Esliha Düzenlemesi", *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (2014), 2-4. Bazı yazarlar bu tarihi Türk müzeciliğinin başlangıcı olarak kabul eder. Mesela Bkz. Çal, "Müzeler", 317.
438 Sermed Muhtar [Alus], *Müze-i Askerî-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber* (İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1920), 1/22. Bahsi geçen müellif, Sultan II. Abdülhamid devrinde tesis olunan Askerî Müze'nin 1908 ila 1923 yılları arasında müdürlüğünü yapmış olan Ferik Ahmed Muhtar Paşa'nın oğludur.
439 Jean-Claude Flachat, *Observations sur le commerce et sur les arts d'une partie de l'Europe, de l'Asie, de l'Afrique, et même des Indes Orientales* (Lyon: Jacquenod père et Rusand, 1766), 2/165; François Baron de Tott, *Mémoires du Baron de Tott, Sur Les Turcs et Les Tartares* (Amsterdam, 1784), 1/197; Edward Daniel Clarke, *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa* (Londra: T. Cadell and W. Davies, 1817), 3/11.
440 Shaw, 33-34.
441 Gerçek, 79; Shaw, 44; Kuruloğlu, 48.
442 Tursun Bey, *Fatih'in Tarihi "Târih-i Ebul Feth"*, ed. Ahmet Tezbaşar (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1973), 56; İsmail Hâmi Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi M. 1258-1512 H. 656-918* (İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971), 1/260.
443 İhtifalci Mehmed Ziya, *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Kalıcı Eserleri*, ed. Basri Kabasoy (Kahramanmaraş: SAMER, 2021), I/199.
444 Nilay Kaya, "Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nde Ayasofya Camii ve Ekfrastik Yaklaşım", *Millî Folklor: Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* XIV/110 (2016), 118-119.

korunması hassasiyetinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilir[445]. Solakzade, fetihten sonra ilk Cuma namazından evvel tasvirlerin örtüldüğünü nakletmektedir[446]. XV. asır ve sonrasında Ayasofya'yı ziyaret eden bazı ecnebi seyyahlar, Ayasofya'daki mozaikleri gördüklerini; fakat mozaiklerdeki suretlerin silik yahut kapalı olduğunu kaydetmişlerdir[447]. Osmanlı diplomatı Mustafa Sami Efendi 1840 tarihli sefaretnamesinde, Ayasofya Camii duvarlarında bulunan kanatlı melek resmi ve diğer bazı tasvirlerin olduğu gibi bırakılmasını, Osmanlılarda eski eserlere itibar olunduğunun bir delili olarak zikretmektedir[448]. Fransız oryantalist Ubicini, Türklerin Ayasofya'nın adını ve binasını muhafaza ederek muntazaman tamirini bir hürmet nişanesi olarak mütalaa eder[449].

Sultan III. Murad devrine (1574-1595) tarihlenen mühimme defterlerinde, gayrimenkul eski eserlerin korunmasına dair muhtelif misaller vardır[450]. Mesela Eğriboz beyi ile Atina, Livadiya ve İstefe kadılarına gönderilen bir hükümde, mezkur kazalarda yontulmuş mermer direk ve somaki mermerlerin ecnebiler tarafından satın alındığının ihbar olunduğu ifade edilip; buna izin verilmemesi ve mermerlerin zapt edilmesi buyrulmuştur[451]. Aksaray kadısına yazılan bir başka hükümde, kadimden kalma bir hanın taşlarının bazı kimseler tarafından çıkarıldığının haber alındığı bildirilmiş; buna mâni olunması ve taşları alanların bulunması emredilmiştir[452]. Bu misaller, o devirde her ne kadar "eski eser" mefhumu yerleşmemişse de umumi olarak tarihî, mimari ve estetik kıymeti haiz yapıların tahribine karşı kayıtsız kalınmadığı yönünde fikir vermektedir.

Saray, İstanbul ve İmparatorluk dahilinde her türlü resmî inşaat ve tamirat işlerini mimarbaşı riyasetinde yürüten "Hassa Mimarları Ocağı"; selatin (hanedan mensupları) vakıflarının tamiri, restorasyonu istenen gayrimüslim mabetlerinin keşfi, İstanbul dahilinde imar ve şehircilik işleri gibi vazifeleriyle eski eserlerin korunmasında mühim bir müessesedir[453]. Ocağın 1573'te Ayasofya Camiinde pâyelerin (taşıyıcı kolon) tamiri, 1675 Hayrabolu Çelebi Sultan Mehmed Camii ve 1784'te İstanbul'da Eski ve Yeni (Topkapı) sarayların tamirat keşfi gibi faaliyetleri, bu çalışmanın mevzuu ile alakalı misaller olarak sayılabilir[454]. Şehirlerin korunması için ise kale ve surların tamiri de elzem görülmüş[455] ve bunların keşif ve tamiratları da Hassa Mimarları Ocağı tarafından yürütülmüştür. Mesela 1583'te İstanbul surları bu suretle tamir edilmiştir[456].

---

445 Ünar, 69.
446 İsmail Kandemir, *Ulu Mâbed Ayasofya* (İstanbul, 2004), 34.
447 Semavi Eyice, *Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore* (İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1951), 5-6.
448 Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi* (Takvim-i Vekâyi Matbaası, 1256), 13.
449 Jean-Henri Abdolonyme Ubicini, *1855'de Türkiye*, çev. Ayda Düz (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977), 78.
450 Paksoy, 202.
451 *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 33-357, vr. 181357 (15 Şevval 985 / 26 Aralık 1577).
452 *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 51-89, vr. 26, hk. 89 (16 Şaban 991 / 4 Eylül 1583).
453 Osman Gazi devrinden itibaren devlet hizmetinde mimar ve ustalar istihdam edilmişse de teşkilat olarak hassa mimarları ocağının XV. asrın ikinci yarısından itibaren faaliyette olduğu söylenebilir. 1831 senesinde mimarbaşılık ve şehreminliği, Ebniye-i Hassa Müdürlüğü olarak birleşmiştir. Bkz. Şerafettin Turan, "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Mayıs 1963), 159 ve devamı; Nesli, 457-458.
454 Ş. Turan, "Hassa Mimarları", 168.
455 Madran, "Eski Eser ve Onarım", 517.
456 Ş. Turan, "Hassa Mimarları", 164-168.

Osmanlı İmparatorluğu'nda şehircilik ve çevre hukuku çerçevesinde alınan bazı tedbirlerin ve yapılan tanzimlerin de eski eser tahribini dolaylı yoldan engellediği söylenebilir. Mesela İstanbul'da surların iç ve dış tarafları ile cami ve mescitlerin belli bir mesafeye kadar yakınına inşaat yapılamaması kaideydi[457]. XVI. asırda İstanbul kadısına ve Ayasofya mütevellisine yazılan bir hükme göre, Ayasofya Camii etrafında yeni yapılan binaların camiye zarar verdiğinin haber alınması üzerine vaziyet mimarbaşı, ehl-i vukuf ve bizzat padişah tarafından tetkik edilmiş; mimarbaşının takriri ve şeyhülislamın fetvasına istinaden, caminin muayyen bir mesafeye kadar yakınına yapılmış binaların yıktırılmasına karar verilmiştir[458]. Aynı asırda, şikayet üzerine İstanbul kadısı ve hassa mimarlar başına yazılan bir hükümde, Ayasofya evkafına tâbi Zeyrek Camii (Pantokrator Manastırı Kilisesi, XII. asır) ve "Eski İmaret Camii (Pantepoptes Manastırı Kilisesi, XI. asır) etrafında ve bitişiğinde sonradan yapılan ev ve benzeri yapıların "muktezâ-yı şer' ve kanun üzere" ortadan kaldırılması emredilmiştir[459].

Yukarıda zikredilen vesikalar ve tatbikattan anlaşıldığı üzere Osmanlı İmparatorluğu'nda pek çok muhafaza ve tamir faaliyeti vuku bulmuştur. Bunların kültürel mirasın korunması ve restorasyon gibi oldukça yeni prensipler çerçevesinde yapılmış olmaması, eski eserlerin muhafazasının temin edildiği hakikatini değiştirmez[460]. Dolayısıyla bütün bu tatbikat, eski eserlerin korunması cihetinden kayda değerdir[461].

D. Mimari Devşirme Vasıtasıyla Koruma

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir diğer "ön-müzecilik (*proto-museology*)" hareketi, mimari devşirme tatbikatıdır[462]. Selçuklularda yaygın olarak rastlanan bu usul, Osmanli mimarisinde de tevarüs edilmiş ve antik şehirler harabelerindeki taş ve sütunlar, yeni inşa edilen binalarda kullanılmıştır[463]. Mesela Süleymaniye Camii'nin inşasında Baalbek ve Mısır'dan sütunlar getirtilmiştir[464]. XVI. asırda İstanbul'a gelen bazı İtalyan seyyahlar, Tekfur (Blakhernai) Sarayı'ndaki Bizans bakiyesi aslan heykellerinin, denize açılan kapıya yerleştirilmiş olduğunu nakletmişlerdir[465].

---

[457] *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 58-613 (29 Şaban 993 / 26 Ağustos 1585); Ahmet Refik Altınay, *On Altıncı Asırda Istanbul Hayatı (1553-1591)* (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 20; Ş. Turan, "Hassa Mimarları", 171-172; Altınay, *Hicri 12. Asırda İstanbul*, 67-68.
[458] *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 22-171 (20 Safer 981 / 21 Haziran 1573); Altınay, *16. Asırda İstanbul*, 22-24.
[459] *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 21-462 (21 Zilkade 980 / 25 Mart 1573); Altınay, *16. Asırda İstanbul*, 20; Uğur Alanyurt, "Türkiye'de Koruma ve Onarım Üzerine Analiz", *MASROP E-Dergi* 4 (2009), 25.
[460] Üstelik binaların yalnızca pratik fonksiyonlarını devam ettirme maksadından öte, eskiliğin ve sanat değerinin dahi nazara alındığı bir tavır da göze çarpar. Hatta vakıf müessesesinin, binaları sonraki nesillere aktarma telakkisini içinde barındırdığı söylenebilir (Madran, "Eski Eser ve Onarım", 512-513).
[461] Genim, 112.
[462] Shaw, 32.
[463] Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 449-450.
[464] Ömer Lütfi Barkan, *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557) II. Cilt İnşaata ait Emir ve Fermanlar* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979), 11-30.
[465] Shaw, 40.

İstanbul surlarında da böyle Bizans'tan kalma eserlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Mesela Mevlevihane, Topkapı ve Edirne kapılarında Hz. İsa'yı tasvir eden küçük kabartmalar, XIX. asırda Müze-i Hümayun'a alınıncaya kadar yerlerinde muhafaza edilmiştir[466].

Tamamen harap olmuş yapılardan elde edilen malzemenin (enkaz) yeni binalarda değerlendirilmesini bir tür koruma faaliyeti olarak mütalaa eden araştırmacılar vardır[467]. Mimari devşirme hadisesini, eski eser tahribinin açık bir delili olarak görenler olduğu gibi; camilerde ve mezarlıklarda dahi haç ve benzeri Hristiyanlık sembollerini havi taşların kullanılmış olmasını Türklerin hoşgörüsü olarak yorumlayanlar da mevcuttur[468].

E. Meydanlardaki Abidelerin Vaziyeti

Osmanlı İstanbul'unun en mühim umumi mahallerinden olan Atmeydanı (Sultanahmet Meydanı), fetihten sonra da üzerinde barındırdığı abidelerle birlikte kadim hüviyetini muhafaza etmiştir. Bu meydanda o zamanlar, Bizans'tan kalma Theodosius Dikilitaşı, Burmalı (Yılanlı) Sütün ve Örme Sütun'un mevcut olduğu bilinmektedir[469]. Meydanın bu kadim vaziyetine istisna teşkil eden ve ihtilafa sebebiyet veren bir hadise ise XVI. asırda yaşanmıştır.

Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-1566), Mohaç muharebesinden sonra Budin'den ganimet olarak getirilen bazı heykeller, sadrazam Makbul İbrahim Paşa'nın Sultanahmet'teki konağının (İbrahim Paşa Sarayı) bahçesine yerleştirilmiştir[470]. Devrin alimlerinden Celâlzâde Sâlih Çelebi *Tarih-i Sultan Süleyman* isimli eserinde hadiseyi kaydederken; Budin hisar kapılarından alınan üç tunç heykelin, eski Üngürüs (Macar) krallarına ve oğullarına ait tasvirler olduğunu; bunların "ibret vesikası" ve "fetih nişanesi" olarak Padişah emriyle gemilerle İstanbul'a getirildiğini ifade etmektedir. Celâlzâde'nin, "Atmeydanı'nın öteden beri *mecâmi-i âsâr-ı kadime* [eski eserlerin toplandığı yerlerden] olduğunu, böyle nesnelerin nam ve nişan için dikildiğini ve fetih alameti olarak konulduğunu, şehre gelip gidenlerin buraları gezip seyrettiğini" ifade etmesi ayrıca dikkate şayandır[471].

Buna mukabil halkın getirilen heykellerden hoşnutsuz olduğu, İbrahim Paşa'yı putperestlikle itham ettiği; hatta bu reaksiyonların nihayet Paşa'nın idamına sebebiyet verdiği rivayet olunur[472]. Mamafih bu hadise, Osmanlı cemiyetinde eski eserlere müteveccih topyekûn bir düşmanlık olarak

---

466 Shaw, 41.
467 Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 119-120.
468 Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Tarih Araştırmaları Dergisi* 26/42 (2007), 108.
469 Derya Uzun Aydın, "İstanbul At Meydanı Anıtları Üzerine Bir Deneme (Dikilitaşlar, Heykeller ve Lisippos'un Atları)", *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 3/1 (2013), 30-35.
470 Turgut Işıksal, "Tarihi Eserlerimizin Yağma Edilmesine ve Kaçırılmasına Ait Örnekler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 4 (1968), 28; İlber Ortaylı, "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek", *I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler: (2-5 Ekim 1990)*, ed. Zeynep Rona (İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1992), 130.
471 Seyid Ali Topal, *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008), 346.
472 XVII. asır Osmanlı tarihçilerinden Solakzade, böyle dedikodu yayan "müfsit ve gaddarların biçareyi katlettirdiğini" ifade eder. Bkz. Osman Taşkın - Ersin Kırca, "Pargalı İbrahim Paşa´nın Müsadere Olunan Muhallefatı ve Mal Varlığına Ait Kayıtlar", *History Studies* 13/3 (2021), 1012-1013.

değil; daha ziyade Paşa'nın şahsına karşı siyasi bir reaksiyonun tezahürü olarak okunmalıdır. Nitekim sözü geçen heykeller İbrahim Paşa'nın idamından sonra derhal kaldırılmışsa da aynı meydanda asırlardır mevcut olan diğer abidelere dokunulmamıştır[473].

Bu gibi kadim eserlerin şehrin hafızası olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Mesela 1700 senesinde Atmeydanı'ndaki Yılanlı Sütun'un başlarının kopması hadisesi, devrin vakanüvisi Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa tarafından *Nusretnâme*'de kayda geçirilmiştir. Metinde "bin beş yüz yıldan beri ber-karar üzere duran tunç ejderlerin" ifadesiyle, abidelerin tarihi istikrarına ve kıdemine dikkat çekilmiştir. Hadisenin akşam vaktinde vuku bulduğu, "kuvvetli bir adamın ağaç kırar gibi kırdığını" sesi işiten ahalinin haber verdiği fakat failin bulunamadığı da nakledilmiştir[474]. Tarihçi Yılmaz Öztuna, bunun nadir bir vaka olduğunu ifade ederken; Silahdar'ın ifadelerinden ve hükümetin mesele hakkında tahkikat yapmasından, "eski eserlere saygı vardı" yorumunda bulunmuştur[475]. Mustafa Sami Efendi de İstanbul meydanlarındaki dikilitaş ve benzeri abidelere ilişilmeyip bunların fetihten beri olduğu gibi bırakılmasını, Osmanlıların bu nevi eserlerin kıymetine vukufunun ve antikaya itibar ettiğinin bir başka delili olarak zikretmektedir[476].

İdarenin bu tavrı yalnızca Atmeydanı'na has değildir. Keza Roma İmparatoru I. Konstantin devrinde (306-307) dikildiği ve altında, İmparator'un annesi Azize Helena'nın Kudüs'ten getirdiği Hz. İsa'nın "gerçek haçından" bir parçanın saklandığına inanılan Çemberlitaş da Osmanlı zamanında muhafaza edilmiş ve XVIII. asırda tamir olunmuştur[477].

E. Resmî Makamlarca Yıkılan veya Tahrip Edilen Eserler

Osmanlı idaresinin, bazı eski binaları muhtelif sebeplerle yıktırdığına dair misaller mevcuttur. Bugünün bakış açısıyla "eski eser" kategorisinde değerlendirilebilecek bu yapılar, o devirde ekseriyetle muasır (çağdaş) binalar olarak görülmüş; fonksiyonunu yerine getiremeyen veya artık ihtiyaca cevap veremeyenler yıktırılarak yerlerine yenileri yapılmıştır.

Bazı Hristiyan mabetlerinin, cemaatinin kalmaması sebebiyle zamanla metruk hale geldiği bilinmektedir. Mesela 1453'te patriklik makamı olan Havariyyun Kilisesi, iki sene sonra terk edilmiş; patriğin de yazılı talebi üzerine yıktılarak yerine Fethiye Kilisesi (Fethiye Camii - Teotokos Pamakaristos Manastırı) ikame edilmiştir[478]. Öte yandani Kanunî Sultan Süleyman'ın Edirnekapı'da kızı Mihrimah Sultan adına yaptıracağı külliye için, içinde St. Georgios (Aya Yorgi) Kilisesi'nin bulunduğu arsayı istimlak ederek kiliseyi yıktırdığı ve Rumlara o civarda aynı kiliseyi yapmaları için

[473] Uzun Aydın, 30-31.
[474] Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa, *Nusretnâme: İnceleme - Metin (1106-1133 / 1695-172)*, haz. Mehmet Topal (Ankara: TÜBA, 2018), 578-579.
[475] Öztuna, 12/201.
[476] Mustafa Sami Efendi, *Avrupa Risalesi* (Takvim-i Vekâyi Matbaası, 1256), 13.
[477] Öz Dokuman, "Hz. İsa'nın Gerildiği Haç'ın Çemberlitaş'ın Altında Olduğuna Dair Deliller Kuvvetleniyor", *Hayat Tarih Mecmuası* 1/5 (Haziran 1968), 5-9; Ali Sönmez, "Osmanlı'da Bürokratik Tartışmalar ve Mali Sorunların Gölgesinde Çemberlitaş'ın Tamiri Meselesi", *Tarihin Peşinde* 11 (2014), 5-8.
[478] İhtifalci Mehmed Ziya, I/215-216.

ruhsat verdiği rivayet olunsa da[479] sanat tarihçisi Semavi Eyice bu iddianın aslının bulunmadığını ifade etmektedir[480].

Hanedan mensuplarının, kendi atalarından kalma bazı binaları yıktırdığına misal olarak; 1719'da Sultan III. Ahmed'in, lüzum üzerine yaptıracağı kütüphane için, dedesi Sultan II. Selim devrinden kalma ve takriben 150 senelik olup bakımsız haldeki Havuzlubahçe Köşkü'nü ortadan kaldırması zikredilebilir[481]. Yine Sultan III. Ahmed zamanında, Fatih devrinde inşa edilen Eyüp Sultan Camii minareleri mahya kurulabilmesi maksadıyla yıktırılarak yükseltilmiş; bir sene sonra da türbenin tamiri icra edilmiştir[482]. XVII. asır ortalarında yapılmış Abdal Yâkub Tekkesi, 1748'de [Sadrazam] Hekimoğlu Ali Paşa Külliyesi inşa edilirken yıktırılarak biraz öteye yenisi yaptırılmıştır[483]. II. Mahmud devrinde müesseseleşme hareketleri çerçevesinde bazı binaların yıktırıldığı, bilhassa yeniçeriliğin kaldırılması sonrasında Yeniçeri Ocağına ait pek çok binanın ve nişanın tahrip ve imha edildiği de söylenebilir[484].

Osmanlı İmparatorluğu'nda zaman zaman yaşanan ekonomik buhranlar neticesinde, çıkarılan fermanlarla devlet ricalinin ve halkın elinde bulunan (kadın ziyneti haricindeki) altın ile gümüş eşyayı, bedeli mukabilinde darphaneye teslim etmeleri tamim olunmuştur[485]. Bazı müellifler, tarihî ya da sanatsal kıymet taşıtan eşyaların eritilmesine yol açması sebebiyle bu tatbikatı dolaylı yoldan bir tür eski eser tahribi olarak tavsif etmektedir[486]. Ayrıca ecnebilerden veya Müslümanlardan kalmış olsun, umumi olarak eski sikkelerin (meskukat-ı kadime) piyasada kullanılması yasaktı. Bunlar ya bulan kimseler tarafından gönderilmek ya da zorla zapt edilmek suretiyle Hazine-i Hassaya bağlı olan Darphaneye alınırdı. Eğer bulan kimselerin hakkı varsa, kendilerine bulunan şeyin kıymetince bedeli, tedavüldeki para üzerinden ödenirdi. El konan sikkeler şayet ender veya kıymetli parçalardan ise muhafaza edilir; aksi halde ve ihtiyaç hasıl olmuşsa eritilerek tedavüldeki para şeklinde bastırılırdı[487].

---

[479] İhtifalci Mehmed Ziya, I/158.
[480] Semavi Eyice, "Edirnekapı Camii ve Külliyesi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994), 10/446.
[481] Semavi Eyice, "Ahmed III Kütüphanesi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/40.
[482] Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Külliyesi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 12/10.
[483] M. Baha Tanman, "Abdal Yâkub Tekkesi", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988), 1/66.
[484] Anılcan Sıçrayık, *İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 17.
[485] Mesela Sultan III. Selim devrinde çıkarılan bir hatt-ı hümayunda, Şeyhülislam Hamîdîzâde Mustafa Efendi'nin "yüzük, kuşak ve kılıç süsleri ile kadın ziyneti haricindeki altın ve gümüşten yapılma eşyanın kullanılmasının erkek ve kadın için haram, zekatı vacip ve cihad için hazineye lazım olduğu "yönündeki fetvasına dayanarak böyle bir çağrı yapılmıştır (*BOA*, HAT, 226-12578 [11 Safer 1024 / 31 Ekim 1789]).
[486] Madran, "Eski Eser ve Onarım", 505.
[487] Halil Sahillioğlu, "Akçe", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989), 2/226-227; Arzu Tozduman Terzi, "Hazîne-i Hâssa" (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 17/138; Ruhi Özcan, "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005), 252; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane Defterlerı Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766 – 1802)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23/47 (Bahar 2022), 350-351.

F. Seyyahların Müşahedesi ve Halkın Umumi Tavrı

Klasik devirde Osmanlı memleketini ziyaret eden Avrupalı seyyahlardan bazıları, yazdıkları hatıratlarda Türklerin eski eserlere ehemmiyet vermediğini ve bunların kıymetine vâkıf olmadıklarını ileri sürmektedirler[488]. Bu müellifler, antik kalıntıların inşaatlarda ve mezarlıklarda kullanıldığı[489], kadimden kalma sikkelerin eritilerek kap kacak yapıldığı[490], definecilerin antik yerleri yağmalayarak buralara zarar verdiği[491] ve Yunanistan'daki abidelerin harap halde bırakıldığı gibi argümanlarla bu menfi kanaatlerini desteklemişlerdir[492]. Polonyalı siyasetçi ve seyyah Raczynski ise Osmanlı ülkesindeki eski eserlerin harabiyetindeki en mühim sebebin, iç isyanlar ve yangınlar olduğunu ifade eder[493]. Zelzeleler, tabii afetler ve devletin içine düştüğü mali sıkıntılarda da bu tahribatta rol oynayan mühim amillerdendir[494].

Bununla birlikte, Osmanlı coğrafyasında eski eserlerin bulundukları yerden izinsiz alınıp götürülmesinin yasak olduğunu ve bu yasağın hem ecnebiler hem de reaya tarafından bilindiğini gösteren misaller de mevcuttur[495]. Mesela 1623'te İstanbul'daki İngiliz Sefiri Sir Thomas Roe, mektuplarında bazı Yunan antik eserlerinden bahsettikten sonra; bunların çıkarılmasına Osmanlı hükümetinin cevaz vermeyeceğini, ancak gizlice ve başka yollarla kaçırılabileceğini kaydetmiştir[496]. Keza 1624 senesinde İzmir Fransız Konsolosu Samson Napollon'un, topladığı ve satın aldığı eski eserleri yurt dışına çıkaramadan tutuklandığı ve eserlere el konulduğu bilinmektedir[497]. Hollandalı seyyah Cornelis de Bruijn hatıratında, 1678'de Efes'te birçok eski eser gördüğünü, bunları gece kazı yaparak çıkartmak istediğini; ancak halktan kimseden para karşılığında dahi yardım alamadığını; çünkü halkın yakalanmaktan korktuğunu ifade etmektedir[498].

Halkın umumi olarak eski eserlere karşı alaka ve tavrına dair de farklı görüşler ileri sürülmüştür. Tarihçi Naîmâ, 1633 (h. 1042) senesi vakalarını anlattığı kısımda, Bergama'da yer altından pek çok sanatlı ve nakışlı mermerlerin meydana çıkarıldığını, bunlar çok bulunduğu için

---

488 Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", 104 ve devamı.
489 Edward Raczynski, *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*, çev. Kemal Turan (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1980), 112.
490 Avusturya'nın Osmanlı Elçisi Busbecq (1554-1562), yazdığı hatıratında Türklerin "gâvur mangırı" dediği Bizans'tan kalma sikkeleri ağırlık olarak dirhem veya yarım dirhem şeklinde kullandığını kaydeder. Vaktiyle böyle sikkeler bulan bir kuyumcunun, bir işe yaramadıkları gerekçesiyle onları eritip kupa yaptığını söylemesine hayret ettiğini ifade eder. Bkz. Ogier Ghiselin de Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, ed. Aysel Kurutluoğlu (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1974), 56.
491 Clément Huart, *Mevlevîler Beldesi Konya*, çev. Nezih Uzel (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978), 55-56.
492 Mesela Busbecq, 1560'ta İznik'i ziyareti esnasında şahit olduğu bir hadiseyi şöyle nakleder: Bir taş ocağında çalışan işçiler, eski bir asker heykeli bulmuş, sonra onu çekiçlerle parçalamışlardır. Busbecq manzara karşısında üzüntüsünü gizleyemezken, işçiler gülerek kendisine "Hristiyanlar gibi ona tapılmasını ve dua edilmesini mi istiyorsunuz?" şeklinde karşılık vermişlerdir (Busbecq, 52-53).
493 Raczynski, 35.
494 Madran, "Eski Eser ve Onarım", 508-511.
495 Terrance Michael Patrick Duggan, "On Early Antiquarians in Asia Minor to the Start of the 19th Century", *Gephyra* 17 (15 Mayıs 2019), 126-128; C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 178-179.
496 Thomas Roe, *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628 inclusive* (Londra: Samuel Richardson, 1740), 154.
497 Pierre Gassendi, *The Mirrour of True Nobility and Gentility: Being the Life of the Renowned Nicolaus Claudius Fabricius, Lord of Pieresk, Senator of the Parliament at Aix*, çev. William Rand (Londra: J. Streater, 1657), 33-34; Duggan, 126.
498 Cornelis De Bruijn, *Voyage au Levant* (Delft: Henri de Kroonevelt, 1700), 33.

fiyatlarının ucuz olduğunu kaydeder. Müellif ayrıca yine aynı mıntıkada yerin altında mermerden yapılma büyük yer altı odalarının, acayip eserlerin ve bina kalıntılarının bulunduğunu; halkın buraları gezdiğini ve bunların eski kralların saraylarından olduğunu zannettiğini nakleder[499]. 1814'te Truva'yı ziyaret eden Raczysnki, köylülerin yer altından çıkardığı antik eserleri Avrupalılara fahiş fiyatla sattığını ifade eder[500].

Bazı yazarlar, Osmanlı halkının ve devlet ricalinin, antik yerleri taş ocağı olarak kullanmaktan öte eski eserlere bir kıymet atfetmediği kanaatindedir[501]. Kültür varlıklarının korunması üzerine çalışmalarıyla tanınan mimar Emre Madran'a göre Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eser tahribatının dinî taassupla bir alakası yoktur; zira İslami eserlere karşı da benzer bir lakaytlık veya ihmalkarlık bahis mevzuudur[502]. Aslında anlaşıldığı kadarıyla, halk eski eserlere rağbet edildiğinin farkında olmuş ve bu eserlere karşı belli alaka duymuştur. Ancak bu alakanın çoğu zaman ekonomik saiklere matuf olduğu da aşikardır[503].

Öte yandan, bugün dahi ne Türkiye'de ne de dünyadaki diğer memleketlerde halkın umumunun, eski eserlerin arkeolojik, tarihî ve ilmî kıymetini hakkıyla takdir ettiğini söylemek mümkündür. Bu cihetten, bahsi geçen devirlerde mahallî halkın sergilediği tavır tabii karşılanabilir. Diğer taraftan, devletin eski eserlerin tahribine yönelik kasıtlı bir tavır takındığını ya da resmî makamların eski eserlere karşı sistematik bir kayıtsızlık sergilediğini söylemek isabetli olmayacaktır. Nitekim, yukarıda da temas edildiği üzere, aksi yönde pek çok misal mevcuttur. Bununla birlikte, klasik devir Osmanlı hukukunda, doğrudan eski eserlerin korunması maksadına matuf müstakil bir hukuki çerçevenin veya devlet politikasının henüz teşekkül etmediği de bir vakıadır. Ancak XIX. asırdan itibaren, bu hususta şuurun gelişmesiyle beraber daha sistemli bir idari teşkilatın ve kanuni zeminin vücut bulmaya başladığı söylenebilir. Bu safahat, çalışmanın ilerleyen kısımlarında tafsilatıyla ele alınacaktır.

II. TANZİMAT DEVRİNDE ESKİ ESERLER HUKUKUNUN TEŞEKKÜLÜ

Tanzimat devrinde, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesinde eski eserlerin tâbi olduğu hukuki rejimi tek bir resmî metinle veya tatbikata dair birkaç misalle ortaya koymak mümkün değildir. Osmanlı memleketi dahilinde yürütülen eski eser araştırmaları, kazılara verilen resmî ruhsatlar, devletin mevzuya dair tatbikatı ve dolaylı yoldan eski eserler hukukuna temas eden mevzuatın peyderpey çıkarılmasıyla; hukuki rejimin kademeli olarak teşekkül ettiği söylenebilir.

Mevzubahis devrede, eski eserler hukukunun teşekkülüne tesir eden amiller birkaç farklı kategoride ele alınabilir. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanıp meriyete girene kadarki

[499] Naîmâ, *Târîh-i Naîmâ Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn*, h. 1283, 3/132.
[500] Raczynski, 114.
[501] Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 449-450.
[502] Madran, "Eski Eser ve Onarım", 506.
[503] Madran'a göre halkın alakası ekonomik sebepledir; dolayısıyla bu, halkın eski eserlerin gerçekten kıymetini bildiği manasına gelmez ("Eski Eser ve Onarım", 515).

safhada hukuki rejimi tespit edebilmek için Osmanlı hukukundaki şu üç unsurun nazara alınması iktiza eder:

1- *Şer'î hukuk.* Osmanlı hukukunun asli unsuru olması hasebiyle, evvela şer'î hukukta eski eserlere dair hukuki çerçevenin tayin edilmesi gerekir. Bu meyanda, fıkıh kaynaklarındaki hükümler ve İslam hukuku literatüründeki görüşler umumi olarak birinci bölümde "İslam Hukukunda Eski Eserlerin Hukuki Rejimi" başlığı altında tetkik olunmuştu. Osmanlı İmparatorluğu'nda Hanefî mezhebinin resmî mezhep olarak tatbik edildiği de göz önüne alınarak, bir önceki bölümde umumi hatlarıyla ele alınan fıkhi çerçeve tekrar edilmeksizin, meseleye Osmanlı tatbikatına mahsus yönleriyle temas edilecektir.

2- *Mevzuat*. Her ne kadar eski eserlere mahsus müstakil bir kanun henüz tanzim edilmemişse de 1858 tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu* ile *Arazi Kanunnamesi*[504] mevzuya dair bazı hükümler ihtiva etmektedir. Bahsi geçen mevzuatla birlikte bu başlık altında ayrıca, tarafımızca 1846 senesine tarihlendiği kanaatine varılan[505] ve hukuki rejimin teşekkülünde mühim bir merhale olarak görülen bir tamim[506] (genelge) de ele alınacaktır.

3- *Hukuki teamüller*. Nihayet eski eserler hukukunun aldığı şekli ortaya koyabilmek için, bu devredeki tatbikatla teşekkül eden hukuki teamüllerin tespit edilmesi elzemdir. Mevzunun en tafsilatlı tahkik edilmesi gereken ciheti olduğundan bu unsurun müstakil olarak ele alınması zaruri görülmüştür.

Netice itibarıyla 1869 Nizamnamesi öncesi devrede eski eserlerin hukuki rejimiyle alakalı temel meseleler şunlardır:

- Eski eser mefhumunun kapsamı nedir?

---

[504] *Düstur*, I/I/165.

[505] Tamime dair arşiv vesikasının (*BOA*, C..MF.., 5-221) kataloğunda ay, gün ve yıl tahminî olarak 29 Zilhicce 1255 (4 Mart 1840) şeklinde verilmişse de aslında vesika üzerinde tarih ve mühür bulunmamaktadır. İlber Ortaylı, vilayetlerden gelen cevaplara bakıldığında; vesikanın 1847 veya öncesine tarihlenmesini muhtemel görür ("Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1981), 6/1599). Keza Aziz Ogan eski eser tarama hareketlerinin Ahmed Fethi Paşa'nın Tophane Müşirliğine tayin edildiği 1845'ten sonraya tesadüf ettiğini ve bu faaliyetin 1846-1850 arasında yürütüldüğünü ifade eder ("Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü", *T.T.O.K. Belleteni* 61 (1947), 9). Hakikaten Ahmed Fethi Paşa'nın gayretleriyle Harbiye Anbarında 1846 senesinde "Mecma-ı Âsâr-ı Atîka" adıyla bir müzenin teşekkül ettiği bilinmektedir (Su, 7). Mezkur arşiv vesikasında geçen "Harbiye Anbarında tanzim olunan müze" ve "Harbiye Nazırı devletli paşa hazretleriyle bade'l-muhabere" ibareleri tarihleme açısından kilit mahiyettedir. O tarihlerde henüz müstakil bir Harbiye Nezareti bulunmamakla birlikte Ahmed Fethi Paşa'nın 1845'ten itibaren Tophane müşirliğine ilaveten "Mühimmat-ı Harbiye Nazırı" makamında da bulunması, vesikanın 1845 veya sonrasına tarihlendiğini düşündürmektedir (sözü edilen makam literatürde "harbiye nazırlığı" olarak da zikredilmektedir, bkz. Ogan, "Müzecilik I", 9; Tahsin Öz, "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler", *Türk Arkeoloji Dergisi* 5 (1949), 5). Ayrıca Fethi Paşa ile Babıali arasında 11-14 Şubat 1846 tarihli bir yazışmada, Harbiye Anbarında bir müzenin kurulacağı ve bundan böyle eski eser bulunursa burada toplanmasının *evvelce emredildiği* ifade olunmaktadır (*BOA*, İ..MSM., 17-387). Bütün bu karineler ışığında, sözü edilen vesikanın, Mecma-ı Âsâr-ı Atîka'nın kurulduğu 1846 senesine tarihlenmesi kuvvetle muhtemel görülmektedir. Dolayısıyla mevzubahis tanzim, çalışmada "1846 tarihli Tamim" olarak –kayd-ı ihtiyatla– zikredilecektir.

[506] Mevzubahis vesika, diplomatik form olarak "kaime" türündedir. Kâime, üst makamdan alt makama yazılan resmî yazıları ifade eder (Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994), 275-277). Ancak vesika, Meclis-i Vâlâ kararına istinaden Babıali tarafından kaleme alınması, birden fazla vilayete hitaben yazılması ve uyulması mecburi emirler ihtiva etmesi hasebiyle; muhtevası ve fonksiyonu esas alınarak bu çalışmada "tamim" (genelge) şeklinde isimlendirilmiştir. Nitekim literatürde de mezkur vesika, muhtelif müellifler tarafından "tamim" veya "genelge" olarak zikredilmiştir. Bkz. Ortaylı, "Eski Eser Taraması", 6/1599; Cezar, 231-233; Selçuk Mülayim, "Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği", *Osmanlı Araştırmaları* 34/34 (2009), 180; Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 24.

- Eski eser araştırmak ve kazı yapmak, resmî izne tâbi midir?
- Bulunan eski eserler, prensip olarak kimin mülkiyetindedir?
- Ruhsatlı veya ruhsatsız kazılarla yahut başka surette bulunan eski eserler, yurt dışına ihraç edilebilir mi?
- Eski eserlerin mülkiyeti, yurt dışına ihracı ve kazı rejimi gibi hususlarda bir hukuk boşluğu mevcut mudur?

Aşağıda tetkik olunacak hukuki kaynaklar, mevzuat ve tatbikata dair misaller üzerinden, yukarıda serdedilen suallere cevap aranacaktır.

A. ŞER'Î HUKUK

Tanzimat devrinde de klasik devirde olduğu gibi, Osmanlı İmparatorluğu'nun hukuk sisteminin esasını şer'î hukuk teşkil etmekteydi[507]. Bu meyanda, resmî mezhep olarak kabul edilen Hanefî mezhebine dair fıkıh kitapları hukuki mehaz sayılır; hukuki meselelerde bu eserlerde yer alan hükümler tatbik olunurdu[508]. Öte yandan, İslam hukukunda hükümdarın maslahata dayanarak emir ve yasaklar ihdas etme salahiyetine sahip olması ve Türk-İslam devletlerindeki yasa geleneğinin tesiriyle, örfi hukuk da Osmanlı hukuk manzumesi içerisinde mühim bir yer edinmiş; bu saha bilhassa kanunnameler vasıtasıyla kendini göstermiştir[509]. Tanzimat devrinde hızlanan kanunlaştırma (kodifikasyon) faaliyetiyle, modern formda hazırlanan yeni kanunların hukuk sistemi içindeki ağırlığı artmaya başlamışsa da bu kanunların mühim bir kısmı tamamen İslam hukuku ve bilhassa Hanefî mezhebi esas alınarak tanzim olunmuştur[510]. Kanun bulunmayan hususlarda klasik devirde olduğu gibi fıkıh kitapları meriyette kalmaya devam etmiştir.

Fıkıh kaynaklarında doğrudan "eski eserler" tarif edilmemiş ve bu hususa dair müstakil hükümler vazedilmemiştir. Ancak mahiyetleri itibarıyla *menkul eski eserler*, umumiyetle fıkıhtaki define mefhumuna denk düştüğünden; definelerle alakalı hükümlerin *menkul eski eserler* hakkında da cari olduğu düşünülebilir[511]. Kaynaklara göre, defineye müteallik hükümler; definenin türüne, defineyi bulan şahsın tabiiyetine ve definenin bulunduğu arazinin statüsüne göre farklılık arz etmektedir.

---

[507] Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 543 ve devamı.

[508] M. Âkif Aydın, *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye'nin Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020), 285 ve devamı; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 92.

[509] Cin - Akyılmaz, 82 ve devamı; Aydın, *Osmanlı Hukuku*, 63 ve devamı; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 164 ve devamı.

[510] Bir kısmı ise doğrudan Avrupa'dan iktibas edilmiş, bazısı da karma vasıfta tertip edilmiştir. Bkz. Mustafa Şentop, "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 652; M. Âkif Aydın, "Hukukta Batılılaşma", *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet* (İstanbul: Klasik, 2017), 323ve devamı; Cin - Akyılmaz, 547-548.

[511] Nitekim *Arazi Kanunnamesi*'nin şerhlerinde de definelerle alakalı maddenin şerh edildiği kısımda âsâr-ı atîkadan bahsedilmesi ve âsâr-ı atîka nizamnameleri çıkarıldıktan sonra artık eski eserlerin işbu nizamnamelere tâbi olduğunun beyan edilmesi bundandır. Bkz. Âtıf Bey, *Arazi Kanunnâmesi Şerhi* (İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1319), 345; Hüseyin Hüsnü Efendi, *Arazi Kanunnâmesi Şerhi* (Dersaâdet: İkdâm Matbaası, h. 1324), 211.

Definenin türü ile kastedilen, definenin *kenz-i cahilî* yahut *kenz-i İslami* olmasıdır[512]. Her iki türe dair hükümler ile tatbikat, aşağıda ayrı başlıklar altında hülasa olunacaktır.

1. Kenz-i Cahilî

Tetkik olunan devirde, daha ziyade antik zamanlardan kalma nesneler "eski eser" konseptinde görüldüğünden; eski eserlerin fıkhen ekseriyetle kenz-i cahilî hükmünde olduğu söylenebilir. Kenz-i cahilîyi Osmanlı tebaasından bir kimsenin bulması ile ecnebinin bulması hallerindeki hükümler ile tatbikat, aşağıda ayrı ayrı ele alınacaktır.

a. Osmanlı Tebaası Tarafından Bulunması

Kenz-i cahilî fıkhen ganimet hükmünde olduğundan, Osmanlı tebaasından bir kimse tarafından bulunduğunda, beşte birinin (*humus*) devlet hazinesine aidiyeti sabittir[513]. Kalan *beşte dörtlük kısmın* kime ait olacağı ise, definenin bulunduğu arazinin statüsüne göre farklılık arz eder:

i. ***Mülk arazide:*** Arazinin ilk malikine, bulana veya devlet hazinesine (beytülmâle) ait olduğuna dair farklı görüşler bulunmakla birlikte[514]; Osmanlı İmparatorluğu'nda umumiyetle kabul edilen ve tatbik olunan görüş, kalan kısmın da *devlet hazinesine* ait olduğudur[515]. *Vakıf araziler* için de aynı hüküm caridir[516]. Ancak bir kimse mülk

[512] Müslümanlardan mı yoksa gayrimüslimlerden mi kaldığı tespit olunamayan defineye *kenz-i müştebeh* denir. Kenz-i müştebeh, farklı kavillere göre ya *kenz-i cahilî* ya da *kenz-i İslami* hükmündedir (Bilmen, IV/75-76, 103).

[513] Mevkûfâtî Mehmed Efendi, *Mültekâ Tercümesi Mevkûfât* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1269), I/169; İbn Âbidîn, II/322.

[514] Bir arazi, İslam devleti tarafından fethedildikten sonra kime temlik olunmuşsa, malik aynı zamanda o arazideki definenin mülkiyetini de kazanır. Zira fukaha, bu vaziyeti "karnında inci bulunan balığın tutulmasına" benzetir: Balığı tutan kişi, içindeki inciden haberdar olmasa dahi, bu fiiliyle hem balığa hem de inciye malik olur. Balık daha sonra başkasına satıldığında yeni malik, sadece balığın mülkiyetini iktisap eder; balığın içindeki inciye malik olmaz. Çünkü akitle mülkiyetin devrinde rıza esastır ve balık tutan kişi balığı satarken incinin mülkiyetini devretme iradesinde olmadığından incinin mülkiyeti hala onda kalır. Aynı şekilde, define de içinde bulunduğu arazinin, İslam devleti tarafından fethinden sonra ilk temlik edildiği kişiye –ve dolayısıyla onun varislerine– ait olur. Arazi daha sonra el değiştirse de arazideki definenin mülkiyeti yeni maliklere intikal etmez. Netice itibarıyla mülk yerde bulunan define, kaideten, arazinin fetihten sonraki ilk malikine ve onun varislerine aittir. Şayet varisleri bulunamazsa, varissiz terekeler gibi beytülmâle (lukata sandığına) intikal eder. Hanefî mezhebindeki bir diğer kavle göre ise mülk arazide defineyi *bulan kişi*, tıpkı mevat arazide olduğu gibi, beşte birden kalanına malik olur. Bkz. Ahmed bin Muhammed Tahtâvî, *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, çev. Abdülhamid Ayıntâbî (İstanbul: Buharizâde Hacı Salih Matbaası, h. 1285), II/354; İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr*, II/322-323.

[515] Arazinin Müslümanlar tarafından fethindeki ilk malikinin varislerinin Osmanlı zamanında bulunması fiilen mümkün olmadığından, tatbikatta mülk arazilerdeki defineler devlet hazinesine ait görülmüştür (Muhammed Raşit Akgün, "Osmanlı Hukukunda Definelerin Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi", *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 13-14 (2012), 67). 1872'de Maarif Nezareti, hazırladığı Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi layihasının esbab-ı mucibesinde, buna dair şöyle izahatta bulunmuştur: "… zira şer'an meskukat-ı kadime misilli âsârın humsu beytülmâle ait olup bâkîsi hîn-i fethten o arza malik olan veya onun varisine ait ise de bu zamanda varisler malum olamayacağından bu bâkî dahi beytülmâle ait olmasına *Ebu'l-Leys* hükmetmiş ve *evceh* olan dahi bu kavil olup sonradan o arza bi'l-akid malik olan müşteri ancak zahir-i arza malik olarak batnında olana malik olmadığı cihetle onda olan sahip olana ait olur. Ama derun-ı kasaba ve karyede olan arsa-yı memlukede bulunan *maden* nizamen malik-i arza ait ise de *âsâr-ı atîka* buna makîs değildir. Çünkü maden bittabii dahil-i arzda tekevvün etmiş olması ve âsâr-ı atîka amâl-i sınaiyeden ve tahte'l-arz meknuz ve mütesettir olarak muahharan vaki baide dahil olmayacağı bedihi bulunmasıyla onun *beytülmâle ait olması tercih kılınmıştır*…" (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 24). Ebu'l-Leys ile kastedilen, IV. asırda yaşamış Hanefî fakihi Ebu'l-Leys es-Semerkandî olduğu ve sözü edilen kavlin *Mevkûfât*'ta geçtiği anlaşılmaktadır: "… yani evvel-i fethte kim malik idiği bilinmezse İslam'da maruf olan malikinin aksası yani nihayeti içindir. Bu kavil *Şemsüleimme*'nin [*Serahsî*] ihtiyarıdır ama Ebu'l-Leys beytülmâl için kabz olunur demiştir…" (I/169).

[516] Zira sahipli yerlerde prensip definenin beşte birinden artakalanın, arazinin fetihteki ilk malikine ait olmasıdır. İlk maliki ve varisleri bilinemediğinden define devlet hazinesine kalır. Bu fiilî imkansızlık, Osmanlı topraklarındaki vakıf araziler için de caridir. Tafsilat için bkz. Akgün, *Definelerin Hukuki Statüsü*, 66-68.

hanesinde bulunan definenin "kendi malı olduğunu" iddia ederse; sözüne itibar edilip define kendisine bırakılır[517].

ii. ***Mevat arazide:*** Dağ, çöl, kır gibi kimsenin tasarrufunda olmayan yerlerde bulunan definenin beşte birinden artakalan kısım *bulana* ait olur[518]. *Metruk araziler* için de hükmün benzer olduğu söylenebilir[519].

iii. ***Mirî arazide:*** Kalan kısım da *devlete* aittir[520].

Hasılı, Osmanlı İmparatorluğu'nda, umumiyetle tebaadan bir kimsenin mirî, mülk ve vakıf arazilerde bulduğu definenin tamamı devlete aittir. Osmanlı ülkesindeki arazilerin mühim kısmının mirî arazi olduğu da göz önüne alındığında[521], tatbikatta bulunan definenin kahir ekseriyetinin devlete ait olması neticesinin doğduğu görülmektedir[522].

Bulan kimseye mülkiyet hakkı tanınan yegâne hal, sahipsiz (mevat ya da metruk) arazide bulunmuş olmasıdır; bu halde de beşte bir devlet hazinesi için ayrıldıktan sonra kalan kısmı kendisine bırakılır. Ancak arşiv vesikalarına yansıyan tatbikatta, zaman zaman definelerin tamamının devlet tarafından alınıp karşılığında bulanlara bedel ödendiği görülmektedir. Mesela 1839 tarihli bir vesikaya göre, Paşalimanı Adası'nda eski kilise arazisi civarında, deniz kenarındaki bir taşın altında zimmîler tarafından bulunan 12 adet eski altın sikke zapt olunarak İstanbul'a gönderilmiş; bunların Darphane-i Âmirede muhafaza edilmesi ve kıymetinin bulanlara ödenmesi kararlaştırılmıştır. Vesikada "bu makule meskukat-ı atîka için usulün böyle olduğu" da ifade edilmiştir[523]. Yine 1863'te yol inşaatı esnasında Samsun'da bulunan altın sikkeler ve bir altın yüzük İstanbul'a gönderilmiştir. Kimsenin uhdesinde bulunmayan bir arazide çıkan gayri İslami sikkelerden beşte bir (*humus*) alınarak kalanının bulanlara verilmesinin "usul-ı meşrua" olduğu; ancak tamamının bedelinin ödenmesinin "padişah emriyle usul ittihaz edilmiş bulunduğu" ifade edilmiş; nihayetinde eserler Hazine-i Hassada muhafazaya alınmış ve bedelleri bulanlara ödenmiştir[524].

---

[517] Çatalcalı Ali Efendi, *Fetâvâ-yı Ali Efendi* (Ankara: T.B.M.M. Kütüphanesi, Raf No: 1005, KK-4/a), 3A, 3B.

[518] *Mevkûfât*, I/169.

[519] Kaynaklarda metruk arazilerde bulunan defineye dair doğrudan bir hükme tesadüf olunamamıştır. Zira defineye dair ahkamda, mülk arazi ile mülk olmayan arazi (*arazi-i memluke* / *gayri memluke*) tefriki esas alınmıştır. Metruk araziler, kimsenin mülkiyeti altında bulunmaması ve herkesin istifadesine açık olması cihetiyle mevat araziye benzer ve mülk olmayan arazi kategorisinde mütalaa olunabilir. Nitekim *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesinde, bulunan madenin hukuki statüsü cihetinden mevat arazi ile metruk arazi aynı hükme tâbi tutulmuştur.

[520] Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi* (Dersaadet: Yuvanaki Panayotidis Matbaası, h. 1315), 606; Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 68.

[521] Ebussuûd Efendi, arazilerden alınacak vergilerle alakalı bir fetvasında "bu diyarın amme-i arazisi ne öşrîdir, ne haracîdir; arz-ı memlekettir" diyerek bu vaziyeti ifade etmiştir. Bkz. Ebussuûd Efendi, *Ma'rûzât*, ed. Pehlul Düzenli (İstanbul: Klasik, 2013), 70-71.

[522] Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 68.

[523] *BOA*, D..DRB.İ..., 4-16 (25 Şaban 1255 / 3 Kasım 1839).

[524] "… meskukat-ı atîka-ı gayrimüslimeden olduğu ve mezkur yüzük dahi âsâr-ı makbuleden idiği anlaşılmış olmasına ve böyle kimesnenin taht-ı tasarrufunda olmayan bir mahalde zuhur eden meskukat sime-i ehl-i İslam ile mevsum değil ise humsu ihraç olunup bakisinin bulan kimselere verilmesi *usul-ı meşruası* iktizasından ve bu makule humsunun ihraç ve tenzili iktiza eden meskukat-ı atîkanın *kamilen* sahiplerine verilmesi dahi geçende müteallik buyrulan emr-i ferman-ı merahim-unvan-ı cenab-ı padişahi mucebince ittihaz olunan usul icabından bulunmasına binaen işbu yüzük ve meskukatın canib-i hazineye irsaliyle vezn ve ayar edilerek bedeli her ne miktara baliğ olursa mahallî mal sandığına icra-yı havalesi ve cümlesinin Hazine-i Hassa-ı Şahanede hıfzettirilmesi hususunun Maliye Nezaret-i Celilesine havalesi ve bedel-i mezkurun *usul-ı meşrua-*

b. Ecnebiler Tarafından Bulunması

Tanzimat devrinde Osmanlı memleketinde eski eser arama faaliyetlerinin ekseriyetle *ecnebi* (Osmanlı tebaası olmayan) araştırıcılar tarafından yürütüldüğü dikkate alındığında, bu şahısların bulduğu definelerin hukuki statüsünün tespiti daha da ehemmiyet kazanmaktadır.

Fıkıh kaynaklarında, ecnebiler –yani *harbîler* ve *müstemenler*– için cari olan hükümler bu çerçevede esas alınır. Prensip olarak, bir harbî yahut müstemen, İslam ülkesinde (*dârülislam*) bulduğu define üzerinde hiçbir hakka sahip değildir. Eğer bir defineyi ele geçirmişse, elindeki dahi zapt olunur; zira fıkhen böyle kimselerin keşfettiği definelerin tamamı devlete aittir[525].

Bununla birlikte, şayet harbî veya müstemen önceden hükümdardan define aramak için izin almışsa, yalnızca kendisine verilmesi şart koşulan miktar üzerinde hak iddia edebilir[526]. Yani ecnebinin bulduğu defineden bir hisseye müstahak olup olamayacağı, tamamen hükümdarın takdirindedir. Eğer padişah tarafından define (veya eski eser) arama ruhsatı verilmiş ve bulacağı defineden kendisine bir pay ayrılacağı taahhüt edilmişse, sadece o kadarına hak kazanabilir. Nitekim Osmanlı arşivlerinde ecnebilerin define arama ruhsatı için yaptıkları müracaatlarda, fıkhın define ahkamının tatbik edildiğini gösteren pek çok misal mevcuttur[527].

Hülasaten, aksi yönde bir delil bulunmadığı müddetçe, bir ecnebinin Osmanlı topraklarında –nerede olursa olsun– bulduğu define devlete ait kabul edilir. Şayet ecnebi, bulduğu definede ya da keşfettiği menkul eski eserde hak iddia ediyorsa; önceden padişahtan ruhsat almış olduğunu ve "kendisine bir pay verileceğinin taahhüt olunduğunu" ispat etmesi gerekir. Aksi takdirde definenin mülkiyetini kazanamaz ve elinde hukuka aykırı olarak bulundurduğu define devlet tarafından zapt olunur.

---

yı meşruha beyan ve tefhim ile bunları bulan kimselere taksim ve ita ve yedlerinden alınacak makbuz senedinin bu tarafa irsal ve isra kılınmasının…" *BOA*, İ..MVL., 497-22489, vr. 4 (11 Cemâziyelâhir 1280 / 23 Kasım 1863). 1864 tarihli bir vesikada, Trabzon'da bulunan bir defineden çıkan eski Hristiyan sikkeleri hakkında Meclis-i Vâlânın, "bu makule sime-i gayr-i müslime ile mevsum olup humsu canib-i beytülmâle ait olmak lazım gelen meskukatın bedeli bi'l-hesap *kamilen* bulan adama verilmesi bâ-irade-i seniye usul ittihaz kılınmış" olduğundan bahsettiği görülmektedir (*BOA*, MVL, 687-5). Mezkur irade-i seniyyeye atıf yapan bir başka vesikada, memleket dahilinde define olarak bulunan Müslüman ve ecnebi sikkelerinden devlet hazinesine alınanların bedelinin tamamen sahiplerine ödenmesinin usul olduğu ifade edilmiştir (*BOA*, DH.MKT., 1659-82).

[525] *Mevkûfât*, I/169; Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, II/323. Mevat arazide bulunan defineden Osmanlı tebaasından olanlara tanınan hak, harbî ve müstemenlere tanınmamıştır. Mirî, mülk ve vakıf arazilerde bulunan defineler ise zaten –Osmanlı tebaası bulsa dahi– devlet hazinesine aittir.

[526] Tahtâvî, II/354; İbn Âbidîn, II/323.

[527] 1835'te Rus vatandaşı bir kaptanın Kıbrıs'ta define arama ruhsatı için müracaatı için bkz. *BOA*, HAT, 1342-52434 (15 Ramazan 1250 / 15 Ocak 1835); Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 66. 1840'ta Avusturyalı bir şahsa, bulduklarının %40'ının kendisine bırakılması, %60'ı devlete verilmesi şartıyla define arama ruhsatı verildiği kayıtlarda geçer (*BOA*, İ..HR.., 25-1189). Ne var ki arama neticesinde define bulunamamıştır (*BOA*, İ..HR.., 26-1194). 1850'de Rusya tebaasından bir tüccara, masrafları kendine ait olmak ve bulduklarının yarısını devlete vermek şartlarıyla, yanında Maliye Nezaretinden bir memur bulundurularak İstanbul havalisinde bir sene müddetle define aramasına ruhsat verilmiştir (*BOA*, İ..MVL., 176-5255).

2. Kenz-i İslami

Üzerinde İslami işaretler bulunan eski sikkeler ve kıymetli eşyalar gibi menkul eski eserler, fıkhi tasnifte kenz-i İslami kategorisinde mütalaa edilir. Böyle nesneler hukuken *lukata* (buluntu mal) hükümlerine tâbi tutulmaktadır.

Osmanlı tatbikatında devlet makamlarının, bulunan böyle nesneler ile sikkeleri, lukata hükümleri çerçevesinde devlet hazinesine aldığı görülmektedir[528]. Mesela 1834 senesinde Mardin'de çocukların bulduğu 1155 adet gümüş sikke, kadı marifetiyle tahkik olunup önce vilayet hazinesine teslim edilmiş; oradan da İstanbul'a gönderilmiştir[529]. Bununla birlikte arşiv kayıtlarında, bu tür eser bulan şahıslara zaman zaman, –beytülmalin lukata sandığının sarf yerlerinden biri olan– muhtaç kimseler olmaları sebebiyle, eser bedellerinin ödendiğine dair misallere de rastlanmaktadır[530].

Netice itibarıyla, bu devredeki şer'î hukuk tatbikatına umumi bir nazarla bakıldığında, eserin mahiyeti (kenz-i cahilî veya kenz-i İslami) yahut bulan şahsın tabiiyeti (Osmanlı tebaası veya ecnebi) fark etmeksizin; bulunan eserlerin aynının (fiziki varlığının) devlet hazinesine alınmasının adeta bir kaide, şahısların hususi mülkiyetine bırakılmasının ise istisna teşkil ettiği görülmektedir.

B. MEVZUAT

Bu kısımda, Tanzimat devrinde eski eserlere dair vücut bulan örfi hukuk tanzimleri ele alınacaktır. Her ne kadar bu devirde doğrudan eski eserlere mahsus müstakil bir kanun henüz tanzim edilmemişse de 1846 senesine tarihlendiği kanaatine varılan ve doğrudan eski eserler hukukuna dair hükümler ihtiva eden bir tamim, bu sahadaki ilk hukuki tanzim olarak görülebilir. Ayrıca 1858 tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu* ile *Arazi Kanunnamesi*'nde dolaylı olarak bu sahaya temas eden bazı hükümler yer almaktadır. Aşağıda, mezkur tanzimler bu meyanda tetkik olunacaktır.

1. 1846 Tarihli Tamim

1846 tarihli Tamim[531], devrin eski eserler hukukuna dair esaslar ihtiva etmesi cihetinden mühimdir. Tophane-i Âmire Müşiri ve Mühimmat-ı Harbiye Nazırı Ahmed Fethi Paşa'nın teşebbüsü üzerine Meclis-i Vâlâ kararına istinaden Babıali tarafından vilayetlere gönderilen metinde, Harbiye Anbarında bir "müzenin" tanzim edileceği duyurulmuş; eski eserlerin mülkiyet rejimine dair esaslar bildirilmiş ve bulunacak eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir. Ayrıca eserin bulunduğu mahallin memurlarından, eserin mahiyeti, şekli, dış görünüşü, azalarının tam veya noksanlığı ve tahminî kıymeti hakkında malumatın İstanbul'a bildirilmesi istenmiştir.

---

[528] Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 63-64.
[529] *BOA*, HAT, 1271-49239-F (20 Recep 1250 / 22 Kasım 1834); H; E (3 Şaban 1250 / 5 Aralık 1834).
[530] Mesela Bkz. *BOA*, A.}MKT.NZD., 5-27 (24 Cemâziyelevvel 1266 / 7 Nisan 1850); C..DRB., 52-2575 (10 Muharrem 1267 / 15 Kasım 1850); MVL, 979-23 (13 Ramazan 1280 / 21 Şubat 1864).
[531] *BOA*, C..MF.., 5-221.

Vesikadaki orijinal ifadesiyle "*antika* tabir olunan âsâr-ı atîkanın" toplanması emredilmiştir. Antika ise şöyle tarif edilmiştir: *Ezmine-i kadime âsârından* (geçmiş zamanlardan kalma eserler) olarak zaman zaman yer altından çıkarılan, taştan mamul kapak ve etrafı yazılı sandık şeklinde mezarlar; ya da yine taştan yapılma insan ve hayvan suretleri (heykeller) gibi insanlar arasında itibara şayan görülen şeyler. Bu tariften hareketle, o devirde "eski eser" denilince idarenin zihninde evvelemirde lahitler ve heykellerin canlandığı düşünülebilir. Bununla birlikte metnin devamında sikkeler (meskukat) de benzer konsept dahilinde zikredilmiştir[532].

Ana hatlarıyla da olsa bu vesikada eski eser mefhumunun resmî otoritelerce ilk kez hukuki bir tarifinin yapıldığı söylenebilir. Bu devirdeki telakkiye göre eski eser mefhumunun daha ziyade *antik eserleri* ihtiva ettiği anlaşılmaktadır[533]. Gayrimenkul eski eserlerin (bina kalıntılarının) ise tarife dahil edilmediği görülmektedir.

Tamim'de, "mirî arazide bulunan eski eserlerin devlete ait olduğu" açıkça ifade edilmiştir. Mirî arazilerdeki tarla veya bağ üzerinde *mutasarrıf* olanların dahi bu gibi eserlerde hak sahibi olamayacağı hususen vurgulanmıştır. Zira toprak üstündeki tasarruf hakkı yalnızca *nebatat*a (bitkiler) şamil olup yerin altındaki *ahcar*a (taşlar, eserler) sirayet etmemektedir. Mülk hanelerin içinde bulunan eserlerin ise kıymetleri hane maliklerine ödenerek devlet müzesine alınacağı bildirilmiştir[534].

Tamim her ne kadar şekli manada ve ismen müstakil bir kanun (veya kanunname) olmasa da devrin teşri organı olan Meclis-i Vâla[535] kararına istinaden çıkarılan ve emredici hükümler ihtiva eden bağlayıcı bir idari tasarruftur. Umumi, gayri şahsi ve mücerret vasfı hasebiyle, maddi mahiyeti itibarıyla bir kaide-tasarruf (kural işlem) hüviyetindedir[536]. Sadece idare içindeki memurları değil, tebaanın mülkiyet haklarını da alakadar eden objektif bir hukuki statü tayin etmesi cihetinden, bu sahadaki ilk hukuki tanzim olarak kabul edilebilir[537]. Tamim, idarenin eski eser mefhumuna dair ilk

---

[532] "… *antika* ezmine-i kadime âsârından olarak bazen zir-i zeminde zuhur eden taştan mamul kapak ve etrafı yazılı sandık şeklinde mezar ve kezalik taştan masnu suver-i insaniye ve hayvaniye gibi beyne'n-nas şayan-ı itibar olacak şeylerden ibaret olup ancak o makule zuhur eden âsâr-ı kadimenin şekil ve heyeti nasıldır ve *meskukat*-ı merkume kefere âsârından mıdır ve ismi nedir ve azası tam veyahut nakıs mıdır ve nakıs ise neresidir ve mahallinde ne kadar kıymetle talibi vardır…" (*BOA*, C..MF.., 5-221).

[533] Akçura, 39.

[534] "… o makule ahcar *arazi-i mirîde* zuhur eylediği halde mirîye ait olan eşyadan olduğu misilli aharın dahil-i tasarrufunda olan tarlada dahi zuhuru takdirinde çünkü o makule tarla ve bahçede hasıl olan nebatat sahibine ait olup zir-i zeminde olan ahcarın *canib-i mirîye raci olması* ve fakat *mülk hanesi* derununda bulunanların kıymet-i layıkası verilmek icap edeceğine mebni o misilli arazide zuhur eden eşya taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ahzolunarak hane derununda bulunanların *kıymet-i mutedilesi ashabına ita kılınması*…" (*BOA*, C..MF.., 5-221).

[535] Samed Atasoy, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunlaştırma Usulü ve Meclislerin Rolü (1838-1876)", *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2 (2020), 250-256.

[536] Sıddık Sami Onar, *İdare Hukukunun Umumî Esasları* (İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1966), I/338-339.

[537] Şayet arşiv vesikalarında Tamim'in muhtevasını tasdik eden bir "padişah fermanı" tespit olunabilseydi, teşri organı olan Meclis-i Vâlânın kararına da dayanması hasebiyle, bu metni doğrudan bir "kanun" olarak vasıflandırmak mümkün olabilirdi. Bu cihetten Tamim'in normlar hiyerarşisindeki yerini kesin çizgilerle tayin etmek güçtür. Ancak Tamim'den kısa bir müddet sonraya tarihlendiği anlaşılan (11-15 Şubat 1846) bir başka vesikada, "müzenin tesisi ve eski eserlerin toplanması hakkında "daha evvel bir Padişah fermanının sâdır olduğu" açıkça ifade edilmektedir (*BOA*, İ..MSM., 17-387). Bu kayıt; incelediğimiz Tamim'in, asıl kaynak olan bu padişah iradesine (üst norm) dayanan ve onun tatbik esaslarını gösteren tali bir tanzim (ikincil düzenleme) olduğunu teyit etmektedir. Dolayısıyla Tamim'in, fonksiyonu itibarıyla modern hukuktaki "yönetmelik" veya "tüzük" benzeri bir mahiyet arz ettiği de ileri sürülebilir. Bütün bu tespitler ışığında Tamim, çalışmamızda Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan eski eserler hukukuna dair ilk hukuki tanzim olarak mütalaa edilmiştir.

defa bir tarif yapması, eski eserlerin mülkiyet esaslarını tayin etmesi ve bir tatbikat planı koyması cihetinden mühimdir. Tamim'in tatbikine dair misaller, aşağıda "Tatbikat ve Hukuki Rejimin Teşekkülü" başlığı altında görülecektir.

2. 1858 Tarihli Arazi Kanunnamesi

1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesi, doğrudan eski eserleri zikretmese de dolaylı olarak bunların tâbi olduğu mülkiyet rejimine işaret etmesi cihetinden ehemmiyet taşır. Mezkur maddede, arazilerden çıkarılacak maden ve definelere dair hükümler tanzim olunmuştur. Madde metninde evvela, madenlerin, bulunduğu arazinin türüne göre mülkiyetine dair hükümler beyan edilmiştir. Son fıkrada ise, herhangi bir arazide zuhur eden ve sahibi bilinmeyen *meskukat-ı atîka* ve cedide (eski ve yeni sikkeler) ile her türlü definelerin hükümlerinin "fıkıh kitaplarında tafsil olunduğu" ifadesiyle, mesele fıkıh kitaplarına havale edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir ara şeyhülislamlık vazifesinde de bulunmuş hukukçu Hüseyin Hüsnü Efendi, bu maddeyi şöyle şerh etmiştir:

"… İşbu yüz yedinci maddenin… fıkra-ı ahiresinde kütüb-i fıkhiyeye ihale ve şerhen zikr ve beyan olunan defain-i mütenevvianın *antika* ve *âsâr-ı atîka* kısmından olanları hakkındaki ahkam-ı nizamiye dördüncü *Zeyl-i Düstur*'da münderiç *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'yle [1884 AAN] tahdit olunmuştur."[538]

Bir diğer şarih Âtıf Bey ise eserinde şöyle yazmaktadır:

"… Binaenaleyh maadin ve defaini bila ruhsat taharri edip de bulan kimse tebaa-ı ecnebiyeden ise ona hisse verilmeyip tamamı yedinden istirdat ve beytülmâl için ahzolunur. Ancak tebaa-i ecnebiyeden biri maadin ve defâin taharrisine canib-i saltanat-ı seniyyeden mezun olur ise bulduğu maden ve defineden kendisine ne kadar hisse şart edilmiş ise onu almağa hakkı vardır. Bu gibi meskukat ve sairenin hafriyat ve taharriyatı hakkındaki ahkam-ı kanuniye *Düstur*'un üçüncü cildinin 426. sahifesinde münderiç fi 20 safer sene 1291 [1874] tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'yle tayin olunmuş ise de ahiran neşrolunan dördüncü *Zeyl-i Düstur*'un 89. sahifesinde münderiç bulunan fi 22 Rebîülâhir 1301 [1884] tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* onun ahkamını feshederek makamına kaim olmuştur.[539]"

Şerhlerden ve madde lafzından anlaşıldığı üzere defineler hakkında fıkıh hükümleri, 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nden önce olduğu gibi sonra da meriyette kalmaya devam etmiştir[540].

[538] Hüseyin Hüsnü Efendi, 211.
[539] Âtıf Bey, 345.
[540] Mesela 1861 tarihli bir vesikada, Alanya'da bir köylünün yaylakta hayvan otlatırken tesadüfen bulduğu definenin ne yapılması gerektiği Meclis-i Vâlâya sorulmuş; alınan cevapta "… bu makule kimsenin mülkü olmayan mahallerde bulunan meskukatın şer'an humsu beytülmâle, küsuru bulan adama ait ve raci olduğu…" ifade edilmiştir. Vesikada definenin aynı zamanda "âsâr-ı atîka" olarak zikredildiğinin altı çizilmelidir. Bkz. *BOA*, A.}MKT.UM.., 496-6 (25 Safer 1278 / 1 Eylül 1861).

Nitekim Kanun'un 107. maddesi, definelerin hükmü için doğrudan fıkıh kitaplarına atıfta bulunmaktadır. Öte yandan, fıkıh çerçevesinde "define" mefhumu içinde de mütalaa olunabilen *menkul eski eserler*, zamanla ayrı bir hukuki rejime tâbi kılınmış ve 1869'dan itibaren âsâr-ı atîka nizamnameleriyle hususi olarak tanzim olunmuştur.

Dikkate şayan bir diğer husus, fıkıh kaynaklarında yer aldığı üzere, "ecnebilerin hükümdar izni olmaksızın yaptığı kazılardan buldukları definelerin tamamen devlete ait olması" kaidesinin, Kanun'a yapılan şerhlerde de vurgulanmasıdır[541]. Fıkıh kitaplarına atıf yapan 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi* ile bu kaide, böylece kanunen de teyit edilmiştir.

Netice itibarıyla bir ecnebinin Osmanlı memleketinde ruhsatsız olarak yaptığı kazılardan keşfedeceği menkul eski eserlerin prensip olarak devlete ait olduğu; şayet kendisine önceden izin verilmişse, yalnızca ruhsatnamede tayin olunan hisse üzerinde hak iddia edebileceği anlaşılmaktadır. Bu temel prensip 1869'dan itibaren neşrolunan âsâr-ı atîka nizamnameleri ile de ilga olunmamış ve farklı şekillerde tatbik olunmaya devam etmiştir.

3. 1858 Tarihli Ceza Kanunu

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden evvel doğrudan eski eserlerle alakalı ilk kanuni tanzim olarak 1858 tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu*'nun 133. maddesi zikredilir. Mezkur maddenin yer aldığı 11. fasılın başlığı, "imtiyazat-ı mezhebiyeye taarruz edenler ile bazı *âsâr-ı kadime* ve mutebereyi tahrip ve rahnedar edenlere [zedeleyenlere] dairdir" şeklindedir. Madde metni ise şu şekildedir:

"Hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı belediyeden [beldenin süsü] olan ebniye [binalar] ve âsâr-ı mevzuayı [konulmuş eserleri] hedm ve tahrip veyahut bazı mahallerini kırıp rahnedar eden [zedeleyen] ve cevami [camiler] avlularında ve seyir yerlerinde ve esvak [sokaklar] ve meydanlardaki ağaçları kat ve telef eyleyen olur ise zararları tazmin ettirildikten sonra bir aydan bir seneye kadar hapis ile mücazat olunur ve bir mecidiye altınından on mecidiye altınına kadar ceza-yı nakdî alınır."

Literatürde, mezkur kanun maddesinin, eski eserlere dair bir tanzim olmayıp yalnızca hayır maksadıyla yapılmış gayrimenkullerle (hayrat-ı şerife) alakalı olduğu istikametinde bir görüş serdedilmişse de[542] kanunun gerek muhtevasından gerek mehazından gerekse de tatbik ediliş şeklinden, burada doğrudan eski eserlerin kastolunduğu çıkarılabilir.

Evvela faslın başlığında "âsâr- kadime" (eski eserler) tabiri açıkça zikredilmiştir. Madde metninde ise hayrat veya beldenin süslemesi mesabesindeki binalarla birlikte, bir yere vazedilmiş, konulmuş, dikilmiş eserleri ifade eden "âsâr-ı mevzua" tabirine yer verilmiştir. Kanunname'nin mehazı olduğu bilinen 1810 tarihli Fransız *Ceza Kanunu*'nun "abidelere (*monuments*) zarar verme" başlıklı

[541] Mesela bkz. Ali Haydar Efendi, *Şerh-i Cedid li-Kanuni'l-Arazi* (İstanbul: Matbaa-i Saffed Enver, h. 1311), 374; Halis Eşref, 606.
[542] Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 77.

257. maddesinde de benzer hüküm yer almaktadır. Ayrıca 1869 Nizamnamesi'nin tadili hakkında Maarif Nezareti ile Şura-yı Devlet arasında cereyan eden yazışmalarda, *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesinin eski eserlere dair olduğu açıkça ifade edilmiştir[543]. Arşiv kayıtlarında kanunun bu yönde tatbikine dair misale de rastlanır. İncelenen bir vesikaya göre 1860'ta Tarsus meclis azasından bir şahsın, "âsâr-ı atîkadan addolunan" Tarsus kalesi taşlarını söküp kendi inşaatında kullandığı haber alınmış; zanlı tutuklanarak kanuna göre cezalandırılmak üzere mahkemeye sevk edilmiştir[544].

Netice itibarıyla bahsi geçen maddenin, gayrimenkul eski eserlere taalluk ettiği ve Osmanlı İmparatorluğu'nda doğrudan eski eserlerle alakalı ilk kanuni tanzim olduğu kabul edilmelidir[545]. Nitekim 1874, 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinde de mezkur kanun maddesine atıf yapılmıştır[546]. Bahsi geçen hüküm, uzun yıllar meriyette kalmış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin cezai müeyyide yoluyla korunmasının temel hukuki dayanağını teşkil etmiştir.

C. TATBİKAT VE HUKUKİ REJİMİN TEŞEKKÜLÜ

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden evvel Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin hukuki rejimini bütün yönleriyle ortaya koyabilmek için yalnızca bu devirdeki hukuki normların tetkiki kâfi gelmemektedir. Dolayısıyla tatbikat ve teamüllerin de dikkate alınması icap etmektedir. Bu kısımda, tatbikatla birlikte eski eserler hukukuna dair hukuki teamüllerin nasıl teşekkül ettiği ve ne şekilde bir usulün yerleştiği görülecektir.

Bu çerçevede, evvela umumi olarak eski eser arama, kazı ve nakil faaliyetlerinde resmî izin alınması mecburiyeti meselesi üzerinde durulacaktır. Akabinde ruhsat sınırının aşılması ve eski eserlerin padişahın hususi müsaadesi ile nakline dair misaller gözden geçirilecektir. Sonrasında devletin eski eserleri muhafaza yönündeki faaliyet ve tedbirleri ele alınacaktır. Nihayet resmî kayıtlarla tespit olunabilen kazı ruhsatları ile bunların şartları tetkik olunacaktır. Böylece, bu devirde eski eserlerin hukuki rejimine dair tatbikatın ve teamülün nasıl şekillendiği anlaşılmaya çalışılacaktır.

Bu devirdeki tatbikatın yeknesak olmaması ve hadiselerin kendine mahsus şartları, mevzunun salt kronolojik ya da salt tematik bir tasnifle ele alınmasını güçleştirmektedir. Bu sebeple çalışmada, izin mecburiyeti, ruhsat sınırının aşılması, istisnai haller ve idarenin tasarrufları gibi temel hukuki meseleler esas alınarak tematik bir tasnif tercih edilmiştir. Ancak her bir tematik başlık altında, hukuki rejimin ve teamülün nasıl bir tekamül seyri izlediğini ortaya koyabilmek maksadıyla, hadiseler tarihî gelişim sırasına riayet ederek tahlil olunmuştur. Böylece hem hukuki meselelerin kendi içindeki

[543] Layihanın 27. maddesinde, ebniye ve emsali âsâr-ı atîkayı tahrip edenler hakkında *Ceza Kanunname-i Hümayunu*'nun 133. maddesi hükmüne tevfikan muamele olunacağı tanzim olunmuştur. Ayrıca layihanın 21. maddesinde, devlete ait arazideki eski eserleri ruhsatsız olarak tasarruf edenlerin *Ceza Kanunname-i Hümayunu*'na göre cezalandırılacağı da beyan olunmuştur. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi, mezkur Kanun'un âsâr-ı atîka hakkındaki maddesinin, mevzubahis eserleri yıkan veya tahrip edenlerin cezalandırılmasını içerdiğini; ancak ruhsatsız tasarruf edenlere dair bir sarahat bulunmadığını ileri sürerek 21. maddeyi tashih etmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/2).
[544] *BOA*, A.}MKT.UM.., 436-44 (1 Cemâziyelâhir 1277 / 15 Kasım 1860); MVL, 605-19; MVL, 607-118.
[545] Mumcu, "1969", 68; Çal, "Nizamnâmeler", 391; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 46.
[546] Bkz. 1874 AAN m. 35; 1884 AAN m. 33; 1906 AAN m. 8.

bütünlüğü korunmuş hem de kronolojik seyir takip edilebilir kılınmıştır. Bu devirdeki hukuki rejimin umumi bir değerlendirmesi ve sentezi ise sonraki kısımda (III) yapılacaktır.

1. Eski Eser Arama Faaliyetlerinde Resmî İzin Mecburiyeti

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesi devirde vuku bulan ilk eski eser araştırma veya kazılarının bir kısmında hükümetten resmî bir izin ya da ruhsat alındığına dair kati malumat yoktur. Avrupalı seyyahların münferit olarak eski eserleri tetkik etmesi, kazı yapması ve bazen de eserleri toplayıp yurt dışına kaçırmasına dair misaller vardır. Ancak vesikalar ve seyyahların beyanları bir bütün olarak değerlendirildiğinde, eski eser araması ve kazı yapmanın izne tâbi bulunduğu ve izinsiz kazıların yasak olduğu yönünde yerleşik bir teamülün ve fiilî tatbikatın mevcut olduğu anlaşılmaktadır[547].

Mesela İtalyan seyyah Giovanni Mariti, hatıratında, XVIII. asır sonlarında Kıbrıs'ta kazı yaparak toprak altında araştırma yapmanın yasak olduğunu ve böyle fiillerin en sert şekilde cezalandırıldığını kaydeder[548]. Yine aynı devirde Fransız seyyah Sonnini, "Knidos'ta (Datça) harabelere her türlü el uzatmanın devlet tarafından yasaklandığı ve kazı yapılmasına müsaade edilmediğini" yazar[549]. İngiliz seyyah Lady Elizabeth Craven, 1786'da Atina'yı ziyaret ettiğinde "iç kalede yerde duran heykel parçalarını almak istediğini; fakat küçük bir parmak veya kulak parçası bile alamadığını, zira kale muhafızının dokundurtmadığını" ifade etmiştir[550]. Prusyalı seyyah Bramsen de hatıratında "1814'te Kıbrıs'ta (Larnaka) harika antikaların bulunduğunu, fakat Türklerin kimseye araştırma izni vermediğini" kaydetmektedir[551]. 1866'da Larnaka Kaymakamı Cenab Efendi, Amerikan Konsolosu Cesnola'nın kazı yapan iki adamını tutuklamış; sebebi sorulduğunda ise "ruhsat (ferman) olmaksızın kazı yapmanın katiyetle yasak olduğunu" beyan etmiştir[552].

Avrupalı araştırıcıların Osmanlı ülkesinde kazı yapmaksızın yürüttükleri eski eser arama ve tetkiklerinde de resmî ruhsat alınması gerektiğine dair misaller mevcuttur. Mesela İngiliz seyyah Richard Pococke, 1740'ta Muğla'da (Stratonikeia) padişahtan aldığı izin (ferman) ile "antika

---

[547] Bu devirdeki seyyah notları ile tatbikatı ele alan ve çalışmamızın bu kısmında istifade ettiğimiz mühim bir çalışma için bkz. C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869". Müellif mezkur çalışmasında, Osmanlı Devleti'nin XIX. asra kadar eski eserler meselesine kayıtsız kaldığına dair yerleşik kanaatin tarihî gerçeklikle örtüşmediğini belirtmektedir. Çelik'e göre, Osmanlı topraklarında kazı yapmanın ve eski eser ihraç etmenin izne tâbi olduğuna dair kaideler, 1869'dan asırlar evvel (muhtemelen XVI. ve XVII. asırlarda) yerleşmiş olup; esasen nev-i şahsına münhasır (*sui generis*) bir "Osmanlı Eski Eserler Hukuku" ve idari teamülü mevcuttur. Dolayısıyla 1869 Nizamnamesi, "ilk" tanzim olmaktan ziyade, var olan bu köklü teamülün ve dağınık kuralların bir tedvini mahiyetindedir.

[548] Giovanni Mariti, *Travels Through Cyprus, Syria, and Palestine: With a General History of the Levant. Translated from the Italian.* (Dublin: P. Byrne, A. Grueber, J. Moore, W. Jones and J. Rice, 1792), 1/53.

[549] Charles Sigisbert Sonnini, *Travels in Greece and Turkey, undertaken by order of Louis XVI, and with the authority of the Ottoman court. Translated from French.* (Londra: T. N. Longman and O. Rees, Patternoster-Row., 1801), 122-123.

[550] Elizabeth Craven, *1786'da Türkiye*, çev. Reşat Ekrem Koçu (İstanbul: Çığır Kitabevi, 1939), 24.

[551] John Bramsen, *Letters of a Prussian Traveller; Descriptive of a Tour* (Londra: Henry Colburn, Conduit Street, 1818), 1/303.

[552] General Louis Palma di Cesnola, *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples* (Londra: John Murray, Albemarle Street, 1877), 56-57; Cemil Çelik, "The American Consul Cesnola Brothers and the Fate of Antiquities in Ottoman Cyprus", *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2021), 271.

araştırdığını ve eski bir kitabeyi kopyaladığını" hatıratında kaydeder[553]. 1852'de bir Fransız'ın Ermenistan havalisinde eski eserler hakkında ilmî araştırmalar yapmasına, bir diğerinin ise 1858'de Rodos'ta bazı eski eserlerin resmini almasına resmî otoritelerce müsaade buyrulduğu anlaşılmaktadır[554]. Velhasıl bütün bu misaller, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesinde de Osmanlı topraklarında eski eser arama, tetkik ve kazı faaliyetlerinin kaideten izne tâbi olduğunu göstermektedir[555]. Burada tek tek zikredilmeyen ve çalışmanın ilerleyen başlıklarında tetkik olunacak diğer vakalarda da aynı vaziyeti görmek mümkündür[556].

Araştırıcıların hiçbir ruhsata dayanmaksızın yürüttükleri faaliyetler neticesinde gizlice eski eserleri yurt dışına kaçırmalarına dair hadiseler de bilinmektedir. Bu hususta gösterilebilecek ilk mühim misal, 1814'te İngiliz arkeolog Charles Robert Cockerell'in, Egina Adası'ndan (Yunanistan) kadim devirlerden kalma mermerleri gizlice ve izinsiz şekilde elde ederek yurt dışına kaçırmasıdır[557]. 1820'de Değirmenlik (Milos) adasında bir köylü tarafından bulunan meşhur Milo Venüsü heykelini bir Fransız denizcisi fark etmiş; heykel Fransız Sefareti vasıtasıyla köylüden 6000 franga satın alınarak Louvre Müzesi'ne gönderilmiştir[558].

Eski eserlerin yurt dışına ihracının da izne tâbi bulunduğunu ve devletin böyle eserlerin kaçırılmasına mâni olmak istediğini gösteren misaller mevcuttur. Mesela Edward Daniel Clarke, "1801'de Elefsis'te [Atina, Yunanistan] bulunan devasa Ceres heykelini nice ecnebi elçilerin götürmek isteyip de İstanbul'dan izin alamadığını; heykelin voyvodadan satın alındıktan sonra dahi götürülebilmesi için fermana ihtiyaç duyulduğunu" yazar[559]. Fransız arkeolog Louis Félicien De Saulcy tarafından Kıbrıs'tan Louvre'e götürülen vazo hakkında 1852'de Sultan Abdülmecid tarafından tahkikat yaptırılmış; "ecnebiler tarafından eski eserlerin izinsiz alınıp satılması ile yurt dışına ihracı hususlarına dikkat edilmesi" tekiden emredilmiştir[560]. Aynı şahsın Kudüs'te yürüttüğü kazılar, başta mahallî idareciler ve halk tarafından engellense de Fransız hükümeti ve konsolosluğun da desteğiyle yerli halk ikna edilerek kazılar bir müddet daha sürdürülmüştür. Ancak bu sefer Yahudi cemaatinin

---

[553] Richard Pococke, *A Description of the East and Some Other Countries Vol. II Part II* (Londra: W. Bowyer, 1745), 64-65.
[554] *BOA*, HR.MKT., 47-59 (21 Şevval 1268 / 8 Ağustos 1852); A.}MKT.UM.., 315-33 (25 Şevval 1274 / 8 Haziran 1858).
[555] C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 180-181.
[556] 1827'de Alman oryantalist Friedrich Eduard Schulz'un, Doğu Anadolu'da eski kitabeleri araştırdığı; 1834'te Fransız seyyah Charles Texier'in, Boğazkale'yi (Boğazköy) bulup Hititlerin başkentini; 1835'te ise İngiliz jeolog William John Hamilton'un Alacahöyük'ü keşfettiği bilinse de (Serhan Mutlu - Meral Başaran Mutlu, "Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi", *Academic Knowledge* 1/1 (2018), 69) kazı faaliyeti yapıldığına ya da resmî ruhsatın varlığına dair kati malumat yoktur. Bu araştırmaların resmî izin alınarak yapılmış olması muhtemeldir.
[557] Kaynaklara göre Cockerell ve ekibi, belde halkına izinleri bulunduğunu söylüyor ve geceleri gizlice çalışıyorlardı. Ayrıca mahallî memurlara rüşvet vermişlerdi. Bkz. Samuel Pepys Cockerell (ed.), *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817: The Journal of C. R. Cockerell, R. A.* (Londra: Longmans, Green, and Co., 1903), 75, 220; Shaw, 71; Yannis Hamilakis, "Indigenous Archaeologies in Ottoman Greece", *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, ed. Zainab Bahrani vd. (İstanbul: SALT, 2011), 54.
[558] Şapolyo, 90; Mülayim, 179.
[559] Devamında iznin alınarak heykelin götürüldüğünü ifade eder. Bkz. Edward Daniel Clarke, *Testimonies Respecting the Statue of Ceres* (Cambridge: Francis Hodson, 1803), 20 ve devamı; C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 173.
[560] *BOA*, A.}MKT.UM.., 290-30; İ..DH.., 257-15845 (14 Zilkâde 1268 / 30 Ağustos 1852); C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 176.

ruhani reisleri vaziyeti İstanbul'a şikayet etmiş ve Babıali'den kazıların durdurulması emri gelmiştir. Ne var ki Fransızlar elde ettikleri eserleri kaçırmaya muvaffak olmuşlardır[561].

Bazı ecnebi araştırıcılar kendi kayıt ve hatıratlarında, eserlerin onlara padişah tarafından hediye edildiğini ya da eserleri memleketlerine götürmeleri için hususi müsaade aldıklarını ifade etmişlerdir. Mesela 1860-1861 seneleri arasında İngiliz teğmenler Smith ile Porcher'ın Bingazi Kirene'de (Bingazi) yapacakları araştırma için kazı ruhsatıyla beraber bulduklarını götürmek için de izin aldıkları zikredilir[562]. Ancak sözü edilen ruhsatta, bulunacak eserlerden mükerrer olanlarının (*duplicate*) hükümete verilmesinin şart koşulduğu; İngilizlerin buna riayet etmeyip bütün eserleri kaçırmasından ötürü ise Osmanlı hükümetinin menfi bir tavır takındığı ve bu suistimal sebebiyle 1869'da İngiltere'nin Midilli'deki konsolos vekili Charles Newton'a kazı izni verilmediği bilinmektedir. Hatta bu diplomatik ve hukuki tazyik neticesinde British Museum, oradan ve daha sonra Newton'ın kazılarında götürdüğü bazı heykel, vazo ve antika eşyayı, 1870'te Müze-i Hümayun'a iade etmek mecburiyetinde kalmıştır[563]. Bu gibi vakalarda, her zaman padişahtan hususi müsaadenin alınıp alınmadığını tespit etmek mümkün değilse de eski eserlerin yurt dışına götürülmesi için böyle bir iznin arandığı umumi olarak anlaşılmaktadır[564]. Böyle hadiselere dair başkaca misaller aşağıda ayrıca tahlil olunacaktır.

2. Ruhsat Sınırının Aşılması ve Kaçakçılığa Dair İlk Misaller

Literatürde eski eser aranmasına resmen ruhsat verildiği ve ayrıca bulunan eserlerin yurt dışına çıkarılmasına da hususi olarak müsaade edildiği ileri sürülen ilk ve en mühim misaller, Fransız Sefiri Auguste de Choiseul-Gouffier himayesindeki ressam Louis-François-Sebastien Fauvel'in (1786-1798)[565] ve İngiliz diplomat Lord Elgin'in (1801-1810) Atina'da yürüttükleri faaliyetlerdir. Her

---

[561] Neil Asher Silberman, *Digging for God and country: Exploration, archeology, and the secret struggle for the Holy Land, 1799-1917* (New York: Doubleday, 1990), 71-72; Shaw, 37.

[562] William Sandys Wright Vaux, *On Recent Excavations at Cyrene by Lieutenant R. M. Smith, R. E. From the Transactions of the Royal Society of Literature* (Londra, 1863), 7; C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 171.

[563] *BOA*, İ..HR.., 245-14556 (12 Ocak 1870); Gustave Mendel, *Musées Impériaux Ottomans: Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines. Tome Second* (İstanbul: Müze-i Hümayun, 1914), 117; Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 458; Shaw, 74.

[564] Kayıtlara geçmiş bazı ihraç vakalarında ise devlet otoritelerince bir izin verilip verilmediğine dair elde kati malumat bulunmamaktadır. Mesela XV. asırda yaşamış İtalyan tüccar Anconalı Ciriaco'nun, Marmara ve Ege havalisinde gezdiği antik yerlerde gördüğü eski eserleri defterine çizerek kaydettiği ve pek çok eseri de İtalya'ya götürdüğü nakledilmektedir. XVII. Asırda İngiliz soylusu Lord Arundel'in Osmanlı ülkesinden antik eserleri memleketine taşıdığı rivayet olunmaktadır (Osman Aytekin, "Nizamnameler Işığında Eski Eser Kaçakçılığının Anadolu'daki Tarihi Serüveni", *Yeni Türkiye* 43 (2002), 664). O devrin teamülleri dikkate alındığında, sözü edilen vakalar için iki ihtimalden bahsedilebilir: Bu faaliyetler ya resmî bir izne dayanarak yapılmıştır ya da kaçak (illegal) ihracat hükmündedir. Zira Osmanlı topraklarında bulunan eski eserlerin yurt dışına nakli için mutlak bir serbestiyet mevzubahis değildir ve devlet izni aranmaktadır.

[565] Choiseul-Gouffier'nin İstanbul'a büyükelçi olarak ilk 1784 senesinde tayin edildiği bilinmektedir. Onun namına faaliyette bulunacak Fauvel ise 1786'da Atina'ya varmıştır (Alessia Zambon, "Louis-François- Sébastien Fauvel et la constitution de la collection Choiseul-Gouffier", *Le voyage en Gréce du comte de Choiseul-Gouffier*, 2007, 65). Napolyon'un 1798'de Mısır'ı işgalinden sonra çıkan harp üzerine Osmanlı hükümeti, memleketin bazı şehirlerinde bulunan Fransızları tedbiren tutuklamıştır (Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Napolyon'un Mısır'ı İşgali Sonrasında Fransız Mallarına El Konulması: Yeni Tespit ve Değerlendirmeler", *Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları - I* (İstanbul: Güngören Belediyesi Yayınları, 2023), 462). Tutuklular arasında bulunan Fauvel'in ise tahliye edilip emniyetli bir şekilde İstanbul'a gönderilmesi Sefaret tarafından istenmiş ve 1800 senesinde bu yönde karar çıkmıştır (*BOA*, C..HR.., 61-3049 [29 Cemâziyelâhir 1214 / 28 Kasım 1799]; 18-893 [9 Zilhicce 1214 / 4 Mayıs 1800]). Dolayısıyla Fauvel'in esas faaliyetinin bu tarihler arasında yoğunlaştığı (1786-1798) düşünülmektedir. Bkz. Edhem Eldem, "From Blissful Indifference to Anguished Concern: Ottoman Perceptions

iki hadise için de hükümet tarafından resmen bir ruhsat verilip verilmediğine ve şayet verildiyse bunun muhtevası ile sınırlarının ne olduğuna dair Osmanlı resmî kayıtlarında herhangi bir malumat tespit edilememiştir. Bazı yazarlar, bu vakalarda eski eserlerin götürülmesine göz yumulduğunu ya da zımnen müsaade edildiğini ileri sürmektedirler[566]. Bahsi geçen bu tartışmalı vakaların, hukuki olarak tahlil edilmesi elzem görülmüştür.

a. Choiseul-Gouffier ve Fauvel'in Atina'daki Faaliyeti (1786-1798)

Fauvel'in Atina'da bulunduğu yıllar içinde (1786-1798) bir müze oluşturacak kadar çok eser topladığı[567] ve bunların bir kısmını, konsolos Gaspari'nin de yardımlarıyla gemilere yükleyip Fransa'ya gönderdiği nakledilmektedir[568]. Bazı yazarlar, Fauvel'in eski eser toplamak için hükümetten izin aldığını veya bunları yurt dışına çıkarmasına göz yumulduğunu ileri sürer[569].

Gerçekten Fauvel'e verilen bir izne dair bazı kayıtlar mevcuttur; ancak bu iznin hukuki mahiyeti ve muhtevası tam olarak bilinmemektedir. Osmanlı devlet arşivinde doğrudan buna dair bir vesikaya tesadüf olunamamışsa da Fransız diplomatik arşivindeki vesikalardan, Fauvel'in Atina'daki "ebniye-i kadime ve âsâr-ı garibeyi (eski binaları ve tuhaf eserleri) *seyr ü temaşa* etmesine (bakıp tetkikine)" izin verilmesinin ve bu hususta kendisine mâni olunmamasının talep edildiği anlaşılmaktadır. Bununla irtibatlı vesikaların birinde "… ebniye-i kadime-i mezbure kain oldukları memleketin nizam ve kaidesine ser-mû [kıl ucu kadar] halel gelmemek…" şartı zikredilmiş; kenarına ise "müsaade olunmadı" kaydı düşülmüştür[570].

Tetkik olunan yazışmalardan, Fauvel'in Atina'daki bazı eski eserlerin kalıplarını almakla vazifelendirildiği[571]; bu maksatla bir "ferman"ın alındığı[572]; ancak asıl hedefin yalnız kalıpların değil,

---

of Antiquities, 1799-1869", *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, ed. Zainab Bahrani vd. (İstanbul: SALT, 2011), 287.

566 Halit Çal, "Müzeler ve Kazılar", *Cumhuriyet dönemi Türk kültürü: Atatürk dönemi 1920-1938*, ed. Osman Horata (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009), 3/1306; Zeynep Çelik, "Defining Empire's Patrimony: Late Ottoman Perceptions of Antiquities", *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, ed. Zainab Bahrani vd. (İstanbul: SALT, 2011), 443; Ali Sönmez, *Yitik Miras Zeus Sunağı: Avrupa'nın Kıskacında Asar-ı Atika Politikası* (İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020), 56-57. Edhem Eldem bahsi geçen hadiselerin olduğu 1799-1812 devresini "huzurlu kayıtsızlık" (blissful indifference) dönemi olarak adlandırır (Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 283).

567 George Tolias, "'An Inconsiderate Love of the Arts'': The Spoils of Greek Antiquities, 1780—1820", *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, ed. Zainab Bahrani vd. (İstanbul: SALT, 2011), 79.

568 Zambon, 68-76.

569 Z. Çelik, "Defining Empire's Patrimony", 443. Edhem Eldem, Osmanlı hükümetinin Fauvel'e karşı umumi tavrını son derece katı bularak Fauvel'in eski eser toplama ve gönderme faaliyetlerini izinsiz yürüttüğünü muhtemel görür. Bkz. Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 283-288.

570 *Centre des archives diplomatiques de Nantes*, Ambassade de France à Constantinople, Série A, « Collection Saint-Priest », 166PO/A/261-10, kayıt no: 12, 25; Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 287-288.

571 Konsolos Démétrius Gaspari, 29 Mayıs 1786'da Fransız Dışişleri Bakanlığına yazdığı mektupta, büyükelçinin Fauvel'i Atina'ya gönderdiğini ve Minerva Mabedi heykellerinin kalıplarını çıkarabilmesini istediğini; kendisinin de dizdar ile görüştüğünü ve Fauvel'in vazifesini tamamlamasına yardımcı olacağını ifade eder. Bkz. A. Psaras - R. Zaïmova, *Affaires étrangères. Correspondance des consuls d'Athènes et de Négrepont, Mémoires et documents des consulats de Grèce et de Turquie (1684-1791) Inventaire analytique (AE/B/I/173-AE/B/I/174,AE/B/I/908)*, ed. O. Krakovitch (Pierrefitte-sur-Seine: Archives nationales (France), 1985), 39, Consulat D'Athénes (1780-1791), AE/B/I/174, F° 91.

572 Choiseul-Gouffier, 2 Ağustos 1786'da Fauvel'e yazdığı mektupta, alınan "fermanın", Fauvel'in rölyefleri çıkartıp getirmesini sağlayacağını umduğunu; dizdarla da arası iyi olduğundan bunu başarabileceğini ve bir *karyatid* (sütun olarak kullanılan yontulmuş kadın heykel figürü) almasını telkin etmektedir. Bkz. Zambon, 75.

eserlerin asıllarının da toplanıp gönderilmesi olduğu[573]; toplanan eserlerin zaman zaman gizlice ve kaçak yollarla çıkarılmaya çalışıldığı[574]; dizdar ile voyvoda gibi mahallî kumandan ve idarecilerin muhtelif yollarla (rüşvet/ikna) elde edilmeye çabalandığı[575] anlaşılmaktadır. Nitekim bazı müelliflere göre Fauvel'in görünürdeki vazifesi eski eserleri resmetmek ve kalıplarını almak iken, asıl (gizli) misyonu gizlice antika toplayıp Fransa'ya yollamaktı[576].

Netice itibarıyla eldeki kayıtlardan, Fauvel için eski eserleri tetkik, resmetme ve kalıplarını çıkarma gibi ilmî faaliyetler çerçevesinde resmî izin talep edildiği ve muhtemelen bu iznin verilmiş de olduğu anlaşılmaktadır. Ancak menkul veya gayrimenkul eski eserlerin yerlerinden alınıp götürmesine dair açık bir müsaade mevzubahis değildir. Öyle görünüyor ki Choiseul-Gouffier, Fauvel'in "tetkik" izninin sağladığı hareket serbestisini bir kalkan olarak kullanmasını ve bu kisve altında eski eserleri toplayıp Fransa'ya kaçırmasını hedeflemekteydi. Bu maksatla, mahallî otoritelerle iyi geçinip onların gönlünü hoş tutmasını da hususen telkin etmiştir. Nihayetinde Fauvel'in, kalıpların yanı sıra mühim bazı eserleri de deniz yoluyla Fransa'ya yolladığı anlaşılmaktadır.

Hukuki bir tahlil yapıldığında, hadisede eski eserlerin padişah tarafından hediye edildiğine ya da bunların yurt dışına ihracına hususi izin verildiğine dair bir delil mevcut değildir. Dolayısıyla burada, arama ve tetkik faaliyetleri için verilen iznin sınırlarının aşıldığı ve kaçakçılık fiilinin vuku bulduğu söylenebilir.

b. Lord Elgin'in Atina'daki Faaliyeti (1801-1810)

Bir diğer ehemmiyetli mesele, İngiltere'nin 1799-1802 seneleri arasında İstanbul'daki sefiri Lord Thomas Bruce Elgin'in Atina'daki Partenon Mabedi kalıntılarını İngiltere'ye nakletmesi ve 1816'da İngiliz hükümetine satması hadisesidir[577]. Literatürde bazı yazarlar, hadiseyi Osmanlı İmparatorluğu devrinde ilk "ruhsatlı kazı" ve "eski eserlerin hususi izinle (veya hediye olarak) yurt

[573] Gaspari, Fransız Dışişleri'ne yazdığı 1 Şubat 1787 tarihli mektupta 26 sandık dolusu eski eserin gemiye yüklendiğini ve Fauvel'in misyonunu tamamladığını yazar. Bkz. Psaras - Zaïmova, 41-42, Consulat D'Athénes (1780-1791), AE/B/I/174, F° 120. 15 Şubat 1787 tarihli başka bir mektubunda ise gemiye yüklediği eserlerin listesini yaparken; sadece alçı kalıpların değil, mermerlerin de gönderildiğini yazar. Bkz. Zambon, 65-66.

[574] 16 Temmuz 1787 tarihli bir başka mektupta Gaspari, Choiseul-Gouffier'nin kendisinden Minerva Mabedi'ndeki heykelleri istediğini, ancak hâlihazırda Atina'nın vaziyetinden dolayı heykellerin gizlice çıkarılmasının imkânsız olduğunu ifade eder. Bkz. Psaras - Zaïmova, 42, Consulat D'Athénes (1780-1791), AE/B/I/174, F° 126.

[575] Konsolos Gaspari, voyvoda ve dizdar ile müzakereleri yürütmüş; mevkisi ona eski eserleri gemilere yükleyip kaçırmasında kolaylaştırıcı bir amil olmuştur. Choiseul-Gouffier, Aralık 1788'de Fauvel'e yazdığı mektubunda, "dizdarın damadı ile ilişkilerini kullanmaya çalışacağını ve Fauvel'in de herhangi bir yolla onu ikna etmesini zira kabartmalara ve rölyeflere ihtiyacı olduğunu" yazar. 1789 tarihli mektubunda ise "Voyvoda Hacı Ali Ağa'yı gördüğünü ve ondan söz aldığını, dizdara ise güvenmediğini, Fauvel'in vazifesinin zorlu olduğunu, buna rağmen 'ölü ya da diri' alabileceği her şeyi almasını ve hiçbir yolu ihmal etmemesini" söyler. Bkz. Zambon, 65 ve devamı.

[576] Shaw, 70; Ian Morris, "Archaeologies of Greece", *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*, ed. Ian Morris (Cambridge University Press, 2003), 24; Robert Eisner, *Travelers to an Antique Land* (The University of Michigan Press, 2002), 80-81.

[577] Gerçek, 13; Mülayim, 177-179. Eserlerin British Museum'dan Atina'ya iadesi meselesi zaman zaman Yunanistan tarafından gündeme getirilse de İngiltere iadeye yanaşmamaktadır. Bkz. David Rudenstine, "The Legality of Elgin's Taking: A Review Essay of Four Books on the Parthenon Marbles", *IJCP* 8/1 (1999), 357.

dışına çıkarılması" vakası şeklinde görmektedir[578]. Ancak keyfiyetin hakikaten böyle olup olmadığı, hukuki cihetten derinlemesine tahlil edilmeye muhtaçtır.

Lord Elgin, şöhretini borçlu olduğu Partenon Mermerleri için çalışmalara 1801 senesinde başlamıştır. Beş kişilik bir sanatçı grubuyla[579] beraber Atina Akropolünü tetkik etmek, kayıt altına almak ve dökümlerini çıkarmak istemiş; ancak mahallî idarecilerin engellemesi ile karşılaşmıştır. Bunun üzerine merkeze müracaat ettiği ve akabinde kendisine bir "ferman" ile izin verildiği iddia olunmaktadır.

Sadaret kaymakamı (*kaymakam paşa*) tarafından 1801'de Atina kadısı ve voyvodasına yazıldığı tahmin edilen "ferman"ın orijinali elimizde değildir. Ancak İtalyanca tercümesi olduğu iddia edilen bir nüshayı, büyükelçilik papazı Philip Hunt muhafaza etmiştir[580]. Elgin 1816'da eserleri British Museum'a satarken, İngiliz Parlamentosu meseleyi bir komiteye havale etmiş; Elgin de eserleri meşru yollardan aldığını ispat için bu vesikayı ve İngilizce tercümesini ibraz etmiştir[581]. Yani mezkur "ferman"ın yalnızca İtalyancaya tercüme edilmiş bir sureti ile bunun İngilizce tercümesi mevcuttur[582].

İngilizce tercümeye göre, Lord Elgin'in vazifelendirdiği beş sanatçının, Atina'daki "kadim putlar mabedinin" (*ancient temple of idols*) üzerindeki tasvirleri, şekilleri ve kabartmaları tetkik etmelerine; bunların ve diğer parçaların kalıplarıyla ölçülerini almalarına; harabeler arasında moloz altında kalmış olan yazılı taşları ortaya çıkarmak için lüzumu halinde kazı yapmalarına ve nihayet "yazılı veya resimli herhangi bir taş parçasını alıp götürmelerine" dizdar ya da başka biri tarafından mâni olunmaması talep edilmiştir. Talebin kabul edildiği ve resmî mektubun İngiliz büyükelçisi katibi Philip Hunt ile gönderildiği kaydedilmektedir[583].

Ancak hem İngilizce tercümenin hem de İtalyanca vesikanın otantikliği, bazı cihetlerden ciddi tenkitlere maruz kalmıştır. İngilizce vesikada "*any pieces of stone*" olarak geçen ve Türkçe'ye "herhangi bir taş parçası" şeklinde tercüme edilebilecek ifade; İtalyanca orijinal metinde "*qualche pezzi di pietra*" olarak geçmektedir. İtalyanca'da bu ifade umumiyetle "bazı"; zaman zaman da "birkaç" manasında kullanılsa da "herhangi" (*any*) şeklinde yani bütün taşları ihtiva edecek genişlikte

[578] Madran, "Eski Eser ve Onarım", 507; Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 450; Çal, "Müzeler ve Kazılar", 3/1306; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 57.
[579] Ekipteki isimlerin figür ressamı Feodor İvanoviç (Calmuck), mimari teknik ressam Vincenzo Balestra ve Sebastian Ittar ile dökümcü Bernadino Ledus ve Vincenzo Rosati olduğu bilinmektedir. Lord Elgin'in ayrıca anlaştığı İtalyan sanatçı Giovanni Battista Lusieri, Atina'daki faaliyetinde mühim rol oynamıştır. Bkz. Dyfri Williams, "Lord Elgin's firman", *Journal of the History of Collections* 21/1 (2009), 61.
[580] Shaw, 70-71; David Rudenstine, "A Tale of Three Documents: Lord Elgin and the Missing, Historic 1801 Ottoman Document", *Cardozo Law Review* 22 (2001), 1858.
[581] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 284.
[582] Lord Elgin, Komite'ye fermanın orijinalinin veya bir suretinin elinde bulunmadığını ifade etmiştir. Böylesine mühim bir vesikayı elinde tutmaması şüpheli görülmüştür. Bkz. Catharine Titi, *The Parthenon Marbles and International Law* (Cham: Springer, 2023), 103-104.
[583] *Report from the Select Committee of the House of Commons on the Earl of Elgin's Collection of Sculptured Marbles, &c.* (Londra: John Murray, 1816), xxiv-xxvi.

tercüme edilmesi hayli güçtür[584]. Vesikanın sahih ve tercümenin doğru olduğu kabul edilse dahi mezkur ifadeden anlaşılan, hâlihazırda yerde bulunan taş parçalarıdır. Mevcut eserlerin duvarlardan sökülerek veya parçalanarak götürülmesine dair bir iznin mevzubahis olmadığı rahatlıkla söylenebilir[585]. Hatta İngilizce tercümeden anlaşıldığı kadarıyla, çalışmalar sırasında heykellere ve yapılara bir zarar verilmemesi hususu da sarahaten vurgulanmıştır[586]. Fermanın en kritik kısmı olan "taşların götürülmesi" ifadesinin, vesikada en sonda ve adeta bir detay gibi yer alması ayrıca şüphelidir[587].

Kaldı ki İtalyanca vesikanın sıhhati hakkında da ciddi şüpheler mevcuttur. Mesela vesikada sadaret kaymakamının imzası ya da mührü yoktur[588]. Literatürde, mezkur vesikanın bir "ferman" vasfında olmadığı; çünkü vesikada padişahın iradesine dair bir emarenin bulunmadığı; dolayısıyla bunun yalnızca bir mektup sureti veya müsveddesi olduğu yönünde de itirazlar ileri sürülmüştür[589].

Mevzuyla alakalı olarak 1810'a kadar Osmanlı resmî kayıtlarında bir vesikaya rastlanmasa da İngilizlerin kendi yazışmalarından hadisenin seyri takip edilebilmektedir. Lord Elgin 1803-1806 yılları arasında Fransızların esiri iken Atina'da işleri onun adına İtalyan sanatçı Lusieri yürütmüştür[590]. Lusieri, 1804'te, "Fauvel'in Atina'daki İngiliz rakiplerini durdurmak için Türkleri korkuttuğunu ve eserlerin yerlerinden çıkarılmasının menedilmesi hususunda Babıali'ye ısrarda bulunduğunu" yazmıştır[591]. Elgin ile Lusieri arasındaki yazışmalardan, "Osmanlı memurlarının, duvarlardan mermerlerin sökülmesine müsaade ettikleri için cezalandırılacaklarından korktukları" anlaşılmaktadır. Zira memurlar, salahiyetlerini aşan ve merkezî otoritenin iznini gerektiren bir işe göz yummuşlardır[592]. Nitekim 1805'te, eserlerin yerinden sökülmesi ve çıkarılması voyvoda tarafından yasaklanmıştır. Yeni voyvoda, "150 kese rüşvet alarak Partenon mermerlerinin sökülmesine göz yumduğu" iddiasıyla itham edilmiş; kendisinden hesap sorulmuş ve 75.000 kuruş (6.000 pound) tazminat ödemesi istenmiştir. Voyvoda, başlarda diğer seyyahların kazı yapmasına mâni olurken zaman zaman Lusieri'nin kazılarına

[584] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 285; James Cuno, *Who Owns Antiquity?: Museums and the Battle Over Our Ancient Heritage* (Princeton: Princeton University Press, 2011), 8.
[585] Rudenstine, "The Legality of Elgin's Taking: A Review Essay of Four Books on the Parthenon Marbles", 362; Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 285; Cuno, 8.
[586] Rudenstine, "The Legality of Elgin's Taking: A Review Essay of Four Books on the Parthenon Marbles", 362.
[587] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 286-287.
[588] Daha da enteresan nokta, İngilizce tercümede mektubun sonunda ve "Seged Abdullah Kaimacan" ibaresinden önce "*signed with a signet* (mühürlüdür/imzalıdır)" ibaresinin bulunmasıdır. İtalyanca vesikayla beraber İngilizce tercümenin de otantikliği söz götürür. Bkz. Rudenstine, "A Tale of Three Documents: Lord Elgin and the Missing, Historic 1801 Ottoman Document", 1873-1874.
[589] İngilizce tercümede "… *Mr. Philip Hunt, an English Gentleman, Secretary of the aforesaid Ambassador*…" olarak ifade edilen yer, İtalyanca orijinalde yalnızca "N.N." şeklinde geçmektedir. "N.N." ibaresinin İtalyanca vesikalarda ismin sonra yazılacağı taslak vesikalarda kullanıldığı bilinmektedir. Dolayısıyla İtalyanca vesika Hunt veya Komite tarafından İngilizceye tercüme edilirken mevzubahis kısmın doldurulduğu anlaşılmaktadır. "N.N." ibaresiyle beraber vesikanın imzasız, mühürsüz ve tarihsiz halde bulunması; sahte olmasa dahi müsvedde olabileceğini düşündürmektedir. Bkz. Rudenstine, "A Tale of Three Documents: Lord Elgin and the Missing, Historic 1801 Ottoman Document", 1873 ve devamı.
[590] William St. Clair, *Lord Elgin and the Marbles* (Oxford: Oxford University Press, 1983), 135-136.
[591] A. H. Smith, "Lord Elgin and His Collection", *The Journal of Hellenic Studies* 36 (1916), 257-258; St. Clair, 140.
[592] Smith, "Lord Elgin and His Collection", 234; David Rudenstine, "Lord Elgin and the Ottomans: The Question of Permission", *Cardozo Law Review* 23 (2002), 458-459.

müsaade etmiş; ancak itham edildikten sonra faaliyetleri tamamen durdurmuştur[593]. 1809 senesinde Elgin, eserleri Atina'dan gemiye yükleyecekken; voyvoda, Babıali'den gelen emir üzerine bunu engellemiştir. Dahası, hükümet, Elgin'in başından beri hiçbir eseri ihraç etmeye izninin bulunmadığını; hatta sekiz senedir aralıklarla yapılan faaliyetin illegal olduğunu ileri sürmüştür[594]. Dolayısıyla Elgin'e başta belli hususlarda izin verilmiş olsa dahi mermerlerin yerinden sökülüp taşınması faaliyetinin 1805 ve 1809'da idarece durdurulduğu ve hükümetin buna mâni olmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Lord Elgin ve ekibinin Atina'daki faaliyetleri esnasında müteaddit defalar rüşvet verildiğine dair itiraflar da mevcuttur. Lord Elgin, sonraları Partenon mermerlerini niçin söküp kaçırdığını izah ederken; başta Atina'daki eski eserlerin çizimini yapma ve dökümlerini alma niyetinde bulunduğunu; ancak Türklerin kayıtsızlığının eserlerin harabına sebebiyet verdiğini (mesela bazı taşların kırılıp inşaatta kullanıldığını veya yakılarak kirece dönüştürüldüğünü), dolayısıyla eserleri "insanlık namına" ve ilmî sebeplerle kurtardığını ileri sürer. Atina voyvodasına kıymetli hediyeler verdiğini itiraf ederken; "Türkiye'de bir kimsenin ruhsatı olsun veya olmasın, işini gördürmek için mahallî idarecilere hediye vermesinin lazım geldiğini" söyleyerek kendini müdafaa eder[595]. İngiliz Büyükelçisi Sir Robert Adair (1808-1810), 1810 senesinde İngiliz Hariciyesine yazdığı mektupta; Babıali'ye müracaat ederek "sadaret kaymakamından, Lord Elgin'in toplamış olduğu eserlerin Atina'dan gemiye yüklenmesine mâni olunmaması için, Atina voyvodasına bir emir yazılmasını talep ettiğini" ve nihayetinde bunu başardığını ifade etmektedir. Mektupta, emrin çıkartılması için Osmanlı memurlarına ve kaymakam paşaya kayıt dışı hediyeler (rüşvet) verildiği de geçmektedir[596].

Mezkur mektuptaki hadise, Osmanlı arşivinde bulunan ve üzerinde tarih olmayan bir vesika ile örtüşmektedir[597]. Vesikada, sabık İngiltere Elçisi Lord Elgin'in, Sefareti sırasında Atina'dan satın alıp sandıklara koyarak emaneten orada bıraktığı tasvirli taş parçalarının nakli için ruhsat istediği; böyle taşlar hakkında daha önce de mezkur şahsa izin verilmiş olduğu ifade edilmiştir. "Şimdiki talebin ise biraz ağırdan alınıp elçinin hatırı için hususi olarak müsaade edildiği intibası vermek için cevabın geciktirildiği ve neticede izin verilmesinde beis olmadığı" sadaret kaymakamı tarafından padişaha arz olunmuştur. Sultan II. Mahmud, "mucebince tanzim olunmasını" buyurmuş ve bu yönde irade-i

[593] Smith, "Lord Elgin and His Collection", 261-262; St. Clair, 141-143.
[594] Sir Robert Adair, *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles: In 1808-9* (Londra: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1845), 1/272; Charles Lord Colchester (ed.), *The Diary and Correspondence of Charles Abbot, Lord Colchester, Speaker of the House of Commons, 1802-1817* (Londra: John Murray, Albemarle Street, 1861), 2/326-327; St. Clair, 158-159.
[595] Henry Ellis, *The British Museum: Elgin And Phigaleian Marbles; Volume 1* (Londra: William Glowes, 1833), 4-5. Benzer şekilde bazı yazarlar mevzubahis hediyelerin veya rüşvetin, Elgin'in faaliyetini illegal hale getirmeyeceğini savunur. Bkz. John Henry Merryman, "Thinking about the Elgin Marbles", *Michigan Law Review* 83/8 (1985), 1901-1902. Diğer taraftan, Osmanlı hukukunda ve İngiliz hukukunda rüşvetin illegal olduğu ve Elgin'in de bunun gayet farkında bulunduğuna dair ifadeler için bkz. David Rudenstine, "Lord Elgin and the Ottomans: The Question of Permission", *Cardozo Law Review* 23 (2002), 466 ve devamı.
[596] Adair, 2/6; St. Clair, 159-160; Rudenstine, "The Legality of Elgin's Taking: A Review Essay of Four Books on the Parthenon Marbles", 368-370.
[597] *BOA*, HAT, 1277-49548. Dolayısıyla vesikanın 1810 senesinde kaleme alındığı düşünülebilir.

seniyye çıkmıştır. Dikkat edilmelidir ki burada mevzubahis eserlerin kazı veya araştırma neticesiyle çıkarıldığı değil, açıkça "satın alınmış olduğu" ifade edilmiştir.

Sonrasında, İngiliz büyükelçisi tarafından yazılan mektubun tercümesi olduğu anlaşılan vesikada[598], Atina'da mahfuz olan "eski suretli mermer taşları ve toprak saksıları makulesi şeylerinin" nakline izin lütfedildiği için teşekkür edilmiş; "hazef-pârhâ-yı mersumenin" (bahsi geçen çanak çömlek kırıntıları ve değersiz şeylerin) Luigi ismindeki adamları tarafından alınıp nakledilmesine mâni olunmaması yolunda Atina voyvodasına bir emir yazılması talep edilmiştir[599]. Vesikadan, İngiliz elçisinin naklettirmek istediği şeyleri "kıymetsiz ve ehemmiyetsiz şeyler" gibi aksettirmeye çalıştığı hissedilmektedir. Böyle yaparak, eserlerin nakli için fazla dikkat çekmeden kolayca izin alabilmeyi umduğu söylenebilir[600]. Öte yandan, sadaret kaymakamının veya diğer hükümet vazifelilerinin rüşvet ya da hediyeler almaları sebebiyle, padişahtan izin alma hususunda işleri kolaylaştırmak maksadıyla vesikada böyle ifadeler kullandıkları da ihtimal dahilinde görülebilir.

Mezkur mektuba müteakiben Atina voyvodasına yazılan emirde, voyvodanın Lord Elgin'in sandıklara koyduğu bazı "şikest (kırık) musavver (resimli) mermer ve toprak saksıların" nakli için gelen adamına mâni olduğu; zira "kendisine merkezden irade ve mektup gelmedikçe nakle izin vermemesinin" emredilmiş bulunduğu hatırlatılmakla beraber; "beyne'l-İslam o makule musavver ahcarın muteber olmayıp düvel-i Efrenciye indlerinde muteber olduğundan" nakline izin verildiği ve mâni olunmaması emredilmiştir[601].

Mevzu bakımından dikkat çekici hususlardan ilki, Atina voyvodasının merkezden emir gelmeksizin sandıkların nakline müsaade etmeme noktasındaki katı tavrıdır. İngilizlerin yazışmalarında 1809 senesinde Babıali'den Atina'ya bu yönde bir emir gittiğinin ifade edildiği yukarıda zikredilmişti. Voyvodanın bu tavrının zikrolunan emirle irtibatlı olması kuvvetle muhtemeldir. Bir diğer husus ise, "İslamiyet'te resimli taşların muteber görülmediği, Avrupalıların ise bunlara itibar ettiğinin" vurgulanmasıdır. Bu ibarenin, verilen iznin gerekçesini göstermek veya muhtemel bir mahallî reaksiyonu yatıştırmak için yazıldığı söylenebilir[602]. Ancak eski eserler hukuku bakımından altı çizilmesi icap eden esas nokta şudur: Bahsi geçen eserlerin, elçinin önceden "satın aldığı" ve "hususi mülkünde bulunan eşya" olduğu ifade edilmesine rağmen; oradan çıkarılıp İngiltere'ye nakledilmesi için mutlak surette resmî bir izne ihtiyaç duyulmuştur.

---

598 Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 293.
599 *BOA*, HAT, 1277-49548-A.
600 Nitekim Lord Elgin'in, İngiliz Hariciyesine yazdığı 1803 tarihli mektupta da Atina'da elde ettiği eski eserlerden bahsederken, yüksek gümrük vergisi ödemekten kaçınmak için onları "bazı ehemmiyetsiz antika ve mermerler" (*some trifling antiques and marbles*) olarak tavsif ettiği görülmektedir. Bkz. Esther Addley, "Lord Elgin paid no British customs tax on Parthenon marbles, letters suggest", *The Guardian* (07.10.2022), (Erişim 16 Kasım 2025). Aşağıda tetkik olunacak 1800/1801 tarihli bir vesikada da Lord Elgin'in İstanbul'dan götürmek istediği bazı menkul eski eserlerden "kırık dökük parçalar" olarak bahsettiği anlaşılmaktadır (*BOA*, HAT, 237-13169).
601 *BOA*, HAT, 1277-49548-B.
602 Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 294.

Sanat tarihçisi Wendy Shaw'a göre, eski eserlerin yurt dışına çıkarılamamasına dair o devirde hususi bir kanunun mevcut olmaması; eski eserlerin Osmanlı hükümetince kıymetsiz görüldüğü veya başıboş bırakıldığı manasına gelmez. 1801'de "Atina'daki faaliyet için ruhsat verilmesi" hadisesine bakıldığında, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin kalıp ve ölçülerinin alınması ile bunların bulunduğu yerden çıkarılmasının izne tâbi olduğu açıkça görülmektedir. Ayrıca Lord Elgin'in, verilen izne rağmen mahallî otoritelerin mukavemetiyle karşılaşması ve eserleri çıkarırken rüşvet vermeye lüzum duyması bu kanaati pekiştirmektedir[603]. Tarihçi Süleyman Özkan'a göre Elgin, aldığı izni suistimal etmiş ve izin verilenden çok daha fazla eski eseri yurt dışına kaçırmıştır[604]. Edhem Eldem ise Elgin'in, asıl yapmak istediğini, sınırlı bir çerçevede verildiği muhtemel olan izni "kalkan" olarak kullanarak asıl niyetini icra ettiği kanaatindedir[605]. Kültürel miras hukuku mütehassısı Catharine Titi de mevzuya dair eserinde, Lord Elgin'in Partenon mermerlerini çıkartmak için hukuken muteber bir izne sahip olmadığını, bunların ne hediye edildiğini ne de satın alındığını; fakat rüşvet yoluyla kaçırıldığını ifade eder[606]. Lord Elgin, bu fiili sebebiyle Avrupalı müellifler tarafından da epey tenkit edilmiş[607]; hatta eski eserleri asıl yerlerinden söküp tahrip ederek başka yere taşıma fiiline literatürde "Elginizm" denmiştir[608].

Hülasa edilecek olursa Lord Elgin'e en başta Atina'da eski eserleri yerlerinden söküp götürmesi için açık bir iznin verildiği sabit değildir. Eldeki vesikalar, Elgin ve ekibine, eski eserlerin tetkiki, tasnifi, kalıp çıkarılması ve yerde bulunan bazı taşların alınabilmesi yönünde sınırlı çerçevede bir izin verildiğini göstermektedir. Kaldı ki bu izni içerdiği iddia edilen vesikaların otantikliği dahi şüphelidir. Öte yandan Atina ve İstanbul'da bazı memurlara ya da idarecilere rüşvet verildiği istikametinde deliller vardır. Osmanlı hükümetinin de Lord Elgin'in Partenon mermerlerini söküp yurt dışına kaçırmasını illegal sayarak onu suçladığı da bilinmektedir[609]. Netice itibarıyla bütün doneler göz önüne alındığında, Lord Elgin'e Partenon mermerlerini söküp götürmesi için resmî bir ruhsat verildiği ya da bunların padişah tarafından kendisine hediye edildiği iddiasının hukuki ve tarihî bir dayanağı bulunmamaktadır. Hükümet tarafından sonradan (1810) verilen nakliye izni ise Lord Elgin'in "satın almış olduğu ve emaneten Atina'da tuttuğu" ileri sürülen sandıklar hakkındadır ki bu da önceki fiillerinin (sökme ve alma) meşruiyetini değil, sadece son aşamadaki nakliye prosedürünü gösterir.

3. Eski Eser İhracına Padişahın Hususi Müsaadesi

Bu başlık altında, Osmanlı padişahı tarafından ecnebilere eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına dair verilen hususi izinler tetkik olunacaktır. Evvela Lord Elgin'in 1800-1801 yıllarında

[603] Shaw, 71.
[604] Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 450.
[605] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 286-287.
[606] Titi, 70-93.
[607] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 283-284.
[608] Celal Esad Arseven, *Sanat Ansiklopedisi* (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1975), 1/519. *Türk Müzeciliği* kitabının yazarı Ferruh Gerçek de Elgin hadisesini Batılıların eski eser tahribi ve yağması misallerinden biri olarak tavsif eder. Bkz. Gerçek, 13.
[609] Rudenstine, "Lord Elgin and the Ottomans: The Question of Permission", 453 ve devamı.

İstanbul'daki "bazı taş parçalarının" nakline dair talebi ve bu meyanda verilen resmî izni, müstakil bir vaka olarak ele alınacaktır. Ardından, 1838-1864 yılları arasında farklı kişilerce yapılan benzer talepler ve bunlara dair verilen müsaadeler kısaca değerlendirilecektir.

a. Lord Elgin'in İstanbul'daki Talebi ve Eski Eser İhracı (1800-1801)

Osmanlı arşivinde, Lord Elgin'in Atina'daki faaliyetinden evvel İstanbul'daki bazı menkul eski eserleri de talep ettiğine ve bunları alıp götürdüğüne dair bazı kayıtlar bulunmaktadır. 1800 veya 1801 senesine tarihlendiği tahmin edilen vesikaya göre[610] İngiliz elçisi, "İngiltere'de somaki taşın gayet makbul ve muteber olduğunu" beyan ederek; "İstanbul'da dört mahalde metruk halde bulunan somaki taş, kapak ve sütun parçalarının, Amiral Keith'in istikraz akçesi sevkiyatı için iskeleye getireceği gemiye yüklenmesine müsaade olunmasını" reisülküttap Mustafa Rasih Efendi'den talep etmiştir.

Vesikadan anlaşıldığına göre reisülküttap, bu parçaların "metruk, kırık ve işe yaramaz" şeyler olduğunu, kaldı ki "sağlam ve lazım şeyler olsalar dahi müttefikleri İngiltere'den esirgenmemesi gerektiği" kanaatindedir. Ancak bunların alenen iskeleye götürülüp İngiliz gemisine yüklenmesinin halk arasında dedikoduya yol açabileceği, bu sebepten taşların önce iskeleden mavnalarla Ayastefanos (Yeşilköy) sahiline bırakılmasının ve İngiliz gemisinin bunları oradan almasının daha münasip olacağı yazılmıştır. Vesikanın üstünde Padişah III. Selim'in: "Pek güzel, taş istesinler, Osmaniye Camii'nden nakle ne hacet; içeride İncili Köşk yanında bir pek ala kırmızı somaki vardır, bir kere gelsinler, baksınlar; beğenirler ise alsınlar, nakle gayet esheldir" hatt-ı hümayunu mevcuttur. Akabinde sadrazam tarafından, daha önce camii avlusundan taşların alınmasının dedikoduya sebebiyet vereceği endişesiyle İngiliz elçisinin talebinin tehir edildiği; ancak elçinin ısrarcı olduğu, dolayısıyla taşların evvela saraya nakledilmesinin ve sonra münasip bir yerden elçiye verilmesinin uygun görüldüğü padişaha arz edilmiştir. Bunun üzerine padişahtan "İncili'ye gelsin, oradan alsınlar" hatt-ı hümayunu sâdır olmuştur[611].

Bu vaka, birkaç açıdan tahlile muhtaçtır. Evvela, vesikalarda "somaki taşın İngiltere'de makbul ve muteber görüldüğünün" ifade edilmesi, buna mukabil dört mahaldeki eski eserlerin "kırık ve işe yaramaz parçalar" olduğunun vurgulanması ve "İngilizlerin isterlerse uzaktan taşımakla uğraşmayıp İncili Köşk'ün oradaki pek güzel somaki taşı alabileceklerinin" söylenmesi; Osmanlı hükümeti nezdinde böyle nesnelere pek kıymet verilmediğini düşündürmektedir. Diğer taraftan, ilk bakışta bu "değersizleştirme" vasıflandırmasını reisülküttabın kendisi yapmış gibi gözükse de yukarıda başkaca misalleri görüldüğü üzere bizzat Lord Elgin'in bu ifadeleri kullandığı ve İngilizlerin izin

[610] *BOA*, HAT, 237-13169. Vesikayı tasnif eden arşiv uzmanları tahminî olarak hicrî 1214 (1800) tarihini not düşmüşlerdir (Işıksal, 30). Lord Elgin'in Ağustos 1799'dan 1803 senesine kadar İstanbul'da büyükelçilik vazifesi yaptığı bilinmektedir (Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 325). Sönmez'e göre hadise 1801'de cereyan etmiştir (Sönmez, *Zeus Sunağı*, 57).
[611] *BOA*, HAT, 260-15015 (29 Zilhicce 1214 / 24 Mayıs 1800).

koparabilmek için bunu bir strateji olarak tatbik ettiği de düşünülebilir. "Parçalar sağlam ve işe yarar olsalardı dahi bunların müttefik İngiltere'den esirgenmemesi gerektiği" ifadesi, Mısır'ı işgal etmiş Fransa'yla harpte kritik bir yardımda bulunan İngilizlerle ittifakın ehemmiyeti ile işin diplomatik ve siyasi ayağının göz ardı edilemeyeceğini de göstermektedir. Ayrıca halkın gözü önünde eserlerin İngilizlere verilmesinden çekinilmesi ve halk arasında dedikoduya sebebiyet vermemesi için münasip yollar aranması da dikkat çekicidir[612]. Netice itibarıyla, resmî evrak üzerinde "kırık dökük ve metruk" olarak tavsif edilerek padişahın nazarına sunulan bu eserlerin ihracına; İngiliz sefirinin ısrarlı takibi ve devrin diplomatik konjonktürü icabı bürokrasinin de bu talebi geri çevirmeyi münasip görmemesi üzerine, padişah tarafından icazet verilmiştir.

b. 1838-1864 Arasında Diğer Bazı Hususi Müsaade Misalleri

Fauvel ve Lord Elgin hadiselerinden sonra resmî izinle eski eser ihracına dair ilk misal olarak Charles Texier'in faaliyetleri gösterilebilir. 1833'ten itibaren Anadolu'da araştırmalar yapan Texier'in[613] keşfettiği bazı kabartma parçalarını Louvre Müzesi'ne götürdüğü bilinmektedir. Bu çerçevede, Assos'taki (Çanakkale) Zeus Mabedi'ne ait kabartmaların, 1838'de Sultan II. Mahmud tarafından Fransa Kralı Louis-Philippe'e bir "dostluk nişanesi" olarak hediye edildiği rivayet olunur[614]. Yine 1842'de Söke'de (Aydın) keşfettiği Artemis Mabedi'nin kabartma levhalarından 41 parçayı Fransa'ya götürdüğü de nakledilmektedir[615]. Her ne kadar Osmanlı devlet arşivinde hadiseye dair doğrudan bir kayda tesadüf edilemese de muhtelif vesika ve kaynaklardan anlaşıldığı üzere bu eserlerin padişahın hususi izniyle yurt dışına çıkarıldığı muhtemel görülebilir.

Bir diğer misal, İngiliz arkeolog Charles Fellows'un 1838'de Likya havalisinde yürüttüğü araştırmalar neticesinde keşfettiği eserleri İngiltere'ye nakletmesidir[616]. Hadisenin tafsilatı Osmanlı kayıtlarında yer almasa da Fellows'un neşriyatı[617] ve mektuplarından edinilen bilgilere göre, British Museum'un teşebbüsüyle Osmanlı hükümetinden resmî izin alınması hedeflenmiş[618] ve Sadrazam

[612] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 289-292.
[613] Texier, 1833'te Bergama'da ilmî tetkiklerde bulunmuş ve 1839'da bununla alakalı yayın yapmıştır. Bkz. Bayram Bayrakdar, Bülent Kucak, Irmak Karabulut, İzzet Ege ve Murat Öcal, "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nin Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17/34 (2017), 54.
[614] Bazı müellifler tarafından Anadolu'yu baştan başa gezen Texier'in üç ciltlik eserinin çok beğenilmesi üzerine kendisine bahsi geçen parçaların 1838'de Sultan II. Mahmud tarafından hediye edildiği ifade edilir (Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 452; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 57). Ancak sözü edilen eser (*Asie Mineure; Description Geographique, Historique et Archeologique des Provinces et des Villes de la Chersonnese d'Asie*) 1839-1849 seneleri arasında 3 cilt olarak Paris'te yayınlanmıştır (Mustafa Kaya, "Charles Texier'nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu'nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu", *Gazi Türkiyat* 1/10 (2012), 246). Kabartmaların, Fransız arkeolog Desiré-Raoul Rochette ile eski talebesi ve o sırada Reşid Paşa'nın hususi sekreteri olan Roche vasıtasıyla; Sultan II. Mahmud tarafından Fransa Kralı Louis-Philippe'e hediye edildiği rivayeti daha isabetli görünmektedir. Bkz. Mendel, *Catalogue II*, 3.
[615] İsmet Ebcioğlu, "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi* (İstanbul: İletişim Yayınları, 1983), 1/76; Gerçek, 14.
[616] Gerçek, 28; Şahin, "Avrupalılar", 109.
[617] Keşfettiği antik kentleri ve araştırmalarını ihtiva eden günlüğünü 1839'da yayınlamıştır. Bkz. Charles Fellows, *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor* (Londra: John Murray, Albemarle Street, 1839).
[618] British Museum vazifelileri, Dışişleri Bakanı Lord Palmerston'a müracaat etmiş ve eserlerin çıkarılmasına müsaade edilmesi için Osmanlı hükümetinden ferman alınması yönünde talepte bulunmuştur. 1840'ta Anadolu'ya tekrar gelen Fellows başka antik kentler de keşfetmiş; fakat İngiliz Sefiri Lord Ponsonby'nin gayretlerine rağmen fermanı elde edememiştir. Bkz. Martin Ferguson Smith, "An Association Copy of Charles Fellows' 1838 Journal", *Belleten* 41/162 (1977), 383.

Rauf Paşa'nın onayıyla 1841'de bu izin temin edilebilmiştir[619]. Eserler 1842 ve 1844 yıllarında İngiltere'ye götürülmüştür[620]. Tek taraflı kaynaklara dayanarak edinilen malumata göre Fellows'un, Osmanlı-İngiliz münasebetlerinin iyi seyrettiği bu devrede[621], mevcut siyasi ittifakın da tesiriyle[622], eski eserlerin ihracı için hususi müsaade aldığı söylenebilir[623].

1845'te Rusya Prensi Grandük Konstantin Nikolayeviç Romanov, Kale-i Sultaniye'deki seyahati esnasında bir mescidin avlusundaki musalla taşının eski Yunanca kitabeli bir taş olduğunu fark etmiş; "yerine daha iyisini koymak şartıyla" mezkur taşı almak için müsaade istemiştir. Taşın cami duvarında ya da içinde bulunmaması ve yerine yenisinin yerleştirileceği gerekçesiyle mahzur görülmemiş ve iki devlet arasındaki dostane münasebete binaen Prens'e izin verilmiştir[624].

1846 yılında İngiliz Sefiri Lord Stratford Canning'in, Bodrum'dan Halikarnas Mozolesi'nin kabartmalarını ve başka bazı eski eserleri İngiltere'ye götürdüğü bilinmektedir[625]. Canning, aynı seneye ait bir mektubunda "takriben üç yıldır sabırla çabaladığını, nihayet Bodrum'daki zorlukları aştığını, resmî mektupların hazırlandığını ve hatta masrafların padişah tarafından karşılanacağını" yazmıştır[626]. Başka bir mektubunda ise "Bodrum'da bulunan mermerlerin mülkiyet hakkını padişahtan aldığını, zira padişahın ona mezkur eserleri şahsen hediye ettiğini" sarahaten ifade etmiştir[627].

1846 tarihli Tamim'den sonra vuku bulan bazı hadiselere dair yazışmalarda, Tamim'deki hükümlere atıfta bulunulduğu ve bilhassa eski eserlerde devlet mülkiyetine daha ziyade vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır. 1853 senesinde, İzmir'de bir tarla kenarında bulunan üç antika lahdin Prusya konsolosu tarafından satın alındığı ihbar edilince İzmir valisi, "böyle eski eserler devlete ait bulunduğundan" satışının "usul-ı mer'iyeye mugayir" olduğunu ve muameleyi menettirdiğini; öte yandan bahsi geçen nesnelerin "öyle âsâr-ı kadime-i Yunaniye'den pek nadir ve kıymetli şey" olmadıklarını İstanbul'a bildirmiştir. Sözü edilen konsolosun bu faaliyetini Prusya Kralı'nın emriyle

[619] Fellows'a göre, Ponsonby'nin izin talebinde Bodrum kalesinin iç duvarlarındaki bazı mermerlerin çıkarılmasından bahsedilmişti ve padişahın buna izin vermesi beklenmezdi. Fellows bizzat İstanbul'a gitmiş, talebin mezkur kısmının geri çekildiğini beyan etmiş ve sadrazam Rauf Paşa'yı ikna ederek 1841'de fermanı elde edebilmiştir. İzin alma safahatında memurlara herhangi bir ödeme yapmadığını ve kendisinden ücret istenmediğini de ayrıca vurgular. Bkz. Charles Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in the Province of Lycia* (Londra: John Murray, Albemarle Street, 1852), 429-430.

[620] Ebcioğlu, 1/76; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 47-48.

[621] O devrede Osmanlı İmparatorluğu'nun İngiltere ile ittifak içinde olduğu ve İngilizlerle ilişkilerin son derece iyi tutulduğu bilinmektedir. Bkz. Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 207-211, 216-222; Taha Niyazi Karaca, "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri", *Journal of Anglo-Turkish Relations* 1/1 (2020), 16-17.

[622] Nitekim Fellows'un tercümesini yayınladığı, sadrazam tarafından Rodos valisine yazılan ve mermerlerin İngiltere'ye taşınmasına müsaade edilen mektupta; iki hükümet arasındaki samimi dostluğa vurgu yapılmaktadır: "… The Sublime Porte is interested in granting such demands, in consequence of the sincere friendship existing between the two Governments." Bkz. Fellows, *Lycia*, 431.

[623] C. Çelik, "Antiquities Law and Regulations Before 1869", 170.

[624] *BOA*, İ..HR.., 31-1406 (22 Recep 1261 / 27 Temmuz 1845).

[625] Mehmet Önder, "Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu", *Erdem* 6/17 (1990), 483-484.

[626] Stanley Lane Poole, *The Life of the Right Honourable Stratford Canning: Viscount Stratford de Redcliffe* (Londra: Longmans, Green, and Co., 1888), 2/148.

[627] Poole, 2/150-151.

yürüttüğü de anlaşılınca, Tophane-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın[628] da mütalaasıyla, "böyle eski eserler için bazı emsaline gösterilen müsaade icabınca bir defa için" eserleri almasına irade-i seniyye ile izin verilmiştir[629].

1862-1863 senelerinde Selanik'te Fransızların ruhsatlı kazı ve araştırmaları neticesinde keşfettikleri bazı mermer sütun ve heykeller hususi müsaade ile yurt dışına nakledilmiştir. Fransız paleograf Emmanuel Miller, bulduğu eserlerin evvela sahibini aramış; bir kimse eserlerin sahibi olduğu iddiasıyla "sütunların ağırlığınca akçe" istemişse de Miller ödeme yapmaktan kaçınmıştır. Sonraları bunların "devlet malı" olduğunu öğrenince Fransız konsolosluğuna müracaat etmiş; konsolosluk da yaptığı tahkikat neticesinde eserlerin devlet malı olduğunu teyit ederek bunların nakli için Hariciye Nezaretiyle yazışmalara başlamıştır[630]. Eserlerin Louvre Müzesi'ne götürülmesi için Fransız İmparatoru III. Napoleon namına hususi talepte bulunulmuş ve nihayetinde Sultan Abdülaziz eserlerin ihracına müsaade buyurmuştur[631].

Hülasaten, yukarıda zikrolunan misaller üzerinden, bazı müelliflerce "Osmanlı padişahının veya idarecilerinin eski eserlere kıymet vermediği" yönünde yorumlar yapılmıştır. Shaw'a göre ise yalnızca eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına mâni olunması değil; Avrupalı devletlere hususi hediye olarak verilmeleri de Osmanlı hükümetince eski eserlere kıymet verildiği manasına gelir[632]. Kaldı ki padişahın bir ecnebi hükümdara yahut müzeye eser hediye etmesi, o devrin şartlarında, "dünya mirasının" muhafazasına mugayir bir hareket de değildir. Eserlere kıymet verilmediği farz edilse dahi, daha evvelce de umumiyetle mermer, taş, maden gibi kaynakların Avrupalılara ya da başka ecnebilere serbestçe verilmediği; belli bir prosedür dahilinde ve resmî izinle (veya satış yoluyla) bunların alınmasına müsaade edildiği bilinmektedir[633].

Tetkik olunan hadiselerin hukuki tahlili yapıldığında, eski eser ihracına dair padişahın hususi müsaadesinin, aynı zamanda mülkiyet devrini de ihtiva ettiği görülür. Dikkat edilirse, bulunan eski eserler üzerinde devletin kendiliğinden (*ipso iure*) mülkiyet hakkına sahip olması hususunda bir tereddüt yoktur[634]. Zira bahsi geçen eserler kaideten, şayet önceden bir kısmı kendisine bırakılacağı şart koşulmadıysa, araştırıcıya değil devlete aittir. Hükümdarın, halin icabına göre muhtelif gerekçelerle hediye etmesiyle mülkiyet devri husule gelmiş ve böylece bahsi geçen eserler yurt dışına

[628] 1846'da Mecma-ı Âsâr-ı Atîka adıyla bilinen ilk Osmanlı müzesinin kurulmasında emeği geçen Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın o devirde eski eserlere dair işlerde mütalaasının alındığı anlaşılmaktadır.
[629] Hâmit Zübeyr Koşay, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram ve Erdoğan Tan, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi* (Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 2/272-276.
[630] *Ruzname-i Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 86, 26 Şaban 1281, s. 341.
[631] *Ruzname-i Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 40, 19 Cemâziyelâhir 1281, s. 157. Eserlerin kaldırılıp gemiye yüklenmesi esnasında halkın ciddi mukavemetiyle karşılaşılmış, nakliyat mahallî kolluk kuvvetlerinin nezaretinde gerçekleştirilebilmiştir. Bkz. Miller, 322 ve devamı; Mark Mazower, *Selanik: Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*, çev. Gül Çağalı Güven (İstanbul: YKY, 2007), 229 ve devamı; Benjamin Anderson, "'An Alternative Discourse': Local Interpreters of Antiquities in the Ottoman Empire", *Journal of Field Archaeology* 40/4 (2015), 455-456.
[632] Shaw, 80.
[633] *BOA*, A.{DVNSMHM.d..., 33-357, vr. 181, hk. 357 (15 Şevval 985 / 26 Aralık 1577); Paksoy, 202.
[634] Mesela Canning, açıkça padişahın hediye etmesi ile mülkiyet hakkını edindiğini beyan etmiştir.

ihraç edilebilmiştir. Netice itibarıyla her halükarda böyle eski eserlerin yurt dışına ihracı için padişahın hususi iznine gerek duyulduğu anlaşılmaktadır.

4. Devletin Eski Eserleri Muhafaza, Arama ve Toplama Faaliyetleri

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesi devrede devletin eski eserleri muhafaza, arama ve toplama faaliyetleri, eski eserlerin hukuki rejiminin teşekkülünde mühim bir zemin teşkil etmektedir. Bu devrede, eski eserlere dair idari teşkilatlanmanın temelleri atılmış; tespit, tescil ve korumaya dair aktif bir idari politika izlenmeye başlanmış; eski eserler üzerinde devlet mülkiyeti telakkisi daha da temayüz etmiştir. Aşağıda bu hususlar müstakil başlıklar altında tetkik olunacak ve ayrıca İslami eski eserlere dair tatbikat ele alınacaktır.

a. İdari Teşkilatlanma ve Müzenin Teşekkülü

Devletin eski eserlerin muhafazasına dair vazife ve salahiyetlerini bir müessese halinde ifa eden ilk idari makam olarak kabul edilen Müze-i Hümayun'un nüvesini, İstanbul'un fethinden itibaren kıymetli savaş ganimetlerinin ve eserlerin saklandığı bir depo olarak kullanılan Aya İrini Kilisesi teşkil etmiştir[635]. "Cebehane" olarak da anılan mekana 1839'da "Harbiye Anbarı" adı verilmiştir[636]. Daha sonra Harbiye Anbarında bir "müze" tanzim edilmesi ve burada eski eserlerin toplanması padişah fermanı ile emredilmiş[637]; bulunacak eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi hususu Babıali tarafından vilayetlere tamim edilmiştir[638]. O sıralar heykel ve kabartma nevinden birkaç eski eserin dağınık halde bulunduğu mekanda, müzenin tanzimi için Tophane-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa resmen vazifelendirilmiştir[639].

1846'da Harbiye Anbarı iki kısma ayrılmıştır. Silah koleksiyonun bulunduğu yer "Mecma-ı Esliha-i Atîka" olarak adlandırılmıştır[640]. Eski eserlerin toplandığı yere ise "Mecma-ı Asâr-ı Atîka" denmiş ve burası Müze-i Hümayun'un temeli olmuştur[641]. 1847'de Avrupa gazetelerinde İstanbul'da bir arkeoloji müzesinin açıldığına dair haberler yayınlanmıştır[642].

---

635 Mesela İstanbul'un muhasarası esnasında Haliç'i kapatan zincirden bir parça, Atmeydanı'ndan getirilen bronz yılanbaşı, araba yarışçısı Porphyrios'un heykel kaideleri ve imparator lahitleri gibi eserler burada muhafaza edilmiştir. Bkz. "Osmanlı Müzesinin Suret-i Tesisi", *Servet-i Fünûn* 38/984 (01 Nisan 1326), 348.

636 Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 23.

637 "… Harbiye Anbarında kain mahal müze ittihaz olunup icabına göre tanzim ve tesviye ve şimdilik mevcut bulunan bazı âsâr-ı atîkanın vazıyla bundan böyle zuhur edenlerin dahi celp ve cem kılınıp mahal-i mezkurda muhafaza olunması *mukaddemce şerefsünuh buyrulan emr ve ferman*-ı isabet-nişan-ı cenab-ı cihanbani mantuk-ı münifinden bulunduğuna mebni..." *BOA*, İ..MSM., 17-387 (18 Safer 1262 / 15 Şubat 1846).

638 *BOA*, C..MF.., 5-221. Resmî vesikalarda bir devlet müzesinden bahsedildiği ilk misal budur (Muşmal - Gümüş, 24).

639 *BOA*, İ..MSM., 17-387.

640 Daha sonra getirilen eserler ve bilhassa 1856'da Yedikule Hisarı'ndaki eski toplarla birlikte zenginleşen Mecma-ı Esliha-i Atîka, daha sonra kurulacak askerî müzenin bir nüvesini teşkil etmiştir (Cezar, 231). Sultan II. Abdülhamid devrinde Ferik Ahmed Muhtar Paşa, Avrupa'daki ordu ve silah müzeleri muadili bir askerî müzenin tesisi için Tophane Müşiri Mustafa Zeki Paşa'ya bir layiha takdim etmiş; layiha padişaha arz edilmiştir. Neticede sâdır olan irade-i seniyye ile Muhtar Paşa, müzenin tesis ve tertibi ile vazifelendirilmiştir. Askerî Müze'nin hem tesisinde hem de inkişafında Muhtar Paşa'nın gayret ve hizmetleri bilinmektedir. Bkz. Sermed Muhtar, 33-39.

641 Şapolyo, 32-33; Su, 7; Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 27.

642 Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 28.

Mezkur ferman ve 1846 tarihli Tamim üzerine vilayetlerden İstanbul'a eski eserler gönderilmeye başlamış, gelen eserler Harbiye Anbarında ayrılan kısımda toplanmıştır. Bilhassa Ahmed Fethi Paşa'nın bu işlerle alakadar olduğu bilinmektedir[643]. O devrede Tophane Müşiri makamında olan Paşa, aynı zamanda eski eserlerden veya müzeden mesul bir idareci gibi görülmekteydi[644]. Vilayetlerden gönderilen eski eserler Ahmed Fethi Paşa'ya teslim ediliyor, ecnebilerin eski eser arama ve kazı ruhsatı taleplerinde de Paşa'nın mütalaaları soruluyordu[645].

Bu yıllarda Mecma-ı Asâr-ı Atîka henüz umuma açık olmayıp Tophane Müşirinin hususi izniyle ziyaret edilen bir mekandır[646]. Biraz da bu sebepten, literatürde mekanın aslında modern manada bir müzeden ziyade "müze deposu" olduğu ifade edilmektedir[647]. Fethi Paşa'nın vefatından (1858) sonra takriben 10 sene boyunca doğrudan müze ile alakadar olan bir idari merci bulunmamıştır[648]. Gerçi müze binası aynı zamanda silah deposu da olduğu için yine giriş çıkışlar için Tophane Müşirinin izni alınmaya devam etmiştir[649]. 1864'te Behramkale'de (Assos) Fransızlar tarafından ileri sürülen bir eski eser araştırma talebinde yine Tophane Müşirinin görüşüne müracaat edilmiştir; ancak bu vaziyet, sözü edilen mahallin –askerî bölge olması hasebiyle– onun vazife sahasına girmesinden kaynaklanmış da olabilir[650].

Tophane Müşirinden izin alarak koleksiyonları ziyaret eden ve alaka gösterenler arasında bilhassa ecnebi seyyah ve diplomatlar öne çıkmaktadır. Avusturyalı, İngiliz, Rus, Amerikan, Yunan ve Prusyalı asilzade ile diplomatların müze ziyaretlerine dair vesikalar mevcuttur[651]. Meşhur Fransız yazarlardan Gustave Flaubert 1851'de, Théophile Gautier ise 1852'de ziyaret ettikleri müzeden övgü ile bahsetmişlerdir[652]. Buna mukabil Alman şarkiyatçı Andreas David Mordtmann ise müzeden

---

643 [Düyun-ı Umumiye Mektupçusu] Vahid Bey, "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi", *Servet-i Fünûn* 38/984 (01 Nisan 1326), 343; Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 24-25.

644 Memleket dahilinde eski eser aramak için kazı ruhsat talebinde bulunulduğunda, Babıali tarafından Ahmed Fethi Paşa'nın mütalaaları sorulurdu. Mesela bkz. *BOA*, A.}MKT., 81-51 (29 Cemâziyelevvel 1263 / 15 Mayıs 1847); HR.MKT., 65-41 (17 Muharrem 1270 / 20 Ekim 1853); İ..MVL., 303-12400 (8 Recep 1870 / 6 Nisan 1854); HR.MKT., 131-61 (26 Rebîülâhir 1272 / 5 Ocak 1856); HR.SYS., 2931-72 (27 Ağustos 1856).

645 *BOA*, A.}MKT., 81-51 (29 Cemâziyelevvel 1263 / 15 Mayıs 1847); HR.MKT., 65-41 (17 Muharrem 1270 / 20 Ekim 1853); İ..MVL., 303-12400 (8 Recep 1870 / 6 Nisan 1854); HR.MKT., 131-61 (26 Rebîülâhir 1272 / 5 Ocak 1856); HR.SYS., 2931-72 (27 Ağustos 1856).

646 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1597-1598.

647 Su, 7. Her ne kadar eserlerin tasnifi, tanzimi ve ilmî usullerle teşhiri gibi maksatlarla kullanılmadığı için burası tam manasıyla bir "müze" olarak vasıflandırılamasa da bu koruma faaliyeti, Osmanlı müzeciliğinin temeli olarak görülen bir koleksiyonculuk misalidir. Nitekim daha sonra Müze-i Hümayun'un teşekkülü de eserlerin teşhirinden ziyade bunların toplanıp muhafaza edilmesi gayesine dayanacaktır (Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 23). Burayı "Mecmua-ı Âsâr-ı Atîka" olarak zikreden Shaw, "mecmua" kelimesinin koleksiyon ve dergi manasına geldiği, bunun da Osmanlıların buraya yaklaşımını gösterdiğini iddia eder (Shaw, 72-73). Ancak bahsi geçen mekanın 1847 (1263) tarihli kitabesinden de görülebildiği üzere adı "mecma" olup yazılışında "mecmua" kelimesindeki "vav" ve "ayn" harfleri bulunmamaktadır (Öz, 1-2). Öte yandan "mecma" kelimesi de mana bakımından pek farklı değildir. Zira toplanılan, birtakım eşyanın biriktiği yer manasına gelir. Bkz. Şemseddin Sâmi, *Kâmus-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), "Mecma'".

648 Gerçek, 83.

649 Albert Dumont, "Le Musée Sainte-Irène à Constantinople Antiquités Grecques, Gréco-Romaines et Byzantines", *Revue Archéologique* 18 (1868), 237; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 99.

650 *BOA*, HR.TH.., 3-82 (12 Aralık 1864).

651 *BOA*, HR.MKT., 139-16 (1272 / 1856); 198-64 (1273 / 1857); 234-68 (1274 / 1858), 238-33 (1274 / 1858), 287-24 (1275 / 1859), 288-96 (1275 / 1859).

652 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1597; Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 28-29.

küçümseyici bir üslupla söz etmektedir[653]. 1867'de müzeyi ziyaret eden Fransız arkeolog Albert Dumont, müzenin kataloğu mahiyetinde sayılabilecek bir çalışma hazırlamıştır[654].

Bu devirde İmparatorluk müzesinin temelinin atıldığı ve müesseseleşme safhasının başladığı görülmekte, devlet tarafından müzeciliğe ehemmiyet verildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İstanbul'a nakledilmesi mümkün olmayan ya da nakle lüzum görülmeyen eski eserlerin de bulundukları yerlerde münasip bir mahalde muhafaza edilmesi esası da benimsenmiştir[655]. Hatta 1863'te İzmir-Aydın demiryolu direktörü İngiliz mühendis Clarke, "inşaat sırasında bulunan eski eserlerin hükümete ait olduğunun" kabulüyle birlikte; "orada padişah adına bir müze teşkil ederek eserleri yerlerinde muhafaza etmeyi ve fevkalade kıymetli bir eser bulunursa İstanbul'a göndermeyi" taahhüt etmiş; bu talep Sultan Abdülaziz tarafından kabul görmüştür[656].

Ecnebilerin eski eser araştırmaya dair ruhsat talepleri ekseriyetle sefaretlerden Hariciye Nezareti vasıtasıyla Sadarete iletilirdi[657]. Doğrudan devletin yapacağı araştırmalarda veyahut Osmanlı tebaasının eski eser ve define aramasına dair taleplerde ise, işin hazine payı ve gelir ciheti ağır bastığı için prosedürün Maliye Nezareti vasıtasıyla yürütüldüğü ve zaman zaman buradan memur tayin edildiği görülmektedir[658]. 1868 senesine gelindiğinde, Osmanlı tebaasından bir kimsenin eski eser aramak için kazı ruhsatı talebi Şura-yı Devlet Nafia Dairesine havale olunmuş ve kararı bu merci vermiştir[659]. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlık safhasında da aynı dairenin mazbata yazıp Heyet-i Umumiyeye arz ettiği bilinmektedir[660]. Dolayısıyla o devirde Nafia Dairesinin de eski eserlerle alakalı işlerde vazifeli görüldüğü söylenebilir[661]. Daha sonra Âli Paşa'nın sadrazamlığında ve Safvet Paşa'nın nazırlığı zamanında (1868-1871) Maarif Nezareti müzeler ve eski eserler hususunda salahiyetli merci haline gelmiştir. Bu vaziyet 1869 AAN ile hukuki bir zemine oturtulmuş ve vazife açıkça Maarif Nezaretine tevdi edilmiştir[662].

---

653 1877-1878 tarihlerinde yayınlanan *Stambul und das moderne Turkenthum* adlı eserinde yazar, "eserlerin tesadüfen İstanbul'a sürüklenip müzeden ziyade at ahırına benzeyen bu mekana yığıldığını" söyler. Aktaran: Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1598.

654 Dumont bu mekanı "Le Musée St. Iréne" olarak isimlendirir. Bkz. Dumont, "Le Musée Sainte-Irène à Constantinople Antiquités Grecques, Gréco-Romaines et Byzantines".

655 *BOA*, HR.MKT., 238-7 (4 Şevval 1274 / 18 Mayıs 1858); A.}MKT.MVL., 90-79 (4 Safer 1274 / 24 Eylül 1857); İ..MVL., 377-16538 (6 Muharrem 1274 / 27 Ağustos 1857); Ortaylı, "Eski Eser Taraması", 6/1599.

656 *BOA*, İ..MVL., 487-22064 (19 Muharrem 1280 / 6 Temmuz 1863). Ne var ki Clarke'ın asıl niyetinin bu olmadığı çok sonra anlaşılmıştır.

657 *BOA*, HR.İD.., 1908-41 (22 Ekim 1844); HR.SYS., 2931-40 (16 Kasım 1853); 2931-72 (27 Ağustos 1856); 2931-74 (12 Rebîülevvel 1273 / 10 Kasım 1856); HR.MKT., 238-7 (4 Şevval 1274 / 18 Mayıs 1858).

658 *BOA*, İ..HR.., 25-1189 (17 Rebîülâhir 1260 / 6 Mayıs 1844); MVL, 51-36 (25 Ramazan 1263 / 6 Eylül 1847); İ..MVL., 176-5255 (11 Cemâziyelâhir 1266 / 24 Nisan 1850); A.}MKT.NZD., 223-73 (4 Şevval 1273 / 28 Mayıs 1857); A.}MKT.MHM., 271-55 (12 Safer 1280 / 29 Temmuz 1863).

659 *BOA*, ŞD., 2852-86 (29 Cemâziyelevvel 1285 / 17 Eylül 1868); 2853-72 (7 Şaban 1285 / 23 Kasım 1868).

660 *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 1 (24 Cemâziyelâhir 1285 / 12 Ekim 1868).

661 Muşmal - Gümüş, *Eski Eser Kaçakçılığı*, 23.

662 Gerçek, 84-86.

b. İdarenin Eski Eser Arama ve Koruma Faaliyeti

Bu yıllarda idarenin eski eser arama ve koruma faaliyetlerine dair kaydedilen misaller hayli fazladır. Mesela Alman arkeolog Wiegand'ın naklettiğine göre, Sultan Abdülmecid, 1845'te bir seyahati esnasında Yalova'da Bizans İmparatoru Konstantin devrine ait yazılı mermer taşları yerlerde dağınık vaziyette görünce, bunların İstanbul'a gönderilip muntazaman muhafaza edilmesini emretmiş; akabinde eserler Aya İrini Kilisesi'ne alınmıştır[663].

1846 tarihli Tamim'den sonra ise devletin sistematik olarak eski eserleri araştırma ve toplama faaliyetine başladığı söylenebilir. Mesela 1846'da Girit'te bulunan mühim eski eserler Kapudan Paşa tarafından Müze'ye gönderilmiştir[664]. 1847'de Avrupa gazetelerinde, açılan yeni müze için vilayetlerden eser toplandığı haberleştirilmiş ve Kudüs mutasarrıfının İstanbul'a gönderdiği bir alçı kabartmaya gazetelerde yer verilmiştir[665]. 1847 tarihli bazı vesikalardan, Kudüs mutasarrıfının bazı mahallerde kazılar yaptırdığı ve bulunan eski eserleri merkeze gönderdiği; ayrıca Aşkelon'da ortaya çıkardıkları kıymetli kabartmaları Müze'ye konmak üzere İstanbul'a yolladıkları anlaşılmaktadır[666]. Aynı sene Halep mal müdürü, Adana'da bulmuş olduğu altın, gümüş ve başka madenden yapılma eski sikkeler ile taş ve topraktan yapılma heykelleri İstanbul'a göndermiştir[667].

1847'de İngiliz Sefaretinin, Osmanlı Devleti namına yapılacak eski eser araştırmalarını yürütmek için yaptığı teklif dikkat çekicidir[668]. İstanbul'daki müzenin geliştirilmesi maksadıyla, İngiltere Müzesi'ne (*British Museum*) bağlı bir ilim adamı nezaretinde Osmanlı memleketinin muhtelif yerlerinde kazılar yapılmasına dair 15 maddeden müteşekkil bir proje sunulmuştur. Teklifte, "keşfedilen eski eserlerin Osmanlı Devleti'ne ait olacağı, ancak bir cinsten olup iki adet bulunanlardan birinin İngiltere Devleti'ne verileceği; bunlar da şayet kıymetli madenden yapılma ise kıymetlerinin Osmanlı Devleti'ne ödeneceği" ifade edilmiştir. Maaşları Osmanlı Devleti tarafından ödenmek üzere birer kalfa, muavin, tercüman, dülger ve araba ustası ile bir veya iki alim zatın vazifelendirilmesi ve ilk sene sadece Anadolu'da, daha sonra Osmanlı memleketinin tamamında aynı şartlarla çalışma yürütülmesi teklif edilmiştir. Anlaşılan İngilizler, "Osmanlı Devleti namına kazı yapma" kisvesi altında aslında memleketin tamamında araştırma yapmak ve bu hususta bir imtiyaz elde etmek istemişlerdir. Meclis-i Vâlâ, Ahmed Fethi Paşa'nın mütalaasını sormuş; netice itibarıyla bu teklifin kabulüne sıcak bakılmamıştır.

Memleket dahilindeki eski eserlerin bizzat devlet tarafından toplanması tercih edilmiş ve bu yönde faaliyete devam edilmiştir. 1850'de Aydın'da hükümet konağı yapılırken bulunan heykeli satın

663 "Osmanlı Müzesinin Suret-i Tesisi", 347-348.
664 Koşay vd., 3/22-23.
665 Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 28.
666 *BOA*, İ..DH.., 155-8060 (4 Şevval 1263 / 15 Eylül 1847); 163-8520 (8 Muharrem 1264 / 16 Aralık 1847); C..MF.., 135-6722 (14 Muharrem 1264 / 22 Aralık 1847); A.}MKT.MHM., 3-29 16 Rebîülevvel 1264 / 21 Şubat 1848); Ortaylı, "Eski Eser Taraması", 6/1599.
667 *BOA*, İ..DH.., 158-8207 (27 Zilkade 1263 / 6 Kasım 1847).
668 *BOA*, A.}MKT., 81-51 (29 Cemâziyelevvel 1263 / 15 Mayıs 1847).

almak isteyen Fransız seyyah ve fotoğrafçı Maxime Du Camp'ın talebi reddedilmiş ve eser Aydın valisi tarafından İstanbul'daki müzeye gönderilmiştir. Yalnız Du Camp'a eserin alçı kalıbını çıkarması için verilmiştir[669]. 1852'de Selanik valisi bir miktar antika mermeri İstanbul'a yollamış ve bunların müzeye konmasına karar verilmiştir[670]. 1853 senesine tarihlenen bir arşiv vesikasına göre Musul'da, İstanbul'dan gönderilen tabip Mehmed Murad Efendi ile Mutasarrıflık birlikte çalışarak eski eserlerin bulunması muhtemel yerleri tespit etmiş ve haritasını çıkarmıştır. Eserlerin bulunduğu yerlerdeki mülk hanelerin devlet tarafından satın alınarak kazılar yapıldığı ve pek çok eserin çıkarıldığı anlaşılmaktadır[671]. 1859'da Abdülhalim Paşa'nın katibi tarafından Mısır'dan toplanan ve resimleri çizilen eski eserler İstanbul'a gönderilmiştir[672].

Sisam Beyi 1857'de Sadarete yazdığı mektupta "Anadolu'nun münasip yerlerinde araştırma yapılırsa Avrupa'nın en meşhur müzelerinden birini teşkil edecek eski eserler bulunabileceğini" ve "yapılacak çalışmalar ile bulunacak eserlerin İstanbul'a nakli için 100.000 kuruşluk bir tahsisat ayrılmasının kâfi geleceğini" ifade etmiştir. Tophane müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın da görüşünü alan Babıali, teklifi Sultan Abdülmecid'e arz etmiş ve padişahın tasdikiyle irade-i seniyye çıkmıştır[673]. Ortaya çıkarılacak eserlerin iskelelere indirilerek Akdeniz'den gelip geçen harp gemilerine yüklenmek suretiyle İstanbul'a nakline karar verilmiş ve bu işler için 100.000 kuruşluk bütçe tahsis olunmuştur[674].

1864 senesinde Boğaz istihkamatı için Behramkale (Assos) harabelerinden taş çıkartılıyor iken "aralarında eski eserler ve kadim Yunan şehirlerinin kalıntıları olabileceği" beyanıyla Fransız Sefareti, "buranın kendileri tarafından araştırılıp resimlerinin çizilmesi ve antik Yunan eserleri bulunursa bunların Louvre Müzesi'ne nakli" için istidada bulunmuştur[675]. Babıali'ye yazdığı görüşünde Tophane Müşiri, "orada antik Yunan şehirlerine dair kalıntıların bulunmadığını, zaten isminden de anlaşılacağı üzere eski Fars krallarından Behram'ın adıyla yad edildiğini" beyan etmiş; ayrıca "orada âsâr-ı atîkaya dair bir şey çıkıp çıkmadığının köylerdeki ihtiyarlardan sorulduğunu, Tersane-i Âmire için taşların alınması sırasında bir eski eser bulunursa zayi edilmeksizin şeklinin ve görüntüsünün merkeze bildirilmesinin daha önceden emrolunduğunu" ifade ederek bu talebi geri çevirmiştir.

İdarenin eski eserlerin muhafazası ile himayesine yönelik faaliyetleri yalnız eser toplanmasıyla sınırlı kalmamıştır. Eski eserlerin tahribattan korunması için de tedbirler alındığı görülmektedir. Mesela 1852 senesinde, Ankara'daki "eski binaların ve eserlerin telef edilmemesine dikkat edilmesi, bu hususun daimî surette inzibat altında tutulması" kaymakamlık ve müdürlüklere

669 Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1597; Shaw, 73.
670 *BOA*, İ..DH.., 263-16351 (2 Rebîülevvel 1269 / 14 Aralık 1852); A.}MKT.MHM., 51-56 (9 Rebîülevvel 1269 / 21 Aralık 1852).
671 *BOA*, İ..DH.., 271-16924 (19 Recep 1269 / 28 Nisan 1853).
672 *BOA*, İ..HR.., 171-9254 (20 Safer 1276 / 18 Eylül 1859); A.}DVN.MHM., 29-4 (29 Safer 1276 / 27 Eylül 1859).
673 *BOA*, İ..DH.., 372-24654 (26 Recep 1273 / 22 Mart 1857).
674 *BOA*, A.}MKT.NZD., 223-73 (4 Şevval 1273 / 28 Mayıs 1857).
675 *BOA*, HR.TH.., 3-82 (12 Aralık 1864).

emredilmiştir[676]. *Cerîde-i Havâdis*'in 1856 senesinde çıkan iki farklı sayısındaki yazılarda nakledildiğine göre, Sultanahmet Meydanı'nda Dikilitaş ve Burmalı Sütun'un toprak altında kalan kısmını ortaya çıkarmak ve etrafında başka eski eser varsa keşfetmek gayesiyle devlet tarafından kazılar yapılmış, bazı eserler meydana çıkarılmış ve sütunlar muhafaza edilmek maksadıyla demir parmaklıklarla çevrilmiştir[677]. Daha sonra kabul edilen 1858 tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu*'nun 133. maddesi de bu türden eski eserlerin korunması maksadına matuftur.

c. Eski Eserler Üzerinde Devlet Mülkiyeti Telakkisi ve Tatbikat

1846 tarihli Tamim'de, mirî arazide bulunan eski eserlerin devlete ait olduğunun ilan edildiği, mülk hanelerde zuhur eden eserlerin ise devlet tarafından toplanacağı; fakat arazi sahiplerine eserlerin bedellerinin ödeneceğinin hükme bağlandığı yukarıda zikredilmişti. Bu devirde devletin eski eserler üzerindeki tasarruf salahiyetinin barizleştiği ve Tamim'in fiilen tatbik olunduğu anlaşılmaktadır. Hatta mezkur Tamim'den evvel vuku bulduğunu tahmin ettiğimiz bir hadiseye dair 1845 tarihli vesikalardaki yazışmalar[678], mevzu cihetinden ehemmiyet taşımaktadır.

Mevzubahis vesikalara göre, Kıbrıs'ta bir zimmînin, evinin civarındaki boş bir arsada (*arsa-ı hâliye*) bulduğu antika taşı 2.000 kuruş bedelle Danimarka konsolosuna sattığını haber alan Kıbrıs kaymakamı vaziyete müdahale etmiştir. Kaymakam, taşın boş arsada bulunması sebebiyle devlete ait olduğunu (*canib-i mirîden zapt olunmak lazım geleceği*), dolayısıyla yapılan satışın hükümsüz sayılacağını (*bey'i sahih olamayacağı*) ifade ederek meseleyi merkeze bildirmiştir. Bununla birlikte, antika taşın 3-4 bin yıllık bir eser olduğunu ve 2.000 kuruştan "ziyade paha etmesinin muhtemel" bulunduğunu; şayet izin verilirse takdir edilecek gerçek değeri (*semen-i misli*) üzerinden konsolosa satılabileceğini de ilave etmiştir. Maliye Nezareti mevzuyu Sadarete intikal ettirirken, böyle antika nevinden meydana çıkarılan şeylerin altın ve gümüş cinsinden olanlarının Darphane-i Amireye, taş ve benzeri eserlerin ise Cebehaneye alındığını hatırlatmakla beraber; bahis mevzuu taşın İstanbul'a gönderilmesi yahut talibine satılması hususunda emir sormuştur. Sadaret ise bu neviden antikaların zuhur ettikçe Cebehanede muhafaza edildiğini vurgulayarak, taşın satışı yoluna gidilmeyip İstanbul'a getirtilmesini Padişah'a arz etmiştir. İrade-i seniyye de bu istikamette sâdır olmuştur. 1846 tarihli Tamim'den, hatta Fethi Paşa'nın Tophane Müşirliğine tayininden evvel cereyan eden bu hadiseden,

[676] *BOA*, A.}MKT.UM.., 102-88 (27 Ramazan 1268 / 15 Temmuz 1852).

[677] Bahsi geçen yazılarda ayrıca mezkur eski eserlerin tarihçeleri ve arkeolojik kıymetleri hakkında uzunca malumat verilmiştir. Bkz. *Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 786, 19 Şaban 1272; Sayı: 974, 29 Şevval 1272. Arkeolog ve akademisyen Arif Müfid Mansel, çalışmanın esas olarak İngiliz arkeolog Charles Newton tarafından yapıldığını, Avusturya lisesi müdürü Dethier ile başka kimseler tarafından da abidedeki yazıların okunduğunu aktarmaktadır. Bkz. Arif Müfid Mansel, "İstanbul'daki Burmalı Sütun", *BELLETEN* 34/134 (1970), 198. Şu halde doğrudan devlet tarafından ya da devlet namına değil fakat devletin izni ve desteğiyle çalışma yapıldığı söylenebilir.

[678] *BOA*, C..MF.., 130-6483 (29 Cemâziyelevvel 1261 / 5 Haziran 1845); İ..DH.., 105-5274 (24 Cemâziyelâhir 1261 / 30 Haziran 1845).

mezkur Tamim öncesinde de bir müddettir eski eserlerin Cebehanede toplanarak muhafaza edildiği anlaşılmaktadır[679].

Tebaanın tesadüfen bulduğu eski eserlere el konulduğuna dair misaller mevcuttur. Böyle eserler eğer mülk yerde bulunursa, malikine eserlerin bedelinin ödendiği görülmektedir. Mesela 1847'de Yenişehir'de bir kapıcıbaşı, tarlasını sularken tesadüfen bazı eski eserlere rastlayınca orayı kazdırarak antik Yunan'dan kalma bir mermer lahit ile eski eşyalar bulmuştur. Eserlerin "emsali misilli" (benzerlerinde yapıldığı gibi) tanzim edilmekte olan müzeye konmak üzere Mabeyn-i Hümayun tarafından alınması ve bedelinin tarla sahibine ödenmesi emredilmiştir[680]. Aynı sene Lapseki'de bir kimsenin tarlasında bulduğu gümüşten yapılma eski eserler alınarak Harbiye Anbarına konmuş ve kendisine 7.500 kuruş *atıyye-i seniyye* (padişah hediyesi) ödenmesi kararlaştırılmıştır[681]. Gümrüklerde de eski eserlerin kaçırılmasına mâni olunmaya çalışıldığı ve böyle eserlerin zapt edildiği görülmektedir[682].

Antika ya da eski eser vasfında görülmeyen sikkelere de el konulduğu ve fakat bunların Cebehaneye değil, Darphaneye alındığı anlaşılmaktadır[683]. Mesela 1852'de Siverek'te bir kimsenin hanesinde kuyu kazarken bulduğu altın sikkeler kendisinden alınarak Harput valisi tarafından İstanbul'a gönderilmiş; bedeli hane sahibine mahallî mal sandığından ödenen altınlar Darphane-i Âmireye teslim edilmiştir[684]. Maddi kıymeti bulunmayan ve antika kıymeti de takdir edilemeyen sikkeler ise ne Darphaneye ne de Cebehaneye alınmış ve arazi sahibine iade edilmiştir[685].

Netice itibarıyla, bulunan eski sikkeler ile altın ve gümüş cinsinden eşyanın Darphane-i Âmireye; diğer cinsten eski eserlerin ise Harbiye Anbarı'na (Cebehane) alınmasının teamül haline geldiği anlaşılmaktadır. Eski eser vasfında olmayan ve muhafazasına lüzum görülmeyen eski sikkeler

---

679 Fethi Paşa hicrî 1261 senesi Şaban ayında vazifeye tayin edilmiştir (Öz, 5). Şu halde Kıbrıs'taki hadiseye dair yazışmalar, Paşa'nın tayininden takriben üç ay öncesine tarihlenmektedir. Vesikalarda Tophane-i Âmire Müşirliğinden, Fethi Paşa'dan, Mecma-ı Âsâr-ı Atîkadan ya da vilayetlere yazılmış umumi bir emirden bahsedilmemesi, Tamim'in daha sonra yazıldığını düşündürmektedir.

680 *BOA*, A.}MKT., 78-20 (6 Cemâziyelevvel 1263 / 22 Nisan 1847).

681 *BOA*, İ..DH.., 150-7791 (8 Recep 1263 / 22 Haziran 1847).

682 Mesela 1863'te İzmit'te bir sandık dolusu antika mermer parçasına gümrükte el konulup Müze'ye gönderilmek üzere tutulmuştur. Bkz. *BOA*, A.}MKT.MHM., 271-24 (9 Safer 1280 / 26 Temmuz 1863).

683 1851'de bir zimmînin zeytinliği kazılırken tesadüfen bulunan gümüş *efrencî* (Avrupalı) sikkeler, bunların tedavülü yasak olduğundan sahibinin ellerinden alınarak Darphaneye gönderilmiş ve tedavüldeki sikkeye çevrilerek kıymetinin sahibine ödenmesine karar verilmiştir. Bkz. *BOA*, İ..MVL., 199-6220, (30 Rebîülevvel 1267 / 31 Mayıs 1851). 1863'te yol inşaatı esnasında Samsun'da bulunan altın sikkeler İstanbul'a gönderilmiş; eserler Hazine-i Hassada muhafazaya alınarak bulan kimselere bir bedel ödenmiştir. Bkz. *BOA*, İ..MVL., 497-22489, vr. 3 (11 Cemâziyelâhir 1280 / 23 Kasım 1863).

684 *BOA*, İ..MVL., 232-8023 (13 Cemâziyelevvel 1268 / 5 Mart 1852). Ortaylı, halk tarafından bulunan meskukat veya kıymetli eşyanın üçte biri kıymetinin bulan kimseye verildiğini ifade etmekte ve işbu vesikayı misal olarak göstermektedir. Bkz. Ortaylı, "Eski Eser Taraması", 6/1599-1600. Ancak ne mezkur vesikada ne de başka vesikalarda –1874 AAN öncesinde– bulunan eski eser veya defineler için üçte birlik bir nispetten bahsolunduğuna veya bu yönde bir tatbikata rastlanmaktadır.

685 Mesela 1857'de Bingazi'de liman reisinin evin temelini kazarken tesadüfen bulduğu eski sikkeler İstanbul'a Hazine-i Hassa Nezaretine gönderilmiştir. Darphane-i Âmire Meskukat-ı Şahane Müdüriyetinin yaptığı muayene neticesinde "sikkelerin tunç ve çinko karışımı olup pek maddi kıymetinin bulunmadığı, üzerinde alamet bulunmadığından hangi asra ait olduğunun tespit edilemediği" bildirilmiştir. Sikkeler geri gönderilmiş, ancak "bundan sonra böyle eski eserler bulunursa bunların hususi bir yerde toplanılarak muhafazası ile hiçbir surette telef edilmemesinin padişah tarafından da emrolunduğu" ifade edilmiştir. Bkz. *BOA*, A.}MKT.MVL., 90-79 (4 Safer 1274 / 24 Eylül 1857); İ..MVL., 377-16538 (6 Muharrem 1274 / 27 Ağustos 1857).

ile altın ve gümüş eşyanın, Darphanede tedavüldeki sikkeye dönüştürüldüğü görülmektedir. Eski eser vasfı taşıyan fakat kıymeti düşük ve Cebehaneye alınmaya lüzum görülmeyen nesnelerin ise bulundukları yerlerde muhafazası esastır.

Tespit edilebildiği kadarıyla 1846 tarihli Tamim'deki kaidelerin, 1846'dan ve hatta bir müddet daha öncesinden beri fiilen tatbik olunduğu anlaşılmaktadır. Mirî arazilerde bulunan eski eserler hilafsız olarak devlete aittir. Ancak eski eser bir kimsenin mülkünde çıkmışsa, muhafazasına lüzum görüldüğü takdirde esere devlet tarafından el konulup mülk sahibine kıymeti ödenmiştir. Burada şu sual akla gelmektedir: Ödenen bedel mülkiyetin devir bedeli midir, yoksa bir mükafat ya da ihsan mıdır?

Hanefî mezhebinde, mülk yerlerde bulunan defineler, arazinin ilk sahibi ile varislerine; bu kimseler bilinemiyor ise –ki tatbikatta bunların tespiti neredeyse imkansızdır– devlet hazinesine ait olacağı kavlinin Osmanlı İmparatorluğu'nda umumiyetle kabul edildiği yukarıda zikrolunmuştu. Ödenen bedel için "atıyye-i seniyye" gibi bir tabirin kullanılması, zaman zaman yapılan bu ödemelerin padişahın ihsanıyla verilen birer hediye olduğunu düşündürmektedir. Şu halde, eski eserlerin fertler tarafından bulunup devlete teslimi için bir tür teşvik mekanizmasının mevcudiyetinden bahsolunabilir[686].

Öte yandan, Hanefî mezhebindeki "mülk hanesinde define bulunan malikin iddiası üzerine definenin kendisine bırakılacağı" hükmünün tatbik edildiği de düşünülebilir[687]. Nitekim 1846 tarihli Tamim'de de açıkça "… fakat *mülk hanesi* derununda bulunanların kıymet-i layıkası verilmek icap edeceğine mebni o misilli arazide zuhur eden eşya taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ahzolunarak *hane derununda* bulunanların kıymet-i mutedilesi ashabına ita kılınması…" ifadesi buna müstenit olabilir[688]. Bu takdirde verilen bedelin mülkiyet hakkının devri için ödendiği ve devletin de mülk yerlerde bulunan eski eserler üzerinde bir nevi cebrî satın alma salahiyetini kullandığından bahsedilecektir.

Son olarak, mezkur hükümlerin "tebaadan kimselerin bulduğu define" için bahis mevzuu olduğunun bir kez daha altı çizilmelidir. Padişah tarafından aksi yönde bir taahhüt veya ihsanda bulunulmadığı takdirde, ecnebilerin herhangi bir yerde keşfedeceği definelerin –ve eski eserlerin– devlete ait olduğunda ihtilaf yoktur.

d. İslami Eski Eserlerin Statüsü

1869 Nizamnamesi öncesi devrede, doğrudan İslami eserleri ortaya çıkarma maksatlı arama ve kazı faaliyetlerine henüz rastlanmamaktadır. Menkul eski eserlerden İslam devrine ait olanlar lukata hükümleri çerçevesinde mütalaa edilmiştir. Tatbikatta devlet, sahipsiz yerlerde bulunan İslami

[686] Aynı telakkiye ve benzer tatbikata, İngiliz hukukunda da rastlanmaktadır. Bkz. Blanchet - Grueber, 168-170.
[687] Böyle mülk hanesinde bulunduğu için definenin sahibi olduğunu iddia edenlere definenin bırakıldığı ya da lüzum görülürse satın alınıp bedelinin ödendiğine dair bir misal için bkz. *BOA*, A.}MKT.UM.., 45-53 (9 Rebîülevvel 1267 / 12 Ocak 1851).
[688] *BOA*, C..MF.., 5-221.

meskukatı lukata hükmünde sayarak Hazineye almıştır[689]. Şayet eserler mülk arazide bulunmuş ise yine eserlerin aynına el koymuş fakat bulan kimseye –muayyen şartlarla– bedelini ödemiştir. Mesela 1850'de Kırkkilise'de bir kimsenin kendi arsasında bulduğu, Sultan I. Mahmud devrine ait gümüş ve altın sikkeler Hazine-i Hassaya alınmış; ancak bulan şahsın fakir ve muhtaç halde olması sebebiyle, sikkelerin bedelinin Maliye Nezareti tarafından kendisine ödenmesi emredilmiştir[690]. Benzer şekilde 1864'te Manastır'da bir şahsın yıkılan çiftlik duvarını yeniden inşa ederken bulduğu 75 adet eski sikke merkeze gönderilmiş; Darphane-i Âmirenin tahkiki neticesinde "tamamının İslam sikkesiyle damgalı ve lukata hükmünde olduğu" ifade edilmiştir. Netice itibarıyla sikkeler Darphanede eritilerek tedavüldeki paraya çevrilmiş ve kıymetince bedeli mahallî mal sandığına gönderilmiştir. Mal sandığının, sikkeleri bulan kimseye bu bedeli, lukata hükümlerine göre yapılması gerekenleri izah ettikten sonra makbuz karşılığında vermesi istenmiştir[691].

Yani bulunan İslami meskukatın Hazine-i Hassaya bağlı olarak Darphane bünyesinde muhafaza edildiği veya para basımında kullanarak tedavüldeki sikkeye dönüştürüldüğü görülmektedir. Hatta define aramak için ruhsat talep edenlerin kazılarına nezaret etmesi için bazen Darphane-i Âmireden bir memur vazifelendirilmiştir[692]. Meskukatın maddi kıymetinin ve para olarak kullanılma fonksiyonunun ön planda tutulduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa eski Osmanlı padişahlarının bastırdığı sikkelerin, tarihî yakınlık ve devamlılık sebebiyle o devir için eski eser vasfında mütalaa olunmadığı düşünülebilir.

Kayıtlarda, devlete ait İslami eski eserlerin ecnebi devletlere hediye edilmesine dair de bir misale rastlanmaktadır. 1858 tarihli bir vesikaya göre, hususi bir sikke koleksiyonu hazırladığı gerekçesiyle Felemenk Kralı, Osmanlı sikkelerinden numuneler verilmesini rica etmiştir. Münasip görülecek numunelerin Hazine-i Hassadan hediye edilmesine karar verilmiş ve irade-i seniyye sâdır olmuştur[693].

Hasılı bu devirde, ender bulunan, sanatlı veya kıymetli müstesna parçaların hususen muhafaza edilmesi bir tarafa bırakılırsa; İslami eserlerin henüz "âsâr-ı atîka" mefhumu dairesinde görülmediği söylenebilir. Bu telakkide, mevzubahis eserlerin tarihinin, yaşanan devre yakınlığının da tesiri vardır. Keza faaliyette olan binaların da o zaman için eski eser mahiyetinde görülmemesi tabiidir. Çok eski de olsa vakıf binaların, vakıf hukukunun koruyucu hükümleri ve vakfın ebediliği prensibi gibi sebeplerle muhafazası ile tamirine ehemmiyet verildiği; böylece İslami eserlerin ayakta kalmasının dolaylı olarak temin edildiği söylenebilir.

[689] *BOA*, A.}MKT.UM.., 426-22 (10 Safer 1277 / 28 Ağustos 1860); Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 63-64.
[690] *BOA*, A.}MKT.NZD., 5-27 (24 Cemâziyelevvel 1266 / 7 Nisan 1850); C..DRB., 52-2575 (10 Muharrem 1267 / 15 Kasım 1850).
[691] *BOA*, MVL, 979-23 (13 Ramazan 1280 / 21 Şubat 1864).
[692] *BOA*, A.}MKT., 143-41 (9 Ramazan 1264 / 9 Ağustos 1848).
[693] *BOA*, İ..HR.., 158-8446 (12 Muharrem 1275 / 22 Ağustos 1858); Burcu Kutlu Dilbaz, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası* (İstanbul: Okur Tarih, 2018), 29-30.

5. Kazı Ruhsatları ve Şartları

1840'lardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu'nda ecnebi seyyah ve araştırmacılara verilen resmî kazı ve arama ruhsatları, alelade birer izin vesikası olmaktan öte, muayyen kayıt ve şartları ihtiva eden metinler haline gelmeye başlamıştır. Kazıların yapılış usulleri, keşfedilen eski eserlerin taksimi, eserlerin nereye ve hangi yolla götürülebileceği gibi hususlar daha net şekilde tayin olunmuş ve zamanla bir kazı nizamı teşekkül etmiştir. Bu meyanda, ruhsatnamelerin muhtevası ve tatbikatta takip edilen usuller, kazı nizamını ve eski eserlere dair hukuki rejimi tespit için ehemmiyet taşımaktadır. Aşağıda tetkik olunacak misaller üzerinden, hem kazı ruhsatlarının hangi şartlarla verildiği hem de bu şartların fiiliyatta nasıl tatbik olunduğu ele alınacak; böylece hukuki rejimin teşekkül ve tekamül seyri anlaşılmaya çalışılacaktır.

a. Musul ve Havalisindeki Kazılar (1842-1854)

1842-1854 yılları arasında Musul ve havalisinde icra edilen kazılar, Osmanlı İmparatorluğu'nda resmî ruhsatla ve sistematik bir surette yürütülen ilk eski eser arama faaliyetlerini teşkil etmektedir. Fransız konsolosu Paul-Émile Botta'nın teşebbüsleriyle başlayan bu devre, Victor Place, Austen Henry Layard ve William Kennett Loftus gibi isimlerin çalışmalarıyla devam etmiştir. Mezkur şahısların faaliyetleri ve kazı ruhsatlarına dair hukuki safahat aşağıda tetkik olunacaktır.

i. Paul-Émile Botta'nın Faaliyeti (1842-1844)

1840'ta Fransa tarafından Musul konsolosluğuna tayin edilen Paul-Émile Botta'nın Koyuncuk (Ninova) havalisinde 1842'de herhangi bir resmî izin almaksızın kazılara başladığı bilinmektedir[694]. Ancak çalışmaları ve bilhassa Nebi Yunus Tepesi'ndeki kazı teşebbüsü Vali Mehmed Paşa tarafından engellenmiştir. Ardından Botta, 1843'te Horsabad'da (Dur-Şarrukin) kazılara başlamıştır. Ne var ki vali, burada da kazıyı devamlı surette murakabe altında tutmuş; bulunan eserleri tetkik ettirmiş; Botta'nın işçilerini sorguya çekmiş ve nihayet Ekim 1843'te kazıları tamamen durdurmuştur[695].

Botta, kazılar hususunda yaşadığı müşkülatı Fransız Sefiri Baron de Bourqueney'e bir takrirle bildirmiş ve meselenin çözülerek resmî iznin alınmasını istemiştir[696]. Bu talep üzerine devreye giren Fransız Sefareti ile yapılan müzakereler neticesinde Osmanlı Hariciye Nezareti bazı şartlar ileri sürmüş ve Sefaretin bunları kabul ettiğine dair taahhüt senedi imzalamasıyla mukabilinde, kendilerine

[694] Cezar, 290.

[695] Ayrıca Botta'nın kazılar sırasında kullanmak için geçici olarak inşa ettirdiği bina vali tarafından şüpheli görülerek İstanbul'a ihbar edilmiştir. Bkz. Paul-Émile Botta, *Monument de Ninive* (Paris: Imprimerie Nationale, 1850), 5/6-7; Bülent Genç, "Khorsabad/Dūr-Šarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika Nizamnamelerine Etkisi", *Anadolu Araştırmaları* 25 (2022), 122-124.

[696] Sefirin, Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ile yazışmalarında meselenin diplomatik bir krize yol açacağı yönünde üstü kapalı tehditleri dikkat çekicidir. Bkz. *BOA*, İ..MSM., 68-1987 (2 Zilhicce 1259 / 24 Aralık 1843); Genç, "Khorsabad", 129.

bir yıl müddetle kazı izni verilmiştir. 1844 senesinin Ekim ayında, yani izin müddeti içerisinde kazı tamamlanmıştır[697]. Ruhsattaki şartlar şöyle hülasa edilebilir:

- Ruhsatın müddeti, kazının fiilen başladığı tarihten itibaren bir sene ile mukayyettir.
- Kazı faaliyeti yalnızca tayin olunan mahalde yapılacak, hudut dışına çıkılmayacak ve kazılan mahaller daha sonra eski haline getirilecektir.
- Bir kimsenin mülkü ya da tasarrufu altında olan yerde, malikin veya mutasarrıfın rızası alınmaksızın kazı yapılmayacaktır. Faaliyetin bitiminde araziler sahiplerine teslim edilecek, konsolos tarafından bu mahaller üzerinde mülkiyet veya hak iddiasında bulunulmayacaktır.
- Meydana çıkarılacak taşların üzerindeki resimler ile yazılar kağıda geçirilebilecektir. Şayet aralarında nakledilmek istenen taşlar olursa, nakliyat için ayrıca resmî izin alınmalıdır.
- Kazılarda ortaya çıkacak meskukat gibi define nevinden şeyler Devlet-i Aliyye'ye aittir. Fakat içlerinden bazısının numune veya antika olarak Fransa'ya nakli talep olunursa, bedeli ödenmek şartıyla ihracı, padişah tarafından ayrıca hususi müsaade verilmesine bağlıdır.
- Kazılar neticesinde eski eser bulunamazsa başka yerler için kazı izni verilmeyecek ve ruhsat müddeti uzatılmayacaktır.
- Kazı için muvakkaten inşa edilen binanın lüzumlu kısımları iş bitene kadar yerinde bırakılıp kalan kısmı yıkılacaktır. Hiçbir şekilde ek bina yapılmayacak, kazı bittikten sonra ise binanın tamamı ortadan kaldırılacaktır.

Netice itibarıyla resmî kaynaklarda tespit edilebilen ve şartları tafsilatıyla bilinen ilk kazı ruhsatının bu olduğu söylenebilir. Burada ileri sürülen şartların bir kısmı daha sonraki ruhsatlarda aynen tekrar etmiş; hatta bilahare âsâr-ı atîka nizamnamelerinin bazı hükümlerine esas teşkil etmiştir. Bu cihetten Botta kazısı ve ruhsatının, Türk eski eserler hukukunun teşekkülüne tesir ettiği söylenebilir[698].

Kazının ardından bulunan eski eserler Basra'dan bir Fransız gemisine yüklenerek götürülmüş ve 1847'de Louvre'da yerini almıştır[699]. İhraç edilen eserler için ayrıca bir izin alındığına veya bedel ödendiğine dair herhangi bir malumata tesadüf olunamamıştır[700].

[697] *BOA*, HR.İD.., 1908-41 (22 Ekim 1844).
[698] Genç, "Khorsabad", 132-133.
[699] Botta, 5/14-16.
[700] Selma Saltoğlu, "Reading the Ottoman Perception of Archaeology and Historical Artifacts through the Archive: The Case of Khorsabad Excavation (1843-1844)", *International Graduate Research Symposium (IGRS'22) Full Text Proceedings Book* (İstanbul: İTÜ Yayınevi, 2023), 272-273.

ii. Victor Place'ın Faaliyeti (1851-1854)

Musul'da Botta'dan sonra Fransızlar adına kazıları devam ettiren, 1851'de oraya konsolos olarak tayin edilen Victor Place olmuştur[701]. Aralık 1851'de Bağdat valisi ve Musul mutasarrıfına yazılan emirnamede, kazı yapmak isteyen Fransız konsolosuna, bulacakları eserlerden "iki veya daha fazla olanlarından birer tanesinin devlete verilmesi" şartıyla 6 ay müddetle izin verildiği ifade edilmiş ve konsolos ile işçilerine mâni olunmaması yazılmıştır[702].

Temmuz 1852'den itibaren maddi imkansızlıklardan ötürü çalışmalar durmuşsa da 1853'te kazı ruhsatının yenilenmesi için Fransız Sefareti tekrar talepte bulunulmuştur. Ayrıca daha önceki fermanda şart koşulduğu üzere bulunan eski eserlerden bir kısmının "Dersaadet Müzesine verilmek üzere ayrıldığı" ifade edilmiştir[703]. Neticede ruhsat müddetinin altı ay daha uzatılmasına izin verilmişse de[704] Ağustos 1853'ten itibaren kazılar durmuş ve eserlerin Fransa'ya nakli için teşebbüsler başlamıştır[705]. Mülki idare ile Place arasında, devlet hissesinin teslimi hususunda bazı problemler yaşanmış; Place'ın kazıdan çıkan eserleri paylaşmadan götürmeye çalıştığı iddia edilmiştir[706]. Ancak neticede eserlerin nakli için resmî izin verilmiş ve nakliyat devletin nezaretinde icra olunmuştur[707].

iii. Austen Henry Layard'ın Faaliyeti (1845-1851)

Musul'da eski eser araştırmak için kazı yapan bir başka ecnebi, İngiliz diplomat Austen Henry Layard'dır. Layard, İngiliz Sefiri Lord Stratford Canning'in yardımı ve British Museum'un mali desteğiyle, 1845-1847 tarihleri arasında Nimrud ve Koyuncuk'ta, 1849-1851 yıllarında ise ikinci defa Koyuncuk'ta kazılar yapmıştır[708].

İlk devre (1845-1847) kazılarına verilen ruhsatın şartlarına dair resmî kayda tesadüf olunamamıştır. İngilizlerin hatırat ve yazışmalarından, Layard'ın 1845 senesi sonbaharında izinsiz olarak kazılara başladığı[709], mahallî otoritelerle problem yaşaması üzerine padişahtan ferman alınması

[701] Cezar ve Gerçek, Place'ı bir kaçakçı veya ganimet toplayıcısı olarak anar. Cezar, 290; Gerçek, 28.
[702] *BOA*, HR.MKT., 135-41, vr. 2/1 (11 Safer 1268 / 6 Aralık 1851).
[703] *BOA*, HR.TO.., 194-69 (18 Nisan 1853).
[704] *BOA*, İ..HR.., 100-4906 (24 Şevval 1269 / 31 Temmuz 1853).
[705] Bülent Genç, "Memory of Destroyed Khorsabad, Victor Place, and the Story of a Shipwreck", *Journal of the Royal Asiatic Society* 31/4 (2021), 762.
[706] Amerika'nın Musul'daki ajanı Henry Lobdell 1854'te yazdığı bir mektubunda "Fransızların kazıda bulduklarının "yarısını" padişaha vermeye mecbur olduklarını, ancak Place'ın eserleri kaçırmaya çalıştığını, devlet hissesinin verilmediği için valinin zorluk çıkardığını" yazar. Devamında, "yakın zamanda iznin çıkıp eserlerin Louvre'a gideceğini tahmin ettiğini, çünkü Fransız sefirinin de tıpkı Canning gibi Babıali ile arasının iyi olduğunu" ifade eder. Bkz. Henry Lobdell, "Letter from H. Lobdell, M. D., Missionary at Mosûl, Respecting Some Recent Discoveries at Koyunjik", *Journal of the American Oriental Society* 4 (1854), 472-473.
[707] Osmanlı arşiv kayıtlarına göre Bağdat kaymakamı, yolların emniyetsizliği sebebiyle eserlerin Basra'ya taşınmasında acele edilmemesini ve ordu birliğinin beklenmesini tavsiye etmiş; ancak Place'ın ısrarları neticesinde sallar Mayıs 1855'te Bağdat'tan yola çıkmıştır. Fakat sallar Kurna'da batarak eşkıya tarafından yağma edilmiş ve eserler Basra'ya ulaşamamıştır. 1857 senesine kadar batıktan kurtarma çalışmaları devam etmiş, 235 sandıktan 28'i kurtarılabilmiş ve Louvre Müzesi'ne gönderilmiştir. Kurtarma çalışmaları mülki idarenin nezaretinde, memurlar eliyle ve hükümetin bilgisi dahilinde yürütülmüştür. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 116-80, (27 Şevval 1271 / 13 Temmuz 1855); 115-71 (18 Zilkâde 1271 / 2 Ağustos 1855); Genç, "Victor Place", 763-764, 771-772.
[708] Cezar, 290-292; Şahin, "Avrupalılar", 109.
[709] İngiliz Sefiri Lord Stratford Canning, "Layard'ın harabelere ve antikalara meraklı bir seyyah olduğunu" valiye yazdığını; ancak asıl maksadı hakkında bilgi vermediğini ve fazla dikkat çekeceğinden resmî izin ve ferman için şimdilik müracaat

için Canning'den yardım istediği[710], kazıların bir müddet durdurulduğu[711], sonrasında kazıların devamı ve bulunan eserlerin nakli için sadrazamdan bir izin mektubu alındığı[712] ve nihayetinde eserlerin İngiltere'ye nakledilmek üzere gemiye yüklendiği[713] anlaşılmaktadır.

Layard'ın ikinci devre kazılarla alakalı ise Osmanlı arşivinde 1850'ye tarihlenen bir vesika mevcuttur[714]. Vesikadan anlaşıldığı üzere Sefir Canning, Layard'ın Musul'da bulacağı eski eserleri yurt dışına ihraç edebilmesi için izin istemekte; ayrıca ruhsat müddetinin altı ay daha uzatılmasını talep etmektedir. Meselede mütalaası sorulan Ahmed Fethi Paşa'nın ifadeleri olduğu anlaşılan bir pasaj şöyledir:

"… tarih-i âlemin miftah-ı manevisi [dünya tarihinin manevi anahtarı] makamında olan âsâr-ı kadimeyi şunun bunun çıkarıp harice götürmesi şân-ı Devlet-i Aliyye'ye münasip ve layık şey olmadığından bu maddenin memnuiyet-i külliyesi [tamamen yasaklanması] ve … Müze'nin ilerletilmesi hakkında ittihaz ve ilanı tasavvur olunan karar ve nizamın hükmü ilerisine cari olmak umur-ı tabiiyeden bulunduğuna ve İngiltere sefaretinin işbu istidası bundan evvelce vuku bulmasına nazaran bu babda bir ilişiklik olmamak [engel çıkarmamak] için İngilterelinin antika ihracına tezkire-i mezkurede muharrer şurutla müsaade olunması…"

Mütalaadaki bu ifadeler birkaç cihetten mühimdir. Evvela eski eserlere "dünya tarihine dair malumat veren bir anahtar" nazarıyla bakıldığı, yani salt maddi değil ilmî ve tarihî sebeplerden ötürü kıymet atfedildiği görülmektedir. Müze'nin teşkili hakkında alınan kararın, tabii bir netice olarak "eski eserlerin yurt dışına ihracının da tamamen yasaklanması" hükmünü beraberinde getirdiği ifadesi son derece dikkat çekicidir[715]. Fakat bu karar ileriye dönük tatbik edilebileceğinden ve İngilizlerin bu talebi

---

etmediğini Layard'a haber vermiştir. Bkz. Shawn Malley, "The Layard Entreprise: Victorian Archaeology and Informal Imperialism in Mesopotamia", *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, ed. Zainab Bahrani vd. (İstanbul: SALT, 2011), 108.

[710] Araştırmalarına başladıktan sonra Layard, mühim eserler bulacağını fark edince derhal Canning'e bir mektup göndererek "çalışmaları sırasında kendisine müdahale edilmemesi için acilen padişahtan bir emir ya da ferman çıkartılmasının lüzumunu" bildirmiştir. Çalışmaları esnasında Musul Kadısı İmam Alizâde'nin ona zorluk çıkarıp tarihî eserleri kaçırmakla suçladığından ve idarecilerle halkı kendisine karşı kışkırttığından şikayetçi olmuştur. Bkz. Austen Henry Layard, *Nineveh and Its Remains: a Narrative of an Expedition to Assyria During the Years 1845, 1846, & 1847* (Londra: John Murray, Albemarle Street, 1867), 1/20-21, 33; Kaya Bayraktar, "Arkeolog, bankacı, casus, sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı coğrafyası", *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 12/1 (2011), 287-288.

[711] 1846'da bir mektubunda Canning, "Layard'ın Mezopotamya'da iyi iş çıkardığını, ancak Fransızların kıskandığını ve Musul valisinin zorluk çıkardığını" yazmıştır. Ancak bir planı olduğunu, işleri çözüme kavuşturacağını ve bunun için İngiliz hükümetinin de yardımına ihtiyaç duyduğunu ifade etmiştir (Poole, 2/148-149). O esnada Asurlu eserlerinin bulunup kendi müzelerinde sergilenmesi için Fransızlar ile İngilizlerin adeta bir yarış içerisinde olduğu söylenebilir (Malley, 108-109). Layard, 1846'da Nimrud'daki çalışmaların durdurulduğunu ve İstanbul'dan kazının devamına dair yeni bir izin gelene kadar bekleneceğini kaydetmiştir (Layard, 1/61).

[712] Sonrasında Layard, "sadrazamdan kazılara devam edileceği ve bulunan eserlerin götürülebileceğine dair Canning'in aldığı izin mektubunun eline ulaştığını" yazmıştır. Poole, "Canning'in, Layard'ın kazı yapması ve eserleri ihraç etmesi için 1846'da izin ve fermanları elde etmiş olduğunu" ifade eder. Bkz. Layard, 1/95; Poole, 2/138-139.

[713] Malley, 108-109. Selçuk Mülayim, 1847'de kazı izni istediğinde Layard'a Meclis-i Hass-ı Vükelanın "saye-i şahanede böyle taşlar memleketimizde boldur onların hepsini götürsünler yalnız altın ve gümüşe dair bir şey varsa onları bize bıraksınlar" diye cevap verdiğini aktarıyorsa da buna dair vesikaya tesadüf edilememiştir (Mülayim, 181).

[714] *BOA*, İ..HR.., 72-3480 (7 Safer 1267 / 12 Aralık 1850).

[715] Bahsi geçen yasağın, vesikanın yazıldığı tarihten sonraki hadiseler için resmen ve fiilen cari olup olmadığı anlaşılamamaktadır. Muhtemelen bu yasak, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin tanzimiyle beraber resmen meriyete girmiştir.

bu karardan önce vuku bulduğundan, diplomatik bir probleme de mahal vermemek adına, belli şartlarla ihraca ruhsat verilmesi münasip görülmüştür.

Canning'in taleplerine rağmen başlangıçta iznin yalnızca üç ay uzatılması düşünülmüşse de kış mevsimine denk geleceği ve müddetin yetmeyeceği mazeretiyle Canning altı ayda ısrar etmiştir. Neticede "meydana çıkarılacak eski eserlerden Osmanlı hükümetine bırakılacağı" taahhüdü üzerine, altı aylık uzatma verilmiştir[716]. Ayrıca kazılar sırasında devlet tarafından ehliyetli bir memurun Layard'ın yanında bulunup nezaret etmesi de kararlaştırılmıştır[717]. Kazının murakabesi için araştırıcının yanına bir memur tayin edilmesi usulünün, kayıtlarda takip edilebilen ilk misali budur[718]. Layard'ın kazılardan çıkarttığı eserleri British Museum'a naklettiği bilinmektedir[719]. Osmanlı Devleti'ne bir şey bırakılıp bırakılmadığı hakkında ise malumata tesadüf olunamamıştır.

iv. William Kennett Loftus'un Faaliyeti (1854)

Tetkik olunan vesikalardan[720] anlaşıldığı kadarıyla 1854'te bir İngiliz asilzadesi olan William Kennett Loftus namına "Musul havalisinde seyahati esnasında âsâr-ı atîka aramasına ve bulduklarını ihraç edebilmesine" ruhsat verilmesi için İngiliz Sefareti vasıtasıyla talepte bulunulmuştur.

Aslında bu talepten evvel Meclis-i Vâlâ, "İngilizler ile Fransızlara verilen Ninova, Horsabad ve Nimrud havalisinde eski eser arama ruhsatlarının müddetlerinin bitmesiyle artık buralarda ecnebi kazılarının menedilmesine ve doğrudan devlet tarafından kazı yapılmasına" karar vermiştir. Bu hususta irade-i seniyye de sâdır olmuş; fakat hafriyat ve istimlak masraflarının nasıl karşılanacağı hususunda tereddüt hasıl olduğundan bu teşebbüs tehir edilmiştir.

İşte bu ahvalde İngilizlerin talebi üzerine Meclis-i Vâlâ, Fethi Paşa'nın mütalaasını sormuş; Paşa da "Musul'da bu mahaller haricindeki yerlerde eski eser araştırması için kısa bir müddet ruhsat verilmesinde beis görülmediğini ve kazılacak yerlerin sahiplerini razı etmek şartıyla araştırıcıların çıkaracağı antikaları başka mahalle götürmesine izin verilebileceğini" ifade etmiştir. Neticede bu şartlarla altı aylık bir müddet için ruhsat verilmesine dair irade-i seniyye sâdır olmuş; daha sonra tekrar talep üzerine ruhsat müddeti altı ay daha uzatılmıştır[721].

Loftus'un çalışmaları daha ziyade Uruk (Varka) şehri harabelerinde yoğunlaşmışsa da Ninova ve Nimrud'da da araştırmalar yapmaktan geri durmamıştır. Araştırmaları esnasında bulduğu

[716] Sönmez, *Zeus Sunağı*, 58.
[717] Memurun gönderilmek üzere hazır olduğu bir başka vesikadan da anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 38-1 (29 Cemâziyelevvel 1267 / 28 Mart 1851).
[718] Sönmez, *Zeus Sunağı*, 58.
[719] Halil Edhem [Eldem], "Müze-i Hümayun", *Tercüman-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Fevkalade Nüsha*, (1313), 105.
[720] *BOA*, İ..MVL., 303-12400 (8 Recep 1870 / 6 Nisan 1854).
[721] *BOA*, İ..MVL., 308-12755 (19 Ramazan 1270 / 15 Haziran 1854).

çok sayıda fildişi ve kil tableti, kabartmaları, heykelleri ve başka ufak nesneleri İngiltere'ye götürdüğü bilinmektedir[722].

Mezkur vesikalar iki cihetten farklılık arz etmektedir: Birincisi, devletin eski eser bakımından en zengin olduğu bilinen üç ana merkezi istisna tutarak buraları devlet tarafından kazı yapılmasına münhasır kılmasıdır. İkincisi, evvelki ruhsatlarda rastlanan, eserlerden "belli bir hissenin" ya da "çift olanların birer tanesinin" devlete bırakılması gibi bir şartın konulmamasıdır[723].

Fethi Paşa'nın mütalaası sorulmuş olmasına rağmen eserlerin tamamının ihracına izin verilmesi dikkat çekicidir. Ancak burada hem devletçe ayrılan üç mahallin istisna tutulması hem de iznin kısa bir müddetle sınırlanması, idarenin temkinli davrandığını göstermektedir. Öte yandan o tarihlerdeki siyasi şartlar dikkate alındığında, Kırım Harbi'nden (1853-1856) dolayı Osmanlı İmparatorluğu'nun müşkül vaziyette olduğu ve Rusların ilerlemesine karşı İngilizlerle ittifak yapıldığı görülmektedir[724]. Son derece kritik bir zamanda müttefik İngiliz Sefareti kanalıyla gelen böyle bir talebi reddederek diplomatik münasebetleri zedelemekten çekinildiği düşünülebilir.

b. Charles Newton'ın Kalimnos ve Bodrum Kazıları (1835-1857)

Midilli'deki İngiliz konsolos vekili Charles Newton'ın Kalimnos ve Bodrum'daki çalışmaları, kazı ruhsatının şartları ve tatbik olunan izin safahatı cihetinden kayda değerdir.

i. Kalimnos Kazıları (1853-1855)

Newton, 1853'te İngiliz Sefiri Canning vasıtasıyla Kalimnos (Kelemez) adasında eski eser aramak için ruhsat talebinde bulunmuş; Babıali bu talebi Fethi Paşa'ya ileterek mütalaasını sormuştur[725]. Neticede, "eski eserlerden çift olarak ortaya çıkanlardan birer tanesinin" ve "İngilizlere lazım olanlar haricindekilerin" devlete bırakılması şart koşulmuş; mirî arazi dışında kazı yapılırsa ayrıca arazi sahiplerinin de razı edilmesinin gerektiği ifade edilmiştir. Kasım 1853'te bir sene müddetle kazı izni verilmiş[726] ve Eylül 1854'te izin yenilenmiştir[727]. Bulunacak eşyanın bir kısmının "Dersaadet Müzesi'ne" verileceği ve "halihazırda İngiltere'de mevcut olan koleksiyonların ikmali için lüzumlu olanlar haricindekilerin İngiltere'ye götürülmeyeceğini", bütün kazı masraflarının da kendileri tarafından karşılanacağını bizzat teklif ve taahhüt eden İngiliz Sefiri Canning'dir[728]. 1855'te Kalimnos

[722] Hermann Volrath Hilprecht, *The Excavations in Assyria and Babylonia* (Philadelphia: A. J. Holman & Company, 1904), 144 ve devamı; Richard David Barnett, *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668-627 Bc)* (Londra: British Museum Publications, 1976), 21 ve devamı.
[723] Ortaylı, sözü edilen vesikada ruhsat talep eden kişinin ismini Kastos olarak zikretmiş, ayrıca bulduklarının yarısını devlete vermeyi taahhüt ettiğini ifade etmişse de vesika içeriğinde buna dair malumata tesadüf edilememiştir ("Eski Eser Taraması", 6/1600).
[724] Mustafa Cezar - Midhat Sertoğlu, *Mufassal Osmanlı Tarihi* (İstanbul: Güven Yayınevi, 1972), 6/3035-3046.
[725] *BOA*, HR.MKT., 65-41 (17 Muharrem 1270 / 20 Ekim 1853).
[726] *BOA*, İ..HR.., 103-5052 (6 Safer 1270 / 8 Kasım 1853); HR.SYS., 2931-40 (16 Kasım 1853).
[727] *BOA*, HR.MKT., 87-11 (3 Muharrem 1271 / 26 Eylül 1854); Charles Thomas Newton, *Travels & Discoveries in the Levant* (Londra: Day & Son, Limited, 1865), 1/280.
[728] *BOA*, HR.TO.., 219-65 (10 Muharrem 1270 / 13 Ekim 1853).

adasındaki faaliyetine son veren Newton'ın bu kazılardan bazı kitabe ve sikkeler elde ettiği bilinmektedir[729].

ii. Bodrum Kazıları (1855-1857)

Daha sonra Bodrum'a gelen Newton, 1855'te ilk araştırmalarına izinsiz olarak başlamıştır[730]. Ocak 1856'da ruhsat talep etmesi üzerine Babıali yine evvela Fethi Paşa'nın mütalaasını istemiştir[731]. Paşa, cevabında "açılması planlanan müzenin ne maksada mebni olduğunun bilindiğini" Sadarete hatırlatarak "bu kazı için de emsaline kıyasen bir karar verilebileceğini" ifade etmiştir[732]. Müracaat aylar sonra cevap bulmuş ve Newton'a "emsal şartlara" tâbi olarak bir sene müddetle ruhsat verilmiştir. Ruhsatta, çıkarılacak eserlerden iki veya daha fazla olanlarından birer tanesinin Osmanlı Müzesi için ayrılması, tek olanların ise kendilerine bırakılması şart koşulmuştur[733]. Takriben bir sene sonra, talepleri üzerine kazı ruhsatı aynı şartlarla bir sene daha uzatılmıştır[734].

Hatıratında naklettiğine göre Newton, 1857'de araştırmaları esnasında bir eski eser parçasını bulduğu mahallin vakıf arazi olduğunu öğrenmiş; vakıf mütevellisi Salih Bey'den izin alarak kazıyı gerçekleştirmiş ve eseri elde etmiştir. Devamında ise bir mülk evin duvarları ve temellerinde kazı yapması gerekmiş; çareyi evi sahibinden 20 pounda satın almakta bulmuştur[735].

Newton'ın kazıları neticesinde Halikarnas Mozolesi'nin kalan kabartmalarını toplayıp British Museum'a götürdüğü bilinmektedir[736]. Ancak Fethi Paşa'nın gayretleriyle 1857'de iki aslan heykeli İstanbul'a getirtilmiştir[737].

Diğer taraftan Newton, 1858'de Knidos'ta (Datça) tetkik ettiği antik heykellerin "Rum ahali tarafından tahrip olunduğunu, bunları korumak için üzerlerini toprakla örterek sakladığını ve eserlerin emniyetli bir yerde muhafaza altına alınmasının gerektiğini" sefareti vasıtasıyla Babıali'ye bildirmiştir. Sadaret, Menteşe Kaymakamlığına gönderdiği emirnamede, "eski eserlerin bulundukları yerde gereği gibi korunmasını, şunun bunun çıkarıp başka mahalle götürmemesine dikkat edilmesini, ahalinin tahribine mâni olunmasını ve Newton'ın örttüğünü beyan ettiği eserlerin de saklandığı yerden

729 Richard Stoneman, *Land of Lost Gods: The Search for Classical Greece* (New York: Tauris Parke Paperbacks, 2010), 219.
730 Stoneman, 219.
731 *BOA*, HR.MKT., 131-61 (26 Rebîülâhir 1272 / 5 Ocak 1856).
732 *BOA*, HR.MKT., 135-41, vr. 3/1 (5 Cemâziyelevvel 1272 / 13 Ocak 1856).
733 *BOA*, A.}AMD., 72-1 (1 Rebîülevvel 1273 / 30 Ekim 1856); HR.SYS., 2931-74 (12 Rebîülevvel 1273 / 10 Kasım 1856); HR.MKT., 166-58 (13 Rebîülevvel 1273 / 11 Kasım 1856).
734 *BOA*, İ..HR.., 156-8335 (28 Zilkâde 1274 / 10 Temmuz 1858).
735 Newton, 2/88-92; Stoneman, 219-221.
736 Gerçek, 31.
737 *BOA*, İ..DH.., 368-24347 (8 Cemâziyelâhir 1273 / 3 Şubat 1857); Newton, 2/100-101; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 53. Çinili Köşk'ün girişine konulan aslanlar bunlardır (Shaw, 151-152; Çal, "Müzeler", 326). Newton, hatıratında "iki aslan heykelinin Harbiye Nezaretinden gelen emir üzerine apar topar İstanbul'a gönderilmek için alındığını, bunun üzerine kendisinin Lord Stratford Canning'e haber ulaştırdığını; daha sonra iki aslanın daha bulunduğunu ve kale dizdarının bunlara da el koyduğunu; aslanlar gemiyle yola çıkmadan evvel İstanbul'dan fermanın geldiğini ve kale dizdarının son anda bu aslanları kendisine bıraktığını" yazmaktadır (Newton, 2/100-104). Netice itibarıyla bulunan aslan heykellerinin tamamının Newton'a bırakılmadığı anlaşılmaktadır.

çıkarılarak muhafaza edilmesini" emretmiştir[738]. Emirnamedeki ifadeler, Babıali'nin, Newton'ın oradaki faaliyetlerinden rahatsızlık duyduğunu düşündürmektedir. Yapılan ihbarın, bahis mevzuu eserleri İngiltere'ye götürmek için bir zemin yoklaması gibi görüldüğü ve buna meydan vermemek adına derhal tedbir alınmak istendiği söylenebilir.

Newton'ın mezkur kazı ve araştırmalarında dikkat çeken en mühim husus, ruhsat talebi esnasında Ahmed Fethi Paşa'nın "usul ve emsaline göre hareket edilmesine" işaret ederek çift eserlerden birinin müzeye verilmesi (ikili-birli taksim) esasını vurgulanmasıdır. Bu şartlarla ruhsat verilmesinin zamanla bir teamül haline geldiği görülecektir.

c. Sonraki Kazı Ruhsatları ve Demiryolu İmtiyazları

1850'lerden itibaren artık kazı ruhsatlarının şartları hususunda belli bir teamülün yerleşmeye başladığı anlaşılmaktadır. Aşağıda önce bu devirdeki muhtelif bazı kazı ruhsatları tetkik olunacak, ardından kendine has hususiyetleri sebebiyle demiryolu imtiyazlarındaki hükümler ayrıca ele alınacaktır.

i. Muhtelif Misaller

1856'da İngiliz tebaasından bir tacir, İnöz'de (Enez) eski eser aramak için ruhsat talebinde bulunmuştur[739]. Tophane müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın da görüşüyle, "usul-ı mer'iyenin" (yürürlükteki usul) tatbik edilmesi; yani bulunacak eski eserlerden çift olanlarından birinin devlete bırakılması, devletin hissesine düşen eserlerin saklanmaması için kazılara nezaret edilmesi ve orada muhafaza edilerek merkeze bildirilmesi hususları İnöz Müdüriyetine emredilmiştir.

Fransa Selanik Konsolosluğu tercümanı ve kançılarına (elçilik memuru) 1862'de Selanik'te eski eser araştırması için ruhsat verilmiştir. Yazılan emirnamede, bulunacak eserlerden ikili olanlarından birinin Devlet-i Aliyye Müzesi için alınması ve birli olanların araştırıcıya terkinin "kaide-i mer'iye" olduğu, bir yere alamet veya sair surette konmuş olan âsâr-ı atîkanın *merkuz* (dikili) olduğu yerden çıkarılamayacağı; devlete ait bulunmayan yerlerde eski eser araştırılırken ayrıca sahiplerinin de razı edilmesi gerektiği şartları ifade edilmiştir[740].

1862'de Kıbrıs Mutasarrıfı Ziya Paşa Babıali'ye yazdığı raporda, ruhsat alarak Kıbrıs'ta eski eser arayan ecnebilerin izinleri suistimal ettiklerini ve türlü müşkülata sebebiyet verdiklerini bildirmiştir. Paşa, kazılarda bulunacak eski eserlerden aynı cinsten olanlarının yarısının Devlet-i Aliyye Müzesi'ne alınacağının ve arazi sahiplerinin de razı edilmesinin ruhsatlarda yazılmasına rağmen bunlara riayet edilmediğinden yakınmıştır. Ecnebilerin çıkardıkları eski eserleri idareden saklayarak gizlice gemilerle memleketlerine kaçırdıklarını vurgulayan Paşa, "eski eser aramalarının külliyen yasaklanmasının devlet ve memleket için çok yararlı olacağını; hiç olmazsa ruhsat şartlarının

[738] *BOA*, HR.MKT., 238-7 (4 Şevval 1274 / 18 Mayıs 1858).
[739] *BOA*, HR.SYS., 2931-72 (27 Ağustos 1856); HR.MKT., 156-70 (25 Zilhicce 1272 / 27 Ağustos 1856).
[740] *BOA*, HR.MKT., 443-65 (5 Şaban 1278 / 5 Şubat 1862).

daha da daraltılmasının gerektiğini" ifade etmiştir. Sadaret ise cevabında meselenin icabına bakılacağını bildirmiştir[741].

1863 senesinde, İngiliz demiryolu mühendisi John Turtle Wood'a Efes'te (Ayasuluk) yürüteceği kazılar için verilen ruhsatta, bulunacak eserlerden çift olanların birer adedinin Devlet-i Aliyye Müzesi için alınacağı, tek olanların kendisine bırakılacağı; yere sabitlenmiş olan eserlerin bulunduğu yerden çıkarılamayacağı ve mirî arazi haricindeki yerlerde araştırma yapılırsa maliklerinin ayrıca razı edilmesi şart koşulmuştur[742].

Aynı sene Hariciye Nezareti tarafından Selanik valisine yazılan yazıda ise, orada eski eser araştırması yapan Fransız paleograf Emmanuel Miller'ın, tasvirli bir taşı (mermer sütun ve heykelleri) almayı talep ederse; bina ve duvar gibi mahallere konmuş eski eserlerin yerinden çıkarılmamasının "nizam-ı cari iktizasından [yürürlükteki usul gereği] olduğunun" kendisine beyanı istenmiştir[743]. Mektupta, aynı devirdeki ruhsatlarda neredeyse klişe bir tabir olarak geçen "merkuz" (dikilmiş) kelimesinin üstü çizilerek "mevzu" (konmuş, bırakılmış) tabirinin seçilmesi ayrıca dikkate şayandır. Bu tashih, yalnızca gayrimenkul eski eserlerin değil; menkul vaziyette olan bina ve duvar harabelerinin de korunmak istendiğini düşündürmektedir.

Yine 1863'te bir Fransız, Manastır'da 10 ay müddetle yapacağı kazı için ruhsat talep etmiştir. Arazi sahiplerinin rızasını alıp lazım gelecek tazminatları ödeyeceğine, bütün masrafları kendisinin karşılayacağına ve eski eser bulunursa "usul ve nizamına" göre hareket edeceğine dair taahhütte bulunmuş; devlete ait olan kısmı peşinen teslim etmedikçe bulunan eserleri hiçbir surette elinde tutamayacağını kabul ettiğine dair de senet vermiştir[744].

1865'te Fransız diplomat Comte Melchior de Vogüé ve oryantalist Ernest Renan'ın ruhsatla yaptıkları kazı neticesinde elde ettikleri bazı eserleri Kıbrıs'tan çıkarmalarına Rüsumat Müdürlüğü (gümrük) müsaade etmemiş ve İstanbul'dan resmî yazı gerektiğini ifade etmiş; akabinde Sadaretten yazılan tezkire ile bulunan eserlerin "çift olmadığı" ve dolayısıyla Fransızların bu eserleri nakledebileceği bildirilmiştir[745].

Aynı sene Amerika konsolosu olarak Kıbrıs'a tayin edilmiş olan General Luigi (Louis) Palma di Cesnola ise çok geçmeden orada izinsiz olarak kazılara başlamıştır[746]. Mesela 1866'da Larnaka kaymakamı tarafından kazılara mâni olunup işçilerinin tutuklandığı[747], Dali (Lefkoşa) kadısı ve

[741] *BOA*, HR.MKT., 401-24 (5 Muharrem 1279 / 3 Temmuz 1862).
[742] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 4 (15 Şevval 1279 / 5 Nisan 1863).
[743] *BOA*, HR.MKT., 462-13 (16 Cemâziyelevvel 1280 / 29 Ekim 1863).
[744] *BOA*, MVL, 960-41 (8 Şevval 1279 / 29 Mart 1863).
[745] *BOA*, HR.MKT., 525-47 (14 Rebîülâhir 1282 / 6 Eylül 1865). Zira o devirde verilen ruhsatlarda umumiyetle "kazılarda bulunacak eski eserlerden çift olanlarından birer adedinin Osmanlı hükümetine verilmesi" şart koşulur; tek ve benzersiz olanları araştırıcıya bırakılırdı.
[746] Sungur Doğançay, "Amerika Konsolosu Cesnola'nın Kıbrıs'taki Arkeolojik Çalışmaları", *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21/3 (2022), 1682-1683.
[747] Cesnola, 56-57; C. Çelik, "Cesnola Brothers", 271.

imamının halkı Cesnola namına kazı yapmaktan menederek vaziyeti Kıbrıs Mutasarrıflığına şikayet ettiği anlaşılmaktadır[748]. Amerikan Sefaretinin müracaatı üzerine 1868 senesi başında, New York Metropolitan Müzesi namına eski eser arayacak olan Cesnola'ya ilk resmî kazı ruhsatı verilmiştir. Bir sene müddetle verilen izne göre bulunan ikili eserlerden birer adedi Müze-i Hümayun'a verilip tek olanları kendisine bırakılacak, mirî arazi olmayan yerlerde mutlaka maliklerin rızası alınacak ve bir yerde dikili yahut sabit vaziyetteki eski eserler yerinden çıkarılmayacaktır[749].

1867 tarihli bir vesikada ise, Rusya tebaasından bir kimsenin İstanbul'da yürüteceği eski eser arama faaliyeti için verilen bir senelik kazı ruhsatında, diğerlerinden farklı olarak bulunacak eserlerin "yarı yarıya" paylaşılacağı; kazıların murakabesi için yollanacak memurun harcırah ve maaşı dahil bütün masrafların araştırıcıya ait olacağı ve binalara zarar verilirse tazminle mükellef bulunacağı gibi şartlar yer almıştır[750].

ii. Demiryolu İmtiyazları

1856'da İngiliz şirketlerine verilen imtiyazlarla inşa edilmeye başlayan Köstence demiryolunun mukavelesinde, eski eserlerle alakalı hususi bir hüküm yoktu. Yalnız limanın temizlenmesi esnasında bulunacak eşyanın devlet ile şirket arasında eşit olarak taksim edileceğine ve eğer bu eşya devlet tarafından satılırsa bedelinin de yarı yarıya paylaşılacağına dair 8. madde mevcuttu. 1861 senesine gelindiğinde, bulunacak eski eserlerin de bu maddeye tâbi olarak taksim olunacağı kararlaştırılmıştır[751].

1863 tarihli bir vesikadan anlaşıldığı üzere, İzmir-Aydın demiryolunu yapan şirketle Osmanlı hükümetinin akdettiği kontratta, inşaat ve kazılar esnasında ortaya çıkacak eski eserlerin Devlet-i Aliyye'ye ait olduğu tasrih kılınmıştır[752]. Aynı sene İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolunun yapılması için İngilizlere verilen imtiyaz şartnamesinde, inşaat sırasında eski esere tesadüf edilmesi halinde esere asla zarar verilmeyerek keyfiyetin hükümete bildirilmesi hükme bağlanmıştır. Şartnameye göre, şirketin satın almış olduğu arazide eski eser bulunursa yarısı devlete, diğer yarısı şirkete ait olacaktır. Fakat devlet, şirketin hissesine düşen eseri bedeli mukabilinde satın alabilecektir[753]. Ayrıca demiryolu inşaatına nezaret edecek komiserlerin bir vazifesi de bulunan eski eserlerin devlet namına teslim alıp muhafazasını temin etmektir[754].

[748] Cesnola, 79-80.
[749] *BOA*, HR.MKT., 601-29 (5 Şevval 1284 / 30 Ocak 1868).
[750] Koşay vd., 1/260-261.
[751] *BOA*, İ..MVL., 449-0022 (21 Zilkâde 1277 / 31 Mayıs 1861); Alev Uluçay, *Efes ve Bergamadaki Arkeolojik Kazılar* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 6-7.
[752] *BOA*, İ..MVL., 487-22064 (19 Muharrem 1280 / 6 Temmuz 1863).
[753] Arif Kolay, *İzmir-Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011), 10-13.
[754] Kolay, 20-21.

d. Osmanlı Tebaasının Eski Eser Araması

Ecnebi araştırıcıların yoğun faaliyetlerine nazaran, bu devirde Osmanlı tebaasından şahısların eski eser arama teşebbüslerine dair kayıtlar hayli sınırlıdır. Tetkik olunan bir vesikaya göre, 1847'de Tırhala'da (Yunanistan) bazı eski eserlerin bulunabileceği Mutasarrıflıktan Maliye Nezaretine ihbar olunmuş; ayrıca Osmanlı tebaasından iki kardeş yine aynı mıntıkada bir dağdaki definenin ihracı için ruhsat talep etmiştir. Neticede Maliye Nezaretinden gönderilen bir memur, mahallî memurlar ve ruhsat talep eden şahıslarla beraber yerinde keşif yapılmış fakat defineye dair bir emareye tesadüf edilememiştir[755]. Anlaşıldığı üzere mutasarrıf, âsâr-ı atîka ihbarı ile define ruhsat talebini birlikte Nezarete iletmiş ve gönderilen memur her iki iş için de vazifelendirilmiştir. Ancak vesikalarda eski eserlerin akıbetine dair ilave bir malumata rastlanmamaktadır.

1868'de Sivas'ta Agop adında bir zimmî, vilayetin bazı yerlerinde âsâr-ı atîka araştırmak ve lüzumu halinde kazı yapmak hususunda *imtiyaz* istidasında bulunmuş; "define araması için imtiyaz verilmesi usule muvafık olmadığından" talep geri çevrilmiştir[756]. Aynı şahıs bu sefer "Sivas'ın Yıldızeli kazasında âsâr-ı atîka aramak istediğini, bütün masrafları kendisinin karşılayacağını, usul ve nizamı ne ise tamamen kabul ettiğini" beyan ederek tekrar istidada bulunmuştur. Ancak kendisine doğrudan "âsâr-ı atîka taharrisine ruhsat verilmeyeceği" cevabı verilerek talebi yine reddedilmiştir[757].

Kayıtların azlığı, bu devirde tebaadan kimselerin eski eser arama faaliyetine girişmesine sıklıkla rastlanmadığını düşündürmektedir. Ayrıca misallerden, ecnebilere kıyasla tebaadan kimselerin ruhsat taleplerinin –arkalarında diplomatik bir himaye de olmadığı için– daha kolay reddedilebildiği anlaşılmaktadır. Bu vaziyet, Osmanlı idaresinin eski eserlere kıymet vermediği veya bunların ihracına kayıtsız kaldığı şeklindeki yorumların ihtiyatla karşılanması gerektiğini hatıra getirmektedir. Zira idarenin, herhangi bir diplomatik tazyik bulunmadığı hallerde kendi tebaasına karşı daha katı ve tavizsiz bir tavır takınabilmesi; ecnebilere tanınan geniş imtiyazlarda siyasi konjonktürün de tesirine işaret etmektedir.

e. Ruhsat Şartlarının Standartlaşması ve Hukuki Teamül

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesi devirde, münferit kazılar için verilen ruhsatların zamanla bir yekûn meydana getirdiği ve belli bir usulün yerleştiği anlaşılmaktadır. Zira resmî kayıtlarda ruhsatın "usul ve emsali vecihle" verilmesi ifadesine sıklıkla rastlanmaktadır.

Bu teamülün en bariz kaidesi olan "ikili-birli taksim" (bulunan eserlerden çift veya daha fazla olanlarından birinin devlete verilmesi) şartının sarahaten ifade edildiği ilk misal, 1851'de Victor Place'a Musul kazıları için verilen ruhsattır[758]. Newton'ın Kalimnos kazıları esnasında 1853 senesine

[755] *BOA*, MVL, 51-36 (25 Ramazan 1263 / 6 Eylül 1847).
[756] *BOA*, ŞD., 2852-86 (29 Cemâziyelevvel 1285 / 17 Eylül 1868).
[757] *BOA*, ŞD., 2853-72 (7 Şaban 1285 / 23 Kasım 1868).
[758] *BOA*, HR.MKT., 135-41, vr. 2/1 (11 Safer 1268 / 6 Aralık 1851).

tarihlenen vesikalardaki ibarelere göre "yerleşik usul", bulunacak eski eserlerden çift olanlarının bir tanesinin devlete verilmesi, tek olanların ise kazı yapana bırakılmasıdır[759]. Newton'ın 1856 senesi Bodrum kazıları öncesindeki vesikalarda da bu şartların "emsal şartlar" olduğu vurgulanmaktadır[760]. 1860'ta Tırhala'da İngiliz tebaasından Elliot'a verilen ruhsatta da aynı şart yer almaktadır[761]. 1862'de Kıbrıs mutasarrıfı ile Hariciye Nezareti arasındaki yazışmaya göre, "ecnebilere Kıbrıs'ta yapacakları âsâr-ı atîka taharrisi için hükümet tarafından verilen ruhsatlarda, araştırıcıların bulacakları aynı cins eski eserlerden yarısının devlete ait olacağı" yazılıdır[762].

1862 senesinde Sadaret tarafından yazılan bir emirnamede, bulunan eserlerden tek olanlarının araştırıcıya bırakılması, çiftlerden ise birinin devlete ait olması usulünün "kaide-i mer'iye" olduğu ifade edilerek ruhsat verilmiştir. Ayrıca "bir mahalle alamet olmak üzere veya sair suretle vazolunmuş âsâr-ı atîkanın, merkuz olduğu mahalden ihraç olunamayacağı"; yani dikilmiş, yere sabitlenmiş ya da gayrimenkul vasıftaki eski eserlerin yerlerinden çıkarılamayacağı açıkça beyan edilmiştir. Devlet arazisi olmayan yerlerde araştırma yapılacaksa arazi sahiplerinin rızasının alınması da şart koşulmuştur[763]. Benzer ifadelerle birlikte aynı şartlar 1863[764], 1864[765], 1865[766] ve 1866[767] tarihli emirnamelerde yer almıştır. 1866 tarihli bir başka vesikada ise aynı şartlara ilaveten "merkuz eserlerin yalnızca resimlerinin alınabileceği" tasrih kılınmıştır[768].

Literatürde bazı müellifler, yukarıda zikredilen ve aslında mutat şartları havi olan 1864 tarihli emirnameyi, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden evvel eski eserler ve kazılar hakkındaki "ilk hukuki tanzim" veya "ilk nizamname" olarak tavsif etmişlerdir[769]. Esasında sözü edilen vesika, bir Fransız araştırıcıya Sayda'da (Lübnan) yürüteceği kazılar için verilen ruhsata dair Valiliğe malumat veren ve araştırıcıya mâni olunmamasını emreden bir "emirname-i sami"dir; yani Sadaretten Vilayete yazılmış resmî yazıdır[770].

---

[759] *BOA*, İ..HR.., 103-5052; HR.SYS., 2931-40.
[760] *BOA*, A.}AMD., 72-1 (1 Rebîülevvel 1273 / 30 Ekim 1856); HR.SYS., 2931-74 (12 Rebîülevvel 1273 / 10 Kasım 1856); HR.MKT., 166-58 (13 Rebîülevvel 1273 / 11 Kasım 1856).
[761] *BOA*, HR.MKT., 358-34 (17 Cemâziyelevvel 1277 / 1 Aralık 1860).
[762] *BOA*, HR.MKT., 401-24 (5 Muharrem 1279 / 3 Temmuz 1862).
[763] *BOA*, HR.MKT., 443-65 (5 Şaban 1278 / 5 Şubat 1862).
[764] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547, vr. 4 (15 Şevval 1279 / 5 Nisan 1863). Sözü edilen kazı ruhsatı John Turtle Wood'a verilmiştir.
[765] Su, 51-52.
[766] Fransız Edmund Duthoit'nın, Kıbrıs'ta yürüteceği eski eser araması için Sadaretten Kıbrıs mutasarrıfına yazılan emirname-i sami. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 532-40 vr. 4 (8 Zilhicce 1281 / 4 Mayıs 1865).
[767] Fransa'nın Kıbrıs konsolosu Ceccaldi'nin, Kıbrıs'ta yürüteceği eski eser araması için ruhsat talebi üzerine Sadaretten Kıbrıs mutasarrıfına yazılmıştır. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 561-42 (13 Cemâziyelâhir 1283 / 23 Ekim 1866).
[768] *BOA*, HR.MKT., 550-19 (19 Safer 1283 / 3 Temmuz 1866); Bilgehan Şahin, "Samsun'da Osmanlı Dönemi Âsâr-ı Atîka Araştırmaları (1863-1911)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 17/35 (2023), 130-131.
[769] Çal, "Nizamnâmeler", 391; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 37-38; Koşay vd., 1/44; Nesli, 460-461. Halit Çal, "18 Zilkâde 1280" tarihli emirnamenin tarihini miladi 26.4.1863 olarak vermişse de esasında 25.4.1864'e karşılık gelmektedir. Ayrıca 1843'teki "ilk ruhsatlı kazıdan" (Botta-Musul) itibaren bu şartların tatbik edilmiş olabileceğini ileri sürer. Ancak yukarıda tetkik olunduğu üzere Botta'ya 1844'te verilen ruhsatta "ikili eserlerden birinin devlete verilmesi" şartından bahsolunmamıştır. Eserlerin üzerindeki resim ve yazıların kopya edilebileceği, asıllarının alınması istenirse bedeli ödenmek kaydıyla hükümet tarafından hususi olarak müsaade edilebileceği; ancak define ve meskukat nevinden şeylerin tamamen devlete ait olduğu şartları ruhsatta yer almıştır. Bkz. *BOA*, HR.İD.., 1908-41 (22 Ekim 1844).
[770] Kütükoğlu, 232.

Dolayısıyla sözü edilen vesikayı "ilk hukuki tanzim" yahut bir tür "nizamname" olarak addetmek isabetli olmayacaktır. Zira mezkur emirnameden hem önce hem de sonra benzer vesikaların mevcudiyeti sabittir. Bu vaziyet, merkezden kazı yapılacak yerin mülki amirliğine mevzuyla alakalı resmî yazı yazılmasının rutin bir prosedür olduğunu göstermektedir. Tespit olunabildiği kadarıyla, mevzubahis emirnamede zikrolunan ruhsat şartlarının benzerine 1862'den; bunların temelini teşkil eden "ikili-birli" taksim usulüne ise 1851'den itibaren istikrarlı olarak rastlanmaktadır. Netice itibarıyla, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'*nden önce, eski eser aramak isteyen ecnebilere verilen ruhsat şartlarının zamanla standartlaştığı ve belli bir usulün yerleşip hukuki teamül haline geldiği anlaşılmaktadır.

III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME

Eski eserler hukuku, "eski eser" olarak addedilen muayyen malların tâbi olacağı hususi nizamı mevzu edinir. Eski eserleri alelade mallardan ayırıp farklı bir statüye sokan, bilhassa bunlar üzerindeki mülkiyet hakkını tanzim ve tahdit eden hukuk kaideleri bu disiplinin sahasına girer. Osmanlı İmparatorluğu'nun klasik devrinde, eski eserler hakkında doğrudan ve müstakil bir hukuki rejimden söz etmek mümkün değildir. Esasen o devirlerde diğer memleketlerin çoğunda da vaziyet pek farklı değildir. Dünyada arkeolojiye rağbetin artmasıyla evvela eski eserlerin, bilahare "kültürel mirasın" muhafazası şuuru inkişaf etmiş; bu mefhumların hukuk sahasında yer bulmaya başlamasıyla mevzu hakkında hukuki tanzimler yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'na da bir mefhum olarak "eski eserler", önceleri "antika" adıyla, XIX. asırda ise "âsâr-ı atîka" tabiriyle girmiş ve memleket dahilindeki eski eserleri muhafaza fikri de bu asırda filizlenmeye başlamıştır.

Bununla birlikte, klasik devir Osmanlı hukukunda da eski eserlerin doğrudan veya dolaylı olarak muhafazasını temin eden pratikler ve hukuki esaslar yok değildir. Mukaddes emanetlerin itinayla muhafaza edildiği ve bazı kıymetli eserlerin padişaha ait hususi koleksiyonlar vasıtasıyla korunduğu, gayrimenkul eski eserlerin ise mimari devşirme usulüyle ya da vakıflar eliyle dolaylı olarak himaye edildiği anlaşılmaktadır. Keza, eski eserlerin tahribine karşı zaman zaman idari tedbirler alındığı görülmektedir. Ancak hükümet eliyle yürütülen imar faaliyetlerinde bazı tarihî binaların tahrip edildiği de vakidir. Ecnebi seyyahların müşahedelerine göre, halkın ve mahallî idarecilerin eski eserlere karşı umumi olarak kayıtsız bir tavır sergiledikleri kaydedilmektedir. Öte yandan, halkın bu eserleri büsbütün değersiz addetmediği; bilakis bunlara –ekseriyetle iktisadi saiklerle de olsa– rağbet ve alaka gösterdiği söylenebilir.

Tetkik olunduğu kadarıyla klasik devirde, devletin de eski eserlere karşı kasıtlı bir ihmalinden yahut kayıtsızlığından bahsetmek isabetli olmayacaktır. Belki bahsi geçen devirde devlet makamları eski eserlere arkeolojik ve ilmî cihetten kıymet atfetmiyordu. Ancak bu vaziyet, eski eserlerin bütünüyle değersiz nesneler olarak görüldüğü ve serbestçe alınıp götürülebildiği manasına gelmemektedir. Ne var ki, o zaman için eski eserlerin korunmasını doğrudan hedefleyen, müstakil ve

teşkilatlı bir hukuki rejimin varlığından bahsetmek güçtür. Zaten o devirde umumi olarak Osmanlı Devleti'nde "eski eser (âsâr-ı atîka)" mefhumu tanınmış değildir.

Buna mukabil XIX. asra gelindiğinde, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu sahada şuurun arttığı ve eski eserlerin korunması yönünde sistemli bir devlet politikasının teşekkül etmeye başladığı görülmektedir. Ancak yine de bahsi geçen asırda, eski eserlere dair hususi bir tanzimin yapıldığı 1869 senesine kadar eski eserlerin tâbi olduğu hukuki rejimin ortaya konması, ayrıca tetkiki gerektiren bir problemdir. Bu çerçevede yapılan tetkikler neticesinde şu hususlar tespit olunmuştur:

Evvela, yukarıda tetkik olunduğu üzere, ecnebilerin ve hatta tebaadan kimselerin eski eser arama faaliyetlerinin daima padişah iznine (ferman) tâbi olduğu görülmektedir. İzinsiz yürütülen kazı ve arama faaliyetleri gayrimeşru (illegal) addedilmiş, bunlara mâni olunmaya çalışılmış ve meydana çıkarılan eski eserler devlet tarafından zapt edilmiştir.

Bir kimseye eski eser arama veya kazı ruhsatı verilmesi, aynı zamanda onun keşfedilecek eserlerde hak sahibi olmasına ya da eserleri yurt dışına çıkarmasına izin verildiği manasına gelmez. Şayet baştan ruhsatta açıkça zikrolunmamışsa, bu hususlar için ayrıca izin alınması icap eder.

Araştırıcıya eski eser üzerinde mülkiyet hakkı tanınmasının, umumiyetle bunları ihraç iznini de zımnen ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Padişahın iradesi ile mülkiyetin devredilmesine ve yurt dışına ihracına hususi izin verilmesine dair misaller bulunduğu gibi; böyle bir müsaade olmaksızın eski eserlerin kaçırıldığı vakalara da rastlanmıştır. Bazı misallerde araştırıcıya verilen ruhsatta bulunacak eserlerin ihraç edilebileceğine dair hiçbir ibare yer almadığı halde, araştırıcı kendisine verilen arama-tetkik ruhsatının sağladığı serbestiyeti suistimal ederek; bir şekilde elde ettiği eski eserleri yurt dışına kaçırmıştır. Bazen de eserlerin yalnızca bir kısmının ihracına izin verilmişken, araştırıcı ruhsatın sınırlarını aşarak daha fazlasını götürmüştür. Kanaatimizce bu gibi haller, kaçakçılık fiili olarak mütalaa edilmelidir.

Keşfedilen eski eserlerdeki mülkiyet rejimi cihetinden, ecnebiler ile Osmanlı tebaası arasında bir tefrikin mevcut olduğu görülmektedir. Hanefî mezhebinde ittifakla ecnebilerin define araması padişahın iznine tâbidir ve bulacakları defineler prensip olarak devlete aittir. Fakat padişah tarafından hususi olarak bir hisse verileceği önceden şart koşulursa, ecnebi, bulduğu definede ancak o miktar ölçüsünde hak iddia edebilir. İzinsiz bulunan definenin ise tamamının devlete ait olduğunda tereddüt yoktur.

Bu fıkhi zemin üzerinde, padişahın münferiden verdiği eski eser arama ruhsatları zaman içinde bir yekûn tutmuş ve artık emsallerden hareketle bir usul teşekkül etmeye başlamıştır. 1844 senesinde Botta'ya verilen ruhsat, şartları resmî kayıtlarda tespit edilebilen ilk vesika olması hasebiyle mühimdir. Burada, bulunacak meskukat (sikkeler) gibi define türünden şeyler mutlaka devlete ait olduğu; fakat içlerinden bazısının yurt dışına nakledilmesi istenirse, bedeli ödenmek kaydıyla götürülmesinin padişahın hususi müsaadesine tâbi bulunduğu görülmektedir. Bunlar haricinde bulunan

ve taş cinsinden eski eserlerdeki yazı ve resimlerin ise kopya edilmesine imkan tanınmış, aralarından götürülmesi istenen olursa, devlet tarafından izin verilebileceği ifade edilmiştir.

Daha sonra Place'ın (1851-1854, Musul) ve Newton'ın (1853-1857, Kalimnos ve Bodrum) kazılarında verilen ruhsatlarda, bulunan eski eserlerdeki çiftlerden birer adedinin devlete ait olup teklerin ise araştırıcıya bırakılması (ikili-birli taksim) esasının benimsendiği görülmektedir. Başkaca muhtelif vesikalarda tatbik edildiği görülen bu usulün, 1851 senesinden beri yerleşip 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne kadar istikrar kazandığı anlaşılmaktadır. Ayrıca 1862'den itibaren verilen ruhsatlarda, "gayrimenkul eski eserlerin yerinden sökülmemesi" ve "kazı yapılacak yerler hususi mülk ise maliklerinin de rızasının alınması" gibi şartların da standartlaştığı tespit edilmiştir. Nadiren, bazı ruhsatlarda ve ecnebi şirketlerle yapılan demiryolu imtiyazı mukavelelerinde, kazılarda bulunacak eserlerin yarı yarıya taksimi esasının kabul edildiğine de rastlanmıştır.

Tebaadan kimselerin bulacağı eski eserler için ise, 1846 tarihli Tamim'deki hükümlerin tatbik olunduğu görülmektedir. Tamim'de, mirî arazide bulunan eski eserlerin devletin mülkiyetinde olduğu ve mirî arazi mutasarrıflarının bunlarda hak iddia edemeyeceği sarahaten beyan olunmuştur[771]. Hususi mülklerde bulunan eski eserlerin ise kıymetleri maliklerine devlet tarafından ödenmek suretiyle Müze'ye yollanması emredilmiştir[772]. Zikrolunan hükümlerin Hanefî fıkhının define ahkamı ile uyumlu olduğu söylenebilir. Aslında mezhep içinde tercih edilen ve Osmanlı hukukunda da umumiyetle tatbik olunan görüş, mülk yerlerde bulunan definelerin de devlet hazinesine ait olmasıdır. Şu halde, Tamim mucebince mülk haneler dahilinde keşfedilen eski eserler için maliklere ödenen bedel; bir istimlak veya mülkiyet devir bedelinden ziyade padişahın bir ihsanı olarak görülebilir[773]. Öte yandan, yine Hanefî mezhebine göre "bir kimsenin mülk hanesinde bulunan definede hak sahibi olduğunu iddia ederse sözüne itibar olunup definenin kendisine bırakılacağı" fetvasının esas alındığı da düşünülebilir[774]. Bu takdirde mülk sahibinin aynı zamanda eski eserin de maliki olacağından hareketle yapılan ödemenin mülkiyeti devir bedeli olduğu ve fakat devletin cebrî satın alma salahiyetine sahip bulunduğu söylenebilir.

Tamim'den sonra devlet namına yapılan araştırmalar ve vilayetlerden toplanan eserlerle, 1846'dan itibaren "Mecma-ı Âsâr-ı Atîka" adıyla da anılacak Harbiye Anbarında bir devlet müzesi tesis etme çalışmaları başlamıştır. Tophane Müşiri Ahmed Fethi Paşa'nın, umumi olarak eski eserlerden ve Müze'den mesul bir vazifeli gibi görüldüğü anlaşılmaktadır. 1869'da Müze-i Hümayun'un resmen kuruluşuna kadarki safhada eski eserlerin devlet tarafından muhafaza edilmesi

[771] Mesela bkz. *BOA*, C..MF.., 130-6483 (29 Cemâziyelevvel 1261 / 5 Haziran 1845); 167-8316 (9 Şevval 1261 / 11 Ekim 1845); İ..DH.., 105-5274 (24 Cemâziyelâhir 1261 / 30 Haziran 1845).
[772] Tatbikatta buna dair misaller için bkz. *BOA*, A.}MKT., 78-20 (6 Cemâziyelevvel 1263 / 22 Nisan 1847); İ..DH.., 150-7791 (8 Recep 1263 / 22 Haziran 1847).
[773] Nitekim bu bedel için "atıyye-i seniyye" denmesi yukarıda da tahkik olundu.
[774] Nitekim Tamim'de açıkça mülk hane ibaresi geçmektedir: "… fakat *mülk hanesi* derununda bulunanların kıymet-i layıkası verilmek icap edeceğine mebni o misilli arazide zuhur eden eşya taraf-ı Devlet-i Aliyye'den ahzolunarak *hane derununda* bulunanların kıymet-i mutedilesi ashabına ita kılınması…" (*BOA*, C..MF.., 5-221).

şöyle hülasa olunabilir: Tespit edilebildiği kadarıyla en geç 1845'ten itibaren[775], bulunan eski sikkeler ile altın ve gümüş cinsinden eşyanın Darphane-i Âmireye; diğer cinsten eski eserlerin ise Harbiye Anbarına alındığı görülmektedir. Muhafazasına lüzum görülmeyen veya eski eser vasfını taşımayan eşya, Darphanede para basılmasında kullanılmıştır[776]. Her iki müessese –zaman zaman farklı isimlere sahip olsa da– padişahın hususi hazinesini idare etmekle vazifeli Hazine-i Hassa teşkilatı altında faaliyet göstermiştir[777]. İstanbul'a gönderilmesine lüzum görülmeyen veya nakli mümkün olmayan eski eserlerin ise bulundukları yerde münasip bir mahalde muhafazası esas kabul edilmiştir[778].

Netice itibarıyla, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesinde de eski eser araştırmak ve kazı yapmak resmî izne tabidir. Ecnebilerin ruhsatsız olarak bulduğu eski eserler, prensip olarak devlete aittir ve yurt dışına çıkarılamaz. Ruhsatlı araştırmalarda ise ruhsat şartları muteberdir. 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi* öncesinde olduğu gibi, sonrasında da –mezkur kanunun açıkça atfıyla– fıkhın define ahkamı meriyettedir. Yani bu hususlarda bir hukuk boşluğu bulunmadığı gibi, 1858'den itibaren kanun boşluğundan da söz edilemez. Tatbikatta, bulunacak eski eserlerin tamamının devlete yahut araştırıcıya ait olduğunun kararlaştırıldığı farklı misaller vardır. Ancak ekseriyetle bulunan eserlerden tek olanların araştırıcıya bırakılması, çift olanların ise birer adedinin devlete ait olması usulü benimsenmiştir. Bu usul teamül haline gelmiş ve 1869 AAN'ye kadar cari olmuştur. Tebaanın bulduğu eski eserler, şayet mülk hanede bulunmuş ise bedelleri malikine ödenerek asılları Hazine-i Hassa bünyesindeki Harbiye Anbarına ya da Darphane-i Âmireye alınmıştır. Mirî arazide bulunan eski eserlerin ise devlete aidiyeti tartışmasızdır. Sahipsiz arazide eski eser bulunduğuna dair vakaya rastlanmamışsa da bulunan definelerin, fıkha göre devlet hazinesinin hakkı olan beşte birine ilaveten kalan beşte dördünün de –yani tamamının– Hazine tarafından alındığı, bulan kimselere ise bunun bedelinin ödendiği görülmektedir. Hasılı 1869 öncesi devir, bir kuralsızlık veya hukuki boşluk devresi değil; fıkıh, mevzuat ve zamanla yerleşen teamüllerle örülü, kendine mahsus (*sui generis*) bir hukuki rejimin teşekkül ettiği ve modern kanunlaştırmaya zemin hazırlayan bir tekamül safhasıdır.

---

[775] *BOA*, C..MF.., 130-6483 (29 Cemâziyelevvel 1261 / 5 Haziran 1845); 167-8316 (9 Şevval 1261 / 11 Ekim 1845); İ..DH.., 105-5274 (24 Cemâziyelâhir 1261 / 30 Haziran 1845).

[776] Bilhassa tedavülden kalkmış olan sikkelerin kullanılması yasak olduğundan tedavüldeki sikkeye dönüştürülmesi tatbikatına rastlanır. Bu takdirde sikkelerin sahiplerine, kıymeti tedavüldeki para ile ödenmiştir. Bkz. *BOA*, A.}MKT.MVL., 90-79 (4 Safer 1274 / 24 Eylül 1857); İ..MVL., 377-16538 (6 Muharrem 1274 / 27 Ağustos 1857); D..DRB.İ..., 4-16 (25 Şaban 1255 / 3 Kasım 1839); A.}MKT.UM.., 496-6 (25 Safer 1278 / 1 Eylül 1861).

[777] Tanzimat devrinde müesseseleşmenin hızlanmasıyla idari teşkilat sahasında yenilikler yapılmış, idarelerin ve nezaretlerin isimleri sıklıkla değişmiş ve idareler bazen birleşip bazen ayrılmışlardır. Umumi olarak padişah hazinesi olarak tarif edilen Hazine-i Hassa; önceleri Ceyb-i Hümayun adıyla anılmıştır. Ceyb-i Hümayun hazinesini, bu devirde farklı zamanlarda Darphane-i Âmire ve Mabeyn-i Hümayunun idare ettiği bilinmektedir. Mezkur hazine 1847'de Hazine-i Hassa adını almış, Darphane Nezareti de 1850'de Hazine-i Hassa Nezaretine dönüştürülmüştür. Harbiye Anbarı ise Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren ganimet olarak ele geçen eski silah, zırh ve kıymetli eşyaların konduğu ve bir ara Darü'l-Esliha (Cebehane) adını alan Aya İrini Kilisesi'ndedir. Mezkur binanın Hazine-i Hassaya bağlı bulunduğu ve buradaki eşyaların ise padişahın hususi koleksiyonu mahiyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Halil Sahillioğlu, "Darphâne", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993), 8/503; Tozduman Terzi, 17/137; Ali Akyıldız, "Mâbeyn-i Hümâyun", *İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003), 27/284-285.

[778] *BOA*, HR.MKT., 238-7 (4 Şevval 1274 / 18 Mayıs 1858); A.}MKT.MVL., 90-79 (4 Safer 1274 / 24 Eylül 1857); İ..MVL., 377-16538 (6 Muharrem 1274 / 27 Ağustos 1857); 487-22064 (19 Muharrem 1280 / 6 Temmuz 1863); Ortaylı, "Eski Eser Taraması", 6/1599.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: 1869-1874 ARASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

1869'da meriyete giren *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile artık Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin hukuki rejimi cihetinden ayrı bir safhanın başladığı kabul edilebilir. Takriben beş sene süren bu safhanın ardından 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile farklı bir devreye geçilmiştir. Bu bölümde 1869 ile 1874 seneleri arasında eski hukuki rejim ortaya konacaktır. Bu meyanda evvela 1869 AAN'nin hazırlanma safahatı ortaya konacak, ardından Nizamname'nin getirdiği hukuki rejim tetkik olunacaktır.

I. 1869 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanmasında ecnebilerin Osmanlı memleketindeki faaliyetleri ve bunlara gösterilen reaksiyonların tesirli olduğu görülmektedir. Bu çerçevede, matbuatta çıkan yazılar ve İngilizlerin Efes kazılarının tesiri ile nizamnamenin ilan safahatı aşağıda ele alınacaktır.

A. Matbuatta Çıkan Yazıların Tesiri

1869 Nizamnamesi'nin hazırlanışı öncesinde gazete ve mecmualarda eski eserlerle alakalı yazılara yer verilmiş, ecnebilerin Osmanlı memleketinde eski eser araması yaptıklarına ve bunları yurt dışına götürdüklerine dair haberler yazılmıştır[779]. 1865 senesinde *Ruzname-i Cerîde-i Havâdis*'te çıkan bir makalede[780], Avrupa'da eski eserlerin muhafazasına verilen ehemmiyet vurgulanmış; bunları tahrip edenlerin ağır şekilde cezalandırıldığı, bulunan eserlerin devlet malı sayıldığı ve müzelere konulduğu ifade olunmuştur. Müellif, "buna mukabil Osmanlı Devleti'nin asayiş ve imar gibi başka meşguliyetleri sebebiyle henüz bu meseleye gerektiği gibi eğilemediğinden" şikayet etmiştir. Müellife göre, "bu boşluktan faydalanan bazı Avrupalılar, aldıkları izinlerle Osmanlı topraklarında eserler toplamış ve bunları ülkelerine götürerek müzelerini zenginleştirmiştir".

Yazıda ayrıca, Osmanlı memleketindeki eski eserlerin toplanıp merkezî bir müzede teşhir edilmesinin lüzumu izah olunmuştur. Vali ve mutasarrıfların bu hususta vazifelendirilmesi, bulunan eserlerin kayda geçirilmesi ve lüzum görülenlerin İstanbul'a gönderilmesi tavsiye edilmiştir. Böyle bir müzenin zamanla Avrupa'daki muadillerini geçebileceği iddia olunmuştur. Makalenin sonunda, yakın zamanlarda Girit'teki bazı eserlerin yurt dışına çıkarılmasına izin verilmesinin hatalı olduğu; zira Osmanlı tebaasından kimsenin, Avrupa'dan ufak bir taş bile alamayacağı ve benzer bir tavrın Osmanlı

[779] Mesela 1861'de bir gazete haberinde bir Fransız'ın Ankara ve Yozgat'ta eski eserleri görmek ve resimlerini almak için Fransa Devleti tarafından vazifelendirildiği yazmaktadır (*Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 1037, 18 Şevval 1277). 1864'te başka bir yazıda, Fransız arkeolog Miller tarafından Selanik'te bulunan eski eserlerin hususi müsaade ile Fransa'ya götürüldüğü nakledilmektedir (*Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 1037, 18 Şevval 1277).
[780] *Ruzname-i Cerîde-i Havâdis*, Sayı: 81, 19 Şaban 1281, s. 322.

Devleti tarafından da takınılıp eserlerin yurt dışına çıkarılmasının tamamen yasaklanmasının icap ettiği dile getirilmiştir.

Eski eserlerin tahribinin ve yurt dışına ihracının amme efkarında reaksiyona sebebiyet verdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca İmparatorluk bünyesinde bir müzenin tesis edilmesi lüzumlu görülmeye başlanmıştır[781].

B. İngilizlerin Efes Kazılarının Tesiri

İngiliz demiryolu mühendisi John Turtle Wood tarafından yürütülen Efes kazıları, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanmasında mühim bir amil olmuştur[782]. Aşağıda mezkur kazıya dair şartlar ve yaşanan problemler üzerine resmî makamların yazışmaları ile Şura-yı Devletin kararı ele alınacaktır.

1. Kazı Şartları ve Yaşanan Problemler

1863'te Wood'a Efes'te yürüteceği kazılar için verilen ruhsatta, bulunacak eserlerden çift olanların birer adedinin "Devlet-i Aliyye Müzesi" için alınacağı, tek olanların kendisine bırakılacağı, yere sabitlenmiş olan eserlerin bulunduğu yerden çıkarılamayacağı, mirî arazi haricindeki yerlerde araştırma yapılırsa maliklerinin ayrıca razı edilmesi ifade edilmiştir[783]. Kazı ruhsatı, ilk ruhsattaki hükümler ile nizama tâbi olmak kaydıyla dört defa yenilenmiştir[784]. Şubat 1868'de beşinci defa yenileme talebi başta kabul edilmemiş[785] ve kazıları durdurulmuş; ancak aynı senenin Haziran ayında ruhsat müddeti bir sene daha uzatılmıştır[786]. Hatıratında Wood, her 12 ay sonunda ruhsatın yenilenmesinin gerektiğini, bunun getirdiği zorluğun yanında ruhsatın zamanında yenilenmesi hususunda epey güçlük çektiğini ve gecikmeler yaşadığını ifade etmektedir[787]. Burada bulunan eski eserlerin muhafazası için maaşlı bir bekçi tayin edilmesi Ağustos 1868'de Aydın komiseri tarafından

[781] Nur Akın, "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atîka Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine" (Osman Hamdi Bey ve Dönemi Sempozyum 17-18 Aralık 1992, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993), 233; Cezar, 284 ve devamı.

[782] Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 315; Muşmal - Gümüş, *Müzecilik*, 31. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü sınırlarında yapılan ilk ruhsatlı kazı olduğu literatürde ifade edilir (Paksoy, 206). Ancak daha evvelki tarihlerde Bodrum'da Newton tarafından ruhsatlı kazı yapıldığı yukarıda tespit ve tetkik edilmiştir.

[783] "… beyana hacet olmadığı üzere antika taharri edenlerin çıkaracakları antikalardan ikili olanların birer adedi Devlet-i Aliyye Müzesi için alınıp bir olanların kendilerine terki kaide-i mer'iye ve emsali iktizasından olduğu gibi, bir mahalle alâmet olmak üzere veyahut sair suretle vazolunmuş âsâr-ı atîkanın merkuz olduğu mahalden ihracı dahi rehin-i cevaz olamayacağından ve devlete ait olmayan mahallerde âsâr-ı atîka taharri edilecek olduğu halde o mahaller eshabının evvelemirde irzası iktiza edeceğinden bu usule tevfikan mumaileyhin sene-i merkume haziranı ibtidasına kadar oradan âsâr-ı atîka ihraç etmesine mümanaat olunmayarak hakkında muavenet ve teshilat-ı lazimenin icrası ve bervech-i muharrer Devlet-i Aliyye için alınacak antikalar bulunur ise ahz ve hıfzı ile keyfiyetin bu tarafa işarı hususuna himmet buyurmaları siyakında şukka" (*BOA*, İ..ŞD.., 11-547, vr. 4). Mevzubahis ruhsat şartlarının aslında klişe ibareler olduğu ve daha başka pek çok vesikada geçtiği yukarıda izah edilmişti.

[784] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 5.

[785] *BOA*, BEOVGG.d..., defter no: 104, s. 400, kayıt no: 109.

[786] *BOA*, BEOVGG.d..., defter no: 104, s. 412, kayıt no: 383.

[787] John Turtle Wood, *Discoveries at Ephesus, including the site and remains of the great temple of Diana* (Boston: James R. Osgood and Company, 1877), 16-17.

Sadarete yazılmışsa[788] da maaşlı bir memur tayinine hacet olmayıp kaza müdürüne lüzumlu görülen tembihler yapılarak eserlerin muhafazasının teminine karar verilmiştir[789].

Aydın Valisi Ziya Paşa'nın, ruhsat müddetinin beşinci defa uzatılması üzerine Sadarete yazdığı yazı oldukça mühimdir[790]. Paşa, bulunacak ikili eski eserlerden tekinin devlet müzesine verilmesi kaidesine rağmen Wood'un 1868'e kadar arabalar ve sandıklar dolusu eski eseri demiryolu ile nakledip içlerinden hiçbirini hükümete vermediğini ifade etmiştir[791]. Paşa'ya göre ikili antika pek nadir bulunduğundan ecnebiler buldukları külliyetli eski eserlerden devlete hiçbir şey vermiyor ve tamamını memleketlerine götürüyorlardı. Kazı ruhsatı talep eden ecnebilerin yanlarına –masrafları onlar tarafından karşılanmak üzere– birer memur tayin edilerek bulunacak eski eserlerin yarısı, üçte biri ya da hiç olmazsa dörtte biri doğrudan doğruya alınırsa pek çok eser elde edilebilirdi.

2. Yazışmalar ve Şura-yı Devlet Kararı

Aydın valisinin tavsiyeleri, Sadaret tarafından Şura-yı Devletin Nafia Dairesine havale edilmiş ve orada görüşülmüştür[792]. Nafia Dairesinin ifadesine göre, ikili antikaların nadir bulunması meselesi bir tarafa, ikili bulunsalar dahi ecnebilerin bunları gizleyerek götürdükleri anlaşılmaktadır. "Bir müddet daha ecnebilere müsaade edilirse daha bulunmamış ne kadar kıymetli eski eser varsa hepsinin Avrupa'ya nakledilmesi kaçınılmazdır. Ruhsat verilirken muayyen bir nispetin devlet için alınmasının şart koşulması ise isabetli değildir. Zira bunları bölebilmek için eski eserlerin kıymetlerinin takdiri lazımdır ve her eski eserin hususi bir kıymeti olduğundan, ender eserlere ise paha biçilemeyeceğinden, taksim mümkün olamayacaktır. Eski eserlerin önce antikacıların eline geçmesine izin verip sonra onlardan pay almaya çalışmak yerine, ecnebilerin eski eser aramasını tamamen yasaklamak ve devletin bundan böyle ruhsat vermeyerek bizzat kendi müzesi için eski eserleri toplaması daha isabetli olacaktır. Bunun için senelik yüz bin kuruş tahsis edilmeli, eski eser olduğu ihbar edilen yerlerde mütehassıslar vazifelendirilmeli ve yapılacak keşifler neticesinde iş planı ile masrafı merkeze bildirilmelidir."

Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi, Nafia Dairesinin tavsiyelerini ele almış, umumiyetle münasip görmüş ve bazı ilave tavsiyeler ileri sürmüştür[793]. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin nüvesini oluşturan bu tavsiyeler şöyle hülasa edilebilir:

[788] *BOA*, BEOVGG.d..., defter no: 107, s. 882, kayıt no: 110.
[789] *BOA*, BEOVGG.d..., defter no: 104, s. 435, kayıt no: 143.
[790] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 3.
[791] Nitekim İzmir-Aydın demiryolu komiser vekili mösyö Edwards'ın yazdığı rapora göre eski eserler peyderpey İzmir'e nakledilmiş ve harp gemileri ile İngiltere'ye taşınmıştır (*BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 6). Wood, o zamanlar müze olarak kullanılan Aya İrini Kilise'sine birkaç eser verdiğini söylemektedir. Bkz. Uluçay, 35.
[792] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 1.
[793] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 2.

- Eski eser arama faaliyeti tamamen yasaklanmak yerine yine devletin iznine tâbi olmaya devam edecek, ancak ortaya çıkarılan eski eserlerin yurt dışına ihracı yasaklanacaktır[794].
- Araştırıcılar, ortaya çıkardıkları eski eserleri yurt içinde dilediklerine ve talep olunursa hükümete satabileceklerdir.
- Meskukat cinsinden olan eski eserler ise yurt dışına ihraç yasağına tâbi değildir.
- Bir kimsenin mülkünde çıkan eser, malike ait olacaktır.
- Verilecek ruhsat yalnızca toprak altındaki eserler içindir. Yer üstünde dikili olan (gayrimenkul) eski eserler ile bunların müştemilat ile teferruatının hiçbir zaman yıkılması veya kırılmasına izin verilmeyecek; buna cesaret edenler kanunen tedip edilecektir.
- Bir devlet tarafından resmen eski eser [ihraç] talebi ancak padişah tarafından hususi müsaade ile kabul edilebilir.
- Eski eserlere vâkıf memurlar bulunarak devlet müzesi namına kazılar yapılacak, elde edilecek eski eserler muntazaman muhafaza ve teşhir edilecektir.
- Devlet namına kazı yapmak, talep edenlere usule göre ruhsat vermek ve müzeyi tanzim etmek gibi işler için Maarif Nezareti vazifeli ve salahiyetli olacak, bütçesine iki yüz bin kuruş tahsis edilecektir.
- Atîk Cebehanenin (Aya İrini Kilisesi) içinde bulunan nadir eserlerle birlikte müze olarak ittihaz edilmesi ve elde edilecek eski eserlerin buraya konup muhafaza ve teşhir olunması münasiptir.
- Yukarıdaki esaslara dayanarak, erbabıyla müzakere ve istişare edilerek bir nizamname layihası yapılıp Babıali'ye takdim olunacaktır.
- John Turtle Wood ve emsalinin antika ihracı için istedikleri ruhsatlar, yakında neşrolunacak nizamname meriyete girene kadar tehir edilecektir[795].

C. Nizamname'nin İlanı ve Mukaddimesi

Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiye'sinden çıkan kararı Sadaret aynen padişah Sultan Abdülaziz'e arz etmiş ve bu yönde irade-i seniyye sâdır olmuştur[796]. Mezkur nizamnamenin hazırlanmasından sonra sefaretlere tebliğ olunmasına da karar verilmiştir[797]. Nihayet 4 Mart 1869'da *Takvim-i Vekâyi*'de ilan edilerek Nizamname meriyete girmiştir.

[794] Heyet-i Umumiye, kazıları tamamen yasaklamayı münasip görmemiştir. Zira heyete göre eski eser aramak için müracaatta bulunan kimseler, tarihî vakalara dair malumatı ikmal ile umumi olarak maarife hizmet etme emelindedirler. "Talep edenlere müsaade olunmazken devletin de eski eser arama çalışmaları kifayetsiz kalırsa şikayetler doğacaktır. Dolayısıyla 'Avrupa'da ve bilhassa Fransa'da olduğu gibi' resmî ruhsatla eski eser çıkarmak mümkün olmalı ve fakat eserleri başka memlekete nakletmek yasaklanmalıdır."
[795] Bu hususta daha sonra ayrıca Aydın Vilayeti'ne yazı yazılmıştır (*BOA*, A.}MKT.MHM., 433-3).
[796] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 8.
[797] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 7.

Mukaddimesinde, Osmanlı memleketinin her tarafında pek çok muteber ve kıymetli eski eserlerin bulunduğu, başka devletlerde olduğu gibi İstanbul'da da bir müze açılmasının planladığı, bu sebeple eski eser arayanlara buldukları eserlerden çift olanlarından birer adedini vermeleri şartıyla ruhsat verilmesi usulünün benimsendiği; ancak hem ikili eserin nadiren bulunması hem de bulunanların dahi gizlenmesi sebeplerinden dolayı bu usülün maksadı hâsıl etmeye kâfi gelmediği izah olunmuştur. Netice itibarıyla mesele hakkında daha mükemmel bir nizam tesisinin ve müzehanenin ikmali için bu Nizamname'nin meydana getirildiği ifade edilmiştir[798].

Yedi maddeden müteşekkil olan Nizamname, yukarıda zikredilen Şura-yı Devlet kararının bir tür hülasası gibidir. İlanından takriben bir ay sonra Nizamname'nin birer nüshası bütün vilayetlere gönderilmiş; Nizamname'nin tatbikinin vilayetlere bağlı livalardaki memurlara tembih olunması, resmî izni olmaksızın kimsenin eski eser çıkarmasına ve saklamasına müsaade edilmemesi, Nizamname şartlarına uygun olarak ruhsat istida eden olursa talebin Maarif Nezaretine arz edilmesi, mevcut eserlerden meydana çıkarılıp nakledilmesi mümkün olanlarının İstanbul'a gönderilmesi ve böyle eserlere dair malumat ile İstanbul'a nakli için lazım gelecek masrafın Nezarete yazılması emredilmiştir[799].

Her ne kadar 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlandıktan sonra bir sebepten ötürü tatbik edilemediği ve ilk Nizamname'nin 1874'te meriyete girdiği bazı yazarlarca ifade edilmiş[800] olsa da hâlihazırdaki bilgiler ışığında 1869 AAN'nin bu sahadaki ilk nizamname olduğu ve meriyete girerek tatbik edildiği hususunda şüphe yoktur[801].

II. 1869 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ

A. Nizamname'nin Mahiyeti

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin, normlar hiyerarşisi çerçevesindeki mahiyeti hakkında literatürde farklı ifadelerle karşılaşılmaktadır. Öyle ki kimi çalışmalarda mezkur mevzuat için "kanun" ifadesi kullanıldığına; kimi çalışmalarda ise bunun yerine "tüzük", hatta "yönetmelik" dendiğine rastlanır. Yalnız 1869 değil; 1874, 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnameleri için de vaziyet benzerdir. Bahsi geçen mevzuat için "tüzük", "yönetmelik" ya da "*bylaw*" ibaresini kullanan çalışmalarda[802], mevzuatın mahiyeti hakkında ayrıca bir tartışmaya yer verilmemiştir. Bu sebeple bu

[798] *Takvim-i Vekâyi*, T. 1 Zilkâde 1285 / 1 Şubat 1294, S. 1053.
[799] *BOA*, A.}MKT.MHM., 441-2 (23 Zilkâde 1285 / 6 Nisan 1869).
[800] Önceleri literatürde yaygın kabul 1874 AAN'nin bu sahadaki ilk nizamname olduğu yönündeydi (Çal, "Nizamnâmeler", 391). Mesela bkz. Ogan, "Müzecilik I", 13; Paksoy, 207-208; Cezar, 243.
[801] İlk Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin 1869'da meriyete girdiğini ortaya koyan Ahmet Mumcu'dur (Mumcu, "I", 66). Bir resmî vesikada da 1285 (1869) senesinde Nizamname'nin meriyete konduğu açıkça ifade edilmektedir (Su, 51).
[802] Mesela bkz: Feyzi Necmeddin Feyzioğlu, "Lükata ve Define", *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 20 (1954), 193; Cezar, 328; Gül E. Kundakçı, "19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım", *XIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 4-8 Ekim 1999: Kongreye Sunulan Bildiriler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 1090; Recep Yıldırım - Abdullah Martal, "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı", *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt II. Kısım* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002), 1099; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 53; Eldem, "Ottoman Perceptions of Antiquities", 281; Şule Pfeiffer-Taş, "Protection of Cultural Heritage in Turkey", *Compte rendu (CR), Coin find laws / Législations des trouvailles monétaires, International Numismatic Council /*

tercihin, "nizamname" kelimesinin aktüel karşılığının "tüzük" olmasından[803] kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Diğer taraftan, içinde hukuk mütehassısları da bulunan birçok yazar ise bu mevzuatın kanun mahiyetinde olduğunu ifade etmiş[804] ya da mevzuatı "kanun" şeklinde zikretmiştir[805]. Anayasa Mahkemesinin 1965 senesinde meriyette olan 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hakkında verdiği bir karar da aynı yöndedir[806]. Bahsi geçen kararda, 1906 AAN'nin, "bir kanunu uygulama maksadıyla düzenlenmiş olmayıp konuyu doğrudan doğruya düzenler nitelikte kurallar" koyduğu ve "kanunun uygulama şeklini belirten veya kanunun emrettiği işleri açıklayan tüzüklerden ayrı" bir vaziyette bulunduğu ifade edilerek "kanun mahiyetinde" olduğuna karar verilmiştir[807]. Osmanlı Arşivi'ndeki bazı vesikalarda ve resmî yazışmalarda, âsâr-ı atîka nizamnamelerinden "kanun" olarak bahsedildiğine dair misallerin çokluğu da bu fikri kuvvetlendirmektedir[808].

Esasında kanun ile nizamname; umumi mahiyette olmaları, hükümlerinin herkes hakkında kabil-i tatbik görülmesi, icrasının mecburi olması ve hilafında hareket edenlere ceza terettüp etmesi cihetlerinden müşterektir. Ancak kanun, teşri (yasama) organından; nizamname ise icra (yürütme) organından sâdır olmasıyla birbirinden ayrılır. Nizamname kanuna nazaran daha dar bir sahayı tanzim eder ve tatbik kudretini kanundan alır; hatta kimi zaman belli hususların nizamnameyle tanzim olunacağı kanunda açıkça ifade edilir[809].

1869 ve sonrasında çıkarılan âsâr-ı atîka nizamnamelerinin, bütün memleket dahilinde eski eserlerin hukuki rejimini tanzim ettiği, herkes hakkında cari olduğu ve cezai hükümler ihtiva ettiği bilinmektedir. Bu yönüyle, kanunlarla müşterek hususiyetler taşır. Mezkur mevzuatın dayandığı

Conseil international de numismatique, (2012), 11; Erdal Taşbaş, "Osmanlı'da Eski Eser Korumacılığı ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey'in Side'ye Göçmen İskanını Engelleme Çalışmaları", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2017), 1325; Kutlu Dilbaz, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, 105.

[803] Ejder Yılmaz, *Hukuk Sözlüğü* (Ankara: Doruk Yayınları, 1976), "Nizamname".

[804] Remzi Oğuz Arık, *Türk Müzeciliğine Bir Bakış* (İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1953), 2; Mumcu, "1971", 42, 72; Dönmez, 448; Umar - Çilingiroğlu, 7; Nesli, 461; *TBMM Raporu*, 60. Ekrem Buğra Ekinci, Tanzimat devrinde çıkarılan mevzuata daha ziyade "nizamname" dendiğini; fakat bunların modern manadaki tüzüklerle aynı olmadığını ve tam manasıyla kanun hüviyetini taşıdığını ifade eder. Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 185-186.

[805] Halil Edhem [Eldem], "İstanbul Surları Meselesi", *Servet-i Fünûn* 1475-1 (20 Teşrînisânî 1340), 9; Ogan, "Müzecilik I", 13; Çal, "Kanunlar", 234.

[806] Örsten Esirgen, *Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*, 281.

[807] Anayasa Mahkemesi, 6 Temmuz 1965 tarih ve E.1965/16, K.1965/41 sayılı Karar. *Resmî Gazete*. 4.11.1965, Sayı 12142.

[808] Mesela 1884 AAN'nin hazırlanma safhasında sunulan layihalarda "işbu kanunun" gibi ibareler geçmektedir (*BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22). Benzer vaziyet 1906 AAN'nin layihalarında da görülebilir. Bkz. *BOA*, BEO, 2945-220810. 1911'de İtalya Sefareti, çeşitli ülkelerdeki tarih ve sanat eserleri kanunlarını topladığından bahisle Osmanlı İmparatorluğu'nun bu sahadaki kanununu isteyince; kendilerine Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi yollanmıştır (*BOA*, MF.MKT., 1165-13). 1904'te Müze-i Hümayun Müdürlüğünden yazılan bir yazıda, Nizamname'ye aykırı bir tatbikat için "kanuna muhalif" ifadesi kullanılmıştır (*BOA*, Y..A...HUS., 485-73). 1909'da Mersin'de ve Ödemiş'te yürütülmesi planlanan kazılar için ruhsat müracaatları, AAN'nin şartlarına uymadığından, "kanuna muhalif" ve "mugayir" görülerek reddedilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1096-58; 1135-8).

[809] İsmail Hakkı [Göreli], *Hukuk-ı İdare*, ed. Halit Uyanık (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi S. S. Onar İdare Hukuku ve İlimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 91-94; Yusuf Nuri Bey, *Hukuk-ı İdare*, ed. Halit Uyanık (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi S. S. Onar İdare Hukuku ve İlimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 113-115; Mustafa Şeref [Özkan], *Hukuk-ı İdare*, ed. Halit Uyanık (İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi S. S. Onar İdare Hukuku ve İlimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018), 50-53.

muayyen bir kanunun bulunmaması, bunların tipik birer nizamname (tüzük) olarak değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Bunların hazırlık ve meriyete girme usulleri, Osmanlı İmparatorluğu'nda aynı devirde çıkarılan kanunlarınkinden farklı da değildir[810]. Dolayısıyla âsâr-ı atîka nizamnamelerinin, maddi ve hatta şeklî manada diğer Osmanlı kanunlarından tamamen ayrı görülemeyeceği söylenebilir.

İşbu çalışma çerçevesinde, zikrolunan mevzuatın "kanun" yahut "nizamname" şeklinde tavsif edilmesinin; bunların hukuki bağlayıcılığı ile tatbik kuvveti cihetinden bir fark vücuda getirmediği ve bu tefrikin, daha ziyade terminolojik bir ehemmiyet taşıdığı kanaatine varılmıştır. Bu itibarla, çalışmada yer yer mezkur nizamnameler ile hükümlerine "kanun" tabiriyle yahut kanun ile irtibatlı mefhumlarla atıf yapılmıştır.

B. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri

Eski eserin ne suretle tarif edildiği, bu tarifte hangi unsurlara yer verildiği ve ne tür eşyaların bu meyanda değerlendirildiği, hukuki rejimin tayini bakımından mühimdir. Bu kısımda evvela eski eserin tarifi ve unsurlar ele alınacak, ardından çeşitlerine temas olunacaktır.

1. Tarifi ve Unsurları

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde "âsâr-ı atîka" ile beraber "antika" mefhumuna rastlanmaktadır. Antika tabiri, Nizamname'de âsâr-ı atîkadan daha fazla yer bulmuş, hatta belki de bu yüzden mezkur tanzim bazı vesikalarda "Antika Nizamnamesi" olarak dahi zikredilmiştir[811]. Ancak bahsi geçen tabirler ya da umumi olarak eski eser mefhumu, Nizamname'de tarif edilmemiştir. Nizamname'nin mukaddimesinin ilk cümlesinden basit bir tarif çıkarmak mümkündür:

"… *antika* tabir olunan *âsâr-ı atîka* istizah-ı malumat-ı tarihiye ile beraber bazı fevaid-i mahsusa isticlabına medar olduğundan…"

Görüldüğü üzere mukaddimede, tarihî bilgileri açıklaması ve bazı hususi yararların celbedilmesine sebebiyet vermesi, âsâr-ı atîka mefhumunun birer unsuru olarak ifade edilmiştir. Fakat buradan, yalnızca bahsi geçen hususiyetleri taşıyan eşyanın eski eser olarak kabul edileceği neticesi çıkarılamaz. Zira mukaddimede, Nizamname'ye niçin ihtiyaç duyulduğu izah edilmiş ve eski eserlerin kıymeti vurgulanmaya çalışılmıştır. Yani mukaddimenin maksadı âsâr-ı atîkayı tarif etmek ve çerçevesini tayin etmek değildir. Ancak yine de eski eserin ne olduğuna dair telakki hakkında bir fikir vermektedir.

---

[810] Ali Fuat Başgil, "Türkiye Teşkilât Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tâbi Olduğu Hukukî Rejim", *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıl Dönümü Hatırası Olmak Üzere Üniversite Rektörü ve Hukuk Fakültesi Profesörü Cemil Bilsel'e Armağan* (İstanbul: Kenan Basımevi, 1939), 38-39. Âsâr-ı atîka nizamnamelerinin hazırlandığı devirde kanun ve nizamnamelerin hazırlanış ve meriyete girme usulleri hakkında bkz. Fethi Gedikli, *Şura-yı Devlet (Belgeler, Biyografik Bilgiler ve Örnek Kararlarıyla)* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018), 427-432; Samed Atasoy, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunlaştırma Usulü", 264-268.

[811] *BOA*, HR.MKT., 779-73. Nizamname ile "antika işlerinin" Maarif Nezaretine bırakıldığı hakkında bkz. *BOA*, ŞD., 207-21.

Tatbikatta bir nesnenin âsâr-ı atîka olup olmadığını nihai surette Maarif Nezaretinin tespit ettiği anlaşılmaktadır. Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun Müdürlüğü vasıtasıyla, eşyanın bizzat kendisini veya gönderilen resmini tetkik ederek; onun âsâr-ı atîka vasfını haiz bulunup bulunmadığına karar verir[812]. Bu karar, inşai bir idari tasarruf olmaktan ziyade, izhari mahiyettedir[813]. Yani henüz idarece böyle bir karar verilmemiş olması; Nizamname'ye göre eski eser vasfı taşıyan eşyanın, âsâr-ı atîka statüsünde ve Nizamname hükümlerine tâbi bulunduğu hakikatini değiştirmez.

Eğer eski eser, hususi mülk değil de devlet malıysa, Müze-i Hümayun'da teşhir veya muhafaza için tahsis edilebilir. Bu ayrı bir tasarruftur. Müze'de teşhir veya muhafaza için tahsis edilmiş olmasa dahi devlet malı olan eski eserler, devlet malı olmaktan kaynaklı hususi bir statüye sahiptir[814]. Bu statü, nesnenin âsâr-ı atîka olup olmamasından bağımsızdır.

2. Çeşitleri

Nizamname çerçevesinde, iki çeşit eski esere dair hususi hükümlerin mevcudiyetinden bahsedilebilir: gayrimenkul eski eserler ve sikkeler. Bu çeşitlerin her birine dair vaziyet aşağıda tetkik olunacaktır.

a. Gayrimenkul Eski Eserler

Nizamname'de gayrimenkul eski eser tabiri ya da açıkça menkul-gayrimenkul tefriki görülmemektedir. Ancak kazı ruhsatlarıyla alakalı 5. maddede antika ve âsâr-ı atîka mefhumları şöyle geçer:

"*Antika* ihracı için verilecek mezuniyet [izin] yalnız zir-i zeminde [yer altında] bulunacak âsâra hasr olunup [mahsus olup] merkuz [yere sabitlenmiş] olan her türlü *âsâr-ı atîkanın* ve onların müştemilat[815] ve teferruatından[816] [eklentilerinden] olan şeylerin vakten mine'l-evkat [herhangi bir zamanda] kal' ve kam'ına [sökülmesine ve bozulmasına] ruhsat verilmeyecek…"

[812] Misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 1-6; 7-59; 17-92; 17-132; 20-134.
[813] Onar, II/1338-1340.
[814] Mesela zamanışımı ile iktisap edilemez, idarece devir ve ferağ olunamaz, vergi ve resimden muaf tutulur. Bkz. Onar, II/1317-1320.
[815] "Müştemilat, akar ve mesken halinde inşa edilmiş olan gayrimenkullerin kullanış maksatlarından herhangi birini tamamlıyan bina ve yapılardır: binadan ayrı kömürlük, ahır, kümes, çamaşırlık gibi." Bkz. *Türk Hukuk Lûgatı*, nşr. Türk Hukuk Kurumu (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), "Müştemilât". "Meselâ hane bey'inde matbah ve kileri … min gayri zikir dahil olur. Zira matbah ve kiler hanenin müştemilâtındandır…" (Mecelle, m. 230).
[816] 743 sayılı *Türk Kanunu Medenisi* m. 621'de teferruat tarif edilmiş, 4721 sayılı *Türk Medeni Kanunu* m. 686'da eklenti olarak yerini almıştır. Buna göre: "Mahallî örfe veya malikin sarih arzusuna göre bir şeyin işletilmesi veya muhafazası veya ondan istifade olunması için daimî bir tarzda tahsis olunan ve kullanmakta o şeye tâbi kılınan veya takılan veya onunla birleştirilen menkul eşya asıl şeyin teferruatıdır." Bkz. *Türk Hukuk Lûgatı*, nşr. Türk Hukuk Kurumu (Ankara: Başbakanlık Basımevi, 1991), "Teferruat".

Bahsi geçen maddede âsâr-ı atîka mefhumunun gayrimenkulleri[817] de ihtiva ettiği açıkça görülmektedir[818]. Netice itibarıyla, her ne kadar Nizamname ve mukaddimesinde, menkul ve gayrimenkul eski eserlere dair açıkça bir tefrik yapılmamışsa da hususen "antika" ile menkul eski eserlerin, "âsâr-ı atîka" ile ise umumi olarak menkul ve gayrimenkul eski eserlerin kastedildiği anlaşılmaktadır. Tatbikatta da eski eser arama ruhsatlarında araştırıcının antika (menkul eski eser) aramasına izin verildiği; binalar, kale duvarı ve mabet gibi gayrimenkullerin ise olduğu gibi bırakılması şartı yazıldığı görülmektedir[819].

b. Sikkeler

Nizamname'de sikkeler (meskukat) için hususi bir hüküm getirilmiştir. Buna göre "her nev *atîk meskukatın* harice gönderilmesi sureti ittihaz olunacak memnuattan [yasaktan] müstesna tutulacaktır." (m. 4). Bazı yazarlar, bahsi geçen maddeye istinaden sikkelerin eski eser sayılmadığı görüşündedir[820]. Ancak Nizamname'nin lafzına ve tatbikine bakıldığında, eski sikkelerin kategorik olarak âsâr-ı atîka statüsünden hariç tutulmadığı, yalnızca ihraç yasağından istisna edildiği anlaşılmaktadır.

Bu devirde verilen ruhsatlarda, eski eser arayacak kimsenin *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne riayetle hareket etmeye mecbur olduğu, "eski eser sayılmayacak mahiyette" kıymetli eşya ve paraların diğer nizama tâbi olacağı ve bulunacak böyle meskukat için Maliye Nezaretine müracaat edilmesi gerektiği şartları yer almıştır[821]. İdare tarafından eski eser statüsünde görülen sikkeler ise *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne tâbi olarak Müze-i Hümayun'da muhafaza altına alınmıştır.

Mesela 1871'de Kıbrıs'ta İtalya konsolosu Riccardo Colucci'nin yürüttüğü kazılarda, ruhsat müddeti bittikten sonra Roma devrinden kalma 22 adet altın sikke bulunduğu haber alınmış; hükümet sikkelere el koyarak merkeze göndermiştir[822]. Başta Maliye Nezaretine yollanan sikkelerin Maarif Nezaretince yapılan muayene neticesinde "âsâr-ı atîkadan olduğuna" karar verilmiş ve sikkeler Müze-i Hümayun'a alınmıştır[823]. Bir başka vesikada, Suriye Tartus'ta bulunan bir mezar kapağıyla beraber 13

[817] Osmanlı İmparatorluğu'nda tatbik edilen Hanefî mezhebine göre yalnızca arazilerin tam manasıyla *gayrimenkul* hükmünde tutulduğu ve arazi üzerindeki ağaçlar ile binaların kaideten menkul mal hükmünde görüldüğü hakkında izahat Birinci Bölüm'de yapılmıştı. Dolayısıyla burada "gayrimenkul eski eser" olarak ifade edilen şeylerin hukuken gayrimenkul hükmünde olduğu kastedilmemektedir. Yalnızca yer üstünde sabit, dikili veya gömülü bina, sütun ve harabe gibi eserler; diğer eski eserlerden farklı bazı hususi hükümlere tâbi olduklarından ayırt edilmesi için bu çalışmada gayrimenkul eski eser (taşınmaz kültür varlığı) olarak zikredilmiştir.

[818] Aynı yönde görüş için bkz. Eriş, 67.

[819] *BOA*, HR.MKT., 673-16; A.}MKT.MHM., 465-56; ŞD., 206-48; MF.MKT., 17-124.

[820] Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", 82; Selin Adile Atlıman, *Museological and Archaeological Studies in the Ottoman Empire During The Westernization Process in The 19th Century* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Graduate School of Social Sciences, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 112; Türkseven, 58; Eriş, 53; Muşmal - Gümüş, *Eski Eser Kaçakçılığı*, 66.

[821] Mesela vesikalarda "… *âsâr-ı atîkadan mâdud olmayarak* bulacağı nukut ve zi-kıymet eşya hakkında saltanat-ı seniyyenin nizâmat-ı mahsusasına tâbi olmak…" ve "… bulacağı *meskukat* için maliye nezaretine müracaat etmek…" gibi ibareler geçmektedir (*BOA*, HR.MKT., 672-79; 673-16; ŞD., 205-24; İ..ŞD.., 23-986).

[822] İki sene müddetle ruhsat verildiğine dair Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine yazılan emirname-i saminin tarihi 23 Ramazan 1288 iken, altınların bulunma tarihinin 27 Ramazan 1288 olduğu kaydedilmiştir (*BOA*, HR.MKT., 737-53).

[823] *BOA*, MF.MKT., 7-59.

adet gümüş ve 2 adet bakır meskukat-ı atîkanın, Müze'ye konmak üzere alınıp merkeze gönderildiği ifade olunmaktadır[824].

Yani eski eser mahiyetinde olan sikkeler, ihraç yasağı haricinde yine Nizamname hükümlerine tâbidir. Sikkelerin eski eser olduğuna dair idarece tespit yapıldığı takdirde bunların Nizamname çerçevesinde âsâr-ı atîka olduklarına şüphe kalmaz. Eski eser mahiyetinde olmayan, ancak yer altından çıkan ve sahibi bilinemeyen eski sikkelerin define statüsünde olup fıkhın rikaz ve define ahkamına tâbi olması ise ayrı mevzudur[825].

Sikkelerin niçin ihraç yasağından müstesna tutulduğuna dair kati malumat yoktur. Sikkelerin o devirde para olarak tedavül etmesi, kolayca taşınabilen şeylerden olması ve dolaşımının mutat görülmesi, muhtemel sebepler olarak düşünülebilir. Nizamname'nin esasen heykel ve kabartmalar gibi daha büyük nesnelerin ihracına ya da gayrimenkul eski eserlerin parçalanıp götürülmesine mâni olmak maksadı da ihtimal dahilinde görülebilir.

C. Eski Eserlerin Mülkiyeti

1. Mülkiyetin İktisabı

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* eski eserlerin mülkiyetinin iktisabı için belirleyici olan kıstas, eserin meydana çıkarıldığı arazinin türüdür. Dolayısıyla buna göre bir sistematik takip edilecek ve evvela mülk arazilerde, bilahare devlet arazisinde ve nihayet sahipsiz yerlerde bulunan eski eserlerde mülkiyetin iktisabı ayrı başlıklar altında tetkik olunacaktır.

a. Mülk Arazilerde Bulunan Eski Eserlerde

Nizamname'de eski eserlerin mülkiyetine dair tafsilatlı hükümler yoktur. Yalnız 3. maddede, bir kimsenin mülkünde ortaya çıkan eski eserin, malike ait olacağı açıkça tanzim edilmiştir[826]. Ancak bu, malikin kendi arazisinde izinsiz olarak eski eser araştırması yapılabileceği manasına gelmez. Zira 1. madde, Osmanlı ülkesinde eski eser aramak isteyenlerin, kendilerine resmen izin verilmedikçe hiçbir yerde eski eser arayamayacağını ilan eder[827].

---

[824] *BOA*, MF.MKT., 17-92; 17-132; 20-134.

[825] Mesela İzmit'te bir kimsenin tasarrufu altındaki (fakat mülkü olmayan) ormanda bulmuş olduğu definede Osmanlı sultanlarının ve Macar krallarının isimleri yazan sikkeler karışık halde bulunmuş; yapılması gereken muamelenin ne olduğu Şura-yı Devlet tarafından Meşihat'e sorulmuştur. Fetvahaneden yazılan cevapta mevzubahis definenin lukata hükmünde olduğu, bulan kimsenin halka ilan ederek sahibini araması ve sahibi çıkmayacağı kuvvetle muhtemel olunca fakir ise kendisine sarf edebileceği, fakir değilse fukaraya tasadduk edebileceğini, eğer zimmîlerden kalma mal olduğu anlaşılırsa beytülmâle konulması gerektiği ifade edilmiştir (*BOA*, ŞD., 1535-30). Yine yer altında bulunacak madenler de hususi bir nizama tabidir. Mesela bir ruhsatta, kazılar esnasında maden çıkarsa bunun için yapılan masrafın hükümet tarafından ödenerek madenin tamamen hükümete bırakılması şart koşulmuştur (*BOA*, HR.MKT., 829-60, vr. 2).

[826] "Üçüncü madde: Bir adamın [kişinin] mülkü dahilinde zuhur eden âsâr-ı atîka kendisinin malı olacaktır."

[827] "Birinci madde: Bundan böyle Memalik-i Mahruse-i Mülukane'de antika taharri etmek istidasında bulunanlar evvelemirde Maarif Nezaret-i Celilesine müracaat ve resmen istihsal-i mezuniyet etmedikçe hiçbir tarafta antika taharri edemeyeceklerdir." Bu esas, sonraki âsâr-ı atîka nizamnamelerinde de yer almaya devam etmiştir.

Bir üçüncü şahıs, başkasının mülkünde eski eser arayacaksa, resmî izin almakla birlikte arama yapacağın yerin malikinin de rızasını temin etmek mecburiyetindedir[828]. Malikler, arazilerinde bulunacak eski eserlerin mülkiyet hakkını haiz olacağından, üçüncü şahısların orada bulacakları eserlerden hisse verip vermeme hususunda da salahiyetlidir. Bu halde bulunacak eski eserlerin mülkiyeti hususunda aralarındaki anlaşmaya bakılır. Mesela İngiliz konsolos vekili Frank Calvert, Çanakkale Hisarlık Tepe'de bir kısım araziyi vaktinde satın almış ve 1863'ten itibaren kendi mülkünde arkeolojik araştırmalar yapmıştır. Daha sonra beraber araştırma yapmak üzere anlaştığı Alman asıllı Amerikan tüccar Heinrich Schliemann burada kazılar yapmıştır. Taraflar arasındaki anlaşmaya göre, çıkarılacak eserler eşit olarak paylaşılacaktır. Haziran 1872'de, Calvert'in arazisinde kıymetli bir metop[829] bulunmuş ve Schliemann, Calvert'in hissesini satın almıştır[830].

Bir başka misal, Kıbrıs Amerikan Konsolosu General Luigi Palma di Cesnola'nın yürütmüş olduğu kazılardır. Cesnola, hususi mülkler için arazi sahiplerine önceden bir meblağ ödediğini ve dolayısıyla buralarda bulduğu eserlerin mülkiyet hakkına sahip olduğunu iddia etmiştir[831]. Ne var ki vakıada maliklerin bu bedelleri yalnızca kazıya rıza vermek mukabilinde mi kabul ettikleri, yoksa arazilerinde bulunacak eski eserlerin mülkiyetini devretmeyi mi taahhüt ettikleri bilinmemektedir.

Nizamname'nin 3. maddesindeki hükümden yararlanmak maksadıyla, Schliemann'ın bir araziyi satın alma ve böylece buradan çıkaracağı eski eserlerin tamamını elde etme teşebbüsünden de bahsolunabilir. Schliemann, Nisan 1870'te bir yerde kazı yapmak isterken arazinin sahibi iki Türk ona mâni olmuş; bunun üzerine kendisi araziyi satın almak istemiştir[832]. Sekiz ay süren bir pazarlık neticesinde 5000 kuruşa satın almak için arazi sahipleriyle mutabakata varmış, ardından kazı ruhsatı için Maarif Nazırı Safvet Paşa'ya müracaat etmiştir[833]. Lakin Maarif Nazırı hemen harekete geçerek ehlivukuf marifetiyle mevzubahis arazinin kıymetini takdir ettirmiş ve araziyi Müze-i Hümayun namına sahiplerinden 3000 kuruşa satın almıştır[834]. Böylece hükümetin, kıymetli eski eserlerin bulunduğu bir araziyi devlet namına satın alarak içindeki eski eserlerin ecnebilerin eline geçmesine mâni olmaya çalıştığı görülmektedir[835].

---

[828] Mesela bkz. *BOA*, HR.MKT., 672-79; ŞD., 207-1; 207-5; 207-15; 207-17; İ..ŞD.., 28-1303; A.}MKT.MHM., 465-56; MF.MKT., 17-47; 17-124.

[829] Yunan mimarisinde frizlerin süslemesi için kullanılan bir mimari unsurdur. Bkz. Arseven, *Sanat Kâmusu*, 187.

[830] Eser, bir Yunan gemisine yüklenmiş götürülürken bir ara Osmanlı otoriteleri tarafından gemi gözaltına alındıysa da Calvert'in diplomatik teşebbüsleri neticesinde bir şekilde eser Atina'ya kaçırılmıştır. Bkz. David A. Traill, *Schliemann of Troy Treasure and Deceit* (New York: St. Martin's Press, 1995), 95-97; Ali Sönmez, *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığı Truva Örneği* (İstanbul: Kriter, 2014), 121-123.

[831] *BOA*, HR.İD.., 1444-28.

[832] Traill, *Schliemann of Troy Treasure and Deceit*, 74-78; Sönmez, "Schliemann Davası", 217-218.

[833] Henry Schliemann, *Troy and Its Remains*, ed. Philip Smith (Londra: John Murray, Albemarle Street, 1875), 52, 58.

[834] *BOA*, İ..HR.., 250-14863; MF.MKT., 34-30; Schliemann, *Troy*, 58-59.

[835] Schliemann'ın, hükümetin malikleri satışa zorladığını vurgulaması, bunun bir tür istimlak (kamulaştırma) olduğunu düşündürmektedir. Gerçi resmî vesikalarda mevzubahis muameleden *istimlak* olarak değil, *mübayaa* (satış) şeklinde bahsedilmektedir. Hadisenin cereyan ettiği devirde istimlak terimi henüz hukuk dilinde yerleşmiş değildir. Mevzuya dair o devirde cari olan mevzuat, *Saltanat-ı Seniyyenin, Menafi-i Umumiyeye Dair Şeylerin Tanzimi Halinde Lüzumu Olup Kıymet-i Layıkasıyla Sahiplerinden Mübayaa Edeceği Arazi ve Saire Hakkında 4 Recep 1272 (1855) Tarihli Nizamname*'dir (*Düstur*, I/II/338). Mezkur Nizamname'de "istimlak" veya "temellük-i cebri" mefhumları kullanılmayıp "mübayaa" (satın alma) tabiri

b. Devlet Arazisinde Bulunan Eski Eserlerde

Nizamname'de devlet arazisinde keşfedilen eski eserlerin kime ait olacağı hakkında bir ibare bulunmuyorsa da tatbikattaki yerleşik teamülden, böyle eserlerin devlete ait olduğu açıkça anlaşılmaktadır[836]. 1846 tarihli Tamim'de açıkça vurgulanan husus, mirî arazi üzerinde mutasarrıf olanların tarlalarında bulduğu eserlerde bile hak sahibi olamayacakları; zira arazinin mülkiyetinin devlete ait olduğudur. Yukarıda tetkik olunduğu üzere 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nde de bundan farklı bir esas benimsenmiş değildir. Dolayısıyla 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, mirî arazide devletin malik olduğunun ayrıca ifade edilmesine lüzum duyulmadığı düşünülebilir.

Nitekim 1871 tarihli bir vesikada, mirî arazide çıkan eski eserler hakkında arazi mutasarrıfının "nizamen ve şer'an bir gûna hakkı olmadığı" ve bunların "beytülmâle ait olacağı" yazılmıştır[837]. Bir başka vesikada, tebaadan bir kimse tarafından Davud Paşa iskelesi civarından çıkarılan ve 20 lira değer biçilen taşın Müze'de teşhire şayan bulunduğu ifade edilmiş; ancak "taş zaten mirînin malı olduğu" için bulan şahsa yalnız çalışma ve emeğinin ücreti mukabili 1 lira ödenmiştir[838].

Prensip olarak devlet arazisinde bulunan eski eserlerin tamamı devlete aitse de hükümet, böyle yerlerde kazı yapmak için ruhsat talep eden araştırıcıya belli bir hisse vermeyi taahhüt edebilir. Bu hususstaki tatbikat, iki farklı kategori altında ele alınabilir:

a. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden evvel verilmiş olan ruhsatların aynı şartlarla yenilenmesi.

b. Baştan itibaren Nizamname hükümlerine göre ruhsat verilmesi.

i. Nizamname'den Evvel Verilmiş Ruhsatların Aynı Şartlarla Yenilenmesi

Bazı araştırıcılar daha evvelden almış oldukları ruhsata istinaden kazılarına devam ederken 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyete girdiği bilinmektedir. Böyle kazıların nihayetinde ise araştırıcılar, kendilerine verilmiş olan ruhsat şartlarına göre çıkarmış oldukları eski eserlerin mülkiyeti hususunda, sonradan meriyete giren AAN hükümlerine tâbi olmayacağını ve kanunların geriye yürümezliği prensibini ileri sürmüşlerdir[839]. Ellerinde bulunan ruhsattaki şartlara istinaden çıkarmış oldukları eski eserlerin yine o şartlara tâbi olduğunu hükümet de kabul etmiş ve Nizamname'nin geriye dönük olarak tatbikine teşebbüs edilmemiştir. Hatta kimi zaman ruhsat müddeti bittiğinde eski ruhsatları, talepleri üzerine aynı şartlarla yenilenmiştir. Bu ruhsatlarda umumi olarak

yer almıştır. Bkz. Murat Şen, "İslam ve Osmanlı Hukukunda Kamulaştırma Müessesesi", *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/1 (1998), 176.

[836] Tıpkı define ve madenlerde olduğu gibi, fıkıh hükümleri ve teamül bu yöndedir.

[837] *BOA*, HR.MKT., 737-53 vr. 3.

[838] *BOA*, MF.MKT., 17-59.

[839] *BOA*, İ..HR.., 248-14773; HR.MKT., 824-36.

1869 AAN öncesinde yerleşmiş teamüle uygun olarak, çıkan eserlerden "ikili olanlarından birinin Müze-i Hümayun'a terki, tek olanlarının ise kendilerine bırakılması" kabul edilmiştir[840].

Ruhsatların Nizamname'ye göre değil de eski şartlarına göre yenilenmesi, hususi talep üzerine ve fevkalade olarak yapılmıştır. Umumiyetle "son defaya mahsus olmak üzere" ve "bir daha tekrarı caiz olmamak şartıyla" gibi kayıtlarla ruhsat yenilenmiştir. Her ne kadar böyle ruhsatların tekrar yenilenmesi gündeme gelmiş ve bir şekilde müddet yeniden uzatılmışsa da hiçbir surette daimî olarak ruhsat verilmemiş, her defasında bir senelik uzatma yapılmış ve yapılan muamelenin istisnai ve fevkalade mahiyette olduğu ifade edilmiştir[841].

"İkili-birli taksim şartı" ruhsatlarda yer almışsa da bunun tam manasıyla tatbiki mümkün olmamıştır. Nizamname'nin mukaddimesinde, tanzimin yapılmasının sebebi "ikili eserin pek nadir ortaya çıkması ve bulunanların dahi saklanıp gizlenmesiyle hâlihazırdaki usulün maksadı hasıl etmekte kifayetsiz kalması" şeklinde ifade edilmişti. Böyle ruhsat verilen kazılarda benzer problemlerin devam ettiği görülmüştür[842].

---

[840] Mesela Wood, kazı ruhsatının bitmek üzere olan müddetini uzatmak istediğinde, 1869 AAN meriyete girmiş olmasına rağmen, eski şartlarla yenileme talep etmiştir (*BOA*, İ..HR.., 236-14019). Yenilenen ruhsatta da bulunacak eski eserlerden ikili olanlarından birinin devlete ait olacağı açıkça ifade edilerek izin müddeti bir sene uzatılmıştır (*BOA*, İ..HR.., 245-14556). Kıbrıs'ta Cesnola'ya 1868'de verilen bir senelik ruhsatta da bulunan ikili eserlerden birinin Müze'ye ait olup tek olanların kendisine bırakılması şartı yer almıştır (*BOA*, HR.MKT., 601-29). Ruhsat müddeti bittikten sonra 1869 AAN meriyete girmiş, Sefaret ise ruhsatın eski şartlarla yenilenmesini talep etmiştir (*BOA*, İ..HR.., 238-14160).

[841] Mesela Wood'un 1869 AAN meriyete girdikten sonraki ikinci ruhsat yenilemesi bahis mevzuu olduğunda arz tezkiresinde "bir daha tekrarı caiz olmamak üzere" ibaresi geçmektedir (*BOA*, İ..HR.., 245-14556). Bir sene sonra bu ruhsat tekrar yenilenmiştir (*BOA*, İ..HR.., 248-14773). Devamında İngilizler ruhsatı yenilemekte epey zorlanmışsa da Müze-i Hümayun'un hissesini teslim ettikten sonra tekrar izin müddetini uzatmaya muvaffak olabilmişlerdir (*BOA*, İ..HR.., 255-15180). Son uzatma ise 1873'te İngiliz sefirinin uzun gayretleri neticesinde ve bazı sıkı şartlara ilaveten "en son defa olmak ve bir daha tecdid ve tekrarı caiz olmamak şart-ı sarihiyle" 18 ay müddet için kabul edilmiştir (*BOA*, İ..HR.., 261-15612). Benzer şekilde, Amerikan Sefareti, 1869 AAN meriyete girdikten sonra Cesnola'nın önceki ruhsatını yenilemeyi talep ederken bir sene müddetle sınırlı kalmaktan rahatsızlığını ima etmiştir (*BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 2). Babıali, ruhsatın "bila müddet ve alelıtlak" olmasının Nizamname'ye aykırı olacağını, bu yüzden nizama uygun olarak bir sene müddet için yeniden izin verildiğini ifade etmiştir (*BOA*, İ..HR.., 238-14160). Bir sene sonra, Sefaret tekrar ruhsatın yenilenmesini talep etmiş (*BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 2), hükümet "bundan sonra temdidi caiz olmamak" üzere içinde bulunulan sene sonuna kadar yenilemeyi kabul etmiştir (*BOA*, İ..HR.., 247-14672).

[842] Wood'un kazıları esnasında Maarif Nezareti, İngilizlerin mezkur kazılarda buldukları ikili eserlerden birini Müze-i Hümayun'a vermeleri gerekirken ekseriyetle hiçbir şey teslim etmediklerini, bazen ise cüzi miktarda eşya verip kalanını İngiltere'ye sevk ettiklerini Sadarete bildirmiştir. Tahkikatla vazifelendirilen Aydın demiryolu komiseri Nihad Efendi'nin beyanına göre, İngilizler yalnızca bir taşı bırakıp eserleri sandıklara yükleyerek muayeneye dahi imkan tanımadan Londra'ya nakletmişler ve yalnızca oradaki Sefaret'e bir defter vermişlerdir. Bu vechile, 12 Nisan 1872'de kazılar muvakkaten tatil edilmiştir. Verilen defter ile nakledilen eşyanın Londra Sefareti marifetiyle mukayesesi yapılıp, fazla götürülenler zapt edilecektir (Su, 38-40). Maarif Nezareti, yalnızca bir taşın bırakılıp kalanının mülki idareye haber vermeksizin tamamen Londra'ya taşındığını ve ruhsatın yenilenmemesi gerektiğini Sadarete yazmıştır (*BOA*, HR.İD.., 1444-10). Nitekim İngilizler ruhsat müddetini uzatmak için epey gayret göstermişlerse de muvaffak olamamıştır (Wood, 208-209; Izabella Donkow, "The Ephesus Excavations 1863–1874, in the Light of the Ottoman Legislation on Antiquities", *Anatolian Studies* 54 (2004), 111). Vaziyetin ciddiyetini anlayan British Museum, götürülen eserlerin eşlerini (*duplicate*), cetvelini de (katalog) hazırlayarak, bir sandık içinde İstanbul'a göndermiştir. Çıkarıldığı beyan edilen toplam 2428 gümüş sikkeden 183 tanesi British Museum'a, bir miktarı ise Wood'a bırakılmış; Sicilya, Rodos, Roma ve Selçuklu devrine ait 2004 adet sikke ise Müze-i Hümayun'a alınmıştır (*BOA*, HR.TH.., 10-46; HR.İD.., 1444-11). Neticede 2 Temmuz 1872'de ruhsat yenilenmiştir (*BOA*, İ..HR.., 255-15180).

Kıbrıs'ta kazılar yapan Amerikan konsolosu Cesnola ise 1869'daki ilk ruhsat yenileme talebinde, kazılarında kıymetli yahut çift eserler bulunamadığını; fakat kazı izni uzatılırsa en muteber numunelerden birkaç sandığı Müze-i Hümayun'a vereceğini beyan etmiştir (*BOA*, İ..HR.., 238-14160). Daha sonra, tekrar izin almakta zorluk yaşayınca, bulduğu eserlerin eşlerini iki büyük sandık halinde Müze'ye yolladığını ve ruhsat şartlarına riayet ettiğini ileri sürmüştür (*BOA*, HR.İD.., 1444-28). Ancak Maarif Nezareti sandıkların ulaşmadığını bildirmiştir (*BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 5/2). Cesnola hatıratında, bu eserleri Cezayir-i Bahr-i Sefid Valisi Kayserili Ahmed Paşa'ya teslim ettiğini; ancak onun bunları antika tüccarlarına sattığından şüphelendiğini kaydeder (Cesnola, 172). Sonraki taleplerinde de Maarif Nezareti, elindeki eski eserleri Nizamname'den önce

Fevkalade surette verilen bu ruhsatların müddeti bittikten sonra artık bunların eski şartlarla yenilenmeyeceği ve Nizamname'ye tâbi olacağı da Maarif Nezareti tarafından ileri sürülmüştür. Bazen de ruhsat şartlarına aykırılık sebebiyle verilmiş olan fevkalade iznin hükümsüz kaldığı ve artık Nizamname hükümlerinin tatbik edileceği ifade edilmiştir. Böyle hallerde çift eserlerden biri yerine, bulunan eserlerin *yarısının* talep edildiği görülmektedir.

Mesela Wood'un Efes kazılarında bulduğu eserleri hükümetten habersiz ve muayene edilmesine izin vermeksizin hepsini naklettirmesi gibi faaliyetleri ruhsat şartlarına aykırı olduğundan tedbir alınması kararlaştırılmış ve ruhsatı yenilenmemiştir[843]. Yenileme talebine verilen cevapta, bulunan eserlerin *yarısının* verilmesi gerekirken yalnızca birkaç tanesinin verildiği ifade edilerek; kazılarda çıkarılıp İngiltere'ye götürülen eserlerin tamamının bir liste ile bildirilmesi British Museum'dan istenmiştir[844]. British Museum Mütevelli Heyeti ise asıl ruhsatta yazıldığı üzere yalnızca bulunan eserlerin "eşlerini (*duplicates*)" vermekle mükellef olduklarını vurgulamıştır[845]. Neticede birkaç ay sonra son ruhsat verilmiş; ancak geçmişte çıkarılmış eski eserlerden Devlet-i Aliyye hissesine düşenlerin resmen talep olunacağı açıkça şart koşulmuştur[846].

Cesnola ruhsat şartlarına aykırı davrandığı için ve izin müddeti bittiğinden dolayı elindeki eserleri çıkarmasına müsaade olunmamış, hâlihazırdaki nizama göre eski eserlerin *yarısının* verilmesi gerektiği hem Müze Müdürü Goold hem de Maarif Nezareti tarafından ifade edilmiştir[847]. Cesnola ise Osmanlı İmparatorluğu'nda kazılarda çıkarılan eski eserlerin yarısının Müze-i Hümayun'a verilmesine dair bir kanunun mevcut olmadığını; 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde bunun kabul edildiği farz edilse bile yeni çıkan bir kanunun aleyhe olarak geriye yürütülemeyeceğini ileri sürmüştür[848]. Fakat elindeki eserleri nakletmek için bir türlü izin alamayınca, eserlerin yarısını Müze'ye vermeyi

bulduğunu ispat ettikten ve eserlerden ikili olanlarından birer adedini Müze'ye verdikten sonra kalanının kendisine bırakılabileceğini bildirmiştir (*BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6). Kıbrıs mutasarrıfı, konsolosun hükümete hiçbir şey teslim etmediğini ve konsolosluğa ait eşya olduğu bahanesiyle sandıkların açılmasına dahi izin vermeyip çoğunu aşırdığını yazmıştır. Bunun üzerine, mutasarrıfa konsolosun nakletmek istediği eserlerden Müze'ye bırakılması gereken ikililerin tespit ve tahkiki emrolunmuştur (*BOA*, HR.MKT., 789-75). Lakin sandıklar konsolosluk eşyası olarak mühürlü olduğundan eserlerin sayılması ya da muayenesi mümkün olmamıştır (*BOA*, HR.MKT., 793-73).

[843] *BOA*, MF.MKT., 7-92; HR.SFR.3..., 194-8; HR.İD.., 1444-14; Su, 38-40.

[844] British Museum Central Archives, Original Papers Volume 27, May-June 1873, CE 4/130: Letter from Kostaki Musurus Pasha, Ambassador at the Imperial Ottoman Embassy in London, to John Winter Jones, Secretary of the British Museum, dated 2 June 1873, P. No. 2393.

[845] Donkow, 113.

[846] *BOA*, İ..HR.., 261-15612. Ancak sonrasında böyle bir hissenin resmen talep edildiği veya alındığı bilinmemektedir. Ruhsat müddetleri bitmeden 1874 Ocak'ta Londra'ya son sevkiyat yapılmış ve İngilizler Mart 1874'te yeni meriyete girecek Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nden hemen önce çalışmaları noktalamışlardır. Bkz. Donkow, 114.

[847] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 4; vr. 6.

[848] *BOA*, HR.İD.., 1444-28. Ne var ki daha sonra böyle bir kanunun varlığını kabul etmiştir. Bu sefer Nizamname öncesinde bulduğu eserlerin yarısını vermeyi reddetmiş; kanunların geriye yürümeyeceğini ve bunların hükümet mührü altında sandıklarda olduğunu ileri sürmüş; yalnızca Nizamname sonrasında elde ettiği eserler için Müze-i Hümayun'a hisse vereceğini ve Müze Müdürü Dethier'nin gelmesiyle suhuletle taksimin yapılmasını bildirmiştir. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 854-41, vr. 1.

kabul etmiştir[849]. Taksim için Müze Müdürü Dethier Kıbrıs'a gönderilmiş[850] ve 88 sandık eski eser Müze-i Hümayun için alınmıştır[851].

Benzer tatbikat Beyrut'taki Fransız konsolosu Aimé Péretié'nin kazılarında da görülmektedir. 1864'te kendisine bila müddet verilen ruhsatta "ikili-birli taksim şartı" olmasına rağmen, 1869'da *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin neşrine kadar Müze-i Hümayun'a yalnızca bir lahit gönderilmiştir[852]. Maarif Nezaretinin ifadesine göre, AAN'den evvel bulduğu eserlerden çift olanlarından birer adedinin alınması, AAN sonrası bulunanların ise yeni nizama tâbi olması esastır[853]. Ancak mesele 1874'te gümrük tarafından ihracın engellenmesiyle gündeme geldiğinden, eserlerin hangisinin AAN öncesinde, hangisinin sonrasında bulunduğunun tespiti mümkün olmamıştır. Neticede orta bir yol bularak meselenin halli yoluna gidilmiş; gümrükte el konulmuş olan ve konsolosun nezdinde olan eşyanın ikili olanlarından birer tanesinin Müze-i Hümayun için alınması kararlaştırılmıştır. Fakat bunların birbirlerinin tamamen aynısı veya eşi olması aranmayacak; kıymet veya itibar farkı çok dikkate alınmayarak cins ve nevi itibarıyla ikili olanlarından biri devlet tarafından alınacaktır[854].

ii. Baştan İtibaren Nizamname Hükümlerine Göre Ruhsat Verilmesi

Hususi mülk olmayan yerlerde baştan itibaren 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne tâbi olmak üzere verilen eski eser arama ruhsatlarında umumiyetle, bulunacak eski eserlerin "yarısının Müze-i Hümayun'a ait olduğu, diğer yarısının ise araştırıcıya bırakılması" kaidesi tatbik olunmuştur. Gerçi devlete kalacak hissenin nispeti, Nizamname'de tayin edilmiş değildir. Nitekim bazı ecnebi araştırıcılar, "Osmanlı İmparatorluğu'nda, bulunacak eski eserlerin yarısının devlete ait olacağına dair

[849] Bazı kaynaklar bunu bir tür müsadere olarak görürken, Cesnola'ya göre o yalnızca elindeki çift eserlerin bir kısmını gönüllü olarak hediye etmiştir (G. R. H. Wright, "The Legality of the Consular Excavations in Ottoman Cyprus", *Archaeloogia Cypria* 4 (2001), 7). Dethier de bir yazısında Cesnola'nın eserleri hiçbir mecburiyet altında olmamasına rağmen kendi rızasıyla ve nezaketen verdiğini ifade etmiştir (Dethier, 165 (1)). Zira Cesnola, emrivakiyi kabul etmemiş ve kendisinin gönüllü olarak hediye ettiğinin kabul edilmesini şart koşmuştur. Zorluk çıkınca Dethier, işin görülmesi için kerhen böyle davranmıştır. Bkz. Salomon Reinach, "Nouvelles Archéologiques et Correspondance", *Revue archéologique* 4/5 (1905), 303-304; Edhem Eldem, "Philipp Anton Dethier: Osmanlı Arkeolojisinin Anti-Kahramanı", *Memleketimiz Dersaadet – 1850'den itibaren Boğaziçi'ndeki Alman İzleri* (Nürnberg: Pagma Verlag, 2014), 85.

[850] Maarif Nezareti, Cesnola'nın elindeki eserlerin hangisinin Nizamname öncesi hangisinin Nizamname sonrası bulunduğunun tespit edilmesi müşkül görüldüğünden, mevcut eserlerin yarısının devlet için alınmasıyla devletin hakkının korunacağını bildirmiş ve Şura-yı Devlet bu yönde karar almıştır. Ayrıca konsolos bundan sonra elinde önceden kalma eski eserler bulunduğunu ileri sürerek nakletmeye kalkarsa izin verilmeyip bunların ruhsatsız ve gizlice çıkartıldığı kabul edilip devlet tarafından zapt edileceği Sefarete bildirilecektir (*BOA*, ŞD., 2379-65; HR.İD.., 1444-32). Müze-i Hümayun'a verilecek eski eserlerin değersiz şeyler olmaması için muayene ve taksiminde bir memurun vazifelendirilmesi Maarif Nezaretinden istenmiş, Nezaret ise bizzat Müze Müdürü Dethier'nin gönderilmesine karar vermiştir (*BOA*, MF.MKT., 19-81; 20-25).

[851] Gürsoy Şahin, "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Diplomat Arkeologların Eski Eser Araştırmaları", *Tarih Dergisi* 77 (2022), 271. Alınan eski eserlerin 32 sandık, 43 küfe ve 16 parça taştan ibaret olduğu kaydedilir (*BOA*, MF.MKT., 20-174). Başka bazı yabancı kaynaklarda eserlerin miktarı 80 kutu veya 74 sandık olarak da nakledilir (C. Çelik, "Cesnola Brothers", 280). Geçici olarak Larnaka Kaymakamlığına mahsus bir dairede muhafaza edilen bazı eserler ise daha sonra sandıklara yerleştirilerek İstanbul'a gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 23-56). İstanbul'a gönderilen eserlerin Cesnola'nın bulmuş olduğu eserlerin tam yarısına tekabül etmediği ve yurt dışına kaçırılanların çok daha fazla olduğu yıllar sonra anlaşılmıştır. Bkz. Doğançay, "Cesnola", 1693.

[852] Kendisi 11 sandık eşya yolladığını iddia etmişse de idarece böyle bir malumat yoktur (*BOA*, MF.MKT., 18-131).

[853] *BOA*, MF.MKT., 18-33.

[854] *BOA*, HR.MKT., 840-49 vr. 2.

bir kanunun bulunmadığı" yönünde itirazlar ileri sürmüşlerdir[855]. Hatta hiç taksim nispetinden bahsedilmeyen, yalnızca "eski eserden sayılmayan kıymetli eşya ve paraların hususi bir nizama tâbi olduğunun" ifade edildiği ruhsatlara da rastlanır[856]. Ancak tatbikatta umumiyetle "yarı yarıya taksim" kaidesinin istikrarlı olarak ruhsatlara yazıldığı görülmektedir[857].

Hükümet, bunun usul olarak benimsendiğini ve herkese tatbik olunduğunu açıkça ifade etmektedir. Bir hadisede mütalaası sorulması üzerine Maarif Nezareti, Osmanlı memleketinde eski eser arayanların bulacakları menkul eserlerden *yarısının* Devlet-i Aliyye'ye, diğer yarısının ise yurt dışına ihraç olunmamak kaydıyla araştırıcıya ait bulunmasının "nizam-ı mahsus iktizasından" olduğunu; bunun herkes hakkında istisnasız icra kılındığını beyan etmiştir[858].

Yarı yarıya taksimin nasıl yapılacağı Nizamname'de yer almadığı gibi ruhsatlarda da açıkça tanzim edilmemiştir. Bir vesikadan anlaşıldığı üzere, Maarif Nezaretine göre taksim şöyle yapılmalıdır: Bulunan eserlerden çift olanlarından birer adedi ayrılır. Tek olanlarından ise Müze için lazım görülenlerin kıymetinin yarısı araştırıcıya ödenerek alınır. Lazım görülmeyen veya bedelde uyuşulamayanların ise kıymetinin yarısı alınarak araştırıcıya bırakılır[859]. Ancak elimizde, bütün kazılarda taksimatın böyle yapıldığına dair malumat yoktur.

Bu devirde eski eserler üzerinde devlet mülkiyetine dair mühim bir vaka, Schliemann'ın 1871-1873 arasında Hisarlık'ta yürüttüğü kazılar ve sonrasındaki hadiselerdir. Schliemann'a verilen kazı ruhsatında, bulunacak eserlerin yarısının Müze-i Hümayun için alınacağı geçmektedir[860]. Gerçekten kazılardan çıkarılan eserlerin bir kısmı Temmuz 1872'de Müze-i Hümayun'a yollanmıştır[861]. Ancak Schliemann, 1873'te "Priamos'un Hazinesi" adını verdiği bazı kıymetli eserleri Atina'ya kaçırmıştır[862]. Bunun üzerine Hisarlık arazisinde bütün kazı faaliyetleri durdurulmuş,

[855] Cesnola, kendisinden kazılarda bulduğu eserlerin yarısı talep edilince böyle bir itirazda bulunmuştur (*BOA*, HR.İD.., 1444-28). Wood'un götürdüğü eserlerin yarısının iadesi talep edildiğinde ise British Museum, yalnızca çıkarılan eserlerin eşlerini vermekle mükellef olduklarını ileri sürmüştür (Donkow, 113).
[856] *BOA*, HR.MKT., 672-79; 673-16; İ..ŞD.., 23-986; İ..DH.., 670-46664.
[857] Mesela bkz. *BOA*, ŞD., 206-48; 207-1; 207-5; 207-14; 207-15; A.}MKT.MHM., 465-56; İ..ŞD.., 28-1303; MF.MKT., 17-47; 17-76; 17-99; 17-124; 17-152; 17-156; 17-182; HR.MKT., 831-43 vr. 3; İ..HR.., 250-14863.
[858] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 5/2.
[859] Maarif Nezareti, hazırladığı yeni Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi layihasında yarı yarıya taksimin böyle yapılması gerektiğini ayrıca takdim etmiştir (*BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6).
[860] *BOA*, İ..HR.., 250-14863.
[861] Devlet arşivlerine göre bulunan 8 küpten birisi mahallinde bir adedi de yoldayken kırılmış, 6 adet küp müzeye konmak üzere alınmıştır (*BOA*, MF.MKT., 3-26). Schliemann ise hatıratında 7 büyük vazoyu ve 4 çuval taştan yapılma aleti Müze'ye "hediye ettiğini" ifade eder. Bkz. Schliemann, *Troy*, 53.
[862] Nisan 1873'te, 5 sandık, 3 çanta ve 22 sepet eseri gizlice bir Yunan gemisine yükleyerek Atina'ya kaçırmıştır. "Priamos'un Hazinesi" adını verdiği ve çoğu altın ve mücevherat türünden eserleri ise 31 Mayıs 1873'te bulmuş fakat gizlemiştir. Şüphelenen kazı denetçisi Emin Efendi'nin evini aratacağından korkan Schliemann, kazıyı da yarım bırakarak eserleri kendisiyle beraber 6 Haziran'da gizlice Atina'ya kaçırmıştır. Bkz. David A. Traill, "How Schliemann Smuggled 'Priam's Treasure' from the Troad to Athens", *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 57/3 (1988), 274-275; Ali Sönmez, "Anadolu'dan Kaçırılan Miras: Troya Hazineleri", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/21 (2020), 25-26.

Schliemann'ın başka sakladığı eski eserlerin ortaya çıkarılması için tahkikat yapılmış ve kendisinin veya işçilerin gizlediği bazı altın takı ve eşyalar ele geçirilmiştir[863].

Osmanlı hükümeti, eserlerin kaçırıldığı ve Schliemann'ın da ikamet etmekte olduğu Yunanistan'da resmen dava açmış, fakat ilk derece mahkemesi davayı reddetmiştir[864]. Ardından hükümetin istinafa müracaat ettiği Kraliyet Mahkemesi, ilk derece mahkemesinin kararını bozmuş ve ihtiyati hacze karar vermişse de Yunan polisi tarafından eserler bulunamamıştır[865]. Ayrıca bir protesto kaleme alınarak Schliemann'ın Hisarlık'tan çıkarıp gizlice kaçırdığı eserlerin Müze-i Hümayun ile yarı yarıya taksimi yapılmadığından "mezkur eşyanın her tür hibe ve satışının yok hükmünde olduğu ve her nerede bulunur ise dava olunacağı" ilan edilmiştir[866].

Son derece mahkemesinde dava sürerken, bilirkişi heyeti dava mevzuu eserlerin kıymetini 20.000 frank olarak takdir etmiş ve Osmanlı Devleti'nin hissesinin 10.000 frank değerinde olduğunu ifade etmiştir[867]. Nihayet Schliemann, Osmanlı Devleti'ne 50.000 frank ödeyerek sulh olmayı teklif etmiş; uzun ve masraflı süren dava neticesinde artık eserleri aynen alma ümidi de kalmayan Babıali teklifi kabul etmiştir. Böylece Müze-i Hümayun'un mülkiyet hakkından sulh yoluyla feragat edilmiştir[868].

c. Sahipsiz Yerde Bulunan Eski Eserlerde

Nizamname'de yalnızca mülk yerlerde bulunan eski eserlere dair açık hüküm mevcuttur ve sahipsiz yerlerde keşfedilecek eski eserlere dair bir kaide yazılmamıştır. Fakat böyle yerlerde yürütülecek kazıların da resmî izne tâbi olduğu anlaşılmaktadır. Tatbikata bakılırsa, bir kimse böyle

[863] *BOA*, BEOAYN.d..., defter no: 1070, s. 166, kayıt no: 2587; MF.MKT., 18-147; Henry Schliemann, *Iliois: The City and Country of the Trojans* (New York: Harper & Brothers, 1881), 43.

[864] Müze Müdürü Dethier de davayı takip etmesi için Atina'ya gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 17-98). Osmanlı hükümeti, Schliemann'ın Hisarlık kazılarında elde ettiği eserlerin yarısının devletin hissesine düştüğünü ve iade edilmesini talep etmiştir. Schliemann ise müdafaasında, dava taraflarından hiçbirisinin vatandaşı bulunmadığı bir ülkedeki mahkemenin karar vermeye salahiyetli olmadığını ileri sürmüştür. Atina'daki ilk derece mahkemesi de bu yönde karar vererek 15 Mayıs'ta davayı reddetmiştir. Bkz. Ernst Meyer, "Schliemann's Letters to Max Müller in Oxford", *The Journal of Hellenic Studies* 82 (1962), 86; D. F. Easton, "Priam's Gold: the Full Story", *Anatolian Studies* 44 (1994), 228; Traill, *Schliemann of Troy Treasure and Deceit*, 130.

[865] Schliemann eserleri buradan da kaçırmış olduğundan, hükmün infazı için giden polisin vaziyeti mahkemeye ihbar etmesi üzerine Schliemann'ın evi, eşyaları ve banka hesaplarına haciz konmuştur. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 18-97; 18-101; Easton, 228.

[866] *BOA*, MF.MKT., 18-97.

[867] *BOA*, MF.MKT., 34-30; Schliemann, *Iliois*, 44. Halbuki Maarif Nezareti'nin tazminat beklentisinin 1.000.000 frank civarında olduğu anlaşılmaktadır (*BOA*, MF.MKT., 26-153).

[868] Schliemann, Truva'da kazılara devam etme niyeti olduğundan, Türk Hükümeti ile arayı düzeltmek maksadıyla bu sulh teklifini yapmıştır: Hükümetin eserlerdeki hisse bedeli ve dava masrafları için 20.000 franga ilaveten, Truva'da 4 ay müddetle Müze-i Hümayun namına olarak kendi nezaretinde yapılacak kazının masrafları için 30.000 frank ödemeyi ve kazıda bulunacak eserlerin ise tamamen Müze'ye ait olacağını taahhüt etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-30; Schliemann, *Iliois*, 44). Hükümet, davanın uzun sürmesi, hayli masraf yapılması ve istenen neticeye ulaşılmasının da giderek zorlaşması sebebiyle Atina Sefaretinin ve Maarif Nezareti'nin tavsiyesi meselenin sulhen çözülmesi yoluna razı olmuştur. Schliemann'ın bir defada Maarif veznesine 50.000 frank ödenmesi karşılığında davadan feragat edileceği, ancak kendisinin artık kazıya nezaret etmesine izin verilmeyeceği, yalnızca bulunacak eserlerin Müze'den resimlerini alabileceği bildirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 26-153; 34-30). 13 Nisan 1875 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu Atina Sefiri Fotyadi Bey tarafından imzalanan anlaşmaya göre 50.000 frank karşılığında dava geri çekilmiş ve ihtiyati tedbir kararı kaldırılmıştır (Easton, 229).

yerlerde eski eser arama ruhsatı talep ettiğinde; bulunacak eserlerin yarısının devlete, yarısının araştırıcıya ait olması kaidesinin ruhsatlara yazıldığı görülmektedir.

Mesela 1873 senesinde Halıcıoğlu civarında eski eser arama ruhsatı talep eden Mustafa Ağa'ya, kazı yapacağı yerler "… arazi-i mirî veya *mevattan* olup da bi'l-muayene hükümetçe bir mahzur görülmediği takdirde bulacağı antikanın *nısfi* [yarısı] devlete ve nısf-ı diğeri memalik-i ecnebiyeye naklolunmamak şartıyla kendisine ait olmak…" üzere ruhsat verilmiştir[869]. Aynı sene, İnegöl kazasına bağlı Tepedağı ile Yassıdağ denilen tepelerin civarında eski eser arayacak Kilerci Salih Ağa'ya verilen ruhsatta aynı şartlar yazılmıştır[870]. Benzer şartlar ihtiva eden başka ruhsatlarda böyle yerler bazen *arazi-i hâliye* şeklinde de ifade edilmiştir[871].

Netice itibarıyla böyle yerlerde bulunacak eski eserlerin de devletin tasarrufunda görüldüğü, devletin umumiyetle yarı yarıya taksim esasını tatbik ettiği görülmektedir. Yine de mesele hakkında daha kati bir hükme ulaşabilmek için daha fazla malumata, mesela böyle yerlerde ahali tarafından tesadüfen eski eser bulunmasına dair bir misallere ihtiyaç duyulmaktadır.

2. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler

Eski eserler üzerindeki mülkiyet hakkının kullanılması, diğer mallar gibi değildir ve bazı tahditlere tâbidir. Bu tahditlerden en mühimi eski eserlerin yurt dışına ihracına dairdir. Eski eserlerin satış ve ticareti hakkında da bazı tahditler bahis mevzuudur. Aşağıda bu hususlar ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

a. Eski Eserin Yurt Dışına İhracı ve Hususi Müsaade

Nizamname'nin 2. maddesinde, resmî izinle yapılan kazı neticesinde bulunan eski eserlerin yurt dışına ihraç olunamayacağı açıkça tanzim edilmiştir. Bu ihraç yasağının iki istisnasından bahsedilebilir:

1- Bir devlet tarafından resmen antika talep edilirse kabulü padişahın hususi müsaadesine bağlıdır (m. 6)[872].
2- Meskukat cinsinden olan eski eserler yani sikkeler, bu yasaktan müstesna olup yurt dışına çıkarılabilir (m. 4)[873].

Resmî ruhsatla yapılan bir kazıda, araştırıcıya çıkarılan eserlerden hisse verileceği taahhüt edilse dahi bu, hissenin yurt dışına ihraç edilebileceği manasına gelmez. Bir kimse, eski eserin mülkiyet hakkını haiz olsa da ihraç için mutlaka –ya kazı ruhsatının içinde önceden ya da sonradan ayrıca– kendisine hususi bir izin verilmiş olmalıdır. Nizamname'nin 6. maddesi, bir eski eserin padişahın

[869] *BOA*, ŞD., 207-5.
[870] *BOA*, ŞD., 206-48; A.}MKT.MHM., 465-56.
[871] *BOA*, ŞD., 207-14; 207-15; 207-16; 207-17.
[872] "Bir devlet tarafından resmen antika talebi için vuku bulacak iltimasın is'afı müsaade-i mahsusa-ı seniyyeye merhun olacaktır."
[873] "Her nev atik meskukatın harice gönderilmesi sureti ittihaz olunacak memnuiyetten müstesna tutulacaktır."

hususi müsaadesi olmaksızın yurt dışına çıkarılamayacağını, yani padişahtan başka hiçbir makamın buna izin vermeye salahiyetli olmadığını da vurgulamaktadır.

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden evvel verilmiş bazı ruhsatların müddeti bitmeden 1869 AAN meriyete girmiştir. Bu takdirde Nizamname'nin neşrinden önce bulunan eski eserlerin, önceki ruhsat şartlarına göre yurt dışına ihraç olunup olunamayacağı bir meseledir. Aşağıda 1869 AAN öncesi ve sonrası verilmiş ruhsatlarla bulunan eski eserlerin ihracına dair tatbikat ayrı başlıklar altında tetkik olunacaktır.

i. Nizamname'den Evvel Verilmiş Olan Ruhsatla Bulunan Eserlerin İhracı

Umumi olarak, Nizamname meriyete girmeden önce resmî ruhsat ile eski eser arayanlardan, ihraç yasağı tarihinden önce eski eseri bulduklarını ispat edebilenlerin, eski nizam gereğince "zuhur eden eserlerden ikili olanlarından birisi Müze-i Hümayun için alındıktan sonra" ihracına izin verileceği kabul edilmiştir[874]. Ancak Nizamname meriyete girdikten sonra keşfedilen eserler yeni nizama tâbi olacaktır[875]. Mesela 1868'de almış olduğu ruhsatı fevkalade olarak iki kere uzatılan ve 1871'de izin müddeti sona eren Cesnola'nın, elde etmiş olduğu pek çok eseri yurt dışına ihraç ettiği bilinmektedir. Ancak son ruhsatının müddeti bittikten sonra artık elindeki eserleri adadan dışarı çıkarmasına mâni olunmuştur[876].

Nizamname'nin meriyete girmesiyle artık ihraç yasağı da cari olduğundan, böyle eserlerin 6. madde hükmünce padişahın hususi müsaadesi olmaksızın yurt dışına çıkarılması mümkün değildir. Mezkur maddenin işletilmesi yoluyla menkul eski eserlerin ihracı için, kazı yapan ecnebinin sefaretinin, eserlerin "devlet müzesi namına" alınması talebiyle resmî müracaatı şarttır[877]. Mesela İngilizlerin Efes kazılarını yürüten Wood'un, önceden verilen ruhsatının Nizamname sonrasında yenilenmesi talep edilince Maarif Nezareti mütalaasında; Nizamname mucebince eski eserlerin ülkeden ihracının katiyen yasak olduğundan mevcut ruhsatın aynı şartlarla yenilenmesinin mümkün olmadığını, ancak yapılan kazı "British Museum namına yapıldığından" izin verip vermeme hususunun doğrudan Padişahın iradesine bağlı bulunduğunu ifade etmiştir. Neticede irade-i seniyye ile bir sene daha ruhsat verilmiştir[878]. Müddetin bitimine yakın, tekrar uzatma talebinde bulunulurken, bu sefer Wood adına değil, doğrudan "İngiltere Müzesi" ve isim vermeksizin müze memurları için ruhsat istendiğinin altı çizilmelidir[879].

[874] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6.
[875] *BOA*, MF.MKT., 18-33.
[876] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6. Cesnola'nın şikayetleri ve Amerikan Sefaretinin ısrarlı talepleri neticesinde nihayet Babıali, Amerikan Sefaretine müsaade buyrulacağı evvelden vadedilmiş bulunduğundan, bundan sonra Nizamname'ye aykırı şekilde ihraca izin verilmeyeceği kaydıyla, konsolosun elinde bulunan eski eserlerin muayene olunmaksızın geçirilmesine izin verilmesi Babıali'den Kıbrıs Mutasarrıflığına yazılmıştır (*BOA*, HR.MKT., 793-73). Ne var ki bundan sonra da uzun bir müddet daha Cesnola eserleri bir yere nakletmemiş veya edememiştir (*BOA*, HR.İD.., 1444-32).
[877] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6.
[878] *BOA*, İ..HR.., 245-14556 (10 Cemâziyelevvel 1287 / 8 Ağustos 1870).
[879] *BOA*, İ..HR.., 248-14773 (19 Muharrem 1288 / 10 Nisan 1871).

Kazılar ve ihraç talebi bir devlet müzesi namına değil de şahsın kendi hesabına yapılmışsa; bu takdirde buluntuların yurt dışına ihracına izin verilmez[880]. Mesela Cesnola'nın çıkarmış olduğu antikaları Londra ve St. Petersburg'da satışa çıkarıp bu işi bir tür ticarete çevirdiği ve bunun Nizamname ahkamına aykırı bulunduğu; zira Nizamname'ye göre meskukattan başka eserlerin yurt dışına ihracının yasak kılındığı ve bunun istisnasının yalnızca devlet müzesi namına yapılan kazılarda padişahın hususen müsaade vermesi olduğu ifade edilerek kendisine tembihatta bulunulması Amerikan Sefaretine bildirilmiştir[881]. Daha sonra elinde bulunan eserleri nakletmek istediğinde Maarif Nezareti, konsolosun bunları kendi namına araştırarak çıkardığını, devlet müzesi namına değil de kendi namına yapılan ruhsatlı kazılarda bulunan eski eserlerin yurt dışına ihracının yasak olduğunu ifade etmiştir[882].

Nizamname sonrasında da kazılarına devam eden bazı araştırıcıların, ellerindeki eserleri Nizamname öncesinde bulduğunu ve dolayısıyla bunların önceki ruhsat şartlarına tâbi olduğunu; zira kanunların mâkabline şamil olamayacağını iddia etmeleri problem doğurmuştur[883]. Umumiyetle Müze-i Hümayun'un hissesi teslim edilmedikçe, eserlerin yurt dışına ihracına mâni olunmuştur. Mesela Amerikan Sefareti, 1873'te Kıbrıs'ta konsoloshanede tutulan eserlerin New York Metropolitan Müzesi'ne nakledilmesine izin verilmesini talep ettiğinde, Maarif Nezareti, başta konsolosun kendi namına araştırarak çıkardığı için bulduğu eski eserleri yurt dışına ihracının yasak olduğunu ifade etmiştir. Ancak elinde bulunan eski eserlerden yarısını teslim ederse geri kalanını New York Müzesi'ne götürebilmesi için padişah tarafından hususi müsaade verilebileceği beyan olunmuştur[884]. Zira 1869 Nizamnamesi devrinde araştırıcıların bulduğu eserlerin yarısının devlete ait olması, kalanının ise yurt dışına çıkarılmamak kaydıyla araştırıcıya bırakılması teamüldür. Fakat araştırıcıya kalan hissenin ihracı ayrı bir husustur ve bu dahi yalnızca tâbi olduğu devlet müzesi için, padişahın hususi müsaadesi ile mümkündür. Nihayetinde Cesnola elindeki eserlerin yarısını vermeyi kabul etmiş, bizzat Müze müdürü Dethier tarafından eserler muayene edilip devletin hissesi ayrıldıktan sonra kalanının New York Müzesi'ne götürülmesine izin verilmiştir[885].

Bazen de hükümet ruhsatın müddetini uzatmayı veya yeni ruhsat vermeyi, bir şekilde kaçırılmış olan eserlerden devletin hissesinin teslim edilmesi şartına bağlamıştır. Mesela Efes'te İngiliz kazılarını yürüten Wood'un ruhsat yenileme talebi, Londra'ya naklettiği eski eserlerden Müze-i Hümayun'un hissesine düşen kısmı teslim ettikten sonra kabul edilmiştir[886].

Araştırıcının elindeki eserlerden hangisinin Nizamname'den önce, hangisinin sonra çıkarıldığının tespiti güç olduğundan zaman zaman farklı çözüm yolları aranmıştır. Mesela Sayda'da 1864'ten itibaren ruhsatlı olarak kazı yapan Fransız konsolos Péretié'nin, 1874'te elinde bulunan ve

[880] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6.
[881] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 3; vr. 4.
[882] *BOA*, HR.MKT., 829-60, vr. 2.
[883] Mesela bkz. *BOA*, İ..HR.., 248-14773; HR.İD.., 1444-26 vr. 5/2; HR.MKT., 824-36.
[884] *BOA*, HR.MKT., 829-60, vr. 1.
[885] *BOA*, ŞD., 2379-65; HR.İD.., 1444-32.
[886] *BOA*, HR.TH.., 10-46; HR.İD.., 1444-11; İ..HR.., 255-15180.

gümrükte el konulmuş olan eserlerden ikili olanlarının birer tanesinin Müze-i Hümayun için alındıktan sonra geri kalanının çıkarılmasına müsaade edilmiştir. Burada aslında eski ruhsat şartlarının tatbik olunduğu görülmektedir. Ancak burada farklı olarak, eserlerin birbirleriyle tam manasıyla eş olması aranmayıp umumi hatlarıyla aynı cinsten iki eserden birinin alınıp kalanının ihraç edilebileceğine karar verilmiştir[887].

ii. Nizamname Hükümlerine Göre Verilen Ruhsatlarda Eski Eserlerin İhracı

Nizamname sonrasında verilen kazı ruhsatlarında umumiyetle "bulunacak eserlerin yurt dışına çıkarılmasının yasak olduğu" açıkça ifade edilmiştir[888]. Bir ecnebi devlet müzesi namına kazı yapılacaksa ve sefareti tarafından resmen ruhsat talep edilmişse, yapılacak kazı neticesinde bulunan eski eserlerden devletin hissesi ayrıldıktan sonra kalan kısmının padişahın hususi müsaadesi ile ihraç edilmesine izin verildiğine misaller de vardır[889]. Mesela Milet'te Fransız arkeolog Olivier Rayet'in yaptığı kazılardan çıkan 64 heykelden 32'sinin Müze-i Hümayun'a bırakıldığı, 32'sinin Louvre Müzesi'ne götürüldüğü kaydedilir[890]. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrindeki teamüle göre taksimin yapıldığı anlaşılıyorsa da ruhsata dair vesika elde değildir. Muhtemelen Louvre Müzesi adına yapıldığı için hisselerine düşen eserlerin götürülmesine hususi müsaade verilmiştir.

Ecnebilere verilen bazı ruhsatlarda ihraca dair ayrıca bir ibare konmamıştır. Böyle hallerde araştırıcının bulacağı eserlerden kendisine bırakılan hisseyi yurt dışına ihraç edip edemeyeceği hususunda ihtilaf çıktığı görülmektedir.

Mesela 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin neşrinden takriben 6 ay sonra, İtalyan sefaretinin müracaatıyla Kıbrıs konsolosu Colucci'ye verilen ruhsatta, bulunan eski eserlerin kime ait olacağına ve yurt dışına ihraç iznine ya da yasağına dair bir ibare yoktur. Ancak Nizamname'ye ve daha sonra tanzim olunacak kanunlara uyulması açıkça şart koşulmuştur[891]. Bu şarttan, ihraç yasağının cari olduğu düşünülebilir. Fakat müşahhas hadisede, sefaret vasıtasıyla bir ecnebi devletin resmî talebi olduğundan, Nizamname'nin 6. maddesine göre ihraca müsaade edildiği muhtemel görünmektedir[892]. Nitekim ruhsat müddetinin bitimine yakın sefaret, "âsâr-ı atîkanın harice ihracı için olan müsaadenin bir sene daha temdidi" talebinde bulunmuştur[893]. Gerçi ruhsat yenileme talebi kabul edilmemişse de[894] ruhsat müddeti içindeyken bazı eserlerin Floransa Müzesi'ne götürüldüğü bilinmektedir[895]. Ruhsat

[887] *BOA*, HR.MKT., 840-49 vr. 2.
[888] Vesikalarda "… memalik-i ecnebiyeye naklolunmamak şartıyla…" ibaresine sıklıkla rastlanmıştır. Bkz. *BOA*, İ..ŞD.., 23-986; MF.MKT., 17-156; 17-124; 17-143; 17-76; ŞD., 207-5; 207-1; 206-48.
[889] Mesela Kıbrıs'ta İtalyan konsolosu Colucci'nin İtalya müzesi namına kazıları ile Avusturya'dan bir komisyonun Viyana müzesi için Semadirek (Samothraki, Yunanistan) adasındaki araştırması böyledir. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 767-56; 779-73.
[890] *La Turquie*, "Nouvelles du Jour" (16 Aralık 1875); Akın, 234. Rayet'in kazılara 1874 Nizamnamesi'nden önce başladığı bilinmektedir. Bkz. Mutlu - Başaran Mutlu, 69; *TBMM Raporu*, 32.
[891] *BOA*, HR.MKT., 672-79.
[892] *BOA*, HR.TO.., 277-55; HR.MKT., 668-24.
[893] *BOA*, HR.MKT., 717-79 (15 Şaban 1288 / 30 Eylül 1871).
[894] *BOA*, HR.MKT., 737-53, vr. 3 (18 Şevval 1288 / 31 Aralık 1871).
[895] Silvana Di Paolo, "From Italy to Cyprus and back again. Completed research and ongoing projects", *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 42 (2012), 381.

sona erdikten bir müddet sonra İtalyan Sefareti, konsolosun elinde bulunan eserleri İtalya Müzesi'ne götürmek için izin istemiş; eserlerden Müze-i Hümayun'un hissesinin ayrıldıktan sonra kalanının ihracına hususi müsaade buyrulmuştur[896].

Bir başka misal olarak, Schliemann'a verilen ruhsatta, bulacağı eserlerin yarısının kendisine bırakılacağı ifade edilmiş; ancak daha sonra Schliemann'ın bulduğu eserleri ihraç etme niyetinden şüphelenilince, bulduğu eserleri Nizamname'ye göre yurt dışına nakledemeyeceği Nisan 1872'de kendisine hatırlatılmıştır[897]. Schliemann bu hadiseyi hatıratında aktarırken; yasağın başta hükümetle yapılan mukavelede kendisine bildirilmediğini, hükümetin eserlerin yurt dışına ihraç edilmemesini sonradan ileri sürerek artık mukaveleden döndüğünü ve bu sebeple kendisinin de mukavele ile bağlı olmaktan kurtulduğunu iddia ederek kendini müdafaa etmiştir[898]. Ancak o esnada hükümete herhangi bir cevap vermemiş ve hatta Temmuz'da Müze-i Hümayun'a bazı eski eserler yollamıştır[899]. Nisan 1873'te bir miktar eski eseri bir Yunan gemisine yükleyerek Atina'ya göndermiş, ardından Haziran'da kendisi de "Priamos'un Hazinesi" adını verdiği ve gizlediği eserlerle birlikte kaçmıştır[900].

Babıali hemen harekete geçmiş ve Schliemann eserleri satmak için Atina'da bulundurduğu esnada, Yunanistan'da resmen dava açılarak devlete ait olan hisse talep edilmiştir[901]. Schliemann'ın bu faaliyeti kaçakçılık olarak görülerek protesto edilmiştir[902]. Oradan da gizlice kaçırılması sebebiyle eserlere ihtiyati haciz konamamış[903], uzun süren ve çok masrafa yol açan dava nihayetinde hükümet, Schliemann ile sulh olmuştur[904].

Schliemann'ın kendisine verilen ruhsatı eşit iki taraf arasındaki bir akit gibi lanse ettiği; Babıali'nin ise bunu tek taraflı bir idari tasarruf olarak gördüğü anlaşılmaktadır[905]. Esasında bazı resmî vesikalarda Osmanlı Hükümeti'nin Schliemann ve Wood'a verdiği ruhsatın şartlarından "mukavele" olarak bahsedildiği görülmektedir[906]. Bir vesikada ise bunun bir imtiyaz mukavelesi olduğu zikredilmiştir[907]. Gerçekten bir şahsa, devlet arazisinde kazı yapması ve bulduklarının bir kısmında hak sahibi olması için imtiyaz tanınıp mukavele yapılabilir. Ancak burada mevzubahis olan iki eşit tarafın akdettiği medeni hukuk mukavelesi değil, idarî mukaveledir ve hususi bir mahiyeti vardır[908]. Devletin

[896] *BOA*, HR.MKT., 767-56 (24 Ramazan 1289 / 25 Kasım 1872).
[897] Sönmez, *Truva Örneği*, 120.
[898] Schliemann, *Troy*, 53.
[899] *BOA*, MF.MKT., 3-26 (22 Cemâziyelevvel 1289 / 28 Temmuz 1872). Schliemann, bunları Müze'ye mecburiyetten değil, tamamen iyi niyetinden ötürü bağışladığını ifade etmektedir. Ona göre tek bağışçı zaten kendisidir; başka ruhsatlarda buluntuların yarısının Müze'ye ait olduğu yazılsa da kendisinden başka kimse şimdiye kadar bir şey vermemiştir. Bkz. Schliemann, *Troy*, 53.
[900] Traill, "Priam's Treasure", 274-275; Sönmez, "Troya", 25-26.
[901] Müze Müdürü Dethier davayı takip için Atina'ya gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 17-98).
[902] *BOA*, MF.MKT., 18-81; 18-97; Sönmez, "Troya", 32.
[903] *BOA*, MF.MKT., 18-97; 18-101; Easton, 228.
[904] *BOA*, MF.MKT., 26-153; 34-30; Easton, 229.
[905] Rüstem Aslan, "Atina'da Ne Oldu? 'Priamos Hazineleri' ve Osmanli Devleti'nin Tutumu", *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research* 3/1 (2019), 5.
[906] *BOA*, HR.İD.., 1444-11; İ..HR.., 250-14863.
[907] *BOA*, Y..PRK.UM.., 6-125.
[908] Onar, II/1590 ve devamı.

mukavele şartlarına uymaması sebebiyle şahsın mukaveleyi feshederek eserlerin tamamında hak iddia etmesi mümkün değildir. Kaldı ki devletin, ruhsat verilirken meriyette olan Nizamname şartlarını tatbik etmesi mukaveleye aykırılık olarak ileri sürülemez. Hem ruhsatta, bulunacak eserlerin yurt dışına çıkarılmasına izin verileceğine dair bir ibare de yoktur. Ayrıca Schliemann herhangi bir fesih bildiriminde bulunmamış, bir miktar eseri Müze-i Hümayun'a göndererek zaman kazanmış; gizlice faaliyetlerini yürütmeye devam etmiş ve bir anda eserlerle beraber Atina'ya kaçmıştır. Zaten kendisi, muhakeme safahatında da devletin mukavele şartlarına uymadığı ve kendisinin mukaveleden döndüğü yönünde bir iddiada bulunmamıştır[909].

Schliemann'a gerçekten baştan itibaren ihraç izni verilmemiş olması muhtemeldir. Zira bir devletin sefareti kanalıyla resmen bir devlet müzesi için ruhsat alınması bahis mevzuu değildir. Schliemann kendi namına kazı ruhsatı aldığından nizamen de buna müsaade edilmesi mümkün görünmemektedir.

b. Eski Eserlerin Satışı ve Ticareti

Ruhsatlı kazı neticesinde eski eser çıkaranların, bunları yurt içinde dilediklerine; ayrıca talep olunursa hükümete satmalarına izin verilmiştir (m. 2)[910]. Meskukat cinsinden eserlerin ise yurt dışına ihracı da mümkündür (m. 4).

Bazı müellifler 2. maddeden, devletin eski eserleri satın alma hususunda bir *rüçhan* hakkının bulunduğu neticesine varmışsa da[911] maddenin lafzından bu mananın çıkması oldukça güçtür. Tatbikatta da buna dair misallere tesadüf edilmemiştir. Yalnız bir vesikada, Girit'te eski eser arayacak üç kişiye verilen ruhsatta şöyle bir şart yer almaktadır: "… bulabilecekleri … âsâr-ı atîkanın harice çıkarılması memnu olduğu cihetle dahil-i memlekette satılması lazım geleceğinden bu misillilerin *hükümet-i mahalliyeye arz ve iraesiyle* pahasınca uyuşulamadığı veya istenilmediği surette ahar taliplerine füruht etmek şeraitiyle…"[912]. Buradan, araştırıcının ruhsatlı kazı neticesinde çıkardığı eseri satmadan önce hükümete bildirmesinin gerektiği; hükümetin dilerse satın almak için teklifte bulunabileceği; lakin fiyatta anlaşılamazsa araştırıcı kendisine düşen eseri yurt içinde başkasına satabileceği söylenebilir.

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin tadili için hazırlanan –fakat kanunlaşamayan– layihalarda, bu hususta bir tanzimin yapılması teklif edilmiş; araştırıcıya ait hisse satılacak olursa devletin aynı şartlarla *şufa* hakkına sahip bulunacağı yazılmıştır[913]. Hatta bir layihada, devletle araştırıcı arasında yarı yarıya taksim olunması gereken eski eserlerden, çift olmayıp bölünemeyenler

[909] Müdafaasını mahkemenin salahiyetsizliği üzerine bina etmiş, dava taraflarından hiçbirisinin vatandaşı bulunmadığı bir ülkedeki mahkemenin karar vermeye salahiyetli olmadığını ileri sürmüştür. Bkz. Easton, 228.
[910] "İkinci madde: Devletçe mahzur görülmeyip de kendilerine mezuniyet olunanlar taharri ve ihraç edecekleri âsârı başka devlet memalikine nakledemeyip dahilde istediklerine ve talep olunur ise hükümete satmaya mezun olacaklardır."
[911] Mumcu, "1969", 69; Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", 82.
[912] *BOA*, ŞD., 205-24 (8 Cemâziyelevvel 1287 / 6 Ağustos 1870).
[913] *BOA*, ŞD., 2406-25 (28 Zilhicce 1290 / 16 Şubat 1874).

içinden lüzumlu görülenlerin kıymetlerinin yarısı ödenerek Müze-i Hümayun tarafından satın alınabileceği; ancak bedelde uyuşulamazsa bu sefer kıymetlerinin yarısı devlete ödenmek kaydıyla eserin araştırıcıya bırakılacağı ifade edilmiştir[914]. Ne var ki hiçbirinde devletin, hissesini satmak istemeyen kimseden zorla eseri satın alma salahiyetinden bahsedilmemiştir.

Şahısların hususi mülkiyetindeki eski eserleri Müze-i Hümayun, lüzumu halinde pazarlık ile satın alabilir[915]. Gümrükte tutulan bazı eserlerin de yine bu yolla satın alındığı, bazısının ise sahibine iade edildiği bilinmektedir[916]. Bir vesikada, böyle gümrüklerden İstanbul'a gönderilen eserler için de mutlaka malikinin satmaya razı gelmesinin icap edeceği Rüsumat Emanetine yazılmıştır[917].

Müze-i Hümayun'a bağış yapılması da mümkündür. Gerçi bazı ecnebi araştırıcılar, Müze'ye gönderdiği veya gönderecekleri eserler için hediye veya bağış tabirini kullanmış olsalar da umumiyetle bunların devletin hissesinin teslim alınması olduğu anlaşılmaktadır[918].

Nizamname'nin mezkur maddelerinden, eski eser ticaretinin serbest olduğu neticesi de çıkmaktadır. Mesela 1873 tarihli bir şer'iye sicil defterinden, Isparta'da tebaadan bir zimmînin başka bir zimmîye antika bir altın yüzük satmış olduğu ve bunun muteber görüldüğü anlaşılmaktadır[919]. Bir başka şer'iye sicil defterinde ise Urfa'da tebaadan bir kimsenin terekesinde bazı antika nesneler bulunduğu ve bunların varislerine taksim olunduğu görülmektedir[920]. Cesnola, Colucci, Péretié, Millosicz gibi ruhsatlı kazı yapan bazı ecnebilerin, bulundukları mahalde ahaliden, özel koleksiyonculardan veya birbirlerinden de eski eser satın aldıkları bilinmektedir[921]. Ancak kişinin, bir devlet müzesi namına sefareti vasıtasıyla resmî ruhsat alarak yaptığı kazılardan elde ettiği eserleri, izin

914 *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 5/2 (17 Rebîülevvel 1289 / 25 Mayıs 1872).

915 Mesela Derviş Hüseyin'in getirmiş olduğu ve 6,5 lira kıymetinde olduğu tahmin edilen dört parça antika taş pazarlık neticesinde 2 liraya satın alınmış; iki adet antika testi için ise bir büyük mecidiye ödenmesi münasip görülmüştür (*BOA*, MF.MKT., 17-59).

916 Bir tüccarın elindeki altın sikkelere gümrükte el konmuş ve muayene edilmek üzere Müze-i Hümayun Müdürlüğüne yollanmıştır. Sikkelerden müzede teşhire şayan olduğuna karar verilen üç tanesi pazarlık ile satın alınmış, diğerleri ise sahibine iade edilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 17-93; Şahin, 127). Bir vesikada ise gönderilen sikkelerin muayenesi neticesinde değersiz şeyler olduğu anlaşılarak tamamı sahibine geri verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 17-123). Başka misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 1-6; 17-131.

917 "Rüsumat Emanet-i Celilesi Vekaletine: Dersaadet'e gelen meskukat ve âsâr-ı atîka Müze için lüzumu olduğu halde ahz ve mübayaa olunmak üzere usulü vecihle Nezaret-i Celilelerinden ba-tezkire Nezaret-i Aciziye gönderilmekte ise de bunlardan bazılarını sahipleri satmaya razı olmadıkları cihetle beyhude muamele ve muhabere icra edilegeldiğinden bu nevden olarak vürud edecek meskukat ve âsâr-ı atîkanın sahiplerinden bi's-sual Müze için satacak oldukları halde gönderilmesi icap edeceğinin taraf-ı vâlâlarına lüzum-ı işarı Meclis-i Maariften ifade edilmiş olmakla icra-yı icabı babında…" (*BOA*, MF.MKT., 18-86).

918 Mesela Schliemann, Hisarlık kazılarında bulup İstanbul'a yolladığı bazı eserlerden "bağış" olarak bahsetmektedir (Schliemann, *Troy*, 53). Benzer şekilde Cesnola da bulmuş olduğu eserlerin çeşitli sebeplerden ötürü hususi mülkü olduğunu iddia etmiş; ancak daha sonra bir kısmını "hediye etmeyi" teklif etmiştir. Bkz. *BOA*, HR.İD.., 1444-28; MF.MKT., 21-21.

919 Müzeyyen Muslu, *193 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1290-1291/M.1873-1875) ve Transkripsiyonu* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021), s. 236-238.

920 Abdulbaki Sert, *213 Numaralı Urfa Şer'İyye Sicilinin (H. 1290-1292/M.1873-1875) 1-174 Sayfaları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), s. 304-311

921 *BOA*, HR.İD.., 1444-28; HR.MKT.; 840-49; Şahin, "Kıbrıs", 275-276; Hubert Szemethy, "Archaeology and Cultural Politics: Ottoman-Austrian Relations", *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*, ed. Zainab Bahrani vd. (İstanbul: SALT, 2011), 339.

verildiği üzere o devlet müzesine nakletmeyip yurt dışında başkalarına satması ve bu şekilde eski eser ticareti yapılması yasaktır[922].

Devletin mülkiyetinde bulunan eski eserin satışı mümkün müdür? Nizamname'de buna dair bir malumat bulunmamaktadır[923]. Umumi olarak eski eserlerin diğer devlet mallarından farklı bir statüsü olduğu yönünde de bir işaret yoktur. 1872'de müzenin genişletilmesi ihtiyacı duyulduğunda, maddi kaynak yetersizliğinden dolayı Müze Müdürü Dethier, müzedeki eserler teminat gösterilerek alınacak borçla binanın yapılmasını teklif etmiştir. Ayrıca borcun müzedeki mükerrer eserlerden biri satılarak ve müzeyi ziyaret edenlerden giriş ücreti alınarak elde edilecek parayla ödenmesi gibi bir fikir ileri sürmüştür[924]. Böylece amme menfaati için, muayyen bazı eski eserlerdeki tahsisin kaldırılmasının[925] düşünüldüğü anlaşılmaktadır. Mükerrer eserler ile sikkelerin kastedildiği ve numune olarak birer tanesinin hıfzının kâfi görüldüğü düşünülebilir. Neticede böyle yapılmamış ise de müze müdürünün eski eserleri rehin göstermeyi ve çift eserlerden birer tanesini satmayı teklif etmesi dikkat çekicidir[926]. Devletin Schliemann ile davasında, kaçırılan eski eserler için takdir edilen kıymetin üzerinde bir bedel teklif edilmesi üzerine bu bedel karşılığında sulh olması[927] da bir nevi satış olarak görülebilir[928].

D. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi

Bu kısımda 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde devletin eski eserlerin korunmasına dair teşkilatı, idari koruma faaliyetleri, şahıslara yüklenen mükellefiyetler ile cezai hükümler ve teşvik mekanizması ele alınacaktır.

1. İdari Teşkilat

Eski eserlerin muhafaza ve himayesine dair idari teşkilatlanmada başlıca vazifeli makamlar Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayun Müdürlüğüdür. Aşağıda bu makamlar ve vazifeleri ayrı ayrı tetkik olunacaktır.

a. Maarif Nezareti

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin mukaddimesinde, müzenin tanzim ve ikmaliyle eserlerin teşhir olunması ve gereken muamelelerin yapılmasının Maarif Nezaretine bağlandığı; bu işlerle alakalı olarak Nezarete ilave bir bütçe tahsis edildiği ifade edilmiştir. Nizamname'ye göre eski

[922] *BOA*, MF.MKT., 18-154; ŞD., 2379-65, vr. 6.
[923] Sonraki nizamnamelerde de buna dair açık hüküm yoksa da eski eserlerin devir ve ferağının yalnız padişah iradesi ile (irade-i seniyye) mümkün kabul edildiği ileriki bölümlerde görülecektir.
[924] *BOA*, İ..DH.., 678-47250 (02 Zilkâde 1290 / 22 Aralık 1873). Su, 9-12; Cezar, 238.
[925] Onar, II/1351-1352.
[926] Meskukat cinsinden olan eserlerin sandıklarda tutulduğu, en az 200.000 lira kıymetinde olduğu, eldeki eserler karşılık tutularak 20-30.000 lira istikraz ile bir müze binası yapılıp borcun anapara ve faizinin mükerrer antikalardan fazlası satılarak ve giriş ücreti alınarak ödenmesinden bahsedilmiştir. Netice itibarıyla Saray-ı Hümayun müştemilatından Çinili Köşk'ün müze olarak tahsis edilmesi kararlaştırılmıştır ve bu yönde irade çıkmıştır. Bkz. *BOA*, İ..DH.., 678-47250 (02 Zilkâde 1290 / 22 Aralık 1873); A.}MKT.MHM., 471-11 (05 Zilkâde 1290 / 25 Aralık 1873).
[927] *BOA*, MF.MKT., 26-153; 34-30.
[928] Zira sulh, taraflar arasında satış (bey') gibi hüküm doğurur (*Mevkûfât*, II/131).

eser arama ruhsatı için müracaat edilecek merci Maarif Nezaretidir (m. 1). Ayrıca devlet namına eski eser aramak için münasip kişileri seçerek maaşlı memuriyete alma salahiyeti de Maarif Nezaretindedir (m. 7). Yani 1869 AAN ile ülkede eski eserler hukuku bakımından vazifeli ve salahiyetli makamın, öncesindeki gibi Tophane Müşiri veya Şura-yı Devlet Nafia Dairesinin değil; Maarif Nezareti olduğu açıkça tanzim edilmiştir[929]. Daha sonra yine 1869'da neşrolunan Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin[930] 138. maddesi ile de "bilumum Memalik-i Şahane'de mevcut olan müzelere nezaret etmek" Maarif Nezaretinin vazifelerinden biri olarak sayılmıştır.

Ancak zaman zaman bu hususta bazı karışıklıklar yaşandığı görülmektedir. Bilhassa ecnebiler sefaretleri vasıtasıyla Hariciye Nezaretine müracaat ettiğinden, Hariciye Nezareti ya da Babıali tarafından, Maarif Nezaretinin haberi olmaksızın izin verildiği veya vaatte bulunulduğu olmuştur[931]. Bunun bazı problemlere sebebiyet vermesinden ötürü Hariciye Nezaretine, böyle fevkalade surette ruhsat vermemesi ve istidaları Maarif Nezaretine yönlendirmesi bildirilmiştir[932].

Ayrıca Maarif Nezareti, 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyete girmesinin hemen akabinde Babıali'ye yazdığı yazıda, 1869'da AAN ile eski eserlerle alakalı işlerin Nezarete verildiğini ifade etmiş; o tarihten bu yana Nezaretin malumatı olarak veya doğrudan Babıali tarafından ruhsat verilen kimselerin isimleri ile izin müddetlerinin bildirilmesini istemiştir. Bundan sonra da Nezaretin malumatı olmaksızın ruhsat verilirse, isim, tarih, yer ve müddete dair şartların kendilerine haber verilmesi ifade edilmiştir[933]. Nezaretin üstü kapalı olarak vaziyetten rahatsızlığını dile getirmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Eski eserlerle alakalı işlerde vazifeli olan başlıca makam Maarif Nezareti ise de nihayetinde ruhsat verilmesi noktasında son söz padişah ve dolayısıyla Babıali'dedir. Bazı vesikaların muhtevası, Babıali'nin diplomatik sebeplerle ecnebi sefaretlerin ısrarlı talep ve şikayetlerini reddetmekten kaçınma temayülünde olduğu; Maarif Nezaretinin ise Nizamname'yi tavizsiz şekilde tatbik etme arzusunda bulunduğu yönünde bir intiba uyandırmaktadır.

Mesela İngilizlerin Efes kazıları için ruhsat yenileme taleplerinde Maarif Nezareti, önceki şartlarla ruhsatın yenilenmesinin Nizamname'ye aykırı bulunduğunu ve eski eserlerin ülkeden ihracının katiyen yasak olduğunu vurgulamış; ancak British Museum namına kazı yapıldığından izin verip vermeme hususunun doğrudan Padişahın iradesine bırakıldığını ifade etmiştir. Sadaret "bir daha tekrar etmemek kaydıyla" ruhsatın yenilenmesini padişaha arz etmiş ve irade-i seniyye sâdır olmuştur[934]. Bir sene sonra tekrar uzatma talep edildiğinde yine benzer surette bir yazışma vuku bulmuş; neticede İngiltere ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki "karşılıklı sevgi ve dostluk" gereğince aynı şartlarla bir müddet daha ruhsatın uzatılmasının münasip olduğu sadrazam Âli Paşa tarafından

[929] Karaca, "Arkeoloji Bilinci", 382.
[930] *Düstur*, I/II/184.
[931] *BOA*, HR.MKT., 854-41, vr. 2.
[932] *BOA*, ŞD., 2379-65; HR.İD.., 1444-32.
[933] *BOA*, ŞD., 207-21 (06 Cemâziyelevvel 1291 / 21 Haziran 1874).
[934] *BOA*, İ..HR.., 245-14556 (10 Cemâziyelevvel 1287 / 8 Ağustos 1870).

bildirilmiş ve bu yönde irade çıkmıştır[935]. Tekrar uzatma talebi yapıldığında Maarif Nezareti, "bir daha tekrarı caiz olmamak üzere" izin verildiğini, ruhsatın müddetinin bittiğini ve daha da uzatılmayacağının söylendiğini; ayrıca ruhsat şartlarına da aykırı davranıldığını ifade ederek itirazda bulunmuştur[936]. Neticede İngilizler Müze-i Hümayun'a bazı eski eserleri teslim etmiş[937] ve akabinde İngiliz Sefiri Sir Henry Elliot'un da ısrarla ricacı olmasıyla[938] 2 Temmuz 1872'de ruhsat yenilenmiştir. Sadrazam Mahmud Nedim Paşa arz tezkiresinde İngilizlerle dostluğa vurgu yapmıştır[939]. Kasım 1873'teki uzatma talebinde artık işin tamamlanması için 18 aylık bir izin istenmiş, mezkur eski eserlerin "İngiltere için fevkalade ehemmiyeti haiz bulunduğu" sefaret tarafından ifade edilmiştir. Yazılan arz tezkiresinde Sadrazam Mütercim Mehmed Rüşdi Paşa, hususi olarak ileri sürülen bu iltimasın reddinin münasip olmayacağını beyan ederek "bir daha yenilenmesi mümkün olmamak kaydıyla" ruhsatı son defa uzatmayı münasip bulmuştur[940].

Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola'nın kazı ruhsatı yenileme talebinde de benzer yazışma safahatı yaşanmıştır. Hatta Kıbrıs mutasarrıfının da ruhsat şartlarını ve Nizamname'yi tavizsiz tatbik etmekte ısrarcı olduğu görülmektedir[941]. Avusturyalı bir komisyonun Semadirek adasında yaptığı kazıların devamı için tekrar talep talepte bulunulduğunda Maarif Nezareti, Avusturyalıların ruhsata aykırı davrandıklarını ve devlete ait hisse teslim edilmedikçe izin verilmemesini bildirmiştir. Ancak Babıali çeşitli sebeplerle ruhsat talebini kabul etmiştir[942].

Neticede Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu siyasî vaziyetin ve diplomatik münasebetlerin de ruhsat taleplerini reddetmeyi zorlaştırdığı görülmektedir. Ecnebi sefaretler de yeni nizama alışmakta zorlanmış ve vaziyeti kabullenmek istememişlerdir. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka*

[935] *BOA*, İ..HR.., 248-14773 (19 Muharrem 1288 / 10 Nisan 1871).
[936] *BOA*, HR.İD.., 1444-10 (1 Rebîülevvel 1289 / 9 Mayıs 1872).
[937] *BOA*, HR.TH.., 10-46; HR.İD.., 1444-11.
[938] Wood, 208-209.
[939] *BOA*, İ..HR.., 255-15180 (25 Rebîülâhir 1289 / 2 Temmuz 1872).
[940] *BOA*, İ..HR.., 261-15612 (24 Ramazan 1290 / 15 Kasım 1873).
[941] *BOA*, İ..HR.., 247-14672; HR.İD.., 1444-26; HR.MKT., 789-75; 777-73; 793-73; 829-60.
[942] Maarif Nezareti, "komisyonun hayli makbul eser bulduğunu ve yarısını devlete vermesi lazım gelirken tamamının Avrupa'ya kaçırıldığının haber alındığını" ifade etmiştir. Nezarete göre meselenin sefarete tebliğ edilmesi, götürülen eserlerin miktarı anlaşıldıktan sonra yarısının Müze-i Hümayun'a getirilmesi lazımdır. Sefaret cevabında "komisyonun gayesinin ada üzerindeki eski binaların resmini çizmek ve mimari cihetten tetkik etmek olduğunu" ifade ederek, "binaların etrafındaki toprakları kazarken meydana çıkan eserlerin hiçbir maddi kıymeti olmadığını ve bir tane bile altın ve gümüş meskukatın bulunmadığını, mimarlıkla alakalı olarak bazısının numune olarak Viyana'ya götürüldüğü, çoğunun ise yerinde bırakıldığı, bunların Müze-i Hümayun'a gönderilmesi için Çanakkale rüsumat memuruna gösterildiği, Viyana'ya götürülen eserlerin istenildiği zaman muayenesinin mümkün olduğu ve bir kataloğun verileceğini" beyan etmiştir. Maarif Nezareti, "baştan itibaren eserlerin yarısının devlete ait olacağının şart koşulduğunu" tekrar ederek; "bazı kıymetli eserlerin götürülmüş olduğunu, bunları vapura yüklerken 'devletin hissesini vereceğiz' diyerek mahallî ihtiyar meclisini ikna ettiklerini, ancak tamamını götürdüklerini, devletin hissesi tamamen verilmedikçe komisyonun menedilmesi gerektiğini" Sadarete yazmıştır. Babıali, "Viyana'ya nakledilen eserlerin öyle külliyetli ve kıymetli şeyler olmadığının anlaşıldığını ve bulunan eserlerin de yerinde bırakılması sebebiyle komisyonu menetmenin münasip olmayacağını" ifade etmiş; ayrıca yeni ruhsat talebinde 1874 AAN'ye göre bulduklarının üçte birini alma hakları varken, "sadece fotoğraflarını alıp tamamını devlete bırakacakları için" talebin kabul edilmesine karar vermiştir (*BOA*, HR.MKT., 831-27 [20 Rebîülevvel 1291 / 7 Mayıs 1874]). Bunun üzerine Maarif Nezareti, "komisyonun terk ettiği eserleri nereye bıraktığı ve kime verdiklerine dair Müze-i Hümayun ile Maarif Nezareti'nin malumatının olmadığını, bunların buldurulup Müze'ye gönderilmesini" istemiştir (*BOA*, HR.MKT., 877-88, vr. 3).

Nizamnamesi ile yeni bir sistem kurulmaya çalışıldığı ve bürokrasi tarafından da usulün iyice benimsenip yerleşmesinin zaman aldığı söylenebilir.

b. Müze-i Hümayun Müdürlüğü

Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Nezarete bağlı olarak eski eserlerin muhafazası için faaliyet gösteren resmî makamlardan biri haline gelmiştir[943]. Müzenin tanzim ve ikmal edilmesi istikametinde Şura-yı Devletin aldığı karar, Babıali tarafından aynen padişaha arz edilmiş ve irade-i seniyye sâdır olmuştur[944]. Önceleri Numunehane-i Osmanî, Müze-i Şahane, Âsâr-ı Atîka Müzesi ya da Müze-i Âmire gibi isimlerle de anılan *Mecma-ı Âsâr-ı Atîka*, 1869'dan itibaren artık *Müze-i Hümayun* (İmparatorluk Müzesi) adını almıştır[945]. 20 Haziran 1869'da Müze Müdürlüğünün teşkili hakkında irade çıkmıştır. Mekteb-i Sultanî öğretmeni İngiliz Edward Goold, ilave bir maaşla aynı zamanda müdür olarak tayin edilmiştir[946].

1871'de bir ara Müze-i Hümayun Müdüriyeti lağvedilmiştir. Ancak Avusturya sefiri Von Prokesch-Osten'in tavsiyesiyle Avusturyalı ressam Terenzio, müzenin "muhafızlığına" tayin edilmiştir[947]. Bir sene sonra, 1872'de Sultan Abdülaziz, Babıali'yi ziyaret ederek memlekette maarif sahasında alınması lazım gelen tedbirler hakkında bir konuşma yapmıştır. Nutkunda, "âsâr-ı atîkanın, kadim zamanların tarihini öğrenmede bir vasıta olması hasebiyle maarifle alakalı olduğunu; bunların toplandığı müzenin eksiklerinin tamamlanmasının icap ettiğini" söylemiştir[948]. Ardından müdüriyet yeniden ihdas edilmiş ve Alman tarihçi Dr. Philip Anton Dethier müzenin başına getirilmiştir[949]. Müze bünyesinde, müdür haricinde bir müdür muavinin vazifeli olduğu bilinmekte; ayrıca yazışmalardan, mesul bir memurun ve müzenin muhafazası ile temizliğiyle mesul hademenin bulunduğu zannedilmektedir[950].

---

[943] Müze müdürlüğüne tayin edilen Goold'a Maarif Dairesi'nde bir oda tahsis edilmiştir (Paksoy, 208). Ancak Müze-i Hümayun Müdürlüğünün resmen Maarif Nezareti hiyerarşisi altında teşkilatlanması 1879'da olmuştur (Teyfur Erdoğdu, "Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/01 (1996), 211).

[944] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547 vr. 8 (5 Şevval 1285 / 19 Ocak 1869). Alınan karar 1869 AAN'nin mukaddimesinde de benzer ifadelerle tekrar edilmiştir.

[945] Zaman zaman Numunehane-i Hümayun veya Müzehane-i Osmanî olarak bahsedildiğine de rastlanır. Bkz. Cezar, 231; Muşmal, *Osmanlı Devleti'nin Eski Eser Politikası, Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*, 27; Shaw, 83 ve devamı.

[946] Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1598; Paksoy, 208; Cezar, 231. 1869'da ziyarete de açılması ve giriş için 100 para ücret alınmasına karar verilse de daha sonra bu kararın tatbiki ertelenmiştir. 1881'de her gün açık olacak şekilde ziyarete açılmıştır. Bkz. Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 461.

[947] Vahid Bey, 344; Cezar, 233. Bir müddet sonra ajan olduğu anlaşılınca Terenzio'nun vazifeden alındığı söylenir (Ünar, 70). Terenzio'nun kendisini istifa ettiği de rivayet olunur ("Osmanlı Müzesinin Suret-i Tesisi", 348).

[948] "… ezmine-i kadime tevarihine vasıta-ı ıttıla olmak hasebiyle maariften ad ve itibar kılınan âsâr-ı atîkanın celp ve cemiyle mevcut olan müzehanenin nevakısı bir taraftan ikmal ve tetmim…" Cezar - Sertoğlu, 6/3186. Müze-i Hümayun'un açılması hususunda Sultan Abdülaziz'in müspet tavrında, 1867'deki Avrupa seyahatinin ve bilhassa Paris'te müze ziyaretinin tesiri olduğu söylenir (Shaw, 83-84). Hatta padişahın bizzat kendisi, Felemenk sefirinin teklifini kabul ederek; Danimarka'nın Kopenhag şehrinde bulunan "Âsâr-ı Atîka Cemiyeti"nin kurucu azalarından biri olarak kaydedilmiştir (*BOA*, İ..HR.., 191-10714; Karaca, "Arkeoloji Bilinci", 382).

[949] Dethier, 1856'da Sultanahmet Meydanındaki sütunlar hakkında yapılan çalışmalarda da yer almıştır. Kendisi o devirde yayınlanan *Journal de Constantinople* isimli gazetede müzecilik ve arkeoloji ile alakalı pek çok yazı yazmıştır. Bkz. Cezar, 233-235.

[950] Cezar, 249-250.

Müze-i Hümayun Müdürlüğünün vazifesi yalnızca müzenin tanzimi veya idaresinden ibaret değildir. Müze müdürleri memleketin umumunda eski eserlerle alakalı işlerde en üst düzey bir müşavir veya mütehassıs olarak görülmüş ve mühim meselelerde onların mütalaaları alınmıştır. Mesela Kıbrıs'ta ruhsatlı olarak kazı yapan Amerikan konsolosu Cesnola'nın itirazlarını mübeyyen mektup Müze Müdürü Goold'a havale edilmiş; Goold ise mektuptaki ifadeleri tek tek tenkit ederek Maarif Nezaretine görüş bildirmiştir[951].

Müze müdürünün devletin eski eserlerdeki mülkiyet hakkının korunmasını gerektiren fevkalade hallerde hususi olarak vazifelendirilmesi de mümkündür. Müze müdürü Dethier, İngilizlerin Efes kazılarını yerinde teftiş etmek için kazı mahalline gitmeyi kendisi teklif etmiş[952]; ayrıca hem Amerikan konsolos Cesnola'dan devlet hissesini almak için Kıbrıs'a[953] hem de Schliemann'a açılan davayı takip için Atina'ya bizzat gitmiştir[954]. Devlet namına yapılan arama ve kazılar da yine Müze Müdürü eliyle yürütülmüştür[955]. Zira Müze-i Hümayun Müdürlüğünün başlıca misyonlarından biri, o devirde Avrupa'daki diğer devlet müzelerinde olduğu gibi, müzeye eski eser toplamaktır[956].

Yapılan kazı ve araştırmalar neticesinde elde edilen eski eserler, mevcut müze binasını doldurduktan sonra Harbiye Anbarı'na sığmaz olmuştur. Binanın teşhire elverişli olmaması ve rutubetli olması gibi sebeplerle de yeni bir binaya ihtiyaç duyulunca müzenin Hazine-i Hassaya ait olan Çinili Köşk'e taşınmasında karar kılınmıştır. 1873'ten itibaren Maarif Nazırı Ahmed Cevdet Paşa'nın da gayretleriyle müzenin taşınması çalışmaları başlamışsa da Çinili Köşk'ün tamir ve tadilatı ile eserlerin peyderpey nakledilmesi sebebiyle taşınma işi uzun sürmüş ve yeni müzenin resmî açılışı ancak 1880'de yapılabilmiştir[957]. Eski eserler Çinili Köşk'e taşındıktan sonra Aya İrini Kilisesi, içindeki silahlarla beraber "Askerî Müze" haline gelmiştir[958].

2. İdari Koruma Faaliyetleri

Bu devirde eski eserlerin tespit ve tesciline dair muameleler, idare tarafından yürütülen kazı-arama faaliyetleri ve kaçakçılık ile korumaya dair alınan tedbirler, idari koruma faaliyetleri çerçevesinde görülebilir. Aşağıda bu hususlar ayrı ayrı tetkik olunacaktır.

a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili

1869 Nizamnamesi'nde Osmanlı İmparatorluğu dahilinde bulunan menkul ve gayrimenkul eski eserlerin tesciline dair bir tanzim yoktur. Ancak Müze-i Hümayun müdürlerinin münferit bazı faaliyetleri olmuştur. Mesela Goold, Müze'deki eserlerin bir fihristini hazırlamıştır[959]. 1871'de

[951] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 4.
[952] *BOA*, MF.MKT., 7-92.
[953] *BOA*, MF.MKT., 19-81; 20-25.
[954] *BOA*, MF.MKT., 17-98.
[955] Ogan, "Müzecilik I", 9; Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1599-1602.
[956] Mutlu - Başaran Mutlu, 67.
[957] *BOA*, İ..MMS., 53-2348; A.}MKT.MHM., 471-11; Dethier, 166 (2); Cezar, 236-241.
[958] Çal, "Müzeler", 318.
[959] Vahid Bey, 344.

Fransızca olarak yayınlanan kataloğun Türkçe tercümesi *Takvim-i Vekâyi*'de neşrolunmuştur[960]. Dethier de müdürlük vazifesi esnasındaki müzeyle alakalı yazışmalar ve hadiseleri 288 sayfalık bir deftere kaydettirmiş ve ayrıca bir katalog hazırlamıştır[961].

Bunlar haricinde vilayetlere yazılar yazılması neticesinde mülki amirliklerin eski eserleri araştırması, tespit etmesi ve bir kısmını yollaması gibi çalışmalar bir tür resmî tescil faaliyeti olarak görülebilir[962]. Mesela 1871'de Ayasofya Camii'nin dış duvarlarında görülen Medusa başı şeklindeki madalyonun âsâr-ı atîka olduğu tespit edilmiş ve Müze-i Hümayun'a konarak muhafaza altına alınmıştır[963]. Netice itibarıyla bu devirde İstanbul ile vilayetlerde taramalar yapıldığı ve tespit edilen eski eserlerin muhafaza altına alındığı söylenebilir.

b. Kazı ve Arama Faaliyeti

1869 Nizamnamesi'nde devletin doğrudan kazı ve arama yapmasına dair bir madde yoktur. Gerçi mukaddimeden, memleketin her tarafında çokça eski eserin bulunduğu, bunlardan makbul ve muteber olanlarının teşhiri için Müze'nin kurulduğu, fakat istenen seviyeye ulaşamayan Müze'nin ikmal edilmesinin bir hedef olduğu anlaşılmaktadır.

Mühim eski eserler bulunduğu düşünülen bazı mahallerde masrafı Müze-i Hümayun tahsisatından karşılanmak üzere devlet namına kazı yapılmıştır[964]. Müze müdürlerinin bizzat giderek devlet namına eski eser araması da mümkündür. Mesela Goold'un Kapıdağ Yarımadası'nda giderek Kizikos harabelerinden epey eski eser getirdiği bilinmektedir[965]. Şahıslara verilen ruhsatlarda yazılan ve kazı esnasında uyulması icap eden bazı şartlara, devlet tarafından yapılan kazılarda da uyulması gerektiği anlaşılmaktadır[966].

Yalnız Nizamname'nin 7. maddesinde, Maarif Nezaretine müracaat edip eski eser arama ve çıkarma hususlarında bilgili olduklarını ispat edebilen kimselere, masrafları ve ücretleri devlet tarafından karşılanmak üzere devlet hesabına eski eser aranması için memuriyet ve ruhsat verileceği tanzim edilmiştir[967]. Müze-i Hümayun Müdürlüğünün böyle bazı kimselere devlet namına eski eser arattığı ve toplattığı misaller vardır. Mesela Trablus ve Bursa'da Titus Carabella, Goold'un; Selanik'te

[960] *Takvim-i Vekâyi*, T. 28 Safer 1288, S. 1359. Kataloğun devamı, mezkur gazete sayısından itibaren tefrika halinde yayınlanmıştır (Cezar, 233).
[961] Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1599; Cezar, 235-236.
[962] Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 78.
[963] Gustave Mendel, *Musées Impériaux Ottomans: Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines. Tome Premier* (İstanbul: Müze-i Hümayun, 1912), 361; Shaw, 39.
[964] Mesela Girit'te böyle bir kazı yapıldığı bilinmektedir (*BOA*, İ..DH.., 665-46333; A.}MKT.MHM., 453-38). Trablus sancağında benzer misal için bkz. *BOA*, MF.MKT., 17-92; 17-132; 20-134.
[965] Ogan, "Müzecilik I", 9.
[966] Mesela Girit'te yürütülecek eski eser arama çalışmalarında, kazının mülki idarenin nezaretinde ehlivukuf vasıtasıyla yapılması; mabet, kale duvarı veya başkaca gayrimenkul eserlerin bozulmayarak yerinde bırakılması; şahısların tasarrufundaki mahallerde kazı yapılacaksa sahiplerinin rızalarının alınması; çeşme, su yolu ve mabet gibi yerlerde kazı yapılmaması gibi şartlara uyulması emredilmiştir (*BOA*, A.}MKT.MHM., 453-38).
[967] "Antika taharri ve ihracı hususunda vukuf ve malumatı olup da nezaret-i celile-i müşarünileyha nezdinde ispata muktedir olabilenlerin masraf ve ücretleri canib-i mirîden tesviye ve ifa olunmak üzere kendilerine bu madde için memuriyet ve mezuniyet-i resmiye ita olunacağından o misilliler nezaret-i müşarünileyha canibine müracaat edeceklerdir."

Yuvanaki, Bandırma'da ise Takvor Ağa Dethier'nin ajanı olarak çalışarak eski eser toplamış ve Müze'ye göndermiştir[968]. Derviş Hüseyin isimli bir kimsenin İstanbul'da Müze için bulduğu eski eserleri teslim ederek ücret aldığı bilinmektedir[969].

Devletin eski eser araştırmaları doğrudan mülki idarelere emir yazılması yoluyla da yürütülmüştür. 1869'da Maarif Nazırı Safvet Paşa, bütün vilayetlere eski eserlerin toplanıp İstanbul'daki müzeye gönderilmesi için bir tamim göndermiş; bazı valiler bulunan eski eserleri İstanbul'a yollamıştır[970]. Bilhassa Trablusgarp, Selanik ve Konya valileri ile Girit ve Kıbrıs mutasarrıfları bu hususta gayret göstermiş ve İstanbul'a kıymetli eski eserler yollamışlardır[971].

Hülasaten, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* evvelinde olduğu gibi, sonrasında da devletin eski eser araştırdığı ve zaman zaman kazılar yaptığı anlaşılmaktadır. Bu devrede Müze'nin kuruluşunu tamamlama ve onu mükemmel hale getirme gayreti görülmektedir. Ayrıca memleketin bir zenginliği olarak görülen eski eserlerin ecnebiler tarafından götürülmesine mâni olma maksadının da bunda bir amil olduğu söylenebilir.

c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler

Devletin bazen gümrükler vasıtasıyla eski eserleri zapt ettiği anlaşılmaktadır. Yurt dışına eşya çıkarılması Rüsumat Emanetinin kontrolüne tâbiydi ve ihraç yasağına rağmen çıkarılmaya teşebbüs edilen eski eserler gümrükte tutulurdu[972]. Eğer bir nesnenin âsâr-ı atîkadan olup olmadığında tereddüt edilirse, eşya alıkonarak Maarif Nezaretine gönderilir; muayene edildikten sonra ya Müze'ye alınır ya da iade edilirdi[973]. Müze tarafından alınmasına karar verilen eser hususi mülkse, sahibi razı edilerek bedeli ödenirdi[974].

Ruhsatlı kazı neticesinde bulunan eserlerin, yurt dışına çıkarılmasına izin verilmiş olsa dahi yine gümrükten geçmesi gerekirdi[975]. Bu takdirde çıkarılan eserler için ayrıca gümrük resmi adında bir vergi alınırdı[976]. Fakat eserler Müze-i Hümayun'a gönderilecekse gümrük resminden muaf

[968] Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1599-1602.
[969] Dethier'nin Maarif Nezaretine 1874 Şubat ayında sunduğu rapora göre Derviş Hüseyin, 6,5 lira kıymetinde dört parça antika taş teslim etmiş, pazarlık neticesinde bunlar 2 liraya satın alınmıştır. Getirmiş olduğu iki adet antika testi için ise bir büyük mecidiye ödenmesi münasip görülmüştür. Ayrıca Davud Paşa iskelesi civarında kale duvarı yakınında bulduğu bir taş 20 lira değerindedir ve Müze'de teşhire şayan bulunduğundan alınmıştır. Mezkur taş zaten devlet malı olduğundan satın alınmasına gerek yoktur; ancak dört günlük çalışmasının ücreti mukabili 1 lira ödenmesine karar verilmiştir. Ödemeler müze tahsisatından, makbuz senedi alınmak suretiyle yapılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 17-59). Derviş Hüseyin 1880 senesinde maaşlı olarak Müze-i Hümayun'a ait işlerde müfettişlik vazifesine tayin edilmiştir (Su, 69).
[970] *BOA*, A.}MKT.MHM., 441-2; Halil Edhem [Eldem], "Müzeler" (Birinci Türk Tarih Kongresi, Ankara: T. C. Maarif Vekâleti, 1932), 558; Şapolyo, 33.
[971] Eyice, "Arkeoloji Müzesi", 6/1598-1599. Mesela Kıbrıs Mutasarrıflığına, orada bulunan bir heykelin İstanbul'a gönderilmesi Maarif Nezaretinden telgrafla bildirilmiştir (*BOA*, A.}MKT.MHM., 470-54).
[972] *BOA*, HR.MKT., 823-57; 840-49.
[973] *BOA*, MF.MKT., 1-6; 17-123
[974] *BOA*, MF.MKT., 17-93; 17-131.
[975] *BOA*, HR.MKT., 831-27, vr. 1.
[976] *BOA*, HR.MKT., 1444-26, vr. 5/2. Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola'nın resm-i gümrük vermekten rahatsız olduğu ve zaman zaman maufiyet talep ettiği anlaşılmaktadır. Hatta bir ruhsatta, hususi olarak talebi üzerine, çıkaracağı eski eserlerin resm-i gümrükten muaf tutulması kabul edilmiştir (*BOA*, İ..HR.., 238-14160).

tutulurdu[977]. Ancak bazı konsolosların, buldukları eski eserleri sandıklara koyup mühürleyerek konsolosluk eşyası olduğunu beyan ettikleri ve diplomatik statülerini suistimal ederek sandıkların muayenesine müsaade etmedikleri de bilinmektedir[978]. Yasağa aykırı olarak eski eser ihraç edilirse, ihmali görülen rüsumat memurlarının cezai mesuliyeti gündeme gelirdi[979].

Resmî makamlar tarafından yürütülen bazı inşaat ve kazı faaliyetlerinde tesadüfen eski eser bulunmasına rastlanmıştır. Böyle hallerde mutlaka Maarif Nezaretine haber verilmesi ve eserlerin bir mütehassıs tarafından muayene edilinceye değin münasip bir mahalde muhafaza edilmesi gerekirdi. Mesela Çanakkale'de Dardanos mevkiinde istihkam inşaatı sırasında yapılan kazılarda eski eser meydana çıkarsa merkeze haber verilmesi ve Nezaretten gönderilecek memur eliyle eserlerin muayene edileceği Seraskerliğe bildirilmiştir[980]. Yine Belkıs'ta (Erdek) Tersane-i Âmire havuzu inşa edilirken yapılan kazıda taş çıkarılırken bulunan eski eserlerin telef edilmeyerek Müze-i Hümayun'a konulmak üzere münasip bir yerde muhafazası Bahriye Nezaretine yazılmıştır[981]. Yanya'da bulunan Yunan medeniyetine mensup ve taştan yapılma yazılı bir sandukanın Viyana'daki Şark Sergisi'ne götürülmesi için 1873'te Avusturya Sefareti tarafından izin istenmişse de eser Müze-i Hümayun için lüzumlu görüldüğünden talep reddedilmiş ve eserin derhal İstanbul'a gönderilmesi Valiliğe yazılmış; ancak istenirse eserin fotoğraf ile resimlerinin aldırılıp sergiye gönderilebileceği ifade edilmiştir[982].

3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Mekanizmaları

Eski eserlerin muhafazasına dair rejim, yalnızca idarenin aktif müdahalesini değil, şahıslara yüklenen mükellefiyetleri ve bunlara aykırılık halinde tatbik olunacak cezai müeyyideleri de ihtiva eder. Ayrıca, koruma faaliyetlerine katılan veya fayda sağlayanlar için mükâfat ve ikramiye usulleriyle teşvik mekanizmaları da bu çerçevede mühimdir. Bu kısımda, mevzubahis mükellefiyetler, cezai hükümler ve teşvik yolları birlikte ele alınacaktır.

a. İhbar Mükellefiyeti

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde eski eser bulan kimsenin ihbar mükellefiyetine dair bir tanzim mevcut değildir. Ancak tatbikatta birçok ruhsatta araştırıcının her ne bulursa üç gün içinde mülki idareyi veya İstanbul'da Zaptiye Nezaretini haberdar etmesi şart koşulmuştur[983]. Bahsi geçen tatbikatın 1869 AAN'nin tadili için hazırlık yapıldığı ve 1874 AAN'nin neşrinden hemen önceki devrede görüldüğü söylenebilir. 1869 AAN'nin tadili için hazırlanan bir layihada da gerek tesadüfen gerek araştırma neticesinde eski eser bulanın üç gün zarfında mülki idareye vaziyeti ihbar etme

977 *BOA*, MF.MKT., 20-174.
978 *BOA*, HR.MKT., 793-73.
979 *BOA*, MF.MKT., 18-147; BEOAYN.d.., defter no: 859, s. 278.
980 *BOA*, MF.MKT., 18-94.
981 *BOA*, MF.MKT., 18-77.
982 *BOA*, HR.TH., 12-37.
983 *BOA*, ŞD., 207-5.

mükellefiyeti tanzim edilmiştir. Ancak daha sonra bu müddet 10 güne çıkarılmış ve 1874 AAN'de de bu şekilde yer almıştır[984].

b. Umumi Olarak Cezai Hükümler

1869 Nizamnamesinin 5. maddesi, "merkuz olan eski eserleri yerinden söken veya tahrip edenlerin kanunen tedip olunacaklarını" hükme bağlamıştır. Madde ile gayrimenkul eski eserlerin korumasının hedeflendiği anlaşılmaktadır. Cezanın ne olduğu veya hangi kanunun tatbik edileceği açıkça ifade edilmemişse de 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesinin kastedildiği söylenebilir[985].

Nizamname ile getirilen ihraç yasağına aykırı şekilde eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasında ihmali görülen devlet memurlarının cezai mesuliyeti mevzubahis olmuştur[986]. Mesela Schliemann'ın Hisarlık'tan kaçırdığı eserler için soruşturmacı olarak tayin edilen Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti Evrak Müdürü İzzed Efendi'nin hazırladığı raporda, "eserlerin kaçırılmasında ihmali görülen Kumkale müdürü Rüstem Ağa, Kale-i Sultaniye rüsumat müdürü Halid Efendi ve rüsumat memuru Emrullah Efendi hakkında cezai tahkikatın lüzumuna" işaret edilmiştir[987]. Divan-ı Ahkam-ı Adliye Muhakemat Dairesi, Kumkale Müdürü Rüstem Ağa hakkında; "kazı komiseri Emin Efendi'nin ihbarına rağmen ihmaliyle devlet malının başkasının zimmetine geçmesine sebebiyet vermesinden" ötürü, *Ceza Kanunu*'nun 90. maddesine göre üç ay hapis cezasına hükmetmiştir[988].

Nizamname'ye aykırı olarak izinsiz kazı yapanlar veya Nizamname hükümlerine riayet etmeyenlerin kazı faaliyetleri durdurulur ve bulunmuş eserlere el konur. Kazı ruhsatları da iptal edilebilir. Nizamname'ye aykırı davrananlara bir daha ruhsat vermeme tatbikatı da de bir müeyyide ya da tedbir olarak görülebilir[989].

c. Teşvik Mekanizmaları

Nizamname'de eski eser bulduğunu ihbar eden veya hükümete eski eser teslim edene mükafat verilmesine dair bir hüküm tanzim edilmemiştir. Yalnız antika arama hususunda malumata sahip bulunduğunu Nezaret nezdinde ispat edebilenlere, masraf ve ücreti devlet tarafından karşılanmak üzere kazı yapmaları için kendilerine memuriyet ve resmî izin verileceği ifade edilmiştir (m. 7).

---

984 *BOA*, ŞD., 2406-25.

985 Karaduman, "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi", 81. Mezkur kanun maddesine dair tafsilatlı malumat çalışmanın ikinci bölümünde "1858 Tarihli Ceza Kanunu" başlığında verildi.

986 *BOA*, HR.MKT., 831-27.

987 *BOA*, MF.MKT., 18-147; 17-188. 21 Eylül 1873'te başlayan tahkikatın, 1874 senesinin Mart ayında tamamlandığı anlaşılmaktadır.

988 *BOA*, BEOAYN.d.., defter no: 859, s. 278. Mezkur madde, devlet malını zimmetine geçirmeye müsaade eden memurlara ceza verimesini tanzim eder: "Her ne suretle olursa olsun zimmetine mal-ı mirî geçiren veyahut ahara geçmesine müsaade eden mülkiye ve maliye memurları memuriyetinden tard ile üç aydan iki seneye kadar haps veyahut altı aydan üç seneye kadar nefy olunur."

989 Mesela bkz. *BOA*, HR.MKT., 737-53 vr. 3; Y..PRK.UM.., 6-125; İ..HR.., 261-15612; HR.İD.., 1444-14. Wood, Nisan 1872'de kazısının hükümet tarafından durdurulduğunu ve bundan sonra daha ruhsat verilmeyeceğinin bildirildiğini ifade eder. Dahası, Türk komiserinin gelip sandıkları bağladığını ve mühürlediğini yazar. Bkz. Wood, 205-208.

Şahısları teşvik etmek hedeflenmişse de mezkur maddenin maksadı hasıl etmek için elverişli olmadığı söylenebilir[990].

Ancak kimi zaman eski eserlerin bulunması ya da muhafazasında hizmeti görülen şahısların taltif edildiği ya da onlara mükafat verildiğine dair münferit misaller mevcuttur. Mesela Selanik'te antikacılıkla meşgul olan Yuvanaki'nin zaman zaman bulduğu eserleri Maarif Nezaretine ihbar ettiği ve kendisine münasip miktar mükafat verildiği görülmektedir[991]. Hatta kendisine, hizmetlerinden ötürü beşinci rütbeden mecidiye nişanı dahi verilmiştir[992]. Schliemann'ın kaçakçılık vakasından sonra soruşturmacı olarak vazife yapan İzzet Efendi başarısından dolayı rütbe-i salise ile taltif edilmiştir[993]. Kıbrıs'ta bulunup Müze-i Hümayun'a gönderilerek sergilenen Herkül heykelinin muhafazasında ve İstanbul'a naklindeki hizmetlerinden ötürü, Kıbrıs mutasarrıfı ile Cezayir-i Bahr-i Sefid valisine Maarif Nezareti tarafından hususi olarak teşekkür edilmiştir[994].

E. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi

Eski eser arama ve kazı rejimi, iki ana başlık altında ele alınabilir. Aşağıda evvela ruhsatlandırma şartları tetkik olunacak, ardından kazıların murakabesi üzerinde durulacaktır.

1. Ruhsatlandırma Şartları

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 1. maddesine göre Osmanlı memleketinde eski eser aramak isteyenler Maarif Nezaretine müracaat etmeye mecburdur ve resmî izin verilmedikçe hiçbir yerde eski eser aranamaz[995]. Maarif Nezareti, verilen istidayı kabul ederse, ruhsat şartlarını tanzim eder ve mütalaasıyla beraber Sadarete bildirir. Akabinde Sadaret meseleyi padişaha arz eder ve irade-i seniyyenin sâdır olmasıyla arama ya da kazı izni verilir[996]. Kimi zaman, Sadaret tarafından padişaha arz edilmeden önce meselenin Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesine havale edildiğine de rastlanmıştır[997]. Bazen de ecnebi araştırıcılar, sefaretleri vasıtasıyla doğrudan Hariciye Nezaretine müracaat etmişlerdir. Bu takdirde istida Hariciye Nezareti tarafından Sadarete iletilir. Ardından Sadaret, Maarif Nezaretinin mütalaasını sorar ve gelen cevaba göre münasip görülen muameleyi padişaha arz eder[998].

İrade-i seniyye çıktıktan sonra, Babıali tarafından araştırma ve kazı yapılacak yerin bağlı bulunduğu mülki idareye hitaben bir mektup yazılır. Resmî kayıtlarda *emirname-i sami* veya *ferman-ı*

---

990 Mumcu, "1969", 69.
991 *BOA*, MF.MKT., 18-26; Gürsoy Şahin, "Osmanlı Döneminde Selanik Vilayetinde Eski Eserler ve Müze Kurulmasına Yönelik İlk Adımlar (1869-1912)", *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/1 (28 Temmuz 2021), 347-348.
992 *BOA*, A.}MKT.MHM., 455-71; MF.MKT., 17-45.
993 *BOA*, MF.MKT., 17-188.
994 *BOA*, MF.MKT., 17-70; Şahin, "Kıbrıs", 272.
995 "Bundan böyle Memalik-i Mahruse-i Mülukane'de antika taharri etmek istidasında bulunanlar evvelemirde Maarif Nezaret-i celilesine müracaat ve resmen istihsal-i mezuniyet etmedikçe hiçbir tarafta antika taharri edemeyeceklerdir."
996 Mesela bkz. *BOA*, İ..DH.., 670-46664.
997 *BOA*, İ..ŞD.., 23-986; 28-1303; 207-14; ŞD., 207-5; 207-15.
998 *BOA*, HR.MKT., 672-79; 673-16; 779-73.

âli gibi isimlerle zikredilen bu mektuplarda kısaca ruhsat şartları beyan olunur ve mülki idarenin izin verilen şartlar dairesinde hareket edildiği müddetçe araştırıcıya mâni olmaması bildirilir[999]. Yabancı hatırat ve kaynaklarda "*fîrman* (ferman)" olarak bahsedilen bu vesikalar, aslında ruhsat vesikasının kendisidir ve bunların birer sureti araştırıcıya da verilir[1000]. Benzer usulün XIX. asır başlarından itibaren devam ettiği anlaşılmaktadır[1001].

a. Araştırıcıya Dair Şartlar

Araştırıcının vatandaş veya ecnebi olması mümkündür. Babıali tarafından hazırlanarak Maarif Nezaretine gönderilen listede 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden sonra ruhsat verilen 23 farklı şahıstan 10'unun Osmanlı tebaasından olduğu görülür[1002]. Umumiyetle ecnebiler, sefaretleri vasıtasıyla müracaatta bulunmuş; bilhassa devlet müzeleri için alınacak ruhsatlarda böyle müracaat yapılması şart gibi görülmüştür. Mesela kendi namına kazı ruhsatı talep eden ve sefaret vasıtasıyla da müracaat etmemiş olan Schliemann'ın ruhsat talebi başta kabul edilmemiş; vatandaşı bulunduğu ABD Sefaretine yazı yazılarak kendisinin tanınıp bilinen bir kimse olup olmadığının tasdik edilmesi istenmiştir[1003]. İzmir-Kasaba (Turgutlu) demiryolu komiseri Howden(?) da kazı ruhsatı için bizzat müracaatta bulunmuş; talebi kabul edilmiş ancak kendisinden kefil istenmiştir[1004]. Demiryolu komiserleri, yapılan işe nezaret etmesi için hükümet tarafından tayin edilen vazifeliler olduğundan[1005]; böyle resmî vazifeli olan kimseler için sefaretlerinin tavassutunun gerekmediği düşünülebilir.

Nizamname'de açıkça yer almamasına rağmen tatbikatta kazı ruhsatı talep edenlerden kefil istendiği görülmektedir. Kefilin mahallinde muteber ve Osmanlı tebaasından olması şart koşulmuştur. Bahsi geçen misallerin 1874 senesi Mart ayına tarihlenmesi dikkat çekicidir[1006]. Aynı sene Nisan ayında neşredilecek 1874 Nizamnamesi'nin meriyete girmesinden hemen önce bu tatbikatın başladığı düşünülebilir.

Ecnebi bir devletin konsolos veya diplomatik memurlarının Osmanlı memleketinde arkeolojik araştırma faaliyetleri yürütmesi problem doğurmuştur. Öyle ki Maarif Nezareti, Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola'nın ruhsat talebi esnasında konsoloslara bundan böyle ruhsat

[999] Bir ruhsat talebi üzerine Şura-yı Devlet tarafından yazılan müzekkerede şöyle denmiştir: "… âsâr-ı atîka hakkında muahharan [1874] tanzim ve ilan kılınan Nizamname'de müteharrilere Maarif Nezaretinden ruhsatname itası münderic ise de mensuh [1869] Nizamnamede sarahat olmamasıyla ol vakit bu misillilere bazen *ferman-ı âli* ve bazen *emirname-i sami* verilegeldiğinden…" *BOA*, ŞD., 2878-10 (26 Rebîülâhir 1291 / 12 Haziran 1874).
[1000] *BOA*, HR.İD.., 1444-10; HR.MKT., 789-75.
[1001] Mesela bkz. *BOA*, C..HR.., 18-893 (9 Zilhicce 1214 / 4 Mayıs 1800); HAT, 1277-49548 (1 Rebîülevvel 1225 / 6 Nisan 1810).
[1002] *BOA*, ŞD., 207-21 (06 Cemâziyelevvel 1291 / 21 Haziran 1874).
[1003] Daha sonra Schliemann eski eserleri izinsiz olarak yurt dışına kaçırdığında, taahhüdünü ifaya zorlaması sefaretinden istenmişse de ABD'nin diğer devletler gibi İstanbul'da dava görmek için mahkeme veya hakem vasfı bulunmadığından Schliemann'ı icbar ve tazyike muktedir olamayacakları cevabını vermişlerdir. Bkz. *BOA*, İ..HR.., 250-14863 (10 Rebîülâhir 1288 / 29 Haziran 1871); MF.MKT., 18-81 (8 Rebîülâhir 1291 / 25 Mayıs 1874).
[1004] *BOA*, ŞD., 207-15.
[1005] Kolay, 20 ve devamı.
[1006] *BOA*, MF.MKT., 17-76 (14 Muharrem 1291 / 3 Mart 1874); 17-143 (5 Safer 1291 / 24 Mart 1874); 17-156 (6 Safer 1291 / 25 Mart 1874); 17-182 (8 Safer 1291 / 27 Mart 1874); 17-189 (12 Safer 1291 / 31 Mart 1874).

verilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Zira konsoloslar umumiyetle ele geçirdiği eserleri memleketlerine götürmek niyetindedir ve resmî sıfatları sebebiyle de nakliyat faaliyetlerine mâni olmak güçtür[1007]. Nitekim Cesnola, konsolosluğa ait eşya olduğunu beyan ettiği ve mühürlediği sandıkların gümrükte açılmasına veya muayenesine izin vermemiş ve böylece bazı eski eserleri kaçırmıştır[1008]. Benzer sebeplerle Maarif Nezareti, konsoloslara ruhsat verilmemesini, birkaç kez daha Sadarete arz etmiştir. Mesela Fransız Sefiri Vogüé'nin 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin neşrinden biraz önce Lübnan'da eski eser aramak için yaptığı müracaat için de aynı mütalaada bulunmuştur[1009]. Neticede Cesnola ve Vogüé'ye kazı ruhsatı verilmiştir[1010]. Ancak daha sonra meriyete girecek 1874 AAN'nin 17. maddesi bu sebepten ötürü tanzim edilmiş ve böyle kimselerin eski eser araması hakkında açıkça yasak getirilmiştir.

b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar

Nizamname'nin 5. maddesine göre eski eser çıkarmak için verilecek ruhsat, yalnızca toprak altında bulunacak eserler içindir. Yere dikili vaziyette her türlü eski eser ile bunun müştemilat ve teferruatından olan şeyler yerinden sökülemez, bozulamaz, parçalanamaz. Buna cesaret edenler kanunen cezalandırılır[1011].

Nizamnamede açıkça tanzim edilmemişse de tatbikatta mabetler ve binalar gibi gayrimenkul eski eserlerin tahrip edilemeyeceği; suyolları, umumi yollar ve benzeri mahallerin kazılamayacağı kazı ruhsatlarında şart koşulmuştur[1012]. Ayrıca araştırıcı kazdığı yerleri, kazı bittikten sonra eski haline getirmekle de mükelleftir[1013].

Bir kimseye bir yerde eski eser araması için resmî izin verilmiş olması, o mahalde bulunan ve başkasının mülkü olan arazilerde kazı yapabilmesi için kâfi değildir. Ruhsat verilen mahal içinde eğer bir mülk arazinin kazılması istenirse ayrıca arazi maliklerinin de rızasının alınması şarttır. 1862'den itibaren verilen ruhsatlarda klişeleşmiş ibarelerle yazılan bu mecburiyet, Nizamname sonrasında da ruhsat şartlarında yer almaya devam etmiştir[1014]. Devlet arazisi veya sahipsiz yerlerde ise mülki idare tarafından mahzur görülmemesi şartı ruhsatlarda yer almıştır[1015]. İstanbul hudutları içerisinde kazı yapılacaksa mahzur olmadığına dair karar verme salahiyeti Zaptiye Nezaretine aittir[1016].

[1007] *BOA*, İ..HR.., 247-14672.
[1008] *BOA*, HR.MKT., 789-75; 793-73.
[1009] *BOA*, MF.MKT., 17-109.
[1010] *BOA*, İ..HR.., 247-14672; ŞD., 2407-6.
[1011] "Beşinci madde: Antika ihracı için verilecek mezuniyet yalnız zir-i zeminde bulunacak âsâra hasrolunup merkuz olan her türlü âsâr-ı atîkanın ve onların müştemilat ve teferruatından olan şeylerin vakten mine'l-evkat kal' ve kam'ına ruhsat verilmeyecek ve buna cesaret eden olur ise kanunen tedip olunacaktır." Burada kastedilenin 1858 *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi olduğu anlaşılmaktadır.
[1012] BOA, İ..ŞD.., 23-986; ŞD., 207-1; 207-14; MF.MKT., 17-124; 17-156.
[1013] *BOA*, ŞD., 207-1; 207-16; MF.MKT., 17-47; 17-76.
[1014] Mesela "arazi-i memlukeden ise eshâbını irzâ etmek" ya da "eshâbını razı ve muvafakatlerini istihsal eylemek" gibi ibareler ruhsatlarda geçmektedir. Bkz. *BOA*, HR.MKT., 672-79; ŞD., 207-1; 207-5; 207-15; 207-17; İ..ŞD.., 28-1303; A.}MKT.MHM., 465-56; MF.MKT., 17-47; 17-124.
[1015] Mesela bkz. *BOA*, ŞD., 207-5; 207-14; 207-15; 207-16; 207-17.
[1016] *BOA*, İ..DH.., 670-46664; ŞD., 207-5; İ..ŞD.., 23-986.

Bir kimseye aynı anda iki veya daha fazla farklı yer için kazı ruhsatı verilemez. Bu hususta Nizamname'de hüküm yoksa da tatbikatta iki mahallin birden kazılmasına ruhsat verilmesinin usul ve nizama aykırı olduğu açıkça ifade edilmiştir[1017]. Birden fazla kişiye müştereken birden fazla mahal için de kazı ruhsatı verilemez[1018].

Denizlerde eski eser aramaya dair bazı ruhsat taleplerine rastlanır. Mesela 1873'te bir kimse Osmanlı memleketinin etrafını çeviren denizde eski eser arama imtiyazı talep etmişse de iznin verildiğine dair malumat yoktur[1019]. 1871'de Avusturyalı amiral Georg von Millosicz, sefareti vasıtasıyla İzmir'den Aydın'a kadar olan sahilde eski eser aramak için "emsal şartlarla" ruhsat talep etmiştir[1020]. Bu talebe de müspet cevap verilip verilmediği bilinmemektedir.

c. Müddete Dair Şartlar

Nizamname'de eski eser arama ruhsatı için asgari veya azami bir müddet tayin edilmiş değildir. Nizamname'den önce bazı araştırıcılara "bila müddet" izin verildiği vakidir[1021]. Böyle ruhsatlarda müddet tayin olunmadığı için hükümet, istediği zaman bu izni geri alabilir[1022]. Ayrıca Nizamname'nin meriyete girmesiyle bu ruhsatlar, Nizamname hükümlerine uygun değilse kendiliğinden münfesih olur[1023].

Tatbikatta kazı ruhsatlarının umumiyetle bir sene müddetle verildiği görülmektedir[1024]. Ancak on beş gün[1025], üç ay[1026], on sekiz ay[1027], iki sene[1028] gibi müddetlerle ruhsat verildiğine dair misaller de mevcuttur. Ruhsat müddetinin takibinde hassas davranıldığı anlaşılmaktadır. Mesela Kıbrıs

[1017] *BOA*, ŞD., 207-5; MF.MKT., 17-189.
[1018] *BOA*, ŞD., 205-24.
[1019] *BOA*, ŞD., 2875-46.
[1020] *BOA*, HR.MKT., 707-72.
[1021] Mesela Babıali'nin Maarif Nezaretine verdiği listeye göre 1868 senesinde iki ruhsat bila müddet verilmiştir (*BOA*, ŞD., 207-21).
[1022] "… müddet tayin olunmadığı cihetle hükümet ne vakit isterse işbu mezuniyet ve ruhsatı fesh ve ref edebileceği derkar…" (*BOA*, MF.MKT., 18-33).
[1023] "… nizam-ı mezburun [1869 AAN] oralarca neşr ve ilanı üzerine Tuzla'da [Kıbrıs] mukim Fransa ve İtalya ve Amerika Devletleri konsoloslarıyla İngiltere Devleti konsolosu vekili bu babda yedlerinde ruhsatname-i resmiye bulunduğunu ve binaberin nizam-ı mezkur ahkamının kendilerine şümulü olamayacağını beyan ve tezkar ve şimdiye kadar çıkarmış oldukları âsâr-ı atîkanın harice naklinde ısrar etmekte olduklarından … ruhsatnameleri bila müddet idiği lede't-tedkik tebeyyün ettiğinden bahisle mumaileyhimin ellerinde bulunan âsâr-ı atîkanın nakline ve bad-ezin dahi emr-i taharriye devam eylemelerine müsaade olunup olmaması hakkında istifsar-ı muamele olunmuştur. Mumaileyhim bervech-i muharrer ellerinde bulunan şeyleri mukaddemce ruhsat-ı resmiye üzerine taharri ve ihraç etmiş olduklarından yalnız bunların harice nakline mümanaat olunmaması iktiza edeceği misilli nizam-ı mezkur dahi bu babda mukaddema istihsal olunmuş olan ruhsatnamelerin ahkamını *fesh ve ibtal edeceği* cihetle eğerçe badema âsâr-ı atîka taharrisi muradında bulunurlar ise nizam-ı mevzuasına tatbikan istihsal-ı ruhsat eylemeleri lazım geleceğinden keyfiyetin ol suretle mumaileyhime tebliğiyle…" (*BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 2).
[1024] *BOA*, ŞD., 207-21.
[1025] *BOA*, MF.MKT., 17-182.
[1026] *BOA*, ŞD., 207-5.
[1027] *BOA*, İ..HR.., 261-15612.
[1028] *BOA*, HR.MKT., 673-16; ŞD., 205-24.

İtalya Konsolosu Colucci'ye verilen ruhsat müddetinin bitiminden dört gün sonra bulunduğu anlaşılan eski eserlere devlet tarafından el konmuştur[1029].

Daha önce bazılarına bila müddet ruhsat verilmiş olduğundan bahisle, kendisine böyle ruhsat verilmesini talep eden araştırıcılar olmuştur. Mesela Cesnola, böyle bir talepte bulunmuş; hükümet ise ruhsatın "bila müddet ve alelıtlak" verilmesinin Nizamname'ye aykırı olacağını beyan ederek bir sene müddetle ruhsat vermiştir[1030]. Müddet bittikçe yeniden müracaat edilerek ruhsatın yenilenmesi veya müddetin uzatılması mümkündür. Bu muameleler esnasında muhtelif sebeplerden birtakım zorluklar ve gecikmeler yaşayan bazı ecnebi araştırıcılar, aynı prosedürü tekrar etmekten ve kendilerine ruhsat yenilemesi hususunda garanti verilmemesinden şikayetçi olmuşlarsa da vaziyet değişmemiştir[1031].

Ne var ki Nizamname'den sonra verilip müddet tayin edilmeyen ruhsatlar da olmuştur[1032]. Böyle ruhsatlarda da müddet tayin olunmadığı için hükümetin dilediği zaman izni geri alabileceği düşünülebilir. Mesela Schliemann'a verilen ruhsat, bulduğu eserleri Nizamname'ye aykırı olarak Atina'ya kaçırdığı haber alındığında feshedilmiştir[1033]. Semadirek adasında Avusturyalı bir komisyona eski eserlerle alakalı arama ve tetkik yapmaları için verilen ruhsatta da bir müddet tayin edilmediği görülmektedir[1034]; ancak çalışmaların takriben bir senede tamamlandığı anlaşılmaktadır[1035].

2. Arama ve Kazıların Murakabesi

Nizamname'de kazılara nezaret hakkında bir hüküm yoktur ve tatbikatta da buna dair yeknesak bir usulden ya da bir organizasyondan bahsetmek güçtür. Maarif Nezareti, 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin neşrolunmasıyla, o zamana kadar Nezaretin haberi olarak veya olmayarak verilmiş olan ruhsatların bir listesini Babıali'den istemiş ve bunlarla, daha sonra verilecek ruhsatları hususi bir deftere kaydedeceğini ifade etmiştir. Üç farklı sayfa halinde gönderilen listede araştırıcının kim olduğu, nerede kazı yapılacağı ve ne zaman ruhsat verildiği gibi malumat bulunmaktadır. Ancak listede eksikler ve tekrarlar da vardır ve bazısında ruhsat müddeti belli değildir. Ayrıca define aramasına dair bazı ruhsatlar da listeye yazılmıştır[1036]. O zamana kadar ne Maarif Nezaretinde ne de Babıali nezdinde kazıların takip edildiği muntazam bir listenin bulunduğu anlaşılmaktadır.

Yürütülen kazıların murakabesinin mülki idarenin mesuliyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Tatbikatta verilen bazı ruhsatlarda, kazıların İstanbul'da Zaptiye Nezaretinin, diğer yerlerde ise mülki

[1029] Colucci'ye 23 Ramazan 1286 tarihinden itibaren iki sene müddetle ruhsat verilmiş, eserler 27 Ramazan 1288'de bulunmuş ve ruhsat müddeti 23 Ramazan 1288'de bitmiş olduğundan Colucci'Nin bulunan eserlerde bir hakkı bulunmadığı ifade edilmiştir (*BOA*, HR.MKT., 737-53, vr. 3).
[1030] *BOA*, İ..HR.., 238-14160.
[1031] *BOA*, İ..HR.., 248-14773; HR.İD.., 1444-28.
[1032] *BOA*, İ..HR.., 236-14022; 250-14863.
[1033] *BOA*, Y..PRK.UM.., 6-125.
[1034] *BOA*, HR.MKT., 779-73; ŞD., 206-48; 207-1; 207-15; MF.MKT., 17-76; 17-124; 17-143.
[1035] *BOA*, HR.MKT., 831-27, vr. 3.
[1036] *BOA*, ŞD., 207-21 (06 Cemâziyelevvel 1291 / 21 Haziran 1874).

idarenin nezareti altında olacağı açıkça ifade olunmuştur[1037]. Böyle bir kayıt bulunmayan ruhsatların verildiği de vakidir[1038]. Ruhsatta açıkça işaret edilmemişse dahi mülki idare kazılara bir şekilde nezaret etmiştir. Zira bu devirde ruhsatlar, esasen "emirname-i sami" şeklinde Babıali'den mülki idarelere yazılan mektuplardır. Mülki idarenin, yapılacak kazıya müsaade etmesi, mahzurlu gördüğü yerleri kazdırmaması, ruhsat şartları ile nizama riayet edilip edilmediğini takip etmesi ve izin müddeti bittiğinde de faaliyete mâni olmasının beklendiği anlaşılmaktadır.

Mesela Cesnola'ya verilen ruhsata dair Kıbrıs Mutasarrıflığına yazılan yazıda, devletin hissesine düşen eski eser bulunursa alınıp muhafaza edilerek İstanbul'a haber verilmesi emredilmiştir[1039]. Mutasarrıflık, Cesnola'nın eski eserleri koyduğu sandıkların muayenesine izin vermediğini birkaç defa İstanbul'a bildirmiştir[1040]. Ruhsat müddeti bittiğinde ise nakliyata müsaade etmeyerek mâni olmuştur[1041]. Hisarlık'ta kazı yürüten Schliemann ise, orada bulunmadığı bir esnada ahaliden kimselerin kazı sahasındaki taşları aşırmasından şikayetçi olmuş[1042]; Maarif Nezareti, kazı sahasındaki eski eserlerin devlet malı olduğunu ve alınan taşların buldurulmasını, bundan sonra da böyle hadiselerin vukuuna meydan verilmemesinin Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayetine tembih edilmesini Babıali'ye yazmıştır[1043].

Kazıların murakabesi için mülki idare tarafından kazı mahalline bir hafriyat (kazı) komiseri tayin edildiği de görülmektedir[1044]. Mesela Cezayir-i Bahr-i Sefid Vilayeti tarafından Schliemann'ın kazılarını murakabe için vazifelendirilen Emin Efendi, şüphelendiği faaliyetleri Valiliğe ihbar etmiştir. Hatta evinin Emin Efendi tarafından aratılacağından korkan Schliemann, kazıyı da yarım bırakarak bazı eserlerle beraber gizlice Atina'ya kaçmıştır[1045]. Akabinde Hisarlık'ta kimsenin gizli veya açıktan kazı yapmasına müsaade edilmemesi ve mahallin devamlı inzibat altında tutulması merkezden Vilayete yazılmıştır[1046]; ayrıca eski eserlerin kaçırılması esnasında kusuru bulunan memurlar hakkında tahkikat başlatılmıştır[1047].

[1037] *BOA*, HR.MKT., 672-79; İ..DH.., 665-46333; 670-46664; ŞD., 207-5; 207-1. Mesela Küçükçekmece'de yapılan kazıya nezaret etmekle Zaptiye Nezareti vazifelidir (*BOA*, MF.MKT., 39-123).
[1038] Mesela İngilizlerin Efes kazılarını yürüten Wood'a ve Hisarlık'ta Schliemann'a verilen ruhsatlar böyledir. Bkz. *BOA*, İ..HR.., 245-14556; 248-14773; 250-14863. Efes'te bir Türk kazı komiseri olmaması, 1872'de İzmir'de yayınlanan L'Impartial gazetesinde tenkit edilmiştir. Bkz. Akın, 233-234.
[1039] *BOA*, HR.MKT., 601-29 (5 Şevval 1284 / 30 Ocak 1868).
[1040] *BOA*, HR.MKT., 789-75; 793-73.
[1041] *BOA*, HR.İD.., 1444-26, vr. 6. Cesnola ise, izni olmasına rağmen kendisinin eski eserleri ihraç etmesine Kıbrıs mutasarrıfının mâni olduğundan bahisle şikayetçi olmuştur (*BOA*, HR.MKT., 789-75, vr. 3).
[1042] Schliemann, *Troy*, 220-221.
[1043] *BOA*, MF.MKT., 6-96 (14 Şaban 1289 / 17 Ekim 1872).
[1044] *BOA*, İ..ŞD.., 23-986 (17 Zilhicce 1288 / 27 Şubat 1872).
[1045] *BOA*, BEOAYN.d.., defter no: 859, s. 278; Traill, "Priam's Treasure", 274-275; Sönmez, "Troya", 25-26.
[1046] *BOA*, MF.MKT., 18-94 (19 Rebîülâhir 1291 / 5 Haziran 1874).
[1047] *BOA*, BEOAYN.d..., defter no: 862, s. 42-43, kayıt no: 144. Başka bir vesikadan da İzzet Efendi'nin 21 Eylül 1873'te tahkikat yapması için vazifelendirildiği anlaşılmaktadır (*BOA*, Y..PRK.UM.., 6-125).

1873 senesinde Semadirek adasında kazı yapmak için ruhsat alan Avusturyalı komisyon, hafriyat komiseri tayin olunana kadar Kale-i Sultaniye'de bekletilmiştir. Daha sonra talepleri üzerine kazıya başlamalarına izin verilmiş ve kazı komiseri de arkalarından gönderilmiştir[1048].

Başta tayin edilmemişken sonradan fevkalade surette kazı komiseri vazifelendirildiği de anlaşılmaktadır. Mesela Wood'un Efes kazısı esnasında keşfedilen mabedin tahrip edildiği haber alınınca Maarif Nezareti, mâni olunması için bir memur tayin edilmesini istemiş ve Babıali, mahallinde bir memurun vazifelendirilmesini Aydın Vilayetine emretmiştir[1049]. Tayin edilen Aydın demiryolu komiseri Nihad Bey, bir rapor ile tahribatı İstanbul'a bildirmiştir[1050]. Mesele çözüldükten sonra kazılar devam ederken İngilizlerin faaliyetinden şüphelenen Müze-i Hümayun müdürü Dethier, bizzat oraya giderek kazıları murakabe etmek istemiş ve Maarif Nezareti de bu yönde karar almıştır[1051]. İngiliz Sefaretinin ısrarlı gayretleri neticesinde kazı ruhsatı Kasım 1873'te son defa uzatılırken, bundan sonra yapılacak faaliyette nizama tamamen uyulmasına idarece dikkatlice nezaret edileceği ve eğer muhalif bir hareket hissedilirse faaliyetin durdurulacağı kaydı açıkça konmuştur[1052].

III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanmasındaki en mühim amil, ecnebilerin Osmanlı memleketinde yürüttükleri kazılar neticesinde buldukları eski eserleri yurt dışına çıkarmaları olmuştur. Wood'un 1863-1868 arasında Efes'teki kazıları ile faaliyetleri, Nizamname'nin hazırlanmasına tesir etmiştir. Yedi maddelik Nizamname'deki başlıca maksadın, eski eserlerin yurt dışına ihracını sınırlamak olduğu söylenebilir. Bir taraftan da memleket dahilindeki eserlerin devlet tarafından toplanarak Müze'nin geliştirilmesi hedeflenmektedir.

1869 Nizamnamesi'nin ilk maddesinde Osmanlı memleketinde ruhsatsız eski eser araması yapmanın yasak olduğu ve ruhsatın Maarif Nezaretine müracaatla alınabileceği tanzim olunmuştur. Ayrıca Nezaret, memleket dahilinde eski eserlere dair işler hakkında vazifeli ve salahiyetli kılınmıştır. Beşinci maddede ruhsatın yalnızca yer altındaki eski eserlerin çıkarılması için verildiği; gayrimenkul eski eserlerin sökülmesine veya bozulmasına izin verilmediği ve aksi takdirde cezai müeyyide tatbik olunacağı tanzim edilmiştir. Aslında izinsiz kazı yasağına ve gayrimenkul eski eserlerin tahrip edilemeyeceğine dair hükümler birer yenilik değil, evvelden beri cari olan hukuk ve teamülün teyididir.

[1048] *BOA*, HR.MKT., 784-19. Komiserin maaşının hangi tahsisattan ödeneceği meselesi Maliye Nezaretine sorulmuş ve cevabı beklenmiştir (*BOA*, HR.MKT., 784-82). 1874 AAN'de kazı komiserinin maaşının araştırıcı tarafından ödenmesi tanzim edilecektir (m. 21).

[1049] Hazırladığı raporda Nihad Efendi, İngilizlerin Diana Mabedi'nin sütunlarını götürmek için tavan ve duvarlarını yıktıklarını ve bu mühim binayı mahvettiklerini yazmıştır (*BOA*, ŞD., 206-23; Su, 38-40). Donkow, mabedin yıkılması ifadesini abartılı bulur; zira mabedin bir sütunu dahi dikili vaziyette değildir ve bu yüzden Wood'un mabedin mevkisini keşfetmesi 6 sene sürmüştür (Donkow, 113).

[1050] Neticede kazıların geçici olarak durdurulmasına ve mevcut eski eserlere el konulmasına karar verilmiştir. Bkz. *BOA*, HR.İD.., 1444-14; Wood, 205-208.

[1051] *BOA*, MF.MKT., 7-92; HR.SFR.3..., 194-8; HR.İD.., 1444-14.

[1052] *BOA*, İ..HR.., 261-15612.

Nizamname'nin ikinci maddesinde, eski eserlerin yurt dışına ihracının yasak olduğu ve ihraca ancak bir ecnebi devletin resmî talebi üzerine padişahın hususi müsaadesi ile izin verilebileceği beyan olunmuştur. Esasen eski eserlerin yurt dışına ihracı da öteden beri izne tâbiydi. Ancak bu hükmün getirdiği yenilik şunlardır:

1- Yasağın konduğu açıkça deklare edilmiş ve yasak umumileştirilmiştir. Eski eserin resmî ruhsata dayanarak yapılan kazıdan ya da kaçak kazıyla bulunması; mülk arazide ya da başka bir yerden çıkarılması; hatta memleket içinde başka birinden satın alınmış olması gibi haller vaziyeti değiştirmez; her halde ihraç için hususi izin alınması icap eder.
2- İzin için bir ecnebi devletin resmî talebi aranır. Mesela bir devlet müzesine nakle izin verilebilir. Ancak araştırıcının resmî vazifeli olmadığı veya eski eser ticareti yaptığı anlaşılırsa ihraca müsaade edilmez. İhraç izni, yalnızca padişah tarafından verilebilir.
3- Meskukat cinsinden olan eski eserler, muhtemelen para olarak da tedavül etmesi ve kolayca taşınabilmesi gibi sebeplerden, bu yasaktan müstesna tutulmuştur.

Bir kimsenin mülkünde bulunan eski eserin, arazi malikine ait olduğu açıkça tanzim olunmuştur. Ecnebilerin, işbu hükümden istifade için eski eser cihetinden zengin olması muhtemel mahalleri satın alma teşebbüslerine karşı, devletin böyle yerleri satın aldığı ve eski eserlerin yabancı ellere geçmesine mâni olunmaya çalışıldığı görülmüştür.

Devlet arazilerinde bulunacak eski eserlerin ise –Nizamname'de bu hususta bir hüküm yoksa da– kaideten devlete ait olduğu anlaşılmaktadır. Ruhsatlı kazı yapacak olan kimselere, bulunacak eserlerden bir hisse verilmesi devlet tarafından taahhüt edilebilir. Tatbikatta, bulunacak eski eserlerin araştırıcı ile devlet arasında yarı yarıya paylaşılacağı şartının umumiyetle ruhsatlara dercedildiği, bu usulün teamül haline geldiği anlaşılmaktadır. Sahipsiz yerlerde eski eser aranması halinde de aynı kaide tatbik olunmuştur.

Velhasıl, önceki devirde teamül olan ve mahzurları görülen "ikili-birli taksim" usulü; Nizamname'nin meriyete girmesiyle terk olunmuş ve yarı yarıya taksim sistemine geçilmiştir. Ecnebi devlet müzeleri namına yapılacak kazılar için verilen ruhsatlarda, kendilerine kalacak hissenin yurt dışına ihracına da baştan itibaren yahut sonradan izin verildiğine rastlanmıştır. Eski eser mahiyetinde olmayan defineler, evvelden olduğu gibi ve 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi* mucebince, fıkıh hükümlerine tâbi olmaya devam etmiştir.

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyette olduğu devrede eski eserlerin rejimine dair teşkilatın da temelleri atılmıştır. Bu çerçevede Maarif Nezareti, umumi olarak *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin tatbikiyle vazifeli ve salahiyetli bir üst merci halini almıştır. Müze-i Hümayun Müdürlüğü ise hem devletin sahip olduğu eski eserlerin muhafazasından mesul hem de memleket dahilinde eski eserlere dair işlerde mütalaası alınan ve lüzumu halinde doğrudan yardımına başvurulan hususi bir müessese mahiyetini kazanmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: 1874-1884 ARASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserlerin hukuki rejimi yeniden tanzim olunmuştur. 1884 AAN meriyete girene kadar süren bu devredeki hukuki rejim aşağıda tetkik olunacaktır. Bu meyanda evvela 1874 AAN'nin hazırlanma safahatı, ardından hukuki rejim ele alınacaktır. Nihayet 1874 AAN'nin getirdiği rejim umumi olarak değerlendirilecektir.

I. 1874 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI

1884 senesine kadar takriben 10 sene meriyette kalan 1874 Nizamnamesi'nin hazırlanma safahatı, Maarif Nezareti tarafından sunulmuş üç farklı layiha ile Şura-yı Devlet tarafından bunlara yapılan tashih ve zeyillerden ortaya konabilir. Tespit edilebildiği kadarıyla en erken 21 Temmuz 1870'te Maarif Nezareti tarafından başlatılan tadilat çalışmaları neticesinde takriben dört sene sonra 8 Nisan 1874'te yepyeni bir *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete girmiştir. Aşağıda bu layihalara dair safahat ele alınacak, akabinde Nizamname'nin hazırlanmasındaki sebep ve amillere dair bir değerlendirme yapılacaktır.

A. Maarif Nezaretinin Birinci Layihası (21 Temmuz 1870)

1869 Nizamnamesi meriyete girdikten yaklaşık bir sene sonra, 21 Temmuz 1870'te, Meclis-i Kebir-i Maarifte 47 maddelik yeni bir *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* layihası hazırlanmıştır. Ayrıca Müze-i Hümayun'un dâhilî idaresine dair bir nizamname (içtüzük) ile hükümet tarafından yapılacak kazılarla alakalı bir tanzimin hazırlanmakta olduğu da ifade edilerek layiha, 2 Ağustos 1870'te Babıali'ye arz edilmiş, oradan Şura-yı Devlete havale olunmuştur[1053].

Maarif Nezareti, 30 Mart 1872'ye kadar birkaç defa layihanın akıbetini sormuş ve haber beklemiştir[1054]. Nihayet 1 Haziran 1872'de, Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinin tashih ettiği nüsha, yapılan değişikliklerin gerekçeleriyle birlikte tekrar Maarif Nezaretine gönderilmiştir[1055].

B. Şura-yı Devlet Tashihleri ve Nezaretin İkinci Layihası (30 Haziran 1872)

Maarif Nezareti yeni bir layiha kaleme almış ve bazı maddelerin şerhlerini de yazarak 30 Haziran 1872'de cevap vermiştir[1056]. Layihanın akıbetini takip etmek isteyen Maarif Nezaretinin, bir sene içinde üç defa Şura-yı Devlete yazı yazdığı görülmektedir[1057]. Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi, bahsi geçen layihayı 25 Mayıs 1873'te esasen kabul etmiş; ancak bazı tashihler yaparak gerekçelerini

[1053] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22. Ne var ki daha sonra bu tanzimlerin hazırlandığına ya da çalışmanın tamamlandığına dair malumata tesadüf olunmamıştır.
[1054] 13 Nisan 1871, 6 Kasım 1871, 27 Şubat 1872 ve sonuncusu 30 Mart 1872'de olmak üzere dört defa yazı yazılmıştır. Bkz. *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 15.
[1055] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27.
[1056] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 13, 24, 25.
[1057] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 5, 7, 12.

Heyet-i Umumiyeye bildirmiştir[1058]. 16 Temmuz 1873'te Heyet-i Umumiyece de münasip görülen layiha Babıali'ye gönderilmiştir[1059]. Mezkur layiha, son kez mütalaası alınmak üzere Maarif Nezaretine de gönderilmiştir.

Şura-yı Devlette layihaların tetkik ve tashihlerinin yapılmasının Maarif Nezaretine nazaran çok daha uzun sürdüğü görülmektedir. Bunun başlıca sebebi olarak, yeni nizamnamenin hazırlanmasının, Nezaretin gündeminde daha mühim bir yere sahip bulunması düşünülebilir. Zira Nezaret, 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden itibaren eski eserlerle alakalı işlerin doğrudan muhatabıdır. Bu esnada eski eser arama ruhsatı talepleriyle de meşgul olmaya devam etmiş, bazı talepleri yeni Nizamname hazırlanana kadar tehir etmiştir[1060]. Nezaret, Şura-yı Devlete yazdığı yazılarda ruhsat talep edenlere ne denilmesinin lazım geleceğinin bilinmediğini, bazısına ister istemez geçici olarak birer sene ruhsat verildiğini ifade etmiştir[1061]. Bazı vesikalarda ise gerek mevcut ve gerek neşredilecek Nizamname ahkamına tâbi olunmak şartıyla ruhsat verildiği görülmektedir[1062]. Nezaret ayrıca ecnebi devletlerin sefaretlerinin Nizamname metni istediğini ve eldeki 1869 AAN'nin verilmesinin ise mahzurdan salim olmadığını yazmıştır[1063].

C. Maarif Nezaretinin Üçüncü ve Son Layihası (16 Şubat 1874)

Maarif Nezaretinin, Mayıs 1870'te hazırladığı ve daha sonra 1872'de Tanzimat Dairesinin tashihleri üzerine tekrar Haziran 1872'de hazırladığı layiha, aslında son şeklini almış ve Temmuz 1873'te Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesince de uygun bulunmuştu. Maarif Nezaretine son kez mütalaası sorulduğunda, muhtemelen artık metinde esaslı bir değişiklik yapılması beklenmiyordu. Ancak hadise böyle cereyan etmemiştir. Maarif Nezareti, bir mukaddime, dört fasıl ve 45 maddeden müteşekkil olan son layihanın yerine, 16 Şubat 1874'te 38 maddelik yeni bir layiha arz etmiştir[1064].

Önceki layihadaki fasılların isimleri ile yerleri değişmiş, maddelerde de yeniden bir tadilat yapılmıştır. Yani Maarif Nezaretinin Şubat 1874 layihasında, önceki layihalarına göre esaslı farklılıklar göze çarpmaktadır. Nihayet 8 Nisan 1874'te Nizamname'nin son hali resmen neşrolunmuştur[1065]. Resmî metin, Şubat 1874 layihası ile büyük ölçüde paralellik göstermektedir.

D. Nizamname'nin Hazırlanmasındaki Sebep ve Amiller

Literatürde umumi olarak, Nizamname neşrolunduğunda Müze-i Hümayun müdürlüğü vazifesini icra eden Dethier'nin, Nizamname'nin hazırlanmasında da asli role sahip olduğu kabul

[1058] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 4/1.
[1059] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 1. Layiha metni için bkz. *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1.
[1060] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 8, 9.
[1061] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 5, 7.
[1062] *BOA*, ŞD., 206-48; İ..ŞD.., 28-1303; A.}MKT.MHM., 465-56.
[1063] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 12.
[1064] *BOA*, ŞD., 2406-25 vr. 2, 3, 4.
[1065] *Düstur*, I/III/426.

edilmektedir[1066]. Müzecilik tarihi araştırmacılarından Ferruh Gerçek, Nizamname'nin Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı sırasında (1873-1874) hazırlandığını ifade eder[1067]. Yakınçağ tarihçisi Ali Karaca ise 1869 AAN'den sonra yeni bir Nizamname layihasının aslında 1870'te –yani Safvet Paşa'nın nazırlığı esnasında– hükümete verildiğini yazmıştır[1068].

Hazırlanan ilk layihanın 21 Temmuz'da 1870'te takdim edildiği görülmektedir. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin tadili için hazırlık çalışmalarının bu tarihten biraz önce başladığı düşünülebilir. Yani 4 Mart 1869'da meriyete giren 1869 AAN'nin tadiline, hatta yeni bir nizamname hazırlama çalışmalarına çok kısa bir müddet içinde başlandığı anlaşılmaktadır. Niçin 1869 AAN neşrolunduktan takriben bir sene sonra yeni bir Nizamname hazırlığına girişilmiştir?

Meclis-i Kebir-i Maarif, tadilata gerekçe olarak 1869 Nizamnamesi'nin tafsilatlı hükümler ihtiva etmediğini ve meselenin ehemmiyetine nispetle kifayetsiz bulunduğunu ifade etmiştir. Mevcut eski eserleri gerektiği gibi koruyup bunların ecnebi memleketlere nakledilmesine mâni olmak ve yürütülen kazıları hükümetin devamlı murakabesi altında tutmak gibi hususlarda kâfi teminatı şamil; aynı zamanda "başka memleketlerin nizamlarına muvafık" bir tanzim yapılması istenmiştir[1069].

Yukarıda tetkik olunduğu üzere 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safahatında Aydın valisi ile Şura-yı Devlet Nafia Dairesi ve Heyet-i Umumiyesi müdahil olmuştu[1070]. Maarif Nezareti ise bu safahata dahil edilmemiş; ancak 1869 AAN'den sonra umumi olarak memleketin âsâr-ı atîka işleri ile vazifeli ve salahiyetli hale gelmiştir. İşte Nezaretin, yukarıda zikredilen ve kendi ileri sürdüğü gerekçelerle birlikte; doğrudan doğruya bir Nizamname hazırlamak istediği ve böylece 1869 AAN'nin icrası ve tatbiki esnasında karşılaşılan bazı problemleri de çözmeyi hedeflediği anlaşılmaktadır.

Bu esnada Maarif Nazırlığı vazifesini yürüten ve daha önce de eski eserlerle alakalı icraatı malum olan Safvet Paşa'nın[1071] Nizamname'nin hazırlanmasında da mühim tesiri olduğu düşünülebilir[1072]. Bilhassa 21 Temmuz 1870 tarihli ilk layihanın hazırlanmasında doğrudan tesirde bulunduğu ve böylece 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* için safahatı başlattığı söylenebilir.

[1066] Reinach, *Documents*, 171; Su, 24; Cezar, 329. Dethier, Ağustos 1872'de Müze müdürlüğüne tayin edilmiş ve 1881'de vefatına kadar vazifede kalmıştır. Bkz. Ata, 464-466.

[1067] Cevdet Paşa 24 Nisan 1873 ila 5 Nisan 1874 tarihleri arasında bu vazifede bulunmuştur. Bkz. Gerçek, 91-92.

[1068] Karaca, "Arkeoloji Bilinci", 383. Ali Karaca, sehven 21 Haziran 1870 olarak zikretse de işaret ettiği kaynakta tarihin 21 Temmuz 1870 olduğu tespit edilmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22). Nitekim yazarın aynı eserin aynı sayfasında meseleyle alakalı ifade ettiği başka bazı tarihlerde de hatalar göze çarpmaktadır. Mesela 1869 Nizamnamesi'nin meriyete giriş tarihi olarak 4 Mart yerine 28 Ocak 1869 yazılmış, Nizamname tadiline dair muamelelerin ise 16 Şubat yerine 16 Temmuz 1873'te tamamlandığı ifade edilmiştir. Bkz. *BOA*, ŞD., 2406-25 vr. 3.

[1069] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22. Kastedilenin Yunanistan kanunları olduğuna dair değerlendirme çalışmanın birinci bölümünde yapıldı.

[1070] *BOA*, İ..ŞD.., 11-547.

[1071] Safvet Paşa'nın bulunan eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi için vilayetlere yazı yazması ve Schliemann'ın kazı yapmak istediği araziyi Müze-i Hümayun adına satın alması gibi icraatı yukarıda alakalı yerlerde zikredilmişti.

[1072] Kendisi 1868'de Maarif Nazırı olmuş, 5 Ekim 1871'de Şura-yı Devlet azalığına getirilmiş, daha sonra bir müddet Adliye ve Hariciye Nazırlığı da yapmış ve yeniden Şura-yı Devlet azalığında bulunmuş, ardından 5 Nisan 1874'te tekrar Maarif Nazırı olmuştur. Bkz. Çetin Aykurt, "Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmed Esad Safvet Paşa (1815-1883)", *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/28 (2021), 355.

Ancak kendisi nazır değilken hazırlanan 30 Haziran 1872 ve 12 Şubat 1874 tarihli layihalar ve dolayısıyla nihai Nizamname metninde asli role sahip olmadığı anlaşılmaktadır[1073].

Maarif Nezaretinin 12 Şubat 1874 tarihli layihasının, önceki layihalara göre mühim değişiklikler ihtiva ettiği ve Nisan 1874'te neşrolunan Nizamname'nin de bu layiha ile büyük ölçüde benzer olduğu yukarıda ifade edilmişti. Şu halde Nizamname'nin son halinde mezkur layihanın esas alındığı anlaşılmaktadır. Şubat 1874 layihasının, Ahmed Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırlığı esnasında hazırlandığı bilinmektedir. Dolayısıyla Cevdet Paşa'nın 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde tesiri kuvvetle muhtemeldir[1074]. Önceki layihalara eli değmemiş olan Cevdet Paşa'nın, önüne gelen bu meseleye kayıtsız kalmayıp esaslı olarak müdahalede bulunduğu ve bir hukuk adamı olarak metne yeni baştan bir şekil verdiği düşünülebilir[1075].

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, Dethier'nin Müze-i Hümayun müdürlüğü vazifesini yürüttüğü esnada neşrolunmuş ise de kendisinin bir layiha hazırladığına veya onun gayretleriyle Nizamname'nin tadil edildiğine dair malumat yoktur. Bilakis hazırlıkların Dethier'nin müdürlüğe tayininden (Ağustos 1872)[1076] çok önceye dayandığı anlaşılmaktadır. Yalnız Dethier, Nizamname hazırlanırken Cevdet Paşa'nın Maarif müsteşarlığına getirdiği[1077] Sadullah Bey'in, kendisine de danıştığını ifade etmektedir[1078]. Hadisenin Şubat 1874 layihasıyla alakalı olması muhtemeldir.

Netice itibarıyla 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safahatını Safvet Paşa başlatmış, hazırlanan layihalar bir dizi değişikliğe uğramış, son hali ise Cevdet Paşa'nın nazırlığı esnasında –Dethier'nin de görüşüne müracaat edilmek suretiyle– şekillenmiştir. Safvet Paşa, 1874 AAN'nin resmen neşrinden bir gün önce Maarif Nazırı olarak tayin edilmiş; 1870'te hazırlattığı layihaya nazaran hayli farklı olan Nizamname'nin son halinden hoşnut olmamıştır. Nitekim üç ay sonra onun teklifiyle Nizamname'ye "tembih-i resmî" adıyla bir ilave yapılmıştır[1079]. Ayrıca 1874 AAN'nin tadili için Kasım'da yeni bir layiha arz etmişse de kabul edilmemiştir[1080].

[1073] Zira Safvet Paşa, Nizamname'nin resmen neşrolunmasından bir gün önce (7 Nisan 1874'te) nazırlığa tayin edilmiştir. Bkz. Gerçek, 91-92.
[1074] Gerçek, 91-92.
[1075] 1890 senesine kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda muhtelif kademelerde ve kritik pozisyonlarda uzun yıllar devlet adamlığı yapmış olan Ahmed Cevdet Paşa'nın hukukçuluk ciheti temayüz eder. Kendisi 1858 tarihli *Ceza Kanunname-i Hümayunu*, *Arazi Kanunnamesi*, *Tapu Nizamnamesi*, *Mecelle-i Ahkam-ı Adliye* ve başka birçok nizamnamenin hazırlanmasında doğrudan katkıda bulunmuştur. Bkz. M. Âkif Aydın, "Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa", *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1986), 23-30; Ekrem Buğra Ekinci, "Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukukçu Vechesi", *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi* (Ankara: Nobel, 2015), 1/126-135.
[1076] İstanbul'daki Avusturya mektebinde 1871 senesine kadar müdürlük yapan Dethier, aynı zamanda hususi olarak bazı arkeolojik ve ilmî çalışmalarda da bulunmuştur. 1872 Ağustos'unda Müze müdürlüğüne tayin edilmiş ve 1881'de vefatına kadar vazifede kalmıştır. Bkz. Ata, 464-466.
[1077] Kübra Fettahoğlu, *Ahmed Cevdet Paşa'nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1823-1895)* (İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal BİIimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020), 336.
[1078] Dethier, 166 (2).
[1079] *BOA*, MF.MKT., 18-148 (09 Cemâziyelâhir 1291 / 24 Temmuz 1874).
[1080] Su, 24-27. Bu layiha ve akıbetine dair değerlendirme, çalışmanın beşinci bölümünde 1884 AAN'nin hazırlanma safahatı ele alınırken yapılacaktır.

II. 1874 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ

Nizamname mukaddime, dört fasıl ve hatime ile birlikte 36 maddeden müteşekkildir. İlk iki maddenin yer aldığı mukaddimede, eski eserin tarifi, unsurları ve çeşitlerine dair malumat verilmiştir. İkinci fasılda eski eserlerde mülkiyet hakkı, üçüncü fasılda eski eser arama ve kazı şartları, üçüncü fasılda eski eserler ve taksimiyle alakalı ihbar ve muameleler, dördüncü fasılda eski eserlerin ithali, ihracı, satışı ve saklanmasıyla alakalı hükümler, hatimede ise cezalar ile resim ve harçlarla alakalı hükümler tanzim olunmuştur. 16 Ağustos 1874'te çıkarılan ve gayrimenkul eski eserlerin korunmasıyla alakalı "tembih-i resmî" de Nizamname'ye dahil sayılmaktadır[1081].

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hukuki rejimi, metnindeki hükümler ve bahsi geçen "tembih-i resmî" çerçevesinde, aşağıda mevzularına göre tasnif edilerek tetkik edilecektir. Meseleler ele alınırken, Nizamname'nin hazırlanma safahatında kaleme alınan layihalar ile Şura-yı Devlet tashihleri de göz önüne alınacak; böylece meriyetteki hükümlerin fikrî zemini de ortaya konmaya çalışılacaktır.

A. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri

1. Tarifi ve Unsurları

1874 Nizamnamesi'nin 1. maddesinde eski eserin tarifi yapılmıştır: "ezmine-i kadimeden [geçmiş zamanlardan] kalan her nev eşya-yı masnûa âsâr-ı atîkadandır". Daha sonraki Nizamnamelerde görüleceği üzere eski eserlere dair tek tek misaller sayılmamış, yalnızca geniş bir tarif verilmiştir[1082]. Tariften eski eserin iki unsuru öne çıkmaktadır: 1- Eskilik vasfı taşıma. 2- *Masnû* eşya olma.

a. Eskilik Vasfı Taşıma

Tarifteki "ezmine-i kadime" kaydıyla yakın zamanlardan kaldığı bilinen eşyanın dışlandığı anlaşılır. Ancak muayyen bir zaman dilimi tayin olunmamıştır[1083]. Madde, son halini almadan önce hazırlanan layihalarda "ezmine-i kadimeden kalmış olan her nev ebniye [binalar] ile ahcar [taşlar] ve maadin ve topraktan mamul [yapılma] tesavir [tasvirler] ve evani [kap kacak] *ve* saire ve meskukat âsâr-ı atîkadan maduttur [sayılır]" şeklindeydi. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi buna dair şerhinde, "ezmine-i kadime" ifadesinin mutlak kalması halinde, kıdemin ne olduğunun kişiden kişiye değişebileceğini; "her nev" dendiği için de bu tarife göre kadim olan her şeyin âsâr-ı atîka olarak addolunabileceğini ifade etmiştir. Bunu mahzurlu gören Daireye göre bir eşya, geçmiş kavimlerin tarihine, ilmine, fen ve sanatlarına nispeti hasebiyle eski eser sayılmalıdır. Nizamın tatbikini zorlaştırmamak için kadimlik ölçüsünü ve eser nevilerini tahdit eylemek lazım görülmüş ve mesele

[1081] *Düstur*, I/III/431.
[1082] Sanat tarihçisi Halit Çal, bunu bir eksiklik olarak ifade etmekte ve tarifin yoruma açık olmasını, eski eserlerin korunması cihetinden mahzurlu görmektedir. Bkz. Çal, "Nizamnâmeler", 393.
[1083] Tarifte bir zaman sınırı olmamasını tenkit eden ifadeler için bkz. Çal, "Kanunlar", 236; Atlıman, 115.

Dairede hayli tartışılmıştır. Neticede zaman tayini ve çeşitlerin tahdidi halinde birtakım eşyanın tarif haricinde kalabilme ihtimalinden ve bunun da mahzurları olacağından, madde aynen bırakılmıştır[1084].

Tatbikatta bir eşyanın eskilik vasfını –ve diğer unsurları– taşıyıp taşımadığına dair tespiti Müze Müdürlüğü yapmıştır[1085]. Mesela Bafra'da ahaliden bir kimsenin elinde bulunup muayene için gönderilen bir haçın "âsâr-ı atîkadan olmayıp fabrika imalatı bir şey olduğu" tespit edilerek iade edilmiştir[1086]. Misal olabilecek bir başka vesikada, gümrük tarafından tutulup Müze Müdüriyetine gönderilen eşyanın, eski eser değil "yeni mamul" olduğu bildirilmiştir[1087].

Eskilik vasfı taşıma şartıyla alakalı olarak lukatalar ile sikkeler için istisnai bir vaziyet bahis mevzuudur. Lukata, eskilik vasfını ve diğer unsurları taşısa dahi hususi olarak fıkıh hükümlerine tâbidir. Bu noktada bilhassa İslami defineler ehemmiyet taşımaktadır. Müslümanlardan kaldığı anlaşılan kıymetli eşyalar ve sikkeler bu daireddedir. Maarif Meclisi, bir yerde bulunup Maliye Nezareti tarafından yollanan meskukatın eski eser değil lukata olduğunu ifade ederek iade etmiş ve bunların şer'î hukuka göre mahallinde fukara ve muhtaçlara sarf edilmesinin lazım geleceğini bildirmiştir[1088]. Silivri iskelesi civarında bulunan ve Sultan Selim ve Sultan Mustafa sikkeleri olduğu anlaşılan altın meskukatın, bir mektebe sarf edilmesi için Şehremanetinden Maarif Nezaretine gönderilmesine Babıali tarafından karar verilmiştir[1089]. Lukatanın icap edilen muameleler yapıldıktan sonra bazen doğrudan mahallindeki fukaraya verilmesi, bazen de devlet hazinesine alınıp dolaylı yoldan ahali için sarf edilmesi tatbikatının devam ettiği anlaşılmaktadır[1090].

Lukata haricindeki sikkelerin ise eskilik vasfı taşısın veya taşımasın *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne tâbi tutulduğu anlaşılmaktadır. Mesela bir vesikada, müze müdürü muayene ettiği sikkelerin "ezmine-i kadime âsârından" bulunmadığından Müze için tutulmasına gerek olmadığını ifade etmiş; ancak Nizamname'ye göre üçte biri müzeye ait olduğundan bunun alındığı ve kalanının çıktığı yerin sahibine iade edilmesi yazılmıştır[1091]. Sikkelerin bu hususi statüsü aşağıda ayrıca ele alınacaktır.

[1084] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.
[1085] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 18-105; 18-144; 34-53. Eserler muayene için İstanbul'a gönderilemiyorsa Maarif Nezareti tarafından bir mütehassıs eserin bulunduğu mahalle de yollanabilir. Mesela Kıbrıs'ta bulunan bir eserin muayenesini yapabilecek memur bulunmadığından İstanbul'dan memur yollanmış ve gelinceye kadar eserlerin muhafazası emredilmiştir. Bkz. Fatma Şimşek - Güven Dinç, "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/16 (2009), 111.
[1086] *BOA*, MF.MKT., 22-46; 22-108. "Fabrikalarda imal olunan eşya" olduğunun vurgulanmasını, *enderlik* vasfına dair bir değerlendirme olarak da düşünmek mümkündür. Bu mevzuya dair tartışma aşağıda "Masnû Eşya Olma" başlığında yapılacaktır.
[1087] *BOA*, MF.MKT., 51-16.
[1088] "… zikrolunan meskukat antika cinsinden olmayıp *mültekat* [lukata] nevinden olduğu reviş-i işardan anlaşılmış ve binaenaleyh bunların ber muceb-i şer'-i şerif mahallinde fukara ve muhtacîne verilmesi lazım geleceğinin…" *BOA*, MF.MKT., 25-43.
[1089] *BOA*, TS.MA.e, 1426-100.
[1090] Bahsi geçen tatbikat için bkz. Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 64.
[1091] *BOA*, TS.MA.e, 1410-28.

b. Masnû Eşya Olma

Nizamname hazırlanırken sunulan layihalarda her türlü binalar; taş, maden ve topraktan *mamul* tasvir, kap kacak ve sair eşyalar ile sikkelerin eski eser olduğu ifade edilmiştir. Resmen neşrolunan Nizamname'deki maddenin son halinde ise "her nev eşya-yı *masnûa*" ibaresinin tercih edilmesi dikkate şayandır. Evvela her iki maddedeki ibarelerin de tabii nesneleri, ezcümle madenleri dışarıda tuttuğu söylenebilir. Nizamname metninde tercih edilen *masnû* kelimesi ise tıpkı *mamul* gibi yapılmış manasıyla beraber "güzel yapılmış, sanat mahsulü olan" manasını da ihtiva eder[1092]. Dolayısıyla madde lafzından, insan eliyle yapılmış her şeyin değil; belli bir sanat kıymeti taşıyan eşyanın eski eser sayılacağının anlaşıldığını ileri sürenler vardır[1093].

Bu tarifi ele alan Ahmet Mumcu ise "sanatla yapılmış olma" gibi bir kriterden bahsetmez, yalnız "insan eliyle yapılmış olma" unsurunu zikreder[1094]. Nitekim yukarıda da beyan olunduğu üzere Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinin mezkur maddeye dair şerhinde, aslında eşyaların geçmiş kavimlerin tarihine, ilmine, fen ve sanatlarına nispeti hasebiyle eski eser sayılması gerektiği ve tarifin şümulünü daraltmanın lüzumunun tartışıldığı; fakat neticede böyle bir kriter ile birtakım eşyanın tarif haricinde bırakılmasının istenmediği anlaşılmaktadır[1095].

Nizamname son şeklini almadan önce hazırlanan Şubat 1874 layihasında, ruhsatlı kazılarda bulunan eserlerin taksiminde, eserin "antikaca kıymet-i itibariyesi" olması halinde farklı, mali kıymeti olup da itibarî kıymeti olmaması halinde farklı hükümlere yer verilmiştir. Ancak her halde bunlar âsâr-ı atîka olarak kabul edilmiş ve Nizamname'ye tâbi tutulmuştur. Neşrolunan Nizamname'de bu tefrik ortadan kalkmışsa da aynı mantalitenin devam ettiği; yani itibarî kıymeti olmayıp yalnız mali kıymeti olsa dahi eskilik vasfı taşıyan ve insan yapımı olan şeylerin eski eser olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Müze Müdürlüğünün muayenesi neticesinde, Müze'de "hıfz ve teşhire şayan" [korunmaya ve sergilenmeye değer] bulunmayan veyahut da itibarî kıymeti bulunmayıp yalnız mali değeri olan eski eşya için Nizamname'nin tatbik olunmasına dair misaller, bu kanaati desteklemektedir[1096].

Müze Müdürlüğünce muayene edilen bir eşyanın "Müze'de hıfz ve teşhire şayan olmadığı" beyanı, o eşyanın eski eser olmadığına dair bir tespit olarak anlaşılmamalıdır. Bu, yalnızca eşyanın Müze tarafından satın alınması ya da kimi zaman eldeki eşyanın satılması hususunda bakılan bir

[1092] Şemseddin Sâmi, *Kâmus-ı Türkî* (Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1317), "Masnû'".
[1093] Bkz. Çal, "Kanunlar", 236; Eriş, 54.
[1094] Mumcu, "1969", 70.
[1095] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.
[1096] Bir vesikada, Ahmed adında bir şahsın mülkünde bulunmuş sikkelerin Müze'de hıfz ve teşhire şayan olmadığına karar verilmesine rağmen Nizamname hükmünce üçte biri Müze-i Hümayun tarafından alıkonmuş, hatta üçte ikilik kısmın bedeli de bayağı gümüş kıymetine göre hesaplanıp hak sahiplerine ödenerek sikkelerin tamamı elde tutulmuştur (*BOA*, MF.MKT., 34-107). Kırşehir'de bir köydeki mirî arazide Rukiye isminde bir kadının bulduğu yedi adet altın sikkenin altın kıymetinden başka bir değeri olmadığı Müze müdürü tarafından ifade edilmiş, neticede Nizamname hükmünce üçte ikisi alıkonmuştur (*BOA*, MF.MKT., 58-46). Midilli'de tesadüfen bulunan eski altın sikkelerin yalnızca altın kıymetlerinin olduğu ifade edilerek üçte biri Müze tarafından alınmıştır (*BOA*, TS.MA.e, 1426-87; 1426-118; 1426-44).

kıstastır; yoksa eşyanın eski eser olup olmaması buna bağlı değildir. Zaten böyle eşyaya Nizamname hükümlerinin tatbik olunması, bunların eski eser olarak kabul edildiği ve Nizamname'ye tâbi tutulduğunu gösterir.

Netice itibarıyla, Nizamname'nin hazırlanma safahatı ve tatbikattan da anlaşıldığı üzere *eşya-yı masnûa* ibaresi bir sanat değeri taşımayı kastetmeyip yalnız tabii nesneleri, ezcümle madenleri hariç tutmak içindir. Nizamname'ye göre enderlik vasfı taşımak veya itibarî kıymete sahip olmak gibi şartlar da aranmaz. İnsan eliyle yapılmış ve eski zamanlardan kalma eşyalar eski eserdir ve Nizamname hükümlerine tâbidir.

2. Çeşitleri

Nizamname'nin 2. maddesine göre eski eserler iki çeşittir: "nev-i evvel *meskukat* [sikkeler] nev-i sânî *kâbil-i nakl* [menkul] olan veyahut olmayan eşya-yı sairedir". Sikkeler bir cins, menkul ve gayrimenkul eski eserler ayrı bir cins olarak kategorize edilmiştir. Bu tasnife ve cinslere dair değerlendirme aşağıda yapılacaktır.

a. Sikkeler

Literatürde sikkelerin ayrı bir tür olarak tasnif edilmesi tenkit edilmiştir. Bazı yazarlara göre böyle bir kategorizasyon, arkeoloji ya da eski eserler hukuku cihetinden elverişli değildir[1097]. Madran'a göre o devirde sık bulunan, kolay taşınıp kaçırılabilen ve çeşitli vasıflarından ötürü en çok alaka gören bir eski eser türü olduğu için sikkeler hususi olarak tanzim edilmek istenmiştir[1098]. Madenî paraların ilk kez eski eser olarak sayıldığını ve böylece maden kıymeti bir tarafa bırakılarak tarihî kıymetinin esas alındığını ileri sürenler de vardır[1099].

Esasında Nizamname hükümlerine bakıldığında, sikkelerin ayrı bir tür olarak ifade edilmesinin sebebi anlaşılamamaktadır. Zira sikkelere mahsus bir hüküm veya bunların istisna kılındığı bir hal yoktur. Nizamname'de meskukattan yalnız iki yerde bahsedilmiştir:

1- 31. madde: "… Dersaadet'e getirilecek âsâr-ı atîka gerek meskukat ve gerek eşya-yı saire olsun…"

2- 32. madde: "… memalik-i ecnebiyeye çıkarılacak gerek meskukat ve gerek sair nev âsâr-ı atîkanın…"

Zikredilen iki maddede de sikkeler, diğer tür eski eserlerle aynı hükme tâbi tutulmuştur. O halde niçin böyle bir tasnif yapılmıştır?

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safahatı takip edildiğinde bu ayrımın niçin yapıldığına dair bir fikir edinmek mümkündür. 1869 AAN'de sikkelerden bahsedilmiş ve

[1097] Mumcu, "1969", 70; Çal, "Kanunlar", 263.
[1098] Madran, "Osmanlı Kültür Varlıkları Yasaları", 15/416.
[1099] Türkseven, 60; Shaw, 90.

bunların yurt dışına ihraç yasağından müstesna tutulacağı tanzim edilmişti. 1874 AAN'nin son halinden önceki layihalarda da sikkelere mahsus bazı maddeler yer alıyordu. Meskukat cinsinden eski eserlerin ithali, ihracı ve şahısların elinde bulunması halinde devletçe kontrolü hakkında hususi hükümler mevcuttu[1100]. Bahsi geçen hükümler her nedense 1874 AAN'nin son halinde yer almamış fakat meskukatı ayrı bir kategori olarak tanzim eden madde aynen yerinde kalmıştır.

Belki yeni Nizamname'deki mezkur maddenin maksadının, sikkelerin de bir eski eser türü olduğunu vurgulamak ve tebarüz ettirmek olduğu düşünülebilir. Gerçi 1. maddedeki tariften sikkelerin de eski eser addolunacağı anlaşılabilir ise de; para olarak da tedavülde bulundukları için ya da define ahkamının farklı olmasından dolayı sikkelerin eski eser olarak görülmemesi ihtimali mevcuttu. Kanun koyucu sikkelerin müstesna olmadığını göstermek istemiş olabilir.

Nitekim Müze'de hıfz ve teşhire şayan görülmeyen sikkeler için de Nizamname hükümlerinin tatbik edildiği görülmektedir[1101]. Zira Müze-i Hümayun Müdüriyeti tarafından korunma ve sergilenmeye değer görülmese dahi Nizamname'nin 1. maddesine göre "ezmine-i kadimeden kalan eşya-yı masnûa" âsâr-ı atîkadır ve Nizamname hükümlerine tâbidir. Hatta tatbikattan anlaşıldığı kadarıyla, eskilik vasfı taşımasa dahi sikkeler kategorik olarak eski eser olarak görülmüş ve Nizamname hükümlerine tâbi tutulmuştur[1102]. Maarif Nezareti, memleketin muhtelif yerlerinde sikkeler bulunduğu haber alındığında bunların derhal gönderilmesi hususunda valiliklere yazı göndermiştir[1103].

Netice itibarıyla sikkelerin, eski zamandan kalmış olsun veya olmasın; ya da itibarî kıymetleri bulunsun veya bulunmasın; kategorik olarak *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hükümlerine tâbi tutulduğu tatbikattan anlaşılmaktadır. Daha sonra Müze-i Hümayun'da muntazam bir sikke koleksiyonunun hazırlanmasına da karar verilmiş ve "meskukat-ı atîka takım takım tertip olunmaya" başlamış; Hazine'de mevcut olan meskukat-ı atîka da tasnif için Müze'ye yollanmıştır[1104].

Sikkeler içinde de İslami sikkelerin müstesna tutulduğu tatbikattan anlaşılmaktadır. Bunlar Nizamname dairesinde eski eser olarak addolunmayıp 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107.

[1100] *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1; vr. 2/4.

[1101] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 58-46; TS.MA.e, 1426-87; 1426-118; 1426-44. Bazen de teşhire şayan bulunmayan sikkelerin dahi Müze tarafından satın alındığı görülmektedir. Bir vesikada Müze müdürü tarafından muayene edilen sikkeler için "antika nevinden değilse de gümüş fiyatıyla mübayaası münasip olacağı" görüşü bildirilmiş ve tamamının bedeli mukabilinde satın alınmasına karar verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-24). Burada sözü edilen sikkelerin nereden geldiği ve kime ait olduğu anlaşılamamaktadır. Ancak sırf gümüş kıymetinden ötürü satın alınmasının tavsiye edilmesi düşündürücüdür. Bir başka misalde bir kimsenin mülkünde bulunmuş sikkelerin Müze'de hıfz ve teşhire şayan olmadığına karar verilmesine rağmen tamamı elde tutulmuş ve üçte ikilik kısmın bedelinin bayağı gümüş kıymetine göre hesaplanıp hak sahiplerine ödenmesi Maliye Nezaretine yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 34-107). Hususi bir değeri veya itibarî kıymeti bulunmayan böyle eski sikkelerin dahi zaman zaman elde tutulmak istendiği anlaşılmaktadır.

[1102] "Meskukat-ı mezbure Müze Müdüriyetine muayene ettirildikte bunlar *ezmine-i kadime âsârından olmadıkları* cihetle cümlesinin Müze'de tevkifine hacet olmayıp fakat Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin üçüncü maddesi iktizasınca sülüsü Müze'ye ait olmasıyla 239 meskukattan 80'i bi't-tefrik Müze için alıkonularak küsuru zuhur ettiği mahallin sahibine verilmek üzere iade kılınmağın ol babda…" *BOA*, TS.MA.e, 1410-28.

[1103] *BOA*, MF.MKT., 54-89; 54-74; 54-94.

[1104] *BOA*, MF.MKT., 77-45.

maddesine göre fıkhın lukata ahkamına tâbi olmaya devam etmişlerdir[1105]. Nizamname'de İslami sikkeler haricinde kalan Türk-İslam eserlerine dair de hususi bir hüküm yoktur[1106].

b. Gayrimenkul Eski Eserler

Gayrimenkul eski eserler Nizamname'de ayrıca tarif edilmemiş ve ayrı bir kategoride tanzim olunmamış; ancak muhtelif maddelerde bunlardan bahsedilmiştir. Bir kere gayrimenkul eski eserlerin de Nizamname'nin şümulüne girdiği 2. maddenin ifadesinden açıkça anlaşılmaktadır[1107]. Keza 6. maddedeki "âsâr-ı atîkadan… bazı *meabid* ve *ebniye-i sairenin* [mabetler ve diğer binaların]..." ibaresi de bunu işaret etmektedir. Yine 35. maddede "*ebniye* ve saire gibi umumi ve hususi mahallerde mevcut ve merkuz olan âsâr-ı atîkayı tahrip veyahut rahnedar edenlerden..." denmektedir.

Nizamname ile beraber yayınlanan tembih-i resmîde ise gayrimenkul eski eserler daha tafsilatlı ele alınmıştır: "bilcümle kadim ve meşhur şehirlerde kain [bulunan] kale ve mabet ve saray ve hane velhasıl umum ebniye-i atîka [eski binalar]... bâlâda envaı tadat olunan [yukarıda çeşitleri sayılan] *ve* sair âsâr-ı atîkadan madut bulunan [addedilen] şeylerin..."

Tenbîh-i resmîde kale, mabet ve saray gibi gayrimenkullerin yanı sıra "hane"lerin, yani ev ya da mesken nevinden gayrimenkullerin, eski eser sayıldığı görülmektedir. Böylece literatürde ileri sürüldüğü gibi konutların ilk defa 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile değil, yaklaşık 22 sene evvel resmen eski eser statüsünde kabul edilmiş olduğu anlaşılmaktadır[1108]. Zaten Şura-yı Devlet, 1874 AAN hazırlanırken sunulan layihalardan birine yazdığı mazbatada, gayrimenkul ile yalnızca binaların kastedilmediğini, "alelıtlak menkulattan olmayan şeylerin" bu minvalde mütalaa edildiğini ifade etmiştir[1109].

Hasılı, 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde gayrimenkul eski eser mefhumu tanınmışsa da bu hususta tafsilatlı bir tanzim yapılmamıştır. Yalnız 6. ve 35. maddeler ile tembih-i resmîde gayrimenkul eski eserlerin korunmasına dair hükümlere yer verilmiştir. Nizamname'de bunların mülkiyet ve tasarrufuna dair hususi hükümlerin bulunmaması ise literatürde tenkit edilmiştir[1110]. 1874 AAN'nin gayrimenkul eski eserlerin mülkiyeti ve korunmasına dair rejimi aşağıda yeri gelince ele alınacaktır.

[1105] *BOA*, MF.MKT., 25-43; TS.MA.e, 1426-100. Ayrıca 1871 senesinde meriyete girmiş olan Mecelle'nin Kitabü'l-Emanat kısmında 769. maddeden itibaren lukata hükümleri tanzim olunmuştur.
[1106] İlk defa 1906 Nizamnamesi'nde bu yolda tanzim yapılmış olduğu aşağıda altıncı bölümde görülecektir.
[1107] Gayrimenkul eski eser mefhumunun ismen ilk defa bu Nizamname'de zikredildiği zannedilmektedir. Bkz. Eriş, 67.
[1108] 1874 Nizamnamesi'nde evlerden bahis olmamasını tenkit eden ve ilk olarak 1906 AAN ile evlerin eski eser sayıldığına dair bkz.Feridun Akozan, *Türkiye'de Tarîhî Anıtları Koruma Teşkilâtı ve Kanunlar* (İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, 1977), 23; Çal, "Nizamnâmeler", 393; Önge, 12.
[1109] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.
[1110] Akozan, 20.

c. Definelerin Statüsü

Definelerin Nizamname hükümlerine bağlanmış olup olmadığı bir meseledir. Zira 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde definelerden de bahsolunmuş ve define araması için de Maarif Nezaretine müracaat edilerek ruhsat alınması gerektiği tanzim edilmiştir. Eski eser arama ruhsatı ve kazı ahkamına dair bazı maddelerde defineler de âsâr-ı atîka ile birlikte zikredilmiştir[1111]. Tatbikatta da define aramasına dair ruhsat muamelelerinde Maarif Nezareti salahiyetli görülmüştür[1112].

1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesi ile teyit edildiği üzere defineler hakkında fıkıh kitaplarındaki hükümler meriyetteydi. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde, *İslami defineler* için hala fıkhın lukata hükümlerinin tatbik olunduğu yerinde görülmüştü. İslami define mahiyetinde olmayan *sikkelerin* ise, eski zamanlardan kalma olsun ya da olmasın; Müze tarafından hıfz ve teşhire layık görülsün ya da görülmesin; 1874 AAN'ye tâbi tutulduğu da yukarıda izah olunmuştu. Şu halde, *İslami olmayan definelerin* tamamen AAN hükümlerine bağlandığı söylenebilir mi?

Bir vesikada, definelere dair hala fıkıh hükümlerinin meriyette olduğuna dair ipucu görülebilir. 1881 senesinde Biga'da yürütülen ruhsatlı eski eser araması esnasında bir define ortaya çıkarsa nasıl muamele edileceği Şura-yı Devlete sorulmuş, Tanzimat Dairesince verilen cevapta ruhsatın yalnızca eski eser aramasına mahsus bulunduğu, define aramanın tamamen farklı bir iş olduğu ve define bulunduğunda şer'î ve kanuni ahkamı neyse onun tatbik edileceği yazılmıştır[1113]. Ancak tatbikatta buna dair misale rastlamak hayli güçtür. Zaten kategorik olarak *sikkeler* âsâr-ı atîka sayılınca, define mefhumu dahilinde geriye yalnızca "eskilik vasfı taşımayan, meskukat olmayan ve İslami define şümulüne girmeyen" gömülmüş kıymetli eşyalar kalır. Böyle eşya için yine 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesi hükmünce fıkıh kitaplarındaki define ahkamının meriyette olduğu kabul edilebilir.

Peki, fıkıh kitaplarındaki define hükümlerinin ihtilaflı olanlarından hangisi tercih edilmiş ve nasıl tatbik olunmuştur? Bu noktada 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safhasındaki layihalar fikir vermektedir.

Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinin 1870 tarihli layihaya yaptığı tashihte, mülk arazide bulunan eski eserler için arazi malikine ½ hisse yerine ¼ hisse verilmesinin gerekçesi izah edilirken, malikin arazisinin altında zuhur eden eşyadaki hakkının ihtilaflı bir mesele olduğu ve ¼'lük hissenin

[1111] Mesela: ruhsat için hükümete müracaat edilmesi (m. 4), ruhsatsız kazının yasak olması (m. 7), kazı esnasında defter tutulması (m. 8), ruhsatın iki seneden ziyade olamaması (m. 11) ve bir köy ya da kasaba hududunu aşamaması (m. 13), memurlara kendi memuriyetleri dairesindeki yerler için kazı ruhsatı verilmemesi (m. 17)…

[1112] *BOA*, MF.MKT., 27-171; 29-133; 32-68; 46-32; 44-70. Bir vesikaya göre İstanbul'da bir şahıs, sahibinin de izniyle bir bahçede define aramak için Maarif Nezareti'nden Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi çerçevesinde ruhsat almıştır (*BOA*, MF.MKT., 58-24).

[1113] "…mumaileyhe verilen ruhsatın mücerret âsâr-ı atîka taharrisine mahsus ve münhasır olup bundan maada vuku bulacak ihracata şümulü olamayacağı… ve esna-yı hafriyatta şayet öyle bir define zuhur eder ise *bu madde bütün bütün başka bir iş olup ahkam-ı şer'iyye ve kanuniyesine tevfikan icra-yı muamele olunması* tabii idiğinin…" *BOA*, ŞD., 696-37.

kâfi görüldüğü beyan olunmuştur[1114]. Daha sonra Maarif Nezaretinin hazırladığı 1872 tarihli layihanın gerekçesi ise şöyledir:

"Malikin, arazisinin altında ortaya çıkan bir şeydeki mülkiyet hakkı fıkıh alimleri arasında ihtilaf edilen meselelerden (*mesâil-i muhtelefun fîhâ*) bulunmaktadır. Zira şer'î hukuka göre eski sikkeler gibi eserlerin beşte biri devlet hazinesinin hakkı olup kalanı fetih zamanında o arazinin malik ve varislerine ait ise de; bu zamanda varisleri bilinemeyeceğinden bunun dahi devlet hazinesine ait olmasına *Ebu'l-Leys* hükmetmiştir[1115] ve kuvvetli kavil de budur. Sonradan akit yoluyla arazinin mülkiyetini kazanan kişi, arazinin içindekine [defineye] malik olamaz. Gerçi mülk arazide bulunan madenlerin arazi malikine ait olduğu nizamen kabul edilmişse de âsâr-ı atîka bununla kıyas edilemez. Çünkü maden arazinin içinde tabii olarak meydana gelmiştir [arazinin cüzüdür], âsâr-ı atîka ise sunidir ve sonradan toprak altına gömülerek saklanmıştır. Dolayısıyla arazinin mülkiyetini devreden akitle definenin mülkiyetinin geçmeyeceği ve devlet hazinesine ait olacağı görüşü tercih edilmiştir. Hem eski eserlerin devlete ait olması imkanının geniş tutulması, maslahata uygundur. Fertlerin elinde gizli ve saklı kalmasının bir faydası yoktur; bilakis müzede teşhir edilince umumun istifadesi mümkün olur[1116]."

Aslında burada Şura-yı Devlet ve Maarif Nezareti, eski eserlerin mülkiyeti hususunda devletin kanunla bir tanzimde bulunmasının ve arazi maliki ile kâşife devletçe münasip bir hisse tayin edilmesinin şer'î hukuka aykırı olmadığını ve maslahata uygun düştüğünü vurgulamak istemiştir[1117]. Yani "Ebu'l-Leys kavline göre böyle definelerden arazi malikine bir hisse tayin edilmemiştir; bu

[1114] "… ve zaten sahib-i mülkün tahte'l-arz zuhur eden bir şeye müteallik hak ve tasarrufu *mesâil-i muhtelefun fîhâ*dan bulunduğuna binaen âsâr-ı muhrecenin sahib-i arz için rub'u kâfi görünüp rub-ı aharın dahi devlete ve nısfının kâşifine itası ve eğer bulunan şeyleri bizzat sahib-i mülk keşfetmiş ise o halde hisse-i keşfiyenin dahi hisse-i arziyesine ilaveten kendisine itası tensip ve madde-i mezkure bu karara göre tashih olunmuştur." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.

[1115] Ebu'l-Leys es-Semerkandî'nin mevzubahis kavli *Mevkûfât*'ta geçmektedir (I/169). Hanefî mezhebinin en muteber kavillerini nakleden ve Osmanlı İmparatorluğu'nda uzun yıllar medreselerde okutulup kadılar tarafından kullanılan Mülteka'l-Ebhur isimli eserin tercümesi ve şerhi olan *Mevkûfât*, o devirlerde adeta resmî hukuk kodu gibi tatbik olunmaktaydı (Cin - Akgündüz, 114; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 97-98; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 183. Nitekim *Mevkûfât*'ta nakledilen bu kavil Osmanlı İmparatorluğu'nda defineler için tatbik olunmuştur (Akgün, "Definelerin Mülkiyeti", 66-68). *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanırken buna atıf yapılması ise dikkat çekicidir.

[1116] "Sahib-i mülkün tahte'l-arz zuhur eden bir şeye taalluk-ı hakk-ı tasarrufu mesâil-i muhtelefun fîhâdan bulunmakla bu nizamda sahib-i mülkü her ne vecihle ise irzadan gayri ona bir hisse verilmesi tensip kılınmamıştır. Zira şer'an meskukat-ı kadime misilli âsârın humsu beytülmâle ait olup bakisi hîn-i fethten o arza malik olan veya onun varisine ait ise de bu zamanda varisler malum olamayacağından bu baki dahi beytülmâle ait olmasına *Ebu'l-Leys* hükmetmiş ve evceh olan dahi bu kavil olup sonradan o arza bi'l-akid malik olan müşteri 'ancak zahir-i arza malik olarak batnında olana malik olmadığı' cihetle onda olan sahip olana ait olur. Ama derun-ı kasaba ve karyede olan arsa-yı memlukede bulunan maden nizamen malik-i arza ait ise de âsâr-ı atîka buna makîs değildir. Çünkü maden bittabii dahil-i arzda tekevvün etmiş olması ve âsâr-ı atîka a'mâl-i sınaiyeden ve tahte'l-arz meknuz ve mütesettir olarak 'muahharan vaki baide dahil olmayacağı' bedihi bulunmasıyla onun beytülmâle ait olması tercih kılınmıştır. Bir de bu dairenin tevsi-i müddeharatı umuma faide-bahş olmak üzere olup yoksa âsâr-ı atîka efradın yedinde mahfuz ve mestur olmasında bir faide olmayacağından bulunan âsârın nısfı devlete ait olarak müzeye vazıyla enzar-ı ammeye konulmasından umum müstefid olur. Bu cihetle nizam-ı sabık yoluna gidilememiştir…" *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 24.

[1117] İslam hukukunda hükümdarın mübahları emretme veya yasaklama salahiyeti çerçevesinde kanun çıkarması mümkündür. Hükümleri içtihatla belirlenen ve müctehidlerin ihtilaf ettiği hususlarda ise belli bir içtihadın tatbiki hususunda hükümdarın emri, hilafı ortadan kaldırır. Nitekim Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin esbab-ı mucibe mazbatasında şöyle denmiştir: "Mesail-i müctehedün fîhâda imâmu'l-müslimîn hazretleri herhangi kavil ile amel olunmak üzere emrederse mûcebince amel olunmak vâcip olduğundan…". Bkz. *Düstur*, I/I/29; Ekrem Buğra Ekinci, *İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı: Örf ve Reform* (İstanbul: Arı Sanat, 2024), 260. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinin bu kaideye atıf yaptığı anlaşılmaktadır.

sebepten devletin onlara 1/2, 1/4 ya da 1/3 hisse vermesinde ya da hiç hisse vermemesinde fıkhen bir beis yoktur". Nihayetinde mülk yerde bulunan definelerin tamamının prensipte devlet hazinesine ait olması yönündeki kavlin kabul gördüğü anlaşılmaktadır.

Maarif Nezaretinin 1874 tarihli layihasının 3. maddesinde ise ruhsatlı kazılarda bulunacak âsâr-ı atîkanın "antikaca kıymet-i itibariyesi" varsa *üçte birinin*, mali kıymeti olup da itibarî kıymeti olmazsa *beşte birinin* (humus) devlete alınıp kalanının kâşife terk olunacağı yazılmıştır[1118]. Mali kıymeti olup da itibarî kıymeti olmayan eski eser ile aslında defineler kastedilmiştir[1119]. Zira hem tarif ediliş şekli defineyi andırır; hem de hükmü, yani bundan hususi olarak beşte bir alınmasının uygun görülmesi, fıkhın define ahkamının kanuna uyarlanmasıdır. Her nedense Nizamname'nin son halinde bu fıkra yer almamıştır.

Mevzuyla alakalı tesadüf edilen bir vesikada Söğüt'te bir kimsenin tarlasında tesadüfen eski sikkeler ile üç yüzük ve iki bilezik bulunduğu Hüdavendigar Vilayeti tarafından Maarif Nezaretine haber verilmiştir. Nezaret, sikkelerin nasıl taksim edileceğini izah edip Müze'nin hissesi olan üçte birlik kısmın yollanmasını istedikten sonra; yüzük ve bileziklerin tamamen gönderilmesini Valiliğe yazmıştır. Akabinde yüzük ve bileziklerin Nezaretin eline ulaştığı ve vazifeli memura teslim edildiği haber verilmiş; ancak bunların taksimine veya bedellerinin ödenmesine dair bir malumat verilmemiştir[1120]. Vesikalarda, bulunan sikkeler hakkında "meskukat-ı atîka" ifadesi kullanılmışsa da yüzük ve bileziklerin eskiden kalma olduğuna dair bir ibare yoktur. Dolayısıyla sözü edilen yüzük ve bileziklerin, eskilik vasfını ve İslami define şartlarını taşımayan, meskukat cinsinden de olmayan define olduğu düşünülebilir. Bunların taksimine dair de malumat olmadığından tamamının devlet tarafından alındığı söylenebilir. Yine yukarıda zikredilen diğer bir vesikada, Şura-yı Devletin verdiği cevaba dair müsveddede "şayet öyle bir define zuhur eder ise bu madde bütün bütün başka bir iş olup ahkam-ı şer'iye ve kanuniyesine tevfikan icra-yı muamele olunması" cümlesinin hemen ardından "ve binaenaleyh bunun Hükümet-i Seniyye'ye ait olması tabii idiğinin" ibaresinin yer aldığı göze çarpmaktadır; ancak bu ibarenin sonradan üstünün çizildiği anlaşılmaktadır[1121].

Netice itibarıyla eskilik vasfı taşımayan, meskukat olmayan ve İslami define şümulüne da girmeyen defineler hakkında 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesi hükmünce fıkıh kitaplarındaki define ahkamının cari olduğu, fıkıh alimleri arasında da ihtilaflı bir mevzu olan mesele hakkında definenin tamamının devlete ait olduğu görüşünün tercih edildiği ve bu devirde mezkur görüşün tatbik olunduğu ileri sürülebilir.

[1118] "Gayr-ı mekşuf olan âsâr-ı atîka her nerede bulunursa bulunsun devlete aittir fakat mezunen icra-yı taharriyat edenlerin bulacakları âsâr-ı atîkanın antikaca kıymet-i itibariyesi var ise sülüsü ve eğer kıymet-i maliyesi olup da kıymet-i itibariyesi yok ise humusu canib-i mirîye ait olup bakisi bulana terk olunur." *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2/2.
[1119] Mezkur layihada eski eser, eskiden kalma olup günümüzde kullanılmayan eşya şeklinde geniş biçimde tarif edilmiştir: "Fi-zamanina mevazilerinde müstamel olmayan şeyler âsâr-ı atîkadan maduttur."
[1120] *BOA*, MF.MKT., 45-55; 48-119.
[1121] *BOA*, ŞD., 696-37.

Ahmet Mumcu, 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin, 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesini meriyetten kaldırdığını iddia ederek; eski eserler için fıkıh hükümlerinin tatbik olunmayacağını iddia etmektedir[1122]. Nizamname ile hakikaten mezkur kanun maddesi ilga olunmuş mudur? Bir kere Nizamname metninde buna dair bir ibare yoktur. *Arazi Kanunnamesi*'ni şerh eden Âtıf Bey, eski sikkeler ve benzeri nesnelerin "hafriyat ve taharriyatına" dair hükümlerin 1874 AAN ile tayin olunduğunu, 1884 AAN'nin ise bunun yerini aldığını ifade etmektedir[1123]. Bir başka şarih Halis Eşref, mezkur maddenin, Nizamname'de [1884 AAN] tarif edilen âsâr-ı atîkadan hariç kalan defineler için cari olduğunu söyler[1124]. Hüseyin Hüsnü Efendi de mezkur maddenin meriyette olduğunu fakat definelerden antika ve âsâr-ı atîka kısmından olanları hakkında Nizamname'nin [1884 AAN] tatbik olunacağını beyan etmektedir[1125].

Dolayısıyla *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre âsâr-ı atîka mefhumu şümulüne girmeyen defineler için, mezkur kanun maddesi (ve mevzuya dair fıkıh hükümleri) ilga edilmemiştir. Bu hem âsâr-ı atîka nizamnamelerinden sonra *Arazi Kanunnamesi*'ne yazılan şerhlerden, hem de tatbikattan anlaşılmaktadır. AAN'ye göre âsâr-ı atîka mefhumuna dahil olan defineler için ise AAN hükümlerinin tatbik olunduğunda tereddüt yoktur. Ancak AAN'deki hükümlerin, fıkıh hükümlerini ilga ettiğini veya bunlara aykırı olduğunu söylemek de kolay değildir. Zira AAN hazırlanırken yürütülen yazışmalardan, fıkhın define ahkamının da dikkate alındığı ve nihayetinde Ebu'l-Leys'in kavlinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. AAN hükümlerinin fıkıh kitaplarında defineye dair ihtilaflı görüşlerden biri tercih edilerek tanzim olunması; ya da tanzimin meşruluğunun buna dayandırılması dikkate şayandır. Şu takdirde AAN hükümleri, 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesinin atıf yaptığı fıkıh kitaplarına "aykırı" ya da onları "ilga eden" bir tanzim olarak görülemeyecektir.

B. Eski Eserlerin Mülkiyeti

1874 Nizamnamesi'nde eski eserlerin mülkiyeti, "âsâr-ı atîkanın hakk-ı temellüküne ve teferruatına dair" birinci faslın 3. maddesinde tanzim edilmiştir:

"Gayr-ı mekşuf olan âsâr-ı atîka her nerede bulunursa bulunsun devlete aittir. Fakat mezunen icra-yı taharriyat edenlerin bulacakları âsâr-ı atîkanın *sülüsü* [üçte biri] canib-i mirîye *sülüsü* dahi bulana ve diğer *sülüsü* âsâr-ı atîkanın zuhur ettiği arazinin sahibine ve âsâr-ı atîkayı bulan adam kendi arazisinde bulmuş ise *sülüsanı* [üçte ikisi] kendisine ve *sülüsü* mirîye ait olacaktır."

1874 Nizamnamesi, literatürde "3. maddesi ile meşhurdur" dense yeridir. Mezkur madde sebebiyle Nizamname'yi tenkit edenler hatırı sayılır miktardadır[1126]. Hatta Nizamname'yi 1869 AAN'ye göre bir gerileme olarak görenler dahi mevcuttur[1127]. Arazi malikine ve bilhassa araştırıcıya

[1122] Mumcu, "1969", 74.
[1123] Âtıf Bey, 345.
[1124] Halis Eşref, *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi* (Dersaâdet: Yuvanaki Panayotidis Matbaası, h. 1315), 608.
[1125] Hüseyin Hüsnü Efendi, 211.
[1126] Şapolyo, 33.
[1127] Çal, "Nizamnâmeler", 392; Muşmal - Gümüş, *Eski Eser Kaçakçılığı*, 24.

hisse hakkı tanınması ile bu hissenin yurt dışına ihracının mümkün olması, umumiyetle sert şekilde tenkit edilmiştir. Bazısı bunda Dethier'nin kusurlu olduğu kanaatindedir[1128]. Hükümetin, içinde bulunulan hassas ekonomik ve siyasi durumdan ötürü Avrupalı devletleri gücendirmekten çekindiği ve Nizamname'nin böyle tanzim edilmesine mecbur kaldığı da söylenir[1129]. Gerçi tenkitlerin ekseriyetle Osmanlı ve Türk kaynaklı olduğu; Batılı kaynakların ise 1874 Nizamnamesi'ni gayet münasip bir tanzim olarak gördüğü ve aksine 1884 AAN'yi tenkit ettiği görülmektedir[1130]. Bir hayli spekülasyon ve tenkite maruz kaldığından ve ayrıca ehemmiyetinden ötürü bu maddenin hazırlık safahatı ile tanzimin arka planı üzerinde durulacaktır.

1. Tanzimin Arka Planı

Nizamname'nin hazırlanması safahatında Maarif Nezaretinin arz ettiği layiha ile Şura-yı Devlet Dahiliye ve Tanzimat Dairelerinin tashihlerine dair yazışmalarda eski eserlerin mülkiyetine dair fikirler ileri sürülmüştür. Aşağıda bunlar sırasıyla ele alınacaktır.

a. Maarif Nezaretinin 1870 Layihası

Nezaretin 1870'te sunduğu ilk layihanın[1131] 1. maddesinde, "devletin tasarrufu altındaki araziler ile sahipsiz araziler ve deniz, göl, ırmak ve bataklık gibi yerlerde; gerek satıhta ve keşfedilmiş olan; gerek yer altında bulunan her tür eski eserin devlete ait olduğu" tanzim edilmiştir[1132]. 3. maddeye göre mirî ve mülk arazilerde bulunacak her türlü gayrimenkul eski eser (*ebniye-i atîka-yı mutebere*) kamilen devlete aittir. Ancak kâşifine münasip miktar bir mükafat verilecek ve eserin bulunduğu arazi mülkse arazinin bedeli ödenecektir. 4. maddeye göre ise mülk arazilerde bundan böyle zuhur edecek "her nev [menkul] âsâr-ı atîkanın" yarısı devlete ait olacaktır. Nizamname meriyete girmeden önce şahısların hâlihazırda elinde bulunan eski eserlerdeki mülkiyet hakları tanınmıştır[1133].

b. Dahiliye Dairesinin 1872 Tashihleri

1872'de Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinin tashih ederek sunduğu layihada[1134], 1. maddedeki "devletin tasarrufu altındaki" ibaresi kaldırılmıştır. Zira devletin tasarrufundaki arazilerde bulunan eski eserlerin devlete ait olduğuna şüphe yoktur. Sayılan diğer mahaller ise devletin tasarrufu

[1128] Ogan, "Müzecilik I", 13; Koşay vd., 1/18. Zira Nizamname'nin Dethier tarafından hazırlandığı ya da onun Müze-i Hümayun müdürü olarak mezkur tanzime mühim tesirde bulunduğu zannedilmektedir.
[1129] Su, 23; Çal, "Nizamnâmeler", 392.
[1130] Eldem, "Dethier", 79. Zira 1874 Nizamnamesi araştırıcılara ruhsatlı kazılarda buldukları eski eserlerden üçte bir hisse hakkı tanıyor ve araştırıcının hissesine düşen eski eserlerin yurt dışına ihracına müsaade ediyordu. 1884 Nizamnamesi ise araştırıcının eski eserden hisse hakkını kaldırmış ve yurt dışına ihraç şartlarını hayli sıkılaştırmıştır. Bu da Batılı eski eser araştırıcılarının işine gelmemiştir.
[1131] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/1.
[1132] "Devletin taht-ı tasarrufunda olan mahallerde ve arazi-i mubahede ve deniz ve ırmak ve göl ve bataklık yerlerde gerek sath-ı arzda ve gerek zir-i zeminde elyevm mekşuf bulunan her nev âsâr-ı atîka Devlet-i Aliyye'ye aittir." (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/1). Layihanın 1. maddesinin, YEEK'de de "bataklık" ibaresi de dahil olmak üzere benzer şekilde tanzim olunduğu görülmektedir. Bkz. Voudouri, "Greek Legislation", 126.
[1133] Menkul eski eserler için düşünülen sistem YEEK ile aynıdır. Bkz. YEEK m. 63, 64, 80.
[1134] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.

altında olmayan yerlerdir ve asıl maksat bundan böyle orada keşfedilecek eski eserlerin devlete ait olduğunu ifade etmektir.

4. madde tadil edilmiş, mülk arazide bulunacak menkul eski eserlerden kâşife ½ ve arazi sahibine ¼ hisse verilmesi; kâşif aynı zamanda arazi sahibiyse ¾'ün ona bırakılması ve kalan ¼'lük hissenin devlete ait olması teklif edilmiştir. Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesi gerekçe olarak; 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde mülk arazideki eski eserlerin alelıtlak arazi sahibine verildiğini, Maarif Nezaretinin layihasında ise malik ile devlet arasında yarı yarıya taksimin esas alındığını; halbuki arkeolojiyle uğraşıp eski eser araştıran ve keşfeden kimselerin ekseriyetle dışarıdan kimseler olduğunu; dolayısıyla keşiflerin çoğaltılması için kâşiflerin teşvik edilmesinin ve onlara da pay verilmesinin zaruri görüldüğünü ileri sürmüştür. Gerekçede ayrıca malikin arazisinin altında keşfedilen eski eserdeki hakkının fıkhen ihtilaflı bir mesele olduğu ve ¼'lük hissenin kâfi görüldüğüne dair izahat dikkat çekicidir. Bu hususta devletin kanunla bir tanzimde bulunmasının ve kâşife münasip miktarda bir hisse tayin etmesinin şer'î hukuka aykırı olmadığı vurgulanmıştır.

Bulunacak gayrimenkul eski eserlere dair hakları tanzim eden 3. maddenin de tadili teklif edilmiştir. Buna göre böyle bir eseri ortaya çıkaran kâşife, kazı masraflarıyla birlikte münasip bir miktar mükafat verilir; ayrıca eser hükümetçe itibara şayan görülürse malike arazi bedeline ilaveten bina[1135] kıymetinin ¼'ü de ödenir[1136].

Dahiliye Dairesinin tashihlerinden meseleye daha ferdiyetçi yaklaştığı, şahıslara da hakkaniyete yaraşır bir pay vermeyi düşündüğü anlaşılmaktadır[1137]. Eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını sınırlayan maddeyi tashih ederken de serbestiyetçi tavrı dikkat çekmektedir[1138]. Ayrıca tashih ederek hazırladığı layiha, Nezaretinkine nazaran kanun tekniği ve sistematiği ile üslup cihetinden daha muntazamdır. Lüzumsuz yerler kısaltılmış veya atılmış; yapılan tashihlerle maddeler daha sarih hale getirilmiştir[1139]. Ancak eski eserlerin korunmasının lüzumu cihetinden yaşanan

[1135] Yalnızca binaların değil, "menkulattan olmayan" her şeyin bu hükme tabii olacağı ayrıca tasrih olunmuştur.

[1136] Daire, mülk arazide bulunan menkul eserden arazi sahibine ¼ hisse verildiğinden bunda da binanın kıymetinin ¼'ünün verilmesini lüzumlu bulmuş; ayrıca hükümetin her seferinde ödeme yapmaya mecbur olmaması için bulunacak eski binaların "itibara şayan" olması şart koşulmuştur.

[1137] "… şimdiki nizam layihası dahi âsâr-ı menkulede sahib-i mülke hisse-i mahsusa ayırmış iken âsâr-ı gayrimenkulede eshabına yalnız bedel-i arazinin itası *muvafık-ı madelet* olamayacağından…" *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.

[1138] Maarif Nezaretinin layihasına göre, bir eski eserin yurt dışına çıkarılmasına izin verilebilmesi için, "eserin benzerinden en az iki adedinin müzede mevcut olması, eserin yurt dışından nizama uygun şekilde ithal edilmiş olması ve eşyanın değeri ve itibarı olmadığına Meclis-i Maarif tarafından hükmedilmesi" şarttır. Dahiliye Dairesi bu maddeyi iptal ederken şöyle demiştir: "Önceden ecnebi memleketlerden getirilmiş olan şeyleri, hükümete haber verilmemiş olması sebebiyle ihraçtan alelıtlak menetmek *hiçbir hakka müstenit değildir*. Bunların memleket içinde zuhur etmiş eserlere kıyasen nakline izin verilmesi için müzede misli bulunması kâfidir. Bunlar içinde, ülkeye sokulurken muameleleri nizama uygun şekilde yapılmış olanların ise tekrar ihracında müzede misli bulunmasının şart koşulmaması münasip görülmüştür. Hiç kadr ve itibarı olmayan eserlerin naklinin ise şartlardan berî olması tabiidir ve nizamda göstermeye mahal yoktur." Bir kimsenin arazisindeki eski eserin muhafazası için hükümetçe karar alınması halinde; malikin, tedbir almak istemez veya buna muktedir olmazsa dahi masrafların Maarif Nezareti tarafından karşılanarak gereken tedbirin alınacağı ve sonrasında malikten tazmin ettirileceği hükmünü değiştirirken ise Dahiliye Dairesi şunu ileri sürmüştür: "Arazi sahibinin masrafları tazmin etmesi için kaideten ve *adlen*, eser sahibinin muhafaza olunacak âsârdan müstefid ve mesarif-i hıfziyeye muktedir olmasıdır. İstifade ve iktidar tahakkuk etmedikçe masrafların tesviyesine icbarı münasip değildir." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/2.

[1139] Mesela layihada devlet memurlarının ihbar mükellefiyetinden müstesna tutulmayacağını tanzim edilen 6. madde lağvedilmiştir: "… kavanin ve nizamat-ı umumiye ahkamı herkes hakkında bila istisna cari olmak emr-i tabii bulunduğu…

tecrübelere çok vâkıf olmadıkları ve bu meselenin kendine mahsus hususiyetlerini yeterince fark etmedikleri ya da şahıslar aleyhine fazla tahdit edici davranmak istemedikleri anlaşılmaktadır[1140].

c. Maarif Nezaretinin 1872 Layihası

Maarif Nezareti 1872 senesinde sunduğu yeni layihada[1141], Dahiliye Dairesinin tashih ettiği 3. madde hükmünü tenkit etmiştir. Zira kâşife hafriyat masrafı ile –menkullerde olduğu gibi ¼ kıymetinde– mükafat verilerek arazi sahibine de arazi bedeli ve bina değerinin ¼'ü ödenirse; sanki devletin hiç hakkı bulunmayıp eski eseri parasını vererek satın almasından farkı kalmaz[1142]. Nezaretin yeni layihasına göre yine mirî ve mülk arazilerde bulunacak her türlü gayrimenkul eski eser kamilen devlete aittir. Ancak itibara şayan görülürse kâşifine hafriyat masrafı ve mükafat verilecek; mülk arazide ayrıca malike arazinin kıymeti ödenecektir[1143]. Dahiliye Dairesinin, binanın kıymetinin ¼'ünün verilmesi istikametindeki teklifi kabul görmemiştir. Aslında madde şu haliyle Nezaretin 1870 tarihli ilk layihasıyla oldukça benzerdir. Birinci farkı, "her türlü ebniye-i atîka-yı mutebere kamilen devlete ait olmakla" ifadesindeki "mutebere" ibaresinin çıkartılmış olması ve böylece devlete ait olan gayrimenkul eski eserlerin şümulünün genişletilmesidir. İkinci fark ise yalnız ebniye-i atîka devlet tarafından itibara şayan görülürse kâşif ve malike masraf, mükafat ve arazi bedellerinin verilecek olmasıdır.

cihetle salifülbeyan altıncı madde esasen bi-lüzum olup…" (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/2). Nezarete müracaat etmeksizin kendi başına ruhsat veren memur hakkında ceza kanununda tayin olunmuş cezanın verileceğine dair 32. madde ilga edilirken; "vazifesini suistimal eden memura kanunun tatbik edilerek cezalandırılmasının zaten bedihi olduğu" ifade edilmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/3). Yine layihadaki "On dokuzuncu madde: Memalik-i Mahruse-i Şahane dahilinde bâlâda muharrer şeraitle âsâr-ı atîka bey' ve şirası caiz olacaktır." lağvedilmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/2). Bir gerekçe beyan olunmasa da bu maddenin kanun tekniği ve üslup bakımından lüzumsuz görülmüş olması muhtemeldir. Zira bir şeyin alım satımının zaten serbest olduğu esastır; madde layihadan çıkarıldığında umumi olarak nizamnamenin hükümlerinde bir değişiklik meydana gelmeyecektir.

[1140] Devlet-i Aliyye ve ecnebi devlet memurlarına, idareleri altındaki mahallerde, kendi emlaki haricinde eski eser arama izni verilmeyeceğine dair madde; "mezkur memurların işbu nizamdan istifadeye salahiyetleri olması" cihetiyle lağvedilmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/3). Vaziyetin mahzurları bir müddettir Maarif Nezaretince görülmekte ve bilhassa Kıbrıs'taki Amerikan konsolosu Cesnola'nın suistimalleri sebebiyle mesele üzerinde durulmaktadır. Ancak Dahiliye Dairesi tatbikatta yaşanan problemlerden ve mevzunun ciddiyetinden haberdar değil gibidir; umumi olarak hukuk mantığına aykırı bulduğu bu maddeyi lağvetmeyi münasip görmüştür. Layihanın 41. maddesindeki eski eser arama ruhsatının yalnız arazi sahibine veya onun izin vermesi şartıyla üçüncü şahsa verilebileceği hükmünü değiştirirken ise şöyle demiştir: "Eski eser aramanın, yalnızca arazi sahibi ile onun izin verdiği kişiye hasr eylenmesi münasip değildir. Çünkü bu işe daha ziyade dışarıdan ve erbab-ı vukuftan talip çıkar. Mülk sahibinin rızası, yalnızca ebniye ve tetimme-i sükna olan mahallere mahsustur. Diğer arazide ise yalnızca rüçhan hakkı vardır. Bu rüçhan hakkını kullanırken dahi önceden keşfedip malike haber veren üçüncü şahsın mükafat almaya salahiyeti olmalıdır." (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/3). Şura-yı Devlet, ruhsatlı olarak kazıya başlandıktan sonra bir mahzur görüldüğü takdirde kazıların mülki idarece –Maarif Nezareti ile haberleşmek kaydıyla– tatil edilebileceğini tanzim eden 46. madde ile külliyetli eski eser bulunacağı umulup devlet tarafından kazdırılacak yerler için kimseye ruhsat verilmeyeceğini hükme bağlayan 47. maddeyi de doğrudan ilga etmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/5). Hususen gerekçe beyan olunmamışsa da öncekilerle benzer gerekçelere dayanıldığı düşünülebilir. Bir diğer ihtimal, 46. madde, mahzur görüldüğünde kazıyı tatil etmek zaten mülki idarenin salahiyetinde bulunduğu; 47. madde ise hükümet uygun görmediği takdirde zaten ruhsat vermek mecburiyetinde olmadığı mülahazasıyla da lağvedilmiş olabilir. Bu takdirde mezkur maddelerin kanun tekniğine ve üsluba aykırılık gerekçesiyle ilga edildiği düşünülebilir.

[1141] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 24, 25.

[1142] "… Bu cihetle nizam-ı sabık yoluna gidilememiştir. Çünkü âsâr-ı gayrimenkulede nısfının kıymetine mukabil tutulan mesarif-i hafriye ve rubu kıymeti mükafaten hafr edene verilip arzın kıymetinden gayri diğer rubu kıymeti dahi sahib-i arza verildikte devlete hiçbir şey ait olmayıp parası ile almış olmak lazım gelir…"

[1143] "Beşinci madde: Gerek devlet ve gerek efrat-ı nâsa ait arazide bulunacak her türlü ebniye-i atîka kamilen devlete ait olmakla itibara şayan oldukta kâşifine hafr masrafı ve kıymetine göre münasip miktar mükafat verilecek ve ol arazi efrat-ı nâsa ait ise iktiza eden bedeli dahi sahibine ita kılınacaktır."

Maarif Nezareti önceki layihanın 4. maddesindeki "efrada ait arazide" ibaresini, "efrada ait karye ve kasaba derununda vaki mülk arsa ve tetimme-i sükna bulunan mahalde" olarak değiştirmiştir. Böylece şahısların mutasarrıf olduğu fakat şer'î hukuka göre mülkü olmayan mirî araziler hariç tutulmak istenmiş ve yalnızca hususi mülk olan arazi için bu hükmün tatbik edileceği vurgulanmıştır[1144]. Sonrasında, ilk layihada olduğu gibi, böyle yerlerde bulunacak menkul eski eserlerin yarısının devlete, diğer yarısının arazi malikine ait olacağı hükme bağlanmıştır. Ancak üçüncü şahıslar, malikinin izniyle onun arazisinde araştırma yapabilir ve yapacakları mukaveleye göre malikin hissesinden pay alabilir[1145].

Maarif Nezareti, mülk arazide bulunan menkul eserlerde devletin hissesini yarımdan aşağıya düşürmemek niyetindedir. Aslında eski eserlerin mülkiyeti ve muhafazası hususunda umumi olarak Nezaretin tavrı, Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesine nazaran, daha devletçi-cemiyetçidir. Layihanın şerhinde bu tavrını ve tercih sebebini izah ederken, fıkhen "mülk arazilerde bulunan definelerin devlete ait olacağı" kavlinin maslahata daha uygun olduğunu, eski eserlerin fertlerin elinde gizli kalmasının bir faydasının bulunmadığını ve bunların müzede teşhir edilerek umumun istifadesine sunulmasının gerektiğini vurgular.

1869 Nizamnamesi'nde mülk arazide bulunan eski eserlerin tamamen arazi malikine ait olduğu tanzim edilmişti. Maarif Nezaretinin 1870'teki tadil layihasında mülk arazide bulunan menkul eserlerde birdenbire devletin yarım hisseye sahip olması, meşru bir zemine oturtulmak istenmiştir. 1872'de Dahiliye Dairesi, zaten mülk arazi altında çıkan şey üzerinde malikin mülkiyet hakkının ihtilaflı meselelerden olduğunu ifade ederek; arazi maliki için ¼ hisseyi kâfi görmüş ve kâşife ½ vermeyi uygun bulmuş; devletin hissesini ise ¼ olarak tespit etmiştir. İşte buna cevaben Maarif Nezareti yukarıdaki gerekçeyi yazmıştır. Neticede mülk arazide çıkan menkul eski eserlerin şer'an zaten tamamının devlet hazinesine ait olduğu vurgulanmıştır; böylece devletin bulunan eserlerin yarısını almasında bir mahzur olmadığı temellendirilmiştir. Yani devlet, üzerinde tamamen hak sahibi bulunduğu için, eski eserlerden kime hangi nispette hisse verileceğini tayin hususunda serbesttir[1146].

[1144] Nitekim 1858 tarihli *Arazi Kanunamesi*'nin 2. maddesi şöyledir: "Arazi-i memluke dört nevdir: Nev-i evvel kura ve kasabat derunlarında bulunan arsalar ve kenarlarında bulunan tetimme-i sükna itibar olunan nihayet nısf dönüm miktarı yerlerdir…"

[1145] "İkinci madde: Efrada ait karye ve kasaba derununda vaki mülk arsa ve tetimme-i sükna bulunan mahalde zuhur eden âsâr-ı atîkanın nısfı devlete ve nısfı sahib-i mülke veya sahib-i mülk ile kâşifin beynlerinde cereyan eden mukavele icabınca onlara ait olacaktır." Bunlar haricindeki "arazi-i memlukede" bulunan eski eserlerin ise prensip olarak devletin olduğu; ancak arazi malikini razı ederek kazı yapan kâşife eserlerin yarısının mükafat olarak verileceği de tanzim edilmiştir. Burada arazi-i memluke derken aslında şahısların tasarrufu altındaki mirî arazilerin kastedilmek istendiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1873'te sunulan bir sonraki layihada Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi mezkur maddeyi "mülk arsa ve tetimme-i süknadan gayri *tasarruf olunan* arazide" şeklinde değiştirmeyi uygun görmüştür. Bkz. ŞD. *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1.

[1146] Nitekim Nizamname'nin resmen meriyete giren son metninde, nerede olursa olsun keşfedilecek eski eserlerin tamamının devlete ait olacağı hükme bağlanmış; ancak ruhsatlı kazılarda araştırıcıya ve arazi malikine üçte birlik hisseler bahşedilmesi uygun görülmüştür.

d. Tanzimat Dairesinin 1873 Tashihleri

Sonrasında sunulan gerekçeler haklı bulunmuş olsa gerek ki Tanzimat Dairesi, Nezaretin 1872 layihasını, 1873'te esasen kabul etmiş ve bazı ufak tashihler yapmıştır[1147]. Mülk arazide bulunan eski eserler için; devlet, arazi maliki ve –mukavele varsa– araştırıcı arasında yapılacak taksimatın; hükümetin talebine göre aynen veya kıymeten icra olunabilmesi yönünde bir fıkra ilave edilmiştir. Mülk arsa ve tetimme-i sükna haricinde tasarruf olunan mirî arazilerde bulunan eski eserler devlete aittir; fakat muhammen bedelinin yarısı, arazi mutasarrıfını razı eden kâşife ödenecektir. Kazı neticesinde ortaya çıkarılan eski eserlerden bölünmesi mümkün olmayanların kıymetini takdir için hükümet ve kâşif tarafından birer muhammin tayin olunacaktır[1148].

Böylece Tanzimat Dairesi, şahısların hissesini devlet aleyhine azaltmak şöyle dursun; arazi malikinin veya araştırıcının bulduğu eski eserleri aynen alma imkanlarını dahi tahdit etmiştir. Anlaşılan Maarif Nezaretinin mevzuyla alakalı ihtarlarını dikkate alınmış ve daha devlet mülkiyeti merkezli bir telakkiye dönülmüştür. Vaziyet, Maarif Nezaretinin 1874 tarihli layihası ile daha farklı bir mecraya girecektir.

e. Maarif Nezaretinin 1874 Layihası ile Değişen Mantalite

Maarif Nezaretinin Şubat 1874'te hazırladığı layihada önceki sistem tamamen değişmiştir[1149]. Öncelikle layihada âsâr-ı atîka, eskiden kalma olup günümüzde kullanılmayan eşya şeklinde geniş biçimde tarif edilmiştir[1150]. Ardından, henüz keşfedilmemiş eski eserlerin nerede bulunursa bulunsun devlete ait olacağı açıkça ilan olunmuştur. Ancak şahısların ruhsatlı olarak yapacağı kazılarda bulunan eserlerin, "antikaca kıymet-i itibariyesi" varsa 1/3'ü; mali kıymeti olup da itibarî kıymeti yoksa 1/5'i (*humsu*) devlet tarafından alıkonduktan sonra geri kalanı bulana terk edilecektir. Yerin sahibi ile eseri bulan kişi farklı ise kalan kısım için aralarındaki anlaşma tatbik olunacaktır[1151].

Bulunacak eşyanın teknik manada eski eser vasfında olmaması halinde beşte birin devlete ait olup kalanının bulana bırakılması dikkat çekicidir. Burada kastedilenin defineler olduğu ve Hanefî mezhebindeki definelere dair hükmün formüle edildiği anlaşılmaktadır. Bilhassa devlete ait tutulan

[1147] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 4/1.
[1148] "Yedinci madde: Hîn-i hafriyatta zuhur eden âsâr-ı atîkadan tefriki kâbil olmayanların bedeli tahmin kılınmak üzere taraf-ı hükümetten ve âsârı bulan kimse canibinden birer muhammin tayin kılınacaktır." *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1/1.
[1149] Layiha metni için bkz. *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2.
[1150] "Birinci madde: Fi-zamanina mevazilerinde müstamel olmayan şeyler âsâr-ı atîkadan maduttur."
[1151] 1874 Nizamnamesi'nin neşrinden 2 gün önceye tarihlenen bir vesikada geçen hadise düşündürücüdür. Selanik'te Osmanlı tebaası bir zimmînin mutasarrıfı olduğu arsa-i hâliyede ortaya çıkan 103 adet eski sikkenin 5 tanesi Müze-i Hümayun'a gönderilmiş ve müzede teşhire şayan görülürse ne miktar bedelle satın alınmasının uygun görüleceği sorulmuştur. Maarif Nezareti tarafından 5 Nisan 1874'te yazılan cevapta, "bu misilli meskukatın 'humsu' devlete ait idiğinden" 21 tanesinin Müze-i Hümayun için alınması ve kalanının arsa sahibine terk edilmesi münasip görülmüştür (*BOA*, MF.MKT., 17-204 [17 Safer 1291 / 7 Nisan 1874]). Mevzubahis hadise için Maarif Nezaretinin, hazırlayıp Şubat 1874'te arz etmiş olduğu ve belki de kanunlaşacağını kuvvetle muhtemel bulduğu layiha hükmünü tatbik etmek istediği düşünülebilir. Zira tatbik şekli bunu göstermektedir.

nispetin *beşte bir* olarak tespit edilmesi bunu göstermektedir[1152]. Meriyete giren Nizamname'nin son halinde ise yalnızca eski eserler esas alınmış ve definelere (*antikaca kıymet-i itibariyesi olmayan nesnelere*) dair mezkur hüküm çıkartılmıştır.

Eski eser vasfında olanlar için ise devletin hissesi 1/3 olarak tayin edilmiştir. Böylece önceden eski eserlerde devlet mülkiyetini müdafaa eden ve devletin hissesini de mümkün mertebe yüksek tutmaya çalışan Maarif Nezareti, bu sefer kendi eliyle devletin hissesini düşürmüştür. Evvelki layihalarda, sahipsiz araziler ile mirî arazilerde bulunan eski eserlerin tamamen devlete ait olduğu hükme bağlanmış ve yalnız mülk arazilerde bulunan eski eserlerin nasıl paylaşılacağı tartışılmıştı. Şubat 1874 layihasında ise böyle bir tefrik bulunmamaktadır; madde lafzından mirî arazilerde bulunan eski eserlerin dahi bu hükümden müstesna tutulduğunu gösteren bir emare yoktur. Yalnızca taksimin hükümetin talebine göre aynen veya kıymeten yapılabileceği ifade edilmiştir[1153]. Hatta fertlerin uhdesindeki yerlerde bulunan gayrimenkul eski eserlerin de yerin sahibine ait olduğu fakat izinsiz şekilde yıkılmasının ve tahribinin yasaklandığı hükme bağlanmıştır[1154].

Yukarıda görüldüğü üzere 1874 Nizamnamesi'nin mevzuya dair hükümleri işte esas olarak bu layihaya dayanmaktadır. Böylece eski eserlerde devlet mülkiyetine dair Maarif Nezaretinin eski telakkisinin aksine ferdiyetçi bir tavra dönüldüğü görülmektedir. Mezkur layihanın Cevdet Paşa'nın Maarif Nazırı olduğu devrede yapılması, bu farklılıkta Cevdet Paşa'nın tesiri bulunduğunu düşündürmektedir.

2. Devlet Mülkiyeti

Nizamname'nin 3. maddesinde, henüz keşfedilmemiş olan eski eserlerin prensip olarak nerede bulunursa bulunsun devlete ait olduğu açıkça tanzim edilmiştir[1155]. Hatta 7. maddeye göre bir kimsenin izinsiz olarak yaptığı kazı neticesinde bulduğu eserlerin tamamına el konur ve ayrıca faile cezai müeyyide de tatbik edilir[1156]. Yani 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile eski eserler üzerinde devlet mülkiyeti prensibinin getirildiği anlaşılmaktadır[1157]. 1869 AAN'de yer almayan bu kaide, mühim bir yeniliktir.

Bahsi geçen prensibin iki istisnası vardır:

[1152] Zira Hanefî fıkıh eserlerine göre, her nerede bulunursa bulunsun gayr-ı İslami definelerin beşte birinin devlete ait olması prensiptir. Kalanının kime ait olacağı ise ihtilaflıdır. İmam Ebu Yusuf'a göre bulana aittir. İmam Ebu Hanife ile İmam Muhammed'e göre ise arazi fethedildiğinde kime temlik edilmişse onun ve varislerinindir. Ancak varisleri bilinemiyorsa kalan da beytülmâle intikal eder. Bkz. İbn Âbidîn, II/322-324. Böyle beşte birlik nispete, daha evvelki ve sonraki âsâr-ı atîka nizamnameleri ile layihalarında tesadüf olunamamıştır.

[1153] "Dördüncü madde: Âsâr-ı atîkanın taksimi hükümetin talebine göre aynen veyahut kıymeten icra olunur."

[1154] Beşinci madde: Efrat uhdesindeki yerlerde bulunan ve ebniye gibi kâbil-i nakl olmayan âsâr-ı atîka-yı sabite yere tebean sahibine ait ise de bila istizan hedm ve tahribi memnudur."

[1155] "Gayr-ı mekşuf olan âsâr-ı atîka her nerede bulunursa bulunsun devlete aittir. Fakat mezunen icra-yı taharriyat edenlerin bulacakları âsâr-ı atîkanın sülüsü…"

[1156] "Ruhsat-ı resmiye olmadıkça ve arazi sahibi irza edilmedikçe bilhassa âsâr-ı atîka ve defain taharrisi için hafriyat icrası memnudur. Bu memnuiyet hilafında hareket edenlerin bulacakları âsâr-ı atîka kamilen zapt olunur ve bir yüzlük altından beş altına kadar ceza-yı nakdî ahz veyahut üç günden bir haftaya kadar hapsolunur…"

[1157] Özel - Karadayı, 3.

1- *Eski eserin ruhsatlı kazı ile bulunması hali.* Ruhsatlı olarak yürütülen kazılar neticesinde bulunacak eserlerden araştırıcıya ve arazi sahibine ayrı ayrı üçte birlik hisselere sahip olma hakkı tanınmıştır.

2- *Eski eserin tesadüfen bulunması hali.* Bu takdirde yine taksim yapılır, ancak ihbar mükellefiyetine uymayanlardan para cezası alınır[1158].

a. Mülkiyetin İktisabı

i. Aslen İktisap

Devletin, bütün memleket dahilinde keşfedilmemiş ve üzerinde mülkiyet hakkı tesis olunmamış eski eserler üzerinde kanunen (*ipso iure*) mülkiyet hakkı tanınmıştır. Ruhsatlı kazılarda bulunan eserlerin ise üçte birinin devlete, üçte birinin araştırıcıya ve üçte birinin arazi malikine ait olacağı tanzim olunmuştur (m. 3). Devlet aynı zamanda arazinin de sahibiyse eserin üçte ikisi devlete ait olacaktır. Bazı vesikalarda mirî arazide bulunan eski eserlerin üçte birinin araştırıcıya ve kalanının devlete ait olduğu açıkça ifade edilmiştir[1159]. Şahısların yalnızca tasarruf hakkına sahip oldukları ancak aslı mirî olan zirai arazilerde bulunan eserlerin de üçte ikisi devletindir[1160].

Vesikalarda *arazi-i hâliye* (boş arazi) olarak ifade edilen yerlerde bulunan eserlerin de araştırıcıya üçte bir hisse verildikten sonra kalanının devlete ait olduğu görülmektedir[1161]. Bir vesikada, kazı yapılmak istenen ve arazi-i hâliye olarak zikredilen yerin Hazine-i Hassaya ait olduğu anlaşılmış ve neticede araştırıcıya üçte bir hisse verilip kalanının devlete ait olacağı ifade edilmiştir[1162]. Bir başka vesikada ise Pravişte'de dağdaki bir derenin sel suyuyla getirmiş olduğu kumlar içinde çıkan sikkeler arazi-i miriyede bulunmuş kabul edilerek kâşife üçte bir hisse verilmiştir[1163]. Yine metruk arazi kabîlinden sayılan umumi yol ve meydan gibi yerlerde bulunan eserler için de tatbikat böyledir[1164].

[1158] "Yirmi beşinci madde: Gerek tesadüfen bulunmuş ve gerek mezunen taharri tarikiyle bulunacak âsâr-ı atîkayı keşfedenlerin refakatlerinde yirmi birinci madde mucebince terfik olunmuş memur yoksa nihayet on gün zarfında hükümet-i mahalliyeye haber vermeye mecburdurlar. Müddet-i muayyenede haber vermeyenlerden bulduğu âsârın devlete ait hisseden maadasının rub' kıymetine müsavi ceza-yı nakdî alınır."

[1159] *BOA*, MF.MKT., 22-6; 32-128; 32-162; 34-40; 53-42; ŞD., 207-41.

[1160] Tereddüt edilen hallerde kazı yapılmak istenen mahallin mülk mü yoksa mirî mi olduğu tahkik ve tespit ettirilmiştir. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 29-133; 30-175; 32-56; 32-73; 32-183; 38-43; 39-55; 40-68; 44-2; 48-49; 53-36; 61-84.

[1161] Aydın'da *arazi-i hâliyede* kazı yapacak Mösyö Bordiyano'ya, bulacağı eserlerin üçte biri kendisine ve üçte ikisi devlete ait olmak üzere bir yıllık ruhsat verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 26-134). Erdek'te bir *arazi-i hâliyede* kazı yapmak isteyen Mehmed Necib Bey'e ruhsat verilmeden önce; mezkur arazi-i hâliyenin arazi-i miriyeden olduğu mülki idarece tespit edilmiş ve bunun üzerine bulunacak eserin üçte ikisi devlete ait olmak üzere ruhsat verilmiştir (*BOA*, ŞD., 207-16). Kastamonu'da Hacı Said, köy civarında *arazi-i hâliyede* âsâr-ı atîka ve define aramak için izin istemiştir. Arazinin statüsü araştırılmış ve neticede mirî arazide olduğu tespit edilerek bulunacak eserlerin üçte ikisi devlete ait olmak şartıyla ruhsat verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 27-171). İngiliz Edwin Freshfield Ayasuluk'ta bir mahalde kazı yapmak isterken Rum Patrikhanesi karşı çıkarak oranın kilise arazisinden olduğunu idda etmişse de yapılan tahkikat neticesinde kazı yapılmak istenen yerin kilise hududunun dışında kaldığı ve *mirî arazi-i hâliyeden* olduğu anlaşılarak ruhsat verilmesinde mahzur görülmemiştir (*BOA*, ŞD., 2422-11; 208-25).

[1162] *BOA*, MF.MKT., 24-71; 26-141; 22-135; 18-153.

[1163] *BOA*, MF.MKT., 53-119.

[1164] Mesela tebaadan bir kimse Kadıköy'de *emlak-i miriye ve memlukeden olmayıp tarik-i âm kenarında* bir yerde kazı yapmak için ruhsat istemiş; bulunacak eski eserlerin üçte ikisi devlete ve üçte biri kendisine ait olmak üzere ruhsat verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-54). Hüseyin Efendi'ye, *Sultanahmet meydanında* yapacağı kazıda bulacağı eserlerin üçte ikisi devlete ve üçte biri kendisine ait olmak üzere dört aylık ruhsat verilecekken, o mevkide yapılması mahzurlu görüldüğünden müracaatı

Hatta bir vesikada arazi-i mevkufede bulunmuş eski eserin dahi nizamen üçte ikisinin devlete ait olduğu açıkça ifade edilmektedir[1165].

Maarif Nezareti, Sadaretten gelen bir tezkire-i samiyeye yazdığı kenarda, cari kaideyi şöyle ifade etmiştir: "… eğer hafrolunan mahal efrat uhdesinde değil ise iki sülüsü mirîye raci olmak şeraitiyle…[1166]". Yine Nezaretin, Halep'te bulunmuş eski sikkeler için Valiliğe "… bunların mezaristanda bulunduğu beyan ve işar olunduğuna nazaran mezkur meskukat *arazi-i gayri memlukede* bulunmuş olduğu cihetle ber-muceb-i nizam sülüsanı devlete ve sülüsü bulanlara ait olduğundan…" yazdığı görülmektedir[1167].

Netice itibarıyla, mülk olmayan yerlerde ruhsatlı kazılarla ya da tesadüfen bulunan eski eserlerde devletin üçte ikilik hisseye sahip olduğu tatbikattan anlaşılmaktadır. Devlet bu hallerde, kendisine düşen hisse üzerindeki mülkiyet hakkını aslen iktisap eder.

ii. Devren İktisap

Eski eserlerin mülkiyetinin devlet tarafından devren iktisabının tipik misali "kıymeten taksim" tatbikatıdır. Keşfedilen eski eserler için taksimatın aynen mi yoksa kıymeten mi yapılacağına karar vermek hükümetin salahiyetindedir (m. 5)[1168]. Böylece ruhsatlı kazılarda ya da tesadüfen bulunan eski eserlerin de *tamamen* devlet tarafından alıkonması kanunen mümkün kılınmıştır.

Taksime dair muameleler ve prosedür Nizamname'de tanzim edilmiştir. Eski eser bulunduğuna dair mülki idare ve kâşif tarafından tanzim edilen deftere, eşyanın taksiminin aynen mi yoksa kıymeten mi yapıldığı kaydedilir (m. 27)[1169]. Taksimin nasıl yapılacağı hususunda idarece tereddüt edilirse Maarif Nezaretinden görüş sorulur (m. 28)[1170]. Eğer tefriki kâbil değilse bedelini takdir etmek için mülki idare ve kâşif tarafından birer muhammin tayin edilir. Bunlar da ihtilaf ederse hükümetin tayin ettiği üçüncü muhamminin verdiği karar kesindir (m. 29)[1171].

Tatbikatta taşrada arkeolojiden anlayan ve eserlerin kıymetini takdir edebilecek kabiliyette personel kifayet etmediğinden[1172], mülki idare ekseriyetle taksimin nasıl yapılacağını Maarif

reddedilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-33; ŞD., 207-45). Tarsus'ta *eski bir kabristan olduğu anlaşılan arsada* bulunan sikkelerin üçte ikisi, mirî arazide bulundukları gerekçesiyle Müze-i Hümayun'a alınmıştır (*BOA*, MF.MKT., 57-160).

[1165] "… ve mahal-i zuhuru *arazi-i mevkufeden* olduğu cihetle nizamen sülüsanı devlete ait (…) olduğundan…" *BOA*, MF.MKT., 75-94.

[1166] *BOA*, MF.MKT., 31-108.

[1167] *BOA*, MF.MKT., 58-56.

[1168] "Beşinci madde: Âsâr-ı atîkanın taksimi hükümetin talebine göre aynen veyahut kıymeten icra olunur."

[1169] "Bend-i sabık mucebince tanzim olunan defter üzerine eşyanın aynen veyahut kıymeten taksimi muamelesi icra kılınıp suret-i taksim defterin zeyline şerh edilecektir."

[1170] "Taksimin aynen veyahut kıymeten icrasında hükümet-i mahalliyece tereddüt olunur ise bâ-telgraf Maarif Nezaretinden istifsar-ı rey olunacaktır."

[1171] "Tefriki kâbil olmayan âsâr-ı atîkanın bedeli tahmin kılınmak üzere taraf-ı hükümetten ve kâşif canibinden birer muhammin tayin kılınacaktır ve bu iki muhammin beyninde ihtilaf vuku bulur ise hakem olmak üzere taraf-ı hükümetten tayin kılınacak üçüncü muhamminin vereceği karar kati olacaktır."

[1172] Kaş'ta yapılan kazılarda bulunan eserlerle alakalı olarak Konya Vilayeti tarafından Maarif Nezaretine yazılan telgrafta, mütehassıs personel eksikliği şöyle ifade edilmiştir: "… âsâr-ı mezkurenin kısm-ı küllü bir âsârın ecza-yı mütemmimesinden olmak hasebiyle tefrik ve taksimi kâbil olmadığından bedel-i nakdîleri lazım gelip bu havalide ise âsâr-ı atîka fennine aşina

Nezaretinden sormuştur[1173]. Bazen Nezaret tarafından verilen talimata göre mülki idarece taksim yapılıp Müze-i Hümayun'un hissesi yollanmış[1174]; bazen de taksimi yapmak üzere Nezaret tarafından hususi bir memur vazifelendirilerek eski eserlerin bulunduğu mahalle gönderilmiştir. Bu memur umumiyetle Müze-i Hümayun'da vazifeli bir şahıs ya da bizzat Müze müdürüdür[1175]. Zaman zaman eserlerin tamamının İstanbul'a gönderilmesi istenmiş ve taksim doğrudan Müze Müdürlüğünce yapılmış, hak sahiplerine de hisseleri iade edilmiştir[1176].

Eğer bulunan eserler hıfz ve teşhire şayan görülürse, eserlerin tamamı Müze-i Hümayun'a alınıp hak sahiplerine hisseleri nispetinde bedelleri ödenirdi[1177]. Sikkeler için de tatbikat benzer şekilde olmuştur[1178]. Hıfz ve teşhire şayan görülmeyen sikkelerin dahi, Müze'nin hissesinden artakalan kısmının Hazine'de tutulup bedellerinin sahiplerine ödendiği misaller mevcuttur[1179]. Bu gibi hallerde devletin cebrî satın alma salahiyetini kullandığı ve eserlerin mülkiyetini devren iktisap ettiği söylenebilir.

---

kimse olmadığı cihetle hukuk-ı devlet tamamıyla temin edilemediğinden… âsârın İzmir'e nakliyle mümkünü't-taksim oldukları halde taksimin İzmirce icrası ve taksimi kâbil olamazsa fiyatının oraca takdiri…" *BOA*, MF.MKT., 77-59.

[1173] *BOA*, MF.MKT., 48-49; 51-1; 58-63; TS.MA.e, 1426-44.

[1174] *BOA*, MF.MKT., 45-55; 48-119; TS.MA.e, 1426-44.

[1175] Mesela Fransa Devleti namına Menemen ve Manisa'da yapılan kazılarda çıkan eserleri taksim için Maarif Nezareti tamirat müdürü ve aynı zamanda Müze-i Hümayun müdür muavinlerinden Kadri Bey'in gönderilmesi düşünülmüştür (*BOA*, MF.MKT, 79-1). Daha sonra bizzat Müze Müdürü Osman Hamdi Bey gitmeye karar vermiştir (*BOA*, MF.MKT., 80-117). İstanbul'dan gönderilen hususi memur ile mülki idarenin vazifelendirdiği memurun taksimi beraber yapmasının da misali vardır. Mesela Kadri Bey, Çanakkale'ye Schliemann'ın bulduğu eserleri bu şekilde taksim etmesi için gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 62-94). 1882'de Müze Müdürü Hamdi Bey de yine Çanakkale'ye Schliemann'ın kazılarında çıkan eserleri taksim için gitmiştir (Cezar, 300). Amerikalıların Behram'da yaptığı kazılardan sonra taksim için yine Hamdi Bey'in gönderilmesi hakkında bkz. *BOA*, MF.MKT., 77-24. Başka misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 58-63; 57-156.

[1176] *BOA*, MF.MKT., 45-5; 51-1; 53-42; 53-119.

[1177] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 51-1. Hatta bir vesikada, Kıbrıs'ta malik olduğu tarlayı kazarken tesadüfen altın ve gümüş âsâr-ı atîka bulan kimseden eserlerin alındığı ve kâşif malike düşecek üçte ikilik hisse kıymetinin, bedelen ve *kaime* (kağıt para) olarak kendisine ödendiği görülmektedir. Malikin daha sonra itiraz edip payının "sikke-i halisa" olarak ödenmesini istemesi dikkat çekicidir. Bkz. *BOA*, DH.MKT., 1324-2.

[1178] 1878'de Halep'te ahaliden kimselerin mirî arazide âsâr-ı atîka vasfında 334 adet bakır sikke bulduğu Vilayetten haber verilerek bir tanesi numune olarak Maarif Nezaretine gönderilmiştir. Müze müdürünün muayenesi neticesinde *Müze'nin hissesinden artakalan kısmın bedeli* bulanlara ödenmek üzere sikkelerin *tamamının* gönderilmesi istenmiştir (*BOA*, MF.MKT., 57-148). 1876 senesinde Trablusgarp'ta bir hanede bulunan 312 adet gümüş eski sikkenin muayene neticesinde *tamamının* Müze'ye konulmasına karar verilmiş ve devlete ait üçte birlik hisseden *artakalan kısmın bedelinin* hane sahibine ve bulana ödenmesi yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 35-8). Şam'da bir kimsenin hanesini tamir ederken tesadüfen bulmuş olduğu gümüş meskukat-ı atîka muayene için Müze müdürüne yollanmış; *hıfz ve teşhire şayan* antikadan ise [Müze'nin hissesinden artakalan kısmının] bedelinin ödenerek tutulması, değilse aynen iadesi yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 34-53). Bir misalde ise sahibi bulunmayan eski sikkeler Müze'ye alınmış ve tamamı devlete ait olduğundan Müze tahsisatından kimseye bir ödeme yapılmayacağı yazılmıştır: "Bu misilli âsâr-ı atîka için müze tahsisatından bedel itası müzenin hissesi istifa olunduktan sonra sahibine kalıp da müze için mübayaa olunacak eşyaya mahsustur. Meskukat-ı mezburenin sahibi olmadığı hasebiyle kaffesi müzeye ait olmak iktiza edeceğinden…" (*BOA*, MF.MKT., 61-79). 1876'da Trablusşam'da bulunmuş sekiz buçuk dirhem ağırlığında eski bir altın sikkenin Müze'ye konmaya şayan olduğu anlaşılmış ve Vilayet defterdarı vasıtasıyla gönderilmiştir. *BOA*, MF.MKT., 34-3; 40-30; 39-44. Bir diğer misal için bkz. *BOA*, MF.MKT., 48-119.

[1179] Bir vesikada Müze-i Hümayun, 1877'de Bağdat'ta bir kimsenin mülkünden çıkan gümüş sikkelerden hissesini aldıktan sonra kalanı Hazine'ye iade etmiş, Hazine sikkelerin aynını elinde tutarak bedelini malike göndermiştir (*BOA*, MF.MKT., 46-54). 1878 senesine ait bir başka misalde, Sivas'ta bir tarlada bulunan 737 adet sikkenin üçte biri Müze için alıkonduktan sonra kalanı Maliye Nezaretine iade edilmiş ve bedellerinin tarla sahibi ile bulanlara ödenmesi yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 53-34). 1876'da Şam'da bir kimsenin hanesini tamir ederken tesadüfen bulduğu sikkeler Hazine'den Maarif Nezareti'ne gönderilmiş, Müze müdürünün muayenesi neticesinde "hıfz ve teşhire şayan âsâr-ı atîkadan olmadığı" anlaşılarak tekrar Hazine'ye iade olunmuştur (*BOA*, MF.MKT., 34-53). Müze'de muhafazasına lüzum görülmeyen bu sikkeleri Hazine'nin para basımı veya adi gümüş ihtiyacı gibi sebeplerle tutmayı tercih ettiği yahut sikkelerin Hazine'de biriktirilmesi yönündeki tatbikatın devam ettiği düşünülebilir. Daha sonra Müze-i Hümayun'da sikke koleksiyonu yapılması için eski sikkelerin takım takım tertibine başlanmış ve Hazine'de mevcut olan eski sikkelerin de koleksiyon için gönderilmesi Maarif Nezareti tarafından Maliye Nezaretine yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 77-45).

Müze-i Hümayun'a hibe yoluyla da eski eserlerin mülkiyeti iktisap olunabilir. Mesela 1881 senesine tarihlenen bir vesikaya göre Belçika'nın Antwerp şehrinde ikamet eden bir şahıs, nadir sikkelerden oluşan eski eser koleksiyonunu Osmanlı hükümetine hediye etmek istediğini mektupla bildirmiştir. Mesele Nezaret ile Müze-i Hümayun Müdürlüğü arasında görüşülmüş ise de neticede eserlerin alınıp alınmadığı bilinmemektedir[1180]. Ancak nizamen böyle bir bağış kabulünün önünde engel görülmemektedir. 1879 tarihli başka bir vesikadan, Sir Henry Layard'ın Müze-i Hümayun'a bazı eserler hediye ettiği anlaşılmaktadır[1181].

b. Mülkiyetin Sona Ermesi

Eski eser üzerinde devlet mülkiyetinin sona ermesine dair tipik haller, eserin satılması veya bağışlanması (hediye edilmesi) şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bazen Müze'nin masraflarını karşılamak için kaynak elde etme maksadıyla satış yaptığı görülmektedir[1182]. Bazen de ilmî sebeplerle Müze tarafından satış ya da takas yapılmıştır[1183].

Kazılar neticesinde bulunan eski eserlerin taksimi esnasında hükümetin, hissesini, bedelini almak kaydıyla ya da hediye olarak araştırıcıya bıraktığına dair de misaller vardır. Mevzuyla alakalı en meşhur vakalardan biri, Almanların Bergama kazılarıdır. Daha önce birkaç defa ruhsat talebi reddedilen[1184] Almanya Devleti tarafından, Berlin Müzesi namına Bergama'da kazı yapılması için müracaatta bulunulmuş ve 6 Ağustos 1878'de bir senelik ruhsat verilmiştir[1185]. Kazılar bittiğinde Sefaret, "devlete düşen 2/3'lük hissenin yarısının (1/3'ün), kazı masrafları mukabilinde kendilerine bırakılmasını" rica etmiştir. Maarif Nezareti, "Nizamname ahkamına muvafık değilse de Müze'nin hissesinden o kısmın Almanya Devleti'ne *mücerret cemile-i mahsusa* [tamamen bir ihsan kabilinden] olarak bırakılmasının *müsaade-i aliyye-i vekaletpenahilerine mütevakkıf* [Sadrazamlığın müsaadesine bağlı] bulunduğunu" ifade etmiştir. Nihayetinde Almanya'nın hissesi bir *cemile-i mahsusa* olarak 2/3'e çıkarılmıştır[1186].

[1180] *BOA*, HR.TO., 525-84; TS.MA.e, 1426-36.
[1181] *BOA*, MF.MKT., 64-37.
[1182] Gerçek, 96. Mesela 1876 senesinde 847 adet altın sikkenin hükümet tarafından satıldığı ifade edilir (Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 461). Müze'de bulunan eski eserlerden bir cinsten olanlarının bir miktarı tutulup fazlasının satılmasına karar verilmiş ve fazlaca bulunan İskender altınları satılmak üzere Beyrut Ticaret Mahkemesine gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 33-9). Ticaret mahkemesinin bu yazışmanın muhatabı olması düşündürücüdür.
[1183] Mesela Müze-i Hümayun'da bulunan bir taş, büyük parçası British Museum'da bulunduğu ve takım olması hasebiyle İngiliz Sefareti tarafından talep olunmuş; buna mukabil birkaç parça eski eserin Müze-i Hümayun'a verilmesi neticesinde padişah iradesiyle (müsaade-i seniyye) talep kabul edilmiştir. Fakat bundan sonra böyle kayıtlı eserin ihracına izin verilmeyeceği bildirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 60-9). Hamdi Bey, Maarif veznesinde mühürlü bir kasada bulunan eski sikkeleri Müze-i Hümayun'a aktarmış; bunlar içinde mükerrer olan veya Müze-i Hümayun'da benzeri bulunanların satışı veya Müze'de bulunmayan eserlerle takası için izin istemiştir. Mesela Atina'dan gelen bir kimsenin elinde Müze'de emsali olmayan sikkelerin bulunduğu haber alınmış ve bunların alınması için Müze'de fazla bulunan Bizans altınlarının takasta kullanılmasının münasip görüldüğü Babıali'ye arzedilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 77-72).
[1184] Bkz. *BOA*, HR.TH.., 17-22; HR.MKT., 853-11; 900-37 MF.MKT., 22-47; HR.İD.., 1445-1; 1445-2; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 165-166.
[1185] *BOA*, MF.MKT., 56-101 (23 Cemâziyelevvel 1295 / 25 Mayıs 1878); Sönmez, *Zeus Sunağı*, 170-171.
[1186] *BOA*, HR.İD.., 1445-3 (5 Ekim 1878); Sönmez, *Zeus Sunağı*, 176. Bazı yazarlar, Almanya adına kazıyı yürüten Humann'ın kazı yaptığı araziyi satın aldığını ileri sürse de buna dair bir malumata tesadüf edilmemiştir. Almanya'ya üçte ikilik hisse verilmesini bu sebebe bağlamış olmaları muhtemeldir (Shaw, 109; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 43). Mustafa Cezar, "Sultan II. Abdülhamid, dostu Almanlar için Bergama mermerlerini çok görecek değildi ya!" diyerek meseleyi sırf

Ancak Sefaret, kazılar daha bitmeden, çıkacak eserlerin bir asrın mahsulü olduğunu ve tefrik edilmemesinin lazım geldiğini; bu çerçevede Osmanlı Devleti'ne kalacak 1/3'lük hissedeki eserlerin de kendilerine bırakılmasını talep etmiştir. Ayrıca ruhsatın dört ay daha uzatılmasını ve yine devletin 2/3'lük hissesinin (yani çıkarılacak eserlerin tamamının) kendilerine bırakılması mukabilinde bir tazminat ödemeyi teklif etmiştir. Neticede dört ay için yeniden izin verilmiştir. Meclis-i Maarif, devletin ilk kazılardaki 1/3 ve devamındaki 2/3 hisselerinin; eserler ortaya çıkarılıp ehlivukuf tarafından ayrı ayrı kıymet takdiri yapıldıktan sonra satılmasını; alınan bedellerin ise Müze'nin noksanlarının ikmali için kullanılmasını uygun bulmuş; Meclis-i Mahsus-ı Vükela tarafından da bu yönde karar verilmiştir[1187]. Yalnız Alman Sefareti, Müze-i Hümayun'un payı için toptan 20.000 frank vermeyi teklif etmiş, Maarif Nezareti ise hem ilk kazıdaki 1/3'lük kısmın kıymetinin 20.000 franktan fazla olduğunu iddia etmiş; hem de sonraki kazıdan çıkacak eserlerin 2/3'ü için şimdiden kıymet takdirinin yapılamayacağını ileri sürerek itiraz etmiştir. Neticede Sadaret, Almanya Devleti'ne mezkur eserlerin terkinin "müsaade-i mahsusa" kabîlinden olduğu ve bu hususi talebinin geri çevrilmeyip lütuf buyrulmasını arz etmiş ve aynı yönde irade-i seniyye de çıkmıştır[1188].

Daha sonra 1880'de kazı ruhsatı bir sene daha uzatılmıştır[1189]. Veliaht prens Wilhelm, bu kazıda çıkacak eserlerden Osmanlı Devleti'ne ait 2/3'lük hissenin de Berlin Müzesi için 20.000 franga satın alınması için yine hususen ricacı olmuştur. Kazıları teftiş için hükümetin tayin ettiği memurların hazırladığı rapora istinaden, Müze-i Hümayun Müdürlüğü, bu kazıda bulunan eserlerin, önceki kazıda çıkarılanların devamı mahiyetinde ve onlarla alakalı olduğunu; ayrıca bunların çoğunun ufak tefek parçalar halinde bulunduğunu ve tek başlarına bir kıymet taşımadığını bildirmiştir. Dolayısıyla 20.000 franga satılmasının münasip görüldüğünü beyan etmiştir. Nihayetinde Maarif Nazırı ve Başvekil de kararı tasdik etmiş ve padişah iradesiyle satışa izin verilmiştir[1190].

Padişahın doğrudan bir hediyesi gibi lanse etmiştir (Cezar, 301). Hadisenin öyle olmadığı, Maarif Meclisinin ve Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın meseleyi değerlendirerek müspet görüş bildirdiği görülmektedir. Diğer taraftan, siyasi vaziyet ve diplomatik münasebetlerin bu gibi meselelere aksetmesi muhakkaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nun 93 Harbi'nden sonra ciddi sıkıntılar yaşaması ve Almanya'nın nüfuzuna girmeye başlamasının tesiri ihmal edilemez. Bkz. Sönmez, *Zeus Sunağı*, 166-169.

[1187] *BOA*, İ..MMS., 63-2953.

[1188] *BOA*, İ..DH.., 790-64152 (1 Ramazan 1296 / 19 Ağustos 1879). Talebin kabulünde siyasi baskı ve Alman veliaht prensinin ısrarı tesirli olmuştur (Sönmez, *Zeus Sunağı*, 184). Alman veliaht prensi Wilhelm, son derece memnun ve müteşekkir olduğunu hususi bir mektupla iletmiştir (*BOA*, Y..A...HUS., 162-45) Düyun-ı Umumiye Mektupçusu Vahid Bey tarafından Servet-i Fünûn'da yazılan bir yazıda, Bergama kalesi devlete ait olduğundan, orada bulunan eserlerin üçte ikisinin Müze'ye ait olması gerekirken; Dethier'nin, bunları kırık dökük mermer parçaları olarak tavsif ettiğini ve İstanbul'a nakletmek çok masraflı da olduğundan Almanlara 1000 Napolyon [Frangı]'na satmayı teklif ettiğini yazar (Vahid Bey, 346). Edhem Eldem'e göre Dethier'nin ölümünden takriben 20 sene sonra bu sözleri aktaran Caillard iyi niyetli değildir ve bu bir iftira olsa gerektir (Eldem, "Dethier", 80).

[1189] *BOA*, TS.MA.e, 1410-50 (23 Şaban 1297 / 31 Temmuz 1880).

[1190] *BOA*, TS.MA.e, 1426-96; İ..HR.., 284-17678; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 196-197. Hüseyin Muşmal, Humann'ın kazı neticesinde çıkarılan bu eserleri Berlin'e göndermesini kaçakçılık olarak tavsif etse de (Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 43) hukuken burada kaçakçılıktan söz etmek mümkün değildir. Ancak ruhsatlı kazılara başlamadan 1873 ve öncesinde Berlin Müzesi'ne Bergama'dan bulduğu bazı eserleri yollaması (Cezar, 300; Bayrakdar vd., 50) kaçakçılık olarak kabul edilebilir. Cevad Memduh Altar, buna mukabil Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne düşük faizli borç vermeyi taahhüt ettiğini kaydetmektedir. Bkz. Cevad Memduh Altar, *Sanatın Işığında 78 Yıl* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 680.

1878'de, başta devletin 1/3 hissesinin "cemile-i mahsusa" olarak terkedilmesi, bir tür hediye etme muamelesidir ve istisnai bir haldir. Kalan 1/3 ile dört aylık kazıdan çıkacak olan 2/3'ün 20.000 franga bırakılması ise satış muamelesi ya da bedelen taksim olarak düşünülebilir. Gerçi dört aylık kazıdaki 2/3'lük pay, daha eserler çıkmadan bırakılmıştır; burada haktan feragat karşılığında alınan bir bedel bahis mevzuudur. Dolayısıyla bu, hususi bir tür satış olarak görülebilir. 1881'deki muamele ise tipik bir satıştır[1191].

Bir diğer misal, 1882'de Avusturya İmparatoru adına sefir Baron Heinrich von Calice'in talebiyle Teke sancağı Kaş nahiyesinde yürütülen kazılardır. İki sene müddetle eski eser araması yapılması için verilen ruhsatta, mirî arazilerde bulunacak eserlerin üçte ikisinin, sahipli yerlerden çıkanların ise üçte birinin devlete ait olacağı yazılmıştır[1192]. Kazılar bittiğinde, çıkan eserlerin çoğu birbirinin mütemmim cüzü olduğundan bedelen taksimin ve dolayısıyla kıymet takdirinin yapılması gerektiği vazifeli memur tarafından ifade edilmiştir. Neticede memurca 129 parça eski eser "nakâbil-i taksim" addedilerek kazıcılara teslim olunmuş ve nakline izin verilmiş, devletin hissesi olarak da hafriyat mahallinde 66 parça eski eser ile 76 adet bakır sikke bırakılmıştır. Bırakılan eserlerin İstanbul'a yollanması Maarif Nezareti tarafından Konya Vilayetine yazılmıştır[1193]. Kazı komiserinin ifadesine göre kazı neticesinde Müze-i Hümayun'un hissesine düşen eserlerin her biri 80-90 kantar[1194] ağırlığındadır ve İstanbul'a getirilmesi çok masraf gerektirmektedir. Ayrıca bunların ekseri parçası da Avusturyalı kazı heyetinin elinde bulunmaktadır. Maarif Nezareti, eserlerin Avusturyalılara teklif edilerek bunlar için ne kadar para vereceklerinin öğrenilmesini ve eğer kıymetince bir bedel önerilirse icabının düşünüleceğini Teke Mutasarrıflığına yazmıştır[1195].

Neticede eserlerin kaçta kaçının Müze'ye kaldığı tam olarak anlaşılamamaktadır. Ruhsatta müstesna şartlar yoktur ve bunlara bakılacak olursa da eski eserlerin çıktığı yere göre 1/3 veya 2/3'ünün Müze için ayrılmış olması muhtemeldir. Mustafa Cezar, "eserlerin yarıdan fazlası II. Abdülhamid'in izniyle Avusturyalılara verilmiş" diyorsa da[1196] vesikalardan böyle bir şey tespit edilememektedir. Taksimi kâbil olmayanlar için ayrıca Müze'ye bir ödeme veya bedelen taksim yapılıp yapılmadığı bilinmemektedir. Müze için bırakılmış eski eserlerin dahi muhtelif sebeplerden satışının düşünülmesi ise dikkat çekicidir.

[1191] Kazılara devam etmek isteyen Almanlar için 1883'te verilen ruhsatta bu sefer Osmanlı Devleti lehine olarak Nizamname ahkamı tatbik olunmamıştır. Kazılar bir müddet daha devam etmiş, ruhsat müddeti uzatılmış ve bazı eserler Müze'ye alınmıştır. 1884 AAN devrinde vuku buluduğundan, aşağıda beşinci bölümde hadiseye dair değerlendirme yapılacaktır.
[1192] *BOA*, MF.MKT., 74-146.
[1193] *BOA*, MF.MKT., 77-59. Szemethy, 168 sandığın Osmanlı memuru tarafından taksim edildiğini kaydeder. Bkz. Szemethy, 346-347.
[1194] Bir kantarın o devirde takriben 100 kilograma tekabül ettiği bilinmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Kantar", *İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 24/319.
[1195] *BOA*, MF.MKT., 80-72. Ayrıca yerinde bırakılmış olan bir devasa kapı ile birkaç lahiti götürmek için aynı heyet 1884'te izin alarak sahaya geri dönmüştür. Ancak Müze Müdürü Osman Hamdi Bey Dolphin lahdine el koyarak Müze-i Hümayun'a almış, Viyana'daki parçaların devamı olduğu için diğerlerini götürmelerine ise izin verilmiştir. Bkz. Szemethy, 346.
[1196]. Cezar, 305.

1881 senesinde Amerikan Âsâr-ı Atîka Cemiyeti'ne (*American Archaeological Institute*) 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* şartlarına tâbi olarak Behram (Assos) köyünde eski eser araması yapmaları için iki senelik ruhsat verilmiştir[1197]. Taksimatın yapıldığı ve Müze-i Hümayun'un hissesini aldığı vesikalardan anlaşılmaktadır[1198]. Bununla beraber zaman zaman Amerikalıların, Müze'nin hissesinin kendilerine bahşedilmesi; ya da eserlerin alçı kalıplarının alınması; yahut da taksimattan sonra mahallinde kalan "kıymetsiz" eski bina parçalarını almalarına müsaade olunması gibi talepleri olmuştur[1199]. Bir vesikadan anlaşıldığına göre eserlerin resimlerini götürmelerine izin verilmiş; eserlerin muayene, tetkik, taksim ve nakli için gereken muameleleri yapmak üzere Müze müdürü Osman Hamdi Bey'in oraya gönderilmesine karar verilmiştir[1200]. Diğer taleplerin kabul edilip edilmediği, bir karşılık alınıp alınmadığı ya da bulunan eserlerin ne kadarının Amerikalılar tarafından götürüldüğü Osmanlı vesikalarından tam olarak tespit edilememiştir. Amerikan Arkeoloji Enstitüsü'nün yazdığı rapordan anlaşılan, kazıları Müze-i Hümayun namına Demosthenes Baltazzi (*Baltacızade Dimosten*) Bey murakabe etmiştir. Kazılarda bulunan kabartmalar ve sikkeler gibi eski eserleri titizlikle taksim eden Baltazzi Bey, eserlerin üçte ikisini Müze için alıkoyup üçte birini Amerikalılara vermiş; ayrıca Müze için kıymetli görmediği bazı parçaları ise taksime tâbi tutmadan onlara terk etmiştir[1201].

1879 senesinde Fransız Sefareti, 1866'da Semadirek adasında bulunup altı sandık içinde Enez'e nakledilen eski eserlerden bir kısmının zayi olduğunu ifade ederek; konsoloslukta bulunmakta olan ve bir listesi de arzedilen eserlerin Fransa'ya götürülmesi için padişahın hususi müsaade buyurmasını yahut eserlerin kendilerine hediye edilmesini talep etmiştir. Sadaret arz tezkiresinde, "esasında böyle eski eserlerin yurt dışına ihracının Nizamname'ye aykırı olduğunu; ancak eserlerin o zaman bir şekilde nakledilmiş olması ve hâlihazırda da konsoloslukta bulunmaları hasebiyle, ihraca izin verilmesinin Meclis-i Vükelaca münasip görüldüğünü" ifade etmiş; akabinde padişah tarafından da bu yönde irade çıkmıştır[1202]. Fransızların kazısının 1869 Nizamnamesi'nden bile önceye dayandığı anlaşılmakta, fakat ruhsatın hangi şartlarla verildiği bilinmemektedir. Fransızların 1866'da eserleri çıkartıp Enez'e nakletmelerine izin verilmesi ve ayrıca hadisenin üzerinden bu kadar zaman geçmesi gibi sebeplerden hükümetin, Fransızların eserlerdeki hakkını kabul ettiği düşünülebilir.

Netice itibarıyla, kazılardan çıkarılan eski eserlerin nakli ve muhafazasının masraflı bulunması, bunların Müze'de de hıfz ve teşhire şayan görülmemesi ya da yalnızca diplomatik

[1197] *BOA*, TS.MA.e, 1426-29.
[1198] *BOA*, TS.MA.e, 1426-21; MF.MKT., 82-49.
[1199] *BOA*, MF.MKT., 76-8; 82-49; HR.TO., 148-15.
[1200] *BOA*, MF.MKT., 77-24.
[1201] Joseph Thacher Clarke, *Report on the Investigations at Assos, 1882, 1883, Part I* (New York: Macmillan Company, 1898), 34-38. Fransız arkeolog Reinach da hükümet tarafından mühim friz ve heykellerin alındığını ve ayrıca diğer küçük eski eserlerin de üçte ikisinin elde tutulduğunu; Amerikalılara ise pek az şey bırakıldığını, bazı eserlerinin restorasyonu için lazım olan bina parçalarının da götürülmesine izin verildiğini ifade eder. Bkz. Salomon Reinach, "Chronique d'Orient: Fouilles et Découvertes", *Revue archéologique (Antiquité et moyen age)* 3/2 (1883), 263.
[1202] OA, İ..HR.., 278-17050 (6 Safer 1296 / 30 Ocak 1879); Tevfik Temelkuran, "Ülkemizden Götürülen Tarih ve San'at Hazineleri - İlk Eski Eserler Nizamnamesi", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 27 (1969), 72-73.

münasebetler sebebiyle eserlerin satışı veya hediye edilmesinin bahis mevzuu olabildiği görülmektedir. Dikkat çekici nokta, araştırıcıya ruhsatlı kazılarda kanunen tanınan pay haricinde bir hissenin devredilmesi için mutlaka padişah iradesinin lazım görülmesidir. Anlaşılan padişah, yürütme erkinin (kuvve-i icraiye) başı olarak, devlet malı olan eski eserler üzerinde tasarrufta bulunmaya salahiyetli görülmektedir. Ancak diğer devlet makamları, Nizamname'de kendilerine padişah tarafından tanınmış olan salahiyeti aşamaz ve dolayısıyla doğrudan kendi takdirleriyle eski eserlerin devir ve ferağına karar veremezlerdi[1203].

3. Hususi Mülkiyet Rejimi

Nizamname'de eski eserlerin hususi mülkiyet rejimine dair doğrudan bir hüküm yer almamıştır. Nizamname hazırlanırken sunulan layihalarda, eski eserlere malik olanların, mülkiyet haklarının devam ettiğine dair açık hükümler mevcuttu[1204]. Maarif Nezaretinin 1874 tarihli son layihasında ve resmen neşrolunan Nizamname'de bu madde yer almamıştır. Böyle maliklerin hususi mülkiyetinin devam edeceği tabii olduğundan buna dair bir hüküm koymaya lüzum görülmediği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Nizamname meriyete girmeden önce eski eserlere malik bulunanların, aksi yönde bir tanzim bulunmadığından, mülkiyet haklarının devam ettiğinde tereddüt yoktur.

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete girdikten sonra eski eserlerin mülkiyetinin iktisabı ise ayrı bir mevzudur. Yine maliklerin mülkiyet haklarının kullanımına getirilen bazı tahditler mevzubahistir. Mülkiyet hakkının iktisabı ve kullanımına dair hükümler ile tatbikat aşağıda tetkik olunacak ve 1874 AAN devrinde hususi mülkiyet rejimi ortaya konacaktır.

a. Mülkiyetin İktisabı

Nizamname'de mülkiyetin iktisabına dair en tafsilatlı hükümler, ruhsatlı kazılarla alakalıdır. Verilen bazı ruhsatlarda, mülkiyet cihetinden Nizamname'den farklı esasların kabul edildiği de görülmektedir. Bunlar "istisnai veya hususi ruhsatlar" başlığı altında mütalaa edilecektir. Tesadüfen bulma yoluyla ya da hukuki muamele ile de eski esere malik olmak mümkündür. Sayılan hallerle mülkiyetin iktisabı, aşağıda ayrı ayrı tetkik olunacaktır. Gayrimenkul eski eserlerde mülkiyetin iktisabı meselesi ayrıca ele alınacaktır.

[1203] Devlet mülkiyetinde olan eski eserlerin satışı ve hediye edilmesi meselesi, ruhsatlı kazılarda dahi araştırıcıya pay hakkı tanınmayan 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyette olduğu devre için daha problematiktir. Buna dair daha tafsilatlı değerlendirme, 1884 AAN'nin hukuki rejiminin işlendiği Beşinci Bölüm'de yapılacaktır.

[1204] "İkinci madde: Efradın yedinde bulunan cüzi ve külli her türlü âsâr-ı atîka sahiblerine aittir." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/1. Mezkur madde 1870'te Maarif Nezaretinin sunduğu ilk layihada bulunduğu gibi Şura-yı Devlet Dahiliye Dairesinin 1872, Maarif Nezaretinin 1872 ve tekrar Tanzimat Dairesinin 1873 tarihli layihalarında yer almıştır. Bkz. *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 25/2; 2406-25, vr. 1/1.

i. Ruhsatlı Kazı Yoluyla

Ruhsatlı kazıların, mülkiyetin iktisabı için başlıca yol olduğu söylenebilir. Ruhsatsız olarak arama yaparken bulunan eski eserlerde kâşifin veya arazi malikinin mülkiyet hakkı yoktur[1205]. Dolayısıyla bulunacak bir menkul eski eserde hususi mülkiyetin tesisi için, mutlaka eski eser aramasının önceden resmî izin alınarak yapılması şarttır. Böylece araştırıcı yahut arazi maliki, ruhsatlı aramada meydana çıkarılmış eski eserler üzerinde Nizamname mucebince üçte birlik hisse hakkına sahip olur. Akabinde, meydana çıkarılmış eski eserlerdeki hissesini aynen mi yoksa bedelen mi alacağının tespiti için devlet tarafından taksimin yapılması icap eder. Resmî taksim yapılmaksızın kâşif veya arazi maliki eski eseri taksim edemez; bir kısmını ayırıp onda malik olduğunu iddia edemez, bir yere nakledemez ya da başkasına satamaz[1206]. Resmî taksim neticesinde hak sahibine eski eserden hissesi aynen verilebileceği gibi, bedelen de verilebilir.

Nizamname'nin 3. maddesi hükmünün, Osmanlı tebaası ya da ecnebi araştırıcılara verilen ruhsatlarda aynen yer aldığı; mülk arazide bulunan menkul eski eserlerin üçte birinin arazi malikine, üçte birinin araştırıcıya ve üçte birinin devlete ait olduğunun yazıldığı görülmektedir[1207]. Mesela mülk arsa, hane, bağ ve bahçe gibi yerlerde yapılan kazılar böyledir[1208]. Nizamname'nin 3. maddesinin getirdiği sistemden ötürü araştırıcıların –2/3 hisse alabilmek için– kazı yaptıkları arazileri satın almaya yöneldikleri de ifade edilir[1209]. Mülk olmayan yerlerde ise araştırıcıya üçte birlik hisse verilmiş ve kalanı devlete ait olmuştur[1210]. Arazi *mutasarrıfının*, kâşif olması hali haricinde, bulunan eserde bir hissesi bahis mevzuu değildir[1211]. Ancak bir vesikada, işçilerin bulduğu eski eser için, kâşife verilecek üçte birlik hissenin, işçiler ile işçiyi ücretle çalıştıran arazi mutasarrıfı arasında eşit olarak paylaştırıldığı görülmüştür[1212].

[1205] Zira m. 3 mucebince "gayr-ı mekşuf olan âsâr-ı atîkanın her nerede bulunursa bulunsun devlete ait" olması prensiptir. Ayrıca m. 7'ye göre "… bu memnuiyyet hilafında hareket edenlerin bulacakları âsâr-ı atîka kamilen zapt olunur".

[1206] Maarif Nezaretinin hazırladığı 1874 tarihli layihanın 36. maddesinde şöyle bir hüküm vardır: "Hafriyat-i cedide mahsulü olan âsâr-ı atîkanın muamele-i nizamiyesi icra olunmazdan evvel bey' ve şirası memnudur[,] o makule eşya her kimin yedinde bulunur ise zapt edilir." (*BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2/4). Nizamname'nin son halinde mezkur madde yer almamışsa da hükümlerin umumundan aynı netice çıkarılabilir. Mesela bir vesikada, Avusturyalı heyetin Kaş'taki kazısından çıkan eserlerin bir kısmını nakletme talebini vazifeli memur reddetmiş, "icap eden tahkikatın icrasından sonra nizamen hisselerine isabet edecek âsârı nakledebileceklerini" bildirmiştir (*BOA*, MF.MKT., 77-59). Schliemann'a 1876'da verilen ruhsatta da benzer şart yer almıştır (*BOA*, MF.MKT., 34-30).

[1207] *BOA*, MF.MKT., 22-6; 22-38; 28-174; 32-162; 34-57; 74-146; ŞD., 207-30; 207-34.

[1208] Nizamnamenin hazırlanması esnasında sunulan layihalarda "karye ve kasaba derununda vaki mülk arsa ve tetimme-i sükna bulunan mahalde" ve "mülk arsa ve tetimme-i süknadan gayri tasarruf olunan arazide" gibi ayrımlar yapılmışsa da Nizamname'de yalnızca "arazinin sahibi" zikredilmiştir ve tatbikattan da mülk arazilerdeki malikin kastedildiği anlaşılmaktadır.

[1209] Uluçay, 58; Yıldırım - Martal, 1100; Atlıman, 115.

[1210] *BOA*, MF.MKT., 26-134; 27-171; 31-108; 34-33; 34-54; 53-119; 57-160; 58-56; 75-94; ŞD., 207-16; 207-41; 207-45.

[1211] *BOA*, MF.MKT., 56-107.

[1212] Mardin'de Cenancızade Emin'in hanesinin avlusunda kazı yapan işçiler, tesadüfen avlu duvarından 3 metre uzaklıkta bir yerde 111 adet sikke bulur. Emin, orasının *harimi* (ihya edilen arazisi) olduğunu ve hayattayken babasının, şimdi ise kendisinin tasarrufunda olduğunu iddia etse de senetle ispat edemez. Tahkikat neticesinde, köyün dörtte üçünün, mutasarrıf bulunan Şeyh Ahmed'e fermanla temlik edildiği ve dörtte birinin ise mazbut Hatuniye Medresesi vakfına ait olduğu anlaşılır. Nizamname'ye göre üçte biri devlete, üçte birinin ise işçilere ait olmasında şüphe yoksa da kalan üçte birin kime verileceğinde tereddüt edilir ve mesele Diyarbakır Vilayeti tarafından Maarif Nezaretine yazılır. İhtilaflı üçte birlik hissenin, 1858 AK m. 78'e göre "mirî veya mevkuf araziye 10 sene nizasız ve hüsnüniyetli olarak ziraat ve tasarruf etmiş olan kişinin hakk-ı kararı olması" hükmüne binaen tapuya hak kazanacak olan Emin'e mi verileceği; yoksa Şeyh Ahmed'in veresesi ile vakıf arasında

Devlet taksimin aynen veya kıymeten yapılması hususunda takdir hakkına sahiptir. Eğer bulunan eserler Müze'de hıfz ve teşhire şayan bulunursa, eserlerin tamamı Müze-i Hümayun'a alınıp hak sahiplerine hisseleri nispetinde bedelleri ödenebilir[1213]. Ya da Müze yalnızca kendi hissesini elinde tutarak geri kalanı hak sahiplerine aynen iade edebilir[1214]. Bazen de Müze, eserlerdeki hissesini, bedelini almak kaydıyla araştırıcıya bırakabilir; yani satış ya da hediye etme yoluyla mülkiyet hakkını devredebilir[1215].

Mezkur 3. madde hükmü, yanlış anlaşılmalara da sebebiyet vermiştir. Mesela Reinach, bahsi geçen hüküm mucebince, taksimi kâbil olmayan (*indivisible*) eserlerin bölünmeyip ancak kıymetlerinin takdir edileceğini; araştırıcı toplam değerin üçte ikisini ödemeyi teklif ederse Babıali'nin kabul etmek zorunda olduğunu ifade eder. 1882'de Avusturyalı Benndorf'un Gülbahçe'de (Urla, İzmir) yaptığı kazılarda çıkan friz parçalarının böyle ayrılmayarak götürülmesi istendiğinde; devletin bu eserleri bölünemez kabul edip devletin payı ödenerek götürülmesine izin vermesini delil olarak sunar. Amerikalıların 1881-1883 seneleri arasında Behram'da (Assos) yaptığı kazılardan çıkan friz parçalarının da kanunen bölünemez sayılması gerektiğini ileri sürer. Babıali'nin buna izin vermediğini ve mezkur frizlerden iki parçayı Amerikalılara bırakarak yedi parçayı İstanbul'a aldığını kaydeden Reinach, Amerikalı heyetin, "kanunun tatbikinde ısrarcı olmamasını" tenkit etmiştir[1216].

Devletin taksimi aynen veya kıymeten yapmakta takdir hakkını haiz bulunduğunun tekrar altı çizilmelidir. Fakat bilhassa ecnebi arkeologların bunu kabullenmek istemediği ve sınırları zorladıkları anlaşılmaktadır. Daha sonra görüleceği üzere, kimi zaman ecnebi sefaretlerin, "bölünemez ya da tek parça eserler araştırıcıda bırakılmak; eşi ve benzeri varsa taksim edilmek" şartlarıyla hususi ruhsat talep etmelerinin sebebi muhtemelen bu salahiyetin kullanılmasının önünü almaktır.

ii. İstisnai veya Hususi Ruhsatlar

Nizamname'nin 3. maddesinde tanzim olunan "üçlü taksim" sisteminin, verilen bazı eski eser arama ruhsatlarında yer almadığı ve istisnai şartların dercedildiği görülmektedir. Bu şartlar kimi zaman devletin ve Müze'nin lehine, kimi zaman araştırıcının lehine olmuştur. Eserlerin asıllarının Müze'ye,

hisseleri nispetinde taksim mi edileceği sorulur. Neticede mezkur mahallin Şeyh Ahmed veresesinin tasarrufunda bulunduğu sabit olur. Dolayısıyla üçte birlik hisse buna verilir. Ancak işçilere verilecek üçte bire gelince, işçiler Emin tarafından ücretle istihdam edildiğinden ve eserleri elinde gizleme fırsatı varken hükümete ihbar etmesiyle kötü niyetli olmadığı anlaşıldığından ona da mevzubahis üçte birlik hissenin yarısının verilmesinin icap ettiğine karar verilir. Ancak taksimat Müze-i Hümayun tarafından yapılacak, eğer Müze'ye alınması lüzumu görülen bir şey olursa aynen alınıp bedeli sahiplerine ödenecektir. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 48-49; 51-1.

[1213] *BOA*, MF.MKT., 51-1; DH.MKT., 1324-2.

[1214] *BOA*, MF.MKT., 53-42.

[1215] Mesela Alman mühendis Humann tarafından Bergama'da yürütülen ilk iki sezonluk kazılarda çıkan eserlerden Müze-i Hümayun'a düşen hisseler, Almanya Veliaht Prensi Wilhelm'in hususi ricası üzerine ve Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Maarif Nezareti ve Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın uygun bulmasıyla irade-i seniyye ile toplamda 40.000 frank karşılığında satılmıştır (*BOA*, İ..DH.., 790-64152; İ..HR.., 284-17678). Avusturya İmparatoru namına Kaş'ta yürütülen kazılarda bulunan eserlerden Müze-i Hümayun'un hissesine düşen kısmın tonlarca ağırlıkta olduğu ve İstanbul'a getirilmesinin çok masraf gerektirdiği, eserlerin parçalarının çoğunluğunun da kazı heyetinin elinde bulunduğu rapor edilmiştir. Dolayısıyla Müze'nin hissesine düşen kısmın Avusturyalılara satılması düşünülmüş, ne kadar para vermeyi kabul edecekleri soruşturulmuştur (*BOA*, MF.MKT., 80-72).

[1216] Reinach, "Turkish Officials", 30-31.

kopyalarının araştırıcıya ait olması şartının yer aldığı ruhsatlar ile 1874 *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden evvelki şartlarla müstesna ruhsatlara dair misaller, aşağıda sırasıyla ele alınacaktır.

α. Eserlerin Asıllarının Müze'ye, Kopyalarının Araştırıcıya Ait Olması

Tatbikatta görülen bazı misallerde, Nizamname'nin 3. maddesindeki taksim sistemine aykırı ruhsat şartları göze çarpmaktadır. Mesela Almanya Devleti veliahdı namına Bergama'da kazı yapmak için Sefaret tarafından 1874'te ruhsat talep edildiğinde[1217]; Maarif Nezareti, "hayli eski eser bulunduğu düşünülen bu mahalde devlet namına da kazı yapılması niyeti mevcut olduğundan Nizamname'nin 23. maddesi hükmünce başkasına ruhsat verilmesinin mümkün olmadığını" ifade etmiştir. Fakat devamında, "mademki veliaht hazretleri istiyor, eski eser araştırmasında maksat tarihî malumat elde etmek olduğundan; bulunacak eski eserlerin alçı ve resimleri kendilerine bırakılmak, asılları ise Müze-i Hümayun'a alınmak kaydıyla ve bütün masraflar kendilerine ait olmak üzere ruhsat verilebileceği; kazılması planlanan yerlerin yüz ölçümleri (*miktar-ı zirâ'ı*) ile semt ve isimleri, ayrıca hangi sırayla kazılmak istendiğinin bildirilmesi" yazılmıştır[1218]. Daha sonra Almanlar taleplerinden vazgeçmişlerse de Nezaret tarafından Nizamname ahkamından farklı olarak eski eserlerin yalnızca alçı ve resimlerinin araştırıcıya verilip asıllarının tamamen Müze'ye ait olmasının şart koşulması dikkat çekicidir.

Daha sonra 1878-1881 arasında yürüttükleri ve neticesinde Müze-i Hümayun'un payını satın aldıkları kazıların akabinde, 1883'te Almanya tekrar Bergama'da eski eser aramak için ruhsat talep ettiğinde yine benzer şartlar ileri sürülmüştür. Bu sefer Müze Müdürü Osman Hamdi Bey, yapılacak kazılarda her ne çıkarsa Müze-i Hümayun'a ait olmak, ancak önceki naklettikleri eserlerin noksan parçaları bulunursa–fotoğraflı resimlerine tatbik edilmek suretiyle– yalnız onlar verilmek ve bunlar haricinde hiçbir şeyin götürülmemesi şartıyla ruhsat verilebileceği istikametinde görüş bildirmiştir. Maarif Nezareti ve Sadaret tarafından da uygun bulunarak bir senelik ruhsat verilmiştir[1219].

Bir diğer misal, Avusturyalı bir komisyonun Semadirek adasındaki eski eser aramasında görülmektedir. Komisyon, adada 1873'te ruhsatlı olarak kazılara başladıktan bir müddet sonra ara vermiş; 1875'te tekrar çalışmalara başlamak için Sefaret izin istemiştir[1220]. Maarif Nezareti, verilen ruhsata göre baştan itibaren bulunacak eserlerin yarısı devlete verilmesi gerekirken tamamını götürdükleri gerekçesiyle, devletin hissesi iade edilmedikçe komisyonun kazıdan menedilmesi yönünde görüş bildirmiştir[1221]. Ayrıca mezkur ruhsat 1874 Nizamnamesi'nden önce verilmiş olduğundan artık aynı ruhsatın müddetinin uzatılması mümkün değildir[1222]. Babıali, "Viyana'ya

[1217] *BOA*, HR.TH.., 17-22; HR.MKT., 853-11.
[1218] *BOA*, MF.MKT., 22-47 ; HR.İD.., 1445-1. Kazı ruhsatı için Sefaret tarafından tekrar şifahen talepte bulunulsa da Maarif Nezareti kefil gösterilmesi, harcın ödenmesi, mülki idareden tasdikli senet alınması, haritanın sunulması gibi nizamen gereken muamelelerin yapılmasından sonra müracaat edilebileceğini ifade etmiş ve Nezaret tarafından ruhsat verilmedikçe kazıya müsaade olunmaması Aydın Vilayetine bildirilmiştir (*BOA*, HR.İD.., 1445-2; HR.MKT., 900-37). Şartlar hoşlarına gitmemiş olsa gerek ki Almanya bunun üzerine bir müddet ruhsat talebinde bulunmamıştır.
[1219] *BOA*, MF.MKT., 80-31 (5 Cemâziyelevvel 1300 / 13 Nisan 1883); Sönmez, *Zeus Sunağı*, 204.
[1220] *BOA*, HR.MKT., 865-16.
[1221] *BOA*, HR.MKT., 873-77, vr. 2.
[1222] *BOA*, MF.MKT., 28-25.

nakledilen eserlerin öyle külliyetli ve kıymetli şeyler olmadığının anlaşıldığını ve bir miktarının da yerinde bırakıldığını; dolayısıyla komisyonu menetmenin münasip olmayacağını" ifade etmiştir. Ancak yeni ruhsat talebinde, artık meriyette olan 1874 Nizamnamesi'ne göre çıkacak eserlerin 1/3'ünü alma imkanları varken, tamamını devlete bırakıp yalnızca fotoğraflarını almayı kabul ettiklerinden kendilerine izin verilmesi münasip görülmüştür[1223]. Nihayetinde, Mayıs 1291 (1875) itibarıyla bir sene müddetle mezkur şartlara tâbi olmak kaydıyla ruhsat verilmiştir[1224].

Kazılardan sonra komisyon azalarından Dr. Alexander Conze, buldukları eserleri Avusturya beylik vapuru Frundsberg ile Kale-i Sultaniye'ye nakledeceğini, hepsini kamilen hükümete terk ettiklerini ifade etmiş; yalnız emsali de bulunan 2 parça eseri Viyana Müzesi'ne almak için izin istemiştir[1225]. Neticede, iki parça eser kendilerine bırakılıp kalanı devlet tarafından alınmıştır[1226].

Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola, 1875'te ruhsatının yenilenmesini talep ettiğinde Maarif Nezareti, bulunacak eski eserlerin bir yere götürülemeyip tamamının yerinde bırakılarak devlete ait olmasını ve Cesnola'nın yalnızca eserlerin resimlerini almaya salahiyetli kılınmasını şart koşmak istemiştir. Ne var ki Babıali, Nizamname ahkamından tamamen farklı olarak sunulacak böyle şartların Amerikan Sefareti tarafından muvafık görülmeyeceğini ve nizam neyse ona göre ruhsat verilmesini ifade etmiştir[1227].

Yukarıda bahsi geçen istisnai ruhsatlardan anlaşılan, önceki malumat da nazara alınarak şöyle hülasa edilebilir: Bir kere Nizamname'ye göre her nerede olursa olsun keşfedilecek eski eserler devlete aittir. Ruhsatlı kazı yapılması halinde ise kâşifin üçte birlik hissesi tanzim olunmuştur. Ancak hükümet, eski eser arama ruhsatı talep edene, ruhsat verip vermeme hususunda serbesttir. Eğer bir kimseye eski eser arama ruhsatı verilmişse ve aksi bir kayıt veya şart yoksa, prensip olarak Nizamname'nin 3. maddesi hükümleri caridir ve kâşifin üçte birlik hissesi vardır. Ancak ruhsat hususi şartla verilmişse, bu takdirde, müşahhas hadise için o ruhsatın şartları cari olacaktır.

β. 1874 Nizamnamesi'nden Evvelki Şartlarla Müstesna Ruhsat

Bu devirde görülen bazı ruhsatlarda, 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesinde tatbik olunan şartların yer aldığı ya da araştırıcının daha lehine olan böyle şartların ecnebi sefaretler tarafından talep edildiği görülmektedir. İngilizlerin Musul kazılarına dair vesikalar ve hadiseler, mevzu cihetinden dikkat çekicidir. İngiliz arkeolog George Smith, 1873'te Musul'da İngiltere Müzesi namına

[1223] *BOA*, HR.MKT., 873-77, vr. 1.
[1224] Ayrıca komisyonca maaş ve masrafları ödenecek güvenilir bir memurun tayini, memurun da mülki idarece teftiş ettirilmesi, çıkacak eserlerden nakli mümkün olanların doğruca İstanbul'a gönderilmesi, olmayanların resimleriyle beraber defterinin yollanması gibi şartlar yazılmıştır (*BOA*, HR.MKT., 877-88, vr. 3; HR.İD., 1444-42). Ruhsat için Nizamname'nin 10. maddesi mucebince 3 Osmanlı altını harcın da alınması yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 28-70).
[1225] *BOA*, HR.MKT., 891-100 (20 Şaban 1292 / 21 Eylül 1875).
[1226] *BOA*, HR.MKT., 891-91; MF.MKT., 32-52. Komisyonun başındaki Conze'un hedefinin, altın ve gümüş nesneler ya da kıymetli vazo ve mermerler bulmak değil; mabet ve çevresindeki kalıntılar hakkında ilmî tetkikat yapmak ve bunların fotoğraflı bir kataloğunu çıkartmak olduğu ifade edilir. Ancak bazı heykeller ile mimari numuneler Viyana'ya götürülmüştür. Son kazılardan da iki parça eşya alınmış, geri kalanına Osmanlı otoriteleri Gelibolu'da el koymuştur. Bkz. Szemethy, 342.
[1227] *BOA*, HR.MKT., 888-51.

olarak kazılar yürütmüş[1228]; daha sonra 1876'da bu sefer 1874 AAN ahkamına göre tekrar bir senelik ruhsat almıştır[1229]. Ruhsatta ayrıca, tefriki kâbil olmayan eserlerin, mühürlü sandıklar içinde İngiltere'ye nakledileceği; bunların Osmanlı Sefaretinin nezaretinde açılacağı ve kıymetlerinin takdir edileceği; Müze-i Hümayun'un hissesinin bedelen ve nakden ödeneceği; mümkünse eserlerin fotoğraflarının alınacağı şartları ilave edilmiştir[1230]. Bahsi geçen şartlar, 1874 AAN öncesindeki "tek eserlerin araştırıcıya bırakılması, çiftlerin ise devletle araştırıcı arasında yarı yarıya paylaşılması" tatbikatını andırmaktadır. Ancak mezkur ruhsatta devletin 1874 AAN'ye göre hisseleri yazılmıştır ve "tek" eserler için de devletin hissesi mevcuttur; burada yalnızca böyle eserlerin aynen değil bedelen taksim edilmesi bahis mevzuudur.

Smith, Musul kazılarında keşfettiği eserlerle irtibatlı olarak Halep dahilinde de arama yapmak için ruhsat talep etmiştir. Maarif Nezareti, şimdiye kadar elde ettiği eserlerden Müze'nin hissesini vermediği ve "mezkur mahallin devlet tarafından kazdırılması düşünüldüğü" gerekçesiyle ruhsat talebini reddetmiştir[1231]. Smith'in 1876'da vefat etmesi üzerine yerini alan Hürmüz Rassam'a Diyarbakır'da eski eser araması yapması için ruhsat verilmesi talep edilmiş fakat Maarif Nezareti, çeşitli sebeplerden talebi reddetmiştir[1232]. Nezaret cevabında hülasaten şöyle demektedir:

"1- Bir kere müteveffa Musul'da kazı yapıyordu. Şimdi o kazıların devamı olarak Diyarbakır'da kazı için ruhsat istenmiştir. Tam olarak nerede kazı yapılacağı anlaşılamamıştır.

2- Smith'in kazı müddet bitmeye yakın ne kendisi ne de mülki idare tarafından ne cinsten eserler bulunduğuna dair bilgi verilmemiştir. Nezaretin sorması üzerine Bağdat Vilayeti, Smith'in Musul'a gelince hafriyat yapmadan geri döndüğünü; 1291 [1874] senesinde bulduğu eserlerden ise 10 sandık eşyanın Müze-i Hümayun'a gönderildiğini bildirmiştir. Bu eserler gerçekten ulaşmışsa da bunların Londra'ya gönderilen eşyaya nispetle çok az olduğu tahkikat neticesinde anlaşılmıştır.

[1228] Kendisine Mart 1873'te, cari olan 1869 AAN'ye göre ruhsat verilmiştir (*BOA*, HR.MKT., 779-28). O devirde verilen ruhsatlarda bulunacak eserlerin yarısının araştırıcıya, yarısının devlete ait olması usulü benimsenmişti. Smith, hatıratında bulduklarının yarısının Müze-i Hümayun'a alınması için Musul mutasarrıfına Bağdat'tan emir geldiğini yazar. Kendisi, bulduklarının yarısını vermesi halinde bütün koleksiyonunun bozulacağını; Müze için birkaç güzel eseri bırakıp başka eserler bulmalarına da yardımcı olması karşılığında kalan diğer eserlerin kendisine bırakılmasını rica ettiyse de kabul edilmediğini aktarmaktadır. Bkz. George Smith, *Assyrian Discoveries: An Account of Explorations and Discoveries on the Site of Nineveh, during 1873 and 1874* (New York: Scribner, Armstrong & Co, 1875), 136-138. Mart 1874'te izin müddeti bitmiş ve ruhsat şartlarına göre hükümete teslim etmesi gereken kısmı bırakarak ayrılmıştır. Başta hükümet, eserlerin yarısını almadan ayrılmasına müsaade etmemiştir. İngiliz Sefareti ile yürütülen yazışmalar neticesinde çift eserlerin yarısını (*half of the duplicates*) vermek suretiyle ayrılmayı başarmıştır (Hilprecht, 197).

[1229] *BOA*, MF.MKT., 33-80 (23 Zilhicce 1292 / 20 Ocak 1876).

[1230] "… arazi-i mirîde zuhur edecek her türlü âsâr-ı atîkanın iki sülüsü Devlet-i Aliyye'ye ve bir sülüsü kendisine ve arazi-i memlukeden çıkacak şeylerin bir sülüsü devlete ait olmak ve *bir cinste iki adet olmayıp tek yani tefriki kâbil olmayan yazılı tuğlalar* bir sandığa konularak memur-ı mahsus veyahut hükümet tarafından temhir ile mumaileyh Smith tarafından İngiltere'ye nakl ile orada Sefaret-i Seniyye tarafından tayin olnacak memur-ı mahsus hazır olduğu halde mezkur sandık küşad olunarak ve kıymet-i hakikiyeleri bittahkik *bedelleri nakden* Sefaret-i müşarünileyha vasıtasıyla Maarif Nezaretine gönderilmek ve eşya-yı mezkurenin kâbil ise fotoğrafya ile resimleri aldırılıp defterle beraber kezalik Sefaret vasıtasıyla buraya irsal olunmak şartlarıyla…"

[1231] *BOA*, MF.MKT., 38-103.

[1232] *BOA*, HR.İD., 1445-8; MF.MKT., 46-113.

Hissenin tam olarak verilip verilmediğinin anlaşılması için bulunan eşyanın eksiksiz bir defterinin tanzimi lazım gelirken, böyle bir defter yapılıp teslim edilmemiştir.

3- Daha önce ecnebilerin Müze'nin hissesini vermeyip birkaç müze teçhiz edecek kadar eser götürdükleri vakidir. Sefaretlerle çok yazışmalar yapılmış, neticede ihraç edilenlere nispetle pek hafif ve cüzi şey alınabilmiş, bazen ise hiç alınamamıştır. Müteveffanın Müze'nin hissesini tam olarak vermeyip 10 sandık eşyayı hakk-ı sükut [sus payı] olarak verdiği aşikardır. Bunların Müze'nin hissesini karşılayıp karşılamadığının anlaşılması için götürülen eserlerin cins, miktar, kıymet ve itibar derecelerini gösteren bir defterin Nezarete gönderilmesi; hissenin noksan verildiği açığa çıkarsa ikmal kılınmaksızın ve gereken teminat alınmaksızın Sefaret'in işaret ettiği diğer kimseye ruhsat verilmeye cesaret olunamamaktadır."

Nihayetinde İngilizler orijinal bir çözüm bulmuş ve Şubat 1878'de Rassam'a, Musul'da "Osmanlı Devleti namına" kazı yapması için ruhsat verilmiştir[1233]. Ruhsata göre, bulunacak eserlerden ikili olanlarından biri, teklilerin ise kıymetlerinin yarısı devlete verilerek kalanı Rassam'a bırakılacak, yanında refakat edecek memurun da maaşının devlet tarafından ödenecektir. Bahsi geçen ruhsatta, kazının "Osmanlı Devleti namına" yapıldığı görüntüsünün, şartları Nizamname'den farklı şekilde ve serbestçe tayin edebilmek için verildiği düşündürmektedir. Araştırıcı ile yarı yarıya (aynen ya da kıymeten) taksim kararlaştırılmış; üstelik yanına verilecek memurun maaşını da devlet üstlenmiştir. Halbuki araştırıcı kendi namına kazı yapsaydı; bulunacak eserlerin yalnızca 1/3'ü kendisine ait olacaktı ve yanındaki memurun maaşını da o karşılayacaktı. Sanki Osmanlı hükümeti hususen mıntıkada eski eser aramak istemiş de ancak bu şartlarla Rassam'ı ikna edebilmiş gibi görünmektedir.

Rassam'ın kazılar esnasında Nizamname ve kendisine verilen talimatname ahkamına aykırı davranışları Mutasarrıflık tarafından zaman zaman şikayete mevzu olmuştur[1234]. Neticede 1904 parça eski eser çıkarılmış, bunun 512'si taksimi kâbil addolunarak memur marifetiyle taksim edilmiş ve yarısı hükümet dairesine alınmıştır. Taksimi kâbil olmayan 1333 parçadan başka, 57 eser ve bir mermer sandığın deniz yoluyla Dersaadet'e gönderilmesi yazılmış, orada aynen veya bedelen taksimatın yapılacağı İngiliz Sefaretine de bildirilmiştir[1235].

1878'in Ekim ayına gelindiğinde İngiliz Sefiri Austen Henry Layard, sefaret memurlarından Rassam'ın İngiltere Müzesi için eski eser araması hususunda "müstesna" bir ruhsat verilmesi talebinde bulunmuştur. Bazı şartları Nizamname ahkamına aykırı olsa da İngiltere Devleti'ne sadece "cemile" olmak üzere iki sene için izin verilmiştir. Buna göre, sefir namına yapılacak kazıda bulunacak eski

[1233] *BOA*, MF.MKT., 53-28.
[1234] Bir müddet sonra Mutasarrıflık, Rassam'ın çıkardığı eski eserlerin defterini tasdik ettirmediği, defter tutturmaya bile rıza göstermediği, önce konsoloshaneye koyduğu eşyayı daha sonra kendi akrabasından birinin sakin olduğu hanesine naklettiğini haber vermiştir. Nezaret, Rassam'ın talimat ahkamına tâbi bulunduğunu ve bunlara riayetin lüzumunu ihtar etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 55-97). Nitekim talimatnameye göre bulunacak eserlerin cins, miktar ve türü günü gününe yazılarak iki defter tutulacak ve biri memurda diğeri Rassam'da kalacak defterler her ikisi tarafından imzalanacaktı. Taksimin ne surette yapıldığı ve Müze'nin hissesine düşenlerin ne olduğuna dair malumat da deftere kaydedilecekti. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 55-104.
[1235] *BOA*, MF.MKT., 57-157 (23 Şaban 1295 / 22 Ağustos 1878); HR.İD., 1445-10 (4 Eylül 1878).

eserlerden tek ve benzersiz olanları İngiltere Müzesi'ne verilecek, bir cinsten müteaddit olanların ise bir adedi İngilizlere verilip kalanı Müze-i Hümayun'a ait olacaktır. Bir kitabe birkaç parçadan mürekkep ise bir tek addolunarak Rassam'a verilecektir[1236]. Müddetin bitmesi üzerine aynı ferman-ı âli iki sene daha yenilenmiştir[1237]. Başta Nizamname hükümlerini bertaraf etmek için Osmanlı Devleti namına kazı yapılması suretiyle hazırlanan ruhsat şartları, benzer şekilde İngiltere Müzesi için müstesna bir ruhsatın şartları olarak devam etme imkanı bulmuştur[1238].

Rassam'ın ruhsat şartlarına aykırı davranışları ihbar olunmaya devam etmiştir[1239]. Mesela bulunan 1000'den fazla Yunan sikkesini taksime yanaşmayıp Sefaret'ten gelecek cevaba kadar ertelediğini kazı komiseri Nezarete bildirmiştir[1240]. Bir vesikada da Müze-i Hümayun'un hissesine isabet eden iki heykel ve bir mermer iskemlenin mahallinde bırakıldığı ve muadili diğer iki heykelin Londra'ya nakledildiği memur tarafından haber verilmiş, Maarif Nezareti ise zikrolunan eserlerin derhal İstanbul'a gönderilmesini istemiştir[1241]. Rassam'ın 1878'deki kazılarından bulduğu 707 eserden 684'ünü alıp götürdüğü, daha sonraki kazılarda ise çıkan 5536 eserden 623'ünün Müze-i Hümayun'a bırakıldığı kaydedilmektedir[1242]. Hususi müsaade ile müstesna şekilde verilen bu ruhsatta, 1869 öncesi tatbikatın benzeri görülmüştür.

1879'da Fransa Hariciye Nazırı William Henry Waddington tarafından yazılan mektupla, Basra'da konsolos vekili olarak vazife yapan Ernest de Sarzec'e, "İngiliz Sefiri Layard'a verilen müstesna izin emsal alınarak[1243]" üç sene müddetle eski eser arama ruhsatı verilmesi hususen talep edilmiştir. Gerçi bir vesikadan anlaşıldığına göre, Layard'ın "Müze-i Hümayun'a hediye ettiği eski eserlere mukabil olarak hususi müsaade ile bazı yerlerde kazı yapmasına ruhsat verildiği ve *bundan sonra kimseye böyle müsaade verilmesinin mümkün olmadığı*" Maarif Nezaretinden Hariciye Nezaretine bildirilmiştir[1244]. Hatta Layard'ın, 1878'de British Museum'a yazdığı mektupta "fermanı elde etmek, Kıbrıs'ı almaktan daha zordu" dediği kaydedilmiştir[1245]. Yani işbu müstesna ruhsat bir çırpıda verilmemiştir ve talep eden herkese böyle izin tanınması gibi bir tasavvur yoktur. Ancak

[1236] Kazıya nezaret edecek memurun maaş ve harcırahı Osmanlı Devleti tarafından ödenecektir. Bağdat ve Van için mutlak surette izin verilecek ve birkaç noktada kazı yapılabilecektir. Fakat arazi sahiplerinın rızası alınacak ve Nizamname'ye göre mahzurlu görülen yerlere dokunulmayacaktır (*BOA*, İ..DH.., 775-63078; Sungur Doğançay, "Hürmüz Rassam'ın Ninova ve Babil'deki Arkeolojik Keşifleri", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2021), 272). Daha sonra ruhsata Halep de dahil edilmiştir (*BOA*, HR.İD., 1445-11).
[1237] *BOA*, İ..DH.., 812-65570 (2 Ramazan 1297 / 8 Ağustos 1880).
[1238] Mesela kazıya nezaret eden memurun maaşının da devlet tarafından ödenmeye devam ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 75-3.
[1239] *BOA*, HR.İD., 1445-13 (21 Mart 1882).
[1240] *BOA*, TS.MA.e, 1410-14; HR.İD., 1445-12.
[1241] *BOA*, MF.MKT., 77-69.
[1242] Su, 21; Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 462.
[1243] Yukarıda Layard vasıtasıyla Rassam'a verilen ruhsattan bahsedilmişti. O zamanlar aynı mevkide Fransızlar ve İngilizler eski eser arama hususunda rekabet halindeydi. Hatta Osmanlı Devleti'nden saklamak için değil ama birbirlerinden gizlemek için zaman zaman kaçak kazılar yaptıkları da bilinmektedir. Bkz. Sungur Doğançay, "Fransız Konsolosu Sarzec'in Tello Kazıları", *Tarih Araştırmaları (Osmanlı Tarihi, Kurumlar, Ermeni İsyanları ve Milli Mücadele Dönemi) Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'E Armağan* (Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2022), 213-214.
[1244] *BOA*, MF.MKT., 64-37 (14 Şaban 1296 / 3 Ağustos 1879).
[1245] Erle Leichty - J. E. Reade, *Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum, volume VI: Tablets From Sippar 1* (Londra: British Museum Publications, 1986), xvii; Doğançay, "Ressam", 268.

Nizamname'ye aykırı olsa da Waddington'un "emsali hakkında yapılan cemileyi" ileri sürdüğünü ve "şu ara hatırını kırmamanın maslahat icabı" olduğunu ifade eden Sadaret, Nezaretin de mütalaasıyla, talebin kabulünü münasip bulmuş ve neticede ruhsat verilmiştir.

Ruhsata göre bulunacak eski eserlerden tek olanları Sarzec'e verilecek; birden fazla ise bir tanesi Sarzec'e bırakılıp kalanı Müze-i Hümayun'a ait olacaktır. Parçalanmış veya kırılmış olan eşya tek bir eser sayılacak ve Sarzec'e ait olacaktır; fakat Fransa Devleti tarafından bunlara mukabil münasip eski eserler verilecektir[1246]. Kazılar neticesinde bulunan eski eserlerden toplam 238 parçanın mülki idareye teslim edildiği bilinmektedir[1247]. Buradaki müstesna ruhsatın, İngilizlere verilmiş olana kıyasla, Osmanlı Devleti lehine daha elverişli şartlar ihtiva ettiği söylenebilir[1248]. Her iki misalde de böyle ruhsatın normalde Nizamname'ye aykırı olduğu, sırf "cemile-i mahsusa" olmak üzere ve istisnai olarak izin verildiğinin vurgulanması göze çarpmaktadır. Nitekim daha sonra Fransız Sefaretinin müstesna ruhsatın uzatılması yönündeki talepleri hükümeti rahatsız etmiş ve 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanmasını hızlandırmıştır[1249].

ii. Tesadüfen Bulma Yoluyla

Prensipte, eski eser aramak için ruhsatsız kazı yapılması neticesinde meydana çıkan eserlerin tamamı devlete aittir. Ancak istisnaen, "tesadüfen bulunan" eski eserlerde mülkiyet hakkı için de 3. madde hükümleri cari olduğu anlaşılmaktadır. Zira 25. madde gerek tesadüfen gerek ruhsatlı kazı ile bulunan eski eserlere dair ihbar mükellefiyetini yerine getirmeyenler için, devlete ait hisseden artakalan kısmın dörtte biri kıymeti kadar para cezası alınacağını hükme bağlamıştır. Yani mezkur madde, tıpkı ruhsatlı kazılarda olduğu gibi, tesadüfen bulunma halinde de eski eseri ortaya çıkaranın hissesini iptal etmemiş; yalnızca para cezasından bahsetmiştir.

Ruhsatsız şekilde bir eski eseri ortaya çıkarmış kimsenin mülkiyet hakkı istisnai olduğundan, bu hakkın tanınması için eserin *tesadüfen* bulunduğunun ortaya konması icap eder. Böyle eski eserlerin hangi hallerde "tesadüfen bulunmuş" kabul edileceği ehemmiyet taşır.

[1246] Sahipli arazilerde kazı için öncelikle sahiplerinin rızası alınacak, ayrıca Nizamname'ye göre mahzurlu olan yerlerde kazı yapılmayacaktır. Keşfedilen eserlerin en geç on gün içinde mülki idareye ihbarı mecburidir. Kazı ve nakliye masrafları tamamen Sarzec'e aittir. Hissesine düşen kısmı yurt dışına ihraç ederken gümrük resmi alınmayacaktır. Bkz. *BOA*, HR.TO., 205-70; Y..A...HUS., 162-38.

[1247] *BOA*, Y..PRK.AZJ., 7-17 (29 Zilhicce 1300 / 31 Ekim 1883). Sarzec'in Fransa'ya götürüp Louvre sattığı eserlerin çok daha kıymetli ve sayıca fazla olduğu kaydedilmektedir. Bkz. Doğançay, "Fransız Konsolosu Sarzec'in Tello Kazıları", 212 ve devamı.

[1248] Bazı yazarların eserlerin Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle Fransızlara verildiği" yönündeki ifadeleri (Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 463; Gerçek, 46; Mülayim, 190) eserlerin hediye edildiğini düşündürse de hadisenin böyle olmadığı anlaşılmaktadır.

[1249] Hükümetin daha sonra bu hususi müsaade şartlarından kurtulmak istediği anlaşılmaktadır. Nitekim ruhsatın aynı şekilde uzatılması talebi Fransız Sefareti tarafından iletildiğinde Meclis-i Mahsus-ı Vükela, "eski eserlerin araştırıcılara verilerek yurt dışına çıkarılmasına müsaade edilmemesinin gerektiği ve başka memleketlerde olduğu gibi yalnızca eserlerin alçı kalıplarının araştırıcıya verilmesinin münasip olacağını" ifade ederek; o sırada hazırlanmakta olan yeni nizamnamenin (1884 AAN) bir an evvel tamamlanmasını Maarif Nezaretine bildirmiştir. Bkz. *BOA*, İ..MMS., 78-3401, vr. 2 (23 Rebîülâhir 1301 / 21 Şubat 1884).

Bir kimsenin kendi mülkünü, mülkiyet hakkının kullanımı çerçevesinde muhtelif sebeplerle kazarken ortaya çıkan eski eserler için tesadüfen bulma kriterinin yerine geldiği düşünülebilir. Mesela tarla kazılırken veya inşaat ya da tadilat yapılırken arazide hafriyat yapılması neticesinde böyle tesadüfen bulunan eski eserler için 3. madde tatbik edilmiştir[1250]. Yine mirî arazi mutasarrıflarının tasarruf ettiği arazilerde de benzer şekilde tesadüfen bulunan eserler için taksimat yapılmış ve kâşife üçte birlik hisse verilerek kalanı devlete ait olmuştur[1251]. Başka bir misalde, mezarcının mezar kazarken bulduğu eser için tesadüfen bulma hükümleri tatbik edilmiştir[1252].

Ancak sayılan haller dışında, bir kimsenin mülkiyet, tasarruf veya başka bir hakkı bulunmayan mahallerde yapacağı kazılarda, bu ölçünün daha dar tutulması ve kazı yapanın makbul bir sebebe dayandığını ispat etmesi lazım gelir. Aksi takdirde ruhsatsız kazı hükümleri tatbik olunur ve devlet kanunen sahip olduğu eski eserlerin tamamına el koyar[1253]. Ancak zaman zaman tesadüfen kazı hükümlerinin geniş tatbik edildiğine de rastlanır[1254].

ii. Gayrimenkul Eski Eserlerde Mülkiyetin İktisabı

Gayrimenkul eski eserlerin farklı bir rejime tâbi olup olmadığı Nizamname maddelerinden açıkça anlaşılamamaktadır. Mesela keşfedilen gayrimenkul eski eserler 3. maddeye göre taksim olunacak mıdır? Gayrimenkul eski esere malik olan kimse, bunlarda istediği gibi tasarruf edebilir mi?

1874 Nizamnamesi hazırlanırken sunulan layihalarda, mesele hakkında farklı teklifler ileri sürülmüştür. Maarif Nezareti tarafından sunulan 1870 tarihli ilk layihada, mirî ve mülk arazilerde bulunacak her türlü gayrimenkul eski eserin tamamen devlete ait olduğu ifade edilmiştir. Ancak

[1250] *BOA*, MF.MKT., 46-54; 51-1; 53-34; 53-42; 57-148; DH.MKT., 1324-2.
[1251] MF.MKT., 53-42.
[1252] Beyrut Mutasarrıflığı ve Rüsumat Nezareti, Mezarcı Ahmet Cafer'in Lazkiye'de bir vakıf makberede bulduğu antika lahdi yüz kuruşa Lazkiyeli İbrahim Ulvi'ye sattığını ve onun da altı adet Fransız lirasına Almanya konsolosuna sattığını; eserin on bin kuruş değerinde olduğu tahmin edilse de ehlihibre (bilirkişi) bulunmadığından hakiki kıymetinin bilinemediğini merkeze yazmıştır. Lahdin Almanya konsolosu tarafından 900 frank civarında bir bedelle satın alınabileceği sefaret tercümanı tarafından ifade edilmiş, şu halde devletin üçte ikilik hissesi olan 600 küsur frank ile ihbar mükellefiyetine uymamanın cezası ödendiği takdirde eserin götürülmesine izin verilebileceği Maarif Nezareti tarafından yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 75-94).
[1253] Mesela Aydın'da Dimitri adında bir şahıs bir kimsenin arazisinde çıkanı yarı yarıya paylaşmak kaydıyla anlaşarak maden araması yaparken eski eser bulmuş; mülki idarece bu eserlerin satışına ve kazının devamına mâni olunmuştur. Dimitri, *tesadüfen* bulduğunu iddia ederek, eserlerin hazineye ait olacak miktarının tayin edilip satışına izin verilmesini ya da devlet tarafından satın alınmasını talep etmiştir. Maarif Nezareti, mezkur şahsın yaptığı kazıdan Valiliğin haberi olup olmadığını, izin alınıp alınmadığını sormuş; bulunan eserlerin resimlerinin gönderilmesini istemiş ve eski eser aranması isteniyorsa usulüne uygun olarak ruhsat alınmasını bildirmiştir (*BOA*, MF.MKT., 41-83). Eğer izinle yapılan bir kazı değilse bu takdirde kâşifin hüsnüniyetinden ve dolayısıyla tesadüfen bulmasından bahsolunamayacak ve eserlerin tamamına el konulması lazım gelecektir. Diğer misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 76-75; 77-22; TS.MA.e, 1410-30.
[1254] Bir vesikadan anlaşıldığı üzere Fatsa'da bir köyde Selime Hatun, tarlada çalışırken tesadüfen iki adet gümüş sikke bulmuş; komşularına göstermesinin ardından dört kişi gidip tarlayı kazmış ve 53 tane daha sikke bulmuşlardır. Bunlardan 43 tanesi ele geçirilerek postayla İstanbul'a gönderilmiş ve tarla sahibi ile bulanlara bir şey verilmesi gerekip gerekmediği Meclis-i Maariften sorulmuştur. Meclis, Trabzon'da hükümet eden Rum imparatorlarından kalma olduğunu tespit ettiği sikkelerden Müze'nin hissesine düşen üçte birini alarak kalanın bulanlar ile tarla sahibi arasında yarı yarıya paylaştırılmasını ifade etmiştir. Ayrıca ele geçmeyen 10 tanesinin de bulunup gönderilmesini istemiştir (*BOA*, MF.MKT., 45-5). Selime Hatun'un ilk iki sikkeyi bulması tesadüf olarak görülebilirse de dört kişinin sonraki faaliyeti açıkça eski eser veya define bulma maksadıyla kazı yapmaktır. Burada 7. maddeye göre ruhsatsız kazı hükümlerinin tatbiki, yani ele geçen eski eserlerin tamamı zapt edilip faillere hapis veya para cezası verilmesi lazım gelirdi. Hal böyleyken tesadüfen bulma hükümlerinin tatbik edilerek üçte birin Müze'ye alınması hatalı görünmektedir. Velev ki tesadüfen bulunmuş kabul edilsin, Nizamname'nin 25. maddesine göre ihbar mükellefiyetine aykırı davranmaktan ötürü failden, devlete ait olan hissenin dörtte biri kadar para cezası alınması icap ederdi. Eldeki vesikalarda, hadisede bunun tatbik edildiğine dair herhangi bir malumata da tesadüf olunmamıştır.

kâşifine münasip miktar bir mükafat verilecek ve eserin bulunduğu arazi mülkse arazinin bedeli ödenecektir[1255]. Şura-yı Devletin tashih ettiği layihada ise mülk arazideki gayrimenkul eski eser hükümetçe "itibara şayan" görülürse malike arazi bedeline ilaveten bina kıymetinin ¼'ünün de ödeneceği mukarrer kılınmıştır[1256]. Maarif Nezaretinin 1872 tarihli layihasında, mülk arazide bulunacak gayrimenkul eski eserlerin tamamen devlete ait olduğu tekrar beyan olunmuştur; ancak bunlar itibara şayan görülürse kâşifine hafriyat masrafı ve mükafat verilecek; mülk arazide ayrıca malike arazinin kıymeti ödenecektir[1257]. Şura-yı Devletin 1873 tarihli tashihlerinde mezkur madde aynı kalmıştır[1258].

Maarif Nezaretinin 1874 tarihli layihasında ise bahsi geçen hüküm tamamen değişmiştir: Mülk yerlerde bulunan gayrimenkul eski eserler, bulunduğu yere tâbi olarak arazi sahibine aittir; fakat eserlerin izinsiz olarak yıkılması ve tahribi yasaktır[1259]. Nizamname büyük ölçüde işbu layiha ile paralellik taşıyorsa da mezkur madde Nizamname'de yer almamıştır. Onun muadili olarak, sahipli yerlerde bulunan eski eser vasfındaki mabet ve benzeri binaların muhafazası için icap ederse hükümet tarafından memur tayin olunabileceği hükmü getirilmiştir[1260]. Maddeden anlaşılan, mülk arazideki gayrimenkul eski eserlerde devlet mülkiyetine dair hüküm konulmasından geri durulduğu ve arazi malikinin gayrimenkul eski eser üzerinde mülkiyetinin kabul edildiğidir[1261]. Mirî arazide bulunan gayrimenkul eski eserlerin devlete ait olduğunda ise tereddüt yoktur[1262].

Verilen ruhsatlarda görüldüğü kadarıyla, eski eser araması yapılırken rastlanan gayrimenkul eski eserlere dokunulmaması, menkul eski eserlerin ise deftere kaydedilmesi ve daha sonra bunların

[1255] "Üçüncü madde: Gerek devlete ve gerek efrat-ı nâsa ait arazide bulunacak her türlü ebniye-i atîka-yı mutebere kamilen devlete ait olup fakat kâşifine hafr masrafı ve itibar ve kıymetine göre münasip miktar mükafat verilecek ve ol arazi efrat-ı nâsa ait ise iktiza eden bedeli dahi sahibine ita kılınacaktır." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/1.

[1256] "Gerek devlete ve gerek efrar-ı nâsa ait arazide bulunacak her türlü ebniye-i atîka-yı mutebere kamilen devlete ait olup fakat kâşifine hafr masrafı ve itibar ve kıymetine göre münasip miktar mükafat verilecek ve o arazi efrat-ı nâsa ait ise zuhur eden binanın kıymet-i mukadderesinin rubu ile arazinin bedeli dahi sahibine ita kılınacaktır ve binayı sahib-i arz keşfetmiş ise sahib-i arz olmayan kâşif gibi mesarif-i hafriye ile mükafat ahzına dahi müstehak olacaktır." Bkz. *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/1.

[1257] "Beşinci madde: Gerek devlet ve gerek efrat-ı nâsa ait arazide bulunacak her türlü ebniye-i atîka kamilen devlete ait olmakla itibara şayan oldukta kâşifine hafr masrafı ve kıymetine göre münasip miktar mükafat verilecek ve ol arazi efrat-ı nâsa ait ise iktiza eden bedeli dahi sahibine ita kılınacaktır." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 25/2.

[1258] *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1/1.

[1259] "Beşinci madde: Efrat uhdesindeki yerlerde bulunan ve ebniye gibi kâbil-i nakl olmayan âsâr-ı atîka-yı sabite yere tebean sahibine ait ise de bila istizan hedm ve tahribi memnudur." *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2/2.

[1260] "Altıncı madde: âsâr-ı atîkadan sahipli yerlerde bulunan ve mükemmel olan bazı meabid ve ebniye-i sairenin muhafazası için canib-i hükümetten mahalline icabına göre memur dahi tayin olunacaktır." Maddede geçen "mükemmel" ibaresini Ahmet Mumcu, "tarihî değeri olan" şeklinde yorumlamıştır. Bkz. Mumcu, "1969", 71. Kanaatimizce mezkur ibare, eserin yıkık, parçaları dağılmış ya da harabe halinde olmamasını ifade eder; yani *menkul* eski eserden ayırt etmek için kullanılmıştır.

[1261] Shaw, toprak altında veya üstünde bulunan menkul eşyaların ayrı; gayrimenkul (yani toprakla bağlı olan) eşyaların ayrı tutulduğunu ve bu ayrımın tuhaf olduğunu ifade eder. Ona göre Osmanlı İmparatorluğu, topraklarıyla beraber, onun üstünde bulunan gayrimenkul şeyleri de facto olarak devlete ait saymıştır. Devletin hâkimiyet ve tasarrufu, toprağın altında veya üstündeki menkul şeylere şamil olmamıştır. Bu hali, "İmparatorluk'ta yaşayan insanların vatandaşlık sıfatını kazanamamış olmalarına" benzetir (Shaw, 90). Shaw'ın, menkul ve gayrimenkul eski eserler ile Osmanlı tebaası hakkındaki görüşlerine katılmak mümkün değildir.

[1262] Mesela Hisarlık'ta devlet arazisinde kazı yürütecek olan Schliemann'a verilen 1876 tarihli ruhsatta şöyle geçmektedir: "… ve lede't-taharri zuhur edecek ebniye ve mabet gibi âsâr-ı gayrimenkule dahil-i taksim olmayarak zaten devlete ait bulunduğu cihetle bu makulelerden mumaileyhe bir şey isabet etmemek…" (*BOA*, MF.MKT., 34-30).

Nizamname'ye göre taksim edilmesi yazılmıştır[1263]. Gayrimenkul eski eserlerin tahrip edilmemesi, kırılıp dökülmemesi ve bulunduğu hal üzere bırakılması; 1869 Nizamnamesi devrinde[1264] ve daha evvelden verilen ruhsatlarda da yer alan bir şarttır[1265]. Aynı tatbikatın 1874 AAN devrinde de devam ettiği düşünülebilir.

Netice itibarıyla, tatbikata dair misallerden, kâşife, bulunan gayrimenkul eski eserde bir hak tanınmadığı anlaşılmaktadır. Şu halde gayrimenkul eski eserlerin, üzerinde bulunduğu arazinin malikine ait olduğu söylenebilir. Maliklerin mülkiyet haklarına dair tahditler ise aşağıda tetkik olunacaktır.

b. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler

Eski eserlerde mülkiyet hakkına dair tahditler, menkul ve gayrimenkul eski eserlere dair olmak üzere iki ayrı başlık altında tetkik olunacaktır.

i. Menkul Eski Eserlerde

α. Umumi Olarak

Menkul eski eserin malikinin, yeni keşfedilen eseri ihbar mükellefiyeti (m. 25) ile yurt dışına ihraç prosedürlerine uyma mecburiyeti (m.32) haricinde, mülkiyet hakkını kullanmasında ve maliki bulunduğu eski eserlerde tasarrufta bulunmasında bir tahdit yoktur[1266]. Nizamname hazırlanırken arz edilen layihalarda[1267], elinde eski eser bulunan kimselerin, eserlerin cins ve adedini gösteren bir defter tanzim ederek İstanbul'da Maarif Nezaretine, taşralarda ise mülki idareye takdim etmekle mükellef olacağı tanzim olunmuştu. Hatta üç ay zarfında bu mükellefiyeti yerine getirmeyenler hakkında cezai müeyyide tatbik edileceği dahi ifade olunmuştur[1268]. Yine fertler elinde bulunan eski eserleri senede bir kere İstanbul'da Müze-i Hümayun Müdürlüğüne, taşralarda ise Meclis-i Maarife getirerek muayene ettirmelidir. Eserlerde noksan görülür veya eserlerin iyi halde muhafazasına itina olunmadığı anlaşılırsa keyfiyet Maarif Nezaretine bildirilecektir. Sonradan, meskukat bundan müstesna tutulmuştur.

[1263] "… zuhur edecek *ebniye-i atîkanın* tekmiline veyahut bir kısmına dokunmayıp *fakat kâbil-i nakl olan eşyayı* buldukça yedinde mevcut olan koçanlı deftere dercederek…" (*BOA*, MF.MKT., 33-80). "… esna-yı hafr babında ebniye ve meabid gibi zuhur edecek *ebniye-i atîkanın* tekmiline veyahut bir kısmına dokunulmamak ve arazi-i miriyede zuhur edecek her nev âsâr-ı atîkanın iki sülüsü Devlet-i Aliyye Müzesi'ne ve bir sülüsü mezkur New York Müzesi'ne ve arazi-i memlukede bulunacak âsârın bir sülüsü sahib-i mülke ve diğer bir sülüsü Devlet-i Aliyye Müzesi'ne ve bir sülüsü dahi yine mezkur New York Müzesi'ne ait olmak ve nakli kâbil eşya zuhur ettikçe müteharri tarafından koçanlı deftere derc edilip bir sureti nihayet bir mah zarfında hükümet-i mahalliyeye ita edilmek ve işbu eşya usul-ı müttehazesine tevfikan muamele-i lazıme icra olununcaya değin hükümetin tayin ve irae edeceği mahalde hıfz olunmak şartlarıyla…" (*BOA*, MF.MKT., 33-103). "… mabet ve saire gibi ezmine-i kadimeden kalmış olan ebniye-i atîka ve âsâr-ı sabite hedm ve tahrip ettirilmeyecektir…" (*BOA*, MF.MKT., 78-7).

[1264] *BOA*, ŞD., 2878-10; 207-16.

[1265] Çalışmanın ikinci bölümünde muhtelif misaller tetkik olunmuştu.

[1266] Ahmet Mumcu, maliklerin tasarruf haklarının tanzim edilmemesini tenkit eder. Bkz. Mumcu, "1969", 72.

[1267] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28; 25; 2406-25 vr. 1.

[1268] Bu sistem ana hatlarıyla YEEK m. 65 ve 66'dan mülhemdir.

Şura-yı Devletin 1872 tarihli layihasının gerekçesinde, mezkur maddelerin tatbikinin güçlüğü sebebiyle kaldırılmasının tartışıldığı ifade olunmuştur. Ancak "eski eserler bir halkın umumi tabii serveti olduğu ve umumun menfaati için mühim gelişmelere medar bulunduğundan bunları teftiş altında tutmaya hükümetin salahiyetinin olduğu; memleket içindeki eserlerin çeşitleri, vasıfları ve tedavül mahalleri bilinmedikçe aranılan faydaların elde edilemeyeceği kanaatine varıldığı ve dolayısıyla maddelerin kalmasının tasvip olunduğu" yazılıdır[1269]. Layihaların bulunduğu vesikaların içinde, –hangi makam tarafından ne zaman yazıldığı anlaşılamayan– bir varakta ise; zikrolunan bu mükellefiyetler ve cezai müeyyide tenkit edilmiştir. Vesikada yazılana göre, "herkes elinde bulunan eski eserin maliki olduğundan ister satar ister tevarüs eder veya isterse zayi eder". Böyle her halin vukuunda ve senede bir kere hükümete ihbarda bulunup defter takdim etmek, buna uymayanları da cezalandırmak "mukarin-i hakkaniyet değildir [hakkaniyetle bağdaşmaz]". Dolayısıyla buna dair maddeler Nizamname'den çıkarılmalıdır[1270].

Maarif Nezaretinin 1870, Şura-yı Devletin 1872, Maarif Nezaretinin 1872 ve tekrar Şura-yı Devletin 1873 tarihli layihalarında tanzim olunan işbu hükümler, her nedense Maarif Nezaretinin 1874 layihasından çıkartılmış ve akabinde neşrolunan Nizamname'de de yer almamıştır. Netice itibarıyla mezkur hükümlerin, tatbikinde güçlük sebebiyle ya da mülkiyet hukukuna aykırı görüldüğünden dolayı 1874 layihası ve Nizamname'nin son halinde yer almadığı düşünülebilir.

β. Eski Eserlerin Yurt Dışına İhracı

Esasında Nizamname'ye göre, Osmanlı memleketi dahilinde bulunan eski eserlerin resmî izin olmaksızın yurt dışına çıkarılamayacağı (m. 32) ve yurt dışına izinsiz çıkarmaya teşebbüs olunan eski eserlerin hükümet tarafından müsadere edileceği (m. 34) tanzim olunmuştur. Ancak literatürde, mevcut hükümlerin ihraca mâni olmaya ya da bunu zorlaştırmaya kâfi olmadığı ileri sürülmüş ve Nizamname, "1869 Nizamnamesi'ne göre bir geriye gidiş" şeklinde yorumlanarak tenkit edilmiştir[1271].

Aslında Nizamname'nin hazırlık safhasında arz edilen layihalarda mevzuyla alakalı daha tafsilatlı maddeler mevcuttu. Maarif Nezaretinin 1870 tarihli ilk layihasında bunlara ilaveten, yasağa aykırı hareket edene para cezası verileceği, ayrıca kaçırılıp ele geçirilememiş olan eşyanın da bedelinin alınarak Müze-i Hümayun'a irat kaydedileceği hükme bağlanmıştı[1272]. Layihaya göre, bir eski eserin yurt dışına ihracına izin verilebilmesi için üç şart aranacaktı:

[1269] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/2.

[1270] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 23. İşaret edilen maddelere bakılırsa, tenkit Maarif Nezaretinin 1872 layihasına yöneliktir. Şurayı Devlet tarafından tashih yapılırken karşı oy olarak yazıldığı düşünülebilir. Ancak neticede Şurayı Devletin tashih ederek gönderdiği 1873 tarihli layihada da mezkur maddeler yer almıştır.

[1271] Ogan, "Müzecilik I", 13; Cezar, 330; Çal, "Nizamnâmeler", 393; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 90. Bazı yazarlara göre yurt dışına ihraç yasağı baştan itibaren konulmak istenmiş fakat muvaffak olunamamıştır. Yurt dışına ihracın serbest bırakılmasını Dethier'nin yabancı olmasına bağlamak doğru değildir (Su, 24; Cezar, 329). Hatta Dethier 1875'te bir mektubunda, hiçbir eserin yurt dışına çıkarılmasına izin vermeyen Yunan kanunlarını makul bularak methetmiştir. (Ernst Meyer, *Heinrich Schliemann Briefwechsel: Bd. Von 1842 bis 1875* (Berlin: Gebr. Mann, 1953), 279; Eldem, "Dethier", 89). Öte yandan 1874 Nizamnamesi'ni dahi sınırlayıcı ve müdahaleci bulan ecnebi arkeologlar olmuştur (Eldem, *Sözlük*, 58).

[1272] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/2.

1- Nakli istenen eşyanın cinsinden en az iki adedinin Müze-i Hümayun'da bulunması.
2- Eşyanın kıymet ve itibarı bulunmadığına Meclis-i Maarif tarafından hükmedilmesi.
3- Eserin yurt dışından usulüne uygun olarak getirilmiş ve icap eden muamelelerinin baştan itibaren yapılmış olması[1273].

Madde metninin lafzından, üç şartın da aynı anda yerine gelmesinin arandığı düşünülebilir. Ancak üç şartın bir arada mevcut bulunması çok güç, hatta neredeyse imkansızdır. Bu göz önüne alındığında, birbirinden farklı üç ihtimalin tanzim edilmiş olması daha makul görünmektedir. Nitekim Maarif Nezaretinin bu layihada mehaz aldığını düşündüğümüz YEEK'de de benzer bir hüküm mevcuttur ve orada bu haller açıkça farklı ihtimaller olarak tanzim edilmiştir[1274]. Hükmün ifadesi Şura-yı Devletin de dikkatini çekmiş olacak ki 1872 tarihli tashihlerinde Şura-yı Devlet, "nakli istenen eşyanın aynı cinsinden en az iki adedinin Müze'de bulunması" şartını yerinde bırakmış; ancak "yurt dışından usulünce getirilip Nizamname'ye göre muameleleri tamam olan eski eserin *bu şarttan muaf olacağını*" beyan etmiştir. Şura-yı Devlete göre "kıymet ve itibarı olmayan eserlerin ise şartlardan berî olacağı tabiidir"; dolayısıyla "bu şartı nizamda göstermeye mahal yoktur ve üçüncü şart dahi lağvedilmiştir". Ayrıca yasağa aykırı davrananlara para cezası verilmesine dair hüküm kaldırılmıştır[1275].

Maarif Nezareti, 1872 tarihli layihasında, mezkur maddeye dair tashihler kabul olunmuştur. Ayrıca bahsi geçen şartla beraber, Osmanlı memleketinde bundan böyle bulunan eski eserlerin "irade-i seniyye olmaksızın yurt dışına çıkarılamayacağı" hükmü eklenmiştir[1276]. Şura-yı Devlet 1873 senesindeki tashihlerinde, evvelkinin aksine, bu sefer ihraç yasağını kuvvetlendirmiş, izin verilecek halleri daraltmıştır. Zira layihaya göre, yalnızca daha önce yurt dışından usulüne uygun şekilde ülkeye sokulan eski eserler, Maarif Nezaretinin ruhsatıyla ihraç olunabilir. Üstüne üstlük "Memalik-i Mahruse-i Şahane dahilinde bundan böyle bulunan âsâr-ı atîka diyar-i ecnebiyeye naklolunamayacaktır" şeklinde kati bir hüküm de getirilmiştir[1277].

Maarif Nezaretinin 1874 tarihli layihasında ise sistem tamamen değişmiştir. Layihaya göre Osmanlı memleketinden dışarı eski eser çıkartmak şu şartlara tâbidir:

1- Dışarıdan getirilmiş eski eserse, buna dair tanzim olunmuş gümrük şahadetnamesini ibraz etmek.

[1273] "On sekizinci madde: Madde-i sabıkada muharrer ruhsat-ı resmiye maarif nezaret-i celilesinden itası için evvela naklolunacak eşyanın cinsinden laakal iki adedinin müzehane-i şahanede mevcut olması sâniyen zikrolunan eşya mukaddem memalik-i ecnebiyeden gelmiş olup muamelat-i nizamiyesi tamamen icra olunmuş olması salisen eşya-yı mezkurenin hiç kadr ve itibarı olmadığına Meclis-i Maarif tarafından hükmolunması lazım gelir." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/2.
[1274] Voudouri, "Greek Legislation", 126.
[1275] Ceza-yı nakdîye dair fıkra ekseriyetle ilga olunmuş, iki rey cezanın ipkası tarafında bulunmuştur. Bkz. *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/2.
[1276] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 25/3.
[1277] *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1/2.

2- Yapılan kazılar neticesinde yeni bulunmuş (*hafriyat-ı cedide mahsulü*) eski eserse, hükümet ve kâşif tarafından tanzim olunmuş ve eski eserlerin cins, miktarı ile resmen taksiminin yapıldığını gösteren vesikayı ibraz etmek.
3- Öteden beri fertlerin elinde bulunan eski eserlerden ise, mülki idarece hafriyat-ı cedide mahsulü olmadığına dair verilmiş şahadetnameyi ibraz etmek.

Meskukat cinsinden eski eserler işbu şartlara tâbi değildir; ancak meskukat külliyetli olur ve hafriyat-ı cedide mahsulü olduğundan şüphelenilirse gümrükte tutularak mülki idareye haber verilir[1278].

Neşrolunup meriyete giren Nizamname'nin son halinde, meskukat veya diğer tür eski eserlerin, bir defteri Maarif Nezaretine verilip resmî izin alınmaksızın yurt dışına çıkarılamayacağı hükmü yer almıştır. Dışarıdan getirilmiş, yeni keşfolunmuş veya öteden beri fertlerin elinde bulunan eski eserler hakkında bir ayrım yapılmamış; Müze-i Hümayun'da aynı cinsten eser bulunması gibi bir şart da konmamıştır. Ancak eserlerden Müze-i Hümayun için lüzumlu olduğu düşünülenlerin, kıymetleri ödenerek sahibinin de rızasıyla satın alınıp geri kalanı için izin verileceği tanzim olunmuştur (m. 32)[1279].

Tatbikatta yurt dışına çıkarılmak istenen eski eserler, gümrük tarafından Müze-i Hümayun Müdürlüğüne gönderilmiş; Müdürlük tarafından yapılan muayene neticesinde Müze'de hıfz ve teşhire şayan görülenler satın alınmış; geri kalanı ise sahibine iade edilmek üzere geri yollanmıştır[1280]. Yurt dışına çıkarılacak eski eserler hakkında yukarıda zikredilen muameleler yapıldıktan sonra gümrük resmi alınarak çıkışına ruhsat verilir. Yurt dışından getirilmiş eski eserlerin farkı, resimden müstesna tutulmalarıdır (m. 33)[1281]. Eski eserler eğer gümrükten kaçırılırken yakalanırsa tamamı müsadere olunur (m. 34)[1282].

Netice itibarıyla Nizamname'de eski eserlerin ihracı resmî izne bağlı olmaya devam etmiş ve devletin kontrolüne tâbi tutulmuştur. Prensipte ruhsatlı kazılarda bulunan eski eserlerden araştırıcıya düşen hissenin yurt dışına ihracı için aynı kaideler caridir. Ancak tatbikatta, hususi olarak padişah iradesiyle, araştırıcıya Nizamname'de tanınan paydan daha yüksek bir pay bırakılması yahut Müze'nin payının satılması ya da hediye edilmesi gibi hallerde; hususi müsaadenin, ihraç iznini de ihtiva ettiği görülmektedir.

[1278] *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2/4.
[1279] "Otuz ikinci madde: Memalik-i Şahane'nin herhangi tarafından olur ise olsun memalik-i ecnebiyeye çıkarılacak gerek meskukat ve gerek sair nev âsâr-ı atîkanın bir kıta defteri Maarif Nezaretine irsal ve isal olunup mezuniyet-i resmiye alınmadıkça çıkarılamayacaktır. Âsâr-ı mezkureden Müze'ye lüzumlu olanların iştirasına rağbet olunur ise değer ve kıymetinin tediyesiyle sahibi irza olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir."
[1280] *BOA*, MF.MKT., 18-72; 18-82; 18-86; 22-9; 18-105; 27-170; 34-53; 50-43.
[1281] "Otuz üçüncü madde: Memalik-i Şahane'den bilad-ı ecnebiyeye çıkarılacak âsâr-ı atîka otuz ikinci maddede muharrer muamelenin icrasından sonra gümrüğü alınarak ruhsat verilecek ve bilad-ı ecnebiyeden getirilen âsâr-ı atîka yegan yegan gümrükte ittihaz edilecek defter-i mahsusa kaydolunarak tekrar ihracında kaydıyla bi't-tatbik bir gûna resim alınmaksızın ruhsat tezkiresi verilecektir."
[1282] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 18-144.

γ. Eski Eserlerin İthali

Nizamname'nin 31 ve 33. maddelerinde, eski eserlerin ithaline dair hükümler yer almıştır. 31. maddede yurt dışından ülkeye ithal edilen ya da ülkenin herhangi bir yerinden İstanbul'a getirilecek eski eserlerin gümrük resminden muaf olacağı tanzim olunmuştur[1283]. 33. maddeye göre ise yurt dışından getirilen eski eserler gümrükte tek tek bir hususi deftere kaydolunacaktır. Tekrar yurt dışına çıkarılırken bu defterdeki kayıtlar tatbik edilir; eğer uyuşuyorsa gümrük resmi alınmaksızın çıkartılabilir[1284]. İthal edilirken gereken muamelesi yapılmamış ve deftere kaydedilmemiş eski eserler, ithal edilmiş eski eser statüsünde görülmez ve bunlar memleket dahilinde şahısların elinde mevcut eski eserlerle aynı hükümlere tâbidir[1285].

δ. Eski Eserlerin Satışı ve Ticareti

Nizamname'nin 31. ila 34. maddelerinin yer aldığı dördüncü faslı, "âsâr-ı atîkanın ithal ve ihracına ve bey' ve şirasına ve mektumatına müteallik ahkam beyanındadır". Mamafih Nizamname'de fasıl başlığında gösterildiği gibi eski eserlerin alım satımı ya da ticaretine dair hususi bir hüküm yoktur[1286].

Esasında Nizamname hazırlanırken arz edilen layihalarda, elinde bulunan eski eseri satmak veya Osmanlı memleketi içinde bir mahalden başka bir mahalle nakletmek isteyen ya da bir eski eseri yeni satın alan kimselerin, keyfiyeti mülki idareye bildirmek ve eşyanın bir defterini takdim etmek mecburiyetinde olduğu tanzim olunmuştu. Mirî veya mülk arazide bulunan eski eserlerdeki hak sahipleri hisselerini satmak isterlerse devletin satın alma hususunda şufa hakkının bulunduğu kabul edilmişti. Ayrıca yeni bulunmuş eserlerin resmen taksim yapılmaksızın satılamayacağı ve aksi halde eserlere devlet tarafından el konulacağı tasrih olunmuştu[1287]. 1874 layihasında yalnızca devletin rüçhan hakkı ve resmî taksimden evvel satış yasağı hükümleri kalmıştır[1288].

Nizamname'nin son halinde ise bu iki hüküm de ortadan kalkmıştır. Faslın başlığıyla da irtibatlı olarak satışla alakalı görülebilecek tek hüküm, yurt dışına çıkarılacak eski eserlerden Müze-i Hümayun için lüzumlu görülenlerin, malikinin rızasıyla kıymeti ödenerek Müze namına satın alınması hakkında 32. maddenin ikinci fıkrasıdır[1289]. Mezkur hüküm aslında eski eserin yurt dışına ihracı ile alakalı görüldüğünden yukarıda tetkik olundu. Yurt dışına ihraçla alakalı tahditler varsa da eski esere

[1283] "Otuz birinci madde: Hariçten Memalik-i Şahane'ye ve Memalik-i Şahane'nin sair taraflardan Dersaadet'e getirilecek âsâr-ı atîka gerek meskukat ve gerek eşya-yı saire olsun gümrük resminden muaf olacaktır."
[1284] "Otuz üçüncü madde:… ve bilad-ı ecnebiyeden getirilen âsâr-ı atîka yegan yegan gümrükte ittihaz edilecek defter-i mahsusa kaydolunarak tekrar ihracında kaydıyla bi't-tatbik bir gûna resim alınmaksızın ruhsat tezkiresi verilecektir."
[1285] Nizamname'nin hazırlık safahatındaki layihalarda buna dair açık hükümler yer almışsa da Nizamname'de ayrıca tasrih olunmamıştır. Bkz. *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 25; vr. 28; 2406-25 vr. 1-2.
[1286] Ahmet Mumcu da aynı tespiti yapmaktadır. Bkz. Mumcu, "1969", 71.
[1287] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28; vr. 25; 2406-25 vr. 1. Bahsi geçen hükümler YEEK m. 69, 70 ve 80'den mülhemdir.
[1288] *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2.
[1289] "… Âsâr-ı mezkureden Müze'ye lüzumlu olanların iştirasına rağbet olunur ise değer ve kıymetinin tediyesiyle sahibi irza olunarak diğerlerine ruhsat verilecektir."

malik olan kimselerin bunları yurt içinde dilediği gibi satmakta serbest olduğu anlaşılmaktadır[1290]. Yalnız 36. maddede, mezatta satışı yapılan eski eserlerden %5 tellallık resmi alınacağı hükme bağlanmıştır[1291].

ii. Gayrimenkul Eski Eserler ve Arazi Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler

Nizamname'nin hazırlanması safahatında arz edilen layihalarda, maliklere gayrimenkul eski eserlere dair bazı mükellefiyetler yükleyen veya mülkiyeti tahdit eden maddeler teklif olunmuştu. Maarif Nezaretinin 1870 tarihli layihasında, üzerinde eski eser bulunan arazide tasarruf hakkı sahibi olanların, eserin iyi muhafazasına itina göstereceği; eserlerin bulunduğu mahallin yakınında kireç ve tuğla ocağı inşa olunamayacağı; eski eser mahiyetindeki yol, havuz, mezar ve başka bina harabelerinin yıkılamayacağı; bunlardan taş koparmanın, bunlara en ufak bir zarar vermenin ve bunları bir işte kullanmanın yasak olacağı ifade edilmiştir[1292]. Arazisindeki gayrimenkul eski eser harap olmaya yüz tutarsa malik, lazım gelen tedbirlerin alınması için hükümete müracaat edecektir. Hükümet tarafından muhafazasına karar verilirse, malik, muayyen bir müddet içinde muhafazayı teminle mükellef olacaktır. Eğer arazi sahibi lazım gelen tedbirleri almak istemez veya bunu yapmaya muktedir olmazsa, masrafı Maarif Nezareti tarafından karşılanarak eserin muhafazası temin olunur ve sonradan masrafı malikten tazmin ettirilir[1293].

Mezkur maddeler benzer şekilde 1872 ve 1873 tarihli layihalarda yer almıştır. Yalnız son madde şöyle değiştirilmiştir: Yıkılmaya yüz tutan eski eserin muhafazasına hükümet tarafından karar verilmesine rağmen malik, münasip bir müddet içinde masrafı karşılayamaz veya eserden faydalanmadığı için muhafazasını istemezse; bilirkişiler tarafından takdir olunacak bedel ile arazinin kıymeti ödenip eski eser hükümet tarafından satın alınacaktır[1294]. Ayrıca eserden istifade etmesine ve masrafı karşılamaya muktedir olmasına rağmen gereken tedbirleri muayyen müddet içinde ifa etmeyen malike para cezası getirilmiştir[1295].

Zikrolunan maddeler ile hükümleri her nedense Maarif Nezaretinin 1874 tarihli layihasında yer almamış ve Nizamname'ye de girmemiştir. Nizamname'de gayrimenkul eski eserlere malik olanlara dair tahdit ve mükellefiyetler yalnız iki maddeye hasrolunmuştur:

[1290] Mumcu, "1969", 71.
[1291] "Mezatta bey' olunan âsâr-ı atîkadan yüzde beş resm-i tellaliye alınarak hasılatı… müze sandığına ait olacaktır."
[1292] "Yirmi ikinci madde: Yedinde âsâr-ı atîka bulunan veyahut üzerinde âsâr-ı atîka mevcut araziye mutasarrıf olanlar işbu âsârın hüsn-i muhafazasına itina edeceklerdir ve âsârın vaki olduğu mahallin dairen-madar bir çaryek etrafında kireç ve tuğla ocağı inşa olunmayacak ve âsâr-ı atîkadan madut tarik ve havuz ve mezar ve sair ebniye harabeleri hedm olunmayacak ve bunlardan taş koparmak üzere bina kurmak ve bu yüzden edna bir zarar terettüp etmesiyle bir işte istimal etmek caiz olmayacaktır." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/2-3. Mezkur madde YEEK m. 85'ten mülhemdir.
[1293] Bkz. Layihanın 23., 24., ve 25. maddeleri (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28/3).
[1294] *BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1/2; 206-42, vr. 25/4; 28/3.
[1295] 1872 ve 1873 layihalarında bu hükümler yer almıştır (*BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 1/2; 206-42, vr. 25/4; 28/3). Bahsi geçen hükümler YEEK m. 86, 87, 88 ve 90'dan mülhemdir.

1- Sahipli yerlerde bulunan eski eser vasfındaki mabet ve benzeri binaların muhafazası için icap ederse hükümet tarafından memur tayin olunabilir (m. 6). Malikin buna katlanması lazım gelir.

2- Umumi ya da hususi yerlerde mevcut ve dikili halde bulunan bina ve benzeri eski eserleri tahrip eden veya zarara uğratanlar 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi hükmünce para cezasına ve bir aydan bir seneye kadar hapis cezasına mahkum olurlar (m. 35). Bu yasağın, eski esere malik olanlar hakkında da cari olduğu söylenebilir.

Görüldüğü üzere zikredilen iki madde, gayrimenkul eski eserleri hususi bir statüye sokmamış ve maliklerin tasarruf haklarına bir tahdit getirmemiştir[1296]. Maliklerin, gayrimenkul eski esere zarar vermemek kaydıyla diledikleri gibi tasarruf edebilecekleri anlaşılmaktadır.

C. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi

Bu kısımda 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde devletin eski eserlerin korunmasına dair teşkilatı, idari koruma faaliyetleri, şahıslara yüklenen mükellefiyetler ile cezai hükümler ve teşvik mekanizması ele alınacaktır.

1. İdari Teşkilat

1874 Nizamnamesi devrinde Maarif Nezareti ve Müze-i Hümayun Müdürlüğü asli vazifeli makamlar olmaya devam etmiştir. Bu devirde mülki idarelere de bazı vazifeler yüklenmiştir. Eski eserlerin muhafazası çerçevesinde rol alan başka müesseseler de olmuştur. Aşağıda bu makam ve müesseseler ayrı başlıklar altında tetkik olunacaktır.

a. Maarif Nezareti

Maarif Nezareti eski eserlerle alakalı işlerde vazifeli ve salahiyetli asli makam olmaya devam etmiştir. Eski eser veya define araması için doğrudan ya da mülki idare vasıtasıyla Nezarete müracaat olunması (m. 4), ruhsatın Babıali'nin izniyle münhasıran Nezaret tarafından verilmesi ve ayrıca Nezaretin araştırıcıya koçanlı bir defter vermesi (m. 8), alınacak depozito miktarını Nezaretin tayin etmesi (m. 10), kazıların yürütülmesi esnasında bir mahzur görülürse Nezaretle muhabere edilmesi (m. 15), bulunan eski eserlerin taksiminde tereddüt olunursa Nezaretten görüş sorulması (m. 28), yurt dışına çıkarılacak eserlerin defterinin mutlaka Nezarete iletilmesi (m. 32) gibi hususlar doğrudan Nizamname'de tanzim olunmuştur. Ayrıca Maarif Nezareti, 1874 Nizamnamesi meriyete girdikten hemen sonra, "bundan böyle Nezaretin malumatı olmaksızın ruhsat verilirse, isim, tarih, yer ve müddete dair şartların kendilerine bildirilmesini" Babıali'ye yazmıştır[1297]. Yine Nezaret tarafından Şura-yı Devlet'e yazılan bir yazıda, Hariciye Nezaretinin, bazı ecnebiler için fevkalade surette vaatte

[1296] Feridun Akozan, Nizamname'de gayrimenkul eski eserler hakkında devletçe yapılacak tasarruflar ile tazminat ve yardımlara dair şartların tanzim olunmamasını tenkit eder (Akozan, 20).
[1297] *BOA*, ŞD., 207-21 (06 Cemâziyelevvel 1291 / 21 Haziran 1874).

bulunmasının müşkülat hasıl ettiği beyan olunmuş ve Nizamname'de gösterilen usule riayet edilmesinin Hariciye Nezaretine bildirilmesi istenmiştir[1298].

Maarif Nezareti, zaman zaman haber aldığı bazı vakalar hakkında Zaptiye Nezareti ve mülki idarelerden izahat istemiştir. Mesela Kadıköy'de Zaptiye tarafından bazı eski eserlerin bulunduğunu Maarif Nezareti haber almış ve Müze Müdürü Dethier tahkikat için gönderilmiştir. Zabıta memurunun ifadesine göre eski eser bulunmamış; yalnız define gömülü olduğu zannedilen bir ağacın yanında zabıta tarafından çukur kazılırken "birkaç adet kıymetsiz meskukat" bulunmuştur. Dethier raporunda, gerçekten kıymetli olup olmadığını bilmek için sikkelerin Maarif Nezaretine gönderilmesinin lazım geldiğini ifade etmiştir. Nihayetinde Zaptiye Nezaretine hangi izinle mezkur mahallin kazılmış olduğu, bulunan sikkelerin hangi sebeple gönderilmediği ve kıymetsiz olduklarının nereden tahkik edildiği sorulmuş ve izahat istenmiştir[1299]. Yine Bakırköy'de iki mahalde eski eser araması yapıldığının haber alınması üzerine, Maarif Nezaretinin ruhsatı olmaksızın hiçbir mahalde böyle kazı yapılamayacağı Şehremanetine yazılarak kazıların hemen durdurulması ve Nezarete bilgi verilmesi istenmiştir[1300]. Taşrada vuku bulan benzer hadiselerde de Nezaret mülki idarelere hususen yazı yazmış ve izahat istemiştir[1301].

b. Müze-i Hümayun Müdürlüğü

Müze-i Hümayun Müdürlüğü 1879'da resmen Maarif Nezaretine bağlanmıştır[1302]. Müdürlük, muhtelif vesilelerle Nezarete gönderilen eserleri muayene ederek bunların eski eser vasfını taşıyıp taşımadığı ya da Müze'de hıfz ve teşhire şayan olup olmadığı hususlarını tespit eden makamdır[1303]. Bazen kazıları teftiş için Müdürlükten memur tayin edilmiştir[1304]. Bulunan eski eserlerin taksimi esnasında devletin hak kaybına uğramaması için bizzat müdürün kazı mahalline gittiğine dair misallere de rastlanır[1305]. Kimi zaman kazılarda çıkarılan eserlerin tamamı Müdürlüğe gönderilmiş ve taksimat İstanbul'da yapılmıştır[1306]. Devlet namına olarak zaman zaman doğrudan Müze-i Hümayun Müdürlüğü de kazılar yürütmüştür[1307].

Maarif Nezareti bütçesi içinde Müze-i Hümayun Müdürlüğüne bir tahsisat ayrılmıştır. Müze tarafından satın alınan eserlerin bedelleri, hafriyat ve nakliyat masrafları, vazifelendirilen memurların maaşları gibi kalemler bu tahsisattan ödenmiştir[1308]. Nizamname'ye göre eski eserlerin kıymeten

[1298] *BOA*, MF.MKT., 18-154.
[1299] *BOA*, MF.MKT., 35-135.
[1300] *BOA*, MF.MKT., 78-57.
[1301] *BOA*, TS.MA.e, 1410-66; MF.MKT., 78-26.
[1302] Erdoğdu, 211.
[1303] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 18-105; 18-144; 22-46; 22-108; 34-53; 34-107; 51-16; 58-46; TS.MA.e, 1410-28; 1426-87; 1426-118; 1426-44.
[1304] Bkz. *BOA*, TS.MA.e, 1426-96.
[1305] *BOA*, MF.MKT., 19-81; 20-25; 77-24; 80-117.
[1306] *BOA*, MF.MKT., 45-5; 51-1; 53-42; 53-119.
[1307] *BOA*, Y..PRK.AZJ., 2-21; Y.A.RES., 19-55.
[1308] Misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 18-79; 18-82; 24-21; 25-66; 25-160; 29-134; 32-66; 35-8; 51-157; 51-187; 61-79; 77-69; İ..DH.., 739-60502.

taksiminde alınacak bedeller, mezatta satılan eski eserlerden alınan %5 tellallık resmi, ruhsat harcı ve müsaderelerden elde edilecek hasılat da Müze sandığına aktarılacaktır (m. 35).

Müze-i Hümayun'un iç idaresine dair bir nizamname layihasının hazırlanmakta olduğu 1870'te Maarif Nezareti tarafından ifade edilmişse de akıbeti hakkında malumat yoktur[1309]. Başlarda Müdür Dethier'ye, Maarif Nezaretinden Tamirat Müdürü Kadri Bey "muavin" sıfatıyla yardım ediyorsa da 1875'te "muhafız" adıyla bir memuriyetin ihdasına lüzum görülmüştür. Muhafızın, taşradan gelen eski eserleri gümrükten Müze'ye naklettirmek, Müze ile alakalı işlerde müdüre yardımcı olmak gibi vazifeleri sayılmıştır[1310]. Müze Müdürü Dethier'nin zaman zaman uzun süren hastalıkları esnasında yerine vekalet etmesi için 1876'da Meclis-i Kebir-i Maarif azalarından Artin Efendi ve daha sonra Aristokli Efendi tayin olunmuştur[1311]. 1880'de ise Müze-i Hümayun'a ait işlerde istihdam olunmak üzere müfettiş olarak Derviş Hüseyin vazifelendirilmiştir[1312]. Aynı sene bir memurun daha maaşlı olarak tayin edilmesine karar verilmiştir[1313].

Dethier'nin 1880'de başlayıp uzunca müddet devam eden hastalığı neticesinde 1881'de vefat etmesi üzerine müdürlük vazifesi için münasip kimse bulunamamış ve Maarif Nezareti, Babıali'ye yazdığı yazıda Berlin Sefaretinden bir namzet sorulmasını istemiştir. Namzet olarak gösterilen Berlin Müzesi Başkatibi Dr. Millhofer ile, Maarif Nezaretinin de tasvibiyle, 8 yıllık bir kontrat yapılacağı esnada; Sultan II. Abdülhamid artık yabancı biri yerine Osmanlı tebaasından bir müdürün tayin olunmasını istemiş ve nihayetinde Münir Paşa'nın tavsiyesiyle Osman Hamdi Bey Müze-i Hümayun Müdürlüğüne getirilmiştir[1314]. Osman Hamdi Bey, 1910 senesine kadar takriben 29 sene müdürlük vazifesini yürütmüştür ve bu devre, Türk müzecilik tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir[1315].

c. Mülki İdareler

Eski eserlere dair işlerde mülki idarelere de vazife düştüğü Nizamname'den ve tatbikattan anlaşılmaktadır. Ruhsat talepleri, mülki idareler vasıtasıyla Nezarete iletilebilir (m. 4). Araştırıcıların mülki amirliklerden, ruhsat talep ettikleri yerlerde kazı yapılmasında mahzur olmadığına dair yazı almaları gerekir (m. 10). Kazı ve diğer muamelelerin Nizamname'ye muvafık yapılıp yapılmadığına İstanbul'da Zaptiye Nezareti, taşrada mülki idareler nezaret eder (m. 9). Ancak kazı yapılacak yer murakabesi güç olacak ölçüde merkezden uzaktaysa mülki amirlik, masrafı ruhsat sahibi tarafından

[1309] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22. Müze-i Hümayun Nizamnamesi'nin hazırlanıp meriyete girmesi 1889 senesine kalacaktır.
[1310] Su, 57-58.
[1311] Cezar, 251.
[1312] Su, 69.
[1313] *BOA*, İ..DH.., 812-65565; Cezar, 250.
[1314] *BOA*, İ..DH.., 835-67168; Su, 33-34. Mustafa Cezar, Dr. Millhofer'ın tayininden vazgeçilip Sultan Hamid'in isteğiyle Osman Hamdi Bey'in Müze müdürlüğüne getiriliş hikayesini *Servet-i Fünûn* dergisinde yayınlanan üç yazı (C. 2, S. 49, 6 Şubat 1307, s. 266; C. 26, S. 672, 26 Şubat 1319, s. 338; C. 38, S. 984, 1 Nisan 1326, s. 343) ile Paris'te yayınlanan *Gazette des Beaux-Arts* dergisinin 1 Şubat 1892 ve 416 numaralı sayısında çıkan bir yazıya dayandırarak nakletmektedir. Bkz. Cezar, 252-254.
[1315] Mumcu, "1969", 72.

karşılanmak üzere yanında çalışmalara nezaret edecek bir memur tayin eder (m. 21). Mülki amirlik, bir mahzur görürse Nezaretle muhabere ederek kazıları durdurabilir (m. 15). Hafriyat bittikten sonra, kazılan mahallerin, umuma zarar verecek bir vaziyette olup olmadığını mülki idareler muayene eder. Zarar varsa, izale edilene kadar bulunan eski eserleri alıkoyar (m. 16). Yanına memur tayin olunmamış kimseler, ruhsatlı kazı neticesinde ya da tesadüfen bulduğu eserler hakkında en geç 10 gün zarfında mülki idareye haber vermeye mecburdurlar (m. 25). Ruhsatlı arama neticesinde bulunan eski eserlerin taksimini mülki amirlik yapar (m. 5). Ruhsat sahibine verilmiş ve bulunan eski eserler ile taksimine dair malumatın yazılacağı koçanlı defter mülki amir tarafından da imzalanır ve bir nüshası mahallî maarif komisyonunda ya da meclis-i idarede kaydolunduktan sonra Maarif Nezaretine gönderilir (m. 26). İcap ederse sahipli yerlerde bulunan gayrimenkul eski eserlerin muhafazası için mülki idare memur tayin eder (m. 6).

1876 senesinde Maarif Nezaretinden mülki idarelere ve Zaptiye Nezaretine bir tamim gönderilmiştir[1316]. Evvela, Osmanlı memleketinde eski eser aramak için ruhsat verilen kimselerin izinli bulundukları müddet zarfında kazı ve araştırma yapıp yapmadıkları, bunlardan bir şey zuhur edip etmediği, Müze'nin hissesinin verilip verilmediği ve müddetin bitiminden sonra kazıya devam edilip edilmediği gibi hususlarda Nezarete bilgi verilmediği ifade olunmuştur. Akabinde, bundan böyle ülke içinde eski eser aramak için izin alan araştırıcıların, kazılacak yerin bağlı olduğu idareye müracaatla ruhsatnamelerini ibraz etmesi; ruhsatnamelerin aynen bir yere kaydolunması ve şartlarının tamamen icrasına dikkat edilmesi yazılmıştır. Kazıların altı ayda bir hususi surette muayene edilmesi ve bulunan eski eserlerin araştırıcı elindeki koçanlı deftere kaydettirilmesine itina gösterilmesi istenmiştir. Refakatlerine memur tayin edilmeyip kendi başlarına eski eser aramalarına müsaade edilmiş kimseler varsa bunların da buldukları eski eserleri en geç on bir[1317] gün zarfında hükümete ihbar etmeleri kendilerine bildirilmelidir. Uymayanlar olursa derhal Nezarete haber verilmeli ve kazılarda ne gibi eserlerin bulunduğu, eserler hakkında ne muamele yapıldığı, kazıların ne zaman başlayıp ne zaman tatil edildiği gibi hususlar da yazılmalıdır. Müddeti bitmesine rağmen kazıya devam edenler ya da Nizamname hükümlerine tamamen riayet etmeyenler bulunursa hemen kazılardan menedilmelidir.

Bahsi geçen tamim, mülki idarelerin de eski eser aramaları ve muhafazasındaki vazifelerini göstermesi cihetinden ehemmiyet taşır. Memleketin muhtelif yerlerinde yapılan araştırmalar ile kazılara nezaretin ve buralardaki eski eserleri muhafazanın, mülki amirlikler vasıtasıyla temin edilmesinin düşünüldüğü anlaşılmaktadır.

d. Muhtelif Müesseseler

1877'de Maarif Nezaretinde sekiz azalı daimî bir "Müze Komisyonu" toplanmasına karar kılınmıştır. Komisyonun tesis edilmesindeki asıl maksat, müze olarak kullanılacak Çinili Köşk'ün

[1316] *BOA*, MF.MKT., 34-48.
[1317] Nizamname'nin 25. maddesine göre ihbar müddeti "on gün" ise de mevzubahis yazılarda "on bir gün" yazılmıştır.

tamiri ile eksiklerinin tamamlanması ve eski eserlerin tertip ile tanzimi hususlarını müzakere etmekti. Komisyonun tesisine dair vesikada, "Müze'nin açılışı için lazım gelen hazırlıkların yapılması, eski eserlerin muntazaman nakledilmesi, Müze'ye sığmayıp dışarıda tutulan eserlerin zarardan muhafazası, eski eser arama çalışmaları için bundan sonra iyi bir yol tutulması" gibi hedefler zikredilmiştir. Ayrıca bütün bu işler için lazım olacak nizamname layihalarını hazırlama ve bu mevzuatın tatbikine nezaret etme maksadının da sayılması kayda değerdir. Müze müdürü ve muayyen bazı memurlar tabii azadır. "Âsâr-ı atîka fennine aşina" şahıslardan da azalar seçilmiştir[1318].

Komisyonun bir müddet aktif olarak çalıştığı anlaşılmaktadır. Mesela Harbiye Anbarı'ndan eserlerin nakli için hamallar tutulması, Harbiye Anbarı ve Çinili Köşk'te nöbetçiler vazifelendirilmesi gibi hususlarda yazışmalar yaptıkları bilinmektedir[1319]. Komisyonun ne zamana kadar faaliyet gösterdiği bilinmese de 1880'de Çinili Köşk'e taşınma işlerinin tamamlanması ile ya da nihayet 1881'de Dethier'nin ölümüyle komisyonun dağıldığı muhtemeldir.

Devlet namına yapılacak arkeolojik keşif ve kazılarda bizzat bulunacak, ecnebiler tarafından yapılacak kazılara ise nezaret edecek ve müzecilik hususunda mütehassıs personel yetiştirmek için bir mektep açılması da planlanmıştır. Maarif Nezareti tarafından nizamnamesi hazırlanan "Âsâr-ı Atîka Mektebi" 1875'te resmen kurulmuştur; ancak mektebin faaliyete başlayamadığı zannedilmektedir[1320]. Benzer maksatla 1882 senesinde "Sanayi-i Nefise Mektebi (Güzel Sanatlar Akademisi)" kurulmuş ve Osman Hamdi Bey aynı zamanda mektebin müdürlüğüne getirilmiştir. 1883'te Sultan II. Abdülhamid tarafından resmen açılışı yapılarak tedrisata da başlayan mektepte eski eserlerin korunması ve toplanması hususunda tecrübeli talebeler yetiştirmek hedeflenmiştir[1321].

2. İdari Koruma Faaliyetleri

Devletin eski eserlerin muhafazasına dair tedbirleri, birkaç farklı şekilde bahis mevzuu olabilir. Eski eserlerin tespit ve tescili, devlet namına kazı ve arama yapılması, kaçakçılığa dair tedbirler bu minvalde düşünülebilir. Aşağıda bu faaliyetler ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Her ne kadar kazıların murakabesi de eski eserlerin muhafazası maksadına hizmet ediyorsa da bu mesele hususiyetleri dolayısıyla ayrı olarak "eski eser arama ve kazı nizamı" başlığı altında tetkik olunacaktır.

a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili

1874 Nizamnamesi'nde memlekette mevcut bütün menkul ve gayrimenkul eski eserler hakkında bilgi toplanması ile bunların tespit ve tesciline dair bir hüküm yer almadığı gibi tatbikatta da

[1318] Müze-i Hümayun Müdürü Dethier, Müze muhafızı Kirkor Efendi, meskukat memuru Sebilyan Efendi, Altıncı Daire-i Belediye Reisi Osman Hamdi Bey, Şura-yı Devlet azası Karatodori Bey, Meclis-i Maarif azası Mustafa Efendi, Rasathane memuru Mosali, Nafia Meclisi başkatibi Delauney. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 47-126; Su, 32-33, 60-61; Hüseyin Muşmal, "Anadolu'nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi'nin Kuruluşu", *Tarihin Peşinde* 1 (2009), 127.
[1319] Muşmal, "Konya Müzesi", 127.
[1320] Su, 30-31; Cezar, 244; Ali Sönmez, "Osman Hamdi Bey'in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümâyûn'un Gelişimine Etkisi", *History Studies* 12/3 (2020), 769-770.
[1321] Shaw, 99; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 101. Mektep bugün Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi adı altında faaliyetine devam etmektedir.

bu yönde sistematik bir faaliyetten söz edilemez. Bu devirde daha ziyade gayenin "mümkün mertebe çok kıymetli eski eseri Müze-i Hümayun'a toplamak" olduğu; ayrıca ehemmiyetli eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına ve gayrimenkul eski eserlerin tahribine mâni olmanın hedeflendiği görülmektedir. Ancak Müze-i Hümayun'a getirilen eserlerin kayıt altına alındığını ve bunun bir çeşit tescil muamelesi olduğunu söylemek mümkündür.

Müdür Dethier 1881'de vefat ettiğinde, Müze-i Hümayun'da 750 parça eski eser bulunduğu kaydedilir[1322]. Ancak bunlar muntazaman tertiplenmiş olmadığından, yerine gelen Osman Hamdi Bey tarafından Fransız arkeolog Salomon Reinach tasnif için davet edilmiştir. Reinach sadece Müze'deki eserleri tasnifle kalmamış, ayrıca bütün koleksiyonların bir kataloğunu hazırlayarak 1882'de neşretmiştir[1323]. Hamdi Bey'in ayrıca Maarif veznesinde mühürlü bir kasada muhafaza edilmekte olan bazı eski eserler ile sikkeleri sayıp bir defterini hazırladığı ve bunları Müze-i Hümayun'a naklettiği vesikalardan anlaşılmaktadır[1324].

b. Kazı ve Arama Faaliyeti

Maarif Nezareti 1869 Nizamnamesi'nin tadili için 1870'te arz ettiği layihada, devlet tarafından yapılacak kazılar için de bir nizamname hazırlandığını ifade etmişse de[1325] sonrasında buna dair ayrıca bir nizamname neşrolunmamıştır. Meriyete giren 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde devletin yapacağı kazılarla alakalı olarak iki madde göze çarpmaktadır:

1- Mülk yerler haricinde, eski eser bulunduğu zannedilen mahallerde devlet namına kazı yapılması istendiği takdirde böyle yerler için başkalarına ruhsat verilmeyecektir (m. 23).

2- Devletin kazı yaptığı yerler fertlerin uhdesinde ise arazi sahibi için meydana gelebilecek zararlar tazmin edilecektir (m. 24).

23. maddenin işletilerek ruhsat talebinin reddedildiği ve devletin kazı yapmayı planladığına dair misaller vardır. Mesela Diyarbakır'da eski eser bulunduğu şayi olan bir yerde kazı yapmak için ruhsat talep eden şahısların müracaatları reddedilmiş ve orada devlet tarafından kazı yapılacağı bildirilmiştir[1326]. Bingazi'de eski eserler bulunduğu düşünülen mahallerde devlet tarafından kazı yapılacağından vazifeli memur gönderilene kadar bu mahallerin korunması, oralarda kimseye kazı izni verilmemesi, gümrüklerden eser kaçırılmasına mâni olunması Vilayete yazılmıştır[1327]. 1874 senesinde Alman arkeolog Dr. Gustav Hirschfeld Bergama'da Almanya Devleti veliahdı namına kazı izni talep

[1322] "Osmanlı Müzesinin Suret-i Tesisi", 348. Bu sayıya sikkeler dahil olmasa gerektir.
[1323] Vahid Bey, 346; Salomon Reinach, *Catalogue du Musée Impérial d'Antiquités* (Constantinople: Imprimerie Levant Times, 1882), 5-7.
[1324] *BOA*, MF.MKT., 77-72; Bayram Nazır, "Osmanlı Devleti'nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numunehane-i Osmanî", *History Studies* 2/1 (2010), 101.
[1325] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 22.
[1326] *BOA*, MF.MKT., 38-60.
[1327] *BOA*, MF.MKT., 25-52; 30-178.

ettiğinde Maarif Nezareti, "kazılması istenen mahaller eski eser ile dolu bulunduğu cihetle oralarda devlet tarafından eski eser aranmasına karar verildiğinden ruhsat verilemeyeceğini" bildirmiştir[1328].

Bu devirde doğrudan Müze-i Hümayun tarafından eski eser araması yapıldığına dair de misaller mevcuttur. Mesela 1878'de Alibeyköy civarında Müze müdürü Dethier nezaretinde iki memur tarafından devlet namına kazılar yapılmış ve bazı eski eserler bulunmuştur[1329]. Girit'te kazı ruhsatı için müracaat edenlerin talepleri devlet tarafından kazı yapılacağı gerekçesiyle reddedilmiş, bu işi yürütmesi için Meclis-i Maarif azalarından Aristokli Efendi vazifelendirilmiştir[1330]. Lefkoşe'de Ayasofya Camii civarında devlet namına kazılar yapılmış, masrafın maarif bütçesinin Müze tahsisatından karşılanmak üzere mahallî mal sandığından karşılanması yazılmıştır. Bulunan eserler hakkında Nezarete bilgi verilmesi, heykellerin resimlerinin Müze-i Hümayun'a gönderilmesi istenmiştir[1331]. Halkın da iştirakiyle toplanan bağışlarla bir yardım sandığı kurularak 1883'te Aydın'da Müze-i Hümayun namına kazı yürütülmüştür. Kazıyı ziyaret eden Müze Müdürü Osman Hamdi Bey, daha sonra Nemrut Dağı'na bizzat giderek kazılar yapmıştır[1332].

Bazen de mülki idareler tarafından eski eserler bulunmuş ve bunlar Maarif Nezareti ile muhabere neticesinde İstanbul'a gönderilmiştir. Mesela Suriye'de Hama'da bulunan taştan yapılma sandığın hükümet tarafından açtırıldığı ve içinden zümrüt taşlı bir altın yüzüğün çıktığı Maarif Nezareti tarafından haber alınmış, yazışma neticesinde yüzük Müze'ye konmak üzere yollanmıştır[1333]. Yemen Valisi Ferik Hafız İsmail Paşa tarafından yollanan eski eser ve sikkeler Müze-i Hümayun'a alınmıştır[1334]. Dıraç'ta (*Durres* - Arnavutluk) hükümet konağı inşası esnasında bulunan on parça eski eser, listesiyle birlikte liva mutasarrıfı tarafından Müze'ye gönderilmiştir[1335]. Arşiv vesikalarında bu gibi tatbikatın başkaca misallerine de rastlanmaktadır[1336].

[1328] *BOA*, HR.TH.., 17-22; HR.MKT., 853-11.
[1329] *BOA*, Y..PRK.AZJ., 2-21.
[1330] *BOA*, MF.MKT., 30-168; İ..DH.., 739-60502.
[1331] *BOA*, MF.MKT., 24-21; 25-160.
[1332] *BOA*, Y.A.RES., 19-55; Karaca, "Arkeoloji Bilinci", 385; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 207-209.
[1333] *BOA*, MF.MKT., 20-105; 25-112.
[1334] *BOA*, İ..DH.., 857-68667. Yemen Vilayetinden Yıldız Sarayı'na bundan başka dokuz parça eski eser gönderilmiş, Müze Müdürü Dethier bunları tetkik ederek bir rapor yazmıştır (*BOA*, Y..PRK.AZJ., 8-84).
[1335] *BOA*, MF.MKT., 78-10.
[1336] Ankara'da dört tarafı Yunan hattıyla yazılı bir taşın bulunduğu ve etrafında başka eski eserlerin ortaya çıkarılmasının da muhtemel olduğu Maarif Nezareti tarafından haber alınmış, Ankara Vilayetinden bir memurun vazifelendirilip eserin bulunduğu mahalde tahkikat yapılması ve taşın İstanbul'a naklinin mümkün olup olmadığının yazılması istenmiştir (*BOA*, MF.MKT., 64-82). Ünye'de bir mezar kazılırken tesadüfen bulunan sikkeler Müze-i Hümayun'a gönderilmiş ve burada başkaca eski eserlerin de bulunabileceği ihbar olunduğundan yakınında kabir bulunmadığı takdirde Müze için kazı yapılabileceği yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 39-132). Konya Ereğli'de bulunan bir lahit, Vilayet tarafından tasvir edilerek İstanbul'a bildirilmiş ve Maarif Nezareti, eserin Müze-i Hümayun'a nakledilmesini istemiştir. Bulunduğu ihbar edilen başka eserlerin ise nakli mümkün olmadığı anlaşıldığından yerinde muhafazası emredilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 31-22; 32-82; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 79-80). Kudüs-i Şerif Mutasarrıflığına, daha önce nakledilemeyen eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi ve bunların ortaya çıkarıldığı yerde başka eski eserlerin de bulunması muhtemel olduğundan oralarda araştırma yapılması yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 34-46).

Mülki idareler tarafından muhtelif sebeplerle el konan sikkeler de Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir[1337]. Maarif Nezareti tarafından vilayet ve mutasarrıflıklara yazılan tamimde, memlekette bulunan eski sikkelerin Müze-i Hümayun'a gönderilmesinin "nizam-ı mahsus icabı" olduğu, böyle eserlerin şunun bunun elinde uzun müddet kalmasına müsaade edildiğinde sikkelerin kenarlarının kesilmesi veya tahribi gibi hadiseler vuku bulduğundan bundan sonra dikkat edilmesi istenmiştir[1338].

c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler

Ruhsatsız kazıların menedilmesi, eski eserlerin tahribine ve kaçırılmasına müsaade edilmemesi istikametinde Maarif Nezaretinden taşra idarelerine muhtelif yazılar yazılmıştır[1339]. Bir yazısında, memleket dahilindeki meşhur kadim şehirlerde mevcut kale duvarları ve bina harabelerinden yazılı ve kabartmalı mermerlerin, şunun bunun tarafından alındığının ve hatta büyük parçaların kırılarak moloz olarak kullanıldığının ya da kireç ocaklarında yakıldığının haber alındığı ifade edilmiştir. Bilhassa vilayet merkezi dışındaki kaza, köy ve kasabalar gibi yerlerde mahallî memurların ihmallerinin mevzubahis olduğu; bunların icap eden dikkat ve ihtimamı göstermeleri, aksi takdirde mesul olacaklarına dair ciddi şekilde ihtarda bulunulması hususunda bütün vilayetlere Babıali'den emir yazılması istenmiştir. Ayrıca ruhsatsız olarak yurt dışına eski eser çıkartılmamasına dikkat ve itina olunmasının Rüsumat Emanetine emredilmesi de beyan olunmuştur[1340]. Bu yolda bütün vilayetlere bir yazı yazılmış ve *tembih-i resmî* adıyla neşrolunarak *Düstur*'da da 1874 Nizamnamesi'nin sonuna ilave edilmiştir[1341].

Nizamname'de sahipli yerlerde bulunan eski eser vasfındaki mabet ve benzeri binaların muhafazası için icap ederse hükümet tarafından memur tayin olunabileceği tanzim olunmuştur (m. 6)[1342]. Ancak bahsedilen memurun eseri nasıl muhafaza edeceği hakkında Nizamname'de tafsilat yoktur. Ahmet Mumcu, mezkur tanzimi kifayetsiz bulur. Böyle eserlerin yalnız memur yollanarak muhafazasının ne derece mümkün ve maksadı hasıl etmeye elverişli olduğunun anlaşılamadığını ifade eder[1343]. Tetkik olunan kaynaklardan, bahsi geçen hükmün tatbikine dair bir misale de tesadüf olunamamıştır.

[1337] Mesela Vidin'de bulunmuş 1600 civarında eski sikke Müze'ye teslim edilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 27-170). Aclun'da (Ürdün) bir çiftçinin elinde bulunan ve Suriye Valiliği tarafından gönderilen üç adet sikke Müze'ye konulmuştur (*BOA*, MF.MKT., 45-48). Hükümetçe ele geçirilen 300 adet bakır sikke Aydın Valiliği tarafından Müze'ye gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 53-37).

[1338] *BOA*, MF.MKT., 53-132.

[1339] *BOA*, MF.MKT., 30-178; 61-80.

[1340] *BOA*, MF.MKT., 18-148.

[1341] "Âsâr-ı nadireyi havi kadim ve meşhur şehirlerde vaki kale duvarlarında ve ebniye-i saire harabelerinde bulunan üzerleri yazılı ve kabartmalı mermerler şunun bunun tarafından ahz-ı istisal olunarak [yerlerinden sökülüp alınarak] ve büyük kıtada [ebatta] olanları kırılarak moloz taşı yerine kullanılmakta ve bazen kireç ocaklarında hark edilmekte [yakılmakta] olduğu istihbar edilip şu halin devamı ise antika nevinden olan o misilli âsâr-ı meşhure ve muteberenin mahv ve ziyaını icap eyleyeceği cihetle rehin-i kabul ve cevaz olamayacağından bademe bilcümle kadim ve meşhur şehirlerde kain kale ve mabet ve saray ve hane velhasıl umum ebniye-i atîka harabelerinden hiçbir şahsın taş çıkarmak ve kırmak gibi hareketine meydan verilmeyip bâlâda envaı tadat olunan ve sair âsâr-ı atîkadan madut bulunan şeylerin heyet-i hazıralarına halel gelmemesi emrinde takyidat ve itinaya devam olunması bilcümle vilayete ba-emirname-i sami emr ve işar buyrulmuştur."

[1342] Mezkur maddenin hazırlanma safahatı ve uğradığı tadilat yukarıda tetkik olunmuştu.

[1343] Mumcu, "1969", 71.

3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Mekanizmaları

a. Mükellefiyetler ve Cezai Hükümler

Nizamname'nin dört maddesinde mükellefiyetler ile bunlara bağlanan müeyyideler tanzim olunmuştur:

1- Resmî ruhsat olmaksızın ve arazi sahibinin rızası alınmaksızın define ve eski eser arama maksadıyla kazı yapmak yasaktır. Hilafında hareket edenlerin bulacakları eski eserler tamamen zapt olunur ve kendisine bir yüzlük altından beş altına kadar para cezası ya da üç günden bir haftaya kadar hapis cezası verilir (m. 7). Bu yönde ihbar alındığında tahkikat esnasında şüphelinin gözaltında tutulduğu ve elindekilere tedbiren el konulduğu görülmektedir[1344].

2- Eski eser bulup da ihbar mükellefiyetine aykırı hareket edenlerin bulduğu eserlerden devlete ait olan hisse haricinde kalan kısmın dörtte biri kıymetine denk para cezası alınır (m. 25)[1345].

3- Eski eserler gümrükten kaçırılırken tutulursa tamamen *müsadere* olunur (m. 34)[1346]. Burada müsadere tabirinin mahsus tercih edildiği ve kastedilen eski eserlerin, hususi mülkiyet altındakiler olduğu anlaşılmaktadır. Zira devlet mülkiyetindeki eserlerin alıkonulması tabii olup bunun için bir kanun tanzimine lüzum olmadığı gibi bu muamelenin müsadere olarak ifade olunması da beklenmez[1347]. Ruhsatlı kazı neticesinde çıkarılmış olup da henüz resmen taksim muamelesi yapılmamış olan eski eserler de bu hükme tâbidir.

4- 35. maddede, 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesine atıf yapılarak gayrimenkul eski eserlere zarar verenlere, zararı tazmin etmelerinden başka bir mecidiye altınından on mecidiye altınına kadar para cezası ile bir aydan bir seneye kadar hapis cezası verilir. Kanun'da "hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı belediyeden olan ebniye ve âsâr-ı mevzua" olarak ifade edilen nesneler Nizamname'de "ebniye ve saire gibi umumi ve hususi mahallerde mevcut ve merkuz olan âsâr-ı atîka" olarak zikredilmiştir.

b. Teşvik Mekanizmaları

Nizamname'de mükafata dair bir tanzim yoktur. Fakat tatbikatta eski eserler bulunduğunu ihbar eden kimselere ihbariye adı altında bir mükafat ya da hisse verildiği misaller vardır. Mesela 1876 tarihli bir vesikaya göre, Diyarbakır'da iki şahıs, eski eser ve define aramak için ruhsat talep etmiş; Maarif Nezareti burada eski eser bulunması kuvvetle muhtemel olduğundan hükümetçe araştırılarak

[1344] *BOA*, MF.MKT., 49-13; 57-74.
[1345] Cezanın tatbikine dair misal için bkz. *BOA*, MF.MKT., 43-79; 75-94.
[1346] "Otuz dördüncü madde: Âsâr-ı atîka gümrükten kaçırılır iken tutulursa kamilen müsadere olunur."
[1347] Nitekim yukarıda da zikredilen 7. madde metninde, ruhsatsız kazı neticesinde bulunacak eski eserlerin "zapt olunacağı" ifade olunmuştur. Zira böyle eserlerde hususi mülkiyet kurulmamıştır ve bunlar halen devletin mülkiyeti altındadır.

icabında devlet namına kazı yapılmasını münasip görmüştür. Fakat yapılacak kazı neticesinde eski eser bulunursa, eserlerin takdir olunacak kıymetlerinin %10'unun ihbariye olarak iki şahsa ödenmesi Meclis-i Maarifçe münasip görülmüştür[1348].

Bazı vesikalardan, Selanik'te antikacılıkla uğraşan Yuvanaki isimli bir kimsenin devlet için muhbirlik yaptığı anlaşılmaktadır[1349]. Kaçak olarak eski eser bulunduğunda hükümete ihbar etmesi karşılığında kendisine eserlerden %10'u hisse verilmektedir[1350].

1877 tarihli vesikalara göre Mardin'de Emin isimli bir şahsın hanesinin avlusunda kazı yapan işçiler, avlu duvarının dışında tesadüfen eski sikkeler bulmuştur. Bu arazi Şeyh Ahmed'in veresesine ait olduğundan sikkelerin üçte biri onlara, üçte bir de devlete ait olacaktır. Kalan üçte birin ise Nizamname'ye göre kâşif sıfatıyla işçilere verilmesi lazım gelecektir. Ancak hem işçiler Emin tarafından ücretle istihdam edildiğinden, hem de Emin hükümete ihbar ederek iyi niyetini gösterdiğinden ona da mevzubahis üçte birlik hissenin yarısının verilmesine hükmolunmuştur[1351]. Bu vakadaki muamele de bir tür ihbariye mükafatı gibi görülebilir.

D. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi

Nizamname'nin ikinci faslı "âsâr-ı atîkanın şerait-i taharriyatı ve hafriyatı beyanındadır" ve 7 ila 24. maddeleri ihtiva eder. Nizamname çerçevesinde ruhsatlandırma şartları ve kazıların murakabesi, tatbikat da göz önüne alınarak tetkik olunacaktır.

1. Ruhsatlandırma Şartları

Eski eser veya define araması için İstanbul'da doğrudan, taşrada ise mülki idare vasıtasıyla Maarif Nezaretine müracaat edilir (m. 4)[1352]. Ruhsat, Babıali'nin izniyle *münhasıran* Maarif Nezareti tarafından verilecektir (m. 8)[1353]. Resmî ruhsat olmaksızın eski eser veya define araması maksadıyla kazı yapmak yasaktır (m. 7)[1354].

Nizamname hazırlanırken arz edilen layihalarda "mahallî memurların ruhsat veremeyeceği" ve "Nezaretin haberi olmaksızın böyle kendi başına ruhsat veren memur hakkında cezai müeyyide tatbik olunacağı" geçmekteydi. Şura-yı Devlet, "vazifesini suistimal eden memurun kanuna göre cezalandırılmasının zaten bedihi" olmasından hareketle bahsi geçen ibareleri sonraki layihalardan

[1348] *BOA*, MF.MKT., 38-60.
[1349] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 49-13.
[1350] *BOA*, MF.MKT., 30-136; Şahin, "Selanik", 348.
[1351] *BOA*, MF.MKT., 48-49; 51-1.
[1352] "Âsâr-ı atîka veyahut define taharrisi için doğrudan doğruya veyahut hükümet-i mahalliye vasıtasıyla Maarif Nezaretine müracaat olunur."
[1353] "Âsâr-ı atîka veyahut define taharrisi için icap eden ruhsat Babıali'den istizan şartıyla münhasıran Maarif Nezareti tarafından ita kılınacak ve zuhur edece âsâr-ı atîkanın kaydı için ittihaz olunacak numunesine tevfikan matbu ve koçanlı bir kıta defter dahi verilecektir."
[1354] "Ruhsat-ı resmiye olmadıkça ve arazi sahibi irza edilmedikçe bilhassa âsâr-ı atîka ve defain taharrisi için hafriyat icrası memnudur."

kaldırmıştır[1355]. İşte mezkur 8. maddedeki "münhasıran" vurgusunun, bunlar yerine ilave olunduğu anlaşılmaktadır.

a. Araştırıcıya Dair Şartlar

Nizamname hazırlanırken Maarif Nezaretinin arz ettiği 1870 tarihli ilk ilk layihada, eski eser arama ruhsatının yalnızca kazılacak yerin sahibine ya da onun izin verdiği tahakkuk eden kişilere verileceği maddesi yer almaktaydı. Şura-yı Devlet, eski eser arama imkanının, yalnızca arazi sahibi ile onun izin verdiği kişiye hasredilmesini münasip bulmamış ve mezkur maddeyi, bunların yalnız rüçhan haklarının bulunması yönünde değiştirmiştir. Ancak "mülk binalar ile tetimme-i süknalar" müstesna tutulmuştur[1356]. Maarif Nezaretinin 1874 tarihli layihasında bahsi geçen madde kaldırılmıştır. Neticede Nizamname'de sahipli yerde kazı yapma salahiyeti malikine mahsus değildir; ancak böyle yerlerde kazı yapılması için mutlaka onun rızasının alınması icap eder. Öte yandan, arazi sahibi de kendi mülkünde dahi resmî ruhsat olmaksızın kazı yapamaz[1357].

Eski eser arayacak şahsa dair en mühim şartlardan biri 17. maddede tanzim olunmuştur. Buna göre gerek Osmanlı Devleti'nin ve gerek başka devletlerin memurlarına, memuriyet sahaları içinde bulunan mahallerde, kendi tasarrufu altındaki emlakleri hariç, *namlarına olarak* eski eser veya define arama ruhsatı verilmez[1358]. Mezkur madde 1869 Nizamnamesi'nin tadiline dair Maarif Nezaretinin sunduğu 1870 tarihli ilk layihada mevcuttu. Tanzimat Dairesi, bu madde hükmünü, memurların da Nizamname'den istifadeye hakları olduğu gerekçesiyle lağvetmek istediyse de[1359] Nezaret ısrarcı olmuş ve madde yerinde bırakılmıştır[1360].

Bahsi geçen şartın konulmasının başlıca sebebi, ecnebi diplomatların memleket dahilindeki bazı faaliyetleri ve suistimalleridir. Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola'nın 1874 Nizamnamesi öncesindeki suistimallerinden ötürü, Maarif Nezaretinin, böyle diplomatlara ruhsat verilmemesine dair mütalaalarından[1361] yukarıda bahsedilmişti. Keza Fransız Sefiri de Vogüé, 1874 Nizamnamesi meriyete girmeden kısa bir müddet önce Lübnan'da eski eser aramak için ruhsat talep ettiğinde Maarif Nezareti, eski eserlerin yurt dışına ihracının yasak olması ve ecnebi devlet memurlarının buldukları eski eserleri kendi memleketlerine götürecekleri tabii olduğundan bunlara ruhsat verilmemesi lüzumunu ifade etmiştir[1362]. Babıali'den henüz cevap gelmeden Nizamname meriyete girmiş, "bütün memleket Fransız sefirinin memuriyet sahası olduğundan" ruhsat talebinin 17. maddeye göre

[1355] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 25/4; vr. 27/3; vr. 28/3.
[1356] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/3.
[1357] Maarif Nezareti bir ruhsat talebine verdiği cevapta bunu açıkça da ifade etmiştir. Bkz. Uluçay, 56.
[1358] "Gerek Devlet-i Aliyye ve gerek düvel-i saire memurlarına daire-i memuriyetleri dahilinde bulunan mahallerde kendi mutasarrıf oldukları emlaklerinin haricinde namlarına olarak âsâr-ı atîka veyahut define taharrisi için ruhsat verilmeyecektir."
[1359] *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 27/3.
[1360] "Şimdiye dek bu misilli memurinin istihrac eylediği âsâr-ı atîkadan devlet hiç müstefid olmadığı bi't-tecrübe sabit olduğundan âşâr iltizamından men olundukları gibi âsâr-ı atîka taharrisinden men olunmaları münasib görülmüştür. Bunlar taharri edecekleri âsâr-ı atîkayı sairler gibi arasalar dahi memuriyetlerince derkar olan nüfüz ve kudretleri hasebiyle yine şüpheden vareste olamayacakları bedihidir." *BOA*, ŞD., 206-42, vr. 24/1.
[1361] Bkz. *BOA*, İ..HR.., 247-14672; MF.MKT., 18-154.
[1362] *BOA*, MF.MKT., 17-109 (25 Muharrem 1291 / 14 Mart 1874).

reddedilmesi bahis mevzuu olmuştur. Sefaret, Nizamname meriyete girmeden önce talepte bulunduğu gerekçesiyle ruhsat verilmesinde ısrarcı olmuşsa da Şura-yı Devlet, verilecek ruhsat hakkında hâlihazırda meriyette olan Nizamname'nin tatbik olunacağını; dolayısıyla talebi kabul edemeyeceklerini ifade etmiştir[1363].

Maddede geçen "namlarına olarak" ibaresi, ecnebi diplomatları farklı bir çözüm yoluna itmiştir. İzin alabilmek için diplomatlar kendi namlarına değil, doğrudan bağlı bulundukları devlet, hükümdar veya devlet müzesi namına kazı ruhsatı talep etmeye başlamışlardır. Mesela Mart 1878'de İzmir Alman Konsolosu Friedrich Adolph Tettenborn, Bergama'da eski eser arama ruhsatı için müracaatta bulunmuş[1364]; 17. maddeye aykırılık gerekçesiyle başta talep reddedilmiştir[1365]. Fakat sonrasında, kazının doğrudan Almanya Devleti tarafından ve Berlin Müzesi namına yürütüleceği vurgulanarak, ruhsat talebinin konsolos tarafından yapılabileceği kabul edilmiş ve ruhsat verilmiştir[1366]. 1882'de Kaş'ta eski eser aramak için müracaat eden Avusturya Sefiri Baron Calice, Avusturya İmparatoru adına ruhsat talep etmiş ve neticede ruhsat verilmiştir[1367]. New York Müzesi namına kazı yapan Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola'nın ruhsatı, 1876'da yeni Nizamname şartlarına göre yenilenmiştir[1368].

Mezkur maddede ifade olunduğu üzere yasak yalnız ecnebiler için değil, Osmanlı tebaası için de caridir. Mesela Tarsus'ta define ve eski eser aramak için ruhsat talep eden eski kaymakam Osman Nuri Bey, külliyetli bir define çıkaracağından ve birçok mahalli kazmak istediğinden; müşkülat çekmemek ve hızlı hareket edebilmek için orada "kendisinin muvakkaten kaymakam olarak tayin edilmesini" [!] istemiştir. Daha önce rüşvet almaktan cezaya mahkum olup vazifeden alınmış olan Nuri Bey'in bu talebi kabul edilmemiş ve zaten Nizamname'nin buna müteallik maddesine göre "bir memura kendi memuriyet sahasında eski eser arama ruhsatı verilemeyeceği" bildirilmiştir[1369].

Ekseriyetle ecnebilerin eski eser aradığı görülmekteyse de vatandaşların da eski eser aradığı misaller az değildir[1370]. Hatta cemiyet namına da eski eser arama ruhsatı talep olunduğu vakidir[1371].

[1363] *BOA*, HR.MKT., 831-43 (22 Rebîülevvel 1291 / 9 Mayıs 1874); ŞD., 2407-6 (5 Rebîülâhir 1291 / 22 Mayıs 1874).
[1364] Sönmez, *Zeus Sunağı*, 166-169.
[1365] *BOA*, MF.MKT., 55-29.
[1366] *BOA*, MF.MKT., 56-101; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 170-171.
[1367] *BOA*, MF.MKT., 74-146.
[1368] *BOA*, MF.MKT., 33-103. Maarif Nezareti ruhsatın yenilenmesine taraftar değildi. Cesnola'nın bulacağı eserleri bir yere nakledemeyip yerinde bırakarak yalnızca eserlerin resimlerini alabilmesi şartıyla ruhsatın uzatılmasını tavsiye ettiyse de Babıali, umum için cari Nizamname hükümlerine mugayir olarak Amerika Müzesi adına resmî memur tarafından yapılan kazı için birtakım hususi şartlar ileri sürmenin sefaret tarafından kabul olunmayacağını ifade etmiştir (*BOA*, HR.MKT., 888-51). Kısa zaman önce Dethier'nin, Cesnola'nın da rıza göstermesiyle, Kıbrıs'a gidip 88 sandık eski eserle dönmüş olmasının da Babıali'nin bu tavrında tesiri olsa gerektir.
[1369] Fakat Nizamname'deki usul ve şartları tamamen yerine getirerek müracaatını yapması bildirilmiş, akabinde kendisine alelade eski eser arama ruhsatı verilmiştir (*BOA*, TS.MA.e, 1410-58; 1426-22; Y..PRK.UM.., 4-48; İ..DH.., 833-67007; 827-66658). Daha sonra ortağı Reşad Bey ile birlikte ruhsatını bir yıllığına yenilemiştir (*BOA*, TS.MA.e, 1426-79).
[1370] Mesela bkz. *BOA*, ŞD., 207-34; 207-30; MF.MKT., 27-171; 32-128; 46-58.
[1371] "İzmir Kütüphane ve Müze Cemiyeti" namına ruhsat muameleleri için bkz. *BOA*, MF.MKT., 62-155.

Ruhsat, verilen şahsa mahsustur. Nizamname'nin 18. maddesine göre ruhsatnamenin hamili tarafından başkasına terki veya satışı mümkün ve muteber değildir.

Ruhsat talep eden kişinin şahsıyla alakalı hususi sebeplerle de talebin reddolunduğu vakidir. Mesela Eski Amerikan Konsolosu William James Stillman, Girit'te eski eser aramak için sefareti vasıtasıyla ruhsat talep etmiş; ancak kendisinin Girit isyanı esnasında zararlı faaliyeti olduğundan bahisle kendisine ruhsat verilmeyeceği ve adaya kesinlikle sokulmaması hükümet tarafından bildirilmiştir[1372].

b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar

i. Umumi Olarak

Nizamname'ye göre evvela eski eser aranacak yerde kazı yapılmasında mahzur olmadığını mülki idarenin tasdiki ve ayrıca sahipli yer ise arazi sahibinin muvafakati şarttır (m. 10)[1373]. Ruhsat talep edenler, tatbikatta umumiyetle arazi sahibinin razı olduğunu gösteren bir senedi, mülki idare tarafından da tasdik ettirerek Nezarete ibraz ederdi[1374]. Bazı vesikalarda araştırıcının, bir zarar doğması halinde tazmin edeceğini arazi sahibine taahhüt ettiği de görülmektedir[1375].

Bir kimse kendi mülk hanesindeki bahçede eski eser aranması hususunda başkasına izin vermiş olsa dahi kazı yapılmasında bir mahzur bulunmadığının ayrıca idarece tespiti de şarttır[1376]. İstanbul hudutları dahilinde yürütülecek eski eser arama ruhsatlarında, o yerde kazı yapılmasında mahzur olup olmadığı Zaptiye Nezaretinden sorulurdu[1377]. Vesikalarda zaman zaman bu hususta Zaptiye Nezaretinin yerini Şehremanetinin aldığı da görülmektedir[1378]. Hazine-i Hassaya ait olan arazilerde kazı yapılacağı zaman ayrıca Hazine-i Hassa Nezaretinin de görüşü sorulmuştur[1379].

Eski eser ya da define arayacak kişiye verilecek ruhsat bir köy ya da kasaba sınırlarını aşamaz. Ruhsat talep eden kimse, arama yapacağı mevki ve sınırlarını bildirmeye ve icabında haritasını arz etmeye mecburdur (m. 13)[1380]. Bir şahsa, iki farklı yerde aynı anda kazı yapması için ruhsat

[1372] *BOA*, HR.TO., 116-12; HR.İD., 1445-24; 1445-25; 1445-31; 1445-32.
[1373] Mesela bir kimse Sart Kalesi'nin (Sardes, Manisa) dört tarafındaki boş arazide eski eser arama ruhsatı talep etmiş ve Valilik mahallin kazılmasında mahzur olmadığı yönünde görüş bildirmiş, akabinde ruhsat verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 24-79; ŞD., 207-29).
[1374] *BOA*, MF.MKT., 22-38; 28-174; 62-155.
[1375] Mesela bir vesikada araştırıcı, kazının yapılacağı mahaldeki sekiz hane sahibi için, kazılar esnasında hanelerine bir zarar dokunursa eski hale iade edeceğine dair kefalet senedi tanzim etmiştir (*BOA*, ŞD., 207-34). Başka bir vesikada ise kazı yapılacak yerlerden birinin sahibi olan *Yani* geri dönünceye kadar hafriyatın tehir olunmaması için araştırıcıya, "Yani bir davaya kıyam ederse her türlü mesuliyeti tarafına ait olmak; tazminat verilmesi lazım gelirse kendisi tarafından karşılanmak ve Yani döndüğünde rızası alınarak yeniden senet alınmak" kayıtlarını ihtiva eden bir senet hazırlaması üzerine ruhsat verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-57).
[1376] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 32-95; 30-35; 41-113.
[1377] *BOA*, MF.MKT., 30-171; 32-51; 34-8; 37-39.
[1378] *BOA*, MF.MKT., 41-113; 51-141; 77-60; 77-84; 78-57; *BOA*, TS.MA.e, 1426-100. Vesika tarihlerine bakılırsa 1876 senesinin ikinci yarısından itibaren böyle bir değişim göze çarpmaktadır.
[1379] *BOA*, MF.MKT., 22-135; 24-71; ŞD., 207-28.
[1380] "Âsâr-ı atîka veyahut define taharrisi için verilecek ruhsat bir karye veyahut bir kasaba hududunu tecavüz etmeyecektir. Ve ruhsata talip olan kimesne mevki ve hududunu ve lede'l-icap haritasını iraeye mecbur olacaktır." Mesela 1876 tarihli bir vesikada, Cesnola'ya Kıbrıs'ta eski eser araması için verilen önceki ruhsatta her nasılsa kazı mahallinin tayin olunmadığı anlaşılmış ve şimdi bir sene müddetle uzatma istendiğinden kazılacak yerin *haritasının* tanzim ettirilip hudut ve sahasının

verilmez (m. 19). Böyle taleplerin vukuunda umumiyetle başta yalnız bir yer için ruhsat verileceği ve öncelikle araştırıcı tarafından bunun tayininin lazım geleceği, sonra başka mahalde arama yapılmak isteniyorsa tekrar usulünce ruhsat istenebileceği ifade olunmuştur[1381].

Aynı mahalde farklı şahısların farklı arama ruhsatları altında kazı faaliyeti yürütmesi hakkında Nizamname'de hüküm yoksa da buna idarece sıcak bakılmadığı anlaşılmaktadır. Mesela 1876'da Erdek'te Belkıs denen mahalde bir kimsenin eski eser arama ruhsatı devam ediyorken, başka bir şahıs yine Erdek'te bazı mahaller için ruhsat talep etmiş; Maarif Nezareti, işbu yerlerin diğer ruhsat verilen yerle kesişiyor mu, yakın mı, aralarındaki mesafe ne kadar ve kazılmasında mahzur var mı diye mülki idareden bilgi istemiştir[1382]. Ancak birkaç şahıs müştereken ruhsat talebinde bulunabilir ve bu takdirde o ruhsata dayanarak bu şahıslar aynı yerde kazı yapabilirler[1383].

Mabet, tekke, medrese gibi mahaller ile mezarlık, su yolu ya da umumi yol gibi umuma zararlı olabilecek yerlerde kazı yapılmasına izin verilmez (m. 14)[1384]. Mesela tebaadan bir kimse Sultanahmet meydanında eski eser arama ruhsatı talep etmiş; "kazılacak yerin etrafına tahta perde çekmek", "su yollarına zarar vermemek", "Burmalı Sütun ve cami avlusunun duvarından belli mesafe uzakta çalışmasını yürütmek" ve "kaldırımlara dokunmamak" gibi şartlarla dört ay müddetle izin verilmesi başta münasip görülmüştür. Ancak mesele Şura-yı Devlete havale edilmiş ve neticede meydanın intizamına halel geleceği ve geçişi de bir miktar engelleyeceği gerekçesiyle talep reddedilmiştir[1385]. Kadıköy'de bir eski eser arama ruhsatı talebi, kazı yapılacak mahallerden biri cadde üzerinde olduğundan reddedilmiş, diğer mahal de Haydarpaşa hastanesinin cenaze kapısına yakın olduğundan hastanece mahzur olup olmadığının tespiti istenmiştir[1386]. Edirne'de eski bir Rum mezarlığında kazı yapan şahsa mâni olunmuş; aynı yer için ruhsat talebi de reddedilmiştir[1387].

Mezkur yasağa, devlet namına yapılacak kazılarda da riayet olunduğu düşünülebilir. Mesela Ünye'de bir mezar kazılırken tesadüfen bulunan sikkeler Müze-i Hümayun'a gönderilmiş ve burada başkaca eski eserlerin de bulunabileceği ihbar edilmişse de Maarif Nezareti, kabristanda kazı yapmanın

tastamam gösterilerek bir nüshasının mülki idareye, bir nüshasının ise Nezarete gönderilmesi istenmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-10). Tatbikata dair başka misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 32-91; 32-162; 61-84.

[1381] *BOA*, MF.MKT., 32-58; 62-155. Yukarıda tetkik olunduğu üzere Rassam'a verilen müstesna ruhsat, bu kaideye aykırı bir misal teşkil etmektedir. Zira İngiliz Sefareti tarafından Bağdat ve Van için mutlak surette izin verilmesi ve birkaç noktada aynı anda kazı yapılabilmesi hususen talep edilmiştir. Bkz. *BOA*, İ..DH.., 775-63078; Doğançay, "Ressam", 272.

[1382] *BOA*, MF.MKT., 37-116. Yanya'da ruhsatlı olarak kazı yürütmekte olan Karapano Efendi, aynı mahalde başkalarının da gizlice kazı yaptığını ihbar etmiş, Nezaret böyle kazıların menedilmesini Valiliğe bildirmiştir (*BOA*, MF.MKT., 34-7). Aydın'da benzer bir vaka için bkz. *BOA*, MF.MKT., 26-66.

[1383] Mesela Samsun'da Ahmed ve Abdullah, on beş kadar ortağıyla beraber kazı yapmak için izin istemiş ve ruhsat almıştır. *BOA*, MF.MKT., 44-2; 41-86.

[1384] "Meabid ve tekaya ve medariste ve makbere ve suyolu ve tarik-i amme misilli umuma mazarratı olacak yerlerde hafriyat icrası caiz olmayacaktır."

[1385] *BOA*, MF.MKT., 34-33; ŞD., 207-45.

[1386] *BOA*, MF.MKT., 32-56.

[1387] *BOA*, MF.MKT., 49-51. Diyarbakır'da bir eski eser arama ruhsatı talebi, kazı yapılması istenen yerin bir kısmı mezarlık olması hasebiyle reddedilmiş ve kazılması istenen yerin şüpheden salim şekilde gösterilerek yeniden ruhsat talep edilmesi bildirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 40-68).

Nizamname'ye göre yasak olduğunu beyan ile yakınında kabir bulunmadığı takdirde Müze namına kazı yapılabileceğini ifade etmiştir[1388].

Kazı yapılan yerin, iş bittikten sonra eski haline getirilmesi (heyet-i asliyesi üzerine tesviyesi) esası 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde yerleşmişti. 1874 AAN'de bu yönde açık bir hüküm olmasa da aynı tatbikatın devam ettiği ve verilen ruhsatlarda zaman zaman aynı şartın yer aldığı görülmektedir[1389]. Mesela Sultanahmet Meydanı'nda eski eser aramak isteyen bir kimsenin talebinin reddedilme gerekçelerinden biri, kazılacak mahallin eski hale iadesinin mümkün olamayacağıdır[1390]. Ancak başka bir vesikada görüldüğü üzere Maarif Nezareti, yürütülen bir kazı hakkında, maksadın yalnız eski eser çıkarmak değil; tarihçe fevkalade ehemmiyeti bulunan arkeolojik sahanın tamamen ortaya çıkarılması olduğundan kazılan yerlerin doldurulmasına hacet bulunmadığını Tophane-i Âmire Müşiriyetine yazmıştır[1391]. Yani tatbikatta yerleşen bu kaidenin mutlak olmadığı söylenebilir.

ii. Devlet Tarafından Kazılması Planlanan Yerler

Mülk yerler haricinde, eski eser bulunduğu zannedilen ve devlet tarafından kazı yapılması düşünülen yerler için başkasına kazı ruhsatı verilmez (m. 23)[1392]. Mesela 1875'te Girit'te eski eser aramak için bazı kimseler ruhsat talebinde bulunmuş, mesele Meclis-i Maarifte görüşülüp Girit'te devlet tarafından kazı yapılmasının münasip olduğu anlaşıldığından taleplerin reddedilmesine karar verilmiştir[1393]. 1876 senesinde Diyarbakır'da iki şahıs, şehir surları ile burçlar arasındaki bazı yerlerde eski eser ve define aramak için ruhsat talep etmişlerdir. Maarif Nezaretinden yazılan cevaba göre, bir kere "burçların etrafının kazılması kaleye zarar vereceğinden mahzurludur". İkincisi, "böyle yerlerin ekserisi kabristandır ve dolayısıyla buralarda kazı yapılması Nizamname'ye göre yasaktır". Nihayet "bazı kısımları kabristan olmasa dahi, burada eski eser bulunması kuvvetle muhtemel olduğundan hükümetçe araştırılarak icabında devlet namına kazı yapılması münasip görülmüştür". Dolayısıyla 23. madde mucebince ruhsat talebi reddedilmiş, alınmış olan 3 altın resm-i ruhsatiye ile kefalet senedi iade edilmiştir[1394].

Maarif Nezaretinin zaman zaman mezkur hükmü, sefaretleri vasıtasıyla kazı izni talep eden bazı ecnebilerin talebini reddetmek için bir hukuki gerekçe olarak kullandığı anlaşılmaktadır. Mesela 1874'te Alman Sefareti Bergama'da kazı yapmak için ruhsat talep ettiğinde Maarif Nezareti, "hayli eski eser bulunduğu zannedilen bu mahalde devlet namına da kazı yapılması niyeti mevcut olduğundan

[1388] *BOA*, MF.MKT., 39-132.
[1389] *BOA*, ŞD., 2878-10; 207-16; MF.MKT., 34-54; 34-33.
[1390] *BOA*, ŞD., 207-45.
[1391] *BOA*, MF.MKT., 63-158.
[1392] "Mülk ve tetimme-i sükna olmayan mahallerde âsâr-ı atîka zuhuru maznun olup da devlet tarafından icra-yı hafriyat olunmak istenildiği halde bu makule yerler başkalarına verilmeyecektir." Mezkur madde, Nizamname hazırlanırken Maarif Nezareti'nin 1870'te sunduğu ilk layihada yer almış; Şura-yı Devlet tarafından 1872'de layihadan çıkartılmış; fakat Nezaret tarafından tekrar konmuş ve böyle yerlerde bir kimse "ya devlet kazsın ya da bana ruhsat versin" diye iddia etmesine mahal vermemek için bu maddeye ihtiyaç duyulduğu ifade olunmuştur (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 24/1, 28/5). Maddede başta mülk arazi kaydı bulunmayıp Maarif Nezareti 1874 layihasında bu ibareyi eklemiştir (*BOA*, ŞD., 2406-25, vr. 2/3).
[1393] *BOA*, MF.MKT., 30-168.
[1394] *BOA*, MF.MKT., 38-60.

Nizamname'nin 23. maddesi hükmünce başkasına ruhsat verilmesinin mümkün olmadığını" ifade etmiştir. "Ancak veliaht hazretlerinin hususi ricasını kırmamak için, yapılacak kazılardan çıkacak eserlerin asılları tamamen Müze-i Hümayun'a bırakılıp fakat alçı ve resimlerini alma imkanının tanınabileceği" alternatif olarak teklif edilmiştir[1395]. Avusturyalıların Aliağa'da kazı yapma talebinin de aynı gerekçeyle reddedildiğini Reinach nakletmektedir[1396].

Mevzu bakımından, İngilizlerin Musul, Halep ve Diyarbakır havalisindeki kazıları hakkındaki yazışmalar dikkat çekicidir. George Smith'in Halep'te eski eser arama ruhsatı talebi reddedilirken Maarif Nezareti, Smith'in şimdiye kadar Musul kazılarında elde ettiği eserlerden Müze'nin hissesini vermediğini vurgulamış ve ret gerekçesi olarak "mezkur mahallin devlet tarafından kazdırılması düşünüldüğünü" ileri sürmüştür[1397]. 1876'da Smith'in yerine gelen Hürmüz Rassam için Diyarbakır'da eski eser arama ruhsatı talep edildiğinde Maarif Nezareti, İngilizlerin havalideki kazılarında daha önce vuku bulan suistimallerden ötürü talebin reddi istikametinde Babıali'ye görüş bildirmiştir[1398]. Ancak her şeye rağmen Babıali istidayı kabul edecek olursa, ancak usul ve nizamına riayetle icap eden muameleler yapılması şartıyla ruhsat verilebilecektir. Nezaret bu şartları hülasaten şöyle ifade etmiştir:

1. Diyarbakır birtakım livalar ve kazalardan mürekkep geniş bir vilayettir. Asur denen mahal, Diyarbakır ile Musul arasında kaldığından her birinin hudutlarına girmekte ve orada inzibatı temin etmek zordur.
2. Nizamname'nin 13. maddesine göre kazı mahalli bir karye ve kasaba hududunu aşamayacağı için, ruhsat talep olunan mevki ve hududunu göstermeleri ve bir haritasını tanzim etmeleri lazımdır.
3. 10. maddeye göre o mahalde kazı yapmanın mahzurdan salim olduğu ve sahipli yer varsa sahiplerinin muvafakatinin hasıl olduğunu gösteren bir tasdikli senedin mahallî hükümetten alınıp ibrazı icap eder.
4. Hafriyat esnasında bütün masrafları araştırıcılara ait olmak üzere mülki idarece memurlar bulundurulmakta ise de bunlar ekseriyetle zaptiyeden kimselerdir ve eski eserlerin ehemmiyet derecesinden haberdar değildirler. Devletin haklarının zayi olmaması için araştırıcılara refakat edecek memurlar İstanbul'dan Nezaret tarafından tayin kılınmalıdır.

c. Müddete Dair Şartlar

Eski eser veya define arama ruhsatı müddeti iki seneden fazla olamaz (m. 11). İzin müddeti bittikten sonra kazılara devam edilmek istenirse müddetin uzatılması mümkündür (m. 12). Tatbikatta

[1395] *BOA*, MF.MKT., 22-47; HR.İD.., 1445-1.
[1396] Reinach, "1883", 264.
[1397] *BOA*, MF.MKT., 38-103.
[1398] *BOA*, HR.İD., 1445-8; MF.MKT., 46-113.

1874 *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde iki sene müddetle ruhsat verilmesi çok yaygın değildir[1399]. Hatta bir misalde, Maarif Meclisi iki senelik ruhsat vermeyi münasip görmüşse de Şura-yı Devlet az bir mahalde yapılacak kazı için bu müddeti uzun bulmuş ve bir seneye düşürmüştür[1400]. Umumiyetle bir senelik ruhsat verilmekteyse[1401] de bir ay[1402], iki ay[1403], dört ay[1404] ve altı ay[1405] müddetli ruhsatlara da rastlanır. Yukarıda da görüldüğü üzere bazen "cemile-i mahsusa" olarak müstesna ruhsatlar verilmiştir. Mesela Fransız konsolos vekili Sarzec'e 1879'da verilen müstesna ruhsatta üç senelik müddet tanınmıştır[1406].

Ruhsatname tarihinden itibaren üç ay içinde kazıya başlanmaz veya başlanıp da özürsüz olarak iki ay terkedilirse ruhsatname hükümsüz hale gelir (m. 20). Mesela Kıbrıs Amerikan Konsolosu Cesnola'ya ruhsat verilmesinden itibaren dört ay geçmesine rağmen hafriyata başlanmadığı için ruhsatının münfesih olduğu Kıbrıs Mutasarrıflığına bildirilmiştir[1407].

d. Harç, Teminat ve Diğer Masraflar

Nizamname'ye göre ruhsatın verilebilmesi için, arama yapılacak yerde kazı yapılmasında mahzur olmadığına dair mülki idarece tasdikli senet ile arazi sahibinin razı olduğuna dair delilin ibrazına ilaveten; Meclis-i Maarifin münasip göreceği miktar depozitonun yatırılması ya da muteber bir kefilin gösterilmesi; ayrıca üç adet Osmanlı altını harç ödenmesi şarttır (m. 10)[1408]. Mezkur madde 5 Ocak 1881'de değiştirilmiş ve ruhsat müddeti bir aydan altı aya kadar olanlar için üç, altı ay ile bir sene arası ise altı ve bir seneden iki seneye kadar ise on yüzlük Osmanlı altını harç alınacağı kabul edilmiştir[1409].

Kefaletname senedinde, Müze'nin hissesinin ödeneceği ve Nizamname hükümleri ile ruhsatnameye dercolunacak şartlara muvafık hareket edileceği yazılır[1410]. 1877 tarihli bir vesikada Bosna'da iki şahsa, depozito ya da kefalet senedi daha sonra alınmak üzere ruhsatname verildiği görülmektedir[1411]. 1876 senesinde Kıbrıs'ta eski eser arayacak bir başka şahsa, Sadaretin kararıyla, kefil ve depozito alınmaksızın ruhsat verilmiştir[1412]. 1875'te Irak'ta kazı yapmak için ruhsat isteyen

[1399] Ecnebi devlet sefaretlerinin, kral, veliaht veya doğrudan devlet namına taleplerinde zaman zaman iki senelik ruhsat verildiğine dair misal vardır. Mesela Avusturya İmparatoru namına yürütülen Kaş kazısı böyledir (*BOA*, MF.MKT., 74-146).
[1400] *BOA*, MF.MKT., 32-128; ŞD., 207-41.
[1401] Mesela bkz. *BOA*, ŞD., 2878-10; MF.MKT., 30-35; 34-40; 43-110; 49-18.
[1402] *BOA*, MF.MKT., 34-54; 58-24.
[1403] *BOA*, MF.MKT., 41-113.
[1404] *BOA*, ŞD., 207-45.
[1405] *BOA*, MF.MKT., 34-8; 41-18.
[1406] *BOA*, Y..A...HUS., 162-38.
[1407] *BOA*, MF.MKT., 38-28; HR.İD.., 1444-33.
[1408] "Taharri olunacak mevkide hafriyat icrasınca mahzur olmadığı ve müstedi hükümet-i mahalliyeden musaddak bir senet ibrazıyla sahib-i mülkü irza etmiş olduğu tahakkuk ettikten ve Meclis-i Maarifin tensip edeceği miktar depozito veyahut muteber kefil alındıktan sonra ruhsat verilecek ve bunun için üç adet Osmanlı altını harç alınacaktır." Tatbikattaki misaller için bkz. *BOA*, MF.MKT., 22-38; 27-171; 39-55.
[1409] *BOA*, İ..MMS., 68-3189 (2 Safer 1298 / 4 Ocak 1881); *Zeyl-i Düstur*, I/I/73.
[1410] *BOA*, MF.MKT., 32-73; 32-128; 34-57; 39-55; ŞD., 207-41.
[1411] *BOA*, MF.MKT., 44-70.
[1412] *BOA*, MF.MKT., 32-162.

İngiliz arkeolog George Smith, kefil ve depozito hususunda muafiyet talep etmişse de Meclis-i Maarif, her kim olursa olsun depozito veya kefil alınmasının Nizamname iktizasından olduğunu ifade ederek ayrıcalık tanınamayacağı yönünde görüş bildirmiştir[1413].

Kazı için vuku bulacak her türlü masraf ruhsat alan kimse tarafından karşılanacaktır (m. 22). Ruhsat müddeti bittikten sonra ya da müddet içinde kazıların tamamlandığı haber verildiğinde, araştırıcının Nizamname şartlarına tamamen riayeti sabit bulunursa; depozito, makbuz senedi alınarak araştırıcıya iade olunur (m. 30). Bir vesikada, ruhsat talebi için müracaatında kefalet senedi ibraz eden bir kimsenin talebi reddedilince kefalet senedinin iade olunduğu da görülmektedir[1414].

e. Hususi Haller

Demiryolu imtiyazı mukavelelerinde, inşaat esnasında çıkacak eski eserlerin Nizamname hükümlerine tâbi olduğu; yalnız araştırıcının ayrıca bir eski eser arama ruhsatı almasına lüzum bulunmadığı hükmü yer almıştır[1415]. 1882'de *Düstur Zeyli*'nde "tip sözleşme" olarak neşredilen demiryolu mukavelesinin 22. maddesine göre "ameliyat esnasında zuhur edebilecek âsâr-ı atîka devletçe mevzu Nizamnamesi'ne tâbi olacak ve fakat sahib-i imtiyaz bu hususta istida vermek ve ruhsat almak mecburiyetinden müstağni bulunacaktır"[1416]. Kasaba-Alaşehir arasındaki demiryolunun inşaatı esnasında bulunan iki aslan heykeli, demiryolu komiseri tarafından Aydın Vilayetine teslim edilmiş ve bunların Müze'ye gönderilmesi düşünülmüş; Maarif Nezareti ise eserlerin şimdilik orada hükümet dairesinde muhafaza edilmesini ve üzerindeki yazıların resimlerinin gönderilmesini istemiştir[1417].

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesinde eski eser aramak için izin talebinde bulunanların ruhsat şartları, Nizamname'nin meriyete girmesiyle yeni hükümlere göre uyarlanmıştır. Mesela Erdek'te eski eser aramak için ruhsat talep eden Mehmed Necib Bey'e, 25 Mart 1874'te başta 1869 AAN'ye göre bulunacak eserin yarı yarıya paylaşılması şartıyla ruhsat verilecekken; 1874 AAN'nin meriyete girmesiyle 2/3'ün devlete ve 1/3'ün kendisine ait olmak üzere ve Nizamname'deki diğer yeni şartlar da yazılmak suretiyle ruhsat verilmiştir[1418].

1884 AAN'nin hazırlanması safhasında, yani 1882'nin sonlarından itibaren, yeni eski eser arama ruhsatı ya da mevcut ruhsatının müddetinde uzatma talep edenlerin müracaatları reddolunmuştur[1419]. Mesela İngiliz Sefareti, Ağustos 1880'de verilen iki senelik ruhsatın müddeti

[1413] *BOA*, MF.MKT., 32-74.
[1414] *BOA*, MF.MKT., 38-60.
[1415] Seda Örsten Esirgen, *Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları* (Ankara: Turhan Kitabevi, 2012), 118.
[1416] *Zeyl-i Düstur*, I/III/137-142.
[1417] *BOA*, MF.MKT., 18-79; 18-89; Kolay, 78.
[1418] *BOA*, ŞD., 207-16.
[1419] Mesela bkz. *BOA*, MF.MKT., 78-48; 78-50. Hatta bu sebeple, ileride çıkacak Nizamname'nin şartlarını da peşinen kabul ettiğini beyan ederek ruhsat talep edenler dahi olmuştur (*BOA*, MF.MKT., 78-6; 78-15). Bir vesikada, böyle bir talebin kabulü istikametinde Müze-i Hümayun Müdürlüğü görüş bildirmiş ancak neticede talep reddolunmuştur (*BOA*, MF.MKT., 78-17; 78-30). Yunan tebaasından bir kimse Suriye'de yapacağı kazı için yine böyle bir talepte bulunmuş, İngiliz sefirinin de

bittikten sonra müddetin uzatılması için ricada bulunulduğunu ancak cevap alamadıklarını beyanla; "kazılar için çok masraf yapıldığını ve devam edilmezse noksan kalıp umulan faydanın hasıl olmayacağını" ileri sürerek ısrarla uzatma talep etmiştir. Maarif Nezareti, cevabında, "*Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin Şura-yı Devletçe tadil aşamasında olduğu, muameleler tamamlanana kadar eski eser arama ruhsatının verilmemesini Babıali'nin emretmiş bulunduğunu, dolayısıyla ruhsatın yenilenmesinin yeni nizamnamenin neşrine kadar bekletileceğini" bildirmiştir[1420].

2. Arama ve Kazıların Murakabesi

1874 Nizamnamesi'nde kazıya nezaretin usul ve esasları tafsilatlı şekilde tanzim olunmuştur. Eski eser arama ruhsatı alan kimselerin kazı ve diğer muamelelerinde Nizamname'ye uygun davranıp davranmadıklarına İstanbul'da Zaptiye Nezareti, taşrada ise mülki idare nezaret edecektir (m. 9). Ruhsat alınıp kazıya başlandıktan sonra bir mahzur görülürse Maarif Nezareti ile de muhabere edilerek kazı tatil edilir ve bundan dolayı kimsenin zarar iddiası dinlenmez (m. 15). Kazıların umuma zarar verdiği, kazıların yürütülmesi esnasında ya da sonrasında mülki idarece görülürse; zarar araştırıcı tarafından giderilmedikçe elindeki eski eserlerden hissesine düşecek kısmı alıkonacaktır (m. 16). Kazı yapılacak mevki idarece devamlı nezaret altında bulundurması güç olacak derecede şehirden uzaktaysa, masrafı araştırıcı tarafından karşılanmak üzere, kazıyı murakabe için bir memur tayin olunur (m. 21).

Murakabe edecek memurlara yazılan talimatnameler umumiyetle benzer ihtarları ihtiva etmektedir. Buna göre memur, kazı esnasında eskiden kalma binaların ve gayrimenkul eski eserlerin tahrip edilmemesi; sahipli yerlerde arazi sahibinin rızasının alınması; ruhsatta gösterilen hududun aşılmaması; mabet, tekke, medrese, mezarlık, su yolu ve umumi yol gibi yerlerde kazı yapılmaması gibi hususlara dikkat edecektir. Nizamname ve ruhsat şartlarına aykırı olan faaliyetleri menetmeye muktedirdir. Ayrıca böyle bir hal vuku bulursa derhal vilayet merkezine bildirmekle mesuldür. Meydana çıkarılacak eski eserleri bir deftere günü gününe kaydedip hükümetin nezareti altında emniyetli bir mahalde muhafazasını temin edecektir. Tutulacak defterin biri araştırıcı ve memur tarafından mühürlenerek her ay vilayet merkezine gönderilecektir. Maarif Nezaretinin de muhaberesiyle valilikten emir gelmedikçe mevcut eserler bir tarafa naklettirilmeyecektir. Müddetin nihayetinde hafriyat menedilecek ve uzatıldığına dair yeni ruhsatname görülmedikçe devamına müsaade olunmayacaktır[1421].

tavsiyesi üzerine Müze Müdürü Hamdi Bey bu şahsa itimat edilebileceği ve yeni çıkacak nizamname hükümlerine uyması şartıyla ruhsat verilebileceği yönünde görüş bildirmiştir. Ancak Babıali'den gelen cevapta nizamnamenin tadili tamamlanana kadar kimseye ruhsat verilmesinin caiz olmadığı tekrar açıkça bildirilmiştir (*BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22 vr. 7, 9).

[1420] *BOA*, MF.MKT., 79-79.

[1421] *BOA*, MF.MKT., 78-7. Benzer şartları ihtiva eden bir talimatname Schliemann'ın 1876 sonrası kazılarına nezaret eden Kadri Bey'e verilmiştir. Bkz. Su, 64-67; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 41-42. Musul'da Rassam'a nezaret eden memurun talimatnamesi için bkz. *BOA*, MF.MKT., 55-104.

Mart 1882'de Rassam'ın Musul kazısı, bir vakfa bağlı mezarlık arazisinin kazılması gerekçesiyle menedilmiştir. Hafriyatın tatil edilmesi, Nizamname'nin 14., 15. ve 16. maddelerine göre böyle yerlerde hafriyatın caiz olmadığı ve mahzur görülürse hafriyatın durdurulabileceği hükümlerine dayandırılmıştır[1422]. İstanbul Aksaray'da ruhsatlı olarak eski eser arayan şahıslar, kazıya nezaret eden zaptiye memurunun "kanuni bir dayanak olmaksızın hafriyatı menetmesinden" şikayetçi olmuş; neticede Maarif Nezareti, kazıların devamında bir mahzur bulunmadığı ve müsaade edilmesini Zaptiye Nezaretine yazmıştır[1423].

III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin en mühim hususiyeti, eski eserlerde devlet mülkiyeti prensibinin ilk defa nizamnamede yer bulmasıdır. Nizamname'nin 3. maddesinde "her nerede olursa olsun bulunacak eski eserin devlete ait olacağı" prensibinin açıkça tanzim olunduğu görülmektedir. Dolayısıyla 1874 AAN'nin meriyete girmesinden itibaren bulunmuş olduğu bilinen eski eserlerin *kaideten* devletin mülkiyetine girdiği söylenmelidir.

Mezkur maddenin devamında tanzim olunan ve üçte birin kâşife, üçte birin arazi sahibine ve kalanın devlete ait olmasını ifade eden "üçlü taksim" usulünün ise; yalnız "ruhsatlı kazı neticesinde" veya "tesadüfen" bulunan ve menkul nevinden eski eserler için cari olduğu anlaşılmaktadır. Bu halde de mirî, metruk, mevat ve hatta mevkuf arazilerde bulunan eski eserlerin üçte ikisinin devlete ait olduğu tatbikattan anlaşılmaktadır. Yani ruhsatlı kazıyla yahut tesadüfen bulunduğu ispat edilmedikçe; keşfedilen eski eserlerde prensip devlet mülkiyetidir. Ruhsatlı kazı veya tesadüfen bulunma hallerinde ise "üçlü taksim" sisteminden farklı nispette bir hisseye veya hakka sahip olduğunu iddia edenin, kendisine hususi ve istisnai surette bir izin verildiğini ya da hak tanındığını ispat etmesi gerekir.

Öte yandan, ruhsatlı kazılarda ya da tesadüfen bulunma halinde, eski eserlerde taksimin *aynen* veya *kıymeten* yapılması devletin takdirindedir. Hükümet ister yalnız üçte birlik hissesini alır; ister kâşif ile arazi malikine hisselerin bedelini ödeyerek eserlerin tamamını alır; isterse devletin hissesini de kâşife bırakarak bedeli alır. Bedeli takdir için hükümet ve kâşif tarafından birer muhammin tayin edilir. Bunlar ihtilaf ederse, hükümetin tayin ettiği üçüncü muhamminin verdiği karar kesindir.

Nizamname'de yurt dışına ihracın resmî izne tâbi olduğu ve izinsiz nakle teşebbüs halinde eski eserlerin müsadere edileceği tanzim edilmiştir. Tatbikattan, ecnebi devlet müzeleri namına yapılan ruhsatlı kazılarda, kendilerine kalan hissenin yurt dışına ihracına da umumiyetle izin verildiği anlaşılmaktadır. Zaman zaman devletin kendi hissesini de bir bedel karşılığında araştırıcıya bıraktığına dair misaller görülmüştür.

[1422] Ayrıca Rassam'ın elindeki ferman-ı âlide de bunlar yazılıdır (*BOA*, HR.İD., 1445-13).
[1423] *BOA*, MF.MKT., 30-176.

Literatürde Nizamname'de eski eserlerin ihracının *mutlak olarak* yasaklanmamış olması tenkit edilmiştir. Bununla birlikte Osmanlı memleketinde bulunmuş bir eski eserin devletin elinde kalması ve dolayısıyla yurt dışına çıkarılmaması noktasında mevzuatın bazı enstrümanları temin ettiği görülmektedir. Kazılar ve ihraç işi devletin kontrolüne tâbi tutulmuş, kazılarda bulunan eski eserlerin taksiminin de resmen ve devlet nezaretinde yapılması mukarrer kılınmış; hatta devlet kıymeten taksim salahiyetini elinde tutmuştur. Şahısların elindeki eski eserlerin ihracı esnasında ise eğer Müze'de hıfz ve teşhire şayan görülürse bunların –malikinin rızası ile– satın alınması tanzim olunmuştur. Bütün bunlar nazara alındığında, Müzece itibara şayan ve kıymetli görülen bir eski eserin yurt dışına çıkarılması mevzuat çerçevesinde neredeyse mümkün değildir. Dolayısıyla aslında teknik açıdan Nizamname'de, eski eserlerde devletin hakkı, eski eserlerin muhafazası ve memleket dahilinde tutulması gibi hususlar cihetinden, tenkit edildiği ölçüde bir mahzur bulunmamaktadır[1424].

Nizamname'nin tatbikinde ve murakabe hususunda bazı problemler ile suistimallerin yaşanmış olması ayrı mevzudur. Nitekim böyle tatbikata dair problemler evvelden vuku bulduğu gibi, daha mükemmel tanzimlerin yapıldığı sonraki devirlerde de yaşanmaya devam etmiştir. Burada mevzuatın kifayetsizliği veya çokça dillendirildiği üzere tanzimi yapanların ihmalkarlığı, bilgisizliği ya da kusuru gibi ihtimaller ikinci planda kalmaktadır. Tetkik olunan devirde, eski eserlerin muhafazası hususunda karşılaşılan güçlüklerin esas sebepleri; fizikî imkansızlıklar, siyasi şartların hassasiyeti, mali sıkıntılar ve personel yetersizliğidir.

Hâlihazırda eski eserler Müze-i Hümayun binasına sığmadığından birden fazla kez taşınma ve genişletme çalışmaları yapılmış; yeni binalar dahi hemen dolmuş ve eldeki eski eserlerin muhafazasına yine kifayet etmemiştir[1425]. Hatta fazla olan eski eserlerin –kaynak ihtiyacı sebebiyle de– bizzat Müze-i Hümayun tarafından satılması bile düşünülmüştür. Biraz da bu sebepten, o devirde hükümetin, memlekette keşfedilecek bütün eski eserlerin kategorik olarak yurt dışına ihracını yasaklama gibi bir politikası yoktur. Daha ziyade, en kıymetli ve itibara şayan eski eserleri Müze'ye toplayıp muhafaza ve teşhir etmek maksadı ön plandadır.

Ekonomik sıkıntılar ve bütçe yetersizliği, tatbikatta eski eserlerin aslının araştırıcıya bırakılarak kıymeten taksiminin sıklıkla tercih edilmesi neticesini doğurmuştur. Bulunan eski eserlerin nakli için bile kâfi kaynak bulunamadığı, bu sebeple bunların araştırıcıya satışının teklif edildiği vakidir. Kaldı ki keşfedilen bütün eserler İstanbul'a nakledilse dahi Müze'de yer yoktu. Merkeze nakledilmeden oldukları yerde muhafazaları için ise personel, bütçe ve tesis cihetinden ciddi noksanlıklar mevzubahisti. Dolayısıyla devlet evvela en kıymetli ve nadide eserleri elde tutmayı ve böyle eserlerin kaçırılmasına da mâni olmayı merkeze almıştır. Bu yönde bilhassa taşrada

[1424] Benzer yönde görüş için bkz. Mumcu, "1969", 72.
[1425] Buna dair malumat yukarıda üçüncü bölümde "Müze-i Hümayun Müdürlüğü" başlığı altında verildi.

organizasyonun temini için de mülki idarelere mühim vazifeler yüklenmiş ve merkezde Maarif Nezareti devamlı yazışmalar yürüterek bu işe ülke çapında hâkim olmaya çalışmıştır.

Personel noksanlığı meselenin farklı bir veçhesidir. Devlet namına kazı yapmak şöyle dursun, ecnebilerin yaptığı kazıları murakabe ya da keşfedilen eserlere kıymet takdir edecek vasıfta yetişmiş eleman neredeyse yok denecek kadar azdı. İstanbul için hal böyleyken, taşrada bulunacak eski eserlerin nakledilmeyip yerinde muhafazası için kâfi personel ve organizasyonun hemen temin olunamayacağı açıktır. Dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu, memlekette mevcut eski eserleri ortaya çıkarmak ve devlet müzesini zenginleştirmek istiyorsa; bir yönüyle ecnebi arkeologların çalışmalarına ve yardımlarına muhtaç vaziyette olduğunun farkındadır. Bu problemi çözmek için Âsâr-ı Atîka Mektebi açma teşebbüsünün ardından Sanayi-i Nefise Mektebi'nin tesisi mühim bir adımdır.

Devletin içinde bulunduğu siyasi vaziyetin eski eserlerin hukuki rejimi hususunda dahi tesirleri olduğu ve zaman zaman ecnebi devletlerin ısrarlı taleplerine mukavemet gösterilemediği bir vakıadır[1426]. Yine de böyle hallerde ret cevabı verildiğine dair misaller az değildir. Nitekim İngiliz Sefiri Layard'ın, bir müstesna kazı ruhsatı hakkında 1878'de British Museum'a yazdığı mektupta "fermanı elde etmek, Kıbrıs'ı almaktan daha zordu" demesi; taleplerin kolaylıkla kabul edilmediğini gösteren bir delildir. Mevzuyla alakalı olarak Reinach, "Türkiye'de kazı yapan bir ecnebi arkeolog, sefareti tarafından aktif bir şekilde desteklenmiyorsa, ağlamaktan başka bir şey yapamaz" diyerek diplomasinin ehemmiyetini vurgular[1427].

Nizamname'de muhteva ve sistematik cihetinden problemler yok değildir. Mesela hususi mülkiyet altındaki eski eserlerin statüsü ile bunlara dair tasarruf ve muameleler tanzim olunmamıştır. Böyle eski eserlerin tespitine, bilhassa sahipli yerlerde bulunan gayrimenkul eski eserlerin muhafazası için belli bir organizasyona veya tescile dair de hükümler yoktur. Nizamname'nin hazırlanması safahatında bu minvalde teklifler olmuş; fakat muhtemelen tatbikindeki zorluktan ötürü son metne dahil edilmemiştir. Sikkelerin niçin ayrı bir eski eser çeşidi olarak kategorize edildiğinin belli olmaması, bunların hukuki statüsü ve defineden farkı gibi hususlarda sarahat olmaması da başka bir problemdir. Bu gibi noksanlar sebebiyle zamanla yeni tadil teklifleri gündeme gelmiş ve bazı tanzimler yapılmıştır. Tesis ettiği rejim ana hatlarıyla uzun yıllar meriyette kalacak olan 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, belki de bu tanzimlerin en mühimidir.

[1426] Bayrakdar vd., 51; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 169.
[1427] "… I know too well by my own experience that an archæologist in Turkey, when not energetically upheld by his Ambassador, can do nothing but preach and cry in the desert." Reinach, "Turkish Officials", 31.

BEŞİNCİ BÖLÜM: 1884-1906 ARASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyete girmesiyle eski eserlerin hukuki rejiminde yeni bir devre başladığı kabul edilir. Aşağıda 1906 AAN'nin hazırlanmasına kadarki devredeki hukuki rejim tetkik olunacaktır. Bu meyanda evvela 1884 AAN'nin hazırlanma safahatı ele alınacak, ardından hukuki rejimi, üçüncü ve dördüncü bölümlerdeki sistematikle paralel şekilde ortaya konacaktır.

I. 1884 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete girmeden önce, 1874 AAN'nin esaslı şekilde tadili iki kere gündeme gelmiştir. Bunlardan ilki 1874 senesinde vuku bulmuş fakat neticeye ulaşamamıştır. İkincisi ise 1882'de başlamış ve neticesinde 1884 AAN hazırlanıp neşrolunmuştur. Aşağıda önce bu ilk tadil teşebbüsü, ardından ikinci safahat sırasıyla ele alınacaktır.

A. 1874 Senesindeki Tadil Teşebbüsü

1874 Nizamnamesi meriyete girdikten hemen sonra dahi gazetelerde eski eserlerin korunması nizamını tenkit eden yazılar neşrolunmaktaydı. Yazılarda Osmanlı memleketindeki eski eserlerin Avrupalılar tarafından yurt dışına kaçırıldığı, buna mâni olmak için mütehassıslar yetiştirerek Müze-i Hümayun namına kazılar yapılmasının ve Nizamname'nin değiştirilmesi lüzumundan bahsediliyordu[1428]. Nizamname meriyete girdikten kısa bir müddet sonra, Maarif Nezaretinin teklifi üzerine; "kadim ve meşhur şehirlerdeki kale, mabet, saray ve hane gibi bilumum eski binaların harabelerinden hiçbir şahsın taş çıkarmasına yahut kırmasına meydan verilmemesi" hakkında vilayetlere Sadaretten emir yazıldığı yukarıdaki bölümde zikredilmişti[1429]. Mezkur emirname-i sami, *Düstur*'da Nizamname'nin hemen ardında "tembih-i resmî" adıyla yer almıştır.

Ardından 25 Kasım 1874'te, yani neşrolunduktan takriben 7 ay sonra, Nizamname'nin esaslı şekilde tadili Maarif Nezareti tarafından teklif edilmiş ve yapılacak değişikliklerin ecnebi devletlerin sefaretlerine bildirilmesi arz edilmiştir[1430]. Meclis-i Kebir-i Maariften Babıali'ye yazılan işbu yazıda iki husus göze çarpmaktadır. Başta ecnebilerin eski eser arama meselesi ve 1874 AAN'nin bu hususta pozisyonu tartışılmıştır. Sonrasında ise bazı maddelerin ilgası ile yeni maddelerin ilavesi teklif edilmiştir.

Mazbatada Maarif Meclisi, 1874 Nizamnamesi'nde ecnebilerin eski eser aramasına dair hususi bir hüküm bulunmadığını, dolayısıyla onların bundan *menedildiğinin* anlaşıldığını ileri sürmektedir. Meclise göre, aslında yapılacak keşiflerden hasıl olacak çeşitli faydalardan ötürü

[1428] Cezar, 312, 330.
[1429] *BOA*, MF.MKT., 18-148 (09 Cemâziyelâhir 1291 / 24 Temmuz 1874).
[1430] Su, 24-27. Değişikliğe dair layihanın hazırlanması Safvet Paşa'nın nazırlığı esnasındadır (Gerçek, 92).

ecnebilere de eski eser arama ruhsatı verilebilmelidir. Ancak geçmişte ecnebilerin ruhsat şartlarına aykırı hareket etmeleri, devletin hissesini vermeyip bulduklarını tamamen kaçırmaları ve gayrimenkul eski eserleri de tahrip edip parçalayarak memleketlerine nakletmeleri gibi hadiseler yaşanmıştır. Şimdi onlara, Nizamname hükümleri meriyette olmak şartıyla bazı ihtirazi kayıtlarla ruhsat verilse, yine iznin suistimal edilmesi muhtemeldir. Zira Nizamname'de araştırıcıya hisse verilmesi kabul edilmiştir. Yunan memleketinde ise eski eser arama talebinde bulunan ecnebiler hakkında devletin hakkını koruyan ve umumun da istifadesine mâni olmayan bir tatbikatın yürütüldüğü bilinmektedir. Osmanlı memleketinde de ecnebilere istisnai ruhsat vermektense benzer tanzimin yapılması lazımdır[1431].

1874 Nizamnamesi'nde hakikaten ecnebilere dair hususi hüküm getirilmediği görülmekteyse de "ecnebilerin eski eser aramaktan tamamen menedildiği" iddiası söz götürür. Zira Nizamname meriyete girdikten sonra sefarethanelere gönderilmiş ve yabancı dillerde yayınlanan gazetelerde ilan ettirilmiştir[1432]. Hatta eski eser talep edenlere tatbik olunacağından Nizamname'nin "tevilata ve tezvirata mahal vermeyecek şekilde" tercüme edilmesi, tercüme ile arasında hiçbir fark bulunmaması hususen emredilmiştir[1433]. Böylece resmen tercüme ettirilen Nizamname, Fransızca olarak da neşredilip Avrupalılarca bilinir ve ulaşılabilir hale gelmiştir[1434]. Bazı müellifler, Nizamname'nin, 1869 AAN'nin aksine doğrudan ecnebi araştırıcılar hedef alınarak yapıldığını dahi ifade ederler[1435]. Bütün bunlar, 1874 AAN'deki hükümlerin umumi olarak ecnebiler için de cari olduğunu düşündürmektedir. Zaten tatbikatın da bu yönde olduğu görülmüştür. Maarif Nezaretinin daha sonra aksi yöndeki iddiası, tadil teklifi için makul bir sebep gösterme gayreti olarak düşünülebilir.

Maarif Nezaretinin teklifine göre gerek Osmanlı tebaasından ve gerek ecnebilerden, devlete veya hususi şahıslara ait arazilerde yapılacak eski eser aramalarında araştırıcıya hisse verilmesini tanzim eden Nizamname hükümleri ilga edilmelidir ve bunların yerine dört madde Nizamname'ye ilave edilmelidir[1436]. Teklif edilen maddeler şöyle hülasa edilebilir:

- Yer üstünde ve açıktaki (*mekşuf ve sath-ı arzda*) eski eserler, nerede bulunursa bulunsun devlete aittir.
- Mirî arazide, ruhsatla kazı yapan Osmanlı tebaası veya ecnebinin bulacağı eski eserin tamamı devlete ait olacaktır[1437].

[1431] *BOA*, MF.MKT., 21-143 (16 Şevval 1291 / 26 Kasım 1874).
[1432] *BOA*, MF.MKT., 19-51 (7 Recep 1291 / 20 Ağustos 1874); 18-156 (28 Cemâziyelâhir 1291 / 12 Ağustos 1874).
[1433] *BOA*, MF.MKT., 18-76 (26 Rebîülevvel 1291 / 13 Mayıs 1874).
[1434] Shaw, 89; Donkow, 112.
[1435] Shaw, 89; Atlıman, 114.
[1436] *BOA*, MF.MKT., 21-143; Su, 24-27, 52-54. Maddelerin yazıldığı layihanın tarihi 29 Zilhicce 1291 / 6 Şubat 1875'tir.
[1437] "Mekşuf ve sath-ı arzda olan âsâr-ı atîka her nerede bulunur ise bulunsun devlete ait olduğu gibi arazi-i emiriyede ister tebaa-yı saltanat-ı seniyyeden olsun ister tebaa-i ecnebiyeden bulunsun mezunen taharriyat edeceklerin bulacakları âsâr-ı atîkanın kaffesi mirîye raci olacaktır."

- Mülk arazide bulunacak eski eserin üçte biri arazi malikine, üçte ikisi devlete aittir[1438].
- Araştırıcıya hisse verilmez. Ancak araştırıcı mülk ve mirî arazilerde bulduğu eski eserlerin alçı kalıpları ile fotoğraf ve resimlerini alabilir[1439].
- Arazi malikinin hissesine düşen eski eserlerin kalıp ve resimleri Müze-i Hümayun tarafından alınmadıkça eserler bir yere nakledilemez ve satılamaz[1440].

Bahsi geçen maddelerin, Safvet Paşa Maarif Nazırı iken 1869 Nizamnamesi'nin tadiline dair hazırladığı ilk layiha (21 Temmuz 1870) maddeleri ile mühim ölçüde benzerlik taşıdığı görülmektedir[1441]. Paşa'nın ilk sunduğu layihadaki fikirlerinde ısrarcı olduğu ve bu yönde tanzim yapılmasını istediği düşünülebilir. Zira Safvet Paşa 1871'de Maarif nazırlığından ayrılmış, onun yokluğunda yapılan müzakereler neticesinde hazırlanıp resmen neşrolunan 1874 AAN'nin muhtevası, 1870 tarihli layihaya göre hayli değişmiştir. Safvet Paşa Nisan 1874'te tekrar Maarif Nazırlığına tayin edildiğinde, önceden arz etmiş olduğu 1870 tarihli layihasına göre bambaşka bir tanzimle karşılaşmıştır. Maarif Nezaretinin, hazırlanması dört sene süren Nizamname'nin neşrolunduğu 8 Nisan 1874'ten takriben yedi ay sonra tekrar tadil teklifinde bulunması, biraz da bu sebepten kaynaklanmış olmalıdır.

Neticede teklif edilen değişiklik kanunlaşamamıştır[1442]. Bazı müellifler, tadilin yapılamamasını yabancı devletlerin muhalefetine[1443]; bazısı ise devletin iktisadi ve siyasi zaaf içinde bulunmasına bağlar[1444]. Esasında meselenin başka veçheleri de vardır. Bir kere hazırlanması dört sene sürmüş ve neticede neşrolunmuş, Fransızca'ya tercüme olunarak sefaretlere bildirilmiş ve gazetelerde ilan ettirilmiş bir nizamname bahis mevzuudur. Üstelik resmen neşrolunmadan önce üç defa Maarif Nezaretinin önüne tashih için gelmiştir. Hal böyleyken, şimdi Nizamname'nin yedi ay sonra böyle esaslı olarak tadili idari istikrara aykırı görülmüş olabilir[1445]. Bütün bunlara ilaveten, Nizamname'nin esasını teşkil eden "1874 tarihli Maarif Nezareti Layihası" hazırlanırken Maarif Nazırı bulunan ve

[1438] "İkinci madde: Arazi-i memlukede taharriyat icra edeceklerin bulacakları âsâr-ı atîkanın sülüsü sahib-i arza ve sülüsanı mirîye ait olup müteharriye bir şey verilmeyecektir."
[1439] "Üçüncü madde: Gerek arazi-i emiriyede ve gerek aharın mülkünde icra-yı hafriyat edecek olanlar bulacakları âsâr-ı atîkanın alçılarını [ve] fotoğrafya ile resimlerini alabileceklerdir."
[1440] "Dördüncü madde: Sahib-i mülk kendi hissesine isabet eden âsâr-ı atîkanın müze için alçı ile resimleri alınmadıkça bir mahalden diğer bir mahalle nakli veyahut bey' ve füruhtu caiz olmayacaktır."
[1441] Mesela 1870 layihasında da devletin tasarrufu altındaki yerler ile mevat araziler ve deniz, göl, ırmak ve bataklık gibi yerlerde zemin altında ve üstünde hâlihazırda keşfedilmiş vaziyette bulunan her tür eski eser devlete aittir. Keşfedilecek eski eserlerden arazi malikine yarım hisse tayin olunmuştur. Kâşifin ise bulunan eski eserden bir hisse alması kabul edilmemiş, yalnızca ona uygun bir mükafat ödenmesi ve kazı masraflarının karşılanması esası benimsenmiştir (*BOA*, ŞD., 206-42, vr. 28). Mezkur layihanın, "başka memleketlerin nizamlarına muvafık" olarak hazırlandığı beyan olunmuştu. Bu sefer ise açıkça Yunanistan zikredilerek onların model alındığı ifade edilmiştir. Bahsi geçen 1870 tarihli layiha ile 1874 tarihli tadil teklifindeki maddelerdeki yabancı tesirine dair değerlendirme, çalışmanın birinci bölümünde yapılmıştır.
[1442] Su, 27; Cezar, 330.
[1443] Gerçek, 93; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 91.
[1444] Su, 27.
[1445] Değişiklik teklifi dört madde içindir; ancak mezkur maddelerle eski eserlerin mülkiyet rejiminin büyük ölçüde değişmesi bahis mevzuudur. Bilhassa ecnebilerin, yürüttükleri ruhsatlı kazılardan çıkan eski eserlerden hiç pay alamayacak olmaları mühimdir.

haliyle Nizamname'nin hazırlanmasında tesiri muhtemel olan Ahmed Cevdet Paşa'nın; tadil teklifi sırasında Şura-yı Devlet başkan vekili makamında bulunması[1446] da dikkate şayandır.

B. 1882 Sonrası Tadil Safahatı

Aradan geçen sekiz sene içinde, Ocak 1881'de ruhsat harcına dair maddenin haricinde, 1874 Nizamnamesi'nde bir tadile veya tadil teşebbüsüne rastlanmamaktadır[1447]. Eylül 1881'de Müze-i Hümayun Müdürü olarak vazifeye başlayan Osman Hamdi Bey'in 1874 AAN'nin tadilinin lüzumu hususunda kararlı olduğunu ve daha 1882 senesinin Şubat ayında bu yönde çalışmalara başladığını Reinach nakleder[1448]. Temmuz 1882 tarihli bir vesikadan, Hamdi Bey'in yeni bir nizam ihtiyacına dair mütalaada bulunduğu, bu iş için irade-i aliyye ile bir komisyonun toplandığı ve layihanın kaleme alınmakta olduğu anlaşılmaktadır[1449]. Hazırlanan layihalara dair Maarif Nezareti ile Şura-yı Devlet arasındaki yazışmalar ve layihaların muhtevasına dair safahat aşağıda ele alınacaktır.

1. Maarif Nezaretinin 1882 Tarihli Layihaları

Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi, hazırlanan layihanın Maarif Meclisinde tetkik olunarak gönderilmesini Nezaretten istemiştir. Tespit edebildiğimize göre 25 Ağustos 1882'de ilk layiha Maarif Nezaretinden Babıali'ye arz edilmiştir[1450]. Layihanın, başka devletlerin (*düvel-i saire*) nizamnameleri tercüme edilerek hazırlandığı[1451] ve bütün eski eserlerin devlete ait olması prensibini ihtiva ettiği ifade olunmuştur[1452].

Tanzimat Dairesinden Maarif Nezaretine 7 Eylül 1882'de yazılan yazıya göre, Hamdi Bey'in hazırlayıp Nezaretin tashih ettiği layiha ulaşmıştır[1453]. Ancak Daire, Nizamname'nin tadilinde esas maksadın, "icra esnasında müşahede olunan suistimalleri menetmek" olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, temel problemler şunlardır: kazı mahallinin bazen askerî mevkilere yakın olması, taksimi kâbil olmayan eski eserlerde nizamen devlete ait olan hissenin alınamaması, kazıya nezaret eden memurların maaşının araştırıcı tarafından verilmesi, bu memurların kifayetsizliğinden ötürü ruhsat sınırlarının aşılarak eski eserlerin gizlenmesi ve kaçırılması... Dolayısıyla alınması lazım gelen tedbirler şunlardır: ruhsatların askeriyeyle muhabere edilerek verilmesi, memurların iş bilir kimselerden tayin olunup

---

[1446] Ahmed Cevdet Paşa, *Tezâkir: 40-Tetimme*, ed. Cavid Baysun (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1991), 130-131; Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den Düsturlar* (İstanbul: IQ Kültür Sanat, 2021), 26.
[1447] *BOA*, İ..MMS., 68-3189 (2 Safer 1298 / 4 Ocak 1881); *Zeyl-i Düstur*, I/I/73.
[1448] Reinach, "Turkish Officials", 31; Eldem, *Sözlük*, 58.
[1449] *BOA*, MF.MKT., 76-69 (16 Şaban 1299 / 3 Temmuz 1882).
[1450] *BOA*, ŞD., 209-16 (28 Rebîülâhir 1300 / 8 Mart 1883).
[1451] *BOA*, ŞD., 2463-23 (26 Rebîülâhir 1300 / 6 Mart 1883). Hangi devletlerin nizamnameleri olduğu açıkça zikredilmiş değildir. Ancak layihanın ve neticede meriyete giren Nizamname'nin, Yunanistan'da cari 1834 tarihli *Eski Eserler Kanunu* (YEEK) ile mühim ölçüde benzerlik taşıdığına dair değerlendirme çalışmanın birinci bölümünde yapıldı.
[1452] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1. Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi, bir yazısında Hamdi Bey tarafından hazırlanıp Maarif Nezaretinin tetkik ve mütalaası neticesinde gönderilen layihada devlet mülkiyeti esası ile kâşifin yalnız bulduğu eserin kalıbını alma hakkı olduğundan bahsetmektedir (*BOA*, ŞD., 2463-23). Ancak elimizde bulunan ve Ağustos 1882 tarihli olması muhtemel layihada devlet mülkiyeti esası varsa da kâşifin kalıp alma hakkına dair bir bahis yoktur. Muhtemelen, sözü edilen nüsha elimize ulaşmamıştır. Fakat Hamdi Bey'in hazırladığı son layihada ve neticede Nizamname'de kalıp alma bahsi görülecektir.
[1453] *BOA*, ŞD., 209-16, vr. 8.

maaşının Müzece ödenmesi, taksimi kâbil olmayan eski eserlerin satın alınmasında hükümetin rüçhan hakkı olmakla beraber bu eserlerin kıymetinin ehlihibreden (bilirkişilerden) mürekkep bir komisyonca takdiri… Yani Maarif Nezaretinin gönderdiği layihanın, mevcut Nizamname'yi lüzumundan fazla tadil ettiği; yalnız değişikliğe ihtiyaç duyulan bu gibi hususlara çözüm getiren bir layihanın istendiği vurgulanmıştır.

Bunun üzerine Maarif Nezareti, 29 Kasım 1882'de yazdığı cevapta, ilk hazırladıkları layiha yerine; işaret edilen hususlara çözüm getirmeyi hedefleyen bir layihanın gönderildiğini ifade etmiştir. Ancak kazı memurlarının maaşını ödemeye Müze tahsisatı müsait olmadığından, kazının müddetine göre tahminen verilecek maaşın tespitiyle en başta araştırıcıdan toptan alınması ve sonra memura maaşının bu bedelden, aydan aya Müze tarafından ödenmesi istikametinde tadil yapıldığı izah olunmuştur[1454]. Bu seferki layiha, evvelkisi gibi baştan sona yeniden kaleme alınmamış; icap eden değişiklikler 1874 Nizamnamesi'nin matbu nüshası üzerine işlenmiştir[1455].

Layihalar, eski eserlerle merakı ve alakası bilinen eski Maarif Nazırı ve tecrübeli devlet adamı Abdüllatif Subhi Paşa'nın[1456] mütalaasına havale olunmuş ve o da tashihlerini Şura-yı Devlet'e iletmiştir[1457]. Bu arada Maarif Nezaretinden Babıali'ye, tadil tamamlanana kadar yeni ruhsat verilemediğinden taleplerin biriktiği ve Nizamname'nin bir an önce neşredilmesi yönünde yazılar yazılmıştır[1458].

2. Şura-yı Devletin 1883 Tarihli Layihası

5 Mart 1883'te Tanzimat Dairesi, mezkur layihalar ile "diğer devletlerin nizamnamelerine" müracaat ederek yeni bir layiha hazırlamıştır. Başta, Hamdi Bey'in layihasındaki, "eski eserlerde mutlak devlet mülkiyeti ve araştırıcının yalnızca eserlerin kalıplarını alabilmesi" esasının niçin münasip görülmediği izah edilmiştir: "Bu gibi bir esasın kabul edilmesi, ecnebilerin ülkede eski eser aramasının bir manada yasaklanması demek olacaktır. Avrupalı cemiyetlerin ülkede yapmış oldukları çalışmalarla ilme hizmetleri karşısında böyle bir karar alınması münasip olmayacağı gibi sefaretlerden itirazlara da sebebiyet verecektir. Hem bütün memleketteki eski eserlerin Müze tarafından çıkarılması için maddi imkanlar ve insan kaynağı da kâfi gelmez". Daire, meseleye nasıl çözüm getirilmek istendiğini şöyle ifade etmiştir: "Yine mevcut ve keşfolunacak eski eserler devlete ait tutulmakla birlikte bazı şartlar altında ecnebilere de istifade yolu bırakılarak yeni bir layiha yapılmıştır. Layihada

[1454] *BOA*, ŞD., 209-16, vr. 8.
[1455] *BOA*, ŞD., 209-16, vr. 12.
[1456] Paşa'nın nümizmatiğe hususi bir ilgisi olduğu ve çok zengin bir sikke koleksiyonuna sahip olduğu bilinmektedir. Ayrıca Müze-i Hümayun'un Çinili Köşk'e taşınmasında da desteği ve emeği geçtiği ifade edilir. Bkz. Gökhan Kaya, *Abdüllatif Subhi Paşa: Bir Tanzimat Paşası ve Kültürel Sermayesi* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 2022), 106-111. Abdülhak Şinasi Hisar ve Aziz Ogan, Subhi Paşa'nın 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ni hazırladığını ifade etmektedir. Bkz. Aziz Ogan, "Âsarıatika Nizamnamesi ve 1874 den İtibaren Resmî Ruhsat ile Yapılan Hafriyat", *Yeni Türk* 6/64 (Nisan 1938), 97; Abdülhak Şinasi Hisar, *Türk Müzeciliği*, haz. Necmettin Turinay (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 29. Ancak elimizde böyle bir malumat yoktur. 1874 Nizamnamesi'nin hazırlık safahatı için çalışmanın dördüncü bölümüne bkz.
[1457] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22 vr. 9/1. *BOA*, ŞD., 209-16, vr. 12'deki vesikalarda kırmızı çizili yerlerin Subhi Paşa'nın tashihleri olması muhtemeldir.
[1458] *BOA*, ŞD., 209-16, vr. 7/1; MF.MKT., 79-10.

umumi olarak eski eserlerin devlete aidiyeti, eski eser aramaya hükümetin her yerde salahiyeti, hususi mülklerde sahipleri razı etme şartının mahfuz tutulması, fertlerin kendi mülklerinde tesadüfen bulduğu eserlerden mahdut olarak intifa hakkı, ruhsata dair muhtelif şartların tashihi ve bilhassa ecnebilerin nizama riayetinin temini gibi hususlar tanzim olunmuştur"[1459]. Şura-yı Devlet Heyet-i Umumiyesi, 8 Mart 1883'te Tanzimat Dairesinin hazırladığı layihanın kabul edildiğine karar vermiş; yalnız mezkur layihada ruhsat müddetinin uzatılmasına dair 22. madde ile ruhsatlı kazı neticesinde bulunacak eski eserlerin kıymet takdiri ve taksimine dair 16. maddeyi tashih etmiştir[1460].

Şura-yı Devletin layihasındaki en dikkat çekici husus, eski eser arama ruhsatı talep eden kişilerle *mukavele* yapılmasından bahsolunması ve buna dair tafsilatlı hükümler getirilmesidir. Layihaya göre, mukavelenin iki türlü yapılması mümkündür:

1. Ya araştırıcıya bulacağı eski eserlerin yalnız kalıp ve suretlerini alma hakkı şart koşulur; ancak devlet de masraflara eşit olarak iştirak eder.
2. Ya da mukavelede eski eserlerin aynen taksimi kararlaştırılır; fakat hükümetin, taksim esnasında istediğini alma ve dilerse yalnızca bedelini alma salahiyeti olduğu gibi kâşife kalacak hisseden de istediğini satın alma ve kalıplarını çıkarma hususlarında rüçhan hakkı olur (m. 12).

Yapılacak mukavele, Müze-i Hümayun Müdürlüğünün mütalaası ve Meclis-i Maarifin tasvibiyle kararlaştırıldıktan sonra Maarif Nezaretinin takririyle Şura-yı Devlette tetkik ve tasdik olunduktan sonra irade-i seniyyenin buyrulması üzerine tanzim ve imza olunacaktır (m. 15).

3. Osman Hamdi Bey'in Şura-yı Devlet Layihasına Dair Mütalaası

Müze Müdürü Osman Hamdi Bey, Şura-yı Devlet'in 1883 tarihli layihasını ciddi şekilde tenkit etmiş ve mütalaasını yazmıştır[1461]. Ona göre bilhassa "akd-i mukavele" ve "müteahhit" ibareleri Nizamname'de yer almamalıdır. Zira devlet, dilediği zaman ve dilediği talibe (bir idari tasarruf ile) ruhsat verir; o ruhsatı da ne kaide ve esas üzerine vereceğini buna mahsus mevzuatta tanzim eder. Dolayısıyla mukavele tanzimine lüzum yoktur. Hem mukavelenin tanzimi için tayin olunan iki esas da problemlidir: Çünkü keşfedilecek eski eserlerin aynını alma seçeneği dururken, yalnızca kalıplarını almakla yetinmek kimsenin hatırına bile gelmez. Ayrıca hükümetin kazı masraflarının yarısına ortak edilmesini gerektiren bir şey yoktur ve durup dururken devletin böyle kayıt altına alınması münasip görülemez. Dolayısıyla ya hiçbir şey vermeyip yalnız kalıp ve resimlerin verilmesi ya da eserlerin yarı yarıya taksimi esası kabul edilmeli; neticede bu hükümler katiyen düzeltilmelidir.

[1459] *BOA*, ŞD., 2463-23.
[1460] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 4/2. Layiha metni için bkz. vr. 3.
[1461] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 5/2-3.

4. Meclis-i Mahsus-ı Vükelanın Kararı ve Nizamname'nin Neşri

Layihaların Meclis-i Mahsus-ı Vükelaya gönderilerek 28 Temmuz 1883'te okunduğu bir vesikadan anlaşılmaktadır[1462]. Meclis-i Mahsus, nihayetinde "Avrupa'da eski eser araştıran kimselere yalnızca alçıdan yapılma kopyalarının verilerek asıllarının mahallî müzelere bırakıldığının görüldüğünü" ifade ederek; her yerde cari olan bu muamelenin[1463] Osmanlı memleketinde de tatbik olunmasını ve Maarif Nezaretinin bu yönde son layihayı hazırlamasını münasip bulmuştur[1464]. 25 Kasım 1883'te Babıali, Şura-yı Devletin layihasında –Osman Hamdi Bey'in mütalaasında da işaret ettiği– tashihlerin yapılıp son halinin nizamname formunda olarak gönderilmesini Maarif Nezaretine bildirmiştir[1465].

Nezaretin hazırladığı son layiha 4 Şubat 1884'te Sadarete gönderilmiştir. Layiha 13 Şubat 1884'te Meclis-i Mahsus tarafından kabul edilmiş ve 21 Şubat 1884'te irade-i seniyye sâdır olmuştur[1466]. Böylece 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile tembih-i resmî hükümleri ilga edilmiştir[1467]. 1884 AAN'nin Fransızca tercümesi, *La Turquie* ve *Eastern Express* gazetelerinde neşrolunmuştur[1468].

5. Ecnebilerin Nizamname'ye Reaksiyonu

Neşrolunduğu zaman Nizamname Avrupalıların reaksiyonunu çekmiş ve epey tenkide uğramıştır. Ernest Renan, Fransız hükümetine hazırladığı raporda, Nizamname'nin arkeoloji tarihi için bir kara leke olacağını iddia etmiştir[1469]. Salomon Reinach, Nizamname'ye karşı bütün Avrupa amme efkarının dikkatini çekmek istemiş ve onları protestoya davet etmiştir. Ona göre araştırıcının, devlet tarafından tayin olunacak kazı komiseri dahil bütün masrafları üstlenmesi ve "rüşvetle işini halletmeyi başaramadığı müddetçe" çıkan eserlerden hiçbir şey alamayacak olması kabul edilemez. Nizamname'yi, "Türklerin medeni Avrupa'ya nefretinin bir tezahürü" olarak görmüş, eski eserlerin devlet mülkiyetinde tutularak asıllarının yurt dışına ihracının yasaklanmasını "çocukça ve barbarca" olarak tavsif etmiş ve hatta Hamdi Bey'in yaptığına "şarlatanlık ve riyakarlık" diyecek kadar ileri gitmiştir. Ona göre Nizamname vandalizme de yol açacaktır; zira serbestlik esası yerine ihraç yasağı konması kaçakçılığı artıracak ve eski eserlerin gizlice taşınabilmesi için kırılıp parçalanmasına yol açacaktır[1470]. Alman arkeolog Friedrich von Duhn, Nizamname'nin kategorik olarak her cins eski

[1462] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 5/1.
[1463] Esasında kastedilen kaideye Almanya'nın Yunan hükümeti ile 1874'te Olimpiya kazısı için yaptığı 10 yıllık mukavelede rastlanmaktadır. Nizamname'deki yabancı tesiri, çalışmanın birinci bölümünde tafsilatıyla tetkik olundu.
[1464] *BOA*, İ..MMS., 78-3401 (23 Rebîülâhir 1301 / 21 Şubat 1884).
[1465] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 9/1.
[1466] *BOA*, İ..MMS., 78-3401.
[1467] *Zeyl-i Düstur*, I/IV/89.
[1468] Reinach, "Turkish Officials", 31. Bkz. *La Turquie*, "Réglement sur les antiquitiés" (4 Mart 1884).
[1469] Eldem, *Sözlük*, 61.
[1470] Ayrıca naklettiği bir dedikoduya göre Nizamname neşrolunacakken İstanbul'da Avrupalı sefirler müdahale etmek istemişler, fakat Alman sefiri mâni olmuştur. Çünkü onlar her nasılsa bir şekilde kendi lehlerine şartlarla hükümetle anlaşabileceklerini zannetmişlerdir. Fakat tatbikat düşündükleri gibi olmamış, mesela Almanların kazı yaptığı Bergama'daki

eserin ihracını yasakladığını ve teorik olarak bunları devlet malı olarak ilan ettiğini, böylece yalnızca illegal ticarete yol açtığını ve bunun bilim için çok zararlı olduğunu ifade eder[1471]. Bir başka yazısında Reinach da benzer ifadeleri kullanmıştır[1472].

Servet-i Fünun mecmuasındaki yazısında bahsi geçen reaksiyonlardan bahseden Vahid Bey, Osmanlı memleketinde bulunan eski eserlerin, birçok medeniyetin kavşak noktasında olan İstanbul'da toplanmasının fayda ve kolaylık temin ettiğini ve bilakis eserlerin dünyanın farklı farklı noktalarına taşınarak teşhirinin arkeolojinin maksadına ters olduğunu ifade etmiştir[1473]. Zeynep Çelik'in naklettiğine göre, 1897'de *The New York Times* gazetesinde neşrolunmuş bir makalede, "Türklerin kendi topraklarında bulunan eski eserlerin sahibi olmalarının tabii olduğu, bunları muhafaza altına aldığı için ilim namına şükran duyulması gerekirken Avrupalıların yakınmalarında haksız olduğu" yazılmıştır[1474].

II. 1884 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, beş fasıl halinde 37 maddeden müteşekkildir. 15. maddeden 27. maddeye kadar olan kısım, "Taharriyat ve Hafriyat Şeraiti" başlığı altında üçüncü fasıl olarak tanzim olunmuştur. 28. maddeden 32. maddeye kadar olan dördüncü fasıl "Âsâr-ı Atîkanın Nakliyat ve İstimalatı", 33. maddeden Nizamname'nin sonuna kadar olan beşinci fasıl ise "Ahkâm-ı Cezaiye" adını taşır. *Düstur*'da yer alan metinde ve La Turquie gazetesinde neşrolunan tercümesinde, birinci ve ikinci fasıl başlıkları yoktur. Nizamname'nin hazırlanması esnasında arz edilen evvelki layihalara bakılırsa, birinci faslın "Âsâr-ı Atîkanın Envaı" adında ve 1 ve 2. maddeleri ihtiva ettiği; ikinci faslın ise "Ahkâm-ı Umumiye" adında olduğu anlaşılmaktadır. Ancak her nedense son layihada ve dolayısıyla neşrolunan Nizamname metninde birinci ve ikinci fasıl başlıkları bulunmamaktadır. Nizamname'nin hukuki rejimi, aşağıda mevzularına göre tasnif edilerek tetkik edilecektir.

A. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri

1. Tarifi

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 1. maddesinde eski eserler evvela umumi olarak tarif edilmiştir: "Memalik-i Mahruse-i Şahane'yi teşkil eden kıtaat ahali-i kadimesinin [İmparatorluk topraklarının eski halklarının] terk etmiş oldukları âsârın cümlesi...". Hemen akabinde misaller sayılmıştır:

eserler 1874 Nizamnamesi'ne tâbi olarak paylaşılırken dahi Müze-i Hümayun en kıymetli parçaları almıştır. Bkz. Reinach, "Turkish Officials", 31.

[1471] Fless, 16.

[1472] Salomon Reinach, "Chronique d'Orient: Fouilles et Découvertes", *Revue archéologique (Antiquité et moyen age)* 3/3 (1884), 335-336.

[1473] Vahid Bey, 346.

[1474] Zeynep Çelik, *About Antiquities: Politics of Archaeology in the Ottoman Empire* (Austin: University of Texas Press, 2016), 18-19.

"… yani altın ve gümüş ve sair meskûkât-ı atîka [eski sikkeler] ve tarihe müteallik malumatı havi yazılarla mahkûk [kazınmış, işlenmiş] levhalar ve oyma resim ve nakışlar ve taş ve toprak ve sair madenden masnû [yapılma] ve tertibata müteallik eşya ve kaplar ve esliha [silahlar] ve edevat ve timsal[1475] [heykel] ve yüzük taşları ve mabet ve saraylar ve sirk denilen eski oyun yerleri ve tiyatrolar ve istihkamlar ve köprüler ve su kemerleri ve ecsad [cesetler] ve eşya metfun olmak mülahazası mütebadir olan [ortaya çıkan] tepeler [tümülüsler] ve türbeler ve dikili taşlar ve âsâr-ı muhtıra ve nezireden [hatırlatıcı ve uyarıcı eserlerden] olan binalar ve heykeller ve sütunlar ve her cinsi mahkuk taşlar *âsâr-ı kadimeden* addolunur."

Madde metninde, "âsâr-ı kadime" tabirinin de "âsâr-ı atîka" ile eş olarak, eski eserler manasında kullanıldığı görülmektedir. Nizamname'nin hazırlanma safhasında Osman Hamdi Bey'in yazdığı mütalaadan anlaşılan, bunun mahsus tercih edildiğidir. Zira ona göre, arkeoloji tabiri olarak âsâr-ı atîka, "*objets antiques*" karşılığıdır ve yalnız Antik Çağ'dan (İlk Çağ) kalma eşyalara denir. Dolayısıyla İlk, Orta veya Yeni Çağ'dan kalma eserlerin hepsi *âsâr-ı kadimedendir*; fakat teknik olarak *âsâr-ı atîka* değildir[1476]. Yani mezkur maddede geçen "âsâr-ı kadime" ibaresinin, terminolojik olarak daha doğru bulunduğu için tercih edildiği söylenebilir. Ancak Nizamname'de "âsâr-ı kadime" veya "âsâr-ı atîka" denmesinin hukuki cihetten farkı yoktur. Her ikisinin de eski eseri (kültür varlığı) kastettiği anlaşılmaktadır.

Misallerden önce "yani" bağlacının kullanılması, ilk bakışta eski eserlerin bu sayılanlarla mahdut olduğu zannını uyandırmaktadır. Nitekim maddenin sıkı sıkıya lafzi tefsirinden *numerus clausus* prensibinin cari olduğu düşünülebilir. Ancak mevzuatın bütününe, maksadına ve hükmün özüne (*ratio legis*) dayanarak tefsir edildiğinde sayılanların misal olduğu kabul edilmelidir. Yine de 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanırken bu husus dikkate alınmış olacak ki, eski eserlerin tarif edildiği ve misallerin sayıldığı maddede "yani" yerine "mesela" kelimesi kullanılmıştır (m. 5)[1477].

Nizamname'de eski eser için tek tek misallerin sayılması, günümüz hukuk tekniği cihetinden bir zaaf olarak görülebilir. Ancak eski eser mefhumunun tam yerleşmediği bir devirde böyle bir usulün izlenmesi, tarifin yoruma açık olmasının önüne geçmiş ve eski eserlerin muhafazası maksadını hasıl etme yönünde faydalı olmuştur[1478].

2. Unsurları ve Vasıfları

Nizamname'de bir eşyanın eski eser statüsünde kabul edilmesi için nasıl kriterlerin arandığı açık değildir. Şura-yı Devletin 1883 tarihli layihasında "ezmine-i kadime (eski zamanlar) veya kurun-ı vustadan (orta çağ) kalıp da *fennen ve tarihen şayan-ı muhafaza ve itina* olan bilcümle âsâr-ı menkule

[1475] Nizamname neşrolunmadan evvel, Şura-yı Devlet'in 1883'teki layihasında geçen "esnam" (putlar) kelimesinin, en son Osman Hamdi Bey tarafından verilen layihada üstü çizilip "timsal" (heykel) olarak değiştirildiği görülmektedir. Bkz. *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 3/1; İ..MMS., 78-3401, vr. 3/1.
[1476] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 5/2.
[1477] Önge, 12.
[1478] Çal, "Nizamnâmeler", 393.

ve gayrimenkuleye âsâr-ı atîka hükmü verilir" denmiş; hem zaman cihetinden hem de vasıf cihetinden bir sınırlama yapılmak istenmiştir. Ancak Osman Hamdi Bey mütalaasında[1479] bu tarife şöyle itiraz etmiştir:

"… 'Ezmine-i kadime veya kurun-ı vustadan kalıp fennen ve tarihen şayan-ı muhafaza ve itina olan bilcümle âsâra âsâr-ı atîka hükmü verilir' deniliyor. Avrupa'da işbu âsâr-ı kadime fenni, bir ilm-i mahsus hükmünü almış olduğu cihetle bu babda vazedilmiş olan esası söylemek lazım gelir. Şöyle ki bundan kırk elli seneye gelinceye kadar geçen zaman biri *kurun-ı kadime* [Antik Çağ] ve diğeri *kurun-ı mutavassıta* [Orta Çağ] ve diğeri dahi *kurun-ı müteahhire* [Yeni Çağ] âsârıyla üçe taksim olunarak bu zamanlardan kalan kaffe-i âsâr ve eşya *âsâr-ı kadime*den (*objets anciens*) addolunursa da bunların cümlesi *âsâr-ı atîka* (*objets antiques*) sınıfına konulmaz. Çünkü yalnız miladın 395 senesi yani İmparator Theodosius'un vefatı tarihine kadar geçen zamandan kalmış olan âsâr ve eşya (*objets antiques*) âsâr-ı atîkadan itibar olunmuştur. Bu takdirce *kurun-ı kadime* ve *mutavassıta* ve *müteahhireden* kalan bilcümle âsâr ve eşya âsâr-ı kadimedendir lakin âsâr-ı atîka değildir ve Devlet-i Aliyye'de ise kavanin ve nizamat-ı mevzuada gösterildiğine göre (*objets antiques*) lafızları âsâr-ı atîka tabiriyle tercüme olunmuştur. Şu hale göre birinci maddede 'ezmine-i kadime ve kurun-ı vusta' tabiriyle fennin tayin ettiği aksam yekdiğerine karıştırılmış olacağından burasının tashihi la büdde [lazım] olduğu gibi 'fennen ve tarihen şayan-ı muhafaza ve itina olan âsâr' tabiri dahi doğru değildir. Çünkü birtakım âsâr ve eşya-yı kadimeye tesadüf olunur ki bugün ne fen ve ne de tarihin bize verdiği malumata göre onların hiçbir ehemmiyeti olmamak lazım gelir. Halbuki az bir zaman sonra şu suretle bi'l-vücuh ehemmiyeti olmayan eşya ve her taraftan bulunan bazı âsâr ve ona telahuk eden malumat ve tahkikat iktizasınca o kadar kesb-i ehemmiyet eder ki hatta derecesinin takdiri mümkün olmaz. Binaenaleyh bu fıkranın dahi tashihi iktiza eder…"

Neticede madde değiştirilmiş ve Nizamname'de eski eser, "İmparatorluk topraklarına dahil olan memleketlerin kadim halklarından kalmış şeyler" olarak tarif edilmiştir (m. 1). Hamdi Bey'in hazırladığı 1882 tarihli layihada da yer alan bu tarifteki ifadelerin ihtimamla seçildiği anlaşılmaktadır.

Tariften hareketle, Nizamname'ye göre bir nesnenin eski eser olarak addedilebilmesi için *eskilik vasfının* bir unsur olarak kabul edilmiş olduğu söylenebilir. Nizamname'de eskiliğin tespitine dair muayyen bir zaman dilimi tayin edilmiş değildir. Ancak bir eşya, *mevcut halkın yaşadığı asırlardan kalma* ise, bunun eski eser sayılmayacağı anlaşılmaktadır[1480]. Shaw'a göre, "Osmanlı memleketlerinde yaşamış eski halklar" denilerek, Avrupalıların Helenistik miras üzerindeki iddiasının bir manada önüne geçilmek istenmiş ve Osmanlıların da bu topraklarda yaşamış halkların –ırk, din, dil ayırmaksızın– mirası üzerinde hak sahibi olduğu vurgulanmıştır[1481]. Halit Çal, eski eserin bu şekilde

[1479] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 5/2.
[1480] Çal, "Kanunlar", 238. Türk-İslam eserlerinin ve sikkelerin eskilik vasfıyla alakalı vaziyet aşağıda alakalı başlıklarda tetkik olunacaktır.
[1481] Shaw, 111.

tarif edilmesini problemli bulmaktadır. Zira yurt dışından ithal edilmiş bir antika, eğer "Osmanlı memleketinde yaşamış halklardan kalma" değilse, Nizamname'ye göre eski eser hükmünde olmayacaktır[1482].

Bazı yazarlara göre Nizamname ile, "eski eserin sanat değeri taşıması" kriteri kaldırılmıştır[1483]. Nitekim eski eserin tarif edildiği 1. madde hükmünde böyle bir vasfın aranmadığı görülmektedir. Bir önceki bölümde tetkik edildiği üzere 1874 AAN'de de aslında böyle bir kriter mevcut değildi. Neticede 1884 AAN'de aynı vaziyetin devam ettiği söylenebilir. Gerçi 1. maddede eski esere misaller sayılıyorken "*tarihe müteallik malumatı havi* yazılarla mahkuk levhalar ve oyma resim ve nakışlar" geçiyorsa da böyle tarihî veya estetik değeri vurgulanmayan pek çok misal sayılmıştır. Hatta aynı fıkranın sonlarında "mahkuk taşlar" dahi ayrı bir vasıf gösterilmeksizin geçmektedir. Dolayısıyla Nizamname'de, eski eser için *eskilik vasfı* dışında başkaca bir kriterin en azından açıkça konmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan tarifte geçen "kadim halklardan kalma" ibaresinin, insan elinden geçmemiş tabii nesneleri, mesela maden ve taş parçalarını hariçte tuttuğu söylenebilir[1484]. Ancak tarih-i tabii (doğa tarihi) numunelerinin Müze-i Hümayun'da muhafaza altına alındığı, Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'nden anlaşılmaktadır[1485]. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin âsâr-ı atîkayı tarif eden 1. maddesinden böyle tabii nesnelerin de eski eser sayılacağını çıkarmak güçtür. Zira eski halklardan kalan denmesi –1874 AAN'de de geçtiği gibi– insan eli değmiş (masnû) eşya olmanın bir kriter olduğunu düşündürmektedir. Ancak tatbikatta, tabiat tarihi cihetinden kıymetli ve ehemmiyetli görülen eşyanın da ele geçtiğinde Müze'de muhafaza altına alındığı görülmektedir. Böyle nesnelerin "âsâr-ı atîka" hükmünde olup olmadığı ise sarahaten anlaşılamamaktadır.

Memlekette bulunan eserlerden yalnız Müze-i Hümayun Müdürlüğü tarafından "teşhire şayan" görülenlerinin Müze'de muhafaza altına alındığına dair misaller vardır[1486]. Ancak bu, yalnız sanat değeri taşıyan nesnelerin *eski eser* sayıldığı manasına gelmez. Bu tatbikatın bir sebebi, müze

[1482] Böylece eski eser ithaline dair hükümlerin tatbiki, yalnızca daha evvelden ihraç edilmiş eserlerin tekrar memlekete sokulmasında bahis mevzuu olacaktır. Bkz. Çal, "Kanunlar", 236.
[1483] Çal, "Kanunlar", 236; Eriş, 30-31.
[1484] Mesela Viyana'daki bir cemiyet-i fenniye azasından Dr. Franz Shaffer, Konya, Adana ve Halep'te arazi ve madenler hakkında ilmî araştırmalar yapmış ve topladığı taşları götürmek için izin istemiştir. Müze-i Hümayun Müdürlüğü, "taşların mahiyeti hakkında malumat sahibi olmadıklarını ve aralarında yazılar veya resimler olan mahkuk taşlar varsa âsâr-ı atîka hükmünde olarak bunların Müze-i Hümayun'a alınmasının gerektiğini, *maden numuneleri* gibi taşların ise istenilen yere nakledilmesinde Müzece bir beis olmadığını" ifade etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 509-15; BEO, 1506-112888). Chicago Müzesi tarafından talep olunan bazı maden ve arazi mahsulleri numunelerinin kendilerine terk olunduğuna dair bkz. *BOA*, MV., 76-108.
[1485] *Düstur*, I/VI/343. "Madde 2: Müze-i Hümayun altı daireye münkasemdir. … beşincisi tarih-i tabii numunelerine mahsus olacak…"
[1486] Mesela 1897'de Gediz kasabasında taş ocağı inşaatı esnasında bulunan heykellerin kara kalem resimleri Maarif Nezaretine gönderilmiş, neticede "Romalılar devrinin güzide masnûatından" olduğuna hükmedilen bir heykel Müze'ye alınmıştır (*BOA*, MF.MKT., 351-11; Biray Çakmak, "Osmanlı Taşrasında Âsâr-ı Atîka Bilincinin Gelişimi: Gediz Kazasında Bulunan Eski Eserler", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 30 (2019), 178). Tedmür'de kaçakçılardan ele geçirilen eserlerin fotoğrafları Vilayet tarafından Müze-i Hümayun Müdürlüğüne yollanmış, ehemmiyetleri takdir olununca eserlerin İstanbul'a nakledilmesi yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 660-24). Balat'ta bir arazide tesadüfen bulunan heykelin, teşhire şayan eserlerden olduğu anlaşıldığından, heykel Müze'ye naklettirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 187-6).

binalarının, memlekette keşfedilen bütün eski eserleri muhafaza için fiziken kâfi gelmemesidir. Teşhir edilmese de mahzenlerde tutulan eserler de mevzubahistir[1487]. Ne sebepten olursa olsun, önceki bölümde de işlendiği üzere eski eserin Müze-i Hümayun'da muhafaza altına alınması, idarenin bir *tahsis tasarrufu* olarak görülmelidir. Eşyanın hukuken eski eser statüsünde olup olmadığı buna bağlı değildir. Nitekim Müze'de teşhire şayan olmayan eski eserlerin de bulundukları yerin bağlı olduğu mülki idarece muhafazası esastır[1488].

Esasen herhangi bir kriter olmaksızın, Osmanlı ülkesinde yaşamış kadim halklardan kalma eserlerin tamamını eski eser addederek bunları alelade mallardan farklı ve hususi bir hukuki statüye sokmak doktrinde problemli görülmüştür. Zira eskilik vasfını taşıyan eşyaların tamamını böyle bir statüde kabul etmek, istisnai bir statüyü tanzim eden eski eserler hukuku disiplininin hudutlarını fazlaca genişletecek ve daha umumi surette cari olan eşya hukuku rejimini daraltacaktır. Hem şümulü bu derece genişleyen eski eserler için hususi rejimin ve icap eden korumanın temini de pratik olarak neredeyse imkansızdır[1489]. Böyle bir tanzimin, Osmanlı hükümetinin yaşanan tecrübelerden ötürü gelişen korumacı tavrının bir yansıması olduğu düşünülebilir.

Bir eşyanın âsâr-ı atîkadan olup olmadığının tespitini de yine Müze-i Hümayun Müdürlüğü yapar. Tatbikatta, keşfolunan nesnelerin Müze-i Hümayun Müdürlüğü ve ona bağlı memurlar tarafından muayene edildiğine dair çokça misal vardır[1490]. Ancak bir nesnenin eski eser statüsünde sayılması ve dolayısıyla Nizamname hükümlerine tâbi olması için tespit kararı şart değildir. Yalnız muayene neticesinde *eski eser olmadığı* tespit edilen nesneler hakkında eski eserler hukuku cihetinden herhangi bir muamele yapılmaz ve eğer tedbiren alınmışlarsa sahiplerine iade olunur[1491].

[1487] Hatta mükerrer olan veya ehemmiyetli olmadığına karar verilen eserlerin satılarak elden çıkarıldığı bilinmektedir. Aşağıda devlet mülkiyetinin satış yoluyla sona ermesi bahsinde buna dair tatbikata misaller verilmiştir.

[1488] Mesela 1892 senesinde Samsun'da bir bataklığın kurutulması esnasında tesadüfen bazı eski eserler bulunduğu Trabzon Vilayetinden merkeze yazılmıştır. Vilayete cevaben, "esna-yı ameliyatta zuhur eden parçaların ve bundan böyle tesadüfen zuhuru melhuz bulunan her türlü âsâr-ı atîkanın hüsn-i muhafazasına itina olunması ve o meyanda Müze-i Hümayun'da teşhire şayan şeyler bulunduğu surette salimen Dersaadet'e irsal ve eşya-yı adiyenin *mahallinde hıfzedilmesi* hususu…" yazılmıştır (*BOA*, DH.MKT., 1934-116). Selanik'te bir kimsenin hanesinde üzerinde eski Yunanca yazılar olan bir taş bulunmuş, Vilayet tarafından el konularak idadi mektebine kaldırılmak istenen taştaki yazıların kopyası Müze-i Hümayun Müdürlüğüne gönderilmiştir. Yazılan cevapta, taşın mühim bir eser olmadığı ve Müze'ye alınmasına lüzum görülmediğinden yerinde bırakılması ifade olunmuştur (*BOA*, MF.MKT., 578-20). Bağdat'ta yürütülen kazılarda bulunan 809 parça eski eserden 305 tanesini nakle şayan görüp Müze'ye yollayan Bağdat âsâr-ı atîka memuru Bedri Bey'e, kalanlarının şimdilik yerinde muhafaza edilmesi yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 99-14).

[1489] Mumcu, "1969", 47-48.

[1490] Gediz'de bulunduğu ihbar olunan bir altın sikke hakkında 1893'te Müze-i Hümayun Müdüriyeti tarafından yazılan yazıda şöyle denmektedir: "… mezkur altının meskukat-ı atîkadan olup olmadığını ve meskukat-ı atîkadan ise ne kadar kıymeti haiz bulunduğunu takdir ve tayin keyfiyetleri *evvelemirde idare-i acizanemce görülmesine mütevakkıf* olduğu gibi…" (*BOA*, MF.MKT., 189-83, vr. 3). Bakırköy'de bir inşaat esnasında bulunan eski eserin "usulü vecihle Müze-i Hümayunca muayenesi icra edilmek üzere" gönderildiğine dair bkz. *BOA*, MF.MKT., 97-139.

[1491] Mesela Sivas'ta bir kimsenin bulmuş olduğu ve üzerinde yazılar ve şekiller olan bakırdan bir küre ele geçirilip muayene için Müze-i Hümayun'a gönderilmiş, neticede eski eser olmadığı ve sahibine iade edilmesi bildirilmiştir (*BOA*, DH.MKT., 409-50; MF.MKT., 350-3).

3. Çeşitleri

a. Gayrimenkul Eski Eserler

Nizamname'de gayrimenkul eski eserlerin bazı hususlarda ayrı hükümlere tâbi tutulduğu görülmektedir. Mezkur 1. maddede gayrimenkul eski eserlerden" mabet, saraylar, sirk denen eski oyun yerleri, tiyatrolar, istihkamlar, köprüler, su kemerleri, türbeler, âsâr-ı muhtıra ve nezireden olan binalar" sayılmıştır. 5. maddede ise başka bazı gayrimenkul eski eserlere işaret edilmiştir: "… ebniye ve turuk-ı kadime âsârını [eski binalar ve yolların kalıntılarını] ve kale duvarlarını ve burç istihkamları ve hamam ve mezarları…". Aynı maddenin devamında "ebniye-i atîka", "ebniye-i kadime" (eski binalar) ibareleri geçmektedir.

Halit Çal, artık evlerin de eski eser mefhumuna dahil edildiğini ve bunun bir gelişme olduğunu ifade etmektedir[1492]. Nizamname'de hakikaten evlerin eski eser sayıldığı anlaşılmaktaysa da 1874 AAN'de de vaziyetin böyle olduğu önceki bölümde görülmüştü. Dolayısıyla bu gelişmenin ilk olarak 1884'te gerçekleşmediği söylenmelidir. Shaw'a göre Nizamname'de arkeolojik saha mefhumu kabul edilmiştir[1493]. Zira gayrimenkul eski eserlerin bulunduğu arazilerde eserin çeyrek kilometre yakınında bazı fiillerin yapılması doğrudan yasaklanmıştır (m. 5).

b. Türk-İslam Eserleri

Nizamname'de Türklerden ya da Müslümanlardan kalma eski eserlere sarih bir atıf yoktur. Esasen bu ve evvelki mevzuatta eski eser tarifleri, daha ziyade Türk-İslam devrinden evvelki eserler düşünülerek yapılmıştır[1494]. Ancak Nizamname'nin muhtevası, bunların eski eser olarak addedilmesine mâni de değildir. Zira "İmparatorluk topraklarına dahil olan memleketlerin eski halkları" tarifi, Türk ve İslam eserlerini hariçte tutmaz.

Nizamname'nin hazırlanma safhasında, Osman Hamdi Bey'in riyasetinde bir komisyonun tanzim ettiği ve Maarif Nezaretinin tashihinden geçerek 1882'de arz edilen nizamname layihasında âsâr-ı atîka tarif olunurken "… yine ezmine-i mutavassıta ve müteahhireden kalmış olan âsâr-ı mezkure ve Frenk, Rum ve *İslam'a* ait bulunan manastırlar, zaviyeler, eski kiliseler, *cevami-i şerife ve tekke ve türb*e ve kabristanlar âsâr-ı kadimeden addolunur" denmiştir[1495]. Burada açıkça Orta ve Yeni Çağ'dan, yani takriben XVIII. asır sonlarına kadarki devreden kalma İslam eserlerinin zikredildiği görülmektedir. Sonraki layihalarda ve Nizamname'de bu kısım çıkarılmıştır. Ancak çıkarılmasındaki maksadın, Türk ve İslam eserlerinin Nizamname'den hariç tutulması olduğunu gösteren bir delil yoktur ve Nizamname'deki 1. maddenin lafzi tefsirinden anlaşılan, böyle bir tahdidin yapılmadığıdır.

[1492] Çal, "Nizamnâmeler", 393.
[1493] Shaw, 112.
[1494] Çal, "Nizamnâmeler", 393. Necva Akçura, 1884 Nizamnamesi'nde Türk-İslam eserlerine değinilmediğini söyleyerek bunun sebebini hâlihazırda yaşamakta ve kullanılmakta olan eserlerin de eski eser sayılabileceğine dair bir tarih perspektifinin gelişmemiş olmasına bağlar. Bkz. Akçura, 40.
[1495] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/2.

Nitekim 1889'da neşrolunan Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'nin 2. maddesine göre Müze-i Hümayun altı daireye ayrılmış olup bunların üçüncüsü sanayi-i atîka-yı İslamiye (eski İslam sanatları) eserlerine tahsis olunacaktır. 1894 senesinde, o zamana kadar Padişahın koleksiyonunda mevcut olan "mamulat ve mensucat-ı kadime-i İslamiye" miktarının kâfi dereceye ulaştığı gerekçesiyle bir irade-i seniyye ile "sanayi-i atîka-yı İslamiye Şubesi" açılmıştır[1496]. Sonrasında da İslam devrine ait sikkelerin toplanmaya devam ettiği ve Müze'de koleksiyonların yapıldığı bilinmektedir[1497]. Mesela 1890'da Diyarbakır'da bir defineden çıkan Eyyubi ve Selçuklu devrine ait sikkeler, 1895'te Vodina'da (Yunanistan) bulunan 307 adet gümüş Yıldırım Sultan Bayezid sikkesi[1498] ve 1902'de Gediz kazasında tesadüfen bulunan Kanuni Sultan Süleyman, Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed (1595-1603) devrinden kalma altın sikkeler Müze-i Hümayun'a alınmıştır[1499]. Tabikatta, Osmanlı sikkelerinin eski eser addedilebilmesi için "tedavülden kalkmış olma" kriterinin kabul edildiği görülmektedir[1500].

Yalnızca sikkelerin değil, diğer menkul nesnelerin de Nizamname'ye tâbi olduğunu gösteren vesikalar mevcuttur. 1892'de Konya'da, Maarif Müdürlüğü vasıtasıyla Valilik; Karaman İbrahim Bey İmareti'nin kapısı üzerinde bazı yazılar yazılı olduğunu ve Konya'da bunun gibi Selçuklulardan kalma harap cami ve sair binaların bazılarında da yazılar bulunduğunu ifade ederek *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin bunlara şümulü olup olmadığını merkeze sormuştur. Babıali, Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayun'un mütalaası üzerine; cari olan usul ve nizam hükmünce her çeşit eski binaların ve eserlerin halleri üzere muhafazalarının icap ettiği; yıkılmış ve harap halde olup şurada burada bulunan ve teşhire şayan olan İslami eski eserlerin Müze-i Hümayun'a gönderilmesinin lazım geleceği cevabını vermiştir[1501]. 1901 tarihli bir vesikaya göre, Sivas'ta Selçuklu devrinden kalma Şifaiye Medresesi'ndeki türbenin kapısı üzerindeki çini kabartma kitabelerin mütevelli tarafından sökülüp yerleri alçı ile doldurulduğu haber alınmıştır. Bu fiilin *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre cezayı gerektirdiğinden bahisle Sivas Maarif Müdürlüğü tarafından nizamiye mahkemesinde mütevelli aleyhine dava açılmıştır[1502]. Yine Sivas'ta 1905 senesinde Selçuklu devri medreselerinin birinin tamiri

[1496] *BOA*, İ..MF.., 2-46 (25 Rebîülevvel 1312 / 26 Eylül 1894).
[1497] Müze-i Hümayun müdür muavinliği ve sonrasında müdürlüğü vazifesinde bulunmuş Halil Edhem Bey, 1916 senesinde Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu'nun 6. kısmı olarak hazırladığı *Meskukat-ı Osmaniye* isimli eserinin mukaddimesinde şöyle demektedir: "Osmanlı memleketlerinin muhtelif yerlerinde çokça zuhur eden meskukat-ı atîkanın nizama aykırı olarak insanların eline geçerek dağınık halde bulunmaması veya eritilerek ebediyyen kaybolmaması için, Hamdi Bey'in gayretleriyle mezkur sikkeler Müze'de toplanmış; diğer taraftan gerek koleksiyon halinde gerek ayrı ayrı bir çok mühim ve nadir sikke satın alınmış veya Müze'ye hediye edilmişti. Yıldız Sarayı'nda külli miktarda bulunan meskukat-ı atîka dahi Müze'ye aktarılarak mevcut adedi fevkalade artmıştı." Bkz. Halil Edhem [Eldem], *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu Kısm-ı Sadis: Meskukat-ı Osmaniye* (Kostantiniyye: Mahmud Bey Matbaası, h. 1334). Halil Edhem, 1313 (1895-1896) tarihli bir yazısında da Türk ve İslam eserlerinin âsâr-ı atîkadan addolunduğunu ve Müze'de toplandığını söylemektedir. Bkz. Halil Edhem [Eldem], "Müze-i Hümayun", *Tercüman-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Fevkalade Nüsha*, (h. 1313), 106-107.
[1498] *BOA*, TS.MA.e, 1378-25.
[1499] *BOA*, MÜZ..ARK.., 51-16; TS.MA.e, 1378-25; MF.MKT., 686-3.
[1500] *BOA*, MF.MKT., 597-48; 601-9.
[1501] *BOA*, MF.MKT., 151-140; 155-143; BEO, 93-6954; 121-9069.
[1502] *BOA*, MF.MKT., 567-17; Remzi Aydın, "Koruma ve Yağma: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Sivas'taki Selçuklu Eserlerinin Durumu", *Akdeniz Sanat* 13 (2019), 666. Sivas Maarif Müdürü yaptığı ihbarda, mütevellinin birileri tarafından kollandığı için davadan beraat ettiğini ifade etmiştir. Maarif Nezareti'nin, Adliye Nezareti'ne müracaat ederek davanın başka bir vilayette istinafen görülmesini talep ettiği görülmektedir. Sözü edilen kitabenin, tamir bahanesiyle 1894 senesinde gizlice çıkarıldığı ve Samsun Fransız konsolosuna satılacakken ihbar üzerine geri yerine konulduğu da

esnasında on parça çini çalınmış, Maarif Müdürlüğünün takibatı neticesinde bulunan çiniler Sivas İdadi Mektebinin müze şubesinde muhafaza altına alınmıştır[1503]. Zikrolunan misaller, Nizamname hükümlerinin Türk-İslam eserlerine de tatbik olunduğunu göstermesi cihetinden ehemmiyet taşır.

Nizamname'ye göre eski eser tarifine giren ancak aynı zamanda bir vakıfla da irtibatı bulunan eşyanın hangi statüde olacağı bir meseledir. Eski ve harap haldeki camilerdeki bazı kıymetli parçaların muhafaza ve teşhir için Müze-i Hümayun'a alındığı misaller vardır. Ancak bunlar vakfa bağlı eserlerden ise mutlaka Evkaf Nezaretinin izninin veya muvafakatinin alındığı görülmektedir.

Mesela İzmit'te bir köyde harap haldeki bir camide bulunan ve Müzece muhafaza altına alınmak istenen iki seccade Evkaf Nezaretinden talep olunmuştur. Mesele Şura-yı Devlette görüşülmüş ve yerlerine iki yeni seccade alınması şartıyla bunların Müze-i Hümayun'a nakli hususunda irade-i seniyye sâdır olmuştur[1504]. Selanik'te yangın sebebiyle kullanılamaz halde bulunan Ayasofya Camii içerisindeki bir kürsüyü Müze-i Hümayun, 1904 senesinde Evkaf-ı Hümayun Nezaretinden talep etmiştir[1505]. Şura-yı Devlette cereyan eden müzakerede iki rey, caminin tamirine kadar kürsünün diğer bir camiye nakledilerek orada muhafaza edilmesi ve tamirden sonra eski yerine konulması istikametindedir. Ekseriyet ise kürsünün âsâr-ı atîkadan olduğunun anlaşıldığından Müze'ye naklinin icap ettiğine ve mezkur caminin tamiri halinde münasip bir kürsünün konulmasına karar vermiş ve bu yönde irade-i seniyye çıkmıştır[1506].

1903'e tarihlenen bir Şura-yı Devlet kararı mevzu cihetinden kayda değerdir[1507]. İnşası 1871'de tamamlanan Pertevniyal Valide Sultan Camii arkasındaki bostanda eskiden beri durmakta olan ve üzerinde aslan resmi bulunan dört parça taş, teşhir için Müze-i Hümayun tarafından Evkaf Nezaretinden talep edilmiştir. Nezaret, "ehlivukufun taşlara 3.800 kuruş kıymet takdir ettiğini ve bedellerinin ödenmesi halinde verilmelerinde beis olmadığını" ifade etmiştir. Müze-i Hümayun Müdürlüğü, "otuz sene evvel bir bostana atılarak metruk bir halde durmakta iken âsâr-ı atîkadan addedilmeleri sebebiyle muhafaza için Müze'ye kaldırılmasına teşebbüs edildiği sırada böyle bedel istenmesinin Nizamname'ye aykırı olduğu; zira Nizamname'ye göre memleket dahilinde mevcut ve mekşuf bilcümle âsâr-ı atîkanın Müze'ye ait kılındığı" beyanıyla itiraz etmiştir. "Böyle Evkaf Nezareti veya mütevellilerinin müdahale etmekte olduğu âsâr-ı atîka hakkında Müze-i Hümayun'un hakkını ortaya koyacak bir karar alınması için" Şura-yı Devlete müracaat olunmuştur. Nihayetinde oy çokluğuyla alınan kararda, "taşların vakfa temlik edilmiş araziden değil başka mahalden çıkarılmış olması hasebiyle vakfın bunlar üzerinde tasarruf hakkının bulunmadığı; ancak henüz *yapan ustaların*

söylenmektedir. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı - Rıdvan Nafiz Edgüer, *Sivas Şehri*, ed. Recep Toparlı (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014), 156.

[1503] Ayrıca Müze-i Hümayun Müdürlüğünün talebi üzerine eserlerin fotoğraflarının gönderilmesi Vilayet'e yazılmıştır. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 908-6; R. Aydın, "Koruma Ve Yağma", 666-667.

[1504] *BOA*, ŞD, 126-4; BEO, 249-18624; Koşay vd., 1/315.

[1505] *BOA*, TFR.I..MKM., 7-632; Şahin, "Selanik", 343.

[1506] *BOA*, İ..MF.., 10-19; BEO, 2355-176566.

[1507] *BOA*, BEO, 2017-151269.

bile berhayat bulunması muhtemel olan o makule masnuat-ı adiyenin âsâr-ı atîkadan addıyla bunun için az çok bir masraf ihtiyarına değmeyeceğinden bundan sarfınazar olunmasının Maarif Nezaretine işarı" ifade edilmiştir[1508].

Hadisede, Müze-i Hümayun'un sözü edilen taşları Evkaf Nezaretinden talep etmesi ve Evkaf Nezaretinin taşların kıymetinin ödenmesini istemesi, tatbikatı göstermektedir. Şura-yı Devletin, "takriben otuz yıl evvel imal edilmiş resimli taşların âsâr-ı atîkadan addolunamayacağı" yönündeki ifadesi ise ayrıca dikkat çekicidir. Zira hangi devre kadar tarihlenen eserlerin, Nizamname dairesinde eski eser olarak addolunacağı bir problemdir. Türk-İslam eserleri denince ilk başta Osmanlı İmparatorluğu'ndan evvelki İslam devletlerinden kalma eserler anlaşılabileceği gibi; o devirde kullanılan cami, medrese, türbe gibi binalar ve bunlara mahsus eşyaların da bu manada düşünülmesi mümkündür. Böyle eserlerin, eskilik vasfını taşıyıp taşımadığına dair belirli bir kıstas Nizamname'de bulunmadığı gibi, tatbikatta da açık değildir. Ancak umumiyetle Müze-i Hümayun Müdürlüğünün bu tespiti yapmaya salahiyetli olduğu görülmektedir.

Netice itibarıyla 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde her ne kadar açıkça Türk ve İslam eserleri zikredilmese de böyle eserlerin âsâr-ı atîka olarak görüldüğü anlaşılmaktadır. Nizamname'deki umumi âsâr-ı atîka tarifinin Türk-İslam eserlerini hariç tutmadığı, tatbikatın da bu minval üzere cereyan ettiği görülmektedir.

c. Sikkeler

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde sikkeler ve diğerleri olmak üzere iki çeşit eski eserden bahsedilmekteydi. 1884 AAN'de ise böyle bir tefrike gidilmemiştir. 1. maddede âsâr-ı atîkanın tarifi verilirken "altın, gümüş ve sair meskukat-ı atîka" yine eski eser olarak sayılmıştır ve bunlar için hususi bir hüküm getirilmemiştir. Ancak hangi çeşit ve ne vasıfta sikkelerin eski eser olarak sayılıp Nizamname'ye tâbi tutulacağı, hangilerinin ise Hazine'ye alınacağı hususunda tatbikatta bazı problemler vuku bulmuştur.

Çalışmanın evvelki bölümlerinde de işlendiği üzere tatbikatta öteden beri, memleket dahilinde bulunan sikkelerden, *Arazi Kanunnamesi* m. 107 ve fıkhın define hükümleri mucebince Hazine'ye ait olanları, Maliye Nezaretine gönderilirdi. Bunlar içinden de âsâr-ı atîkadan olması muhtemel görülenler Maarif Nezaretinin muayenesine tâbi tutulurdu. Muayene neticesinde sikkenin eski eser olduğu tespit edilirse, meriyetteki *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre icabı yapılırdı.

1884 Nizamnamesi'ne göre vaziyet şöyledir: Evvela 1. maddede, "… terk etmiş oldukları asârın *cümlesi* yani altın ve gümüş ve sair *meskûkât-ı atîka*… âsâr-ı kadimeden addolunur"

[1508] Bir karşıoy, memlekette mevcut ve mekşuf bilcümle âsâr-ı atîkanın nizamen Müze-i Hümayun'a ait bulunduğunu, vakfın bunlar üzerinde tasarruf iddiasında bulunamayacağı ve olsa bile bedel mukabilinde Müze'ye satmak istemelerinin nizama aykırı olduğunu, taşların Müze'ye teslimiyle bundan böyle Müze-i Hümayun'un âsâr-ı atîka üzerindeki hakkına evkaf idareleri ve mütevelliler tarafından müdahaleye meydan verilmemesi yönündedir.

denmektedir. 3. maddede ise "Memalik-i Osmaniye'de mevcut ve mekşuf ve bundan böyle hafriyat ile zahire çıkarılacak ve … zuhur edecek olan *her nev âsâr-ı atîka kamilen devlete aittir*" hükmü getirilmiştir. Yani *eski* sikkeler âsâr-ı atîkadır ve tamamen *devlete* aittir. Nizamname'nin 12. maddesi "ruhsat-ı resmiye istihsaliyle ihraç olunacak âsâr-ı atîka kamilen *devlet müzesine* ait olup hafirler yalnız resim veya kalıplarını alabilirler" demektedir. Mezkur hükümler birlikte yorumlandığında, memleket dahilinde bulunan her çeşit *eski* sikkenin âsâr-ı atîka sayılarak devlet namına *Müze-i Hümayun*'a ait olduğu neticesi çıkmaktadır. Böyle nesnelerin doğruca Müze'ye gönderilmesinin bir prensip olduğu tatbikattan da anlaşılmaktadır[1509].

Hangi sikkelerin *eskilik vasfı* taşıdığının tespiti mühimdir. Esasında sikkelerin eski eser olup olmadığını ve kıymetini takdir edecek olan makam Müze-i Hümayun Müdürlüğüdür[1510]. Fakat zaman zaman Maarif Nezareti ile Maliye Nezareti arasında bu hususta ihtilaf çıktığı görülmektedir. Mülki idareler, kendi hudutları dahilinde bulunan eserler üzerindeki ilk muayeneyi yaptıklarından; ortaya çıkan sikkelerin *yakın zamana tarihlendiğini* tespit ettiklerinde, bunları doğrudan Maliye Nezaretine göndermeyi münasip görmüşlerdir. Böyle sikkeler Maarif Nezareti tarafından istendiğinde ise Maliye Nezaretinin, sikkelerin eski zamanlardan kalmadığını ve dolayısıyla âsâr-ı atîka olmadığını ileri sürerek bunların Hazine'ye aidiyetini müdafaa etmesine rastlanmaktadır.

Mesela 1897 senesinde Ergani Madeni hazine dava vekili Zülfü Efendi'nin Maden kasabasında yaptırdığı hanenin yıkılan duvarlarında bulunan altın ve gümüş sikkeler hakkındaki yazışmalar, tatbikattaki problemler hakkında fikir vermektedir[1511]. Vesikalardan anlaşıldığı üzere bahsi geçen sikkeler, Maarif Nezaretinin emriyle, Diyarbakır Maarif Müdürü tarafından Nezarete gönderilmiştir. Bunun üzerine Diyarbakır Vilayet Defterdarlığından aldığı malumata istinaden Maliye Nezareti, sikkelerin yakın zamana tarihlendiğini (*ahd-i karib* meskukatından olduğunu) ve "Müze-i Hümayun'da hıfz ve teşhire şayan âsâr-ı atîkadan" olmadığını; dolayısıyla bunların Hazine-i Celile'ye alınmasının lazım geldiğini bildirmiştir[1512]. Maarif Nezareti ise cevabında sikkelerin yakın zamana

[1509] Songül Ulutaş, "Osmanlı'nın Arkeoloji Algısı: Kilikia Örneği", *Seleucia* 3 (2013), 241. Mesela 1892'de Samsun'da bir bataklığın kurutulması esnasında bulunan eski sikkelerin mülki idarece muhafaza edilmesi ve Müze'de teşhire şayan şeyler ortaya çıkarsa derhal İstanbul'a gönderilmesi merkezden Vilayete yazılmıştır (*BOA*, DH.MKT., 1934-116; Şahin, 128). Tarsus'ta bir yol tamiri hafriyatından çıkan bakır sikkeler Vilayet tarafından Müze-i Hümayun'a gönderilmiş, muayene neticesinde Romalılar devrine ait olduğu anlaşılan sikkeler Müze'ye alınmıştır (*BOA*, MF.MKT., 840-42). 1903'te Zor sancağında bir şahsın yer kazarken tesadüfen bir testi içinde bulduğu sikkeler mülki idarece Maliye Nezareti'ne gönderilmiş, Meskukat-ı Şahane İdaresince sikkelerin "Müze'ye ait meskukat-ı atîkadan olduğu" tespit edilerek Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ne göre muamele yapılması için keyfiyet Maarif Nezaretine bildirilmiştir (*BOA*, DH.MKT., 756-7).

[1510] 1902 senesinde Gediz kazasında, tarlasında sikkeler bulup öteye beriye sattığı ihbar olunan kimsenin, bulduğu sikkelere mülki idarece el konmuş; bunların âsâr-ı atîka olup olmadığının ve kıymetinin tespiti için sikkeler Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir. Yazışmalardan anlaşıldığı üzere mevzubahis meskukatın Kanuni Sultan Süleyman, Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed devirlerinden kalma altın sikkeler ile gümüşten Macar ve kadim Almanya sikkeleri oldukları tespit edilmiş ve bunlar Müze'ye alınmıştır (*BOA*, MF.MKT., 686-3; Çakmak, 181-182). 1889 senesinde Büyükçekmece'de Sultan Süleyman devrinden kalma gümüş akçeler bulunmuş, mülki idarece bunlar hakkında yapılacak muamele Maliye Nezaretine sorulmuştur. Neticede mezkur sikkelerin "antika nevinden" (eski eser) olup olmadığının tespiti için Maarif Nezaretine gönderilmesi kararlaştırılmıştır (*BOA*, DH.MKT., 1659-82).

[1511] *BOA*, ŞD., 215-13.

[1512] Maliye Nezareti, mesele hakkındaki görüşünü hülasaten şöyle ifade etmiştir: "… böyle külliyetli miktarda ahd-ı karib [yakın zaman] meskukatından olmasıyla her birisinin Müzehane'de mevcudu olmak melhuz [muhtemel] olmakla beraber, olmadığı halde ikişer üçer tanesinin ve beş-altı yüz senelik kadim meskukattan olup itibar-ı mahsusu [özel önemi]

tarihlenmediğini, içlerinde altı yüz senelik Venedik altınları bulunduğu gibi Osmanlı sikkelerinin de en yenisinin 1764 (h. 1178) senesinde darbedildiğinin anlaşıldığını; Müze tarafından hazırlanan koleksiyonlarda bu gibi mühim meskukatın toplanageldiğini ve nihayetinde bunların "âsâr-ı atîkadan olduğunu" ifade etmiştir. Mesele Şura-yı Devlette görüşülmüş ve Maarif Nezareti haklı bulunarak bahsi geçen sikkelerin âsâr-ı atîkadan addedildiği ve Müze-i Hümayun'a ait olduğu bildirilmiştir[1513].

1902 senesine tarihlenen vesikalara göre ise Musul'da mezar kazılırken bir define bulunmuş, içinde 1788 ve 1808 tarihinden kalma Osmanlı sikkeleriyle bazı Rodos ve İtalya sikkeleri tespit edilmiştir. Yakın tarihli olması hasebiyle eski eser olmadıkları düşünülerek sikkeler Maliye Nezaretine gönderilmiştir. Ancak Musul Maarif Müdürü, keyfiyeti Maarif Nezaretine bildirmiş ve bir sikkenin eski eser sayılması için dayanacağı tarihin belli bir başlangıcı olup olmadığını sormuştur. Müze-i Hümayun Müdürlüğünün cevabı, "tedavülden kalkmış" olan bilcümle meskukatın eski eser sayılacağı ve dolayısıyla Müze'ye teslim edilmesinin lüzumu istikametinde olmuştur. Maarif Nezareti sikkeleri Maliye Nezaretinden talep etmiş, Maliye Nezareti ise bu sikkelerin "ahali arasında tedavül eden paralardan" olduğundan eski eser sayılamayacağını, dolayısıyla Müze ile alakalı görülemediğini bildirmiş ve sikkeler hakkında malumatı ihtiva eden bir listeyi Maarif Nezaretine yollamıştır. Nihayetinde Maarif Nezareti, sikkelerin eski eser mahiyetinde olup olmadığını tayin etmenin Müze-i Hümayun'un muayenesine bağlı olduğunu, dolayısıyla sikkelerden numunelerinin muayene için gönderilmesini talep etmiştir[1514].

Anlaşılan, *eskilik vasfı* için Müze-i Hümayun tarafından kabul edilen kriter, sikkelerin "tedavülden kalkmış" olmasıdır. Ancak bunlar halk arasında tedavül etmeye devam eden sikkelerden bulunsalar dahi tamamının değil fakat muayene edilmek üzere numunelerinin Müze-i Hümayun'a gönderilmesi icap etmektedir. Zira buna dair tespiti yapmaya Müze-i Hümayun Müdürlüğü salahiyetlidir. Eski sikkelerin, yani yine Müze-i Hümayun'un ifade ettiği kritere göre tedavülden kalkmış meskukatın ise, doğruca Müze-i Hümayun'a gönderilmesi gerektiği hususunda tereddüt yoktur.

d. Definelerin Statüsü

Çalışmanın dördüncü bölümünde işlendiği üzere 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde define tabiri birkaç kere geçmekte, bilhassa arama ruhsatına dair hükümlerde âsâr-ı atîka ve define

bulunanların da başkaca tevkifiyle [tutulmasıyla] koleksiyonlara ithali, Müzece olan maksadı hasıl edeceğine ve Hazine'nin hal-i hazırına göre esmanı [değeri] böyle yüz bin kuruş derecesinde ve adedi kesir [çok] olan meskukat-ı mezkurenin kamilen Müzehane'ye terki muvafık-ı maslahat [kamu yararına uygun] olamayacağına nazaran, koleksiyonlarda cinsi bulunmayanlardan bir ikisinin ahz ve tevkifiyle küsurunun [gerisinin] tamamen Hazine-i Celile'ye teslim ve itası için Nezaret-i müşarünileyhaya [Maarif Nezaretine] tebligat-ı lazıme ifa buyrulması…"

[1513] *BOA*, BEO, 1167-87462. Hadiseyle alakalı olarak Halil Edhem Bey, h. 1313'te (1896) Diyarbakır'da Ergani kasabasında ve h. 1315'te (1898) Bağdat'ta Dicle nehrinde Abbasî devrine ait altınların o zamanlar hazinedeki müzayaka sebebiyle Maliye Nezareti tarafından eritilmek istendiğini, Hamdi Bey'in Sadrazam Halil Rifat Paşa'ya müracaat ederek sikkeleri kurtardığını ve bunların bir kısmının Osmanlı meskukatı koleksiyonuna alındığını nakletmektedir. Bkz. Halil Edhem [Eldem], *Katalog, mukaddime*.

[1514] *BOA*, MF.MKT., 597-48; 601-9.

birlikte zikredilmekteydi. Sikkeler kategorik olarak 1874 AAN'ye tâbi tutulmakta, böylece define mefhumu dahilinde geriye yalnızca sikkeler haricindeki (eski eser mahiyetinde olmayan) kıymetli eşyalar ile İslami defineler kalmaktaydı. Mevzubahis defineler için 1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesinde de teyit olunduğu üzere fıkıh hükümleri tatbik olunuyordu.

1874 Nizamnamesi'nden farklı olarak 1884 AAN'de defineden hiç bahis yoktur. Müze-i Hümayun Müdürlüğü de eski eser mahiyetinde olmayan definelere dair meselelerde kendini salahiyetli görmemiştir. Mesela 1893 senesinde Kandiye'de (Girit) tebaadan bir Musevi, bir mağarada metfun meskukatı aramak için ruhsat talebinde bulunmuş ve istidasında sözü edilen sikkelerin "âsâr-ı atîkadan değil, vaktiyle orada saklanmış ecnebi sikkelerinden" olduğunu ifade etmiştir. Müze-i Hümayun Müdüriyeti verdiği cevapta, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin sırf eski eserlere dair maddeler ile hükümler ihtiva ettiğini ve "böyle cins ve mahiyeti meçhul ecnebi sikkelerinin ve *definelerin* aranmasına dair Müdürlükçe bir rey ve mütalaada bulunmasının nizamen mümkün olmadığını" beyan etmiştir. Ancak bahsi geçen definenin eski eser olup olmadığının nereden bilindiği Vilayete sorulmuş ve elde edilmiş parçalar varsa tetkiki için gönderilmesi istenmiştir[1515]. Bir başka vesikaya göre, İstanbul'da bir kimse arsasında kazı yaparak bazı taşlar bulmuş; muayene neticesinde bulunan nesnelerin eski eser olmadığı anlaşıldığından Müze'ye alınmamıştır. Fakat "define aramak" maksadıyla da böyle izinsiz kazı yapmanın Nizamname'ye aykırı olduğu ve şahsın menedilmesi Müze-i Hümayun Müdürlüğü tarafından ifade olunmuştur[1516]. Define bulup da bunu devlet makamlarından saklayan veya kendi aralarında paylaşan şahıslar için cezai tahkikat yapıldığına dair misaller de mevcuttur[1517].

Mevzuya dair bir yazışma, definelerin *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ni tâbi olup olmadığı hususunda dikkat çekicidir. 1896 senesinde tebaadan iki şahıs, Çatalca'da bazı sahipsiz yerlerde, yakın zamanda bazı şahıslar tarafından gömülmüş sikkeleri meydana çıkartmak maksadıyla kazı yapmak istediğine dair bir istidayı Dahiliye Nezaretine vermiştir. Nezaret meseleyi Maarif Nezaretine havale etmiş; Müze-i Hümayun Müdürlüğünün de mütalaasına göre, böyle aramalar için *nizam-ı mahsus*a (*Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*) riayet edilerek müracaatta bulunulması şahıslara bildirilmiştir. Bahsi geçen şahıslar tekrar istida vermiş ve "mezkur nizamın âsâr-ı atîka için cari olduğunu; halbuki kendilerinin 30-35 sene evvel gömülmüş sikkeleri arama niyetinde bulunduklarını; *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesine göre böyle define aramakta serbest olduklarını; Ali Haydar Efendi'nin bahsi geçen maddeye yazmış olduğu şerhte de *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin bu maddeyi fesh ve ilga ettiğine dair bir malumatın bulunmadığını, masrafı kendilerine ait olmak üzere hükümetin tayin edeceği bir memurun nezaretinde kazı yapabileceklerini" beyan etmişlerdir. Bunun üzerine Müze-i Hümayun Müdürlüğü, "*meskukat-ı cedide* aramaya dair işlerin kendi vazife sahasına girmediğini, bu iş için bir merci tayin edilmesini" bildirmiştir. Meclis-i Maarif, "istidaya bakılırsa

[1515] *BOA*, MF.MKT., 189-183.
[1516] *BOA*, MF.MKT., 133-65.
[1517] *BOA*, MÜZ..ARK.., 51-16; 51-37; MF.MKT., 218-6.

Arazi Kanunnamesi'nin 107. maddesine göre *rikaz* hükümlerinin cereyan edeceğini ve meselenin Şura-yı Devletçe karara bağlanmasını" ifade etmiştir[1518]. Nihayetinde mesele Şura-yı Devlete havale edilmiştir. Tanzimat Dairesinin yazdığı kenardan, "bu makule hafriyat icrasının kanunen caiz ve mahzurdan salim olmadığının" beyan edildiği anlaşılmaktadır[1519].

Netice itibarıyla eski eser mahiyetinde olmayan definelerin umumi olarak Nizamname'ye tâbi olmadığı anlaşılmakla beraber define arama maksadıyla da izinsiz kazı yapılamayacağı; bir define bulunduğunda içinde eski eser olması ihtimaline binaen bunların da ihbar edilmesinin ve muayenenin Müze-i Hümayunca yapılmasının lazım geldiği; define bulunup devlet makamlarından gizlendiğinde ise tahkikat yapıldığı anlaşılmaktadır.

B. Eski Eserlerin Mülkiyeti

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 2. maddesinde, umumi olarak eski eserlerin mülkiyeti ve tasarrufu hakkındaki hükümlerin işbu Nizamname ile tanzim olunduğu açıkça ifade edilmiştir[1520]. Birinci maddede tarif olunduğu üzere eski eser olarak kabul edilen her türlü nesnenin, Nizamname'nin getirdiği hukuki rejime tâbi olduğu vurgulanmıştır. Aşağıda eski eserlerde devlet mülkiyeti ile hususi mülkiyet rejimleri ayrı ayrı ele alınacaktır.

1. Devlet Mülkiyeti

1884 Nizamnamesi devrinde eski eserlerde devletin mülkiyeti, üç ana başlık altında tetkik olunacaktır. Mülkiyet hakkının iktisabı ile mülkiyetin sona ermesi üzerinde tafsilatlı olarak durulacak, ardın devletin mülkiyet hakkını kullanmasına dair vaziyet izah olunacaktır.

a. Mülkiyetin İktisabı

Devlet, eski eserlerin mülkiyetini prensip olarak kanun icabı kendiliğinden (*ipso iure*) ve aslen iktisap eder. Eski eserlerin zapt ve müsaderesi ile satın alma, hibe, mübadele ve diğer yollarla devren mülkiyetin iktisabı da mümkündür.

i. Prensip

Nizamname'nin 3. maddesi, memleket dahilinde mevcut, keşfedilmiş veya daha sonra toprak altından çıkarılacak ya da deniz, göl, nehir, çay ve derelerde ortaya çıkacak her türlü eski eserin tamamen devlete ait olduğunu ilan etmektedir[1521]. 7. maddeye göre Nizamname hükümlerine muvafık şekilde alınmış resmî ruhsatı olmaksızın hiç kimse eski eser arama ve kazı çalışması yapamaz; ortaya çıkardıklarını da kısmen dahi mülk edinemez[1522]. 12. maddede, resmî ruhsatla çıkarılan eski eserlerin

[1518] *BOA*, MF.MKT., 408-3; DH.MKT., 2167-44.
[1519] *BOA*, ŞD, 216-1. Vesikalardan Şura-yı Devletin nihai kararının ne olduğuna dair malumat elde edilememiştir.
[1520] "İkinci madde: Alelumum âsâr-ı atîkanın hakk-ı temellük ve tasarrufuna ait ahkam işbu Nizamname ile tayin olunmuştur."
[1521] "Üçüncü madde: Memalik-i Osmaniye'de mevcut ve mekşuf ve bundan böyle hafriyat ile zahire çıkarılacak ve deniz ve göl ve nehir ve çay ve derelerde zuhur edecek olan her nev âsâr-ı atîka kamilen devlete aittir."
[1522] "Yedinci madde: Hiç kimse işbu Nizamname'de tayin olunan şurut ve ahkama tevfikan ruhsat-ı resmiye istihsal etmeksizin Memalik-i Osmaniye'de âsâr-ı atîka taharri ve ihrac ve bunları kısmen olsun temellük edemez."

tamamen *devlet müzesine* ait olduğu tekrar vurgulanmış; araştırıcının yalnızca keşfedilen eski eserin resim veya kalıplarını alabileceği tanzim olunmuştur[1523].

Eski eserlere devlet namına sahip olacak makam Müze-i Hümayun'dur. Nitekim Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesince, "memleket dahilinde bulunacak bilumum eski eserin Müze-i Hümayun'a aidiyetini" teyit eden bir kararın çıktığı bilinmektedir. Ayrıca bu karara istinaden Sadaret, "bir eski eser bulunduğunda merkeze sorulmaksızın eserlerin bulunduğu arazi sahiplerine hisse verilemeyeceğini" Vilayetlere bildirmiş ve "keşfedilen eserlerin hepsinin doğruca Müze-i Hümayun'a gönderilmesini" emretmiştir[1524]. Bir ihtilaf esnasında Müze-i Hümayun Müdüriyeti tarafından Maliye Nezaretine yazılan cevapta, Nizamname maddelerine atıfla, "bulunmuş eski sikkelerin Müze'ye ait olduğu" bildirilmiştir[1525]. Bir başka vesikada "esasen böyle *zir-i türaptan* [toprak altından] zuhur eden meskukat-ı kadimenin doğrudan doğruya Müze-i Hümayun'a aidiyeti derkar bulunmuş olduğu" ifade olunmuştur[1526].

Netice itibarıyla Nizamname'nin getirdiği sistemde prensip, yeni keşfolunacak eski eserlerde kendiliğinden devlet mülkiyetinin tesis olunduğudur. Kaideten ne resmî ruhsatla ne de izinsiz olarak yapılacak kazılarda bulunacak eski eserlerden, araştırıcıya veya arazi sahibine hisse alma hakkı tanınmıştır. Bu prensibin Nizamname'deki tek istisnası, eski eserin tesadüfen bulunması halidir ve o halde ise eserin taksiminde devletin geniş bir takdir salahiyeti mevcuttur[1527].

ii. Zapt ve Müsadere

Nizamname'ye göre ruhsatsız kazı neticesinde bulunan eşya *zapt* olunur; eğer tüketilmiş ise kıymeti tazmin ettirilir (m. 13)[1528]. Maarif Nezaretinden hususi ruhsat alınmaksızın yurt dışına çıkarılmaya teşebbüs olunan eski eserler ise Müze namına *zapt* ve *müsadere* edilir (m. 31)[1529]. Zapt ve müsadere tabirlerinin hususen ayrı ayrı kullanıldığı anlaşılmaktadır. Zira Nizamname'nin meriyete girmesinden itibaren keşfolunacak bütün eski eserler devlete aittir ve yurt dışına ihraca teşebbüs anında yakalanırsa bunlara el konulur (*zapt*). Hususi mülkiyet altında olan eserler ise böyle bir halde kanunen *müsadere* edilerek devlet mülkiyetine geçer.

[1523] "On ikinci madde: Ruhsat-ı resmiye istihsaliyle ihraç olunacak âsâr-ı atîka kamilen devlet müzesine ait olup hafirler yalnız resim veya kalıplarını alabilirler."
[1524] *BOA*, MF.MKT., 189-83, vr. 1; ŞD., 215-13, vr. 3.
[1525] Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Nizamname'nin mevzuya müteallik maddelerine göre Osmanlı memleketinde mevcut ve mekşuf bulunan ve bundan böyle hafriyat ile zahire çıkarılacak olan her nev âsâr-ı atîkanın "Müze-i Hümayun'a" ait olduğunu ifade etmiştir (*BOA*, ŞD., 215-13, vr. 3).
[1526] *BOA*, ŞD., 215-13, vr. 2.
[1527] Tesadüfen bulma haline dair hükümler ve ayrıca tatbikatta görülen diğer hususi mülkiyet halleri, aşağıda "Hususi Mülkiyet Rejimi" başlığı altında tetkik olunacaktır.
[1528] "On üçüncü madde: Ruhsatsız taharri esnasında zuhur eden eşya zapt olunur ve şayet müteharri kable'z-zapt âsârı istihlak etmiş ise kıymeti tazmin ettirilir."
[1529] "Otuz birinci madde: Maarif Bezaretinin ruhsat-ı mahsusası olmaksızın Memalik-i Osmaniye'den ihraç olunur iken ele geçen âsâr-ı atîka Müze namına zapt ve müsadere edilir." Nizamname hazırlanırken arz olunan 1882 tarihli layihada da yer alan hükmün ilk hali "gümrükten kaçırılırken tutulan âsâr-ı atîka zapt ile bila bedel müzelere mal edilecektir" şeklindeydi. Bkz. *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/3, 11. madde.

Gümrüklerde yakalanan ya da kaçak kazılarda bulunduğu haber alınan eski eserlere devlet tarafından el konulduğuna dair misaller mevcuttur[1530]. Tatbikattaki bazı misallerden, şahısların eline geçen eski eserlerin kaçak kazılardan bulunduğunun adeta bir karine gibi görüldüğü ve aksini ispatın şahıslardan beklendiği anlaşılmaktadır. Mesela Tarsus'ta bir kimsenin satın almış olduğu Roma devrinden kalma bir heykele, âsâr-ı atîkadan olduğu gerekçesiyle mülki idare tarafından el konmuş ve heykel Müze'ye teslim edilmiştir[1531]. Bilhassa eski eser kaçakçılığının ve ticaretinin yaygın rastlandığı mahallerde tatbikatın bu yönde olduğu düşünülebilir.

1894 tarihli bir vesikada geçen hadise yine mesele hakkındaki telakkiyi göstermesi cihetinden dikkat çekicidir. Buna göre, İstanbul'da bir kimsenin elinde eski eser mahiyetinde sikkeler bulunduğu ihbarı üzerine Dersaadet Bidayet Mahkemesi Birinci Ceza Dairesinde dava açılmıştır. Şahsın babasından kalmış olduğunu iddia ettiği 1000 adet *gümüş İskender sikkesinin* eski eser mahiyetinde olduğunu bildiği halde hükümete ihbar etmeyerek sarfına kalkıştığı iddiasıyla icra edilen muhakeme neticesinde beraatine karar verilmiştir. Ancak muhakeme öncesinde elindeki sikkelere el konarak Müze-i Hümayun'a iletilmiş ve beraat kararından sonra da iade olunmamıştır. İade talebi üzerine görüşü sorulan Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey, şahsın elindeki sikkelerin tamamının aynı cinsten olmasından define olarak bulduğunun anlaşıldığını ileri sürmüş; beraat kararının amme hakları yani cezai mesuliyet cihetinden verildiğini, Müze'nin kanunî hakkının baki kaldığını ve "hukuk-ı şahsiyesi" dolayısıyla sikkelerin Müze'ye alındığını beyan etmiştir[1532].

Yazışmalarda muhakeme safahatına dair tafsilat yoktur. Şahsın kanunun hangi maddesinden yargılandığı ve beraat kararının niçin verildiği bilinememektedir. Mesela fail, suç işleme kastı bulunmadığı için beraat etmiş olabilir. Ancak işbu karar, mahkemenin, maznunun bahsi geçen eserlerdeki mülkiyetine hükmedildiği manasına gelmez. Hamdi Bey'in ileri sürdüğü "hukuk-ı şahsiye" ifadesi, Müze-i Hümayun'un ayrı bir hükmi şahsiyeti bulunduğu izlenimini verse de aslında Müze, Maarif Nezaretine bağlı; dolayısıyla teorik olarak devlet hükmi şahsiyetine dahil bir makamdır. İfadenin kullanılmasından maksat, meselenin cezai değil, hukuki cihetine yani mülkiyet hakkına vurgu yapmaktır. Devlet mülkiyetinin bahis mevzuu olduğu böyle bir meselede hukuk-ı şahsiye tabirinin

[1530] Gediz'de bir köyde tarlasında bazı eski sikkeler bulup öteye beriye sattığı haber alınan şahsın elindeki sikkelere el konulmuştur (*BOA*, MF.MKT., 686-3). Irak'ta eski Sümer harabeleri bulunan bazı köylerde köylülerin kaçak kazılar yaptığı ve buldukları tabletleri sattığı haber alınmış; eserler zapt edilerek İstanbul'a gönderilmiştir (Cezar, 293). Tedmür (Palmyra) harabelerinden aşırılan eserler, devecilerden Şam civarında yakalanmış ve Müze-i Hümayun'a nakledilmiştir. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 660-24; Z. Çelik, "Defining Empire's Patrimony", 461. Gümrükte el koymaya dair bir misal için bkz. *BOA*, MF.MKT., 91-80.

[1531] *BOA*, MF.MKT., 96-122; 97-34; 97-52; 97-122; Ulutaş, 241.

[1532] "… cereyan eden muhakemede mumaileyhin yalnız *hukuk-ı umumiyece* beraati tebeyyün edip meskukat-ı mezkurede Müze-i Hümayun'un *hakk-ı nizamisi* baki kalmış ve binaenaleyh *hukuk-ı şahsiyemiz* dolayı mumaileyh hakkında ahkam ve müsadaat-ı nizamiyeye göre muamele olunmak üzere meskukat-ı mebhuse bu kere tamamen Müze-i Hümayun'a tevdi edilmiştir…" (*BOA*, MF.MKT., 218-6, vr. 1). "… şu halde müstedinin istinat etmekte olduğu beraat kararı olsa olsa *cihet-i cezaiyeden* vareste kalmasına medar olabilip Müze-i Hümayun'un bâ-irade-i seniyye-i cenab-ı padişahi düsturü'l-amel olan nizamname-i mahsus ile muayyen *hakk-ı sarihini* haleldar edemeyeceğine mebni meskukat-ı mezkure tamamen müzenin malı idiğindeki bedaheti arza mücaseret eylerim…". (*BOA*, MF.MKT., 218-6, vr. 13).

tercih edilmesi yine de enteresandır. Netice itibarıyla yukarıda tetkik olunan hadise, ruhsatsız kazı neticesinde bulunan eserlerin zapt edilmesine bir misaldir.

iii. Satın Alma, Hibe, Mübadele ve Diğer Yollarla

Devletin eski eser satın alması veya Müze'ye eser hibe edilmesi mümkündür. Nizamname'de devletin eski eser satın almasından bahsolunan iki madde mevcuttur: 1- Tesadüfen bulunan eski eserlerdeki arazi malikinin hissesinin hükümet kararıyla satın alınabileceği (m. 14) 2- Eski eserlerin yurt içinde naklinde ya da yurt dışından getirilmiş eserin tekrar ihracında izin prosedürü esnasında Müze'nin lüzum gördüğü takdirde eski eseri satın alabileceği (m. 30).

Nizamname hazırlanırken arz edilen 1882 tarihli layihada eski eserlerin Müze'ye hediye edilmesine dair bir hüküm mevcut idiyse de Nizamname'nin nihai haline mezkur madde alınmamıştır[1533]. Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'nin 9. maddesinde Müze için satın alınan ya da Müze'ye hediye edilen eserlerin müdür tarafından senelik olarak rapor edileceği tanzim olunmuştur. Müze-i Hümayun'a hediye edilen eserlere dair misaller mevcuttur[1534].

Dömeke Muharebesi (1897) neticesinde Yunanistan'dan bazı eski eserlerin getirilip Müze'ye alındığı nakledilir[1535]. Şu halde devletin savaş ganimeti olarak da eski eserlerin mülkiyetini iktisap ettiği söylenebilir. Nitekim klasik devirde de böyle misallere rastlandığı ikinci bölümde görülmüştü.

Müzelerin sık müracaat ettiği bir yol da başka müzeler ya da müesseselerdeki eski eserlerin birbirleriyle takas edilmesidir. Müze-i Hümayun'a bu yolla eserler geldiği ve karşılığında bazı eserlerin verildiği bilinmektedir[1536]. Mesela Bergama'da kazı yürüten Almanlar, 1885 ve 1886'teki kazılarda bulunan ve 70 sandık içerisindeki 1917 parçanın, daha önce Berlin'e nakledilmiş eserlerle irtibatı sebebiyle kendilerine bırakılmasını talep etmişlerdir. Müze-i Hümayun müdürü Hamdi Bey Bergama'da kazı sahasını teftişi neticesinde yazdığı raporda, son iki senede yapılan kazılarda çıkan parçaların Müze-i Hümayun için hiçbir ehemmiyeti bulunmadığını; bilakis bunların Berlin Müzesi için lüzumlu olduğunu beyan etmiştir. Mezkur parçaların, Berlin'e nakledilmiş büyük Giganthomakhia'nın alçıdan modelleri ile yine Berlin'e gidecek parçalarla ikmal edilecek bazı heykellerin Müze-i Hümayun'a gönderilmesi mukabilinde terk olunması istikametinde görüş bildirmiştir. Nihayetinde

[1533] "Onyedinci madde: Müzelere âsâr-ı atîka ihda etmek isteyenler bunların hangi müzeye vazolunacağını tayinde muhtar olup rey ve kararları vefatlarından sonra dahi tagayyür olunamayacaktır. Bu nev hediyeler gazeteler vasıtasıyla neşr ve ilan olunup vahibinin ismi müze kataloğunda derc ve mümkün ise ihda olunan eşyanın üzerine dahi vazolunacaktır." *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/3.

[1534] Burcu Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 47-48. 1897 tarihli bir vesikada, Müze-i Hümayun'a 12 parça eski eser hediye edildiği ifade olunmaktadır (*BOA*, Y..PRK.BŞK., 52-30). Selim isimli bir şahıs Müze'ye kıymetli eserler hediye ettiği için kendisine mükafaten beşinci rütbeden mecidiye nişanı verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 131-75). Diyarbakır'da dava vekillerinden Natık Efendi, elinde bulunan eski sikkelerle taştan yapılma eski eserleri Müze'ye hediye etmiş ve Nezaret tarafından kendisinin nişanla taltif edilmesi mütalaa olunmuştur (*BOA*, MF.MKT., 148-129).

[1535] Ortaylı, "Osman Hamdi", 129.

[1536] Kutlu Dilbaz, *Osmanlı Devleti'nin Arkeoloji Politikası*, 54 ve devamı.

Almanlarla yukarıdaki şartlarla anlaşılmış ve irade-i seniyye çıkmıştır[1537]. Buradaki muamele bir tür satış veya mübadele olarak kabul edilebilir[1538].

1895'te bir irade-i seniyye ile eski eser mübadelesi işleri için bir komisyonun kurulması ve bundan böyle komisyonun mazbatası olmadıkça mübadele yapılmaması emredilmiştir[1539]. Nihayetinde komisyonun kurulup kurulmadığı bilinmemektedir[1540]. 1900 senesinde ise eski eserlerin mübadelesini tanzim etmek üzere *Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi*'ne zeylen beş maddelik bir nizamname kabul edilmiştir[1541]. Ek Nizamname'ye göre Müze-i Hümayun'da mevcut bulunan veya bundan sonra Müze'ye alınan eski eserlerden, bir devrin mahsulü olup şekil ve mahiyet itibarıyla birbirinin aynı olan eşyalardan lüzumu olmadığı tahakkuk edenlerin, Avrupa müzeleri ya da başka müesseselerde bulunan ve Müze'ye lüzumlu ya da faydalı olacak eski eserler ile mübadelesi caiz görülmüştür (m. 1). Mübadele muamelesi Müze-i Hümayun tarafından münasip görülürse, gereken evraklar Maarif Nezaretince tetkik edildikten sonra Babıali'ye gönderilir ve nihayetinde *irade-i seniyye* sâdır olmadıkça mübadele yapılamaz (m. 5).

b. Sona Ermesi

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyette olduğu devrede eski eserlerde devlet mülkiyetinin sona ermesine dair başlıca iki yoldan bahsedilebilir. Bunlardan birincisi satış, ikincisi ise hediye etmedir.

i. Satış Yoluyla

Nizamname'de devlet tarafından eski eser satışına dair doğrudan bir hüküm yoksa da 14. ve 27. madde hükümlerinden satışın mümkün olduğu çıkarılabilir. Eski eserlerin tesadüfen bulunmasını tanzim eden 14. maddede, eserlerin taksimi esnasında hükümetin hissesini bir bedel karşılığında arazi malikine satabileceği ifade olunmaktadır. Nizamname'nin 27. maddesinde ise zapt olunan ve müzayede yoluyla satılacak eserlerden alınacak tellallık resminin Müze'ye ait olacağı tanzim edilmiştir. El konan ya da mahkeme kararıyla müzayede yoluyla satılan eski eserlerden alınacak

[1537] *BOA*, İ..MMS., 85-3683; MV., 13-23; MF.MKT., 92-39; Uluçay, 114-115.

[1538] Bergama'da 1900 senesinden 1905'e kadar Berlin Müzesi namına kazılar Müze-i Hümayun'un da nezareti altında devam etmişse de çıkan eserlerin nasıl taksim edildiği ve ne kadarının İstanbul'a ne kadarının Berlin'e gönderildiği tespit olunamamıştır. Ancak bahsi geçen kazılara dair ruhsat taleplerinde, Müze-i Hümayun Müdüriyetinden görüş sorulduğunda kazılardan "Müze-i Hümayunca da pek istifade edildiği" ifade edilerek *müspet* görüş bildirilmiştir (*BOA*, İ..MF.., 6-6; 7-34; 8-10; 9-13; 9-37; 10-27; İ..HUS., 131-42). Kazılarda bulunan eski eserlerden tamamının ya da kayda değer miktarının Müze-i Hümayun'a alındığı anlaşılmaktadır.

[1539] *BOA*, İ..HUS., 33-66 (18 Recep 1312 / 5 Ocak 1895).

[1540] Müze'deki eserlerin "birer bahane ile Avrupa müzelerine verildiği" dedikodusu üzerine bu karar alındığından, Müze Müdürü Osman Hamdi Bey istifasını vermiştir. Ancak istifası Nezaret tarafından kabul edilmemiş ve maaşına zam yapılması teklif olunmuş; sadrazam da kendisini davet ederek kararından vazgeçmesi için ikna etmiştir. Bkz. *BOA*, A.}MKT.MHM., 534-13; Şimşek - Dinç, 117.

[1541] *BOA*, Y..A...RES., 108-76 (21 Cemâziyelevvel 1318 / 16 Eylül 1900). Vesikalarda "Müze-i Hümayun Nizamnamesi" olarak geçen nizamname hakkında ilk akla gelen *Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi*'nin kastedildiğidir. Ancak zaman zaman başka vesikalarda *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* için de "Müze Nizamnamesi" gibi ibarelerin kullanıldığına rastlandığından bunun da kastolunması muhtemeldir. Sadaret tarafından verilen arz tezkiresi görülmekteyse de irade-i seniyye sâdır olduğuna dair bir vesika elimizde bulunmamaktadır. Mevzubahis ek nizamnameye *Düstur*'da da tesadüf olunamamıştır.

resimden bahsolunduğuna göre, devlet tarafından eski eser satışının da mümkün görüldüğü söylenebilir[1542].

Nitekim bazı vesikalardan, Müze'de mevcut ve mükerrer eski eserlerin kıymeti mukabilinde satılmasının tabii görüldüğü anlaşılmaktadır[1543]. 1885 tarihli bir vesikaya göre Schliemann, Müze-i Hümayun'un deposunda bulunan bazı çömlek parçalarını 60 liraya satın alma talebinde bulunmuştur. Müze-i Hümayun Müdüriyeti, bunların kırık dökük parçalar olduğunu ve başka talibi de bulunamayacağını; dolayısıyla müzayedeye çıkılmak yerine Nezaret tarafından vazifelendirilecek bir heyet tarafından eserlerin muayene olunması ve daha fazla değeri olmadığı tahakkuk ederse Schliemann'a satılmasını yazmıştır. Neticede, sözü edilen parçaların 60 liraya Schliemann'a satılması münasip bulunmuş ve bu yönde irade-i seniyye sâdır olmuştur[1544].

Bazı vesikalardan anlaşıldığına göre ahali tarafından Babil harabelerinden izinsiz olarak çıkarılan tuğlalara mahallî maarif müdürlüğü tarafından el konulmuş; bunlar satılarak elde edilecek gelirin iptidaiye mekteplerinin tamirinde kullanılması ve kalan paranın Müze-i Hümayun'a gönderilmesi hususu merkeze sorulmuştur. Müze-i Hümayun Müdürlüğü, bahsi geçen parçaların Müze için lüzumsuz olması hasebiyle satış yapılmasına izin vermiştir. Satışlardan elde edilen gelirlerin bir kısmı zaman zaman Müze-i Hümayun'a gönderilmiş, bir kısmı da oradan İstanbul'a gönderilecek eserlerin nakliyat masrafları için tutulmuştur[1545]. 1904 tarihli bir yazışmaya göre Diyarbakır Müze-i Hümayun Memuru, muhtelif zamanlarda bulunan veya satın alınan eski eserler hakkında raporları merkeze iletmiş; Müze-i Hümayun Müdürlüğü ise bunlardan bir kısmının Müze'ye gönderilmesini istemiş ve bir kısmının ise Müdürlükçe takdir olunan kıymet mukabilinde satılabileceğini ifade etmiştir[1546].

Ecnebilerin yürüttüğü arkeolojik kazılardan çıkan eski eserlerden bazılarının araştırıcılara satılmasına dair misaller de vardır. Mesela 1888'de Pensilvanya Üniversitesi namına Bağdat'ta yapılacak kazılar için verilen ruhsatta "… zuhur edecek âsârdan bazıları… terazî-i tarafeyn [iki tarafın muvafakati] ile müteharrilere [araştırıcılara] füruht olunduğu [satıldığı] halde bazılarının memalik-i ecnebiyeye imrarına [geçişine] muhalefet olunmayacağı dahi bittabi mukarrer olmakla…"

[1542] Reinach, 27. maddenin izaha muhtaç olduğunu ifade eder ve ekler: "Müze kendisine dönecek eski eserleri satma niyetinde mi? Şüphesiz bu müspet bir fikir olurdu ve biz de tavsiye etmiştik. Mesela Çinili Köşk'teki Kıbrıs koleksiyonunda, ecnebi bir müzenin satın almak isteyeceği pek çok çift numune var. Keza aynı cinsten yüzlerce numunenin bulunduğu meskukat-ı atîka koleksiyonun da dikkatlice ayıklanması icap ediyor." Bkz. Reinach, "1884", 341.
[1543] Koşay vd., 1/425. Mesela bir vesikada Meclis-i Maarif, vaziyeti şöyle ifade etmektedir: "… Müze'de mahfuz âsâr-ı atîka-yı mükerrerenin kıymet-ı nakdîye mukabilinde elden çıkarılacağı cihetle…" (*BOA*, Y..A...RES., 108-76, vr. 4).
[1544] *BOA*, İ..DH.., 950-75171; Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, 165.
[1545] *BOA*, MF.MKT., 561-40; 822-65; 1091-70; İsa Güler, *Osmanlı Dönemi'nde Yabancı Arkeologlar Tarafından Babil Harâbelerinde Yürütülen Kazı Çalışmaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022), 68-69. Atıfta bulunulan vesikalardaki yazışmalara bakılırsa satışı bahis mevzuu olan nesneler yalnızca "tuğla parçaları" şeklinde geçmektedir. Bahsi geçen nesnelerin âsâr-ı atîka addedilmediği anlaşılmaktadır.
[1546] Koşay vd., 2/157-158.

yazmaktadır[1547]. Dikkat edilirse burada araştırıcının bir hakkından veya hissesinden bahsedilmeyip devletin rızai olarak bazı eserleri araştırıcıya satabileceği ifade olunmuştur.

1888'de Berlin Müzesi Müdürü Humann, Zincirli'de (Zincirli Höyük) ruhsatlı kazılarında keşfettiği ve Müze-i Hümayun'a ait olan 90 parça eski eserden birbirine benzer olanlarından 5-10 parçasının kendisine terk edilmesi mukabilinde Müze-i Hümayun'a getirilecek eserlerin İstanbul'a nakil masraflarını karşılamayı teklif etmiştir. Maarif Nezareti, talep olunan eserlere birer kıymet takdir olunarak bunların *bey'* (satış) yoluyla kendisine verilebileceğini; ancak bunun için evvela eserlerin cins, miktar ve kıymetleri ile İstanbul'a getirilecek eserlerin nakliyat masraflarını gösteren bir defterin tanzim olunması lüzumunu bildirmiştir. Hamdi Bey, talep olunan eserlere pek kıymet takdir edilemeyeceğini; fakat bunların Humann tarafından kazılarda yapılan harcamalara ve nakliyat masraflarına mukabil olarak verilebileceğini beyan etmiştir. Meclis-i Vükela kararı ve irade-i seniyye bu yönde sâdır olmuştur[1548]. Kazıların devamında da yine benzer tatbikata rastlanmaktadır[1549]. Hatta kazılarda bulunan eserleri Müze-i Hümayun'a teslim eden Humann'ın iyi hali ve hizmeti görüldüğünden, ruhsatının tekrar tekrar uzatılması idarece memnuniyetle kabul edilmiştir[1550].

Netice itibarıyla ecnebiler tarafından yürütülen kazılarda bulunan eserlerden bir kısmının Müze için ayrılıp bir kısmının nakliye masraflarının karşılanması mukabilinde satıldığına dair misallere rastlanmıştır. Ancak yazışmalarda, böyle istisnai surette mülkiyet kurulabilmesi için mutlaka padişah iradesinin arandığı vurgulanmıştır[1551]. Nitekim eski eser mübadelesine dair tanzim olunan nizamname zeylinin 5. maddesi de böyledir[1552].

Yukarıda devlet mülkiyetinin kurulması başlığında mübadele yoluyla eski eserlerin devlet mülkiyetine girmesinden bahsolunmuştu. Bu yol, aynı zamanda devletin malik olduğu eski eserdeki mülkiyetini sona erdiren hallerdendir. Şartları ve tatbikata dair misaller yerinde görüldüğünden burada tekrar zikrolunmayacaktır.

[1547] *BOA*, MF.MKT., 103-127.
[1548] *BOA*, MV., 36-57; MÜZ..ARK.., 60-94.
[1549] 1892'de, Zincirli kazılarının üçüncü senesinde çıkarılan eserlerden masrafı Almanlar tarafından ödenmek üzere İstanbul'a nakledilmesi karşılığında içlerinden Müze-i Hümayun İdaresinin ayıracağı "lüzumsuz parçaların" ve yine daha önce Teke'deki (*Magnesia*) kazılarında çıkardığı eserlerin taşınması karşılığında "fenn-i mimariye müteallik olup âdi ve değersiz bazı ufak taşların" Berlin Müzesi için verilmesi uygun bulunmuştur (*BOA*, BEO., 6-411; ŞD., 212-18). Kazıların dördüncü senesinde de bulunan eserlerin İstanbul'a nakli için 500 lira raddesinde bir masrafa ihtiyaç duyulduğu fakat Müze bütçesinin kâfi gelmediğinden bahisle, yine nakliyat masraflarının üstlenilmesi karşılığında "eserlerden en mühimleri" Müze-i Hümayun için alınıp "lazım olmayan ve mükerrer bulunanlardan münasip miktarı" ayrılarak Berlin Müzesi için verilmesi uygun görülmüştür (*BOA*, MF.MKT., 441-35). 1901'de yeniden kazı neticesinde keşfolunan eserlerden "mühim ve lazım olanları" Müze-i Hümayun için ayrılarak İstanbul'a nakledilmesi karşılığında, "şeklen ve mahiyeten yekdiğerinin aynı bulunanlar" ile "ehemmiyetsiz ve lüzumsuz" görülenlerden münasip miktarının Berlin Müzesi'ne bırakılması kararlaştırılmıştır (*BOA*, ŞD., 218-28; MF.MKT., 825-93). Almanların 1899'da Aydın'da yaptığı kazılarda bulduğu eserler hakkında da Müze-i Hümayun Müdüriyeti, eserlerin ağırlıkları sebebiyle taşınmasının çok masraflı olacağını ifade ederek bunlardan Müze'de teşhire şayan olanlarının İstanbul'a taşınması karşılığında "fenn-i mimariye ait bazı taş parçalarının Berlin sanayi-ı nefise mektebinde model ittihazı" için verilmesinde beis bulunmadığı yönünde görüş bildirmiştir (*BOA*, MF.MKT., 441-35).
[1550] *BOA*, MF.MKT., 189-80; ŞD., 212-59; 217-21; İ..MF.., 2-24; 7-49.
[1551] *BOA*, MF.MKT., 441-35; 825-93; ŞD., 218-28.
[1552] Esasında hazırlanan layihanın beşinci maddesi, Müze-i Hümayun Müdürlüğünün kararı üzerine Maarif Meclisinin muvafakatiyle mübadelenin yapılabileceği şeklindeydi. Şura-yı Devletin tashihiyle, Babıali'nin tensibi ve irade-i seniyye buyrulması mübadele muamelesi için şart kılınmıştır. Bkz. *BOA*, Y..A...RES., 108-76, vr. 4.

ii. Hediye Etme Yoluyla

Tatbikatta eski eserlerin irade-i seniyye ile hediye edildiğine dair misallere rastlanır. Mevzuyla alakalı bu devirdeki en dikkat çekici hadise, Avusturya namına Otto Benndorf tarafından 1895-1908 arasında yürütülen Ayasuluk (Efes) kazılarıdır[1553]. "Kazılarda bulunacak eski eserlerin içinden Avusturya sefirinin seçeceği kıymetli parçaların" Sultan II. Abdülhamid tarafından Avusturya İmparatoru'na hediye edildiği ve kendilerine bu yönde bir ruhsat verildiği vesikalardan anlaşılmaktadır[1554]. Fakat Avusturya Sefareti kazılarda bulunan eserleri Viyana'ya nakletmek için 1896'da izin aldığında 60 sandık kadar eser götürülmüş ve Müze-i Hümayun'a hiçbir şey verilmemiştir. Kazı yaptıkları araziyi satın almış olmaları da çalışmalarını serbestçe yürütmelerini kolaylaştırmıştır. Maarif Nezareti, sonraki senelerde eserlerin tamamının nakledilmesine müsaade olunmamasını Sadarete arz etmiştir[1555].

Kazı izni 1897'de bir sene daha uzatılmış[1556] ve ikinci takımın da Viyana'ya gönderilmesine izin verilmiştir[1557]. Maarif Nezareti, münhasıran "sefaretçe seçip ayrılacak eserlerin" Avusturya İmparatoru'na hediye buyrulmuş olduğunu ifade ederek; bulunmuş eserlerin "tamamının" götürülmesini kendilerine verilmiş hususi fermana aykırı ve iznin suistimali olarak görmüştür. Her nasılsa ilk iki sene eserlerin Viyana'ya nakli için izin almışlar ve kazı ruhsatlarını bir sene daha uzatmışlardır. "Fakat uzatılan ruhsatta kazıların üçüncü senesinde bulunan eserlerin de götürülebileceğine dair bir izin yoktur ve Nizamname mucebince Avusturyalılar eserlerin yalnız resim ve kalıplarını alarak asıllarını Müze-i Hümayun'a teslim etmelidirler"[1558]. Buna rağmen üçüncü takımın da nakledilmesine izin verilmiş[1559] ancak meselenin Avusturya sefiriyle görüşülerek bir neticeye bağlanması Hariciye Nezaretine emrolunmuştur[1560]. Mesele Meclis-i Mahsusta görüşülmüş ve kazıların yapılmasına Padişah tarafından Avusturya İmparatoru'na bir "cemile" olarak izin verilmiş olduğu, önceden çıkarılan eserlerin devamı olduğundan son ihracı istenen eserlerin de nakline izin verilmesinin "şan-ı âlîye muvafık" olacağı; ancak bundan sonra kazılara devam edilirse Nizamname hükümlerine uyulması şartıyla, o zamana kadar bulunan eserlerden henüz gönderilmemiş olanlarının nakline mâni olunmayacağı kararlaştırılmıştır[1561].

Benndorf'un ruhsatı 1898 ve 1899'da "aynı şartlarla" birer sene daha uzatılmıştır[1562]. Kazılarda bulunan 40 sandık eski eserin ihracı için sefaret tarafından izin istenmiş[1563] ve neticede izin

[1553] Detaylı bilgi için bkz. Uluçay, 57-77.
[1554] *BOA*, Y..A...HUS., 379-53; İ..HUS., 81-109; 96-103; Tevfik Temelkuran, "1884 Eski Eserler Nizamnamesi ve Türkiye'den Dış Ülkelere Götürülen Eski Eserler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 65 (1973), 37..
[1555] *BOA*, Y..A...HUS., 363-150.
[1556] *BOA*, İ..HUS., 53-37.
[1557] *BOA*, Y..A...HUS., 379-53, vr. 2/1.
[1558] *BOA*, Y..A...HUS., 379-53, vr. 3/1; Temelkuran, "1884 Eski Eserler Nizamnamesi", 37-38..
[1559] *BOA*, İ..HUS., 59-34.
[1560] *BOA*, İ..HUS., 59-74.
[1561] *BOA*, Y..A...RES., 90-69.
[1562] *BOA*, İ..HUS., 63-70; 74-42.
[1563] *BOA*, Y..A...HUS., 404-23.

verilmiştir[1564]. 1900 senesinde yapılan ruhsat yenilemesine dair irade-i seniyyede, Viyana'ya gönderilmesi için "sefaret tarafından seçilecek eserlerin" naklinde İzmir gümrüğünce zorluk çıkarılmaması da açıkça yazılmıştır[1565]. Maarif Nezareti Sadarete yazdığı yazıda, Avusturyalıların bulunan eserlerin "tamamını" götürmeye devam ettiklerini, halbuki kazıya devam ederlerse Nizamname'ye riayet etmelerinin şart koşulduğunu, eserlerden Müze-i Hümayun'un tamamen mahrum bırakılmasına Padişah'ın razı olmayacağını ve Müze'nin hakkının muhafazasını arz etmiştir[1566]. Bu arada Avusturya İmparatoru, hediye edilen eski eserlerden ötürü hususi olarak teşekkürlerini iletmiştir[1567].

Kazı ruhsatları 1905'e kadar birer sene arayla uzatılmaya devam etmiştir[1568]. 19 Mart 1905'te Müze-i Hümayun Müdüriyeti tarafından Sadarete yazılan muhtırada, eski eser arama ruhsatı için Nizamname'ye göre Maarif Nezaretine müracaat olunması Müze-i Hümayun Müdüriyetinin de muvafakati lazım gelirken; Avusturya Sefaretinin, Hariciye Nezareti kanalıyla doğrudan ruhsat alıp kazılarına devam ederek buldukları eserleri götürmeleri "âsâr-ı atîkanın muhalif-i kanun olarak gasbı" şeklinde mütalaa edilmiştir. Yeni hazırlanan Nizamname meriyete girene kadar kimseye ruhsat verilmemesi ve sözü edilen ruhsatın müddetinin de katiyen uzatılmaması arz edilmiştir[1569]. Buna rağmen eserlerin Viyana'ya nakline tekrar izin verilmiş[1570] ve ruhsat müddeti iki kere daha uzatılmıştır[1571].

Başta kazılarda bulunan eserlerden sefaretin seçtiklerinin Avusturya İmparatoru'na hediye edilmesi yönünde verilen iznin, sefaretin de suistimaliyle, çıkarılan bütün eserler için genişletildiği anlaşılmaktadır. 1907 tarihli bir vesikada, bazı parçaların Müze için bırakıldığı, fakat bunların Müze'de teşhire şayan şeyler olmadığı ifade edilmektedir[1572]. 1911'de Avusturyalılar tekrar kazı ruhsatı istediğinde Müze-i Hümayun Müdürü Halil Edhem Bey, götürülen eserlerden bir kısmının iadesini istemiş ve neticede bazı eserler geri alınmıştır[1573].

Eserlerin hediye edilmesinin doğrudan Müze-i Hümayun Müdüriyeti ve Maarif Nezaretinin bilgisi dahilinde ve muvafakatiyle yapıldığı da vakidir. Mesela Amerikalılar Niffer'de (Asur) yürüttükleri kazılar neticesinde bulunan eserlerden "birbirinin eşi ve benzeri olanlarından birkaçının" kendilerine hediye edilmesini talep etmişler, Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey eserler tamamen İstanbul'a naklolunduktan sonra yapılacak muayene neticesinde bazı eserlerin ayrılabileceği

[1564] *BOA*, İ..HUS., 81-23.
[1565] *BOA*, İ..HUS., 81-109.
[1566] *BOA*, Y..A...HUS., 407-24.
[1567] *BOA*, Y..PRK.NMH., 8-73.
[1568] *BOA*, İ..HUS., 87-114; 96-103; 103-102; 116-26; Uluçay, 73.
[1569] *BOA*, Y..A...HUS., 485-73, vr. 2/1.
[1570] *BOA*, İ..HUS., 140-23.
[1571] *BOA*, İ..HUS., 140-93; 152-73.
[1572] *BOA*, Y..A...RES., 147-16, vr. 3/1.
[1573] Bilâl Aziz Yanıkoğlu, "Halil Edhem", *Halil Edhem Hâtıra Kitabı (Cilt I-II)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), 365.

cevabını vermiştir[1574]. Eserler İstanbul'a gönderildikten[1575] sonra Maarif Nezareti, "âsâr-ı atîka müteharrilerine [araştırıcılarına] buldukları âsârdan külli veya cüzi bir şey itasına mesağ-ı nizami [kanuni izin] yok ise de mumaileyh… hayli masraf ve külfet ihtiyar eylemiş olmakla keşfolunan âsârın içinde yekdiğerinin aynı âsâr bulunduğu halde hediye tarikiyle ve emsal olmamak şartıyla bazılarının…" verilmesini münasip görmüş[1576] ve Meclis-i Mahsus da bu yönde karar vermiştir[1577]. Hatta Amerikalıların kazı ruhsatı 1892 senesinde iki sene daha uzatılırken, "bahsi geçen kazıların semeratından Müze-i Hümayunca da külli istifade edildiği" beyan olunmuştur[1578]. Kazılar devam etmiş ve 1902 senesinde Amerikalılar yine "birbirine benzeyen parçalardan birkaçının" verilmesini istemişlerdir. Hamdi Bey, Müze'ye ulaşmış eserlerden mükerrer olanlarının ayrılarak toplam 25.000 tabletten 8.000 ve çok miktar çanak çömlek ile boncuk gibi eşyalardan 500 kadarının; toplam 15 levhadan 3 ve mezar küplerinden ise 7 tanesinin, "yaptıkları kazı masraflarına mukabil" kendilerine terk edilmesini uygun bulmuştur[1579]. Araştırıcının kazı masraflarını üstlenmesi asıl olup devletin buna karşılık olarak bulunacak eserlerden bir pay verme gibi bir mükellefiyeti Nizamname'de yer almadığından, mevzubahis tatbikat eski eserlerin hediye edilmesi hallerine misal olarak gösterilmiştir.

Yürütülen kazılardan ayrı olarak da Müze'deki eserlerin talep edildiğine dair misaller vardır. 1892 senesinde Fransız Sefareti, Louvre'daki eserlerle irtibatlı olduğunu iddia ettikleri ve Müze-i Hümayun'da bulunan 7 parça eserin kendilerine hediye edilmesini istediğinde; Yıldız Sarayı Başkitabet Dairesinden, "eserlerin verilmesinde mahzur olup olmadığının Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey'e sorulması" yazılmıştır[1580]. Hamdi Bey, "talep olunan eserlerden 2 tanesinin Müze'de emsali bulunmadığı için verilmesinin münasip olmadığını; ancak diğer 5 tanesinin ehemmiyetli olmadığını ve verilebileceğini" ifade etmiştir. Neticede bu yönde irade-i seniyye çıkmıştır[1581]. Fransızlar 4 sene sonra tekrar benzer bir talepte bulunmuşlardır[1582]. Bu sefer istenen eserlerin Müze-i Hümayun için kıymetli olduğu Hamdi Bey tarafından bildirilmiş; akabinde Encümen-i Mahsus-ı Vükela "eserlerden çift olanlar varsa birer adedinin ve ehemmiyetsiz olduğu anlaşılan bir iki parçanın verilmesiyle iktifa edilmesini" kararlaştırmış; "çift olmayanların ise Nizamname'ye göre kalıplarının alınmasına izin verilmesini" münasip bulmuştur. İrade-i seniyye de bu yönde sâdır olmuştur[1583].

1900 senesinde Almanya İmparatoru'nun Hristiyanlık zamanına ait eserlere mahsus olarak Berlin'de kuracağı müze için talep edilen 9 parça eski eser, "verilmesinde beis olmadığı" istikametinde Hamdi Bey'den de görüş alındıktan sonra irade-i seniyye ile hediye edilmiştir[1584]. Berlin Müzesi

[1574] *BOA*, MF.MKT., 127-67.
[1575] *BOA*, MF.MKT., 125-28.
[1576] *BOA*, MF.MKT., 128-43.
[1577] *BOA*, MV., 64-65.
[1578] *BOA*, MF.MKT., 154-34; ŞD., 212-28; İ..MF.., 1-34.
[1579] *BOA*, HR.TH.., 264-38.
[1580] *BOA*, İ..DH.., 1274-100206; BEO, 6-422.
[1581] *BOA*, İ..DH.., 1274-100238; Temelkuran, "Ülkemizden Götürülen Tarih ve San'at Hazineleri", 74-76.
[1582] *BOA*, BEO, 808-60538; İ..HUS., 48-71.
[1583] *BOA*, MF.MKT., 325-37; İ..MF.., 4-10; Y..A...HUS., 355-83; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 113.
[1584] *BOA*, İ..MF.., 5-91.

direktörlerinden Wiegand, Selanik Ayasofya Camii içindeki bir kürsüyü, Yedikule Hisarında bulunan bir kabartma levhayı, Şehzadebaşı'nda bir çeşme üzerindeki mermerden yapılma tavus resmini ve başka birkaç nakışlı taşı işbu irade-i seniyye vasıtasıyla almak istemiştir. Ancak Müze-i Hümayun Müdürlüğü ve Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin mütalaası üzerine talep reddedilmiştir[1585]. 1903'te Ürdün'de bulunan Müşetta Sarayı'nın parçaları, Kaiser-Friedrich (Bode) Müzesi için Almanya İmparatoru namına hususi olarak talep olunmuştur. Meclis-i Mahus, "mevzuat mucebince bahsi geçen eserlerin Müze-i Hümayun'a ait olduğunu ve araştırıcının yalnızca bunların kalıpları ile fotoğraflarını alabileceğini" ifade etmiş; ancak "imparatorun hususen talepte bulunması" sebebiyle, "iki devlet arasındaki dostça münasebetlerin devamı" gayesiyle ve "başkasına emsal teşkil etmemek" kaydıyla bazı taşların hediye edilmesinde mahzur olmadığı yönünde karar vermiştir. Bunun üzerine bahsi geçen eserler irade-i seniyye ile Almanlara bırakılmıştır[1586].

1893 senesinde Ermeni Katolik Patriği, Müze-i Hümayun nezdinde bulunan Hristiyanlıkla alakalı bir eserin Papa'ya hediye edilmesini ve mukabilinde Papalık tarafından neşrolunmuş tarih ve arkeolojiye dair bazı kitapların alınmasını teklif etmiştir. Müze Müdürlüğü ve akabinde Maarif Nezareti bu şartlarla eserin padişah namına hediye edilmesine muvafakat vermiştir. Nihayetinde irade-i seniyye ile talep kabul edilmiş, fakat eserin padişah tarafından Papa'ya hediye edilmesinin münasip olmayacağı beyan edilerek işbu muamelenin Müze-i Hümayun namına olarak yapılması emredilmiştir[1587].

iii. Satış ve Hibe Tasarruflarının Hukuki Mahiyeti, Meşruiyeti ve Nizamname ile Telifi

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi hükümlerinin, padişah iradesi karşısında ehemmiyeti olmadığını ve hatta padişahın bunlara aykırı tatbikatta bulunduğunu ileri sürerek; AAN'nin bağlayıcılığını tartışmaya açan müellifler vardır. Mesela Hüseyin Karaduman, mevzubahis devirde eski eserlerin ecnebi devlet müzelerine hediye edilmesiyle alakalı olarak şöyle demektedir: "Bu olaylar bize, padişah iradesi karşısında, Nizamname hükümlerinin pek fazla bağlayıcı olmadığını göstermektedir[1588]". Bazı müellifler ise padişahın böyle tasarruflarının "Nizamname'ye aykırı olarak" vuku bulduğunu ifade etmektedir[1589].

Bahsi geçen iddiaların hukuki mahiyetini ve isabet derecesini tayin edebilmek için, mesele, bilhassa devlet mülkiyetindeki eski eserlerin satışı ve hediye edilmesi ekseninde tahlil edilmelidir. Mevzuatın Osmanlı memleketinde keşfedilecek eski eserleri devlet malı olarak addettiği açıktır. Lakin devlet mülkiyeti tesis edildikten sonra, bu nesneler üzerinde hükümetin nasıl tasarrufta bulunabileceği

[1585] Koşay vd., 2/233-234.
[1586] *BOA*, İ..HUS., 106-88; İ..DH.., 1410-26; Koşay vd., 2/280-282.
[1587] *BOA*, İ..HUS., 8-35.
[1588] Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, 27.
[1589] Mesela Ali Sönmez, Almanların Bergama'da yürüttükleri kazılar neticesinde bulunan eski eserlerden Zeus Sunağı'na ait parçaların kendilerine bırakılmasına izin verilmesi gibi zaman zaman diğer devletler için de mevzubahis olan böyle tasarrufların kanuna aykırı olduğunu; ancak bu vaziyetin reel politik haline geldiğini ifade etmektedir (*Zeus Sunağı*, 205).

hususu, tartışmanın asıl zeminini teşkil etmektedir. Dolayısıyla padişahın eski eserler üzerindeki tasarruf salahiyeti ve bu tasarruflar ile mevzuat arasındaki irtibatın vuzuha kavuşturulması elzemdir.

Devrin monarşilerinin ekserisinde görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da hükümdarlık makamı (padişah), devletin başı sıfatıyla icra (yürütme) fonksiyonunu şahsında temsil eder. İslam amme hukukuna göre hükümdar, şer'î hukuka aykırı olmamak kaydıyla, *maslahat*a (kamu yararına) binaen her türlü icrai tasarrufta bulunmaya salahiyetlidir. Ancak umumiyetle bu salahiyetini doğrudan doğruya ve bizzat kullanmaz; devlet işlerini tayin ettiği vekilleri vasıtasıyla yürütür[1590].

Bu umumi çerçeve mevzumuza tatbik edildiğinde görülür ki, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile mevcut ve keşfedilecek eski eserler muayyen bir statüye bağlanmış; bu sahadaki işlerde vazifeli makamlar tayin edilmiş ve idare ile fertlerin yapabilecekleri tasarrufların hudutları çizilmiştir. Mesela eski eserlerin yurt dışına ihracı hususunda hangi makamların, hangi şartlarla izin verebileceği mevzuatta tasrih kılınmıştır. Nizamname'de devlet mülkiyetindeki eski eserlerin devir ve ferağına dair bir hüküm bulunmaması ise bu hususta hiçbir idari makama salahiyet verilmediğini göstermektedir. Mamafih padişahın kimseyi bu hususta vekil tayin etmemiş olması, kendisinin de bu salahiyetinden feragat ettiği manasına gelmez. Bilakis böyle tasarrufların yalnız padişah iradesiyle yapılabileceğine delalet eder[1591].

Esasen Nizamname'nin mahiyeti ve muhtevası padişahın salahiyetinin tahdit edildiğine işaret etmediği gibi mevzuatın vazediliş gayesi de bu değildir. Diğer bir ifadeyle, devletin icra kudretinin toplandığı en üst makam sıfatıyla padişah, devlet malı üzerindeki tasarruf salahiyetini uhdesinde muhafaza etmektedir. Nitekim satış, mübadele ya da hediye etme gibi muamelelerin sadece irade-i seniyye ile yapılabildiği ve böyle muameleler için padişah iradesinin mutlak şart olarak arandığı tatbikattan anlaşılmaktadır[1592].

[1590] Ahmed Akgündüz, *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyatı Birinci Cild: Kamu Hukuku (Anayasa-İdare-Ceza-Usul-Vergi-Devletler Umumî)* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011), 149-150, 154; Hasan Tahsin Fendoğlu, *Türk Anayasa Hukuku Tarihi* (Ankara: Yetkin Yayınları, 2021), 587-589, 600; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 239-241. O devirde meriyette bulunan *Kanun-ı Esasi* (1876 Anayasası) padişahın yürütme erkine sahip olduğuna 7. maddede şöyle işaret etmektedir: "Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe ve menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalat ı mümtazenin şerait-i imtiyaziyelerine tevfikan icra-yı tevcihatı ve meskukat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düvel-i ecnebiye ile muahedat akdi ve harp ve sulh ilanı ve kuvve-i berriye ve bahriyenin kumandası ve harekat-ı askeriye ve *ahkam-ı şer'iye ve kanuniyenin icrası* ve devair-i idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazat-ı kanuniyenin tahfifi veya affı ve Meclis-i Umuminin akit ve tatili ve lede'l-iktiza Heyet-i Mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartıyla feshi hukuk-ı mukaddese-i padişahi cümlesindendir." *Düstur*, I/IV/2-20.

[1591] Nitekim *Kanun-ı Esasi*'nin 29. maddesi bu çerçevede tefsir edilebilir: "Vükeladan her biri dairesine ait olan umurdan icrası mezuniyeti tahtında bulunanları usulüne tevfikan icra ve icrası mezuniyeti tahtında olmayanları sadrazama arz eder. Sadrazam dahi o makule mevaddan müzakereye muhtaç olmayanların muktezasını icra veyahut taraf-ı hazret-i padişahiden istizan ederek ve muhtac-ı müzakere bulunanları Meclis-i Vükelanın müzakeresine arz eyleyerek müteallik buyrulacak *irade-i seniyye* mucebince iktizasını ifa eyler. Bu mesalihin enva ve derecatı nizam-ı mahsus ile tayin olunacaktır".

[1592] Mesela 1885'te Müze'deki bazı parçaların Schliemann'a satışı Müze-i Hümayun Müdürlüğünün görüşü alınmasıyla Maarif Nezareti tarafından Sadarete arz edilmiş, Sadaretin tezkiresi üzerine irade-i seniyye ile satışa karar verilmiştir (*BOA*, İ..DH.., 950-75171; Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, 165). 1888'de Berlin Müzesi namına Zincirli'de yürütülen kazılardan çıkan bazı parçaların Almanlara bırakılması hususunda Müze-i Hümayun Müdürlüğünün müspet görüşü, Maarif Nezareti'nin arzı ve Meclis-i Vükelanın muvafakati üzerine irade-i seniyye sâdır olmuştur (*BOA*, MV., 36-57; MÜZ..ARK.., 60-94). Amerikalıların 1891-1902 arasında Niffer'de yürüttüğü kazılarda bulduğu eserlerden bir kısmının kendilerine bırakılması yine Müze-i Hümayun Müdürlüğünün müspet görüşü, Maarif Nezaretinin arzı ve Meclis-i Vükelanın istizanı üzerine irade-i seniyye ile vuku bulmuştur (*BOA*, MF.MKT., 128-43; MV., 64-65; HR.TH.., 264-38). Ayrıca 1900 senesinde

Dolayısıyla padişahın hususi mahiyette ruhsat ve müsaadeler tanıması *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne aykırı olmadığı gibi işbu mevzuatı hükümsüz kıldığı manasına da gelmez. İrade-i seniyye ile eski eserlerin mülkiyetinin devri ya da yurt dışına ihracına müsaade edilmesi gibi muameleler, birer subjektif idari tasarruf mahiyetindedir. Böyle tasarruflar monarşilerde ve ezcümle Osmanlı İmparatorluğu'nda hükümdarın icra salahiyeti dahilinde olup meri bulunan kanunu ilga etmez; yalnızca o vakaya mahsus yeni ve sübjektif bir hukuki netice hasıl eder[1593]. Nitekim bu gibi tasarruflara dair resmî vesikalarda sıklıkla rastlanan "emsal teşkil etmemek kaydıyla" minvalindeki ibareler, bunların kaide-tasarruf (kural işlem) olarak değil; münhasıran o vakaya mahsus istisnai birer tasarruf şeklinde görüldüğünü teyit etmektedir[1594].

Padişahın bu tasarrufları pozitif hukuka aykırı olmadığı gibi şer'î hukuka da muhalif değildir. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi İslam amme hukukunda hükümdarın, şer'î hukukun sarahaten sınır çizmediği hususlarda maslahata dayanarak tasarrufta bulunması mümkün görülmüştür. Bu işlerin de istişare (şura) ile görülmesi ayrıca tavsiye olunmuştur[1595]. Bu çerçevede, eski eserlerin hükümdar tarafından satış ve hediye edilmesi meselesi, şer'î hukuk zaviyesinden iki temel kıstas üzerinden tahlil edilmelidir: 1- Şer'î hukukun bu hususta vazettiği açık bir hüküm var mıdır? 2- Açık hüküm bulunmadığı yahut şer'î sınırlar aşılmadığı takdirde, yapılan tasarruflar maslahata muvafık mıdır?

Şer'î hukukun doğrudan "eski eserlerin" statüsünü tanzim eden hükümler getirmediği; ancak definelere dair bazı hükümlerin kıyasen eski eserler için de kabil-i tatbik görüldüğü çalışmanın alakalı kısımlarında tetkik olunmuştu. İşbu hükümlere dair müçtehitlerin farklı görüşlerinin bulunduğu ve müçtehitlerin ihtilaf ettiği hususlarda hükümdarın emriyle muayyen bir kavlin kanunlaştırılabildiği; *âsâr-ı atîka nizamnameleri* hazırlanırken ise bu görüşlerden "devlet mülkiyeti prensibine" en yakın olanının maslahata uygun bulunarak tercih edildiği yine yukarıda izah edilmişti. Ayrıca Osmanlı hukukunda resmî mezhep olarak tatbik edilen Hanefî mezhebine göre, ecnebilerin (harbî ve müstemenlerin) hükümdar izni olmaksızın memleket dahilinde bulacakları defineden hiçbir hakka sahip olmadıkları ve böyle ele geçirmiş oldukları nesnelerin devlet namına zapt edileceği; fakat

---

eski eserlerin mübadelesini tanzim etmek üzere hazırlanan ek nizamnamenin beşinci maddesine göre, mübadele muamelesi Müze-i Hümayun tarafından münasip görülürse işbu muameleye dair evraklar Maarif Nezaretince tetkik edildikten sonra Babıali'ye gönderilir. Ardından bahsi geçen evraklar "Şura-yı Devletçe bi't-tetkik *irade-i seniyye-i hazret-i padişahi* şeref-müteallik buyrulmadıkça" mübadele icra olunamaz (*BOA*, Y..A...RES., 108-76). Misaller çoğaltılabilirse de benzer prosedüre tâbi tutulan diğer satış ve hibe misalleri çalışmanın muhtelif yerlerinde ele alındığı için burada her birinin tekrar sayılmasına lüzum görülmemiştir.

[1593] Onar, I/124-139, 339-340.

[1594] Bu hususta kayıtlara şu ibareler misal gösterilebilir: "emsal olmamak şartıyla" (*BOA*, MF.MKT., 128-43; MV., 64-65); "ileride diğerlerine misal olmamak şartıyla" (MF.MKT., 127-67); "saire misal olmamak üzere" (İ..DH.., 1410-26); "bademe her kimse için olur ise olsun o yolda müsaadat itası mümkün olamayacağı" (*BOA*, MF.MKT., 64-37).

[1595] Akgündüz, *Kamu Hukuku*, 149-150; Fendoğlu, 587-588; Ekinci, *Osmanlı Hukuku*, 224-226. İslam hukukundaki bu külli kaide *Mecelle*'nin 58. maddesinde şöyle ifade edilmiştir: "Raiyye yani tebaa üzerine tasarruf maslahata menuttur." Mecelle şarihi olarak şöhret bulmuş Osmanlı hukukçusu Ali Haydar Efendi bu maddeye dair şerhinde, hükümdarın beytülmal üzerindeki tasarruflarının sınırlarından bahsederken şöyle der: "Bir kimse umumi yolun fazlalık olan bir kısmını devletten satın alıp mülküne katmak istese, piyasa değerinin (semen-i misl) ödenmesi kaydıyla padişah satışa izin verilebilir. Yolun satılması amme haklarında bir tasarruf olsa da yalnız fazlalık kısmının satılması, piyasa değerinin alınması ve bu bedelin beytülmale konmasında da maslahat bulunduğundan bu tasarrufa cevaz verilmiştir." Bkz. Ali Haydar Efendi, *Mecelle Şerhi*, I/128-130.

hükümdarın bunlara önceden izin vermesi halinde bulacakları defineden bir pay hakkı tanınabileceği hususunda ihtilaf bulunmadığı da görülmüştü.

Şu halde şer'î hukukun, hükümdara devlet malı olan eski eserler üzerinde tasarrufta bulunma noktasında açık veya mutlak bir sınır getirmediği söylenebilir. Dolayısıyla ikinci kıstasa, yani padişahın eski eserlerin satışına ve hediye edilmesine karar vermesi gibi tasarruflarının maslahata muvafık olup olmadığına bakılmalıdır.

Tatbikattaki misaller tetkik olunduğunda, padişahın bu nevi tasarruflarının keyfî saiklerle değil, kamu yararı (maslahat) gözetilerek icra edildiği anlaşılmaktadır. Bu vaziyet, bilhassa eski eserlerin satış ve mübadelesinde daha da aşikardır. Zira bu hallerde, elden çıkarılan eski eser mukabilinde Müze-i Hümayun için bir ivaz (bedel) temin edilmiştir. Satışa mevzu olan eserlerin bir kısmı, Müze için lüzumsuz görülen ya da envanterde mükerrer vasıfta olan, yani ihtiyaç fazlası nesnelerdir. Diğer bir kısmı ise Müze'ye nakli imkansız yahut aşırı masraflı görülen, bulunduğu yerde muhafazasında da bir amme menfaati mülahaza edilmeyen eserlerdir. Bahis mevzuu devrede keşiflerin artmasıyla meydana çıkarılan eski eserlerin çokluğu, Müze-i Hümayun'un depolama ve teşhir kapasitesini zorlamıştır. Bir taraftan da hem Müze namına yürütülecek kazıların hem de nakliyat ve muhafaza işlerinin finansmanı için kaynak hasıl etmeye ihtiyaç duyulmuştur. Öte yandan Müze'nin, ecnebi mütehassısların yürüttüğü kazılardan ilmî ve maddî cihetlerden mühim ölçüde istifade ettiği bir vakıadır. Buna mukabil, hafriyat ve nakliyat masraflarını üstlenen araştırıcılara, keşfettikleri eserlerden bir kısmının terk olunması zaman zaman münasip görülmüştür. Bu satış veya hibelerin rasyonel ve ilmî gerekçelere de dayandığı; mesela bir müzede mevcut eski eser koleksiyonunun bütünlüğünün bozulmaması için, keşfedilen yeni parçaların o müzeye bırakılmasının daha uygun bulunduğu anlaşılmaktadır[1596].

Ayrıca padişah iradesiyle satılan yahut hediye edilen eserlerin muhatabı antika tüccarları veya şahsi koleksiyonerler değil, ilmî ve resmî müesseselerdir[1597]. Ayrıca o devirdeki telakkiye göre,

[1596] Bunlara dair vakalar ve muhtelif misaller önceki başlıklarda verildiğinden tekrarına lüzum görülmemiştir. Farklı bir örnek olarak 1900 senesine tarihlenen bir Şura-yı Devlet kararı şöyle hülasa edilebilir: Bahsi geçen karara dair vesikaya göre Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Fransa hükümeti namına Susa'da (İran) arkeolojik kazılar yürüten Jacques de Morgan ve Père (Peder) Jean-Vincent Scheil'in bulduğu tabletlerin, Müze'de mevcut Asur tabletlerinden tamamen farklı vasıfta ve ender bulunan eserler olduğunu ifade ederek bunları Müze koleksiyonuna kazandırmak istemiştir. Müdürlük, Müze-i Hümayun namına yürütülen Bağdat ve Basra kazılarında bulunup İstanbul'a nakledilmiş Asur tabletlerinden, "koleksiyonlarının tanzim ve ikmalinden sonra fazla kalmış" 15-20 bin kadarının mahzenlerde sandıklar içinde bekletildiğini ve bunların mahiyetleri icabı zamanla bozulmaya müsait olduklarını vurgulamıştır. İdare, bu atıl eserlerin, bahsi geçen ve "dünyanın hiçbir müzesinde emsali mevcut olmayan" tabletlerle mübadelesini talep etmiştir. Gerekçe olarak da "Avrupa müzelerinde böyle mükerrer olarak teraküm edip [birikip] cümlesinin birden teşhirlerine lüzum görülmeyen fazla âsârın diğer müzelere füruhtu [satışı] veya sair âsâr ile mübadelesi" yoluna gidildiğini emsal göstermiştir. Meclis-i Maarif, bahis mevzuu mükerrer eserlerin mübadelesinin Müze'nin menfaatine olacağını ifade etmiştir. Şura-yı Devlet Tanzimat Dairesi de Müze'de mevcut olup işe yaramayan mükerrer parçaların, diğer müzelerdeki nadir eserler ile mübadelesini; "Müzehane'nin tezyid-i şeref ve itibar ve servetini mucip olacağı cihetle esasen münasip" bulmuş ve bu işlere dair bir nizamname hazırlanarak nihai kararın Padişah'ın tasdikine arz edilmesine ekseriyetle karar vermiştir. Bkz. *BOA*, Y..A...RES., 108-76 (21 Cemâziyelevvel 1318 / 16 Eylül 1900).

[1597] Mesela British Museum, Louvre Müzesi, Viyana Müzesi, Berlin Müzesi, New York (Metropolitan) Müzesi, Kaiser-Friedrich (Bode) Müzesi, Amerikan Arkeoloji Enstitüsü, Rus Arkeoloji Enstitüsü, Pensilvanya Üniversitesi, Papa…

böyle eserlerin hediye edilmesi, kültürel mirasın korunması telakkisine aykırı görülmemektedir[1598]. Bu kabil tasarruflarda taleplerin ekseriyetle ecnebi hükümdarlar namına üst seviye diplomatlar tarafından dile getirildiği; hatta bu hususta ısrarlı ve mükerrer müracaatlarda bulunulduğu bilinmektedir. Bilhassa büyük devletlerle kurulan ittifakların ve siyasi desteğin hayati ehemmiyet taşıdığı o devrin nazik konjonktüründe, ecnebi hükümdarların şahsi ricalarını reddetmek; diplomatik münasebetleri zedeleme ihtimalini barındırıyordu[1599]. Dolayısıyla padişahın bu yoldaki tasarrufları, keyfî bir tercih olmaktan ziyade; siyasi zaruretlerin ve devletin menfaatlerinin (maslahat) dayattığı bir diplomatik nezaket icabı olarak görülmelidir.

Bahsi geçen tasarrufların bürokratik murakabeden azade olmadığı da açıktır. Zira işbu muamelelerin tekemmülünde umumiyetle Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Maarif Nezareti, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Vükela gibi makamlar görüş bildirmekte ve bir silsile-i meratipten süzülerek gelen karar, nihayetinde irade-i seniyye ile tasdik olunmaktadır. Netice itibarıyla bir istişare mekanizmasının işletildiği ve bu cihetle şura prensibine de riayet edildiği söylenebilir.

Hukuki mahiyetin daha iyi anlaşılması için meselenin tarihî cihetle tahlili de faydalı olacaktır. Bu çerçevede, eski eserlerin padişahın Hazine-i Hassadaki mallarıyla irtibatlandırılması ve tarihî menşei itibarıyla benzer bir statüde telakki edilmesi hususu nazara alınmalıdır. Zira çalışmanın evvelki kısımlarında temas edildiği üzere, Müze-i Hümayun tesis edilmeden önce memleket dahilindeki eski eserler; padişahın hususi hazinesi olan Hazine-i Hassa bünyesindeki Harbiye Anbarına ve Darphane-i Âmireye alınmaktaydı. Fatih Sultan Mehmed devrinden itibaren kıymetli eşyaların toplandığı ve padişahın hususi koleksiyonu mahiyetinde görülen Harbiye Anbarı, Müze-i Hümayun'un nüvesini teşkil etmiştir. Müze-i Hümayun müesseseleşirken dahi mekan olarak yine Hazine-i Hassaya ait olan Çinili Köşk tahsis edilmiş; bu bina kifayet etmeyince yeni yapılan müze binasının inşaat masrafları Hazine-i Hassadan karşılanmıştır. Keza, Müze-i Hümayun namına yürütülen kazılarda bütçe kâfi gelmediğinde bizzat padişahın hususi hazinesinden mali destek sağlandığı vakidir[1600].

Bu meyanda Avusturya örneği de dikkate şayandır. Nitekim Halil Edhem Bey'den nakledilene göre, o devirde Viyana Müzesi doğrudan Avusturya imparatorunun hazine-i hassasına

[1598] Nitekim Yılmaz Öztuna, padişahların ecnebi hükümdarlara eski eser hediye etmesiyle alakalı olarak şöyle demektedir: "Bugünkü telakkimize göre bu iş çok münasebetsiz görülür. Fakat geçen asırlar için bugünkü derecede korkunç bir iş değildi. O sıralarda da tarih ve sanat eşyasının milli değerler olduğu biliniyordu. Fakat bugünkü gibi tarihi sanat eşyasının yüzde doksan dokuzu dünyanın belirli milli müzeleri tarafından elde edilip dondurulmamıştı. Tedavül eden tarihi sanat eşyası, yani antikalar, çok daha büyük çaptaydı." (Öztuna, 8/309).

[1599] Buna dair misallerden çalışmanın muhtelif kısımlarında bahsedildi. Burada bir örnek olarak Alman İmparatoru II. Wilhelm'in, babası III. Friedrich namına tesis edeceği müze için Müşetta Sarayı'nın parçalarını talep etmesi üzerine sâdır olan irade-i seniyyeden evvelki Meclis-i Mahsus kararı zikredilebilir. Karara dair vesikada, hediye etmenin münasip görülmesinin gerekçesi, "imparator-ı müşarünileyh hazretlerinin arzu-yı mahsusuna ittibaen [hususi arzusuna uyularak] ve beyne'd devleteyn [iki devlet arasında] cari olan münasebat-ı dostane ve halisaneye mebni hediye kabilinden olmak" sözleriyle kayda geçirilmiştir (*BOA*, İ..DH.., 1410-26).

[1600] Mesela Müze-i Hümayun namına yürütülen Pınarbaşı (Çanakkale), Sippar (Bağdat) ve Hama (Suriye) kazılarının masrafları Sultan II. Abdülhamid'in muvafakatiyle doğrudan Hazine-i Hassa tarafından karşılanmıştır (*BOA*, Y..MTV., 26-69; 70-62; 107-10; Halil Edhem [Eldem], "Müze", 105; Cezar, 325; Alev Koçak, *The Ottoman Empire and Archaeological Excavations: Ottoman Policy from 1840-1906, Foreign Archaeologists, and the Formation of the Ottoman Museum* (İstanbul: İSİS, 2011), 109-110).

bağlıdır ve imparatorun iradesi olmaksızın müzedeki eserlerde tasarrufta bulunulması mümkün değildir[1601]. Devrin iki büyük monarşisi arasındaki bu benzerlik, Osmanlı padişahının da eski eserleri niçin şahsi himayesinde ve tasarruf sahasında gördüğünü izaha yardımcı olmaktadır.

Hasılı, bütün bu vakıalar, tarihî menşei, mekan cihetiyle irtibatı ve finansman kaynağı itibarıyla Müze-i Hümayun'un ve içindeki eski eserlerin, padişahın hususi hazinesine bağlıymış gibi telakki edildiğini düşündürmektedir. Netice itibarıyla, kanunen devlet mülkiyetinde olan eski eserlerde padişahın iradesiyle tasarrufta bulunabildiği; bunun mevzuata aykırı görülmediği yahut meriyetteki mevzuatı hükümsüz kılmadığı anlaşılmaktadır.

c. Mülkiyet Hakkının Kullanımı

Eski eserler, mahiyetleri icabı ve kanunen hususi bir mülkiyet rejimine tâbidir. Bunlar üzerindeki mülkiyet hakkının kullanımı da adi mallara nazaran farklılık arz eder. Devlet makamlarının, devlet mülkiyeti altındaki eski eserlerdeki tasarruf salahiyeti mahduttur ve bunlardaki mülkiyet hakkı umumiyetle muhafaza ve himaye çerçevesinde kullanılabilmektedir. Bu meyanda, memleket dahilindeki eski eserlerin toplanıp müzelere konulması yahut teşhir edilmesi mülkiyetin kullanım şekli olarak görülebilir. Böyle faaliyetler, eski eserlerin bir amme hizmetine tahsis edilmesi manasını da taşır. Salahiyetli makamlar, bir eski eseri müzede teşhir etmeye, depoya kaldırmaya, bir mahalden başka bir mahalle nakletmeye ya da eski eserin yerinde bırakılıp orada muhafazasına karar verebilir. Ancak bu salahiyet, eski eserlere zarar vermeyi veya bunların harabiyetine sebebiyet verecek tasarrufları şamil değildir. Aksi halde icraatta bulunan memur mesuliyet altına girer.

Mesela bir askerî depo inşaatına malzeme temini için Gediz'de harabeler yakınında açılan taş ocağı hakkında Müze-i Hümayun Müdürlüğü, böyle bir taş ocağı açılmasının Nizamname hükümlerine aykırı olduğunu bildirmiştir[1602]. 1899'da Bergama'daki harabelerin çevresindeki araziden bazı kısımların belediye tarafından şahıslara satıldığı ve inşaata izin verildiği haber alınınca Müze-i Hümayun Müdürlüğü, belediye heyeti hakkında tahkikat açılmasını ve mevzubahis arazilerin tespiti ile istirdadı için lazım gelen muamelelerin yapılmasını arz etmiştir[1603].

[1601] Bilâl Aziz Yanıkoğlu, Halil Edhem Bey'e dair kaleme aldığı ve kendisinden bizzat dinlediği hatıraları ihtiva eden yazısında; Halil Bey'in Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Dr. Emil Reisch ile önceden Osmanlı topraklarından götürülen bazı eski eserlerin iadesine dair müzakerelerinden bahseder. Yanıkoğlu'nun naklettiğine göre Halil Edhem Bey, "Viyana Müzeleri doğrudan doğruya Avusturya İmparatoru'nun hazine-i hassasına ait olduğu için" Reisch'in iadeye karar verme hususunda müşkül vaziyete düştüğünü ifade etmiştir. Bkz. Yanıkoğlu, 365.

[1602] *BOA*, MF.MKT., 200-25; Çakmak, 173-175.

[1603] "… Memalik-i Mahruse-i Şahane dahilinde mevcut olup doğrudan doğruya devlete ait bulunan âsâr-ı atîka harabelerinin emr-i muhafazaları bir nizamname-i mahsus ile temin olunmuş ve hatta sahipli arazi derununda keşfolunacak ebniye ve tarik-i kadime ile atîk kale duvarları ve mezarlar misilli ezmine-i salifeden metruk müessesat ve mevzuatın *eshab-ı arazi taraflarından her ne suretle olursa olsun istimali dahi taht-ı memnuiyete alınmış iken* Aydın vilayeti dahilinde Bergama kasabasında kain olup ehemmiyet-i tarihiyesi meşhur-ı cihan bulunan Pergamon kale-i atîkası harabesini muhit olan araziden bazı aksamının mahallî belediyesince efrada satılması ve üzerine ebniye inşasına müsaade olunması gibi birkaç nokta-ı mazardan *muhalif-i hak ve salahiyet* bulunan hâlâta tasaddi olunduğu maatteessüf istihbar kılınmış olduğundan *buna cüret eden belediye heyeti hakkında takibat-ı kanuniye icrasıyla* beraber satılan arazinin istirdadına müteallik tedabire de tevessül edilmek üzere kale-i mezkure arazisinden ne miktar arazinin kimlere füruht edilmiş olduğuna ve bu mahallere kaç kıta ebniye inşa olunmuş idiğine ve bu muamele ve müsaadenin hangi heyet tarafından ihtiyar edildiğine dair tahkikat ve tetkikatın bi'l-icra ol babdaki evrak-ı tahkikiyenin serian bu canibe irsali hususunun…" *BOA*, MF.MKT., 440-63.

Öte yandan, devlet makamlarına eski eserlerin devir ve ferağına dair salahiyet tanınmadığı ve böyle tasarrufların ancak padişah iradesiyle (irade-i seniyye) yapılabileceği anlaşılmaktadır. Yukarıda mülkiyetin sona ermesi bahsinde görüldüğü üzere padişah, eski eserlerin amme hizmetine tahsisini kaldırabilme, başka ellere geçmesine izin verebilme veya diplomatik ve kültürel maksatlarla bunları değerlendirebilme salahiyetine sahiptir.

Devlete ait eski eserlerin memleket haricine nakli de mümkündür. Nizamname'de eski eserlerin yurt dışına ihracına dair tanzim olunan şartlar, hususi mülk olan eski eserler için cari olduğu ve devlet mülkiyetindeki eski eserlerin ihracında bu şartların aranmadığı görülmektedir. Mesela 1903 tarihli bir vesikaya göre, Berlin Müzesi namına yürütülen Babil kazılarında çıkan tuğla parçalarının ve kırık çinilerin asıl şekline döndürülmesi maksadıyla tamiri için Berlin'e nakledilmesi ve sonrasında Müze-i Hümayun'a iade olunmasına, Maarif Nezaretinin arzıyla Şura-yı Devlet tarafından karar verilmiştir[1604]. Şu halde eski eser devlet mülkiyetinde kalmaya devam etmekte ancak yurt dışına nakledilmesi ve sonrasında geri dönmesi bahis mevzuu olmaktadır. Eski eserin devlet tarafından başkasına temlik edilmesi akabinde yurt dışına ihracı hususu ise hususi mülkiyet rejimi başlığı altında tetkik olunacaktır.

2. Hususi Mülkiyet Rejimi

a. Umumi Olarak

Nizamname ile eski eserlerde umumi olarak devlet mülkiyeti esası getirilmiştir. Ancak Nizamname meriyete girdiği esnada hususi mülkiyet altında bulunan eski eserlerin hukuki statüsü ya da mevcut mülkiyet haklarının akıbetinin ne olacağı sarih değildir. Her türlü eski eserin tamamen devlete ait olduğunu ilan eden 3. maddede, iki kısım eski eserden bahsedilmektedir:

1. Nizamname meriyete girdiğinde memleket dahilinde "mevcut" ve "mekşuf" olan eski eserler.
2. Nizamname'nin meriyete girmesinden itibaren topraktan ya da deniz ve göl gibi sulardan çıkarılacak, yani henüz "mevcut" ve "mekşuf" olmayan eski eserler.

Nizamname meriyete girdikten sonra keşfolunacak eserlerde hususi mülkiyetin –tesadüfen bulma hali haricinde– tanınmadığı açıktır. Peki hâlihazırda "mevcut" ve "mekşuf" eski eserlerin devlet mülkiyetinde olması ile maksat nedir?

Nizamname'de hususi mülkiyet altındaki eski eserlere dair açık bir ibare yoktur. Dahası, kasıtlı olarak hususi mülkiyetin tanındığını akla getiren ifadelerden kaçınıldığı gibi bir intiba uyanmaktadır. Halbuki Nizamname hazırlanırken arzolunan layihalarda, hususi mülkiyetin tanındığına ve satışa dair açık hükümler vardır. Mesela 1882 tarihli layihanın 4. maddesinde "efrattan bir kimsenin mutasarrıf olduğu arazinin gerek sathında ve gerek zirinde bulunan harabeler ve her nev âsâr-ı atîka

[1604] *BOA*, BEO, 2027-151995; Güler, 74-75.

madde-i atiyede beyan olunan şerait tahtında olarak o kimsenin *taht-ı temellüküdedir* [mülkiyeti altındadır]" yazılmıştı[1605]. İşbu madde Nizamname'nin son halinde yer almamıştır. Layihanın devamındaki 6. maddede ise böyle eserlerde devletin malikle birlikte yarı yarıya hak sahibi olacağı kabul edilmiştir[1606].

Yine 1883 tarihli layihanın 5. maddesinde "cemaat ve efradın taht-ı tasarruflarındaki arazi ve emakinde mevcut veya merkuz olan âsâr-ı atîkayı vaziyet-i asliyelerinde ipka ve takrir için lazım gelen tedabiri ittihaza hükümetin hakkı vardır ve o makule *âsârı* hodbehot yıkıp kaldırmaya *sahiplerinin* salahiyetleri yoktur" hükmü mevcuttur[1607]. "Sahiplerinin" ifadesinin "âsâr"a raci olduğunun düşünülmesi istenmemiş olsa gerektir ki son layiha ve Nizamname'deki benzer maddede aynı ifade "arazi sahiplerinin" şeklinde değiştirilmiştir[1608]. Hal böyle olunca, sözü edilen nesnelerin Nizamname ile doğrudan devlet mülkiyetine geçmesi ve böyle mallarda hususi mülkiyetin ortadan kaldırılması gibi bir maksadın varlığı hissedilmektedir.

Bu maksadın varlığını düşündüren bir diğer unsur, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* neşrolunduktan sonra Alman Sefaretinin bazı itirazlarına karşı Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in cevabıdır[1609]. Yazdığı mütalaa, onun mevzuya bakışını gösterdiğinden ehemmiyet taşır. Ona göre 1884 AAN, "Memalik-ı Mahruse-i Şahane'de mekşuf servet-i kadime-i sınaiyeyi hükümete temlik esasına müstenit" olarak hazırlanmıştır. Yine mütalaasına göre, 1906 AAN'de öncekine göre esaslı değişiklikler yapılmamış, yalnızca görülen lüzum üzerine bazı ilavelerde bulunulmuştur. 1906 AAN'de "Memalik-i Mahruse-i Şahane'de hükümete ait bulunan arazi ve emlak ile *efrat ve cemaat-i muhtelifenin uhdelerindeki emlak ve arazide mevcudiyeti bilinen* veyahut âtiyen keşfedilecek olan her nev abidat ve âsâr-ı atîka-yı menkule ve gayrmenkulenin *cümlesi Hükümet-i Osmaniye'nin malıdır*" (m. 4) hükmü yer almaktadır ki; madde metni, maliklerin arazilerinde yer alan eski eserlerde mülkiyet haklarının bulunmadığı manasını açık bir şekilde vermektedir. Dahası, mütalaasında istimlak hakkında izahta bulunduğu yerde, "Memalik-i Osmaniye'de mevcut abidat-ı kadimenin zaten kanun-ı mahsus mucebince hükümete ait" olduğunu ifade eden Hamdi Bey, eserlerin kendisinin değil; "ancak abidat-ı mezkurenin keşfoldundukları *arazinin*" istimlakinin bahis mevzuu olacağını söylemektedir[1610].

[1605] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/2.
[1606] Layihanın 15. maddesinde arazi malikinin böyle eserleri satmak istediğinde devletin rüçhan hakkının bulunduğu ve eğer anlaşma temin edilemezse başka bir talibe satılması halinde bedelin yarısının devlete ait olacağı geçmektedir. 19. maddede ise "eshabı uhdesinde bulunan arazi üzerinde mevcut olan âsâr-ı atîka ikinci ve hususuyla altıncı ve onbeşinci maddeler mucebince devlete ait addolunduğuna binaen eshab-ı arazinin âsâr-ı mezkureyi kasten tahrip etmeleri ve bozmaları katiyen memnudur…" hükmü yer almaktadır. Layihada kabul edilen mülkiyet sistemi, YEEK (m. 64 ve m. 80) ile benzerdir.
[1607] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 3/1.
[1608] "Dördüncü madde: Cemaat ve efradın taht-ı tasarruflarındaki arazi ve emakinde mevcut veya merkuz olan âsâr-ı atîkayı hodbehot yıkıp kaldırmaya *arazi sahiplerinin* salahiyetleri yoktur ve o makule âsârı vaziyet-i asliyelerinde ipka ve takrir için lazım gelen tedabiri bervech-i ati hükümet ittihaz etmiştir." *BOA*, İ..MMS., 78-3401, vr. 3/1.
[1609] *BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 2.
[1610] 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 7. maddesinde, gayrimenkul eski eser bulunan arazinin istimlakinde, arazi sahibine ödenecek bedelde eserin kıymetinin hesaba dahil edilmeyeceği tanzim olunmuştur. Mevzuya dair değerlendirme çalışmanın altıncı bölümünde yapılacaktır.

Nizamname'yi hazırlayanların maksadının böyle olduğu düşünülse dahi mevcut mülkiyet haklarının bir kanun maddesiyle kaldırılıp hususi mülklerin bila bedel ve kendiliğinden devlete intikali mümkün görülemez. Zira bu şekilde bir intikal hem *Kanun-ı Esasi*'ye[1611] (1876 Anayasası) hem cari mevzuata[1612] hem de hukukun umumi prensiplerine[1613] aykırıdır. Bahis mevzuu olan devirde Osmanlı hukukunda böyle bir muamele için istimlak (kamulaştırma) prosedürünün işletilmesi gerekmektedir[1614]. Zaten Nizamname'de hususi arazilerdeki gayrimenkul eski eserler üzerindeki mülkiyet haklarının kendiliğinden devlete intikaline dair açık bir hüküm de yoktur.

Böylece Nizamname'nin 3. ve diğer maddelerinin hâlihazırdaki mülkiyet haklarının iptal etmediği neticesine varılmalıdır. Ancak "mevcut" ve "mekşuf" eserlerden yalnız *henüz üzerinde mülkiyet hakkı tesis edilmemiş olanların* kanun icabı kendiliğinden (*ipso iure*) devlet mülkiyetine geçeceği söylenebilir. Bu meyanda mesela mevat veya metruk arazilerdeki mevcut gayrimenkul eski eserler üzerinde devlet mülkiyetinin tesis edildiği ve artık bunlar üzerinde hususi mülkiyet iddiasında bulunulamayacağı düşünülebilir.

b. Mülkiyetin İktisabı

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde eski eserlerde hususi mülkiyetin tesisi, aslen ve devren iktisap halleri olmak üzere iki ayrı başlık altında tetkik olunacaktır.

i. Aslen İktisap

Eski eserlerde hususi mülkiyetin aslen iktisabı prensip olarak yalnızca tesadüfen bulma haline münhasırdır. Ancak tatbikatta zaman zaman istisnai surette bazı ruhsatlar vasıtasıyla aslen iktisap imkanı tanınmıştır.

α. Prensip

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin kabul ettiği sistemde prensip olarak bulunacak eski eserden araştırıcıya veya arazi malikine herhangi bir hisse verilmez. Ruhsatlı kazılarda araştırıcı, yalnızca eserin kalıplarını veya resimlerini alabilir (m. 12). Mesela Rodos'ta ruhsatlı olarak eski eser arayan Danimarkalı arkeolog Karl Frederik Kinch'in eserlerin aslını Müze-i Hümayun'a teslim edip çıkardığı kalıp ve kopyalarını götürdüğü vesikalardan anlaşılmaktadır[1615]. Reinach, 1884 AAN hakkındaki bir makalesinde mezkur maddeyi "Nizamname'nin kalıp ve resimleri alma hakkını

[1611] "Yirmi birinci madde: Herkes usulen mutasarrıf olduğu mal ve mülkünden emindir. Menafi-i umumiye için lüzumu sabit olmadıkça ve kanunu mucebince değer pahası peşin verilmedikçe kimsenin tasarrufunda olan mülk alınamaz."
[1612] Mecelle'nin 1216. maddesine göre ihtiyaç halinde padişahın emri ile bir kimsenin mülkü kıymeti mukabilinde alınıp yola katılabilir; ancak semen ödenmedikçe mülkü elinden alınamaz ("Lede'l-hace emr-i sultani ile bir kimsenin mülkü kıymeti ile alınıp tarika ilhak olunabilir. Fakat tediye-i semen olunmadıkça mülkü yedinden alınamaz."). Madde metnindeki tarik (yol) kelimesi misal kabîlindendir (Şen, 180).
[1613] İslam hukukunda mülkiyet hakkının dokunulmazlığı hakkında bkz. Osman Nuri Ergin, "Konferans: İslâmda Temellük ve Tasarruf Hakkının Dokunulmazlığı", *Adalet Dergisi* 12 (1949), 1745-1763.
[1614] O devirde 1879 tarihli Menafi-i Umumiyye için İstimlak-i Emlak Kararnamesi meriyettedir. Bkz. Salih Korkmaz - Cengizhan Kırnık, "Tanzimat Dönemi Osmanli Hukukunda İstimlak (Kamulaştırma) ve Konuya Dair Mevzuat", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 32/1 (2024), 37.
[1615] *BOA*, MF.MKT., 704-29; ŞD., 597-50.

araştırıcıya en azından muayyen bir müddet için münhasırın garanti etmeliydi" diyerek tenkit etmiştir[1616].

Nizamname'ye göre artık eski eser üzerinde hususi mülkiyetin kurulması için tek yol, eski eserin *tesadüfen bulunması* halidir. Nizamname'nin 14. maddesinde tanzim olunduğu üzere kendi arazi veya mülkündeki bir inşaat esnasında tesadüfen ortaya çıkan eski eserde malik, devletle *yarı yarıya* hak sahibi olur[1617]. Keşfolunacak eski eserler üzerinde devletin münhasır mülkiyet hakkının tek istisnası olan işbu maddenin maksadı, böyle tesadüfen ortaya çıkarılacak kıymetli eski eserlerin zayi olmamasını temin etmektir[1618]. Ancak bu hak yalnızca arazi sahibinin muayyen inşaat işleri esnasındaki kazılara mahsus olarak tanınmıştır. Diğer bir deyişle, "eski eser, define ya da maden arama maksadıyla" kazı yapılmış ve eski eser bulunmuşsa ne kâşifin ne de arazi sahibinin bunda hakkı vardır. Kazının izinsiz yahut resmî ruhsatla yürütülmüş olması bu cihetten bir fark hasıl etmez.

Tesadüfen bulunma halinde dahi ortaya çıkarılan eski eserleri hükümet taksim eder. Taksim esnasında hükümet, dilediği kısmı almaya salahiyetlidir. Dilerse kendi hissesini bedel karşılığında satabileceği gibi dilerse malikin hissesinin bedelini ödeyerek satın alabilir (m. 14). Mesela 1898 tarihli bir vesikadan anlaşıldığına göre Ergani hazine dava vekili Zülfü Efendi'nin Maden Kasabası'nda hanesinin inşaatı esnasında tesadüfen eski sikkeler bulunduğu Müze-i Hümayun'a bildirilmiştir. Neticede sikkelerin tamamının Müze'ye alınmasına ve toplam 76.000 küsur kuruş olduğu tahmin edilen kıymetinin yarısının Müze-i Hümayun tahsisatından arazi sahibine ödenmesine karar verilmiştir[1619].

Bahsedilen satın alma muamelesinin malikin rızasıyla ve anlaşma yoluyla değil, devletçe tek taraflı olarak ve bedelen/kıymeten taksim şeklinde yapıldığı görülmektedir[1620]. Ancak bulunan eski eserin kıymeti çok fazla olduğunda arazi sahibinin de rızasıyla kıymetinin yarısından daha az bir meblağa anlaşıldığına dair misaller vardır. Mesela Sayda'da kendi arazisinde tesadüfen eski eser bulup hükümeti haberdar eden Mehmed Şerif Efendi'ye, eserin kıymeti 150.000 lira civarında olması hasebiyle bunun yarısının ödenmesi mümkün olmamış ve 1.500 lira ödenmesi hususunda kendisiyle anlaşılmıştır[1621]. Bir başka vesikaya göre Lapseki'de Eyüp Sabri Efendi, arazisinde bulunan bazı eski eserleri hakiki kıymetinden daha düşük bir bedel karşılığında Müze'ye terk ettiği için ayrıca taltif edilmiştir[1622].

[1616] Reinach, "1884", 338.
[1617] "On dördüncü madde: Bir kimsenin arazi ve mülkünde temel vazı ve ebniye ve duvar ve su yolları veya mecra inşası ve sair ameliyat esnasında bi't-tesadüf zuhur eden âsârın nısfı o arazi ve mülkün sahibine terk edilir binâberin bu gibi âsârın hin-i taksiminde istediğini almakta ve dilerse bedelini istifa etmekte hükümet salahiyetli olacağı gibi sahib-i mülke kalacak hisseden talep ettiğinin bedelini vererek aynen almakta muhtar ve muktedir bulunacaktır."
[1618] Mumcu, "1969", 73.
[1619] *BOA*, ŞD., 215-13, vr. 3; BEO, 1167-87462.
[1620] Ahmet Mumcu mezkur maddeyle alakalı olarak, malike bırakılan eserler üzerinde devletin *şufa hakkı* olduğunu ifade etmektedir (Mumcu, "1969", 73). Ancak madde hükmünün lafzından ve tatbikattan anlaşıldığı kadarıyla bunun tam manasıyla bir şufa hakkı olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.
[1621] *BOA*, MV., 22-59; MF.MKT., 97-91; Şimşek - Dinç, 118.
[1622] *BOA*, Y..A...RES., 66-21.

Malik, eski eserin keşfinden itibaren İstanbul'da beş gün içinde Maarif Nezaretine; taşralarda ise on gün içinde mülki idareye ihbarda bulunmakla mükelleftir (m. 25)[1623]. Aksi takdirde eserdeki hakkını kaybedeceği gibi, eserin kıymetinin dörtte biri kadar da para cezasına çarptırılır ve eğer eser telef olmuşsa ayrıca kıymetini tazminle de mükelleftir (m. 34)[1624]. Hülasaten, tesadüfen keşiflere istisnaen tanınan bu paylı mülkiyet hakkı, yalnız malikin arazi veya mülkündeki *inşaat esnasında* bulunan eserler için tanınmış ve ihbar mükellefiyeti ile de kayıtlandırılmıştır. İhbar müddetinin geçirilmesi ile bu hak kendiliğinden iptal olur ve devlet mülkiyeti prensibi devreye girer.

Vesikalarda görülen bir hadise, mevzu cihetinden dikkat çekicidir. 1888 senesinde Aydın'da bir şahsın mülk arazisinde çalışan iki işçinin tesadüfen bulduğu iki heykele idarece el konulmuş, arazi maliki ise eserin kıymetinin yarısının kendisine ödenmesini talep etmiştir. Müze-i Hümayun Müdürlüğü, hükümete haber verilmediği için 34. maddeye göre şahsın hakkını kaybettiğini ve ayrıca eserin kıymetinin dörtte biri kadar da para cezası alınmasının lazım geldiğini bildirmiştir[1625]. Akabinde şahsın dava vekili, yazdığı arzuhalde mezkur madde hükmünün arazi sahibinin hakkını iptal etmediğini; haktan mahrumiyet ve cezai mesuliyetin "bulup da haber vermeyenler" hakkında bahis mevzuu olduğunu; halbuki müvekkilinin eserleri bizzat bulmadığını ve işçilerinin bulmasından da haberdar olmadığını iddia etmiştir[1626]. Müze-i Hümayun Müdürlüğünce ne cevap verildiği veya nasıl bir muamele yapıldığı hususunda malumata tesadüf olunamamıştır. Ancak başka bir vesikada, Müze-i Hümayun Müdürlüğü tarafından Şehremanetine yazılan bir yazıdan anlaşıldığı üzere İstanbul'da tesadüfen sikkeler bulan iki şahıs hakkında ihbar mükellefiyetini yerine getirmedikleri için para cezası tatbik olunmuştur. Müdürlük, para cezası alınması için "arazi sahibinin de malumatı olup olmadığının" tahkikini istemiş ve el konulmuş sikkelerin Müze'ye gönderilmesi talimatını vermiştir[1627]. Anlaşıldığı kadarıyla arazi sahibinin arazisinde eski eser bulunduğundan haberdar olup olmaması, cezai mesuliyeti hususunda dikkate alınıyorsa da eser üzerindeki hisse hakkını kaybetmesi cihetinden ehemmiyet taşımamaktadır.

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyetteyken dahi memleketin bazı yerlerinde, zaman zaman tesadüfen eski eser bulanlara ve arazi sahiplerine 1874 AAN hükümlerine göre hisse taksimi yapıldığı vesikalardan anlaşılmaktadır. Bu tatbikatın önüne geçmek için Şura-yı Devlet, merkeze sorulmadıkça böyle tesadüfen bulunan eski eserler üzerinde herhangi bir tasarrufta bulunulmamasına karar vermiştir. Bu yönde Sadaretten emir çıkmış ve 10 Ağustos 1893 tarihinde Maarif Nezareti tarafından mülki idarelere yazı gönderilmiştir. Yani tesadüfen bulunan eski eserlerde,

[1623] "Yirmi beşinci madde: Tesadüfen zuhur eden âsâr-ı atîkayı bulan kimse Dersaadet'te nihayet beş gün zarfında Maarif Nezaretine ve taşralarda nihayet on gün içinde hükümet-i mahalliyeye haber vermeye mecburdur."
[1624] "Otuz dördüncü madde: Tesadüfen zuhur eden âsâr-ı atîkayı bulup da haber vermeyenler nizamen müstehak olabilecekleri nısf hisseden mahrum olduktan başka bulduğu âsârın rub' kıymetine müsavi ceza-yı nakdî ahzıyla da duçar-ı mücazat olur ve şayet âsâr-ı atîka müstehlek ise bedeli kezalik ceza-yı nakdî ile beraber istîfa olunur."
[1625] *BOA*, MF.MKT., 99-22.
[1626] *BOA*, MF.MKT., 102-106.
[1627] *BOA*, MF.MKT., 98-31.

14. maddeye göre arazi sahibinin yarı yarıya hissesi olsa dahi; eserin mahiyeti, kıymeti ve tesadüfen bulma hakkında Nizamname'deki şartların yerine getirilip getirilmediğine dair değerlendirme Müze-i Hümayun tarafından yapılmadıkça mülkî idarelerce hisse taksimi yapılamaz[1628].

β. İstisnai Haller

Nizamname'nin 14. maddesinde tanzim olunan "tesadüfen bulma hali" de aslında eski eserlerde mülkiyete dair umumi prensibe istisna getiren bir haldir. Ancak burada Nizamname'de tanzim olunmayan ve tatbikatta görülen bazı haller tetkik olunacaktır. Bu devirde bilhassa Berlin Müzesi namına kazı yapan Almanlara müstesna ruhsatlar verildiği görülmektedir.

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete girmeden önce Almanların Bergama'da ruhsatlı kazılar yaptıkları ve Osmanlı Devleti'nin hissesine düşen eski eserlerin de bir bedel karşılığında satıldığı çalışmanın dördüncü bölümünde tahkik edilmişti. 1883 senesinde verilen bir senelik ruhsatta ise "kazılardan her ne çıkar ise Müze-i Hümayun'a ait olması" ve yalnızca evvelki kazılarda bulunup Berlin'e nakledilen eserlerin "noksan parçalarının" Almanlara bırakılması şart koşulmuştu. 1884'te, yeni Nizamname meriyete girmeden evvel, bahsi geçen ruhsat yine aynı şartlarla bir sene daha uzatılmıştır[1629]. İşbu kazılarda ortaya çıkarılan eski eserlerden Berlin'e gidenlerle irtibatı olan parçalar Almanlara bırakılarak geri kalanı Müze-i Hümayun'a alınmıştır[1630].

Berlin Müzesi namına Humann tarafından 1896-1899 arasında Milet'te yürütülen kazılarda bulunan eski eserlerin, Osmanlı Devleti ile Almanlar arasında *yarı yarıya paylaşılmasına* müsaade edildiğine dair bir irade-i seniyye çıkmıştır[1631]. Almanların daha sonra bu müsaadeyi umumi olarak bütün kazıları için cari kılmak istedikleri anlaşılmaktadır. Zira 1899 senesinde, Almanların talebi üzerine, "Berlin Müzesi'ne nizamı dairesinde kazı ruhsatı verildiğinde bulunacak eski eserlerin yarısının Osmanlı Devleti'ne, yarısının Berlin Müzesi'ne bırakılacağına" dair bir irade-i seniyye çıkmıştır[1632]. Alman Sefareti, sonraları 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne itirazlarını dile getirdiği takrirde, eski eserlerin taksimi hakkında Almanya ile Devlet-i Aliyye arasında 1899 senesinde bir "gizli mukavele" yapılmış olduğunu ve çıkarılan yeni Nizamname ile mukavelenin feshedilemeyeceğini ileri sürmüştür[1633]. Ancak daha sonra Sadaret, ortada bir gizli mukavelenin bulunmadığını; böyle umumi, devamlı ve mutlak surette bir müsaadenin mevzubahis olamayacağını ve yalnız Milet kazılarına münhasır olarak bir "lutf-i mahsus-ı şehinşahi" olarak müsaade edildiğini

[1628] *BOA*, MF.MKT., 189-83.
[1629] *BOA*, TS.MA.e, 1426-31.
[1630] *BOA*, İ..MMS., 85-3683, vr. 3. Haziran 1885'te tekrar aynı şartlarla uzatma talep edildiğinde, bu sefer ancak 1884 Nizamnamesi şartlarına tâbi olarak izin verilebileceği Müze-i Hümayun müdürü Osman Hamdi Bey tarafından bildirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 86-120). Neticede ruhsat müddeti 1886 Haziran ayına kadar uzatılmıştır (*BOA*, TS.MA.e, 1205-56; MF.MKT., 87-57).
[1631] *BOA*, İ..HUS., 77-67 (24 Cemâziyelevvel 1317 / 30 Eylül 1899); Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, 88-89.
[1632] *BOA*, İ..HUS., 77-130 (22 Cemâziyelâhir 1317 / 28 Ekim 1899).
[1633] *BOA*, BEO, 2945-220810 (23 Ramazan 1324 / 28 Ekim 1906).

bildirmiştir[1634]. Hatta 1903 tarihli bir vesikaya göre, dört senedir Milet'te Berlin Müzesi namına ruhsatlı olarak kazı yapan Wiegand, çıkarılmış eski eserlerin İstanbul'a nakil masraflarını üstlenmek mukabilinde eserlerden mükerrer olanlarından birkaçının kendilerine terkini talep etmiş; bunların Müze-i Hümayun için "lüzumsuz ve kıymetsiz şeyler" olduğu tespit edilince Şura-yı Devlet kararı üzerine irade-i seniyye ile talep olunan eserlerin "nakliye masrafları mukabilinde" terkine izin verilmiştir[1635]. Yani resmî vesikalara göre, Milet kazılarından çıkan eserler dahi mutlak surette yarı yarıya paylaşılmış değildir; eserlerin İstanbul'a taşınma masrafına mukabil bir kısmının Almanlara satıldığı açıkça ifade edilmiştir[1636].

Neticede bazı kazılar için müstesna ruhsat verildiği ve kazılarda keşfolunacak eserlerin yarısının Almanlara bırakıldığı söylenebilir. Rusya Âsâr-ı Atîka Mektebi'ne (İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü)[1637] de 1897'de irade-i seniyye ile imtiyaz tanınmıştır. Buna göre, Enstitü tarafından yürütülecek ruhsatlı kazılarda bulunan eski eserlerin yarısı, Nizamname'ye riayet etmeleri kaydıyla, kendilerine bırakılacaktır[1638]. Mesela 1899 senesinde Manastır civarında yürüttükleri kazılarda bu imtiyazın kullanıldığı ve keşfolunan eserlerin yarısının Ruslara bırakıldığı vesikalardan anlaşılmaktadır[1639].

Böyle istisnai surette ruhsat talebinin reddine dair de misal vardır. 1884 senesinde Bergama'da kazı yapmak istediğini sefareti vasıtasıyla ileten Avusturyalı bir arkeolog, bulunacak her çift eserden birini Müze-i Hümayun'a bırakmak ve kalanı kendisine olmak şartıyla ruhsat talebinde bulunmuştur. Neticede eski eserlerin yurt dışına ihracının yasak olduğu, araştırıcının eserlerin yalnızca alçıdan kopya ve fotoğraflarını alabileceği cevabı verilerek ruhsat talebi reddedilmiştir[1640].

ii. Devren İktisap

Nizamname hazırlanırken arz edilen 1882 tarihli layihada, eski eserlerin satışı tanzim olunmuştu. Bir kimsenin arazisinde tesadüfen bulduğu eski eserde devletin yarım hisse sahibi olduğu hükmü orada da mevcuttu. Arazi maliki eseri satmak istediğinde önce hükümete teklif edecek, anlaşma temin edilemediği takdirde başka taliplere "semenin yarısı Müze-i Hümayun'a ait olmak kaydıyla" satabilecekti. Müze Müdürlüğü eserin "ehemmiyetsiz" olduğuna karar verirse eserin tamamı mülk olarak arazi sahibine bırakılacak ve malik eserde dilediği gibi tasarruf edebilecekti[1641].

Nizamname'nin son haline ise bu hükümler alınmamış, eski eserlerin satışına dair hususi bir hüküm de getirilmemiştir. Eski eserlerin tesadüfen bulunmasını tanzim eden 14. maddede, eserlerin

[1634] *BOA*, BEO, 2963-222187 (2 Zilkâde 1324 / 18 Aralık 1906).
[1635] Koşay vd., 2/278-279.
[1636] Bir ihtimal, resmiyette görüntü böyleyse de gizli mukavelenin bu surette tatbik edildiği de düşünülebilir.
[1637] 1895'te tesis olunmuş ve 1914'e kadar faaliyette kalmıştır. *TBMM Raporu*, 33-34.
[1638] *BOA*, İ..HUS., 56-74; 57-4.
[1639] *BOA*, DH.MKT., 2210-21; 2264-88; 2288-87.
[1640] *BOA*, HR.TH.., 51-15 (15 Mayıs 1884).
[1641] Bkz. *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/3, 15. madde. Mezkur hükümler YEEK'de de aynen yer almıştır (m. 80).

taksimi esnasında hükümetin dilediğini aynen alıp dilediğini arazi malikine bırakabileceği, hükümetin hissesini bir bedel karşılığında satabileceği ya da malikin hissesini bedelini ödeyerek satın alabileceği ifade olunmaktadır. Şu halde tesadüfen bulunan eski eserde hükümetin bir rüçhan hakkı olduğu anlaşılmaktadır.

Hükümetin bu hakkını kullanmadığı ya da kendi hissesini de sattığı takdirde artık malikin eski eseri başkasına satması noktasında bir tahdit yoktur. Dolayısıyla akit yoluyla hususi mülkiyet devren iktisap olunabilecektir. Veraset yoluyla da eski eserin mülkiyetinin devri mümkündür[1642]. Devletin eski eser satışı yaptığına dair tatbikat ve misaller yukarıda görülmüştü. Şahısların devletten eski eser satın alması halinde de mülkiyetin aynı şekilde iktisap edilebileceği söylenebilir.

c. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler

Eski eserlerin tâbi olduğu hususi statü icabı eski eserlere malik olanların ya da içinde eski eser bulunan arazi maliklerinin mülkiyet haklarına dair bazı tahditler getirilmiş ve yine eski eserlerle alakalı olarak maliklere birtakım mükellefiyetler yüklenmiştir. Aşağıda gayrimenkul eski eserler ve menkul eski eserlere dair bu tahdit ve mükellefiyetler ayrı başlıklar altında tetkik olunacaktır.

i. Gayrimenkul Eski Eserler ve Arazi Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler

Arazi maliklerinin, tasarrufları altında bulunan yerlerde *hâlihazırda mevcut* olan menkul ve gayrimenkul eski eserleri yıkmaya veya kaldırmaya salahiyetleri yoktur (m. 4)[1643]. Aksi takdirde 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi mucebince zarar tazmin ettirilir ve fail bir aydan bir seneye kadar hapis ile bir mecidiye altından on mecidiye altına kadar para cezası ile cezalandırılır[1644].

Hususi arazilerde ruhsatsız olarak *yeni keşfolunacak* eski eserlerin korunmasına dair tedbirler ise 5. maddede tanzim olunmuştur. Bunlar Nizamname'ye göre devlet malıdır. Bahsi geçen eserlerin zarara uğramaması için arazi maliklerinin yapması yasak olan faaliyetler sayılmış, maliklerin bunları kullanmaları yasaklanmıştır. Buna göre eski bina, yol, kale duvarı, istihkam, hamam ve mezar kalıntıları gibi eski eserler arazi sahiplerince bozulamaz, parçalanamaz ve tahrip olunamaz. Böyle harabelere çeyrek kilometre mesafede kireç ocağı inşa edilemez; eski eserlerin yakınında bunların yitirilmesine sebep olabilecek türde inşaat ve faaliyet yapılamaz. Yıkılmış eski binaların taşları

[1642] Mesela Urfa şer'iye sicillerinde bulunan bir veraset hüccetinde, terekedeki otuz kuruş kıymetli bir antikanın mirasçısına verasetle intikal ettiği görülmektedir. Bkz. Yusuf Kuş, *222/2 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin (H. 1309/M. 1891-1892) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi* (Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018) s. 86-91.

[1643] "Dördüncü madde: Cemaat ve efradın taht-ı tasarruflarındaki arazi ve emakinde mevcut veya merkuz olan âsâr-ı atîkayı hodbehot yıkıp kaldırmaya arazi sahiplerinin salahiyetleri yoktur ve o makule âsârı vaziyet-i asliyelerinde ipka ve takrir için lazım gelen tedabiri bervech-i ati hükümet ittihaz etmiştir."

[1644] Nizamname'nin 33. maddesinde "umumi ve hususi mahallerde mevcut ve merkuz olan âsâr-ı atîkayı tahrip veyahut rahnedar edenlerden *Kanun-ı Ceza*'nın *yüz otuz sekizinci maddesi* mucebince tazminat ve ceza-yı nakdî alınmakla haklarında bir aydan bir seneye kadar hapis cezası dahi icra kılınır" denilerek *Ceza Kanunu*'na atıf yapılmıştır. Ancak matbaalarla alakalı olan 138. maddenin sehven yazıldığı ve önceki Nizamnamelerde olduğu gibi 133. maddenin kastedildiği anlaşılmaktadır. Nizamname'nin hazırlığı esnasında arz edilen son layihada da 138. madde zikrolunmuştur (*BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 3/3). 1882 tarihli layihanın 19. maddesinde ise yine aynı kanunun, salahiyeti olmadığı halde resmî kıyafet giyenlere dair 131. maddesine atıf yapılmıştır ki bunun da sehven olduğu söylenebilir (*BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/2).

alınamaz, ayrıca eski binalara hangi maksatla olursa olsun iskele kurulamaz. Böyle eski eser vasfındaki binaların mesken, ambar, samanlık, havuz, yalak, çeşme ve sair maksatlarla kısmen veya tamamen kullanılması, derhal zarara sebebiyet vermeyecek olsa dahi yasaktır[1645].

Dikkat edilmelidir ki 5. maddede bahsedilenler aslında ruhsatsız olarak yeni keşfedilecek eski eserlerdir ve bunların *devlete ait* olduğu 3. ve 7. maddelerle sabittir. Dolayısıyla burada eski eserin bulunduğu araziyi tasarruf eden kimselere yönelik tahditlerden bahsolunmuştur[1646]. Hususi arazilerde hâlihazırda önceden mevcut ve *hususi mülkiyet* altındaki eski eserler için ise yalnız 4. madde hükmünce arazi maliklerinin bunlarda "değişiklik yapamayacağı" kaidesinin konduğu anlaşılmaktadır[1647]. Üzerinde eski eser bulunan bir arsanın satışına dair bir vaka mevzu bakımından dikkat çekicidir. 1904 senesinde İstanbul'da bir şahıs, satmak istediği arsasında eski bir kiliseden kalma taş odanın mevcut bulunduğunu; ancak Müze-i Hümayun tarafından satışa izin verilmediğini ifade eden bir arzuhal yazmıştır. Yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla arsanın Müze-i Hümayun tarafından satın alınması düşünülmüş fakat bütçe kâfi gelmemiştir. Nihayetinde arsanın satışında mahzur olmadığı fakat bahsi geçen binanın yıkılmasının katiyen yasak olduğu bildirilmiştir[1648].

Arazisinde tesadüfen eski eser bulan kimseler, İstanbul'da en geç 5 gün içinde Maarif Nezaretine; taşralarda ise en geç 10 gün içinde mülki idareye haber vermekle mükelleftir (m. 25). Aksi takdirde 14. maddeye göre hak sahibi olabilecekleri yarım hisseden mahrum olurlar ve ayrıca eserin dörtte biri kıymeti kadar para cezasına çarptırılırlar. Eğer eser telef edilmişse tazmin mesuliyeti de doğar (m. 34).

1903 senesinde, Müze-i Hümayun Müdürlüğünün talebiyle, "içinde eski eser bulunan ya da bulunması muhtemel olan sahipli arazilerin satışını" tahdit eden bazı maddelerin Nizamname'ye ilave olunması hususu Şura-yı Devlette görüşülmüştür. Layihada, "altında eski eserlerin mevcut olduğu kazı ve diğer yollarla anlaşılan yahut üzerinde eski eser bulunan sahipli arazilerin satış ve ferağında hükümetin rüçhan hakkının bulunduğu; hakkın kullanılıp kullanılmayacağının, arazi sahibinin ihbarından itibaren üç ay içinde Maarif Nezareti tarafından beyan edileceği; bu müddet geçmeden yahut hükümetçe araziye talip olunmadığı tebeyyün etmedikçe arazi sahibinin üçüncü şahıslara

[1645] " Beşinci madde: Eshabı uhdelerinde bulunan arazide bila ruhsat keşfolunacak âsâr-ı atîkayı ve ebniye ve turuk-ı kadime âsârını ve kale duvarlarını ve burç istihkamları ve hamam ve mezarları ve saireyi bozmaları ve parçalayıp tahrip etmeleri ve âsâr-ı atîkaya iras-ı mazaratta sebep ve vesile peyda edilmemek üzere harabelerden rub' kilometre mesafede kireç ocakları inşası ve âsâr-ı atîka kurbunda bunların ziyaını mucip olabilecek her nev inşaat ve ameliyat icrası ve yıkılmış ebniye-i atîkanın yerde yatan taşların kaldırılması ve ölçmek ve resim kalıplarını almak için velhasıl her ne maksada mebni olur ise olsun ebniye-i kadimeye iskeleler kurulması ve ebniye ve âsâr-ı atîkayı gerek kamilen ve gerek kısmen istimalleri takdirinde derhal zayi olmasa bile mesken ittihazı ve hububat ve ot ve saman vazı ve havuz ve yalak ve çeşme ve saire makamında istimali katiyen memnudur."

[1646] Mevzubahis tahditlerin yalnızca hususi arazilerdeki eski eserler ve arazi maliklerine yönelik olmadığı, mirî veya sahipsiz arazilerdeki gayrimenkul eski eserler için de aynı kaidelerin cari olduğu tatbikattan anlaşılmaktadır. Mesela bkz. MF.MKT., 440-63; 200-25.

[1647] YEEK m. 84 ile 85 de benzerdir. Ancak orada hâlihazırda mevcut olan veya sonradan keşfedilen gibi bir tefrik yapılmamış ve umumi olarak tahrip yasağının akabinde yasaklanan fiiller misal kabîlinden sayılmıştır. YEEK'ye göre hususi arazilerde mevcut veya sonradan keşfolunacak her türlü eski eserde arazi maliki ile devlet yarı yarıya mülkiyet hakkına sahiptir.

[1648] *BOA*, BEO, 2352-176334; MF.MKT., 796-46.

yapacağı satış ve ferağın keenlemyekün hükmünde tutulacağı ve arazinin bedel-i misliyle hükümet namına alınacağı" ifade olunmuştur. Zabıtlardan anlaşıldığına göre teklifin sebebi, ecnebilerin âsâr-ı atîka harabeleri civarındaki arazileri satın almalarından doğan mahzurlara mâni olmaktır. Layiha Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesinde ekseriyetle kabul edilmiş ve layihanın padişaha arzına karar vermişse de bu hususta irade-i seniyyenin sâdır olduğuna ve layihanın kanunlaştığına dair malumata tesadüf olunamamıştır[1649].

ii. Menkul Eski Eser Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler

Eski eserlerin nakli, ihracı ve ithaline dair hükümler Nizamname'nin "âsâr-ı atîkanın nakliyat ve istimalatı" başlıklı dördüncü faslında yer alan 28 ila 32. maddelerinde tanzim olunmuştur. Ayrıca Nizamname'nin 8. maddesi, yurt içinde keşfedilen eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasının katiyen yasak olduğunu ifade eder[1650]. Ruhsatsız olarak yurt dışına çıkarılmaya teşebbüs olunan eski eserler Müze namına zapt ve müsadere edilir (m. 31).

Bir eski eserin yurt dışına çıkarılması için verilecek izne dair şartlar Nizamname'de tanzim olunmuştur (m. 32)[1651]. En başta böyle bir ruhsatın, Müze Müdüriyetinin bilgisi dahilinde olarak münhasıran Maarif Nezareti tarafından verileceği ifade olunmuştur. Madde hükmünden, Osmanlı Devleti'nde başka bir makamın böyle bir izni vermeye salahiyetli olmadığı ve bunun vurgulanmak istendiği anlaşılmaktadır. Ancak buradan padişahın hususi olarak izin verme salahiyetinin tahdit olunduğu manası çıkmaz. Tatbikattan da görüleceği üzere, evvelden olduğu gibi padişahın böyle bir salahiyeti mevcuttur. Fakat başka bir makamın, mesela Hariciye Nezaretinin, böyle bir izin vermesi mümkün değildir.

Mezkur 32. maddede, ihraç izni verilmesinin iki şarta bağlı olduğu ifade olunmuştur:

1- Nakli talep edilen eski eserin, Müze'de cins ve değer cihetinden aynısı bulunmalıdır.
2- Eski eserin zaten yurt dışından getirilmiş olduğu ispat edilmelidir.

Madde lafzi olarak yorumlandığında, ilk bakışta ihraç için iki şartın da bir arada bulunması aranıyor gibi görülüyorsa da iki şarttan birinin yerine gelmesinin kâfi olduğu anlaşılmaktadır. Nizamname öncesinde hazırlanan layihalarda ise üçüncü bir şart olarak "Müze Müdürlüğünce eserin ehemmiyetli bulunmaması" da sayılmıştı[1652]. Nizamname'ye mehaz olduğu anlaşılan YEEK'de de eski eserlerin yurt dışına ihracı için mezkur üç şarttan biri aranmaktadır (m. 77). Nizamname'ye "eserin

[1649] *BOA*, ŞD., 218-33 (11 Cemâziyelâhir 1322 / 23 Ağustos 1904). Layihanın kanunlaşamamış olduğu muhtemeldir. Zira takriben iki yıl sonra yeni Nizamname hazırlıklarına başlanmıştır ve meriyete giren yeni Nizamname'de (1906 AAN) de içinde eski eser bulunan sahipli arazilerin devrinde hükümetin rüçhan hakkına dair bir hüküm yoktur.
[1650] "Sekizinci madde: Memalik-i Osmaniye'de zuhur eden âsâr-ı atîkanın diyar-ı ecnebiyeye nakil ve ihracı katiyen memnudur."
[1651] "Otuz ikinci madde: Memalik-i Osmaniye'den harice âsâr-ı atîka ihracı için istihsali lazım gelen ruhsat-ı resmiye Müzeler Müdüriyetinin inzımam-ı malumatıyla münhasıran Maarif Nezareti tarafından verilir ancak bu ruhsatın itası evvela ihracı istida olunan âsârın Devlet-i Aliyye Müzesinde cinsi ve değeri cihetiyle aynı bulunduğunun sâniyen âsâr-ı mezkurenin zaten memalik-i ecnebiyeden ithal edilmiş olduğunun sübutuna mütevakkıftır."
[1652] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/3, 3/3.

Müze Müdürlüğünce ehemmiyetli görülmemesi" şartının alınmaması, ihraç izni verilen halleri mahdut tutma maksadından kaynaklanmış olabilir. Ancak aşağıda görüleceği üzere, ihraç için istisnai surette *hususi müsaade* verilirken bu şartın da fiilen tatbik edildiği anlaşılmaktadır.

Adi usul böyle olmakla beraber tatbikatta padişahın hususi müsaadesi ile istisnai olarak ihraç izni verildiğine dair misaller de vardır. Hatta denilebilir ki adi usulden ziyade hususi müsaade ile izin verilmiştir; zira adi usulün tatbiki fiilen çok güçtür. Ekseriyetle devlet mülkiyetinin şahsa devrini de ihtiva eden böyle hususi izinler, *irade-i seniyye* ile verilmiştir. 1899 tarihli bir vesikada Maarif Nezareti, 7 sene evvel Almanlara irade-i seniyye ile böyle bir hususi iznin verildiğini; ancak Nizamname'nin 8. maddesine göre memleket dahilinde keşfedilmiş eserlerin yurt dışına çıkarılmasının katiyen yasak olduğunu, dolayısıyla emsali bulunsa dahi bu talebin yerine getirilmesi için yine "mutlaka irade-i seniyyeye ihtiyaç duyulduğunu" açıkça ifade etmiştir[1653].

Tetkik olunan vesikalardan, hususi müsaade verilirken Müze Müdürlüğünün de görüşünün alındığı anlaşılmaktadır[1654]. Müdürlüğün ihraç için müspet görüş bildirdiği yazılarda, eserin Müze için "ehemmiyetsiz" ya da "lüzumsuz" olduğunun vurgulanmasından, bunun da bir kriter olarak görüldüğü söylenebilir. İhracı talep olunan eski eserlerin, "evvelden yabancı müzelere nakledilmiş asılların parçaları olması" da müspet görüş verilmesinde amil olmuştur[1655]. Ayrıca istenen eserlerden bazılarının "kıymetli ve lüzumlu" olduğu için verilemeyeceği ya da yalnızca "Müze'de eşi bulunan eserlerden birer adedinin verilebileceği" yönünde görüş bildirildiği ve bu yönde irade-i seniyyenin çıktığı da vakidir[1656].

Nizamname'de, 1874 AAN'de olduğu gibi eski eserlerin ithalini teşvik edici ve kolaylaştırıcı hükümler mevcuttur. Yurt dışından Osmanlı ülkesine eski eser sokmak serbest ve gümrük resminden muaftır (m. 28)[1657]. Maddenin mefhum-ı muhalifinden eski eserleri yurt dışına çıkarmanın gümrüğe tâbi olduğu da anlaşılmaktadır. Ancak istisnaen verilen bazı yurt dışına ihraç ruhsatlarında gümrük resminden de muafiyet tanındığı görülmektedir[1658]. Öte yandan, ruhsatlı kazılarda bulunmuş eski eserlerin alçı kalıpları, kopyaları ve resimlerinin naklinde gümrük resmi alınmaz[1659].

[1653] *BOA*, MF.MKT., 441-35; 825-93; ŞD., 218-28.
[1654] *BOA*, İ..DH.., 1274-100206; İ..MF.., 5-91.
[1655] *BOA*, İ..DH.., 1274-100238; İ..MMS., 85-3683; MF.MKT., 92-39; 441-35; MV., 76-108.
[1656] *BOA*, İ..DH.., 1274-100238; MF.MKT., 325-37.
[1657] "Yirmi sekizinci madde: Diyar-ı ecnebiyeden Memalik-i Osmaniye'ye her nev âsâr-ı atîkanın ithali serbest ve resm-i gümrükten muaftır ve Memalik-i Osmaniye'nin sair taraflarında bir mahalden diğer mahalle nakledilecek her nev âsâr-ı atîka dahi dâhilî gümrük resminden müstesnadır."
[1658] Mesela Ayasuluk kazılarında bulunan bazı eserleri 1900 senesinde ihraç ederken Avusturyalılar, İzmir Gümrük İdaresi ile problem yaşamış ve gümrük resminden muafiyet talep etmişlerdir. Neticede hususi irade ile talepleri kabul olunmuştur. *BOA*, İ..HUS., 81-37.
[1659] Danimarkalı arkeolog Dr. Kinch, Rodos'ta ruhsatlı olarak yürttüğü kazılardan çıkan ve asılları Müze-i Hümayun'a verilmiş olan eski eserlerin kopyalarını yurt dışına çıkaracağı esnada gümrük tarafından durdurulmuş ve Rüsumat Emaneti tarafından mesele merkeze yazılmıştır. Maarif Nezareti, AAN m. 12 mucebince eserlerin resim ve kalıplarının araştırıcıya ait olduğunu, bunların herkes tarafından daima yurt dışına çıkarılan şeylerden bulunmadığı ve bunlardan ticaret eşyasına kıyasen ihracat resmine tâbi tutulmasının münasip görülemeyeceğini ifade etmiştir. Şura-yı Devlet de bu yönde karar vererek Rüsumat Emanetine tebliğ etmiştir. Bkz. *BOA*, ŞD., 597-50; İ..RSM., 23-9; BEO, 2780-208478.

Getirilen eserlerin sonradan yurt dışına çıkarılabilmesi de aynı şekilde resmî izne tâbidir (m. 32). İhraç izni için, eserler yurt içine sokulduğundan itibaren 8 gün içinde resmî muamelelerin yapılmış olması şarttır. Eserlerin bir defteri Maarif Nezareti vasıtasıyla Müze-i Hümayun Müdüriyetine, taşrada ise Maarif Meclis ve Komisyonuna veya mülki idareye teslim edilmelidir (m. 29)[1660].

Bir eski eserin yurt içinde bir yerden başka bir yere nakli de Müze Müdüriyetinin malumatıyla Maarif Nezaretinden alınacak resmî izne tâbidir. Ancak eski eserlerin memleket dahilinde nakli iç gümrük resminden muaftır (m. 28). Böyle eserlerden (ya da yurt dışından getirilip tekrar ihracı talep olunanlardan) Müze için lüzumlu görülenlerini kıymetleri mukabilinde satın almak; kalanlarının ise nakline izin vermek Maarif Nezaretinin salahiyetindedir (m. 30)[1661]. Madde lafzından devletin, malikinin rızası aranmaksızın tek taraflı olarak eski eserin satışına icbar etme salahiyeti tanındığına dair sarahat yoktur. Ancak önceki ve sonraki mevzuatın ve tatbikatın umumundan, böyle bir salahiyet tanınmadığı söylenebilir.

C. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde devletin eski eserlere dair koruma rejimini ortaya koymak için, idari teşkilat ve vazifeli makamlar; idari koruma faaliyetleri; mükellefiyetler, cezai hükümler ve teşvik mekanizmaları ayrı başlıklar altında tetkik olunacaktır.

1. İdari Teşkilat

1884 Nizamnamesi devrinde de asli vazifeli makamların Maarif Nezareti ve Müze-i Hümayun Müdürlüğü olduğu görülmektedir. Mülki idarelerin ve başka bazı muhtelif müesseselerin eski eserlerin muhafazasına dair vazife ve salahiyetlerinden bahsedilebilir. Aşağıda vazifeli ve salahiyetli makamlar ayrı ayrı ele alınarak eski eserlerin muhafazasına dair idari teşkilat ortaya konacaktır.

a. Maarif Nezareti

Evvelden olduğu gibi 1884 Nizamnamesi devrinde de Maarif Nezareti eski eserlerle alakalı işlerde vazifeli ve salahiyetli asli makamdır. Nitekim 37. maddeye göre "Maarif Nezareti işbu Nizamname'nin icrasına memurdur". Mezkur devirde eski eserlerle alakalı en mühim meselelerden

[1660] "Yirmi dokuzuncu madde: Diyar-ı ecnebiyeden Memalik-i Osmaniye'ye ithal olunan âsâr-ı atîkanın yine diyar-i ecnebiyeye ihracı ve dahilde zuhur edenlerin Memalik-i Osmaniye'nin bir mahalden diğer bir mahalline nakli için ruhsat istihsali âsâr-ı mezkurenin hamil ve nâkılleri tarafından bir defterini yapıp Dersaadette Maarif Nezareti vasıtasıyla Müzeler Müdüriyetine ve taşralarda Maarif Meclis ve komisyonlarına ve onların bulunmadıkları mahallerde hükümet-i mahalliyeye vermekle hasıl olur. Diyar-ı ecnebiyeden Memalik-i Osmaniye'ye ithal olacak âsâr-ı atîkanın eshabı sekiz gün zarfında bir defterini kezalik Maarif Nezareti vasıtasıyla Müze Müdürlüğüne ve taşralarda Maarif Meclis ve Komisyonuna veya hükümet-i mahalliyeye itaya mecburdur."

[1661] "Otuzuncu madde: Zaten memalik-i ecnebiyeden getirilmiş âsâr-ı atîkanın yine diyar-ı ecnebiyeye ihracı ve dahilde zuhur etmiş bulunanların Memalik-i Osmaniye'nin ahar mahalline nakli mutlaka Müzeler Müdüriyetinin malumatı üzerine Maarif Nezaretinden mezuniyet-i resmiye istihsaline muhtaçtır. Âsâr-ı mezkureden müzeye lüzüm olanlarının iştirasına rağbet olunursa kıymetinin tediyesiyle iştira ve diğerlerinin ihraç ve nakline ruhsat itası Maarif Nezaretinin yed-i iktidarındadır."

birisi eski eser arama ruhsatının hangi makam tarafından verileceğidir. 1884 AAN'de ruhsat verme salahiyetinin "münhasıran" Maarif Nezaretine ait olduğu vurgulanmıştır. Ruhsat için müracaat ile lazım gelen muameleler yapıldıktan sonra bu hususta Babıali'den resmî emrin gelmesi de şarttır (m. 16)[1662].

Yapılan vurgunun sebebi, ecnebilerin böyle taleplerini sefaretleri vasıtasıyla Hariciye Nezaretine iletmeleri ve akabinde hiç Maarif Nezaretinin görüşüne müracaat edilmeden ruhsat verilmesi gibi bazı hadiselerin daha evvelce vuku bulmuş olmasıdır. Elde edilen tecrübeyle zaman içinde bu usul ve tatbikatın büyük ölçüde yerleştiği söylenebilir. Ancak yine de böyle hadiselerin önü tam olarak alınabilmiş değildir. Zira önceden verilmiş istisnai ruhsatların yenilenmesi ya da ihraç izni gibi hususlarda sefaretlerin bazen Hariciye Nezareti vasıtasıyla doğrudan Saray'a müracaat ederek padişahtan hususi müsaade almaları bahis mevzuu olmuştur.

Vazife ve salahiyet noktasında Maarif Nezareti ile zaman zaman çatışma yaşayan bir diğer makam Maliye Nezaretidir. Bazı definelerle sikkelerin muayyen şartlarda devlet hazinesine alınması tatbikatının neticesi olarak Maliye Nezareti, böyle buluntuların eski eser mahiyetinde olup olmadığı hususunda Maarif Nezareti ile ihtilafa düşmüştür. Ancak yukarıda sikkelerle alakalı başlıkta tetkik olunduğu üzere bir nesnenin eski eser mahiyetinde olup olmadığını takdir etme salahiyeti Maarif Nezaretine bağlı Müze-i Hümayun Müdürlüğündedir.

b. Müze-i Hümayun Müdürlüğü

1884 Nizamnamesi devrinde Müze-i Hümayun Müdürlüğünün eskiye nazaran daha da ehemmiyet kazandığı görülmektedir. 1881'de müdürlüğe tayin olunan Osman Hamdi Bey, Müze-i Hümayun teşkilatının inkişafında, koleksiyonlarının zenginleşmesinde ve Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eser politikasında mühim tesirlerde bulunmuştur. 1884 AAN'nin hazırlanmasına da doğrudan kendisi önayak olmuştur. Onun müdürlüğü zamanında Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi de hazırlanarak meriyete girmiştir (1899). Sultan II. Abdülhamid devri, Osman Hamdi Bey'in de gayretleriyle, Müze-i Hümayun'un binalarının yapıldığı, eski eser mevcudu cihetinden zenginleştiği ve tam manasıyla müesseseleştiği bir devre olmuştur[1663].

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, öncekinden farklı olarak Müze-i Hümayun Müdürlüğünün de rolü tebarüz ettirilmiş ve bu hususta bazı tafsilatlı hükümler getirilmiştir. Mesela

[1662] "Taharri ruhsatının itası Müzeler Müdüriyetiyle bade'l-muhabere münhasıran Maarif Nezaretine aittir ancak tahkikat-ı evveliye cereyan etmedikçe onuncu madde mucebince Babıaldien bi'l-istizan emr-i resmî alınmadıkça bu vazife istimal olunamaz."

[1663] Sönmez, "Sayda Kazısı", 781. Mevzubahis devrede yayınlanan yazılarda Müze'nin Avrupa'daki müzeler ayarında bir seviyeye geldiği ifade olunmaktadır (Shaw, 159). Zamanla müzedeki eski eser miktarının artması, müze binasının eserlerin teşhirine elverişsiz olması ve bazı yeni bulunan eserlerin müzenin kapısından dahi sığmaması gibi sebeplerle 1887'de yeni bir müze binası inşasına karar verilmiştir (*BOA*, İ..MMS., 93-3911; MV., 23-34). Çinili Köşk'ün karşısına yapılan iki katlı binada Müze'nin açılışı 1891 senesinde yapılmıştır. Bazen padişah kendi Hazine-i Hassasından destek olmuşsa da yine de yapılacak işler için finansal kaynaklar kâfi gelmemiştir. Yeni eserlerle beraber kısa vakitte dolan müzeye ilave edilen ikinci daire 1903'te, üçüncü daire ise 1907'de tamamlanmıştır (Cezar, 257-261, 266-274, 325). Türk ve İslam eserleri Çinili Köşk'te bırakılarak diğer arkeolojik eserler yeni binaya taşınmıştır (Şapolyo, 39).

eski eser arama ruhsatı müracaatlarında, Müze Müdürlüğünün mütalaası alınır (m. 10). Ruhsatın yenilenmesinde (m. 19), bir eski eserin memleket dahilinde naklinde (m. 29) ya da yurt dışına çıkarılmasında (m. 30, 32) yine Müze Müdürlüğünün ve Maarif Nezaretinin koordinasyonu tanzim olunmuştur. Eski eserlerin yurt içinde nakli ve yurt dışından ithali halinde eserlerin bir defteri Müze-i Hümayun Müdürlüğüne verilecektir (m. 29).

Doğrudan Müze ile alakalı hükümler de mevcuttur. Mesela ruhsatlı kazılarda bulunacak eski eserlerin "kamilen devlet müzesine ait" olduğu (m. 12), izinsiz olarak yurt dışına çıkarılırken ele geçen eski eserlerin "Müze namına" zapt ve müsadere edileceği (m. 31) hükme bağlanmıştır. Ruhsatname için alınacak harçlar, eski eserlerin müzayede yoluyla satılması halinde alınacak tellallık resmi, tesadüfen bulunan eski eserlerin arazi sahibiyle bedelen taksim edilmesi halinde alınacak bedel, Nizamname çerçevesinde alınacak para cezaları ve müsaderelerden elde edilecek hasılat *Müze sandığına* aittir (m. 27). Ziyaretçilerden alınan giriş ücretleri ve Müze'de satılan fotoğraf, model, fihrist gibi eşyalar da Müze'nin gelirlerindendir[1664].

1899 senesinde çıkarılan *Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi* (İçtüzüğü), Müze Müdürlüğünün teşkilatıyla vazife ve salahiyetlerini tanzim etmektedir. Buna göre Müze-i Hümayun, memlekette bulunan eski eserlerin keşif, muayene ve muhafazası için tedbirler almak; yürütülecek kazılarda bulunup Müze'ye nakledilecek ya da hâlihazırda Müze'de mevcut olan eserleri muhafaza, tanzim ve teşhir etmek ile bunlar hakkında neşriyat yapmak maksadıyla tesis olunmuştur (m. 1). Altı daireden müteşekkil Müze-i Hümayun'un birinci dairesi Yunan, Roma ve Bizans eserlerine; ikincisi Asur, Keldani, Mısır, Fenike, Hitit, Haceri ve sair geçmiş Arap, Asya ve Afrika kavimlerden kalma eserlere; üçüncüsü İslam sanatlarına ait eski eserlere; dördüncüsü sikkelere (meskukat-ı atîka), beşincisi tarih-i tabii (doğa tarihi) numunelerine ve altıncısı tarih ve arkeolojiye dair kitaplara tahsis olunmuştur (m. 2).

Müze-i Hümayun doğrudan doğruya Maarif Nezaretine bağlıdır ve bütün muamelelerini irade-i seniyye ile tayin olunmuş bir müdür yürütür (m. 3)[1665]. Müze müdürünün *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile *Dâhilî Nizamname*'nin ahkamını icra etmek, Müze'nin umumi bütçesini tanzim ettirmek ve diğer başka vazifeleri vardır (m. 8). Müdüriyete bağlı olarak bir muavin, daire muhafızları, muhasebeci, katipler ile sair memurlar vazifelendirilmiştir (m. 3-7)[1666].

Dâhilî Nizamname'de vilayetlerde kurulacak müzelere dair de hüküm vardır. Müze-i Hümayun Müdürlüğü tarafından münasip görülürse, Maarif Nezaretinin de muvafakatiyle bir vilayette Müze-i Hümayun şubesi açılabilir. O vilayette bir âsâr-ı atîka memuru bulunuyorsa o memur, yoksa

[1664] Gerçek, 127-128.
[1665] *Nizamname-i Dâhilî* layihasını müzakere eden Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi, Müze-i Hümayun Müdürüyetinin bir *daire-i mahsusa* olduğunu, müdürünün dahi *birinci derecede* bulunan müdürler gibi irade-i seniyye ile nasb ve tayin buyrulmasının tabii bulunduğunu ifade etmektedir (*BOA*, İ..MMS., 105-4464).
[1666] Maarif kayıtlarına göre 1894'te Müze-i Hümayun'da müdür ve muavin haricinde 11 idari personel vazife yapmaktaydı. Bkz. Gerçek, 121-122.

münasip görülecek başka bir zat, *Dâhilî Nizamname* ahkamına riayet etmek kaydıyla müzeye nezaret edecektir (m. 14). 1898'de Bergama'da daha sonra müze halini alacak bir eski eser deposu yapılmış[1667]; 1899'da Konya[1668], 1901'de Kudüs[1669] ve Sivas[1670] ile 1904'te Bursa'da[1671] vilayet mekteb-i idadilerine bağlı olarak Müze-i Hümayun şubeleri açılmıştır.

c. Mülki İdareler

Nizamname'de eski eser arama, nakletme ya da başka hususlarda merkezdekiler haricinde taşrada da vazifeli ve salahiyetli makamlardan bahsolunmuştur. Mülki idarelerin bu çerçevede vazifeleri, mülga 1874 Nizamnamesi'nde sayılanlarla benzerdir[1672]. Yalnız bazı noktalarda daha tafsilatlı hükümler getirilmiştir. Mesela eski eser arama ruhsatı talep edenler İstanbul dışında iseler arz edecekleri resmî istidanameyi ve arama yapılacak yerin hududunu gösteren bir haritayı valiliğe takdim ederler. Ardından mülki idarece tahkikat yapılır ve hususi mütalaa ile birlikte evraklar Maarif Nezaretine gönderilir (m. 15).

Ayrıca 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde farklı olarak, bazı hallerde mahallî maarif meclisi ve komisyonlarına da vazife verilmiştir. Mesela ruhsatlı kazılarda bulunan eserlere dair tutulacak defterin bir nüshası mahallî maarif meclisi veya komisyonuna, bunların bulunmadığı yerlerde mülkî idareye teslim edilerek orada hususi bir deftere kaydedilir ve Maarif Nezaretine gönderilir (m. 11). Yurt dışından eski eser ithal etmiş olan kimse buna dair bir defteri 8 gün içinde taşrada maarif meclis ve komisyonlarına veya mülki idareye vermekle mükelleftir. Böyle bir eski eseri tekrar yurt dışına çıkarmak ya da yurt içindeki bir eseri yine yurt içinde başka bir mahalle nakletmek isteyenler buna dair tutulacak defteri taşrada maarif meclis ve komisyonlarına, onların bulunmadığı yerlerde ise mülki idarelere teslime mecburdur (m. 29).

d. Muhtelif Müesseseler

1884 Nizamnamesi devrinde eski eserlerin muhafazası ve müzeciliğe dair faaliyetlerin daha da yaygınlaştığı görülmektedir. Dersaadet Ticaret Odası'nın teklifi üzerine 1890'da Sultan II. Abdülhamid'in iradesiyle "Dersaadet Numunehane-i Osmanî" adında bir ticaret müzesi tesis edilmiştir. Osmanlı memleketinde istihsal edilen malların tanıtımını yapan ve uluslararası ticaret ile sanayiyi geliştirmeyi hedefleyen bu müzenin, 1892'de Rusçuk ve Sofya'da şubeleri de açılmıştır[1673].

[1667] Süleyman Özkan, "Kuruluşundan 1938 Yılına Kadar İzmir Arkeoloji Müzesi", *İzmir Araştırmaları Dergisi* 8/17 (2022), 19.
[1668] Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 87.
[1669] Beatrice St. Laurent - Himmet Taşkömür, "The Imperial Museum of Antiquities in Jerusalem, 1890-1930: An Alternative Narrative", *Jerusalem Quarterly* 55 (2013), 17.
[1670] Koşay vd., 1/298-299.
[1671] İsmail Yaşayanlar, "Devlet, Arkeoloji ve Âsâr-ı Atîka: Vilayet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümâyûn Bursa Şubesi", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/35 (2018), 568.
[1672] Mesela tesadüfen eski eser bulan kimse, taşrada en geç 10 gün içinde mülki idareye haber vermekle mükelleftir (m. 25).
[1673] Nazır, 106-111; Şefik Memiş, *Dersaadet Numûnehâne-i Osmânî* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2022), 39 ve devamı.

1897'de ise İstanbul'da Kasımpaşa'daki tersanede "Bahriye Müzesi" kurulmuştur[1674]. Ayrıca Sultan II. Abdülhamid'in Yıldız Sarayı'nda hususi bir müzesi veya koleksiyonu olduğu da bilinmektedir[1675].

1888'de Aydın Piskoposu tarafından Maarif Nezaretine yazılan bir istida ile Vilayet dahilindeki Rum Mektebi'nde bir müze tesisi için izin istenmiştir. İstidada, "havalide bulunan eski eserlerden Müze-i Hümayun için ehemmiyetli görülmeyenlerin Mektep tarafından satın alınabileceği, böylece bunların hususi bir yerde muhafazasının temin edilebileceği ve tesis edilecek müzenin Maarif Nezaretinin münasip göreceği bir memurun daimi nezareti altında tutulabileceği" ifade olunmuştur[1676]. Verilen cevaba ve hadisenin akıbetine dair malumata tesadüf edilememiştir. Ancak yakın tarihli başka vesikalarda görüldüğü kadarıyla Aydın Müze-i Hümayun memuru, İzmir Evanjelik Rum Mektebi'nde mütevellileri tarafından bir müze tesis edildiğini ve Rum ahali tarafından ele geçirilen eski eserlerin nizama aykırı olarak gizlice oraya götürdüklerini ihbar etmiş; Nizamname'ye göre böyle eserlerin zapt ve müsaderesinin ve ayrıca faillerin cezalandırılmasının icap ettiğini bildirmiştir. Nihayetinde nizama aykırı faaliyetin menedilmesi hem Vilayete emredilmiş hem de Rum Patrikhanesine tebliğ edilmiştir[1677].

1895'te Girit'te Kandiye Rum Cemiyet-i İlmiyesi'nin de benzer bir istidası olmuş; tesis etmiş oldukları müzenin, Müze-i Hümayun'a bağlanması talep edilmiştir. Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Girit'teki eski eserlerden haberdar olmayı temin edeceğinden bunu faydalı bularak muvafakat vermiş; Maarif Meclisinin tensibinden sonra Şura-yı Devlette de mesele görüşülüp karara bağlanmış ve nihayetinde irade-i seniyye sâdır olmuştur[1678].

2. İdari Koruma Faaliyetleri

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrindeki idari koruma faaliyetleri çerçevesinde, eski eserlerin tespit ve tesciline dair tatbikat, idare tarafından yürütülen arama ve kazılar ile eski eserlerin muhafazasına dair diğer tedbirler aşağıda tetkik olunacaktır.

a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili

1884 Nizamnamesi'nde memleket dahilindeki bütün eski eserlerin tespit ve tesciline dair doğrudan bir hüküm yoktur. Ancak bazı hükümleri eski eserlerin tespit ve tesciline dolaylı olarak vesile olmaktadır. Mesela ruhsatlı kazılarda bulunan eski eserler bir deftere kaydedilir ve bunlar Maarif Nezaretinde tutulur (m. 11). Keşfedilen eserlerin tamamı Müze'ye lüzumlu ya da nakledilmesi mümkün görülmese dahi kayıtlarının tutulması temin edilmiştir. Bir eski eserin ülke içinde bir yerden

[1674] Şapolyo, 81.
[1675] Shaw, 186.
[1676] *BOA*, MF.MKT., 99-7 (7 Şevval 1305 / 17 Haziran 1888).
[1677] *BOA*, MF.MKT., 99-77 (23 Şevval 1305 / 3 Temmuz 1888). İki hadisede bahsi geçen mekteplerin aynı müesseseler olup olmadığı tarafımızca tespit edilememiştir.
[1678] *BOA*, MF.MKT., 276-59; İ..MF.., 3-26.

bir yere nakli izne tâbidir ve bu eserler de resmî makamlarca kayda alınarak Maarif Nezaretine bildirilir (m. 29).

Esasında Nizamname ile eski eserler üzerinde devlet mülkiyeti prensibi kabul edilmiştir ve eski eserlerin kanuni himayeye tâbi olmaları için ayrıca bir tescil muamelesi lazım değildir. Ancak memleketteki eski eserleri tespit etmek, dolaylı olarak devletin mülkiyet hakkının muhafazasını temin edeceği ya da eski eserlerin tahribine veya kaçırılmasına mâni olacağından ehemmiyetli görülmüştür. Nitekim Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'nde, ülke içinde mevcut bütün eski binaların keşif, muayene ve muhafazası için lazım gelen tedbirleri almak, Müze-i Hümayun'un maksatlarından biri olarak sayılmıştır (m. 1).

Müze-i Hümayun Müdürlüğü tarafından zaman zaman vilayetlerde teftiş ve keşif çalışmaları yapıldığı bilinmektedir. Mesela 1892'de Konya Vilayeti'nden, şehirdeki Selçuklular ve Beylikler zamanından kalma eski eserlerin tespit ve muhafazasıyla harap halde olanlarının ayrıca bildirilmesi ve Müze'de teşhire şayan görülenlerinin gönderilmesi istenmiştir[1679]. 1893'te Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Maarif Nezaretine yazdığı muhtırada; Yunanlar, Romalılar, Araplar ya da Selçuklular devrinden kalma olup Osmanlı memleketinde mevcut eski hayır eserleri ve tesislerin içerisinde bulunan eski eserlerin, Maarif Müdürleri ve mülkiye memurları vasıtasıyla tespit edilerek fotoğraflarının ve eserlerle alakalı malumatın merkeze yollanması ifade olunmuştur[1680]. Müdür Muavini Halil Edhem Bey, 1898'de bizzat Konya'ya giderek Türk-İslam eski eserlerini tetkik etmiş ve bir rapor hazırlamıştır. Akabinde şehirdeki eski eserlerin tespit ve muhafazası için Konya'da beş kişilik bir komisyon tesis olunmuştur. Tespit edilen menkul eski eserler vilayet merkezindeki Konya İdadi Mektebi'ne toplanmış, tamire muhtaç gayrimenkul eski eserler ise restore edilmiştir[1681]. Benzer çalışmaların başka şehirlerde de yürütüldüğü, mesela Selanik'te bazı camilerin ve eski binaların tespit olunarak vilayet salnamelerinde eski eser olarak kaydedildiği görülmektedir[1682].

Müze'de mevcut veya hâlihazırda diğer devlet makamlarının elinde bulunan eski eserlerin tasnifi ve kataloglanması da yine bu meyanda mühimdir. Çalışmanın dördüncü bölümünde, Salomon Reinach'ın davet olunduğu ve onun yardımlarıyla 1882'de Müze'deki eski eserlerin bir kataloğunun hazırlandığı ifade edilmişti. Müze'deki eserlerin tasnifine devam edilmiş, ayrıca çeşitli kataloglar hazırlanarak neşrolunmuştur[1683]. Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'ne göre müdür, her sene

[1679] *BOA*, DH.MKT., 2031-85; 2034-5; Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 95.
[1680] Koşay vd., 2/353-354.
[1681] Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 95-96.
[1682] Şahin, "Selanik", 341.
[1683] Mesela Osman Hamdi Bey tarafından Lühud ve Mekabir-i Atîka Kataloğu (1893), Âsâr-ı Heykeltıraşî Kataloğu (1894), Âsâr-ı Himyeriyye ve Tedmüriyye Kataloğu (1897), Âsâr-ı Mısriyye Kataloğu (1899) hazırlanmıştır. Altı ciltten oluşan ve Emevîler, Abbasîler, Selçuklular, Moğol ve Türkistan Hanları, Anadolu Türk Beylikleri ve diğer zamanlardan kalma sikkelerin kataloglandığı Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu'nun beş cildi bu devrede İsmail Galib, Mehmed Mübarek ve Ahmet Tevhid tarafından hazırlanmıştır. Bkz. Ayşe Ersay Yüksel, "Osmanlı Müzeciliğinin İşleyişine Bir Örnek: Müze-i Hümâyûn Kurşun Mühür Kataloğu", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/1 (2021), 218; Mertkan Karaca, "An Introductory Inquiry on Museums' Educational Role in the Late Ottoman Empire (1839-1915)", *MSGSÜ Sosyal Bilimler* 1/25 (2022), 76.

sonunda Müze'nin vaziyetini, bir sene içinde satın alınmış ya da Müze'ye hediye edilmiş eserler ile kazılar neticesinde Müze'ye alınan eserler hakkında bir rapor hazırlayarak Maarif Nezaretine arz etmekle vazifelidir (m. 9). Ayrıca üç ayda bir Müze dairelerinde bulunan eşyayı muhafızlarla beraber muayene ederek defterini hazırlayacaktır (m. 12).

b. Kazı ve Arama Faaliyeti

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre, hususi şahıslarca yürütülen kazılarda meydana çıkarılan eski eserler de kanunen devlete ait olduğundan, hükümet bizzat kazı yapmasının, devlet mülkiyetinin tesisi hususunda *hukuki* bir değeri yoktur. Bununla beraber, memleketteki eski eserlerin doğrudan devlet tarafından keşfedilip ilk elden muhafaza altına alınması fiilen büyük ehemmiyet taşır. Bu devirde memleketteki eski eserleri keşif ve muhafaza maksadıyla Müze-i Hümayun tarafından pek çok kazı yapılmış ve bulunan eserler Müze'ye alınmıştır. Öyle ki bazı yazarlar bu devri "milli kazılar devri" olarak isimlendirir[1684].

Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü sırasında Müze-i Hümayun namına ilk olarak 1883'te yürütülen Aydın ve Nemrut kazılarından, çalışmanın dördüncü bölümünde bahsolunmuştu. Bahsi geçen kazılardan sonra, 1887'de Sayda kazılarında mühim eserler bulunmuş ve İstanbul'a nakledilmiştir. Lahitler Çinili Köşk'ün kapısından sığmadığı için yeni binaların yapılmasına ihtiyaç duyulmuş, hatta Müze sonradan yeni eserleriyle birlikte "Eski Lahitler ve Mezarlar Müzesi" olarak da anılmıştır. Sayda kazıları ve keşifler, Müze-i Hümayun'un ve Osman Hamdi Bey'in dünya çapında şöhret kazanmasına vesile olmuştur[1685]. Ardından Pınarbaşı (1887), Tralles (1888), Lagina (1891-1892), Sippar (1893), Kadeş (1894), Bozöyük (1895), Yortan (1901), Tedmür (1902), Tralles (1902-1903), Alabanda (1905) ve Rakka'da (1905) Müze-i Hümayun namına kazılar yapılmıştır[1686]. Nizamname'de hususi şahıslara ait arazilerde yapılacak kazılar için malikinin rızasının alınmasının şart olduğu, malik ile anlaşılamazsa arazinin *istimlak* edilebileceği tanzim olunmuştur (m. 6). Ancak tatbikatta böyle bir misale tesadüf edilmemiştir[1687]. Yukarıda zikrolunan kazıların mirî ya da hazine-i hassaya ait arazilerde yürütüldüğü düşünülebilir.

Müze-i Hümayun'un bütün bu kazıları yürütmek için bütçesi kâfi gelmediğinden zaman zaman padişah tarafından hususi olarak bütçe tahsis edilmiştir[1688]. Kazıların başında bizzat Müze-i Hümayun memurları bulunurken zaman zaman ecnebi arkeologlar da ekip içinde yer almışlar ve

[1684] Cezar, 313; Koçak, 102.
[1685] Cezar, 316-317; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 116-119.
[1686] Sümer Atasoy, "Türkiye'de Müzecilik", 6/1463; Koçak, 109-117; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 116.
[1687] 1902 tarihli bir vesikada, Nablus'ta içinde kıymetli âsâr-ı atîkanın bulunduğu umulan bir mirî arazinin, Şura-yı Devlet kararına istinaden, ferağ ücreti ve arazi etrafına inşa edilen duvar bedeli mutasarrıfına ödenmek suretiyle, başkasına tefviz olunmamak üzere devlet namına satın alındığı görülmektedir. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 607-29.
[1688] Sayda kazısı için Maarif Nezareti 250 Osmanlı lirası hususi bütçe talep etmiş ve Sultan II. Abdülhamid'in muvafakatiyle ödenek tahsis olunmuştur (*BOA*, İ..DH.., 1081-84805; Cezar, 316). Pınarbaşı (Çanakkale), Sippar (Bağdat) ve Hama (Suriye) kazıları da doğrudan Sultan II. Abdülhamid tarafından finanse edilmiştir (*BOA*, Y..MTV., 26-69; 70-62; 107-10; Cezar, 325; Koçak, 109-110).

çalışmalara katılmışlardır[1689]. Bazı ecnebi arkeologların doğrudan Müze-i Hümayun namına olarak kazı yürüttüğü de vakidir[1690]. Vilayetlerdeki idareciler ya da memurlar tarafından bulunan eserlerin Maarif Nezareti ile muhabere edilerek İstanbul'a gönderilmesine dair misallere bu devirde de rastlanmıştır[1691].

Vilayetlerdeki İslami eserlerin tarandığı, eski ve harap haldeki binalardaki kıymetli parçaların müzelerde muhafaza altına alındığına dair misaller de vardır[1692]. Mesela Konya'da harap halde bulunan tarihî binaları Müze-i Hümayun Müdür Muavini Halil Edhem Bey teftiş etmiş, bazı eski eserler muhafaza maksadıyla İstanbul'a getirtilmiştir[1693]. Yine Selanik'te Aya Yorgi ve Aziz Panteleimon kiliselerinden çevrilmiş Hortacı Süleyman ile İshakiye camilerindeki kürsülerin Müze'ye alınmış olduğu bilinmektedir[1694].

c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler

Eski eserlerin muhafazasına dair tedbirlerden belki en mühimi ruhsatsız kazılara ve kaçakçılığa mâni olmaktır. Tetkik olunan vesikalardan, Maarif Nezaretinin, vilayetlerdeki maarif müdürlerine ruhsatsız kazı ve arama yapılmasına müsaade olunmaması istikametinde talimat verdiği; ancak bunun kifayet etmeyeceği düşünülüp 1899'da Dahiliye Nezaretinin, vilayetlere ve merkeze bağlı livalara (*elviye-i gayri mülhaka*) bir tebliğ yazdığı anlaşılmaktadır. Buna göre, liva merkezlerindeki idadi müdürlerinin ve maarif komisyonları şubelerinin, kasabalarda bulunan rüştiye muallimlerinin, mutasarrıf ve kaymakam gibi mülkiye memurlarının, nahiye müdürleri ile polis ve jandarma zabitlerinin müştereken lazım gelen takibatı yapması emrolunmuştur[1695]. Vilayetlerde böyle memurların ruhsatsız kazılara ve kaçakçılığa mâni olma gayretleri bilinmektedir. Mesela Alanya Kazası Kaymakamı Halil Kamil Bey, Müze-i Hümayun Müdürlüğünün fahri memuru olarak vazife yapmış; kazası dahilinde yapılan arkeolojik araştırmaları dikkatle takip ederek kaçak kazılara engel olmuştur[1696].

Eski eserlerin yerlerinden alındığı, kaçak kazılarda bulunduğu ya da izinsiz olarak ticareti yapıldığı haber alındığında bu tür faaliyetlere mâni olunup ele geçebilen eserlerin devletçe zapt edildiği görülmektedir. 1893 tarihli bir vesikada, Samsun ve Giresun'da eski eser aramak için kaçak kazılar yapıldığı ve bazı eski eserler bulunduğuna dair ihbar üzerine; kazıların derhal menedilmesi ve çıkarılmış nesnelerin gönderilmesi bildirilmiştir[1697]. 1895'te Basra'da eski eser harabelerinde gizlice

[1689] Mesela Lagina kazısında Chamonard da bulunmuş ve kazı sonrasında neşriyat yapmıştır (Cezar, 319).
[1690] Sippar'da Scheil, Kadeş'te Gautier, Yortan'da Paul Gaudin ve Boğazköy'de Winckler, böyle Müze namına kazı yürütmek üzere vazifelendirilmiştir (*BOA*, İ..MF.., 2-16; İ..HUS., 134-18; Cezar, 322-324; Koçak, 110-117).
[1691] Mesela 1894'te Musul valisi, bulunan kıymetli bir heykeli Müze-i Hümayun'a göndermiştir (*BOA*, Y..MTV., 96-12; Koçak, 111). Alanya Kaymakamı Halil Kamil Bey, âsâr-ı atîka-yı İslamiye'den mühim bazı eserler ortaya çıkararak Müze-i Hümayun'a gönderdiği için mecidiye nişanıyla taltif edilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 454-2).
[1692] Bazı misalleri yukarıda "Türk-İslam Eserleri" başlığında tetkik edildiğinden burada tekrarına lüzum görülmedi.
[1693] *BOA*, MF.MKT., 524-12 (10 Cemâziyelevvel 1318 / 5 Eylül 1900); Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 110-111.
[1694] Mendel, *Catalogue II*, 393; Shaw, 39.
[1695] *BOA*, DH.MKT., 2222-77 (9 Rebîülevvel 1317 / 18 Temmuz 1899); Z. Çelik, *About Antiquities*, 152.
[1696] Muşmal, *Eski Eser Politikası*, 84.
[1697] *BOA*, MF.MKT., 181-31; Şahin, 140.

kazı ve kaçakçılık yapan bedevilerin faaliyetleri Vilayet tarafından engellenmeye çalışılmıştır[1698]. 1889'da Sayda Fransız konsolosu vekilinin oğlu, iki parça eski eseri kaçırırken yakalanmış; eserlere hükümet tarafından el konulmuş ve fail hakkında kanuni muamelenin yapılması Suriye Vilayetine bildirilmiştir[1699]. Baalbek'te 1900-1902 seneleri arasında kazı komiseri olarak bulunurken Sayda'da kaçak kazılar yapıldığı ihbarı üzerine vazifelendirilen Makridi Bey, saklanan eserleri bulmuş ve kaçakçılığa mâni olmuştur[1700]. 1903 senesinde, Suriye ve Filistin havalisindeki harabelerde kaçak kazılar yapıldığının ve çıkarılan eski eserlerin tüccarlara satıldığının haber alınması üzerine; kaçakçılığa mâni olunması için gümrük idareleri ile sahil muhafaza memurlarının fevkalade dikkat ve itina göstermesi Rüsumat Emaneti vasıtasıyla tamimen tebliğ edilmiştir[1701].

Ecnebilerin eski eserlerin bulunduğu harabelere yakın yerlerden arazi satın almaları ve oralarda kaçak kazılar yapmaları mesele olmuştur[1702]. Şura-yı Devlet, Bundan doğan mahzurların giderilmesi için alınacak tedbirler hakkında müzakere etmek için Osman Hamdi Bey'i davet etmiştir[1703]. Ancak toplantı neticesinde nasıl karar alındığına dair malumata tesadüf olunamamıştır[1704].

Taşrada gerek idarenin yürüttüğü kazılarda ortaya çıkarılan gerek illegal faaliyet esnasında el konulan ve gerek hibe ya da satın alma yoluyla elde edilen eski eserlerden "mühim ve lüzumlu" görülenleri mülki idare tarafından İstanbul'a gönderilirdi. Geri kalan eski eserlerin ise mahallinde muhafazası mülki idarelerin bir vazifesiydi. Memleketin muhtelif yerlerinde açılan Müze-i Hümayun şubeleri, teşhir ya da tedrisat maksadından ziyade o şube havalisinde ele geçen eski eserleri topluca muhafaza etme maksadına matuf olarak açılmıştır. Müze-i Hümayun şubesinin bulunduğu mülki idarenin maarif müdürleri, müzenin de tabii müdürü olarak vazifeli görülmüştür. Bir vesikaya göre Sadaret, Vilayetlerde bulunan âsâr-ı atîkanın muhafazası için Bergama, Konya, Kudüs, Sivas ve Bursa'daki şubeleri faydalı gördüğünden bunlara ilaveten Beyrut, Aydın, Trabzon, Bağdat, Yanya ve Selanik gibi mühim vilayetlerde Müze-i Hümayun şubelerinin tesis olunması hususunda Maarif Nezaretinin mütalaasına müracaat etmiştir[1705].

[1698] *BOA*, MF.MKT., 257-24.
[1699] *BOA*, MF.MKT., 97-5.
[1700] Aziz Ogan, "Th. Makridi'nin Hatırasına", *Belleten* 5/17-18 (1941), 165-166.
[1701] *BOA*, DH.HMŞ., 9-4 (26 Mayıs 1321 / 20 Ağustos 1903); Shaw, 122-123.
[1702] Z. Çelik, "Defining Empire's Patrimony", 461.
[1703] *BOA*, MF.MKT., 787-6 (7 Rebîülâhir 1322 / 21 Haziran 1904).
[1704] Bahsi geçen toplantıdan evvel, 1900 ila 1904 arasında vuku bulan bazı yazışmalarda Müze-i Hümayun Müdürlüğü ile Maarif Nezaretinin, "hafriyat icrası için âsâr-ı atîka harabeleri civarındaki arazinin ecnebiler tarafından iştira edilmekte olmasından mütevellit mehazırın izalesi zımnında" Nizamname'ye madde ilave edilmesini teklif ettiği görülmektedir. Meselenin Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesinde görüşüldüğü ve ekseriyetle layihanın kabul edildiği anlaşılmaktadır (*BOA*, ŞD., 218-33). Ancak neticede irade-i seniyyenin sâdır olup layihanın kanunlaştığına dair kati malumata rastlanmamıştır. Bahsi geçen toplantının tarihi, mezkur karardan 8-9 ay sonradır. Şu hal, bu ikisinin irtibatlı olduğunu düşündürmektedir. Nihayetinde meselenin tanziminin, yeni hazırlanacak Nizamname'ye (1906 AAN) bırakıldığı söylenebilir.
[1705] Koşay vd., 2/206-207.

3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Mekanizmaları

a. Mükellefiyetler ve Cezai Hükümler

Nizamname'nin beşinci faslı "ahkam-ı cezaiye" başlığını taşır. 1874 ve hatta 1869 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinde olduğu gibi, 1884 AAN'de de 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesine atıf yapılmıştır. Umumi ya da hususi mahallerde mevcut eski eserlere zarar verenlerin tazminat ve para cezasına ilaveten bir aydan bir seneye kadar hapis cezasıyla da mesul tutulacağı hükme bağlanmıştır (m. 33).

Nizamname hükümlerinden doğacak davalar nizamiye mahkemelerinde (*mehakim-i adiyede*) görülür (m. 36)[1706]. Mesela 1901 senesinde Sivas'ta Şifaiye Medresesi'ndeki türbenin kapısı üzerindeki çini kabartmaların mütevelli tarafından sökülerek yerlerinin kireçle doldurulduğu haber alınınca Sivas Maarif Müdüriyeti, bu fiilin *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre cezalandırılması lazım geldiğinden bahisle "mahkeme-i nizamiyede" dava açmıştır. Sivas Maarif Müdürünün ifadesine göre maznun, birilerinin arka çıkmasıyla bidayet mahkemesinde beraat etmiş olduğundan; Maarif Nezareti, davanın başka bir vilayette istinafen görülmesi için Adliye Nezaretine yazı yazmıştır[1707].

Nizamname'ye göre, *tesadüfen* ortaya çıkarılan eski eserleri bulup da müddeti içinde ihbar mükellefiyetini yerine getirmeyenler, hak sahibi olabilecekleri yarım hisseden mahrum kaldıktan başka, eserin dörtte biri kıymeti kadar para cezasına çarptırılır ve eğer eser telef olmuşsa ayrıca bedeli de tazmin ettirilir (m. 34)[1708]. Mesela İstanbul'da tesadüfen sikkeler bulup haber vermeyen kimseler hakkında para cezası tatbik edilmiş ve sikkeler de el konularak Müze'ye alınmıştır[1709].

Nizamname'ye lafzen bakıldığında *kaçak* kazı neticesinde eski eser bulup telef edenler için dahi böyle bir para cezası tanzim olunmamıştır. Yalnız ruhsatsız kazılardan çıkarılan eski eserlere tamamen el konulacağı ve eğer telef edilmişse kıymetlerinin tazmin ettirileceği geçmektedir (m. 13). 1874 AAN'de ise böyle kazı yapanlar için ayrıca para ve hapis cezası da kabul edilmişti (m. 7). Dolayısıyla ilk bakışta mezkur 13. madde hükmü cezai değil, hukuki bir hüküm olarak düşünülebilir. Zira ruhsatsız kazılarda bulunan eserler zaten tamamen devlet malıdır ve zapt edilir. Ancak tetkik olunan vesikalardan anlaşılan, *tesadüfen* veya *ruhsatsız* kazılardan bulunduğuna bakılmaksızın, müddet içinde ihbar edilmeyip gizlenen eski eserlere el konulduğu ve haberdar olup da bildirmeyenlere ise para cezası tatbik edildiğidir.

[1706] Öte yandan, Nizamname'nin kadılıklara da gönderildiği anlaşılmaktadır. Mesela Sivrihisar kadılığına ait şer'iye sicilinde, 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin kaydedildiği görülmektedir. Bkz. İsmail Kalaycı, *10 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicili Çeviri Yazısı ve Tahlili* (Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), s. 196-198.

[1707] *BOA*, MF.MKT., 567-17; R. Aydın, "Koruma Ve Yağma", 666.

[1708] İşbu madde 1874 AAN'nin 25. maddesi hükmüyle benzerdir. Ancak orada eserden devlete ait olan hisse haricinde kalan kısmın kıymetinin dörtte biri meblağında bir para cezası alınırdı. Hisse sahibinin hakkından mahrumiyeti ise bahis mevzuu değildi.

[1709] *BOA*, MF.MKT., 98-31 (10 Şaban 1305 / 22 Nisan 1888).

Mesela İzmir'de ahalinin buldukları eski eserleri Evanjelik Rum Mektebine götürdükleri ve orada bir müze tesis edildiği haber alındığında, eserlere el konulması ve faillerden para cezası alınması Maarif Nezaretinden Aydın Vilayetine bildirilmiştir[1710]. Antakya'da bir şahıs babasından kaldığını iddia ettiği Büyük İskender zamanından kalma 1000 adet sikkeyi müddeti içinde ihbar etmeyip sakladığı için sikkelere el konulmuş ve ayrıca para cezası alınmasının gerektiği Müze-i Hümayun tarafından bildirilmiştir[1711].

1900 tarihli bir vesikaya göre, Diyarbakır'da iki şahıs buldukları definedeki altınlar ile yüzük ve bilezikleri sakladıkları için aleyhlerinde Diyarbakır Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesinde dava açılmıştır. Yargılama neticesinde, "maznunların sakladıkları eşyanın bedelinin tahsiline ve bu bedelin dörtte biri miktarınca da para cezasına hükmolunduğu" Diyarbakır Müze-i Hümayun memuru tarafından bildirilmiştir[1712]. Bahsi geçen vesikada, bulunan nesnelerin eski eser olup olmadıklarına dair bir malumat yoktur. Şu hal, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin mezkur cezai hükmünün defineler için de tatbik edildiğini düşündürmektedir. Nitekim başka vesikalarda da kaçak kazılar vasıtasıyla buldukları defineyi gizleyenler hakkında cezai tahkikat ve muhakeme yapıldığına dair misaller vardır[1713].

Eski eserlerin Nizamname'ye aykırı olarak nakline dair para cezası tayin eden 35. madde, 1874 AAN'de de benzeri olmayan yeni bir hüküm getirmiştir. Bazı cihetlerden izaha muhtaç olan madde metni, şöyledir: "Memalik-i Osmaniye'de zuhur eden âsâr-ı atîkanın bir mahalden diğer mahalle naklinde *otuz ikinci maddenin hilafında* hareket edenlerden bir altından beş altına kadar ceza-yı nakdî alınır". Madde metni ilk bakışta yurt içinde naklolunacak eski eserlere dair bir hüküm gibi görünmektedir. Ancak atıf yapılan 32. madde, *yurt dışına* çıkarılması istenen eski eserlere yapılacak muamelelerle alakalıdır. Gerçi Nizamname'ye göre yurt içinde eski eserlerin nakli de resmî izne tâbidir, fakat bunu tanzim eden 30. maddede bir müeyyideden bahsedilmemiştir. Dolayısıyla mezkur 35. maddede açıkça "32. maddenin hilafında" denmeseydi, cezai hükmün pekala yurt içinde nakledilecek eserler için de cari olduğu söylenebilirdi. Şu halde bahsi geçen cezai hükmün yalnız yurt dışına ihraca dair olduğu anlaşılmaktadır.

Nizamname'nin 31. maddesinde açıkça, izinsiz olarak yurt dışına çıkarılırken ele geçirilen eski eserlerin Müze namına "zapt ve müsadere" edileceği hükme bağlanmıştır. 1874 AAN'nin 34. maddesi de benzerdir. Müsadere tabirinin kullanılması, ihracına teşebbüs edilen eski eserin *hususi mülkiyet* altında olması ihtimalinde de işbu hükmün cari olduğunu göstermesi cihetinden mühimdir. Zapt (el koyma) tasarrufu ise zaten diğer eski eserler, yani devlet malı olanlar için bahis mevzuudur.

[1710] "… Âsâr-ı Âtîka Nizamnamesi ahkamınca bu misilli ketmolunan âsârın müsadere ve zaptıyla beraber mütecasirlerinden dahi ceza-yı nakdî alınması icap eylediğinden…" *BOA*, MF.MKT., 99-77 (23 Şevval 1305 / 3 Temmuz 1888).
[1711] *BOA*, MF.MKT., 218-6 (1 Safer 1312 / 4 Ağustos 1894).
[1712] *BOA*, MÜZ..ARK.., 51-37.
[1713] Mesela 1888'de Tarsus'ta yaşanan bir vaka için bkz. *BOA*, DH.MKT., 1569-90; Ulutaş, 242-243. 1892'de Samsun'da benzer bir vaka ve tatbikat için bkz. *BOA*, MF.MKT., 185-57; 180-122; 149-119; HR.TH.., 131-27.

Mevzuyla alakalı olarak, 1886 tarihli bir vesikada görülen tatbikat dikkat çekicidir. Vesikaya göre izinsiz olarak Beyrut'tan yurt dışına kaçırılırken yakalanan 254 adet eski esere Rüsumat İdaresi tarafından el konulmuş ve nesneler Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir. Rüsumat İdaresi, Nizamname'ye göre para cezasının alınmasının da lazım geldiğini; fakat el koyma esnasında gümrük resmi dört misliyle tahsil edilmiş olduğundan başkaca bir para alınamadığını Maarif Nezaretine yazmıştır. Ayrıca "âsâr-ı atîkadan addolunamayıp nizamen tevkife hak ve salahiyet görülemeyenler hangisi ise sahibine iade olunmak üzere" geri yollanması da ifade edilmiştir[1714].

b. Teşvik Mekanizmaları

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde mükafata dair hüküm bulunmamasına rağmen tatbikatta muhbirlere eski eserin kıymetinin %10'u nispetinde ihbariye verildiğine dair misaller çalışmanın dördüncü bölümünde tetkik olunmuştu. 1884 AAN hazırlanırken arz edilen 1882 tarihli layihada, alınacak para cezasının yarısının, suçu ihbar eden kimseye verileceği hükmü yer alıyordu[1715]. Mamafih 1884 AAN'de mükafata dair bir bahis yoktur. Fakat 1884 AAN devrinde, bir yerde eski eser bulunduğunu veya gizlendiğini ihbar edenlerin ihbariye talep ettiğine ve muhbirlere mükafat verildiğine ya da bu kimselerin muhtelif şekillerde taltif edildiğine dair bazı hadiseler vakidir.

Mesela 1894'te İstanbul'da, bir kimsenin elinde Büyük İskender devrine ait sikkeler bulunduğu ihbar edilince zabıta sikkelere el koyarak Müze-i Hümayun'a teslim etmiş; muhbir ise *ihbariye* talebinde bulunmuştur. Maarif Nezareti tarafından görüşü sorulan Müze-i Hümayun Müdürlüğü, muhbirin talebinde haklı olduğunu; fakat Nizamname'de bir mahalde ya da bir kimsenin elinde saklanan eski eseri ihbar edene ne nispetle ihbariye verileceğine dair sarahat bulunmadığını ifade etmiştir. Bu ve sonraki hadiselerde verilecek ihbariye hakkında bir had tayin edilmesi için mesele Şura-yı Devlet'e havale edilmiş, neticede eserlerin Müze-i Hümayunca takdir edilecek kıymetinin %20'si kadarının ihbariye olarak ödenmesi kararlaştırılmıştır[1716]. 1902 tarihli başka bir vesikadaki yazışmalardan, Tiran'da bir arazide bulunan eski eseri ihbar eden kimsenin ihbariye talep ettiği, muhbirin buna hakkı olduğunun kabul edildiği ve eserin kıymetinin hesaplandığı anlaşılmaktadır[1717].

Arazisinde tesadüfen eski eser bulanların, mükellefiyetlerini yerine getirdikten sonra eserin yarısında hak sahibi olmaları (m. 14) bir tür ihbariye mükafatı olarak da düşünülebilir. Mesela 1887 tarihli bir Meclis-i Vükela kararında, Sayda'da kendi arazisinde tesadüfen bulduğu eski eseri hükümete ihbar eden Mehmed Şerif Efendi'ye ödenmesi lazım gelen meblağ tartışılmıştır. Nizamen eserin kıymetinin yarısında hakkı bulunduğu bilinmektedir ve Vilayet tarafından yapılan ilk tahkikata göre eserin "en az 150.000 lira kıymetinde" olduğu yazılmıştır. Hakiki kıymetinin o kadar olduğu

[1714] *BOA*, MF.MKT., 91-80.
[1715] Bkz. *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/4, 23. madde.
[1716] *BOA*, MF.MKT., 218-6 (1 Safer 1312 / 4 Ağustos 1894). 1911 tarihli başka bir vesikada da bahsi geçen Şura-yı Devlet kararına atıf vardır. Bkz. *BOA*, ŞD., 227-16.
[1717] *BOA*, MF.MKT., 648-52.

bilinemese de kıymetinin çok yüksek olması hasebiyle yarısının arazi sahibine ödenmesi mümkün görülmemiş; ancak tamamen de "mükafattan mahrum bırakılması" adil olmayacağından 1.500 lira ödenmesi münasip bulunmuştur. Mehmed Şerif Efendi de buna razı gelmiş ve ayrıca kendisi üçüncü rütbeden mecidiye nişanı ile taltif edilmiştir. Bu tatbikatın, maliklerin arazilerinde bulunan eski eserleri saklamaması için teşvik maksadıyla yapıldığı da karar metninde geçmektedir[1718]. Ahlat'ta bir şahsın tarlasında bulunan ve hükümet tarafından el konup Müze'ye gönderilen antika yüzük için tarla mutasarrıfı mükafat talebinde bulunmuş; Müze Müdürlüğü, eseri şahsın "kendi ihtiyarıyla" teslim etmemesinden ötürü mükafat verilmeyeceğini bildirmiştir[1719].

1893 tarihli bir başka vesikaya göre Lapseki'de Eyüp Sabri Efendi, arazisinde bulunan bazı eski eserleri cüzi bir bedel karşılığında Müze'ye terk etmiş ve ayrıca arazisinde eski eser bulunduğunu ihbar etmesi üzerine keşfedilen altın heykel Müze'ye alınmıştır. Bu hizmetlerinden dolayı kendisi, Müze Müdürlüğünün teklifiyle beşinci rütbeden mecidiye nişanıyla taltif edilmiştir[1720]. Bu misalde de arazi sahibinin, eserler üzerindeki yarım hisselik hakkından, eserin hakiki kıymetinin yarısından daha aşağı bir meblağ karşılığında feragat ettiği düşünülebilir. Neticede eski eserleri gizlemeyip hükümete ihbar edenlerin muhtelif şekillerde taltif edilmeye çalışıldığı görülmektedir.

D. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi

Eski eser arama ve kazı rejimine dair hükümler Nizamname'nin "Taharriyat ve Hafriyat Şeraiti" başlıklı üçüncü faslında, 15. ila 27. maddelerde tanzim olunmuştur. Mezkur hükümler umumi olarak 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hükümleri ile benzer olduğundan burada tafsilatlıyla ele alınmayacak, yalnızca farklılık arz eden noktalara dikkat çekilecektir.

1. Ruhsatlandırma Şartları

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde eski eser aramak için İstanbul'da doğrudan, taşrada ise mülki idare vasıtasıyla Maarif Nezaretine müracaatın şart olduğu hükmü (m. 15), 1874 AAN m. 14 ile benzerlik gösterir. Ancak bu defa maddede "define" kelimesi geçmez[1721]. Ayrıca kazı yapılacak yerin hududunu gösteren haritanın da müracaat esnasında arz olunması ve vilayetlerdeki müracaatlarda ise idarece yapılacak tahkikat neticesi ile mütalaanın de haritayla beraber Nezarete gönderilmesi tanzim olunmuştur.

Ruhsatın, "Babıali'nin izniyle" münhasıran Maarif Nezareti tarafından verileceğine dair hüküm (m. 16), 1874 AAN m. 8 hükmü ile benzerdir. Ruhsat verilmeden önce ilk tahkikatın yapılmasının mecburi olduğu ve Müze-i Hümayun Müdürlüğünün de görüşünün alınacağı ayrıca

[1718] *BOA*, MV., 22-59; Şimşek - Dinç, 118.
[1719] *BOA*, MF.MKT., 620-34 (1 Muharrem 1320 / 10 Nisan 1902).
[1720] *BOA*, Y..A...RES., 66-21.
[1721] Nizamname layihasında da "define" kelimesinin üstünün çizildiği görülmektedir (*BOA*, ŞD., 209-16, vr. 12/2). 1884 Nizamnamesi'nde definelerden hiç bahis yoktur.

hükme bağlanmıştır. Ruhsatname talebinin, Müze-i Hümayun Müdürlüğünün mütalaasından sonra Maarif Meclisinin de muvafakatinden geçmesi gerekir (m. 10).

Nizamname'de *taharriyat* (arama, araştırma) ve *hafriyat* (kazı) ekseriyetle birlikte ve birbiriyle eş anlamlı gibi kullanılmıştır. Verilecek resmî ruhsat ise "taharri ruhsatnamesi" olarak geçmektedir (m. 16, m. 18). Osman Hamdi Bey, Nizamname hazırlanırken yazdığı mütalaada, bunların ayrı faaliyetler olduğunu ve Nizamname'de de ayrılması gerektiğini, mesela yalnızca taharriyat için ruhsat alan kimsenin hafriyat yapamamasının icap edeceğini ifade etmiştir[1722]. Nizamname'de bu yolda kati bir tefrik yapılmamışsa da tatbikatta verilen ruhsatlarda taharri ve hafriyat farkının tebarüz ettirildiği görülmektedir[1723]. Bu tefrikin mevzuata aksetmesi ise 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile olacaktır.

a. Araştırıcıya Dair Şartlar

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde yer alan ve Osmanlı İmparatorluğu yahut başka devletlerin memurlarına, memuriyet sahalarındaki mahallerde namlarına olarak eski eser arama ruhsatı verilmeyeceği hükmü 1884 AAN'de de mevcuttur (m. 22). Ancak "kendi tasarruflarındaki emlakleri hariç" ibaresi kaldırılmıştır. Böylece artık zikrolunan memurlar, vazifeli oldukları sahalar içinde kendi mülklerinde dahi eski eser arama ruhsatı alamayacaktır. Öte yandan bu devirde artık ecnebilerin umumiyetle bir müze, üniversite veya cemiyet namına eski eser arama ruhsatı talep ettikleri görülmektedir. Mesela vesikalara göre 1884 senesinde Fransız Sefareti, geçmişte Dicle ve Fırat havalisinde kazı yapmış konsolos Sarzec için yeniden ruhsat talep etmiştir[1724]. Maarif Nezareti, Sarzec'in Bağdat Fransa konsolosu olması hasebiyle 22. maddeye göre kendisine ruhsat verilemeyeceğini hatırlatarak meseleyi Müze-i Hümayun Müdürlüğüne havale etmiştir. Cevapta, kazının "Louvre Müzesi namına" yapılacağının Fransız Sefareti tercümanından öğrenildiği; Sarzec namına ruhsat verilemeyeceğinden ruhsatın ya mezkur resmî müze ya da başkası namına verilebileceği ifade olunmuştur.

Osmanlı memurlarının ise daha ziyade Müze-i Hümayun namına olarak kazılar yaptığı anlaşılmaktadır. Mesela Müze-i Hümayun memuru Makridi Bey'in yürüttüğü birçok kazı vakidir[1725].

[1722] *BOA*, MF.MKT., 76-69, vr. 5/2.
[1723] Mesela 1904'te Rus ilmî heyeti Karadeniz sahilindeki bazı şehirlerde arkeolojik araştırma yapmak, eski eserlerin fotoğraf ve resimlerini almak ve krokilerini çıkarmak için izin istediğinde; Maarif Nezareti, "eserlerin aslına dokunulmadığı ve yalnızca resim ve fotoğrafları alındığı müddetçe nizamen bir mahzur bulunmadığını" beyan etmiştir (*BOA*, HR.TH.., 301-33; Şahin, 135). İsveç-Norveç vatandaşı Frederika, Bingazi'de eski eser aramak niyetinde olduğunu ve fakat öncesinde havalide keşif yapmak istediğini sefareti vasıtasıyla iletmiştir. Verilen cevapta "resmî izin olmaksızın keşif gezisinin de yapılamayacağı ve hâlihazırda Bingazi'de seyahat ve kazı yapılması mahzurlu bulunduğundan ruhsat verilemeyeceği" bildirilmiştir (*BOA*, HR.TH.., 246-33). Yine Bingazi'de eski eserler üzerinde taharriyat-ı fennîyede (bilimsel araştırma) bulunmak isteyen Mösyö Henry'ye 10 gün için izin verilmiştir (*BOA*, Y..A…RES., 135-15).
[1724] *BOA*, MF.MKT., 88-52; Doğançay, "Sarzec", 218. Sarzec'e daha önce yürüttüğü kazılarda bulduğu eserlerin çoğunu Louvre Müzesi'ne sattığı gerekçesiyle ruhsat verilmek istenmemiştir. Görüşü sorulan Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Fransız Sefaretinin yeni Nizamname hükümlerine tâbi olmak şartıyla taahhütte bulunduğunu, şu halde kazıların Müze'nin menfaatine olacağını ve ruhsat verilmesinde bir beis bulunmadığını ifade etmiştir.
[1725] Müze-i Hümayun namına yürütülen kazılar için bkz. Cezar, 311 ve devamı.

Aydın Vilayeti âsâr-ı atîka memuru Baltazzi Bey'in, vazifeli bulunduğu mıntıkada kazılar yaparak keşfettiği eserleri Müze'ye gönderdiği bilinmektedir[1726]. Müze-i Hümayun fahri memuru Necib Bey'in Babil eski eserlerinden üç mezar bulduğunu, Bağdat Mülki İdadisi müdürü merkeze bildirmiştir[1727].

1897 senesinde, arkeoloji de dahil olmak üzere ilmî araştırma yapmayı talep edenlerin, ihtisaslarını vesikalandırmaları ve Dahiliye Nezaretinden tavsiye mektubu almalarının şart koşulduğuna dair 7 maddelik bir kararname çıkarıldığı söylenir[1728]. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde ruhsatnamenin verildiği şahsa mahsus olup hamili tarafından başkasına terk veya satışının yasak olduğuna dair madde 1884 AAN'de de aynen yer almıştır (m. 23). Bir kimseye aynı zamanda farklı yerlerde kazı izni verilmeyeceği hükmü (m. 24) de 1874 AAN ile aynıdır.

b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar

Eski eser arama ruhsatı verilebilmesi için, öncelikle o yerde arama faaliyeti yapılmasında bir mahzur olmadığının mülki idarece tahakkuk etmesi şartı 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* (m. 10) ve 1884 AAN'de (m. 17) müşterektir. Farklı olarak, 1884 AAN'de "kaleler, istihkamlar, yüksek binalar ve umumun ihtiyaçları için bir mahzur bulunmaması" zikrolunmuştur. Nizamname layihaları hazırlanırken, askerî mevkilerde kazı yapılmasının mahzurlu olduğu ve askeriye ile muhabere edilmeden ruhsat verilmemesi Şura-yı Devlet tarafından tavsiye olunmuştu[1729]. Bahsi geçen ibarelerin bu sebepten ilave edildiği düşünülebilir. Nizamname'de ayrıca şart koşulmamışsa da zaman zaman böyle mevkilerde Seraskerlik ile muhabere olunduğu tatbikattan anlaşılmaktadır[1730].

Arama ve kazı bir kimsenin mülkünde olacaksa malikin rızasının alınması yine şarttır (m. 17). Mezkur maddeye, 17 Ekim 1904'te yapılan değişiklikle, "ruhsat talebi esnasında Müze Müdürlüğünün lüzum görürse arama yapılacak araziyi satın alarak veya istimlak ederek kazı müddeti zarfında araştırıcılara ariyet verebileceği" minvalinde bir fıkra ilave olunmuştur[1731]. Hükümet tarafından bir hususi arazide eski eser araması yapılmak isteniyorsa yine malikin rızası aranır. Ancak rıza ile mümkün olmazsa, cari istimlak mevzuatına göre o arazi devlet tarafından satın alınabilir[1732].

[1726] *BOA*, MF.MKT., 119-90; 120-92; İ..DH.., 950-75171; Görkem Kökdemir, "120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi ve Menderes Magnesiası'ndaki Çalışmaları 1887, 1890", *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 19 (2016), 295.
[1727] Koşay vd., 5/25.
[1728] Mülayim, 198. Mülayim böyle aktarmaktaysa da kararnamenin aslına tesadüf edilemedi.
[1729] *BOA*, ŞD., 209-16.
[1730] Mesela 1904'te Rus arkeolog Fyodor Uspensky'nin Samsun'da eski eser araştırma ve kazı ruhsatı için yaptığı müracaat üzerine, ruhsat istenen mevkide yapılması planlanan işlerin kale, istihkamat, yüksek binalar ve umumun ihtiyaçları cihetinden bir mahzur olup olmadığı Maarif Nezareti tarafından Seraskerliğe ve Trabzon Vilayetine sorulmuştur (*BOA*, BEO, 2502-187599; Şahin, 136). Belçika Kralı'nın veliahdı namına Dr. Schweistal, İzmir'de Menemen istasyonuna onbeş kilometre mesafede bir yerde eser arama ruhsatı talep etmiştir. Seraskerlikten görüş sorulması üzerine İzmir ve civarındaki demiryolu hatlarıyla istasyonlar etrafının ve bazı diğer mahallerin tahkim ve muhafazası padişah tarafından emrolunduğundan kazıya izin verilemeyeceği bildirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 99-55; 104-85; İ..DH.., 1124-87882; Y..MTV., 37-90). Seraskerlikten görüş sorulduğuna dair başka bir misal için bkz. *BOA*, İ..MF.., 10-18.
[1731] *Düstur*, I/VIII/92.
[1732] "Altıncı madde: Hükümetin karar ve tensibiyle idare-i mahsusası tarafından icra-yı taharriyat ve hafriyat edilmek istenildiği halde intihab edilen mahal efrat ve yahut cemaat uhdesinde ise sahip ve mutasarrıfını hükümet irza eder ve mümkün olamaz ise menafi-i umumiye için istimlak hakkındaki kararname hükmüne tevfikan ol mahalli iştira eyler."

Arazisinde kazı yapılan kişinin uğradığı zararları tazmin ve mahallin eski haline iadesi mükellefiyeti araştırıcının üzerindedir. Fakat araştırıcının ifaya güç yetirememesi halinde tebaanın uğradığı zararın devlet tarafından karşılandığı, bir vesikadan anlaşılmaktadır. 1895 senesinde Gedikpaşa'da Fatma Zehra Hanım'ın hanesinde eski eser aramak isteyen Eyüp Sabri Efendi, kazı yapacağı hanenin, kazı sonrasında eski haline döndürüleceğini taahhüt ederek ruhsat almıştır. Fatma Hanım daha sonra Sabri Efendi'den davacı olmuş ve yıkılan hanesinin yeniden inşa edilmesini talep etmiştir. Kazı neticesinde hiçbir eser bulamayan ve hâlihazırda ifa imkanı da olmayan Eyüp Sabri Efendi'ye sonradan rücu etmek üzere, Hazine tarafından masrafların karşılanarak hanenin eski haline döndürülmesine karar verilmiştir[1733].

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde arama yapılacak yerin bir köy veya kasaba hududunu aşamayacağı hükmü yer alırken, 1884 AAN'de bu sınır "en fazla 10 kilometrekare" şeklinde tahdit olunmuştur (m. 20). Mesela bir vesikada, Konya'da eski eser arama ruhsatı talep eden William Ramsay, kazı yapmak istediği saha için izin verilmezse yalnızca haritada işaretlediği kısım için müsaade edilmesi şıkkını istidasında arz etmiş; ilk talep olunan yerin genişliği nizamen izin verilen haddi aştığı için yalnız haritada işaretlenen ve haddi aşmayan saha için ruhsat verilmiştir[1734].

c. Müddete Dair Şartlar

Eski eser arama ruhsatı müddetinin iki seneyi aşamayacağı hükmü 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* (m. 11) ile 1884 AAN'de (m. 17) müşterektir. 1874 AAN'de izin müddeti bittiğinde ruhsatın yenilenmesinin mümkün olduğu geçmekteydi (m. 12). 1884 AAN'de ise ruhsat müddetinin yenilenmesi bazı şartlara tâbi tutulmuştur. Kazılara başlanılmaksızın ya da başlanıp da mücbir sebeplere istinaden iş henüz tamamlanmadan izin müddeti geçirilirse ve araştırıcının mazereti de makbul ise ruhsat, bir seneyi aşmamak kaydıyla, Müze Müdüriyetinin bilgisi dahilinde olarak Maarif Nezareti tarafından uzatılabilir (m. 17)[1735].

Cari usul böyle olmakla beraber padişahın hususi müsaadesi ile istisnaen ruhsat müddetinin uzatılabildiği görülmektedir. Mesela Avusturyalıların Ayasuluk'ta yürüttükleri kazılar takriben 13 sene sürmüştür. Vesikalardan anlaşıldığı kadarıyla ilk başta kazıları yürüten Benndorf'a 1894'te iki senelik ruhsat verilmiş, ancak müddet bitmesine rağmen işler tamamlanamadığı gerekçesiyle talebi üzerine ruhsatı bir sene daha (1897'ye kadar) uzatılmıştır[1736]. Ruhsat müddetleri cihetinden buraya kadar

[1733] *BOA*, DH.MKT., 422-76.
[1734] *BOA*, MF.MKT., 222-42 (3 Rebîülevvel 1312 / 4 Eylül 1894).
[1735] "… Maarif Nezareti madde-i sabıkanın tayin eylediği muamelatın ifasından sonra ruhsatname ita eder ancak nihayet iki seneden ziyade müddeti havi ruhsatname verilmez şu kadar ki hafriyata başlanılmaksızın veya başlanıp da henüz ikmal edilmeksizin bazı esbab-ı mücbire üzerine müddet-i mezuniyet geçirilmiş olur da müteharrinin hafriyata devam etmek istediği lede't-tahkik mazereti tebeyyün eylediği halde Müzeler Müdüriyetinin inzımam-ı malumatıyla Maarif Nezaretinden nihayet seneyi tecavüz etmemek üzere bir müddet-i münasibe ile temdid-i ruhsata mesağ vardır."
[1736] *BOA*, İ..MF.., 5-37.

normal prosedürün işlediği düşünülebilir[1737]. Ancak sonrasında Avusturya Sefaretinin doğrudan Saray'a müracaat etmesiyle ruhsat müddeti 1897'de bir sene daha *irade-i seniyye* ile hususi olarak uzatılmıştır[1738]. Avusturyalılar bu usul ile 1908'e kadar kazı ruhsatlarını birer sene uzatmayı becermişlerdir[1739].

Ruhsatname tarihinden itibaren özürsüz olarak üç ay içinde kazıya başlanmaz ya da başlanıp da iki ay terkedilirse ruhsatnamenin hükümsüz hale geleceği 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde olduğu gibi 1884 AAN'de de tanzim olunmuştur. Ancak öncekinden farklı olarak maddeye bir fıkra ilave edilmiştir: Araştırıcı tekrar ruhsat talep ederse Maarif Nezareti, Müze Müdüriyetinin de bilgisi dahilinde olarak önceki ruhsatı ipka veya lağvetmek ya da değiştirerek yeniden ruhsat vermek hususlarında muhtardır (m. 19). 1882 tarihli layihada böyle hallerde ruhsatın yok (keenlemyekün) hükmünde tutulması düşünülmüştü[1740]. Şura-yı Devlet'in 1883 tarihli layihasında işbu madde değiştirilmiş ve Nizamname'de de o şekliyle yer almıştır[1741].

Avusturyalıların 1898 senesi Ayasuluk kazılarında, hararetin şiddeti ve ziraat sebebiyle işçi bulunamadığından temmuz ayında kazı tatil edilmiş; "Avusturya İmparatoru'nun sene-i devriye yortuları ve kış mevsimi sebebiyle kazılara ancak Nisan 1899'da başlanabileceği" ifade olunmuş ve tatil müddetinin ruhsat müddetinden hariç tutulması talep edilmiştir. Osman Hamdi Bey mütalaasında, "17. maddeye göre tanınan 'mazeret sebebiyle bir senelik uzatma' hakkının zaten kullanılmış olduğunu; tatilde geçen zamanın ruhsat müddetine ilave olunmasına dair Nizamname'de sarahat bulunmadığını" beyan etmiştir. Maarif Meclisi, kazıların tatil edilmesinin mücbir sebeplere dayandığının anlaşıldığına ve tatil zamanının ruhsat müddetine ilave edilmesinin zaruri olduğuna karar vermiş ve böylece irade-i seniyye çıkmıştır[1742].

Neticede Nizamname'de açıkça tanzim olunmamış hususlarda Müze-i Hümayun Müdürlüğünün ya da Maarif Nezaretinin salahiyetlerini aşacak şekilde inisiyatif alamadığı ve talebi reddetmekten ya da Babıali'ye iletmekten başka bir cevap vermelerinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle meselelerde bir karar verilebilmesi için mutlaka padişah iradesine ihtiyaç duyulduğu bu misaller vasıtasıyla da görülmektedir.

[1737] Mevzubahis senelere ait kazı ruhsatlarına dair vesikalar elimizde olmadığı için ruhsatların Müze Müdüriyetinin bilgisi dahilinde ve Maarif Nezareti kanalıyla mı alındığı yoksa doğrudan Saray'a müracaatla padişah tarafından mı verildiği tespit edilememiştir.
[1738] *BOA*, İ..HUS., 53-37 (2 Zilhicce 1314 / 4 Mayıs 1897).
[1739] *BOA*, İ..HUS., 63-70; 74-42; 81-109; 87-114; 96-103; 103-102; 116-26; 140-93; 152-73; Uluçay, 66-74.
[1740] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/6, m. 38.
[1741] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/6, vr. 3/2, m. 24.
[1742] *BOA*, İ..MF.., 5-37 (10 Ramazan 1316 / 22 Ocak 1899).

d. Harç, Teminat ve Kazı Komiserinin Masraflarını Karşılama Şartları

Eski eser arama ruhsatı talep edenlerin ödeyeceği harç tutarları 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde yükseltilmiştir. Ruhsat talep edilen müddet altı aya kadarsa 5, altı aydan bir seneye kadarsa 10 ve bir seneden iki seneye kadarsa 20 Osmanlı lirası harç ödenmesi şarttır (m. 18)[1743].

1874 AAN'de ruhsat talep eden kimseden, Maarif Meclisinin münasip göreceği miktar depozito veya muteber kefil alınması şartı mevcuttu (m. 10). 1884 AAN'de ise yalnızca kefalet akçesi (depozito) verme mükellefiyetinden bahsolunmuş ve bunu da Müze Müdüriyetinin tayin edeceği tasrih kılınmıştır (m. 17). 1874 AAN'de de tanzim olunduğu gibi, ruhsat müddeti sona erdiğinde ya da müddet bitmeden arama çalışmasının bittiği haber verildiğinde; ruhsat sahibinin Nizamname'ye tamamen riayeti sabit olduğu takdirde kefalet akçesi, makbuz senedi mukabilinde iade olunur (m.26).

Nizamname'de kazıya nezaret etmek üzere tayin olunacak memurun harcırah ve maaşının da hükümet tarafından tayin edilip ruhsat verilmeden evvel araştırıcıdan peşin olarak alınması esası getirilmiştir. Toptan alınan meblağ, vazifeli memura aylık olarak Maarif veznesi tarafından ödenir. Ruhsatname müddetinden önce kazılar sona ererse, memur maaşı için toptan alınan meblağdan kalanı araştırıcıya iade edilir (m. 21). 1874 AAN'de icabında tayin edilecek kazı komiserinin masraflarının araştırıcı tarafından doğrudan karşılanması esastı (m. 21). 1884 AAN hazırlanırken arz edilen layihalar ve yazışmalarda Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi, bu usulün suistimale yol açtığını ve buna mâni olmak için kazı komiserinin maaşının ruhsat sahibi tarafından değil; Müze Müdüriyeti tarafından ödenmesi lüzumunu ifade etmiştir. Maarif Nezareti, Müze tahsisatının kazı komiserlerinin maaşlarını ödemeye müsait olmadığını; bunun yerine verilecek maaşın önceden kararlaştırılıp kazıların müddetine göre tahminen hesaplanarak araştırıcıdan toptan alınmasını ve sonra aydan aya hükümet tarafından memura ödenmesini tavsiye etmiştir[1744]. Nizamname hükmü böylece tanzim olunmuş ve kazı komiserinin maaşını ruhsat sahibinden değil, doğrudan devletten alması yoluna gidilmiştir.

e. Hususi Haller

Demiryolu imtiyaz mukavelelerinde eski eserler hakkında da hükümler yer almış ve yapılacak inşaat esnasında bulunacak eserlerin Müze-i Hümayun'a haber verilmesi şart koşulmuştur[1745]. Mesela 1888'de Manisa-Soma demiryolu inşaatı ve 1893'te Alaşehir veya Alkan'dan Afyon'a yapılacak demiryolu hattı için İngilizlere verilen imtiyaz şartnamesinde, inşaat esnasında çıkacak her türlü eski eserin Nizamname hükümlerine tâbi olduğu yazılmıştır[1746]. Almanlarla 1888'de İzmit-Ankara, 1891'de Eskişehir-Konya ve Ankara-Kayseri demiryolu hatları için imzalanan imtiyaz mukavelelerinde, inşaat çalışmaları esnasında meydana çıkacak eski eserlerin *Âsâr-ı Atîka*

[1743] 1882 tarihli layihada harç meblağı ruhsat müddeti fark etmeksizin 10 lira olarak belirlenmişken, 1883 layihasında altı aya kadar 3, altı aydan bir seneye kadar 6 ve bir seneden iki seneye kadar 10 lira şeklinde tayin olunmuştur (*BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 3/2).
[1744] *BOA*, ŞD., 209-16, vr. 8/1.
[1745] Z. Çelik, *About Antiquities*, 91.
[1746] Kolay, 87-91, 126-132.

Nizamnamesi'ne tâbi olacağı, fakat imtiyaz sahibinin bu hususta ayrıca istida vermek ve ruhsat almak mecburiyetinde olmayacağı maddeleri yer almıştır[1747]. 1902 tarihli bir vesikada Bağdat demiryolu mukavelesinde Müze-i Hümayun'un haklarını koruyan bir madde konulmasının düşünülüp Maarif Nezaretine sorulduğu, neticede ekseriyetle mukavelelerde bulunan ve yukarıda da zikredilen maddenin aynen konulduğu ve Müze-i Hümayun Müdürlüğünün de buna muvafakat ettiği geçmektedir[1748]. Dolayısıyla bazı demiryolu inşaatı imtiyazlarının, 1874 AAN devrinde de olduğu gibi, aynı zamanda eski eser arama iznini de ihtiva ettiği anlaşılmaktadır[1749]. 1894'te Beyrut şimendifer hattının inşaatı esnasında bulunan bazı eski eserlerin, hattın müdürü tarafından Fransa'ya götürülmeye teşebbüs edildiğini haber alan Maarif Nezareti, "Nizamname'ye göre eski eserlerin Müze'ye ait olduğu ve yurt dışına ihraç edilemeyeceği, buna meydan verilmemesi ve eserlerin doğruca İstanbul'a gönderilmesi" hususunda şimendifer komiserliği ile mülki amirlere emir yazılmasını istemiştir[1750].

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanması esnasında, yeni nizamname meriyete girene kadar kimseye yeni kazı ruhsatı verilmemesi kararlaştırılmıştır[1751]. Mesela Rusların Samsun'da arkeolojik araştırma ve kazı ruhsatı talebine 1905'te verilen cevapta hazırlanmakta olan yeni nizamnamenin meriyete girmesine kadar kimseye ruhsat verilmemesi kararının alındığı bildirilmiştir[1752]. Mevcut ruhsatların müddet uzatma talepleri de reddolunmuştur[1753]. 1884 AAN hazırlanırken de benzer tatbikatın olduğu çalışmanın dördüncü bölümünde görülmüştü. Yeni nizamname hazırlıkları yapılırken eski eser arama ruhsatı verilmemesinin bir teamül haline geldiği düşünülebilir.

2. Arama ve Kazıların Murakabesi

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre en mühim farklardan biri, kazıların murakabesi hususundadır. Mülga nizamnamede kazılara nezarette esas vazifeli mülki idarelerdi ve kazı mahalli idari merkezlerden uzaktaysa o zaman bir memur kazı komiseri olarak tayin olurdu. 1884 AAN'de ise kazı yapılacak mevkide hükümet tarafından "muktedir ve malumatlı" bir memur bulundurulacağı kayıtsız ve şartsız şekilde hükme bağlanmıştır (m. 21). Bununla irtibatlı olarak Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'nde müdürün, lüzumu halinde Maarif Nezaretinin muvafakatiyle vilayetlere memurlar tayin edebileceği tanzim olunmuştur (m. 10). Müze-i Hümayun muhafızları da

[1747] Arhangelis Gavril, *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi İdaresi'nin İçyüzü*, çev. Baha Coşkun, Fadime Ersin ve Hamit Erdem. (İstanbul: İstos, 2021), 239, 269.
[1748] Bağdat demiryolu mukavelenamesinin 27. maddesi şöyledir: "Ameliyat esnasında zuhur edecek âsâr-ı atîka devletçe mevzu nizamnamesine tâbi olacak ve fakat sahib-i imtiyaz bu hususta istida ve ruhsat almak mecburiyetinden müstağni bulunacaktır." (*BOA*, MÜZ..ARK.., 20-78).
[1749] Mevzubahis mukavelelerde, inşaat sahasının belli mesafe yakınlarındaki maden, kömür ve ormanlardan istifadeye dair izinler de mevcuttur.
[1750] *BOA*, MF.MKT., 192-138; 193-12.
[1751] *BOA*, İ..MF.., 10-64 (27 Zilhicce 1322 / 4 Mart 1905); BEO, 2511-188258 (16 Zilhicce 1322 / 21 Şubat 1905).
[1752] *BOA*, BEO, 2534-190020 (18 Muharrem 1323 / 25 Mart 1905); Şahin, 136.
[1753] Hatta 1905 senesinde Babil'de kazı yürüten Alman arkeolog Robert Koldewey'in müddet uzatma talebi, Müze-i Hümayun muvafakat vermesine rağmen Sadaret tarafından reddolunmuştur (*BOA*, BEO, 2539-190412). Aynı kaynaklara atıfla Shaw, ecnebilere verilmiş olan "mevcut ruhsatların iptal edildiğini" ifade etmektedir (Shaw, 123-124). Mamafih vesikalarda bu manaya gelen bir ibare görülememiştir.

Müze namına veya başkaları tarafından yapılacak kazılara nezaret etmek üzere muvakkaten tayin olunabilirler (m. 25).

Tatbikatta da yürütülen kazılara birer kazı komiserinin tayin edildiği bilinmekte ve kazıların ciddiyetle murakabe olunduğu anlaşılmaktadır. Mesela Müze-i Hümayun namına da kazılar yürütmüş olan müze memuru Theodor Makridi Bey, Avusturyalıların Ayasuluk ve Almanların Baalbek kazıları ile başka muhtelif arkeolojik çalışmalara nezaret etmiştir[1754]. Nippur'da (Niffer, Irak) Amerikalılar tarafından yürütülen kazılardaki kazı komiserinin aylık periyotlarla yazdığı raporları Müze-i Hümayun'a ve Bağdat Vilayetine gönderdiği vesikalardan anlaşılmaktadır[1755]. *New York Times*'ta 1899 senesinde neşredilen bir makalede, "bulunan nesnelere el koymak için her keşif gezisine katılan Türk memurunun en nahoş şey" olduğunun yazılması, kazılara murakabenin sıkı şekilde yapıldığı fikrini kuvvetlendirmektedir[1756].

1899 senesinde Almanların Babil kazılarında kazı komiseri olarak bulunan Bedri Bey'in, gelişmeleri devamlı surette merkeze rapor ettiği görülmektedir. Çıkarılan eserlerin fotoğraf ve resimlerini merkeze göndermek istediğinde kazıyı yürüten Koldewey'in karşı çıktığını ve şüpheli hareketlerde bulunduğunu ihbar ederek Vilayet'in eserler için emniyetli bir yer tayin etmesinin ve tedbirler almasının lüzumunu bildirmiştir. Neticede eserlerin tamamen devlete ait olduğu resmî kanaldan Koldewey'e hatırlatılmış, kazı sahasına bir çavuş ve üç piyade vazifelendirilmiştir. Koldewey tutumunu değiştirmek mecburiyetinde kalmış ve bulunan her yeni parçanın kazı komiseri tarafından muayenesi ile deftere kaydedilmesinde zorluk çıkaramamıştır[1757].

Kazılara nezaret etmek yalnızca kazı komiserinin vazifesi değildir. Vilayetlerdeki Maarif Müdürlüklerine ilaveten zaman zaman başka idareci ve memurların da bu hususta mesul oldukları hatırlatılmıştır. Mesela Nimrud'da (Irak) ruhsatlı kazı yürüten Lehmann'ın dört parça eseri habersiz olarak Musul'a götürdüğü haber alındığında ilave tedbirler alınmış ve vilayetteki maarif, mülkiye ve kolluk memurlarına emirler yazılmıştır[1758]. 1894'te Nippur'da kazı sahasını bir zabitin 25 askerle beraber ziyaret ve teftiş ettiği, Amerikan kazı heyetinin hatıratında geçmektedir[1759]. Vilayetlerdeki bazı idarecilerin ya da şahısların Müze-i Hümayun için fahri memurluk yaptığı misaller de mevcuttur[1760].

[1754] *BOA*, MF.MKT., 660-24; 441-35, vr. 5/2; Cezar, 114, 317, 325.
[1755] Mesela bkz. *BOA*, MÜZ..ARK.., 15-1; 15-6.
[1756] Z. Çelik, *About Antiquities*, 152.
[1757] Koşay vd., 5/27-44; Güler, 54-57.
[1758] *BOA*, DH.MKT., 2197-1; 2222-77; Z. Çelik, *About Antiquities*, 152.
[1759] Z. Çelik, *About Antiquities*, 152.
[1760] Mesela Dimosten Bey 1892'de Müze-i Hümayun muhafızlığına tayin olunana dek pek çok kazıda fahri memur olarak kazı komiserliği ve müfettişlik yapmış, kendisine maaş verilmediğinden farklı suretlerde taltif olunmuştur (*BOA*, MF.MKT., 97-4; Kökdemir, 294-296). Müze-i Hümayun namına vazife yapan bazı fahri memurların isimleri ve vazife yerleri hakkında bkz. Koşay vd., 2/30-32.

Ruhsatla kazılara başlandıktan sonra hükümet tarafından bir mahzur görülürse Maarif Nezaretinin emriyle kazı muvakkaten tatil ettirilebilir. Tatil müddeti ruhsatname müddetine mahsup olunmaz ve araştırıcı tatilden dolayı masraf ve tazminat iddiasında bulunamaz (m. 20).

Yalnız kazıların (hafriyat) değil, arkeolojik araştırmaların (taharriyat) da murakabe altında tutulduğu görülmektedir. Mesela 1895'te Karadeniz sahilinde arkeolojik araştırmalar yapmak için izin alan Rus heyetinin gözetim altında tutularak eski eserleri tahrip etmelerine mâni olunması ve mahzurlu bir hal görülürse derhal merkeze bildirilmesi hususi olarak Kastamonu ve Trabzon Vilayetlerine bildirilmiştir[1761]. 1898 senesinde Oxford Üniversitesi profesörü Anders'e, Gediz ve Uşak civarında bazı eski eserleri görmek ve eserler üzerindeki yazıların kopyasını almak için izin verilmiş; Dahiliye Nezareti, Valiliğe yazdığı yazıda mezkur şahsın hareketlerinin takip edilmesini yazmıştır[1762].

III. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, 1881'de Sultan II. Abdülhamid tarafından Müze-i Hümayun müdürlüğüne tayin edilen Osman Hamdi Bey'in çalışmaları neticesinde hazırlanmıştır. Osman Hamdi Bey'in müdürlüğünde Türkiye eski eserler hukuku tarihinde yeni bir devrenin başladığı kabul edilir. Onun teşebbüsüyle hazırlanan 1884 AAN, 1906 senesinde kabul edilip 1973'e kadar meriyette kalacak olan 1906 AAN'nin de temelini teşkil etmiştir.

Osman Hamdi Bey'in zamanında, Sultan II. Abdülhamid'in de maddi ve manevi destekleriyle, Müze-i Hümayun teşkilatı inkişaf etmiştir. Gerek 1884 AAN'deki tanzimlerle gerek Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi'nin hazırlanmasıyla, Müdürlüğün eski eserlerin muhafazasındaki rolü tebarüz ettirilmiştir. Müze-i Hümayun tarafından yürütülen kazılarla mühim eski eserler keşfedilmiş ve İmparatorluk Müzesi zenginleşerek dünya çapında şöhret bulmuştur. Taşrada ise daimi veya muvakkat olarak Müze-i Hümayun memurları vazifelendirilmiş ve eski eserler cihetinden zengin bazı muhitlerde Müze şubeleri ve depoları tesis edilmiştir. Bu devrede Müze-i Hümayun Müdürlüğünün memleket umumunda eski eserlerin hukuki ve idari rejimi hususunda ağırlığı artmış ve Müdürlük, üst seviye bir "daire-i mahsusa" olarak temayüz etmiştir.

1884 Nizamnamesi'nin en mühim hususiyeti, keşfolunacak eski eserlerden araştırıcı ve arazi malikine hisse verilmesi usulünü kaldırmasıdır. Nizamname'ye göre ruhsatlı kazılarda dahi araştırıcı, bulduğu eserlerin yalnızca kalıplarını ve resimlerini alabilecektir. Eski eserden hisse hakkı, istisnai olarak ve sadece arazisinde "tesadüfen" eski eser bulunacak kimseye tanınmıştır. Bunun da taksiminin kıymeten mi yoksa aynen mi yapılacağı, hükümetin takdirine bırakılmıştır.

Nizamname'nin 3. maddesi ile keşfolunmuş ve mevcut eski eserler üzerinde de devlet mülkiyeti tesis edilmiştir. İşbu hüküm, mevzuat meriyete girdiğinde henüz üzerinde mülkiyet

[1761] *BOA*, DH.MKT., 379-80; Şahin, 133-134.
[1762] *BOA*, DH.MKT., 2106-29; Çakmak, 183-184.

kurulmamış eski eserlerin tamamını, kanun icabı kendiliğinden devlet malı haline getirmiştir. Keşfedilecek eski eserlerin tamamı için devlet mülkiyeti esası kabul edilince, eski eserlerin yurt dışına ihracı da fiilen büyük ölçüde tahdit olunmuştur. Hususi mülkiyet altındaki eski eserlerin ihracına izin verilebilmesi için ağır şartlar getirilmiştir ki tatbiki neredeyse mümkün değildir.

Nizamname'nin eski eserlerde hususi mülkiyetin tesisine ve yurt dışına ihraca dair getirdiği sistemin katılığı, evvelden beri yaşanan tecrübelerin de tesiriyle, esasında ecnebilerin suistimallerinin önünü alma maksadından ileri gelmiştir. Yine de memleket dahilindeki eski eserlerin keşfi hususunda ecnebi devlet müzelerinin alakası devam etmektedir. Araştırıcıya, eserlerin kalıp ve resimleri dışında hiçbir pay tanınmamasının kati şekilde tatbiki ise; o devirde halen müzelerini zenginleştirme arzusu ve yarışında olan ecnebi devletlerin tazyikleri karşısında kolay değildir.

Nizamname, şüphesiz ecnebilerin muhtemel suistimallerine karşı hükümetin elini güçlendirmiştir. Hatta bir taraftan Müze-i Hümayun teşkilatının inkişaf ettiği ve devlet namına kazıların hız kazandığı da görülmektedir. Lakin hem memleketteki eski eserlerin keşfiyle Müze koleksiyonlarının zenginleşmesi hem de ilmî araştırmalarla Müze personelinin tecrübe kazanması hususlarında; ecnebi mütehassıslarla iş birliğine hala ihtiyaç duyulduğu da bir hakikattir. Nitekim bu devirde ecnebiler, memleket dahilinde pek çok kazı yapmış; bu kazılardaki keşiflerden Müze de çokça istifade etmiştir. Müze Müdürlüğü ile Maarif Nezareti, böyle kazıların sürdürülmesinde, kazılardan çıkarılan bazı eserlerin ecnebi müzelere satışında ve hatta hediye edilmesinde çoğu zaman müspet görüş beyan etmiştir.

Maarif Nezareti ile Müze-i Hümayun Müdürlüğünün, Nizamname'de kendilerine tanınan salahiyetin hudutlarını aşarak, ecnebilere bulacakları eserlerden hisse hakkı tanıması yahut Nizamname'ye aykırı olarak yurt dışına ihraç izni vermesi mümkün değildir. İşte bu noktada Saray devreye girmektedir. Zira böyle hususi surette ruhsat ve ihraç izni almak için, mutlaka padişah iradesi şarttır. Padişah, muhtelif sebepler ve şartlarla, eski eserlerin ecnebi devlet müzeleri lehine devir ve ferağı ile ihracı için zaman zaman hususi izin vermiştir. Bazı hallerde ise karar almadan evvel Müze Müdürünün ve Nezaretin mütalaalarına müracaat etmiştir.

Bu çerçevede, Padişahın devlet malı statüsündeki eski eserlerin satışı veya hibesi yönündeki tasarrufları, Nizamname hükümlerinin ihlali veya ilgası değil; hükümdarın icra salahiyeti dahilinde ve maslahat prensibine müstenit subjektif idari tasarruflar olarak değerlendirilmelidir. Öte yandan Müze-i Hümayun'un, tarihî menşei, tahsis olunan binaların mülkiyeti ve finansman kaynakları itibarıyla Hazine-i Hassa ile olan irtibatı dolayısıyla eski eserlerin padişahın hususi hazinesine ait kıymetler gibi telakki edildiği de söylenebilir.

ALTINCI BÖLÜM: 1906 SONRASINDA ESKİ ESERLER HUKUKU

1906 senesinde meriyete giren *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, Osmanlı İmparatorluğu'nun son eski eserler kanunudur. Bu bölümde Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar eski eserlerin hukuki rejimi, bahsi geçen nizamname ve buna müteallik mevzuat ile tatbikat çerçevesinde ortaya konacaktır. Evvela kısaca Nizamname'nin hazırlanma safahatı ele alınacak, ardından getirdiği hukuki rejim, evvelki bölümlerdeki sistematikle benzer şekilde tetkik olunacaktır. Son olarak, fevkalade hususiyetlerinden dolayı harp yılları ve sonrasındaki gelişmelerin eski eserler hukukuna tesiri üzerinde ayrıca durulacaktır.

I. 1906 NİZAMNAMESİ'NİN HAZIRLANMA SAFAHATI

Bu kısımda, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safahatı ele alınacaktır. Evvela 1884 AAN'nin tadiline dair teşebbüsler ile 1906 AAN'nin ilanına giden merhaleler ortaya konacak; ardından Nizamname'ye karşı ecnebi sefaretlerin gösterdiği reaksiyon değerlendirilecektir.

A. 1884 Nizamnamesi'nin Tadili ve 1906 Nizamnamesi'nin İlanı

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanma safahatı, evvelki nizamnamelerde olduğu kadar uzun sürmemiştir. Zaten Nizamname, 1884 AAN'ye göre esaslı değişiklikler getirmemiş ve mevcut sistem ana hatlarıyla korunmuştur[1763]. Nizamname'nin hazırlanmasına önayak olan Osman Hamdi Bey, esaslı yeni maddeler getirilmediğini, geçen zaman içinde görülen lüzum ve ihtiyaçlar üzerine bazı ilaveler yapıldığını ve aslında yeni Nizamname'nin, öncekinin genişletilmiş ve tamamlanmış hali olduğunu ifade etmektedir[1764].

Çalışmaların 1905 senesinde başladığı anlaşılmaktadır[1765]. "Müze'nin tekamülüne ve menfaatlerini korumaya kâfi gelmediği gerekçesiyle" Müze-i Hümayun Müdürlüğü, 1884 AAN'nin bazı maddeleri ile hususen kazılarla alakalı üçüncü faslının tadiline dair bir layiha hazırlamıştır[1766]. Maarif Nezareti layihayı münasip bulmuş, yalnız iki maddeyle alakalı görüşünü işaret ederek 15 Eylül 1905'te Babıali'ye arz etmiştir[1767]. Şura-yı Devlet ve Meclis-i Mahsusun birkaç maddede hafif

[1763] Örsten Esirgen, *Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*, 280.

[1764] "… işbu Nizamname-i cedid salifu'l-beyan fi 9 Şubat 1299 [1884] tarihindeki Nizamname'nin tevsi ve ikmal edilmiş bir nüshası olduğu ve mevadd-ı cedide-i esasiyeyi muhtevi bulunmadığı ve ancak mürur-ı zaman ile görülen lüzum ve ihtiyacat üzerine bazı ilavat icra kılındığı eski ve yeni nizamnamenin mukayesesiyle tezahür ve taayyün eder…" *BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 2/1 (23 Ramazan 1324 / 28 Ekim 1906).

[1765] Zira bazı ruhsat yenileme ya da müddet uzatma talepleri, yeni nizamname meriyete girinceye kadar hiç kimseye ruhsat verilmemesi yönündeki 21 Şubat 1905 tarihli irade-i seniyye gereğince reddedilmekteydi (*BOA*, MF.MKT., 936-33). Theodor Wiegand'ın eşi Marie Wiegand, 1 Nisan 1905 tarihinde annesine yazdığı bir mektupta, Osman Hamdi Bey'in Theodor ile yakın dost olduğunu ve Hamdi Bey'in, eski eserlerin Yunanistan'daki gibi bütünüyle devlete ait olmasına dair fikirleri bulunduğunu ifade etmiştir. Bkz. Akın, 237.

[1766] *BOA*, İ..KAN., 4-17 (29 Safer 1324 / 24 Nisan 1906).

[1767] Bahsi geçen iki madde, yurt dışından ithal edilmiş eski eserlerin tekrar yurt dışına ihracı veya yurt içinde bir yerden bir yere eski eser nakli hakkında 29. madde ile mevzubahis eserlerden lüzum görülenlerin kıymeti mukabilinde satın alınmasına dair 31. maddelerdir. Bunlara dair muamelelerin "yalnızca Müze Müdürlüğünün salahiyetinde" olduğu yönündeki hükümlerin

tashihleri olmuş ve layiha 22 Şubat 1906'da Sadarete havale edilmiştir[1768]. Maarif Nezareti layihanın son haline muvafakat vermiş ve neticede 28 Nisan 1906'da irade-i seniyye sâdır olmuştur[1769].

B. Ecnebi Sefaretlerin Reaksiyonu

Yeni Nizamname'nin neşrinden sonra Alman Sefareti şiddetli reaksiyon göstermiş ve itirazlarını 10 Ağustos 1906 tarihinde bir takrirle Hariciye Nezaretine iletmiştir[1770]. Sefaret, evvela hükümetin "Nizamname meriyete konmadan ecnebi sefaretlerle uyuşma yoluna gitmemesine teessüflerini" beyan etmiştir. Zira Sefarete göre "Nizamname münhasıran değilse de ekseriyetle ecnebiler hakkında tatbik olunacaktır". Nizamname'nin birkaç maddesiyle alakalı itirazlar ileri sürülmüşse de esas rahatsızlığın, eski eserlerin mülkiyetine dair maddeden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Takrirde, bir müddettir Osmanlı memleketinde Almanya Devleti namına resmî müesseseler vasıtasıyla kazıların yürütülmekte olduğu; Nizamname'nin 16. maddesinde "kazılarda keşfedilen ve çıkarılan eski eserlerin tamamının devlete ait olacağı" hükmünün yer aldığı; ancak eski eserlerin taksimi hakkında Almanya ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 1899 senesinde akdedilen *gizli bir mukavelenin* bulunduğu ve Nizamname ile mukavele hükümlerinin iptal olunamayacağı; yine 34. maddede "eski eserlerle alakalı olup Nizamname'ye muhalif olan ahkamın meriyetten kaldırıldığı" hükmünün mukaveleye tesir edemeyeceği ileri sürülmüştür.

1899 senesinde, Almanların Milet'te yürüttüğü kazılarda keşfedilecek eski eserlerin, Osmanlı Devleti ile Almanlar arasında *yarı yarıya paylaşılmasına* müsaade edildiğine dair bir irade-i seniyyenin çıktığı[1771]; yine aynı sene sâdır olan bir başka irade-i seniyyede[1772] ise "Berlin Müzesi'ne nizamı dairesinde kazı ruhsatı verildiğinde bulunacak eski eserlerin *yarısının* Osmanlı Devleti'ne, *yarısının* Berlin Müzesi'ne bırakılacağının" geçtiği; çalışmanın beşinci bölümünde görülmüştü. Sefaret, burada bir *gizli mukavele* olduğunu iddia etmişse de hakikaten bir mukavelenin var olup olmadığı, var ise bunun başka ne gibi şartlar ihtiva ettiği bilinmemektedir. Tarafları karşılıklı taahhüt altına sokan devletler arası bir mukavele mi vardır? Yoksa bu, padişah tarafından tek taraflı olarak bahşedilen bir tür hususi müsaade midir? Meselenin çözülebilmesi için burasının vuzuha kavuşturulması elzemdir.

İtirazlara karşı Müze-i Hümayun Müdürü Osman Hamdi Bey'in mütalaası istenmiştir[1773]. Hamdi Bey, Müze-i Hümayun'un esas vazifesinin, "eski eserlerin harabiyetten ve ecnebi ellerine dağılmasından korumak" olduğunu; bu maksatla 1884 Nizamnamesi ile memleket dahilinde mevcut eski eserler için devlet mülkiyeti esasının getirildiğini; 1884 AAN'ye şu ana değin sefaretlerce bir

değiştirilerek "Nezaretin de muvafakatinin alınmasının" lüzumu ifade olunmuştur (*BOA*, ŞD., 220-70). Nizamname'nin daha sonra resmen neşredilen metninde maddeler ilk layihadaki haliyle kalmıştır.

[1768] *BOA*, İ..KAN., 4-17 (29 Safer 1324 / 24 Nisan 1906).

[1769] *BOA*, İ..MF.., 12-14 (4 Rebîülevvel 1324 / 30 Mart 1906).

[1770] *BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 3/2 (23 Ramazan 1324 / 28 Ekim 1906); Koçak, 162 ve devamı.

[1771] *BOA*, İ..HUS., 77-67 (24 Cemâziyelevvel 1317 / 30 Eylül 1899); Kutlu Dilbaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, 88-89..

[1772] *BOA*, İ..HUS., 77-130 (22 Cemâziyelâhir 1317 / 28 Ekim 1899).

[1773] *BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 2 (23 Ramazan 1324 / 28 Ekim 1906).

itirazda bulunulmadığını; yeni Nizamname'nin ise öncekine göre esaslı olarak değiştirilmediğini ifade etmiştir. Ayrıca mütalaasında hülasaten şöyle demiştir:

"Sefaretlerle önceden görüşülmemesine teessüf edilmesine gelince, memleket dahilindeki eski eserlerle alakalı olarak kanun yapmak, iç işleriyle alakalı meselelerdendir ve hükümet dilediği gibi kanun koyma hakkına sahiptir. Önceden ecnebi sefaretlerle anlaşmak gerekmediği gibi ecnebiler de memlekette cari bulunan kanunlara tâbi olmak mecburiyetindedirler".

Gizli mukavele hakkında ise Hamdi Bey, Müze İdaresince malumata sahip olunmadığı için o hususta mütalaa beyan edemeyeceğini dile getirmiştir[1774].

Mütalaa üzerine Sadaret, yeni Nizamname'nin esasen öncekinden pek farklı olmadığını ve bu zamana kadar sefaretlerden herhangi bir itiraz gelmediğini, ayrıca hükümetin iç işlerine dair bir hususta kanun tanzimi için sefaretlerle uyuşmaya hacet duyulmamasının tabii olduğunu ve müdahalenin men'ini Hariciye Nezaretine bildirmiştir[1775]. Hariciye Nezareti daha sonra Alman Sefaretinin esas derdinin Nizamname'nin tadili meselesi olmadığı, yalnızca keşfedilecek eski eserlerden Berlin Müzesinin %50 hisseye sahip olacağına dair daha evvel irade-i seniyye ile verilen hakkın mahfuz tutulmak istendiğini Babıali'ye iletmiştir. Sadaret, bahsedilen müsaadenin "yalnız bir defaya mahsus ve münhasır" olduğunu, yoksa memleket dahilinde keşfedilecek eski eserlerin yarısının "mutlak ve devamlı surette" Berlin Müzesi'ne ait olacağı manasına gelemeyeceğini ve böyle devamlı surette bir müsaadeye dair Babıali tarafında da malumat bulunmadığını Maarif Nezaretine yazmıştır[1776]. Nihayetinde Nezaretten alınan cevap üzerine, bahsi geçen müsaadenin yalnız Milet kazılarına münhasır bir "lutf-ı mahsus-ı şehinşahi" olduğu; ortada bir *muahede* bulunmadığı gibi umumi bir taahhüdün de bahis mevzuu olamayacağı; artık yeni Nizamname ahkamının irade-i seniyye ile meriyete girdiği ve istisnai bir muamelede bulunulmasına da lüzum görülmediği Sadaret tarafından Hariciye Nezareti vasıtasıyla Sefarete bildirilmiştir[1777].

Vesikalardan, İngiliz, İtalyan ve Rus Sefaretlerinin de Nizamname'ye dair bazı itirazlar ileri sürdüğü ve Müze-i Hümayun Müdürlüğünün mütalaası çerçevesinde Sefaretlere cevap verildiği anlaşılmaktadır[1778]. İtiraz ve cevapların muhtevasına tesadüf olunamamıştır. Lakin Alman Sefaretine yazılanla benzer birer cevap yazıldığı muhtemeldir.

II. 1906 NİZAMNAMESİ'NİN HUKUKİ REJİMİ

Yukarıda da beyan olunduğu üzere 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, 1884 AAN'ye esaslı değişiklikler getirmemiştir. Mevcut sistem devam ettirilerek bazı değişiklikler ve ilaveler

[1774] Bilâl Aziz Yanıkoğlu'nun Halil Edhem Bey'in ağzından naklettiğine göre Alman sefiri, Halil Edhem Bey'e mukavelenin bir suretini gösterememiş ve daha sonra Berlin Müzesi vazifelileri böyle bir gizli mukavelenin olmadığını kendisine itiraf etmişlerdir. Yanıkoğlu, 365-366.
[1775] *BOA*, BEO, 2945-220810 vr. 1 (23 Ramazan 1324 / 28 Ekim 1906).
[1776] *BOA*, BEO, 2947-220951 (1 Şevval 1324 / 18 Kasım 1906).
[1777] *BOA*, BEO, 2963-222187 (2 Zilkâde 1324 / 18 Aralık 1906).
[1778] *BOA*, BEO, 2993-224446 (29 Zilhicce 1324 / 13 Şubat 1907).

yapılmıştır. Bu sebepten, 1884 AAN ile aynı olan hükümler üzerinde ayrıca durulmayacak; yalnızca farklı, değişikliğe uğramış veya ehemmiyet taşıyan hususlar ele alınacaktır.

A. Eski Eserin Tarifi, Unsurları ve Çeşitleri

1. Tarifi

Nizamname'nin 5. maddesinde eski eser tarif olunmuştur: "Osmanlı İmparatorluğu'nun hâkimiyeti altındaki topraklarda vaktiyle sakin olan eski kavimlerden kalmış olan ve ilim, fen, edebiyat, güzel sanatlar ile dinler ve meslekler ya da zanaatlarla alakalı nesnelerin tamamı ile bunların tezahür ettiği yerler âsâr-ı atîka sayılır"[1779]. Maddenin devamında misaller sayılmıştır:

"... mesela *cevami-i şerife* ve *hayrat* ve mebani-i mukaddese, metruk putperest mabetleri ve elyevm derununda icra-yı ayin edilmeyen sinagoglar (Musevilere mahsus ibadethaneler), bazilikalar (bir nevi kilise), kiliseler, manastırlar, kümbetler, hanlar; kale ve burçlar, kasaba surları; haneler, tiyatrolar, köprüler, at meydanları, sirkuslar (Romalılar zamanında araba yarışıyla oyunlara mahsus mahal), statlar ve hipodromlar (at meydanları), amfitiyatrolar (oyun ve güreşlere mahsus mahal), hamamlar; rıhtımlar, duvarlı ve duvarsız kuyular, sarnıçlar, şoseler, dikili taşlar, su yolları, höyükler (mezar ve karye tepeleri), mahkukatı sathan meri [kazıntıları yüzeyde görünen] ve gayri meri mezar odaları; her gûna mevaddan masnu musavver [her türlü maddeden yapılma resimli] ve gayri musavver lahitler, direkler, sandukalar, boyalı veyahut yaldızlı tasvir ve nikaplar, kabartmalar, stiller (mezar taşları, elvah-ı nezriye [adak yazıtları] ve sair direk üzerindeki abideler), heykeller, heykelcikler, figürinler (topraktan heykelcikler), yazılı ve kabartmalı kayalar; deri, bez, papirüs (bir nevi nebat yaprağı üzerindeki muharrerat), parşömen (tirşe üzerindeki muharrerat) ve kağıt üzerindeki el yazıları; işlenmiş çakmak taşları ve her nevi mevaddan masnu esliha, âlât ve edevat ve vazolar, mamulat-ı türabiye ve züccaciye, müzeyyenat, yüzükler, mücevherat, iskarabeler (bir nevi böcek şeklinde topraktan mamuldür), vezinler, sikkeler, madalyalar, kalıplar, mahkuk taşlar, ağaçtan mamul eşya, oyma ve kakma işleri, fildişi ve kemikten masnu mamulat bu kabîldendir."

Ayrı bir madde ile, eski duvar ve abidelerin kalıntılarının, eski eşya ve abide parçalarının, kaya parçalarının, dağınık tuğlaların, taş, cam ve ağaç kırıklarının, çinilerin ve topraktan mamul eşya parçalarının da eski eser sayıldığı tanzim olunmuştur (m. 6)[1780]. Eski eserlerin mülkiyetini tanzim eden 4. maddede, "… işbu maddenin ahkam-ı mündericesi *hırfet ve sanayi-i nefise-i İslamiyeye* müteallik kaffe-i eşya-yı menkule ve gayrimenkule-i atîka hakkında da caridir" denmek suretiyle İslam sanatlarıyla alakalı eserlerin de âsâr-ı atîka hükmünde olduğu vurgulanmıştır.

[1779] "Beşinci madde: Hükümet-i Osmaniye'nin tasarrufunda bulunan arazide vaktiyle sakin olan alelumum akvam-ı kadimenin sanayi-i nefise ve ulum ve fünun ve edebiyat ve edyan ve hırfete müteallik bila istisna kaffe-i mezahirat ve her türlü mamulatı âsâr-ı atîkadan maduttur."

[1780] "Altıncı madde: Kadim duvar ve abidat bakayası ve alelumum herhangi cinsten olur ise olsun abidat ve eşya-yı kadime küsaratı ve kaya parçaları, dağınık tuğlalar, taş ve cam ve ağaç kırıkları, çinilerle mamulat-ı türabiye parçaları âsâr-ı atîkadan maduttur."

Bahsi geçen maddelerdeki tarif ile misallerin, 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne nazaran çok daha tafsilatlı olduğu göze çarpmaktadır. Her ikisinde de "Osmanlı memleketinde daha evvel yaşamış eski kavimlerden kalmış olma" unsuru aynen yer almıştır. 1906 AAN'deki farklı noktalar ise şöyle hülasa edilebilir:

1- Eserlerin "ilim, fen, edebiyat, güzel sanatlar ile dinler ve meslekler ya da zanaatlarla alakalı" olmasına dair bir ibare ilave edilmiştir.
2- "Terk etmiş oldukları âsârın cümlesi" yerine, "kaffe-i *mezahirat* ve her türlü mamulatı" denmiştir. Böylece nesnelerle beraber onların ortaya çıkarıldığı yerlerin de âsâr-ı atîka olduğu vurgulanmıştır.
3- Misallerden önce "yani" yerine "mesela" ibaresinin tercih edilmesi kanun yapma tekniği cihetinden daha isabetlidir[1781].
4- Camiler ve hayratlar misaller arasında sayılmış ve Türk-İslam eserlerinin de eski eser sayıldığı tebarüz ettirilmiştir.
5- Misaller bir hayli çeşitlendirilmiştir. Hanelerin ve surların da ayrıca sayılması mühim birer yeniliktir[1782].
6- Abide ve duvar kalıntıları ile parçalarının eski eser sayıldığına dair hükümle, nesnelerin tahribata uğramış olmasının, bunların eski eser statülerine halel getirmeyeceği vurgulanmıştır[1783].

2. Unsurları ve Vasıfları

Nizamname hükümlerinden, eski eserin iki vasfı bulundurmasının lazım geldiği anlaşılmaktadır: 1- Eskilik. 2- İlim, fen, edebiyat, güzel sanatlar, dinler, meslekler ya da zanaatlarla alakalı olma.

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde de yer alan *eskilik* kriterinin tespiti için herhangi bir zaman sınırı tayin olunmamıştır. Osmanlı devri de dahil olmak üzere pek yakın zamanlara kadar tarihlenen nesnelerin eski eser hükmünde tutulduğu beşinci bölümde görülmüştü. 1906'dan sonra da benzer telakkinin devam ettiği söylenebilir. Shaw'a göre, camilerle beraber Hristiyan ve Yahudi mabetlerinin de Nizamname'de sayılması; daha yakın tarihlerden kalma eserlere de sahip çıkıldığını ve Osmanlı mirasının kültürel çeşitliliğini vurgulamak içindir[1784]. Bu devirde gümrükte ele geçirilen yahut kazılarda bulunan ve Sultan II. Mustafa (1695-1703), III. Ahmed (1703-1730), I. Abdülhamid (1774-1789) ile III. Selim (1789-1807) zamanlarından kalma sikkelerin eski eser olarak Müze-i

[1781] 1884 AAN'de "yani" ibaresinin kullanılmasının tenkidi yukarıda beşinci bölümde yapılmıştı.
[1782] Mustafa Önge, 1973 tarihli *Eski Eserler Kanunu*'nda dahi hanelerin eski eser olarak sayılmadığını ifade ederek hanelerin Nizamname'de âsâr-ı atîkaya misal olarak verilmesinin ehemmiyetini vurgulamaktadır. Bkz. Önge, 12.
[1783] Önge, 12.
[1784] Shaw, 128.

Hümayun'a alındığına dair misaller vardır[1785]. Keşfedildiği zamanla neredeyse aynı asra tarihlenen sikkelerin dahi âsâr-ı atîka addedilebildiği anlaşılmaktadır. Bilhassa sikkelerde buna dair kıstas, sikkenin para olarak tedavülde olmamasıdır[1786].

İkinci kriter ise 1884 AAN'de yoktur ve yeni getirilmiştir. Esasında beşinci bölümde de işlendiği üzere "eski olan her şeyin" hukuken eski eser olarak tanınması problemlidir ve başka bazı kıstaslar konulmasına ihtiyaç vardır. Ancak yine de getirilen kriterin, misaller de göz önüne alındığında, eski eser şümulüne girebilecek eşya kümesini ciddi ölçüde daralttığını söylemek güçtür. Shaw, Nizamname'de güzel sanatlarla alakalı olanlar haricindeki eserlerin de âsâr-ı atîka olarak tanınmasını, arkeolojinin muasır telakkileri ile örtüştüğünü ifade eder. Ancak misallerdeki sınıflandırmayı dağınık ve belirsiz bulur. Bunun tecrübesizlikten ziyade, "neyin eski eser olduğunu tespit hususunda idareye hareket serbestisi imkanı tanımak" maksadıyla yapıldığı görüşündedir. Ayrıca misallerde çok teferruata girilmesinde didaktik bir tavır da görür[1787]. Ahmet Mumcu, tarifin çok geniş tutulduğunu ve adeta "eski" olan her türlü malın âsâr-ı atîka sayıldığını ifade eder. Üstüne uzun bir liste ile misallerin verilmesini de kanun tekniği bakımından mahzurlu görür[1788].

Nihayetinde bir nesnenin bahsi geçen unsur ve vasıfları haiz olup olmadığı, 1906 AAN öncesi devredeki gibi yine *Müzeler İdaresi*nin[1789] tespiti ile ortaya çıkacaktır. Vilayetlerde bulunan böyle nesnelerin fotoğraf veya resimlerinin mezkur Müdürlüğe gönderildiği misaller mevcuttur. Müdürlük, bir nesnenin âsâr-ı atîka olup olmadığını tespit ettiği gibi; İstanbul'a veya başka bir Müze'ye nakledilmesinin lüzumuna ya da eserin bulunduğu yerde muhafazasına karar verebilir[1790].

3. Çeşitleri

Nizamname'deki yeni hükümler ve sonrasında çıkan başka tanzimlerden ötürü gayrimenkul eski eserler hususen ele alınmalıdır. Ekseriyetle vakıflar şeklinde teşkilatlanmış Türk-İslam eserleri ile defineler ve sikkeler de ayrıca eski eser sayılması problemli görülen ve hukuki statülerinin vuzuha kavuşturulması icap eden cinslerdir. Aşağıda bu üç cinsten eski eserin vaziyetleri tetkik olunacaktır.

[1785] İskenderun gümrüğünde ele geçirilip Müze-i Hümayun'a alınan Sultan II. Mustafa ve III. Ahmed sikkeleri hakkında bkz. *BOA*, MF.MKT., 532-11; Naim Ürkmez, "İskenderun'da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler", *History Studies* 6/3 (2014), 359. Diyarbakır'da Sultan I. Abdülhamid ile III. Selim zamanından kalma sikkelerin Müze-i Hümayun'a alınması hakkında bkz. *BOA*, MF.MKT., 625-15; Hakan Asan, "Diyarbakır Vilayeti'nde Âsâr-ı Atîka Bilincinin Gelişimi: Müze-i Hümâyun Fahrî Memuru Natık Efendi ve Faaliyetleri", *Belgi Dergisi* 24 (2022), 415.

[1786] Tafsilatı aşağıda "Defineler ve Sikkeler" başlığında görülecektir.

[1787] Shaw, 126-128.

[1788] Mumcu, "1971", 43.

[1789] 1906 AAN'de "Müze-i Hümayun Müdürlüğü" yerine "Müze-i Hümayunlar Umumi Müdürlüğü"nden bahsedilmektedir. "Müzeler İdaresi" ibaresi, bunun karşılığı olarak kullanılacaktır. Müdürlüğün teşkilatına dair gelişmeler ve değişiklikler hakkında tafsilatlı malumat aşağıda "İdari Teşkilat" başlığında verilmiştir.

[1790] Mesela, Sinop'ta taş çıkarılırken tesadüfen üzerinde "iki kız resmi" bulunan bir mermer taş bulununca, Kastamonu Valiliği taşın Müze'ye naklinin gerekip gerekmediğini ve masrafın nereden karşılanacağını Maarif Nezaretine sormuştur. Nezaretin havalesiyle Müze-i Hümayunlar Umumi Müdürlüğü, taşın mahiyetini tespit ve nakline lüzum olup olmadığına karar vermek için, masrafı Müzeler İdaresine ait olmak üzere fotoğraflarının aldırılarak Müdürlüğe gönderilmesini istemiştir (*BOA*, MF.MKT., 1138-16). İzmir gümrüğünde tutulan kadın başı şeklinde bir taş heykelin Aydın âsâr-ı atîka memuru tarafından kara kalem resmi Müzeler İdaresine gönderilmiştir (*BOA*, MÜZ..ARK.., 89-30).

a. Gayrimenkul Eski Eserler

Açıkça gayrimenkul eski eser tabiri ilk defa 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde kullanılmıştır. Nizamname'nin üçüncü faslı "âsâr-ı atîka-yı gayrimenkule hakkındadır" başlığını taşır. Ancak gayrimenkul eski eser, bir mefhum olarak tarif edilmiş değildir. Bahsi geçen fasılda yer alan maddelerde "… bir bina veya sair âsâr-ı atîka-yı gayrimenkuleye…", "… mebani [binalar, bina temelleri] veyahut sair âsâr-ı atîka-yı gayrimenkulenin…" gibi ifadeler, binalar, bina temelleri ve benzer kalıntıların gayrimenkul eski eser olarak sayıldığını göstermektedir.

Nizamname'deki menkul ve gayrimenkul eski eser tefrikinin neticesi, bazı hususlarda tâbi olacakları hukuki hükümlerin farklı olmasıdır. Mesela gayrimenkul eski eserleri yerlerinde muhafaza etmeye yönelik teferruatlı hükümler getirilmiş ve menkul eserlerden farklı olarak ilave tedbirler alınmıştır.

Nizamname'de öncekilerden farklı olarak abideler (abidat) de birkaç yerde zikredilmektedir. Sonraları 1912'de "*Muhafaza-ı Abidat Hakkında Nizamname*" neşrolunmuştur[1791]. Birinci maddesinde 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne (m. 5) atıfla, bilcümle eski kale, burç, kasaba surları ve hangi devre ait olursa olsun bütün mekanlar (emakin) ile eserlerin âsâr-ı atîka olduğu tanzim olunmuştur. AAN'de geçtiği haliyle değilse bile *Muhafaza-ı Abidat Hakkında Nizamname*'deki "abidat" kelimesinin, umumi olarak gayrimenkul eski eserleri ifade etmek için kullanıldığı anlaşılmaktadır[1792].

b. Türk-İslam Eserleri ve Vakıflarla İrtibatı

Beşinci bölümde, 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin Türk-İslam eserlerine şamil olduğuna dair tatbikat görülmüştü. 1906 AAN'nin devlet mülkiyetine dair 4. maddesinde açıkça İslami eski eserlerin de âsâr-ı atîka statüsünde olduğu ve Nizamname'nin en azından mezkur hükmünün bunlar için de cari görüldüğünden ise yukarıda bahsolunmuştu. Yani mevcut veya keşfedilen bir eski eser hakkında Nizamname hükümlerinin tatbik olunmasında, eserin Osmanlı İmparatorluğu veya evvelki İslam devletleri zamanından kalmasıyla; antik zamanlardan ya da diğer başka cemiyetlerden kalması arasında bir tefrik yapılmamıştır[1793].

Herhangi bir vakıfla irtibatı olmayan, yeni keşfedilmiş böyle nesneler için şer'î hukukun vakıf hükümleri cihetinden bir problem olmadığı söylenebilir. Ancak Osmanlı ülkesinde mevcut İslami eserlerin çoğu vakıflarla irtibatlıdır. Dolayısıyla vakfa bağlı menkul ve gayrimenkul malların aynı

[1791] *Takvim-i Vekâyi*, T. 1 Ramazan 1330/1 Ağustos 1328, S. 1204.
[1792] Bahsi geçen devirde ecnebi kanunlarda, ezcümle Fransız hukukunda eski eserler (*objets anciens/antiques*) mefhumu yerine "abideler" (monuments) terimi kullanılmakta ve bununla umumi olarak gayrimenkul eski eserler kastedilmekteydi.
[1793] Mesela 1917 tarihli bir vesikada, gizlice eski eser ticareti yapan şahsın elindeki eşyaya AAN'ye göre el konmuş, eşya Müze'ye gönderilmiş ve şahıs hakkında kanuni takibat yapılması istenmiştir. Hadiseyle alakalı yazışmada Müze-i Hümayun Müdürlüğü'nün, ifadesi şöyledir: "… âsâr-ı İslamiye'den madut bulunan taş için de bittabii kıymet takdir edilmeyerek Müze-i Hümayun'da hıfzı muktezi olduğu misilli…" (*BOA*, MF.MKT., 1228-124).

zamanda Nizamname'nin eski eser tarifine de uyması mevzubahis olduğunda, AAN ile vakıf hukuku hükümlerinin nasıl telif edileceği bir meseledir.

Ahmet Mumcu, şer'î hukuka göre vakıf hükümlerine tâbi olan menkul ve gayrimenkul nesnelerin, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin şümulü dışında kalacağını ifade eder[1794]. Nitekim 1921 senesinde hazırlanıp kanunlaşamayan "Âsâr-ı Atîka Kanunu" layihasında, İslami eserlerden vakfa bağlı olanlarının vakıf hükümlerine tâbi bulundukları; istimlaklerine ihtiyaç duyulduğunda ise istibdal usulünün işletileceği hükmü yer alacaktır[1795]. 1906 AAN'de buna dair açık hüküm olmasa da vakfa bağlı eserlerin vakıf hükümlerine tâbi olduğunu düşünmek makul görünmektedir.

Gerçi bu devrede, muhtelif vilayetlerdeki İslami eski eserlerin Müzeler İdaresince gözden geçirilmesi tatbikatının bir müddet daha devam ettiği görülmektedir. Mesela 1906 senesi Mayıs'ında Halil Edhem Bey, Sivas'taki "âsâr-ı kadime-i İslamiye'yi muayene etmek üzere" vazifelendirilmiştir[1796]. Müzeler İdaresi, muhafazasının lüzumlu olduğunu düşündüğü bazı vakıf eserler için Evkaf Nezaretine ihbarda bulunmuş; bunların tamir ve restorasyona ihtiyaç duyduğunu bildirmiştir. Yine vilayetlerdeki cami, medrese, türbe gibi yerlerde mevcut ve tarihî ya da sanat değeri yüksek olan çeşitli menkul eski eserlerin; Müze-i Hümayun'da muhafazaya alınmasına dair bazı misaller vardır. Ancak bu tatbikat Evkaf Nezaretinin izni ve muvafakati doğrultusunda yapılmıştır. Doğrudan Evkaf Nezaretinin de vakfa bağlı ve tarihî kıymeti olan eski eserleri hususi olarak muhafaza ettiği görülmektedir[1797].

1908'den itibaren yazışmalardan, cami, mescit, türbeler ve sair vakıf binalarda mevcut ve kıymetli mushaf, seccade gibi İslami eserlerin muhafazasını temin için Evkaf Nezareti bünyesinde bir müze tesis olunana kadar; böyle nesnelerin Çinili Köşk'te veya diğer Müze-i Hümayun şubelerinde muhafaza altına alınmasına karar verildiği anlaşılmaktadır[1798]. Tatbikat bu yönde devam etmiş, mesela vilayetlerdeki evkaf müdürleri korunması gerektiğini düşündükleri bazı İslami eski eserleri doğrudan Müze-i Hümayun'a göndermiştir[1799].

[1794] Mumcu, "1969", 75.

[1795] Bkz. 4. madde. *Âsâr-ı Atîka Kanunu Layihası* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1921). Halit Çal, vakıf olan eski eserlerle alakalı mülkiyet problemleri çıktığı için böyle bir tanzime ihtiyaç duyulduğunu düşünmektedir (Çal, "Kanunlar", 240). Kanaatimizce esas sebep İslami veya vakfa bağlı nesneler de dahil olmak üzere bütün eski eserler hakkında hükümleri tek bir kanunda toplama maksadıdır. Nitekim buna dair teşebbüslerin 1916'da yapıldığı aşağıda görülecektir. Yoksa 1906 Nizamnamesi devrinde vakfa bağlı nesneler için tek tek vakıflar veya Evkaf Nezareti ile Müze-i Hümayun arasında herhangi bir mülkiyet problemi doğduğu kanaatinde değiliz.

[1796] *BOA*, MF.MKT., 928-57 (23 Rebîülevvel 1324 / 17 Mayıs 1906).

[1797] 1911'de kabul edilen "Müstağna Anh Kalan ve Harap Bulunan Mebani-i Vakfiyye ile Vakıf Arsaların Nakit ile İstibdali Hakkında Kanun"un Meclis'te görüşülmesi esnasındaki bazı ifadeler burada zikredilmeye değerdir. Denizli Mebusu Gani Bey, âsâr-ı atîkadan olan binaların ehemmiyet-i mahsusası bulunduğunu, dolayısıyla kanuna "tarih ve sanat cihetinden hususi bir ehemmiyeti haiz olan binaların hariç tutulduğuna" dair bir ibarenin ilave edilmesini teklif etmiştir. Kırkkilise Mebusu Mustafa Arif Bey de destekleyerek, "bir kıymet-i tarihiyeyi haiz olmayanlar denilsin" demiştir. Evkaf Nazırı Hayri Efendi, ise şöyle cevap vermiştir: "Zaten kıymet-i tarihiyesi olanlar muhafaza ediliyor efendim. Hatta bugün bizim elimizde birçok harap binalar vardır ki, kıymet-i tarihiyeleri hasebiyle bunları muhafaza ediyoruz." Bkz. Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Yüzüçüncü İnikad, 8 Mayıs 1327 (1911) Pazar, Cilt: 7, 17-18; Sıçrayık, *İstanbul'da Eski Eser Tahribi (1908-1938)*, 34.

[1798] *BOA*, BEO, 3204-240300; 3676-275646; 3663-274719; Koşay vd., 1/315, 343-344.

[1799] Koşay vd., 1/350-351.

1910'da Maarif Nezareti, İslam-Osmanlı eserlerinin muhafazası için icap eden tedbirleri almak üzere; Evkaf Nezaretinden de münasip görülen kimselerin aza olarak tayiniyle, Müze-i Hümayunlar Müdürlüğü riyasetinde bir komisyon teşkil etmek istemiştir. Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin mevzu hakkındaki mütalaası şöyledir:

"Mescitler ve camiler gibi mukaddes müesseselerin muhafazaları doğrudan doğruya Evkaf Nezaretine ait bir vazifedir. Ancak bunlarda duvarlara ve sair aksama bağlı olup binadan çıkarılması ve aşırılması kâbil olan mozaikler ve sair nakışların muhafazasında Müzeler İdaresine de vazife düşer. Kurulacak komisyon bu mesele ve ayrıca diğer tarihî binalar ve menkul eserler için de kararlar alacaktır"[1800].

1913'te Evkaf Nezaretine bağlı olarak "Evkaf-ı İslamiye Müzesi" açılmış; cami, medrese, türbe ve imaret gibi binalardaki tarihî ya da sanat değeri olan nesneler burada toplanmaya başlamış ve bu işler doğrudan Evkaf Nezaretinin teşkilatı altında yürütülmüştür[1801]. Hatta Müze-i Hümayun'da muhafaza edilen Türk-İslam eserleri de Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ne nakledilmiştir[1802].

Netice itibarıyla Müzeler İdaresi, Nizamname'ye göre eski eser tarifine dahil olsalar dahi *vakfa bağlı nesneler* hakkında doğrudan bir tasarrufta bulunmaya kendisini salahiyetli görmemiş; böyle eserlerin korunması için tedbir alınması icap ettiğinde alakalı devlet makamlarına, ezcümle Evkaf Nezaretine ihbarda bulunmuştur. Mesela 1912 tarihli bir vesikada, Şehzadebaşı'ndaki Ebülfazl [Mahmud Efendi] Medresesi'nin bir kısmının Şehremaneti tarafından yol genişletme çalışmaları sebebiyle kesileceği haber alınınca Müze-i Hümayun Müdürlüğü, Evkaf Nezaretine bir yazı yazmıştır. Sözü edilen binanın tarihî kıymetinden ötürü muhafazasının lazım geldiği ve bunun Evkaf Nezaretinin işlerinden bulunduğu; dolayısıyla Nezaretin Şehremanetine tebliğde bulunması ifade olunmuştur[1803].

c. Defineler ve Sikkeler

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile benzer şekilde 1906 AAN'de de definelerden hiç bahis yoktur. Önceki bölümde tetkik edildiği üzere, bu devirde de defineler ve sikkelerden eski eser mahiyetinde olanlar AAN hükümlerine tâbidir. Eski eser hükmünde olmayanlar için ise *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesi ve dolayısıyla fıkhın define hükümleri caridir[1804].

[1800] Koşay vd., 1/313, 349, 361.
[1801] Akçura, 40.
[1802] Ölçer, 17; Adnan Tüzen, "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi", *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014), 45.
[1803] Şehremaneti ise verdiği cevapta, bahsi geçen yerin kanunen istimlakinin lazım geldiğini, burada Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin değil *Ebniye Nizamnamesi*'nin tatbik olunacağını bildirmiştir (*BOA*, MÜZ..ARK.., 47-103). Evrakta hadisenin akıbetine dair malumat yoktur. Evrakın tarihinden [4 Şevval 1320 / 16 Eylül 1912] ve imzadan, Cemil (Topuzlu) Paşa'nın şehremini olduğu anlaşılmaktadır. Onun şehreminliği devrinde şehrin imarı saikiyle pek çok tarihî bina yıktırıldığından, bu hadisenin de benzer şekilde vuku bulduğu düşünülebilir. İdarenin eski eserleri tahribi ve planlı yıkımları mevzuu aşağıda "Koruma Rejiminin Sınırları ve İdari Müdahale" başlığında ele alınacaktır.
[1804] 1910 senesinde Van'da bulunan 66 adet Mecidiye sikkesinin âsâr-ı atîka olmadığı ve fıkhın lukata hükümlerinin tatbik edildiğine dair bkz. *BOA*, DH.MUİ., 70-13.

Âsâr-ı atîka ile alakası olmayan ve yalnızca define aramak maksatlı müracaatlarda kazı izni için hangi hükümlerin tatbik olunacağı bir problemdir. Zaman zaman define aramasına dair müracaatların Maarif Nezaretine ve Müzeler İdaresine yönlendirildiği görülmektedir. Mesela 1909 tarihli bir vesikaya göre, Karesi sancağında iki kişi, kimsenin tasarrufunda olmayan boş bir arazide define aramak için kazı izni istemişlerdir. Beyanlarına göre, bulmayı umdukları define âsâr-ı atîka değil; para, mücevher ve en fazla 40-50 senelik altın ve gümüş eşyadır. Ancak *âsâr-ı atîka aramasına kıyasen* ruhsat gerektiği Mutasarrıflık tarafından kendilerine bildirilmiş ve talepleri Maarif Nezaretine iletilmiştir. Nezaret, ruhsat müracaatı için Nizamname'de aranan şartların yerine getirilmediğinden bahisle talebi reddetmiştir. Şahıslar, kazının gayet sathi olacağını ve işin üç beş saatte bitebileceğini, haritasının çıkarılmasının ise mahzurlu olduğunu beyan etmişler; bu hususta müsamaha gösterilmesini ve ayrıca çıkacak definenin üçte ikisinin devlete, üçte birinin ise kendilerine ait olmasını talep etmişlerdir. Müzeler İdaresi, bulunacak eşya tamamen bir deftere kaydedilip gönderilmek şartıyla, mahallin maarif memurunun nezaretinde kısa bir müddet için sathi araştırma yapılmasında mahzur olmadığını bildirmiştir. Talepte bulunanlar, üçte birlik hissenin kendisine bırakılıp bırakılmayacağını tekrar sorduklarında ise Müdürlük, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 9. maddesine göre muamele olunacağını ifade etmiştir[1805].

1910 tarihli başka vesikalarda, define aramak isteyen şahısların müracaatı, Maliye Nezaretinden Maarif Nezaretine ve oradan Müze-i Hümayun Müdürlüğüne havale olunmuştur. Maliye Nezareti bunu yaparken gerekçe olarak, Nizamname'nin 10. maddesine göre "memleket dahilinde kazı yapma hakkının *münhasıran* Müzeler İdaresine ait" olduğunu ve *istisnaen* başka bir şahsa kazı ruhsatı vermenin ise Maarif Nezaretinin iznine tâbi bulunduğunu beyan etmiştir[1806]. Müdürlük, ruhsat talebinin reddi istikametinde görüş bildirmiştir[1807].

Vesikalardan anlaşıldığı üzere böyle taleplerin Müzeler İdaresine havale edilmesinin bir sebebi, Nizamname'ye göre ülke dahilinde kazı yapma hakkının *münhasıran* mezkur Müdürlüğe ait olmasıdır. Ayrıca kazı yapılıp da eşya meydana çıkarılmadan önce, bulunması muhtemel eşyanın tam olarak mahiyeti bilinemeyecektir. Belki de define aranırken âsâr-ı atîka bulunabilecek ve Nizamname hükümlerinin tatbiki icap edebilecektir. Biraz da bu sebeple en baştan Müzeler İdaresinin mütalaası ve muvafakati isteniyor olabilir. Taşradaki bazı idareci ve memurlarca âsâr-ı atîka ve define mefhumlarının birbirine karıştırılabilmesi de bu tatbikatın bir sebebi olarak görülebilir.

Ancak 1910'dan sonra ve daha ziyade Halil Edhem Bey'in müdürlüğüne rastlayan devrede Müzeler İdaresinin, define aramaya dair ruhsat taleplerinde kendisini salahiyetli görmediği anlaşılmaktadır. Mesela 1911 tarihli bir vesikada görüldüğü üzere, bir şahsın define arama izni talebi

[1805] *BOA*, MF.MKT., 1128-3. Mezkur madde, kendi arazisinde tesadüfen eski eser bulanlara dair olup bulunacak eşyanın tamamen Müze'ye ait olacağı; eşyanın takdir olunacak kıymetinin yarısının ise araştırıcılara mükafaten ödeneceği hükmünü bildirmektedir. Mevzubahis hadisede bulunacak define için de benzer tatbikatın yapılacağı anlaşılmaktadır.
[1806] *BOA*, ML.EEM., 816-16.
[1807] *BOA*, MÜZ..ARK.., 39-60.

hakkında görüşü sorulan Halil Edhem Bey: "… mumaileyhanın takip ve ısrardan maksadı orada define aramaktan ibaret bulunduğunu hal ü kâli göstermiş ve bunu işbu arzuhaliyle de itiraf eylemiş olduğundan ve *define taharrisi keyfiyeti ise fennî bir şey olmayacağından artık idare-i acizîye cihet-i taalluku kalmadığı* arz olunur…" demiştir[1808]. 1922'de Âsâr-ı Atîka Müzeleri Müdürü iken yine bir define arama ruhsatı müracaatı kendisine iletildiğinde, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde sırf define aramasına dair bir kayıt ve sarahat bulunmayıp ancak eski eser aramasına dair hükümlerin tanzim olunduğunu ifade ederek "definecilik müessesesi bir müessese-i ilmiye olan Müze'ye ait olmadığından eğer mahal-i mezkurda âsâr-ı atîka taharrisi matlup ise bunun nizamname-i mahsusuna göre icra edilmesi" lüzumunu bildirmiştir[1809].

Kazılarla ya da tesadüfen bulunan sikkelerin eski eser addedilmesi için, *tedavülde bulunmamasının* bir kıstas olduğu bu devirdeki tatbikatta da görülmektedir. Mesela 1911 senesinde Karahisar-ı Sahib sancağından dava vekili Ahmed Necati Efendi, devletin boş bir arazisinde (*arazi-i hâliye-i miriye*) Sultan Abdülmecid devrinden (1839-1861) kalma sikkelerden müteşekkil bir defineden haberdar olduğunu hükümete bildirmiş ve kazı masrafları tamamen kendisine ait olmak üzere çıkarılacak sikkelerin yarısının kendisine, yarısının devlete bırakılması hususunda bir mukavele akdetmek istediğini beyan etmiştir. Başta Müzeler İdaresinin mütalaası alınmış ve Nizamname ahkamına riayet etmek kaydıyla usulünce Maarif Nezaretine müracaat edilmesi lüzumu bildirilmiştir. Maliye Nezareti ise bahsi geçen definenin *tedavülde bulunan sikkeler* ihtiva ettiğini ve bunların Nizamname hükümlerinin tatbikini icap ettirecek mahiyette olmadığını ifade ederek; mukavele yapılmasına izin verilmesini Sadarete arz etmiştir. Yazışmalar neticesinde Sadaret tarafından da muvafakat verildiği ve işin Maliye Nezaretine havale edildiği anlaşılmaktadır[1810]. Başka bir vesikada, Gelibolu'da bir çiftlikteki binaların duvarları yıkılırken bulunan altın sikkelerle alakalı olarak Müzeler İdaresinin mütalaası sorulmuş, altınların "rayiç meskukattan olup âsâr-ı atîkadan bulunmaması" dolayısıyla Müdürlüğü alakadar etmediği cevabı verilmiştir[1811].

Öte yandan, sikkelerin mali kıymetinin, eski eser statüsünde kabul edilip edilmemesine tesiri olmadığı anlaşılmaktadır. Mesela 1908 senesinde Tarsus'ta bir kimsenin elinde bulunan iki adet gümüş eski Macar sikkesine el konularak Müze-i Hümayun'a gönderilmiş, muayene neticesinde sikkelerin onar kuruş kıymetinde ve eski eser mahiyetinde olduğu anlaşılmış ve bunlar muhafaza altına alınmıştır[1812].

[1808] *BOA*, ŞD., 3075-72.
[1809] *BOA*, HR.İM.., 63-62 (17 Aralık 1922).
[1810] *BOA*, BEO, 3842-288101; 3848-288567; 3876-290633; MF.MKT., 1165-48.
[1811] *BOA*, MF.MKT., 1126-51.
[1812] *BOA*, MF.MKT., 1059-44; Ulutaş, 241.

B. Eski Eserlerin Mülkiyeti

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde eski eserlerin mülkiyeti, hususiyetlerinden ötürü devlet mülkiyeti ve hususi mülkiyet rejimi olmak üzere iki kısımda tetkik edilebilir.

1. Devlet Mülkiyeti

Eski eserlerde devlet mülkiyeti rejimini ortaya koymak için mülkiyetin iktisabı, mülkiyetin sona ermesi ve mülkiyet hakkının kullanımı ayrı ayrı ele alınmalıdır.

a. Mülkiyetin İktisabı

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde de prensip devletin eski eserlerin mülkiyetini kanun icabı kendiliğinden ve aslen iktisap etmesidir. Devletin eski eserleri müsaderesi, satın alması ve diğer yollarla mülkiyetin iktisabı da bahis mevzuu olabilir.

i. Prensip

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile kabul edilen devlet mülkiyeti prensibi 1906 AAN'de de devam etmiştir. Bu prensibi tanzim eden 4. maddeye göre, hükümete ya da şahıslara ait olan arazilerde, mevcudiyeti bilinen veya sonradan keşfedilecek her çeşit eski devlete aittir (m. 4)[1813].

Mezkur hüküm, 1884 AAN'nin 3. maddesindeki hükümden iki noktada farklılık arz etmektedir:

1- 1884 AAN'de deniz, göl, nehir gibi su altında bulunacak eski eserlerin de devlete ait olduğu geçmekteydi. 1906 AAN'de buna dair ibare yoktur.

2- 1906 AAN'de "hükümete ya da şahıslara ait arazilerde" ibaresi, sanki sahipsiz yerlerde bulunanları, mesela mevat ve metruk arazilerdekileri hariç tutuyor gibi görünmektedir. 1884 AAN'nin 3. maddesindeki ifade ise daha umumidir ve yalnızca "Memalik-i Osmaniye'de" şeklindedir; arazinin kime ait olduğuna dair herhangi bir ibareye gerek duyulmamıştır.

Mamafih 1906 AAN'nin mezkur maddesi, su altında, mevat ve metruk arazilerde bulunan eski eserleri devlet mülkiyetinden hariç tutma maksadıyla böyle tanzim olunmuş değildir. Nitekim kazılara dair 10. maddede "Memalik-i Mahruse-i Şahane dahilinde bulunan arazide keşfedilmemiş veyahut keşfedilecek olan kaffe-i âsâr-ı atîka-yı menkule ve gayrimenkule emval-i emiriyeden olması hasebiyle…" denmektedir. Şu halde 1906 AAN'nin 4. maddesindeki ifadenin yalnızca lafzen problemli olduğu ve 1884 AAN'deki 3. madde hükmünün kanun koyucunun maksadını daha iyi ifade ettiği söylenebilir.

[1813] "Dördüncü madde: Memalik-i Mahruse-i Şahane'de hükümete ait bulunan arazi ve emlak ile efrat ve cemaat-i muhtelifenin uhdelerindeki emlak ve arazide mevcudiyeti bilinen veyahut âtiyen keşfedilecek olan her nev abidat ve âsâr-ı atîka-yı menkule ve gayrmenkulenin cümlesi Hükümet-i Osmaniye'nin malıdır."

1906 AAN'ye göre ne ruhsatlı ne de ruhsatsız kazılarda bulunan eserlerden, kâşife veya arazi malikine pay verilmesi bahis mevzuudur[1814]. Hatta zaman zaman şahıslara ruhsat verilmeden önce, kazılarda bulunacak eşyadan hiçbir şey almaya haklarının olmadığı ve yalnızca ilmî araştırmada bulunabilecekleri hatırlatılmıştır[1815].

1884 AAN'nin 14. maddesinde yer alan ve *tesadüfen* bulunma halinde belli şartlarla arazi malikinin eserin *yarısı* üzerinde hak sahibi olması hükmü tamamen kaldırılmıştır. Yerine, böyle kimselerin, Nizamname'deki şartlara riayet etmiş olmaları kaydıyla, eserin takdir olunacak kıymetinin yarısı kadar bir meblağda *mükafata* hak kazacağı tanzim olunmuştur (m. 9). Mezkur hükümler menkul eski eserler için caridir; gayrimenkul eski eserler için arazi malikinin bir mükafat ya da tazminat hakkı yoktur[1816].

ii. Müsadere, Satın Alma ve Diğer Yollarla

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde *müsadere* tabiri hiç geçmez. Ruhsatsız kazı neticesinde bulunacak eski eserlerin zapt olunacağı (m. 9) ve tüketilmiş iseler kıymetlerinin tazmin ettirileceği (m. 11) hükümleri 1884 AAN'de de olduğu gibi mevcuttur. Hususi mülkiyet altındaki eski eserin, izinsiz olarak yurt dışına nakledilmeye teşebbüs olunursa müsadere edileceğine dair 1884 AAN'deki hüküm ise 1906 AAN'de yer almamış; yalnızca nakil muamelesinin izne tâbi olduğu tanzim olunmuştur (m. 27, 29). Fakat tatbikatta bu gibi faaliyetlerin "izinsiz eski eser ticareti" çerçevesinde mütalaa olunarak böyle eski eserlerin müsadere edildiğine dair misaller mevcuttur[1817].

Eski eser satışını meslek edinenlerin resmî ruhsat olmaksızın satışa teşebbüs etmeleri halinde ellerindeki eski eserlerin *zapt* olunarak Müze-i Hümayunlara konulacağı 26. maddede ifade olunmaktadır. Burada *zapt* tabiri kullanılmışsa da kastolunan teknik manasıyla *müsaderedir*. Zira böyle eski eserlerin hususi mülkiyet altındayken devlet mülkiyetine geçirileceği anlaşılmaktadır.

Devletin eski eser satın alması, bağış kabul etmesi, mübadele ve benzeri yollarla eski esere sahip olması mümkündür. Bu hususta 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin tetkik olunduğu beşinci bölümde de izahat yapılmıştı. 1906 AAN'de mevzuyla alakalı olarak kayda değer bir değişiklik getirilmemiştir. Eski eserlerin yurt içinde naklinde ya da yurt dışından getirilmiş eserin tekrar ihracında icap eden izin prosedürü esnasında Müzeler İdaresinin, lüzum gördüğü takdirde, eski eseri satın

[1814] Resmî ruhsatla yapılan kazılarda bulunan eserlerden araştırıcının istampaj, kalıp, fotoğraf ve resim alıma hakkı tanınmıştır (m. 16).
[1815] 1909'da Mersin'de masrafı kendisine ait olmak üzere define aramak isteyen Molla Nuri'ye, kazılardan çıkacak eşyadan muhbir sıfatıyla ihbariyeden başka bir şey talebine hakkı olamayacağı bildirilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1096-58). Ödemiş'te kuyumcu esnafından bir şahıs, yapmayı planladığı kazıda bulunacak eserlerin yarısının hükümete, yarısının kendisine ait olması şartıyla kendisine izin verilmesi için Meclis-i Mebusan arzuhal encümenine müracaat etmiştir. Müzeler İdaresi, kazıda ortaya çıkarılacak eserlerin yarısının değil bir parçasının dahi verilmesinin kanuna mugayir olduğunu ve böyle ruhsat verilemeyeceğini ifade etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1135-8). 1908'de Sivas Koyulhisar'da Halveoğlu (?) Hacı Hüseyin'in eski eser arama ruhsatı müracaatı hakkında benzer hatırlatma yapılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 1085-41).
[1816] Hususi şahıslara ait arazilerde mevcut veya keşfedilecek gayrimenkul eski eserlerin mülkiyeti problemli bir mevzudur. Mesele aşağıda hususi mülkiyete dair kısımda tetkik edilecektir.
[1817] Mesele ve tatbikata dair misaller aşağıda "İzinsiz Ticaret ve Nakil Yasağı" başlığında tetkik edilecektir.

alabileceği 31. maddede tanzim olunmuştur. Ancak Müze'nin eski eser satın alması bu halle mahdut değildir; lüzumlu gördüğü eski eserleri, sahibiyle anlaşarak satın alabilir[1818].

b. Mülkiyetin Devri veya Sona Ermesi

i. Feragat

Devletin eski eser mülkiyetinin sona ermesi hususunda 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ndeki en mühim değişiklik, 12. maddede getirilmiştir. Buna göre, şahısların tasarrufundaki arazilerde, Müzeler İdaresi namına olarak yürütülen kazılar neticesinde bulunan menkul eski eserlerden Müdürlükçe ehemmiyetli olmadığına karar verilenler; Maarif Nezaretinin tasdikiyle arazi sahibine bırakılabilir. Devletin mülkiyet hakkından feragati manasına gelen bu muameleye dair bir hükmün konulmasının maksadı, bulunan her menkul eski eser için mükafat ödeme mükellefiyetinden kurtulmak olabilir. Zira AAN'ye göre, böyle kazılardan Müze'ye alınacak eserler için arazi sahiplerine bir mükafat ödenecektir (m. 12).

ii. Satış ve Mübadele

Eski eserlerin müzayede yoluyla satışından elde edilecek gelirin Müzeler İdaresi veznesine ait olacağına dair 32. maddeden, 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde de olduğu gibi, eski eserlerin devlet tarafından satışının mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Tophane-i Âmirede mevcut bir takım hurda top ve tüfeğin, bazı masrafların karşılanması maksadıyla müzayede ile satışı için, Müzeler İdaresinin görüşü istenmiş; neticede her devre ait toplardan ikişer adedinin yeni kurulması düşünülen Silah Müzesi'nde teşhir edilmek üzere ayrılıp kalanının satılmasına karar verilmiştir[1819]. Taşradaki harabelerdeki eski eserlerin satışı bahis mevzuu olduğunda da yine Müzeler İdaresinin görüşü sorulmuştur[1820].

Önceki bölümde satış ve mübadeleye dair izah olunan hukuki vaziyetin bu devirde de değişmediği söylenebilir. Ayrıca evvelden olduğu gibi, kazıda çıkan eski eserlerin İstanbul'a nakliye masraflarının karşılanması mukabilinde bir kısmının araştırıcıya terk edilmesi yönünde talepler yine vaki olmuştur. Mesela Tel Halef (Resulayn) kazılarını yürüten Alman diplomat ve arkeolog Baron Max von Oppenheim'ın bu minvaldeki talepleri, Müzeler İdaresinin görüşüyle Maarif Nezareti tarafından iki defa reddolunmuştur[1821].

[1818] Mesela 1908'de Müze-i Hümayun Bursa Şubesi, İznik'te ikamet eden İtalya vatandaşı Fabiano'dan otuz parça eski eser satın almış ve semen olarak 700 kuruş ödenmesi kararlaştırılmıştır. Anlaşma Müzeler İdaresi tarafından uygun bulunmuş ve semenin Müze'nin o seneki tahsisatından ödenmesi Maarif Nezaretince kabul edilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1045-69).
[1819] Koşay vd., 2/80, 221-222.
[1820] Mesela 1911'de Humus (Libya) Mutasarrıflığı, Lebde (Leptis Magna) harabesinin tam manasıyla korunamadığı ve taşların da tarihî kıymet taşımadığı beyanıyla, bunlardan âsâr-ı atîka olmayanların toplanıp geliri Maarif Müdürlüğü veya Belediyeye ait olmak üzere halka satılmasını teklif etmiş; Vilayet Maarif Müdürlüğü de tensip etmiştir. Ancak Müzeler İdaresi, bu taşların âsâr-ı atîkadan olduğunu, AAN hükümlerince korunmalarının mecburi bulunduğunu bildirmiştir. Satışa izin verilemeyeceğini ve Maarif Müdürünün bu teklife muvafakatinin ise teessüfe şayan olduğunu ifade etmiştir. Nihayetinde Maarif Nezareti, Trablusgarp Vilayetine bu yönde cevap vermiştir (*BOA*, MF.MKT., 1173-12).
[1821] *BOA*, HR.İD., 1445-58; 1445-60; Safa Furkan Karacakaya, *Max Von Oppenheim'ın Osmanlı Devleti'ndeki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 133-135.

Bilal Aziz Yanıkoğlu'nun Halil Edhem Bey'den naklettiğine göre, İttihatçılar Müze'deki eserleri bir milyon Osmanlı altınına Almanya İmparatoru'na rehnetmiştir. Eserlerin gideceğinden endişelenen Halil Edhem Bey hükümet ve Maliye Nazırı Cavit Bey ile mücadele etmiş fakat netice alamamıştır. Çözümü, İngiliz ve Fransızlara meseleyi anlatıp ortalığı kızıştırarak onların daha yüksek teklif vermeleri için tahrik etmekte bulmuştur. Nitekim, anlattığına göre, "Fransız sefiri, kendilerinin talip ve müzayedeye girmeye hazır bulunduklarını" beyan edince, hükümet vazgeçmiş ve Müze'nin en muteber eserleri kurtulmuştur[1822]. Ali Haydar Midhat Bey hatıratında, 1921'de hazinenin muzayakası ve memur maaşlarının ödenememesi sebebiyle bir ara Hariciye Nazırı İzzet Paşa'nın, Müze'de bulunan İskender Lahdi'ni İngilizlere 400.000 liraya satmayı düşündüğünü kaydetmektedir. Naklettiğine göre kendisi, Paşa'ya "vaktiyle Amerikalıların İskender Lahdi için 1.000.000 altın lira teklif etmesine rağmen Sultan II. Abdülhamid'in satmadığını" hatırlatmış ve onu ikaz etmiştir. Bunun üzerine İzzet Paşa lahidin satılmamasına karar vermiş ve bu yolda kati emirler vermiştir[1823].

iii. Hediye Etme

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde eski eserlerin hediye edilmesine dair bir hüküm yoktur. Daha önce yalnızca tatbikatta istisnai olarak karşılaşılan bu vaziyete 1906 AAN devrinde de nadiren rastlanmaktadır. Bunlardan bir kısmı, 1884 AAN devrinde başlamış kazılarda bulunan bazı parçaların araştırıcıya terk olunmasına dairdir ve o devir tatbikatının bir devamı şeklinde vuku bulmuştur. Mesela Milet Agora Kapısı'nın parçalarının 1908'de Almanlara verildiği kaydedilmekteyse[1824] de bunlar 1903'teki kazılarda bulunmuştur[1825]. Bahsi geçen kazılarda bulunan eski eserlerin yarısının 1899'da irade-i seniyye ile Almanlara terk edildiği yukarıda görülmüştü. Dolayısıyla bu eserler de 1884 AAN devrinde hediye olunmuş sayılabilir.

1907 senesine tarihlenen bazı vesikalarda, Almanların Bergama kazıları esnasında çıkan ve önceden Berlin'e nakledilmiş eserlerin mütemmimi olan iki parçanın, Bergama'dan Söke'deki Wiegand'a gönderildiği yazmaktadır[1826]. Akabinde bahsi geçen parçaların Almanya'ya götürülmüş olması muhtemel ise de[1827] bunların hediye edildiğine dair açık bir vesikaya; ya da hediye edilmişse de hangi prosedürle, kim tarafından, ne zaman edildiğine dair malumata rastlanamadı. Mevzubahis kazılar 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinden beri devam ettiği ve o devirde de Berlin'e nakledilmiş eserlerin parçalarının bizzat Osman Hamdi Bey'in raporuyla verildiği bilindiğinden; hadise aynı tatbikatın bir devamı olarak görülebilir. Yine Danimarka Üniversitesi azasından Dr. Kinch'in Rodos'ta yürüttüğü kazılarda çıkan eski eserlerden, ehemmiyetleri cihetiyle Müze-i Hümayun'a alınmış olanlar

[1822] Yanıkoğlu, 366-367.
[1823] Ali Haydar Midhat, *Hâtıralarım (1872-1946)* (İstanbul: Mithat Akçit Yayını, 1946), 346-347.
[1824] Shaw, 129.
[1825] Siegfried Siegesmund - Bernhard Middendorf, "The Market Gate of Miletus: damages, material characteristics and the development of a compatible mortar for restoration", *Environmental Geology* 56/3 (2008), 754.
[1826] *BOA*, MÜZ..ARK.., 19-105; Koşay vd., 4/192-193.
[1827] Sönmez, *Zeus Sunağı*, 236.

haricinde yerinde bırakılan levhalardan on adedinin mezkur Üniversite'ye hediye verilmesi de böyledir[1828].

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde alınan ruhsatla başlayan kazılarda çıkan eserlerin hediye edilmesine dair tespit edebildiğimiz tek misal, Oppenheim'ın Tel Halef kazılarıdır. 1913'te, eserlerin İstanbul'a nakil masraflarını üstlenme mukabilinde bir kısmının kendisine bırakılması teklifi iki kez reddedilen Oppenheim, 19 sandık dolusu eşyayı Halep'teki Alman Konsolosluğuna götürürken; eserlerin kaçırıldığı ihbarı üzerine sandıklara el konmuştur. Valilik, sandıkları muayene etmeden bırakmaya yanaşmamış; Konsolosluk ise içinde şahsî eşya olduğu gerekçesiyle açılmalarına itiraz etmiştir. Kriz derinleşince, o tarihte iktidarı elinde bulunduran İttihat ve Terakki'nin önde gelen siması Talat Paşa'nın uhdesindeki Dahiliye Nezareti, sandıkların açılmadan sahiplerine iadesini emretmiştir[1829]. Daha sonra Oppenheim, gece vakti Halep tren istasyonuna taşıttığı 34 sandığı Beyrut'a sevk edecekken yine Valilikçe bunlara el konulmuş; ancak Alman Sefareti araya girince Nezaret, sandıkların nakline müsaade olunmasını tebliğ etmiştir[1830]. Nihayetinde emri ifa eden Halep Valisi Mehmet Celal Bey'in Nezarete yazdığı cevap mevzu cihetinden mühimdir:

"… *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin mevadd-ı mahsusunda bilcümle âsâr-ı atîkanın hükümetin malı olduğu musarrahtır. Emval-i umumiyeden madut olan bir şey bir kanun-ı mahsus olmadıkça ahara terk edilemez. Devr-i sabıkta bile bu gibi âsâr-ı atîka bazı hükumat ve hükümdaran-ı ecnebiyeye hibe edileceği vakit o zamanlar kanun hükmü ve kuvvetini haiz olan *irade-i seniyye* istihsal olunurdu. Bu âsârın Baron Oppenheim'a iadesi bazı mütalaat-ı siyasiye veya saireden neşet ediyorsa o halde ya arz olunan surette bir kanun tanzimi veyahut zaten âsâr-ı atîka kanunen Maarif Nezaret-i Celilesinin malı olduğundan buradan Dersaadet'e celbi ile orada ita buyrulması daha münasip olur…"[1831].

Sandıklar Beyrut'ta gümrük muayenesine tâbi tutulacakken, Müzeler İdaresi, Maarif Nezareti vasıtasıyla Beyrut Vilayetine; sandıkların titizlikle muayene edilmesini ve en ufak parça âsâr-ı atîkanın dahi alıkonmasını bildirmiştir[1832]. Ancak Dahiliye Nezareti, Valiliğe gönderdiği şifreli telgraflarla, gümrük muamelelerinin hızlandırılmasını, "müşkülat çıkarılmamasını" ve "mesele ihdas

[1828] Bahsi geçen parçaların hediye edildiği, vesikalarda atıf yapılan 11 Mayıs 1906 tarihli bir Şura-yı Devlet kararından çıkarılmaktadır. Aslı elimizde bulunmayan kararın tarihi, 1906 AAN meriyete girdikten hemen sonraya rastlamaktadır. Dolayısıyla bahsi geçen kazının 1884 AAN devrinde yapıldığı anlaşılmaktadır. Bkz. *BOA*, BEO, 3063-229700; MF.MKT., 996-35. Mevzuya dair vesikalardan birinde ise mezkur kararın tarih 28 Şubat 1322 (13 Mart 1907) olarak zikredilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 919-40).
[1829] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 142; Karacakaya, 135-138.
[1830] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 144, 146.
[1831] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 170/1.
[1832] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 162; Koşay vd., 5/514-515.

edilmemesini" emretmiştir[1833]. Neticede sandıklar gümrükten geçerek yurt dışına çıkarılmıştır. Ancak içlerinde eski eser olup olmadığına dair kati malumat yoktur[1834].

Halep valisinin, geçmişte eski eserlerin ancak irade-i seniyye ile hediye edilebildiğini ifade etmesi, cari hukuki teamülü aksettirmesi cihetinden dikkate değerdir. Zira gerçekten de tatbikatta böyle tasarruflar için irade-i seniyyenin mecburi görüldüğü ve bunun zamanla yerleşik bir kaide haline geldiği evvelki bölümlerde de tespit olunmuştu. Ancak devamında, irade-i seniyyelerin birer hususi kanun mahiyetinde bulunduğu ve meri kanuna mugayir olarak hibe muamelesi yapılacaksa yine bir hususi kanunun ya da irade-i seniyyenin gerekeceği ifadeleri birkaç cihetten tenkit olunabilir.

Bir kere Valinin böyle iradeleri "hususi kanun" olarak tavsif etmesi, hukuken isabetli değildir. Zira irade-i seniyye, bazen teşrii bir muamele mahiyetinde olduğu gibi[1835]; bazen de padişahın icra salahiyeti çerçevesinde alınan idari tasarruflardan ibarettir[1836]. Bu meyanda, icranın başı olarak padişahın devlet mülkiyetindeki eski eserleri, diplomatik veya siyasi sebeplerle hediye etmesi mümkündür. Ancak meriyetteki mevzuat, padişahın vekili mesabesindeki nazırların ve diğer memurların salahiyetlerinin hudutlarını tayin etmiş ve eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına izin verme salahiyetini yalnız belirli mercilere, mahdut şartlarla tanımıştır. Eski eserleri hediye etme gibi bir salahiyet ise herhangi bir makama verilmemiştir. Dolayısıyla, Dahiliye Nezareti gibi bu hususta salahiyeti bulunmayan bir makamın, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına izin vermesi veya bunları hediye etmesi kanunen mümkün değildir. Neticede böyle bir tasarruf için ya hususi bir kanunla Nezarete açık salahiyet tanınmalı ya da –yurt dışına ihraca izin vermeye– salahiyetli makam olan Maarif Nezareti, Nizamname hükümleri çerçevesinde karar almalıdır. Nitekim vakaya dair vesikalarda da Dahiliye Nezareti, İttihat ve Terakki'nin o devirdeki fevkalade iktidarına rağmen; açıkça "eski eserlerin hediye edildiğinden" ya da "yurt dışına ihracına izin verildiğinden" bahsetmemiştir. Bunun yerine "müşkülat çıkarılmaması" ve "mesele ihdas edilmemesi" gibi üstü kapalı ifadeler kullanmayı tercih etmiştir.

[1833] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 149, 161. Kerim Refi Tümay'ın naklettiğine göre Almanlar, sandıkların naklinde zorluk çıkarılmaya devam edilmesi halinde bunun harp sebebi sayılacağı yönünde hükümete bir nota vermiştir. Bkz. Kerim Refi Tümay, "Hitit Devletinin Hazinesi Memleketimizden Nasıl Aşırıldı?", *Resimli Tarih Mecmuası* 3/30 (1952), 1542-1543.

[1834] Halil Edhem'in 1918'de yazılı beyanına göre, 1907-1913 seneleri arasında Tel Halef'te Almanlar tarafından yürütülen kazılarda bulunan eserlerden küçük bazı parçalar Müze'ye alınmış; eserlerin çoğu kazı mahallinde bırakılmıştır. 1913'te Oppenheim tarafından nakledilmekteyken Rakka'da zapt edilen 11 sandık İstanbul'a gönderilmiş fakat muayene neticesinde sandıklarda Tel Halef kazılarına ait bir eser bulunamamıştır (Koşay vd., 5/548). Esasında Oppenheim, Tel Halef eserlerini 1928 senesinde Fransız mandası altındaki Suriye'den resmî yollarla Berlin'e götürmüş ve orada bir müze kurmuştur. Bkz. Remzi Avcı - Ekrem Akman, "Bir Arkeolojik Kazının Aslında Söylemedikleri: Tel Halef'te Osmanlı Bürokrasinin Çaresizliği", *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2022), 215-222.

[1835] Kemal Gözler, "Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar", *Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan* (Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2013), 2/915-919.

[1836] Mesela *Kanun-ı Esasi*'ye göre meclisin her sene açılması ve kapanması (m. 43), hakkında tahkikat açılan mebusun mebusun Divan-ı Âliye sevki (m. 31) gibi idari muameleler de irade-i seniyye ile yapılır.

c. Mülkiyet Hakkının Kullanımı

Devletin eski eserler üzerindeki mülkiyet hakkını kullanması daha ziyade eski eserlerin müzelerde teşhir edilmesi veya bizzat eserin müze olarak fonksiyon görmesi şeklinde vuku bulmuştur. İstanbul'daki bazı eski eserlerin müze haline getirilerek ziyarete açılması buna misal gösterilebilir[1837]. Bu şekilde devletin elindeki eski eser amme hizmetine tahsis edilmiş olur.

Öte yandan, Nizamname'de kaideten eski eserlerin yurt dışına ihracı yasaklanmışsa da tatbikattan yasağın hususi şahıslara yönelik olduğu ve devlete ait eski eserlerin bazen hükümet kararıyla yurt dışına çıkartılabildiği görülmektedir. Mesela Kale-i Şerkat'ta (Asur) Almanlar tarafından yürütülen kazılarda bulunup Müze-i Hümayun'a konan kırık levha ve vazo gibi eserlerden bir kısmının tamir için Berlin Müzesi'ne gönderilmesi ve eserler orada tamir edilip iade edildikten sonra diğerlerinin takım takım yollanması Müzeler İdaresince teklif olunmuş ve Meclis-i Vükela tarafından da kabul edilmiştir[1838]. 1906, 1907, 1911 ve 1919 senelerinde Müze-i Hümayun namına Boğazköy'de yapılan kazılardan çıkan tabletler de tetkik ve tamir için Berlin'e gönderilmiş, sonradan iade alınmıştır[1839]. Müze-i Hümayun'da mevcut bazı eski eser kitaplar, sonradan geri alınmak kaydıyla 1914'te Leipzig'de bir milletlerarası sergiye gönderilmiştir[1840].

2. Hususi Mülkiyet Rejimi

a. Umumi Olarak

Devlet mülkiyeti prensibinin 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde devam ettiği ve 4. madde hükmünün, şahısların tasarruflarındaki arazilerde mevcudiyeti bilinen veya sonradan keşfedilecek her tür eski eserin devlet malı olduğunu ilan ettiği yukarıda görülmüştü. Yani arazi malikleri, kendi arazilerinde bulunmuş menkul veya gayrimenkul eski eserlerin mülkiyetini iktisap edemez. Hatta 7. maddede, gayrimenkul eski eserin bulunduğu arazinin lüzum görülürse istimlak edilebileceği; fakat ödenecek tazminat bedelinde, eski eserin kıymetinin hesaba katılmayacağı ifade olunmuştur.

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, mevcut veya keşfedilecek gayrimenkul eski eserlerin devlet malı olduğu ilan edilmiştir. Dolayısıyla Nizamname'nin meriyete girmesinden itibaren keşfolunan böyle eski eserlerin kanunen devletin mülkiyetine girdiği açıktır. Ancak bir önceki bölümde de tetkik edildiği üzere, *daha önce üzerinde hususi mülkiyet kurulmuş olan* gayrimenkul eski eserlerin mülkiyetinin Nizamname ile kendiliğinden devlete geçmesi mümkün değildir[1841]. 1906 AAN ile de

[1837] Mesela Binbirdirek Sarnıcı'nın temizletip ziyarete açılmasına, oraya Müzeler İdaresince bir bekçi tayin edilmesine ve ziyaretçilerden alınacak duhuliye ücretinin Müze tahsisatına ait olmasına karar verilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1089-35; DH.MKT., 2703-105.
[1838] *BOA*, MV., 148-66.
[1839] Koşay vd., 1/272-273. Böyle benzer şekilde Almanya'ya tamir için gönderilen eski eserlere dair başka misaller için bkz. Koşay vd., 2/241-244.
[1840] Bahsi geçen eserler harp esnasında geri alınamamıştır. 1916'da Halil Edhem Bey, harcırahla bizzat Almanya'ya giderek teslim almak için Maarif Nezaretinden izin istemiştir. Bkz. Koşay vd., 2/129, 314.
[1841] Aynı yönde görüş için bkz. Özel - Karadayı, 4; Eriş, 62.

vaziyet değişmiş değildir. İstimlakle alakalı mezkur 7. madde, şu haliyle 1884 AAN'nin meriyete girmesinden itibaren keşfedilmiş gayrimenkul eski eserler için tatbik olunabilir. Başka bir deyişle, 1884 AAN öncesinde üzerinde hususi mülkiyet kurulmuşsa, mutlaka eski eserin *bedeli* de arazinin istimlaki esnasında sahibine ödenmelidir.

Menkul eski eserler cihetinden de hüküm benzerdir. Yani 1884 AAN'den itibaren keşfolunanlar –tesadüfen bulunma hali haricinde– prensip olarak devlete aittir. Ancak 1884 AAN öncesinde veya sonrasında muhtelif sebeplerle üzerinde hususi mülkiyet kurulmuş olan menkul eski eserlerin, devri ve nakline dair tahditler getirilmiştir. 1906 AAN devrinde umumi olarak eski eserler üzerinde hususi mülkiyet kurulması, mülkiyetin sona ermesi ve mülkiyet hakkının kullanılmasına dair tahditler aşağıda tetkik olunacaktır.

b. Mülkiyetin İktisabı

i. Prensip

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde tanınan, *tesadüfen* bulunan eski eserin mülkiyetini kısmen kazanma imkanı, 1906 AAN'de kaldırılmıştır. Keşfedilecek menkul veya gayrimenkul eski eserler tamamen devlete ait olacaktır. Yalnız arazisinde tesadüfen *menkul* eski eser bulan kimse, keyfiyeti bir hafta içinde idareye ihbar ederse eserin kıymetinin yarısı kadar bir *mükafata* hak kazanır (m. 9). Burada arazi sahibinin eski eserden bir hissesi mevzubahis değildir. Eski eser tamamen devlete aittir; arazi sahibine ödenecek miktar yalnızca bir mükafattır. Yine Müze-i Hümayun namına hususi arazilerde yapılacak kazılarda bulunan menkul eski eserlerden ehemmiyetli görülenlerin müzeler için alınması esnasında da arazi sahibine mükafat verileceği hükmü tanzim olunmuş ise de (m. 12) o halde de arazi sahibine ödenecek meblağ, satın alma veya tazminat bedeli değildir; yani eski eserin mülkiyetinin devlete ait olduğunda tereddüt yoktur[1842].

Nizamname'ye göre hususi mülkiyetin kurulmasına dair başlıca hal, menkul eski eserin arazi sahibine *terk edilmesi* halidir. Esasında 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesinde hazırlanan 1882 tarihli layihanın 15. maddesinde, 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu*'nda (m. 80) da olduğu gibi; bir kimsenin arazisinde tesadüfen bulduğu eski eserin "ehemmiyetsiz" olduğuna Müzeler İdaresinin karar vermesi halinde eserin tamamının mülk olarak arazi sahibine bırakılacağı ve malikin eserde dilediği gibi tasarruf edebileceği hükmü yer almaktaydı[1843]. Bahsi geçen hükümler 1884 AAN'nin meriyete giren son metnine alınmamışsa da bu sefer benzer hüküm 1906 AAN'nin 12. maddesinde yer almıştır. Buna göre, Müzeler İdaresi tarafından hususi arazilerde yürütülen kazılarda keşfolunan menkul eski eserin ehemmiyetli olmadığını Müdürlük tespit eder ve sonra Maarif Nezareti de bunu tasdik ederse eser arazi sahibine bırakılır[1844]. Ancak mezkur madde hükmünden arazi

[1842] Aynı yönde görüş için bkz. Özel, "The Basel Decisions", 327.
[1843] *BOA*, A.}MKT.MHM., 763-22, vr. 1/3.
[1844] "On ikinci madde: Âsâr-ı atîka hafriyatı Müze-i Hümayunlar Müdüriyeti marifetiyle efrat ve cemaat-i muhtelifeye ait arazide eshabının rızasıyla icra edileceği takdirde… hafriyat-ı vakıa esnasında keşfolunan ve Müze-i Hümayunlarca

malikinin, menkul eski eserin mülkiyetini aslen iktisap edeceği neticesi çıkmaz. Zira yukarıda görüldüğü üzere böyle bir eski eser *keşfedildiği anda* kanunen devletin mülkiyetine girer. Dolayısıyla burada devletin, belli şartlarla eserdeki mülkiyet hakkından arazi sahibi lehine *feragat* etmesi anlaşılmaktadır[1845].

ii. Devren İktisap

Eski eserlerde akit yoluyla hususi mülkiyet kurulup kurulamayacağı hususunda Nizamname'nin 26. maddesi tereddüt hasıl etmektedir. Zira mezkur madde hükmüne göre hükümet izni olmaksızın memleket dahilinde eski eser satışı ile alışverişi yasaktır ve eski eser satmayı meslek edinenler ruhsatsız olarak satış yapmaları halinde para ve hapis cezasına çarptırılarak ellerindeki eski eserlere el konulur[1846]. 1905 tarihli layihada maddenin ilk hali "*her kim* ruhsatname istihsal etmeksizin âsâr-ı atîka füruht veya füruhta teşebbüs edecek olur ise…" cezalandırılacağı ve elindeki eski eserlere el konacağı şeklindeydi. Daha sonra "her kim" ibaresinin üstünün çizildiği ve yerine "âsâr-ı atîka füruhtunu *meslek* ittihaz edenler" yazıldığı görülmektedir[1847]. Layihayı tetkik eden Şura-yı Devletin Tanzimat Dairesi, elinde eski eser bulunan şahıslar için satışın umumen ve mutlak olarak cezaya tâbi tutulmasını mahzurlu görmüş ve bahsi geçen madde hakkında Osman Hamdi Bey'in mütalaasını istemiştir. Hamdi Bey, yasağın münhasıran eski eser alım satımını *meslek edinenler* hakkında olduğunu; yoksa bir şahsın miras veya başka bir yolla malik olduğu eski eseri her zaman satma hakkını koruyacağını ifade etmiştir[1848].

Şu halde hususi şahısların satın alma ya da miras yoluyla eski eserin mülkiyetini iktisap edebileceği anlaşılmaktadır. Devlet tarafından eski eser satışının da mümkün olduğu ve Nizamname'nin 32. maddesinde müzayede yoluyla satılacak eserlerden bahsolunduğu yukarıda görülmüştü. Dolayısıyla devletten satın alma yoluyla eski eser üzerinde hususi mülkiyet kurulabilir. Devletin yaptığı kazılarda ehemmiyetli görmediği menkul eski eserin mülkiyetini, bulunduğu arazinin sahibine terk etmesi de devren iktisap haline misal gösterilebilir.

iii. İstisnai Haller

Bu devirde hususi müsaadeyle müstesna ruhsat verilmesine dair tesadüf edebildiğimiz tek misal, 1909-1911 arasında Kudüs'te Hz. Süleyman'ın hazinelerini bulmayı hedefleyen İngiliz aristokrat Montagu Parker ile ortaklarına tanınan izindir. Osmanlı hükümeti ile yaptıkları 26 Kasım 1908 tarihli mukaveleye göre, kazılar hükümet namına yürütülecek; masraflar Şirket'e ait olacak ve

ehemmiyeti olmadığı Müdüriyet-i Umumiye canibinden beyan edilen âsâr-ı atîka-yı menkule üçüncü madde mucebince Maarif Nezaretinin tasdikine iktiran ettikten sonra eshab-ı araziye teslim olunacağı gibi…"

[1845] Aynı yönde görüş için bkz. Özel, "Kültür Varlıkları Üzerinde Devlet Mülkiyeti", 80.

[1846] "Yirmi altıncı madde: Hükümet-i Seniyyenin müsaadesi istihsal olunmadıkça Memalik-i Mahruse-i Şahane'de âsâr-ı atîka füruht ve ahz ü itası memnudur. Âsâr-ı atîka füruhtunu meslek ittihaz edenler ruhsatname istihsal etmeksizin âsâr-ı atîka füruht veyahut füruhta teşebbüs edecek olur ise yüz kuruştan bin kuruşa kadar ceza-yı nakdî ve altı günden altı aya kadar hapis cezasıyla mücazat edilir ve yedinde bulunan âsâr-ı atîka zapt olunarak Müze-i Hümayunlara vazolunur…"

[1847] *BOA*, İ..KAN., 4-17, vr. 4/4.

[1848] *BOA*, İ..KAN., 4-17, vr. 2/1.

bulunacak definelerin yarısı kendilerine bırakılacaktır. Eğer âsâr-ı atîka bulunursa, AAN'nin 9. maddesine göre mükâfat ödenecektir[1849]. Gizli tutulan meseleyi sonradan öğrenen Müze-i Hümayun Müdürü Halil Edhem Bey, haber aldığı muamelelerin AAN'ye aykırı olduğunu Maarif Nezaretine yazmıştır[1850].

Kazılar, bir hastane inşası kisvesiyle gizli yürütülmüş, bir ara ruhsat sınırı aşılarak Kubbetü's-Sahre altına ulaşılmıştır. Bu vaziyet halk arasında infiale yol açmış ve kazı ekibi Kudüs'ü terke mecbur kalmıştır. Hadise Meclis-i Mebusana taşınmış; Mescid-i Aksa altındaki kazılar hakkında sual takriri (soru önergesi) verilmiş, hararetli tartışmalar yaşanmış ve hatta istizah (gensoru) teklif edilmiştir. Tahkikat neticesinde mahallî idareci ve memurlardan bazıları hakkında azil ve ceza tavsiyelerinde bulunulmuştur[1851]. Daha sonra tekrar kazılara izin verildiğini öğrenen Halil Edhem Bey, "muamelelerin AAN'ye muvafık şekilde yürütülmediğini, vaziyete nihayet verilmesini ve doğacak mesuliyeti kabul etmediğini" Nezarete yazmıştır. Nezaret ise "AAN'nin 1., 4., 5. ve 10. maddelerine aykırı olmasına rağmen bütün muamelelerin Meclis-i Vükela kararı ile Maliye Nezareti tarafından tamamlandığını ve irade-i seniyyenin sâdır olduğunu" bildirmiştir. Mukavelenamenin bir nüshası Maarif Nezaretine ve ardından kendisine iletilince Halil Edhem Bey, bütün muameleler AAN haricinde yürütülmüş olduğundan, "doğabilecek mesuliyeti kabul etmediğini" tekrar beyan etmiştir[1852].

Esasen bahsi geçen kazıların define araması maksadını taşıdığı ve mukavelenin de bu minval üzere Maliye Nezareti ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Kazılardan kıymetli bir hazine de ortaya çıkmamıştır[1853]. Daha önce definelere dair tatbikatta görüldüğü üzere, Maliye Nezareti ile araştırıcı arasında mukavele yapılmasına dair misaller vardır. Hadisedeki tatbikat da bunun bir benzeri olarak görülebilir. Nitekim mukaveleye göre bulunacak âsâr-ı atîkadan hisse verilmesi taahhüt edilmemiş; ancak AAN'ye göre mükafat ödenmesi kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla burada, eski eserlerde mülkiyetin iktisabı cihetinden, daha önceki devirlerdeki gibi bir müstesna ruhsat mevzubahis değildir[1854].

Beşinci bölümde görüldüğü üzere Berlin Müzesi namına Milet'te yürütülen kazılarda bulunacak eserlerin yarısının Almanlara verileceğine dair 1899 senesinde bir irade-i seniyye sâdır

[1849] 12 maddeden teşekkül eden mukavelenin diğer bazı maddelerine göre Şirket, kazılara tayin olunacak iki müfettişin maaşı için hükümete üç aydan üç aya peşin olarak 600 Osmanlı altını ödeyecektir. Kazı mahalli civarında kimseye arama ruhsatı verilmeyecek, kazılar esnasında Şirket'e müdahale edilmeyecek, mülki idare tarafından icap eden kolaylık gösterilecek ve araştırıcıların emniyeti –münasip bir tazminat karşılığında– askeri kuvvetle temin edilecektir. Çıkarılacak define ve âsâr-ı atîkanın tamamı sandıklarla İstanbul'a nakledilecek ve Maliye Nazırının huzurunda açılıp taksim edilecektir. Bkz. Burhan Sayılır, "Kudüs'teki İzinsiz Kazılar ile İlgili Meclis-i Mebusan Görüşmeleri (1909-1911)", *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 / Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022), 214-221.
[1850] Koşay vd., 2/251-253.
[1851] Sayılır, 220-229.
[1852] Koşay vd., 2/251-253.
[1853] Gustaf Dalman, "The Search for the Temple Treasure at Jerusalem", *Palestine Exploration Quarterly* 44/1 (1912), 38-39.
[1854] Mukavelenin fevkalade şartlar ve usullerle yapıldığı ve bu muamelelerin çeşitli cihetlerden Nizamname'ye aykırı olduğu ayrı mevzudur.

olmuştu. Daha sonra Alman Sefareti bunun yürütecekleri kazıların tamamına şamil bir imtiyaz olduğunu savunmuş ve 1906 AAN'ye dair itirazlar öne sürmüştü. Almanların Kale-i Şerkat kazılarında mesele tekrar gündeme gelmiştir. Eserlerin Müze-i Hümayun'a nakline dair irade-i seniyyeler sâdır olmasına rağmen uzun müddettir kazıyı yürüten Mösyö Andrea'nın türlü müşkülat çıkararak bundan kaçındığını Osman Hamdi Bey 1905'te Sadarete arz etmiştir[1855]. Nizamname meriyete girdikten sonra, muhtemelen yeni ruhsat talebi esnasında mutabakata varılmış ve kazılardan çıkarılan eserler 1907'de Müze-i Hümayun'a nakledilmiştir[1856]. Ancak Mart 1914'te Alman Sefareti, Hariciye Nezaretine bir muhtıra vermiş ve 1899 senesinde imzalanan gizli mukavele ile Berlin Müzesi'ne tanınan imtiyazın sürdürülmesini talep etmiştir. Sefarete göre, mukavele iki devlet için de bağlayıcıdır ve taraflardan yalnız birinin iradesi ile meriyetten kaldırılamaz. Ne 1906 senesinde meriyete giren yeni kanun (AAN) ne de Osmanlı İmparatorluğu'nun idare şeklinin değişmesi mukaveleyi hükümden düşürmez. Kale-i Şerkat'ta Berlin Müzesi namına kazı yürüten Messerschmidt'e 1319 (1902) senesinde verilen ruhsatnamede, bulunacak eserlerin tamamen Müze-i Hümayun'a ait olduğunun yazması dahi Almanya hükümetinin mukaveleye dayanan hakkından feragat ettiği şeklinde tefsir edilemez[1857].

Yukarıda sözü edilen muhtıraya ne cevap verildiğine dair arşivlerde bir vesikaya tesadüf edilememiştir. Bilal Aziz Yanıkoğlu'nun aktardığına göre Halil Edhem Bey, böyle bir gizli mukavele olduğuna inanmamış ve varsa kendisine gösterilmesini istemiş; Alman sefiri kendisine anlaşmanın bir suretini gösteremediği gibi, sonraları Berlin Müzesi vazifelileri de bu yolda bir gizli mukavele olmadığını ona itiraf etmişlerdir. Ancak o zamanki hükümet, Almanlara bir "cemile" olarak eserlerin bir kısmını vermeyi kabul etmiştir[1858].

Netice itibarıyla bu misalde de müstesna ruhsat ile Almanların kazıdan çıkan eski eserlerin mülkiyetini aslen iktisabı bahis mevzuu değildir. Devlet mülkiyetindeki eski eserlerin, sonradan hükümet kararıyla hediye edildiği anlaşılmaktadır. Evvelki devirde Berlin Müzesi'ne olduğu gibi İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne de irade-i seniyye ile imtiyaz verildiği görülmüştü. 1906 AAN'nin meriyete girmesiyle beraber, aslında yeni bir irade-i seniyye ile artık bu hususta önceden verilmiş imtiyazların geri alındığı söylenebilir. Hatta denilebilir ki 1884 AAN'ye göre esaslı değişiklikler getirmeyen 1906 AAN'nin hazırlanma maksatlarından biri de budur[1859].

[1855] *BOA*, Y..A...HUS., 485-73, vr. 2/1.

[1856] *1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Musul Vilayeti Salname-i Resmîsidir* (Musul: Musul Vilayeti Matbaası, 1325), 136-137; Z. Çelik, "Defining Empire's Patrimony", 459.

[1857] *BOA*, HR.SYS., 2636-2 (7 Mart 1914).

[1858] Yanıkoğlu, 365-366. Cezar'ın aktardığına göre kazılarda bulunan eserlerin büyük bir kısmı Müze-i Hümayun'a aktarılmıştır. Almanlara bırakılan kısım ise Hamburg'a ulaşamamıştır; zira Birinci Cihan Harbi patlak vermiş ve gemilerine Lizbon açıklarında İtilaf Devletleri tarafından el konulmuştur (Cezar, 295).

[1859] Nitekim Nizamname'nin 34. maddesine göre "âsâr-ı atîkaya müteallik olup işbu Nizamname'ye muhalif olan ahkam mefsuhdur". Ruhsatlı kazıları tanzim eden 16. maddenin 3. fıkrasına göre ise "zahire çıkarılan kaffe-i âsâr-ı atîka hükümetin malı olduğu cihetle Müze-i Hümayunlara vazedilecektir". Alman Sefareti meseleyi fark etmiş olacak ki Nizamname'nin meriyete girmesinden sonra kısa bir müddet içinde, bahsi geçen maddelerin, milletlerarası bir mukavele ile verilmiş imtiyazı ortadan kaldıramayacağını ileri sürmüştür (*BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 3/2). Ancak itirazın mefhum-ı muhalifinden de şu anlaşılır: Eğer bu imtiyaz Osmanlı Devleti tarafından tek taraflı olarak verilmişse Nizamname'nin mezkur maddesi ile imtiyaz geri alınmıştır.

c. Mülkiyet Hakkının Kullanılmasına Dair Tahdit ve Mükellefiyetler

i. Arazi ve Gayrimenkul Eski Eser Malikleri İçin Tahdit ve Mükellefiyetler

AAN'de arazi ve gayrimenkul eski eser maliklerine dair tahdit ve mükellefiyetler, ana hatlarıyla ikiye ayrılabilir: 1- Mevcut veya yeni keşfolunacak gayrimenkul eski eserler üzerinde, herkese yönelik *negatif* mükellefiyetler. 2- Yeni keşfolunacak eski eserler hakkında arazi sahibine yönelik *pozitif* mükellefiyetler. Bunlara ilaveten arazinin istimlaki hususu ayrıca ele alınabilir.

Nizamname'nin 8. maddesinde, 1884 AAN'de olduğu gibi, gayrimenkul eski eserleri tahrip etmek, yerinden oynatmak ve harap olmuş eserlerin parçalarını almak yasaklanmıştır[1860]. Bunların 300 metre mesafeden yakınında kireç ocağı ve tuğla harmanı inşa edilemez ya da zarara sebebiyet verebilecek mesafede herhangi bir faaliyette bulunulamaz. Gayrimenkul eski eserler mesken, ahır, ambar veya başka bir surette kullanılamaz ve bunlar üzerinde herhangi bir sebeple iskele kurulamaz[1861]. Böyle fiillerde bulunanlar hakkında 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi mucebince tazminat, para cezası ve hapis cezasına hükmolunur. Nizamname hükmündeki yasakların, 1884 AAN'deki gibi yalnızca yeni keşfolunacak eski eserler için değil; mevcut eserler için de cari olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla gerek arazisinde gayrimenkul eski eser mevcut ya da keşfolunan kimseler gerek gayrimenkul eski esere bizzat malik olan şahıslar, mülkiyet haklarını kullanırken bahsi geçen tahditlere tâbi tutulmuşlardır. Yani burada bahsi geçen negatif mükellefiyetlere herkesin muhatap olduğu anlaşılmaktadır.

Arazi malikleri, tasarrufları altındaki arazide bir menkul eski eser keşfolunursa keyfiyeti bir hafta içinde salahiyetli makamlara ihbar etmekle mükelleftir. Aksi takdirde para cezası ile cezalandırılırlar (m. 9). Tesadüfen gayrimenkul eski eser bulunması halinde ise ihbar müddeti on beş gündür. Arazinin maliki veya kiracısı, ihbardan itibaren en az *altı hafta* boyunca gayrimenkul eski eserin keşfedildiği yerde kalmasını temine ve eseri muhafazaya mecburdur. Hususi memur tarafından yapılacak keşif ve muayeneden sonra lüzum görülürse mevzuat çerçevesinde arazi istimlak edilebilir. Ödenecek tazminat bedelinde eski eserin kıymeti hesaba dahil edilmez (m. 7)[1862]. Mezkur maddeler

[1860] "Sekizinci madde: Evvela mebani ve sair kaffe-i âsâr-ı atîka-yı gayrimenkuleyi her ne suretle olur ise olsun yerinden oynatmak, hedm etmek, sakatlamak ve mahvetmek veyahut âsâr ve mebani-i gayrimenkuleden birisinin tamamen veya kısmen vuku bulan tahribinden mütehassıl mevaddı merci-i aidinin ruhsatı olmaksızın zapt eylemek; sâniyen âsâr ve mebani-i atîka-yı gayrmenkuleye laakal üç yüz metreden karib kireç ocağı ve tuğla harmanı inşa etmek; salisen mebani-i atîkaya gerek doğrudan doğruya ve gerek bilvasıta iras-ı mazarrat edecek kurbiyette her nev ameliyatta bulunmak; rabian mebani-i atîkayı ölçmek, kalıplarını ve istampajlarını yapmak için veyahut her ne maksada mebni olur ise olsun umumiyetle bila ruhsat-ı mahsusa mebani-i mezkure üzerine iskele kurmak; hamisen mebani-i atîka derununda iskan etmek, sadisen ebniye-i atîkayı ahır, zahire veyahut ot ve saman ambarı ittihaz etmek veya sair bir suretle kullanmak katiyen memnu olduğundan bervech-i bâlâ tadat olunan efale mütecasir olanlardan *Kanun-ı Ceza*'nın yüz otuz sekizinci maddesi mucebince tazminat ve ceza-yı nakdî alınmakla beraber haklarında bir aydan bir seneye kadar hapis cezası verilir."

[1861] Mesela Fenerler İdaresinin, hükümetle yaptığı mukaveleye dayanarak Kız Kulesi'nin içinde tenekelerle gaz koyması ve orayı gaz deposu olarak kullanması Nizamname'nin mezkur hükmüne aykırı görülerek Müzeler İdaresi tarafından itiraza uğramıştır. Mesele Şura-yı Devlette görüşülmüş; Fenerler İdaresine başka bir deponun tahsis edilmesi ve mevcut tenekelerin de oraya nakledilmesine karar verilmiştir. *BOA*, MF.MKT., 982-73; DH.İD.., 96-6.

[1862] "Yedinci madde: Her nerede ve ne suretle olur ise olsun her kim deniz ve göl ve su mecralarında toprak işlediği ve kanal ve hendek ve kuyu ve bina temeli hafrettiği ve taş ve kum ve mevadd-ı saire ihraç eylediği esnada bir bina ve sair âsâr-ı atîka-yı gayrimenkuleye müsadif olur ise âsâr-ı atîka memuruna ve memur-ı mezkurun bulunmadığı mahalde en karib memurin-i mülkiye veya askeriyeye on beş gün zarfında ihbar-ı keyfiyete mecburdur. Aksi halde kendisinden yüz kuruştan bin kuruşa

yalnızca arazi maliki veya kiracısına yöneliktir ve ihbar mükellefiyetine ilaveten, tesadüfen bulunan gayrimenkul eski eseri bir müddet muhafaza etmeye dair bir *pozitif* mükellefiyet yüklendiği anlaşılmaktadır.

Arazisinde bulunan eski eserden dolayı malikin istimlake katlanması hususu (m. 7) Alman Sefaretince itiraza uğramıştır. Sefaret, "istimlakin umumun menfaati (kamu yararı) için yapılabileceğini[1863], halbuki burada yalnızca ilm-i âsâr-ı atîka cihetinden bir menfaatin bulunduğunu ve bunun da umumu değil; halkın cüzi bir kısmını alakadar ettiğini" ileri sürmüştür. Ayrıca "arazisinde tesadüfen *menkul* eski eser bulunan arazi sahibi için tanınmış olan *mükafat* hakkının gayrimenkul eski eserin bulunduğu arazi sahibine tanınmaması ve üstüne istimlak bedeli hesaplanırken eski eserin kıymetinin *hesaba dahil edilmemesi* malikin menfaatini ihlal edecektir[1864]".

Osman Hamdi Bey itirazlara cevaben yazdığı mütalaasında, ecnebi hükümetlerin evvelden beri tarihî abideleri muhafaza etmek için bunların bulunduğu arazileri istimlak etmekte olduğunu ve "umumun menfaatini nazara alarak hususi menfaati feda eylediklerini" ifade etmiştir. Hamdi Bey'e göre Osmanlı memleketinde mevcut eski abideler "zaten kanunen devlete aittir" ve keşfolundukları arazilerin istimlaki ile eski eserlerin harap olmaktan korunmasını temin etmek umumun menfaatinedir. Hem istimlak pek nadiren tatbik edilen bir usuldür. Ayrıca eski eser keşfolunan arazi kazılarak bozulduğundan araziden beklenen menfaat zaten zail olacağı için arazinin kıymeti karşılığında hükümete temliki, arazi maliki için de faydalıdır[1865].

İki görüş değerlendirilecek olursa Alman Sefaretinin mükafata dair itirazı haklı görülebilir. Zira arazisinde menkul eski eser keşfolunan malikler, eserin kıymetinin yarısı kadar bir mükafata hak kazanırken; gayrimenkul eski eser bahis mevzuu olduğunda hiçbir şey alamadıkları gibi arazilerinin istimlakine katlanma ihtimaliyle de karşı karşıyadırlar. Üstelik 8. madde mucebince gayrimenkul eski eseri hiçbir şekilde kullanamaz ve ondan herhangi bir menfaat elde edemezler. Hatta 7. maddeye göre tesadüfen keşfettikleri eski eseri, ihbar ettikten itibaren altı hafta boyunca *muhafaza etmekle* de mükelleftirler. Nizamname'de istimlak esnasında eserin kıymetinin hesaba dahil edilmeyeceği hükmü, muhtemelen eski eserin devlete aidiyeti hususunda hiçbir tereddüde yol açmama maksadına matuftur. Ancak yine de arazisinde gayrimenkul eski eser keşfolunduktan sonra ihbar ve muhafaza

kadar ceza-yı nakdî alınır. Bu babda ahz-ı malumat eden memurin-i mülkiye ve askeriye de sürat-i mümkine ile bulundukları vilayetin maarif nüdürüne beyan-ı malumat etmek mecburiyetindedirler. Derununda âsâr-ı atîka keşfolunan arazinin sahip veya müsteciri mezkur mebani veyahut sair âsâr-ı atîka-yı gayrimenkulenin muhafazasını temine ve âsâr-ı mezkureyi ihbar ettiği günden itibaren mahal-i zuhurunda laakal altı hafta bırakmaya mecburdur. Bu müddet zarfında Âsâr-ı Atîka İdaresi tarafından bir memur tayin edilerek keşfolunan bina veyahut sair âsâr-ı atîka-yı gayrimenkulenin muayenesiyle bulunduğu arazinin Hükümete temlikini tayin zımnında oraya izam edilir ve lüzum-ı temlikinde işbu mahallin kanun-ı mahsus mucebince istimlaki icra olunur ve bu halde verilecek tazminatta yalnız arazinin ve füruat-ı cedidesinin kıymetine itibar olunarak arazi-i mezkure üzerinde mevcut olan veyahut olması muhtemel bulunan eser veya âsâr-ı atîkanın kıymeti dahil-i hesap edilmeyecektir. İşbu takdir-i kıymet hususu Babıali'den istizan olunacaktır."

[1863] O devirde mevzuya dair cari olan mevzuat 1879 tarihli Menafi-i Umumiyye için İstimlak-i Emlak Kararnamesi'dir.

[1864] *BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 3/2.

[1865] *BOA*, BEO, 2945-220810, vr. 2/2.

mükellefiyetini tamamen yerine getiren arazi maliklerine, menkul eski eserlerde olduğu gibi bir miktar mükafat verilmesi ya da işgal ettiği zemin için bir tazminat ödenmesi tanzim olunabilirdi[1866].

Öte yandan, böyle eski eser keşfolunduğunda arazinin malik için istifade edilemez hale gelmesi ya da istifade imkanının mühim ölçüde azalması hallerinde, malikin hükümetten istimlak talep etme hakkı tanınmalıdır. Hükümet istimlaki lüzumlu görmezse, ya arazi malikinin eski eserden istifadesine izin verilmeli ya da eser bedelli veya bedelsiz olarak malike terk edilmelidir. Aksi takdirde malikin, mülkiyet hakkını kullanması fiilen imkansız hale gelecektir.

Nitekim 1910 tarihli bir vesikadan anlaşılan hadise mevzu için dikkat çekicidir. Buna göre Kanber ve Niyazi isimli şahıslara, Topkapı'da üzerinde eski bir ev ve dükkan bulunan bir arsa babalarından miras kalmıştır. Harap haldeki eski binaları yıkarak yerlerine yenisini yapmak istediklerinde, bahsi geçen binaların âsâr-ı atîka olduğu gerekçesiyle şahıslara mâni olunmuştur. Meseleye dair arzuhalleri Müzeler İdaresine havale olunmuş ve Müdürlük bahsi geçen mahalli keşif için bir memur tayin etmiştir. Neticede binaların AAN'ye göre yıkılamayacağı Şura-yı Devlete arz edilmiştir. Şura-yı Devlet, "şahısların tasarruf haklarının korunmasını temin etmenin kanunların icabı olduğunu" ifade ederek, şayet binaların yıkılmasına izin verilmiyorsa usulüne göre *istimlak edilmesini*; aksi takdirde yıkıma izin vermesini Maarif Nezaretine bildirmiştir[1867]. Nizamname'nin bu şekilde tatbiki daha mümkün ve makul görünmektedir. Şura-yı Devlet'in kanunları yorumlama vazifesi de nazara alındığında[1868] tatbikatın böyle olduğu düşünülebilir.

ii. Menkul Eski Eserlerin Satışı ve Nakli

Yukarıda da bahsedildiği üzere Nizamname'de ruhsatsız olarak eski eser ticareti yapmak ve bunu meslek edinmek yasaklanmıştır. Böyle satış yapan veya satışa teşebbüs eden kimselerin elindeki eski eserlere el konulur ve failler para ve hapis cezasına çarptırılır[1869]. Ruhsat Müzeler İdaresinin tasvibiyle Maarif Nezareti tarafından verilir (m. 26). Bahsi geçen hükümler yenidir ve 1884 AAN'de mevcut değildir.

[1866] Benzer hükmün 1905 tarihli *Kıbrıs Eski Eserler Kanunu*'nun 12. maddesinde de mevcut olması dikkat çekicidir. Nizamname'ye muhtelif cihetlerden ilham kaynağı olduğunu düşündüğümüz 1899 tarihli Yunanistan *Arkeolojik Eserler Kanunu*'nda (AEK) da hususi mülklerde mevcut gayrimenkul eski eserler devlet mülkiyetinde kabul edilmiştir. Ancak devletçe muhafazasına karar verilirse, arazi maliklerine münasip bir tazminat ödenmesi kabul edilmiştir. Muhafazasına lüzum görülmeyen gayrimenkul eski eserler ise arazi sahibinin mülkiyetine terk edilir (AEK, m. 5-6). Mısır'da 1912 senesinde meriyete giren *Eski Eserler Kanunu*'nun 8. maddesinde, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 7. maddesi ile benzer şekilde, üzerinde gayrimenkul eski eser bulunan arazinin istimlakinde ödenecek bedelin hesaplanmasında, "eserin kıymetinin hesaba dahil edilmeyeceği" hükmü yer almaktadır. Ancak tayin olunan meblağ, "%10 artırılarak" ödenir. Eğer hükümet, arazideki gayrimenkul eski eseri kaldırıp götürmek istiyorsa, bu takdirde "arazinin takdir olunan kıymetinin %10'u" kadar bir meblağ malike tazminat olarak ödenir. Bkz. Kanunu'l-Âsâr. *Vekâyi-i Mısriyye*. 15.6.1912, Sayı: 70.

[1867] "… lede'l-müzakere hukuk-ı tasarrufiyenin temin-i mahfuziyeti ahkam-ı kanuniye iktizasından olduğuna binaen mahal-i mezkurun âsâr-ı atîkadan olduğu sebebiyle hedm ettirilmemesi lazım geldiği takdirde usulen istimlak edilmesi ve aksi halde inşaatın devamına müsaade itası lazım geleceğinin Nezaret-i müşarünileyhaya tebliği tezekkür kılındı…" (*BOA*, MF.MKT., 1156-37).

[1868] Bkz. Fethi Gedikli, *Şura-yı Devlet (Belgeler, biyografik bilgiler ve örnek kararlarıyla)* (İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2018), 450 ve devamı.

[1869] Mesela 1907'de Yenicami havalisinde bazı şahısların ruhsatsız olarak eski eser satışı yaptığı esnada ele geçirilen ve âsâr-ı atîkadan olan bir büyük tüfek zapt olunup Müze'ye gönderilmiştir (*BOA*, ZB., 66-35).

Eski eserlerin nakli ve ihracı ile alakalı olarak ise 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hükümlerinin umumi hatlarıyla devam ettiği söylenebilir. Yalnız farklılık taşıyan iki noktaya işaret edilmelidir. Birincisi, 1884 AAN'de ruhsatsız olarak yurt dışına çıkarılmaya teşebbüs olunan eski eserlerin zapt ve müsadere edileceğine dair hüküm, 1906 AAN'de yoktur. Gerçi memleket dahilinde keşfolunmuş eski eserler devlete ait ve yurt dışına çıkarılması yasaklanmış olduğundan, ihraca teşebbüs halinde bunların zapt olunacakları aşikardır. Ancak hususi mülkiyet altındaki menkul eski eserlerin müsadere edilmesinin bahis mevzuu olamayacağı anlaşılmaktadır. Mamafih ticaret yasağına dair hükmün, yurt dışına izinsiz ihraca teşebbüs halinde de tatbik olunduğu ve dolayısıyla hususi mülkiyet altındaki eserin de müsadere edildiğine dair misaller vardır[1870].

İkinci husus, eski eserlerin yurt dışına ihraç şartlarına dairdir. 1884 AAN'de nakli talep edilen eserin yurt dışına çıkarılabilmesi için iki şart aranmıştı: Eserin ya yurt dışından getirildiğinin ispatlanması ya da Müze'de cins ve değer cihetinden aynısının bulunması gerekiyordu (m. 32). 1906 AAN'de ise Müzeler İdaresinin yalnızca daha önce ecnebi memleketlerden getirilmiş eski eserlerin ihracına izin verebileceği tanzim olunmuştur. Müzeler İdaresi, bunlardan müzeler için ehemmiyetli görülenlerin satın alınıp kalanının nakline izin verebilir (m. 29, 31).

Görüldüğü üzere, zaman içinde nizamnamelerde eski eserlerin yurt dışına çıkarılabileceği haller giderek daraltılmıştır. Aslında bu suretle eski eserlerin ihracına fiilen mâni olmak hedeflenmiştir ve gerçekten bunun kısmen husule geldiği de söylenebilir. Ancak böyle hükümlerin doğurduğu bir diğer netice, AAN'de zikredilen şartları taşıyanlar dışında kalan eserlerin ihracı için Müzeler İdaresi veya Maarif Nezaretinin salahiyetli olmamasıdır. Nitekim tatbikatta böyle eserler için Şura-yı Devlet veya Meclis-i Vükela gibi makamların kararı üzerine *irade-i seniyye*yle ihraç izninin verilebildiği görülmektedir. Yani mezkur nizamnamelerin böyle tanzimi, Müzeler İdaresinin ihraç hususunda kontrol kabiliyetini daraltmıştır. Padişah iradesiyle ihraç izni verilmesinin ise her zaman mümkün olduğu anlaşılmaktadır.

Oysa nizamnamelerde eski eserlerin ihraç edilebileceği halleri böyle fiilen tatbiki imkansız olacak şekilde daraltmak yerine, her ihraç talebini Müzeler İdaresinin muvafakatine tâbi kılmak ve lüzum görüldüğünde eserin Müdürlük tarafından tek taraflı olarak satın alınabilmesi imkanını tanımak; Müzeler İdaresinin eski eser ihracı üzerinde kontrolünü temin için daha elverişli olabilirdi. Böylece ihraç taleplerinde adi usul olarak Müzeler İdaresi'nin filtresinden geçen bir sistem yerleşebilir ve istisnai yolların işletilmesine lüzum kalmazdı. Ancak anlaşılan, 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerini hazırlayan Osman Hamdi Bey'in, ihraca giden yolları baştan kapatmayı tercih ettiğidir. Böylece pratikte, eski eser ihracı için irade-i seniyye elde etmekten başka yol bırakılmamıştır.

[1870] Aşağıda "İzinsiz Ticaret ve Nakil Yasağı" başlığında mesele ele alınacaktır.

C. Devletin Eski Eserlere Dair Koruma Rejimi

Bu kısımda devletin eski eserlerin korunmasına dair teşkilatı, idari koruma faaliyetleri, şahıslara yüklenen mükellefiyetler, cezai hükümler ve teşvik sistemi ortaya konacak; ardından koruma rejiminin sınırları ve idarenin eski eserlere müdahalesi ele alınacaktır.

1. İdari Teşkilat

a. Umumi Olarak

1906 AAN'nin "Âsâr-ı Atîka İdaresi Hakkındadır" başlığını taşıyan ve üç maddeden müteşekkil birinci faslında umumi olarak eski eserlere dair devlet organizasyonu hülasa edilmiştir. Bunun ayrı bir fasıl halinde tanzim olunması, evvelki âsâr-ı atîka nizamnamelerinde bulunmayan bir yeniliktir[1871].

Nizamname'nin 1. maddesinde Müze-i Hümayunlar Müdüriyet-i Umumiyesinin, memleket dahilinde eski eserlerle alakalı bütün işleri görmede vazifeli olduğu beyan edilmiştir. Ayrıca müdürün riyasetinde bir daimi komisyon teşkil olunmuştur. Muavin ve Müze-i Hümayun muhafızlarından seçilen en az iki kişi, aza olarak vazife yapacaktır. Vilayetlerde eski eserlerle alakalı işleri görmekte ve muameleleri yapmakta Maarif Müdürleri salahiyetlidir. Maarif Müdürleri aynı zamanda mahallî müzelerin müdürlük vazifesini de ifa ederler. Eski eserlerle alakalı işlerde doğrudan doğruya Müzeler İdaresi ile muhabere edip böyle işler için bahsi geçen Müdürlüğe tâbi bulunacaklardır (m. 2). Müdürlük tarafından alınan kararların meriyete konması Maarif Nezaretinin onayına bağlıdır (m. 3).

Osmanlı memleketinde muhtelif yerlerde müzeler açılmaya başlandığı beşinci bölümde görülmüştü. Nizamname'nin ifadesinden, vilayetlerdeki müze şubelerinin de Müze-i Hümayunlar olarak adlandırıldığı ve artık İstanbul'daki mevcut Müdürlüğün adının, Müze-i Hümayunlar Umumi Müdürlüğü şeklinde değiştiği anlaşılmaktadır[1872]. Dersaadet'teki Müze-i Hümayun'un müdürü, umumi olarak vilayetlerdeki müzelerin de amiri pozisyonundadır[1873].

Genişleyen teşkilatından ötürü Müzeler İdaresine yeni gelir kalemleri ihdas edilmiştir. Mesela yeni yapılacak binalardan, eski eserlerin restorasyonunda kullanılmak üzere Müze-i Hümayun

[1871] İtalya ve Yunanistan'daki eski eserler kanunlarında da böyle bir sistematik tercih edilmiştir. Ancak 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ndeki hükümler bunlara nazaran daha az sayıdadır ve teferruatlı değildir.

[1872] Muhtelif vesikalarda "Müze-i Osmanî Müdüriyet-i Umumiyesi" olarak da geçmektedir. Mesela bkz. *BOA*, ZB., 340-99; MF.MKT., 1169-41; 1137-30; 1138-16.

[1873] 1906 Nizamnamesi devrinde Biga (Kale-i Sultaniye - 1911), Halep (1912), Adana ve Musul'da (1914) müzeler kurulmuştur (Koşay vd., 2/186-198). İzmir'de mekteb-i idadi haricinde eski eserlerin muhafaza ve teşhir edileceği bir bir müzenin tesisi için 1905'ten itibaren teşebbüs olmuş; ancak iktisadi sebeplerle neticeye ulaşılamamıştır (Hüseyin Karaduman, "Osmanlı Dönemi'nde İzmir'de Müze-i Hümayun Şubesini Kurma Girişimleri", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 88 (2024), 116-119). Selanik'te müze kurulması için 1908'den itibaren çalışmalara başlanmışsa da 1912 yılında şehrin Osmanlı hâkimiyetinden çıkmasıyla bu plan hayata geçirilememiştir (Şahin, "Selanik", 353). Sadece mahallî olarak değil, eserin türüne göre de müzeler açılmıştır. Mesela 1917'de İstanbul'da açılan Âsâr-ı Nakşiye (Resim Eserleri) Müzesi böyledir. 12 maddelik bir nizamname ile tanzim edilen müze, Müze-i Hümayun Müdüriyetine bağlanmıştır (Mumcu, "1969", 77; Gerçek, 134-135). Sanayi-i Nefise Mektebi binasında 1918'de Şark-ı Kadim Müzesi (Eski Şark Eserleri Müzesi) kurulmuştur (Öz, 11; Karaduman, *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*, 23).

için bir vergi alınmaya başlanmıştır[1874]. Sultan II. Abdülhamid tahttan indirildikten sonra kapatılan Yıldız Çini Fabrikası, Müze-i Hümayun Müdürlüğüne bağlanmışsa da Birinci Cihan Harbi ile fabrika kapanmıştır[1875].

b. Evkaf Nezareti ve Evkaf-ı İslamiye Müzesi

Bu devirde tesis olunan yeni müzelerden belki de en mühimi Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin zamanında Evkaf-ı İslamiye Müzesi'dir[1876]. Cami, türbe, tekke ve sair vakıf binalardan; halı, kandil, duvar çinileri ve yazmalar gibi kıymetli eşyaların çalınma vakalarının artması[1877] üzerine, böyle eserlerin hususi bir mekanda korunması için çalışmalara 1908'den itibaren başlanmıştır[1878].

6 Ağustos 1912'de neşrolunan Evkaf Nezareti Teşkilatı Nizamnamesi'nin[1879] 16. maddesinde, Evkaf-ı İslamiye Müzesi Müdüriyeti tanzim olunmuştur. Buna göre Müdüriyet, "âsâr-ı kadime-i nadire ve nefise-i İslamiye'den icap edenlerin celp ve cem'i ve hüsn-i muhafazası vazifesiyle" mükelleftir. Müdüriyetin vazifeleri, 9 Aralık 1913'te Nezaret tarafından çıkarılan Evkaf-ı İslamiye Müzesi Talimatnamesi ile tayin olunmuştur[1880].

Talimatname'ye göre Evkaf-ı İslamiye Müzesinin kuruluş maksadı, bilumum hayrat ve diğer vakıf binalardaki teberrükat ve vakıf eşya içinde bulunan İslami eski eserlerden icap edenlerin toplanıp teşhir edilmesidir. Müzenin müdürü, katipleri ve hademesine ilaveten, erbab-ı vukuf ve ihtisastan müteşekkil bir meclis-i idare de vazife yapacaktır. Azaları Evkaf Nezareti tarafından tayin olunacak bu meclis, müzenin hazırlanması ve geliştirilmesi hususunda kararlar almaya ve memleket dahilindeki vakıf binaları teftiş etmeye salahiyetlidir. Meclis, İslami eserleri tetkik ve tefrik ederek teşhire şayan

[1874] Ebniye kalfası, dülger, taşçı, rençber ve emsali esnaf tezkereleri için alınacak tezkere harcına belli bir miktar ilave edilmiş; ayrıca otuz bin kuruş ve üzeri inşaat ve tamiratları için verilecek tezkerelerde ödenmesi gereken harcın %5'i kadar ilave harç (resm-i munzam) alınması kararlaştırılmış ve bu ilaveler Müze-i Hümayun'a tahsis olunmuştur.Bkz. *BOA*, İ..MF.., 12-33; "Müze-i Hümayun için ebniye kalfalarıyla dülger, taşçı ve emsali esnaf ve rençber ve inşaat ve tamirat tezkirelerinden alınacak resm-i munzam hakkında irade-i seniyye" (19 Cemâziyelevvel 1324 / 11 Temmuz 1906), *Düstur*, I/VIII/571. Ferruh Gerçek, pul yapıştırmak suretiyle alınan bu vergiyi santim adisyonel (*centime additionnel*) adıyla zikreder ve vergiyi Osman Hamdi Bey'in koydurduğunu ifade eder. Bkz. Gerçek, 127-128.

[1875] Aziz Ogan, "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü II", *T.T.O.K. Belleteni* 62 (1947), 8-9; Cezar, 277-279.

[1876] Süleymaniye Külliyesi içindeki imaret binasında kurulmuştur. 1925'te Türk ve İslam Eserleri Müzesi adıyla devam etmiştir. Bir müddet kapalı kalmış ve 1 Kasım 1949'da bir törenle halka açılışı yapılmıştır. Müze, 1983'ten itibaren Sultanahmet'teki İbrahim Paşa Sarayı'na taşınmıştır. Bkz. Şapolyo, 70; Mustafa Göleç, "Evkaf-ı İslamiye'den Türk ve İslam Eserleri Müzesine: Osmanlı-Türk Müzeciliğinin Siyasal Anlamı", *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014), 19-20; Tüzen, "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi", 49.

[1877] Hem resmî vesikalardan hem de o devre ait neşriyattan mevzunun dikkat çekici hale geldiği anlaşılmaktadır. Mesela mimar Mukbil Kemal (Taş), "Memalik-i Osmaniye'de Âsâr-ı Atîka ve Nefise-i İslamiye Hırsızlığı" başlıklı yazısında ecnebilerin memleket dahilindeki camilerden çinileri ve kıymetli şeyleri, türbelerden parmaklıkları ve hatta mezar taşlarını kendi ülkelerine aşırdıklarından şikayet etmektedir. Yazar, Evkaf Nazırı Hayri Efendi'nin zamanında, elde kalan İslami eserlerin çalınmasının ya da zayi olmasının önlenmesi için bir müze kurulmak istendiğini ifade eder. Bkz. Mukbil Kemal, "Memalik-i Osmaniye'de Âsâr-ı Atîka ve Nefise-i İslamiye Hırsızlığı", *Bilgi Mecmuası* 1/5 (h. 1330), 536-538.

[1878] 1909'da Sadaret tarafından Rüsumat İdaresine yazılan talimatta, Bursa, Gebze ve Eskişehir'deki bazı camilerden çalındığı haber alınan eserlerin yurt dışına kaçırılmaması için tedbir alınması ifade olunmuştur (Ölçer, 12-13).

[1879] "Evkaf Nezareti İdare-i Merkeziyesi Teşkilat ve Vezaifi Hakkında Nizamname". *Düstur*, II/IV/569.

[1880] Mezkur Talimatname metni ve transkripsiyonu için bkz. Erdem Yücel, "Türk Ve İslam Eserleri Müzesinin Kuruluş Talimatnamesi", *Türk Kültürü* 191 (1978), 691-698; Adnan Tüzen, "Evkaf-ı İslamiye Müzesi Talimatnamesi ve Müze Esas Defteri Suretleri ve Transkripsiyonları", *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014), 103-107.

görülenlerin müzeye alınmasını Nezarete bildirecektir. Müzeye eser bağışlayanların ismi müzede münasip bir mahalle işlenecektir. İstanbul'da sultanlar, vezirler ve başka şahısların türbelerindeki serpuş, sorguç ve sair tarihî eserlerin yerlerinde muhafaza edilmesi önceliklidir. Müzede mevcut ve muhafaza altındaki eşyanın, mübadele edilmesi ise katiyen yasaklanmıştır.

Bahsi geçen meclis-i idare azaları ile Müze Müdürü Ahmet Hakkı Bey, aylarca vakıf binaları tetkik ederek kıymetli eserleri toplamışlardır. Nihayetinde Müze'nin resmî açılışı 1914'te yapılmıştır[1881]. Müze'ye bağlı olarak bir Hattat Mektebi (Medresetü'l-Hattâtîn) de açılmıştır[1882]. Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla, düşman eline geçmesinden korkulan pek çok İslami eser İstanbul'a getirilmiştir. Ekseriyetle arkeolojik kazılardan çıkarılıp kanun gereği Müze-i Hümayun'da muhafaza edilen Türk-İslam eserleri de Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ne nakledilmiştir[1883].

Daha ziyade bir arkeoloji müzesi mahiyetinde olan Müze-i Hümayun, Maarif Nezaretine bağlıydı ve zaman içinde muhtelif yerlerde açılan diğer başka müzelerin de üstü pozisyonundaydı. Cami, medrese, türbe gibi vakıf binalardaki Türk-İslam eserlerinin toplanıp muhafaza ve teşhir edildiği Evkaf-ı İslamiye Müzesi ise Müze-i Hümayun'dan ve şubelerinden farklı olarak Evkaf Nezaretine bağlıdır[1884]. Dolayısıyla Evkaf Nezaretine bağlı olan binalardan böyle eşyanın toplanarak muhafazaya alınması, AAN'ye göre değil; vakıf hukuku ve alakalı mevzuata tâbi olarak yapılmıştır.

c. Muhtelif Müesseseler

Osman Hamdi ve Halil Edhem Beylerin gayretleriyle 1910'da kurulan "İstanbul Muhipleri Cemiyeti", İstanbul şehrindeki güzellikleri ve eski eserleri tanıtmak, abideleri ve tarihî binaları korumak ve icabında hükümetin dikkatini çekmek gibi maksatlarla çalışmalar yapmıştır. Kuruluş şekli ve azaları cihetinden bu cemiyet adeta yarı resmî bir müessese mahiyetindedir[1885]. 1915 senesinde Maarif Nezaretinin, âsâr-ı İslamiye ve milliye hakkında tetkikatta bulunmak üzere, "Encümen-i Tetkik" adında bir yüksek heyetin kurulmasını teklif ettiği bilinmektedir[1886]. Daha sonra Halil Edhem Bey'in gayretleriyle 1917'de İstanbul'da eski saraylar da dahil olmak üzere eski eserlerin muhafazasına nezaret etmek, tamirat gerektikçe görüşleri sorulmak ve eski eserleri tahripten kurtaracak tedbirleri düşünmek üzere "Âsâr-ı Atîka Encümen-i Daimisi" adında hususi bir heyet resmen

[1881] İbnülemin Mahmud Kemal İnal - Hüseyin Hüsâmeddin Yasar, *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Teracim-i Ahvali* (İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, h. 1335), 232.
[1882] Müze bünyesinde böyle bir mektep açılması, Müze-i Hümayun'a bağlı olarak kurulan ve bu sahada mütehassıs personel yetiştirmeyi hedefleyen Sanayi-i Nefise Mektebini hatıra getirmektedir (Ölçer, 16).
[1883] Ölçer, 17. Müzenin 1922 tarihli envanter defterine göre 4000 civarında kayıtlı eserin takriben 100 kadarı Müze-i Hümayun'dan nakledilmiştir (Tüzen, "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi", 45).
[1884] Zahir Güvemli - Can Kerametli, *Türk ve İslam Eserleri Müzesi* (İstanbul: Ak Yayınları, 1974), 7. Cumhuriyet devrinde Müze, Evkaf Nezaretinin lağvedilmesiyle 1924 senesinde Maarif Vekaletine bağlanmıştır (Ölçer, 17).
[1885] Şura-yı Devlet reisi Said Halim Paşa'nın başkanlık ettiği cemiyette Maarif Nazırı Emrullah Efendi, eski Adliye Nezareti müşaviri Comte Ostrorog, Düyun-ı Umumiye Mektupçusu Vahid Bey, Ahmet Mithat Efendi, Osmanlı Bankası Müdürü Revoil, Müze Muhafızı Theodor Makridi gibi mühim isimlerle beraber 180 aza mevcuttu (Ogan, "Müzecilik II", 13-14; Gerçek, 131).
[1886] *BOA*, MV., 239-22; Shaw, 212.

vazifelendirilmiştir[1887]. Maarif Nezaretinin altında çalışan ve sonraları "Muhafaza-ı Âsâr-ı Atîka Encümeni" adını alan heyet, 1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi*'nin tatbikinde de söz sahibi olmuştur[1888].

2. İdari Koruma Faaliyetleri

Bu kısımda, umumi olarak idarenin eski eserlere dair muamele ve tasarruflarına temas edilecektir. Gerek eski eserlerin tespit ve tescili gerek doğrudan kazı ve arama faaliyetleri, esasen muhafaza ve himaye gayesine matuftur. Bazı hallerde eski eserlerin idarece tahribi veya yıkımı da bahis mevzuu olmuşsa da buna dair faaliyetlerin hangi usul ve mevzuat çerçevesinde vuku bulduğu tetkik olunacaktır. Eski eserlerin muhafazası maksadıyla alınan sair tedbirler de ayrıca ele alınacaktır.

a. Eski Eserlerin Tespit ve Tescili

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* gibi 1906 AAN'de de memleket dahilindeki eski eserlerin tespit veya tesciline dair hüküm getirilmemiştir. Ancak kazılarda bulunacak eski eserlerin deftere kaydedilmesi (m. 16), tesadüfen eski eser bulanların ihbarla mükellef olması (m. 7, 9), eski eseri bulunduğu yerden başka bir yere nakletmek isteyenlerin resmî izin almaya mecbur tutulması (m. 29, 30) gibi hükümlerin dolaylı olarak bu maksadı temin ettiği söylenebilir.

Evvelki bölümde Müze-i Hümayun Müdüriyetinin zaman zaman vilayetlerde eski eser tarama faaliyeti yürüttüğü ifade olunmuştu. Bu devirde benzer faaliyetin Müzeler İdaresi, vilayetlerdeki Müze-i Hümayun şubeleri, Evkaf Nezareti, mülki idareler ve muhtelif müesseseler vasıtasıyla yürütülmeye devam ettiği söylenebilir. 1917 senesinde kurulan Muhafaza-ı Âsâr-ı Atîka Encümen-i Daimisi, bu hususta ayrı bir ehemmiyet taşır. Encümenin vazifeleri hakkındaki kanun layihasına göre, AAN'de eski eser olarak tanınan menkul ve gayrimenkul eserler muntazaman bir deftere kaydedilecektir. Yani Encümen, eski eserleri tespit ve tescil ile vazifelendirilmiştir[1889]. Nitekim Encümenin bilhassa İstanbul'da harap vaziyetteki eski eserler üzerinde tetkikler yaparak vaziyetleri hakkında bilgileri fotoğraflarıyla beraber dosyaladığı bilinmektedir[1890].

Şunu tasrih etmek gerekir ki tespit ve tescil muamelesi hukuki cihetten bir netice doğurmaz; yani eski eserlerin devlet mülkiyetinde olması ya da muhafaza altına alınması tescile bağlı değildir. Bununla beraber, henüz tespit edilmemiş eski eserlerin salahiyetli makamlarca fark edilmesini ve bunların tahripten muhafazasını temin cihetinden, tespit ve tescil faaliyetleri tatbikatta mühim bir fonksiyon görmüştür.

[1887] Ogan, "Müzecilik II", 17-18. Encümen, Cumhuriyet devrinde de çalışmaya devam etmiş, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu ve daha sonra Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulunun nüvesi olmuştur (Gerçek, 133-134).
[1888] *BOA*, MV., 212-115; Mumcu, "1969", 76-77.
[1889] *BOA*, MV., 212-115, vr. 1/1.
[1890] Sıçrayık, 68-70. Ayrıca bkz. *Muhafaza-ı Âsâr-ı Atika Encümen-i Daimisi Bir Senelik Mesaisine Dair Rapor 21 Mayıs 1334* (İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1336).

b. Kazı ve Arama Faaliyeti

Bu devirde Müzeler İdaresi namına kazıların devam ettiği görülmektedir. Hatta AAN'ye göre Osmanlı memleketinde nerede olursa olsun eski eser aramak için kazı, sondaj ve araştırma yapma hakkı prensip olarak Müzeler İdaresine ait ve münhasırdır (m. 10)[1891]. Muhtelif zamanlarda ve yerlerde, Müze namına arkeolojik kazılar yapılmış; kazılarda Müze memurlarının yanı sıra ecnebi arkeologlar da çalışmıştır[1892].

Devletin yaptığı kazı ve araştırmalarda bulunan eserlerden lüzumlu görülenler İstanbul'daki Müze-i Hümayun'da muhafaza altına alınmış, diğerleri ya en yakın müze şubesine ya da mekteb-i idadi ve sultanilere nakledilmiştir[1893]. Kazılarda bulunan eski eserlerin, bazen bütçe ve personel yetersizliği ya da nakliye zorluğu gibi muhtelif sebeplerden ötürü başka yere taşınmayıp geçici bir müddet için veya daimi olarak yerinde bırakıldığı; kazı sahasının da inşa edilen depo ve bekçiler marifetiyle korunmaya çalışıldığı tatbikattan anlaşılmaktadır[1894]. Vilayetler tarafından da zaman zaman, bazı yerlerde mühim eski eserler bulunabileceği ve devlet namına kazı yapılmasının gerektiğine dair ihbarlar merkeze iletilmiştir[1895].

Muhtelif vesilelerle tespit, ihbar veya keşfedilen eski eserlerin muhafaza için müzelere alınması tatbikatı da devam etmiştir. Mesela 1906 senesinde Tarsus'ta Cami-i Atik'in (Kilise Cami) kapı girişinde üzerinde Ermenice yazılar bulunan taşın Müze-i Hümayun'a nakledilerek muhafaza altına alınması hususi bir irade-i seniyye ile emredilmiştir[1896]. İstanbul Kadılığında bulunan XIII. asırdan kalma bir İncil nüshası, Müze-i Hümayun'a hediye edilmiştir[1897]. 1910'da Beşiktaş Polis Müdürlüğü, Barbaros Hayrettin Paşa'nın sancağını satın almak isteyen ve çalmaya teşebbüs edenlerin

[1891] Maddenin devamında istisnaen ilmî cemiyetlere ve mütehassıslara kazı, araştırma ve sondaj ruhsatı verilebileceği tanzim olunmuştur.

[1892] Boğazköy (1906, 1907, 1911 ve 1919), Akalan (Samsun, Atakum) (1907), Langaza (1910), Sakçagözü (1907, 1909, 1911), Sidamara (1909), Rodos (1906, 1909), Taşoz (1909, 1911), Notion (Menderes) (1907) gibi mahallerde arkeolojik kazılar yürütülmüştür. Kazılarda Halil Edhem ve Makridi Beyler gibi Müze-i Hümayun memurlarının yanı sıra Hugo Winckler, Johannes Mühlberg, John Garstang, Charles Picard gibi ecnebi arkeologlar doğrudan vazife almıştır. Bkz. Koşay vd., 1/272-275. 1906 senesi yazında Müdür Muavini Halil Edhem Bey'in Samsun'a eski eser aramasına gönderildiğine dair bkz. *BOA*, BEO, 2850-213741; İ..MF.., 12-27.

[1893] Vilayet ve kaza merkezleri ile yakın çevrelerinde bulunan eserler, başlarda mekteb-i idadi veya sultanilerde toplanmış; daha sonra bunların muhafazası için Biga (Kale-i Sultaniye - 1911), Halep (1912), Adana ve Musul'da (1914) müzeler kurulmuştur. Bkz. Koşay vd., 2/186-198. 1906 senesine tarihlenen bazı vesikalardan, Selanik gümrüğünde zapt edilen eski eserlerden kıymetli ve nadir olanları İstanbul'a gönderilip kalanı mekteb-i idadide muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Eserlerin böyle mekteb-i idadiye alınmasındaki kanuni dayanak hakkında tereddüt hasıl olunca Maarif Nezareti, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre bu tatbikatın yapılabileceğini Selanik Maarif Müdürlüğüne bildirmiştir. Bkz. Şahin, "Selanik", 352-353.

[1894] Mesela 1907'de Boğazkale (Çorum) kazılarında bulunan eserleri saklamak için bir depo inşa edilip bekçiler vazifelendirildiği bilinmektedir (Z. Çelik, *About Antiquities*, 90). Müze-i Hümayun müfettişlerinden Bedri Bey, 1915'te yazdığı raporunda Bergama'daki harabelerde vazifeli iki bekçinin kâfi gelmediğini merkeze bildirmiştir (Koşay vd., 2/249-250).

[1895] Mesela Konya Vilayeti tarafından gelen böyle bir yazıya cevaben Müzeler İdaresi, orada kazı yapılmasına şu aralık bütçenin müsait olmadığını bildirmiş; ancak eski eser bulunması muhtemel yerlerin korunmasını ve kimse tarafından orada kazı yapılmasına müsaade olunmamasını ifade etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 933-14). Adana Vilayeti ile benzer yazışma misali için bkz. *BOA*, MF.MKT., 1096-58.

[1896] *BOA*, İ..HUS., 148-52; BEO, 2959-221921; MF.MKT., 974-68.

[1897] *İstanbul Kadı Sicilleri 99 İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911)*, (İstanbul: Kültür AŞ, 2019), 468.

olduğunu haber vererek bu kıymetli eserin daha iyi korunması için türbesinden alınıp Müze'ye konulmasını teklif etmiştir. Müzeler İdaresi, sancağın şimdilik yerinde muhafaza edilmesinin daha münasip olduğu, ancak lüzum görülürse emsali diğer sancaklar gibi silah müzesine alınabileceği cevabını vermiştir[1898].

c. Kaçakçılığa ve Korumaya Dair Diğer Tedbirler

Eski eserlerin muhafazası için bu devirde de ruhsatsız kazılar ve kaçakçılıkla mücadele devam etmiştir[1899]. Bilhassa Irak ve Suriye havalisinde kaçak kazı, eski eser ticareti ve kaçakçılık teşebbüslerinin ihbar edildiğine dair çokça yazışma vardır[1900]. Bir şekilde hudut ve limanlara ulaştırılan eski eserlerin yurt dışına kaçırılmasına mâni olmada gümrükler mühim fonksiyon görmüştür[1901]. Böyle faaliyetlere mâni olunmaya çalışılmış, eski eserlere idarece el konulmuş ve failler cezalandırılmıştır.

Bu yönde tedbirler alınması için merkezden vilayetlere sık sık tamim yollandığı da görülmektedir. Mesela 1910'da Dahiliye Nezareti, "memleket dahilinde bazı mahallerde kaçak kazılar yapıldığınım ve eski eserlerin yurt dışına kaçırıldığının haber alındığını; böyle faaliyete karşı teyakkuz halinde olunmasını" vilayetlere ve mutasarrıflıklara yazmıştır[1902]. Aynı sene Maarif Nezareti, "memleketteki harabelerin tahrip edildiğinin ve buralardan taş çalındığının haber alındığını, böyle eski eserleri tahribe cesaret edenler hakkında mahkemede dava açılıp AAN m. 8'e göre hüküm verilmesinin teminine çalışılmasını, aksi takdirde istinafa müracaat edilmesini ve böylece eski eser bulunan

[1898] Koşay vd., 2/79, 218-219.

[1899] Mesela Kudüs'te Fransız rahiplerin, manastırlarının arazisinde kazı yaptığı haber alınmış ve Maarif Müdürlüğü tarafından oraya bir kazı komiseri yollanmışsa da rahipler komiserin sahaya girmesine ve nezaret etmesine izin vermemiştir. Fransız Konsolosluğu, maksadın eski eser araması değil, toprak tesviyesi olduğunu ifade etmiştir. Maarif Müdürü ise kazılarda mağaraların keşfolunduğunu ve buralarda kıymetli eski eserlerin bulunabileceğini, Nizamname'ye göre hükümet izni olmadan böyle kazı yapılamayacağını, kazılar bahsettikleri maksatla olsa dahi meydana çıkarılan eski eserleri haber vermedikleri takdirde eserlerin zapt ve müsaderesi ile tazminat alınmasının lazım geleceği, buna karşı hiçbir şey yapılamayınca sanki Nizamname hükümleri Osmanlı tebaasından başkasına tatbik olunamazmış gibi anlaşıldığını ve bunun mahzurlu olduğunu Maarif Nezaretine bildirmiştir. Müze-i Hümayunlar Umumi Müdürlüğü, sahipli ve sahipsiz arazilerde böyle kazıların resmî ruhsata tâbi olduğu, tesadüfen bulunacak eski eserleri hükümete ihbar etmeye herkesin mecbur bulunduğunu ifade ederek Fransız Sefaretine tembihte bulunulmasını tavsiye etmiş; Maarif Nezareti de bu yolda Hariciye Nezaretine yazı yazmıştır (*BOA*, MF.MKT., 1172-9). Atina Fransız Mektebi'ne mensup iki Fransız, Taşoz'dan gece sandal ile Kavala'ya geçince, Taşoz Kaymakamı bunların eski eser kaçırmasından şüphelenerek telgrafla Kavala Jandarma Kumandanına ihbarda bulunmuş; şahıslar Kavala'da polis tarafından tevkif edilip eşyaları aranmış fakat bir şey bulunamamıştır (*BOA*, HR.SYS., 2950-100).

[1900] Koşay vd., 2/102-104, 114-119.

[1901] Mesela 1908'de İskenderiye'ye kaçırılırken Mersin Gümrüğünde tutulup el konulan eski eserler Müze-i Hümayun'a gönderilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1075-55). 1912'de İzmir Gümrüğünde kadın başı şeklindeki bir heykele el konulmuş ve kara kalem resmi merkeze gönderilmiştir (*BOA*, MÜZ..ARK.., 89-30). 1914 senesinde Trablus Gümrüğünce alıkonulan bir kavanoz, âsâr-ı atîkadan olmadığı anlaşılınca sahibine iade edilmiştir (*BOA*, DH.KMS., 15-22). 1906 Selanik Gümrüğü ile Maarif Nezareti arasındaki yazışmalardan, yurt dışına çıkarılmak istenen nesnelerin âsâr-ı atîkadan olup olmadığının tespiti için Maarif Müdürlüğüne gönderildiği ve ehemmiyeti anlaşılan eserlerin muhafaza altına alındığı anlaşılmaktadır (Şahin, "Selanik", 352).

[1902] *BOA*, DH.MUİ., 86-3. Suriye Vilayetine yazılan yazıda, Hicaz demiryolu hattında çalışan bazı ecnebilerin, bedevilerin yardımıyla eski eser aşırdıklarının ihbar edildiği bildirilerek; derhal tahkikat ve takibat yapılarak eski eserlerin ziyanına meydan verilmemesi emrolunmuştur. Valilik, ihbara mevzu olan yerde Fransız rahiplerin dolaştıkları müddet boyunca yanlarında jandarmanın bulunduğunu, eski eserlerin fotoğraflarını çekmekten başka bir şeye müdahale etmediklerini ve eski eser aşırılmadığını ifade etmiştir (*BOA*, DH.MUİ., 88-46).

harabelerin muhafazalarının teminiyle tahribat ve hırsızlığa meydan verilmemesini" Maarif Müdürlüklerine tamimen bildirmiştir[1903].

Taşrada tarihî ve arkeolojik kıymeti olan harabeleri himayenin, mülki idareler ve maarif müdürlüklerinin vazifesi olduğu merkezden müteaddit defalar bildirilmiştir[1904]. Harabelerin bekçilerle korunmaya çalışıldığı; ancak zaman zaman bekçilerin de illegal faaliyetlere mâni olmaya kâfi gelmediği yazışmalardan anlaşılmaktadır[1905]. 1914'te Dahiliye Nezareti, Maarif Nezaretinin talebi üzerine bir tamim daha yazmıştır. Buna göre Osmanlı memleketinin her tarafı eski eserlerle doludur ve Müzeler İdaresince umumunda birden çalışma yapılması veya her yere bekçi tayin edilmesi imkan haricindedir. Ülkede bulunan eski eserler devlet malı olduğundan bunların her çeşit zarardan korunması hükümetin vazifelerindendir. Dolayısıyla ruhsatız kazılara meydan verilmemesi, teşebbüs edenlerin cezalandırılması için mahkemelere sevki, kaçak eski eser görülürse el konulup Müze-i Hümayun'a gönderilmesi ve lazım gelen diğer tedbirlerin alınması tamimen mülki idarelere bildirilmiştir[1906]. Yine böyle yerlerin civarındaki arazilerin şahıslara satışına da mâni olunmaya çalışılmıştır[1907].

Bazı gayrimenkul eski eserlerin tamiri ve restorasyonu için de çalışmalar yürütüldüğü görülmektedir. Mesela Selanik'teki Ayasofya Camii, Müzeler İdaresinin teşebbüs ve tavsiyeleriyle restore edilmiştir[1908].

3. Mükellefiyetler, Cezai Hükümler ve Teşvik Usulleri

a. Mükellefiyetler ve Cezai Hükümler

Nizamname'de ihbar mükellefiyetine, eski eserlere zarar verme suçuna; izinsiz kazı, ticaret, nakil ve ihraç yasağına dair hükümler yer almıştır. 1884 AAN ile benzer olarak, Nizamname hükümlerinden doğacak davaların "mehakim-i adiyede" görüleceği tanzim olunmuştur (m. 33). Sarkis Karakoç, mezkur ibareden maksadın hukuk mahkemeleri olamayacağını; idare (mehakim-i umumiye) mahkemelerinin kastedildiğini, tanzim olunan cezalar cihetinden de ceza mahkemelerinin salahiyetli

[1903] *BOA*, MF.MKT., 1154-67.
[1904] 1911 tarihli bir vesikada Müze-i Hümayunlar Umumi Müdürlüğünün ifadesine göre, birtakım harabelerin yol inşaat mühendisleri tarafından tahrip edilerek taşlarının yollarda kullanılmakta olduğu ve bilhassa Aydın vilayetinde Ayasuluk ve Erdek harabelerinden böyle taşlar çıkarıldığı haber alınmış; cari olan Nizamname hükümlerine göre bunların muhafazasının gerektiği, bunlara hiç kimsenin el sürmemesi ve tahribata meydan verilmemesi, aksi yönde hareket edenlerin geciktirilmeden cezalandırılması yönünde takibatın yapılması Maarif Nezaretinden tamimen tebliğ kılınmıştır (*BOA*, DH.MUİ., 146-50).
[1905] Mesela 1911'de, Humus (Libya) sancağında Lebde (Leptis Magna) harabedesindeki eski eserlerin korunması için Maarif Müdürlüğü tarafından bir bekçi tayin olunduğu, halbuki sahanın genişliği sebebiyle muhafazanın mümkün olmadığı ve beş bekçi ile dahi tam manasıyla korunamayacağı Mutasarrıflık tarafından merkeze yazılmıştır (*BOA*, MF.MKT., 1173-12).
[1906] *BOA*, DH.EUM.MTK., 13-12.
[1907] Mesela 1908'de Konya'da Kızılviran (Kızılören) köyündeki harabelerin civarındaki arazilerde bazı şahısların tapu senedi alarak oralarda ruhsatsız olarak kazı yapıldığı ihbar edilince Müze-i Hümayun Müdürlüğü; böyle eski harabeler civarında tapu senedi verilmesi ve ruhsatsız kazı yapmanın yasak olduğunu, tahkikat ve kanuni takibat yapılarak kazıların menedilmesini ve çıkarılmış eski eser var ise el konularak İstanbul'a gönderilmesini Maarif Nezaretine arz etmiş ve Konya Vilayetine bu yolda yazı yazılmıştır (*BOA*, BEO, 3350-251190). Konya'da Sultan Alaaddin Tepesi'nde Belediyece bir bahçe yapılıp etrafının satışa çıkarılacağı haber alınınca Müzeler İdaresi ve Evkaf Nezareti, âsâr-ı atîkanın gömülü olduğu bilinen bu mühim yerden bir karış yer bile satılamayacağı ve Belediyenin bu teşebbüsünün hem Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'ne hem de vakıf hukukuna aykırı olacağı beyanıyla itirazda bulunmuştur (Koşay vd., 1/327-329).
[1908] Şahin, "Selanik", 343.

bulunacağını ifade eder[1909]. Nizamname hükümlerinin tatbikinden tahsil olunacak para cezaları Müzeler İdaresinin veznesine aittir (m. 32).

i. İhbar Mükellefiyeti

Her nerede ve ne suretle olursa olsun, tesadüfen eski eser bulan kimseler, gayrimenkul eski eserler için 15 gün, menkul eski eserler için ise bir hafta zarfında salahiyetli makama ihbarda bulunmazsa kendilerinden 100 kuruştan 1000 kuruşa kadar para cezası alınır; ayrıca eski eser de devletçe zapt olunur (m. 7, 9). 1884 AAN'de para cezası, keşfedilen eski eserin kıymetine endekslenmişti. 1906 AAN'de ise alt ve üst sınırları sabit bir para cezası tayin olunmuştur[1910].

ii. Eski Eserlere Zarar Verme Suçu

Nizamname'nin 8. maddesinde, gayrimenkul eski eserlere zarar verici bazı fiiller sayılarak faillerine 1858 *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi hükmünce para ve hapis cezası verileceği ve faillerin tazminata mecbur tutulacağı tanzim olunmuştur. İşbu 8. madde hükmü muhtelif cihetlerden tenkit olunabilir. Evvela madde metninde "… *Kanun-ı Ceza*'nın *yüz otuz sekizinci* [138.] maddesi…" geçmektedir. Eski eserlerin tahribine dair 133. madde yerine, *matbaalarla* alakalı 138. maddenin sehven yazıldığı anlaşılmaktadır[1911]. Bu hata 1884 AAN metninde de mevcuttur ve 1906 AAN'de de aynen devam etmiştir.

Öte yandan *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi, zaten Nizamname'den müstakil olarak da meriyettedir ve tatbik olunur. Ancak bahsi geçen kanun maddesinde suç sayılan fiil, "… âsâr-ı mevzuayı hedm ve tahrip veyahut bazı mahallerini kırıp rahnedar" etmekten ibarettir. Halbuki AAN'nin 8. maddesinde suç sayılan fiiller şöyledir:

a) Gayrimenkul eski eserleri yerinden oynatmak, yıkmak, sakatlamak, bozmak, bunların tahribinden ortaya çıkan parçaları izinsiz almak;
b) Bunlara en az 300 metreden yakın kireç ocağı veya tuğla harmanı inşa etmek ya da doğrudan veya dolaylı olarak zarara sebebiyet verebilecek yakınlıkta her tür ameliyatta bulunmak;
c) Ölçü, kalıp veya kopya almak gibi maksatlarla izinsiz olarak eserin üzerinde iskele kurmak;
d) Böyle eski binaları mesken ahır, ambar veya başka bir suretle kullanmak.

Sayılan fiillerin "katiyen memnu" olduğu ifade edildikten sonra, bu fiillere yeltenenlerden *Ceza Kanunu*'nun 138. maddesi mucebince tazminat ve para cezası alınmakla beraber haklarında bir aydan bir seneye kadar hapis cezasına hükmedileceği yazmaktadır. Yani AAN m. 8, suç şümulüne

[1909] Karakoç, *Asar-ı Atika ve Müze Nizamnameleri*, 602.
[1910] Çal, "Kanunlar", 241.
[1911] Karakoç, *Asar-ı Atika ve Müze Nizamnameleri*, 594.

giren fiilleri hem hayli genişletmiş hem de mevzuya tatbik olunması mümkün olmayan bir kanun maddesine atıfla bu fiillerin cezalandırılacağını ifade etmiştir.

Şu haliyle Nizamname hiçbir kanuna atıfta bulunmaksızın kendi başına sayılan fiillere ceza hükmü getirseydi, doğrudan Nizamname'ye istinaden ceza verilebilirdi. Ancak anlaşılan, bir kanunun esas alınmak istendiğidir. Ne var ki dayanılan kanun maddesi, Nizamname'de lafzen hatalı yazılmıştır. Böyle olmasaydı, Nizamname'de sayılan fiiller, mesela binayı mesken olarak kullanma, *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesindeki umumi olarak ifade olunan "hedm, tahrip ve rahnedar etme" fiillerinin teferruatıyla tayini veya tefsiri olarak düşünülebilir ve öylece suç sayılarak cezası tatbik olunabilirdi. Ancak şu haliyle sayılan fiillere Nizamname'nin mezkur maddesine dayanarak ceza vermek münasip görünmemektedir. Nitekim 1906 AAN'nin cari olduğu Cumhuriyet devrinde, ilk derece mahkemesi tarafından 8. maddeye dayanarak cezaya hükmedildiği iki davada Yargıtay, zikrolunan gerekçelerle bozma kararı vermiştir[1912].

Dahası, Nizamname'ye göre yalnızca gayrimenkuller için cari olan 8. maddenin, menkuller için de tatbikine dair bir misale tesadüf olunmuştur. 1917 tarihli bir vesikaya göre, Halep'te silah ticaretiyle iştigal eden Tarakçızade Ali'nin, kaçak olarak getirttiği eski eserleri gizlice elden çıkarttığı haber alınmış ve polis tarafından yapılan aramada dükkanında bazı eski eserler bulunmuştur. Valilik, el konan eserleri Müze-i Hümayun'a göndermiş ve yazışmalardan anlaşıldığı kadarıyla eşyanın âsâr-ı atîkadan olup olmadığının tespitini ve kıymetlerinin takdirini istemiştir. Müzeler İdaresi, bahsi geçen eşyanın âsâr-ı atîkadan olduğunu, elinden alınan kimselere kıymetlerinin ödenmesinin bahis mevzuu olamayacağını; bilakis AAN m. 8 mucebince haklarında kanuni takibat yapılmasının ve mahkemeye sevklerinin gerektiğini ifade etmiştir[1913]. Hadisenin vuku buluş şeklinden ve ayrıca vesikalarda bakır kutu, taş, fincan gibi nesneler zikredildiğinden, bahsi geçen eski eserlerin menkul olduğu anlaşılmaktadır. Menkul eski eserler için AAN m. 8'in işaret edilerek işletilmek istenmesi dikkat çekicidir[1914].

iii. İzinsiz Kazı Yasağı

Resmî izni olmaksızın sondaj, arama veya kazı yapanlar üç aydan bir seneye kadar hapis cezasıyla cezalandırılır. Keşfedilmiş eski eser mevcutsa zapt olunur, imha veya tahrip edilmişse eserin kıymeti tazmin ettirilir (m. 11). 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* izinsiz kazı yapanlar için ayrıca para ve hapis cezası tanzim olunmamıştı. 1874 AAN'de de mevcut olan bu hüküm 1906 AAN'ye tekrar

[1912] Mumcu, "1971", 72.
[1913] *BOA*, MF.MKT., 1227-111; 1227-118; 1228-124.
[1914] Nihayetinde yapılan muhakemeye dair elimizde malumat yoktur. Ancak mahkemenin burada faili 8. madde hükmünden mesul tutmayıp; bahsi geçen fiilleri "izinsiz eski eser ticareti yapmak" veya "ihbar mükellefiyetine uymamak" gibi mütalaa ederek Nizamname'nin diğer hükümlerine göre cezaya hükmetmesi muhtemel görünmektedir.

alınmıştır. Öte yandan böyle eski eserlere el konulması bir ceza değildir; en azından müsadere olarak görülemez. Zira böyle keşfedilecek eski eserler zaten devlet malıdır[1915].

Tetkik olunan vesikalardan 1911'de vuku bulduğu anlaşılan bir hadise mevzu cihetinden dikkat çekicidir. Tedmür (Palmira) harabelerinde halktan kimselerin izinsiz olarak kazılar yaptığının haber alınması üzerine livanın mektepler müfettişi tahkikat için vazifelendirilmiştir. Zor (Deyrizor) mutasarrıfının Maarif Nezaretine gönderdiği telgrafa göre, müfettiş birçok eski esere aynen el koymuş, elde edilmesi mümkün olmayanların satış bedelleri ve para cezalarıyla birlikte toplam 29.000 kuruş tahsil etmiştir. Para cezasına maruz kalan bazı kimseler, müfettişin haksız tahsilat yaptığı iddiasıyla Nezarete şikayette bulunmuştur. Nezaret ise tahsil olunan para cezasının "bir mahkeme hükmüyle mi tahsil olunduğunu" Mutasarrıflığa sormuştur. Alınan cevaba göre, tahsil edilen paranın 8.000 kuruşu, Suriye ve Halep vilayetlerine aşırılıp satıldığı tahakkuk eden eski eserlerin satıcılarından istirdat olunan satış bedelidir. Nahiye ve köylerde ahali tarafından satın alınan eserlerin tek tek meydana çıkarılması uzun zaman alacağından ve ahaliyi de müşkül vaziyete düşüreceğinden; nahiye meclisi, mahalle muhtarları ve ihtiyar heyetleri, kazılara katılan veya eski eser alanların tasdikli bir defterini tanzim etmiş; defterde isimleri yazılan 400'ü aşkın kişi telef edilmiş âsâr-ı atîka bedeli olarak rızalarıyla 17.000 kuruş ödemişlerdir. Nizamname'ye göre alınması gereken para cezası için ise, bahsi geçen şahısların, beş günlük mesafedeki liva merkezinde tek tek sorgulanması mahzurlu görüldüğünden; nahiye ve ihtiyar heyetince zanlıların fiillerinin derecelerine göre takdir kılınan 4.000 kuruş para cezası, alakalıları tarafından ayrıca ödenmiştir[1916]. Hadisede izinsiz kazı yasağına dair el koyma, tazmin ve para cezasına dair hükümlerin tatbik olunduğu görülmektedir. Ancak bu misalde pratik sebeplerle tahkikatın ve tahsilatın toplu olarak yapıldığı anlaşılmaktadır.

iv. İzinsiz Ticaret ve Nakil Yasağı

Resmî izin almadan eski eser ticareti yapmaya teşebbüs edenler 100 kuruştan 1000 kuruşa kadar para cezası ve altı günden altı aya kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Faillerin almaya veya satmaya teşebbüs ettikleri eski eserler devletçe zapt olunur (m. 26). Buradaki el koyma muamelesi, eğer eski eser zaten failin mülkiyetinde ise müsadere cezası mahiyetindedir.

Eski eserlerin izinsiz olarak bir yerden başka bir yere nakli hususunda ise, 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde failler için para cezası tanzim olunduğu gibi (m. 35), yurt dışına çıkarılmaya teşebbüs olunan eserlere de el konulacağı hükmü getirilmişti (m. 31). 1906 AAN'ye bu hükümler alınmamış, yalnız eski eserlerin yurt içinde naklinin izne tâbi olduğu (m. 28) ve yurt dışına ihracın ise

[1915] Ahmet Mumcu, mezkur maddedeki hükmü, bulunan eski eserlerin müsadere edileceği şeklinde izah ettikten sonra, böyle eski eserler zaten devlet malı olduğundan müsaderenin nasıl yapılacağının anlaşılamadığını ifade etmektedir (Mumcu, "1971", 72). Halbuki madde metninde müsadere değil, "zapt olunur" ibaresi geçmektedir. Dolayısıyla buradaki muamele müsadere değil, devletin kendi malına el koymasıdır.

[1916] Bazı kimseler müfettiş aleyhinde mahkemede dava açmış; ceza mahkemesi zanlılar ve yapılan muameleye dair evrakları da isteyerek muhakemeye başlamıştır. Mutasarrıfa göre müfettiş, vazifesini yapmıştır ve kendisi aleyhindeki şikayetler haksızdır. Ancak muhakeme neticeside müfettişin haksızlıkta bulunduğu tahakkuk ederse onun hakkında da icap eden muamele yapılacaktır. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 1165-54; Z. Çelik, "Defining Empire's Patrimony", 461.

yasak olduğu (m. 27) tanzim olunmuştur. Şu halde, bilhassa yurt dışına ihraca teşebbüs halinde, kanunen devlet mülkiyetinde olan eski eserlere el konması tabii ise de; hususi mülkiyet altındaki eski eserin müsadere edilmesi Nizamname'de mevzubahis değildir. Ancak tatbikatta, kaçakçılık vuku bulduğunda, izinsiz eski eser ticaretine dair hükmün tatbik edildiği anlaşılmaktadır.

Mesela Preveze'de (Yanya) 1907 senesinde bir yol inşaatı esnasında tesadüfen bulunan eski eserlerin yurt dışına kaçırıldığına dair tahkikat neticesinde ceza mahkemesi, bir şahıs hakkında 1 ay hapis ve 10 lira para cezasına hükmetmiştir[1917]. 1910'da Bağdat'ta, Müze-i Hümayun müfettişi Bedri Bey'in raporuna göre antika kaçakçılığı bilinen bir şahsın, elinde bulunan bazı eski eserleri kaçıracakken yapılan ihbar üzerine polis ve jandarma ile evi aranmış ve sandıklar içerisinde 3500 civarında tablet bulunmuştur. Ceza mahkemesi, eski eserlerin müsaderesine karar vermiştir. Ancak zanlı, eserlerin kendisine ait değil enişte si İngiliz makinist Weber'e ait olduğunu ileri sürmüş, mahkeme de bu beyana dayanarak zanlı hakkında ayrıca bir cezaya hükmetmemiştir. Bedri Bey, bu kararın yolsuz olduğunu ve müddei-i umumiliğin, kararı Müze-i Hümayun lehine olarak istinaf ettiğini ifade etmiştir[1918]. Burada açıkça hususi mülkiyet altında olduğu beyan edilen eski eserlerin, kaçırılmaya teşebbüs edildiği için müsadere olunduğu anlaşılmaktadır.

b. Teşvik Mekanizmaları

i. Tesadüfen Eski Eser Bulunmasında Mükafat

1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, arazisinde tesadüfen eski eser bulana hisse verilmesi hükmü yer almaktaydı. 1906 AAN'de hisse verilmesi usulü tamamen kaldırılmış ve yerine mükafat getirilmiştir[1919]. Buna göre arazisinde tesadüfen menkul eski eser bulan kimse, ihbara dair mükellefiyetleri yerine getirmişse kendisine eserin kıymetinin yarısına muadil bir meblağ mükafaten verilir. Eserin kıymetini, Maarif Nezaretiyle muhabere ederek Müzeler İdaresi ve bulan kişi ittifakla takdir eder. İhtilaf halinde Nezaret ihtilafı çözer. Nezaretin kararına da itiraz olunursa mesele Babıali'ye arz olunur; ardından kıymet takdiri Şura-yı Devlete havale edilir. Şura-yı Devletin vereceği karara itiraz edilemez (m. 9).

Mezkur maddenin son fıkrasında, "Ahkam-ı mesrude [beyan olunmuş hükümler] kendilerinin malı olmayan arazide –işbu arazi ister arazi-i hususiyeden ve ister arazi-i emiriyeden olsun– âsâr-ı atîka-i menkule keşfedenler hakkında dahi caridir" denmektedir. Anlaşılan hem ihbar mükellefiyetinin hem de mükafat hakkının; bir kimsenin kendi arazisinden başka yerlerde tesadüfen eski eser bulması hakkında da bahis mevzuu olacağıdır.

Bahsi geçen hüküm eski eserin yalnızca tesadüfen bulunması haline mahsustur. Böyle olduğu madde hükmünde açıkça zikredilmemişse de ruhsatsız kazı yapmayı yasaklayan ve böyle kazılarda

[1917] *BOA*, BEO, 3012-225841.
[1918] Koşay vd., 2/264-265.
[1919] AEK m. 9 da benzer şekildedir.

bulunacak eski eserlerin zapt olunup faillerine de ceza verileceğini tanzim eden 11. madde hükmünden çıkan netice böyledir. Mükafat yalnızca menkul eski eser bulunması hali için tanzim olunmuştur. Gayrimenkul eski eserlerin tesadüfen veya ruhsatlı kazılarda bulunması halinde mükafat ya da tazminat ödenmesi yine mevzubahis değildir.

Mevzuya dair bir misal, 1912 tarihli bir vesikada görülmektedir. Konya valisi, Ürgüp'te bir şahsın bulduğu eski bir altın sikkeyi İstanbul'a göndererek, Nizamname'ye göre eski eserin kıymetinin yarısının bulan şahsa mükafat olarak ödeneceğini; ancak daha önce böyle bir muamelede bulunmadıklarını ifade etmiş ve nasıl hareket edilmesi gerektiğini Maarif Nezaretine sormuştur. Müzeler İdaresi, mükafat için şahsın sikkeyi kendiliğinden mi getirip hükümete teslim ettiği yoksa müsadere yoluyla mı alındığının teyit edilmesini istemiştir[1920]. Eğer şahıs kendiliğinden teslim etmişse mükafata hak kazanacağı anlaşılmaktadır.

ii. Ruhsatlı Kazılarda Eski Eser Bulunmasında Mükafat

Nizamname'nin 12. maddesine göre ise Müze-i Hümayun namına yapılan kazılarda bulunan menkul eski eserlerden kıymetli görülenlerin müzelere alınıp arazi sahibine bir mükafat verileceği tanzim olunmuştur. Ancak mükafat miktarının Müdürlük tarafından tayin olunup Maarif Nezaretine arz edileceği ve Babıali'nin tasdikine bağlı olduğu ifade edilmiştir[1921]. Yani 9. maddedeki gibi, eserin kıymetinin yarısı gibi kayıt konmamıştır. Esasında Nizamname'ye göre bütün ruhsatlı kazılar Müze-i Hümayun namına yapılacağından; işbu hükmün her ruhsatlı kazı için cari olacağı düşünülebilir. Tatbikatta böyle kazılardan çıkan menkul eserler için arazi sahibine bir mükafat verilip verilmediği veya ne kadar mükafat verildiğine dair misale tesadüf olunamamıştır.

iii. İhbar İkramiyesi

Gizlenmiş eski eserleri ihbar edenlere, eserin Müzeler İdaresince takdir olunacak kıymetinin %20'si nispetinde ihbariye verilmesine dair 1894 tarihli Şura-yı Devlet kararından ve buna dair tatbikattan beşinci bölümde bahsedilmişti. 1906 AAN'de buna dair bir madde yoktur. Ancak ihbariye taleplerinin devam etmesinden, bahsi geçen Şura-yı Devlet kararının tatbikine devam edildiği düşünülebilir. Mesela 1908'de Nablus'ta bir mağarada bulduğu 12 adet altın Abbasî sikkesini hükümete haber veren şahsa, talebi üzerine eserlerin Müzece takdir olunan kıymetinin (675 kuruş) %20'si (135 kuruş) ihbariye ödenmesine karar verilmiştir[1922].

[1920] *BOA*, MF.MKT., 1178-10.

[1921] AEK m. 14 ve 17 hükümleri benzerdir. Şu farkla ki AEK'de hususi mülkte eğer kazıyı malik yürütürse eserin kıymetinin yarısı kadar; kazıyı hükümet yürütürse üçte biri kadar mükafata hak kazanır.

[1922] *BOA*, MÜZ..ARK.., 35-7. 1908'de Cisr-i Mustafa Paşa'da (Bulgaristan) bir tarlada antik Yunanlardan kalma kıymetli bir heykel bulunup Müze-i Hümayun'a alınmış; eserin ele geçmesine vesile olan çoban, mülazım ve polis mükafat talep etmiştir. Eserin 500 lira kıymetinde olduğu takdir edildiğinden 100 liralık ikramiyenin 40 lirasının eseri teslim eden çobana, 30'ar liranın bahsi geçen memurlara Müze tahsisatından ödenmesine karar verilmiştir (*BOA*, Y..PRK.ASK., 248-124; MF.MKT., 1085-64). 1909 senesinde Hayfa'da posta treninde 21 sandık içerisinde mermer taşlar ve heykeller olduğunun ihbarı üzerine sandıklara hükümet tarafından el konup âsâr-ı atîka oldukları zannıyla İstanbul'a gönderilmiştir. İhbar eden ambar memuru mükafat talebinde bulunmuştur. Müze-i Hümayun Müdürlüğü eşyanın taklit olduğunu, dolayısıyla muhbire hiçbir ikramiye

1911 senesinde mesele tekrar gündeme gelmiş, Şura-yı Devlet ve Maarif Nezaretinin yazışmaları neticesinde Nizamname'ye zeylen bir kanun maddesi layihası tanzim olunmuştur. Buna göre "âsâr-ı atîka mektumatını haber verenlere Müze-i Hümayunca takdir olunacak kıymet-i itibariyenin yüzde yirmisi nispetinde ihbariye verilecektir"[1923]. Bahsi geçen kanun maddesinin Meclis-i Mebusana imza için takdim edildiği anlaşılmaktadır[1924]. Meclis-i Mebusanda kanun maddesi Maarif Encümenine havale olunduysa da devamında layihanın kanunlaşıp kanunlaşmadığı hakkında kati malumata tesadüf olunamamıştır[1925].

4. Koruma Rejiminin Sınırları ve İdari Müdahale

XX. asrın ilk yıllarında, şehirlerdeki imar faaliyetleri çerçevesinde muhtelif sebeplerle, eski ve harap binaların idarece yıkılması sıklıkla gündeme gelmiştir. Bilhassa eski sur ve kaleler ile bunların kalıntılarının yıktırılması, eski eserler hukuku cihetinden üzerinde durulması lazım gelen bir meseledir. Zira eski surlar ve kaleler, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre *eski eser* statüsündedir ve Nizamname hükümlerine tâbidir. Bu meyanda umumi olarak şehir surlarının yıktırılması meselesi, *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* ve tatbikatı aşağıda tetkik edilip değerlendirilecektir.

Zikrolunan devirde bunlardan başka yıktırılan binaların mühim bir kısmı vakıflara ait eski ve harap binalardır[1926]. Böyle binalar prensip olarak vakıf hukukuna tâbi olarak Evkaf Nezaretinin idaresindedir. İslam-Osmanlı hukukunda vakıfların kendine mahsus hukuki statülerine dair, fıkıh kitaplarındaki hükümler ve diğer mevzuata ilaveten; son devirlerde Evkaf Nezareti ile vakıf binalar hakkında yapılan tanzimlerin giriftliği; vakıf eserler hakkında yapılan tahribatın bu tez çalışması çerçevesinde tetkik edilmesini mümkün kılmamaktadır. Bu sebeple Evkaf Nezaretinin idaresinde ve vakıflara bağlı olan binaların, tatbikatta *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne tâbi olmadığı ve ayrı bir statüye sahip bulunduğunu[1927] beyanla iktifa edilecektir. Dolayısıyla mesele, AAN'nin tatbik edildiği ya da Müzeler İdaresinin müdahil olduğu noktalar çerçevesinde ele alınacaktır.

---

verilmesinin gerekmeyeceğini bildirmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1137-30). 1910 tarihli bir vesikada, Konya'da bazı kimselerin buldukları eski eserler saklayıp gizlice satmaya teşebbüs ettiklerini ihbar eden şahsın ikramiye talep ettiği görülmektedir. Yazışmalardan tahkikat yapılıp eserlerin ele geçirilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır (*BOA*, MF.MKT., 1148-60).

[1923] *BOA*, ŞD., 227-16 (19 Zilhicce 1329 / 11 Aralık 1911).

[1924] *BOA*, BEO, 3979-298373 (30 Zilhicce 1329 / 21 Aralık 1911).

[1925] Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Yirmisekizinci İnikad, 10 Kânunuevvel 1327 (1911) Cumartesi, Cilt: 2, 264.

[1926] 1911'de kabul edilen "Müstağna Anh Kalan ve Harap Bulunan Mebani-i Vakfiyye ile Vakıf Arsaların Nakit ile İstibdali Hakkında Kanun", cami ve mescidler haricinde, tahsis edildikleri maksada göre kullanılmaları mümkün olmayıp harap haldeki (müstağna anh) vakıf bina ve arsalarının, istibdal yoluyla nakde çevirmeye Evkaf Nezaretinin salahiyetli olmasını; ve elde edilen meblağın, o mahalde kendi cinsinden hayır müesseselerinin inşasına; o mahalde ihtiyaç yok ise civardaki hayır müesseselerinin daimî masraflarını teminden sonra kalanıyla ihtiyaca göre yeni müesseselerin yapımında kullanılmasını tanzim etmektedir. Bkz. Belkıs Konan, "Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdal Uygulaması", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 70/3 (2021), 1007 ve devamı.

[1927] 1912 tarihli bir vesikada, Şehzadebaşı'ndaki Ebülfazl Medresesi'nin bir kısmının Şehremaneti tarafından yol genişletme çalışmaları sebebiyle kesileceği haber alınınca Müzeler İdaresi meseleyi Evkaf Nezareti'ne bildirmiştir. Nihayetinde Şehremaneti ise verdiği cevapta, bahsi geçen yerin kanunen istimlakinin lazım geldiğini, burada Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin değil Ebniye Nizamnamesi'nin tatbik olunacağını bildirmiştir (*BOA*, MÜZ..ARK.., 47-103).

a. Eski Sur ve Kalelerin Yıktırılması Meselesi

İstanbul surlarının harap olan kısımlarının yıktırılmasına dair öteden beri bazı teşebbüslerin olduğu vesikalardan anlaşılmaktadır[1928]. 1906 senesinde, İstanbul surlarının bazı yerlerinin yıkık ve viran halde bulunması, tamirinin mümkün olmaması ve hali üzere bırakılmasının da tehlike arz etmesi sebebiyle Şehremanetince tedbir alınması düşünülmüştür. Şura-yı Devlet, harekete geçilmeden evvel, Askeriye ve Müze-i Hümayun memurlarından müteşekkil bir heyetten, eski eser olmaları hasebiyle surlardan "muhafazası elzem görülen kısımlar" hakkında mütalaa istemiştir[1929].

Heyetin faaliyette bulunup bulunmadığı ya da ne gibi neticeye vardığı tespit olunamamıştır. 1909 senesinde, eski surlardan "âsâr-ı atîka kıymetini haiz kısımlarından geri kalanlarının" müzayede yoluyla taliplerine satılması hususunda bir irade-i seniyyenin çıktığı anlaşılmaktadır. Müzeler İdaresi ise "İstanbul surlarının bütünüyle tarihî ehemmiyeti haiz bulunduğunu, hiçbir kısmın yıktırılmasına müsaade olunamayacağını" ileri sürerek itiraz etmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Vükelada mesele tekrar görüşülmüş; neticede surların hangi kısımlarının âsâr-ı atîka olarak görüldüğünün Müzeler Müdürü ile Harbiye erkanından bir zat tarafından tayin ve beyanı istenmiştir[1930].

Sonrasında yine netice alınamamış olacak ki Harbiye Nezaretinin teklifiyle 1910'da "askerî ve tarihî cihetten ehemmiyeti haiz olmayan" surlarla kalelerin, kararlaştırılacak şartlar dahilinde ortadan kaldırılarak enkazının satılmasına dair Meclis-i Vükela kararı çıkmış ve karar irade-i seniyyeye bağlanmıştır[1931]. Müzeler İdaresi, alınan karara şu itirazları ileri sürmüştür: Mevzu hakkında ayrıca bir *kanun* tanzim edilmiş değildir ve *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* halen caridir. Nizamname'ye göre eski surlarla kaleler *eski eser* olduklarından muhafazaları elzemdir ve Maarif Nezareti ile Müzeler İdaresi bunu temin etmekle mükelleftir. Tatbik edilmesi mümkün olmayan bu karar tehir edilmelidir[1932].

Bunun üzerine, mevzubahis faaliyetler için heyetler teşkil olunması ve toplanacak heyetlerde vilayet maarif müdürlerinin de yer alması kabul edilmiştir. Maarif müdürleri, tarihî kıymeti haiz olan surlar ve kaleler hakkında lazım gelen ihtarlarda bulunacak ve icabında Nezarete müracaat edeceklerdir[1933]. Müze-i Hümayun Müdürü Halil Edhem ise bu karara karşı mütalaasında evvela "Memalik-i Osmaniye'de ehemmiyet-i tarihiye ve sınaiyeyi haiz olmayan hiçbir sur ve burç ve kale yoktur" demiştir. "Fakat mademki heyetlerin teşkil olunmasına karar verilmiştir, o halde bunların çalışmasına dair program tam olarak tanzim edilip vazifeleri başlayıncaya kadar memleket dahilindeki

[1928] Mesela 1892 tarihli bir vesikada, Galata ve İstanbul surlarından bazı kısımlarının yıktırılıp satılmasının gündeme geldiği, sonra âsâr-ı atîkadan olmaları gerekçesiyle bundan vazgeçildiği; ancak yıkılmaya yüz tutmuş ve tehlike arz eden kısımlarının yıkılmasına lüzum duyulduğu ve bir tahkikat yapılarak böyle yerlerin tespit edilmesi Şehremanetine emredilmiştir (*BOA*, DH.MKT., 1947-112).
[1929] Koşay vd., 2/96, 267-268.
[1930] *BOA*, MV., 131-9; BEO, 3639-272913. Erkan-ı Harbiye binbaşısı Adil Bey, tahkikat işini yürütmek için Müze-i Hümayun'a defaatle müracaat etmesine rağmen cevap alamadığından şikayetçi olmuş; bunun üzerine Sadaret, Maarif Nezaretine işin hızlandırılmasını emretmiştir (*BOA*, BEO, 3688-276594). Maarif Nezareti, Müze-i Hümayun tarafından ihtisas sahibi bir memurun Adil Bey'in refakatine verileceğini bildirmiştir (*BOA*, BEO, 3594-269520).
[1931] *BOA*, BEO, 3943-295720.
[1932] *BOA*, BEO, 3928-294575.
[1933] *BOA*, BEO, 3943-295720.

surlar, kaleler ve eski binaların yıkımı kati surette menedilmeli ve başlanmış ise durdurulmaları emredilmelidir[1934]".

Vilayetlerdeki sur ve kaleler için de benzer gündemin olduğu görülmektedir. Mesela Aydın Karacasu'da yıkılmaya yüz tutmuş ve tehlike arz ettiği söylenen eski bir kale kapısının yıktırılmasının lüzumu 1908'de Vilayet tarafından Dahiliye Nezaretine yazılmıştır. Müzeler İdaresi, bahsi geçen kapının fotoğrafından eski eser olduğunun anlaşıldığını ve yıktırılmasına izin verilemeyeceğini, ancak tamir ve güçlendirme yapılarak yerinde muhafazasının icap ettiğini bildirmiştir[1935]. 1911 tarihli vesikalardan anlaşıldığı üzere Müzeler İdaresi, Sinop ve Selanik'te belediyelerce surların yıktırılmak istendiği ve ayrıca taşlarının da muhtelif inşaatlar için kullanılmasının planlandığını haber alınca; "böyle eski kale ve surların eski eser olmaları hasebiyle yıkılmalarının caiz olamayacağını" ve buna meydan verilmemesi için lazım gelen tedbirlerin alınmasını Maarif Nezaretine bildirmiştir. Bunun üzerine vilayetlere bu yönde tebligat yapılması Dahiliye Nezaretine yazılmıştır[1936].

Mevzuya dair misaller çoğaltılabilir[1937]. Nihayetinde Müzeler İdaresi ve Maarif Nezaretinin şiddetli muhalefetleri, yıkım planları ya da faaliyetlerine kısmen veya tamamen mâni olmuştur. Ancak şehircilik ve imar için artan ihtiyaçlar karşısında yıkımların tamamen önünü kesmek de mümkün görülmemiştir. Neticede mesele, 1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* ile bir çözüme kavuşturulmak istenmiştir.

b. Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi

1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi*, 1936 senesine kadar meriyette kalmış ve cari bulunduğu müddet boyunca mühim neticelere yol açmış bir tanzimdir[1938]. Nizamname'nin 1. maddesinde, "eski kaleler, burçlar, kasaba surları ve benzeri eski binaların" âsâr-ı atîkadan sayıldığı vurgulanmıştır. Devamında böyle eserlerin kimse tarafından hiçbir suretle yıkılamayacağı ve tahrip edilemeyeceği, aksi takdirde faillerin cezalandırılacağı ifade edilmiştir (m. 2).

[1934] *BOA*, MF.MKT., 1174-34, vr. 7. 1924 yılında Servet-i Fünun dergisinde yayınlanan "İstanbul Surları Meselesi" başlıklı yazısında Halil Edhem Bey, surların yıkılması meselesinin öteden beri zaman zaman gündeme geldiğini söyleyerek niçin buna karşı çıktığını teferruatıyla anlatır. Surların şehir manzarasını bozmayıp bilakis süslediğini, ayrıca surları yıktırmanın hem fiilen çok zor olduğunu hem de böyle bir yıkımın bütün dünyadan itiraz göreceğini ileri sürer. Nihayetinde hukuken de *âsâr-ı atîka kanunu* (1906 AAN) meriyette olduğu müddetçe surlara dokunulamayacağını ifade eder. Halil Edhem [Eldem], "İstanbul Surları", 8-9.

[1935] *BOA*, MF.MKT., 1089-34.

[1936] *BOA*, MF.MKT., 1165-84.

[1937] 1910 senesinde Antalya Mutasarrıflığı, surlardan hiçbir surette istifade imkanı kalmadığı ve hendeklerinde biriken sulardan dolayı hastalığa sebebiyet verdiği gerekçesiyle sur duvarlarının yıktırılmasını istemiş; Müzeler İdaresi başta karşı çıktıysa da neticede tarihî kıymeti haiz olmayan ve hali üzere bırakılması tehlike arz eden kısımlarının yıktırılmasına karar verilmiştir. Surlardan tamiri mümkün olan kısımları tamir edilmiş; yıkım esnasında bulunan eski eser ve kitabeler ise mekteb-i idadide muhafaza altına alınmıştır (Koşay vd., 2/97-98). Aynı sene Aydın Vilayetine bağlı adalarda mevcut olan kalelerin askerî cihetten hiçbir ehemmiyeti ve kıymeti kalmadığı gerekçesiyle yıktırılıp enkazının satılması veya depo olarak kullanılması fikirleri ileri sürülmüş; Müzeler İdaresi bunların eski eser olduğunu ve yıktırılamayacağını, depo olarak kullanılmasının da Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin 8. maddesine aykırı olduğunu bildirmiştir (*BOA*, BEO, 3751-281306; MF.İBT., 281-52). 1912'de Diyarbakır surlarının yol genişletme maksadıyla yıktırılmaya teşebbüsü haber alınınca Müzeler İdaresi, böyle eski eserlerin tahrip edilmemesinin Harbiye Nezaretine bildirilmesini talep etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1174-34, vr. 3, 4).

[1938] Mumcu, "1969", 75-76.

Esasında 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne atıflar yapılan ve umumi prensiplerin tekrarından başka pek bir hususiyeti olmayan ilk iki maddeden sonra, "mevzubahis eserlerin hangi hallerde yıkılabileceği" tanzim olunmuştur. Hükümetçe bir kalenin, surun veya sair binaların tamamen veya kısmen yıkılmasına kati lüzum görülürse; vilayetlerde Maarif Müdürünün riyaseti altında mülkiye ve askeriyeden birer memur ile nafia ve belediye mühendislerinden ve mahallî müze memurlarından bir heyet teşkil olunur (m. 3). Heyet, yıkım için öne sürülen sebepleri değerlendirerek yıkımı istenen yeri tetkik eder ve fotoğraf ya da resimleriyle beraber planı bir mazbata olarak Valiliğe teslim eder. Vilayetçe Maarif Nezaretine gönderilen dosya hakkında Müzeler İdaresinin mütalaası alınır. Eğer yıkılması istenen yerde fevkalade ehemmiyetli bir eser varsa Müzeler İdaresinden bir memur, tetkik için mahalle gönderilir. Nihayetinde Nezaretçe verilecek karara göre muamele olunur. Bu usule aykırı olarak eski eseri yıkanlar mesul tutulur (m. 4).

Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi'nde zikrolunan eski eserler, yıkılmaya yüz tutmuş (*mâil-i inhidam*) olup çevresi için tehlike arz etmekte ve 3. maddedeki muamelelerin tamamen yerine getirilmesine vaziyet müsait değilse; mülki idarece mühendis ve diğer erbab-ı vukufun (bilirkişiler) nezareti altında tehlike ortadan kaldırılır. Ancak bunların üzerinde bulunan "nakışlı ve yazılı kısımlar" taştan ise sökülür, sıva üzerinde ise fotoğraf veya resimleri alınarak zapt edilir ve keyfiyet Maarif Nezaretine bildirilir (m. 5). Yıkılmasına karar verilen eserlerden toplanan nakış ve yazılar, vilayetlerdeki müzelerde muhafaza olunur ve icap ederse İstanbul'daki Müze-i Hümayun'a alınır (m. 6).

Nizamname'yi tamamlayıcı olarak 1913'te bir kanun-ı muvakkat çıkarılmış[1939], 31 Aralık 1914'te Meclis-i Umumide aynen kabul edilerek kanun halinde neşrolunmuştur[1940]. İşbu kanuna göre, *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* mucebince yıkılmasına izin verilen surlar ve kaleler, arsalarıyla birlikte bulundukları belediyelere; belediye müteşekkil değil ya da bulundukları yer belediye hudutları dışındaysa vilayetlere terk olunacaktır (m. 1). Kanun'un icrasında Dahiliye, Maliye ve Maarif Nezaretleri vazifelidir (m. 2).

c. Tatbikat ve Değerlendirme

Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi meriyete girdikten sonra yıkım faaliyetinin önünün açıldığı görülmektedir. 1912'den 1914'e kadar İstanbul Şehreminliği yapan Cemil (Topuzlu) Paşa'nın imar çalışmaları esnasında yaptığı yıkımlar bilhassa vurgulanmalıdır[1941]. Cemil Paşa, Gülhane Parkı'nı açma çalışmaları safahatında Sultan Reşad, Meclis-i Vükela, Hazine-i Hassa, Harbiye Nezareti, Müzeler İdaresi, Meşihat ve hatta Fransız sefirinin eşinden itirazlar görmüş; ancak ekseriyetle Talat ve Cemal Paşaların aracılığıyla meseleleri bir şekilde çözmüştür. Neticede Topkapı Sarayı'nın etrafındaki

[1939] *Esvâr ve Kılâ-ı Atîkadan Belediyeler ile Vilayata Terk Olunacak Yerler Hakkında Kanun-ı Muvakkat* (8 Zilhicce 1331 / 8 Kasım 1913). *Düstur*, II/V/941 .
[1940] Sarkis Karakoç, *T.C. Sicilli Kavanini* (İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1936), 16/648.
[1941] Çal, "Tahribat", 354.

set duvarlarını, bazı Bizans kalıntılarını ve Sultan II. Abdülhamid zamanında yaptırılmış dört kışlayı yıktırmıştır. Kazılarda tesadüfen Bizans zamanından kalma bazı mücevherler bulunarak Müze'ye gönderilmiş, ayrıca yine Bizans'tan kalma bir kilise ile on sütunlu bir sarnıç keşfedilerek temizletilmiştir. Parka mahsus bir kapı açtırmak için Sultan Fatih tarafından yaptırılan surlardaki iki burç arasındaki duvarları yıkmak istemiş ancak şiddetli muhalefetle karşılaşınca surlarda yalnız iki büyük delik açtırarak kapılar yaptırmıştır[1942].

Müzeler İdaresinin böyle yıkımlara karşı çıkmaya devam ettiği görülmektedir. Mesela Kanuni Sultan Süleyman zamanından kalma Kayıkhane Ocağı, 1913'te hükümet kararıyla yıktırılarak yerine askerî ambarlar yapılmıştır. Müze-i Hümayunlar Müdürü Halil Edhem Bey karara itiraz etmiş, nihayetinde binanın kitabesi ve içindeki bazı tarihî eserler kurtarılabilmiştir[1943].

Netice itibarıyla, *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi*'nin esas gayesinin, başlığında yer aldığı gibi abideleri –yani gayrimenkul eski eserleri– muhafaza etmekten ziyade; imar faaliyetleri sırasında, bilhassa surların ve benzeri binaların yıkımını muayyen bir usule bağlamak olduğu anlaşılmaktadır. Nizamname ile, çeşitli sebeplerle ihtiyaç duyulan yıkımlara Müzeler İdaresi ve Maarif Nezaretinin meriyetteki *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne dayanarak ileri sürdükleri şiddetli itirazların önü kesilmiş; valilik ve belediyeler eliyle yürütülen bu tür faaliyetler de artık bütünüyle kanunsuz addedilmekten çıkarılmıştır[1944]. Bu meyanda, yıkımların ilmî heyetlerin iştirakiyle yürütülmesi ve korunması zaruri görülen parçaların toplanması yoluyla asgari seviyede bir muhafazanın temini hedeflenmiştir. Ne var ki, mevzubahis devrede hız kazanan şehircilik faaliyetleri ve artan ihtiyaçlara binaen belediyelerin ve mülki idarelerin eski eserleri tahrip etmesini tamamen engellemek mümkün olmamış ve *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi*'nin hükümlerine rağmen tatbikatta zaman zaman resmî prosedür işletilememiştir[1945]. Böyle hallerde ise Müzeler İdaresi ve Evkaf Nezareti ile bazı şahıs ve cemiyetlerin itiraz ve takipleri sayesinde kimi eserlerin korunmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır[1946].

[1942] Cemil Topuzlu, *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*, ed. Aykut Kazancıgil - Hüsrev Hatemi (İstanbul: Arma Yayınları, 1994), 131-134. Yaşanan bu gibi hadiselerden sonra, 1916'da "Topkapı Sarayı'nın Suret-i Muhafazası Hakkında Nizamname" çıkarılmıştır (Sıçrayık, 47). Bahsi geçen Nizamname'nin 3. maddesinde Gülhane Parkı'nın tanzimi sırasında saray surları ve kapıları ile diğer mahallerinin esas şeklinin değiştirilemeyeceği tanzim olunmuştur. Nizamname için bkz. *BOA*, TS.MA.e, 1330-5 (20 Zilkâde 1334 / 18 Eylül 1916).

[1943] Sıçrayık, 48.

[1944] Mumcu, "1969", 75-76; Çal, "Kanunlar", 256; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 124-125.

[1945] Çal, "Tahribat", 354. Mesela 1917'de Maarif Nezaretinin tezkiresi üzerine Babıâli'nin kararıyla Dahiliye Nezareti tarafından yazılan tamimde, âsâr-ı atîkanın son zamanlarda beldelerin imarı bahanesiyle tahrip edildiği; kışla, hastahane, mektep ve başka resmî binaların inşaatında taşları kullanılmak üzere surlara zarar verildiği; biraz harap hali görülen türbe, cami ve medrese gibi tarihî kıymeti olan mukaddes binaların kolayca yıktırıldığı; vali ve mutasarrıflar ile meclislerinin, hatta kaymakam ve nahiye müdürleri tarafından dahi böyle kararların alındığı ve bunun adet haline getirildiği; âsâr-ı atîka ve muhafaza-ı abidat nizamnamelerinin hükümlerine riayet edilmediği; tekrar tekrar tebligatta bulunulmasına rağmen tahribatın önünün alınamadığı; her memurun bahsi geçen nizamnamelere riayete mecbur bulunduğu ifade olunmuştur (*BOA*, DH.İ.UM.EK., 107-35; DH.UMVM, 124-111).

[1946] Mumcu, "1969", 75-76; Çal, "Kanunlar", 256; Sönmez, *Zeus Sunağı*, 124-125.

D. Eski Eser Arama ve Kazı Rejimi

Nizamname'nin "hafriyat hakkındadır" başlıklı beşinci faslında 10. ila 25. maddeler arasında kazı nizamına dair hükümler yer almaktadır. Bahsi geçen hükümlerin çoğu 1874 ve 1884 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinin hükümleri ile benzer olduğundan burada önceki bölümlerde tetkik edilen hususlar tekrar tafsilatıyla ele alınmayacak, yalnızca farklılıklara ve tatbikattaki yeniliklere dikkat çekilecektir.

1. Ruhsatlandırma Şartları

Eski eser arama ve kazı (*sondaj*, *taharriyat* ve *hafriyat*) ruhsatı için doğrudan Maarif Nezaretine müracaat edilir. Aramanın yapılacağı yerin ismi ile hududu, kazı yapılacaksa ayrıca haritası da istidayla beraber ibraz edilmelidir (m. 14). 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nden farklı olarak, sondaj, taharriyat ve hafriyat ruhsatı ayrı ayrı zikrolunmuş ve bazı hususlarda farklı hükümlere tâbi tutulmuştur. Tatbikatta, ruhsat talep eden kimselerin de istidanamelerinde sondaj, taharriyat veya hafriyattan hangisini yürüteceklerini açıkça ifade etmeleri istenmiş[1947] ve böyle ayrı faaliyetler için ayrı ruhsatlar verilmiştir[1948].

1884 AAN'de müracaatın taşrada mülki idare vasıtasıyla da yapılabileceği ve müracaat edilen mülki idarenin, yapacağı tahkikatın neticesi ile mütalaasının da istida ile beraber Nezarete gönderileceği geçmekteydi. 1906 AAN'ye göre istida Nezaretten Müzeler İdaresine havale edilir, Müdürlük bünyesindeki âsâr-ı atîka komisyonu, hususi memurlar ve mülki idarelerle birlikte lazım gelen tahkikatı yaptırarak nihayetinde talebin kabulü veya reddine dair görüş bildirir (m. 15). Yine 1874 ve 1884 tarihli âsâr-ı atîka nizamnameleriyle benzer olarak ruhsatın Babıali'nin müsaadesiyle verileceği tanzim olunmuştur. Müzeler İdaresinin tensibi ve Meclis-i Maarifin tasvibi üzerine Maarif Nezaretinin tezkiresiyle Babıali'nin izni sorulur (m. 17)[1949].

a. Araştırıcıya Dair Şartlar

Nizamname'de evvelki nizamnamelerden farklı olarak, Osmanlı ülkesi dahilinde devlete veya hususi şahıslara ait arazilerde sondaj, taharriyat ve hafriyat yapma hakkının "münhasıran" Müzeler İdaresine ait bulunduğu tanzim olunmuştur. Ancak Müdürlüğün bildirmesiyle Maarif Nezareti, "istisnaen ve bir hususi müsaade olarak" ilmî cemiyetlere veya mütehassıs kimselere ruhsat verebilir (m. 10). Böylece memleket dahilinde eski eser arama ve kazı yapma salahiyeti asli olarak

[1947] Mesela 1913'te Roma Müzesi namına Antalya'da yürütülmesi planan eski eser arama çalışmaları için Müzeler İdaresinin cevabı bu yöndedir (*BOA*, MF.MKT., 1190-44).

[1948] Mesela 1907'de Konya'da bazı mahallerde kazı yapmaksızın yalnızca fotoğraf ve istampa resimlerini almak üzere bir İngiliz'e, Nizamname'ye göre iki ay müddetle ruhsat verilmiştir (*BOA*, BEO, 3020-226476). Aynı sene Aydın ve Konya'da Avusturyalı iki arkeolog, kazı yapmayarak yalnızca arazi sathındaki eski binalar hakkında fennî tetkikat ve tetebbuatta bulunma izni almıştır (*BOA*, DH.MKT., 1073-74; İ..HR.., 406-29; 413-19). Uspensky'ye Dedeağaç İnöz'deki (Enez) bazı eski eserler hakkında fennî tetkikat yapmak, karakalem resimlerini ve fotoğraflarını alma talebine izin verilmiştir (*BOA*, Y..A...HUS., 505-35; İ..HR.., 402-54).

[1949] Prosedürün tatbikine misal olarak İngiliz arkeolog Robert Macalister'ın Filistin'de eski eser arama ruhsatı talebi akabinde yürütülen yazışmalar gösterilebilir. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 905-51; BEO, 2968-222583; İ..HUS., 149-31; İ..MF.., 12-61.

Müdürlüğe tanınmış; diğer şahıslara yalnız istisnai olarak ve belli hususiyetleri haiz olmaları halinde ruhsat verilebileceği vurgulanmıştır[1950].

1910'da Maarif Nezaretinden Maarif Müdürlüklerine yazılan tamimde, Osmanlı ülkesinde kazı ruhsatı talep eden kimselerin arkeolojiye (ilm-i âsâr-ı atîkaya) vâkıf olmalarının ve kazıların ilme ve fenne göre yapılmasının gerektiği; aksi takdirde kazıların faydadan ziyade zarara ve tarihî eserlerin harabiyetine sebep olacağı; böyle ruhsat istidalarının dikkatle tahkik olunması ve Nizamname'ye muvafık olmayanların dikkate alınmaması bildirilmiştir[1951]. Mesela 1911 tarihli bir vesikada, Müzeler İdaresi, kazı ruhsatı isteyen şahsın ilm-i âsâr-ı atîkaya (arkeoloji) vukufuna veya ihtisasına dair malumat bulunamadığını ifade ederek talebin reddi istikametinde görüş bildirmiştir[1952].

Müracaat edenin ihtisası bulunsa dahi başka sebeplerle ret cevabı verildiği de vakidir. Mesela 1906'da Rus Arkeoloji Enstitüsü müdürü Uspensky, Samsun'da eski eser araması için ruhsat talep etmiş; verilen cevapta Osmanlı memleketinde eski eser arama hakkının münhasıran Müzeler İdaresine ait olduğu ve yalnızca istisnaen bir mütehassısa izin verilebileceği; ancak ruhsat istenen yerde hâlihazırda "Müzeler İdaresinin kazı yapma niyetinde bulunduğu" ve Halil Edhem Bey tarafından orada ön araştırma yapıldığı ifade olunarak talep reddedilmiştir[1953]. Öte yandan, ihtisası bulunmayan bir şahsın ısrarlı talepleri üzerine, masrafları kendisine ait olmak şartıyla, Müze namına olarak ve Müzeler İdaresince vazifelendirilen bir memur tarafından, bir ay müddetle kazı ve arama yapılmasına müsaade edilmiştir[1954].

Osmanlı Devleti veya ecnebi devletlerin memurlarına memuriyetleri dairesinde ruhsatname verilemeyeceği (m. 21), ruhsatnamelerin şahsa mahsus olup sahiplerince başkasına devrolunamayacağı (m. 22), bir şahsın aynı müddet zarfında birden fazla ruhsatname alamayacağı[1955] (m. 23) önceki nizamnamelerle benzer şekilde 1906 AAN'de de tanzim olunmuştur.

Kazı ruhsatı talep eden kimselere tatbikatta başka hususi şartlar koşulduğunu gösteren bir misal burada zikredilmeye değerdir. Avusturyalıların Benndorf vasıtasıyla yürüttüğü ve Ayasuluk

[1950] Mehmet Özdoğan, Türkiye'de genç ve tecrübesiz arkeologların, diğer Orta Doğu ülkelerine nazaran daha zor kazı ruhsatı alabildiğinden bahsederken; kazı ruhsatı için yüksek standartların aranmasının Osmanlı İmparatorluğu'nun bir resmî politikası olduğunu ve bunun bir gelenek haline geldiğini ifade etmektedir. Bkz. Mehmet Özdoğan, "Ideology and Archaeology in Turkey", *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East* (New York: Routledge, 1998), 118.

[1951] *BOA*, MF.MKT., 1155-29.

[1952] *BOA*, MF.MKT., 1169-21. 1909'da Mersin'de bazı mahallerde define aramak için ruhsat isteyen Molla Nuri'nin talebi, "malumat ve vukuf-ı fennîye müstenit" olmadığından; ruhsat verilmesi kanuna muhalif görülerek reddedilmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1096-58).

[1953] Şahin, 135-136.

[1954] 1911'de Üsküdar'da eski seraskerlerden Raşid Paşa'nın kızının, mutasarrıf olduğu tarlada eski eser ve define aramak için müracaatında ısrarcı olması neticesinde böyle bir yola gidilmiştir. Ehemmiyetli bir âsâr-ı atîka bulunmayacağı kanaati hasıl olunca da kazıların devamına Müzece lüzum görülmemiştir (*BOA*, MF.MKT., 1165-12; 1167-7; ŞD., 3075-72).

[1955] Mesela 1913'te Roma Müzesi namına Antalya'da birkaç yerde yürütülmesi planlanan kazılar için ruhsat talep edildiğinde Müdürlük, Nizamname'nin 23. maddesine göre bir şahsa aynı müddet zarfında birden fazla arama ruhsatı verilemeyeceği hükmüne binaen, hangi yerde arama yapılacaksa onun tayin edilmesini ve bu yolda ayrıca bir istidaname ile müracaat edilmesini söyleyerek talebi reddetmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1190-44). 1907 senesinde Adana'da esnaftan bir kimsenin ruhsat talebi, şahsın birden fazla noktada kazı yapmak istemesi ve meydana çıkarılacak eski eserlerin yarısının kendine bırakılması gibi Nizamname'ye muhalif şartlar ileri sürmesi gerekçesiyle reddolunmuştur (*BOA*, MF.MKT., 1023-28).

kazılarında çıkarılan eski eserlerden çoğu Viyana'ya nakledildiği için, Müze-i Hümayun Müdürlüğü ile münasebetleri kötüleşmiş ve 1908'den sonra artık kendilerine kazı ruhsatı vermekte çekimser davranılmıştır. Halil Edhem'den nakledilene göre, Avusturya Arkeoloji Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Reisch kazı ruhsatı için kendisine "adeta yalvarmış"; Halil Edhem ona Benndorf "rezaletini" anlatmış ve Ayasuluk kazılarından çıkarılıp götürülen eski eserlerden bir kısmını iade etmeleri halinde izin verebileceğini ifade etmiştir. Viyana Müzesi doğrudan Avusturya İmparatoru'nun hazine-i hassasına bağlı olduğundan Reisch müşkül vaziyete düşmüş, nihayetinde bir katalog yollayarak işaret edilen 20 parça müstesna olmak üzere kalanını masrafsız olarak yollayabileceklerini Halil Edhem'e taahhüt etmiştir[1956]. Böylece geçmişte yaptıklarından ötürü Avusturyalılara kazı ruhsatı verilmekten kaçınıldığı ve ısrarları üzerine hususi bir şart koşulduğu anlaşılmaktadır.

b. Arama ve Kazı Mahalline Dair Şartlar

Nizamname'ye göre, önceki mevzuatta da olduğu gibi, arama veya kazı yapılacak yer sahipli ise arazi sahibinin rızası alınır (m. 12). Sahibi kazıya rıza göstermezse arazi, meriyetteki mevzuata göre istimlak edilir. Ancak Müzeler İdaresi, istimlak kararından evvel, sahibine veya alakalısına bildirerek arazide *iptidai sondaj* (ön araştırma) yapabilir. Bu takdirde sahibinin, araziyi kullanmaktan mahrum kalmasından doğan zararı ile arazide vuku bulan diğer zararlar tazmin olunur. Sondaj, arazideki binaların hasar görmesine sebebiyet verecek ölçüde uzatılamaz (m. 13)[1957].

Eğer kazıyı doğrudan Müzeler İdaresi yürütmeyecek ise istimlak bedelini ruhsat talep eden şahıs karşılar. İstimlak edilen arazi, devlet malı olur. Kazılar esnasında kale, istihkam, umumi ve hususi binalar ile umumun menfaatine olan eşyaya hiçbir surette zarar verilemez (m. 16). 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde yer alan, kazı sahasının azami hudutlarına dair hüküm (m. 20) ise 1906 AAN'ye alınmamıştır.

c. Müddete Dair Şartlar

Kazı ruhsatının en fazla iki sene müddet için verilebileceği hükmü, 1874 ve 1884 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinde olduğu gibi 1906 AAN'de de mevcuttur. Buna ilaveten, arama ve sondaj ruhsatı için müddetin *iki ayı* aşamayacağı da ayrıca tanzim olunmuştur. Sondaj ruhsatnamesinin müddetinin bitmesinden itibaren iki ay içinde araştırıcı, aynı yer için kazı ruhsatı talep ettiği takdirde; sondaj ruhsatnamesi için yapılmış tahkikat ve yürütülmüş resmî muameleler, kazı ruhsatnamesi için de muteber sayılacaktır (m. 20).

Yine 1884 AAN ile benzer olarak, mücbir sebeplerden ötürü ruhsat müddeti içerisinde kazı bitirilemezse, dermeyan olunan sebepleri tetkik eden Müzeler İdaresinin görüşü ve Maarif Nezaretinin izniyle ruhsat müddeti en fazla bir sene daha uzatılabilir (m. 18). Keza ruhsat alındıktan sonra kazıya

[1956] Szemethy, 362; Yanıkoğlu, 365.
[1957] Bahsi geçen madde AEK m. 13 ile epey benzerdir.

üç ay içinde başlanmaz veya kazı sebepsiz olarak iki ay terk olunursa ruhsatnamenin hükümsüz olacağı, tekrar ruhsat talebi halinde Müzeler İdaresi ile Maarif Nezaretinin talebi değerlendireceği hükmü de aynen yer bulmuştur (m. 19).

d. Harç, Teminat ve Diğer Masraflar

Ruhsat talep edenlerin ödeyeceği harç meblağları 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile aynıdır. Öte yandan, evvelki âsâr-ı atîka nizamnamelerinde bulunan ve ruhsat talep edenden kefalet veya depozito gibi bir *teminat* alınmasına dair bir şart 1906 AAN'de yoktur. Kazıya nezaret edecek memurun harcırah ve maaşının ruhsat talep eden tarafından peşinen ödeneceği hükmü de alınmamıştır. Yalnızca ruhsat şartları sayılırken, umumi olarak "sondaj ve taharriyat ve hafriyat için vuku bulacak *mesarif* taliplerine aittir" denmektedir (m. 16). Muhtemelen berdevam olan tatbikattan ötürü artık kazı komiserinin maaş ve harcırahı da kazı masraflarına dahil sayılmaktadır[1958]. Yine aynı tatbikatın devamı olarak bu ücretler doğrudan araştırıcı tarafından değil, Müze-i Hümayun tarafından kazı komiserine ödenir[1959].

Bununla beraber, kazı yapılan arazinin geçici olarak kullanılamamasından veya kazıdan doğan zararlar ile araziyi eski haline getirmek için lazım gelen masraf, kazı yapan tarafından tazmin edilir. Bu tazminat miktarı mülki idarece tespit olunur (m.12).

2. Arama ve Kazıların Murakabesi

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, 1884 AAN ile benzer şekilde sondaj ve hafriyat mevkiinde bir memurun hazır bulundurulacağı, memurun Nizamname ahkamının tamamen icrasına nezaret edeceği ve keşfedilen eski eserlerin bir deftere her gün kaydedileceği hükmü yer almaktadır (m. 16). Farklı olarak, memurun Müzeler İdaresinden tayin olunacağı tasrih kılınmıştır. Tatbikatın da 1884 AAN devri ile benzer olduğu söylenebilir. Ancak kazıların murakabesi hususunda mülki idareler ile Maarif Nezareti ve Müzeler İdaresinin zaman zaman ihtilafa düştüğü bazı vesikalardan anlaşılmaktadır. Bilhassa kazıların murakabesi için bir komiserin kâfi gelmediği yönünde şikayetlerde bulunulduğu görülmektedir[1960].

1913'te Zor (Deyrizor) Mutasarrıflığının, Oppenheim'ın Resulayn kazasında yaptığı kazılar ve naklettiği eserlerle alakalı vaziyeti izah etmek için Dahiliye Nezaretine yazdığı yazı ve cevabı,

[1958] Mesela bir ruhsat müracaatına cevabında Müzeler İdaresi, "… ve hafriyata nezaret etmek üzere Müzece tayin olunacak memur maaş ve harcırahıyla hafriyat için birçok mesarifat ihtiyarı ve… ruhsat harcının tesviyesi lazım olup bunlar tamamiyle hafire ait olduktan başka…" yazmıştır (*BOA*, MF.MKT., 1169-21). Başka bir vesikada ise, kazı komiserlerine ödenecek ücret için ayrı bir tahsisatın bulunmadığı ve bu masrafın araştırıcı tarafından karşılanacağının ruhsatlara yazıldığını ifade etmiştir (*BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 166).

[1959] Rodos'ta yürütülen kazılara komiser tayin edilen Akif Bey'in maaşının Müze tahsisatından ödeneceği hakkında bkz. *BOA*, MF.MKT., 1065-79.

[1960] Mesela 1910'da Bingazi'de Amerikalı Richard Norton'un resmî ruhsatla yürüteceği arkeolojik kazılar için bir kazı komiserinin kâfi gelmediği ve birkaç memurun daha gönderilmesi Bingazi Maarif Müdürünün tavsiyesiyle mutasarrıflık tarafından Maarif Nezaretine yazılmıştır. Müzeler İdaresi, diğer bir memurun gönderilmesinin mümkün olmadığını ifade etmiştir (*BOA*, MF.MKT., 1154-58).

yaşanan ihtilafı göstermesi cihetinden mühimdir. Mutasarrıflık şöyle yazmıştır: "Liva merkezinden 35-40 saatlik mesafede icra edilen kazılara mutasarrıflıkça hakkıyla nezaret olunamayacağı tabiidir. Hatta kazı mahalline iki saatlik mesafedeki kaza merkezindeki memurlarca da nezaret vazifesi layıkıyla ifa edilemez. Daima kazı mahallinde bulunan kazı komiseri bu vecibeyi belki ifa edebilir ve esas vazifesi de bundan ibarettir; fakat muhtelif yerlerde çok sayıda ameleyle kazılmakta olan bir mevkinin her tarafına bir komiserin yalnız başına yetişebilmesi ve eski eserlerin aşırılmasına mâni olması kâbil değildir. Ancak salahiyetli Nezaret tarafından çok sayıda komiser tayin edilerek buna karşı mukavemet edilebilir. Maaşı araştırıcı tarafından ödenen bir komiserle eski eserlerin muhafazasını temin etmeye çalışmak ayrıca düşündürücüdür"[1961].

Dahiliye Nezareti, meseleyi Maarif Nezaretine iletmiş; Müzeler İdaresinin görüşü alınarak Dahiliye Nezaretine cevap yazılmıştır. Cevapta hülasaten şöyle denmiştir: "Müdürlük bütçesinde komiserler için bir tahsisat yoktur ve maaşlarının araştırıcılar tarafından ödenmesi ruhsatnamelerde açıkça yazılmaktadır. Komiserler *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 16. maddesi hükmünce yalnızca kazıların icrasına nezaret etmek, çıkan eserleri deftere kaydetmek, 15 günde bir kayıtları merkeze göndermek ve kazıların başlama ile tatil zamanlarını bildirmek vazifeleriyle mükelleftir. Gerek kazılar esnasında gerek tatil zamanlarında kazı mahallerinin ve keşfedilmiş eserlerin muhafazası ise *mahallî zabıtaya* ait vazifelerdendir. *Mülki idarelerin*, devlet malı sayılan eski eserleri muhafazası lüzumunu ise arz ve izaha ihtiyaç yoktur[1962].

Bir başka vesikaya göre, 1914'te Musul Valisi Süleyman Nazif, Maarif Nezaretine yazdığı yazıda, kendilerine "*ruhsatsız* kazılara mâni olunmasının ve eski eserlerin mahallinde muhafazasının" sık sık Nezaret tarafından hatırlatıldığını; halbuki hırsızlık ve kaçakçılığın ekseriyetle *resmî ruhsata istinaden yapılan kazılar* vesilesiyle vuku bulduğunu ifade etmiştir. Ona göre meselenin çözümü, devlet nezdinde kâfi miktarda mütehassıs yetişene kadar kazılara hiç müsaade edilmemesidir. Zira Valilik tarafından ne kadar dikkat edilirse edilsin kaçakçılık tam manasıyla engellenemeyecektir. Müzeler İdaresi ise eski eserlerin mahallinde muhafazasının ve ruhsatsız kazılara mâni olmanın Vilayetlere ait vazifelerden sayıldığı mütalaasında bulunmuştur[1963].

Netice itibarıyla kazılara nezaret eden komiserin vazifesi, eski eserleri fiilen korumak değil; kazı safahatına dair vukuatı muntazaman merkeze bildirmekten ibarettir. Keşfedilen eski eserleri ve kazı mahallini korumak, ruhsatsız kazılara ve kaçakçılığa mâni olmak ise mülki idarelerin mesuliyetinde görülmektedir.

[1961] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 154.
[1962] *BOA*, DH.İD.., 129-1, vr. 166.
[1963] Koşay vd., 2/127-128, 294-296.

III. Harp Yılları ve Sonrasındaki Gelişmeler

Birinci Cihan Harbi'nin başlamasıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu yalnızca askerî ve siyasi cephelerde değil, eski eserlerin muhafazası cihetinden de fevkalade şartlar altında kalmıştır. Bu kısımda, harp ve işgal yıllarında eski eserlerin karşı karşıya kaldığı tehdit ve tehlikeler ile bunlara karşı geliştirilen tedbir ve müdahale şekilleri ele alınacak; ardından harp sonrasında yapılan mevzuat değişikliği teşebbüslerine yer verilecektir.

A. Birinci Cihan Harbinde Eski Eserlerin Muhafazasına Dair Tedbirler

Birinci Cihan Harbi öncesinde Dahiliye Nazırı, Müze-i Hümayun'un kıymetli menkul eşyalarının sandıklara konarak icabında emniyetli bir yere nakledilmesi için hazırlıklı olunmasını bildirmiştir[1964]. Harbin başlamasıyla, memleket dahilinde düşman eline geçmesinden korkulan birçok eser İstanbul'a getirilmiştir[1965]. Mesela Irak'ta İngiliz istilasından evvel, Babil harabelerinden çıkarılan eski eserleri kaldırtıp İstanbul'a ulaştıran Alman zabitlere nişan verilmiştir[1966]. 1915'te ise Topkapı Sarayı'ndaki hazineler, geçici bir müddet için sandıklarla Konya'ya nakledilmiştir[1967]. Bu esnada bilhassa taşrada artık kaçak kazıları ve eski eser kaçakçılığını inzibat altına almak da hayli zorlaşmıştır[1968].

Harp yıllarında görülen bir diğer problem ise tarihî binaların askerî ihtiyaçlar için kullanılmasıdır. Böyle binaların bir kısmı silah deposu, ambar, aşhane, yatakhane, revir, sığınak ve ahır olarak uzun müddet kullanılmış ve bu da eserlerin tahribine sebep olmuştur[1969]. Seferberlik ilanı ile bütün hademe ve bekçiler silah altına alındığından, eski eserleri bekleyecek personel de kalmamıştır. Öyle ki Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey, Müze'nin alt katında ikamet ederek aynı zamanda fiilen bekçilik yapmıştır[1970].

Muharebeler esnasında, bilhassa hava hücumları ve bombardımanlar ile tarihî binalar zarar görmüştür. Topkapı Sarayı'na ve Gülhane'ye düşen bombalardan sonra Maarif Nezaretinin teklifiyle, saray ve müzeler gibi tarihî binaların bombalanmaması için tedbir alınması Meclis-i Vükelada görüşülmüş; tarafsız devletlerin tavassutuna müracaat edilmesi kararlaştırılarak Hariciye Nezareti vasıtasıyla teşebbüslerde bulunulmuştur[1971].

[1964] Koşay vd., 2/130, 316-319.
[1965] Ölçer, 17.
[1966] Koşay vd., 2/76-77; Yahya Coşkun, *Esir Şehirlerin Eserleri: Anadolu'nun İşgalinde Eski Eser Kaçakçılığı (1918-1923)* (İstanbul: Kronik Kitap, 2024), 100.
[1967] Öztuna, 252.
[1968] Koşay vd., 2/127-128, 294-296; Z. Çelik, *About Antiquities*, 154-155.
[1969] Sıçrayık, 56-62.
[1970] Kuruloğlu, 59.
[1971] Mustafa Selçuk, "Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin İstanbul'a Yönelik Hava Taarruzları", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 101, 113.

B. Mütareke Devresinde Eski Eserlere Müdahaleler ve Muhafaza Teşebbüsleri

Düşman kuvvetlerinin işgal ettikleri bazı yerlerde arkeolojik araştırma ve kazılar yaptıkları, kazılardan çıkardıkları bazı eserleri ise ülkelerine götürdükleri bilinmektedir. İşgal kuvvetleri çekildikten sonra, yerlerinde bırakılan eski eserler tekrar alıkonulmuş; alınıp götürülenlerin ise iadesi talep edilmiştir. Böyle ihraç olunan eski eserlerin bir kısmı sonraki yıllarda geri alınabilmiştir.

1919'da İtalyan işgal kuvvetlerinin Antalya civarında eski eser araması yaptıklarını haber alan Müzeler İdaresi, "resmî ruhsat alınmaksızın kazı yapılamayacağını ve böyle faaliyetlerin men olunması lüzumunu" Maarif Nezaretine arz etmiş; bunun üzerine Dahiliye Nezaretinden Antalya Mutasarrıflığına yazı yazılmıştır[1972]. İtalyanlar havalideki eski eserleri konsolosluklarında toplarken, bir yandan Osmanlı âsâr-ı atîka memurları da eski eserleri toplayıp muhafaza etmeye çalışmıştır. 1921'de İtalyanların çekilmesiyle konsolosluktaki eski eserlere el konmuştur[1973]. 1924'te İtalyan Âsâr-ı Atîka Mektebi Bodrum'da kazı ruhsatı talep ettiğinde kendilerine yazılan cevapta, mütareke yıllarında İtalyanların Bodrum ve Antalya'da izinsiz olarak yürüttükleri kazılarda çıkan eserlerden bazı kıymetli parçaların yurt dışına nakledildiği; bunlar tamamen iade edilmedikçe kendilerine ruhsat verilmeyeceği ifade olunmuştur[1974].

Rusya'nın istilası esnasında Trabzon ve Van civarında Ruslar tarafından kazılar yapıldığı ve birçok eski eserin tahrip edildiği; bazı camilerin zeminindeki mozaikler ile çeşme ve sair tarihî binalardaki yazılı ve resimli taşların çıkarıldığı ve hatta el yazması Kur'ân nüshalarının ve İslami eserlerin dahi alınıp Rusya'ya naklolunduğu, Müzeler İdaresi tarafından Maarif Nezaretine bildirilmiştir[1975]. Eserlerin iadesi için hukuki teşebbüslerin yapılması ve meselenin İstihzarat-ı Sulhiye (Barış Hazırlıkları) Komisyonunca dikkate alınması hususu Babıali'ye arz edilmiştir[1976]. Ancak o sıralar Rusya'da henüz mesul bir hükümet mevcut bulunmadığından münasip zamanın beklenmesine karar verilmiştir[1977]. Daha sonra iadeye dair görüşmeler 1928 senesine kadar bekleyecektir[1978].

İngilizler 1919-1920 yıllarında Gaziantep'te kazılar yapmış ve çıkardıkları bazı eserleri British Museum'a götürmüştür[1979]. İstanbul'da Sarayburnu'nda işgal kuvvetlerinden bir İngiliz subayının kazı yaptırdığı haber alınınca Halil Edhem Bey'in kazıya mâni olduğu ve bulunan eşyayı da Müze'ye getirttiği nakledilir[1980]. İngilizlerin Truva harabelerinde izinsiz kazılar yaptığı haber alınınca,

---

1972 *BOA*, DH.İ.UM, 5-2.
1973 Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 475.
1974 *BOA*, HR.İM.., 139-75 (20 Nisan 1925).
1975 Koşay vd., 2/284-285.
1976 *BOA*, MF.MKT., 1241-24, vr. 19/1 (28 Zilhicce 1338 / 12 Eylül 1920).
1977 *BOA*, BEO, 4669-350120 (18 Rebîülâhir 1339 / 30 Aralık 1920).
1978 1928 tarihli yazışmalardan, Rusya'nın, İstanbul'daki Rus Arkeoloji Enstitüsü kütüphanesindeki eserlerin gönderilmesi mukabilinde bazı eski eserleri iadeye hazır bulunduğu anlaşılmaktadır. Ancak Müzeler İdaresi, iade edilmesi teklif olunan şeylerin götürülenlere nispetle pek az ve kıymetsiz olduğundan bahisle götürülen eserlerin bir listesini hazırlamış ve Rusya'daki müze ve kütüphaneleri süsleyen bu eserler iade olunmadıkça kütüphanenin alıkonulacağını bildirmiştir (Koşay vd., 2/286-289.
1979 Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 474.
1980 Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 474; Kuruloğlu, 59.

resmî ruhsat olmadan eski eser aramanın yasak olduğu ve menedilmesi İngiliz İşgal Komutanlığına bildirilmiştir[1981]. İşgal esnasında Yunanlılar da arkeolojik kazılar yapmışlar, mesela İzmir'de mühim bir abide olan St. Jean Kilisesi'nden bazı eserleri Yunanistan'a götürmüşlerdir. Müze ve müze depolarındaki eserlerin yağmalandığı ve tahrip edildiği de nakledilir. Götürmeyip İzmir'de muhafaza etmiş oldukları eserler tekrar Türkiye'nin eline geçmiştir ve bunların bir kısmı halen İzmir Müzesi'ndedir[1982].

1909-1914 seneleri arasında Amerikalılar tarafından yürütülen Sart (Sardes, Manisa) kazılarında çıkan eserlerin bir kısmı İstanbul'a alınmış, bir kısmı ise mahallinde bir depoda muhafaza edilmiştir. 1918'de eserler, daha iyi muhafaza edilmek için İzmir'e nakledilmiştir. Yunan işgali sırasında Amerikalılar 1922'de tekrar Sart'ta kazılar yaparak bazı eski eserler keşfetmişler ve Büyük Taarruz esnasında zarar göreceği bahanesiyle eserleri 56 sandıkla Amerika'ya götürmüşlerdir. Daha sonra Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey, eserlerin iadesi için teşebbüslerde bulunmuştur. Cevap alınamaması üzerine, "eserler iade edilmedikçe ülkede hiçbir Amerikalıya kazı izni verilmeyeceği" bildirilmiştir. 1924'te Amerikalılar, eserler kendilerine hediye olunursa Metropolitan Müzesi'nde hususi bir kısım açılacağı teklifini iletmişlerdir. Neticede bütün eserlerin İstanbul'a getirilmesi ve sonrasında benzeri Sard'da bulunan ve ehemmiyetli görülmeyen küçük bir kısmın Amerikalılara verilmesi hususunda anlaşılmış, böylece eserlerin iadesi husule gelmiştir[1983].

Fransız işgal kuvvetlerinin İstanbul, Gelibolu ve Adana'da bazı arkeolojik çalışmalar yürüttüğü, Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey ile Fransızlar arasında yazışmalar yapıldığı bilinmektedir. Adana civarındaki eski eserleri toplayan ve bir müze tanzim eden Fransızlarla zaman zaman iş birliği yapılmış ve bazı hususlarda onlara kolaylık gösterilmiştir. Halil Edhem Bey'in talebi üzerine Fransızlar, 1919'da Adana'daki müze koleksiyonlarının bir envanterini İstanbul'a yollamışlardır. Ender rastlanan bir Asur-Hitit heykeli ise Louvre'a gönderilmiştir. 1923'te Halil Edhem Bey Fransız işgal kuvvetleri komutanına yazdığı mektupta, Fransızların Gelibolu'da ruhsatsız kazı yaptıklarının haber alındığını, Müzeler İdaresine bu hususta hiç malumat verilmediğini ve resmî izin olmaksızın kazı yapmanın yasak olduğunu ifade ederek kazıların durdurulmasını talep etmiştir. Fransız işgalinin sona ermesi üzerine Gelibolu ve İstanbul civarındaki kazılarda bulunan ve memleketlerine götürmedikleri eski eserler İstanbul Âsâr-ı Atîka Müzesi'ne (Müze-i Hümayun) alınmıştır[1984]. Makridi

[1981] Coşkun, *Esir Şehirlerin Eserleri*, 150-151.
[1982] Uluçay, 77; Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 475; Coşkun, *Esir Şehirlerin Eserleri*, 135-148.
[1983] Cezar, 311; Gerçek, 69-73.
[1984] Shaw, 213-216; Kuruloğlu, 59. Fransızların Suriye ve Kilikya Fevkalade Komiserliği'nin 1920'de ilan ettiği kararname dikkate şayandır. Keşfedilen eski eserlerin bulundukları arazinin dışına çıkarılması yasaklanmış, eski eser keşfeden herkesin Beyrut Âsâr-ı Atîka Dairesine ihbarda bulunması emredilmiştir. Mevcut eski eserlerin tahribi, değiştirilmesi ve izinsiz kullanılması halinde faillere hapis ve para cezası verileceği ilan olunmuştur. Bahsi geçen kararnameden haberdar olan Halil Edhem Bey, bu muamelelerin Osmanlı hükümeti nam ve hesabına icra edildiğini, mevzubahis ilan yerine meriyetteki Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin tatbikinin lazım geleceğini, bu hususta Adana Vilayetine icap eden tebliğin yapılmasını Maarif Nezaretine arz etmiştir (Koşay vd., 2/192-193).

Bey'in 1914'te Müze namına yürüttüğü fakat yarım kalan Bakırköy kazısı, 1921'de Fransız arkeolog Charles Picard tarafından tamamlanmış; bulunan eserler Müze'ye alınmıştır[1985].

C. Mevzuat Değişikliği Teşebbüsleri

Cihan Harbi esnasında *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin tadiline dair teşebbüslerde bulunulması dikkat çekicidir. 1916 senesinde bu yönde bir çalışma yapılmış ancak neticelendirilememiştir. 1921'de ise yeni bir "*Âsâr-ı Atîka Kanunu*" için layiha hazırlanmıştır. İşbu kanun layihası kanunlaşamamışsa da muhtelif cihetlerden çalışmada tetkike değer görülmüştür.

1. 1916 Tarihli Tadil Teşebbüsü

1916 senesinde Evkaf-ı Hümayun Nezareti, 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin bazı maddelerinin değiştirilmesine ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle, bir komisyon teşkil olunup Nizamname'nin tadilini istemiştir. Nezaretin mevzu hakkında mütalaası şöyledir: "İslami eserler muhtelif suretlerde ecnebi memleketlere ihraç olunmaktadır ve buna mâni olunmalıdır. Nizamname'de âsâr-ı atîkanın yurt dışına ihracı ve ticareti hakkında bazı maddeler mevcut ise de bunlar *yer altından çıkan* eski eserlere mahsustur. Ecnebi memleketlere ihraç olunmak üzere gümrüklere gelen İslami eserlerin de memleket dahilinde tutulmasını temin edecek surette esaslı tedbirlere ihtiyaç duyulmaktadır". Akabinde Maarif Nezareti, Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey'in riyaseti altında bir encümen teşkil etmiş; Evkaf-ı İslamiye Müzesi Meclis-i İdare azasından Kemal Bey ile Tedrisat-ı Aliyye müdürünü aza seçerek tadilat çalışmalarına başlanmasını emretmiştir[1986].

Takriben iki aylık bir çalışma neticesinde layiha hazırlanmıştır[1987]. Esbab-ı mucibe layihasında, esasında Nizamname'de âsâr-ı atîkanın yurt dışına ihracını meneden 27. madde hükmünün, 4. maddede sayıldığı üzere "İslami eski eserleri de şamil olduğu" ifade edilmiştir. Ancak yine de mezkur 27. maddenin genişletilerek tasrihi münasip görülmüş ve madde, "Osmanlı memleketi dahilindeki *İslami eski eser* ve nadir eşyalar ile umumi olarak âsâr-ı atîkanın yurt dışına ihracının yasak olduğu" şeklinde değiştirilmiştir.

Yurt dışından ithal edilen ya da memleket dahilinde nakli istenen eski eserlerin idarece tetkik ve muayenesini şart koşan 28. madde tadil olunmuş ve ayrıca ilave olarak üç madde daha tanzim olunmuştur. Buna göre, "yurt dışına çıkarılmak veya yurt içine sokulmak üzere Dersaadet gümrüklerine getirilen eşyalar arasındaki her neviden eski eser ve sikkeler ile İslami eserler Müzeler İdaresine, *vakıflara ait olduğu anlaşılan* eşyalar ise Evkaf-ı Hümayun Nezaretine" gönderilir. Bunlardan eski binalardan veya resmî dairelerden çalınmış olduğu anlaşılanlar Müze-i Hümayunca, vakıflara aidiyeti tahakkuk edenler ise Evkaf Nezaretince *müsadere* olunur. Çalıntı olmadığı anlaşılan eser ve eşyadan Müzeler İdaresi ya da Evkaf Nezaretince lüzum görülenler sahiplerinden satın

[1985] Özkan, "Müzecilik Faaliyetleri", 475.
[1986] *BOA*, MÜZ..ARK.., 93-13.
[1987] *BOA*, MÜZ..ARK.., 93-18 (23 Teşrînievvel 1332 / 5 Kasım 1916).

alınabilir. Lüzum görülmeyenler, yurt dışına çıkarılmamak üzere kefalet alınarak sahiplerine iade olunur. Taşrada mahallî maarif ve evkaf müdürleri, müdür bulunmayan yerlerde ise sultani veya idadi müdürleri ile evkaf memurları icap eden tetkikatı yapar.

Ayrıca eski eserlerin naklinin izne tâbi olduğunu, buna dair izinnamenin alınma prosedürünü ve ehemmiyetli görülen eserlerin idarece satın alınmasını tanzim eden m. 29., 30. ve 31. maddelerdeki âsâr-ı atîka ibarelerinin, "âsâr-ı atîka ve İslamiye" olarak değiştirilmesi teklif olunmuştur.

Hülasaten, 1916 yılında Evkaf Nezaretinin teklifiyle yapılması düşünülen değişikliklerin, Nizamname'nin menkul eski eserleri koruyucu hükümlerini *vakıflara bağlı eşyaya* da teşmil etme ve icap ettiğinde Evkaf Nezaretini de müdahil kılma maksadına matuf olduğu görülmektedir. Neticede teklif olunan değişikliklerin kanunlaştığına dair malumatımız yoktur.

2. 1921 Tarihli Âsâr-ı Atîka Kanunu Layihası

a. Sebepleri ve Hazırlanma Safahatı

1921 senesinde bir *Âsâr-ı Atîka Kanunu* layihasının hazırlandığı[1988] bilinmekteyse de buna niçin ihtiyaç duyulduğu hakkında literatürde farklı görüşler vardır. Halit Çal, bunun işgal kuvvetlerinin tazyikiyle hazırlandığının kuvvetle muhtemel olduğunu ifade etmektedir[1989]. Mustafa Önge ise 1920'de kurulan Büyük Millet Meclisinin ilk hükümet programında, "maarifle alakalı işler" içinde "âsâr-ı atîka ve milliyeyi tescil ve muhafaza eylemenin" de geçtiğine dayanarak; layihanın bahsi geçen program dahilinde ortaya çıkarıldığını söylemektedir[1990].

Oysa mezkur layihanın İstanbul hükümeti tarafından ve Sevr Muahedesi'nin hükümleri doğrultusunda hazırlandığı vesikalardan anlaşılmaktadır. Maarif Nezareti, "sulh muahedesinin 421. maddesi mucebince yeniden tanzimi iktiza eden" *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hakkında çalışmaların başlatılmasını 1 Eylül 1920'de Müzeler Müdürü Halil Edhem Bey'e bildirmiştir. Toplanan heyetin hazırladığı *Âsâr-ı Atîka Kanunu* layihasının basılmış 20 nüshası ile "Âsâr-ı Atîka Emaneti" teşkilatına dair bir kanun layihası ve esbab-ı mucibe mazbatası 10 Ocak 1921'de Nezarete arz edilmiştir[1991].

[1988] Tespit edilebildiği kadarıyla literatürde mezkur layihayı ilk defa tanıtan Halit Çal'dır. Layihadan bahsettiği makalesinin sonunda ek olarak ayrıca layihanın latinize edilmiş halini de vermiştir. Bkz. Çal, "Nizamnâmeler", 395-400. Layihanın yazıldığı orijinal vesikaya tesadüf olunamamışsa da Matbaa-ı Âmire tarafından basılmış matbu nüshaları Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı ve İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi Koleksiyonunda mevcuttur. Bkz. *Âsâr-ı Atîka Kanunu Layihası*. Halit Çal'ın adı geçen makalesinde latinize edilmiş metin, tarafımızca gözden geçirilen matbu nüshalar ile –bazı okuma hataları bir kenara bırakılırsa– aynıdır. Zaten yazar da makalesinde, bahsi geçen matbu metne atıf yapmıştır.

[1989] Çal, "Nizamnâmeler", 394. Sevr Muahedesi'nden ve alakalı hükümlerinden hiç bahsetmeyen yazarın tahmininin yine de kısmen isabetli olduğu söylenebilir.

[1990] Önge, 12.

[1991] Maarif Nezareti'nin, Tatbikat-ı Sulhiye Komisyonunun tebliği üzerine acilen harekete geçtiği anlaşılmaktadır. Halil Edhem Bey'in riyaseti altında teşkil olunan heyete aza olarak Mekteb-i Hukuk Reisi Ahmed Salahaddin Bey ve Mebani-i Emiriye ve Hapishaneler Umum Müdürü Efdalettin (Tekiner) Bey tayin olunmuştur. 7 Aralık 1920'de ve 3 Ocak 1921'de, çalışmaların hızlandırılarak neticelendirilmesi Nezaretten Müzeler İdaresine hatırlatılmıştır. Heyetin sunduğu esbab-ı mucibe mazbatasının başında, tasdik-i âliye iktiran etmeyen (padişah tarafından onaylanmayan) muahedenin meriyete girmesinden itibaren 12 ay içinde hazırlanması icap eden kanun layihası için çalışmanın tamamlandığı ifade edilmiştir (*BOA*, MÜZ..ARK.., 93-22; 93-25; MF.MKT., 1241-24, vr. 36/1; 37/1). İfadeden, muahedenin henüz tasdik olunmadığının bilindiği ve buna rağmen acele edilmesinin tuhaf karşılandığı gibi bir mana çıkarılabilir.

Esbab-ı mucibe mazbatasında yeni kanunun, Muahede'nin 421. maddesi ile ek maddeler dikkate alınarak kaleme alındığı; ayrıca "bu vesileden istifade ile 1906 AAN'de tadili ve ıslahı lüzumlu görülen başka maddelerin de ihtiyaca göre değiştirildiği ve noksanlarının tamamlandığı" ifade olunmuştur. Mazbataya göre layihada Muahede hükümlerinden başka, uzun zamandır elde edilen tecrübeden ve başka memleketlerin kanunlarının mütalaasından istifade olunmuş; her emir ve yasağın bir müeyyideye bağlanmasına itina edilmiştir. *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi*'ne dair hükümler de layihaya alınmış ve mezkur kanun layihası haricinde, mevzu hakkındaki hükümlerin sair mevzuatta dağınık halde bırakılmaması istenmiştir.

Ayrıca memleket dahilinde menkul ve gayrimenkul eski eserlerin vakıflar, Askerî Müze, Âsâr-ı İslamiye Müzesi gibi birbiriyle irtibatı bulunmayan teşkilatların idaresine tâbi tutulması mahzurlu görülerek; tamamının, hususiyetlerini muhafaza etmek şartıyla "Âsâr-ı Atîka Emaneti" adı altında yeni bir müessese altında teşkilatlanması teklif olunmuştur. Bahsi geçen emanet hakkında da ayrı bir kanun layihası sunulmuştur[1992].

b. Umumi Olarak Hükümleri

Layihada 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne göre farklı olan noktalar şöyle hülasa edilebilir:

1- Bir nesnenin eski eser addolunması için, diğer şartlara ilaveten, en geç miladi XVII. asır ve hicrî XI. asrın sonuna kadarki zamana ait olması icap eder. Miladi XVIII. asır ve hicrî XII. asrın sonuna kadarki devirlere ait *İslami eserler* de işbu kanun ahkamına tâbidir (m. 1). 1906 AAN'de ise böyle muayyen bir zaman sınırı yoktur.

2- Eski eserlerden olup vakıflara bağlı eşyalar üzerinde vakıflarının hukuku mahfuzdur ve ihtiyaç halinde istimlakleri, önceden olduğu gibi *istibdal* usulüne tâbidir (m. 4). 1906 AAN'de böyle bir hüküm yoksa da esasında mevcut hukuki vaziyetin farklı olmadığı yukarıda tespit olunmuştu.

3- Ruhsatlı kazılar neticesinde bulunan eserler devlet malı olmakla beraber kazı yapan kimseleri teşvik için, yapılan masraflar ve harcanan mesai ile elde edilen neticeye göre lüzum görülmesi halinde araştırıcıya, bir hususi müsaade olarak eserden *hisse* ayrılır. Fennî sebeplerle hisse ayrılması mümkün olmadığı takdirde araştırıcıya, hissesine düşen kısım yerine münasip bir *ikramiye* verilir (m. 29). Ancak "zemine sabitlenmiş ve yerlerinde muhafazası lüzumlu görülen eserler ile bunların parçaları; mahalline dikilmesi ve sabitlenmesi mümkün devrilmiş eserler ile ağırlık ve büyüklükleri sebebiyle araştırıcının kaldırıp nakletmekten imtina ettiği eserler" tamamen devlete aittir ve taksimden müstesna tutulur (m. 30)[1993].

[1992] Bahsi geçen kanun layihasının orijinal vesikasına tesadüf olunamamıştır. Latinize edilmiş haliyle "Âsâr-ı Atîka Emaneti Teşkilat ve Vezaifine Dair Kanun Layihası" için bkz. Çal, "Nizamnâmeler", 400.

[1993] Layihadaki hisse verme sistemi, Mısır'da cari 1891 tarihli "Kazı Ruhsatları Hakkında Kararname" hükümleri ile benzerdir. Mezkur kararnamede de araştırıcılara yaptıkları masraftan ötürü hisse verileceği hükme bağlanmıştır. Bu

4- Eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaktır; ancak ruhsatlı kazı neticesinde bulunan eserlerden araştırıcıların hisselerine ayrılmış olanlar yasaktan müstesnadır (m. 34). Yurt dışından ithal edilmiş eski eserlerin tekrar yurt dışına çıkarılmasında, araştırıcının hissesine bırakılan eski eserlerin ihracında ya da Osmanlı memleketinde bir mahalden diğer bir mahalle eski eser naklinde *izinname* alınması şarttır (m. 36). Bunlardan müzeler için ehemmiyetli olduğu tespit edilenler, sahipleriyle uzlaşma neticesinde takdir olunacak kıymetlerinin ödenmesi ile satın alınabilir. Kıymet takdiri hususunda uzlaşılamazsa, üç kişilik hakem encümeni tarafından, o da mümkün olmazsa nihai olarak mahkeme tarafından kıymet takdiri yapılır (m. 38).

5- Kazılarda keşfedilip mahallerinde muhafazası icap eden eserlerin ortaya çıkarıldığı arazi, şahıslara ait ise usulü dairesinde hükümetçe istimlak edilir (m. 30)[1994].

6- Tesadüfen keşfedilen menkul eski eserlerden lüzumlu görülmeyenler, bulan kimseye terk olunabilir (m. 10).

7- *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* hükümleri, kanun layihasının içine alınmıştır (m. 7, 8, 9).

8- Layihada salahiyetli ve vazifeli makam olarak Müze-i Hümayunlar Umumi Müdürlüğü yerine "Âsâr-ı Atîka Emaneti" zikredilmiştir.

9- Ruhsatlı kazılarda tayin olunacak kazı komiserinin ücret ve harcırahı, araştırıcı tarafından peşin olarak Emanet sandığına yatırılır ve Emanet tarafından komisere ödeme yapılır (m. 19). 1906 AAN'de buna dair sarahat yoksa da öteden beri mevcut olan tatbikatın devam ettiği tespit edilmişti.

10- Kazı ruhsatnamesi bir sene müddetle verilir. İş tamamlanmadığı takdirde aynı şartlarla seneden seneye uzatılabilir (m. 20). 1906 AAN'ye göre ise ruhsat müddeti en fazla iki senedir ve ancak mücbir sebeplerin varlığı halinde nihayet bir sene daha uzatılabilir (m. 18).

Muahede'de beyan olunduğu üzere bir nesnenin eski eser sayılması için "XVII. miladi asır" sınır kabul edilmiştir. İslami eserler için bu sınırın bir asır daha genişletilmesi dikkat çekicidir. Muahede'nin mecbur tuttuğu, "araştırıcıya hisse vermeye" dair madde layihaya aynen alınmıştır. Ancak araştırıcıya verilecek hissenin nispeti tayin olunmamıştır. Böylece idarenin takdir hakkı geniş tutulmak istenmiştir. Öte yandan gayrimenkul veya yere sabitlenmesi mümkün ve büyük eski eserler müstesna tutularak, kazılardan bulunacak eserlerden araştırıcıya hisse verilmesi ihtimali daraltılmıştır[1995]. Üstüne üstlük araştırıcıya bırakılan hissenin, yurt dışına çıkarılması ya da memleket

hükümden müstesna tutulan haller ise şöyle sayılmıştır: "1- İdarece yerinde muhafazası lüzumlu görülen tüm sabit eserler ve bunlardan kopan parçalar. 2- İdarenin yerinde bırakılması veya restore edilmesini düşündüğü tamamen yere devrilmiş, yıkılmış parçalar. 3- Araştırıcının kendi imkanlarıyla taşıyamayacağı kadar ağır parçalar." Bkz. Khater, 281-283.

[1994] 1906 AAN'de buna dair açık hüküm mevcut değilse de tekik edilen vesikalar neticesinde Şura-yı Devlet kararıyla tatbikatın böyle olduğu tespit olunmuştu. Bkz. *BOA*, MF.MKT., 1156-37.

[1995] Halit Çal da araştırıcıya hisse verilmesinin oldukça sıkı kayıtlara bağlandığını ve esasında Halil Edhem Bey'in eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasına göz yummak istememesinin daha makul olduğunu ifade etmektedir (Çal, "Nizamnâmeler", 394).

dahilinde bir yerden başka bir yere nakli esnasında idarece satın alınması imkanı mevzubahistir. Satın alma hususunda sahibiyle uzlaşamadığı takdirde hakem heyeti ve nihayet mahkeme kıymet takdiri yapacaktır. Yani idare, böyle bir eski eseri satın almak istediği takdirde eninde sonunda alabilecektir. Neticede Muahede mucebince "araştırıcıya hisse verilmesi hakkı", kağıt üstünde tanınmış ise de muhtelif hükümlerle bu hak daraltılmış; hatta neredeyse fiilen ortadan kaldırılması idarenin tasarrufuna bırakılmıştır.

Ruhsatsız kazı yapanlara Muahede'de yalnız para cezası verilmesi ifade olunmuşken, layihada hapis cezası hükmü de eskisi gibi kalmıştır (m. 18). Komisyon, Muahede'nin 421. maddesinin eklerine göre, eski eserlerin tahrip edenlerin cezalandırılmasına dair bir tanzimin yapılmasının icap ettiğini; meriyetteki *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesi hükmündeki "hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı belediye" tabirlerinin, umumi olarak bütün eski eserlere teşmil edilmeye elverişli olmadığını ifade etmiştir. Komisyona göre *Ceza Kanunu*'ndaki mezkur maddede "âsâr-ı atîka" sarahaten zikredilmeli; hatta kanuna doğrudan eski eserlerle alakalı hususi bir madde ilave olunmalıdır[1996].

Netice itibarıyla bahsi geçen layiha kanunlaşamamış ve 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, Türkiye'de 1973 senesine kadar meriyette kalmıştır.

IV. HUKUKİ REJİME DAİR UMUMİ DEĞERLENDİRME

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin 1884 AAN'ye göre esaslı değişiklikler getirmediği, hem Osman Hamdi Bey tarafından açıkça beyan olunmuştur hem de mevzuat metinleri mukayese edildiğinde bu keyfiyet görülmektedir. O halde niçin böyle bir Nizamname'ye ihtiyaç duyulmuştur? Bu suali cevaplamak için, hangi hususlarda değişiklikler yapıldığı ve bunların ne gibi neticeler hasıl ettiğine bakmak lazım gelmektedir.

Evvela Nizamname'deki eski eser tarifinin, 1884 AAN'ye göre daha teknik bir hale getirildiğini söylemek gerekir. Maddede verilen misallerden önce "yani" kelimesi yerine "mesela" kelimesinin tercihi, sayılanların misal kabîlinden olduğunu vurgulamak içindir. Ayrıca tarifte eski eserlerin "ilim, fen, edebiyat, güzel sanatlar ile dinler ve meslekler ya da zanaatlarla alakalı" olmasından bahsedilmesi, eski eserler hukuku cihetinden daha isabetlidir. Böylece "eski olan her şeyin" değil, muayyen vasıflara sahip nesnelerin âsâr-ı atîka statüsünde kabul edileceği anlaşılmaktadır. Bunun yanında, sadece nesnelerin değil; eski eserlerin bulunduğu yerlerin de Nizamname'nin himayesine girmesi dikkat çekicidir.

Nizamname'de İslami eserlerin de âsâr-ı atîka statüsünde olduğunun ilk defa açıkça beyan olunması ayrıca mühimdir. Vakıflarla irtibatlı eserler ise AAN'nin şümulüne girmez. Ancak böyle eserlerin muhafazası için de çalışmalar yapılmış ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti bünyesinde tesis olunan Evkaf Müzesi vasıtasıyla vakıflarda bulunan İslami eserler muhafaza altına alınmaya çalışılmıştır.

[1996] *BOA*, MF.MKT., 1241-24, vr. 38/1.

1884 AAN'de olduğu gibi, eski eserlerde devlet mülkiyeti prensibi devam etmiştir. 1906 AAN'de bir adım daha öteye gidilerek, "tesadüfen bulma" halinde arazi malikine hisse verilmesinden vazgeçilmiş; yalnızca mükafat ödenmesi hükme bağlanmıştır. Böylece keşfedilecek eski eserler üzerinde hususi mülkiyet tesis edilmesinin yolları kapatılmıştır. Yalnız hükümetin hususi arazilerde yürüttüğü kazılarda bulduğu menkul eski eserin "ehemmiyetsiz" olduğuna karar verilirse, bunun arazi sahibine terk edilebileceği kabul edilmiştir. Şu halde arazi malikine mükafat vermeye hacet kalmayacaktır.

Memleket dahilinde mevcudiyeti bilinen ya da keşfedilecek eski eserlerin devlet mülkiyetinde olduğu açıkça tanzim olunmuştur. Hususi mülklerde yeni keşfedilecek gayrimenkul eski eserler de devlete aittir. Arazinin istimlakine karar verilirse, ödenecek bedelde eserin kıymeti hesaba dahil edilmez. Bununla birlikte, hususi mülklerde, üzerinde önceden mülkiyet tesis edilmiş olan gayrimenkul eski eserlerin Nizamname ile doğrudan devlet mülkiyetine geçmesi bahis mevzuu olamaz. Burada kastedilen ya da kâbil-i tatbik olan, üzerinde henüz mülkiyet tesis edilmemiş eserlerin kanun icabı kendiliğinden devlet mülkiyetine geçmesidir.

Nizamname hususi mülkiyet rejimine dair açık hükümler getirmemiştir. 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinin, büyük ölçüde 1834 ve 1889 tarihli Yunan kanunlarından tesir gördüğü anlaşılmıştır. Ancak mezkur Yunan kanunlarında hususi mülkiyete dair rejim sarahaten gösterilmiş; mesela kimlerin malik olduğu, mülkiyetin nasıl iktisap edileceği ve maliklerin hangi tasarruflarda bulunabileceği gibi hususlar tanzim olunmuştur. Buna mukabil 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnamelerinde vaziyet böyle değildir. Hatta nizamnamelerde hususi mülkiyet ihtimalini akla getirecek ifadelerden bilhassa kaçınılmış gibidir. Devlet mülkiyeti prensibi hususunda hiçbir tereddüde mahal vermeme gayreti göze çarpmaktadır. Bu yönüyle mezkur nizamnameler, ilham aldıkları Yunan kanunlarına nazaran daha devletçi bir mahiyettedir.

Nizamname hükümlerine göre eski eserlerin yurt dışına ihracı için aranan şartların yerine getirilmesi neredeyse imkansızdır. Müzeler İdaresinin ve Maarif Nezaretinin ihraca izin vermesi fiilen mümkün değildir. Şu halde tek yol, evvelki devirlerde olduğu gibi, padişah iradesiyle eski eser ihracına izin verilmesidir. Eski eserin satılması, hediye edilmesi ya da yurt dışına çıkarılması için irade-i seniyyenin lazım olduğu görülmektedir.

Tatbikatta ise hükümetin, eski eserlerin ihracına resmen izin veremese de göz yumduğuna dair bir misale de tesadüf edilmiştir. Oppenheim'ın, Tel Halef kazılarından çıkardığı eski eserlerle dolu olduğu zannedilen sandıkları nakletmek isterken yaşadığı zorluklar üzerine; Dahiliye Nezaretinin Halep ve Beyrut Vilayetlerine şifreli telgrafla "müşkülat çıkarılmamasını" emrettiği görülmüştür. Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı esnasında vuku bulan hadisede, Halep valisinin "nakliyata göz yumulmasının kanuna muhalif olduğu" ve "irade-i seniyye olmaksızın böyle tasarrufta bulunulamayacağı" yolunda merkeze itirazlar ileri sürmesi ayrıca dikkate değerdir.

Memleket dahilinde eski eser arama ve kazı yapma hakkının "münhasıran" Müzeler İdaresine ait olduğunun hükme bağlanması bilhassa ecnebilerin suistimallerine mâni olma maksatlıdır. Müzeler İdaresi haricinde, yalnızca mütehassıs kimselere ya da ilmî müesseselere, "istisnaen ve bir müsaade-i mahsusa olmak üzere" ruhsat verilebileceği hükmü de aynı çerçevede düşünülmelidir.

1884 Nizamnamesi devrinde, Berlin Müzesi'ne ve Rus Arkeoloji Enstitüsü'ne, ruhsatlı kazılardan bulacakları menkul eski eserlerin yarısında hisse hakkı tanındığına dair bazı imtiyazlar verilmişti. 1906 AAN ile umumi olarak memleket dahilinde keşfedilecek eski eserlerin Müze-i Hümayun'a ait olacağı tanzim olununca; başta Almanya olmak üzere ecnebi sefaretlerden itirazlar gelmiştir. Buna mukabil hükümet, imtiyazların "mutlak ve daimi surette" verilmediğini beyan etmiş ve neticede Nizamname hükümlerini tatbik etmiştir. Böylece irade-i seniyye ile tek taraflı olarak verilen imtiyazlar, yine başka bir irade-i seniyye ile (1906 AAN) ortadan kaldırılmıştır. Nizamname'nin çıkarılma sebeplerinden birinin de bu olduğu düşünülebilir.

Şehircilik ve imar faaliyetleri çerçevesinde idarenin eski eserleri tahribine dair misallere de bu devirde çokça rastlanmıştır. Eski surlar ve kalelerin, bilhassa İstanbul surlarının yıkılması devamlı gündeme gelen bir mesele olmuştur. Fakat Müzeler İdaresi ile Maarif Nezareti, böyle faaliyetlerin çoğuna ve İstanbul surlarının yıkılmasına, *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'ne aykırı olduğu gerekçesiyle mukavemet etmiş ve şiddetli itirazlarda bulunmuştur. Neticede 1912 senesinde *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* çıkarılmış, idarelerce lüzumlu görülen yıkımlar hukuki bir zemine oturtulmuş ve bir cihetten meşrulaştırılmak istenmiştir.

Birinci Cihan Harbi yıllarında ve sonrasındaki mütareke devresinde, ruhsatsız kazılara ve kaçakçılığa mâni olmak giderek zorlaşmıştır. Yine de memleket dahilindeki eski eserler emniyetli yerlere toplanarak muhafaza altına alınmaya çalışılmıştır. Tedbirlere rağmen kaçırılan eski eserlerin ise iadesi için teşebbüsler vuku bulmuş ve bir kısmı sonradan geri alınabilmiştir.

Fevkalade şartlar altında 1921'de bir *Âsâr-ı Atîka Kanunu* layihası hazırlanmıştır. Layihanın, Sevr Sulh Muahedesi'nin 421. maddesi ile ek maddelerine istinaden kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Layihada, Muahede'nin mezkur maddelerinde işaret edildiği üzere araştırıcının bulacağı eski eserden "hisse alma hakkına" yer verilmiştir. Ancak layihanın diğer hükümleri, bu hakkı neredeyse kağıt üstünde kalacak şekilde tertiplenmiş; devletin böyle eski eserlerin taksimine dair takdir hakkı geniş tutulmuş ve devlete satın alma opsiyonu tanınmıştır. Netice itibarıyla layiha kanunlaşamamıştır.

NETİCE

Osmanlı Devleti'nde eski eserlerin hukuki rejimini tanzim eden başlıca mevzuat, 1869, 1874, 1884 ve 1906 senelerinde birbirini müteakiben meriyete giren âsâr-ı atîka nizamnameleridir. Mezkur nizamnamelerden evvel, Osmanlı İmparatorluğu'nda eski eserler hukukunun, cari olan şer'î hukukun defineye dair hükümleri çerçevesinde teşekkül etmeye başladığı ve bu sahada bir teamülün meydana geldiği anlaşılmaktadır. Yine bu meyanda eski eserler hukukuna dair bazı tanzimlerin de yapıldığı görülmüştür. 1846 tarihli Tamim, doğrudan eski eserlerle alakalı ilk örfi hukuk tanzimi olarak tespit edilmiştir. 1869 senesinden itibaren âsâr-ı atîka nizamnameleriyle eski eserlerin hukuki rejimi giderek daha tafsilatlı şekilde tanzim edilmiştir. Eski eserlere dair mevzuatın umumuna bakıldığında, öteden beri tatbik olunan hukuki teamüllerin ve yabancı hukukların tesiri göze çarpmaktadır. Mevzuatta tanzim olunmayan bazı hususlarda ise yerleşik tatbikatın devamlılığı tespit edilebilmektedir.

Peki, niçin böyle hususi bir sahada, 37 sene gibi kısa bir müddet içinde dört ayrı nizamname hazırlanmasına lüzum görülmüştür? 1869 tarihli ilk *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*, ecnebilerin kazılarında yaşanan suistimallerin önünü almak gayesiyle, evvelemirde "kazıların izne tâbi olduğunu" ve "eski eserlerin yurt dışına ihracının yasaklandığını" ilan etmek üzere çıkarılan, yedi maddeden müteşekkil muhtasar bir metindir. Nizamname ile memleket dahilinde eski eserlere dair işlere bakmakla vazifeli kılınan Maarif Nezareti, 1869 AAN meriyete girdikten takriben bir sene sonra, yeni bir nizamnameye ihtiyaç duyulduğuna kanaat getirerek bir layiha hazırlamıştır. Zira 1869 AAN'de eski eserlerin mülkiyet ve kazı rejimi ile ruhsat şartlarına dair teferruatlı hükümler yoktu. Nezaretin tadil teklifinin ardından çalışmaların nihayete erip yeni nizamnamenin hazırlanması 1874 senesine kadar sürmüştür. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile ilk defa "devlet mülkiyeti prensibi" ilan olunmuş, ruhsatlı kazılarda "üçlü taksim" sistemi getirilmiş, kazı rejimine dair tafsilatlı hükümler vazedilmiştir. 1881'de Müze-i Hümayun Müdürlüğüne getirilen Osman Hamdi Bey ise bu sefer "araştırıcıya pay verilmesi usulünü kaldırmak" maksadıyla yeni bir nizamname hazırlığına başlamış, çalışmaların tamamlanmasıyla 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* meriyete girmiştir. Yine Osman Hamdi Bey'in müdürlüğü zamanında, tatbikatta görülen lüzum ve ihtiyaçlar üzerine bazı ilavelerle 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* tanzim olunmuştur. İşbu nizamname ile devlet mülkiyeti prensibi daha da tahkim edilmiş, eski eserlerin yurt dışına ihracı zorlaştırılmış ve Türk-İslam eserlerinin de âsâr-ı atîka şümulüne girdiği ilan edilmiştir. 1906 AAN'nin çıkarılmasındaki saiklerden biri de Berlin Müzesi ve Rus Arkeoloji Enstitüsü gibi bazı müesseselere önceki nizamname meriyetteyken istisnai mahiyette tanınmış imtiyazlara son vermektir. Bahsi geçen mevzuat haricinde, Sevr Sulh Muahedesi'nin tatbiki maksadıyla 1921'de bir "*Âsâr-ı Atîka Kanunu*" kaleme alınmışsa da layiha kanunlaşmamış ve 1906 AAN, Cumhuriyet devrinde 1973'e kadar meriyette kalmıştır.

Eski eserler hukuku, esasında bazı nesneleri alelade malların tâbi olduğu rejimden farklı ve hususi bir statüye soktuğundan; "eski eser" yahut "âsâr-ı atîka" tabirinin hukuken ne ifade ettiği mühimdir. Hukuken eski eserin tarifi ilk olarak 1846 tarihli Tamim'de yapılmıştır. 1869 Nizamnamesi'nde eski eser tarif olunmamışsa da tarihî kıymeti olan eski nesnelerin bu çerçevede görüldüğü, "antika" tabiriyle umumiyetle menkul eski eserlerin kastedildiği; yere dikili ve sabit yani gayrimenkul şeylerin de âsâr-ı atîka addedildiği anlaşılmaktadır. 1874 Nizamnamesi'nde eski eser, eski zamanlardan kalma her türlü "masnû" (insan eliyle yapılmış) eşya olarak tarif edilmiştir. 1884 Nizamnamesi "kadim halklardan kalma" her türlü nesneyi âsâr-ı atîka statüsünde kabul etmiş ve buna dair misalleri tafsilatıyla saymıştır. Sarahaten zikredilmese de tatbikattan Türk-İslam eserlerinin ve "tedavülden kalkmış" Osmanlı sikkelerinin de bu statüde kabul edildiği anlaşılmıştır. 1906 Nizamnamesi bir nesnenin âsâr-ı atîka addedilmesi için eskilik vasfına ilaveten "ilim, fen, edebiyat, güzel sanatlar, dinler, meslekler ya da zanaatlarla alakalı olma" şeklinde geniş bir kriter getirmiştir. Türk-İslam eserlerinin de açıkça eski eser sayıldığı hükme bağlanmıştır; ancak vakfa bağlı eşyalar, cari olan vakıf hukuku hükümlerine tâbi olmaya devam etmiştir. Nizamnamelere göre eski eser çerçevesine giren defineler nizamname hükümlerine tâbi olmuş; eski eser mahiyetinde olmayan defineler hakkında ise fıkıh hükümleri cari olmuştur.

Klasik devir Osmanlı hukukunda eski eserlere dair müstakil bir tanzim bulunmamasına rağmen, erken devirlerden itibaren eski eser arama ve kazı yapma gibi faaliyetlerin devletin iznine tâbi olduğu ve izinsiz faaliyetlere mâni olunduğu anlaşılmıştır. Eski eserlerin statüsü, cari olan şer'î hukukun define hükümlerine göre şekillenmiştir. Buna göre ecnebilerin memleket dahilinde izinsiz olarak keşfedecekleri eski eserlerden hiçbir hakka sahip olmadıklarının ve fakat önceden padişah tarafından kendilerine bir hisse tayin edilebileceğinin altı çizilmelidir. Çalışmada tetkik edildiği üzere, klasik devirde tatbikatın da bu minval üzere olduğu görülmektedir. Tebaadan kimselerin bulacağı eski eserlerden devletin beşte bir hissesi sabit olmakla beraber kalan beşte dördün kime ait olacağı arazinin çeşidine göre değişmektedir. Mirî arazilerde bulunan eski eserlerin tamamen devlete ait olduğunda tereddüt yoktur. Sahipsiz arazilerde bulunan definenin beşte dördü bulana kalır; ancak Osmanlı tatbikatında devletin bunlara da el koyup kıymetlerini sahiplerine ödediği görülmüştür. Mülk yerlerde bulunan definelerde beşte birden kalanın kime ait olacağı Hanefî mezhebinde ihtilaflı ise de Ebu'l-Leys Semerkandî'nin kavli esas alınarak bunun da devlete ait olması kaidesine göre hareket edilmiştir. Bu husus hem tatbikattan hem de zikredilen fakihe âsâr-ı atîka nizamnamelerinin hazırlanması safahatında atıf yapılmasından anlaşılmaktadır. Diğer taraftan, tatbikatta zaman zaman mülk hanelerde bulunan eski eserlere el konulurken devlet tarafından malike bir bedel ödendiği görülmektedir. Bu tatbikatın, Hanefî mezhebine göre mülk hanelerde bulunacak definelerde malikin hak iddiasının kabul edileceği fetvasına dayandığı söylenebilir. Öte yandan, tatbikatta böyle eski eserlerin bulunduğu yerin sahibine ödenecek bedel için *atıyye-i seniyye* (padişah hediyesi) tabirinin kullanılması, bunun bir mülkiyet devir

bedeli değil; zaten devlet malı sayılan nesneye el konulurken arazi sahibine yapılan bir lütuf ve ihsan mahiyetinde görüldüğünü de düşündürmektedir.

Tanzimat devrinde, kıymetli eserlerle ganimetlerin saklandığı Harbiye Anbarında (Aya İrini Kilisesi) bir müze tanzimine karar verilmiş ve 1846'da Tophane-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa bu iş için vazifelendirilmiştir. Aynı sene yazıldığını tahmin ettiğimiz Tamim'de, memlekette bulunacak eski eserlerin İstanbul'a gönderilmesi vilayetlere emredilmiş; devlet namına kazı ve aramalar yapılmaya başlanmıştır. Tamim'e göre *mirî* arazilerdeki eski eserler devlete aittir; *mülk hanelerde* bulunacak eserlerin ise bedelleri hane sahiplerine ödenmek kaydıyla devlet tarafından alınacaktır. Devletin mülk hanelerde bulunan eski eserler için cebrî satın alma salahiyetinin bulunduğu anlaşılmaktadır.

1858 tarihli *Arazi Kanunnamesi*'nin 107. maddesinde, herhangi bir arazide meydana çıkan eski sikkeler ve definelerin fıkıh kitaplarındaki hükümlere tâbi olduğu tasrih kılınmış ve böylece zaten meri olan fıkıh hükümleri, pozitif hukukla da teyit edilmiştir. Daha sonra meriyete giren âsâr-ı atîka nizamnameleri ise doğrudan eski eserlerin statüsüne dair hususi tanzimler olduklarından, eski eserler için bunların hükümleri cari olmuştur.

Eski eserlere dair ilk müstakil tanzim olan 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, mülk yerlerde bulunacak eski eserlerin arazi malikine ait olduğu beyan edilmiş; diğerleri için açık bir hüküm getirilmemiştir. Çalışmada, vesikaların tetkiki neticesinde, mülk olmayan yerlerde bulunacak eski eserlerin kaideten devlete ait olduğu tespit edilmiştir. Eski eserlerde devlet mülkiyeti prensibinin açıkça tanziminin ise ilk defa 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu Nizamname'de "memleket dahilinde henüz keşfedilmemiş her türlü eski eserin devlete ait olduğunun" beyan edilmesi mühimdir. Ancak ruhsatlı kazı yahut tesadüfen bulma hali mevzubahis ise, o takdirde "üçlü taksim" usulü devreye girer. Dolayısıyla 1874 Nizamnamesi'nden itibaren "keşfedilecek" eski eserlerde devlet mülkiyeti kaidedir. Keşfedilen bir eski eserde hak iddia eden, elinde Nizamname'ye göre verilmiş bir ruhsat bulunduğunu yahut eski eseri Nizamname'deki şartlar çerçevesinde "tesadüfen" bulduğunu ispatla mükelleftir. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ise Osmanlı memleketinde *keşfedilecek* yahut *keşfedilmiş* (mekşuf) ve *mevcut* eski eserlerin devlete ait olduğunu deklare etmiş, ruhsatlı kazılarda dahi hisse verme usulünü kaldırmıştır. Dolayısıyla memleket dahilinde üzerinde hususi mülkiyet tesis edilmemiş olan bütün eski eserlerin kanun icabı kendiliğinden (*ipso iure*) devlet mülkiyetine geçtiği anlaşılmaktadır. Şu halde bir kimsenin elindeki eski esere Nizamname'nin meriyete girmesinden evvel malik bulunduğu sabit olmadıkça, eserin devlete ait olduğu karine gibi görülmüştür. Yalnız tesadüfen bulma halinde, ihbar mükellefiyetini yerine getirmesi kaydıyla kâşife eserden yarım hisse verilecektir. 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile bu istisna da kaldırılmış ve eski eserlerde *münhasıran* devlet mülkiyeti esası kabul edilmiştir.

Ruhsatlı kazılarda bulunacak eski eserlerde araştırıcının veya arazi malikinin bir hakka sahip olup olmaması mevzunun diğer bir veçhesidir. Klasik devirde ecnebilere define ve eski eser araması ruhsatı verildiğinde muhtelif nispetlerde hisse hakkı tanındığı; erken Tanzimat devrinde ise umumiyetle "ikili-birli taksim" usulünün teamül haline geldiği görülmüştür. Mahzurları görülen bu usul terk edilmek istenmişse de 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde ruhsatlı kazılarda taksimin nasıl yapılacağına dair herhangi bir hüküm konmamıştır. Ancak tatbikattan "yarı yarıya taksim" usulünün teamül olduğu anlaşılmaktadır. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde ise "üçlü taksim" usulü kabul edilmiş; taksimin aynen yahut kıymeten yapılmasının hükümetin takdirinde bulunduğu tanzim olunmuştur. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, ruhsatlı kazılarda keşfedilecek eserlerden araştırıcıya yalnızca kalıp ve resim alma hakkı tanınmış; 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile de aynı usul devam etmiştir.

1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanırken Maarif Nezareti ve Şura-yı Devlet tarafından kaleme alınan layihalarda şer'î hukuka yapılan atıflar, kanun koyucunun mesele hakkındaki telakkisini göstermesi cihetinden mühimdir. Mesela bir layihada, mülk arazide keşfedilecek defineler üzerinde kimin hak sahibi olacağının Hanefî mezhebinde ihtilaflı meselelerden (*mesâil-i muhtelefun fîhâ*) bulunduğu; ancak böyle nesnelerin beşte birine ilaveten kalanının da devlete ait olacağına *Ebu'l-Leys* tarafından hükmedildiği yazılmıştır. Bu suretle mülk yerlerde bulunan eski eserleri tamamen arazi malikine bırakmamakta ve malik lehine daha az bir hisse tayin etmekte hukuka aykırılık bulunmadığı izaha çalışılmıştır. Ayrıca devlet mülkiyeti prensibinin benimsenmesinin maslahata uygun görüldüğü de ifade edilmiştir. Başka bir layihada ise ruhsatlı kazılarda meydana çıkarılan ve "antikaca kıymet-i itibariyesi bulunmayan" nesnelerden *beşte birin* devlet tarafından alınıp kalanın bulana bırakılacağı hükmü yer almıştır. Neticede kanun koyucunun, şer'î hukuka göre mülk arazilerde bulunacak eski eserlerin de devletin tasarrufunda olduğunu vurguladığı ve bu çerçevede arazi maliki ile kâşife dilediği ölçüde hisseyi vermeye yahut hiç vermemeye kendisini salahiyetli gördüğü anlaşılmaktadır. Böylece nizamnamelerin şer'î dayanağı da ortaya konmuş olmaktadır.

Eski eserlerin yurt dışına ihracı 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile umumi surette yasaklanmıştır. Yalnız ecnebi bir devletin, sefareti vasıtasıyla resmî talebi üzerine; padişahın, ihraca hususi müsaade verebileceği kabul edilmiştir. Ayrıca meskukat (sikke) cinsinden olan eski eserler, nakit para olarak tedavül etmesi ve kolayca taşınabilmesi gibi mülahazalarla bu yasaktan müstesna tutulmuştur. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde izinsiz yurt dışına nakle teşebbüs halinde eski eserlerin müsadere edileceği müeyyidesi getirilmiştir. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde aynı kaidelerin muhafazasıyla beraber, Maarif Nezaretinin ihraca izin verebileceği şartlar tafsilatlı şekilde tanzim edilmiştir. 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde ise ihraca izin verilebilecek haller daraltılmış ve yalnızca yurt dışından ithal edilmiş eserlerin ihracına Müzeler İdaresince izin verilebileceği hükme bağlanmıştır.

Âsâr-ı atîka nizamnamelerindeki hükümlerden farklı olarak istisnai şartlarla eski eser arama ruhsatı verilmesinin ya da eski eser ihracına hususi müsaade buyrulmasının ancak padişah iradesiyle mümkün olduğu görülmektedir. Anlaşıldığı üzere, böyle bir *irade-i seniyye*ye dayanmadan hiç kimse nizamnamelere muhalif şekilde eski eserler üzerinde bir hakka ya da izne sahip olduğunu iddia edemezdi. Padişahın irade-i seniyye ile bu tür tasarruflarda bulunması, nizamnamelere aykırı görülmediği gibi meriyetteki mevzuatı hükümsüz de kılmamıştır. Zira bahsi geçen nizamnameler, devletin icra kudretinin toplandığı en üst makam olan padişahın tasarruf salahiyetini tahdit etme maksadına matuf değildir; bilakis fertlerin ve devlet makamlarının salahiyet sınırlarını çizmiştir. Padişahın ise devlet malı olan eski eserler üzerindeki tasarruf salahiyeti nizamnamelerden değil; monarşik hâkimiyet hakkından neşet etmektedir. Öte yandan çalışmada ortaya konan, Müze-i Hümayun'un Hazine-i Hassa ile tarihî ve mali irtibatını gösteren doneler; eski eserlerin padişahın hususi hazinesine ait kıymetler gibi telakki edildiğini de düşündürmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda devletin eski eserler üzerindeki mülkiyet hakkını kullanması umumiyetle bunları muhafaza ve himaye çerçevesindedir. Bunun en tipik tezahürü ise memleketteki eski eserlerin toplanması ve müzelerde teşhir için tahsis edilmesidir. Devlet makamlarının eski eserler üzerindeki tasarruf salahiyeti mahduttur. İhtiyaç halinde eski eserlerin satışı veya mübadelesi bahis mevzuu olduğunda, vazifeli makamların kararı ve arzı üzerine irade-i seniyye ile böyle muameleler yapılmıştır. Kimi zaman ecnebi sefaretlerin hususi talepleri üzerine devlet müzelerine eski eser hediye edilmesiyle de karşılaşılmıştır. Ekseriyetle Müze-i Hümayun Müdürlüğü ve Maarif Nezareti gibi makamların görüşleri alındıktan sonra yine padişah iradesi ile bu gibi tasarruflarda bulunulduğu çalışmada tespit edilmiştir.

Eski eserlerde *hususi mülkiyet rejimi* ve mülkiyet hakkına dair tahditler, mevzuattaki hükümlerin ve tatbikatın tetkikiyle anlaşılmaktadır. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, ihraç yasağı haricinde mülkiyet hakkının kullanımına bir tahdit yoktur. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde ise bir kimsenin mülkünde dahi olsa gayrimenkul eski esere zarar veremeyeceği, aksi halde cezai müeyyide tatbik edileceği tasrih kılınmıştır. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile arazi maliklerinin, gayrimenkul eski eserlere zarar verebilecek bazı faaliyetlerde bulunmaları yasaklanmıştır. Menkul eski eserlerin memleket dahilinde nakli de izne bağlanmış ve yurt dışından ithal olunan eski eserlerin tescil ettirilmesi mecbur tutulmuştur. 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* ile ruhsatsız olarak eski eser ticareti yapmak yasaklanmıştır. Gayrimenkul eski eser maliklerine, arazilerinde bulunacak eski eserleri hükümete ihbar ettikten sonra altı hafta boyunca eserin muhafazasını temin etme mükellefiyeti yüklenmiştir. Nizamnameler hazırlanırken arz olunan layihalarda, hususi mülkiyet altındaki eski eserlerin alım satımı, devletin şufa hakkı, eski eser maliklerinin tescil mükellefiyeti gibi hususlara dair tanzimler yapılması düşünülmüşse de mevzubahis hükümler nizamnamelere alınmamıştır.

Eski eserlerin muhafazasına dair idari teşkilatın zaman içinde inkişaf ettiği tespit edilebilmektedir. 1846 senesinde Harbiye Anbarında müzenin tanzimi için Tophane-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa vazifelendirilmiş; eski eser arama ruhsatı ve sair işlerde onun mütalaası alınmıştır. 1869 Nizamnamesi ile Maarif Nezareti eski eserlere dair işlerde esas vazifeli ve salahiyetli makam haline gelmiştir. Nezaretin, diğer nezaretlerle ihtilafa düştüğü ya da iş birliği yaptığı haller dikkat çekicidir. Maliye Nezareti ile, memlekette bulunan sikkelerin eski eser vasfında olup olmadığı ve bunların Hazine'ye mi yoksa Müze'ye mi ait olacağı hususunda ihtilaf yaşandığı görülmektedir. Ecnebilerin ruhsat müracaatlarını doğrudan Hariciye Nezaretine yapmaları ve böylece zaman zaman Maarif Nezaretini devre dışı bırakmaya teşebbüs etmeleri de rahatsızlık hasıl etmiştir. Buna mukabil, 1906 Nizamnamesi'nden sonra Türk-İslam eserlerinin toplanması ve muhafazasına dair faaliyetlerde Evkaf Nezareti ile müşterek hareket edildiği anlaşılmaktadır. Vakıflara bağlı eserler, Evkaf Nezareti bünyesinde 1912'de tesis edilen Evkaf-ı İslamiye Müzesi'ne toplanmaya başlamıştır. Keza, eski eser kaçakçılığıyla mücadelede Rüsumat Nezareti devreye girmiş; gümrüklerde el konulan eserler ve failler hakkında yapılacak muameleye dair Maarif Nezareti ile yazışmalar yapılmıştır.

İhdas edilen Müze-i Hümayun Müdürlüğü ise 1879'da resmen Maarif Nezaretine bağlanmış ve Nezaretin müşavere ettiği, eski eserleri tespit eden ve devlet namına kazılar yürüten bir makam olmuştur. Sultan II. Abdülhamid devrinde, 1881'de Osman Hamdi Bey'in müdürlüğe tayin edilmesiyle Müze-i Hümayun'un ve teşkilatının hızla inkişaf ettiği görülmektedir. Osman Hamdi Bey, 1884 ve 1906 tarihli âsâr-ı atîka nizamnameleri ile 1899 tarihli *Müze-i Hümayun Dâhilî Nizamnamesi*'nin hazırlanmasında büyük pay sahibi olmuştur. Bahsi geçen nizamnameler ile Müdürlüğe daha çok vazife ve salahiyet tanındığı ve Müdürlüğün, memleketin umumunda eski eserlerin hukuki ve idari rejimi hususunda ağırlığı artırarak üst seviye bir "daire-i mahsusa" haline geldiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki eski eserlerin muhafaza ve himayesi için cezai hükümler de tanzim edilmiştir. Nizamnamelerden evvel, 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesiyle doğrudan eski eserlerle alakalı cezai hüküm getirilmiş ve gayrimenkul eski eserleri tahrip edenlere hapis ve para cezası verileceği hükme bağlanmıştır. Gerçi bahsi geçen maddede açıkça "âsâr-ı atîka" tabiri geçmese de maddenin yer aldığı faslın başlığında "*âsâr-ı kadime* ve mutebereyi tahrip ve rahnedar edenlere dairdir" denmiş ve maddenin içinde ise "hayrat-ı şerife ve tezyinat-ı belediyeden olan ebniye ve *âsâr-ı mevzua*"dan bahsedilmiştir. 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun mehazı 1810 tarihli Fransız *Ceza Kanunu*'nda, benzer muhtevaya sahip 257. maddede de umumiyetle gayrimenkul eski eserleri ifade eden "*monuments* (abideler)" tabiri kullanılmıştır. Netice itibarıyla 1858 tarihli *Ceza Kanunu*'nun 133. maddesinin Osmanlı İmparatorluğu'nun sonuna kadar meriyette kaldığı ve tanzim edilen âsâr-ı atîka nizamnamelerinde, cezai hükümler bahis mevzuu olduğunda işbu maddeye atıf yapıldığı görülmüştür.

Yine de mezkur madde tek başına kâfi görülmemiş, sonraki âsâr-ı atîka nizamnamelerinde başka cezai hükümler getirilmiştir. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde ruhsatsız kazı yapanlara para ve hapis cezası getirilmiş; eski eser bulduğunda ihbar mükellefiyetini yerine getirmeyenlerden

para cezası alınacağı ve izinsiz yurt dışına çıkarmaya teşebbüs edilen eski eserin müsadere edileceği tanzim olunmuştur. 1884 Nizamnamesi'nde izinsiz yurt dışına nakle teşebbüste ayrıca para cezası da getirilmiştir. Ruhsatsız kazılar için para ve hapis cezası zikrolunmamış; tesadüfen bulunan eski eserlerde ihbar mükellefiyetini yerine getirmeyenin eserdeki yarım hisse hakkını kaybedeceği ve para cezasına mahkum olacağı hükme bağlanmıştır. 1906 Nizamnamesi'nde ruhsatsız kazı yapanlar için para ve hapis cezası yeniden tanzim olunmuştur. Gayrimenkul eski eserlerin yakınında onlara zarar verici fillerde bulunmak ve bunları mesken, ahır, ambar veya başka suretlerde kullanmak yasaklanmış; faillere *Ceza Kanunu*'nun alakalı maddesine istinaden ceza verileceği ifade edilmiştir. İzinsiz eski eser ticareti yapanlar için hapis ve para cezasına ilaveten suç mevzuu eski eserlere el konacağı da hükme bağlanmıştır. 1921 senesinde yeni bir "*Âsâr-ı Atîka Kanunu*" hazırlamak için toplanan komisyonun, *Ceza Kanunu*'ndaki mezkur maddede "âsâr-ı atîka" tabirinin açıkça zikredilmesine; hatta doğrudan eski eserlerle alakalı müstakil bir madde tanziminin lüzumuna işaret etmesi de dikkate değerdir.

Eski eserlerin devlet makamları tarafından dahi tahribi caiz görülmemiştir. XX. asra gelindiğinde, imar faaliyetleri çerçevesinde şehir surlarının ve bazı eski binaların yıktırılmasına ihtiyaç duyulmuştur. Bu mesele 1912 tarihli *Muhafaza-ı Abidat Nizamnamesi* ile çözülmek istenmiş ve lüzum görülen yıkımlar için hukuki bir zemin tesis olunmuştur. Ancak tatbikatta, idarelerin hızla aksiyon almak istemelerinden ötürü, mezkur nizamnameye aykırılıkların ve suistimallerin vuku bulduğu da görülmüştür.

Osmanlı hukukunda eski eserlerin muhafazası için teşvik mekanizmalarının da mevcudiyeti görülmüştür. Nizamnamelerde buna dair açık hüküm yer almasa da eski eser gizlendiğini veya bulunduğunu ihbar eden yahut devlete eski eserlerin keşif ve muhafazası hususunda yardımı dokunan kişilerin muhtelif yollarla taltif edildiği anlaşılmaktadır. Mesela böyle kimselere nişan ya da mükafat verildiği muhtelif misaller tespit edilmiştir. 1874-1884 seneleri arasında ihbariye mükafatı olarak eserin kıymetinin %10'unun muhbire ödendiği görülmüştür. 1894'te bir vaka üzerine Şura-yı Devlet kararıyla muhbirlere eserin Müzeler İdaresince takdir olunacak kıymetinin %20'si nispetinde mükafat ödenmesi kararlaştırılmıştır. Ancak fevkalade kıymeti olan eserler için bu nispette değil; *münasip* görülen miktarda bir mükafat ödenmiştir. 1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* devrinde karşılaşılan vakalarda ihbariye mükafatı hakkında 1894 tarihli Şura-yı Devlet kararı tatbik olunmaya devam etmiştir. Hatta 1911 senesinde, Nizamname'ye zeylen, zikrolunan kararla aynı çerçevede bir kanun layihası hazırlanıp Meclis-i Mebusana arz edilmişse de akıbeti tespit olunamamıştır. 1906 Nizamnamesi'nde ayrıca tesadüfen menkul eski eser bulup ihbar mükellefiyetini yerine getiren kimselere eserin *kıymetinin yarısı* kadar mükafat ödeneceği hükme bağlanmıştır. Müze-i Hümayun namına yapılan kazılarda bulunan eserler için ise arazi malikine *münasip* bir mükafat verileceği tanzim edilmiştir.

Nizamnamelerden evvel eski eser arama ve kazı nizamının, verilen ruhsatlarla beraber şekillenmeye başladığı ve bir teamülün yerleştiği anlaşılmaktadır. Tespit edilebildiği kadarıyla

1862'den itibaren ise kazılar esnasında "gayrimenkul eski eserlere dokunulmamasının" ve kazı yapılacak yer hususi mülk ise "arazi maliklerinden izin alınmasının" şart koşulduğu görülmüştür. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde, verilecek kazı ruhsatının yalnız yer altında bulunacak eski eserler için olduğu; gayrimenkul eski eserlerin bozulup sökülemeyeceği hükme bağlanmıştır. Suistimallerinden ötürü ecnebi konsoloslara ve sair diplomatik memurlara ruhsat verilmekten imtina edildiği de bazı vesikalardan anlaşılmaktadır. 1874 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamname'sinde böyle kimselere memuriyet sahaları dahilinde namlarına olarak kazı ruhsatı verilmeyeceği hükme bağlanmıştır. İşbu Nizamname ile eski eser arama ve kazı nizamına dair tafsilatlı hükümler getirildiği ve bu esasların sonraki nizamnamelerde de ana hatlarıyla muhafaza edildiği görülmüştür. 1884 Nizamnamesi'nde ruhsat müddetinin uzatılması daha sıkı şartlara bağlanmış, ödenmesi icap eden harç miktarları da yükseltilmiştir. 1906 Nizamnamesi'nde *sondaj*, *hafriyat* ve *taharriyat* ruhsatı tefrik edilmiş ve bunlar için ayrı ruhsatlar verileceği hükme bağlanmıştır. Eski eser aramak ve kazı yapmak hakkı Müzeler İdaresine münhasır kılınmış; ancak istisnaen ilmî cemiyetlere ve mütehassıslara ruhsat verilebileceği tanzim olunmuştur. Umumi olarak ruhsat şartlarına dair hükümlerin zaman içinde daha sıkı ve teferruatlı hale geldiği anlaşılmıştır.

Yürütülen kazıların hükümet tarafından murakabesine ehemmiyet verilmiştir. 1856'da verilen bir ruhsatta "usul-ı mer'iye" olarak ifade edilen husus, mülki idarenin kazıya nezaret etmesidir. 1867 tarihinde verilen bir ruhsatta, kazıların murakabesi için bir memurun tayin edildiği; memurun harcırah ve maaşı dahil bütün masraflarının araştırıcıya ait olduğu görülmüştür. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nde buna dair hüküm yoksa da tatbikattan, kazının yapıldığı mahaldeki mülki idarenin kazılara nezaretle vazifeli olduğu ve zaman zaman kazının murakabesi için hafriyat komiseri tayin edildiği anlaşılmaktadır. 1874 Nizamnamesi'nde mülki idarenin kazılara nezaretle vazifeli olduğu ve icabında *merkezden uzak* mahallerdeki kazıları murakabe için, masrafları ruhsat sahibi tarafından karşılanmak üzere bir memur tayin edileceği tanzim olunmuştur. 1884 Nizamnamesi'nde ise kazılara her halde hafriyat komiserinin tayin olunacağı hükme bağlanmıştır. Komiserin maaşının doğrudan ruhsat sahibi tarafından karşılanması töhmete sebebiyet verdiğinden, ruhsat müracaatında komiserin maaş ve harcırahı hesaplanıp peşin olarak araştırıcıdan alındıktan sonra hükümet tarafından aydan ayda memura ödenmesi tanzim olunmuştur. 1906 Nizamnamesi'nde kazı komiserinin Müzeler İdaresi tarafından tayin olunacağı tasrih kılınmıştır. Tatbikattan, komiserin yalnız kazı safahatına dair vukuatı muntazaman merkeze bildirmekle vazifeli olduğu; keşfedilen eski eserler ile kazı mahallini muhafaza ve ruhsatsız kazılara yahut kaçakçılığa mâni olma gibi hususların mülki idarelerin mesuliyetinde olduğu görülmüştür.

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. asrin ikinci yarısından itibaren akdedilen *demiryolu imtiyaz mukavelelerinde* eski eserlere dair hususi hükümler konduğuna rastlanmıştır. 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* öncesi mukavelelerde, inşaat esnasında ortaya çıkan eski eserlerin; tamamen devlete ait olması, devletle demiryolu şirketi arasında yarı yarıya paylaşılması yahut yarı yarıya

taksimin yalnızca demiryolu şirketinin satın almış olduğu arazilerde bulunanlar için cari olması gibi muhtelif şartların yer aldığı tespit edilmiştir. 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyette olduğu devredeki mukavelelerde ise, bulunacak eserlerin Nizamname hükümlerine göre taksim olunacağı ve şirketlerin ayrıca *eski eser arama ruhsatı* almalarına lüzum bulunmadığı kabul edilmiştir. 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* sonrasında akdedilen mukavelelerde de bu esas muhafaza edilmiş; demiryolu şirketlerinin bulacakları eski eserlerin, Nizamname hükümlerine tâbi olacağı tasrih kılınmıştır. Bu itibarla demiryolu imtiyazlarının, aynı zamanda eski eser arama iznini de ihtiva ettiği anlaşılmaktadır.

Osmanlı eski eserler mevzuatına yabancı hukukların tesiri meselesi ehemmiyetli görülerek çalışmada tetkik olunmuş ve bazı tespitlere varılmıştır. Yedi maddeden müteşekkil 1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin hazırlanmasında esas maksadın, eski eserlerin memleket dışına çıkarılmasını inzibat altında tutmak olduğu ve tanzimin daha ziyade ecnebi araştırıcıları hedef aldığı söylenebilir. Nizamname'yi hazırlayan Şura-yı Devlet, "Avrupa'da ve bilhassa Fransa'da" resmî ruhsat ile eski eser araması yapılmasına mâni olunmadığını ve fakat bulunan eski eserlerin yurt dışına nakline cevaz verilmediğini beyan etmiştir. Tetkik olunduğu kadarıyla bahsi mevzuu olan devirde Fransa'da kazıların ve eski eser naklinin resmî izne tâbi olmadığı anlaşılmıştır. Ancak 1834 tarihli *Yunanistan Eski Eserler Kanunu* (YEEK) ve başta *Lex Pacca* olmak üzere İtalyan, Avusturya ve İspanya gibi Avrupa memleketlerindeki mevzuat ile Nizamname hükümleri arasında benzerlik tespit edilmiştir. Aslında böyle bir Nizamname için, mesela ihraç yasağı ve kazı ruhsatı hususlarında, devletin hiçbir tesir altında olmaksızın doğrudan bir kanun çıkarması da mümkündü. Ancak buna rağmen devlet makamları, Avrupa ve Fransa'ya atıfta bulunmayı tercih etmişlerdir. Bu tercihin sebebi, muhtemelen, o devirde Osmanlı topraklarında araştırmalar yapan Avrupalı arkeologları himaye eden ecnebi sefaretlerinden gelebilecek itirazların önünü kesme gayesidir.

1869 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin meriyete girmesinden takriben bir sene sonra Maarif Nezareti, daha tafsilatlı ve "*başka memleketlerin* nizamlarına da muvafık" bir Nizamname layihası hazırlamış ve Şura-yı Devlete arz etmiştir. Bahsi geçen layihadaki hükümlerin büyük ölçüde YEEK'den tesir gördüğü tespit olunmuştur. Layiha tadillere uğramışsa da neşrolunan 1874 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi*'nin son halinde YEEK'den iktibas olunan pek çok hüküm muhafaza edilmiştir. Nizamname'de kabul edilen "üçlü taksim" usulünün Avusturya'dan mülhem olduğu muhtemel görülmüştür; zira tespit edilebildiği kadarıyla eski eserlerde bu usulün tatbikine o devirlerde yalnızca Avusturya'da 1811-1846 seneleri arasında rastlanmaktadır. Nizamname hazırlanırken görüşü sorulan Müze-i Hümayun Müdürü Dethier'nin, İstanbul'daki Avusturya mektebinde 1871'e kadar müdürlük yapmış bir Alman olması, bu ihtimali ayrıca teyit eder mahiyettedir.

Maarif Nezareti, 1874 Nizamnamesi meriyete girdikten (8 Nisan 1874) kısa müddet sonra (Kasım 1874'te) Nizamname'nin tadili için bir layiha hazırlamış ve bu sefer açıkça Yunanistan'ın model alındığını beyan etmiştir. Layihada dikkat çekici olan, Almanya'nın Olimpiya kazıları için

Yunanistan ile Nisan 1874'te akdettiği mukavelenin hükümlerinden de istifade olunmasıdır. "Kazılarda bulunacak eski eserlerin tamamının devletin [Yunanistan] mülkiyetinde olacağına ve araştırıcıların [Almanlar] ise eserlerin kalıplarını ve kopyalarını alabileceğine" dair hükmün benzeri layihada yer almıştır. Zikrolunan layiha kanunlaşamamışsa da 1882'de yeni Nizamname için hazırlık çalışmalarında arz edilen layihalarda benzer hüküm yine yer almıştır. Bu yönde hazırlanan ilk layihanın "başka devletlerin (*düvel-i saire*) nizamnameleri tercüme edilerek hazırlandığı" ifade olunmuştur. Son metin hazırlanırken ise Meclis-i Mahsus, bütün eski eserlerin devlete ait olması ve araştırıcının yalnızca eserin kalıplarını alabilmesi esasına atıfla, "Avrupa'da cari olan bu muamelenin Osmanlı memleketinde de tatbik olunması" istikametinde talimat vermiş ve nihayetinde 1884 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanarak meriyete girmiştir. "Avrupa'da cari olan muamele" denmesinden maksat, zikrolunan Yunan-Alman kazı antlaşmasının hükümleridir. Nizamname'de bazı hükümlerin doğrudan YEEK ile paralel olduğu görülmektedir. Ancak eski eserler üzerinde devlet mülkiyeti ve ihraç izni şartlarına dair daha sıkı bir sistemin kabul edildiği anlaşılmaktadır.

1906 tarihli *Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi* hazırlanırken Avrupa hukuklarına bir atıfta bulunulmamıştır. Zaten 1884 AAN'nin getirdiği sistem büyük ölçüde muhafaza edilmiştir. Dolayısıyla 1906 AAN'de, 1884 AAN vasıtasıyla YEEK'nin tesirinin devam ettiği görülebilir. Nizamname'deki yeni veya farklı hükümlerin ise Yunanistan'da 1899 senesinde meriyete girmiş *Arkeolojik Eserler Kanunu* (AEK) hükümleriyle mühim ölçüde benzerliği tespit edilmiştir. Fakat 1906 Nizamnamesi'nin mülkiyet ve ihraç izni rejiminin bazı cihetlerden AEK'ye göre daha devletçi olduğu görülmüştür.

Velhasıl, Osmanlı eski eserler mevzuatına Yunanistan başta olmak üzere İtalyan, Avusturya ve İspanyol hukuklarının tesirinden söz edilebilir. Üstelik Tanzimat devrindeki kanunlaştırmaların mühim bir kısmındaki gibi Avrupalı devletlerin tazyikiyle değil; bilakis onların itirazlarına rağmen "Avrupa hukuklarının" model alınması dikkat çekicidir. Yunanistan'daki kanunlar ile tatbikatın, Osmanlı İmparatorluğu'nun eski eserler mevzuatına kayda değer nispette tesir ettiği anlaşılmaktadır. O devirde Yunanistan da kendi topraklarındaki eski eserlerin yurt dışına ihracına mâni olmaya çalışan bir kaynak ülke olduğundan, benzer vaziyette bulunan ve aynı maksadı taşıyan Osmanlı Devleti'nin oradaki tanzimlerden ilham alması tabiidir. Mamafih, Yunan mevzuatı doğrudan ve bütünüyle iktibas olunmuş değildir. Osmanlı kanun koyucuları bu hükümleri, geçmiş tecrübelere, memleketin kendine mahsus ihtiyaçlarına ve önceliklerine bakarak ıslah eylemiş; ayrıca bazı orijinal hükümler de ihdas etmiştir. Hatta, Osmanlı âsâr-ı atîka nizamnameleri, eski eserlerin mülkiyeti, ihracı ve kazılar gibi hususlarda Yunan kanunlarından daha sıkı ve tahdit edici bir rejim getirmiş; bu vaziyet devrin Avrupalı meşhur arkeologları tarafından da tenkit edilmiştir. Neticede, Osmanlı Devleti'nin eski eserler hukukuna dair tanzimlerinde, hem kendi tecrübelerinden istifadeyle ihtiyaçlarını karşılama ve hem de milletlerarası gelişmelere adapte olma hususundaki kabiliyeti görülmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

I. Eski Eserler Hukukuna Dair Osmanlı Mevzuatı

Kanunname-i Arazi (7 Ramazan 1274 / 21 Nisan 1858). Düstur, I/I/165.

Ceza Kanunname-i Hümayunu (28 Zilhicce 1274 / 9 Ağustos 1858). Düstur, I/I/537.

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi. Takvim-i Vekâyi, T. 1 Zilkâde 1285 / 1 Şubat 1294 [4 Mart 1869], S. 1053.

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi (20 Safer 1291 / 8 Nisan 1874). Düstur, I/III/426.

Tembih-i Resmî (3 Recep 1291 / 16 Ağustos 1874). Düstur, I/III/431.

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin onuncu maddesi makamına kaim olmak üzere tadilen kaleme alınan fıkra-i nizamiye (3 Safer 1298 / 5 Ocak 1881). Zeyl-i Düstur, I/I/73.

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi (23 Rebîülâhir 1301 / 21 Şubat 1884). Zeyl-i Düstur, I/IV/89.

Müze-i Hümayun Nizamname-i Dahilisi (13 Ramazan 1306 / 13 Mayıs 1889). Düstur, I/VI/343.

23 Rebîülâhir 1301 tarihli Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi'nin 17. madde-i muaddelesi (7 Şaban 1322 / 17 Ekim 1904). Düstur, I/VIII/92.

Âsâr-ı Atîka Nizamnamesi (29 Safer 1324 / 24 Nisan 1906). Düstur, I/VIII/506.

Müze-i Hümayun için ebniye kalfalarıyla dülger, taşçı ve emsali esnaf ve rençber ve inşaat ve tamirat tezkirelerinden alınacak resm-i munzam hakkında irade-i seniyye (19 Cemâziyelevvel 1324 / 11 Temmuz 1906). Düstur, I/VIII/571.

Muhafaza-ı Abidat Hakkında Nizamname. Takvim-i Vekâyi, T. 1 Ramazan 1330/1 Ağustos 1328 [14 Ağustos 1912], S. 1204.

Esvâr ve Kılâ-ı Atîkadan Belediyeler ile Vilayata Terk Olunacak Yerler Hakkında Kanun-ı Muvakkat (8 Zilhicce 1331 / 8 Kasım 1913). Düstur, II/V/941.

Esvâr ve Kılâ-ı Atîkadan Belediyeler ile Vilayata Terk Olunacak Yerler Hakkında Kanun (13 Mart 1330 / 26 Mart 1914). Düstur, II/VII/195.

Topkapı Sarayı'nın Muhafazası Hakkında Nizamname. *BOA*, TS.MA.e, 1330-5 (20 Zilkâde 1334 / 18 Eylül 1916).

II. Arşiv Vesikaları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA):

- Bâb-ı Âsafî Mühimme Defterleri (A.{DVNSMHM.d...): 136-1745; 21-462; 22-171; 33-357, vr. 181, hk. 357; 51-89, vr. 26, hk. 89; 58-613; 58-741.
- Sadaret Âmedî Kalemi Evrakı (A.}AMD.): 72-1.
- Sadaret Mühimme Evrakı (A.}DVN.MHM.): 29-4.
- Sadaret Mektubi Kalemi Evrakı (A.}MKT.): 78-20; 81-51; 143-41.
- Sadaret Mühimme Kalemi Evrakı (A.}MKT.MHM.): 3-29; 21-462; 51-56; 271-24; 271-55; 433-3; 441-2; 453-38; 455-71; 465-56; 470-54; 471-11; 534-13; 763-22.
- Sadaret Meclis-i Vâlâ Evrakı (A.}MKT.MVL.): 90-79.
- Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı (A.}MKT.NZD.): 5-27; 223-73.
- Sadaret Umum Vilayat Evrakı (A.}MKT.UM..): 45-53; 102-88; 290-30; 315-33; 426-22; 436-44; 496-6.
- Sadaret Eyalât-ı Mümtaze Kalemi Kıbrıs Evrakı (A.}MTZ.KB..): 2-1.
- Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO): 6-411; 6-422; 93-6954; 121-9069; 249-18624; 808-60538; 1167-87462; 1506-112888; 2017-151269; 2352-176334; 2355-176566; 2502-187599; 2511-188258; 2534-190020; 2539-190412; 2780-208478; 2850-213741; 2945-220810; 2947-220951; 2959-221921; 2963-222187; 2968-222583; 2993-224446; 3012-225841; 3020-226476; 3063-229700; 3204-240300; 3350-251190; 3594-269520; 3639-272913; 3663-274719; 3676-275646; 3688-276594; 3751-281306; 3842-288101; 3848-288567; 3876-290633; 3928-294575; 3943-295720; 3979-298373; 4669-350120.
- Bab-ı Ali Evrak Odası Ayniyat Defterleri (BEOAYN.d..): defter no: 859, s. 278; defter no: 862, s. 42-43, kayıt no: 144; defter no: 1070, s. 166, kayıt no: 2587.
- Bab-ı Ali Evrak Odası Vilayet Gelen Giden Defterleri (BEOVGG.d..): defter no: 104, s. 400, kayıt no: 109; defter no: 104, s. 412, kayıt no: 383; defter no: 104, s. 435, kayıt no: 143; defter no: 107, s. 882, kayıt no: 110.
- Cevdet Darphane (C..DRB.): 52-2575; 63-3140.
- Cevdet Hariciye (C..HR..): 18-893; 61-3049.
- Cevdet Maarif (C..MF..): 5-221; 130-6483; 135-6722; 167-8316.

- Bab-ı Defteri İradeler (D..DRB.İ...): 4-16.
- Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı (DH.İ.UM): 5-2.
- Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı Ekleri (DH.İ.UM.EK.): 107-35.
- Dahiliye Nezareti İdare Evrakı (DH.İD..): 96-6; 129-1.
- Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayat Müdürlüğü Evrakı (DH.UMVM): 124-111.
- Dahiliye Nezareti Muhaberat ve Tensikat Müdiriyeti Evrakı (DH.EUM.MTK.): 13-12.
- Dahiliye Nezareti Kalem-i Mahsus Evrakı (DH.KMS.): 15-22.
- Dahiliye Nezareti Mektubî Kalemi (DH.MKT.): 379-7; 379-80; 409-50; 422-76; 756-7; 1073-74; 1324-2; 1569-90; 1659-82; 1934-116; 1947-112; 2031-85; 2034-5; 2106-29; 2167-44; 2197-1; 2210-21; 2222-77; 2264-88; 2288-87; 2703-105.
- Dahiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye İdaresi Evrakı (DH.MUİ.): 70-13; 86-3; 88-46; 146-50.
- Hatt-ı Hümayun (HAT): 237-13169; 260-15015; 1271-49239-F, 1271-49239-H, 1271-49239-E; 1277-49548; 1277-49548-A; 1277-49548-B; 1342-52434.
- Hariciye Nezareti İstanbul Murahhaslığı Evrakı (HR.İM..): 63-62; 139-75.
- Hariciye Nezareti İdare Evrakı (HR.İD..): 1444-10; 1444-11; 1444-14; 1444-26; 1444-28; 1444-32; 1444-33; 1444-42; 1445-1; 1445-2; 1445-3; 1445-8; 1445-10; 1445-11; 1445-12; 1445-13; 1445-24; 1445-25; 1445-31; 1445-32; 1445-58; 1445-60; 1908-41.
- Hariciye Nezareti Mektubî Kalemi Evrakı (HR.MKT.): 38-1; 47-59; 65-41; 87-11; 115-71; 116-80; 131-61; 135-41; 139-16; 156-70; 166-58; 198-64; 234-68; 238-7; 238-33; 287-24; 288-96; 358-34; 401-24; 443-65; 462-13; 525-47; 532-40; 550-19; 561-42; 601-29; 668-24; 672-79; 673-16; 707-72; 717-79; 737-53; 767-56; 777-73; 779-28; 779-73; 784-19; 784-82; 789-75; 793-73; 823-57; 824-36; 829-60; 831-27; 831-43; 840-49; 853-11; 854-41; 865-16; 873-77; 877-88; 888-51; 891-91; 891-100; 900-37.
- Hariciye Nezareti Londra Sefareti (HR.SFR.3...): 194-8.
- Hariciye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı (HR.SYS.): 2636-2; 2931-40; 2931-72; 2931-74; 2950-100.
- Hariciye Nezareti, Tahrirat Kalemi (HR.TH..): 3-82; 10-46; 12-37; 17-22; 51-15; 131-27; 246-33; 264-38; 301-33.
- Hariciye Nezareti Tercüme Odası Evrakı (HR.TO..): 116-12; 148-15; 194-69; 205-70; 219-65; 277-55; 525-84.
- İrade Dahiliye (İ..DH..): 105-5274; 150-7791; 155-8060; 158-8207; 163-8520; 257-15845; 263-16351; 271-16924; 368-24347; 372-24654; 665-46333; 670-46664; 678-47250; 739-60502; 775-63078; 790-64152; 812-65565; 812-65570; 827-66658; 833-67007; 835-67168; 857-68667; 950-75171; 1081-84805; 1124-87882; 1274-100206; 1274-100238; 1410-26.
- İrade Hariciye (İ..HR..): 25-1189; 26-1194; 31-1406; 72-3480; 100-4906; 103-5052; 156-8335; 158-8446; 171-9254; 191-10714; 236-14019; 236-14022; 238-14160; 245-14556; 247-14672; 248-14773; 250-14863; 255-15180; 261-15612; 278-17050; 284-17678; 402-54; 406-29; 413-19.
- İrade Hususi (İ..HUS.): 8-35; 33-66; 48-71; 53-37; 56-74; 57-4; 59-34; 59-74; 63-70; 74-42; 77-67; 77-130; 81-23; 81-37; 81-109; 87-114; 96-103; 103-102; 106-88; 116-26; 131-42; 134-18; 140-23; 140-93; 148-52; 149-31; 152-73.
- İrade Kanun ve Nizamat (İ..KAN.): 4-17.
- İrade Maarif (İ..MF..): 1-34; 2-16; 2-24; 2-46; 3-26; 4-10; 5-37; 5-91; 6-6; 7-34; 7-49; 8-10; 9-13; 9-37; 10-18; 10-19; 10-27; 10-64; 12-14; 12-27; 12-33; 12-61.
- İrade Meclis-i Mahsus (İ..MMS.): 53-2348; 63-2953; 68-3189; 78-3401; 85-3683; 93-3911; 105-4464.
- İrade Mesail-i Mühimme (İ..MSM.): 17-387; 68-1987.
- İrade Meclis-i Vâlâ (İ..MVL.): 176-5255; 199-6220; 232-8023; 303-12400; 308 12755; 377-16538; 449-0022; 487-22064; 497-22489.
- İrade Rüsumat (İ..RSM.): 23-9.
- İrade Şura-yı Devlet (İ..ŞD..): 11-547; 23-986; 28-1303; 207-14.
- Maarif Nezareti Tedrisat-ı İbtidaiyye Kalemi (MF.İBT.): 281-52.
- Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF.MKT.): 1-6; 3-26; 6-96; 7-59; 7-92; 17-45; 17-47; 17-59; 17-70; 17-76; 17-92; 17-93; 17-98; 17-99; 17-109; 17-123; 17-124; 17-131; 17-132; 17-143; 17-152; 17-156; 17-182; 17-188; 17-189; 17-204; 18-26; 18-33; 18-72; 18-76; 18-77; 18-79; 18-81; 18-82; 18-86; 18-89; 18-94; 18-97; 18-101; 18-105; 18-144; 18-147; 18-148; 18-153; 18-154; 18-156; 19-51; 19-81; 20-25; 20-105; 20-134; 20-174; 21-21; 21-143; 22-6; 22-38; 22-46; 22-47; 22-108; 22-135; 23-56; 24-21; 24-71; 24-79; 25-43; 25-52; 25-66; 25-112; 25-160; 26-66; 26-134; 26-141; 26-153; 27-170; 27-171; 28-25; 28-70; 28-174; 29-133; 29-134; 30-35; 30-136; 30-168; 30-171; 30-175; 30-176; 30-178; 31-22; 31-108; 32-51; 32-52; 32-56; 32-58; 32-66; 32-68; 32-73; 32-74; 32-82; 32-91; 32-95; 32-128; 32-162; 32-183; 33-9; 33-80; 33-103; 34-3; 34-7; 34-8; 34-10; 34-24; 34-30; 34-33; 34-40; 34-46; 34-48; 34-53; 34-54; 34-57; 34-107; 35-8; 35-135; 37-39; 37-116; 38-28; 38-43; 38-60; 38-103; 39-44; 39-55; 39-123; 39-132; 40-30; 40-68; 41-18; 41-83; 41-86; 41-113; 43-79; 43-110; 44-2; 44-70; 45-5; 45-48; 45-55; 46-32; 46-54; 46-113; 47-126; 48-49; 48-119; 49-13; 49-18; 49-51; 50-43; 51-1; 51-16; 51-141; 51-157; 51-187; 53-28; 53-34; 53-36; 53-37; 53-42; 53-119; 53-132; 54-74; 54-89; 54-94; 55-29; 55-97; 55-104; 56-101; 56-107; 57-74; 57-148; 57-156; 57-157; 57-160; 58-24; 58-46; 58-56; 58-63; 60-9; 61-79; 61-80; 61-84; 62-94; 62-155; 63-158; 64-37; 64-82; 74-146; 75-3; 75-94; 76-8; 76-69; 76-75; 77-22; 77-24; 77-45; 77-59; 77-60; 77-69; 77-72; 77-84; 78-6; 78-7; 78-10; 78-15; 78-17; 78-26; 78-30; 78-48; 78-50; 78-57; 79-1; 79-10; 79-79; 80-31; 80-72; 80-117; 82-49; 87-57; 88-52; 91-80; 92-39; 96-122; 97-4; 97-5; 97-34; 97-52; 97-91; 97-122; 97-139; 98-31; 99-7; 99-14; 99-22; 99-55; 99-77; 102-106; 103-127; 104-85; 119-90; 120-92; 125-28; 127-67; 128-43; 131-75; 133-65; 148-129; 149-119; 151-140; 154-34; 155-143; 180-122; 181-31; 185-57; 187-6; 189-80; 189-83; 189-183; 192-138; 193-12; 200-25; 218-6; 222-42; 257-24; 276-59; 325-37; 350-3; 351-11; 408-3; 440-63; 441-35; 454-2; 509-

15; 524-12; 532-11; 561-40; 567-17; 578-20; 597-48; 601-9; 607-29; 620-34; 625-15; 648-52; 660-24; 686-3; 704-29; 787-6; 796-46; 822-65; 825-93; 840-42; 905-51; 908-6; 928-57; 933-14; 936-33; 974-68; 982-73; 996-35; 1023-28; 1045-69; 1059-44; 1065-79; 1075-55; 1085-41; 1085-64; 1089-34; 1089-35; 1091-70; 1096-58; 1126-51; 1128-3; 1135-8; 1137-30; 1138-16; 1148-60; 1154-58; 1154-67; 1155-29; 1156-37; 1165-12; 1165-48; 1165-54; 1165-84; 1167-7; 1169-21; 1169-41; 1172-9; 1173-12; 1174-34; 1178-10; 1190-44; 1227-111; 1227-118; 1228-124; 1241-24.

- Maliye Nezareti Evrak-ı Emiriye Müdüriyeti Evrakı (ML.EEM.): 816-16.
- Müze-i Hümayun Müdüriyeti Arkeoloji Müzesi Evrakı (MÜZ..ARK..): 15-1; 15-6; 19-105; 20-78; 35-7; 39-60; 47-103; 51-16; 51-37; 60-94; 89-30; 93-13; 93-18; 93-22; 93-25.
- Meclis-i Vükela Mazbataları (MV.): 13-23; 22-59; 23-34; 36-57; 64-65; 76-108; 131-9; 148-66; 212-115; 239-22.
- Meclis-i Vâlâ Evrakı (MVL): 51-36; 605-19; 607-118; 687-5; 960-41; 979-23.
- Şura-yı Devlet Evrakı (ŞD.): 126-4; 205-24; 206-23; 206-42; 206-48; 207-1; 207-5; 207-14; 207-15; 207-16; 207-17; 207-21; 207-28; 207-29; 207-30; 207-34; 207-41; 207-45; 208-25; 209-16; 212-18; 212-59; 215-13; 216-1; 217-21; 218-28; 218-33; 220-70; 227-16; 597-50; 696-37; 2379-65; 2406-25; 2407-6; 2422-11; 2463-23; 2852-86; 2853-72; 2875-46; 2878-10; 3075-72.
- Rumeli Müfettişliği Makamat Evrakı (TFR.I..MKM.): 7-632.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TS.MA.e): 1205-56; 1330-5; 1378-25; 1410-14; 1410-28; 1410-30; 1410-50; 1410-58; 1410-66; 1426-21; 1426-22; 1426-29; 1426-36; 1426-44; 1426-79; 1426-87; 1426-96; 1426-100; 1426-118.
- Yıldız Sadaret Hususi Maruzat Evrakı (Y..A...HUS.): 162-38; 162-45; 355-83; 363-150; 379-53; 404-23; 407-24; 485-73; 505-35.
- Yıldız Mütenevvi Maruzat Evrakı (Y..MTV.): 26-69; 37-90; 70-62; 96-12; 107-10.
- Yıldız Perakende Evrakı Askeri Maruzat (Y..PRK.ASK.): 248-124.
- Yıldız Perakende Evrakı Arzuhal Jurnal (Y..PRK.AZJ.): 2-21; 7-17; 8-84.
- Yıldız Perakende Umum Vilayet Evrakı (Y..PRK.UM..): 4-48; 6-125.
- Yıldız Perakende Evrakı Başkitabet Dairesi Maruzatı (Y..PRK.BŞK.): 52-30.
- Yıldız Perakende Evrakı Evrakı Name-i Hümayunlar (Y..PRK.NMH.): 8-73.
- Yıldız Sadaret Resmi Evrakı (Y.A.RES.): 19-55; 66-21; 90-69; 108-76; 135-15; 147-16.
- Zabtiye Nezareti Evrakı (ZB.): 66-35; 340-99.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA): 30-18-1-1, 30-63-14, 24.10.1928; 30-18-1-2, 37-49-1, 28.6.1933; 30-18-1-2, 49-79-6, 24.11.1934.

British Museum Central Archives, Original Papers Volume 27, May-June 1873, CE 4/130: Letter from Kostaki Musurus Pasha, Ambassador at the Imperial Ottoman Embassy in London, to John Winter Jones, Secretary of the British Museum, dated 2 June 1873, P. No. 2393.

Centre des archives diplomatiques de Nantes: Ambassade de France à Constantinople, Série A, « Collection Saint-Priest », 166PO/A/261-10, kayıt no: 12, 25.

III. Kadı Sicilleri

Erdemci, Cüneyt. *417/1 Numaralı Siirt Şer'iyye Sicilinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*. Siirt: Siirt Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 58 Kısmet-i Askeriye Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1109-1110 / M. 1698-1699). / proje yönetmeni M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Rasim Erol – Sabri Atay – Nedim Pakırdağ, kontrol eden M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş., 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri 99 İstanbul Mahkemesi 334 Numaralı Sicil (H. 1280-1329 / M. 1863-1911). proje yönetmeni M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz, çeviri yazı / mukabele Rasim Erol - Sabri Atay, Arapça çeviri Mehmet Akman, kontrol eden M. Âkif Aydın - Mehmet Akman - Feridun M. Emecen - İdris Bostan - Mehmet İpşirli. İstanbul: Kültür AŞ, 2019.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 49 Numaralı Sicil (H. 1054 / M. 1644). haz. Ayşe Seyyide Adıgüzel - Zeynep Trabzonlu, Arapça metin Tahsin Özcan, kontrol eden Tahsin Özcan, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havass-ı Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M. 1670 - 1671). haz. Talip Mert - Rıfat Günalan, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Mustafa Oğuz, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2011.

İstanbul Kadı Sicilleri Rumeli Sadâreti Mahkemesi 21 Numaralı Sicil (H. 1002-1003 / M. 1594-1595). haz. Rasim Erol - Hüseyin Kılıç, Arapça metin Mehmet Akman, kontrol eden Fikret Sarıcaoğlu, proje yönetmeni M. Âkif Aydın, ed. Coşkun Yılmaz. İstanbul: İSAM, 2011.

Kalaycı, İsmail. *10 Numaralı Sivrihisar Kadı Sicili Çeviri Yazısı ve Tahlili*. Eskişehir: Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Kuş, Yusuf. *222/2 Numaralı Urfa Şer'iyye Sicili'nin (H. 1309/M. 1891-1892) Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Muslu, Müzeyyen. *193 Numaralı Isparta Şer'iyye Siciline Göre Isparta'nın Sosyo-Ekonomik Durumu (H.1290 1291/M.1873-1875) ve Transkripsiyonu*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Sert, Abdulbaki. *213 Numaralı Urfa Şer'İyye Sicilinin (H. 1290-1292/M.1873-1875) 1-174 Sayfaları Arası Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

IV. Diğer Kaynaklar ve Literatür

"Antiquités Égyptiennes". *Bulletin de la Sociéte de Géographie* 5/2 (1836), 65-70.

"Extrait Du Moniteur du Caire, no 592 (20 rebi us-sani 1251 de l'hégire)". *Nouveau Journal Asiatique* 16 (1835), 474-482.

"Milli Saraylarda eşya hakkında (5/113)". *TBMM Tutanak Dergisi*. Dönem: VIII, C. 23, Birleşim 32, s. 240.

"Osmanlı Müzesinin Suret-i Tesisi". *Servet-i Fünûn* 38/984 (01 Nisan 1326), 347-350.

1325 Sene-i Hicriyesine Mahsus Musul Vilayeti Salname-i Resmîsidir. Musul: Musul Vilayeti Matbaası, h. 1325.

Adair, Sir Robert. *The Negotiations for the Peace of the Dardanelles: In 1808-9*. 2 Cilt. Londra: Longman, Brown, Green, and Longmans, 1845.

Adlercreutz, Thomas. "The Royal Placat of 1666: Briefly About Background and Further Importance". *Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance Between Laws and Values*. 6-15. International conference Niguliste Museum Tallinn, Estonia Conference proceedings. ICLAFI, ICOMOS Estonia, 2016.

Aguirrezabal Orcajada, María. *Una historia de la tutela del patrimonio cultural*. Universidad del País Vasco, Lisans Tezi, 2015.

Ahmad, Anis. "el-İslâm ve't-Turâsu's-Sakâfî". *A'mâlu Nedveti'd-Devha li'l-Ulemâ Havle'l-İslâmi ve't-Turâsi's-Sakâfî ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne'l-Evvel 2001*. 44-45. Ed-Devha, Katar: UNESCO, 2005.

Ahmed Cevdet Paşa. *Tezâkir: 40-Tetimme*. ed. Cavid Baysun. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 3. Baskı, 1991.

Ahmed Nevfel, Ahmed Halid. *Himâyetu'l-Âsâr fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. Gazze, Filistin: Gazze İslam Üniversitesi Şeriat ve Hukuk Fakültesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Akçura, Necva. "Türkiye ve Eski Eserler" 10/8 (1972), 39-42.

Akgün, Muhammed Raşit. "İslam Hukukunda Kültür Varlıklarının Korunması ve Heykellerin Yıkılması Meselesi". *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi* 29/2 (2023), 1093-1121.

Akgün, Muhammed Raşit. "Osmanlı Hukukunda Definelerin Mülkiyeti ve Vergilendirilmesi". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 13-14 (2012), 59-81.

Akgün, Muhammed Raşit. *Önceki Hukukumuzda Definelerin Hukukî Statüsü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Akgündüz, Ahmed. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, Gözden geçirilmiş 3. Baskı, 2013.

Akgündüz, Ahmed. *İslâm ve Osmanlı Hukûku Külliyatı Birinci Cild: Kamu Hukuku (Anayasa-İdare-Ceza-Usul-Vergi-Devletler Umumî)*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

Akgündüz, Ahmed. "1274/1858 Tarihli Osmanlı Ceza Kanunnamesinin Hukuki Kaynakları, Tatbik Şekli ve Men'-i İrtikâb Kanunnamesi". *BELLETEN* 51/199 (1987), 153-192.

Akgündüz, Ahmed. "Eski Hukukumuzda Vakıf Malların Tamiri ve Muhafazası". *Vakıf Haftası Dergisi* 11 (1994), 115-122.

Akın, Nur. "Osman Hamdi Bey, Asar-ı Atîka Nizamnamesi ve Dönemin Koruma Anlayışı Üzerine". 233-239. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

Akman, Mehmet. "Kilise ve Havraların İslâm-Osmanlı Hukuk Tarihindeki Yeri". *İlam Araştırma Dergisi* I/2 (1996), 133-144.

Akozan, Feridun. *Türkiye'de Tarîhî Anıtları Koruma Teşkilâtı ve Kanunlar*. İstanbul: Devlet Güzel Sanatlar Akademisi Yayını, 1977.

Akyıldız, Ali. "Mâbeyn-i Hümâyun". *İslâm Ansiklopedisi*. 27/283-286. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Alanyurt, Uğur. “Türkiye’de Koruma ve Onarım Üzerine Analiz”. *MASROP E-Dergi* 4 (2009), 19-55.

Ali Haydar Efendi. *Şerh-i Cedid li-Kanuni’l-Arazi*. İstanbul: Matbaa-i Saffed Enver, h. 1311.

Ali Haydar Efendi. *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*. İstanbul: Matbaa-i Tevsi-i Tıbaat, 3. Baskı, h. 1330.

Ali Haydar Efendi. *Tertîbu’s-Sunûf fî Ahkâmi’l-Vukûf*. ed. Ekrem Abdulcebbâr - Muhammed Ahmed. Müessesetu’r-Reyyân, ts.

Ali Haydar Midhat. *Hâtıralarım (1872-1946)*. İstanbul: Mithat Akçit Yayını, 1946.

Alshehaby, Fatimah. “Cultural Heritage Protection in Islamic Tradition”. *International Journal of Cultural Property* 27/3 (2020), 291-322.

Altar, Cevad Memduh. *Sanatın Işığında 78 Yıl*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1. Baskı, 2019.

Altınay, Ahmet Refik. *Hicri On İkinci Asırda Istanbul Hayatı (1100-1200)*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1988.

Altınay, Ahmet Refik. *On Altıncı Asırda Istanbul Hayatı (1553-1591)*. İstanbul: Devlet Basımevi, 2. Baskı, 1935.

Anderson, Benjamin. “‘An Alternative Discourse’: Local Interpreters of Antiquities in the Ottoman Empire”. *Journal of Field Archaeology* 40/4 (2015), 450-460.

Ar, Bilge. “Aya İrini’de Dârü’l-Esliha Düzenlemesi”. *İstanbul Araştırmaları Yıllığı* 3 (2014), 1-8.

Arat, Reşit Rahmetî. “Eski Türk Hukuk Vesikaları”. *Türkler*. 2/907-928. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Arık, Remzi Oğuz. *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*. İstanbul: Millî Eğitim Basımevi, 1953.

Arianna, Visconti. “The Reform of Italian Law on Cultural Property Export and Its Implications for the ‘Definitional Debate’: Closing the Gap with the European Union Approach or Cosmetics? Some Systemic Considerations from a Criminal Law Perspective”. *Santander Art and Culture Law Review* 2/5 (2019), 159-186.

Arsal, Sadri Maksudi. *Türk Tarihi ve Hukuk*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 1947.

Arseven, Celal Esad. *Fransızcadan Türkçeye Türkçeden Fransızcaya Sanat Kâmusu*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1340–1921.

Arseven, Celal Esad. *Sanat Ansiklopedisi*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı, 1975.

Asan, Hakan. “Diyarbakır Vilayeti’nde Âsâr-ı Atîka Bilincinin Gelişimi: Müze-i Hümâyun Fahrî Memuru Natık Efendi ve Faaliyetleri”. *Belgi Dergisi* 24 (2022), 399-429.

Âsâr-ı Atîka Kanunu Layihası. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1921.

el-Askalânî, İbn Hacer. *ed-Dirâye fî Tahrîci Ehâdîsi’l-Hidâye*. ed. Abdullah Hâşim el-Yemânî el-Medenî. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, ts.

el-Askalânî, İbn Hacer. *Fethu’l-Bârî*. ed. Muhammed Fuâd Abdulbâkî. 13 Cilt. Beyrut: Dârü’l-Ma’rife, h. 1379.

Aslan, Rüstem. “Atina’da Ne Oldu? ‘Priamos Hazineleri’ ve Osmanli Devleti’nin Tutumu”. *Gastroia: Journal of Gastronomy And Travel Research* 3/1 (2019), 1-16.

Ata, Meltem Begüm Saatçı. “Müze-i Hümâyun Müdürü Dr. Philipp Anton Dethier’nin Osmanli Maarif Nazırları Dönemindeki (1872-1881) Faaliyetleri Üzerine Bir Değerlendirme”. *Belgi Dergisi* 21 (2021), 459-482.

Atasoy, Samed. “Tanzimat Dönemi Osmanlı Kanunlaştırma Usulü ve Meclislerin Rolü (1838-1876)”. *Süleyman Demirel Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10/2 (2020), 245-274.

Atasoy, Sümer. “Türkiye’de Müzecilik”. *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 6/1458-1471. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Âtıf Bey. *Arazi Kanunnâmesi Şerhi*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, h. 1319.

Atlıman, Selin Adile. *Museological and Archaeological Studies in the Ottoman Empire During The Westernization Process in The 19th Century*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Graduate School of Social Sciences, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Auduc, Arlette. “L’héritage: la protection dans le courant du XIXe siècle”. *1913 Genèse d’une loi sur les monuments historiques*. 32-46. Paris: La Documentation française, 2013.

Avcı, Remzi - Akman, Ekrem. “Bir Arkeolojik Kazının Aslında Söylemedikleri: Tel Halef’te Osmanlı Bürokrasinin Çaresizliği”. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 30 (2022), 204-225.

Aydın, Hilmi. “Topkapı Sarayı Müzesi”. *İslâm Ansiklopedisi*. 41/261-263. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2012.

Aydın, M. Âkif. *Osmanlı Hukuku: Devlet-i Aliyye’nin Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2020.

Aydın, M. Âkif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta, Gözden Geçirilmiş 17. Baskı, 2020.

Aydın, M. Âkif. “Bir Hukukçu Olarak Ahmed Cevdet Paşa”. *Ahmet Cevdet Paşa Semineri 27-28 Mayıs 1985 Bildiriler*. 21-39. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1986.

Aydın, M. Âkif. "Hukukta Batılılaşma". *Osmanlı Devleti'nde Hukuk ve Adalet*. İstanbul: Klasik, 2. Baskı, 2017.

Aydın, Remzi. "Koruma ve Yağma: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerine Göre Sivas'taki Selçuklu Eserlerinin Durumu". *Akdeniz Sanat* 13 (2019), 663-678.

Aykurt, Çetin. "Bir Osmanlı Bürokratı: Mehmed Esad Safvet Paşa (1815-1883)". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 9/28 (2021), 353-362.

Aynî, Bedreddin. *el-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye*. ed. Eymen Sâlih Şa'bân. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.

Aytekin, Osman. "Nizamnameler Işığında Eski Eser Kaçakçılığının Anadolu'daki Tarihi Serüveni". *Yeni Türkiye* 43 (2002), 663-672.

Barkan, Ömer Lütfi. *Süleymaniye Cami ve İmareti İnşaatı (1550-1557) II. Cilt İnşaata ait Emir ve Fermanlar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1979.

Barnett, Richard David. *Sculptures from the North Palace of Ashurbanipal at Nineveh (668-627 Bc)*. Londra: British Museum Publications, 1976.

Baron de Tott, François. *Mémoires du Baron de Tott, Sur Les Turcs et Les Tartares*. Amsterdam, 1784.

Başgil, Ali Fuat. "Türkiye Teşkilât Hukukunda Nizamname Mefhumu ve Nizamnamelerin Mahiyeti ve Tâbi Olduğu Hukukî Rejim". *Tedris Hayatının Otuzuncu Yıl Dönümü Hatırası Olmak Üzere Üniversite Rektörü ve Hukuk Fakültesi Profesörü Cemil Bilsel'e Armağan*. 17-100. İstanbul: Kenan Basımevi, 1939.

Bayrakdar, Bayram, Bülent Kucak, Irmak Karabulut, İzzet Ege ve Murat Öcal. "Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Bergama Zeus Sunağı'nin Berlin'e Götürülüşü Hakkında Bazı Düşünceler". *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 17/34 (2017), 43-67.

Bayraktar, Kaya. "Arkeolog, Bankacı, Casus, Sefir: Austen Henry Layard ve Osmanlı Coğrafyası". *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 12/1 (2011), 281-301.

Bayraktaroğlu, Suzan. "Vakıfların ve Vakıf Eserlerinin Müzeciliğimizdeki Önemi ve Vakıf Müzeleri". *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)*. 59-76. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.

Bayram, Sadi. "Topkapı Sarayı Mücevherleri Satışa Sunuldu mu?", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi* 67/399 (2020), 20-23.

Bentwich, Norman. "The Antiquities Law of Palestine". *Journal of Comparative Legislation and International Law* 6/4 (1924), 251-254.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûk-i İslâmiyye ve Istılâhât-ı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Ravza Yayınları, 2. Baskı, 2018.

Blanchet, A. - Grueber, H. A. "Treasure-Trove, Its Ancient and Modern Laws". *The Numismatic Chronicle and Journal of the Numismatic Society* 2 (1902), 148-175.

Botta, Paul-Émile. *Monument de Ninive*. Paris: Imprimerie Nationale, 1850.

Boustany, Joumana. *Cultural Heritage in France*. Research Report. Université Gustave Eiffel, 2019. Université Gustave Eiffel.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. "Darphane Defterlerı Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766 – 1802)". *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 23/47 (Bahar 2022), 345-384.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. "Napolyon'un Mısır'ı İşgali Sonrasında Fransız Mallarına El Konulması: Yeni Tespit ve Değerlendirmeler". *Mehmet Genç Anısına Osmanlı İktisat Tarihi Çalışmaları - I*. 461-472. İstanbul: Güngören Belediyesi Yayınları, 2023.

Bramsen, John. *Letters of a Prussian Traveller; Descriptive of a Tour*. Londra: Henry Colburn, Conduit Street, 1818.

de Bruijn, Cornelis. *Voyage au Levant*. Delft: Henri de Kroonevelt, 1700.

Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *Sahih-i Buhârî*.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfü'l-kınâ an (metn)i'l-İknâ'*. ed. Hilal Musaylihî Mustafa Hilal. Riyad: Mektebetu'n-Nasri'l-Hadîse, 1968.

Bursalı, Osman Safa. *Ebedi Fakat Tamire Muhtaç: Osmanlı Hukukunda Vakıf Malın Tamiri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Busbecq, Ogier Ghiselin de. *Türkiye'yi Böyle Gördüm*. ed. Aysel Kurutluoğlu. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1974.

Caferoğlu, Ahmet. *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1968.

Campos, Georges. *Protection des monuments et oeuvres d'art en Italie, en France et en Egypte: Historique des législations Italienne et Française.* Lyon: Bosc frères, M. & L. Riou, 1935.

Can, Nurettin. *Eski Eserler ve Müzelerle İlgili Kanun Nizamname ve Emirler*. Ankara: Mill Eğitim Bakanlığı, 1948.

Cerîde-i Havâdis. Sayı: 1037, 18 Şevval 1277.

Cerîde-i Havâdis. Sayı: 786, 19 Şaban 1272.

Cerîde-i Havâdis. Sayı: 974, 29 Şevval 1272.

Cesnola, General Louis Palma di. *Cyprus: Its Ancient Cities, Tombs, and Temples*. Londra: John Murray, Albemarle Street, 1877.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *el-Fusûl fi'l-Usûl*. Kuveyt: Vizâretü'l-Evkâfi'l-Kuveytiyye, 2. Baskı, 1993.

Ceylan, Ayhan. *Osmanlı Taşra İdarî Tarzı Olarak Eyâlet-i Mümtâze ve Mısır Uygulaması*. İstanbul: Kitabevi, 2014.

Ceylan, Ayhan. "Osmanlı Döneminde Mısır'da Hukukî Modernleşme (XIX. Yüzyıl)". *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları* 5 (2008), 65-86.

Cezar, Mustafa - Sertoğlu, Midhat. *Mufassal Osmanlı Tarihi*. İstanbul: Güven Yayınevi, 1972.

Cezar, Mustafa. *Sanatta Batı'ya Açılış ve Osman Hamdi*. İstanbul: Erol Kerim Aksoy Vakfı Yayınları, 1995.

Cezîrî, Abdurrahman b. Muhammed. *el-Fıkh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2003.

Challamel, Jules. *Loi du 30 mars 1887 sur la conservation des monuments historiques et des objets d'art : étude de législation comparée*. Paris: F. Pichon, 1888.

Champollion, Jean-François. *Lettres écrites d'Egypte et de Nubie, en 1828 et 1829, par Champollion le jeune*. Paris: Firmin Didot Freres, 1833.

Cin, Halil - Akgündüz, Ahmed. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2017.

Cin, Halil - Akyılmaz, Gül. *Türk Hukuk Tarihi*. Konya: Sayram Yayınları, 9. Baskı, 2017.

Clarke, Edward Daniel. *Testimonies Respecting the Statue of Ceres*. Cambridge: Francis Hodson, 1803.

Clarke, Edward Daniel. *Travels in Various Countries of Europe, Asia and Africa*. Londra: T. Cadell and W. Davies, 4. Baskı, 1817.

Clarke, Joseph Thacher. *Report on the Investigations at Assos, 1882, 1883, Part I*. New York: Macmillan Company, 1898.

Cockerell, Samuel Pepys (ed.). *Travels in Southern Europe and the Levant, 1810-1817: The Journal of C. R. Cockerell, R. A.* Londra: Longmans, Green, and Co., 1903.

Coşkun, Yahya. *Esir Şehirlerin Eserleri: Anadolu'nun İşgalinde Eski Eser Kaçakçılığı (1918-1923)*. İstanbul: Kronik Kitap, 2024.

Coşkun, Yahya. "Hars Müdüriyeti: İşgalden İstiklale Müzecilik ve Arkeoloji". *Bir İdealin Peşinde Atatürk ve Alaca Höyük*. 1-12. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2023.

Craven, Elizabeth. *1786'da Türkiye*. çev. Reşat Ekrem Koçu. İstanbul: Çığır Kitabevi, 1939..

Cuno, James. *Who Owns Antiquity?: Museums and the Battle Over Our Ancient Heritage*. Princeton: Princeton University Press, 4. Baskı, 2011.

Çakmak, Biray. "Osmanlı Taşrasında Âsâr-ı Atîka Bilincinin Gelişimi: Gediz Kazasında Bulunan Eski Eserler". *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi* 30 (2019), 169-188.

Çal, Halit. "Müzeler ve Kazılar". *Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü: Atatürk Dönemi 1920-1938*. ed. Osman Horata. 3/1301-1310. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2009.

Çal, Halit. "Osmanlı Devletinde Âsâr-ı Atîka Nizamnâmeleri". *Vakıflar Dergisi* XXVI (1997), 391-400.

Çal, Halit. "Osmanlı'dan Cumhuriyete Eski Eserler Kanunları". *Prof. Dr. Kazım Yaşar Kopraman'a Armağan*. 234-270. Ankara, 2005.

Çal, Halit. "Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Müzeler". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 14 (2009), 315-334.

Çal, Halit. "Türkiye'de Cumhuriyet Devri Taşınmaz Eski Eser Tahribatı ve Sebepleri". *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 34/1-2 (1990), 353-378.

Çatalcalı Ali Efendi. *Fetâvâ-yı Ali Efendi*. Ankara: T.B.M.M. Kütüphanesi, Raf No: 1005, KK-4/a.

Çelik, Cemil. "The American Consul Cesnola Brothers and the Fate of Antiquities in Ottoman Cyprus". *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 22 (2021), 265-296.

Çelik, Cemil. "Was There Antiquities Law and Regulations Before the Âsâr-ı Atîka Nizâmnâme of 1869?" *Genel Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi* 4/7 (2022), 167-188.

Çelik, Zeynep. *About Antiquities: Politics of Archaeology in the Ottoman Empire*. Austin: University of Texas Press, 2016.

Çelik, Zeynep. "Defining Empire's Patrimony: Late Ottoman Perceptions of Antiquities". *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem. 443-478. İstanbul: SALT, 2011.

Çolak, Nusret İlker. *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2011.

Dalman, Gustaf. "The Search for the Temple Treasure at Jerusalem". *Palestine Exploration Quarterly* 44/1 (1912), 35-39.

Danişmend, İsmail Hâmi. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi M. 1258-1512 H. 656-918*. İstanbul: Türkiye Yayınevi, 1971.

ed-Dâûk, Adnân. "Tedmur: Âsimetu Zenûbya ve Memleketu'z-Zuba'". *el-Faysal* 19 (1978), 43-55.

Dethier, Philipp Anton. "Annexe du Bulletin scientifique. Histoire du Musée central ottoman de Stamboul et son programme". *Etudes archeologiques (Oeuvre posthume)*. 165-167. İstanbul, 1881.

Di Paolo, Silvana. "From Italy to Cyprus and back again. Completed research and ongoing projects". *Cahiers du Centre d'Études Chypriotes* 42 (2012), 377-398.

Doğan, İsmail - Usta, Zerrin. *Eski Uygur Türkçesi Söz Varlığı*. Ankara: Altınpost Yayınları, 2014.

Doğançay, Sungur. "Amerika Konsolosu Cesnola'nın Kıbrıs'taki Arkeolojik Çalışmaları". *Gaziantep University Journal of Social Sciences* 21/3 (2022), 1680-1698.

Doğançay, Sungur. "Fransız Konsolosu Sarzec'in Tello Kazıları". *Tarih Araştırmaları (Osmanlı Tarihi, Kurumlar, Ermeni İsyanları ve Milli Mücadele Dönemi) Prof. Dr. Ahmet EYİCİL'E Armağan*. 203-223. Ankara: Sonçağ Yayıncılık, 2022.

Doğançay, Sungur. "Hürmüz Rassam'ın Ninova ve Babil'deki Arkeolojik Keşifleri". *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 28 (2021), 256-275.

Dokuman, Öz. "Hz. İsa'nın Gerildiği Haç'ın Çemberlitaş'ın Altında Olduğuna Dair Deliller Kuvvetleniyor". *Hayat Tarih Mecmuası* 1/5 (Haziran 1968), 5-9.

Donkow, Izabella. "The Ephesus Excavations 1863–1874, in the Light of the Ottoman Legislation on Antiquities". *Anatolian Studies* 54 (2004), 109-117.

Dönmez, Oğuz. "Türkiye'de Eski Eserler Hukuku". *Ankara Barosu Dergisi* 3 (1985), 434-466.

Duggan, Terrance Michael Patrick. "On Early Antiquarians in Asia Minor to the Start of the 19th Century". *Gephyra* 17 (15 Mayıs 2019), 115-167.

Dumont, Albert. "Le Musée Sainte-Irène à Constantinople Antiquités Grecques, Gréco-Romaines et Byzantines". *Revue Archéologique* 18 (1868), 237-263.

Duqeil, Hussein. "Egyptian Antiquities & Legalization of Smuggling". *EIPSS Society Studies*, 1-9.

Easton, D. F. "Priam's Gold: the Full Story". *Anatolian Studies* 44 (1994), 221-243.

Ebcioğlu, İsmet. "Türkiye'den Batı Ülkelerine Götürülen Arkeolojik Eserler". *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. 1/76-80. İstanbul: İletişim Yayınları, 1983.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen.*

Ebû Ubeyd, Kâsım b. Sellâm. *Kitâbu'l-Emvâl*. Riyad: Dârü'l-Fadîle, 2007.

Ebussuûd Efendi. *Ma'rûzât*. ed. Pehlul Düzenli. İstanbul: Klasik, 2013.

Ebu'l-İz, Emced - Ebu's-Suud, Lüey. "The Palestinian Tangible Cultural Heritage Law of the Year 2018". *Minberu't-Turâsi'l-Eserî* 8 (2020), 1-34.

Eisner, Robert. *Travelers to an Antique Land*. The University of Michigan Press, 2002.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle'den Düsturlar*. İstanbul: IQ Kültür Sanat, 9. Baskı, 2021.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Dinî Lügat İzahlı Misalli Metinlerle*. İstanbul: Arı Sanat, 2018.

Ekinci, Ekrem Buğra. *İslâm Hukuku: Umûmî ve Husûsî Hükümler*. İstanbul: Arı Sanat, 3. Baskı, 2018.

Ekinci, Ekrem Buğra. *İslam Hukukunda Değişmenin Sınırı: Örf ve Reform*. İstanbul: Arı Sanat, 3. Baskı, 2024.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Osmanlı Hukuku: Adalet ve Mülk*. İstanbul: Arı Sanat, 8. Baskı, 2023.

Ekinci, Ekrem Buğra. *Tanzimat ve Sonrası Osmanlı Mahkemeleri*. İstanbul: Arı Sanat, 1. Baskı, 2004.

Ekinci, Ekrem Buğra. "Ahmed Cevdet Paşa'nın Hukukçu Vechesi". *Tanzimat'tan Günümüze Türk Düşüncesi*. 1/126-150. Ankara: Nobel, 2015.

Eldem, Edhem. *Osman Hamdi Bey Sözlüğü.* Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010.

Eldem, Edhem. “From Blissful Indifference to Anguished Concern: Ottoman Perceptions of Antiquities, 1799-1869”. *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem. 281-329. İstanbul: SALT, 2011.

Eldem, Edhem. “Philipp Anton Dethier: Osmanlı Arkeolojisinin Anti-Kahramanı”. *Memleketimiz Dersaadet – 1850’den İtibaren Boğaziçi’ndeki Alman İzleri*. 59-91. Nürnberg: Pagma Verlag, 2014.

Ellis, Henry. *The British Museum: Elgin And Phigaleian Marbles; Volume 1*. Londra: William Glowes, 1833.

Emden, Cecil S. “The Law of Treasure-Trove, Past and Present”. *The Numismatic Chronicle and Journal of the Royal Numismatic Society* 5/34 (1929), 85-105.

Emiliani, Andrea. *Leggi, bandi e provvedimenti per la tutela dei beni artistici e culturali negli antichi stati italiani 1571-1860*. Bologna: Labanti e Nanni, 1978.

el-Ensârî, Abdulhamid. “Mevkıfu’l-İslâmi mine’l-Hıfâzi ale’t-Turâsi’l-İnsânî”. *A’mâlu Nedveti’d-Devha li’l-Ulemâ Havle’l-İslâmi ve’t-Turâsi’s-Sakâfî ed-Devha, Katar, 30-31 Dîsembir/Kânûne’l-Evvel 2001*. 25-30. UNESCO, 2005.

Erder, Cevat. *Tarihi Çevre Algısı*. ed. Yasemin Didem Aktaş - Filiz Diri Akyıldız. İstanbul: YEM, 2018.

Erder, Cevat. *Tarihi Çevre Bilinci*. Ankara: ODTÜ Mimarlık Fakültesi, 2007.

Erdoğdu, Teyfur. “Maarif-i Umumiyye Nezareti Teşkilatı-I”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 51/01 (1996), 183-247.

Ergin, Osman Nuri. “Konferans: İslâmda Temellük ve Tasarruf Hakkının Dokunulmazlığı”. *Adalet Dergisi* 12 (1949), 1745-1763.

Erim, Nihat. *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1953.

Eriş, Mahir Ünsal. *Asar-ı Atika Nizamnamelerinden 2863 Sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanununa Mevzuatın Karşılaştırmalı Bir İncelemesi*. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Uzmanlık, 2012.

Erkut, Celal. “Kültürel Mirasın Korunması Hukuku”. *Prof. Dr. Yıldızhan Yayla’ya Armağan*. 285-291. İstanbul: Galatasaray Üniversitesi Yayınları, 2003.

Eyice, Semavi. *Ayasofya Mozaikleri ve Thomas Whittemore*. İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1951.

Eyice, Semavi. “Ahmed III Kütüphanesi”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/40-41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.

Eyice, Semavi. “Arkeoloji Müzesi ve Kuruluşu”. *Tanzimat’tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*. 6/1596-1603. İstanbul: İletişim Yayınları, 1985.

Eyice, Semavi. “Edirnekapı Camii ve Külliyesi”. *İslâm Ansiklopedisi*. 10/446-448. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

Eyice, Semavi. “Eyüp Sultan Külliyesi”. *İslâm Ansiklopedisi*. 12/9-12. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Fabiao, Carlos. “Archaeology and nationalism: the Portuguese case”. *Nationalism and archaeology in Europe*. 90-107. Londra: UCL Press, 1996.

Fellows, Charles. *A Journal Written During an Excursion in Asia Minor*. Londra: John Murray, Albemarle Street, 1839.

Fellows, Charles. *Travels and Researches in Asia Minor, More Particularly in the Province of Lycia*. Londra: John Murray, Albemarle Street, 1852.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *Türk Anayasa Hukuku Tarihi*.Ankara: Yetkin Yayınları, 2021.

Fettahoğlu, Kübra. *Ahmed Cevdet Paşa’nın Hayatı ve Siyasî Faaliyetleri (1823-1895)*. İstanbul: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bİlimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.

Feyzioğlu, Feyzi Necmeddin. “Lükata ve Define”. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası* 20 (1954), 167-196.

Flachat, Jean-Claude. *Observations sur le commerce et sur les arts d’une partie de l’Europe, de l’Asie, de l’Afrique, et même des Indes Orientales*. Lyon: Jacquenod père et Rusand, 1766.

Fless, Friederike. “Legal and illegal - The origins of antiquities laws”. *Archaeology Worldwide, Magazine of the German Archaeological Institute* 6/1 (2018), 11-19.

Gady, Eric. “L’archéologie de l’Égypte antique pendant la période coloniale de l’occupation britannique à la découverte du tombeau de Toutankhamon”. *Les nouvelles de l’archéologie* 126 (2011).

Galanakis, Yannis. “How (not) to protect the past? Heritage protection efforts and power struggles in early modern Greece”. *Arte-Legge-Restauro. L’Europa e le prime prassi per la protezione dal patrimonio*. 160-184. Venezia: Edizioni Ca’ Foscari, 2022.

Garib, Samir. *fî Târîhi’l-Funûni’l-Cemîle*. Kahire: Dâru’ş-Şurûk, 1998.

Gassendi, Pierre. *The Mirrour of True Nobility and Gentility: Being the Life of the Renowned Nicolaus Claudius Fabricius, Lord of Pieresk, Senator of the Parliament at Aix*. çev. William Rand. Londra: J. Streater, 1657.

Gavril, Arhangelis. *Anadolu Osmanlı Demiryolu ve Bağdat Demiryolu Şirket-i Osmaniyyesi İdaresi'nin İçyüzü*. çev. Baha Coşkun, Fadime Ersin ve Hamit Erdem. İstanbul: İstos, 2021.

Gedikli, Fethi. *Şura-yı Devlet (Belgeler, Biyografik Bilgiler ve Örnek Kararlarıyla)*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2. Baskı, 2018.

Genç, Bülent. "Khorsabad/Dūr-Šarrukin Kazısı ve Asar-ı Atika Nizamnamelerine Etkisi". *Anadolu Araştırmaları* 25 (2022), 117-139.

Genç, Bülent. "Memory of Destroyed Khorsabad, Victor Place, and the Story of a Shipwreck". *Journal of the Royal Asiatic Society* 31/4 (2021), 759-774.

Genim, Sinan. "İmparatorluk ve Cumhuriyet Döneminde Korunması Gerekli Taşınmaz Kültür Varlıkları Mevzuatı". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi* 26 (2014), 111-124.

Gerçek, Ferruh. *Türk Müzeciliği*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999.

Gliddon, George Robins. *Ancient Egypt: Her Monuments, Hieroglyphics, History and Archæology, and Other Subjects Connected With Hieroglyphical Literature*. New York: Wm. Taylor & Co., 1847.

Göleç, Mustafa. "Evkaf-ı İslamiye'den Türk ve İslam Eserleri Müzesine: Osmanlı-Türk Müzeciliğinin Siyasal Anlamı". *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)*. 17-22. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.

Gözler, Kemal. "Türkiye'de Bir Bilinmeyen: Isdar". *Prof. Dr. Erdal Onar'a Armağan*. 2/897-950. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 2013.

Guerzoni, Guido. "Cultural Heritage and Preservation Policies: Notes on the History of the Italian Case". *Economic Perspectives on Cultural Heritage*. 107-132. Londra: Palgrave Macmillan, 1996.

Güler, İsa. *Osmanlı Dönemi'nde Yabancı Arkeologlar Tarafından Babil Harâbelerinde Yürütülen Kazı Çalışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.

Gündel, Ahmet. *Açıklamalı - İçtihatlı Eski Eserler Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 1996.

Güvemli, Zahir - Kerametli, Can. *Türk ve İslam Eserleri Müzesi*. İstanbul: Ak Yayınları, 1974.

Hacak, Hasan. "Mal". *İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003.

Halevy, Dotan. "Ottoman Ruins Captured: Antiquities, Preservation, and Waqf in Mandatory Palestine". *Journal of the Ottoman and Turkish Studies Association* 5/1 (2018), 91-114.

Halfin, Simon. "The Legal Protection of Cultural Property in Britain: Past, Present and Future". *DePaul Journal of Art, Technology & Intellectual Property Law* 6/1 (1995), 1-38.

Halil Edhem [Eldem]. *Müze-i Hümayun Meskukat-ı Kadime-i İslamiye Kataloğu Kısm-ı Sadis: Meskukat-ı Osmaniye*. Kostantiniyye: Mahmud Bey Matbaası, h. 1334.

Halil Edhem [Eldem]. "İstanbul Surları Meselesi". *Servet-i Fünûn* 1475-1 (20 Teşrînisânî 1340), 8-10.

Halil Edhem [Eldem]. "Müze-i Hümayun". *Tercüman-ı Hakikat ve Musavver Servet-i Fünûn Fevkalade Nüsha*, 104-107.

Halil Edhem [Eldem]. "Müzeler". 531-566. Ankara: T. C. Maarif Vekâleti, 1932.

Halis Eşref. *Külliyat-ı Şerh-i Kanun-ı Arazi*. İstanbul: Yuvanaki Panayotidis Matbaası, h. 1315.

Hamilakis, Yannis. "Indigenous Archaeologies in Ottoman Greece". *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem. 49-69. İstanbul: SALT, 2011.

Heyet. "Tasvîr". *el-Mevsû'atü'l-Fıkhiyye*. 12/92-131. Kuveyt: Dâru's-Selâsil, 1988.

Hilprecht, Hermann Volrath. *The Excavations in Assyria and Babylonia*. Philadelphia: A. J. Holman & Company, 1904.

Hisar, Abdülhak Şinasi. *Türk Müzeciliği*. haz. Necmettin Turinay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Huart, Clément. *Mevlevîler Beldesi Konya*. çev. Nezih Uzel. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.

Hurel, Arnaud. "Préhistoire, préhistoriens et pouvoirs publics en France : la tardive émergence d'une conscience patrimoniale spécifique". *Histoire, économie & société* 2 (2010), 65-79.

Huveydî, Fehmi. *Tâlibân: Cundullah fi'l-Ma'reketi'l-Ğalat*. Kahire: Dâru'ş-Şurûk, 2. Baskı, 2001.

Hüseyin Hüsnü Efendi. *Arazi Kanunnâmesi Şerhi*. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, h. 1324.

Iogna-Prat, Paul. *Le patrimoine culturel entre le national et le local : chances et limites de la décentralisation*. Unviersité d'Angers, Doktora Tezi, 2009.

Işıksal, Turgut. "Tarihi Eserlerimizin Yağma Edilmesine ve Kaçırılmasına Ait Örnekler". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 4 (1968), 27-31.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn. *Reddu'l-Muhtâr*. 6 Cilt. Kahire: Matba'atü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî, 1966.

İbn Haldûn, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed. *Kitâbü'l-İber ve Divânü'l-Mübtede' ve'l-Haber fî Eyyâmi'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber ve Men Âsarahum min Zevi's-Sultâni'l-Ekber*. ed. Halil Şehade - Suheyl Zekkâr. 8 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1981.

İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ'. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. ed. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî. 21 Cilt. Dârü'l-Hicr, 1. Baskı, 1997.

İbn Kudâme, Muvaffakuddin. *el-Muğnî*. ed. Abdullah bin Abdulmuhsin et-Turkî - Abdulfettah Muhammed el-Hulv. 15 Cilt. Riyad: Dâru Âlimi'l Kütüb, 3. Baskı, 1997.

İbn Mâce. *es-Sünen*.

İbn Nüceym, Zeynüddin. *el-Bahru'r-Râ'ik*. 8 Cilt. Dârü'l-Kitâbi'l-İslâmî, 2. Baskı, ts.

İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî el-Endelüsî. *el-Beyân ve't-Tahsîl*. ed. Muhammed Haccî. 20 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2. Baskı, 1988.

İbnü'l-Esîr, İzzeddin. *el-Kâmil fi't-Târîh*. ed. Ömer Abdusselâm Tedmûrî. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1. Baskı, 1997.

İhtifalci Mehmed Ziya. *İstanbul ve Boğaziçi: Bizans ve Osmanlı Medeniyetlerinin Kalıcı Eserleri*. ed. Basri Kabasoy. 2 Cilt. Kahramanmaraş: SAMER, 2021.

İlîş, Muhammed. *Minehu'l-Celîl alâ Muhtasari'ş-Şeyh Halîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1984.

İnal, İbnülemin Mahmud Kemal - Yasar, Hüseyin Hüsâmeddin. *Evkaf-ı Hümayun Nezaretinin Tarihçe-i Teşkilatı ve Nüzzarın Teracim-i Ahvali*. İstanbul: Evkaf-ı İslamiye Matbaası, h. 1335.

İsmail Hakkı [Göreli]. *Hukuk-ı İdare*. ed. Halit Uyanık. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi S. S. Onar İdare Hukuku ve İlimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Journal Officiel de la République Française. "Loi pour la conservation des monuments et objets d'art ayant un intérêt historique et artistique". Dix-neuvième année, N° 89, Jeudi 31 Mars 1887, s. 1521-1522.

Journal Officiel Tunisien. "Décret du 1er Djoumadi-et-Tani 1303". 4e année, N° 11, Jeudi 11 Mars 1886, 41-43.

Kallek, Cengiz. "Kantar". *İslâm Ansiklopedisi*. 24/317-320. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001.

Kanadoğlu, Sabih. *Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Hukuku*. Ankara: Seçkin Yayınevi, 2. Baskı, 2003.

Kandemir, İsmail. *Ulu Mâbed Ayasofya*. İstanbul, 2004.

Karabulut, Umut. "Osmanlı Devleti'nde Savaş Hukukunun Oluşumu Bağlamında Lahey Konferansları ve Birinci Dünya Savaşındaki Uygulamalar". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 45 (2019), 87-99.

Karaca, Ali. "Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeoloji Bilinci (1837-1909)". 381-391. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.

Karaca, Mertkan. "An Introductory Inquiry on Museums' Educational Role in the Late Ottoman Empire (1839-1915)". *MSGSÜ Sosyal Bilimler* 1/25 (2022), 68-77.

Karaca, Taha Niyazi. "Dostluktan Çatışmaya Osmanlı Dönemi Türk-İngiliz İlişkileri". *Journal of Anglo-Turkish Relations* 1/1 (2020), 11-32.

Karacakaya, Safa Furkan. *Max Von Oppenheim'ın Osmanlı Devleti'ndeki Siyasi ve Kültürel Faaliyetleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Karaduman, Hüseyin. *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı*. Ankara: ICOM Türkiye Milli Komitesi, Genişletilmiş 2. Baskı, 2008.

Karaduman, Hüseyin. "Belgelerle İlk Türk Asar-ı Atika Nizamnamesi". *TTK Belgeler* XXV (2004), 68-83.

Karaduman, Hüseyin. "Osmanlı Dönemi'nde İzmir'de Müze-i Hümayun Şubesini Kurma Girişimleri". *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi* 88 (2024), 113-139..

Karakoç, Sarkis. *Asar-ı Atika ve Müze Nizamnameleri*. İstanbul: Cihan Matbaası, h. 1341.

Karakoç, Sarkis. *T.C. Sicilli Kavanini*. İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1936.

Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi V. Cilt: Nizam-ı Cedid ve Tanzimat Devirleri (1789-1856)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 9. Baskı, 2011.

Karavokiros, Miltiyadi. *Lugat-ı Kavanin-i Osmaniye*. İstanbul: Şirket-i Mürettibiye Matbaası, h. 1310.

Karpuz, Haşim. "Mevlânâ Müzesi". *İslâm Ansiklopedisi*. 29/452-454. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004.

Kasalak, Kadir. "İngilizlerin Filistin Politikası ve Filistin Mandası". *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 25 (2016), 65-78.

Kaya, Gökhan. *Abdüllatif Subhi Paşa: Bir Tanzimat Paşası ve Kültürel Sermayesi*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2. Baskı, 2022.

Kaya, Mustafa. “Charles Texier’nin Seyahatnamesine Göre 19. Yüzyılda Anadolu’nun Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Durumu”. *Gazi Türkiyat* 1/10 (2012), 245-262.

Kaya, Nilay. “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nde Ayasofya Camii ve Ekfrastik Yaklaşım”. *Millî Folklor: Üç Aylık Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi* XIV/110 (2016), 114-120.

Khater, Antoine. *Le régime juridique des fouilles et des antiquités en Égypte*. Kahire: Institut français d’archéologie orientale, 1960.

Kletter, Raz. “The 1920 Antiquities ordinance of Palestine and the year 1700 for Antiquities: new discoveries”. *Advances in Ancient, Biblical, and Near Eastern Research (AABNER)* 2/1 (2022), 39-80.

Koçak, Alev. *The Ottoman Empire and Archaeological Excavations: Ottoman Policy from 1840-1906, Foreign Archaeologists, and the Formation of the Ottoman Museum*. İstanbul: İSİS, 2011.

Kolay, Arif. *İzmir-Kasaba ve Uzantısı Demiryolu Hatları (1863-1897)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2011.

Konan, Belkıs. “Osmanlı Hukukunda Vakıflarda İstibdal Uygulaması”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 70/3 (2021), 991-1011.

Korkmaz, Salih - Kırnık, Cengizhan. “Tanzimat Dönemi Osmanli Hukukunda İstimlak (Kamulaştırma) ve Konuya Dair Mevzuat”. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 32/1 (2024), 23-81.

Koşay, Hâmit Zübeyr, M. E. Zarif Orgun, Sadi Bayram ve Erdoğan Tan. *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti Çağlarında Türk Kazı Tarihi*. 5 Cilt. Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.

Kökdemir, Görkem. “120. Ölüm Yıldönümünde Aydın Vilayeti Müze-i Hümayun Müdür Vekili Démosthènes Baltazzi ve Menderes Magnesiası’ndaki Çalışmaları 1887, 1890”. *TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi* 19 (2016), 291-305.

Kundakçı, Gül E. “19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım”. *XIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara, 4-8 Ekim 1999: Kongreye Sunulan Bildiriler*. 1083-1094. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmiʿ li ahkâmi’l-Kurʾân*. ed. Ahmed el-Berdûnî - İbrâhim Ettafeyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü’l-Kütübi’l-Mısriyye, 2. Baskı, 1964.

Kuruloğlu, Fehim. “Osmanlı Devleti’nde Müzecilik”. *Tarih Okulu Dergisi* 2010/VI (2009), 45-61.

Kuşcu, Döndü. *Milletlerarası Özel Hukuk Kapsamında Kültür Varlıklarının Korunması*. İstanbul: On İki Levha Yayıncılık, 2024.

Kutlu Dilbaz, Burcu. *Anadolu’daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Kutlu Dilbaz, Burcu. *Osmanlı Devleti’nin Arkeoloji Politikası*. İstanbul: Okur Tarih, 2018.

Kütükoğlu, Mübahat. *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1994.

La Turquie. “Nouvelles du Jour” (16 Aralık 1875).

La Turquie. “Réglement sur les antiquitiés” (4 Mart 1884).

Laurent, Beatrice St. - Taşkömür, Himmet. “The Imperial Museum of Antiquities in Jerusalem, 1890-1930: An Alternative Narrative”. *Jerusalem Quarterly* 55 (2013), 6-45.

Layard, Austen Henry. *Nineveh and Its Remains: a Narrative of an Expedition to Assyria During the Years 1845, 1846, & 1847*. 2 Cilt. Londra: John Murray, Albemarle Street, 1867.

Lebée, Thomas. *Le musée d’antiquités égyptiennes de Būlāq (1858-1889)*. École du Louvre, 2013.

Leichty, Erle - Reade, J. E. *Catalogue of the Babylonian Tablets in the British Museum, volume VI: Tablets From Sippar 1*. Londra: British Museum Publications, 1986.

Lobdell, Henry. “Letter from H. Lobdell, M. D., Missionary at Mosûl, Respecting Some Recent Discoveries at Koyunjik”. *Journal of the American Oriental Society* 4 (1854), 472-480.

Lord Colchester, Charles (ed.). *The Diary and Correspondence of Charles Abbot, Lord Colchester, Speaker of the House of Commons, 1802-1817*. 3 Cilt. Londra: John Murray, Albemarle Street, 1861.

Madran, Emre. “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi - I”. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 16/1-2 (1996), 59-97.

Madran, Emre. “Cumhuriyet’in İlk Otuz Yılında (1920-1950) Koruma Alanının Örgütlenmesi - II”. *ODTÜ Mimarlık Fakültesi Dergisi* 17/1-2 (1997), 75-97.

Madran, Emre. “Osmanlı Devletinde ‘Eski Eser’ ve ‘Onarım’ Üzerine Gözlemler”. *Belleten* 49/195 (1985), 503-546.

Madran, Emre. “Osmanlı İmparatorluğunun Batılılaşma Sürecinde Kültür Varlıklarının Korunmasına İlişkin Yasal Düzenlemeler”. *Türkler*. 15/412-419. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Maier Allende, Jorge. “II Centenario de la Real Cédula de 1803 : La Real Academia de la Historia y el inicio de la legislación sobre el Patrimonio Arqueológico y Monumental en España”. *Boletín de la Real Academia de la Historia* 200/3 (2003), 439-473.

Malley, Shawn. “The Layard Entreprise: Victorian Archaeology and Informal Imperialism in Mesopotamia”. *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem. 99-124. İstanbul: SALT, 2011.

Mansel, Arif Müfid. “İstanbul’daki Burmalı Sütun”. *BELLETEN* 34/134 (1970), 189-210.

Mariti, Giovanni. *Travels Through Cyprus, Syria, and Palestine: With a General History of the Levant. Translated from the Italian.* Dublin: P. Byrne, A. Grueber, J. Moore, W. Jones and J. Rice, 1792.

el-Mâverdî, Ebu’l-Hasen. *el-Hâvi’l-Kebîr*. ed. Ali Muhammed Muavvad - Adil Ahmed Abdülmevcud. Lübnan: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1999.

Mazower, Mark. *Selanik: Hayaletler Şehri: Hristiyanlar, Müslümanlar ve Yahudiler (1430-1950)*. çev. Gül Çağalı Güven. İstanbul: YKY, 2007.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 3, Yüzüçüncü İnikad, 8 Mayıs 1327 (1911) Pazar, Cilt: 7.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 1, İçtima Senesi: 4, Yirmisekizinci İnikad, 10 Kânunuevvel 1327 (1911) Cumartesi, Cilt: 2.

Memiş, Şefik. *Dersaadet Numûnehâne-i Osmânî*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2022.

Mendel, Gustave. *Musées Impériaux Ottomans: Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines. Tome Premier*. İstanbul: Müze-i Hümayun, 1912.

Mendel, Gustave. *Musées Impériaux Ottomans: Catalogue des Sculptures Grecques, Romaines et Byzantines. Tome Second*. İstanbul: Müze-i Hümayun, 1914.

Merryman, John Henry. “Thinking about the Elgin Marbles”. *Michigan Law Review* 83/8 (1985), 1880-1923.

Mevkûfâtî Mehmed Efendi. *Mültekâ Tercümesi Mevkûfât*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1269.

Meyer, Ernst. *Heinrich Schliemann Briefwechsel: Bd. Von 1842 bis 1875*. Berlin: Gebr. Mann, 1953.

Meyer, Ernst. “Schliemann’s Letters to Max Müller in Oxford”. *The Journal of Hellenic Studies* 82 (1962), 75-105.

Michail, Marc. “The Legal Protection of the Egyptian Antiquities in the Digital Transformation Era”. *Journal of Law and Emerging Technologies* 2/2 (2022), 13-52.

Mihály, Mária - Galambos, Henrietta. “Hungary’s Place and Role in the International Legal Protection of Cultural Heritage”. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 1 (2016), 59-89.

Miller, Emmanuel. *Le Mont Athos Vatopedi l’Ile de Thasos*. Paris: Ernest Leroux, 1889.

Morris, Ian. “Archaeologies of Greece”. *Classical Greece: Ancient Histories and Modern Archaeologies*. ed. Ian Morris. 8-48. Cambridge University Press, 2003.

Muhafaza-ı Âsâr-ı Atika Encümen-i Daimisi Bir Senelik Mesaisine Dair Rapor 21 Mayıs 1334. İstanbul: Matbaa-i Âmire, h. 1336.

Muhammed Reşîd Rızâ. *Fetâvâ*. ed. Selâhaddin el-Müneccid - Yûsuf K. Hûrî. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Cedîd, 2005.

Mukbil Kemal. “Memalik-i Osmaniye’de Âsâr-ı Atîka ve Nefise-i İslamiye Hırsızlığı”. *Bilgi Mecmuası* 1/5 (h. 1330), 535-539.

Mumcu, Ahmet. “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 26/3 (1969), 45-78.

Mumcu, Ahmet. “Eski Eserler Hukuku ve Türkiye”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 28/1 (1971), 41-76.

Mustafa Sami Efendi. *Avrupa Risalesi*. Takvim-i Vekâyi Matbaası, h. 1256.

Mustafa Şeref [Özkan]. *Hukuk-ı İdare*. ed. Halit Uyanık. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi S. S. Onar İdare Hukuku ve İlimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Muşmal, Hüseyin. *Osmanlı Devleti’nin Eski Eser Politikası, Konya Vilayeti Örneği (1876-1914)*. Konya: Kömen Yayınları, 2009.

Muşmal, Hüseyin. “Anadolu’nun İlk Eski Eser (Arkeoloji) Müzesi: Konya Âsâr-ı Atîka Müzesi’nin Kuruluşu”. *Tarihin Peşinde* 1 (2009), 121-142.

Muşmal, Hüseyin - Gümüş, Hasret. *Türkiye’de Müzecilik (1839-1938)*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2021.

Muşmal, Hüseyin - Gümüş, Hasret. *Türkiye'de Eski Eser Kaçakçılığı (1839-1938)*. Konya: Palet Yayınları, 2022.

Mutlu, Serhan - Başaran Mutlu, Meral. "Anadolu'da Arkeolojinin Kurumsallaşma Süreci ve Gelişimi". *Academic Knowledge* 1/1 (2018), 64-76.

Mülayim, Selçuk. "Kronolojik Notlarıyla 19. Yüzyıl Osmanlı Müzeciliği". *Osmanlı Araştırmaları* 34/34 (2009), 175-201.

Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahih-i Müslim*.

Mütercim Asım Efendi. *el-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît*. ed. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Naîmâ. *Târîh-i Naîmâ Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Ahbâri'l-Hâfikayn*, h. 1283.

Nazır, Bayram. "Osmanlı Devleti'nde Müzeciliğin Doğuşu ve Dersaadet Numunehane-i Osmanî". *History Studies* 2/1 (2010), 98-113.

Négri, Vincent. "Protection et étude du patrimoine archéologique : l'exemple de l'aménagement du Haut-Rhône". *Revue juridique de l'Environnement* 1 (1990), 19-69.

Négri, Vincent. "Recueil de textes officiels, 1838-1841". *1941 : Genèse et développements d'une loi sur l'archéologie*. 31-90. Paris: La Documentation française, 2024.

Négri, Vincent. *Rapport final de recherche "Archéologie & bien commun. Figures de la propriété et du préjudice archéologiques"*. Mission de recherche Droit & Justice, 2021.

Négri, Vincent - Schlanger, Nathan. "Une lecture de la genèse du droit de l'archéologie". *1941 : Genèse et développements d'une loi sur l'archéologie*. 15-29. Paris: La Documentation française, 2024.

en-Nemr, Abdulmun'im. *el-İctihâd*. Kahire: el-Hey'etu'l-Mısriyyeti'l-Amme li'l-Kitab, 1987.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb. *es-Sünen*.

Nesli, Aslıhan. "Eski Eserlerin Korunmasının Hukuk Tarihi Yönüyle İncelenmesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 20/1 (2018), 431-478.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Minhâc fî şerhi Sahîhi Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2. Baskı, h. 1396.

Newton, Charles Thomas. *Travels & Discoveries in the Levant*. 2 Cilt. Londra: Day & Son, Limited, 1865.

Niec, Halina. "Legislative Models of Protection of Cultural Property". *Hastings Law Journal* 27/5 (1976), 1089-1122.

Ogan, Aziz. "Âsarıatika Nizamnamesi ve 1874 den İtibaren Resmî Ruhsat ile Yapılan Hafriyat". *Yeni Türk* 6/64 (Nisan 1938), 97-103.

Ogan, Aziz. "Th. Makridi'nin Hatırasına". *Belleten* 5/17-18 (1941), 163-170.

Ogan, Aziz. "Türk Müzeciliğinin 100'üncü Yıldönümü". *T.T.O.K. Belleteni* 61 (1947), 8-19.

Ogan, Aziz. "Türk Müzeciliğinin Yüzüncü Yıl Dönümü II". *T.T.O.K. Belleteni* 62 (1947), 8-21.

Onar, Sıddık Sami. *İdare Hukukunun Umumî Esasları*. İstanbul: İsmail Akgün Matbaası, 3. Baskı, 1966.

Ortaylı, İlber. "Osman Hamdi'nin Önündeki Gelenek". *I. Osman Hamdi Bey Kongresi Bildiriler: (2-5 Ekim 1990)*. ed. Zeynep Rona. 123-131. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi Yayınları, 1992.

Ortaylı, İlber. "Tanzimat'ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması". *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*. 6/1599-1600. İstanbul: İletişim Yayınları, 1981.

Ölçer, Nazan. "Müze Tarihçesi". *Türk ve İslâm Eserleri Müzesi*. 8-26. İstanbul: Akbank, 2002.

Önder, Mehmet. "Anadolu'da Eski Eser Kaçakçılığı ve Kültür Soygunu". *Erdem* 6/17 (1990), 481-494.

Öney, Gönül. "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi". *Anadolu* 12 (01 Ocak 1968), 17-26.

Önge, Mustafa. "Kültür Mirasını Tanımlamak İçin Türkiye'de Kullanılan İlk Özgün Terim: Âsâr-ı Atîka". *Avrasya Terim Dergisi* 6/1 (2018), 8-14.

Örsten Esirgen, Seda. *Osmanlı Devleti'nde Yabancılara Verilen Kamu Hizmeti İmtiyazları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2012.

Örsten Esirgen, Seda. *Osmanlı Devleti'nde Kanun Yapma Geleneği ve Cumhuriyet Döneminde Uygulanan Osmanlı Kanunları*. Ankara: Turhan Kitabevi, 2017.

Öz, Tahsin. "Ahmet Fethi Paşa ve Müzeler". *Türk Arkeoloji Dergisi* 5 (1949), 1-15.

Özcan, Ruhi. "Osmanlı Devleti'nde XVII. Yüzyılda Yapılan Sikke Tashihleri". *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 17 (2005), 237-266.

Özalp, Kâzım. *Millî Mücadele 1919-1922 I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Özdoğan, Mehmet. "Ideology and Archaeology in Turkey". *Archaeology Under Fire: Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. 111-123. New York: Routledge, 1998.

Özel, Sibel. *Uluslararası Alanda Kültür Varlıklarının Korunması*. İstanbul: Alkım Yayınları, 1998.

Özel, Sibel. "Kültür Varlıkları Üzerinde Geniş Kapsamlı Kanunlarla Tesis Edilen Devlet Mülkiyeti Ve Türk Hukukundaki Durum". *İstanbul Hukuk Mecmuası* 55/4 (1997), 65-84.

Özel, Sibel. "The Basel Decisions: Recognition of the Blanket Legislation Vesting State Ownership Over the Cultural Property Found Within the Country of Origin". *International Journal of Cultural Property* 9/2 (2000), 315-340.

Özel, Sibel - Karadayı, Ayhan. "Laws Regarding the Protection of the Cultural Heritage of Turkey". *The Law of Cultural Property and Natural Heritage: Protection, Transfer, and Access.* ed. Marilyn E Phelan. 1-13. Illinois: Kalos Kapp Pr, 1998.

Özer, İsmail. "Cumhuriyet Devri Türk Müzeciliği", *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi* 34/3 (2023), 276-279.

Özkan, Süleyman. "Kuruluşundan 1938 Yılına Kadar İzmir Arkeoloji Müzesi". *İzmir Araştırmaları Dergisi* 8/17 (2022), 15-40.

Özkan, Süleyman. "Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik Kazı ve Müzecilik Faaliyetleri". *Prof. Dr. İsmail Aka Armağanı*. 449-478. İzmir, 1999.

Öztuna, Yılmaz. *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 1983.

Öztürk, Levent. "Kilise (İslâm Tarihi)". *İslâm Ansiklopedisi*. 26/14-16. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Öztürk, Nazif. "Evkâf-ı Hümâyun Nezâreti". *İslâm Ansiklopedisi*. 11/521-524. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

Pacca, Bartolomeo. *Editto sopra le antichità e gli scavi*. Roma: Vincenzo Poggioli, 1820.

Paksoy, İsmail Günay. "Bazı Belgeler Işığında Osmanlı Devleti'nin Kültür Mirası Politikası Üzerine Düşünceler". *Osman Hamdi Bey ve Dönemi: Sempozyum, 17-18 Aralık 1992*. 201-232. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1993.

Pamphilj, Guiseppe Doria. *Chirografo della Santità di nostro signore papa Pio VII, in data del primo ottobre 1802, sulle antichità, e belle arti in Roma, e nello Stato ecclesiastico*. Roma: Presso Lazzarini, 1802.

Pantos, A. Pantos. "The Archaeological Legislation during the 19th century. From Georg Ludwig von Maurer to Panagiotis Kavvadias". Atina, 2014.

Park, Sue J.. "The cultural property regime in Italy: An industrialized source nation's difficulties in retaining and recovering its antiquities". *University of Pennsylvania Journal of International Law* 23/4 (Aralık 2002), 931-954.

Payzın, Ziya. *Türkiye Büyük Millet Meclisi Milli Saraylarımızın Temel Sorunları*. Ankara: Millet Meclisi Basımevi, 1977.

Pfeiffer-Taş, Şule. "Protection of Cultural Heritage in Turkey". *Compte rendu (CR), Coin find laws / Législations des trouvailles monétaires, International Numismatic Council / Conseil international de numismatique*, 11-17.

Pococke, Richard. *A Description of the East and Some Other Countries Vol. II Part II*. Londra: W. Bowyer, 1745.

Politische Gesetze und Verordnungen für die Österreichischen, Böhmischen und Galizischen Erbländer. Viyana: K.K. Hof- und Staats-Druckerei, 1820.

Politische Gesetze und Verordnungen für sämmtliche Provinzen des Österreichischen Kaiserstaates mit Ausnahme von Siebenbürgen. Viyana: K.K. Hof- und Staats-Aerarial-Druckerei, 1829.

Poole, Stanley Lane. *The Life of the Right Honourable Stratford Canning: Viscount Stratford de Redcliffe*. 2 Cilt. Londra: Longmans, Green, and Co., 1888.

Prott, Lyndel V. - O'Keefe, Patrick J. *Law and the Cultural Heritage. Volume I: Discovery and Excavation*. Oxford: Professional Books Limited, 1984.

Psaras, A. - Zaïmova, R. *Affaires étrangères. Correspondance des consuls d'Athènes et de Négrepont, Mémoires et documents des consulats de Grèce et de Turquie (1684-1791) Inventaire analytique (AE/B/I/173-AE/B/I/174,AE/B/I/908)*. ed. O. Krakovitch. Pierrefitte-sur-Seine: Archives nationales (France), 1985.

Raczynski, Edward. *1814'de İstanbul ve Çanakkale'ye Seyâhat*. çev. Kemal Turan. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1980.

Ramos, Paulo Oliveira. "The Royal Decree of 1721 and the ephemeral archaeological collection of the Royal Academy of Portuguese History". *Journal of the History of Collections* 26/2 (2014), 223-227.

Reinach, Salomon. *Catalogue du Musée Impérial d'Antiquités*. Constantinople: Imprimerie Levant Times, 1882.

Reinach, Salomon. *Chroniques d'Orient: documents sur les fouilles et découvertes dans l'Orient hellénique de 1883 à 1890*. Paris: Firmin-Didot et Cie, 1891.

Reinach, Salomon. "Archaeology and the Turkish Officials". *The Nation* (10 Temmuz 1884), 30-31.

Reinach, Salomon. “Chronique d’Orient: Fouilles et Découvertes”. *Revue archéologique (Antiquité et moyen age)* 3/2 (1883), 261-264.

Reinach, Salomon. “Chronique d’Orient: Fouilles et Découvertes”. *Revue archéologique (Antiquité et moyen age)* 3/3 (1884), 335-345.

Reinach, Salomon. “Nouvelles Archéologiques et Correspondance”. *Revue archéologique* 4/5 (1905), 301-312.

Report from the Select Committee of the House of Commons on the Earl of Elgin’s Collection of Sculptured Marbles, &c. Londra: John Murray, 1816.

Roe, Thomas. *The Negotiations of Sir Thomas Roe, in his Embassy to the Ottoman Porte, from the year 1621 to 1628 inclusive*. Londra: Samuel Richardson, 1740.

Rudenstine, David. “A Tale of Three Documents: Lord Elgin and the Missing, Historic 1801 Ottoman Document”. *Cardozo Law Review* 22 (2001), 1853-1883.

Rudenstine, David. “Lord Elgin and the Ottomans: The Question of Permission”. *Cardozo Law Review* 23 (2002), 449-471.

Rudenstine, David. “The Legality of Elgin’s Taking: A Review Essay of Four Books on the Parthenon Marbles”. *IJCP* 8/1 (1999), 356-376.

Rumeyh, Abdullah bin Ahmed bin Âmir er-. *Ahkâmu’l-Âsâr fi’l-Fıkhi’l-İslâmî*. Riyad: İmam Muhammed bin Suud İslam Üniversitesi, Doktora Tezi, h. 1431.

Ruzname-i Cerîde-i Havâdis. Sayı: 40, 19 Cemâziyelâhir 1281.

Ruzname-i Cerîde-i Havâdis. Sayı: 81, 19 Şaban 1281.

Ruzname-i Cerîde-i Havâdis. Sayı: 81, 26 Şaban 1281.

Sahillioğlu, Halil. “Akçe”. *İslâm Ansiklopedisi*. 2/224-227. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.

Sahillioğlu, Halil. “Darphâne”. *İslâm Ansiklopedisi*. 8/501-505. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993.

Sancakdar, Oğuz, Pınar Yağcı, Şükür Taşyıldız ve Ezgi Çırak. *Kültür ve Tabiat Varlıkları Hukuku*. Ankara: Adalet Yayınevi, 2021.

Sancakdar, Oğuz – Tepe, İlker. “Alman Hukukunda ‘Kültür Varlığı’ (Kulturdenkmal) Kavramı ve Başlıca Koruma İlkeleri”. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 11/Özel (2009), 1753-1802.

Saltoğlu, Selma. “Reading the Ottoman Perception of Archaeology and Historical Artifacts through the Archive: The Case of Khorsabad Excavation (1843-1844)”. *International Graduate Research Symposium (IGRS’22) Full Text Proceedings Book*. 266-275. İstanbul: İTÜ Yayınevi, 2023.

Saulnier, Sébastien-Louis. “A Journey in Egypt by M. Lelorrain and Observations on the Circular Zodiac of Denderah”. *New Voyages and Travels: Consisting of Originals, Translations, and Abridgements*. 8/76-89. Londra: Sir Richard Phillips and Co., 1822.

Sayılır, Burhan. “Kudüs’teki İzinsiz Kazılar ile İlgili Meclis-i Mebusan Görüşmeleri (1909-1911)”. *XVIII. Türk Tarih Kongresi 1-5 Ekim 2018 / Ankara, Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt, Osmanlı Tarihi ve Medeniyeti*. 213-234. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2022.

Schliemann, Henry. *Iliois: The City and Country of the Trojans*. New York: Harper & Brothers, 1881.

Schliemann, Henry. *Troy and Its Remains*. ed. Philip Smith. Londra: John Murray, Albemarle Street, 1875.

Selçuk, Mustafa. “Birinci Dünya Savaşı’nda İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a Yönelik Hava Taarruzları”. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 1/2 (2015), 97-116.

es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsu’l-eimme. *el-Mebsût*. 31 Cilt. Kahire: Matbaatu’s-Saâde, ts.

Sermed Muhtar [Alus]. *Müze-i Askerî-i Osmanî Züvvarına Mahsus Rehber*. İstanbul: Necm-i İstikbal Matbaası, 1920.

Shaqour, Eman Nabih Mutlaq. “A Vision to Amend the Egyptian Antiquities Law in Light of International Charters and Treaties”. *Journal of Al-Azhar University Engineering Sector* 16/60 (2021), 802-813.

Shaw, Wendy M. K. *Possessors and Possessed: Museums, Archaeology, and the Visualization of History in the Late Ottoman Empire*. California: University of California Press, 2003.

Sıçrayık, Anılcan. *İstanbul’da Eski Eser Tahribi (1908-1938)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Siegesmund, Siegfried - Middendorf, Bernhard. “The Market Gate of Miletus: damages, material characteristics and the development of a compatible mortar for restoration”. *Environmental Geology* 56/3 (2008), 753-766.

Siklósi, Iván. “Treasure trove in Roman law, in legal history, and in modern legal systems”. *Journal on European History of Law* 6/2 (2015), 97-102.

Silahdar Fındıklı Mehmet Ağa. *Nusretnâme: İnceleme - Metin (1106-1133 / 1695-172)*. haz. Mehmet Topal. Ankara: TÜBA, 2018.

Silberman, Neil Asher. *Digging for God and country: Exploration, archeology, and the secret struggle for the Holy Land, 1799-1917*. New York: Doubleday, 1990.

Smith, A. H. "Lord Elgin and His Collection". *The Journal of Hellenic Studies* 36 (1916), 163-372.

Smith, George. *Assyrian Discoveries: An Account of Explorations and Discoveries on the Site of Nineveh, during 1873 and 1874*. New York: Scribner, Armstrong & Co, 1875.

Smith, Martin Ferguson. "An Association Copy of Charles Fellows' 1838 Journal". *Belleten* 41/162 (1977), 383-388.

Sonnini, Charles Sigisbert. *Travels in Greece and Turkey, undertaken by order of Louis XVI, and with the authority of the Ottoman court. Translated from French.* Londra: T. N. Longman and O. Rees, Patternoster-Row., 1801.

Sönmez, Ali. *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Kaçakçılığı Truva Örneği*. İstanbul: Kriter, 2014.

Sönmez, Ali. *Yitik Miras Zeus Sunağı: Avrupa'nın Kıskacında Asar-ı Atika Politikası*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık, 2020.

Sönmez, Ali. "Anadolu'dan Kaçırılan Miras: Troya Hazineleri". *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 8/21 (2020), 12-40.

Sönmez, Ali. "Osman Hamdi Bey'in Sayda Kazısı ve Bu Kazının Müze-i Hümâyûn'un Gelişimine Etkisi". *History Studies* 12/3 (2020), 765-788.

Sönmez, Ali. "Osmanlı'da Bürokratik Tartışmalar ve Mali Sorunların Gölgesinde Çemberlitaş'ın Tamiri Meselesi". *Tarihin Peşinde* 11 (2014), 1-28.

Sönmez, Ali. "Truva Hazinelerinin Peşinde Bir Hukuk Mücadelesi: Osmanlı Devleti ve Schliemann Davası". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 29 (2011), 215-228.

St. Clair, William. *Lord Elgin and the Marbles*. Oxford: Oxford University Press, 1983.

Stanley-Price, Nicholas. "Illicit Excavation: The Trial of Alessandro Palma Di Cesnola in Cyprus in 1878". The Antiquaries Journal 98 (2018), 297-317.

Stanley-Price, Nicholas. "The Ottoman Law on Antiquities (1874) and the founding of the Cyprus Museum". Cyprus in the 19th Century AD, Fact, Fancy and Fiction. ed. V. Tatton-Brown. 267-275. Oxford: Oxbow, 2001.

Stevenson, Alice. *Scattered Finds: Archeology, Egyptology and Museums*. Londra: UCL Press, 2019.

Stoneman, Richard. *Land of Lost Gods: The Search for Classical Greece*. New York: Tauris Parke Paperbacks, 2010.

Su, Kâmil. *Osman Hamdi Bey'e Kadar Türk Müzesi*. İstanbul: ICOM Türkiye Milli Komitesi, 1965.

Sula, Nâsır - Abdusselâm, Abdulkâdir. "Termîmu'l-Âsâr Beyne'l-Fıkhi'l-İslâmî ve't-Teşrî'i'l-Cezâirî: Dirâsetün Mukârenetün (Restoration of Antiquities Between Islamic Jurisprudence and Algerian Legislation: Comperative Study)". *Mecelletü Câmiati'l-Emîr Abdülkâdir li'l-Ulûmi'l-İslâmiyye* 34/1 (2020), 146-205.

Swenson, Astrid. "Les influences étrangères sur le projet de loi de 1910". *1941 : Genèse et développements d'une loi sur l'archéologie*. 255-266. Paris: La Documentation française, 2024.

Szemethy, Hubert. "Archaeology and Cultural Politics: Ottoman-Austrian Relations". *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem. 331-376. İstanbul: SALT, 2011.

Şahin, Bilgehan. "Samsun'da Osmanlı Dönemi Âsâr-ı Atîka Araştırmaları (1863-1911)". *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* 17/35 (2023), 121-146.

Şahin, Gürsoy. "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 26/42 (2007), 101-125.

Şahin, Gürsoy. "Osmanlı Döneminde Selanik Vilayetinde Eski Eserler ve Müze Kurulmasına Yönelik İlk Adımlar (1869-1912)". *Tarih İncelemeleri Dergisi* 36/1 (28 Temmuz 2021), 335-362.

Şahin, Gürsoy. "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Kıbrıs'ta Diplomat Arkeologların Eski Eser Araştırmaları". *Tarih Dergisi* 77 (2022), 259-295.

Şapolyo, Enver Behnan. *Müzeler Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1936.

Şeker, Fatih M. "Kutadgu Bilig Nasıl Okunamaz? Sadri Maksudi Örneği". *İÜHFM - Ord. Prof. Sadri Maksudi Arsal'a Armağan Özel Sayısı* LXXV (2017), 289-298.

Şemseddin Sâmi. *Kâmus-ı Fransevi*. İstanbul: Mihran Matbaası, 4. Baskı, 1905.

Şemseddin Sâmi. *Kâmus-ı Türkî*. Dersaâdet: İkdâm Matbaası, 1317.

Şen, Murat. "İslam ve Osmanlı Hukukunda Kamulaştırma Müessesesi". *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/1 (1998), 171-186.

Şentop, Mustafa. "Tanzimat Dönemi Kanunlaştırma Faaliyetleri Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 5 (01 Mayıs 2005), 647-672.

Şimşek, Fatma - Dinç, Güven. "XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Eski Eser Anlayışının Doğuşu ve Bu Alanda Uygulanan Politikalar". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/16 (2009), 101-127.

eş-Şirbînî, Hatîb. *Muğni'l-Muhtâc*. ed. Ali Muhammed Muavvaz - Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 6 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.

Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Târîhu'r-Rusul ve'l-Mulûk*. ed. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhim. 11 Cilt. Kahire: Dârü'l-Meârif bimısr, 2. Baskı, 1967.

Tahtâvî, Ahmed bin Muhammed. *Hâşiyetü't-Tahtâvî ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. çev. Abdülhamid Ayıntâbî. İstanbul: Buharizâde Hacı Salih Matbaası, h. 1285.

Tanman, M. Baha. "Abdal Yâkub Tekkesi". *İslâm Ansiklopedisi*. 1/66. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1988.

Taşbaş, Erdal. "Osmanlı'da Eski Eser Korumacılığı ve Bir Örnek: Osman Hamdi Bey'in Side'ye Göçmen İskanını Engelleme Çalışmaları". *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 10/2 (2017), 1299-1314

Taşkın, Osman - Kırca, Ersin. "Pargalı İbrahim Paşa´nın Müsadere Olunan Muhallefatı ve Mal Varlığına Ait Kayıtlar". *History Studies* 13/3 (2021), 1009-1036.

TBMM Yurt Dışına Kaçırılan Kültür Varlıklarımızın Belirlenerek İadelerinin Sağlanması ve Mevcut Kültür Varlıklarımızın Korunması İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Maksadıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. Yasama Dönemi: 26, Yasama Yılı: 3, Sıra Sayısı: 555 (Nisan 2018).

Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. İstanbul: Simurg Yayınevi, 2. Baskı, 1998.

Temelkuran, Tevfik. "Ülkemizden Götürülen Tarih ve San'at Hazineleri - İlk Eski Eserler Nizamnamesi". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 27 (1969), 70-76.

Temelkuran, Tevfik. "1884 Eski Eserler Nizamnamesi ve Türkiye'den Dış Ülkelere Götürülen Eski Eserler". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 65 (1973), 36-40.

The Cyprus Gazette [Kıbrıs Resmî Gazetesi]. "Legislative Council Notice no. 3437". 28.8.1896, Sayı: 525.

The Cyprus Gazette Supplement [Kıbrıs Resmî Gazetesi Eki]. "To Consolidate and Amend the Law Relating to the Ancient Monuments and Antiquities of Cyprus and to Provide Museums". 19.5.1905.

The Cyprus Gazette Supplement. "To Regulate and Place Upon a Better Footing the Cyprus Museum". 3.7.1896.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmi'u's-sahîh*.

Titi, Catharine. *The Parthenon Marbles and International Law*. Cham: Springer, 2023.

Tolias, George. "'An Inconsiderate Love of the Arts'': The Spoils of Greek Antiquities, 1780—1820". *Scramble for the Past: A Story of Archaeology in the Ottoman Empire, 1753-1914*. ed. Zainab Bahrani, Zeynep Çelik ve Edhem Eldem. 71-93. İstanbul: SALT, 2011.

Topal, Seyid Ali. *Celalzâde Salih Çelebi'nin Tarih-i Sultan Süleyman İsimli Eseri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.

Topuzlu, Cemil. *İstibdat, Meşrutiyet, Cumhuriyet Devirlerinde 80 Yıllık Hatıralarım*. ed. Aykut Kazancıgil - Hüsrev Hatemi. İstanbul: Arma Yayınları, 1994.

Tozduman Terzi, Arzu. "Hazîne-i Hâssa". 17/137-141. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.

Traill, David A. *Schliemann of Troy Treasure and Deceit*. New York: St. Martin's Press, 1995.

Traill, David A. "How Schliemann Smuggled 'Priam's Treasure' from the Troad to Athens". *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens* 57/3 (1988), 273-277.

von Trützschler, Werner. "The Development of the Legal Protection of Monuments in Germany". *Historical Perspective of Heritage Legislation. Balance between Laws and Values*. 20-21. International Conference October 12-13, 2016 Niguliste Museum Tallinn, Estonia Conference Proceedings. Tallinn, Estonya: ICLAFI, ICOMOS Estonia, 2017.

Turan, Osman. *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 8. Baskı, 2005.

Turan, Şerafettin. "Osmanlı Teşkilâtında Hassa Mimarları". *Tarih Araştırmaları Dergisi* 1/1 (01 Mayıs 1963), 159-200.

Tursun Bey. *Fatih'in Tarihi "Târih-i Ebul Feth"*. ed. Ahmet Tezbaşar. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1973.

Tümay, Kerim Refi. "Hitit Devletinin Hazinesi Memleketimizden Nasıl Aşırıldı?" *Resimli Tarih Mecmuası* 3/30 (1952), 1541-1543.

Türk Hukuk Lûgatı. nşr. Türk Hukuk Kurumu. Ankara: Başbakanlık Basımevi, 3. Baskı, 1991.

Türkseven, Hüseyin. *Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Politikası ve Müze-i Hümayun'un Kuruluşu*. Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.

Tüzen, Adnan. "Arşiv Belgelerinde Evkaf-ı İslamiye Müzesi". *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)*. 25-50. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.

Tüzen, Adnan. "Evkaf-ı İslamiye Müzesi Talimatnamesi ve Müze Esas Defteri Suretleri ve Transkripsiyonları". *Evkaf-ı İslamiye Müzesinin Kuruluşunun 100. Yılı ve Vakıf Müzeleri (Panel, 27 Mayıs 2014 - İstanbul)*. 101-242. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü, 2014.

Ubicini, Jean-Henri Abdolonyme. *1855'de Türkiye*. çev. Ayda Düz. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1977.

Uluçay, Alev. *Efes ve Bergamadaki Arkeolojik Kazılar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.

Ulutaş, Songül. "Osmanlı'nın Arkeoloji Algısı: Kilikia Örneği". *Seleucia* 3 (2013), 227-249.

Umar, Bilge. "Yeni Bir 'Eski Eserler Kanunu' Metni Önerisi ve Gerekçesi". *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 2/2 (1981), 3-59.

Umar, Bilge - Çilingiroğlu, Altan. *Eski Eserler Hukuku*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1990.

Uyar, İlyas. *Tasvir Hadisleri: Tahriç ve Değerlendirme*. Van: Yüzüncüyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Uzun Aydın, Derya. "İstanbul At Meydanı Anıtları Üzerine Bir Deneme (Dikilitaşlar, Heykeller ve Lisippos'un Atları)". *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi* 3/1 (2013), 29-44.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı - Edgüer, Rıdvan Nafiz. *Sivas Şehri*. ed. Recep Toparlı. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.

Üçok, Coşkun, Ahmet Mumcu ve Gülnihal Bozkurt. *Türk Hukuk Tarihi*. Ankara: Turhan Kitabevi, Tamamen Yenilenmiş ve Gözden Geçirilmiş 19. Baskı, 2017.

Ünar, Şükrü. "Osmanlı Devleti'nde Eski Eser Anlayışının Doğuşu Gelişimi". *Asya Studies* 2/8 (2019), 67-75.

Ürkmez, Naim. "İskenderun'da Bulunan ve Ele Geçirilen Eski Eserler". *History Studies* 6/3 (2014), 349-367.

Vahid Bey [Düyun-ı Umumiye Mektupçusu]. "Osmanlı Müzesi ve Tarihçesi". *Servet-i Fünûn* 38/984 (01 Nisan 1326), 343-347.

Vaux, William Sandys Wright. *On Recent Excavations at Cyrene by Lieutenant R. M. Smith, R. E. From the Transactions of the Royal Society of Literature*. Londra, 1863.

Vekâyi-i Mısriyye [Mısır Resmî Gazetesi]. "Kanunu'l-Âsâr". 15.6.1912, Sayı: 70.

Verdier, Paul. *Le Service des Monuments historiques, son histoire, organisation, administration, législation (1830-1934)*. Paris, 1935.

Voudouri, Daphne. "Greek Legislation Concerning the International Movement of Antiquities and Its Ideological and Political Dimensions". *A Singular Antiquity: Archaeology and Hellenic Identity in Twentieth-Century Greece*. 125-139. Atina: Benaki Museum, 2008.

Voudouri, Daphne. "La législation grecque : des antiquités au patrimoine culturel". *De 1913 au Code du patrimoine, une loi en évolution sur les monuments historiques*. Paris: La Documentation française, 2018.

Voudouri, Daphne. "Law and the Politics of the Past: Legal Protection of Cultural Heritage in Greece". *International Journal of Cultural Property* 17/3 (2010), 547-568.

Voudouri, Daphne. "Le droit hellénique du patrimoine archéologique". *Le Patrimoine Archéologique et Son Droit - Questions juridiques, éthiques et culturelles*. 293-306. Bruxelles: Bruylant, 2015.

Vyse, Colonel Howard. *Operations Carried on at the Pyramids of Gizeh in 1837*. Londra: James Fraser, Regent Street, 1840.

Williams, Dyfri. "Lord Elgin's firman". *Journal of the History of Collections* 21/1 (2009), 49-76.

Wood, John Turtle. *Discoveries at Ephesus, including the site and remains of the great temple of Diana*. Boston: James R. Osgood and Company, 1877.

Worsaae, J. J. A. - Franks, A. W. "On the Preservation of National Antiquities and Monuments in Denmark". *Proceedings of the Society of Antiquaries of Scotland* 14 (1880), 348-362.

Wright, G. R. H. "Archaeology and Islamic Law in Ottoman Cyprus". *Cyprus in the 19th Century AD, Fact, Fancy and Fiction*. 261-266. Oxford: Oxbow, 2001.

Wright, G. R. H. "The Legality of the Consular Excavations in Ottoman Cyprus". *Archaeloogia Cypria* 4 (2001), 1-11.

Wussow, Alexander von. *Die Erhaltung der Denkmäler in den Kulturstaaten der Gegenwart*. Berlin: Anlagenband, 1885.

Yanıkoğlu, Bilâl Aziz. "Halil Edhem". *Halil Edhem Hâtıra Kitabı (Cilt I-II)*. 363-368. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013.

Yaşayanlar, İsmail. "Devlet, Arkeoloji ve Âsâr-ı Atîka: Vilayet Müzeciliği Örneği Olarak Müze-i Hümâyûn Bursa Şubesi". *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 19/35 (2018), 555-585.

Yıldırım, Recep - Martal, Abdullah. "Osmanlı Yönetiminin Arkeolojik Eserlere Bakış Açısı". *XIII. Türk Tarih Kongresi Ankara, 4-8 Ekim 1999 Kongreye Sunulan Bildiriler, III. Cilt II. Kısım*. 1095-1102. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2002.

Yıldız, Kenan. "Aykırı Vakıflar: Osmanlıda Fukarâ-yı Müslimîni de Gözeten Gayrimüslim Vakıfları". *Osmanlı Araştırmaları* 54/54 (21 Haziran 2019), 141-198.

Yılmaz, Ejder. *Hukuk Sözlüğü*. Ankara: Doruk Yayınları, 1976.

Yusuf Has Hacib. *Kutadgu Bilig*. ed. Halil Aşıcı. çev. Muzaffer Tunçel. Ankara: Gençlik Spor Yayınları, 2019.

Yusuf Nuri Bey. *Hukuk-ı İdare*. ed. Halit Uyanık. İstanbul: İ.Ü. Hukuk Fakültesi S. S. Onar İdare Hukuku ve İlimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2018.

Yücel, Erdem. "Müze". *İslâm Ansiklopedisi*. 32/240-243. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Yücel, Erdem. "Türk ve İslam Eserleri Müzesinin Kuruluş Talimatnamesi". *Türk Kültürü* 191 (1978), 691-698.

Yüksel, Ayşe Ersay. "Osmanlı Müzeciliğinin İşleyişine Bir Örnek: Müze-i Hümâyûn Kurşun Mühür Kataloğu". *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 20/1 (2021), 212-238.

Zambon, Alessia. "Louis-François- Sébastien Fauvel et la constitution de la collection Choiseul-Gouffier". *Le voyage en Gréce du comte de Choiseul-Gouffier*. 63-83, 2007.

Zeren, Münevver Ebru. "Uygurlarda Maniheizm Etkisi Altında Gelişen Din-Devlet İlişkisi". *Journal of Old Turkic Studies* 1/2 (2017), 140-157.

V. Çevrimiçi Kaynaklar

Addley, Esther. "Lord Elgin paid no British customs tax on Parthenon marbles, letters suggest". *The Guardian* (07 Ekim 2022). Erişim 16 Kasım 2025. https://www.theguardian.com/artanddesign/2022/oct/07/lord-elgin-paid-no-british-customs-tax-parthenon-marbles-letters-reveal

Allende, Jorge Maier. "Comentario y transcripción de la Real Cédula sobre los monumentos antiguos (1803)". *Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes*. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.cervantesvirtual.com/obra-visor/real-cedula-de-su-majestad-y-senores-del-consejo-por-la-qual-se-aprueba-y-manda-observar-la-instru-0/html/00224e2e-82b2-11df-acc7-002185ce6064_2.html#I_2_

ATS, Australian Treaty Series. Australasian Legal Information Institute (AustLII), University of Technology Sydney Faculty of Law. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.austlii.edu.au/au/other/dfat/treaties/

Bardakçı, Murat. "1927'de Osmanlı hazinelerini satışa çıkartmamızın belgeli öyküsü". *Habertürk* (04 Kasım 2018). Erişim 16 Kasım 2025. https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/2206489-1927de-osmanli-hazinelerinisatisa-cikartmamizin-belgeli-oykusu

Bardakçı, Murat. "Saraylar bize hep dert olmuştur, eskiden saray hazinelerini bile satmak istemiştik". *Habertürk* (16 Kasım 2014). Erişim 16 Kasım 2025. https://www.haberturk.com/yazarlar/murat-bardakci/1009776-saraylar-bize-hep-dert-olmustur-eskiden-saray-hazinelerini-bile-satmak-istemistik

CyLaw, The Cypriot Source of Legal Information. "Antiquities Law, No. 41 of 1935". Erişim 16 Kasım 2025. https://www.cylaw.org/nomoi/arith/1935_1_041.pdf

FEK (*Fyllo Efimeridas Kyverniseos*) [Yunanistan Resmî Gazetesi]. Erişim 28 Temmuz 2025. https://www.gov.gr/en/ipiresies/dikaiosune/nomothesia/phulla-ephemeridas-tes-kuberneses-phek

Frepoli, Luca. "Einleitung". *Translocations. Legislation. Eine Sammlung von Gesetzen zum Schutz beweglicher Kulturgüter vom 17. bis zum Beginn des 20. Jahrhunderts*. Erişim 16 Kasım 2025. https://transllegisl.hypotheses.org/einleitung

Frepoli, Luca. "Franz I. von Österreich: Bestimmungen über die Ausfuhr von Kunstwerken (1818)". *Translocations. Anthologie: Eine Sammlung kommentierter Quellentexte zu Kulturgutverlagerungen seit der Antike*. Erişim 16 Kasım 2025. https://translanth.hypotheses.org/ueber/oesterreich-1818

Gallica. Bibliothèque nationale de France. Erişim 16 Kasım 2025. https://gallica.bnf.fr

ICRC - International Humanitarian Law Databases. "The Hague, 18 October 1907". Erişim 16 Kasım 2025. https://ihl-databases.icrc.org/en/ihl-treaties/hague-conv-iv-1907

Kubbealtı Lugatı. Kubbealtı Akademisi Kültür ve Sanat Vakfı. Erişim 16 Kasım 2025. https://lugatim.com

Légifrance, le service public de la diffusion du droit par l'internet. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.legifrance.gouv.fr/codes/

Ministère de la Culture et de la Communication. "1913-2013 Monument historique, Les grandes dates" (2013). Erişim 16 Kasım 2025. https://www.culture.gouv.fr/thematiques/monuments-sites/monuments-historiques-sites-patrimoniaux/un-peu-d-histoire/les-grandes-dates-des-monuments-historiques

RAA, Riksantikvarieämbetet [İsveç Milli Kültürel Miras Kurumu]. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.raa.se/app/uploads/2016/11/F%C3%B6rordning-1828.pdf , https://www.raa.se/app/uploads/2016/11/1867.pdf

Repertorium, Repertorium digitaler Quellen zur österreichischen und deutschen Rechtsgeschichte in der Frühen Neuzeit [Avusturya ve Alman Erken Modern Hukuk Tarihi Kaynakları Veritabanı]. haz. Heino Speer. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.repertorium.at/

UNESCO Database of National Cultural Heritage Laws. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.unesco.org/en/cultnatlaws/list?hub=169342

Working Paper Submitted by The Egyptian Delegation to the Conference Meeting of Open Membership Team of Governmental Experts Concerning Protection from Illicit Trading in Cultural Property Held in Vienna from 24 to 26 November 2009. Erişim 16 Kasım 2025. https://www.unodc.org/documents/treaties/organized_crime/Egypt.pdf